T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ORTADOĞU'DAN TÜRKİYE'YE YAPILAN GÖÇLER 1923-2000 (IRAK VE SURİYE GÖÇLERİ)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY **İsa KALAYCI**

Elazığ-2014

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ORTADOĞU'DAN TÜRKİYE'YE YAPILAN GÖÇLER 1923-2000 (IRAK VE SURİYE GÖÇLERİ)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN	**HAZIRLAYAN**
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY	**İsa KALAYCI**

Jürimiz, 21/03/2014 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu doktora tezini oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri,

1. **Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY**
2. **Prof. Dr. Erdal AÇIKSES**
3. **Prof Dr. Ali YILDIRIM**
4. **Prof. Dr. Mesut AYDIN**
5. **Prof. Dr. Ömer Osman UMAR**

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ….. tarih ve …….sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Doktora Tezi

Ortadoğu'dan Türkiye'ye Yapılan Göçler 1923-2000
(Irak ve Suriye Göçleri)

İsa KALAYCI

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı
Elazığ - 2014, Sayfa, XXXVI + 726

Göç yollarının kavşağında bulunan Türkiye, tarihin değişik dönemlerinde kendisine sığınanlara ev sahipliği yapmıştır. Bilhassa Osmanlı Devleti'nin gerilemesiyle başlayan süreçte, adaletsizlik ve kanunsuzluktan muzdarip yüzbinlerce insan Türkiye'ye göç etmiştir. Osmanlı Devleti'nin mirasçısı konumunda olan Türkiye, göç konusunda da kendisine düşen payı almak durumunda kalmıştır.

I. Dünya Savaşı'yla birlikte İngiltere ve Fransa'nın egemenliğine giren Irak ve Suriye'de beklenilen huzur ve refah bir türlü gelmemiştir. Ortadoğu'nun işgaliyle, başta Osmanlı Devlet ricali olmak üzere birçok vatandaşın Türkiye'ye göçü başlamıştır. İngikltere ve Fransa'nın, Ortadoğu'dan çekilmelerinden sonra da Irak ve Suriye'deki istikrarsızlık, adaletsizlik, güvensizlik ve insanlık dışı uygulamalar sebebiyle yüzbinlerce insan dünyanın farklı ülkelerine göç ederken, on binlercesi de Türkiye'ye gelmiştir.

Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin en başında, yoğun bir baskı, asimilasyon ve katliama maruz kalan Türkmenler gelmektedir. Türkiye'yi "anavatan" olarak gören ve göç eden Türkmenlerin iskânları, 1960'lı yıllara kadar 2510 Sayılı İskân Kanunu'na göre yapılmıştır. Söz konusu bu kanun, ülkedeki Türk nüfusunun artırılmasını öngörmüştür. Ancak 1960'lı yıllarda 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin

yürürlüğe girmesiyle, Ortadoğulu göçmenlere "mülteci" statüsü tanınamamış, ancak serbest göçmen statüsünde iskân edilmeye devam edilmişlerdir.

Suriye'den yapılan göçlerde Hafız Esed dönemi (1970-2000) ve Irak'tan yapılan göçlerde Saddam Hüseyin dönemi (1979-2003) özel bir yere sahiptir. Bahsedilen dönemlerde bu iki ülkedeki totaliter Baas rejiminin baskıcı politikaları dolayısıyla, yurtdışına yapılan göçlerde bir artış olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'ye gelen göçmen sayılarında da belli bir yükseliş gözlemlenmiştir.

Bu göçler genelde "düzensiz göç" özelliği taşıdığı için, göçmenler göç hadisesinde kendilerini güvende hissedebilmek amacıyla daha çok uluslararası sosyal ağları kullanmışlardır. Bu manada göçmenler, bazen bir kiliseyi, bazen bir sosyal yardım kuruluşunu, bazen de akrabalık ilişkilerinden faydalanmışlardır. Çalışmanın kapsadığı 77 yıllık dönemde; Türkiye'ye yaklaşık 150.000 Irak ve 70.000 civarında da Suriye asıllı göçmenin yerleştiği tahmin edilmektedir. Bu göçmenlerden Türkiye'de önemli mevkilerde görev yapmış yüzlerce insan vardır. Bu açıdan göçmenlerin uzun vadede Türkiye'ye yarar sağladıkları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Ortadoğu, Irak, İskân, Mülteci, Nüfus Hareketi, Sığınmacı, Suriye,Türkmen.

ABSTRACT

Doctorate Thesis

Migrations From Middle East To Turkey 1923-2000
(Migrations From Iraq And Syria)

Isa KALAYCI

The University of Firat
The Institute of Social Science
The Department of History
Elazig - 2014, Page, XXXVI + 726

Turkey, standing at intersection of the migration ways, hosted to the people who refused to itself in various periods of time. Especially, in the period starting with the regression of Ottoman Empire, hundreds of thousands of people suffered from injustice and lawlessness migrated to Turkey.

The expected peacefulness and prosperity couldn't ensure in no way at Iraq and Syria fell under the hegemony of Great Britain and France after the period starting from I. WW. Along with the invasion of Middle East, too many citizens 'especially Ottoman statesmen' migration to turkey has been started. Hundreds of thousands of people migrated to various countries of the world and tens of thousands of people migrated to Turkey, associated with the instability, injustice, distrust and inhumane administrations draw back of the aforesaid two countries from Middle East.

The migrations from Syria in Hafez al-Assad era (1970-2000) and the migrations from Iraq in Saddam Hussein era (1979-2003) have a special significance. An increase in migrations has been occurred in the aforesaid eras due to the oppressive politics of Baas regime. Therefore a definite increase in the number of migrants migrated to Turkey has been occurred.

Although the populations of the migrants from Iraq and Syria to Turkey consist of people from various ethnic and religious identities, the majority of them consist of Turkmens. The Turkmens subjected to intense repression, assimilation and slaughter regarded Turkey as motherland. Inhabitation of the migrated Turkmens has been

materialized according to settlement law no: 2510 until the year of 1960. The law in question predicted the increase of the Turk population in the country. However by entrance into force of 1951 Geneva Convention in 1960, the Middle Eastern migrant has not been entitled as “refugee” but inhabitation of them has been continued as “free migrants”. All kind of needs of the migrants has been satisfied within the bounds of possibility in accordance with humanitarian attitude.

The migrants has been mostly used the international social networks while migrating in order to feel safe because these migrations characterized as “irregular migration”. With this respect, the migrants has been took service from sometimes a church, a welfare organization or sometimes their kinships.

Keywords: Migration, Middle East, Iraq, Inhabitation, Refugee, Population Movement, Asylum Seeker, Syria, Turkmen.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **II**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **VI**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **XIV**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **XVII**
GRAFİKLER LİSTESİ ..... **XVIII**
HARİTALAR LİSTESİ ..... **XX**
ÖNSÖZ ..... **XXI**
KISALTMALAR ..... **XXV**
KONU VE KAYNAKLAR ..... **XXIX**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ORTADOĞU VE TÜRKİYE'DEKİ NÜFUS HAREKETLERİ VE YASAL DÜZENLEMELER **39**

1.1. Emperyalist Politikaların Ortadoğu Göçlerine Etkileri 40
1.2. Türkiye'ye Yapılan Göçlere Genel Bakış 47
1.3. Türkiye'nin Göç Açısından 'Hedef Ülke' Olmasının Nedenleri 67
1.4. Ortadoğu'dan Türkiye'ye Yapılan Göçlerin Başlıca Nedenleri 71
1.5. Göç Konusundaki Uluslararası Düzenlemeler ve Türkiye 77
1.5.1. 1920-1951 Yılları Arasında Göçmen Sorununa Dair Yapılan Uluslararası Çalışmalar 78
1.5.1.1. F. Nansen Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği 79
1.5.1.2. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 80
1.5.1.3. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin Kuruluşu 81
1.5.2. Cenevre Sözleşmesi (28 Temmuz 1951) 84
1.5.3. İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Sözleşme 91
1.5.4. Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin 1954 ve Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin 1961 Sözleşmeleri 92
1.5.5. New York Protokolü (4 Ekim 1967) 92
1.5.6. Cartagena Deklarasyonu (22 Kasım 1984) 94
1.5.7. Budapeşte Grubu 95

1.5.8. Arap Sözleşmesi (27 Mart 1994) 96
1.5.9. Amsterdam Anlaşması (2 Ekim 1999) 96
1.6. Türkiye'de Göçmenlere Yönelik Yapılan Yasal Düzenlemeler 97
1.6.1. 2510 Sayılı İskân Kanunu'ndan Önceki Yasal Düzenlemeler 99
1.6.1.1. Mahallî İskânlarını Bilâmezuniyet Tebdil Eyleyen Muhacir ve Mültecilere Aşair Hakkında Kanun (30 Ocak 1926) 99
1.6.1.2. 31 Mayıs 1926 Tarih ve 885 Sayılı İskân Kanunu 100
1.6.1.3. 24 Mayıs 1928 Tarih ve 1331 Sayılı Kanun 101
1.6.2. 2510 Sayılı İskân Kanunu (21 Haziran 1934) 101
1.6.3. 2510 Sayılı İskân Kanunu'ndan Sonraki Yasal Düzenlemeler....110
1.6.3.1. İskân ve Nüfus İşlerinin Süratle İkmali Hakkında Tamim 111
1.6.3.2. 2848 ve 3683 Sayılı İskân Kanunları....113
1.6.3.3. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 114
1.6.3.4. Kimlerin Türk Vatandaşlığına Alınıp-Alınmayacağına Dair Tertip 115
1.6.3.5. Muhacir, Mülteci, Göçebe ve Gezginci Çingeneler Hakkında Kanun 117
1.6.3.6. 16 Haziran 1970 Tarih ve 1306 Sayılı İskân Kanunu....118
1.6.3.7. Yabancılar Kanunu 119
1.6.3.8. 1994 Yönetmeliği 121
1.6.3.9. İltica ve Göç Ulusal Eylem Planı 124
1.6.3.10. 2006 Yönetmeliği 125
1.6.3.11. Çalışma İzninden Muaf Tutulacak Türk Soylu Yabancılara Dair Yönetmelik 126
1.6.4. Göçmenlerin Askerlik Meseleleri 126
1.6.5. Göçmen Çocuklarının Durumu....127
1.7. Göçmenlerin İskânları ve Göçmenlere Yapılan Başlıca Yardımlar 129

İKİNCİ BÖLÜM

2. İŞGALDEN İSTİBDADA IRAKLILARIN TÜRKİYE'YE GÖÇLERİ(1918-1979)....143

2.1. Irak'ın Coğrafi Özellikleri 144
2.1.1. Ekonomik Özellikler 148
2.1.2. Demografik Yapı....149
2.2. Irak'ın Tarihçesi 155
2.3. İngiliz İdaresinde Irak (1918-1932)....158

2.3.1. Mondros Mütarekesi'nden Lozan Antlaşması'na Kadarki Dönemde Yapılan Göçler....164
2.3.1.1. Kürt-İngiliz İlişkileri....166
2.3.1.2. Telafer Katliamı ve Türklerin Kaçakaç Olayı....169
2.3.2. Lozan'dan Bağımsızlığa Göçler....172
2.3.2.1. Kerkük'te Levy Katliamı....173
2.3.2.2. Türklerin Muhaceretinde I. Dönüm Noktası: Musul Meselesi....174
2.4. Bağımsızlıktan Cumhuriyet'e Irak Göçleri (1932-1958)....184
2.4.1. Türkiye-Irak İkamet Mukavelenamesi (9 Ocak 1932)....188
2.4.2. Kürt Liderlerin Türkiye'ye Sığınmaları ve İskânları....191
2.4.3. Göç Açısından Irak Türklerinin Durumu....195
2.4.4. Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması (29 Mart 1946)....200
2.4.5. Gâvurbağı Katliamı (12 Temmuz 1946)....206
2.5. Cumhuriyet Dönemi'nde Irak (1958-1979)....207
2.5.1. General Kasım Dönemi (1958-1963)....209
2.5.1.1. Musul İsyanı....211
2.5.1.2. Türklerin Muhaceretinde II. Dönüm Noktası: Kerkük Katliamı....217
2.5.1.3. Kürtlerin Türkiye'ye İlticası....227
2.5.2. Baas'dan Saddam'a (1963-1979)....232
2.5.2.1. Abdüsselam Arif Dönemi (1963-1966)....238
2.5.2.2. Abdurrahman Arif Dönemi (1966-1968)....241
2.5.2.2.1. Abdurrahman Arif'in Türkiye'ye Sığınması ve İskânı....243
2.5.2.3. Ahmet Hasan El-Bekr Dönemi (1968-1979)....244
2.5.2.3.1. Göçlerin Nedenleri: Türklere Yapılan Baskılar ve Zulümler....248
2.5.2.3.2. Kürtler ve Kissinger Planı....257
2.5.2.3.3. Cezayir Antlaşması ve Kürtlerin Türkiye'ye Sığınmaları....259

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SADDAM DÖNEMİNDE TÜRKİYE'YE YAPILAN GÖÇLER (1979-2003)..265

3.1. Saddam Döneminde Göçün Genel Sebepleri: Baskı ve Asimilasyon....267
3.2. Irak-İran Savaşı (1980-1988)....272
3.3. Türklere Yapılan Baskılar ve Zorunlu Göçler....275
3.3.1. Türk Yerleşim Bölgelerinde Katliamlar ve Göçler....285
3.3.2. Sığınmacı Türkler....289

3.4. Kürtlerin Göçleri 293
3.4.1. Enfâl Harekâtı ve Halepçe Katliamı (16 Mart 1988) 295
3.5. Türkiye'ye I. Kitlesel Göç Dalgası 297
3.6. Kuveyt'in İşgali ve Irak'a Uygulanan Ambargonun Göçlere Etkisi 305
3.7. Körfez Savaşları 311
3.7.1. Türkiye'ye II. Kitlesel Göç Dalgası 313
3.7.1.1. Sığınmacılara Yapılan Yardımlar 327
3.8. Amerikan Hegemonyasında Irak (1991-2003) 333
3.8.1. Çekiç Güç ve Körfez Savaşlarından Sonraki Durum 334
3.8.1.1. Huzur Operasyonu'nun Türkiye Açısından Sonuçları 337
3.8.1.2. Huzur Operasyonu'ndan Sonra Yaşanan Göçler 338
3.8.1.3. Güvenli Bölge'deki Kürtler ve Türkler 344
3.8.1.4. Güvenli Bölge'nin Dışında Bırakılan Türkler 349
3.9. Irak'tan Türkiye'ye Yapılan Göçlerde Uluslararası Sosyal Ağlar 360

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE'DEKİ IRAKLILARIN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI 365
4.1. Dünya Genelindeki Iraklı Göçmenler 366
4.2. Saddam Sonrası Yaşanan Göçler 372
4.3. Gözlemlerle Türkiye'deki Iraklı Göçmenler 382
4.4. Türkiye'deki Iraklıların Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı 392
4.5. Iraklı Göçmenlere Yardımcı Olan Uluslararası Kuruluşlar 403
4.6. Iraklıların Türkiye'deki Kuruluşları 407
4.6.1. Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği (ITKYD) 408
4.6.1.1. ITKYD Ankara Şubesi 412
4.6.1.2. ITKYD Konya Şubesi 413
4.6.1.3. ITKYD İzmir Şubesi 414
4.6.2. Irak Millî Türkmen Partisi (IMTP) 414
4.6.3. Irak Türkmen Cephesi (ITC) 415
4.6.4. Türkmen Halk Partisi (THP) 416
4.6.5. Türkmen Göçmen İşleri Derneği (TGİD) 416
4.6.6. Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı (TİKV) 417
4.6.7. Türkmeneli Kültür Merkezi (TKM) 419
4.6.8. Türkmen Aydınlar Derneği (TAD) 419

4.6.9. Antalya Irak Türkmen Birliği ve Dayanışma Derneği 420
4.6.10. Türkmeneli İnsan Hakları Derneği (TİHD) 420
4.6.11. Irak Türkmenleri Kardeşlik ve Kültür Derneği (ITKKD) 421
4.6.12. Irak Türkleri Adalet, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (ITAYDD) 421
4.6.13. Kerkük Vakfı 422
4.6.14. İhsan Doğramacı Erbil Vakfı (İDEV) 423
4.6.15. Türkmen Danışma Meclisi 423
4.6.16. Bölge Ülkeleri Kurs Programları Direktörlüğü 424
4.6.17. Türkmen Aydınları Kardeşlik Derneği 424
4.7. Iraklı Göçmenlerin Basın-Yayın Faaliyetleri 424
4.7.1. Kerkük Haber Ajansı 425
4.7.2. Türkmen Basın Konseyi 425
4.7.3. Fuzuli Dergisi 426
4.7.4. Kerkük Bülteni 426
4.7.5. Kerkük Dergisi 426
4.7.6. Kardaşlık Dergisi 427
4.7.7. Altunköprü Dergisi 427
4.7.8. Türkmen Bohçası Dergisi 427
4.7.9. Global Strateji 428
4.8. Türkiye'deki Tanınmış Iraklılar 428

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İŞGALDEN İSTİBDADA SURİYELİLERİN TÜRKİYE'YE GÖÇLERİ(1918-1970) 434

5.1. Suriye'nin Coğrafî Özellikleri 435
5.1.1. Ekonomik Özellikler 436
5.1.2. Demografik Yapı 438
5.2. Suriye'nin Tarihçesi 445
5.2.1. Suriye'de Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu 448
5.3. Fransız Mandasında Suriye (1919-1946) 452
5.3.1. Fransızlara Büyük İsyan: 1925 Dürzî Ayaklanması 463
5.3.2. Türkiye-Suriye Emlak Antlaşması 467
5.3.3. Sancak Meselesi ve Göç 470
5.3.4. Müridler Harbi ve Göç 478

5.3.5. Göç Bakımından Suriye Türkleri 483
5.3.6. Türkiye-Suriye Arasında Çift Taraflı Göçler 489
5.4. Bayır-Bucak Türklerinin Göçü 493
5.5. Bağımsızlık ve Darbeler Dönemi (1946-1970) 507
5.5.1. Baas Partisi ve Toplumsal Parçalanma 511
5.5.2. Suriye Uyrukluların Mallarının Tesbiti ve Bu Mallara El Konulması Hakkında Yönetmelik 519
5.5.3. 1967 Arap-İsrail Savaşlarının Türk Göçlerine Etkisi 523

ALTINCI BÖLÜM

6. HAFIZ ESED DÖNEMİNDE TÜRKİYE'YE YAPILAN GÖÇLER (1970-2000) 527

6.1. Esed Doktrini 530
6.2. Esed'in Reform Uygulamaları 534
6.3. Rejimin Halkı Sindirme Faaliyetlerinin Göçlere Etkisi 539
6.3.1. Göçlerin Nedenleri: İç Baskılar, Keyfi Tutuklamalar ve Gözaltılar 546
6.3.2. Tedmur Hapishanesi (Palmira) Katliamları 550
6.3.3. Hama Katliamları 551
6.3.4. Baskılara Karşı Başkaldırılar 555
6.4. Yom Kippur Savaşı ve Petrol Krizi 560
6.5. Türkiye-Suriye Sınır ve Göçmen Malları Meseleleri 562
6.6. Türkmenlere Yapılan Baskılar ve Göç 566
6.7. Soğuk Savaş Döneminin Bitmesinin Suriye Göçlerine Etkileri 570
6.8. Esed-PKK İlişkileri ve Göç 573
6.9. Veliaht Sorunu, Aile İçi Hesaplaşmalar ve Halkın Fakirleştirilmesi 576
6.10. Hafız Esed Sonrasındaki Gelişmeler 580
6.11. Gözlemlerle Türkiye'deki Suriyeli Göçmenler 583
6.12. Suriyeli Göçmenlerin Türkiye'deki Kuruluşları 599
6.12.1. Bayır-Bucak Türkmen Derneği 600

YEDİNCİ BÖLÜM

7. ORTADOĞU'DAN TÜRKİYE'YE DÜZENSİZ GÖÇLER 602

7.1. Türkiye'ye Yapılan Düzensiz Göçler 603
7.2. Yabancı İşçilerin Hukukî Durumları 621
7.3. Türkiye'de Yasadışı Göçün Önlenmesine Yönelik Yapılan Çalışmalar 628

7.4. Türkiye'deki Göçmenlerin Temel Problemleri 633
SONUÇ 637
BİBLİYOGRAFYA 643
EKLER 703
EK 1. Göçmenlerle yapılan anket formu 703
EK 2. Hatay'ın Kırıkhan İlçesi'ne Yerleştirilen Göçmen Evlerinden Bir Görünüş 706
EK 3. Çukurca Kampındaki Iraklı Sığınmacılar, 1991 706
EK 4. Çukurca Kampındaki Sığınmacılar 707
EK 6. Çukurca Kampındaki Sığınmacılar 707
EK 5. Çukurca Kampındaki Sığınmacılar 707
EK 7. Çukurca Kampındaki Sığınmacılar 707
EK 8. Günümüzde İç Çatışmaların Yaşandığı Suriye'nin Maara Şehri 708
EK 9. Günümüzde İç Çatışmaların Yaşandığı Suriye'nin Hama Şehri 708
EK 10. Hama Şehri 709
EK 11. Esed ailesinin fotoğrafları Suriye'de birçok resmî veya özel işletmede yer almaktadır. 709
EK 12. Esed ailesinin fotoğrafları Suriye'de birçok resmî veya özel işletmede yer almaktadır. 710
EK 13. Esed ailesinin fotoğrafları Suriye'de birçok resmî veya özel işletmede yer almaktadır. 710
EK 14. Günümüzde İç Çatışmaların Yaşandığı Suriye'nin Humus Şehri 711
EK 15. Halep Kalesi'nden Şehrin Bir Görünümü 711
EK 16. Göçmen Evleri İnşaatı 712
EK 17. Tamamlanmış Göçmen Evleri Örneği 712
EK 18. Enver Yakupoğlu'nun Türkiye'deki Iraklı Türklerin Sayısına Dair Beyanatı 713
EK 19. Türkiye'ye Sığınan Iraklılara Dair Bir Haber 713
EK 20. Türkiye'ye Sığınan Iraklılara Dair Bir Haber 714
EK 21. Iraklı Sığınmacıların İç Anadolu'ya Yerleştirilecekleri Haberi 714
EK 22. Türkiye'ye Sığınan Iraklılara Dair Bir Haber 715
EK 23. Türkiye'ye Sığınan Iraklılara Dair Bir Haber 715
EK 24. Barzani'nin Türklere Yaptığı Katliama Dair Bir Haber 716
EK 25. Bağdat'tan Göç Etmiş Bir Ailenin Şeceresi 717
EK 26. Suriye'den Türkiye'ye Göç Eden Bir Ailenin Şeceresi 718

Ek 27. Göçmen Kâğıdı Örneği....719
Ek 28. Göçmenlere Verilen Tabiiyet Belgesi Örneği....720
Ek 29. Göçmenlere Verilen Muhacir Kâğıdı Örneği....721
Ek 30. Irak'ta Yaşayan Asurların Göç Meselesi Üzerine Musul'daki İngiliz Temsilcisi Marshall'dan Bağdat Elçiliği'ne Gönderilen Bir Yazı....722
Ek 31. TÜİK'ten tarafımıza verilen cevabî bir yazı....723
Ek 32. Kaynak Kişi 1....724
Ek 33. Kaynak Kişi 2....724
Ek 34. Kaynak Kişi 3....724
Ek 35. Kaynak Kişi 4....724
Ek 36. Kaynak Kişi 5....724
Ek 37. Kaynak Kişi 6....724
Ek 38. Kaynak Kişi 7....724
Ek 39. Kaynak Kişi 8....725
Ek 40. Kaynak Kişi 9....725
ÖZGEÇMİŞ....726

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. BM verilerine göre Dünya'daki göçmen sayıları 22
Tablo 2. Dünya genelindeki Türkiyeli, Iraklı ve Suriyeli mülteci sayıları 25
Tablo 3. Dünya genelindeki Iraklı ve Suriyeli mülteci sayıları 26
Tablo 4. Avrupa ülkelerine iltica eden Iraklı ve Suriyeli sayıları 28
Tablo 5. Muhtelif memleketlerden Türkiye'ye yapılan göçler 36
Tablo 6. Ortadoğu'nun bazı ülkelerinden Türkiye'ye giriş yapan kişi sayıları 37
Tablo 7. Türkiye'de ikamet izni verilen Irak ve Suriyeli sayıları 37
Tablo 8. Yurtdışından Türkiye'ye yapılan göçlerin illere göre dağılımı 51
Tablo 9. Balkanlar haricindeki ülkelerden Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısı 53
Tablo 10. Türkiye'ye gelen göçmenler ve göçmenlere yapılan harcamalar 54
Tablo 11. Çeşitli ülkelerden Türkiye'ye yapılan iskânlı ve serbest göçler 56
Tablo 12. Türkiye'ye yapılan soydaş göçü 57
Tablo 13. Türkiye'deki göçmen sayılarının genel nüfusa oranı 59
Tablo 14. Türkiye'ye başvuru yapan Iraklı ve Suriyeli mülteci sayıları 63
Tablo15. İstanbul'da Türk vatandaşlığına müracaat eden Irak ve Suriyeli sayısı 63
Tablo 16. Türkiye nüfusu ve Türkiye'deki yurtdışı doğumlular 87
Tablo 17. Yurtdışından yapılan göçlerin illere göre dağılımı 88
Tablo 18. Ziyaret amaçlarına göre güney illerinden Türkiye'ye giriş yapanla 89
Tablo 19. Türkiye'de 2510 sayılı İskân Kanunu'ndan sonra yapılan iskân düzenlemeleri 110
Tablo 20. Göçmenlere dağıtılan toprak miktarları 135
Tablo 21. Yıllara göre göçmenler için yapılan konut sayıları 138
Tablo 22. Yıllara göre göçmenlere yapılan harcamalar 140
Tablo 23. Türklerden önce Irak'ta iktidar olan devletler ve hâkimiyet süreleri 156
Tablo 24. Irak'ta Türk iktidarları ve hâkimiyet süreleri 157
Tablo 25. Gelişen ülkelerdeki Iraklı sığınmacı sayıları 272
Tablo 26. 1970-1985 yılları arasında Irak'tan yurtdışına göç eğilim oranları 274
Tablo 27. Sığınmacıların giriş noktaları 300
Tablo 28. Geçici barınma merkezlerinde bulunanların cinsiyetine göre dağılımı 301
Tablo 29. Yerleşim merkezlerine göre Iraklı sığınmacı sayıları 317
Tablo 30. Türkiye Kızılay Derneği tarafından Irak'a yapılan nakdî yardımlar 318

Tablo 31. Türkiye Kızılay Derneği tarafından Irak'a yapılan aynî yardımlar 318
Tablo 32. Iraklı sığınmacıların Türkiye'ye giriş noktaları ve sayıları.....320
Tablo 33. Iraklı sığınmacıların çevreye verdiği zararlar.....322
Tablo 34. Diyarbakır-Yenikent Geçici Barınma Merkezi'nde dağıtılan ihtiyaç maddeleri.....328
Tablo 35. Silopi kampındaki Iraklı sığınmacıların etnik kökenleri.....331
Tablo 36. Türkiye'de iltica başvurusunda bulunan Iraklıların sayısı 341
Tablo 37. Irak'tan Türkiye'ye gelenlerin sayıları.....342
Tablo 39. 2003 yılı itibariyle dünya genelindeki Iraklı mülteci sayıları 370
Tablo 40. 2006 yılı itibariyle dünya genelindeki Iraklı sayıları.....371
Tablo 41. Irak'taki insanî durum.....376
Tablo 42. Irak'ın komşu ülkelerindeki kayıtlı mülteci sayıları.....377
Tablo 43. Türkiye'deki Iraklı sığınmacıların sayısı 379
Tablo 44. Irak'tan Türkiye'ye sığınanların sayısı 380
Tablo 45. Yaş ve cinsiyetlerine göre Türkiye'deki Iraklı sığınmacılar ve mülteciler..380
Tablo 46. Mesleklerine göre Türkiye'deki sığınmacı ve mülteciler 381
Tablo 47. Iraklı göçmenlerin yaşadığı iller.....383
Tablo 48. Iraklı göçmenlerin uyrukluk durumları.....386
Tablo 49. Iraklı Türklerin kültürel kimlik olarak kendilerini tanımlamaları 387
Tablo 50. Yıllara göre Irak'tan Türkiye'ye gelen göçmen sayıları 390
Tablo 51. Sivil toplum kuruluşlarına üyelik durumu 390
Tablo 52. Irak Türklerinin Türkiye'deki yaşam biçimi hakkındaki düşünceleri 391
Tablo 53. ITKYD asil üyelerinin mesleki dağılımı.....399
Tablo 54. ITKYD verilerine göre Türkiye'deki Türkmenlerin Irak'tan göç ettikleri şehirlere göre dağılımları 400
Tablo 55. ITKYD kayıtlarına göre Türkiye'ye yönelik Türkmen göçü.....401
Tablo 56. Yıllara göre Suriye Türklerinin tahmini nüfusu 441
Tablo 57. Konya'ya iskân edilen Suriyelilerin geldikleri yerler ve yıllar 461
Tablo 58. Hatay'da dağıtılan arazi miktarları 476
Tablo 59. Eskişehir'e yerleştirilen Suriyeli göçmenler 503
Tablo 60. Suriye'den Türkiye'ye Sığınanların Sayısı 580
Tablo 61. Suriyeli göçmenlerin ilk geldiklerinde barınma şekilleri.....588
Tablo 62. Suriye ile Karadurmuşlu arasında komşuluk ilişkilerindeki farklılıklar.....594

Tablo 63. Karadurmuşlulara göre iki ülke arasındaki farklar 595
Tablo 64. Röportaj yapılan Karadurmuşluların şu anki işlerinden memnun olmama nedenleri.....599
Tablo 65. Iraklıların Türkiye'ye yaptıkları sığınma başvuru sayıları.....604
Tablo 66. Türkiye'de yakalanan Iraklı ve Suriyeli göçmen kaçakçılarının sayısı 609
Tablo 67. Türkiye'de yakalanan düzensiz göçmen sayıları.....609
Tablo 68. Uyruklarına göre Türkiye'deki yasadışı göçmen sayıları 611
Tablo 69. Türkiye'de kaçak işçi göçü ve gözaltı olayları.....616
Tablo 70. Türkiye'de bulunan yabancıların ülkeye geliş amaçları 617
Tablo 71. Türkiye'de yakalanan Iraklı ve Suriyeli yasadışı göçmenler 624
Tablo 72. İstanbul'da suça karışmış yabancı sayıları.....625
Tablo 73. 1994 Yönetmeliği'nden sonra Iraklı ve Suriyelilerin yaptıkları vatandaşlık başvuru sayıları.....625
Tablo 74. Türkiye'de yakalanan yasadışı göçmen sayıları ve uyrukları 628

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Göç türleri 15
Şekil 2. Türk tabiiyetine geçmeden önce bir kişinin doğum yeri bilgisi: Lazkiye 475
Şekil 3. Türkiye tabiiyetine geçtikten sonra doğum yeri bilgisi: Antakya. 476
Şekil 4. Hatay'ın Kırıkhan ilçesi'ne yerleştirilen göçmenlerin ev planı 501
Şekil 5. Türkiye'nin hudut kapıları ve komşu ülkelerle sınır uzunlukları.....607

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Türkiye'ye sığınma istatistikleri 27
Grafik 2. Türkiye'den üçüncü ülkelere yerleştirilen mülteci sayıları 27
Grafik 3. Muhtelif memleketlerden Türkiye'ye yapılan göçler.....36
Grafik 4. Nüfus sayımlarına göre Türkiye'deki Irak doğumlular.....164
Grafik 5. Nüfus sayımlarına göre Türkiye'deki Irak tabiiyetliler.....184
Grafik 6. Türkiye'yi ziyaret amaçlarına göre Irak ikâmetliler 236
Grafik 7. Türkiye'de kalış sürelerine göre Iraklılar 237
Grafik 8. Türkiye'ye gelen-giden Irak ikâmetlilerin sayıları.....256
Grafik 9. Türkiye'deki Iraklı göçmenlerin sayısı.....327
Grafik 10. 2002 Yılı itibariyle Iraklı mültecilerin bulunduğu ülkelerin oransal dağılımı 367
Grafik 11. Sanayileşmiş 37 ülkeye başvuran Iraklı sığınmacı sayıları 368
Grafik 12. En çok Iraklı sığınmacı kabul eden sanayileşmiş ülkeler.....368
Grafik 13. Iraklı göçmenlerin göç nedenleri.....382
Grafik 14. Iraklı göçmenlerin Türkiye'yi tercih nedenleri.....383
Grafik 15. Iraklı göçmenlerin mesleklere göre dağılımı 384
Grafik 16. Iraklı göçmenlerin medeni durumları.....385
Grafik 17. Iraklı göçmenlerin gelir düzeyleri 387
Grafik 18. Nüfus sayımlarına göre Türkiye'deki Suriye doğumlular 485
Grafik 19. Nüfus sayımlarına göre Türkiye'deki Suriye tabiiyetliler 517
Grafik 20. Türkiye'ye Gelen-Giden Suriye İkâmetlilerin Sayıları 541
Grafik 21. Türkiye'yi Ziyaret Amaçlarına Göre Suriye İkametliler.....541
Grafik 22. Türkiye'de Kalış Sürelerine Göre Suriyeliler 549
Grafik 23. Suriyelilerin Göç Nedenleri 584
Grafik 24. Suriyeli göçmenlerin cinsiyet dağılımı.....584
Grafik 25. Suriyeli göçmenlerin mesleklere göre dağılımı 585
Grafik 26. Suriyelilerin yaş dağılımı.....585
Grafik 27. Suriyeli göçmenlerin eğitim durumları.....586
Grafik 28. Suriyeli göçmenlerin aylık gelir düzeyleri.....586
Grafik 29. Suriyeli göçmenlerin hane nüfus sayısı 587
Grafik 30. Suriyeli göçmenlerin medeni durumları 587

Grafik 31. Suriyeli göçmenlerin doğum yerleri (İdari Açıdan) 589
Grafik 32. Suriyelilerin Türkiye'ye göç ettikleri yıl 590
Grafik 33. Suriyeli göçmenlerin sağlık güvencelerinin olup-olmadığı.....590
Grafik 34. Suriyeli göçmenlerin Karadurmuşlu'da ikamet ettikleri yıl sayısı.....591
Grafik 35. Karadurmuşluların geçim kaynakları 591
Grafik 36. Karadurmuşlu göçmenlerine devlet meskeni verilme durumu 592
Grafik 37. Karadurmuşlu'daki göçmenlerin ev sahipliliği durumları.....592
Grafik 38. Karadurmuşlu göçmenlerin yerlilerle çatışma yaşayıp-yaşamadığı.....593
Grafik 39. Röportaj yapılan Karadurmuşluların gelenek-göreneklerini hangi durumlarda uyguladıkları 593
Grafik 40. Röportaj yapılanların evlenme şekilleri.....594
Grafik 41. Röportaj yapılanların Suriye'de yaşayan akrabalarıyla görüşme şekilleri .595
Grafik 42. Karadurmuşluların Suriye'de gayrimenkullerinin olup-olmadığı.....596
Grafik 43. Karadurmuşluların Suriye'de sahip olduğu gayrimenkuller.....596
Grafik 44. Röportaj yapılan Karadurmuşluların Suriye'de gayrimenkullerini satmama nedenleri 597
Grafik 45. Göçmenlerin Türkiye'ye göç etmekten memnun kalıp kalmadıkları.....597
Grafik 46. Röportaj yapılan Karadurmuşluların ilk geldiklerinde iş bulma şekilleri ..598
Grafik 47. Röportaj yapılan Karadurmuşluların meslekleri 599
Grafik 48. Türk yetkililerince yakalanan yasadışı göçmen sayıları-İlk 10 ülke.....610
Grafik 49. Türkiye'de Yakalanan Yasadışı Göçmen Sayıları 612
Grafik 50. 2001 yılında Türkiye'de yaşayan yabancı oranları 618
Grafik 51. Türkiye'yi transit ülke olarak kullanan Iraklı sayıları 619
Grafik 52. Türkiye'de yakalanan yasadışı göçmen sayıları 622

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Irak haritası.....144
Harita 2. 1917 tarihli Irak fizikî haritası.....145
Harita 3. Irak'ta Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerler 151
Harita 4. 1917'de İngilizler tarafından çizilen Irak petrol kuyuları haritası 160
Harita 5. Türkiye'deki Irak Tabiiyetlerin İllere Göre Dağılımı.....188
Harita 6. Türkiye'deki Irak doğumluların illere göre dağılımı.....191
Harita 7. Türkiye'deki Irak doğumluların illere göre dağılımı.....197
Harita 8. Türkiye'deki Irak Tabiiyetlilerin İllere Göre Dağılımı 198
Harita 9. Türkiye'deki Irak doğumluların illere göre dağılımı.....208
Harita 10. Türkiye'deki Irak Tabiiyetlilerinin İllere Göre Dağılımı.....225
Harita 11. Türkiye'deki Irak tabiiyetlerin illere göre dağılımı.....238
Harita 12. Türkiye'deki Irak doğumluların illere göre dağılımı.....255
Harita 13. Türkiye'deki Irak doğumluların illere göre dağılımı.....305
Harita 14. Komşu Ülkelerdeki Sığınmacı Iraklı Sayısı.....377
Harita 15. Suriye'deki mezheplerin coğrafi dağılımı.....439
Harita 16. Suriye'de Türk nüfusun yoğun olduğu yerler 459
Harita 17. Bulgaristan, Türkistan ve Suriye göçmenlerinin Türkiye'de dağılımı 477
Harita 18. Türkiye'deki Suriye doğumluların illere göre dağılımı.....483
Harita 19. Türkiye'deki Suriye tabiiyetlilerin illere göre dağılımı.....486
Harita 20. Türkiye'deki Suriye tabiiyetlilerin illere göre dağılımı 486
Harita 21. Türkiye'deki Suriye doğumluların illere göre dağılımı.....487
Harita 22. Türkiye'deki Suriye doğumluların illere göre dağılımı.....509
Harita 23. Suriye'de Kürt nüfusun yoğun olduğu yerler.....510
Harita 24. Türkiye'deki Suriye tabiiyetlilerin illere göre dağılımı.....518
Harita 25. Türkiye'deki Suriye doğumluların illere göre dağılımı.....519
Harita 26. Türkiye'den arazi ediniminde ilk 15 ilde önde gelen ülkeler 522
Harita 27. Türkiye'deki Suriye tabiiyetlilerin illere göre dağılımı 524
Harita 28. Türkiye'deki Suriye Doğumluların İllere Göre Dağılımı 550
Harita 29. Türkiye'deki Suriye doğumluların illere göre dağılımı.....570
Harita 30. Türkiye'deki Suriye Doğumluların İllere Göre Dağılımı 579

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç, insanların bilincinde derin izler bırakan sosyal bir olaydır. Türk Tarihi'nin en önemli konularından biri olan ve binlerce dramatik olayı, ama aynı zamanda binlerce başarılı öyküyü içeren göç, Türkiye'de yeterince araştırılmamış ve devlet nazarında da hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Hâlbuki Türkiye, dünyanın en çok göç alan ülkelerinden biri konumundadır.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir konumda yer almaktadır. Aynı zamanda, tarihî bir derinliğe sahip olan Türkiye, farklı tarihlerde dünyanın değişik bölgelerinden birçok göç almıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecine girmesiyle birlikte, terk ettiği topraklardan merkeze doğru bir nüfus hareketliliği yaşanmış, I. Dünya Savaşı'yla birlikte Ortadoğu'nun Avrupalı devletlerin işgaline girmesi, bu hareketliliği daha da arttırmıştır. Emperyalist devletlerin Ortadoğu'ya yönelik hesaplarında bu coğrafyada yaşayan halkın hassasiyetleri göz önüne alınmamış ve bölge kargaşa ve huzursuzluk içerisine itilmiştir. Bu da bölge insanının dış ülkelere göçünü zorunlu kılmıştır. Bu ülkelerin başında ise Türkiye yer almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, Irak ve Suriyeli göçmenler için adeta sığınılacak bir liman olmuştur. Ancak, Bayır-Bucak Türkmenleri ve Körfez Savaşı sonrasındaki göçmenler hariç tutulursa, Irak ve Suriye topraklarından Türkiye'ye kitlesel göç yaşanmamıştır. Dolayısıyla, bu iki ülkeden Türkiye'ye yapılan göçlerin boyutlarının net olarak anlaşılması, Ortadoğu'daki savaşların, iç ve dış politikaların, siyasi ve ideolojik hedeflerin, sosyo-ekonomik ve etno-kültürel yapıların, demografik değişmelerin, hukukî düzenlemelerin, coğrafî faktörlerin ve tarihî sürecin bilinmesiyle mümkündür. Çalışmamız bütün bu hususlar dikkate alınarak hazırlandığı için, önemli bir boşluğu dolduracağını ümit etmekteyiz. Zira XX. yüzyılın başlarında Türkiye'ye yapılan göçler içerisinde Ortadoğu'nun önemli bir yeri olmakla beraber, günümüze kadar bu konu ile ilgili ayrıntılı bir araştırma yapılmamıştır. Bu da bahsedilen coğrafyadan gerçekleşen göçlerin boyutlarının bilinmesi ve mahiyetinin kavranmasını gölgelemiştir.

Türkiye'ye yönelik göçlerin temel etkeni, Irak ve Suriye'deki insanların, totaliter rejimlerden ya da savaş ortamlarından kaçarak Türkiye'ye gelmek istemeleridir. Bu göçler içerisinde yer alan Türk soydaşlarına karşı Türkiye'nin tarihten gelen önemli bir sorumluluğu da bulunmaktadır.

Bu çalışmada; iki Ortadoğu ülkesi olan Irak ve Suriye'den Türkiye'ye yapılan göçler konusu ele alınmıştır. Aslında başlangıçta bütün "Ortadoğu" coğrafyasından Türkiye'ye yapılan göçleri ele almayı planlamıştık. Ancak bu çok geniş bir alanı kapsadığı için, çalışma da genel mahiyette olacaktı. Ayrıca Ortadoğu coğrafyasının; idari, siyasi, ekonomik ve dini yapısı dolayısıyla nüfus hareketliliğinin çok yoğun olması konuyu sınırlandırmamızda bir diğer faktör olmuştur. Bu sebeplerden dolayı, coğrafi alanı iki ülke (Irak, Suriye) ile sınırlayarak daha ayrıntılı olarak incelemeyi düşündük. Böylece, araştırma Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi olan 1923'te başlatılıp, Körfez Savaşlarının göç üzerindeki tesirinin sona ermesi ve Hafız Esed'in ölüm tarihi olan 2000 yılıyla sonlandırılmıştır. Bununla birlikte yer yer söz konusu dönem sonrasına da değinilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısını tespit etmek, göç hareketlerinin nüfus artışı içindeki yeri ve önemini ortaya koymak, ekonomik ve kültürel etkilerini belirtmeye çalışmaktır. Göç olayı tarihî bir perspektiften incelendiği için, konunun tarihle en çok ilgili kısmı olan *göçlerin nedenleri* üzerinde biraz fazlaca durulmuştur. Ayrıca göçmenlerin hangi dönemde ve ne şekilde iskân edildiklerine, ne gibi sorunlarla karşılaştıklarına, Türkiye'deki faaliyetlerine değinilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, Irak ve Suriye'den Türkiye'ye yapılan bütün göçler ele alınmıştır. Bununla beraber, bu iki ülkeden Türkiye Cumhuriyeti'ne yapılan Türkmen göçlerinin daha uzun süreli ve yoğun olması, ayrıca bu göçmenlerin büyük bir kısmının Türkiye'ye yerleşmeyi tercih etmeleri sebebiyle "Türkmen göçleri" üzerinde daha ayrıntılı durulmuştur. Bu nedenle Türkmenlerin tarihi, demografik, ekonomik ve toplumsal yapısı biraz daha teferruatlı incelenmiştir. Türkmen göçlerinin tarihsel ve toplumsal sebepleri, göç dönemleri, göç ve yerleşim bölgeleri, göç hareketlerinin devam seyri ve göç eden Türkmenlerin sayısal oranları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmada "*Türkmen*" kelimesi yerine, "*Irak Türkleri*" veya "*Suriye Türkleri*" gibi bütünleştirici tabirler mümkün mertebe tercih edilmiştir. Ayrıca *sığınmacı*, *mülteci*, *denizen* gibi teknik tanımlamaların yerine de genelde "göçmen" kelimesi kullanılmıştır.

Yedi bölümden oluşan bu çalışmada, öncelikle, konu ve kaynaklar ele alınmıştır. "*Giriş*" bölümünde, göç çalışmalarında kullanılan temel kavramlar, dünya genelinde yaşanan göç hadiseleri ve Türkiye'nin göç tecrübesi gibi konuya açıklık getirecek hususlara yer verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde; "*Ortadoğu ve Türkiye'deki Nüfus Hareketleri ve Yasal Düzenlemeler*" konusu ele alınmıştır. Bu başlık altında Ortadoğu'daki göçlerin sebepleri ortaya koyulmuştur. Ayrıca göçmenlerin Türkiye'de nasıl bir hukukî prosedüre tabi olduklarının çerçevesi çizilmiştir.

Tezin "*İşgalden İstibdada Iraklıların Türkiye'ye Göçleri (1918-1979)*" isimli ikinci bölümünde ise; İngiliz mandası döneminde yaşanan göçler incelenmiş, sonrasında Bağımsızlık'tan Saddam Hüseyin dönemine kadar olan gelişmeler göçmenler açısından ele alınmıştır.

"*Saddam Döneminde Türkiye'ye Yapılan Göçler (1979-2003)*" ise üçüncü bölümde işlenmiştir. Bu bölümde Saddam'ın baskıları ve asimilasyon politikalarına yer verilmiştir. Körfez savaşlarının da ele alındığı bu bölümde, insanların yerlerini yurtlarını terk etmesine neden olan küresel aktörlere de değinilmiştir.

"*Türkiye'deki Iraklıların Sosyo-Kültürel Yapısı*"nın incelendiği dördüncü bölümde; göçmenlerin yaşantıları, geçim kaynakları, kuruluşları ve kültürel faaliyetlerine dair konulara değinilmiştir.

Beşinci bölümde; "*İşgalden İstibdada Suriyelilerin Türkiye'ye Göçleri (1918-1970)*" başlığı altında, Osmanlı'dan sonra ülkede yaşanan olayların göçlere etkisi tarihi açıdan ele alınmıştır.

Tezin altıncı bölümü, "*Hafız Esed Döneminde Türkiye'ye Yapılan Göçler (1970-2000)*"e ayrılmıştır.

Irak ve Suriyeli göçmenlerin düzensiz göçlerinin anlatıldığı yedinci bölüm "*Ortadoğu'dan Türkiye'ye Düzensiz Göçler"* başlığı altında incelenmiş olup, Türkiye'deki düzensiz göçmenler, düzensiz göçmenlerin hukuki durumları, düzensiz göçleri önlemeye yönelik çalışmalar gibi konular irdelenmiştir.

Çalışma yapılırken birçok zorluklarla karşılaşılmıştır. Özellikle göçmenlerin çoğu zaman düzensiz gelmiş olmaları belge ve doküman açısından ciddi sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Bu boşluğun doldurulması için Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nden yararlanılmaya çalışılmış, ancak şahısların özel bilgilerinin deşifre olacağı gerekçesi ile bu yöndeki talebimiz kabul görmemiştir. Bu açıdan yapılan çalışmada bazı boşlukların olması ihtimalini göz ardı etmiyoruz. Bütün hassasiyet ve gayretimize rağmen gözden kaçan hatalar olabilir. Yapılacak katkı sağlayıcı eleştiriler bizi memnun edecektir.

Her şeyden önce büyük bir sabır gerektiren bu çalışmanın hazırlanması sürecinde birçok kişi ve kurumdan destek gördük. Bunların başında, çalışmanın planlanmasında ve vücuda getirilmesinde engin bir anlayış gösteren, uyarılarıyla beni yönlendiren Saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY'a sonsuz müteşekkirim. Ayrıca konunun seçimi, yönlendirilmesi, çeşitli belge ve kaynakların teminini sağlayan, her türlü ilmî desteğini her an yanımda hissettiğim ve bana bilimsellik kalemini tutmayı öğreten Sayın Prof. Dr. Cihat GÖKTEPE'ye medyûn-u şükranım. Tezin yazılması aşamasında hiçbir yardımını esirgemeyen Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ'e ayrıca teşekkür ederim.

Suriye göçleri konusundaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, Prof. Dr. Ömer Osman UMAR, Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA, Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU'na ayrı ayrı teşekkür ederim. Harita çizimlerinden dolayı Arş. Gör. Atilla KARATAŞ'a; alan araştırması ve anketlerin uygulanmasındaki fedakârlıklarından dolayı Rahime KIYILI'ya teşekkürlerimi sunarım. Her fırsatta beni motive eden Prof. Dr. Erdal AÇIKSES'e, Yrd. Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA'ya ve Arş. Gör. Ahmet Caner ÇATAL'a da teşekkür etmeden geçemeyeceğim. İsimlerini burada zikredemediğim tüm gönül dostlarına samimiyetle teşekkür ederim.

Hatay-2014 **İsa KALAYCI**

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABCFM : American Board of Comissioners for Foreign Missions

AER-AWR : Avrupa ve Dünya Göçmen ve Mülteciler Meselelerini İnceleme Teşkilatları

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

AİİTE : Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

AREM : Araştırma ve Etütler Merkezi (TC. İçişleri Bakanlığı)

ASAM : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

ASB : Arap Sosyalist Birliği (ASU=Arab Socialist Union)

ASP : Arap Sosyalist Partisi (Arab Sosyalist Party)

ATAM : Atatürk Araştırma Merkezi

AÜ. : Ankara Üniversitesi

AÜBK : Arap Ülkeleri Birliği Konseyi

AVİM : Avrasya İncelemeleri Merkezi

BAC : Birleşik Arap Cumhuriyeti

BAV : Bilim Araştırma Vakfı

BCA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BDAGM : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

BİGD : Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü

BİGM : Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü

BİUM : Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü

Bkz. : Bakınız

BM : Birleşmiş Milletler

BMMYK : Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

CARIM : Consortium for Applied Research on International Migration (Uluslararası Göç Uygulamalı Araştırma Konsorsiyumu)

CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası

Çev. : Çeviren/Çevirenler

DSBP : Demokratik Sosyalist Birlikçi Parti (DSUP=Democratic Socialist Unionist Party)

ECWA : Economic Comission for Western Asia (Batı Asya Ekonomik Komisyonu)

Ed. : Editör/Editörler

EGM : Emniyet Genel Müdürlüğü

EGM YHİDB: Emniyet Genel Müdürlüğü Yabancılar Hudut İltica Dairesi Başkanlığı

E.T. : Erişim Tarihi

FÜ. : Fırat Üniversitesi

GNS : Genel Nüfus Sayımı

Grş. T. : Görüşme Tarihi

GÜ. : Gazi Üniversitesi

HAC : Hilâl-i Ahmet Cemiyeti

Haz. : Hazırlayan/Hazırlayanlar

HRW : Human Right Watch (İnsan Hakları İzleme Örgütü)

HÜ. : Hacettepe Üniversitesi

ICAO : International Civil Aviation Organization (Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü)

ICMC : International Catholic Migration Commission (Uluslararası Katolik Muhaceret Komisyonu)

İKGV : İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı

IKP : Irak Komünist Partisi

ILO : International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)

IOM : International Organization for Migration (Uluslararası Göç Örgütü)

ITC : Irak Türkmen Cephesi

ITKKD : Irak Türkmenleri Kardeşlik ve Kültür Derneği

ITKYC : Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti

ITRAC : Iraqi Türkmen Rights Advocating Comittee (Irak Türkmen Hakları İzleme Komitesi)

ITAYDD : Irak Türkleri Adalet, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği

İDEV : İhsan Doğramacı Erbil Vakfı
İHAD : İnsan Hakları Araştırma Derneği
İHH : İnsan Hakları Hareketi
İTC : İttihat ve Terakki Cemiyeti
İTÜ : İstanbul Teknik Üniversitesi
İÜ. : İstanbul Üniversitesi
KADER : Keldanî-Asurî Derneği
K. : Kitap/Kısım
KDP : Kürdistan Demokrat Partisi
KHA : Kerkük Haber Ajansı
Koord. : Koordinatör
KYB : Kürdistan Yurtseverler Birliği
MC : Milletler Cemiyeti
MHP : Milliyetçi Hareket Partisi
MKC : Müslüman Kardeşler Cemiyeti
MTTB : Millî Türk Talebe Birliği
MÜ. : Marmara Üniversitesi
NER : Near East Relief (Yakındoğu Yardım Cemiyeti)
OECD : Organisation for Economic Co-orperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
ORSAM : Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
ÖSO : Özgür Suriye Ordusu
RAF : Royal Air Force (İngiltere Kraliyet Hava Kuvvetleri)
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBH : Sosyalist Birlikçiler Hareketi (MSU=Movement of Socialist Unionists)
SGDD : Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği
SGK : Sosyal Güvenlik Kurumu
SKP : Suriye Komünist Partisi (SCP=Syrian Communist Party)
STK : Sivil Toplum Kuruluşları
TAD : Türkmen Aydınlar Derneği
TATAV : Tarih ve Tabiat Vakfı
TDAV : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

TEPAV : Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TGİD : Türkmen Göçmen İşleri Derneği
TGMDF : Türkiye Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu
THP : Türkmen Halk Partisi
TİHD : Türkmeneli İnsan Hakları Derneği
TİKV : Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı
TİTE : Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
TFYYK : Türkmeneli Fakir ve Yoksullar Yardım Kurulu
TKM : Türkmeneli Kültür Merkezi
TODAİE : Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
Trp. : Tertip
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK : Türk Tarih Kurumu
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
TVYY : Tarih Vakfı Yurt Yayınları
t.y. : Tarih Yok
UC : Ulusal Cephe
UİC : Ulusal İlerici Cephe (El-Cebhetü'l-Vataniyyetü't-Takaddümiyye)
UNHCR : United Nations High Comissioner for Refugees (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)
UNPO : Unrepresented Nations and Peoples Organization (Temsil Edilmeyen Milletler Örgütü)
USCR : United State Committee for Refugees (ABD Mülteciler Yüksek Konseyi)
V. : Volume (Cilt/Sayı)
Yay. : Yayınları/Yayınevi/Yayıncılık
YHİDB : Yabancılar Hudut İltica Dairesi Başkanlığı
YMK : Yetikiya Miştimani Kürdistan (Kürdistan Yurtseverler Birliği)
Y. : Yıl
y.y. : Yayınevi Yok
WFP : World Food Programme (Dünya Gıda Programı)
WHO : World Healt Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

KONU VE KAYNAKLAR

Toplumsal olayların en etkililerinden biri olan göç kavramına duyulan bilimsel ilgi I. Dünya Savaşı'nın akabinde ivme kazanmış, II. Dünya Savaşı'yla da sistemli hale gelmiştir. Bu konuda dünyada yapılan çalışmalara paralel olarak Türkiye'de de bir takım araştırmalar yapılmıştır. Ancak Türkiye'deki çalışmalar belli bir plan dahilinde yapılmadığı gibi, meseleyi enikonu ortaya koyan çalışmalar da çok nadirdir. Bu ise konunun mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Zira *göç* her dönemde canlılığını koruyan ve genelde tamamı kayıtlara yansımayan bir hadisedir. Dolayısıyla Dünya'da ve Türkiye'de konuyla ilgili derli-toplu bir eserin olmamasının temel sebebi budur. Böyle bir konuyu seçmemizdeki amaç, bu husutaki boşluğu bir nebze olsun doldurmaktır.

Türkiye'de düzenli veri toplama sisteminin olmayışı uluslararası göç konusundaki en büyük handikaplardan biridir. En güvenilir veri kaynakları; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Başbakanlık Arşivleri, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Jandarma Genel Komutanlığı Arşivi ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) verileridir. Fakat, bu verilerin sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik açılardan tasniflerde doyurucu olduğu söylenemez. Zira bahsedilen veriler, toplumun ve daha özelde de göçmenlerin evlilik, barınma, eğitim, sağlık, ekonomi, liyakat, talep, hedef gibi durumlarını belirleyen birebir çalışmalar değil, sadece sayıları ve kökenleri anlamaya yarayan ham bilgilerdir. Bu nedenle Türkiye'ye veya Türkiye'den yapılan göçler konusunda kesin bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Kaldı ki; bir devlet için göçlerin tamamını kayıt altına almak imkansız gibidir.

Bu çalışma; Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçler konusunda ilk çalışmalardan biri değil, ilkidir. Dolayısıyla, bazı avantajlara ve dezavantajlara da sahiptir. Balkanlar'dan veya Kafkaslar'dan yapılan göçler üzerine bir çok çalışma[1] olmasına rağmen, aynı şeyi Ortadoğu göçleri için söylemek çok zordur. Çünkü Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçlerle ilgili yapılan çalışmalar 1980 sonrası dönemle ilgilidir.

---

[1] Balkanlardan veya Kafkaslardan Türkiye'ye yapılan göçler konusunda: Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1999; Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006; Önder Duman, *Rumeli'den Samsun'a Göç (1923-1970)*, Samsun 2010; Hasan Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2001 gibi eserler öne çıkmaktadır. Ahmet Halaçoğlu ve Bilal Şimşir'in Rumeli göçlerine dair çalışmaları da yine bu alandaki ilklerdendir. Hayati Biçe'nin Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçleri ele alan eseri de göç konusunda önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu örnekler daha da çoğaltılabilir.

Çalışma; yerli ve yabancı arşiv belgeleri, resmi kurum veya kuruluş verileri, tetkik eserler ve göçmenlerle yapılan mülakatlardan elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle hazırlanmıştır. Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçler hakkında başvurduğumuz başlıca kaynaklar şöyledir:

1) Arşiv Belgeleri

a) Foreign Office (İngiliz Dışişleri Arşivi)

Osmanlı yönetiminden sonra, İngilizler Irak'a, Fransızlar ise Suriye'ye uzun yıllar hükmetmişlerdir. Dolayısıyla Irak'tan başka ülkelere yapılan göçlerin, sosyal ve siyasi nedenlerini ele alan belgeler "İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi"nden temin edilmiştir. Bu arşivde özellikle Musul Meselesi konusunda ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Ayrıca Asurların yaşadıkları sıkıntılar ve göçlere dair veriler de vardır.

Bu arada, uzun yıllar Suriye'nin mandaterliğini yapmış olan Fransızların arşivlerinden yararlanma imkânımız olmadı.

b) TC. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Göç konusunda Osmanlı Devleti'nin engin tecrübesi olduğu gibi, güçlü bir de hafızası vardır. XIX. yüzyılda, yaşanan göçleri kanalize etmek için oluşturulan örgütlenmelerin raporları, yazışmaları, tutanakları vs. bu konuda detaylı verilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Ayrıca, Cumhuriyetin ilk yıllarına ait göç ve iskan verilerinin bir kısmına da buradan ulaşılmaktadır.

c) TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti'nin dışardan gelen göçmenlere yönelik en düzenli veri kaynağı Cumhuriyet Arşivi'dir. "Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü Arşivi"ndeki bilgiler hem göç hem de iskân konusunda teferruatlı bilgiler barındırmaktadır.

d) ATASE

TC. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi'ndeki belgeler Mondros'tan Lozan'a kadar olan dönemdeki bazı göçlere ışık tutmaktadır.

e) TC. Dışişleri Bakanlığı Arşivi

Türkiye'nin Irak veya Suriye ile yaptığı antlaşmaların muhtevası ve göçlere etkisi konusunda Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde çeşitli yazışmalar bulunmaktadır. Özellikle yurtdışındaki Türkler için yapılan yazışmalar göç konusunda aydınlatıcı olmaktadır.

f) Kızılay Arşivi

Türk Kızılayı, muhtelif memleketlerden ve Ortadoğu'dan yapılan göçlerde birinci derecede ilgili bir kurum olup, geniş bir arşivi vardır.

g) TBMM Arşivi

Göçmenlerle ilgili kanun veya kararların alındığı TBMM arşivi ve kütüphanesindeki veriler son derece önemlidir.

h) Muhtelif Arşivler

Göçü bizzat yaşamış kişilerin özel arşivleri de faydalandığımız kaynaklardan biridir. Ayrıca göçmenlere yardımcı olan bazı kuruluşların arşivlerindeki bilgiler yine başvurduğumuz bilgilerdendir.

2) Alan Araştırması

Çalışmamızın özgün taraflarından biri de, göçmenlerle veya göç olayına şahit olanlarla yaptığımız mülakatlardır. Bu mülakatlarla, Iraklı veya Suriyeli şahitlerin dilinden göç hadisesinin boyutları irdelenmiştir. Ayrıca göçmen dernekleri aracılığıyla veya bizzat göçmenlere uyguladığımız anketlerle göçmenlerin mevcut durumları hakkında açıklayıcı sonuçlara ulaşılmıştır.

25 Sorudan oluşan Türkçe anket, değişik tarihlerde Türkiye'ye göç etmiş olan göçmenlere Arapça ve Türkçe olarak yönlendirilmiştir. Göçmenlerden (60 Suriyeli ve 80 Iraklı) bazısı, bütün soruları cevaplamış, bazısı görüşmeyi reddetmiş, bazısı ise bir kısım sorulara cevap vermek istememiştir. Anket Suriyeli göçmenler için Hatay'da, Iraklı göçmenler için Türkiye'nin değişik illerinde uygulanmış ve analitik yöntemle yorumlanmıştır.

Araştırmaya katılan göçmenlerin ferdî ve toplumsal özellikleri irdelenmiş ve kültürel kimliklerine ilişkin özellikler ele alınmıştır. Göçlerin nedenleri ve göç sonrası kurulan yeni yaşam şartları tarihi ve sosyolojik açıdan incelenmiştir. Göçmenlerin, göç etmeden önceki beklentileri ve göç ettikten sonraki durumları mukayese edilmiştir.

3) Resmi Kurum, Kuruluş veya Dernek Yayınları

Türkiye'ye yapılan göçlerle ilgili önemli bilgi, belge ve çalışmaların bulunduğu; TÜİK, Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM), BMMYK, Bayır-Bucak Türkleri Derneği, Uluslararası Göç Örgütü (IOM), Keldani-Asuri Yardımlaşma Derneği (KADER), Uluslararası Katolik Muhaceret Komisyonu, Uluslararası Af Örgütü, Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD), Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği (ITKYD) gibi kuruluşların çıkardığı eserlerden faydalandık.

TÜİK tarafından muhafaza edilen *Turizm İstatistikleri* göç konusundaki en iyi başvuru kaynaklarından birini oluşturmaktadır. 1932'deki Beynelmilel Muhaceret İstatistikleri Konferansı'nda tavsiye edildiği üzere; limanlardan alınan malumat usulü, hudut kontrolleri yolu, nüfus kütükleri usulü ve özellikle turistlerin gümrükleri geçerken doldurdukları muhaceret fişleri usulü oldukça yaygın bir tatbik sahası bulmaktadır. Bu açıdan Türkiye'ye yapılan göçlere dair bazı bilgilere turizm istatistiklerinden ulaştık.

Türkiye'deki Iraklı veya Suriyeli muhacirlerin sayılarına ise TÜİK tarafından düzenlenen *Genel Nüfus Sayımı* sonuçlarından ulaşmak mümkündür. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yapılan 15 nüfus sayımının tamamı tarafımızdan incelenmiş ve çalışmamızda yerini almıştır.

Bu arada, her türlü girişimlerimize rağmen EGM Arşivi'nden yararlanma imkanımız olmadı.

4) Hatıralar

Göçlerle ilgili önemli bir diğer kaynağımızı hatıralar oluşturmaktadır.[2] Erken dönem göçleriyle ilgili literatür eksikliği hatıralar yardımıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır.

5) Tetkik Eserler

Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçleri etraflıca ortaya koymak için; kitap, makale, bildiri, doktora veya yüksek lisans tezi, rapor, röportaj, ansiklopedi, yıllık, bilimsel ve kültürel dergi, gazete haberi ve internet verileri incelenmiştir.

Türkiye'de Ortadoğu konusunda yapılan çalışmalar belirli merkezlerde toplanmıştır. Bunların başında Marmara Üniversitesi, Fırat Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi gelmektedir. Ayrıca ORSAM (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi= Global Strateji Enstitüsü)'da yapılan çalışmalar da zikredilmesi gereken bir yerdir. İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi'nde göçle ilgili yapılan çalışmalar da faydalandığımız kaynaklar arasındadır.

Naci Kökdemir'in *Tarihte Göçler ve İskân II* adlı Osmanlıca çalışmasında Türkiye'ye yapılan göçler genel olarak ele alınmış ve çıkan kanun, kararname, nizamname ve tamimlere yer verilmiştir. Yine aynı yazarın *Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Klavuzu* isimli çalışmasında, göçlere dair Türkiye

[2] Faydalandığımız hatıralardan bazıları şunlardır: Mehmet Sait Ketene, *Bir Irak Türkmeni Olarak Anılarım*, Ankara 2004; Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, (Haz.: İsmail Kara), İstanbul 2000; Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, C. 1, İstanbul 1954; Mesud Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*, (Çev.: Vahdettin İnce), İstanbul 2003.

Cumhuriyeti'nin ilk dönem uygulamalarına ışık tutmaktadır.

Iraklı göçmenler hakkında İbrahim Sirkeci tarafından kapsamlı bir çalışma yapılmıştır.[3] Sirkeci'nin, *Turkmen in Iraq and International Migration of Turkmen*, adlı alan araştırması göçlerin sebeplerini her yönüyle ele alması açısından önemlidir.

Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991) isimli eser de Iraklı sığınmacılarla ilgili önemli çalışmalardandır. Yine bu döneme ait bilgiler veren ve Türk-Amerikan-Irak ilişkilerini konu alan Baskın Oran'ın çıkardığı *Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti* ender bir eserdir.

Kürşat Kurtulgan'ın, *Konya'ya İskân Edilen Arap Mülteciler (1920-1928)* adlı makalesi erken dönem Suriye göçleri konusunda yapılan tek çalışmadır diyebiliriz.

Türkiye'de Irak Türklerinin tarihi, kültürü, edebiyatı, folkloru hakkında yapılmış zengin içerikli yayınlar olmasına rağmen, Türkiye'de yaşayan Irak Türkleri hakkında, iltica problemlerini, vatandaşlık alma süreçlerini, sağlık, eğitim, barınma, iş durumlarını, Türkiye'den beklentilerini, siyasi yönelimlerini, sayısal nüfus verilerini detaylı izah eden çalışmalar birkaç örnekten ibarettir. Irak Türkleri konusunda Erşat Hürmüzlü,[4] İzzettin Kerkük,[5] Nefi Demirci, Enver Yakuboğlu[6], Ekrem Pamukçu[7] gibi yazarların eserleri önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Kerkük Vakfı Genel Sekreteri Suphi Saatçi'nin *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı* adlı eseri de bu çalışmalardan biridir.[8] Bilal N. Şimşir, *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler* adlı çalışmasında olayları kronolojik olarak ele almıştır.

---

[3] Yine aynı yazar tarafından kaleme alınan ve azami derecede istifade ettiğimiz şu çalışmalar da dikkate şayandır: *Türkmen Göçü: Türkiye'ye, Irak'a ve Türkmenlere Etkileri*; *War in Iraq: Environment of Insecurity and International Migration*; *Ethnic Conflict, Wars and International Migration of Turkmen: Evidence from Iraq*; *Irak Türkmenlerinin Yurtdışına Göçü*; *Turkmen in Iraq and Their Flight: A Demographic Question*.

[4] Erşat Hürmüzlü'nün faydalandığımız çalışmaları*; Irak Türkleri: Irak'ta Yaşayan Türklerin Tarihi, Soyları ve Bölgede Yerleşme Merhaleleri Hakkında Özet Bir Araştırma*; *Türkmenler ve Irak*; *Irak'ta Türkmen Gerçeği*.

[5] Kerkük'ün çalışmaları: *Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri*; *14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı Türkiye'de Nasıl Duyuldu?*; *ABD'nin Türkmen Politikası*; *Irak Hapishanelerinde İnsan Hakları İhlalleri*; *İnsan Hakları Açısından Irak Türklerinin Durumu*; *Kerkük Hatıraları-VI*; *Kerkük Katliamının 4. Yıl Dönümü*.

[6] Yakuboğlu'nun başlıca çalışmaları: *Irak Türkleri*; *Bağdat'taki Kanlı İhtilal ve Irak Türkleri*; *Geliştirilmeye Çalışılan İlişkiler ve Irak Türkleri*; *General Kasım Bir Türk Ailesinin Bütün Fertlerini Ortadan Kaldırıyor*; *Irak Türkleri ve Atatürk Sevgisi*; *Irak Türkleri ve Barzani İle Talabani'nin Faaliyetleri*; *Türkoloji Kongresi ve Irak Türkleri*; *Kerkük Katliamı*; *Kerkük Katliamının Altıncı Yıl Dönümü*.

[7] Ekrem Pamukçu'nun eserleri: *Kerkük Katliamı ve Kürt Senaryoları*; *Türkmenlere Zoraki Göç*.

[8] Suphi Saatçi'nin, *Altunköprü*; *Hasretin Adı Kerkük*; *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*; *Göçmen veya Gurbet Kuşları*; *Irak Türklerinin Bugünü ve Geleceği*; *Türkmen Kızı Zehra'nın Gerçek Hikayesi*; *Irak Türkmenlerinin İki Ateş Arasındaki Kaderi Değişmeyecek mi?*; *Irak'ın Yapılanması ve Türkmenler*; *Kerkük Katliamı (14 Temmuz 1959)*; *Kerkük Katliamının Düşündürdükleri*; *Kuzey Irak*;

1990 Sonrası Irak göçleriyle ilgili çalışmalar yapan bir diğer araştırmacı da Didem Danış'tır.[9] Yazarın, Damla Bayraktar ile birlikte kaleme aldığı *Irak'tan Irağa: 2003 Sonrası Irak'tan Komşu Ülkelere ve Türkiye'ye Yönelik Göçler* adlı ORSAM'dan 2010 Kasım'ında çıkan eseri Iraklı göçmenler konusunda önemli bir eksikliği gidermiştir. Yine Danış'ın *Integration in Limbo, Iraqi, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in Istanbul* isimli makalesi alan araştırmasına dayalı önemli bir çalışmadır.

1990 Sonrası Iraklı Türklerin durumunu inceleyen bir diğer araştırmacı ise ORSAM'da görev yapan Bilgay Duman'dır.[10] Duman'ın *Türkiye'ye Yönelik Türkmen Göçü ve Türkiye'deki Türkmen Varlığı* isimli Eylül 2010 tarihli raporu; yakın dönem Irak Türklerinin göçlerini ve Türkiye'deki faaliyetlerini etraflıca ortaya koymaktadır.

Yine 1990 sonrası dönemle ilgili göç çalışmalarından birine örnek olarak Murat Çelik'in, *Körfez Krizi, Türkiye ve Mülteci Sorunu* isimli Dokuz Eylül Üniversitesi'nde 2004 yılında yaptığı yüksek lisans tezi verilebilir. Çalışmada, Irak'ın sömürgeleştirilmesi ve Körfez mültecileri detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Türkiye'de göç denilince ilk akla gelen isimlerden biri de Cevat Geray'dır.[11] Geray'ın *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923–1961)* konulu ve 1962 tarihli araştırma projesi faydalandığımız bir diğer kaynaktır. Fakat çalışmanın içeriği genel olarak Balkan göçleri ile ilgilidir. Türkiye'ye yapılan göçleri ve göçmenlere uygulanan iskan politikalarını genel olarak ele alan bir diğer çalışma da Fikret Babuş'un *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân* kitabıdır.

Mazlum Irak Türkmenleri Desteklenmelidir; *Türklüğün Kalesi Erbil*; *Türkmen Dağarcığı* gibi Irak Türklerinin göçlerine ışık tutan çalışmalarından istifade ettik.

[9] Danış'ın Irak göçlerine dair makaleleri şunlardır: *Arap Dayanışması Çözülürken: Suriye, Ürdün ve Lübnan'da Iraklı Mülteciler*; *Irak'tan Uzağa: 1991 Sonrası Dışarı Göç*; *Iraklı Göçmenler*; *İstanbul'da Iraklı Katolik Keldani Göçmenler: Transit Göç ve Ulusaşırı Dini Ağlar*; *Re-communitarization en Route: Iraqi Christian Transit Migrants in Istanbul*; *Yeni Göç Hareketleri ve Türkiye*; *Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek, Devlet*.

[10] Bilgay Duman'ın konuyla ilgili diğer çalışmaları şunlardır: *Irak'ta Türkmen Varlığı* (Rapor); *Irak Alevî-Bektaşî Federasyonu Başkanı Abbas Beyatlı* (Röportaj); *Irak Türkmen Cephesi Diyala Milletvekili Hasan Özmen ile Röportaj*; *Türkmen Milliyetçi Hareketi Başkanı Hüsamettin Türkmen'le Yapılan Söyleşi*; *Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Ziyat Köprülü* (Söyleşi); *Fevzi Ekrem Terzioğlu ile Röportaj*; *Irak Türkmen Cephesi Selahattin İl Başkanı ve Selahattin İl meclisi Üyesi Ali Haşim Muhtaroğlu ile Röportaj*; *15. Yılında Irak Türkmen Cephesi*; *Irak'ta Kadınların Durumu ve Siyaset: Türkmen Kadınları Örneği*; *Saddam Sonrası Dönemde Irak, Türkmenler ve Kerkük,* (Kırıkkale Üniv. SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

[11] Yazarın *Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi* adlı makalesi genelde Türkiye'ye yapılan tüm göçmenlere dair yardımları ele almaktadır. 1950 Yılı öncesinde yapılan yardımların bir kısmının da Iraklı ve Suriyeli göçmenleri kapsaması açısından bu çalışmadan yararlanmayı uygun gördük.

Türkiye'deki göç hareketleriyle ilgili Ahmet İçduygu ve Kemal Kirişçi'nin başarılı çalışmaları da zikredilmesi gereken kaynaklar arasındadır.[12]

Irak Türklerinin göç sebepleri açısından Hakkı Tarık Oğuzlu'nun, *The Turkomans of Iraq as a Factor in Turkish Foreign Policy: Socio-Political and Demographic Perspectives* çalışmasından faydalandığımız da bahsetmeden geçemeyeceğim.

İstanbul Zeytinburnu Belediyesi'nin 8-11 Aralık 2005 tarihleri arasında düzenlediği *Uluslararası Göç Sempozyumu-Bildirileri*, göçmenler üzerine yapılan ender çalışmalardandır. Kıvanç Galip Över'in *Vaat Edilmiş Topraklarda Ölüm Kokusu* adlı kitabı Irak ve Suriye ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriye'sinde Arapçılığın Doğuşu, Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce* kitabında, Osmanlı'dan günümüze Suriye'deki ayrılıkçılığın nasıl geliştiğini ortaya koymaktadır. M. Fatih Kirişçioğlu'nun, *Suriye Türkleri* adlı demografik ve sosyolojik makalesi Suriye konusunda araştırma yapanlar için önemli bir diğer kaynaktır.

Nadir Gökoğlu tarafından Hacettepe Üniversitesi (HÜ.) AİİTE Müdürlüğü'nde 2002 yılında yapılan *Hatay'ın Anavatana Katılmasının Ardından Suriye'de Kalan Bayır-Bucak Türkmenleri ve İlhak Sürecine Katkıları* konulu yüksek lisans tezi Suriye Türkleri üzerine yapılan bir diğer çalışmadır.

Suriye tarihiyle ilgili faydalandığımız bir diğer kaynak, Philip S. Khoury'nun *Syria and The French Mandate: The Politics of Arab Nationalism 1920-1945* isimli çalışmasıdır.

Suriye ile ilgili çalışmalar yapan bir diğer isim Ömer Osman Umar'dır.[13] Umar'ın, ATAM yayınları arasında 2004 yılında çıkan *Osmanlı Yönetimi ve Fransız*

---

[12] Kirişçi'nin Çalışmaları: *Disaggregating Turkish Citizenship and İmmigration Practices*; *Immigration and Asylum Issues in EU-Turkish Relations: Assessing EU's Impact on Turkish Policy and Practice*; *Is Turkey Lifting the 'Geographical Limitation'?-The November 1994 Regulation on Asylum in Turkey*; *UNHCR and Turkey: Cooperating for Improved Implementation of the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees*; *Turkey: The Political and Social Dimension of Migration.*

İçduygu'nun çalışmaları: *The Consequences of International Migration for Turkey: Myths and Realities; Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları; Turkey: The Demographic and Economic Dimension of Migration; The Labour Dimensions of Irregular Migration in Turkey; Transit Migration in Turkey: Trends, Patterns and Issues; Yurtdışından Gelenlerin Nicelik ve Niteliklerinin Tespitinde Sorunlar; Irregular Migration in Turkey; Irregular Migration at Two Borders: The Turkish-EU and Mexican-US Cases; Globalization, Security and Migration: The Case of Turkey; How do Smuggling and Trafficking Operate via Irregular Border Crossings in the Middle East? Evidence From Fieldwork in Turkey; Rethinking the Transit Migration in Turkey: Reality and Re-presentation in the Creation of a Migratory Phenomenon.*

[13] Ömer Osman Umar'ın faydalandığımız diğer çalışmaları ise şunlardır: *Arap Milliyetçilik Hareketinin Doğuşu ve Gelişimi*; *Cemal Paşa'nın Suriye'de Arap Milliyetçilerine Karşı Neşrettiği El-İslam Gazetesi ve Programı*; *Hatay Meselesi ve Atatürk*; *İngilizlerin Musul'da Özdemir, Şeyh Mahmud ve*

Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1938 konulu çalışması, Suriye tarihini aydınlatan nadide bir eserdir.

Bu araştırmada konuyla ilgili kaynakların taranmasını kolaylaştıran bazı bibliyografik eserlere de başvurulmuştur. Bunlar arasında; *Basında Dış Türkler-Bibliyografya-; Irak Türkleri Bibliyografyası: A Bibliography of Iraqi Turks ve Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)* adlı eserler yer almaktadır.

Aşiretlere Karşı Politikası; *Ortadoğu'da Su Sorunu Çerçevesinde Dicle ve Fırat Nehirleri Üzerinde Su Anlaşmazlığı*; *Suriye Türkleri*; *Suriye'de Kurulan Kuvayı Milliye Teşkilatı ve Üyeleri***;** *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güney Sınır Komşularına Yönelik Dış Politikaları (Suriye-Irak)*.

GİRİŞ

"*Umuda yolculuk etmek*" olarak tanımlanabilecek göç, Türk Tarihi'nin araştırılması gereken en önemli konuları arasında yer alır. Çünkü Türkler tarihleri boyunca göç halinde olan bir millettir. XX. yüzyıla kadar Türklerin göçü genelde "batı" yönünde olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla bu göçlerin belirli bir yönü kalmamış, genel manada hedef Anadolu coğrafyası olmuştur. Göç ve Türk, tarih boyunca birbirlerinden ayrılmaz bir halde var olagelmişlerdir.[1] Türklerin fütuhat devirlerinde bir ilerleme ve yayılma unsuru olan göç; gerileme dönemlerinde bir felaket nedeni olmuştur.[2] Kısacası göç, Türklerle özdeşleşmiş bir kavaramdır.[3]

Jeopolitik ve jeostratejik öneminin yanısıra, ekonomik kalkınmışlığı, insan haklarını gözetmesi, oturmuş hukuk sistemi, görece istikrarlı siyasî yapısı, kıtalararası ve uluslararası kavşakta bulunması gibi faktörler Türkiye'ye yapılan göçleri artırmıştır. Bu göçlerin çoğunluğunu, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kurulan devletlerin vatandaşları oluşturmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nin tarihî mirası üzerinde kurulan Türkiye'nin, göçler hususunda da aynı misyonu devam ettirdiğini göstermiştir.

Türk Tarihi'nde yaşanan göçlere sahne olan bölgelerden biri Ortadoğu'dur. Ancak Ortadoğu kavramı, mekân anlamında Orta Asya, Kuzey Afrika veya Batı Avrupa gibi doğrudan coğrafî bir bölgeye işaret etmemektedir.[4] Söz konusu bölge, fiziki coğrafya açısından Güneybatı Asya olup; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesiştiği yerdedir. Modern Ortadoğu, İngiltere'nin öncülüğünde I. Dünya Savaşı döneminde şekillenmiştir.[5] İngiltere Ortadoğu haritasını Sykes-Picot Anlaşması, Balfour Deklerasyonu, Paris Antlaşması ve San Remo Antlaşması ile çizmiştir.[6] Bölge

---

1 A. Ekrem Atakul, "Göç ve Türk", *Anayurda Göç*, S. 1, İstanbul Mayıs 1967, s. 7.

2 TGMDF, *Göç'ten Konular I*, İstanbul 1962, s. 31.

3 Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Ankara 2004, s. 6.

4 Ortadoğu'dan bahsedilirken bazen "*Arap Bölgesi*" tabiri kullanılır. Bu tabir sadece Kuzey Afrika ve Batı Asya'nın Arap ülkelerini değil, Türkiye, İran ve İsrail gibi Arap olmayan ülkeleri de kapsar. Tabir aslında siyasal ve etnik bir bölgeden ziyade, coğrafî bir alana gönderme yapmaktadır. Arap Bölgesi terimi bölgeyi açıklamada yeterli olmamakla birlikte, olası alternatiflerden daha iyi gözükmektedir. Çünkü "*Ortadoğu*" terimi Avrupa merkezli bir yaklaşımdır ve Kuzey Afrika'yı dışarda bırakmaktadır. "*Batı Asya*" veya "*Güneybatı Asya*" tanımlamaları yine Kuzey Afrika'yı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bkz.: Stephen Castles- Mark J. Miller, *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, (Çev.: Bülent Uğur Bal-İbrahim Akbulut), İstanbul 2008, s. 176; Ahmet Davudoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul 2001, s. 129.

5 Mustafa Budak, "Modern Ortadoğu'nun Kurulması Sürecinde Musul Vilayeti", *Milletlerarası Ortadoğu, Kaos mu, Düzen mi Konferansı*, (9-10 Ocak 2004-İstanbul), (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), İstanbul 2004, s. 111-114.

6 Bekir Günay, *Avrupa'dan Asya'ya: Sorunlu Türk Bölgeleri*, İstanbul 2005, s. 69.

halklarının hassasiyetlerini dikkate almadan kurulan Ortadoğu ülkeleri, günümüz dünyasında yaşanan nüfus hareketliliğinin bu bölgelerde yoğunlaşmasına yol açan nedenlerin başında gelmektedir.

I. ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan sürgünler, anlaşmalara tabi göçmenler, uluslararası muhacirler, tahliye olunanlar, mülteciler, sığınmacılar, yurtsuzlar ve benzeri terimlerle ifade olunan ve çeşitli kategorilere ayrılan göç hareketleri Avrupa devletleri için çok önemli bir konu olmuştur.[7] Nüfusunun yaklaşık üçte biri göçmenlerden oluşan Türkiye'de konuyla ilgili teferruatlı ve sistemli çalışmaların varlığından bahsetmek çok zordur. Tarihî süreçte çeşitli göçlere sahne olmuş bir ülke olmasına rağmen, dış göçle ilgili sistematik ve bütüncül çalışmalar henüz yapılmamıştır.[8]

Küresel bir olgu olarak göç, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin gündeminde yer alan başlıca meselelerden biridir.[9] Tarihin her döneminde insanlar; devletlerin yapılarında meydana gelen değişmeler, iktisadî ve siyasî problemler, ülkeler arası çatışmalar, iç savaşlar, doğal afetler, açlık, kıtlık, salgın hastalıklar ve insan hakları ihlalleri gibi nedenlerle yaşadıkları toprakları yasal veya yasadışı yollarla terk etmiştir.[10] Diğer taraftan sadece merak veya macera saikiyle yaşadıkları yerleri terk edenler de olmuştur.[11]

İnsanların içinde bulunduğu karışık ve sıkıcı ortamlar, onları yaşamlarını sürdürebilecekleri daha güvenli bir yer aramaya sevk etmiştir. Meydana gelen olaylardan en çok etkilenenler ise, genellikle toplumun en uç kesimini oluşturan; azınlık durumundakiler, siyasal ya da toplumsal yapının kabul etmediği kişilerdir. Söz konusu kesim, bulundukları topraklarda güvensizlik ve belirsizlik içinde yaşamak zorunda kaldıklarından kendilerine sığınma yerleri aramış ve bu yerlere gitmeyi geçici bir çözüm olarak görmüştür. Bunun sonucunda çok karmaşık bir nitelik taşıyan uluslararası göç sorunları meydana gelmiştir.[12]

---

7 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1999, s. 1.

8 Sema Erder, "'Yabancısız' Kurgulanan Ülkenin 'Yabancıları'", *Türkiye'de Yabancı İşçiler, Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, (Der.: F. Aylan Arı), İstanbul 2007, s. 5.

9 Ahmet İçduygu, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları*, İstanbul 2006, s. 30.

10 EGM YHİDB, *Dünyada ve Türkiye'de Yasadışı Göç*, Ankara 2001, s. 7.

11 Anthony H. Richmond, "Socio-cultural Adaptation and Conflict in Immigrant-Receiving Contries", *International Migration Today*, (Ed.: Charles Stahl), V. 2, Paris 1988, s. 111; Haluk Cillov, *Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları*, İstanbul 1960, s. 370.

12 EGM YHİDB, *Dünyada…*, s. 7.

Dünya genelinde göç hadisesinin fazla görülmesi, uluslararası göç terminolojisinin çeşitliliğini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın anlaşılması öncelikle bazı kavram, olgu ve perspektiflerin açıklanmasını gerekli kılmıştır.

I) Göçle İlgili Temel Kavramlar

Nedenleri, süreci ve sonuçları bakımından karmaşık bir olay olması sebebiyle göç; coğrafyacılar, tarihçiler, şehir ve bölge planlamacıları, sosyologlar, antropologlar, iktisatçılar, psikologlar, hukukçular, ekonomistler, siyaset bilimciler ve daha birçok alanın uzmanları tarafından incelenmektedir.[13] Bu durum göç, göçmen, göçmen işçi, kaçak göç, mülteci, sığınmacı, vatansız, yurttaş, mukim, akültürasyon, vatandaşlık, ikâmet, kalış süresi, yerinden edilmiş, yerleşik vb. kavramların değişik anlamlarda kullanılmasına neden olmaktadır. Bu kavramların açıklanması, konunun daha net anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1) ***Göç***:[14] Göç kavramının çok boyutlu ve karmaşık yapısı, göçe ilişkin tanımlarda çeşitliliğe neden olmaktadır. Bu yüzden günümüzde göçle ilgili yüzlerce tanım yapılmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

En genel manasıyla göç; şahısların hayatlarının tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere tamamen veya geçici bir süre için bir yerleşim biriminden diğerine iskân amacıyla yaptıkları coğrafî yer değiştirme hareketi olarak tanımlanabilir.[15] Göçü

---

[13] Mustafa Mutluer, *Uluslararası Göçler ve Türkiye*, İstanbul 2003, s. 9; İlkay Südaş, *Türkiye'ye Yönelik Göçler ve Türkiye'de Yaşayan Yabancılar: Alanya Örneği*, (Ege Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2005, s. 10; Orhan Deniz, *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması (Sığınmacılar, Mülteciler ve Yasadışı Göçmenler)*, İstanbul 2009, s. 5.

[14] Göç kavramı yerine "muhaceret" kelimesinin kullanıldığı vakidir. Bu çalışmada "muhaceret" ve "göç" eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Fakat "göçmen" ile "muhacir" kelimeleri arasında göçmenlerin bizzat kendilerinin yüklediği özel bir anlam farklılığı vardır. Muhacir tabiri daha çok zorla göç eden kişiler için kullanılmaktadır. Bizim çalışmamızda bu nüans dikkate alınmamış ve her iki tanımlama birbirlerinin yerlerine kullanılmıştır. Göç ile ilgili olarak yabancı literatürde üç farklı kavram vardır. Bunlar: a) Migration: Hayvanlar da dâhil olmak üzere canlıların bir yerden başka bir yere yerleşme amacıyla yaptığı devinimdir. b) Immigration: Kalıcı bir şekilde yerleşmek amacıyla yabancı bir ülkeye gelmek anlamında kullanılır. c) Emigration: Bir ülkeden ayrılarak bir başka ülkeye yerleşme niyeti ile mekân değiştirmedir. Kısacası kişi gittiği ülkenin kontrolü dâhilinde ise emigration, kontrolü dâhilinde değil ise immigration kelimesiyle tanımlanır. Bkz.: Walter Block, "A Libertarian Case for Free Immigration", *Journal of Libertarian Studies*, V. 13 (2), Summer 1998, s. 172.

[15] İlhan Tekeli, *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihi Yazıları*, İstanbul 2011, s. 163; Kenan Gürtan, *Demografik Analiz Metotları*, İstanbul 1969, s. 315; Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul 1979, s. 21; Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, (İÜ. Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Bölümü, Basılmış Doktora Tezi), İstanbul 1975, s. 25; Mehmet Barut, "Göç, Ortaya Çıkardığı Toplumsal, Ekonomik, Kültürel, Psikolojik Sorunlar ve Çözüm Yolları", *Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı, 2000 Bildirileri*, (Haz.: Gül Erdost), Ankara 2003, s. 108; Ali Ekber Doğan, "Yeni Bir Uluslararası Göç Dalgasının Eşiğinde: "Dünya Kentleri"ne Göç", *Kentleşme, Göç*

toplumdaki diğer yer değiştirmelerden ayıran en önemli emare, göç edenin eski sosyal ilişkilerini değiştirmesi ve yeni yerleştiği mahalde yeni ilişkiler kurmasıdır.[16]

Göç beşerî coğrafya açısından mekânsal değişiklik; demografik bakımdan kişilerin sayısal değişimi; iktisadî açıdan üretim faktörü olan emeğin bir ülkeden diğer ülkeye geçişi; sosyolojik açıdan yeni gelen grubun toplumla bütünleşmesidir.[17]

Göçü ekonomik, siyasî, ekolojik veya bireysel nedenlerle, bir yerden başka bir yere yapılan ve kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketi olarak ifade edenler de vardır.[18]

Iain Chambers'a göre göç; bir yönüyle dinamizm, devinim, tutunma, güç kazanma ve hırstır. Diğer yönüyle ise kopuş, kaçış, ayrılık, yalnızlık, yabancılık ve acıdır. Hatta kriminalize olmak ve suça itilmek ile karşı karşıya kalmaktır. Göç eden kişi *farklı*, *öteki*, *yeni* ve *garip*tir. Göçler değişim, dönüşüm, karışıklık ve yeniliğin de kaynağıdır. Stuart Hall'un tabiriyle; "*Göç, tekyönlü bir yolculuktur. Geri dönülecek bir 'yuva' yoktur*."[19]

Göç; toplumsal düzeni etkileyen ve insanları sosyal, ekonomik, psikolojik vb. yönlerden çeşitli sorunlarla karşı karşıya bırakan tarihsel bir olgudur. Tarihin her döneminde yaşanan göç hareketleri benzer özellikler gösterir. İnsanlar kimi zaman daha iyi yaşam standartları için kimi zaman ise karşılaştığı baskı, zulüm, ayrımcılık gibi sebepler yüzünden göç etmişlerdir.[20] Göç, bir ülkenin veya bölgenin nüfusunun artış veya azalışına doğrudan etki eden bir faktördür. Türkiye'ye yapılan göçler sadece nüfusu artırmakla kalmamış, aynı zamanda nüfusun köy-kent dağılımını da etkilemiştir.[21]

XXI. yüzyıldaki gelişmeler, insan-mekân ilişkisini tanımlamakta göç kavramının yetersiz kaldığını göstermektedir. Küçülen dünyada uzaklık-zaman ilişkisi de bir hayli

---

ve Yoksulluk, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, (21–23 Kasım 2001), (Ed.: Ahmet Alpay Dikmen), Ankara 2002, s. 22.

16 T. Akkayan, *a.g.t.*, s. 23.

17 Özlem Kırlı, "Yasadışı Göç Sorunu", *http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/goc/goc6.pdf*, E.T.: 26.10.2010; Hervé Domenach-Michel Picouet, "Typologies and the Likelihood of Reversible Migration", *The Impact of International Migration on Developing Countries*, (Ed.: Reginald Appleyard), Paris 1989, s. 37.

18 Tuğba Aydın, *Türk İdare Sisteminde Yerleşik Yabancılara Yönelik Bir İdari Örgütlenme Modeli: Göçmen Ofisleri*, (Akdeniz Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2009, s. 14.

19 Chambers'ın tanımlaması daha çok zorunlu göçe dairdir. Bkz.: Iain Chambers, *Göç, Kültür, Kimlik*, (Çev.: İsmail Türkmen-Mehmet Beşikçi), İstanbul 2005, s. 19.

20 Gül Gökcan vd., "Göç ve Mültecilik", *www.multeci.net*, E.T.: 22.03.2010.

21 Faruk Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 1, İstanbul 1980, s. 180.

değişmiştir. Buna bağlı olarak da göç mefhumu yerine "*yaşam güzergâhları*" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. [22] Çünkü günümüzde insanlar kısa sürede değişik bölgelerde veya ülkelerde, farklı türlerde işlerle meşgul olabilmektedirler. Hatta meslek icabı ömrünü yollarda geçirenler de vardır. İşte bu gerçekler tüm dünyada var olan nüfus deviniminin potansiyelini ortaya koymakta ve yaşam güzergâhı tanımlamasının isabetliliğini göstermektedir.

Hemen hemen dünyadaki her ülkede görülen veya her ülkeyi bir şekilde etkileyen göçlerin belli başlı ortak nedenleri vardır. Bu nedenlerden biri ekonomik temele dayalı itme-çekme etkisidir. Özellikle geri kalmış ülkelerden gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere doğru olan göçlerin nedenlerinden biridir. Diğer ekonomik nedenler ise bir ülkede meydana gelen iç-dış ticaret dengesizliği, ödeme açığı, cari borçlanmalar ve artan yoksulluktur.[23] Başka bir ifadeyle; insanların çeşitli sebeplerle bulundukları yerleri değiştirmek mecburiyetinde kalmaları veya daha iyi imkânlara sahip olma arzuları göçün ana ekonomik nedenleridir. Daha iyi ve güvenli bir hayata sahip olma gereksinimiyle bugün milyonlarca insan doğduğu yerden uzakta yaşamaktadır.[24]

Tarihin ilk dönemlerinde daha çok ekonomik nedenlerle yapılan göç, zaman içerisinde birçok nedene bağlı karmaşık bir yapıya bürünmüştür. XX. yüzyılda yaşanan ekonomik değişim, politik mücadeleler ve çatışmalar, insan hakları ihlalleri gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere göçü arttıran temel etkenler olmuştur. Bununla birlikte tarihsel, kültürel ve coğrafî yakınlığa sahip ülkeler arasında da sık sık göçlere rastlanmaktadır.[25]

Göç ile yakın ilişkisi olmakla birlikte, anlam açısından farklılık arz eden bir tabir de nüfus hareketidir. *Nüfus hareketi* göçten daha kapsamlı bir kavramı ifade eder. Aslında her göç nüfus hareketlerinin bir parçasıdır. Ama her nüfus hareketi bir göç değildir.[26] Çünkü bir bölgedeki doğum, ölüm ve evlenme miktarındaki değişiklikler

---

[22] İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, İstanbul 2011, s. 44.

[23] Adejumoke Alice Afolayan, "Issues and Challenges of Emigrations Dynamics in Devoloping Countries", *International Migrations*, V. 39 (4), Oxford 2001, s. 11.

[24] Abdülhalim Yılmaz, "Türkiye'de Mültecilerin Hukuki Sorunlarının Çözülmesi ve STK'ların Rolü", *http: //multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2010.

[25] Ö. Kırlı, a.g.m., *http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/goc/goc6.pdf*, E.T.: 26.10.2010.

[26] Bu çalışmada her türlü nüfus hareketliliği "göç", nüfus hareketliliğinde etkin olan herkes de "göçmen" olarak değerlendirilmiştir.

nüfus hareketliliğine girmekle beraber, bu doğum, ölüm ve evlenme hadiseleri göç demek değildir.[27]

2) *Göçmen*: Roma'da 1924 yılında toplanan Göçler Kongresi'nde göçmen şöyle tarif edilmiştir: "*İş bulmak amacıyla kendi öz memleketini terk edenler veya buna refakat eden yahut sonradan yanına gelen kimsedir.*" Bu tanımlamanın yetersiz kalması üzerine 1932 yılında Cenevre'de toplanan kongrede süre bakımından *geçici* ve *daimi* göçmen ayırımı yapılmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) Nüfus Komisyonu ise sınıflandırmayı bir adım daha ilerleterek; turistler, bir yıldan az süreyle yurt dışında geziye çıkanlar, geçici göçmenler, daimi göçmenler, sığınmacılar[28] ve mübadiller kavramlarının kullanılmasını tavsiye etmiştir.[29]

Günümüze kadar pek çok tanımlaması yapılan göçmeni şöyle betimlemek mümkündür; çoğu zaman ekonomik, bazen de siyasi, dinî nedenlerden dolayı ülkesini terk edip, başka bir ülkeye, o ülkenin yetkililerinin izniyle yerleşen kişidir.[30]

Göçmenler, geldikleri yerden taşıdıkları kültürle yeni yerleştikleri ülkede bir alt kültür oluştururlar. Bu nedenle göçmenlerin sosyo-kültürel sorunları, alt kültürlerin ülke kültürünün bütünü ile olan ilişkilerini etkiler.[31] Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçlerde bu etkileşim çok rahat gözlemlenebilir.

Belirli şartlar altında ekonomik çıkarını artırmak üzere, görece gönüllü olarak uluslararası hareket eden '*göçmen*' ile varlığını tehdit altında hisseden ve güvenli bir yer arayan '*mülteci*' göç terminolojisinde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Göçmen ve mülteci kavramları göçü başlatan olaylar nedeniyle bazen birbirinin yerine kullanılabilmektedir.[32] Bu çalışmada göçmen, herhangi bir nüfus hareketine iştirak eden şahıs olarak çok geniş manada ele alınmıştır.

---

[27] Cemil Çalgüner, *Nüfus Hareketleri*, Ankara, 1959, s. 1.

[28] Bu dönemde sığınmacıyla mülteci aynı anlamda kullanılmıştır.

[29] Cevat Eren, "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu", *Türk Dünyası*, S. 1, Ankara Şubat-Nisan 1966, s. 9; Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961)*, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi, Ankara 1962, s. 1.

[30] Halis Kıral, *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Esasları*, Ankara 2006, s. 15; Şehrazat Çakıroğlu (Haz.), *Hoşgörü Yılında Mülteciler Sivil Toplum Örgütlerinden Beklenenler Sempozyumu*, İstanbul 1996, s. 8-9.

[31] Bülent Danışoğlu, *Göçmenlerin ve Mültecilerin Kültürel Sorunları*, Ankara 1992, s. 1.

[32] Belkıs Kümbetoğlu, "Göçmenlik, Mültecilik Yeni Bir Yaşam ve Sonrası", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç*, (20-22 Kasım 1996-Mersin), Ankara 1997, s. 271.

3) *Göçmen İşçi*: Bir kişinin kendi ülkesinden farklı bir ülkede, mülteci veya sığınmacı olmayarak, herhangi bir işle ilgili nedenden dolayısıyla bulunması durumudur.[33]

4) *Kaçak Göçmen*: Bir kişinin bulunduğu ülkede, hukukî düzenlemelerin izin vermediği şekilde, yani yasadışı olarak bulunmasıdır. Bir ülkede var olan kaçak göçmen sayısı, birçok bakımdan o ülkenin zararına sonuçlar vermektedir.[34] Bundan dolayı kaçak göçmenlerin sayısının azaltılması veya kontrol altına alınması yoluna gidilmektedir.

5) *Mülteci*: Mültecilik konusu ve beraberinde gelen sorunlar insanlık tarihinin ilk dönemlerinden beri var olagelmektedir.[35] Buna rağmen *mülteci*, birçok kişinin sıklıkla kullandığı ancak mana ve muhtevası yeterince bilinmeyen bir kelimedir. Medya, siyaset adamları ve kamuoyu mülteciyi; yaşadıkları yerleri terke zorlanan insanlar olarak tanımlamaktadır. Sözcük her ne kadar bu anlamda kullanılsa da, ülkesini terk etmek zorunda bırakılan mülteciyle, ülke sınırları içerisinde göçe zorlanan yerinden edilmiş kişinin birbirinden ayırt edilebilmesi gerekir.[36] Her iki kavramda da zorlama ve baskı vardır, ama mülteci kendi ülkesini terk etmekte, yerinden edilmiş yine kendi ülkesinde kalmaktadır.

Uluslararası hukukta mülteci kavramı çok özel bir anlam taşımaktadır. 1951 yılında Cenevre'de yapılan BM toplantısında mülteci şu şekilde tanımlanmıştır: Irkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti ya da siyasal görüşü nedeniyle zulme uğrayacağı yolunda haklı bir korku taşıyan, vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve o ülkenin korumasından yararlanamayan ya da aynı korku yüzünden yararlanmak istemeyen kişidir.[37] Cenevre Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesinden itibaren, biraz karmaşık olan bu tanımı irdeleyen hukukçular, özellikle *haklı korku*, *zulüm* ve *belirli bir toplumsal gruba mensubiyet* gibi deyimler üzerinde durmuşlardır.[38] Cenevre Sözleşmesi'ne kadar mülteci ile sığınmacı aynı kategoride değerlendirilmiştir.

---

[33] Mehmet Baykal, *Uluslararası Göçün Soğuk Savaş Sonrası Aldığı Şekil ve Bunun Türkiye ve Avrupa Güvenliğine Etkileri*, (Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005, s. 7.

[34] Günsu Usanmaz, *Göç, Mülteciler ve STK'lar*, (AÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009, s. 68-72.

[35] A. Yılmaz, a.g.m., *http: //multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2010.

[36] BMMYK, *Dünya Mültecilerinin Durumu 1997-1998: Bir İnsanlık Sorunu*, Ankara 1998, s. 51.

[37] İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, *Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler*, İstanbul 2004, s. 180; BMMYK, *Dünya…*, s. 51.

[38] BMMYK, *Dünya…*, s. 51-52.

Fakat mültecilere bir ülkenin kendi vatandaşlarına verdiği pek çok hakkı veren bu sözleşmeden sonra, sığınmacıyla mültecinin farkı açıkça ortaya çıkmıştır.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) Yardımcısı John Reed, 20 Ekim 1959'da Amme İdaresi Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada mülteciyi; "S*iyasi, sosyal, dini meselelere veya ırk meselelerine dayanan sebeplerle asıl memleketinden kaçmış bulunan kimse*"[39] olarak tanımlamıştır. Günümüzde bu tanımlamanın eksik kaldığı aşikârdır. Nitekim 1984'te Latin Amerika ülkeleri tarafından yayınlanan Cartagena Bildirisi'yle mültecilik en geniş anlamına ulaşmıştır. Bildiriye göre mülteci; yaygın şiddet, dış saldırı, iç çatışmalar, yaygın insan hakları ihlalleri ya da kamu düzenini bozan diğer durumlardan dolayı yaşamları, güvenlikleri veya özgürlükleri tehdit altında olduğu için ülkelerinden kaçan kişidir.[40]

Mülteciyi muhacirden ayıran en önemli fark, mülteciler isteyerek veya kişisel çıkarları doğrultusunda değil, mutlak zorunluluk sebebiyle ülkelerini terk ederler. [41] Hem muhacir kavramı daha geniş bir anlam ihtiva etmesi açısından mülteci tanımlamasını da içerir.

Türk hukukuna *mülteci* kavramı ilk olarak 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı İskân Kanunu'yla[42] girmiştir. Bu kanunun 3. maddesinde mülteci: "*Türkiye'de yerleşmek maksadıyla olmayıp bir zaruret ilcasıyla muvakkat oturmak üzere sığınanlara mülteci denir.*" şeklinde tanımlanmıştır.[43]

Uluslararası hukuk, mülteciyi genelde üç grupta tanımlamaktadır:

a) Münferit Mülteci: Bir kişi kendi ülkesinden çıkıp, başka bir ülkeye gittiğinde ve sığınma talebinde bulunduğunda münferit mülteci sayılır. Bu tip insanlar BMMYK'da veya sığındığı ülkede statü belirleme görüşmesine tâbi tutulduktan sonra ya mülteci statüsü alır veya reddedilir.

b) İlk Bakışta Mülteci: Toplu iltica hareketlerinin yaşandığı zamanlarda gerçekleşir. BMMYK veya ilgili ülkeler, tek tek herkesle görüşme imkanı bulamadıkları için, ilk bakışta herkesi mülteci olarak kabul ederler.

---

[39] John Reed, *Mülteciler Meselesinin Mahiyeti ve Alınmakta Olan Tedbirler*, (Çev.: Gülgün Gönenç), Ankara 1959, s. 1.
[40] G. Usanmaz, *a.g.t.*, s. 78.
[41] BMMYK, *Dünya…,* s. 52.
[42] Bu kanun 2006 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.
[43] Kemal Eker, *Türkiye'de Yasadışı Göç Sorunu*, (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2008, s. 20.

c) Yerinde Mülteci: Bir kişi bulunduğu ülkeden başka bir ülkeye iş, eğitim, turizm gibi amaçlarla gidebilir. Misafir olarak bulunduğu esnada kendi ülkesinde bazı şartların değişmesi üzerine, misafir bulunduğu ülkeden iltica talep edebilir.[44] İşte bu tür ilticalara yerinde mültecilik adı verilir.

6) *Sığınmacı*: Genelde mülteci ile karıştırılmaktadır. Irkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından korktuğu için, vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve tabi olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkusundan dolayı istifade etmek istemeyen kişidir.[45]

Başka bir ifadeyle sığınmacı; tâbi olduğu ülkede cereyan eden olaylar sebebiyle ülkesini terk etmiş ve henüz yeni bir devletin vatandaşlığına veya herhangi bir devletin diplomatik korunması altı girmemiş kimsedir.[46] Dolayısıyla sığınmacı; hukukî olarak mülteci olma şartlarına haiz olmakla birlikte henüz mültecilik statüsü resmiyet kazanmamış kişidir.[47] Ayrıca sığınmacıların her başvurusu mültecilik ile sonuçlanmayabilir.[48] Bununla birlikte sığınma hakkı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 14. maddesinde[49] güvence altına alınmıştır. Buna göre sığınmacılara sağlanan en büyük hak geri gönderilmeme ilkesidir. Bu ilke doğrudan doğruya yaşam hakkının korunması ile ilgili olduğundan, özellikle insan hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları (STK) tarafından temel bir hak olarak algılanmaktadır.

Mültecilik görece yeni tanımlanan bir hukukî statü olsa da, sığınma hakkı neredeyse insanlık tarihi kadar eski kavramlardır. Tarihin göçebe kavimler tarafından şekillendiği görüşü kabul edilecek olursa, göçlerin günümüzdeki önemi daha iyi kavranabilir.[50] Böylece göç, medeniyetin ilerlemesinde etkili unsurlardan biri olarak görülebilir. Sığınma ise medeniyetin inkişafına etki eden göçün en önemli parçalarından biri şeklinde tasvir edilebilir.

---

[44] Fuat Özdoğru, "Dünyada Mülteci Hareketleri, Türkiye'nin Konumu ve Mültecilerin Karşılaştıkları Sorunlar", *http://multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 05.05.1012.

[45] İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, *a.g.e.*, s. 180.

[46] BMMYK, *Dünya…*, s. 183; Aysel Çelikel, *Yabancılar Hukuku*, İstanbul 1993, s. 19; UNHCR, *Protecting Refugees a Field Guide for NGOS*, Geneva 1999.

[47] G. Usanmaz, *a.g.t.*, s. 73; Taner Kılıç, "Bir İnsan Hakkı Olarak İltica", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011; Murat Yılmaz vd., *Irak: Baas Diktatörlüğünden Amerikan Hegemonyasına İnsani Durum*, İstanbul 2003, s. 171-172; Ekrem Tok, *Türkiye'de Iraklı Türkler ve Faaliyetleri (1990-2005)*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 86.

[48] M. Baykal, *a.g.t.,* s. 5; Şehrazat Çakıroğlu (Haz.), *Hoşgörü Yılında Mülteciler Sivil Toplum Örgütlerinden Beklenenler Sempozyumu,* Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul 1996, s. 8.

[49] Herkesin zulüm karşısında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır.

[50] G. Usanmaz, *a.g.t.*, s. 63-73.

Avrupa dışından Türkiye'ye yapılan sığınma talepleri, ülkeye giriş yapılan sınır kapılarına en yakın polis karakollarına ve gelişlerinden itibaren en geç on gün içerisinde olmak zorundadır. Bununla beraber, sığınmacılar BMMYK'ya da kayıtlarını yaptırarak taleplerini bildirmek durumdadırlar.[51]

7) *Yerinden Edilmiş Kişi*: İşkence, silahlı çatışma, şiddet vs. nedeniyle ikametgâhını terk etmek zorunda kalan, ancak kendi ülkesinin sınırları içinde yaşamını sürdüren kişidir. Zorla yerinden edilen kişileri mültecilerden ayıran nokta, zorla yerinden edilenlerin uluslararası hukuka göre tanınmış bir devletin sınırını geçmemiş olmalarıdır.

Yerlerinden edilenlerin durumu, mültecilere göre çok daha zordur. Sınırı geçmeyi başaranlar mültecilik haklarından faydalanırken, onlardan sadece birkaç yüz metre ötede olup da ülkesini terk etme imkânı bulamayanların koruma altına alınamaması büyük bir çelişkidir.[52]

8) *Denizen (Mûkim)*: Kelime anlamı olarak sakin, yerleşik, bir yerin habitatında bulunan demektir. Siyasal bir kavram olarak denizen, XIII. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Tebaaya dâhil olmadığı halde mülk edinebilen yabancılara verilen bir statüdür. Günümüzde kazandığı anlam ise bir ülkede ikâmet iznine sahip bir yabancıyla, o ülkenin bir vatandaşı arasındaki hukukî haklara haiz bir ara statü kavramıdır.[53]

9) *Muharip Yabancı Ordu Mensubu*: Bir devlet tarafından kabul edilen veya ele geçirilen, mensubu olduğu silahlı kuvvetlerin üçüncü bir ülkeyle çatışma halinde bulunduğu asker kişidir.

10) *Münferit Yabancı*: Tek bir fert veya anne, baba ve reşit olmayan çocuklardan oluşan bir aileyi ifade eder.[54]

11) *Akültürasyon*: Göç eden bir kişinin, yeni yerleştiği ülkede temas ettiği kültürle, belli bir dereceye kadar evrilmesi ve o kültürden etkilenmesidir.[55]

12) *Vatandaşlık*: Vatandaşlık, genel olarak bireyin haklarını belirleyen ana çerçevedir. Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde belirtildiği gibi; her kişi kendi

---

[51] Ahmet İçduygu-Şule Toktaş, *Yurtdışından Gelenlerin Nicelik ve Niteliklerinin Tespitinde Sorunlar*, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, Ankara 2005, s. 39.
[52] M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 171-173.
[53] G. Usanmaz, *a.g.t.*, s. 96.
[54] İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, *a.g.e.*, s. 180.
[55] Aysel Ekşi, "Sığınmacı ve Göçmenlerde Psikopatoloji", *Türk Psikiyatri Dergisi*, C. 13, S. 3, Güz 2002, s. 220.

ülkesi de dâhil olmak üzere herhangi bir ülkeden ayrılmak ve tekrar dönüş yapmak hakkına sahiptir.[56]

İnsan güvenliğinin temel bir öğesi olan vatandaşlık, insanlara aidiyet ve kimlik duygusu verir. Ayrıca bireyi devletin koruması altına alarak, birçok sivil ve siyasal hakların uygulanması için yasal ortam oluşturur.[57]

13) *Vatansız*: Hiçbir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olmayan veya herhangi bir devletin yasalarına göre vatandaş sayılmayan kişiye vatansız (haymatlos) denir.[58] Dünyadaki vatansızların büyük bir bölümü, zorla yerinden edilmiş kişilerdir. Bazen bireyler veya topluluklar, hükümetlerin çıkardıkları kararnamelerle önce vatandaşlık hakkından yoksun bırakılmakta daha sonra da yaşadıkları ülkeden ihraç edilmektedirler. Bazen de vatansızlar, gördükleri zulüm nedeniyle kendiliğinden yaşadığı ülkeyi terk etmektedirler. İşte bu insanlar yaşamlarının bir bölümünü geçirdikleri ülkeden ayrıldıktan sonra, geri dönme ihtimalinin kalmadığı gerçeğiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.[59]

Bugün Irak veya Suriye'de kimliksiz olarak tabir edilen ve her türlü vatandaşlık hakkından mahrum şekilde yaşayan insanların sayısı milyonlarla ifade edilmektedir. Iraklı ve Suriyeli bu vatansızlar (kimliksizler) göç etme potansiyeli yüksek gruplar arasındadır.

14) *Gönderici Ülke*: Bireyin, başka bir ülkede yerleşmek maksadıyla terk ettiği ülkedir. Yani göçmenleri, iskân edilecekleri bir başka ülkeye yollayan ülkedir.

***15) Kaynak Ülke*:** Göç akımlarının kaynağı olan ülkedir. Diğer bir ifadeyle, göç veren ülkedir.

16) *Alıcı Ülke (Varış Ülkesi)*: Bir ülkedeki yetkili makamların kararına göre, yıllık periyotlarda belirli bir miktar göçmeni kabul eden ülkedir. Geri dönüş veya gönderme durumu söz konusu olduğunda, esas kaynak ülke, alıcı ülke pozisyonuna geçer.

17) *Hedef Ülke*: Yasal veya yasadışı göç akımlarının varış noktası olan ülkedir.[60] Göçmenlerin ulaşmak ve yerleşmek istedikleri ülkedir.

---

[56] A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 15-16.
[57] BMMYK, *Dünya…,* s. 225.
[58] M. Tevfik Odman, *Mülteci Hukuku*, Ankara 1995, s. 88; E. Tok, *a.g.t.,* s. 86; A. Çelikel, *a.g.e.*, s. 18-19.
[59] BMMYK, *Dünya…,* s. 225.
[60] K. Eker, *a.g.t.*, s. 13-14.

18) *Transit Ülke*: Göç akımlarının üzerinden geçiş yaptığı ülkedir.[61] Bir ülkenin göç yolu olarak kullanılması hadisesine ise *transit göç* denir.[62]

19) *Toplam Göç*: Belirli bir süre içerisinde, bir ülkeye gelen ve o ülkeden çıkış yapan göçmenlerin tamamının sayısına *toplam göç* adı verilir.

20) *Net Göç*: *Göç dengesi* olarak da bilinen *net göç*; bir ülkeye gelen ve o ülkeden giden göçmen sayıları arasındaki farktır.[63]

21) *İkâmet*: İkametin net bir anlamı yoktur. İkamet konusuna hukuki yaklaşım, her ülkenin kendi yasaları ve düzenlemeleri ile şekillenmektedir. Bu nedenle ülkeden ülkeye farklılık arz eder. Ayrıca ülkede ikamet etmenin kuralları, o ülkenin vatandaşı olup olmamaya bağlı olarak da değişebilir.

22) *Kalış Süresi (Zaman)*: Göçle ilgili olan bir kavram da "zaman"dır. Zaman, göçmenin ikametinde ne kadar süre geçirdiğini temel alan ve uluslararası göçmen statüsünü belirlemede kullanılan ölçütlerden biridir.

23) *Kalış Amacı*: Bir ülkeyi ziyaret eden kişinin geçici ikamet nedenidir. Uluslararası göçmen statüsünü belirlemede kullanılan göçmenlerin *kalış amacı*, özellikle ekonomik faaliyetler bakımından önemlidir. Bir ülkede kalış amacının belirlenmesi sayesinde uluslararası göçmenler ile yolcuları birbirinden ayırt etmek mümkündür.

24) *Doğum Yeri*: Bireyin dünyaya geldiği yerin tescil edilmesidir. Doğum yeri; hane halkı araştırmalarında, nüfus sayımlarında ve nüfus kayıtlarında sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Bu tabir, uluslararası göçmenleri belirlemede kullanılan en önemli tanımlamalardan biridir.[64] Doğum yerinin bilinmesi sayesinde bireylerin iç göç veya uluslararası göç pozisyonları tespit edilebilir.

25) *Oturma İzni*: Bir ülkeye yurtdışından gelenlere verilen geçici ikamet hakkıdır. Oturma izni, kayıtlı ve düzenli göçe dair önemli bilgiler vermektedir. Türkiye'de oturma izinleri Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) tarafından verilmektedir. Bu izinler genellikle bir aydan fazla süreler için, komşu ülkelerde yaşayan ve Türkçe konuşanlara verilmektedir.

---

61 K. Eker, *a.g.t.*, s. 14.
62 M. Mutluer, *a.g.e.,* s. 11.
63 K. Eker, *a.g.t.*, s. 14.
64 A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 17-19.

II) Göç Türleri

Göçlerin çeşitliliği ve buna bağlı olarak göçle ilgili kavramların fazlalığı, göçlerin tasnifinde de söz konusudur. Göçler nicelik, neden, zaman, mesafe, hukuk, kabul vs. açısından değişik kategorilere ayrılmaktadır. Bunlardan göçe nicelik olarak bakıldığında *münferit* veya *kitlesel göç* tanımlamaları karşımıza çıkar. Münferit göç; bir tek kişi veya anne, baba ve çocuklardan oluşan bir ailenin göçüdür.[65] Bu göçlerde bir kaç ailenin aynı yerden ve eşzamanlı olarak yaptıkları göç eylemi yine münferit göç kapsamına girer. Kitlesel göç ise birçok kişinin gruplar halinde aynı dönemde yaptıkları nüfus hareketidir.

BM tarafından yapılan tanımlamada göç, *serbest* (*gönüllü*) ve *zorunlu* olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu gruplandırma daha çok, göçün nedenleri açısından değerlendirilerek oluşturulmuştur. Göçün nedenleri açısından bakıldığında, bireyin iradesiyle gerçekleşen ve genelde ekonomik amaçlardan kaynaklanan göçlere gönüllü göç denir. Kişinin iradesi dışında gerçekleşen göçlere de zorunlu göç denir.[66] İster gönüllü isterse zorunlu göç olsun, insanlar doğdukları topraklardaki anılarına bağlı kalmakta ve ömürleri boyunca bunları unutamamaktadırlar.[67] Bu açıdan bakıldığında göçler, göç edilen yere duyulan özlemin de adıdır.

Türkiye'de 1934 tarihli ve 2510 sayılı kanunla genel olarak "*yerleşmek*" amacıyla gelenlerin tamamı "*göçmen*" sayılmış ve süre bakımından herhangi bir ayrım yapılmamıştır.[68] Ayrım, göçmenlerin devlet tarafından yerleştirilip-yerleştirilmemeleriyle alâkâlandırılmıştır. Başka bir ifadeyle; göçmenlerin yerleştirilmelerinde devlet yardımına muhtaç olanlar veya muhtaç olmayanlar ayrımı yapılmıştır. Devlet yardımına muhtaç olan göçmenlere "*iskânlı göçmen*" adı verilmiştir. Devlet yardımına muhtaç olmadan, kendi kendini geçindirebilecek durumdaki göçmenlere ise "*serbest göçmen*" denmiştir.[69]

Hukukî bakımdan göçmenler, *yasadışı göçmen* ve *yasal göçmen* olarak iki kısma ayrılmaktadır. Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçlerde her iki örneğe de rastlamak mümkündür. Fakat 1980 sonrası dönemde, Ortadoğu'daki gelişmelere paralel olarak,

---

65 İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, *a.g.e.*, s. 180.
66 K. Eker, *a.g.t.*, s. 11; İ. Südaş, *a.g.t.*, s. 10.
67 Suphi Saatçi, "Göçmen veya Gurbet Kuşları", *Kerkük*, Y. 2, S. 8, Nisan 1992, s. 2.
68 C. Geray, "Türkiye'de…", s. 9.
69 İstanbul Göçmenlere Yardım Derneği, *Dernek Merkez Yönetim Kurulunun Göçmenlerin Yerleştirilmeleri Hususundaki Düşünce ve Dilekleri*, İstanbul 1951, s. 1; C. Geray, *Türkiye'den…*, s. 1.

yasadışı göç hadiseleri artmıştır. Türkiye'ye yapılan yasadışı göçlerin artışında Avrupa dışından mülteci kabul etmeme ilkesinin de payı vardır.

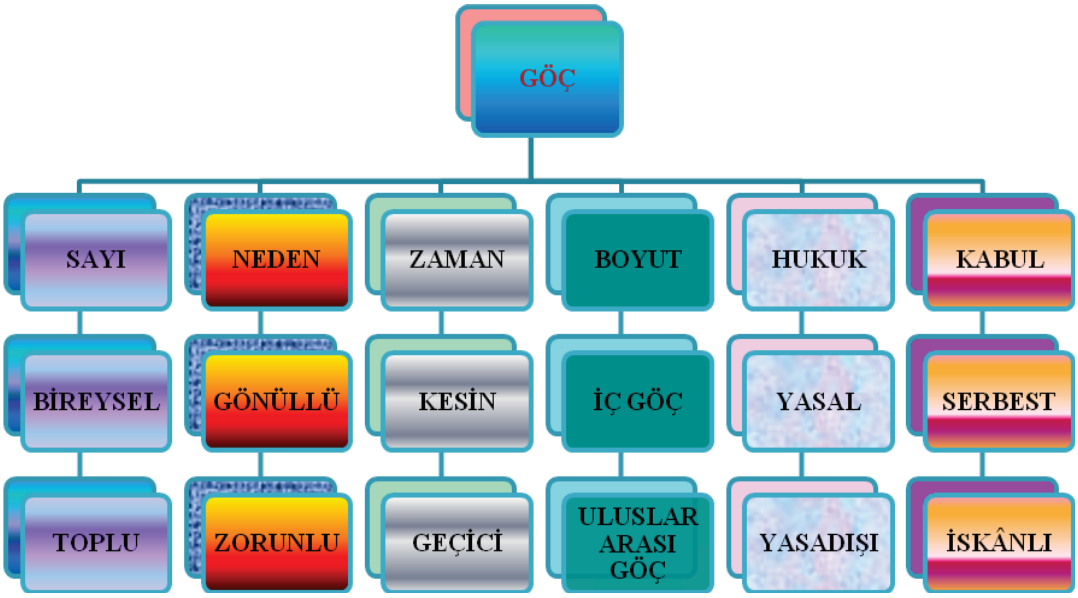
Göçler, kalış süresi (zaman) bakımından da ayırt edici özelliklere sahiptir. Çünkü insanlar bazen bulundukları ya da oturdukları bir yeri tekrar dönmemek üzere tamamen terk ederek başka bir yere göç etmektedirler. Bu durumda, geri dönmemek üzere yapılan nüfus hareketine *kesin* (*katî*, *devamlı*) *göç* adı verilir. Kesin göçün tersi olan, yani göçmenlerin bulundukları yeri belirli sürelerle terk etmesine de *geçici göç* denir.[70]

Kişinin bulunduğu yerden bir başka yere mevsimlik yaptığı göçe *mevsimlik (sezonluk)işgücü göçü* denir. Yine benzer şekilde kişinin ikamet ettiği yerden biraz uzakta olan başka bir yere çalışmak amacıyla yaptığı devinime ise *günübirlik iş gücü göçü* adı verilir. Kişilerin kendi ülkesine veya başka bir ülkeye tatil amacıyla yaptıkları gezilere de *tatil göçü* tanımlaması yapılmaktadır.[71] Bu gibi belirli sürelerle yapılan göçlerin tamamı geçici göç kapsamındadır.

Göçlerde kat edilen mesafe ve ulusaşırı olup-olmama durumu da bir sınıflandırma kıstasıdır. Şayet yapılan göç uluslararası bir sınır geçilerek gerçekleşirse *uluslararası göç* ismini alır. Uluslararası göçler nispeten uzun mesafeli göçlerdir ve bazen kıtalararası bir özellik de kazanabilirler. Göç hadisesi bir ülkenin kendi sınırları dâhilinde meydana gelirse *iç göç* olarak nitelenir[72] (Bkz.: Şekil 1).

---

[70] İ. Südaş, *a.g.t.,* s. 10; K. Eker, *a.g.t.*, s. 12.
[71] M. Mutluer, *a.g.e.,* s. 10.
[72] İ. Südaş, *a.g.t.,* s. 11.

Şekil 1. Göç türleri

III) Göç Kuramları

Göç olayının karmaşıklığı, göçle ilgili tanımlamalardan başlayarak, onunla ilgili teorilere kadar her alanda kendini göstermektedir. Her bir teorik yaklaşım ele alındığında, ilgili teorinin sadece kendi doğrularını ön plana çıkardığı ve diğer teorilerin argümanlarıyla çok fazla alakadar olmadığı görülmektedir.[73] Tarihî süreç içerisinde bilimsel çalışmalarda geliştirilen başlıca göç teorileri, gerek dünyadaki gerekse Türkiye'deki göçlerin araştırılmasında bazı kolaylıklar sağlamaktadır.[74] Bu nedenle göç konusunun etraflıca analiz edilmesine imkân verecek olan başlıca göç kuramlarını açıklayalım.

1) *Ravenstein Kanunları*

Göç hakkında yazılmış ilk bilimsel çalışma, Ravenstein'ın 1885 yılında yayımladığı "*The Laws of Migration* (*Göç Kanunları*)" makalesidir. Bu makalede Ravenstein *kanun* kavramını kullanarak, demografik hareketliliğe ekonomik açıdan dikkat çekmiştir. Ravenstein'a göre göç hareketlerinin büyük çoğunluğu kısa

---

[73] C. Yalçın, *Göç*..., s. 3-4.
[74] Mustafa Gürkan, *Sosyolojik Açıdan Göç ve Yasadışı Göç Hareketleri*, (Kırıkkale Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2006, s. 27.

mesafelidir. Uzun mesafeli göçler ise ticaret ve sanayinin yoğunlaştığı yerlere doğru gerçekleşmektedir.[75]

Ravenstein'ın XIX. yüzyılın son çeyreğinde yazdığı bu kanunlar genel olarak doğru olmakla birlikte, XXI. yüzyıl göçlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü bu kuramın en temel argümanı ekonomidir. XX. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde de uluslararası göçler, yalnızca ekonomik açıdan inceleniyordu. Böylece Ravenstein'ın ekonomik kuramı üzerine, şu göç yaklaşımları eklenmiştir:

a) *Neoklasik Ekonominin Mikro Kuramı*: Bu kurama göre; işçilerin uluslararası göçleri, ülkeler arasındaki ücret farklılığından kaynaklanmaktadır. Şayet ücret farklılıkları giderilirse, işgücü göçleri de son bulacaktır.

b) *Neoklasik Ekonominin Makro Kuramı*: Uluslararası göçler, gerek kazanç gerekse istihdam açısından farklılıkların algılanmasına dayanmaktadır. Eğer diğer faktörler eşit kalırsa; öğrenim, deneyim, eğitim, yabancı dil bilgisi gibi insan kapitalinin başlıca özellikleri, gidilecek olan ülkede göç edecek kişinin iş bulma olasılığını artıran unsurlardır. Göç masraflarını düşüren bireysel özellikler ve toplumsal koşullar, göç sonucu elde edilecek olan kazanımları artıracak niteliktedir. Dolayısıyla bu faktörler uluslararası göçü hızlandıracaktır.

c) *Yeni Ekonomi Kuramları*: Göç araştırmalarında bireyin yerine aile veya üretim ve tüketim alanında kültürel birliktelik gösteren topluluklar ana birim olarak ele alınmalıdır. Ayrıca ücret farklılıkları uluslararası göçlerin vazgeçilmez unsuru değildir. Aileler, ücret farklılığının olmadığı durumlarda da çeşitli riskleri azaltmak amacıyla uluslararası devinimleri destekleyebilirler.

d) *İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı*: Uluslararası göçler, büyük ölçüde gelişmiş ülkelerin işverenleri tarafından açıklanan işgücü isteği ve istihdam kararına bağlı olarak gelişir. Göçmen işçi talebi ekonominin yapısal gereksinimlerinden ve ücret önerilerinden çok istihdam uygulamalarından ileri geldiği için, uluslararası ücret farklılıkları işgücü göçünün ne gerekli ne de yeterli koşuludur. Dolayısıyla göçmen kabul eden ülkelerdeki düşük düzeyli ücretler, göçmen işçi sayısının azalmasıyla yükselmez.[76]

---

[75] M. Gürkan, *a.g.t.*, s. 27-28.
[76] İ. Südaş, *a.g.t.,* s. 21-23.

2) *Stouffer'ın Kesişen Fırsatlar Kuramı*

Stouffer, 1940 yılında göçle ilgili "*Kesişen Fırsatlar Kuramı*"nı ortaya attı. Ravenstein'ın teorisiyle benzerlik gösteren bu kurama göre; belli bir uzaklığa göç eden kişilerin sayısı, göç ettikleri yerdeki fırsatların çokluğuyla doğru orantılıdır. Şayet göç edilecek yerde iş bulma olanakları fazlaysa, oraya göç edecek kişilerin sayısı da fazla olacaktır.

3) *Everett Lee'nin İtme-Çekme Kuramı*

Bu kuramı Everett Lee 1966 yılında yayınladığı "*A Theory of Migration* (*Bir Göç Teorisi*)" adlı makalesiyle ortaya koymuştur. Lee'nin teorisine göre göçte 4 temel etken bulunmaktadır:

a) Yaşanan yerle ilgili etkenler.

b) Gidilmesi düşünülen yerle ilgili etkenler.

c) İşe karışan engeller.

d) Bireysel etkenler.[77]

Lee'nin bahsettiği faktörler, göçün nedenleri, planlanması, zorluk derecesi ve kişisel görüşlerden oluşmaktadır.

4) *Ağ Kuramı*

Bu kuram bir yere yapılan göçlerin devam etmesinde, öncül göçmenlerin oluşturdukları sosyal, siyasal veya dini ağların etkisi üzerinde durmaktadır. Kısacası göçmen ağı kuramı; göçmenlerin geldikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkedeki eski göçmenleri, yeni göçmenleri ve göçmen olmayan kişiler arasında etnik kökeni, dini birlikteliği, siyasi görüş ve dostluk bağlarını açıklar.[78] Sosyal ağlar, güvenilir ve kabul edilebilir bir bilgi sağlamak ve ev sahibi ülkeye yeni gelenler için bütünleştirici bir mekanizma olarak hizmet vererek yardım konusunda kendini gösterir.[79]

5) *Kümülatif Nedensellik Kuramı*

Sınıraşan göçler, zamanla otomatik ve artarak devam eden yeni göçleri harekete geçirir ki buna "*kümülatif nedensellik kuramı*" adı verilir. Kümülatif nedensellik kuramına göre her göç hareketi, bir sonraki dönemde, göç kararı verilecek toplumsal

---

77 M. Gürkan, *a.g.t.*, s. 30-31.
78 İ. Südaş, *a.g.t.,* s. 24; M. Gürkan, *a.g.t.*, s. 32.
79 A. A. Afolayan, a.g.m., s. 16.

çerçeveyi göçü artıracak biçimde etkileyecektir. Bu bağlamda bilim adamları göçün biriktirici özelliğini etkileyen 6 faktörden bahsetmektedirler: gelir dağılımı, toprak paylaşımı, tarımsal örgütlenme biçimi, göç kültürü, insan sermayesinin bölgesel dağılımı ve iş kavramının toplumsal anlamı.[80] Kısacası kümülatif nedensellik kuramına göre her göç toplumsal bir tecrübe oluşturmakta ve bir sonraki göçe zemin hazırlamaktadır.

5) *Göç Sistemleri Kuramı*

Yukarda bahsedilen kuramlar genel olarak, göç akımlarının zamanla kalıcı bir hal aldığı ve uluslararası bir "*göç sistemi*" yarattığı sonucunu vermektedir. Göç sistemleri kuramına göre; malların, sermayenin ve göçmenlerin değişiminin belirli ülkeler arasında, diğer ülkelere nazaran daha yüksek oranda gerçekleşmesidir. Böylece genellikle göç alan bir merkez ülke ve buna bağlı olarak bu ülkeye aşırı derecede göçmen yollayan bir veya birkaç ülkeden söz edilmektedir.[81]

6) *Siyasal-Toplumsal Kuram*

Siyasal-toplumsal kurama göre; uluslararası göçler, genelde az gelişmiş ülkelerin şehirli orta sınıfı tarafından gerçekleşir. Çünkü zenginler göç etme zorunluluğuyla karşılaşmazken, fakir-kırsal kesimdekiler göç etmek için gerekli olan imkânlardan dahi yoksundurlar. Buna karşın orta sınıftaki şehirliler hem daha eğitimli ve toplumdaki göç süreçlerini değerlendirebilecek kapasitededirler, hem de çocuklarının geleceklerini garanti altına almakla ilgilenirler.[82]

7) *Kurumsal Kuram*

Bu kurama göre; uluslararası göçmenlerin sayısı arttıkça, göçmenler veya devletlerarasındaki göç akımı da giderek daha çok kurumsallaşmaktadır. Kurumsallaşma süreci ise, hükümetlerin göç akımlarını denetlemelerini zorlaştırmaktadır.[83]

---

[80] K. Eker, *a.g.t.*, s. 139-140.
[81] İ. Südaş, *a.g.t.,* s. 24; G. Usanmaz, *a.g.t.*, s. 61; K. Eker, *a.g.t.*, s. 143.
[82] G. Usanmaz, *a.g.t.*, s. 58.
[83] İ. Südaş, *a.g.t.,* s. 25.

8) *Toplumsal-Tarihselci Kuram*

Tarihsel-yapısalcı kuram, göçü; ekonomik ve politik sistemin alt bileşeni olarak görüp, itme-çekme etkenlerini de belirleyen uluslararası bir kapitalist ekonominin sebep olduğu işçi hareketliliği olarak açıklar. Buna Dougles Massey göçün yeni ekonomi modeli diyerek, göçün sadece ekonomik değil, diğer sosyal etkenler de dikkate alınarak ve sadece birey tarafından değil, hane halkı tarafından da karar verilen bir olgu olduğuna vurgu yapar.[84]

9) *Ulusaşırı Toplumlar Kuramı*

Yukarda bahsedilen yaklaşımların dışında, daha özelleşmiş göçmen gruplarını inceleyen bir teoridir. Bu teori ulusaşırı toplumları inceleyen ve diaspora olarak adlandırılan, genellikle iki bazen de daha çok ülkeyle sürekli ve kalıcı etkileşim içindeki topluluklarla ilgilenen bir kuramdır.[85]

IV) Dünya Genelindeki Nüfus Hareketleri

Tarihin ilk dönemlerinden beri insanların geride bıraktıkları kalıntılar, göçün insanlık tarihiyle eşdeğer olduğunu göstermektedir.[86] Tarihte iltica olgusuna da sık rastlanmaktadır. Nitekim Hitit ve Aztek yazıtlarında iltica konusu da yer almaktadır. Dünyanın büyük kesimini etkileyen Kavimler Göçü herkesin malumdur. İslam Tarihi'nde ilk inananlara yapılan zulüm neticesinde Habeşistan'a ve Medine'ye yapılan hicret olayları da göçe verilebilecek önemli örneklerdir. Aynı şekilde, İspanya'dan kaçan Yahudilere Osmanlı Devleti'nin kucak açması, Musevîler için unutulmayacak bir insanlık örneğidir.[87] Dünya'yı etkileyen göç örneklerini daha da çoğaltmak mümkündür.

XX. yüzyıla gelindiğinde; sömürge imparatorluklarının dağılma sürecine girmesi, dünya savaşlarının yaşanması, bağımsızlık ve milliyetçilik hareketleri, küresel rekabet, teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak ulaşım kolaylıkları göçün küresel bir mahiyet kazanmasına neden olmuştur.[88] Bu yüzyılda dünya genelinde sığınmacılar, mülteciler, vatansızlar ve zorunlu yerinden edilenler gibi korumaya ve yardıma muhtaç kişilerin sayısı hızla artmıştır.

---

84 G. Usanmaz, *a.g.t.*, s. 60.
85 G. Usanmaz, *a.g.t.*, s. 62.
86 Donald R. Taft-Richard Robbins, *International Migrations*, New York 1955, s. 23.
87 T. Kılıç, "Bir İnsan…", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011.
88 O. Deniz, *Uluslararası…*, s. 36.

Teknik alanda XX. yüzyıl bir atom ve nükleer devri olarak vasıflandırılmıştır. Fakat bu asrı "*göçler çağı*" olarak nitelendiren bilim insanlarının sayısı da az değildir. Zira tarihin hiçbir devrinde XX. yüzyılda olduğu gibi, milyonlarca insanın çok kısa zamanda çeşitli sebeplerle vatanlarını terk edip, göçmen durumuna düştükleri görülmemiştir. Evvelki asırlarda göç hareketleri genelde bölgesel sınırlarda gerçekleşirken, XX. yüzyılda uluslararası bir mahiyet kazanmış ve göçün etkileri sadece göç edenleri değil, göç veren ve alan ülkeleri de derinden etkilemiştir.[89]

Dünya nüfus hareketleri incelemelerine göre; çeşitli nedenlerle 1846-1939 yılları arasında 59 milyon insan Avrupa'yı terk etmiştir. Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) raporuna göre; 1965-2000 yılları arasında dünya göçmenleri ikiye katlanarak 75 milyondan 150 milyona yükselmiştir. BM Nüfus Dairesi'nin 2002 verilerine göre yaklaşık 185 milyon kişi en az 12 ay kendi ülkeleri dışında bir ülkede yaşamıştır.[90] Justin Mc. Carthy'nin verdiği bilgilere göre 1821-1922 yılları arasında 5 milyondan fazla Müslüman ülkelerinden sürülmüş; 5,5 milyon Müslüman da ya savaşlarda ya da açlık ve hastalıktan hayatını kaybetmiştir.[91] Bununla birlikte, kayıt dışı göçlerin sayısında olduğu gibi, sayısı bilinmeyen büyük bir grubun varlığı nedeniyle göçmenlerin tam sayısını saptamak mümkün değildir. Ayrıca verilen rakamlardaki farklılıklar hem göç hareketlerinin değişkenliğinden hem de göçle ilgili kavramların anlamlarının değişiklik arz etmesinden kaynaklanmaktadır.

Savaşlar nedeniyle yerinden olan insanlara yardım amacıyla uluslararası alandaki ilk çabalar, 1919-1939 arasında beş milyondan fazla insanın, yer değiştirmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu döneme damgasını vuran *Fridtjof Nansen* (1921-1930) Milletler Cemiyeti (MC) tarafından atanan ilk mülteciler yüksek komiseridir. Yüksek komiser Nansen pek çok sığınmacının ülkelerine geri dönmesinde büyük rol oynamıştır. Bu dönemde *Nansen Pasaportu* adıyla seyahat ve kimlik belgeleri verilen sığınmacılar yasal koruma kapsamına alınmışlardır.[92]

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, genellikle yeni oluşturulan ulusal sınırlar arasında büyük nüfus hareketleri yaşandı. Göç hareketlerinin arttığı bu dönemde, göçmen

---

[89] S. Castles-M. Miller, *a.g.e.,* s. 7-10; G. Usanmaz, *a.g.t.*, s. 54; Cevat Eren, "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu", *Türk Dünyası*, S. 1, Ankara Şubat-Nisan 1966, s. 9.

[90] S. Castles-M. Miller, *a.g.e.*, s. 7-10.

[91] İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları*, İstanbul 2007, s. 11.

[92] Sema Buz, *Türkiye'deki Sığınmacıların Üçüncü Bir Ülkeye Gidiş İçin Bekleme Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar*, (HÜ. SBE, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 24.

meselelerinin çözümüne yönelik girişimler her ne kadar küreselleşse de, beklenen neticeyi vermemiştir.[93]

Aslında dünya göçmen hareketlerinin hukuki ve ekonomik açıdan tam anlam kazanması II. Dünya Savaşı'nın akabinde olmuştur. Yıkılan Batı Avrupa'nın yeniden inşasının yanı sıra azalan nüfus ve işgücü kaybı, önce yakın bölgeler olan İspanya, İtalya ve Yunanistan'dan, daha sonra da Türkiye, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan gelen göçmenlerle kapatılmıştır. Soğuk savaşın yarattığı uluslararası konjonktür de göç yönetiminde önemli bir değişiklik meydana getirmiştir. Buna rağmen göç, 1980'lere kadar bütünsel bir süreç olarak algılanmamış ve incelenmemiştir. Zaten devletler de tek bir olguyla ilgilenir gibi davranmayıp, farklı organlar aracılığıyla göçmenleri sürekli yerleşimci, yabancı işçi, mülteci gibi kategorize etmiştir.

1945 sonrası yaşanan göçler kapsam ve derece açısından bazı yenilikleri içermektedir. II. Dünya Savaşı sonrası yeniden kurulan sermaye birikim modelleri, küresel çapta büyük bir zenginleşme getirmekle beraber, zengin-fakir ülkeler arasındaki farkı da iyice açmıştır.[94]

Mültecilerin uluslararası devletler tarafından korunmasına yönelik çalışmalar ABD tarafından başlatılmıştır. Bu kapsamda 1951 yılında *Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme* (*Cenevre Sözleşmesi*) kabul edilmiştir. Daha geniş ve detaylı mülteci koruma çalışması ise 1967 yılında *New York Protokolü*'yle sağlanmıştır.[95] Bu konulara yeri geldikçe değinilecektir.

1945-1970 Yılları arasında birçok ülkede yaşanan Doğu-Batı gerginliği, darbeler, sosyal ve dini çekişmeler ve etnik baskılar göç hareketlerine ivme kazandırdı.[96] Ortadoğu ülkelerinden (Özellikle Suriye, Ürdün ve Yemen'den) ABD, Avrupa, Afrika ve Avusturalya'ya işgücü göçü yaşandı.[97] Bu dönemde 50-60 milyon insan yerinden yurdundan ayrıldı.[98]

1970'li yıllarda, gelişmiş ülkelere yönelen uluslararası göçte yeni bir dönem başladı. Bu dönemin başat özelliklerinden birisi de yasa dışı göçlerde yaşanan artıştır.[99]

---

93 Demetrios Papademetriou, "International Migration in a Changing World", *International Migration Today*, (Ed.: Charles Stahl), V. 2, Paris 1988, s. 237.
94 G. Usanmaz, *a.g.t.*, s. 56.
95 Richard E. Bilsborrow, *International Migration Statistics: Guidelines For Improving Data Collection Systems*, Geneva 1997, s. 213.
96 David J. Whittaker, *Asylum Seekers and Refugees in The Contemporary World*, London 2006, s. 4.
97 Martin Baldwin Edwards, *Migration in the Middle East and Mediterranean*, Athen 2005, s. 10.
98 D. J. Whittaker, *a.g.e.*, s. 1.
99 S. Castles-M. Miller, *a.g.e.*, s. 131.

1980'li yılların ortalarından itibaren, dünya genelinde mültecilerin ve sığınmacıların sayısında dramatik bir artış yaşanmıştır. Bu kişiler ekonomik kazanç elde etmek için göç edenlerden farklı olarak, çatışmadan ve şiddetten kaçan zorunlu göçmenlerdi.[100]

1989 yılında Berlin duvarının yıkılışı ve Çin'deki demokrasi hareketlerinin bastırılması olaylarında, vatandaşlık hakları için yapılan mücadeleler küresel bir vasıf kazandı. Vatandaşlık ve insan haklarının küreselleşmesinde haberleşme sistemlerinin büyük payı oldu. Dahası, para piyasaları, dünya turizmi, internet, uluslararası markalar, çok uluslu şirketler, adeta tüm dünyanın vatandaşıymış gibi yaşayan ünlüler bu sürece katkıda bulunmuşlardır.[101] Bu gibi gelişmeler vatandaşlık ve insan hakları konularında, ulusal devlet anlayışının üstündeki değerler olarak yükselmiştir.

Tablo 1'deki verilerden de anlaşılacağı üzere dünyadaki göçmen sayısı 50 yılda yaklaşık 3 katına çıkmıştır. Fakat göçmenlerin genel nüfusa oranlarında çok küçük bir artış olmuştur. Dolayısıyla göçmen sayılarıyla nüfus artış hızı doğru orantılı devam etmiştir. Tablo 1.'deki verilere göre, 50 yıllık dönemde göçmen sayısının dünya nüfusuna oranı ortalama % 2.58'dir. Dolayısıyla dünyadaki her 200 kişiden 5'i göçmendir.

Tablo 1. BM verilerine göre Dünya'daki göçmen sayıları (1960-2010)

Yıl	Yıl Ortası Tahmini Uluslararası Göçmen Sayısı	Dünya Nüfusuna Oranı (%)
1960	75.643.352	2.5
1965	78.443.933	2.4
1970	81.335.793	2.2
1975	86.789.304	2.1
1980	99.275.898	2.2
1985	121.101.230	2.3
1990	154.945.333	2.9
1995	165.080.235	2.9
2000	178.498.563	2.9
2005	195.245.404	3.0
2010	213.943.812	3.0

Kaynak: O. Deniz, *Uluslararası...*, s. 95.

BMMYK 1974 yılı verilerine göre bütün dünyadaki sığınmacı sayısı 2.4 milyondu. Bu sayı 1984'te 10.5 milyona, 1996'da ise 27.4 milyona çıkmıştır. Tekrar ülkelerine ricat edenlerin sayısındaki artış ve yeni başvurulardaki azalma sonucunda

[100] S. Castles-M. Miller, *a.g.e.*, s. 144.
[101] John Urry, "Küreselleşme ve Vatandaşlık", *Türkiye Günlüğü*, (Çev.: Davut Haner), S. 64, Kış 2001, s. 88.

2003 başında BMMYK'nın bilgisi dâhilindeki sığınmacı ve mültecilerin toplam sayısı 20.6 milyona düşmüştü. Ancak mülteci statüsü kazananların sayısındaki bu düşüş, alınan tüm önlemlere rağmen sığınma talebindeki artışı durduramamıştır.[102]

2009 yılı verilerine göre; 1 milyon sığınmacı, 15 milyon mülteci ve 26 milyon yerinden edilmiş olmak üzere BM gözetimindeki göçmen sayısı 42 milyona çıkmıştır.[103] Burada dikkat çekici bir husus da göçmenlerin en az yarısının gelişmekte olan bir ülkeden diğerine göç etmeleridir.[104] Gelişmekte olan ülkeler arasındaki göç oranı % 55'tir.[105] Bu dönemki uluslararası göçün yönüne dair şu söylenebilir: 65 milyon civarındaki uluslararası göçmen, yüksek sanayileşme oranına erişmiş olan ve petrol zengini ulus devletlerde yerleşmiştir. Dünyanın en gelişmiş altı ülkesi (Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere, ABD) dünya göçmenlerinin hemen hemen üçte birine sahiptir. Bunun yanı sıra göçmenler, Ortadoğu'daki iş gücünün belkemiğini oluşturmaktadır.[106] ESCAP bölgesinden işçilerin büyük çoğunluğu, üç yıla kadar süreli iş sözleşmeleriyle Ortadoğu'ya göç ettiler.[107]

Dünya'daki göç hareketlerinin yönü Everett Lee'nin itme-çekme teorisine büyük oranda uymaktadır. Buna göre göçmenler az gelişmiş bölgelerden düşük ücretler ve nüfus yoğunluğu nedeniyle itilmekte, gelişmiş bölgeler tarafından yüksek ücretler ve iş olanaklarının çokluğu sebebiyle çekilmektedir**.** Dolayısıyla, ülkeler arasında var olan ekonomik gelişme düzeyindeki farklılıklar göç akımlarını belirlemektedir.[108] XXI. Yüzyıl göçlerinin ana nedenlerinin ekonomik olması da bu görüşü desteklemektedir.[109]

BM tarafından yapılan 1990 yılı tahminlerine göre dünya genelinde yaklaşık 120 milyon göçmen vardı. Bu göçmenlerin 70 milyondan fazlası başka ülkelerde çalışmaktaydı. Bu sayı 1990'lı yılların sonuna kadar yılda 2 ile 4 milyon arasında

---

[102] Didem Danış, "Yeni Göç Hareketleri ve Türkiye", *Birikim*, S. 184-185, Ağustos-Eylül 2004, s. 216-217.

[103] O. Deniz, *Uluslararası…,* s. xxi.

[104] Songül Sallan Gül, "Dış Göçler Yoksulluk ve Türkiye'de Göçmenlere Yönelik Yardımlar", *İnsan Hakları Yıllığı 2001-2002*, C. XXIII-XXIV, 2002, s. 82; Thomas Faist, *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, (Çev.: Azat Zana Gündoğan-Can Nacar), İstanbul 2003, s. 25.

[105] A. A. Afolayan, a.g.m., s. 18.

[106] J. S. Birks-C. A. Sinclair, *International Migration and Development in the Arab Region*, Geneva 1980, s. 29; T. Faist, *a.g.e.*, s. 28.

[107] Jerrold W. Huguet, "International Labour Migration from the ESCAP Region", *The Impact of International Migration on Developing Countries*, (Ed.: Reginald Appleyard), Paris 1989, s. 94.

[108] K. Tanyılmaz-M. M. K. Kıroğlu, "Türkiye'de Göçmen İşçiler ve İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri", *Türkiye'de Yabancı İşçiler, Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, (Der.: F. Aylan Arı), İstanbul 2007, s. 131-132.

[109] TC. Dışişleri Bakanlığı Ekonomik ve Sosyal İşler Genel Müdürlüğü, *Yurtdışı Göç Hareketleri ve Vatandaş Sorunları*, Ankara 1973, s. 3.

artmıştır. Göçmen sayısındaki bu artışın ve göç miktarının büyüklüğüne Thomas Faist şöyle dikkat çekmiştir: "*Eğer tek bir [göçmen] ülke olsaydı, bu göçmen ülkesi dünyanın en büyük onuncu ulus devleti olurdu*".[110] Dünyada pek çok nedenden dolayı insanların hayatı her geçen gün daha da zorlaşmakta ve milyonlarca kişi geleceklerini başka ülkelerde aramaktadır. Günümüzde anavatanları dışında yaşayan insanların sayısı yaklaşık 200 milyonun üzerindedir. Bu rakam, dünyanın beşinci büyük ülkesi olan Brezilya nüfusuna tekabül etmektedir.[111]

2000 Yılı Dünya Göç Raporu'na göre, yaklaşık 150 milyon kişi tabi olduğu ülkenin dışında yaşamaktadır. Bunun anlamı, insanların 1/50'si göçmen kategorisindedir. Göçmenlerden en az 22 milyonu sığınmacı veya mültecidir. Yerinden edilmiş kişilerin sayısı ise yaklaşık 25 milyondur.[112]

Özellikle XX. yüzyıl dünyada paylaşım savaşları, sömürgeciliğin tasfiyesi vb. nedenlerle milyonlarca mültecinin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Mültecilere yönelik olarak kurumsal yapılar ve politik düzenlemeler de II. Dünya Savaşı'nın akabinde hız kazanmıştır. Modern manada mülteci tanımları yapılmış, mülteci koruması ülkelerin inisiyatifinden çıkarılarak, uluslararası standart ve normlara uygun hale getirilmiştir.[113]

Bugün dünya mültecilerinin durumu başlı başına bir sorundur. 2000 yılı verilerine göre dünya da 34.5 milyonun üzerinde mülteci veya yerinden edilmiş kişi vardır. Dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan bu insanların 20 milyonunun hukuki güvencesi yoktur. Geriye kalan rakamın sadece 14.5 milyonu mülteci statüsündedir ve mülteciliğe kabul oranları da gittikçe düşmektedir. Dünya mülteci nüfusunun yaklaşık 4 milyonu Filistin, 3.6 milyonu Afganistan, 460.000'i Sudan, 450.000'i Irak, 420.000'i Brundi ve 400.000'i de Angola kökenlidir. Meseleye coğrafi açıdan bakıldığında mültecilerin özellikle Ortadoğu, Afrika ve Orta Asya'da ülkelerinden oldukları görülür. Doğal olarak mültecilerin barındığı ülkeleri de mülteci kaynağı olan ülkenin hemen çevresindeki komşu ülkeler oluşturur.[114] Göç yolları üzerindeki Türkiye'de bu hareketlilikten nasibini fazlasıyla alır.

---

[110] T. Faist, *a.g.e.*, s. 24.
[111] Haslings Donnan-Thomas M. Wilson, *Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*, (Çev.: Zeki Yaş), Ankara 2002, s. 190.
[112] Y. Bülent Peker, "Kaçak Göçmenler, Yasadışı İnsanlar: Yeni Köleci Dünya Düzeninde Türkiye", *Birikim*, S. 154, Şubat 2002, s. 49.
[113] Sema Buz, "Aile Politikalarına Mülteciler Boyutunda Bir Bakış", *Aile ve Toplum*, C. 2, Y. 5, S. 6, Ankara Ekim-Aralık 2003, s. 56.
[114] M. Mutluer, *a.g.e.,* s. 34.

Bugün dünya mültecilerinin yoğun olarak yaşadığı Ortadoğu coğrafyasında nüfusun çoğu, sınır bölgelerinde kümelenmiştir. Mültecilerin sınırların ötesine geçişleri, zorunlu ve tarihi-siyasal nedenlerden kaynaklanan bir insan hareketi olarak karşımıza çıkar.[115]

Göç dalgalarının yoğun olduğu bölgelerin başında Ortadoğu gelmektedir. Zira dünya genelindeki mültecilerin üçte ikisi Ortadoğu veya Afrika kökenlidir.[116] Afganistan'dan Çeçenistan'a, Irak'tan Darfur'a uzanan bu hareketlilik içerisinde Irak ve Filistinli mülteciler, mücavir alanın % 90'ını oluşturmaktadır.[117] Irak, Ortadoğu'daki göç hareketlerinin kaynağı durumundadır.[118] Suriye ise dikkate değer bir orana sahiptir (Bkz.: Tablo 2. ve 3.).

Uluslararası göçün potansiyeli göz önüne alındığında, Arap dünyasındaki bazı ülkelerde (Irak, Suriye, Somali, Sudan gibi) kısıtlayıcı göç politikalarının kritik boyutlara ulaştığı görülür.[119] Bu ülkelerdeki göçlerin politik nedenleri; muhalif düşüncede olanlara baskı ve insan hakları ihlalleri şeklinde zuhur etmektedir. Ayrıca, hükümetlerin eğitim ve diğer temel ihtiyaçların karşılanmasındaki isteksizlikleri veya yetersizlikleri, insanların bulundukları yerleri değiştirmelerine neden olmaktadır.[120] Yer değiştirme kararının verenler ise çoğunlukla Türkiye'yi tercih etmektedirler.

Tablo 2. Dünya genelindeki Türkiyeli, Iraklı ve Suriyeli mülteci sayıları (1990-2000)[121]

Yıllar	Irak	Suriye	Türkiye
1990	900	1.700	-
1991	88.000	4.200	30.500
1992	115.000	6.300	28.500
1993	109.100	38.700	23.300
1994	119.600	40.300	24.900
1995	116.700	36.200	12.800
1996	113.000	27.800	8.200
1997	104.000	22.700	2.400
1998	104.000	21.000	2.500
1999	128.900	6.500	2.800
2000	127.787	3.463	3.100

[115] H. Donnan-T. M. Wilson, *a.g.e.*, s. 199.
[116] *www.multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 26.10.2010.
[117] Ahmet Emin Dağ, "Ortadoğu'da Göç Hareketleri", *http, //multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2012.
[118] A. E. Dağ, "Ortadoğu'da…", *http, //multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2012.
[119] Riad Tabbarah, "Prospects for International Migration", *International Migration Today*, (Ed.: Charles Stahl), V. 2, Paris 1988, s. 253; UN, *Report of The United Nations High Commissioners for Refugees*, New York 1980, s. 50.
[120] S. Buz, *Türkiye'deki…*, s. 10.
[121] Verilen rakamlar, yılların 31 Aralık tarihleri itibariyledir. Bkz.: UNHCR, *Refugee and Others of Concern to UNHCR, 1998 Statistical Overview*, Geneva 1999; UNHCR, *Refugee and Others of Concern to UNHCR, 2000 Statistical Overview,* s. 4.

2000 Yılı dünya göç raporuna göre; mültecilerin 2.6 milyonu Afganistan, 572.000'i Irak, 524.000'i Burundi, 478.000'i Sierra Leone, 468.000'i Sudan, 452.000'i Somali ve 383.000'i Bosna kökenlidir.[122] Savaş, şiddet ve kaosun hâkim olduğu bu ülkeler Türkiye'nin göç hinterlandını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle; Türkiye dünyadaki mülteci hareketlerine en fazla maruz kalan ülkelerden biridir.

Tablo 3. Dünya genelindeki Iraklı ve Suriyeli mülteci sayıları (2000)

Ülke	Yıl Başındaki Nüfus		Azalmalar						Yılsonundaki Nüfus	
			Spontan Varışlar		Geri Dönüşler		Yeniden Yerleşme			
	Toplam	BMMYK Destekli	İlk Bakışta	Bireysel Tanıma	Toplam	BMMYK Destekli	Toplam	BMMYK Destekli	Toplam	BMMYK Destekli
Irak	12.913	37.276	217	344	323	266	413	413	**127.787**	**38.821**
Suriye	6.46	6.46	47	920	11	10	1.734	1.734	**3.463**	**3.463**

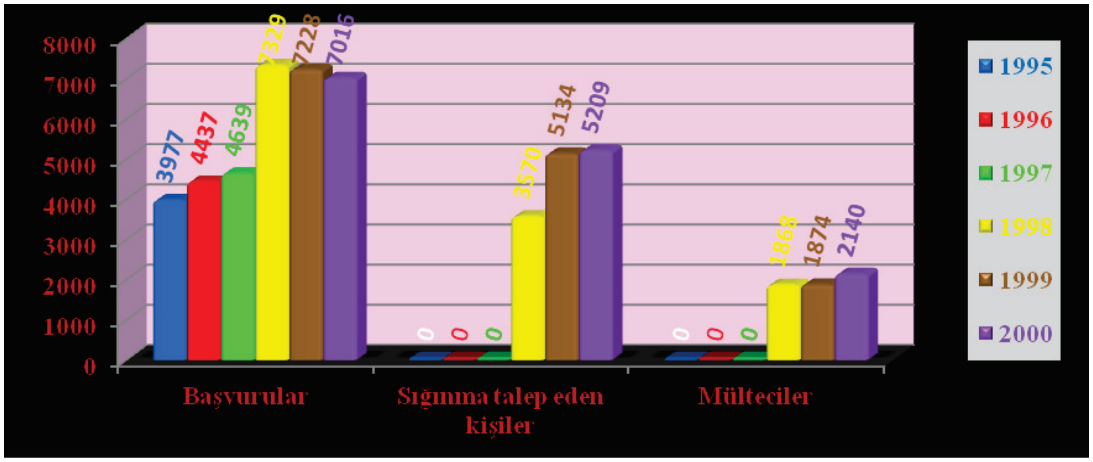
Kaynak: UNHCR, *Refugees and Others of Concern to UNHCR: 2000 Statistical Overview*, Geneva June 2002, s. 4.

Tablo 2 ve 3'teki verilerden de anlaşıldığı üzere Irak'ta ve Suriye'de büyük bir göçmen potansiyeli vardır. Özellikle Körfez Savaşları'ndan sonra Irak'taki göç eğilimleri kat kat artmıştır. Irak ve Suriye'nin dünyaya yolladığı göçmenlerden bir kısmı da Türkiye'nin payına düşmüştür. Fakat Tablo-3'te dikkat çeken husus; 2000 yılında 127.787 kişilik Iraklı mültecinin sadece 38.821'inin BMMYK tarafından desteklenmesidir.

1980'lerden bu tarafa Türkiye'ye yönelik beş uluslararası göç hadisesi gerçekleşmiştir: 1988'de yaklaşık 51.000 Iraklının sığınması; 1989'da yaklaşık 400.000 kişilik Bulgaristan vatandaşı Türkün ilticası; 1991'de 460.000 Iraklının sığınması; 1992'de yaklaşık 25.000 Bosnalının ilticası ve 1999'da 10.000 civarındaki Kosovalının ilticası. Bu insanların yaklaşık üçte biri kendi ülkelerine dönmüştür. Türkiye, bu göçmenlerin Cenevre Sözleşmesi'ne göre kalıcı olarak yerleşemeyeceklerini belirtmiştir. Ancak Türkiye'yi ziyaret eden Avrupa Komisyonu raportörlerinin ülkelerini zulüm korkusu nedeniyle terk eden bu insanların mülteci olarak

[122] S. Castles-M. Miller, *a.g.e.*, s. 145.

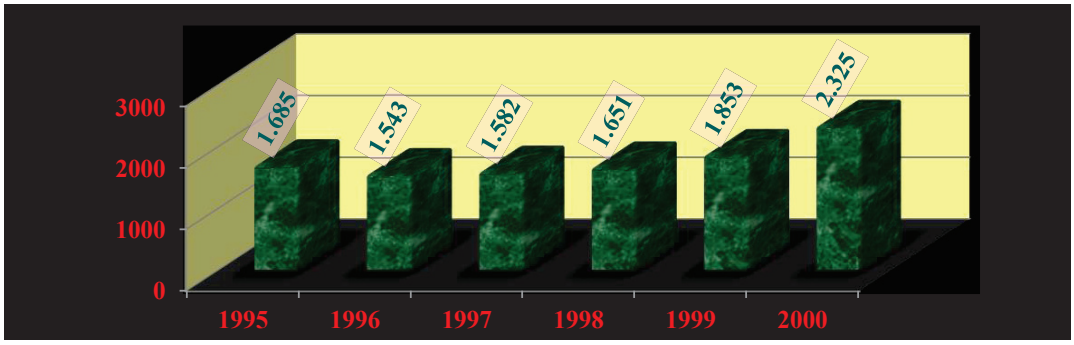
tanınabileceklerini belirtmesi üzerine göçmenlere mülteci statüsü verilmiştir (Bkz.: Grafik 1).[123]

Grafik 1. Türkiye'ye sığınma istatistikleri (1995-2000)

Kaynak: *www.unhcr.org.tr*, E.T.: 11.02.2011.

Avrupa Birliği (AB)'nin 2000 yılında hazırladığı Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi'nin *Adalet ve İçişleri* bölümünde, Türkiye'den göç konularında "kısa" ve "orta" vadeli önceliklerin belirlenmesini istemiştir. Bu talepte Türkiye'nin orta vadede coğrafî çekincesini kaldırarak Avrupa dışından gelenlere ikamet hakkı tanıması dile getirilmiş ve bu Türkiye tarafından kabul görmüştür.[124] Böylece Türkiye göreceli transit ülke konumundan birazcık kurtulmuştur. Çünkü Türkiye Grafik-2'de de görüldüğü üzere hem yoğun bir mülteci akınına maruz kalmakta, hem de kendisine iltica eden göçmenlerin istihdamlarıyla uğraşmaktadır (Bkz.: Grafik 2).

Grafik 2. Türkiye'den üçüncü ülkelere yerleştirilen mülteci sayıları (1995-2000)

Kaynak: *www.unhcr.org.tr*, E.T.: 11.02.2011.

[123] S. Buz, *Türkiye'deki...*, s. 37.
[124] S. Buz, *Türkiye'deki...*, s. 40.

Her geçen gün artan nüfus devinimleriyle birlikte, göçlerin dünya devletlerindeki bazı temel özellikleri değiştirdiği söylenebilir. Mesela göçün küresel bir niteliğe büründüğü bilinmektedir ve birçok ülke göçten daha fazla etkilenmektedir. Ayrıca kaynak olan ülkelerin sayısı artığı için, göç alan pek çok ülke ekonomik, sosyal ve kültürel geçmişleri birbirinden farklı insanlara sahiptir. Göçmenlerin hem göç veren hem de göç alan ülkelerin iç politikaları üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek bir hale gelmiştir.[125]

Türkiye'nin göç hinterlandına bakıldığında; özellikle Fas'ın Atlantik kıyılarından Afganistan ve Pakistan'ın batı sınırlarına uzanan bölgenin büyük bir potansiyele sahip olduğu görülür. Bu bölgede dört temel göçmen iş gücü alt sistemi bulunur: Akdeniz sahil boyundan Batı Avrupa'ya göç; petrol üreten devletlere Arap işgücü göçü; petrol üretmeyen Arap devletlerine göç; petrol üreten devletlere Doğu ve Kuzey Asya'dan işgücü göçü. Bu bağlamda özellikle İran ve Türkiye'ye yapılan büyük mülteci akınlarının yeri ayrıdır.[126] Tablo 4'te görüldüğü üzere, sadece Irak ve Suriye'den 6 ay içerisinde yaklaşık 15.000 kişi Avrupa'ya göç etmiştir.

Tablo 4. Avrupa ülkelerine iltica eden Iraklı ve Suriyeli sayıları (Ocak-Haziran 2000)

Köken	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Toplam
Irak	2.383	2.652	2.246	1.858	2.356	2.020	13.515
Suriye	406	429	368	275	305	277	2.060

Kaynak: UNHCR, *Asylum Applications Submitted in Europe January-June 2000*, Geneva August 2000.

Bugün dünyadaki kitlesel ve ani nüfus hareketleri genelde uluslararası sınırlarda yoğunlaşmıştır. Bunun anlamı eski dönemlerden beri nüfus hareketlerinin yaşandığı coğrafyalar birbirine çok yakındır. Yerinden edilmiş insanların ve mültecilerin devlet sınırlarının ötesine geçişleri, zorla ve gönülsüz bir hareket olmasına karşın; tarihsel ve siyasal nedenlerden kaynaklanan bir insan hareketi olarak değerlendirilir.[127] Türkiye'nin tarihi ve coğrafi pozisyonu bu duruma tam uyum gösterir. Yani eskiden beri göçlerle hemhal olmuştur, bugün de tarihi ve siyasal nedenlerle ilticalara sahne olmaktadır. Bu

[125] S. Castles-M. Miller, *a.g.e.*, s. 12-14.
[126] S. Castles-M. Miller, *a.g.e.,* s. 176.
[127] H. Donnan-T. M. Wilson, *a.g.e.*, s. 199.

çalışmanın ana konularını Türkiye gibi büyük göçmen sahnesinde, Irak ve Suriye uyrukluların yerini tespit etmek oluşturmaktadır.

V) Osmanlı Devleti'nin Göç Tecrübesi ve Yeni Türkiye

Osmanlılar hükmettikleri yerlerden çekilince geride Türk ve Müslümanlar başta olmak üzere, Osmanlı kültürünü özümsemiş insanlar bırakmıştır. Bu Osmanlı bakiyeleri, daha sonra kurulan devletlerden gördükleri baskılar ve sindirmeler nedeniyle Türkiye'ye yönelmişlerdir.

Osmanlı'nın yükselme döneminde fethedilen yerlere nakledilip iskân edilen Müslüman nüfus, dağılma sürecinde sosyal bir refleksle anavatan olarak gördükleri Anadolu'ya dönmek istemişlerdir.[128] Bu sürecin başlangıcını Beç Muhasarası, 1699 Karlofça Antlaşması ve 1718 Pasarofça Antlaşması oluşturur. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ise XVIII. yüzyıl Osmanlı göç tarihinin en önemli nedenidir.[129] XIX. yüzyılda yaşanan olaylar büyük göç kitlelerinin Osmanlı merkezine doğru yönelmesine neden olmuştur. Genelde Balkanlardan ve Kafkaslardan gerçekleşen göç hareketleri, Osmanlı Devleti'ni daimi surette meşgul etmiş[130] ve büyük bir sosyal problem olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne de tevarüs etmiştir.

Göç, kitlelerin sadece yeni coğrafi bölgelere yerleşmeleri anlamına gelmeyip, beraberinde sosyal, malî, idarî, hukukî, ekonomik ve siyasî problemler de getirirler. Osmanlı toplumu, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar sürekli olarak göç meseleleriyle karşı karşıya kalmıştır. Yakın dönem Türk göç tarihinin en önemli noktalarını ve dolayısıyla problemlerini; "Doksan Üç Muhacereti",[131] Balkan Göçleri ve Yunanistan mübadelesi oluşturur. Bunlara ilave olarak sessiz ve sürekli şekilde devam eden Ortadoğu göçleri de zikredilmelidir.

Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler arasında ünlü devlet adamlarının ilticaları da vardır. Mesela Poltava Savaşı'nda Ruslara yenik düşen Demirbaş Şarl'ın 18 Temmuz 1709'da 1500-2000 kişilik ricaliyle ilticası önemli bir hadisedir. Yine 1830'da Polonya

---

[128] Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân*, İstanbul 2006, s. 16.

[129] Osmanlı'dan bir toprağın ayrılması nedeniyle yapılan ilk göç hareketi, Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla 500.000 Kırım Tatarının diğer Osmanlı topraklarına göç etmesiyle gerçekleşmiştir. Bkz.: F. Babuş, *a.g.e.*, s. 47.

[130] Hasan Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2001, s. 21.

[131] N. İpek, *Rumeli'de...*, s. XI.

ihtilal liderlerinden Prens Adam Czartorski, Çarlık Rusyası'na karşı yürüttüğü mücadelede başarılı olamayınca Osmanlı Devleti'ne iltica etmiştir.[132]

1683 Bec Muhasarası'ndan sonra başlayan ve tarihi süreç içerisinde sürekli hale gelen göçler[133] Babıali'yi sistemli bir çalışmanın içerisine itmiştir. Fakat muhacirlerin her türlü problemleriyle ilgilenebilecek düzeyde bir yapılanma ancak 1839'dan itibaren mümkün olmuştur. Bu tarihten itibaren muhacir ve muhaceret işlerini İstanbul'da Şehremaneti, diğer vilayetlerde ise bu birime tekabül eden belediye teşkilatları yürütmüştür. Zamanla yaşanan muhacir akını karşısında Şehremaneti'nin bu meselenin altından kalkamayacağı anlaşılmış ve Trabzon Valisi Hafız Paşa'nın başkanlığında 5 Ocak 1860 tarihinde *Muhacir Komisyonu* kurulmuştur. Hamidiye vakıf dairesinde faaliyetlerini yürüten bu komisyon, 1875'te feshedilmiştir. Bu tarihten sonra muhacir işleri, Zaptiye Nezareti'ne bağlı bir heyet tarafından yürütülmüştür.[134]

1856'da Silistre valisine gönderilen bir talimatta Türk topraklarına sığınan gerek Hıristiyan gerekse Müslüman olsun her göçmene eşit hak tanınması ve aynı derecede muamele yapılması bildirilmiştir. Bu talimat dünya göçmen tarihinde ilk olarak din, mezhep ve ırk ayırımı gözetmeden göçmenlere eşit hak tanıyan bir vesikadır.[135] Gerek Osmanlılar gerekse Türkiye Cumhuriyeti göçmen meseleleri konusunda "insan" merkezli bir anlayış benimseyerek çağının ilerisinde politikalar izlemişlerdir. Türkiye'de göçmen davalarının Avrupa'dan daha önce başlamasında Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı takip ettikleri emperyalist siyasetlerin önemli rol oynadığı da söylenebilir.[136]

Göçlerin kitlesel bir akın halini alması üzerine, 1860'ta Muhacir Komisyonu'nun oluşturulmasından sonra, göç politikaları sistemli ve kurumsal bir hüviyet kazanmıştır. Böylece göçmenler, Hacı Şerif Bey'in başkanlığında oluşturulan *Muhacir İskân Komisyonu* aracılığıyla zengin ailelerin yanlarına yahut iskâna elverişli boş meskenlere yerleştirilmişlerdir. Zarurî ihtiyaçları ise belediye, hali vakti yerinde olan ahali, İngiliz Yardım Komitesi, Fransız Protestan Komitesi ve konsolosların teşkil ettiği komitelerce karşılanmıştır. Ayrıca muhacirlerin masraflarını karşılamak üzere

---

[132] Muhteşem Kaynak-Refet Yinanç, *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)*, Ankara 1992, s. 14.

[133] Özellikle Türk olmak üzere Müslüman vatandaşların, serhat bölgelerinden merkeze doğru yaptıkları göçler kast edilmektedir.

[134] Sayıd Yusuf, "Türkiye'ye Yönelik Soydaş Göçü ve Sonuçları", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, (8-11 Aralık 2005-İstanbul), İstanbul 2006, s. 113; N. İpek, *Rumeli'den...*, s. 68-69.

[135] Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul 1966, s. 6.

[136] A. C. Eren, *a.g.e.*, s. 24.

piyangolar ve temsili piyesler tertip edilmiştir.[137] Bu arada göçmenleri bir an önce üretken hale getirmek için ilk kez teşkilatlı zirai krediler düşünülmüştür. Bu maksatla mahallî mahiyette kurulan ve köylüler arasında karşılıklı yardımlaşma prensibine dayanan, bu itibarla bir dereceye kadar kooperatif özelliği taşıyan *Memleket Sandıkları* kurulmuştur. İlk memleket sandığı ise 1863'te faaliyete geçmiştir.[138]

Kafileler halinde gelen göçmenlere Rumeli ve Anadolu'da müstakil köyler teşkil edebilecekleri genişlikte arazi bulunamaması üzerine, muhacirlerin bir kısmı Suriye bölgesine gönderilmiştir. 1871'de göçmenlerden bazıları Şam vilayetine bağlı Belka ve Hama'ya yerleştirilmişlerdir. Kafkaslardan gelen Çerkezler en fazla Kuneytra yakınında Golan Tepeleri'ne yerleştirilmişlerdir. Lübnan'da, Trablusşam sancağı ve Halep vilayetinde (bugünkü Suriye'de kalan tarafında) göçmen yerleştirilmiştir.

Ancak genel olarak bu bölgenin iklimi Kafkasyalılar için uygun değildi. Çukurova'da yerleştirilenlerin başlarına gelenler, buradakilerin de başına gelmekteydi: Birçoğu hastalanmakta, bazısı da ölmekteydi. Bu nedenle Kafkasyalı muhacirlerin bir kısmı Trablusşam, Şam, Hama, Humus, Kuneytra'dan tekrar dönerek, özellikle Batı Anadolu'ya veya Rumeli'deki eski yerlerine yerleştirilmelerini istemişlerdir.[139]

Göçmenlere muavenet konusu da başlı başına bir problemdi. Göçmen sayılarındaki artış nedeniyle eskisi gibi yardım toplanamadığından dolayı *İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu* ile *İane-i Muhacirin Encümeni*'nin masrafları tamamen hazineden karşılandı. Masrafları azaltmak ve daha iyi bir kontrol sağlamak için 3 Ağustos 1879'da adı geçen iki komisyon birleştirildi. 1894 Yılına gelindiğinde bu komisyon da lağv edildi.[140] Meşrutiyet devrinde Balkan harbi neticesinde vuku bulmuş olan göç işlerini organize etmek üzere kurulmuş olan *Muhacirin ve Aşair Müdüriyeti Umumiyesi* Cumhuriyet dönemine kadar göçmen mevzuatıyla meşgul olmuştur. 8 Haziran 1337 [1921] Tarihinde 929 Sayılı nizamnameyle bu genel müdürlük *Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne* dâhil edilmiştir. Daha sonra 13 Ekim 1339 [1923] tarih ve 352 sayılı kanunla *Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti* kurularak, göç ve iskân işleri bu bakanlığın uhdesine alınmıştır. 1942 Yılına kadar bu vekâletçe tedvir olunan iskân

---

[137] N. İpek, *Rumeli'den...*, s. 44-45.

[138] Mithat Dülge, "Türkiye'de Tarım Kooperatiflerinin Finansmanı", *Milletlerarası Zirai Kredi Konfederasyonu IV. Umumi Heyeti*, (Ekim 1955-Madrid), Ankara 1956, s. 11.

[139] Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul 1993, s. 172-173.

[140] Göçmen işleriyle ilgili olarak; Umum Muhacirin Komisyonu, İane-i Muhacirin Encümeni, Muhacirine Muavenet Cemiyeti, Muhacirin İane Komisyonu, İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu, Sermaye-i Sefkat-i Osmaniyye, Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi gibi değişik dönemlerde, farklı isimlerle anılan birimler kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: N. İpek, *Rumeli'den...,* s. 70-78.

işleri, 11 Aralık 1942 tarih ve 529 sayılı kanunla Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı *İskân Umum Müdürlüğü* şeklinde faaliyet göstermiştir.[141] Bu kurum Osmanlı'dan günümüze kadar süreklilik göstermiştir.

XIX. yüzyıldaki göç hareketleri, Osmanlı Devleti'nin sosyal karakterini değiştirerek yeni ulus devletlerin oluşmasına zemin hazırladı. Göç hareketlerinin henüz yoğunlaşmadığı 1820'lerde Müslümanlar Osmanlı nüfusunun % 59.6'sını oluştururken, toprak kayıpları ve beraberinde gelen kitlesel göçler sonucunda 1890'larda bu oran % 76.2'ye yükselecektir.[142] Diğer taraftan yaşanan Türk göçleri, Anadolu'da çoğunlukta olan Türk unsuruna nicel anlamda büyük bir üstünlük kazandırdı. Bu durum Anadolu Türklüğüne, diğer gruplar üzerinde kendi dil ve kültürel damgasını vurma imkânı tanıdı. Türk üst kimliğinin benimsenmesi ve millî bir devlet kurulmasını doğrudan doğruya etkiledi. Devletin göçmenlere çeşitli yardımlarda bulunması ve muafiyetler tanıması neticesinde, göçmenler Anadolu'nun yerli ahalisiyle birlikte Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Türk İstiklal Harbi'nin asker kaynağını teşkil etti.[143]

İslâmî ve millî benliğe sahip tebaa sayısını artırma yollarından birinin de göç almak olduğunu II. Abdülhamit şu sözlerle teyit etmiştir: "*İmparatorluğumuz dâhilindeki boş araziyi iskân etmek için münasip şekilde muhaceret tedbirine ihtiyaç var, fakat Yahudi göçünü münasip telakki etmeyiz. Yabancı dinden olanları, kıymık gibi etimize, kendimiz soktuğumuz devirler geçti. Devletimizin sınırları dâhilinde ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dini inançları paylaşanları kabul edebiliriz. Türk unsurunu kuvvetlendirmeye dikkat etmeliyiz. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Müslüman halkın çoğalıp artanını muntazaman buraya getirip yerleştirmeliyiz."*[144] II. Abdülhamit'in bu sözleri hem Osmanlı'nın son dönemindeki hem de Türkiye Cumhuriyeti'ndeki göç ve iskân politikalarını özetlemektedir.

Göçler konusundaki tecrübeler, henüz I. Dünya Savaşı yıllarında, yeni kurulacak olan Türkiye'nin millî politikalar benimsemesine vesile olmuştur. Çünkü Balkanlardan ümit kesilmişti ve Anadolu'nun elde tutulmasının coğrafi avantajlarından söz ediliyordu. Talat Paşa Anadolu coğrafyasını "*Tarihi düşmanlara karşı bir kale*" olarak görüyordu. Kazım Karabekir Paşa ise bu yöndeki düşüncelerini Enver ve Talat beylere şöyle anlatmıştı: "*Avrupa'da Trakya, Asya'da Anadolu milli hudutlarımızın içi bizi*

---

[141] *Başvekâlet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları*, Ankara 1955, s. 52.
[142] Hayati Biçe, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara 1991, s. 61.
[143] N. İpek, *Rumeli'den...*, s. 228.
[144] N. İpek, *Rumeli'den...*, s. 157.

bizden ayrılmalarını intaç edecek büyük hadiselerle karşılaşacağımız zamanlar pek uzak değildir. Bunun için şimdiden milli servetimizi ve milli kudretimizi mahrem olarak mahirane bir tarzda bu Türk hududunun içine yerleştirmek ve onun hudutlarını müdafaa için her şeyi düşünmek zamanı gelmiştir."[145] Bu sözler Enver Paşa ve arkadaşlarının meşrutiyetle birlikte *millî mefkûre* yönündeki çalışmalarına da uymaktaydı.[146]

Osmanlı'nın son döneminde başlayan ve göçlerin de etkilediği Türkleştirme politikaları, Cumhuriyet devrinde de devam ettirilmiştir. Burada Türkleştirme politikalarından kasıt; dilden tarihe, eğitimden sanayiye, ticaretten kamuya, özel hukuktan vatandaşların iskânına kadar toplumsal hayatın her alanında uygulanmasıdır.[147]

Osmanlı'nın göç tecrübesi, Cumhuriyet döneminde uygulanan göçmen politikalarının da mihenk taşını oluşturdu. Dünyanın birçok yerinden gelen göçmenlere karşı Ankara, asırlardır devam eden göç tecrübelerinin ışığında, zorlanmadan yol aldı. Ancak Türkiye'de göç istatistikleri tam ve düzenli olmadığı için Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısını gösteren istatistikler yetersizdir.[148] Aslında uluslararası nüfus hareketlerine ait istatistiklerin tam ve eksiksiz olarak tespit edildiği iddia edilemez. Bununla beraber Türkiye'de düzenlenen göçmen istatistiklerinden ve Türkiye ile diğer ülkeler arasında gerçekleşmiş olan çeşitli nüfus hareketlerinden doğrudan doğruya ve bütün yönüyle istifade etmeye de imkân yoktur.

1774-1989 Yılları arasındaki 215 yılda Anadolu'ya yaklaşık 10 milyon kişi göç etmiştir. Bu nüfusun yaklaşık 7,8 milyonu Cumhuriyetin ilanından evvel, diğer 2,2 milyonu ise 1923-1989 döneminde göç etmiştir.[149] Türkiye'ye göç etmek fikri, coğrafya gözetmeksizin aşağı yukarı Türkiye dışındaki bütün Türkler, Müslümanlar ve Osmanlı kültürüne bağlı kalan halklar için en son ve kesin çare olarak önemini korumaktadır.[150]

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Kurtuluş Savaşı'nda kaybedilen nüfusun telafisi için nüfus artırıcı politikalar izlenmiştir. Bu politikalardan birisi, özellikle Anadolu dışında

---

[145] Kazım Karabekir, *Cihan Harbine Nasıl Girdik?*, İstanbul 1937, s. 34.
[146] Cavid, *Irak Seferi ve İttihad Hükümetinin Hayâlât ve Cehalât-ı Siyasiyyesi*, İstanbul 1334 [1918], s. 36-37.
[147] Ayhan Aktar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan 'Türkleştirme' Politikaları", *Tarih ve Toplum,* C. 26, S. 156, Aralık 1996, s. 4.
[148] H. Cillov, *a.g.e.*, s. 426.
[149] Hayati Doğanay, "Göç", *Göçmen Aileleri ve Göç Olayı Paneli*, (10 Mayıs 1991-Ankara), Ankara 1991, s. 7.
[150] B. Zakir Avşar vd., "Göç-Sığınma Hareketleri ve Son 5 Yılda Türkiye'ye Yönelik Göç ve Sığınma Olayları", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Y. 113, S. 339, Ankara Ocak 1994, s. 36.

kalan soydaş ve Müslüman nüfusun Anadolu'ya göçünün teşvik edilmesi şeklindedir.[151] Buna paralel olarak millî birliğin korunması, ulusal bilincin geliştirilmesi ve çağdaş bir millet vücuda getirilmesi gibi idealler, iskân çalışmalarının kapsamını genişletmiştir.[152] Bu bağlamda millî sınırların dışında kalan ve Türkiye'ye dönmek isteyen göçmenlerin iskânına çalışıldığı gibi, içerdeki meskûn halkla kaynaştırılmalarına da özen gösterilmiştir. İstiklal Harbi bittikten sonra Türkiye yeni bir döneme geçmiş fakat içinde iskân sorununun da bulunduğu birçok meseleyle karşı karşıya kalmıştır.[153]

Cumhuriyetin kurucu kadroları için temel problemlerden biri de Osmanlı döneminde yabancılara tanınan toprak ve taşınmaz mülk edinme meselesidir. Osmanlı dönemindeki uygulama öyle boyutlara varmıştır ki, ülke topraklarının önemli bir kısmı yabancıların eline geçmişti. Bu durum Türk Kurtuluş Savaşı'nda sadece dış düşmanla değil, iç uzantılarıyla da savaşılmasını zorunlu kılmıştır. Türk liderler geçmiş deneyimlerin etkisiyle bu konuda çok temkinli davranarak, uluslararası toplantılarda yabancılara toprak satışını bazı istisnalar dışında kabul etmemişlerdir.[154] Bu gibi gelişmeler göç konusunda millî bir tutum benimsenmesinde etkili olmuştur.

Cumhuriyet döneminde yapılan iskân çalışmalarını tam olarak anlayabilmek için, dönemin demografik yapısının bilinmesi gerekir. Bu açıdan Balkan Savaşlarına girerken Misak-ı Millî sınırları içerisinde yaklaşık 17 milyon kişi vardı. Bu nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kesimlerde yaşamaktaydı. İstiklal Harbi'nden sonra Misak-ı Millî dâhilindeki nüfus 12 milyona düşmüştü. Balkan Savaşlarından itibaren 10 yıl süren yorucu savaşlarda Anadolu, nüfusunun yaklaşık % 30'unu kaybetmişti. Bu durumda ekonomisi büyük oranda iş gücüne dayanan Türkiye'nin nüfusunu artırması elzem bir husustu. Bu doğrultudaki politikalar 1965 yılına kadar devam etmiştir.[155]

Genç Türkiye'ye doğru yaşanan yoğun göç hadiselerini Mustafa Kemal Atatürk devletin lehine kullanmıştır. Öyle ki; "*Memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Zannederim ki bütün Anadolu halkı sekiz milyonu geçmez. Şimdi biz bunu*

---

[151] O. Deniz, *Uluslararası...*, s. 29.
[152] F. Babuş, *a.g.e.*, s. 16.
[153] F. Babuş, *a.g.e.*, s. 63.
[154] Son olarak da 19 Temmuz 2003 tarihinde 4916 sayılı yasa çıkarılarak, yabancılara toprak satışı uygulaması neredeyse tamamen serbest bırakılmıştır. Serbestliğin sınırlarını çizen ve koşullarını belirleyen 19. madde iptal edilerek, adeta yabancıların "sınırsız" biçimde Türkiye'den taşınmaz ve toprak alabilmelerinin yolu açılmıştır. Halen, yurdun dört bir yanında yabancılara toprak ve diğer taşınmazların satışı uygulaması yoğun bir biçimde devam etmektedir. Bkz.: Yusuf Karakılçık, "'Yabancılara Taşınmaz Mülk ve Toprak Edindirme' Uygulaması ve Türk Yerel Yönetimlerine Etkisi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 6, Aralık 2005, Ankara 2005, s. 109-110.
[155] 1965'ten sonra nüfus planlaması uygulamaya konmuş ve dış göç sınırlandırılmıştır. Bkz.: Erol Göka, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, İstanbul 2010, s. 83.

telafi etmek istiyoruz. ... Hudud-ı Milliye haricinde kalan aynı ırk ve harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır."[156] ifadesiyle bu konudaki düşüncelerini dile getirmiştir.

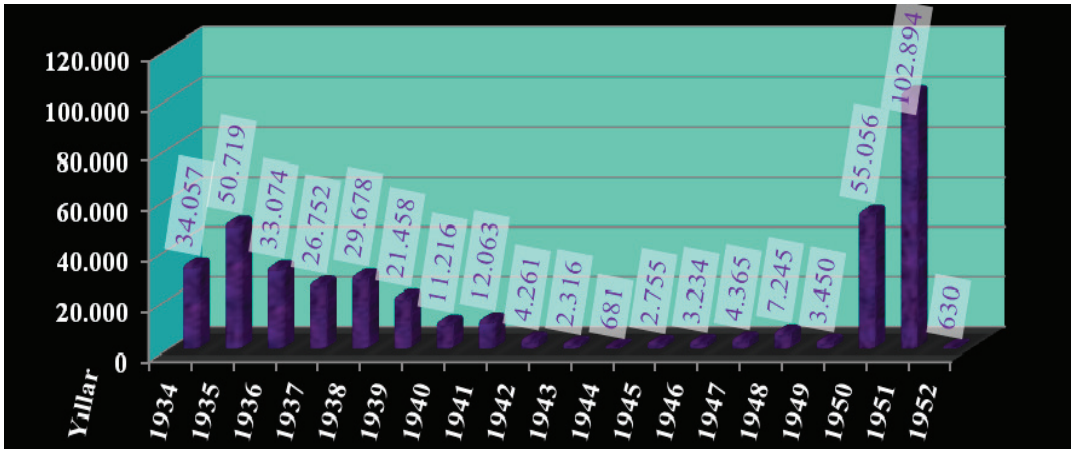
Türkiye Cumhuriyeti'nin göç mevzuundaki yaklaşımını bir İngiliz elçisi şöyle ifade etmektedir: "*Osmanlılık reddedildiğinden ve hilafet yıkıldığından beri, Türkiye'nin siyaseti 'Türk olmak' ve 'Türk kazanmaktır*."[157] Bu sözler Mustafa Kemal Paşa'yı destekler mahiyettedir. Yine benzer şekilde Yaşar Nabi Nayır, göçü; "*memlekete taze bir kan aşısı*" olarak tanımlamıştır.[158] Çünkü başta Balkanlar olmak üzere Misak-Milli dışındaki Türklerin eğitim, deneyim, bilgi ve beceri seviyeleri oldukça yüksekti. Şayet yurtdışındaki Türkler Türkiye'ye göç ederlerse Anadolu'da bir canlılık olacaktı.

Osmanlı'nın kaybedilen topraklarından Anadolu'ya göç olayına, göçmenler açısından bakıldığında; göçmenler Türkiye Cumhuriyeti'ni "*vazgeçilmez anavatan*" olarak görmekteydiler. Bunun en önemli nedeni, XX. yüzyılın emperyalizmine karşı ilk başarının Milli Mücadele'yle kazanılmış olmasında aramak gerekir. Zira bu zaferle dış Türklerin '*vazgeçilmez anavatan*a olan güveni artmış, kültürel birlikteliğin devam edeceği ümitleri doğmuş ve sömürgeci devletlerin mağlup edilebileceği inancı kuvvetlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ilk dönemindeki göçü özendirici politikaları sonucunda; 1923-1934 döneminde 627.538;[159] 1934-1952 döneminde 405.904 (Bkz. Grafik 3) kişi olmak üzere 29 yıllık süreçte toplam 1.033.442 göçmen Türkiye'ye yerleşmiştir. Bahsedilen 29-30 yıllık dönemde Türkiye'ye yapılan göçlerin miktarını Cemil Çalgüner 1.040.120 olarak vermektedir. Çalgüner'in verilerine göre bu göçmenlerin 268.925'i Bulgaristan'dan, 87.864'ü Romanya'dan, 10.155'i Yugoslavya'dan, 640.984'ü sair memleketlerden ve 32.221'i de mülteci olarak gelmiştir.[160] Sair memleketlerden gelenlere, Yunanistan'dan gelen mübadiller de dâhildir. Rakamlar arasındaki tutarsızlıklar ise göç kavramıyla ilgili farklı tanımlardan kaynaklanmaktadır.

---

[156] Gencer Özcan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim: Balkanlar Örneği", *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, (Ed.: Gencer Özcan-Kemâli Saybaşılı), İstanbul 1997, s. 209-210.
[157] H. Y. Ağanoğlu, *a.g.e.*, s. 275.
[158] G. Özcan, a.g.m., s. 210.
[159] Bu sayının tamamı serbest göçmen olarak verilmiştir. Bkz.: C. Çalgüner, *a.g.e.*, s. 48.
[160] C. Çalgüner, *a.g.e.*, s. 47.

Grafik 3. Muhtelif memleketlerden Türkiye'ye yapılan göçler (1934-1952)

Kaynak: H. Cillov, *a.g.e.*, s. 396.

1953-1958 yılları arasında Türkiye'ye 96.451 net göç yapılmıştır (Bkz.: Tablo 5). Türkiye'ye yönelen uluslararası bu göçler, millî devletin kuruluşunda son derece önemli rol oynamıştır. Türkiye'ye yönelen bu göç dalgalarını, genelde Osmanlı İmparatorluğu'nun terk ettiği topraklarda kurulan ülkelerden gelen Türk ve Müslümanlar oluşturmuştur.[161] Bu ülkeler arasında Irak ve Suriye de yer almaktadır.

Tablo 5. Muhtelif memleketlerden Türkiye'ye yapılan göçler (1953-1958)

Yıllar	Türkiye'ye Giren	Türkiye'den Çıkan	Fark
1953	1.067	7	+1.060
1954	3.143	6	+3.137
1955	7.408	41	+7.367
1956	35.389	72	+35.317
1957	31.818	499	+31.319
1958	18.395	144	+18.251
Toplam	97.220	769	**+96.451**

Kaynak: H. Cillov, *a.g.e.*, s. 397.

1964-2003 Yılları arasında 102.708 Iraklı Türkiye'ye resmi giriş yapmıştır. Aynı dönemde giriş yapan Suriyeli sayısı ise 532.081'dir (Bkz.: Tablo 6). Bu sayıların tamamı göçmen olarak kabul edilemez. Ancak Türkiye'ye gelen Iraklı ve Suriyelilerin sayısının, zannedilenin çok daha üzerinde olduğu görülür. Dahası turizm istatistiklerindeki verilerde Türkiye'ye giriş ve çıkış yapanlar arasında hiç de

[161] T. Aydın, *a.g.t.*, s. 55.

azımsanmayacak fark vardır. Bu veriler bize gayrı resmi göçün varlığı hakkında bir fikir verebilir.

Tablo 6. Ortadoğu'nun bazı ülkelerinden Türkiye'ye giriş yapan kişi sayıları (1964-2003)

Ülke	1964	1970	1980	1990	1996	2000	2003	Toplam
İran	12.796	14.247	42.082	219.958	379.003	380.819	484.269	**1.533.174**
Irak	3.919	6.518	14.046	13.372	14.137	20.776	29.940	**102.708**
Suriye	9.996	13.184	26.384	113.959	92.033	122.417	154.108	**532.081**

Kaynak: Didem Danış, "Integration in Limbo, Iraqi, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in Istanbul", *Land of Diverse Migrations Challenges of Emigration and Immigration in Turkey*, (Ed.: Ahmet İçduygu- Kemal Kirişçi), İstanbul 2009, s. 475.

2000-2004 yılları arasındaki beş yıllık dönemde Türkiye'de ikamet izni verilen toplam Iraklı sayısı 25.008, Suriyeli sayısı ise 7.188'dir (Bkz.: Tablo 7). Göçmen sayılarına ilişkin eldeki verilerden yola çıkılarak bazı tahminler yapmak mümkündür. Ancak göç hareketlerinde görülen kırılma noktaları (1980 ve 1990 yılları gibi) yapılacak genellemeleri engellemektedir. Çünkü Suriye tarihindeki gelişmeleri Hafız Esed öncesi ve dönemi şeklinde ayrı ayrı incelemek gerekir. Aynı şekilde Irak muhaceretini de Saddam öncesi dönem ve Körfez Savaşları dönemi olarak sınıflandırmak lazımdır.

Tablo 7. Türkiye'de ikamet izni verilen Irak ve Suriyeli sayıları (2000-2004)

Uyruğu	2000	2001	2002	2003	2004	Toplam
Irak	5.506	5.482	4.904	4.471	4.645	**25.008**
Suriye	1.431	1.312	1.395	1.462	1.588	**7.188**

Kaynak: T. Aydın, *a.g.t.,* s. 56-57.

Cumhuriyet hükümetlerinin dışardan gelen göçmenlere eşit muamelede bulunup-bulunmadıklarını kestirmek zordur. Fakat 1950 yılına kadar izlenen politikalarda ve ekonomik yatırımlarda bölgelerarası eşitsizliklerin olduğu bilinmektedir.[162] Dolayısıyla bu siyasalar, göçmenlerin ekonomik yaşantılarına da etki etmiştir.

Türkiye'ye yapılan ilk dönem uluslararası göçlerin bazı ortak hususları da vardır:

[162] Nermin Abadan Unat vd., *Göç ve Gelişme, Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma*, Ankara 1977, s. 162.

a) Göçler genellikle Balkanlardan (Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan) gerçekleşmiştir.

b) Bu dönem göçlerinin nedenlerini siyasi baskılardan ziyade, iktisadi ve kültürel sebepler oluşturmuştur.

c) 1950'deki kitlesel göç haricinde diğer göçlerde münferitlik söz konusudur.[163]

Yaşanan göçler daima olumlu sonuçlar vermemiş, beraberinde birçok meseleyi de getirmiştir. Göçlerin olumsuz ve soyut yönleri ise hala üzerinde az durulan konulardır. Hâlbuki göçlerin insan zayiatı ve iktisadi tahrip bakımından bıraktığı boşluklar yanında, manevi sahalarda açtığı yaralar da son derece önemlidir. Bugün Türk halkının birçoğu, bir iki nesil içinde, birkaç defa göç etmiş bir muhacir soyunun hicranını kendi ruhunda taşımaktadır.[164]

Türkiye, göç hareketleri açısından hem *hedef ülke*, hem *kaynak ülke* hem de *transit ülkedir*. Ortadoğu'dan yapılan göçler bakımından da Türkiye'nin durumu böyledir. Yani Irak ve Suriyeli göçmenler Türkiye'yi göç açısından bazen hedef, bazen de Avrupa'ya geçiş için bir ara ülke olarak görmektedirler. Türkiye'nin bu göç misyonu, onun tarihi önemini bir kat daha artırmaktadır. Bu çalışmanın ana amaç ve kapsamından biri de bu gerçeği ortaya koymaktır.

---

[163] *Başvekâlet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları*, s. 53.

[164] Ömer Lütfü Barkan, *Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç*, İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası'ndan Ayrı Basım, C. X, İstanbul 1951, s. 1.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ORTADOĞU VE TÜRKİYE'DEKİ NÜFUS HAREKETLERİ VE YASAL DÜZENLEMELER

İlk yazılı uygarlıkların beşiği, üç büyük tek tanrılı dinin doğduğu yer ve yeraltı kaynaklarınca zengin olan Ortadoğu bölgesi, çok çeşitli ve çelişkili görüşler besleyen tarihî bir derinliğe sahiptir.[1] Aynı zamanda bu bölge, dünya ticaret yolları üzerindeki kilit mevkiinin de etkisiyle, XI. yüzyıldan beri bölge dışındaki ülkelerin (özellikle Avrupalıların) ilgisini çekmiştir. Bu bölgede XVI. yüzyılın başlarında Türk siyasî ve askerî gücünün yükselmesi, bölgeye yönelik emperyalist emelleri olan ülkeler için adeta bir set olmuştur.[2]

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan itibaren zayıflamaya başlaması, Avrupa devletlerinin Ortadoğu'yla ilgili ihtiraslarının yeniden depreşmesine neden olmuştur. Avrupa kapitalizminin yaşamasında hayati önem taşıması sebebiyle, Ortadoğu gittikçe daha fazla Avrupa'nın etkisine maruz kalmıştır.[3] Ortadoğu'ya yönelik emperyalist hesaplar neticesinde, bölge halkı kargaşa ve huzursuzluk içerisine itilmiştir. Bu ise bölge insanının dış ülkelere göçüne zemin hazırlamıştır. Diğer bir ifadeyle Ortadoğu'daki çatışmalar ve buna bağlı olarak yaşanan göçlerin başlıca nedeni; coğrafyanın ve insanlığın tarih dışı bırakılarak oluşturulan '*azınlık yönetimindeki küresel efendiler sisteminden*' kaynaklanmıştır.[4]

Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçleri sadece Osmanlı'nın dağılmasıyla veya Türk-İslam kültürüne bağlılıkla izah etmek mümkün değildir. Bu büyük toplumsal ve siyasî hareketin asıl sebebini kavrayabilmek için, temel sosyo-ekonomik, politik ve ideolojik yaklaşımları dikkate almak gerekir. Yani bölgede emelleri olan devletlerin tutumlarının, hesaplarının ve politikalarının gerçek mahiyetinin ortaya koyulması, bölge dışındaki ülkelerin göçlere olan etkilerinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

---

1 Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, (Çev.: Şirin Tekeli), İstanbul 1994, s. 115; Bekir Günay, *Avrupa'dan Asya'ya: Sorunlu Türk Bölgeleri*, İstanbul 2005, s. 65.

2 Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara 1982, s. 9.

3 Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 9-10.

4 Altan Çetin-Nasrullah Uzman, "Sığınmacılar Çerçevesinde Suriye-Türkiye İlişkilerine Bir Bakış", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, C. 1, S. 1, Çankırı Kasım 2012, s. 4.

1.1. Emperyalist Politikaların Ortadoğu Göçlerine Etkileri

Ortadoğu'dan yapılan göçlerde halkın ekonomik darboğaza itilmesi, etnik ve dîni çatışmalara sokulması, siyasi baskılara maruz kalması, temel insani haklardan mahrum bırakılması gibi nedenler öne çıkmaktadır. Göçlerin nedenlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için meselenin özüne inmek gerekmektedir. Dolayısıyla Ortadoğu göçlerinin temelinde ekonomik sömürge ve gelir adaletsizliğinin olduğu söylenebilir.

Ortadoğu'nun ekonomik zenginliklerini elde etmek isteyen sömürgeci devletlerin, öncelikle Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetine son vermeleri gerekliydi. Bu maksatla yapılan çalışmaların başında misyonerlik faaliyetleri gelmektedir. Nitekim Arap toprakları üzerindeki misyonerlik faaliyetlerinin XVI. yüzyılda başladığı görülmektedir. 1535 yılında, Kanuni Sultan Süleyman'ın I. François'e tanıdığı kapitülasyonlarla, Fransızlar diğer Avrupalılara göre avantajlı bir konum elde ettiler. Fransızlar, Akdeniz'de koloniler kurmak için Türk-Fransız dostluğunu bir vasıta olarak kullandılar.[5] Lübnan Prensi II. Fahruddin el-Mani'nin (1590-1635) teşvikleriyle ve davetiyle bölgede misyonerlik faaliyetlerine başladılar.[6]

1740'da I. Mahmut tarafından XV. Louis'e tanınan ikinci kapitülasyonlarla Fransızlar, Osmanlı topraklarına giren bütün Hıristiyan gezginlerin ve ziyaretçilerin hamisi sıfatını da aldılar.[7] Bu yüzyılda İngiltere'ye en önemli kolonilerini kaptıran Fransızlar, ananevi Türk dostluğunu bir tarafa bırakarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarına göz diktiler.[8]

Arap coğrafyasıyla ilgilenen tek devlet Fransa değildi. Üç Amerikan kilisesinin[9] 1810 yılında bir araya gelerek, American Board of Comissioners for Foreign Missions (ABCFM) adlı örgütü kurmalarından sonra, Amerika da Ortadoğu'yla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu örgüt, kurulduğu yıllarda sadece Amerika kıtasındaki Kızılderilileri ve Katolikleri Protestanlaştırmayı amaçlamış, fakat bir süre sonra "*bütün dünyanın Protestanlaştırılması*" hedefini benimsemiş ve 1818 yılında Osmanlı Devleti'ne misyoner gönderilmesini kararlaştırmıştır.[10] Amerikan misyonerleri, 1839 Tazminat Fermanı'ndan sonra Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerini artırmış, 1856

---

5 Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1938*, Ankara 2004, s. 349.
6 Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriye'sinde Arapçılığın Doğuşu: Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*, İstanbul 2009, s. 110-111.
7 A. Baktıaya, *a.g.e.,* s. 110-111.
8 Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi...*, s. 349.
9 Congregational, Presbiterien ve Reformed kiliseleri.
10 Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara 2001, s. 85-86.

Islahat Fermanı'ndan itibaren ise çalışmalarını çok daha kolay yürütmüşlerdir.[11]

Ortadoğu'yla ilgilenen bir diğer devlet ise İngiltere'ydi. Hindistan'a giden imparatorluk yolunun güvenliği, İngilizlerin bölgeye yönelik politikalarının esasını oluşturmaktaydı.

İngiltere, başta Rusya ve Fransa olmak üzere bölgeye başka bir devletin sarkmasını engellemeyi, XIX. yüzyılın sonlarına kadar başardı. Öyle ki, İngiliz Dışişleri Bakanları Palmerston ve Posonby dönemlerinde Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması, İngiliz dış politikasının en önemli konularından biriydi. Fakat 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Rusların batıda Yeşilköy'e (İstanbul'a), doğuda Erzurum'a kadar ilerlemeleri üzerine, bu politikanın işe yaramayacağı kanaatine vardılar. Uluslararası gelişmeler sonucunda Kıbrıs ve Mısır'a yerleşen İngilizler, bundan sonra geleneksel Osmanlı siyasetini terk edip, Osmanlı topraklarını paylaşma fikirlerine sıcak bakmaya başladılar.[12]

İngiltere'nin Osmanlı politikasının değişmesinden sonra Lord Curzon, Hindistan ve Ortadoğu'yu İngiltere'nin özel ilgi alanı olarak kabul etti. Bu doğrultuda Basra Körfezi'nde İngiliz kontrolünün gerekliliğini ve Hindistan müdafaasının güçlendirilmesinin elzem olduğunu, İngiliz kamuoyuna benimsetti.[13] Curzon, özellikle Hindistan'da valilik yaptığı dönemde (1899-1905), Kuveyt şeyhinin yeniden Osmanlı nüfuzuna girmesini önlemek ve Türk dostu İbn Reşit'in tehdidine karşı koymak için 1901'de, şeyhe yardımcı savaş gemileri ve askeri birlikler gönderdi.[14] İngilizler, bölgedeki varlıklarını şeyhlerle yaptıkları antlaşmalarla kuvvetlendirdiler. Bu anlaşmalarda; bölgeden İngiltere'nin onayı olmadan herhangi bir arazi parçasının hiçbir devlete kiralanmayacağı, yabancı devlet memuru kabul edilmeyeceği ve arazi terk edilmeyeceği hükümleri yer aldı. Nitekim 1914 yılında Kuveyt, İngiliz himayesinde bağımsız bir prenslik oldu.[15]

Bir taraftan misyonerlik yoluyla Osmanlı'nın Arap topraklarına sızan

---

[11] Erdal Açıkses-Rahmi Doğanay, *Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi*, Elazığ 2010, s. 57.

[12] Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, İstanbul 1987, s. 10.

[13] Aynı zamanda Lord Curzon, Musul'u Türkiye'den koparark birçok huzursuzluğun devam etmesine ortam hazırlayan kişidir.

[14] Stuart Cohen, "Mesopotamia in British Strategy 1903-1914", *International Journal of Middle East Studies*, V. 9, 1978, s. 171; Cezmi Eraslan, "Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti: (1876-1915)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı*, İstanbul 1994, s. 229-233.

[15] Murat Çelik, *Körfez Krizi, Türkiye ve Mülteci Sorunu*, (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2004, s. 11.

emperyalistler, diğer taraftan milliyetçilik fikirlerini körükleyerek Türklerle Arapların arasını açmaya çalıştılar. Ortadoğu'nun bu iki kadim dostunun birbirine düşmesi, emperyalistlerin işini bir hayli kolaylaştıracaktı.

Avrupalıların Doğu'nun zenginliklerine ulaşma yolunda körükledikleri Arap milliyetçiliği fikri ilk meyvesini Mısır'da vermiştir. XVIII. yüzyılın sonralarında Mısır'ın Osmanlı valisi ile yerliler arasındaki ihtilaflar, Arap milliyetçiliğinin ilk habercisiydi. Nitekim bunu fırsat bilen Napolyon Bonapart'ın, Temmuz 1798'de Mısır'a saldırmasıyla, bir Avrupa devleti, ilk kez Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarına tecavüz etti. Osmanlılar Napolyon'un saldırısını her ne kadar geri püskürttüyse de, Avrupalıların müdahil olduğu Kavalalı Mehmet Ali ayaklanmasıyla bir hayli uğraşmak zorunda kaldılar.[16] Bu süreçle birlikte Osmanlı toprakları üzerinde gizli ama kıyasıya bir sömürge yarışı başladı.

Arap dünyası, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Batı'yla çeşitli yollarla temasa geçtikçe, hem milliyetçilik, hem de demokrasi fikirleri yerleşmeye başladı. Daha çok Hıristiyan Araplar arasında yeşeren bu fikirler, başlangıçta sadece bir entelektüel hareketti. Bilhassa Suriyeliler ve Lübnanlıların Mısır'da faaliyetleri söz konusuydu. Fakat zamanla Arap tarihinin şanlı devirlerine duyulan özlemle siyasi bir uyanışa dönüştü.[17]

Başta İngiltere, Fransa ve ABD olmak üzere Batılı devletler, Ortadoğu'daki misyonerlik faaliyetlerinde sırf tanrının rızasını kazanmayı gözetmemişlerdi. Asıl amaçları ekonomikti ve misyonerlik, yeni sömürgeler ve petrol yatakları için alt yapısal bir çalışma demekti. Bu bağlamda, 1854 yılında gazyağı lambasının icat edilmesi, petrole duyulan geniş çaptaki talebi ortaya çıkardı. Bunun bir neticesi olarak da ABD ve İngiltere, XIX. yüzyılın büyük petrol üreticileri olarak ortaya çıktılar ve kendi petrol endüstrilerini kurdular. Ortadoğu'da petrolün varlığından haberdar olan Batılı seyyah ve araştırmacılar, özellikle *arkeolojik araştırma* kisvesiyle Bağdat ve Musul'daki petrol alanlarını tespit ve rapor ettiler. [18]

Musul-Kerkük bölgesi sadece petrol bakımından değil, diğer madenler açısından da oldukça zengindi. Bu konuda 1902 yılında İngilizlerin Bağdat konsolosu tarafından

---

[16] Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 11-12.

[17] Philiph Willard Ireland, *Iraq*, London 1937, s. 222; Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 14; Arab Ba'th Socialist Party, *The Central Report of The Ninth Regional Congress*, (June 1982-Baghdat), Baghdat 1983, s. 250;

[18] Davut Hut, *Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, (MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, s. 273-274.

İstanbul'daki İngiliz Elçisi Sir O'Conor'a gönderilen ayrıntılı rapora göre; Zaho ve Cizre arasındaki Harbul Köyü ve Dohuk taraflarında büyük miktarda kömür madeni, Yukarı Pervari dağlarında kömür ve elmas madeni, Ora Dağı'nda gümüş madeni, Orta Pervari'de, Urman Dağı'nda demir madeni, Dohuk dağlarında gümüş, bakır ve demir madenleri mevcuttu.[19]

Ortadoğu'nun petrol kaynadığı bir sır değildi, ama petrolün önem kazanması için merhem yapımı ya da gaz lambalarını yakmanın ötesinde bir işe yaraması gerekiyordu. Bu adım, Almanya'yı denizde yenmek için İngiliz donanmasının modernleştirilmesi gerektiğini düşünen Winston Churchill ve Amiral Fisher'in, 1911'de Bahriye'nin başına getirilmesiyle atıldı. Böylece İngilizlerin gücünü takviye etmesi beklenen yeni yakıt, savaşın en hayati nesnesi ve bir devlet meselesi oldu.[20]

Batılı sömürgeciler, kendi çıkarları uğruna Arapları Türklere düşman etmek için, *Türklerin Arapları sömürdükleri ve bölgenin gelişmesini engelledikleri* fikrini aşıladılar. Aslında Arap ülkelerini bir sömürge haline getirme hesapları yapanlar Batılılar idi.[21] Nitekim XX. yüzyılın başlarında milliyetçilik adına Türklerle ayrışmayı ve Batılılarla ittifakı seçen Araplar, bir asırdan fazla sürecek sancılı bir yolculuğa çıktıklarının farkında değillerdi.

1878'deki Berlin ve Londra antlaşmalarıyla Ortadoğu'daki nüfuzunu artıran İngiliz ve Fransızlar, bölgedeki Türk imajını yok etmek için her yola başvurdular. XIX. Yüzyıldan itibaren Rusların Balkanlarda uyguladığı siyasetin bir benzerini, XX. yüzyılda Suriye'de Fransızlar, Irak'ta da İngilizler yaptılar.[22] I. Dünya Savaşı sırasında Irak ve Suriye'de yaşanan asayişsizlik, huzursuzluk ve göçlerdeki İngiliz-Fransız işbirliği önemli yer tutmuştur. Söz konusu işbirliği şöyle özetlenebilir:

a) *Türklerin silahsızlandırılması*: Mondros Mütarekesi, Suriye Antlaşması ve Sevr Antlaşması gibi uluslararası düzenlemelerle Türklerin millî direnişini kırmak amacıyla silahlarına el konuldu.

b) *Milliyetçi Arapların silahlandırılması*: İngiliz ve Fransızlar tarafından Osmanlı birliklerinden toplanan silahlar, Araplara dağıtılarak Ortadoğu'da sonu

---

[19] D. Hut, *a.g.t.*, s. 282.

[20] S. Yerasimos, *a.g.e.,* s. 123; Helmut Mejcher, "Oil and British Policy Towards Mesopotamia 1914-1918", *Middle Eastern Studies*, V. 8, 1972, s. 377.

[21] Mehmet Tekin, *Arap İsyanı ve Suriye'nin İşgali 1915-1920, Şerif Hüseyin-Sir Mac Mahon Mektuplaşması ve Kral Faysal'ın Lloyd George'a Yazdığı Mektuplar*, Antakya 1995, s. 6.

[22] Rusya, Balkan devletlerinin hamiliğine soyunarak, kendi emelleri doğrultusunda ve Osmanlı aleyhinde çalışmalar yapmıştır. Irak'ta İngiltere ve Suriye'de de Fransa benzer bir politika takip ederek modern bir sömürge sistemi geliştirmişlerdir.

gelmeyecek kavgalar körüklendi. Özellikle İngilizlerin topladıkları silahları Arap milliyetçilerine dağıtmaları son derece manidardır.

c) *Basın ve medya ile dünya kamuoyunu etkileme*: İngiliz ve Fransızlar, bölgedeki Türk imajını tamamen yıkmak için basın ve medyayı kullandılar. Basın ve medyada Osmanlının Arap coğrafyasını sömürdüğü ve geri bıraktığı temasını işlediler.

d) *Manevi baskılar*: İngiliz ve Fransızlar kendilerini gizliden gizliye haçlıların lideri gibi lanse ettiler. Böylece Ortadoğu'ya ve kutsal yerlere hâkim olarak Avrupa'nın desteğini almayı planladılar. Fakat asıl amaçlarının ekonomik olduğu gün gibi aşikârdı.

e) *Eğitim ve kültürel engellemeler*: İtilaf devletleri, kurdukları modern sömürge devletlerinde kendilerine karşı oluşabilecek muhalefeti daha doğmadan öldürdüler. Bu amaçla eğitim ve kültür alanında yaptıkları düzenlemelerle, devlet düzenini kendilerine bağlı hale getirdiler.

Batılıların uyguladığı politikalar nedeniyle I. Dünya Savaşı öncesinde kimsenin Osmanlı Devleti'ni ciddiyi almadığı bir ortama gelindi. Örneğin Amerika, 1912'de İstanbul'daki elçisini geri çektiğinde, yerine yenisinin istenmesi üzerine Başkan Wilson; "*Türkiye yok ki elçi göndereyim*" diyordu. İngiltere ve Rusya ise artık Osmanlı Devleti ile değil, idaresindeki etnik gruplarla ilgilendikleri için Osmanlı'nın nasıl yıkılacağını değil, mirasının Almanya'dan nasıl kurtarılacağını düşünüyorlardı.[23]

I. Dünya Savaşı devam ederken İngiltere, Arap halkını Osmanlılara karşı ayaklandırarak bölgeye kolayca hükmetmek için daha önceden planladığı Arap milliyetçiliği kartını ileri sürdü. Arap Milletinin liderliğine meraklı bir isim zaten hazırdı: Mekke Şerifi Hüseyin.[24] İngilizler, Hüseyin'e bir "*Arap Devletler Federasyonu*" kurdurmayı vaat ederek, kışkırttılar. Bir taraftan Şerif Hüseyin'le bu görüşmeleri yaparlarken, diğer taraftan Necid Emiri İbni Suud ile anlaşarak kendisine Basra'nın güneyinde bir devlet kurmayı vaat ettiler. Dahası, bölgenin paylaşımı

---

[23] Rahmi Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Ankara 2001, s. 18-19.

[24] Şerif Hüseyin 1856 yılında Mekke'de doğdu. 1891-1903 yıllarında ikamete memur edildiği İstanbul'da kaldı. Ekim 1908'de vezir ve paşa oldu ve daha sonra da Mekke Emirliği'ne atandı. İngilizlerle işbirliği yaparak 1 Temmuz 1916'da Osmanlı Devleti'ne isyan etti. Ekim 1916'da kendisini "*Arap Ülkeleri Kralı*" ilan ederek Kasım 1918'e kadar Hicaz Emirliği makamını işgal etti. Kasım 1918'de "*Arabistan Meliki*" oldu. Savaş bitince oğlu Faysal Irak, diğer oğlu Abdullah Ürdün, kendisi de Hicaz kralı oldu. Türkiye'de Hilafetin ilgası üzerine, Mart 1924'te kendisini halife ilan etti. Fakat Ağustos ayında Necid Sultanı Abdülaziz savaş ilan edip Mekke'ye girince oğlu Ali lehine tahttan feragat ederek, İngilizlerin yardımıyla Kıbrıs'a kaçtı. 1925 Yılı sonunda bütün Hicaz Suud b. Abdülaziz'in eline geçti. 4.5 yıllık Kıbrıs sürgününden sonra 6 ay kadar Amman'da yaşadı ve Haziran 1931'de Amman'da öldü. 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığı'nın kurulmasıyla Hüseyin'in peşinden koştuğu büyük Arap saltanatı kendisine yâr olmadı. Bkz.: M. Tekin, *Arap İsyanı...*, s. 8; M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, 2. Baskı, Ankara 2008, s. 86.

hususunda Fransızlarla anlaşmaktaydılar.[25] Böylece bölgenin yönetimini ele geçiren güçler, halk içinde kendilerine karşı çıkabilecek isyanları engellemek amacıyla etnik ve dînî farklılıkları körükleyerek bir çeşit denge politikası izlediler.[26] Bu politikanın temel felsefesi; ileri çıkan gruba karşı diğer bir grubu ileri sürmekti. İşte bu durum bölge halkları arasında bir daha sarılmayacak toplumsal yaraların açılmasına sebebiyet verdi.

XIX. yüzyıldan beri coğrafi konumu ve yer altı zenginlikleriyle sömürge devletlerinin dikkatini çeken Musul Bölgesi, İngiliz ve Fransızlar için mutlaka ele geçirilmesi gereken bir yerdi. Nitekim bu yolda faaliyetlerini yürüten İngiltere, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mağlup olmasını fırsat bilerek bölgeyi ele geçirdi.[27]

I. Dünya Savaşı'nın sonunda Ortadoğu, Osmanlı Devleti'nin elinden çıktı ve bu coğrafyada İngiltere ve Fransa'nın himayesinde birçok Müslüman Arap devleti kurularak bölge çok parçalı bir yapıya dönüştürüldü.[28] 1919-1939 yılları arasında bölgeden Osmanlı-Türk kimliği kaldırılmaya çalışıldı. "*Türkler zalim, Avrupalılar kurtarıcı*" imgesi bölge halkının belleğine yerleştirildi. Avrupalıların kurduğu mandater yapıdaki kralların yerini, tek adam yönetimleri ve askeri diktatörler aldı. Halkın iktidara gelme şansı olan demokrasi ise ustaca bölgeden uzaklaştırıldı.[29] Yani Ortadoğu'da kurulan yeni devletler, Avrupalıların çıkarına göre şekillendirildi.

Ortadoğu'nun önemli bölgelerinden Irak ise İngiliz hegemonyasına girdiği günden beri siyasî ve sosyal istikrara bir türlü kavuşamadı. Çünkü sınırlar öylesine çarpık, ayrıştırıcı ve çıkar amaçlı çizildi ki, aynı etnik gruba veya mezhebe mensup insanlar, hatta birbiriyle akraba olanlar dahi farklı devletlerin yönetiminde yaşamak zorunda kaldılar.[30] Irak'ta yaşayan halkın çoğunluğunu oluşturan Türkler ve Kürtler, bu ülkenin üçte birini oluşturan Sünni-Arap yönetiminin idaresine tabi tutuldular.[31] Bu ise bölgede günümüze kadar gelen çatışma, huzursuzluk, güvensizlik ortamının oluşmasına ve buna bağlı olarak da bölgeden dışarıya göçlerin yaşanmasına sebep oldu.

---

25 M. Çelik, *a.g.t.,* s. 11.

26 Nilüfer Tunalı, *1990 Sonrası Sosyo-Ekonomik Gelişim Sürecinde Suriye*, (MÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005, s. 43.

27 Remzi Kılıç, "Musul Vilayeti Tarihi ve 19. Yüzyılın İkinci Yarısında İdari Yapısı", *İkinci Ortadoğu Semineri Dünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı)*, (27-29 Mayıs 2004-Elazığ), (Ed.: Mustafa Öztürk-Enver Çakar), C. II, FÜ. Ortadoğu Araştırmaları, Elazığ 2006, s. 404.

28 Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Arthur James Balfour, *Draft Mandates for Mesopotamia and Palestine*, His Majesty's Stationery Office, London 1921; M. Çelik, *a.g.t.,* s. II.

29 Bekir Günay, *Avrupa'dan Asya'ya: Sorunlu Türk Bölgeleri*, İstanbul 2005, s. 70-72.

30 Werner Van Gent, *Dehşetin Kokusu, Kosova ile Kürdistan'daki Hümaniter Savaşlar*, (Çev.: Mesut Keskin), İstanbul 2004, s. 15-16; Emin Salihi, *Irak Siyaseti ve Etnik Kimlikler*, İstanbul 2008, s. 15; Ramazan Gözen, *Amerikan Kıskacında Dış Politika, Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası,* Ankara 2000, s. 308.

31 R. Gözen, *a.g.e.*, s. 309.

Irak'tan dış ülkelere yapılan göçlerin en temel nedenlerinden biri ekonomik sıkıntılardır. Halkın yaşadığı ekonomik problemlerin başında ise İngiltere'nin bölgeye yönelik emperyalist politikaları gelmektedir. Öyle ki İngilizlerin 1927 yılında Baba-Gurgur'dan çıkarttıkları petrol miktarı 1935 yılında 4 milyon tona yükseldi. Bu dönemlerde Irak, dünyanın sekizinci petrol ülkesi oldu.[32] Elbette petrol gelirleri yerli halka değil, İngilizlere akıyordu. Bölgede var olan ekonomik rant ve çıkar çatışmaları çeşitli siyasi ve hukuki buhranları da beraberinde getirdi ve günümüze kadar süren huzursuzluklara sebebiyet verdi. Bu ise huzur ve güven arayan bölge sakinlerinin yurtdışına göçüne zemin hazırladı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra 3 milyar sterlinden ziyade dış borcu olan İngiltere ağır bir ekonomik krize girdi. İngiltere ekonomik durumunu iyileştirmek için Irak'ı elinden çıkarmak istemiyordu. Irak'ı elinde tutmanın anahtarı ise, bir maşa gibi kullanabileceğini düşündüğü Kürtlerdi.[33] Dolayısıyla Dünya'daki petrolün yaklaşık üçte ikisinin bu bölgede bulunması İngiltere'nin çok ince hesaplar yapmasını gerektiriyordu.[34] Diğer yandan, II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Ortadoğu'daki aktif rolünü ABD üstlendi.[35] Başka bir ifadeyle; Irak'taki problemlerin ve bunlara bağlı olarak dışarıya yapılan göçlerin müsebbipleri arasında ABD öne çıktı.

Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından sonra kurulan 24 devletten biri olan Suriye ise 20 Temmuz 1920'de Fransız işgaline uğradı. Fransızlar, İngilizlerin Irak'ta uyguladıkları siyasetin bir benzerini Suriye'de uyguladılar. Türkiye aleyhtarı propagandalarla Suriye halkı Türklere düşman edildi. Suriye'de okutulan tarih kitaplarına Osmanlı Devleti'nin bütün İslam ülkelerini, dolayısıyla Suriye'yi sömürdüğünü ve geri bıraktığını yazdılar.[36] Bölgedeki hâkimiyetleri II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam eden Fransızlar, Suriye ve Lübnan'da cemaat ve anasır ayrılıklarını kuvvetlendirerek, bütün halkı birbirine düşman ettiler.[37]

---

[32] Nuri Talabani, *Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması*, (Çev.: Zafer Avşar), İstanbul 2005, s. 32.

[33] Memduha Demirel, *Irak Yönetiminde Türkmenler*, (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000, s. 40.

[34] Cihat Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey 1959-1965*, London 2003, s. 6.

[35] 1979 yılında İran'da Ayetullah Humeyni'nin Şah Rıza'yı devirerek Şii İslam Cumhuriyeti'ni kurması ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi bölge dengelerini altüst etti. Bu gelişmeler Körfez ülkelerini, Sovyetlerden gelebilecek tehlikelere ve İran'daki yeni rejime karşı tedbir almak maksadıyla Körfez İşbirliği Konseyi'ni kurmaya itti. Bu ise yeni bir gelişmeye perde araladı; ABD Nixon Doktrini'ni terk ederek Carter Doktrini'ni ortaya koydu ve bölgedeki askeri varlığını artırmaya karar verdi. Nitekim bugün bölgede ABD'nin söz sahibi olmasında Carter Doktrini'nin payı büyüktür. M. Çelik, *a.g.t.,* s. 18-23.

[36] Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara 2006, s. 81.

[37] Muhammed Said Tavakkalna, *Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne!*, İstanbul 1945, s. 7-8.

Fransızların bölgeden çekilmeleriyle birlikte Ruslar Suriye'yle ilgilenmeye başladı. Suriye için komünizm bir tehlike sayılmıyordu. Rusların ilk etapta iki amacı vardı: Birincisi parlamenter idareyi yıkmak; ikincisi ise ırkçılık ve mezhepçilik meselelerini körüklemekti. Özellikle azınlıkta olan Alevi, Dürzî, Hıristiyan ve Kürtlerin haklarını koruma bahanesiyle onları kışkırtarak, ekseriyetin haklarını çiğnemek ve nihai olarak sosyalizmi Suriye'de hâkim kılmayı amaçlıyordu. Rusya'nın asıl gayesi ise Suriye'nin sosyalistleşmesinden ziyade, Akdeniz'de bir üs elde etmekti.[38]

Suriye'de, Baas Partisi 1963'te solcu subaylara darbe yaptırarak hükümeti ele geçirdi. 1966 Yılı sonlarına gelindiğinde, Baas Partisi'nin desteği ile Sovyetler, Suriye'de son derece tesirli olmaya başladılar. Bilhassa 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın İsrail lehine sonuçlanmasının ardından, Suriye'de Sovyet hâkimiyeti tamamen kuvvetlendi.[39] Böylece bölgeden Fransa tamamen çekilirken, yerine yeni bir sömürgeci devlet olan Sovyetler Birliği geldi.

1971 Yılında İngiltere'nin Körfez'den tamamen çekilmesi üzerine İran, Irak ve Suudi Arabistan, bölgenin temel taşları haline geldi. Bu sırada SSCB, Suriye'ye ilaveten Körfez Bölgesine de nüfuz etmeye başladı. General Kasım iktidarıyla başlayan Irak-SSCB yakınlaşması, 1972 yılında iki devletin bazı antlaşmalar yapmasıyla neticelendi. Bu dönemde SSCB, Irak'a silah ve sanayi malzemesi sattı ve petrolün işlenmesi için gerekli teknolojiyi transfer etti. Ayrıca Baas rejiminin ülkedeki konumunun güçlenmesine de katkıda bulundu.[40]

Sömürgeci devletler, Ortadoğu'nun zenginliklerinin bölge halkına bırakılmayacak kadar değerli olduğuna inandıkları için, yerli halkın maddî ve manevî değerlerini hiçe saymakta herhangi bir beis görmemişlerdir. Bu ise Ortadoğu'da göçlerin yoğun yaşanma nedenlerinden ikisini çok iyi açıklamaktadır: yoksulluk veya güvensizlik.

1.2. Türkiye'ye Yapılan Göçlere Genel Bakış

Göç hadisesi; binlerce dramatik olayı ama aynı zamanda binlerce başarılı öyküyü içeren, insan ve tarih kadar eski bir durumu dile getirir. Bu mühim meselede

---

[38] Hekimoğlu İsmail, *Suriye Bu Hale Nasıl Düştü?*, İstanbul 1974, s. 6-7.
[39] M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 82.
[40] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 22-23.

Türkiye başarılı bir tarihsel geçmişe sahiptir.[41] Anadolu, 10.000 yıllık yerleşme tarihinde çok farklı göç deneyimleri yaşamış ve bugünkü kültürel çeşitliliğini bu süreçler sonrasında kazanmıştır.[42] Savaş, sürgün ve göç, nüfus kompozisyonunda ve millî kimliğin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Türkiye, tarihî süreçte sürekli denebilecek oranda kitlesel göçlerle karşılaşmıştır.[43]

Mazide Avrupa, Asya, Afrika gibi üç büyük kıtaya yayılmış ve uzun yıllar Türkiye'ye bağlı kalmış ülkelerde hala milyonlarca Türk yaşamaktadır. Bunların büyük bir kısmı, ya bu günkü Türkiye sınırlarından çok uzaklarda kalmış oldukları için veya işleri icabı Türkiye'ye dönme imkânı bulamamışlardır. Fakat İran, Irak, Suriye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya gibi sınıra yakın olan memleketlerdeki Türk-İslam kültürüne bağlı zümreler başta olmak üzere; çeşitli nedenlerle yaşadıkları ülkeden memnun olmayanlar, her yıl küçüklü-büyüklü kafileler halinde Türk topraklarına sığınmaktadırlar.[44]

Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, eski tarihlerden beri göç rotaları üzerinde yer almaktadır. Türkiye, cumhuriyet kurulduktan sonra da büyük insan kitlelerinin hareketlerine ev sahipliği yapmıştır. Türkiye ile tarihî ve kültürel bağları bulunan gruplar, bilhassa da komşu ülkelerdeki vatandaşlar, Anadolu coğrafyasına göç etmiştir.[45]

Göç hareketlerinde Türkiye'nin tercih edilmesinin bir nedeni, I. Dünya Savaşı gibi büyük bir trajedi yaşamış olan insanlık için güvenlik mefhumunun ön sıralarda gelmesiydi. Bu dönemde Türkiye haklı mücadelesini başarıyla tamamlamış ve ülke içerisindeki imar faaliyetlerine başlamıştı. Bu açıdan Türkiye, insanların sığınabileceği emin bir yer olarak görülmekteydi. Nitekim pek çok ülke ve coğrafyadan yapılan göçler

---

41 Mehmet Aydın, "Küreselleşme Komşularımız ve Göçler", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, (8-11 Aralık 2005-İstanbul), İstanbul 2006, s. 200.

42 İlhan Tekeli, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategorileri", *Kökler ve Yollar*, (Der.: Ayhan Kaya-Bahar Şahin), İstanbul 2007, s. 447; İ. Tekeli, *Göç...*, s. 42.

43 Nedim İpek, "Göç ve Türk Kimliği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan'a Özel Sayısı, Isparta 2010, s. 255.

44 Bahsi geçen ülkelerdeki göçmenlerin yer değiştirmelerinin en büyük iki sebebi; bulundukları memleketlerdeki politik durumun şiddeti ve ekonomik hayat bozukluğudur. Bkz.: M. Vergottini, *Göçmen Hareketleri*, (Çev.: Nüzhet Yalkut), Ankara 1949, s. 55; Hasan Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2001, s. 21; Ahmet İçduygu-Deniz Yükseker, "Rethinking the Transit Migration in Turkey: Reality and Re-presentation in the Creation of a Migratory Phenomenon", *Irregular Transit Migration in the European Space: Theory, Politics and Research Methodology*, Koc University Founders Hall, İstanbul 2008, s. 2.

45 Polat Kara-Recep Korkut, "Türkiye'de Göç, İltica ve Mülteciler", Türk İdare Dergisi, S. 467, Haziran 2010, s. 153; Ahmet İçduygu, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları*, İstanbul 2006, s. 70; Cemil Güner, "İltica Konusunda Türkiye'nin Yol Haritası: Ulusal Eylem Planı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2007, s. 83.

bunu kanıtlamıştı. Sadece 1921-1928 yılları arasında Yunanistan'dan 388.146; Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve SSCB'den 463.534 kişi Türkiye'ye göç etmişti.[46] Cumhuriyet döneminde Türkiye'ye Balkanlar dışında Müslüman (özellikle Irak, İran, Suriye gibi) ülkelerden iskânlı ve serbest göçler olmuştu.[47] Örneğin Türkistan'dan 2.194 kişi iskânlı, 684 kişi serbest göçmen olarak; Afganistan'dan 4.163 kişi iskânlı göçmen olarak gelmiş ve yerleştirilmiştir.[48]

Türkiye haricinde yaşayan ve *Dış Türkler* olarak tanımlanan grupların memleketleri farklı olsa da, çektikleri sıkıntılar aşağı-yukarı aynıdır. Hikmet Yurdagül,[49] Dış Türklerin meselelerinin aynı olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:[50] "*Dış Türkler Meselesi aslında birbirinden kopya çeken ülkelerin, ülkelerinde yaptığı eziyetlerden ibarettir… Aslında Kerkük'te de, Yunanistan'da da alınan aynı haklardır. Ancak bunun birisini Yunan, birisini Müslüman Irak hükümeti yapmaktadır…*"[51] Bu yerinde tespit, değişik ülkelerden Türkiye'ye göç eden Türklerin ortak sebeplerine dikkat çekmektedir.

Türkiye'ye yapılan göçler, iç politika ve dinamikler açısından değerlendirildiğinde farklı dönemlere ayrılabilir. Bunlardan *millî inşâ dönemi* diyebileceğimiz ilk dönemde; savaş sonrasında Misak-ı Millî sınırları dışında kalmış, Müslüman ve çoğunlukla Türk kökenlilerin Türkiye'ye göçü söz konusudur.[52] II. Dünya Savaşı'ndan 1980'lere kadar olan ikinci dönemde ise daha çok Balkanlardan (özellikle Bulgaristan'dan) yapılan göçler belirleyici olmuştur. Soğuk Savaş döneminin bitmesinden günümüze kadar olan üçüncü dönemde ise Ortadoğu'dan yapılan göçler öne çıkmıştır.[53] Şimdi bu göçlerin mahiyetini ele alalım.

---

[46] 3657 Sayılı Kanun'a göre; Türkiye sınırları dışından göçmen olarak gelip de vatandaşlığa kabul edilenlerin diğer yakınlarına da serbestçe giriş izni verilmiştir. Bu ise Türkiye'ye yapılan göçlerin artışına neden olmuştur. *BCA.*, 30..18.1.2/126.69..16, 11 Eylül 1951; M. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Ankara 1997, s. 322.

[47] OECD, *Trends in International Migration, Continuous Reporting System on Migration, Annual Report 1996*, Paris 1997, s. 166.

[48] Filiz Doğanay, *Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi*, Ankara 1996, s. 8.

[49] Hikmet Yurdagül, 1950'lerin Türk Mülteci ve Göçmenler Federasyonu Başkan Yardımcısı'dır.

[50] Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, Türklere yapılan haksızlıklara dair yer yer protesto beyannameleri yayımlamıştır. Beyanname örneği için Bkz.: *BCA*., 30..1.0.0/123.786..7, 7 Haziran 1955.

[51] Abdurrahman Pala, "Esir Türkler: Esir Türklere Yunanistan'la Irak'ın Reva Gördüğü Zulüm Farksızdır", *Hergün*, 26 Temmuz 1976, s. 5.

[52] Milli Mücadele yıllarında, yapılan anlaşmalara göre Misak-ı Milli sınırlarının dışında kalan bölgelerden göç ve iltica edenlerin mülteci ve göçmen sayılmaları kararlaştırılmıştır. *BCA*., 30..18.1.1/4.51..16, 8 Mart 1922.

[53] Sema Buz, "Türkiye'de Sığınmacıların Sosyal Profili", *Polis Bilimleri Dergisi*, C. 10, S. 4, Ankara 2008, s. 3.

Osmanlı'nın son dönemlerinde sık sık yapılan savaşlara asker olarak yalnızca Müslüman erkek nüfusun alınması, XIX. yüzyılda Anadolu'nun kırsal nüfusunun kaybolmasına neden olmuştur.[54] Balkan ve I. Dünya savaşları ise bu kaybı iyice artırmış, dolayısıyla Osmanlı tarımı büyük bir sekteye uğramıştır. İşlenmeyen geniş verimli topraklar, Cumhuriyet dönemine büyük çiftliklerin kurulması şeklinde yansımıştır.[55] İlk dönemlerde Suriye veya Irak'tan göç edenlerdeki çocuk veya kadın oranının yüksek olması da bundan kaynaklanmıştır. Ayrıca Irak ve Suriyeli göçmenlerin meslekleri arasında çiftlik hizmetlerinin var olması bu görüşü desteklemiştir.

İlk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında, Türkiye'nin toplam nüfusu 13.648.270'tir. Ayrıca 250.000 kadar *mektum* kalmış veya sayılmamış nüfus da vardır.[56] Toplam nüfusun 2.236.085'i kentte, 11.412.185'i ise kırda yaşamaktaydı. Yaklaşık olarak kır nüfusu, kent nüfusunun 6 katıydı. Kırsal nüfus toplam nüfusun % 83,6'sını kent nüfusu ise % 16,4'ünü oluşturmaktaydı.[57] Dolayısıyla ekonomisi emek gücüne dayanan ülkenin, dışardan insan gücüne ihtiyacı vardı. Dışardan göç almaya olan ihtiyacı Van P. Goç şu şekilde doğrulamaktadır: "*Bir muhitin kudret-i iklimiyesini tezyit etmek, insanlarının harekâtını kuvvetleştirmek için başka bir usul yoktur. Her iklim kesif bir nüfus ister, her millet zayiatını ikmal etmek ıztırarında bulunur. Bunun için nüfusun tezyidi ve örfün kudreti esasları üzerine müstenit bir müstemleke ilmi tedvin edilmeye başlıyor.*"[58] Bu dönemde Türkiye'nin nüfus artışını özendirici politikaların da etkisiyle, hemen hemen her ili göç almıştır (Bkz.: Tablo 8). Özellikle Batı ve Kuzeybatı Anadolu şehirleri yoğun göç almıştır.

Türkiye 1920'li yıllarda; nüfusun artırılması ve üretim gücünün yükseltilmesi, topraksız nüfusun topraklandırılması, dağılan Osmanlı Devleti'nin eski topraklarından gelen göçmen ve sığınmacıların iskânı gibi sorunlarla uğraşmıştır.[59] Cumhuriyet kurulduktan sonra bir taraftan nüfus artırma siyaseti izlenirken, diğer taraftan güçlü bir millet yaratılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla dışarıdan, millet oluşumuna katkı sağlayacak unsurların gelmesi için bazı kolaylıklar sağlanmıştır.[60] Bunu yaparken de içerdeki ulus

---

54 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 157.
55 Necdet Tunçdilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul 1986, s.73.
56 Orhan Türkay, *Türkiye Nüfusu*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Ankara 1960, s. 6.
57 Baki Öz, *Türkiye'de Göç Olgusu, Sorunları ve Çözümü*, İstanbul 1978, s. 9.
58 Van P. Goç, *Beynelmilel Usul-i Temsil İskan-ı Muhacirîn*, (Haz.: Ali Cin-Haluk Kortel), İstanbul 2011, s. 11.
59 Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân*, İstanbul 2006, s. 81.
60 *ATASE Arşivi,* İSH-5/A, 2339, 182, 112, 01 Şubat 1335 [1919].

oluşumuna katılmakta güçlük çekecek unsurların, egemen nüfusla karışıp kaynaşmasını sağlayacak bazı önlemler alınmıştır.[61] Bu konuda İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Aralık 1934'te TBMM'de yaptığı konuşması açıklayıcıdır: "*Genel nüfus siyasetimizin esaslarından biri, dışarıdaki Türklere kapılarımızı açarak, onların yurda gelmelerini sağlamaktır. Dışarıdaki Türklerin hepsi az zamanda yurda gelecekler ve mutlu olacaklardır. 1923'ten beri 400.000'i mübadeleden olmak üzere 600.000 göçmen yurda getirilmiştir.*"[62]

Tablo 8. Yurtdışından Türkiye'ye yapılan göçlerin illere göre dağılımı (1921-1927)[63]

İl	Kişi	İl	Kişi	İl	Kişi
Adana	7.628	Edirne	49.336	Malatya	76
Afyon	1.045	Elaziz	1.452	Manisa	13.829
Aksaray	3.286	Erzincan	97	Mardin	-
Amasya	3.673	Erzurum	1.095	Maraş	1.132
Ankara	1.779	Eskişehir	2.441	Mersin	3.330
Antalya	4.702	Giresun	596	Muğla	4.045
Artvin	46	Gümüşhane	596	Niğde	15.671
Aydın	6.484	Gaziantep	811	Ordu	1.123
Balıkesir	37.088	Hakkâri	145	Rize	-
Bayazıt	2.856	İçel	1.000	Samsun	22.579
Bilecik	4.126	Isparta	1.096	Siirt	-
Bitlis	2.329	İzmir	30.095	Sinop	1.189
Bolu	194	İstanbul	35.487	Sivas	4.892
Burdur	432	Kars	2.512	Ş. Karahisar	5.779
Bursa	34.148	Kastamonu	769	Tekirdağ	30.243
Cebelibereket	2.718	Kayseri	6.703	Trabzon	404
Çanakkale	10.856	Kırklareli	27.254	Tokat	8.209
Çankırı	-	Kırşehir	193	Urfa	1
Çorum	1.575	Kocaeli	20.470	Van	275
Denizli	2.459	Konya	5.020	Yozgat	32
Diyarbekir	298	Kütahya	1.855	Zonguldak	1.241
				Genel Toplam	539.083

Devlet düzeyinde çoğu zaman klişe ifadelerin ötesine geçemeyen '*kardeşlik*' ve '*dayanışma*' söylemleri, değişen dış siyaset önceliklerine göre, Dış Türkler arasında bazı grupların diğerlerine nazaran daha imtiyazlı hale gelmesine vesile olmuştur. Mesela Türkiye'yi '*anavatan*' olarak gören Irak Türkleri, Türkiye'deki siyasetçilerin ilgisizliği karşısında, kendilerini dikkate alan milliyetçi-muhafazakâr kesimlerle yakınlaşmıştır. Irak Türk göçmenlerin bu durumu, ancak Irak'ta bir Kürt siyasi

---

61 A. İçduygu-D. Yükseker, a.g.m., s. 2.

62 F. Babuş, *a.g.e.*, s. 116-117.

63 Justin Mc Carty tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk istatistik yıllığından çıkarılmış olan bu tablo, resmî verileri ihtiva etmektedir. Tabloda göçlerin bir bölümü, özellikle Doğu illerine yapılan göçler verilmemiş olabilir. Bkz.: Justin McCarty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, (Çev.: Bilge Umar), İstanbul 1998, s. 194.

oluşumunun ortaya çıkışıyla değişmeye başlasa da, soydaşlığın dış siyaset için kullanılan bir argüman olmasına bariz bir örnek teşkil etmiştir.[64]

Göçmen kabulündeki tercihin nasıl belirlendiği sorusunu ele alan çalışmalar, göçmen kabulünde dinin mi yoksa etnisitenin mi öncelikli olduğu tartışmalarını öne çıkarmıştır. Bu konuda Soner Çağaptay, cumhuriyetin ilk yıllarında soydaşlıktan (Türklük'ten) ziyade, dindaşlığın (Müslümanlığın) önemsendiğini belirtmiştir. Örnek olarak da bu yıllarda imzalanan uluslararası antlaşmalarda, "*Türkiye'nin ilgi alanı olarak Türklerden değil, Müslümanlardan*" söz edildiğini vurgulamıştır. Diğer taraftan makbullük hiyerarşisinde dinin öncelikli olduğu savına karşı çıkan görüşler de olmuştur. Örneğin, vatandaşlığa geçiş sürecini hızlandırmaya yönelik olarak çıkarılan "*İskân ve Nüfus İşlerinin Süratle İkmali Hakkında Tamim*"de; "*Türk ırkından olanların ve Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe konuşup Türkçeden başka dil bilmeyenlerin hiçbir denetime tabi tutulmadan vatandaşlığa alınabilecekleri*" belirtilmiştir.[65] Benzer şekilde 1934'te yürürlüğe giren İskân Muafiyetleri Nizamnamesi'nde, "*Türk ırk ve Türk kültürüne bağlı olanların göçmen olarak kabul edilecekleri*" belirtilmişti ki, burada ırk ve kültür üzerinden tanımlanan etnisitenin göçmen kabulünde oynadığı role işaret edilmiştir.[66] Dolayısıyla ilk dönem göçmen kabulünde hem din hem de etnisite etkili olmuştur.

Yaşamının 14 yılını iskân mesleğine verdiğini ifade eden Naci Kökdemir, iskân çalışmalarında, ulusal kültür yaratmak ülküsünün ön planda olduğunu; "*Yurdumuzun ve büyük inkılaplarımızın muazzam iç ve dış davalarından birisi olan iskân mefhumunun içinde aldığı maksatlar yalnız maddi yardımı ihtiva etmez; asıl gaye millî kültür ve nüfus davasıdır*." sözüyle açıklamıştır.[67] Dolayısıyla kuruluş yıllarında Türkiye'ye gelen göçmenler, hem iç politikayı etkilemiş, hem de iç politikadan etkilenmiştir. Öyle ki bu durum dönemin tek siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'na üyelik koşullarındaki değişikliklerde dahi görülmüştür. Bu fırkanın ilk çekirdeği olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğünün 1. Maddesinde, "*Bütün İslam vatandaşlarının bu cemiyetin tabii üyesi...*" olduğu belirtilmiştir. Bu madde, 1923'te "*Her Türk ve dışardan gelip Türk harsını kabul edenler üye olabilir*" şeklinde değiştirilmiştir. 1927 yılında üyelik için Türk kültürünü benimsemiş olma koşulu

---

64 Didem Danış-Ayşe Parla, "Nafile Soydaşlık, Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek, Devlet", Toplum ve Bilim, , S. 114, İstanbul 2009, s. 137.

65 *BCA.*, 30..10.0.0/123.874..15, 17 Ekim 1923.

66 D. Danış-A. Parla, a.g.m., s. 133.

67 Naci Kökdemir, *Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu*, Ankara 1952, s. 3.

getirilmiş, 1931 yılında ise Türk kültürünü benimsemenin yanında, "*Fırkanın umdelerini benimseme*" koşulu da eklenmiştir. Türkiye'deki bu iç-dış politika değişiminde, II. Dünya Savaşı öncesinde tüm dünyada yükselen milliyetçi akımların da etkisi olmuştur.[68]

Türkiye'de esaslı göç istatistiklerinin tertiplenmediği bilinmektedir. Dış göçler açısından çeşitli dönemlerde yayınlanan ve Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısını gösteren istatistikler yetersizdir. Aslında uluslararası nüfus hareketlerine ait istatistiklerin tam ve noksansız olduğu iddia edilemez. Bununla beraber Türkiye'de düzenlenen göçmen istatistiklerinden ve Türkiye ile diğer ülkeler arasında gerçekleşen nüfus hareketlerinden doğrudan doğruya ve bütün cihetiyle istifade etmeye imkân yoktur.[69] Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarında Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göç sayılarını vermek çok güçtür. Ancak toplam göçlerle, Balkanların dışından gerçekleşen (özellikle Ortadoğu ve Orta Asya) göçleri kıyaslamak zaman zaman mümkün olabilmektedir. Örneğin Tablo-9-10'daki verilerden Iraklı veya Suriyeli göçmenlerin sayıları tespit edilememesine rağmen, bunların bir kısmının bahsedilen ülkelerden gelen göçmenler olduğu söylenebilir. Tablo 9'da görüleceği üzere; 1934-1940 yılları arasındaki 7 yıllık dönemde, Balkan ülkeleri dışındaki bir ülkeden 8.189 kişi Türkiye'ye gelmiştir. Diğer bir ifadeyle; yıllık ortalama olarak 1.023 kişi Balkanlar dışındaki herhangi bir ülkeden Türkiye'ye göç etmiştir.

Tablo 9. Balkanlar haricindeki ülkelerden Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısı (1934-1940)

Yıllar	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	Toplam
Aile	1.667	345	138	43	75	70	54	2.392
Kişi	6.084	1.100	402	87	233	152	131	8.189

Kaynak: BİUM, *Nüfus Hareketleri İstatistiği 1927-1940*, Ankara 1941, s. 279.

Tablo-9'da Balkanlar haricinden Türkiye'ye gelen göçmenlerin 1934 yılındaki sayısı 6.084 olarak verilmiştir. Diğer bir ifadeyle 1934 yılında Balkan ülkeleri dışından 6.084 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Tablo-10'da ise 1934 yılındaki toplam göçmen sayısı 34.057 kişi olarak gösterilmiştir. Bu durumda iki tablo kıyaslandığında, bahsedilen yılda Türkiye'ye yapılan göçlerin yaklaşık 1/5'inin Balkanların (Avrupa'nın)

---

[68] F. Babuş, *a.g.e.*, s. 78.
[69] Hâluk Cillov, *Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları*, İstanbul 1960, s. 426.

dışından olduğu görülmüştür. Avrupa'nın dışından gelen bu göçmenlere de göçmen politikaları çerçevesinde gerekli harcamalar yapılmıştır.

1923-1965 Yılları arasında Türkiye'ye gelen göçmenlere, devlet tarafından uygulanan politikalar doğrultusunda barınma ve iş olanakları sağlanmıştır. Bu göçmenler, iklimin ve yerleştirildikleri yerlerdeki üretim tarzlarının önemini artırmışlardır.[70] Göçmenlerin iskânına ekonomik açıdan bakılırsa; iklim ve coğrafi özelliklerin dikkate alınmasının sebebi üretimi artırmak olmuştur. Diğer taraftan göçmenlerin iskânı için belirli bir sarfiyat gerekmiştir. Tablo 10'da görüldüğü üzere 23 yıllık dönemde (1923-1946) yaklaşık 860.000 kişiye 44.000.000 civarında bir harcama yapılmıştır. Yani göçmenlerin üretici konuma geçirilmeleri için, öncelikle elzem ihtiyaçlarının karşılanması gerekmiştir.

Tablo 10. Türkiye'ye gelen göçmenler ve göçmenlere yapılan harcamalar (1923-1949)[71]

Yıllar	Hane	Kişi	Masraf	Yıllar	Hane	Kişi	Masraf
1923	50.259	196.420	6.095.000	**1937**	7.008	26.752	4.957.000
1924	52.221	208.886	5.286.000	**1938**	8.734	29.678	2.866.000
1925	9.815	39.634	2.906.000	**1939**	5.728	21.458	1.570.000
1926	8.201	32.852	892.000	**1940**	3.499	11.216	1.635.000
1927	6.805	27.172	2.124.000	**1941**	1.434	12.063	1.497.000
1928	10.143	40.570	743.000	**1942**	1.024	4.261	1.165.000
1929	4.785	19.133	974.000	**1943**	425	2.316	1.396.000
1930	3.490	13.964	175.000	**1944**	185	681	1.400.000
1931	2.945	11.648	76.000	**1945**	222	2.755	655.000
1932	2.905	11.603	259.000	**1946**	344	3.284	1.145.000
1933	6.167	25.656	293.000	**1947**	270	630	-
1934	9.282	34.057	750.000	**1948**	405	1.145	-
1935	13.002	50.719	2.568.000	**1949**	493	1.683	-
1936	8.518	33.074	2.747.000				
Ara	188.538	745.388	25.888.000	Ara Tpl.	29.771	117.922	18.286.000
Genel Toplam					**218.309**	**863.040**	**44.174.000**

Tablo 11'den anlaşıldığı kadarıyla; her yıl Türkiye'ye ortalama 22-23.000 kişi göç etmiştir. 1923 ve 1924 yıllarında gelenlerin sayısı yıllık ortalamanın yedi-sekiz

---

70 *BCA.*, 272..0.0.65/6.1..8, 24 Mayıs 1916; F. Doğanay, *a.g.e.*, s. 9.

71 1946-1949 yılları arasındaki kişi sayıları Ömer Lütfi Barka'dan alınmıştır. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü'nün verilerinde bu döneme ait bilgiler mevcut değildir. Dolayısıyla tablo da bahsedilen 3 yıla ait masraflar da tespit edilememiş ve genel masraflar 1923-1946 yıllarını kapsamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, verilerin minimize edilmiş olmasıdır. Yani mevcut veriler en az sayıyı ifade etmektedir. Bkz.: BİGM, *Nüfus Hareketleri İstatistiği 1923-1946*, Ankara 1948, s. 279; Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç*, İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası'ndan Ayrı Basım, C. X, İstanbul 1951, s. 4.

misline çıkmıştır. Yunanistan'dan 'mübadil' olarak göç ettirilen Türklerin gelişi bu yıllara rastlamıştır. 1927'den sonra gelenlerin sayısı bir süre ortalamanın altına düşmüş, 1933'te tekrar bir yükselme görülmüş ve 1935'te 50.000 kişiyi bulduktan sonra tekrar azalmıştır. Göçler, II. Dünya Savaşı yıllarını kapsayan 1940'lı yıllarda oldukça düşük bir seviyede kalmıştır. 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan gelen göçmenler, yıllık ortalamayı kat kat aşmıştır. 1952-1953 yıllarında gümrük kapılarının kapatılması nedeniyle bir duraklama olmuştur. 1954'ten itibaren Yugoslavya'dan gelenlerle göçmen sayısı yeniden artmıştır. 1958 Yılından sonra aynı seviyelerde devam etmiştir.[72]

Tablo-11'de de görüleceği üzere 1923-84 yılları arasında 182.393 aile (713.852 kişi) iskân edilmiş, aynı dönemde 162.863 aile (629.326 kişi) serbest göçmen olarak Türkiye'ye kabul edilmiştir.[73] Ahmet Cevat Eren, 1923-1960 yılları arasında Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısını 1.519.368 olarak vermiştir. Bu sayının resmî kayıtlara göre tespit edildiğini ve aslında gerçek göçmen sayısının çok daha fazla olduğunu belirtmiştir.[74]

Diğer bazı kaynaklara göre 1923-1996 döneminde Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısı 1.600.000 civarında gösterilmiştir.[75] EGM YHİDB verilerine göre 1923-2009 yılları arasında Türkiye'ye 714.604 iskânlı ve 936.262 serbest olmak üzere toplamda 1.650.866 kişi göç etmiştir.[76] Sayıd Yusuf, 1923-2005 yılları arasında resmî göçmen olarak Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya, Doğu Türkistan, Afganistan, Irak, Suriye ve Ahıska Türkleri dâhil toplam 1.744.126 kişinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına alındığını belirtmiştir. Bu kişilerden 1.696.570'i muhtelif memleketlerden, 47.556'sı ise Ahıska veya Irak'tan gelmiştir (Bkz.: Tablo 12).[77]

---

[72] Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961)*, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi, Amme İdaresi, Ankara 1962 s. 8.

[73] 1950-1970 yılları arasındaki 20 yıllık dönemde Türkiye'ye 372.450 göçmen geldi. Bunların Bulgaristan'dan olan 154.000'i ve Türkistan'dan olan 1.900'ü iskânlı, diğerleri ise serbest göçmenlerdi. Yani 218.450 kişi serbest göçmen olarak yerleştirilmiştir ki bu da bize serbest göçmen sayısının büyüklüğü hakkında fikir vermektedir. İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, S. 50, Yaz 1990, s. 65; *www.khgm.gov.tr/kutuphane/toprakiskan1.htm*, E.T.: 29.11.2010; İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, İstanbul 2011, s. 163.

[74] Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul 1966, s. 91.

[75] Kemal Kirişçi, "Turkey: The Political and Social Dimension of Migration", *CARIM Mediterranean Migration 2006-2007 Report*, (Ed.: Philippe Fargues), European University Institute, Badia Fiesolana 2007, s. 330; Fatih Savaşan, *Uluslararası Göç (Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkileri)*, Ankara 2007, s. 153.

[76] EGM YHİDB'den edinilen istatistiki bilgiler.

[77] Sayıd Yusuf, "Türkiye'ye Yönelik Soydaş Göçü ve Sonuçları", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler,* (8-11 Aralık 2005-İstanbul), İstanbul 2006, s. 113.

Tablo 11. Çeşitli ülkelerden Türkiye'ye yapılan iskânlı ve serbest göçler (1923-1984)[78]

Yıl	Aile Sayısı	Kişi Sayısı
1923	50.529	196.420
1924	52.221	208.886
1925	9.815	39.634
1926	8.201	32.852
1927	6.805	27.172
1928	10.143	40.570
1929	4.785	19.133
1930	3.490	13.694
1931	2.945	11.648
1932	2.905	11.603
1933	6.167	25.656
1934	9.282	34.057
1935	13.002	50.719
1936	8.518	33.074
1937	7.008	26.752
1938	8.734	29.678
1939	5.728	21.458
1940	3.499	11.216
1941	1.434	12.063
1942	1.024	4.261
1943	425	2.316
1944	185	681
1945	222	2.755
1946	344	3.284
1947	270	630
1948	405	1.145
1949	493	1.683

	İskânlı Göçmen		Serbest Göçmen		Yıllık Sayı
	Aile Sy.	Kişi Sy.	Aile Sy.	Kişi Sy.	
1923-1949	143.015	552.647	75.294	307.851	863.040
1950	12.233	52.185	-	-	52.185
1951	25.188	102.206	11	32	102.238
1952	189	422	338	780	1.202
1953	468	1.398	520	1.711	3.109

Yıl	İskânlı Göçmen		Serbest Göçmen		Yıllık Sayı
	Aile Say.	Kişi Say.	Aile Say.	Kişi Say.	
1954	148	426	3.104	11.636	12.062
1955	-	-	5.028	20.076	20.076
1956	5	5	9.255	35.364	35.369
1957	10	16	9.130	32.664	32.680
1958	21	49	9.488	32.490	32.539
1959	-	-	5.568	20.612	20.612
1960	3	5	3.900	14.717	14.722
1961	6	25	2.146	7.946	7.971
1962	-	-	1.310	3.458	3.458
1963	-	-	1.065	2.751	2.751
1964	-	-	352	1.381	1.381
1965	74	235	378	2.075	2.310
1966	-	-	812	3.747	3.747
1967	29	70	768	3.591	3.661
1968	-	-	708	3.577	3.577
1969	-	-	1.149	4.903	4.903
1970	-	-	3.100	11.859	11.859
1971	-	-	2.827	10.958	10.958
1972	-	-	2.912	10.643	10.643
1973	-	-	1.545	5.514	5.514
1974	-	-	432	1.550	1.550
1975	-	-	163	575	575
1976	-	-	682	2.544	2.544
1977	-	-	3.347	12.165	12.165
1978	-	-	17.177	60.779	60.779
1979	-	-	53	201	201
1980	-	-	57	221	221
1981	-	-	43	177	177
1982	933	3.811	49	245	4.056
1983	73	352	68	230	582
1984	-	-	84	303	303
Genel Toplam	**182.395**	**713.852**	**162.863**	**629.326**	**1.343.178**

Mevcut verilerden ne kadarının Iraklı olduğu kesin olarak öğrenilememiştir. Bunların bir kısmı göç anlaşması veya göçmen vizesiyle gelirken, bir kısmı da '*Vatandaşlık Mevzuatı*' çerçevesinde vatandaşlığa kabul edilmişlerdir.[79] Yalnız

[78] 1923-1949 yılları arasında Türkiye'ye gelen göçmenlerin statüsü (iskânlı/serbest) tespit edilememiştir. Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", Ortadoğu Amme İdaresi Dergisi, C. 3, S. 4, Ankara Aralık 1970, s. 11; *www.khgm.gov.tr/kutuphane/toprakiskan1.htm*, E.T.: 29.11.2010.

[79] Harun Kartal, *Avrupa Birliğinin Yasadışı Göç Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*, (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008, s. 58.

yukardaki sayılar arasında EGM'nin verileri resmi sonuçları yansıtması açısından bir adım öne çıkmaktadır.

Tablo 12. Türkiye'ye yapılan soydaş göçü (1923-2005)

Ülke	Kişi	Ülke	Kişi
Afganistan	5.000	**Romanya**	126.028
Ahıska ve Irak	47.556	**Yunanistan**	409.835
Bulgaristan	844.438	**Yugoslavya**	308.336
D. Türkistan	2.933	**Genel Toplam**	1.744.126

Kaynak: S. Yusuf, a.g.m., s. 113.

Türkiye, dünyanın dört bir tarafından göç almış ve bundan sonra da göç almaya devam edecek olan bir ülkedir. Türkiye'ye göç veren ülkelerin başında İran,[80] Irak, Suriye ve Azerbaycan gelmektedir. Bunlar arasında Azerbaycan'dan gelen göçmenler, Türkiye'nin aydınlanmasında hatırı sayılır çalışmalar yapmışlardır. Türkiye'ye yapılan göçlerden birini de II. Dünya Savaşı arifesinde ve esnasında Nazi zulmünden kaçan Yahudiler oluşturur. Bu mültecilerin içerisinde önemli bilim adamlarının olması, Türk üniversitelerinin atılım yapmasına etki etmiştir.[81]

Farklı ülkelerden çeşitli amaçlarla Türkiye'ye gelen göçmenlerle ilgili en önemli husus; göçmenlerin hangi andan itibaren Türk vatandaşı gibi işlem görecekleri konusudur. Her şeyden önce göçmenlerin Türk vatandaşı gibi işlem görebilmeleri için, Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşlığına alınmaları gerekmektedir. Türk vatandaşı gibi işlem görmeleri demek, Türk vatandaşlarının faydalandığı taşınmaz mal edinme başta olmak üzere her türlü haktan göçmenlerin de yararlanmaları demektir.[82]

Türk soylu yabancıların vatandaşlığa alınmaları genelde kolaylaştırılmış, hatta özendirilmiştir. İçişleri Bakanlığı'nın tüm valiliklere gönderdiği 9 Haziran 1983 Tarih ve 462 Sayılı yazısıyla yabancı uyrukluların nüfus kütükleri tutulmaya başlanmıştır. Bu genelgeyle Türk soylu yabancılardan nüfus kütüğüne kaydedilmek isteyenlerin bulundukları ilin valiliklerine veya nüfus müdürlüklerine başvurmaları yeterli görülmüştür.[83] Ayrıca Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşlığına geçmek

---

[80] İran'dan 1946-1960 yılları arasında 428 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Bkz.: C. Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye...*, s. 13.

[81] Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Ali Arslan, *Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü*, İstanbul 2006.

[82] Ufuk Yeşil, *Yabancıların Türkiye'de Taşınmaz Mal Edinmeleri*, (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 5.

[83] TC., İçişleri Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün "*Türk Soylu Yabancılar*" Başlıklı 9 Haziran 1983 Tarih ve 462 Sayılı Genelgesi.

isteyenlere, kendilerinin seçtikleri Türkçe ad ve soyadı kullanabilmeleri imkânı tanınmıştır.[84]

5682 Sayılı Pasaport Kanunu'nun 4. maddesinin 4. fıkrasında "*Umumiyetle mültecilerin ve iskân hakkındaki mevzuat dışında olarak yurt tutmak maksadıyla gelen yabancıların, pasaportları olsun veya olmasın Türkiye'ye kabulleri İçişleri Bakanlığı'nın kararına bağlıdır*." hükmü yer almaktadır. 5683 Sayılı Yabancılar Kanunu'nun 17. maddesinde ise; "*Siyasi nedenlerle Türkiye'ye sığınan yabancıların ancak İçişleri Bakanlığı'nca müsaade edilerek ikâmet edebilecekleri*" belirtilmiştir.[85] Bu kanun 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı iskân kanununa göre düzenlenmiştir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri göçmenlere yönelik uyguladığı politikalarda bir süreklilik ve tutarlılık vardır.

Suriye, Irak ve İran'dan Türkiye'ye yapılan göçler genellikle münferit göç kapsamında olduğu için, bu kişilerin iskânları Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlardan iltica talebi uygun bulunanlar BMMYK tarafından üçüncü bir ülkeye (Avrupa veya Amerika) yerleştirilmiştir.[86] Diğer taraftan serbest göçmenler Türk vatandaşlığına çok daha kolay geçmişlerdir. Serbest göçmenler Türkiye'den herhangi bir maddî yardım talebinde bulunmadan kendi olanaklarıyla gelip, bu ülkeye yerleştikleri için ilk etapta devlete maliyetleri olmamıştır.[87] Bakanlar kurulu kararına da lüzum görülmeyen serbest göçmenler için, göçmen adayına bir Türk vatandaşının kefalet etmesi kâfi gelmiştir. Genelde Türk soylu olan Irak ve Suriyeli muhacirlerde bu uygulamaya sık rastlanmıştır.

İskânlı göçmenler ise; hayatını sürdürecek maddî ve sosyal imkânları belirli bir süre devlet tarafından karşılandığı için mali sıkıntıya neden olmaktadırlar. Bundan dolayı iskânlı göçmenler, siyasî zaruretler icabı Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılarak vatandaşlığa kabul edilmektedirler. Bu ise Irak ve Suriye'den göç edenlerde ender rastlanan bir durumdur.

Türkiye'ye serbest veya iskânlı göçmen olarak gelmesi uygun görülenler, Türkiye'nin dış temsilciliğinden "*göç vizesi*" alarak gelmektedirler. Daha sonra

---

[84] TC., İçişleri Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün "Vatandaşlığımızı Kazanmada Türkçe Ad ve Soyadı Alınması" Başlıklı 24 Kasım 1995 Tarih ve 61228 Sayılı Genelgesi.

[85] BMMYK, *İltica ve Göç Alanındaki AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı*, Ankara 2010, s. 9.

[86] S. Buz, "Türkiye'de Sığınmacıların...", s. 4.

[87] EGM YHİDB, *Dünyada ve Türkiye'de Yasadışı Göç*, Ankara 2001, s. 9.

kendilerine "*muhacir kâğıdı*" verilmekte ve Türk vatandaşlığına alınmaları için işlemlere başlanmakta ve yaklaşık bir yıl içerisinde süreç tamamlanmaktadır.[88] Tabi bu işin resmî prosedür tarafıdır.

Başka bir ifadeyle; bu kişiler Türk vatandaşlığına alınmıştır. Bu veriler arasındaki sayılarda her ne kadar tutarsızlıklar olsa da, asıl olanın Türkiye'nin her anlamda bir göçmen ülkesi olduğudur. Göçmenlerin yerli nüfusa oranının büyüklüğü de bu gerçeği desteklemektedir (Bkz.: Tablo 13). Aşağıdaki verilerde görüleceği üzere, 1975-2000 yılları arasında Türkiye'ye yurtdışından gelenlerin en yoğun olduğu dönem 1980-1985 yılları arasıdır. 1985-1990 yılları arasında Kuzey Irak'tan kitlesel göçler yaşanmasına rağmen, verilen sayılar düşük kalmıştır. Bu da Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin genelde düzensiz göçler olmasıyla izah edilebilir. Yani Ortadoğu göçleri resmi verilere çok fazla yansımamıştır.

Tablo 13. Türkiye'deki göçmen sayılarının genel nüfusa oranı (1975-2000)

Dönem	Daimi İkamet Edenler*	Yurt Dışından Gelenler	Oran (%)
1975-1980	38.649.901	254.171	0,00657
1980-1985	44.488.265	410.232	0,00922
1985-1990	50.375.111	388.994	0,00772
1995-2000	60.987.106	234.111	0,00383

Kaynak: TÜİK, *Genel Nüfus Sayımı 2000 Göç İstatistikleri*, Ankara 2000, s. 40.

Türkiye'de göçmenlerin yoğun olarak yerleştikleri bölgelerin başında Marmara Bölgesi gelmektedir. Öyle ki ilk dönem göçmenlerin % 58'i bu bölgeye yerleştirilmiştir. Bu durum ekonomik olarak göçmenlerin ihtiyacını bu şehirlerin karşılayabilmesiyle açıklanabilir. Diğer taraftan İç Anadolu'ya yerleştirilen göçmenler % 15-16 civarındadır ki, bu oran hiç de azımsanmayacak miktardadır. Ege ve Karadeniz'e % 9'ar; Doğu Anadolu'ya % 5-6; Güneydoğu Anadolu'ya % 1-2 oranında göçmen iskân edilmiştir.[89] Irak ve Suriye'den Türkiye'ye göç edenlerin çoğu; İstanbul, Bursa, İzmir, Ankara gibi büyük batı şehirlerine yerleştirilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde yapılan göçlerin, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden yapılan göçlerle benzerlik arz ettiği görülmüştür. Her iki göçteki bu paralellik, Irak ve Suriye'nin coğrafî olarak Türkiye'nin doğal bir uzantısı olduğunu akla getirmiştir.

---

88 EGM YHİDB, *a.g.e.*, s. 9.

* Daimi ikâmet edenler, yurt dışından gelen göçmenleri de kapsamaktadır.

89 C. Geray, *Türkiye'den...*, s. 35-36.

Türkiye'nin göçmenlere yönelik politikalarında dönemsel değişiklikler olmuştur. Örneğin cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen nüfus artışını özendirme politikalarından, 1960'lı yıllarda vazgeçilmiştir. Çünkü bu sefer de hızlı nüfus artışı ciddi bir sorun olmuştur.[90] Özellikle 1950-1980 döneminde iç göçlerin ana yönü, az gelişmiş illerden gelişmiş illere doğru olmuştur. Bu süreç içinde özellikle kırdan kente olan göç ağırlık kazanmıştır.[91] Bu ise gelişmiş illerde başta altyapı ve belediyecilik hizmetleri olmak üzere yeni problemler doğurmuştur. Gittikçe artan bu problemler dolayısıyla dış göçe biraz daha mesafeli yaklaşılmıştır. Zaten artık Türkiye; hem göç veren, hem transit ülke, hem de göç alan bir ülke pozisyonuna gelmiştir.[92]

Gerek göç alan gerekse transit ülke olarak Türkiye'ye yapılan göçlerde Iraklılar önemli bir yer tutmuştur. Iraklıların Türkiye'ye yaptıkları göçler bir kaç dönemde toplanmıştır. Iraklıların Türkiye'ye ilk dönem göçleri daha çok Osmanlı memur aileleri, ordu mensubu aileleri[93] veya eğitim amacıyla gelen Türkmenlerden oluşmuştur.[94] Daha sonra ise bu göçler sessiz ve münferit bir şekilde devam etmiştir. Baas Partisi'nin mutlak hâkimiyet dönemindeki baskı ve işkenceler nedeniyle yapılan göçler ise yine ayrı bir göç hadisesini oluşturmuştur. Fakat asıl büyük göç kategorisini, 1980 sonrası dönem belirlemiştir.[95]

1980'lere kadar Türkiye'ye gelen göçmenlerin büyük çoğunluğu yerleşmek amacıyla gelmiş ve bunların çoğu vatandaşlığa kabul edilmiştir. Göçmenlerin temel ihtiyaçları olan barınma ve beslenmeleri için gerekli yardımlar yapılmış ve bu doğrultuda yarısından fazlasının (% 56,2) konut ihtiyacı karşılanmıştır.[96] Fakat 1980'li yıllarda Türkiye'de göçmenlere yönelik politikalar belirgin şekilde değişmiştir. Türkiye

---

90 F. Babuş, *a.g.e.*, s. 170.

91 Ayda Eraydın, *Türkiye'de 1950-1980 Döneminde İller Arası Göçlerin Genel Değerlendirilmesi*, DPT, Ankara 1981, s. 21.

92 Türkiye XVIII. yüzyıldan bu yana gelen göçmenlerin çokluğu nedeniyle göç alan bir ülke olarak değerlendirilmektedir. Bkz.: C. Geray, "Türkiye'de Göçmen...", s. 11; A. İçduygu-D. Yükseker, a.g.m., s. 2.

93 Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Dairesi'nden yazılan bir malumatta; Irak, Hicaz ve Suriye'den ailelerini Türkiye'ye getirmek isteyen ordu mensuplarına kolaylık gösterilmesi belirtilmiştir. *ATASE Arşivi,* İSH-9/A, 3722, 474, 114-1, 24 Mart 1336 [1920]; *BCA.*, 272..0.0.14/74.9..17, 24 Eylül 1917.

94 İngilizlerin Musul'u Türklerden arındırma politikaları çerçevesinde, orada bulunan Türk memuru, jandarması, zabitan ve efradına baskı yaptıklarına dair VI Ordu Kumandanlığından Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifre yazısı İngiliz zulmüne verilebilecek basit bir örnektir. *ATASE Arşivi,* İSH-1/ABC, 317, 8, 6, 3, 18 Teşrinisani 1334 [18 Kasım 1918].

95 Didem Danış, "Integration in Limbo, Iraqi, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in Istanbul", *Land of Diverse Migrations Challenges of Emigration and Immigration in Turkey*, (Ed.: Ahmet İçduygu-Kemal Kirişçi), İstanbul 2009, s. 491.

96 Songül Sallan Gül, "Dış Göçler Yoksulluk ve Türkiye'de Göçmenlere Yönelik Yardımlar", *İnsan Hakları Yıllığı 2001-2002*, C. 23-24, 2002, s. 87.

Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamasına rağmen, 1980 sonrası dönemde kitlesel göçlerde iç hukuku gereği bazı içtihatlara gitmek zorunda kalmıştır. Bu içtihatlar ise zaman zaman sığınmacılara göre değişiklik göstermiştir.[97] Daha önce Türk kökenli olan ve devletin toprak verdiği göçmenlerin aksine, 1980 sonrasında gelenlerin çoğu yasadışıdır. Devlete göre Türkiye nüfusu artık fazladır ve dağıtılacak toprak kalmamıştır.[98] Bu durum Türkiye'nin göç politikalarını doğrudan etkilemiştir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde homojen bir ulus yaratma ve Anadolu'yu Türk ve Müslüman nüfusla tezyid etme çabasının büyük ölçüde başarılı olmasından sonra öncelikler değişmiştir. Diğer bir ifadeyle "*makbullük hiyerarşisi*" ortadan kalkmıştır. Özellikle 1980'lerin sonunda Bulgaristan ve Irak Türklerinin de dâhil olduğu, '*soydaşlık*' bağıyla gerçekleşen göçlerin akabinde, '*Türk soylu'* da olsalar Türkiye'ye gelen göçmenlere ihtiyatla yaklaşılmaya başlanmıştır. Böylece Iraklı veya Suriyeli göçmen Türkler, Dış Türklerin kardeşliği ve dayanışmasını hedefleyen Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV) gibi milliyetçi-muhafazakâr kurumlarca desteklenmiştir.[99]

1980-2000 yılları arasındaki 20 yıllık dönemde Türkiye, komşu ülkelerde yaşanan sıkıntılardan kaçan yüzbinlerce insan için bir hedef veya geçiş ülkesi olmuştur.[100] 1979 İslam Devrimi'nden sonra İran'dan; 1988 Halepçe Katliamı'ndan sonra Irak'tan; 1989'da Bulgaristan'dan; 1990-1991'de Irak'tan; 1992–2001 arasında eski Yugoslavya coğrafyasından; 2001'de ABD saldırısı sonrasında Afganistan'dan olmak üzere, toplamda 1 milyondan fazla nüfus Türkiye'ye gelmiştir.[101] Bu sayı içerisinde şu husus dikkat çekicidir; göçmenler genelde mesleklerinde uzman ve Türk kökenli

---

97 Ekrem Tok, *Türkiye'de Iraklı Türkler ve Faaliyetleri (1990-2005)*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 84.

98 F. Savaşan, *a.g.e.*, s. 154.

99 D. Danış-A. Parla, a.g.m., s. 136-137.

100 Halim Yılmaz, "Yeni Gelişmeler Işığında Türkiye'de Mülteci Hukuku ve Uygulaması, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, (8-11 Aralık 2005-İstanbul), İstanbul 2006, s. 294.

101 Kristen Sarah Biehl Öztuzcu, *Governing Through Uncertainty: 'Refugeeness' in Turkey*, (Institute for Social Sciences, Unpublished Master's Thesis), İstanbul 2008, s. 68-69; Orhan Deniz, "Mülteci Hareketleri Açısından Van Kentinin Durumu ve Kentteki Mültecilerin Demografik Profili", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 14, S. 22, Erzurum, Temmuz 2009, s. 191; Ahmet İçduygu, "Turkey: The Demographic and Economic Dimension of Migration", *CARIM Mediterranean Migration 2006-2007 Report*, (Ed.: Philippe Fargues), European University Institute, Badia Fiesolana 2007, s. 306; D. Danış-A. Parla, a.g.m., s. 141; A. İçduygu-D. Yükseker, a.g.m., s. 3; AREM, "Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticaretinde Türkiye", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011; S. S. Gül, a.g.m., s. 84-87; S. Buz, "Türkiye'de Sığınmacıların...", s. 3.

kişilerden oluşmuştur.[102] Yani yakın dönem göçmenleri genelde kalifiye elemanlardan mürekkeptir.

1980 sonrası dönemde Türkiye'ye olan göçlerde kayda değer artışlar görülmektedir. Bu göçmenler arasında mülteciler, sığınmacılar, transit göçmenler ve kaçak işçiler yoğunluktadır. Irak, Fas, Gana ve Afganistan gibi ülkelerden Avrupa'ya ulaşmak isteyen göçmenler, Türkiye'yi transit geçiş güzergâhı olarak kullanmaktadırlar. Türkiye'ye yasal yollardan, bir aydan fazla oturma izni alarak gelen göçmen sayısı yıllık 150.000 dolaylarındadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) raporuna göre, yasal giriş yapanların yaklaşık üçte birini iş ve öğrenim amacıyla, çoğunluğunu ise soydaş olarak gelenler oluşturmaktadır.[103] Bu göçmenler içerisinde Irak ve Suriyelilerin sayısı azımsanmayacak orandadır.

1980 sonrası Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinde iç politikadaki önemli gelişmeler de etkin rol oynamıştır. 1983 Yılında iktidara gelen Anavatan Partisi'nin (ANAP) lideri Turgut Özal, milliyetçi popülist politikalara önem vermiştir. 1987 yerel seçimlerinde ANAP'ın önemli oranda oy kaybetmeye başlamasıyla birlikte Özal, Türk kökenli göçmenlere ve yoksullara yönelik politikaları hükümetin gündemine taşımıştır. Bu doğrultuda ilk olarak 1986 yılında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (Fak-Fuk-Fon) kurulmuştur. Bahsedilen fon, Türkiye Kızılay Derneği ile birlikte göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmuşlardır. Nitekim 1989 yılında bu fon, harcamalarının önemli bir kısmını göçmenlerin ihtiyacına ayırmıştır.[104]

1980'lerden itibaren, Türkiye'ye en çok sığınma başvurusu yapan göçmen ülkesi Irak olmuştur. 1979'daki İran devriminin ardından çıkan İran-Irak Savaşı ve sonrasında yaşanan 'Irak Sorunları' Türkiye'ye yapılan sığınma taleplerini arttırmıştır. Türkiye, Cenevre Sözleşmesi'yle Avrupa dışından mülteci almayacağını belirtmiştir. Fakat fiili bir durum olarak, Türkiye'ye yapılan sığınma taleplerinin neredeyse tamamını Avrupa dışındaki ülke vatandaşları oluşturmuştur. 2000-2005 yılları arasında, Türkiye'ye yılda ortalama 5.000-6.000 sığınma talebi gelmiştir.[105]

---

[102] Ahmet İçduygu-Şule Toktaş, *Yurtdışından Gelenlerin Nicelik ve Niteliklerinin Tespitinde Sorunlar*, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, S. 12, Ankara 2005, s. 46-47.

[103] Bianca Kaiser, "Türkiye'deki Avrupa Birliği Yurttaşları: Siyasal ve Toplumsal Katılımın Önündeki Engeller", *Kökler ve Yollar*, (Der.: Ayhan Kaya-Bahar Şahin), İstanbul 2007, s. 475; F. Savaşan, *a.g.e.*, s. 155.

[104] S. S. Gül, a.g.m., s. 88.

[105] A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 48.

1990'larda küreselleşmenin getirdiği ekonomik problemler ve artan çatışmaların etkisiyle, Türkiye kendisini hacimli ve genelde insanların göç etmeye zorunlu kaldığı bir bölgenin içinde bulmuştur.[106] Son yıllarda Türkiye'ye yapılan münferit sığınma taleplerinin çoğu İran, Irak ve Afganistan uyruklulardan gelmiştir. Bunları Cezayir, Somali, Sudan, Etiyopya, Özbekistan, Filistin, Çin, Eritre, Moritanya, Kongo ve Suriye vatandaşları takip etmiştir. 1995–2007 yılları arasındaki on üç yıllık süre içinde yaklaşık 32.000 İranlı, 28.000 Iraklı, 2.500 Afgan ve diğer ülkelerle birlikte toplam 70.000 göçmen Türkiye'ye sığınma talebinde bulunmuştur. 1997-1999 döneminde 2.060 Iraklı ve 10 Suriyeli Türkiye'ye iltica etmiştir (Bkz.: Tablo 14). Sadece İstanbul'da Türk vatandaşlığına müracaat eden Iraklıların yıllık ortalama sayısı 400, Suriyeli sayısı ise 75'tir (Bkz.: Tablo 15). Ancak Türkiye, Avrupa dışından gelen bu sığınmacıları Cenevre Sözleşmesi'ndeki coğrafi kısıtlama nedeniyle mülteci olarak kabul etmemiştir. Hatta mülteci olarak sığınma başvurusunda bulunanların hemen hemen yarısının başvurusu reddedilmiştir.[107]

Tablo 14. Türkiye'ye başvuru yapan Iraklı ve Suriyeli mülteci sayıları (1997-1999)

Köken	Yıllara Göre Mülteci Sayıları			
	1997	1998	1999	Toplam
Irak	620	770	670	2.060
Suriye	10	-	-	10

Kaynak: UNHCR, *Refugees and Others of Concern to UNHCR, 1999 Statistical Overview*, Geneva July 2000.

Tablo15. İstanbul'da Türk vatandaşlığına müracaat eden Irak ve Suriyeli sayısı (1994-1996)

Uyruk	1994	1995	1996	3 Yıllık Toplam
Irak	652	475	8	1.135
Suriye	43	193	8	244

Kaynak: A. Yıldız Davud, "Başka Bir Göç veya Türkiye'de Yabancı Olmak", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, (20-22 Kasım 1996-Mersin), Ankara 1997, s. 213.

Türkiye'ye yapılan göçler, amaçları bakımından da farklılıklar göstermiştir. Bilhassa mülteci kadınların önemli bir bölümü ülkelerini, cinsiyete dayalı zulüm yüzünden terk etmiştir. Diğerleri ise Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan temel insan

[106] Mustafa Gürkan, *Sosyolojik Açıdan Göç ve Yasadışı Göç Hareketleri*, (Kırıkkale Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2006, s. 99.
[107] O. Deniz, "Mülteci Hareketleri…", s. 191; A. İçduygu-D. Yükseker, a.g.m., s. 8-9; C. Güner, a.g.m., s. 83.

haklarındaki mahrumiyetten kaynaklanan nedenlerden dolayı Türkiye'ye gelmiştir. Göçmenlerin bazısı ailesiyle, bazısı eşini ve çocuğunu geride bırakarak ya da sadece çocuklarını alarak gelmiştir. Bu durumdaki göçmenlerin köken ülkelerine bakıldığında İran, Irak ve Afganistanlıların çoğunlukta olduğu görülmüştür.[108]

1980 sonrası dönemde Türkiye'ye yönelen göçlere yasadışı girişler ve sığınmacılar da eklendiğinde, toplam göçmen sayısı % 60 civarında artarak 272.000'e ulaşmıştır. 2000 yılında, 272.000 göçmenin yaklaşık 90.000'i yasadışıdır. Bunların yarısından çoğu kaçak giriş yapanlar, diğerleri ise yasal yollarla girmelerine rağmen vize süresini aşanlardır.[109] Türklerin yoğun olarak yaşadıkları ülkeler olan Bulgaristan, eski Rusya Federasyonu, Ukrayna, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Irak ve Afganistan'dan turist vizesi ile Türkiye'ye gelen ve geri dönmeyenlerin sayısı yüz binlerle ifade edilmektedir.[110]

Anavatanının dışında yaşayan 4 milyon Iraklı sığınmacının tercih ettiği ülkeler arasında İran, Suudi Arabistan ve Suriye'den sonra Türkiye gelir.[111] Türkiye'nin dördüncü sırada tercih edilmesinin sebeplerinden birini, İngilizlerin aşıladığı Türk düşmanlığı oluşturur. Diğer bir sebep de sığınmacıların büyük çoğunluğunun mezhep olarak Şii olmalarıdır. Yani Iraklı göçmenler veya mülteciler için yeni bir ülke tercih ederken bu faktörler etkili olmaktadır. Bununla birlikte İslam ülkelerinden Türkiye'ye yapılan göçler içerisinde Iraklılar ilk sırada gelmektedir.

Yasal statü bakımından Türkiye'ye göç eden Iraklı Türkler, 1990 sonrasında yasallık-yasadışılık konusunda karışık bir duruma mahkûm olmuşlardır. 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra uygulanan ambargo döneminde Irak'ta ekonomi ciddi anlamda bozulmuştur. Buna Kuzey Irak'taki Kürt gruplar arasındaki çatışmalar da eklenince, Türkiye'ye gelmek isteyen Türkmenlerin sayısında büyük bir artış olmuştur. Bu dönemden itibaren Türkiye'den vatandaşlık almak iyice zorlaşmış, 2003'teki Amerikan işgali sonrasında ise durma noktasına gelmiştir.[112]

2001 yılında Iraklı ve Suriyeli göçmenlerin Türkiye'ye gelişlerini kolaylaştıran bir gelişme yaşanmıştır. Bu yıl, vize süresiyle ilgili olarak üç ayda bir giriş-çıkış

---

[108] Gökçe Saraydın, "Kadın Mülteciler", *Uluslararası Göç ve Kadın Sempozyumu, Bildiriler*, (1-2 Aralık 2007-İstanbul), İstanbul 2007, s. 65-66.
[109] A. İçduygu-D. Yükseker, a.g.m., s. 4; A. İçduygu, "Turkey: The…", s. 310; F. Savaşan, *a.g.e.*, s. 155.
[110] S. Yusuf, a.g.m., s. 113.
[111] *www.unhcr.org.tr*, E.T.: 14.02.2011; BMMYK, *Parlamenterler İçin El Kitabı*, Ankara 2001, s. 35.
[112] D. Danış-A. Parla, a.g.m., s. 142; AREM, "Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011.

yapmak suretiyle esnek vize rejimine geçilmiştir. Eski vize rejimiyle turist olarak gelip, süresini aşan veya kaçak yollarla gelenler '*yasallaşma*' fırsatını elde etmiştir. Ancak şu da var ki; bu kişilerin ülkeye girişleri yasal olmasına rağmen, ikâmet izni ve çalışma izni olmaksızın özel sektörlerde çalışmışlardır. Bundan dolayı bahsedilen kişiler '*yasallık-yasadışılık*' yelpazesinin gri tonlarında dolaşmaya devam etmişler ve '*eğreti*' konumlarından tam olarak kurtulamamışlardır.[113]

Cumhuriyetin ilk yıllarından farklı olarak 1980 sonrasında Türkiye, çeşitli ülkelerden farklı etnik ve dinsel kökenlere mensup göçmen gruplarının akımlarına sahne olmuştur. Bu dönemde özellikle Türkiye'nin sınır komşusu ülkelerden Türkiye'ye sığınmacı, mülteci, transit göçmen ve kaçak işçi gibi çok çeşitli uluslararası göç hareketleri olmuştur. Ayrıca küreselleşme ve liberal ekonomik gelişmeler neticesinde mesleklerinde uzman yabancılar veya emekli kişiler[114] oturmak veya çalışmak amacıyla Türkiye'ye gelmiştir. Bu göç hareketlerinin yoğunluğu, Türkiye'nin coğrafi konumuyla doğrudan ilintilidir. Komşu ülkelerde ortaya çıkan ekonomik, siyasi ve güvenlikle ilgili problemler, buralarda yaşayan insanları Türkiye'ye yönlendiren başlıca etkenlerdir.[115]

1988 yılında Halepçe Katliamı'ndan kaçan on binlerce Iraklıya kapılarını açan Türkiye, 1989 yılı sonrasında Bulgaristan'dan gelen 360.000 kişiye ev sahipliği yapmıştır. Bu mülteci Bulgaristanlıların 120-130.000'i Türk vatandaşlığına alınmıştır. Türk vatandaşı olmadan önce ise Vatandaşlık Kanunu değiştirilerek, Türk vatandaşlarının bütün haklarından istifade edebilmeleri sağlanmıştır.[116]

Yurt dışından Türkiye'ye yapılan göçler genel olarak iki grupta toplanabilir: *Düzensiz* (*kayıt dışı, yasadışı*) *göç* ve *düzenli* (*kayıtlı, yasal, resmî*) *göç*. Düzensiz göçlere '*mekik göçü*', sığınmacı ve mülteci hareketleri ve transit göçler örnek verilebilir.[117] 1995-2004 yılları arasında Türk makamlarınca yakalanan düzensiz göçmenlerden 99.402'sinin Iraklı, 5.018'inin ise Suriyeli olması, Irak ve Suriye'den Türkiye'ye yapılan düzensiz göçün büyüklüğünü göstermektedir.[118] Kaldı ki bu sayı, sadece yakalananlara aittir. Yani normal sayı bunun çok daha üzerindedir. Düzenli göç

---

[113] D. Danış-A. Parla, a.g.m., s. 142.
[114] Son dönemde Türkiye'ye yönelen düzenli göç dalgalarından biri de "*uluslararası emekli göçü*"dür. Bu göç dalgası içinde, başta Alanya olmak üzere Antalya'nın pek çok ilçe ve kasabası; Bodrum, Marmaris ve Didim gibi turizm merkezleri ve çevreleri önemli sayıda emekli göçmene ev sahipliği yapmaktadır. Bkz.: A. İçduygu, *Türkiye-Avrupa*..., s. 77.
[115] A. İçduygu, *Türkiye-Avrupa*..., s. 70-71.
[116] Ercüment Konukman, *Göçmen Aileleri ve Göç Olayı Paneli, (10 Mayıs 1991- Ankara)*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991, s. 21.
[117] A. İçduygu, *Türkiye-Avrupa*..., s. 71.
[118] D. Danış, "Integration in Limbo..., s. 464.

tabiri ise; Türkiye'ye çalışma ya da eğitim amacıyla gelip, oturma ve çalışma izni bulunan kişiler için kullanılır.

Yasadışı göç, Türkiye-AB ilişkilerinde önemli bir mesele olmuştur. Başta Ortadoğu olmak üzere, Türkiye'ye veya Türkiye'den yapılan yasadışı göçler İngiltere, İtalya ve İspanya'nın kaçak göç konusunda Türkiye'yi tehdit etmelerine neden olmuştur. Bilhassa 1990'lardan sonra sayıları artan ve göçmen dolu teknelerle medyaya yansıyan yasadışı göç konusunda, Türkiye hem kaynak hem de transit ülke olarak gündeme gelmiştir. Bu ise Türkiye'nin AB'ye üyeliğini olumsuz etkilemiştir.[119] 2000 yılı içerisinde 7.159 kişi Türk vatandaşlığı almak için başvuruda bulunmuştur. Ayrıca 1999 yılında vatandaşlığa başvuran ve işlemleri devam eden kişi sayısı 16.997'yi bulmuştur. Büyük çoğunluğu Türk kökenlilerden oluşan bu başvuruların ne kadarının Türk vatandaşlığına kabul edildiği tespit edilememiştir.[120] Türkiye'ye yapılan yasadışı göçler, 2000'li yıllarda da devam etmiştir. 2003'te Amerika'nın Irak'ı işgaliyle bu göçler ivme kazanmış ve 2007 yılı '*en fazla göçmenin gözaltına alındığı yıl*' olmuş, 12.797 göçmen gözaltına alınmıştır.[121]

Türkiye'nin Yedinci (1996-2000) ve Sekizinci (2001-2005) Kalkınma Planlarında, sadece göç veren değil aynı zamanda göç alan bir ülke olduğu dikkate alınmıştır. Türkiye'nin bu çifte konumuna hükümetlerin yıllık programlarında da yer verilmiştir. Sekizinci Kalkınma Planı'nda uluslararası göçle ilgili ana konulara değinildikten sonra, Dış Türkler ve göçmenler üzerinde durulmuştur. Bahsedilen kalkınma planında; Türk göçmenlerin sosyo-ekonomik problemlerini çözmek, çıkarlarını gözetmek ve bulundukları ülkelere uyumlarını sağlamak gibi konunun daha geniş bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte Türk göçmenlere Türkiye ile ulusal ve kültürel bağlarını devam ettirmeleri doğrultusunda destek verilmesi gerektiği belirtilmiştir.[122]

Türkiye, hem göç alan hem göç veren hem de transit bir ülke olarak dünya nüfus hareketlerini etkilemiş ve kendisi de bu hareketlerden etkilenmiştir. Bu nedenle göçle ilgili konularda başta AB ile olan ilişkileri olmak üzere, bölgesel politikalarında da daha bilinçli olmaya başlamıştır. Böylece göç, Türkiye'de toplumsal değişimin en güçlü araçlarından biri haline gelmiştir. Fakat göç konusunda önsezi ve planlama eksikliği,

---

[119] Didem Danış, "Yeni Göç Hareketleri ve Türkiye", *Birikim*, S. 184-185, Ağustos-Eylül 2004, s. 219.
[120] A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 51.
[121] IHAD, *20 Haziran Öncesi Vahim Tablo, 2864 Gözaltı 721 Sınır Dışı*, İnsan Hakları Araştırma Derneği'nin 17 Haziran 2009 Tarihli Raporu.
[122] A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 51.

yeteri kadar kalifiye elemanın olmayışı ve finansal kaynakların kifayetsizliği gibi problemleri de var olagelmiştir.[123] Türkiye'ye yapılan dış göçlerin olumlu veya olumsuz tüm etkileri birlikte değerlendirildiğinde, olumlu katkılarının daha fazla olduğu söylenebilir.

1.3. Türkiye'nin Göç Açısından 'Hedef Ülke' Olmasının Nedenleri

Türkiye'nin coğrafî konumu, komşu ülkelerle olan tarihî ve kültürel bağları ile stratejik avantajları, dışarıdan yapılan göçlerde hedef ülke olmasında etkili olan en önemli faktörlerdir. Ayrıca hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde Anadolu coğrafyasının komşu ülkelere göre daha güvenli ve daha istikrarlı olması da önemli bir diğer etkendir. Bundan dolayı Türkiye tarihî süreçte, hem münferit hem de kitlesel olmak üzere pek çok sığınmacıya ev sahipliği yapmıştır.[124]

Jeostratejik ve jeopolitik konumu itibariyle çok önemli bir geçiş noktasında olan Türkiye, Orta Asya ülkeleri, Karadeniz ve Doğu komşuları için önemli bir cazibe merkezidir.[125] Bugün dünyada doğudan-batıya, kuzeyden-güneye giden ve çoğu zaman yasa dışı olmak zorunda kalan bir göç yolu üzerinde bulunmaktadır. Birçok Türk soylu ve tarihî Osmanlı hinterlandı içinde kalan Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Ortadoğu ülkeleri açısından Türkiye bir "*hedef ülke*"dir. Türkiye'de yakalanan veya basına yansıyan düzensiz göç haberleri, buzdağının sadece görünen yüzüdür. Nüfus devinimi çok hızlı olan bu ülkeye gelenlerin bir kısmı ekonomik nedenlerle, diğer bir kısmı ise ülkelerindeki etnik, ideolojik, dînî veya siyasî baskılardan dolayı göç etmektedir.[126]

Irak ve Suriye toprakları zaten Anadolu topraklarıyla iç içedir. İlkçağlardan günümüze kadar bu topraklarda kurulan devletler, sürekli bir mücadele veya karşılıklı sosyo-kültürel temas içerisinde olmuşlardır.[127] Dolayısıyla bir ülkede yaşanan olaylar diğerini de etkilemiştir ki, bunun en bariz örneği göç hadiseleridir. Özellikle Türkler

---

[123] Ahmet İçduygu, "The Consequences of International Migration for Turkey, Myths and Realities", *Trans-Atlantic Perspectives on International Migration, Cross Border Impacts, Border Security, and Socio-Political Responses*, (4 March 2010), s. 2.

[124] Orhan Deniz, *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması (Sığınmacılar, Mülteciler ve Yasadışı Göçmenler)*, İstanbul 2009, s. 102.

[125] Fikret İşgören, "Türkiye'de İnsan Ticareti ile Mücadele ve Kaydedilen Gelişmeler", *Uluslararası Göç ve Kadın Sempozyumu, Bildiriler*, (1-2 Aralık 2007-İstanbul), İstanbul 2007, s. 89.

[126] Taner Kılıç, "Bir İnsan Hakkı Olarak İltica", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011.

[127] Remzi Kılıç, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye*, İstanbul 2011, s. 37.

gibi aynı din veya etnik kimliğe sahip ve Ortadoğu coğrafyasına dağılmış milletlerin göç etkileşimi daha belirgin şekilde gerçekleşmiştir.[128]

Yüzyıllarca üç kıta yedi denize hükmetmiş olan Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra, bu ülkenin yönetimindeki topraklarda yaşayan özellikle Türk soylu insanlar, zaman geçtikçe yerleştikleri bölgelerdeki çeşitli sıkıntıların etkisiyle bulundukları ülkelerden ayrılarak soy, dil, din, tarih, kültür ve ülkü birliğinin bulunduğu Türkiye'ye gelmişlerdir.[129] Bu göçmenler Türk devletinin himayesi ile Türkiye'de yeni bir vatana ve yeni bir sosyal hayata kavuşmuş ve mahrum bırakıldıkları insan hak ve hürriyetlerini tekrar elde etmişlerdir. Zorda kalan milyonlarca insanı müşfik bir anne gibi bağrına basan Türkiye, kelimenin tam manası ile Türklerin anavatanı olmuştur.[130]

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında (1920'li ve 1930'lu yıllar), Balkanlar, Ege Adaları, Kıbrıs, Hatay, Ortadoğu ve SSCB'den Türkiye'ye on binlerce göçmen gelmiştir. Genç Türkiye'nin çekim gücü o kadar kuvvetliydi ki; Yemen, Ürdün ve Finlandiya'dan dahi Türk göçmenler ülkeye akın etmiştir.[131]

1928 Tarihli bir İngiliz dışişleri raporu Türkiye'nin adeta bir cazibe merkezi oluşunu şu şekilde nakletmiştir: "*Kemalistler; Kıbrıs, Suriye ve On İki Adalar'dan Kafkaslara kadar her yerdeki Müslümanların Türkiye'ye yerleşme arzularına cevap veriyorlar. Basın, Rumlardan boşalan toprak ve evlere İzmir civarında Kıbrıslıların yerleştirildiğini; Kuzeydoğu Anadolu'nun Kafkasya'dan gelecek Müslümanlar için hazırlandığını; Doğu Anadolu'nun ise Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen çok sayıdaki göçmenin yerleştirileceğini kaydediyor.*"[132]

Türkiye'ye yönelik bu göç akınlarının arkasında yatan bazı nedenlerin olduğu söylenebilir. Bunlardan biri; Türkiye'ye komşu olan ülkelerdeki siyasî karışıklıklar ve çatışmaların insanları daha iyi yaşam koşullarına sahip Türkiye'ye göç etmeye zorlamasıdır.[133] Diğeri; Türkiye'nin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış Türk Dünyasının lideri pozisyonunda olması, bazı göçmenler için ideolojik, ticari veya sosyal açıdan bir

---

[128] Hala Fattah, "Negotiating Nationhood on The Net, The Case of The Turkmens and Assyrians of Iraq", *www.Türkmenofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010.

[129] EGM YHİDB, *a.g.e.*, s. 8.

[130] Cevat Eren, "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu", Türk Dünyası, S. 1, Ankara Şubat-Nisan 1966, s. 9.

[131] Soner Çağaptay, "Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları, Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma", *Toplum ve Bilim*, S. 93, Ankara 2002, s. 222-223.

[132] FO., 424/268/E129, Clerk'ten Chamberlain'a, 4 Ocak 1928.

[133] Bülent Çiçekli, "Yasadışı Göç, İnsan Kaçakçılığı ve Ticareti ile Mücadele ve Türkiye", *Polis Bilimleri Dergisi*, C. 7, S. 1, Ankara 2005, s. 47.

tercih sebebi teşkil etmesidir.[134] Türkiye'ye gelen göçmenlerin daha çok Ortadoğu ve Akdeniz ülkelerinden gelmelerinden yola çıkarak; Türkiye'yi tercih nedenlerinin bölgede insan hakları konusunda nispeten daha iyi durumda olması, coğrafi yakınlık, nüfusun genelinin Müslüman olması ve dil birliğinin bulunması gibi etkenler olduğu söylenebilir.[135]

Türkiye, Dünyanın en stratejik kuşağı olan Afro-Avrasya bölgesinde bulunmaktadır ki; bu bölge savaşların, işgallerin ve iç kargaşaların en yoğun yaşandığı coğrafyadır. Bu bölgede, İHH İnsani Yardım Vakfı'nın sürekli insani yardım çalışması yaptığı 11 büyük göç dalgası olmuştur. Bu göçlerin toplamında 30 milyonu aşkın insan yer değiştirmiştir. Bunlar arasında Arakan (Myanmar), Doğu Türkistan, Hindistan, Afganistan, Özbekistan, Çeçenistan, Irak, Filistin Suriye, Bosna, Sudan ve Somali göç hareketleri bakımından kaynak ülkeler olmuştur. İHH'nın ilgi alanına giren göç hareketlerinin yarıdan fazlasını -Irak, Afganistan, Filistin ve Çeçenistan'da olduğu gibi- yabancı bir ülkenin hukuk dışı saldırısı oluşturmuştur.[136] Bu nedenlerle son 30-35 yıllık dönemde Türkiye'nin komşularında yaşanan olaylar, Türkiye'yi düzensiz göç ve sığınma hareketlerinin merkezi haline getirmiştir.

İranlı, Iraklı, Afganistanlı ve Somalili başta olmak üzere, her yıl çok sayıda göçmen geldiği için Türkiye, münferit sığınmacıların akımına uğrayan bir ülke görünümündedir. Türkiye'ye son yıllarda yapılan bireysel sığınma taleplerinde ciddi artışlar görülmektedir. BMMYK verilerine göre 1994-2008 yılları arasındaki 13 yıllık dönemde Türkiye'ye yaklaşık 81.500 kişi sığınma talebinde bulunmuştur. Bunların 36.000'i İranlı, 31.000'i Iraklı ve 5.200'ü Afganistanlı'dır.[137]

Dünyanın değişik ülkelerinde azınlık durumunda yaşayan Türk topluluklarının bazıları kitleler halinde, bazıları ise münferiden Türkiye'ye gelmek istemektedir. Ancak göçmenlerle ilgili kanun ve nizamnamelerde hangi ülkelerden göçmen kabul edileceğine dair herhangi bir kayıt yoktur. Bunun nedeni ise, Türkiye'ye göçmen kabulü işinin siyasî bir durum arz etmesidir. Ortadoğu'dan yapılan göçlerin Türkiye'ye yakın

---

[134] Türk Dünyası Belediyeler Birliği, *Göç, Şehir ve Yerel Yönetimler*, Ankara 2009, s. 10.

[135] N. Işıl Demirakın, *Türkiye'de Göçmen 'Ötekiler'e Bakış*, (HÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 57; Özkan Güneş, *Türkiye İle Bağlantılı Yasadışı Göç ve İnsan Kaçakçılığı'nın Analizi*, (Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004, s. 40.

[136] Ahmet Emin Dağ, "İHH Üç Kıtada Mültecilerin Yanında", *http, //multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2010; OECD, *Trends in International Migration, Continuous Reporting System on Migration, Annual Report 1999*, OECD, Paris 1999, s. 213.

[137] O. Deniz, *Uluslararası Göçler...*, s. 103-106.

coğrafyalardan gerçekleşmesi, dış Türkler üzerinden siyaset riskini biraz daha artırmaktadır. Bundan dolayı göçmenlerin kabulü Bakanlar Kurulu'nun kararıyla çıkartılan özel kanunlarla düzenlenmektedir.[138]

Dış Türklerin yaşadıkları ülkelerdeki siyasi baskılar, terör ve savaş nedenleriyle can ve mal güvenliklerinin olmaması, müreffeh yaşam standardına ulaşma arzusu, gelecek endişesi ve eski tarihlerde Türkiye'ye göç edenlerin yakınlarının da Türkiye'ye yerleşme isteği gibi faktörler, Türkiye'ye soydaş göçünün belli başlı sebeplerdir.[139]

Hedef ülke olarak Türkiye'nin tercih edilmesinde ekonomik kalkınmışlığının çevre ülkelere görece daha iyi olması da önemli bir faktördür. Çünkü yurtdışından gelen göçmenler, Türkiye'de kaldıkları sürece, genellikle ucuz işgücü olarak inşaat, kuyumculuk, fırıncılık ve dericilik sektörlerinde kaçak olarak çalışabilmektedirler.[140] Dolayısıyla kendi ülkelerinde geçim sıkıntısı yaşayan bu insanlar için Türkiye ekonomik bir tercih sebebi olabilmektedir. Nitekim zirai nüfus başına hesaplanan bitkisel hâsıla bakımından, Türkiye'nin durumunun 1935-1950 yılları arasında Afrika'nın 4, Asya'nın 2 katı olması bu gerçeği doğrulamıştır.[141] Diğer taraftan Türkiye'nin sahip olduğu doğal zenginlikler ve kullanılabilir su potansiyelinin yüksekliği de zaman zaman göçmenlerin tercihini Türkiye'den yana kullanmalarında etkili olmaktadır.[142]

Türkiye'nin göç açısından hedef ülke olmasının bir nedeni de eğitim amacıyla gerçekleşen nüfus hareketleridir. Türkiye, son döneme kadar üniversite eğitimi için yurtdışına öğrenci gönderen bir ülkeyken, günümüzde bu durum halen devam ediyor olmakla birlikte, artık yabancı öğrenci kabul eden ve her geçen yıl üniversitelerinde eğitim gören yabancı uyruklu öğrenci sayısı giderek artan bir ülke konumundadır. Özellikle akraba topluluklarından gelen bu öğrencilerin sayıları her geçen gün artmaktadır. Türkiye bu geçici göçmenlere öğrenim harçları ve katkı paylarının yanı sıra, aylık burslar da vermektedir. Türkiye'nin ilgili ülke öğrencilerine bu hizmetleri sunmasının temel amaçlarından biri, Türk uyruklu insanlar arasında dayanışmayı artırmaktır. Diğer taraftan yeni bağımsızlıklarını kazanmış ve kendilerine yeni bir sistem arayışı içerisinde olan bu insanlara kültürel değerleri aktarmayı amaçlamış

---

[138] EGM YHİDB, *a.g.e.*, s. 9.
[139] S. Yusuf, a.g.m., s. 112.
[140] Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 41.
[141] Reşat Aktan, "Türkiye Ziraatinde Prodüktivite", *Birinci Prodüktivite Semineri*, 5-8 Mayıs 1958-Ankara, İktisadi Araştırmalar Enstitüsü, Ankara 1958, s. 1.
[142] Doğu Ergil, *Körfez Bunalımı*, Ankara 1990, s. 7.

olmasının da payı büyüktür.[143] Bu hizmet karşılığında eğitim amacıyla gelen göçmenlerin sayısı da kayda değer oranlara ulaşmıştır.

Türkiye'de 1980'li yıllardan beri devam eden siyasal ve ekonomik dışa açılım süreci, Türkiye'yi göçmenler için daha da cazip hale getirmiştir.[144] Bilhassa 1990 yılı sonrasında artan sayıda ülke vatandaşları, çalışma veya eğitim-öğretim amacıyla Türkiye'ye gelmiştir. Bu kişilerin Türkiye'de kalışı ilgili yasal düzenlemeler, İçişleri Bakanlığı ve Çalışma Bakanlığı'nca düzenlenmiştir. 2000'li yılların başındaki resmi verilere göre, yıllık ortalama olarak, 150-160.000 yabancı ülke vatandaşı Türkiye'den oturma izni talep etmiştir.[145]

1.4. Ortadoğu'dan Türkiye'ye Yapılan Göçlerin Başlıca Nedenleri

Ortadoğu'dan yapılan göçlerin sebepleri karışık ve çok boyutlu olmakla birlikte Ortadoğu göçlerinin sebepleri genel olarak şöyle özetlenebilir:

Önceki başlıklarda kısmen değinildiği gibi Ortadoğu'daki devletler genelde heterojen yapıya sahiptirler. Bu ülkelerde farklı etnik ve dini yapıda insanların bulunması, ekonomik, sosyal ve siyasi istikrarsızlıkların hüküm sürmesi, sürekli iç karışıklıklar çıkmasına ve zaman zaman da ülkelerin birbirleriyle savaşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca her Ortadoğu ülkesinin Türkiye'ye karşı farklı bakış açılarının olduğunu belirtmek lazımdır. Bu değerlendirmeler, Umman'dan Fas'a kadar uzanan geniş coğrafyada bir ülkeden diğerine farklılaşmaktadır. Bir diğer husus da Osmanlı sonrasında devletlerin '*azınlık hegemonyasında küresel efendiler*' sistemiyle kurulmasının halka verdiği sıkıntılardır. Bundan dolayı buralarda bulunan insanlar daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak maksadıyla, görece daha istikrarlı bir ülke olan Türkiye'ye sığınmaktadırlar. Genelde bu sığınmacılar Türkiye'yi transit ülke olarak kullanmakta ve hedef ülke olarak gelişmiş Avrupa ülkelerine gitmektedirler.[146] Fakat bu sığınmacı insanların Türkiye'de kalış süreleri bazen 10-12 yıla kadar çıkmaktadır. Bu süre ortalama bir insan ömrüne göre ele alındığında yapılan sığınmaya artık 'transit göç' değil, '*çok uzun süreli geçici göç*' denilebilir. Diğer taraftan dikkat çekici bir husus da;

---

[143] Ali Çağlar, "Yeni Bir Göçmen Türü: Türk Üniversitelerinde Yabancı Uyruklu Öğrenci Olmak", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç*, (20-22 Kasım 1996-Mersin), Ankara 1997, s. 152.

[144] B. Kaiser, a.g.m., s. 476.

[145] A. İçduygu, *Türkiye-Avrupa…*, s. 76.

[146] EGM YHİDB, *a.g.e.*, s. 10; Tayyar Arı, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu ve Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları (Kuruluştan Günümüze)", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, (Ed.: Mustafa Bıyıklı), C. 2, İstanbul 2008, s. 367.

göçmenler arasındaki Iraklı ve Suriyeli Türklerin genelde Türkiye'de ikâmeti tercih etmeleridir.

Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin en önemli nedenlerinden biri de Arap milliyetçiliğinin olumsuz sonuçlarıdır. Küresel efendilerin oluşturduğu '*kumandalı yönetim sistemleri*'nde halkın temel hak ve hassasiyetleri hiçe sayılmıştır. Toplumsal yapı daha kurulurken yıkılmıştır, çünkü milliyetçilik Ortadoğu ülkelerinin bünyesine o günlerde uymamıştır. Nitekim ulusçuluğun ayrılıkçı bir niteliğe dönüşmesinde 1908 Devrimi önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu dönemde geleneksel Osmanlıcılık anlayışından koparak Türk milliyetçiliği politikası izlemeye başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin gerek takip ettiği siyaset, gerekse II. Abdülhamit rejimine son vermesi, Albert Havrani'ye göre Arapları Osmanlı toplumuna yabancılaştırmış ve giderek hareketin siyasal bir niteliğe dönüşmesine yol açmıştır.[147] İttihatçılarla yoğun ilişkiler içinde olan Arap muhaliflerin oluşturduğu ve liderliğini Halil Ganem'in yaptığı Türk-Suriye Komitesi de bu konuda üzerine düşeni fazlasıyla gerçekleştirmiştir.[148] Madalyonun öbür tarafından bakıldığında ise Ortadoğu'da azınlık durumunda kalan Türklere karşı Araplaştırma yönünde baskılar vardı. Böylece her iki millet birbirlerine karşı ötekileştirildi. Osmanlı yönetimindeki Arap bölgelerinde Arap milliyetçiliğinin oluşmasında ve Araplara Türk düşmanlığının aşılanmasında İngiltere, Fransa ve ABD aktif rol oynamıştır. Bilhassa İngiltere kurduğu casusluk sistemiyle Arapları Türklere karşı kışkırtmıştır.[149]

Anadolu'ya sevk edilen göçmenler, Yörük ve Türkmenlerin iskân mahallerinin dışında kalan devlet arazilerine yerleştirilmiştir. Göçmenler işlenmemiş veya bataklık sahaları ıslah ederek tarıma açmışlardır. Bu uygulama neticesinde, Anadolu'nun yüzyıllarca süregelen hayvancılık ekonomisine nazaran ziraat bir adım öne çıkmıştır.[150] Bu ise Türkiye'ye yapılacak göçler için ekonomik manada müspet bir tercih sebebi olabilmiştir.

Sömürgeci devletlerin 1830'dan itibaren Arap dünyasına doğrudan müdahale

---

[147] Mustafa Özdemir, *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ülkesinde Yaşanan Göç Hareketleri*, (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2007, s. 177; Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 3.

[148] M. D. Kılınçkaya, *a.g.e.*, s. 56.

[149] Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara 1991, s. 205; Ömer Osman Umar, "Arap Milliyetçilik Hareketinin Doğuşu ve Gelişimi", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 51, Ağustos 2001, Ankara 2001, s. 81; Bernand Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Babür Turna), İstanbul 2008, s. 331-340.

[150] Necdet Tunçdilek, *Türkiye'de İskân Coğrafyası: Kır İskânı, (Köyaltı İskân Şekilleri)*, İstanbul 1967, s. 23-24.

etmeleri ve bu noktada aralarında giriştikleri rekabet, İngiltere'nin Osmanlı hâkimiyetindeki Arap topraklarında nüfuzunu sağlamlaştırmıştı. İngiltere, Arap dünyasında kurmayı planladığı egemenliğin ancak Osmanlı tesirlerinin ortadan kaldırılmasıyla ve Araplar arasında Türk düşmanlığının yerleşmesiyle mümkün olabileceğini görmüş ve politikalarını buna göre uygulamıştır.[151] Diğer yandan, Arap milliyetçiliğinde dil ve kültür, dinden daha fazla tercih edildiğinden dolayı Arapçılık Osmanlı İmparatorluğu'nun Panislamizm fikrini temelden sarsmıştır. Arap milliyetçilik hareketinin oluşumunda ilk etapta etkin olan kesim Hıristiyan Araplar olmuştur. Bu kesimin Batılılarla sıkı ilişkiler kurmaları, Arapçılık fikirlerinin de ilk defa bu zümre tarafından benimsenmesine yol açmıştır. İlk başlarda milliyetçilik fikirlerine mesafeli duran Müslüman kesim, gayri Müslim Arapların çalışmalarıyla hareketin içerisine çekilmiştir.[152] Müslüman Araplar arasında bu fikirlerin yayılmasında bir dönem Fransa'da yaşamış olan Rıfa'a El-Tahtavi ismi öne çıkmıştır.[153]

Araplar arasında milliyetçilik duygularının güçlenmesinde XIX. yüzyılda gelişen "*Arap Edebi Uyanışı*" etkili olmuştur.[154] Aynı şekilde 1908 sonrasında kurulan Arap cemiyetlerinin de büyük rolü olmuştur.[155] Bunlar arasında 1912-1924 yılları arasında faaliyet gösteren El-Lâ Merkeziye Cemiyeti, Osmanlı Ortadoğu'sunda Arap milliyetçiliğinin yükselmesi için etkili çalışmalar yapmıştır.[156] Bu faaliyetler neticesinde Ortadoğu'da bütünleştirici rol oynayan din faktörünün yerini 1912'de milliyetçilik söylemleri almaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı ise bu manada köklü değişikliklerin ve ayrışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.[157]

Osmanlı Devleti dağıldıktan sonra "anasır-ı muhtelife" olarak anılan Osmanlı milletleri, kendi devletlerini kurmuşlardır.[158] Cumhuriyetin, Osmanlı'dan devraldığı ağır miraslar arasında, Türk-Arap anlaşmazlığı, hatta Arapların Türklere karşı kırgınlığı ve zaman zaman da düşmanlığı önemli bir yer tutmuştur.[159] Durum böyleyken, emperyalist devletler Ortadoğu'yu yine rahat bırakmamışlardır. Özellikle İngiltere ve

---

[151] M. D. Kılınçkaya, *a.g.e.*, s. 87.
[152] Ö. O. Umar, "Arap Milliyetçilik...", s. 75-76.
[153] M. D. Kılınçkaya, *a.g.e.*, s. 42.
[154] M. D. Kılınçkaya, *a.g.e.*, s. 38.
[155] Ö. O. Umar, "Arap Milliyetçilik...", s. 82.
[156] Cafer Yalçın, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ayrılıkçı Arap Örgütü El-Lâ Merkeziye Cemiyeti (1912-1916)*, (Mersin Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin 2005, s. iii.
[157] M. D. Kılınçkaya, *a.g.e.*, s. 85.
[158] M. Derviş Kılınçkaya, "Osmanlı Yıkılırken Türkler ve Araplar", *Türk Yurdu*, C. XIX-XX, S. 148-149, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 198-199.
[159] A. Akşin, *a.g.e.*, s. 201.

Fransa Suriye konusunda gizli bir rekabete girmiştir. Bu yüzden ülkede hükümet darbeleri olmuş, iki eğilimden biri devrilirken yerine bir diğeri gelmiştir.[160] Bu kör dövüşünün sonucunda ise bölge halkları zarurete, yokluğa, hak ve özgürlüklerden yoksunluğa itilmiştir.

Ortadoğu'dan dışarıya yapılan göçlerin en önemli nedeni savaşlardır.[161] Ayrıca, siyasi baskılar, ihtilaller, sıkıyönetim, totaliter yapılanmalar ve ülkeden ihraç gibi etkenler de önemlidir. Aslında her türlü baskı ve ayrımcılıktan kaçış, yüksek yaşam standardı özlemi, toplumsal gelişmişlik arzusu, yüksek oranda kişisel özgürlük ve kendini ifade edebilme isteği gibi nedenler de göç faktörleri arasında yer almaktadır. Irak ve Suriye özelinde Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin ana nedenleri de yukarda belirtilenlerle aynıdır. Yani her iki ülkede de Osmanlı dönemi sonrasında hüküm süren istikrarsızlık, iç baskılar, gelir adaletsizlikleri, iç çatışmalar, insan haklarının olmayışı göçlerin başlıca nedenleridir.[162]

Bu sayılan faktörler nedeniyle göç eden sığınmacıların tercih ettikleri yerler genellikle komşu ülkelerdir. Mesela, Iraklı sığınmacıların büyük bir kısmı, Irak'a komşu olan altı ülkede yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte sığınmacıların önemli bir kısmı ise ülkelerinden çok uzakta olan yerleri tercih edebilmektedirler. Örneğin İsveç'te 25.900, Hollanda'da 26.100, ABD'de 19.100, Danimarka'da 12.600, İngiltere'de 12.000, Norveç'te 8.200, Avustralya'da 10.000 ve Kanada'da 6.000 Iraklı mülteci bulunmaktadır.[163] Irak'taki durum göz önüne alındığında, yaklaşık 4 milyon Iraklının yurt dışında yaşaması, bu ülkedeki göçün büyüklüğüne yeterince delalet etmektedir.[164]

Bir insanın vatandaşı olduğu ülkede, bazı haklarının çiğnenmesi durumunda başka bir ülkeye sığınma hakkı doğmaktadır. Irak ve Suriye gibi ülkelerde özellikle başta kadınlar olmak üzere insan hakları ihlalleri, göçlerin ana sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Ancak kadınlar, erkeklerden farklı olarak, 1951 Sözleşmesi'nde özel olarak yer verilmeyen cinsiyet temelli ayrımcılık, sosyal ve kültürel önyargılardan kaynaklanan baskı ve zulüm, geleneklerle ilişkili bedensel ve ruhsal sağlıklarını bozan zarar verici uygulamalar, cinsel istismar, cinsel şiddet, aile içi şiddet gibi sebeplerle

---

[160] A. Akşin, *a.g.e.*, s. 211.
[161] Mustafa Mutluer, *Uluslararası Göçler ve Türkiye*, İstanbul 2003, s. 13.
[162] İlkay Südaş, *Türkiye'ye Yönelik Göçler ve Türkiye'de Yaşayan Yabancılar: Alanya Örneği*, (Ege Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2005, s. 13; M. Mutluer, *a.g.e.,* s. 13.
[163] O. Deniz, *Uluslararası Göçler...*, s. 16.
[164] Bilgay Duman, *Türkiye'ye Yönelik Türkmen Göçü ve Türkiye'deki Türkmen Varlığı*, ORSAM, Ankara Eylül 2010, s. 9.

ülkelerini terk etmiş ve başka bir ülkeye sığınmışlardır.[165]

Göçlerin en temel sebebi, tarihin ilk dönemlerinden beri pek değişmeyen bir olgu olan ekonomik yetersizliklerdir. Bulundukları yerlerde geçim sıkıntısı yaşayan insanların, iş bulma ve yaşam koşullarını iyileştirme istekleri öteden beri göçe yol açan en önemli faktörlerdendir. Kuramsal kuram veya toplumsal kuramla açıklanabilecek bu olayların, yoksulluk ve işsizlik sebebiyle milyonlarca insanı göçe zorladığı bilinmektedir. Ekonomik koşullar, kalkınmışlık düzeyleri arasındaki farklılıklar, uluslararası göçlere de neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle, ekonomik gerekçeler, hem iç göçlere hem de ülkeler arası göçlere yol açmaktadır.[166] Dolayısıyla işsizlik, yoksulluk ve geri kalmışlık gibi sosyo-ekonomik koşulların iticiliği, yüksek gelir düzeyine sahip, iş imkânları ve yüksek yaşam kalitesi olan ülkelerde yaşama arzusuna neden olmaktadır. Bu da nüfus hareketliliğinin meydana gelmesinin en önemli nedenlerini oluşturmaktadır.[167] Diğer yandan sel, deprem, çölleşme ve kuraklık gibi pek çok doğal olay da zaman zaman göçlere neden olmuştur. Bazı alanlarda toprakların çölleşmesi, orman alanlarının daralması, işlenebilir tarım alanlarının bitmesi gibi nedenler, insanları yer değiştirmeye zorlamıştır. Böylece günümüzde göçlere, '*çevre mültecisi*' gibi yeni bir kavram da eklenmiştir.[168]

Ekonomik arka planın yanında, Ortadoğu'dan yapılan göçlerin bir sebebi de demografik yapılanma ve nüfus artışıdır. Nüfus artışı genellikle demografik geçişin ilk aşamalarında gerçekleşir. Çünkü artan bağımlılık oranları, tasarruf ve yatırımın düşmesine yol açar. XX. Yüzyılın sonunda Arap bölgesindeki demografik eğilimler giderek bölgedeki nüfusun yaş açısından yapısal değişimine yol açmıştır. Doğurganlık oranları kademeli bir düşüşle nüfusun yaş oranında ciddi değişikliklere neden olmuştur. Çalışma çağındaki (15-65) nüfusun büyüklüğü % 33 net artışla 1990 yılında 70 milyondan, 2010 yılında 130 milyona yükselmiştir. Ekonomistlere göre; bölgede yapısal nüfus eğilimleri nedeniyle düşük doğurganlık oranları, bağımlılık oranlarının düşeceğini ve tasarruf ile yatırımı artırmak için bir fırsat teşkil edebileceğini düşündürmüştür. Bu tasarruf ve yatırımlar, artan çalışma çağındaki nüfusu çektiği için, bir müddet sonra fırsatlar kaybolmuş ve uluslararası göç talepleri artmıştır. Ekonomik ve sosyal politikalar dikkate alındığında, 15-25 yaş grubunun ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz

---

[165] Sema Buz, *Kadın ve Göç İlişkisi: Sığınan ve Sığınmacı Kadınlar Örneği*, (HÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, s. 18.
[166] İ. Südaş, *a.g.t.,* s. 12.
[167] O. Deniz, *Uluslararası Göçler...*, s. 19.
[168] M. Mutluer, *a.g.e.,* s. 17.

olduğu görülmüştür.[169]

Ortadoğu ülkeleri vatandaşlarının Türkiye'ye neden göçtüklerine baktığımızda, İnsan hakları ihlalleri, siyasî, sosyal ve psikolojik baskılar, ekonomik yetersizlik ve gelir dengesizliği gibi sebepler başta gelmektedir. Bunlardan daha önemsiz sayılamayacak hukukî adaletsizlik, demokratik haklarının kullanılamaması, özel mülkiyet kavramının olmaması, hayat standartlarının düşüklüğü, kayırmacılık ve keyfiyete bağlı icraatlar başkaca sebepler de göçlere sebep olmaktadır.

Bu faktörler, Irak ve Suriye'den Türkiye'ye yapılan göçlerde de önemli yer almıştır. Bununla beraber, bu iki ülkede yaşanan erken dönem göçlerin nedenlerinden biri de, Osmanlı döneminde özellikle İstanbul'da görev yapmış kişilerin Türkiye'yi tercih etmesidir. Yapılan birçok görüşmede ortaya çıkan en önemli bulgu, Osmanlı'dan kalan alışkanlıklardır. Osmanlı döneminde, İstanbul'da eğitim almak, başta Türkmenler arasında bir kült olarak yerleşmiştir. Iraklı ve Suriyeli Türklerin bir kısmı Osmanlı ordusunda subaylık yapmış, bir kısmı ise avukatlık, doktorluk vs. mesleklerde eğitim almıştır. Osmanlı döneminde İstanbul ile bağı olan birçok Ortadoğulu Türkün, Türkiye'ye geldiği bilinmektedir.[170] Bu ise, Ortadoğu'dan yapılan göçlerde İstanbul'un ilk sırada yer almasının nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1980 yılı sonrası göçlerle ilgili olarak, Irak'ta 5.986 kişi üzerinde yapılan bir araştırmaya göre; yurt dışına göç eden Türklerin yaklaşık % 60'nın savaş, etnik çatışma ve cezalandırılma korkusuyla Irak'ı terk ettikleri tespit edilmiştir. Başka bir araştırmaya göre ise; Iraklı Türklerin % 84'ü siyasi baskılardan dolayı ülkelerini terk etmiştir.[171]

Irak ve Suriye'deki siyasi baskılar yeni problemleri tetiklediği için buralardaki Türkler, yurt dışına göç etmişlerdir. Türkmenler özellikle Türkçe eğitim alamama, kamu sektöründeki işlerden uzak tutulma, çalışılan işlerde etnik ayrımcılık yapılması, ekonomik olarak ağır şartlarda çalışma gibi nedenlerle Türkiye'ye sığınmışlardır. Türkiye'ye yönelik tarihsel 'anavatan' algılamasının yanında, Türkiye'deki eğitimin Türkçe olması, iş imkânlarının çokluğu, etnik ve dini ayrım gibi gayri insani uygulamaların olmaması, Iraklı Türklerin çok sayıda tanıdığının Türkiye'de olması, coğrafi yakınlık, kültürel benzerlik gibi nedenler de Türkiye'ye yapılan göçleri

---

[169] UNESCWA, *International Migration and Development in The Arab Region, Challenges and Opportunities, Population and Development Report*, Beirut 2007, s. 17-18.

[170] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik...*, s. 9.

[171] İbrahim Sirkeci, *Irak'tan Türkmen Göçleri ve Göç Eğilimleri*, Ankara 2005; Tarık Tufan, *Irak'ta Türkmen Azınlık ve Kerküklü Göçmenler*, (MÜ. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001, s. 51.

artırmıştır.[172]

Bu arada yasal mevzuat da Türk soyluların Türkiye'ye göçlerini kolaylaştırmıştır. Zira bu mevzuatta Türkiye'de ikâmet, çalışma izni ve vatandaşlık gibi meselelerde, Türk soylu yabancıların diğer ülke vatandaşlarına nazaran daha avantajlı oldukları bilinmektedir. Mesela Türk Vatandaşlığı Kanunu'na göre, yabancı bir ülke vatandaşının Türk Vatandaşlığına geçebilmesi için Türkiye'de 5 yıl ikâmet etmesi ve çalışması şartı aranırken; Türk soylu yabancılar için bu süre 2 yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca zaman zaman Türkmenler için çıkarılan kararlar da, Türkmenlerin ikâmet ve çalışma izni almasını kolaylaştırmıştır. Türkiye, Türkmenlerin ülkede barınmasını sağlayacak kolaylaştırıcı adımlarla bir anlamda Türkmenleri kollamıştır. Zira Türkiye'de vatandaşlık, ikâmet ve çalışma izni almak için gerekli olan Türk Soyluluk Belgesi, Türkmen kuruluşların kefaletiyle Dışişleri Bakanlığı tarafından verilmiştir.

Diğer taraftan Türkiye'ye yasadışı yollarla gelseler bile, Türkiye'de yaşayan bir Türkmen'in kefaletiyle Türkiye'de kalabilmeleri mümkün olmuştur. Bu noktada özellikle 1991'den sonra Türkiye'ye gelen ve Kızılay'ın kurduğu kamplarda kalan Türkmenler, Türkiye'deki Türkmen vakıf ve dernekleriyle Türk vatandaşı olan Türkmenlerin bireysel çabaları neticesinde Türkiye'de ikâmet ve çalışma izni alabilmiştir. Örneğin 1994'ten sonra 6.500 kadar Türkmen, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin kefaletiyle Türkiye'de kalabilmiş ve çeşitli dönemlerde çıkan yasalarla Türk vatandaşı olmuştur. Benzer şekilde, 2005'te Irak seçimlerinden önce çıkan karar doğrultusunda, Türk soylu belgesiyle başvuru yapan Türkmenler ikâmet izni almışlar ve bu izinler sonraki dönemlerde uzatılmıştır.[173] Türkmenler bu yasal avantajların yanı sıra, millî duygularının, aile ve akrabalık bağlarının güçlü olması gibi nedenlerle kendilerine yakın hissettikleri için Türkiye'yi tercih etmektedirler.[174]

1.5. Göç Konusundaki Uluslararası Düzenlemeler ve Türkiye

XX. yüzyıl, büyük savaşların, ihtilallerin, bağımsızlık hareketlerinin ve bunlara

---

[172] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik...*, s. 9.

[173] 23 Şubat 2009 Tarih ve 14699 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı "Çalışma İzninden Muaf Tutulacak Türk Soylu Yabancılara Dair Yönetmelik" de bu konudaki başka bir örneği oluşturmaktadır. Bahsedilen karara göre; 7 Mart 2009 tarihinden önce ikâmet tezkeresi almış olup Türkiye'de ikâmet eden, kamu düzeni, milli güvenlik ve Türk devletinin dış politikası açısından mahzuru bulunmayan, Batı Trakya, Irak, Doğu Türkistan, Afganistan ve Bulgaristan uyruklu Türk soylu yabancıların çalışma izninden muaf tutularak yasal olarak çalışabilmelerine olanak tanınmıştır. B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik...*, s. 10.

[174] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik...*, s. 12.

dayalı olarak milyonlarca kişiyi kapsayan göç ve iltica hareketlerinin yoğun biçimde yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemin en belirgin özelliği; göç hareketlerinin uluslararası bir mesele olarak ele alınıp, organize çalışmaların yapılması ve bu konuda sosyal ve yasal bağlamda çözümler üretilmesidir.[175]

Göç konusunda engin bir tecrübeye sahip olan Türkiye'nin özellikle Irak ve Suriye'den gelen göçmenlere yönelik iç ve dış politikalarını etkileyen bazı uluslararası düzenlemeler vardır. Bunun için Türkiye'nin batıcılık politikalarının da bir uzantısı olan, göç olaylarına karşı tutumunu şekillendiren gelişmelere değinmek yerinde olacaktır.

1.5.1. 1920-1951 Yılları Arasında Göçmen Sorununa Dair Yapılan Uluslararası Çalışmalar

XX. Yüzyılın başlarında cereyan eden Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı, milyonlarca kişinin göç etmesine neden olmuş ve böylece göçmen meselesi bir insanlık sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerde savaşın getirdiği sonuçlar nedeniyle yerlerini terk etmeye zorlanan milyonlarca insana Kızılhaç'tan (League of Red Cross Societies) başka yardım sağlayabilecek herhangi bir uluslararası organize kuruluşun bulunmaması da sorunun vahametini artırmıştır. Milletler Cemiyeti (The League of Nations=MC) kurulduktan sonra[176] göçmen meseleleriyle ilgilenilmeye başlanmıştır.[177] Çünkü göç hareketleri hat safhaya ulaşmıştır. MC., yurtsuz-yuvasız kalan Avrupalı göçmenleri yerleştirmek ve yeni bir sosyal hayata kavuşturmak amacıyla uluslararası bir muhaceret komisyonu kurmuş ve başkanlığına da Norveçli Kaşif F. Nansen'i getirmiştir. 1933-1945 yılları arasında tahminen dünyadaki göçmen sayısı 79 milyonu aşmıştır.[178]

I. Dünya Savaşı sonlarından 28 Temmuz 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme'nin Cenevre'de imzalanmasına kadar geçen süre iki ayrı dönemden oluşmaktadır. Bunlardan ilki MC dönemi; ikincisi ise BM dönemidir. MC döneminin başlangıcında, mültecilerle ilgili yardım ve koruma sağlayacak organize kuruluşların bulunmaması, bu konuda bazı kuruluşların oluşturulmasına ve mülteci

---

[175] M. Tevfik Odman, *Mülteci Hukuku*, AÜ. SBF. İnsan Hakları Merkezi, Ankara 1995, s. 14.
[176] Milletler Cemiyeti Misak-ı 1919'da kabul edilmiş ve 10 Ocak 1920'de de yürürlüğe girmiştir.
[177] M. T. Odman, *a.g.e.*, s. 15; UNHCR, *Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status Under the 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees*, Geneva January 1992, s. 3.
[178] C. Eren, "Türkiye'de Göç...", s. 11.

sorununun geniş boyutta ele alınmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Mülteciler Yüksek Komiserliği, Mülteciler Uluslararası Nansen Ofisi, Hükümetlerarası Mülteciler Komitesi ve BM Yardım ve Yeniden Yapılanma Yönetimi kurulmuştur. MC döneminde başlayan örgütlenme faaliyetleri, BM döneminde de sürdürülmüş ve bu çerçevede İnsan Hakları Evrensel Bildirisi yayınlanmıştır. Uluslararası Mülteci Örgütü, BMMYK oluşturulmuş ve 1951 Tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme hazırlanmıştır.[179]

1.5.1.1. F. Nansen Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği

Mültecilerin korunmasına ilişkin ilk örgütlenme, MC kararıyla gerçekleştirilen F. Nansen Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği (F. Nansen League of Nation High Commisioner for Refugees)'dir. Nansen, bazı ülke ve gönüllü kuruluşların da desteğiyle I. Dünya Savaşı tutsaklarının ülkelerine dönmelerini sağlayabilmek için "*Nansen Pasaportu*" olarak adlandırılan özel bir kimlik kartı hazırlamış ve bu pasaport 53 ülke tarafından tanınmıştır.[180]

Nansen Pasaportu, bir ülkeye giren mültecilerin yerleşimini kolaylaştırmak için Dr. Nansen tarafından giriş-çıkış vizelerini kaldıran bir düzenlemeydi. 22 Ağustos 1921'de Cenevre'de düzenlenen Hükümetlerarası Konferans'a 10 ülke katılmıştır. Burada milli bir pasaport eksikliğini telafi edecek bir kimlik veya seyahat belgesi oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda MC Yüksek Komiserliği 3-5 Temmuz 1922 tarihinde 16 ülkenin katılımıyla Cenevre'de tekrar bir konferans yapılmıştır. Bu konferansta ilk olarak Rus mülteciler için bir kimlik belgesi düzenlenmesine karar verilmiştir. Oluşturulan kimlik belgesi "Nansen Pasaportu" olarak isimlendirilmiştir.[181]

1929 Yılında MC, Yüksek Komiserlik'le ilgili olarak daha sağlıklı bir arayış içine girmiştir. Nansen'in 1930 yılında ölümü üzerine, Mülteciler Uluslararası Nansen Ofisi (International Nansen Office for Refugees) adı altında bir otonom ofis kurulmuştur. Alman işgali altında bulunan topraklardan ayrılmak isteyen kişilerin sorunlarını çözümlemek amacıyla, ABD Başkanı Franklin Roosvelt'in girişimleriyle, 32 ülkenin temsilcileri 1938'de Evian'da toplanmıştır. Bu toplantıda, 31 ülkenin katılımıyla, Londra'da faaliyet gösterecek "*Hükümetlerarası Mülteciler Komitesi"* (International Committee on Refugees) oluşturulmuştur. Yüksek Komiserlik, II. Dünya

[179] M. T. Odman, *a.g.e.*, s. 14-15.
[180] M. T. Odman, *a.g.e.*, s. 16.
[181] UN, "A Study of Statelessness", *UNHCR*, New York 1949.

Savaşı boyunca Alman topraklarında kayda değer bir faaliyette bulunamamıştır. Çalışmalarını 31 Aralık 1946'ya kadar sürdüren komite, bu tarihten sonra görev ve sorumluluklarını *Uluslararası Mülteci Teşkilatı*'na devretmiştir. Bu arada 1938 yılında kurulan Hükümetlerarası Mülteciler Komitesi, işgal altındaki topraklarda bulunan kişilerin kendi anavatanları dışına yerleştirilmeleriyle ilgilenmişti. Buna karşılık 1941 yılı başlarında, 44 ülkenin katılımıyla kurulan *BM Yardım ve Yeniden Yapılanma Yönetimi*, bu kişilerden kendi vatanlarına dönmek isteyenlerle ilgilenmiştir.[182]

1.5.1.2. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, BM Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948'de kabul edilmiştir. Bir başlangıç bölümü ve 30 maddeden oluşan İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, ilk kez insan hak ve temel hürriyetlerinin uluslararası düzeyde bir tanımını oluşturmuştur. Herhangi bir güvence mekanizması öngörmeyen ve üye devletlerden '*bu hakların dünyaca fiilen tanınması ve tatbik edilmesini sağlamaya gayret etmelerini*' istemekle yetinmiştir.[183] İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde, '*herkesin bir vatandaşlığa sahip olma hakkının bulunduğu ve kimsenin keyfî olarak bu haktan yoksun bırakılamayacağı*' ilkesine açık bir biçimde yer verilmiştir.[184]

Bildirinin önemli bazı maddeleri şunlardır;

Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahip olan insanlar birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar (m.1). Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet veya herhangi başka bir ayrım gözetmeksizin bu bildiriyle ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilme hakkına sahiptir (m.2).[185] Hiç kimse işkenceye, acımasız ve insani olmayan, onur kırıcı ceza ya da muameleye maruz bırakılmamalıdır (m.5). Herkes her nerede olursa olsun yasa önünde bir kişi olarak tanınma hakkına sahiptir (m.6).[186] Hiç kimse keyfî olarak tutulamaz, alıkonamaz ve sürülemez (m.9). Herkes, herhangi bir devletin arazisi dâhilinde serbestçe seyrüsefer ve ikâmet eylemek hakkına haizdir (m.13/1). [187] Herkes kendi ülkesi de dâhil olmak üzere,

---

[182] M. T. Odman, *a.g.e.*, s. 17-19.
[183] BMMYK, *Sığınma ve Mülteci Konularındaki Uluslararası Belgeler ve Hukuki Metinler*, BMMYK Ankara Temsilciliği, Ankara 1998, s. 168; İnayet Burcu Akyürek, *Mülteci Hukuku ve Türkiye Uygulaması*, (Kırıkkale Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2007, s. 8.
[184] BMMYK, *Dünya Mültecilerinin Durumu 1997-1998: Bir İnsanlık Sorunu*, Ankara 1998, s. 225.
[185] BMMYK, *Sığınma ve Mülteci...*, s. 169.
[186] G. Gökcan vd., a.g.m., *www.multeci.net*, E.T.: 22.03.2010.
[187] M. T. Odman, *a.g.e.*, s. 29.

herhangi bir ülkeyi terk etme ve kendi ülkesine dönme hakkına sahiptir (m.13/2).[188] Herkes zulüm karşısında başka ülkelerde sığınma talebinde bulunma ve sığınma olanağından yararlanma hakkına sahiptir (m.14).[189] Hiç kimse keyfî olarak vatandaşlığından veya vatandaşlığını değiştirme hakkından mahrum edilemez (m.15/2).[190]

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin içeriği incelendiği zaman; insanlara sadece sığınma hakkı tanımakla kalmayıp, sığınma hakkıyla doğrudan veya dolaylı ilgili olan diğer pek çok hakkı da ihtiva ettiği görülmektedir. İlgili bildirinin 14. maddesinde belirtilen zulüm karşısında başka bir ülkeye sığınma hakkı, mültecilerin korunması için en geçerli uluslararası bir hukuk kuralıdır.[191] Bu bildiri, 1951'de uluslararası norm olarak şekillenmiştir. Türkiye de, bunun ilk hazırlayıcıları ve imzalayıcılarından birisi olmuştur.[192]

Hür ve medeni ülkelerin çoğu, her yıl Temmuz ayının üçüncü haftasını '*Esir Milletler Haftası*' olarak kabul etmektedirler. Bu ülkelerdeki STK'lar, Esir Milletler Haftası'nda, esir insanların ve milletlerin de Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin kapsadığı hak ve hürriyetlerden yararlanmaları için uygun şekillerde faaliyetler göstermektedirler.[193]

1.5.1.3. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin Kuruluşu

XX. yüzyılda artan nüfus hareketleri nedeniyle dünya devletleri göç konularına daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu doğrultuda 1932'deki *Beynelmilel Muhaceret İstatistikleri Konferansı*'nda yapılan tavsiyeye göre; liman tutanakları, sınır kontrol kayıtları, nüfus kütükleri ve gümrük fişleri uygulamaları göç konusunda ana bilgi kaynakları olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak diğer bir gelişme de 1949 yılında toplanan BM Nüfus Komisyonu'nun bütün devletlerin gümrüklerde turistlerden giriş-çıkış

---

[188] G. Gökcan vd., a.g.m., *www.multeci.net*, E.T.: 22.03.2010.
[189] BMMYK, *Sığınma ve Mülteci...*, s. 170; G. Gökcan vd., a.g.m., *www.multeci.net*, E.T.: 22.03.2010.
[190] M. T. Odman, *a.g.e.*, s. 29.
[191] UN, *Addendum to the Report of The United Nations High Commissioners for Refugees*, New York 1998, s. 6.
[192] Taner Kılıç, "Türkiye'de ve Dünyada Mülteci Kadınlar", *Uluslararası Göç ve Kadın Sempozyumu, Bildiriler*, (1-2 Aralık 2007-İstanbul), İstanbul, 2007, s. 57.
[193] Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, "1970 Yılı Esir Milletler Haftası Münasebetiyle Yayımlanan Beyanname", İstanbul.

bilgilerini kaydetmelerini istemesi olmuştur.[194] Bu vesileyle hangi ülkeye ne amaçla giriş yapıldığını tespit etme imkânı doğmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında, göçmenler ve mülteciler meselesi daha fazla gündem oluşturmuştur. Savaşın sebep olduğu göçlerin ve ilticaların çeşitli yönleriyle incelenmesi, göçmen ve mültecilerin elverişli memleketlere yerleştirilmeleri, bunların ekonomik, kültürel, sosyal ve hukuki problemlerinin ve haklarının ele alınması ve yeni yerlerde barındırılmaları, iş güç sahibi edilmeleri, yerli nüfusla kaynaşmalarının sağlanması gibi konularda, gereken tedbirlerin alınması amacıyla, "*Avrupa ve Dünya Göçmen ve Mülteciler Meselelerini İnceleme Teşkilatları* (*AWR-AER*)" kurulmuştur.[195]

Doğu Avrupa'daki politik değişimler ve yeni bunalımlar, BM bünyesinde sorumlu yeni bir organa gereksinimi ortaya çıkarmış ve konunun daha geniş manada ele alınmasına neden olmuştur. 1945 San Francisco Konferansı'nda, mülteciler için yeni bir uluslararası örgüt oluşturulması kararlaştırılmış ve Şubat 1946'da, BM Genel Kurulu Ekonomik ve Sosyal Konseyi bu konuyla görevlendirilmiştir. BM Yardım ve Yeniden Yapılanma Yönetimi'nin *Uluslararası Mülteciler Örgütü* (International Refugees Organisation=IRO)'nün kurulmasını tavsiye etmesi üzerine Aralık 1946'da IRO kurulmuştur. Böylece 31 Aralık 1946'da Hükümetlerarası Mülteciler Komitesinin görevleri IRO'ya devredilmiştir.[196]

II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen olaylar, Soğuk Savaş'ın yarattığı gerginlikler, Çin'den Çekoslovakya'ya kadar pek çok ülkenin komünist yönetimlere geçmesi, IRO'dan daha etkili uluslararası bir organizasyonun gerekliliğini ortaya koymuştur.[197] Böylece, BMMYK'nın bir ofis olarak kurulması konusu; BM'nin 3 Aralık 1949 tarihli genel kurulunda, "1 Ocak 1951 tarihinden itibaren BMMYK Ofisi'ni kurma" kararı şeklinde ele alınmıştır. BM'nin 3 Aralık 1949 Tarih ve 319 Sayılı kararıyla, bu ofis kurulmuştur. BMMYK Ofisi'nin tüzüğe göre; "*Irkı, dini, milliyeti ya da siyasi görüşü nedeniyle, zulüm görmekten haklı sebeplerle korkan, vatandaşı olduğu ülkenin korunmasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen kişiler*" mülteci olarak tanımlanmıştır.[198] Bu yeni örgüt, 1 Ocak 1951 tarihinde tüm insanlığa kapılarını

---

[194] H. Cillov, *a.g.e.*, s. 381.
[195] T.C. İmar ve İskân Bakanlığı, *Avrupa ve Dünya Göçmen ve Mülteciler Meselelerini İnceleme Teşkilatlarının (AER-AWR) Vaduz Lichtenstein'da Yapılmış Olan Genel Kurul Toplantısı Hakkında Rapor*, Ankara 1962, s. 5.
[196] BMMYK, *Parlamenterler İçin...*, s. 9; M. T. Odman, *a.g.e.*, s. 26-27.
[197] O. Deniz, *Uluslararası Göçler...*, s. 22.
[198] BMMYK, *Sığınma ve Mülteci…*, s. 60; Çiğdem Altınışık-Mehmet Şahin Yıldırım, *Mülteci Haklarının Korunması*, Ankara 2002, s. 7.

açmış ve Yüksek Komiser olarak Avukat Gerrit Jan van Heuven Goedhart atanmıştır.[199]

BMMYK, ilk etapta 1951'den önce Avrupa'da meydana gelen olaylar nedeniyle ortaya çıkan göçmen meseleleriyle ilgilenmek amacıyla kurulmuşsa da, zamanla faaliyet alanındaki mekân ve zaman sınırlandırması kaldırılarak, örgüte evrensel bir nitelik kazandırılmıştır.[200]

Türkiye, Avrupa dışından gelen sığınmacıları mülteci olarak kabul etmemektedir. Dolayısıyla Türkiye'deki Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların üçüncü bir ülkeye yerleştirilmelerinde en önemli görevi BMMYK üstlenmektedir. Türkiye'ye Avrupa dışından gelen kişilerin yasal sığınma başvuruları ikili prosedürle yürütülmektedir: Türk Hükümeti'nin geçici iltica prosedürü ile BMMYK'nın mülteci statüsü belirleme prosedürü aynı anda işletilmektedir. Mültecilik statüsü belirleme prosedürü sonucunda başvuru yapan kişiler kabul alırlarsa üçüncü bir ülkeye yerleştirilmekte, ret alırlarsa tebaası oldukları ülkeye geri gönderilmektedirler.[201]

Türkiye'ye başvuruda bulunan sığınmacıların dosyalarının incelendiği BMMYK'nın Ankara dışında İstanbul ve Van'da da ofisleri bulunmaktadır. BMMYK sığınma başvurularını değerlendirmek dışında, sığınmacı ve mültecilere çeşitli sosyal yardımlar da sunmaktadır. Yeni başvuranlara tek seferlik yardım yapılmakta, başvurusu kabul edilenler arasından çok zor durumda olanlara maddi destek sağlanmaktadır.

Türkiye'de 2003-2006 yılları arasında Iraklıların yaptığı başvuru dosyaları, çeşitli sebeplerle, BMMYK tarafından askıya alınmıştır. BMMYK genel merkezi tarafından, 18 Aralık 2006 tarihinde alınan tavsiye kararı doğrultusunda da hızla işlenmeye başlanmıştır. Mülteci statüsünün varışta belirlenmesi (*prima facie)* uygulamasına göre; Kuzey Irak'taki üç eyaletten gelenlerin dışındaki Iraklılar, mülteci olmalarını engelleyen herhangi bir durum olmadığı sürece, doğrudan mülteci olarak kabul edilmiştir. Bu karardan sonra Türkiye'de sığınma başvurusu yapan Iraklıların sayısı artmıştır. Bu artış karşısında BMMYK, 2007 yılından beri, diğer sivil toplum kuruluşlarıyla müşterek çalışmalar yaparak, sığınmacıların üçüncü ülkelere yerleştirilmesi işini sürdürmeye devam etmiştir.[202]

---

[199] M. T. Odman, *a.g.e.*, s. 30-31.
[200] O. Deniz, *Uluslararası Göçler...*, s. 22.
[201] Didem Danış-Damla Bayraktar, *Irak'tan Irağa: 2003 Sonrası Irak'tan Komşu Ülkelere ve Türkiye'ye Yönelik Göçler*, ORSAM, Ankara Kasım 2010, s. 24.
[202] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 24.

1.5.2. Cenevre Sözleşmesi (28 Temmuz 1951)

BM Genel Kurulu tarafından kabul olunan İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin, insanların ana hürriyetlerden ve insan haklarından fark gözetmeksizin faydalanmaları gerektiği ilkesini teyit ederek anlaşmışlardır. [203] Anlaşmada yer alan ve Türkiye'yi de yakından ilgilendiren önemli bazı maddeler şunlardır:

Madde-1/A(2): İşbu Sözleşme'nin amaçları bakımından '*mülteci*' kavramı: 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikâmet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır.

Madde-1/B(1): İşbu Sözleşme'nin amaçları bakımından 1. maddenin A (2)'deki kısmı '*1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar*' ifadesi ya;

(a) '*1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da meydana gelen olaylar*' veya;

(b) '*1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da veya başka bir yerde meydana gelen olaylar*' anlamında anlaşılacak ve her taraf devlet, bu sözleşmeyi imzaladığı, tasdik ettiği veya ona katıldığı sırada, bu sözleşmeye göre taahhüt ettiği yükümlülükler bakımından, bu ifadenin kapsamını belirten bir beyanda bulunacaktır.[204]

Her mültecinin, bulunduğu ülkeye karşı özellikle yasalara, yönetmeliklere ve kamu düzeni için alınan önlemlere uyma yükümlülükleri vardır (m.2). Taraf devletler bu sözleşme hükümlerini mültecilere, ırk, din veya geldikleri ülke bakımından ayırım yapmadan uygulayacaklardır (m.3). Taraf devletler menkul ve gayrimenkul mülkiyet edinme ile buna bağlı diğer hakları, menkul ve gayrimenkul mülkiyete ait kira ve diğer sözleşmelerle ilgili hakları, her mülteciye, mümkün olduğu kadar müsait ve her halde genel olarak aynı koşullardaki yabancılara sağlanandan daha az müsait olmayan bir şekilde uygulayacaktır (m.13).

---

[203] Sözleşmenin detayları için Bkz.: Paul Weis, *The Refugee Convention 1951*, UNHCR, Geneva [t.y.]; Kadir Ay, *İltica ve Göç Mevzuatı*, Ankara 2005, s. 59; Karin Landgren, "Deflecting International Protection by Treaty: Bilateral and Multilateral Accords on Extradition, Readmission and the Inadmissibility of Asylum Requests", *New Issues in Refugee Research*, UNİCEF, New York 1999, s. 19.

[204] BMMYK, *Mültecilerin Hukukî Statüsüne İlişkin Sözleşme*, Ankara 1996, s. 1-2; K. Ay, *a.g.e.*, s. 59-60; BMMYK, *Sığınma ve Mülteci...*, s. 68; Muhteşem Kaynak-Refet Yinanç, *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)*, Ankara 1992, s. 31.

Taraf devletler mültecilere, temel eğitim konusunda, vatandaşlarına uyguladıkları muamelenin aynısını uygulayacaklardır (m.22). Taraf devletler ülkelerinde yasal olarak bulunan bir mülteciyi, ulusal güvenlik veya kamu düzeni ile ilgili sebepler dışında sınır dışı edemeyeceklerdir (m.32). Hiçbir taraf devlet bir mülteciyi, ırkı, dini, tâbiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir (m.33/1).[205]

Cenevre Sözleşmesi'ni ve bu konvansiyonla ilgili 1967 protokolünü, dünyadaki 190 devletten 140'ı imzalamıştır.[206] Bu sözleşme taslağının hazırlandığı konferansa katılan 26 ülkeden biri olan Türkiye, sözleşmeyi hemen imzalamışsa da onaylanması biraz zaman almıştır. Türkiye, ilgili sözleşmeyi ancak 29 Ağustos 1961 Tarih ve 359 Sayılı kanunla onaylamış ve 5 Eylül 1961 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 30 Mart 1962 tarihinde, katılım belgesi gönderilmek suretiyle Türkiye sözleşmeye taraf olmuştur. [207]

Türkiye 1951 Cenevre Sözleşmesi'ni kabul ederken, sözleşmeden doğan tercih hakkını kullanarak, içerisinde bulunduğu bölgeyi de dikkate alarak, coğrafi çekince koymuştur. Bu çekince doğrultusunda, sadece Avrupa ülkelerinden iltica talebinde bulunanları kabul edip, diğer ülke vatandaşlarını sözleşme kapsamı dışında değerlendirmiştir.[208]

Mülteciler ve Vatansız Kişilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nde, baskı ve zulmü haklı gösteren nedenler olarak ırk, din, milliyet, belli bir toplumsal gruba mensubiyet veya siyasi düşünceyi kabul etmek hususları mültecilik için gerekçe olarak kabul edilmiştir.[209] Bahsedilen nedenlere bakıldığında, Ortadoğu'dan yapılan göçlerin nedenleriyle örtüştüğü görülmüştür. Yani Ortadoğulu göçmenlerin çoğu, mülteci statüsünde değerlendirilmesi gereken kişilerdir. Fakat

---

[205] BMMYK, *Mültecilerin Hukukî...*, s. 3-12.

[206] Stephen Castles-Mark J. Miller, *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, (Çev.: Bülent Uğur Bal-İbrahim Akbulut), İstanbul 2008, s. 144.

[207] Düstur. Trp. IV, C. 1, s. 3052; *Resmi Gazete*, 5 Eylül 1961, S. 10898; BMMYK, *İltica ve Göç...*, s. 9; Taner Kılıç, "Türk Hukuk Mevzuatında Mültecilerle İlgili Düzenlemeler", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011; Fuat Özdoğru, "Dünyada Mülteci Hareketleri, Türkiye'nin Konumu ve Mültecilerin Karşılaştıkları Sorunlar", *http://multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 05.05.1012; Mehmet Akzambak, *İnsan Hakları*, C. I, Ankara 1998, s. 116; İ. B. Akyürek, *a.g.t.*, s. 48.

[208] AREM, "Göçmen Kaçakçılığı... ", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011; M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 31.

[209] Zafer Kantarcıoğlu, "Mülteci Hukuku ile İlgili Yargısal Uygulamalarda Karşılaşılan Sorunlar ve Danıştay'ın 10 Günlük Süreye Genel Yaklaşımı", *Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler*, İstanbul 2004, s. 73.

Türkiye'nin Batı Dünyası'nı etkilemek için koyduğu coğrafi çekince, Ortadoğu'dan yapılan iltica başvurularını mülteci olarak değerlendirmesine engel teşkil etmiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu'dan gelen göçmenlere karşı uyguladığı politikalarda dikkat çekici bir husus da, coğrafi kısıtlama hakkını tam olarak işletmediğidir. Bir kere, Türkiye bu sözleşmeyi 1961 yılında yürürlüğe koymuştur ki, bu sözleşmenin kabulünden 10 yıl sonra demektir. İkincisi, Ortadoğu'dan yapılan -özellikle Türk soylu- göçlere karşı tam bir engelleme yapılmamıştır. Dolayısıyla Türkiye, Cenevre Sözleşmesi'ni, Avrupalı devletlere karşı kullandığı batıcılık taraftarı bir ara formül olarak kullanmıştır. Aksi takdirde Türkiye göçmenlerden büyük rahatsızlık duysaydı, Balkanlar veya Kafkaslardan gelenlere sınırlama getirmesi gerekirdi. Çünkü Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'ye yapılan göçlerin çoğunluğunu Balkanlar'dan yapılan göçler oluşmuştur.

Türkiye'nin Cenevre Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafi sınırlamayı en sıkı uyguladığı dönem, 1961-1980 yılları arası olmuştur. Bu dönemde Türk makamları, daha çok Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'dan gelen mültecilerle ilgilenmiş ve bunların çoğunu üçüncü bir ülkeye yerleştirmiştir. 1980'lerde BMMYK'nın Türkiye üzerindeki etkisi azalmış, bununla birlikte Ortadoğu'dan (özellikle Irak ve İran'dan) yapılan kitlesel göçler hukuki sistemi altüst etmiştir.[210] Zaten Avrupa dışından gelen mültecilerin hukuki durumunu düzenleyen herhangi bir metin de yoktu. Ortadoğu'dan gelen göçmenlerin durumu, 2510 Sayılı İskân Kanunu, 5682 Sayılı Vatandaşlık Kanunu, 5683 Sayılı Pasaport Kanunu ve Yabancıların ikâmeti ve Hareket Kanunu'na göre düzenlenmiştir.

1980'lerin sonlarından itibaren İran, Irak, Afganistan, Suriye, Somali, Sri Lanka, Sudan, Filistin ve Tunus gibi ülkelerden gelen sığınmacılar, Türk vatandaşlığından yararlanmaya başlamıştır. Bunların arasında en büyük grubu Irak'tan gelenler oluşturmuştur. BMMYK ve Türk yetkilileri arasındaki anlaşmazlıklar da bu sıralarda su yüzüne çıkmıştır. Nisan 1991'de, Kuzey Irak'tan gelen sığınmacıların bakımı, ilgilenilmesi ve geri gönderilmeleri gibi meseleler ciddi problemler teşkil etmiştir.[211]

Türkiye açısından işin yasal çerçevesi incelendiğinde, sadece Avrupa ülkelerinden yapılan ilticaları kabul ettiği görülmüştür. Avrupa dışındaki ülkelerden

---

[210] Kemal Kirişçi, "UNHCR and Turkey: Cooperating for Improved Implementation of the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees", *International Journal of Refugee Law*, V. XIII, Oxford 2001, s.71.

[211] K. Kirişçi, "UNHCR and Turkey...", s. 76-77.

gelenler ise '*sığınmacı*' olarak tanımlanmış ve geçici bir süre için misafir edildikten sonra üçüncü bir ülkeye gönderilmişlerdir. Resmi tanımlamaya göre tertiplenen bu durum, Türkiye'deki mültecilere yönelik hizmetlerin yetersizliğini ortaya koymuştur. Ancak Türkiye'nin yaptığı *1994 Yönetmeliği* ve AB'nin 2000 yılında hazırladığı *Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi*'nde, göç konularında kısa ve orta vadeli öncelikler belirlenmiştir. Buna göre Türkiye'nin orta vadede coğrafi çekincesini kaldırması ve Avrupa dışından gelenlere ikâmet hakkı tanıması ve bu süreçte birtakım destek hizmetlerini sunması önerilmiş ve bu öneriler Türkiye tarafından kabul görmüştür.[212]

Türkiye'nin Cenevre Sözleşmesi'ne coğrafi çekince koymasındaki haklılık payına gelince; Türkiye coğrafî konumunun kendisine yüklediği misyonla, yoğun bir nüfus devinimi içerisinde olmuştur. Cumhuriyet tarihi boyunca dış göç oranının genel nüfusla kıyaslandığında azımsanmayacak kadar fazla olması, bu ülkeyi göç konusunda daha temkinli ve tedbirli hareket etmeye zorlamıştır. Tablo 16'da görüleceği üzere, 1935 yılında Türkiye nüfusunun yaklaşık 1/17'si yurtdışı doğumludur. Bu oran ilerleyen yıllarda % 2 seviyesine kadar gerilemiştir. Ancak bu oranın yurtdışından gelenlerden ibaret olduğu dikkate alınırsa, göçmen sayılarının büyüklüğü ve net göç miktarı daha iyi anlaşılabilir.

Tablo 16. Türkiye nüfusu ve Türkiye'deki yurtdışı doğumlular (1935-2000)

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Türkiye'de Doğanlar		Yurtdışı Doğumlular		Bilinmeyen
		Sayı	%	Sayı	%	
1935	16.158.018	15.195.859	94.05	962.159	5.95	-
1945	18.790.174	17.957.558	95.57	832.616	4.43	-
1950	20.947.188	20.180.424	96.39	755.526	3.61	11.238
1955	24.064.763	23.172.925	96.48	845.962	3.52	45.876
1960	27.754.820	26.786.180	96.57	952.515	3.43	16.125
1965	31.391.421	30.482.810	97.12	903.074	2.88	5.537
1970	35.605.176	34.713.754	97.50	889.170	2.50	2.252
1975	40.347.719	40.205.765	99.67	134.146	0.33	7.208
1980	44.736.957	43.863.737	98.06	868.195	1.94	5.025
1985	50.664.458	49.725.325	98.15	934.990	1.85	4.143
1990	56.473.035	55.335.869	97.99	1.133.152	2.01	4.014
2000	67.803.927	66.526.067	98.14	1.260.530	1.86	17.330

Kaynak: DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Ankara 2003, s. 48.

Tablo 17'de gösterilen ve sadece 1995-2000 yılları arasındaki 7 yıllık döneme ait olan veriler de, yurtdışından Türkiye'ye yapılan göçlerin büyüklüğüne delalet etmektedir. Burada dikkat çekici husus; yurtdışından gelen göçmenler cinsiyet açısından

[212] S. Buz, "Aile Politikalarına...", s. 59.

değerlendirildiğinde yaklaşık % 60'ının erkeklerden % 40'ının ise kadınlardan oluşmasıdır. Yani göçmenlerin yarıdan fazlası erkektir. Sadece Balıkesir'e göç eden kadınlar % 50.58 oranıyla erkekleri geçmiştir. Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Dolayısıyla Türkiye'nin göçmenlere karşı coğrafi kısıtlamaya gitmesi tepkisel bir olay olarak değerlendirilebilir.

Tablo 17. Yurtdışından yapılan göçlerin illere göre dağılımı (1995-2000)

İl	Toplam	Erkek	%	Kadın	%	İl	Toplam	Erkek	%	Kadın	%
Adana	4.136	2.442	59,05	1.694	40,95	Konya	5.300	3.104	58,56	2.196	41,44
Adıyaman	396	279	70,45	117	29,55	Kütahya	1.794	990	55,18	804	44,82
Afyon	2.135	1.200	56,20	935	43,80	Malatya	858	520	60,60	338	39,40
Ağrı	415	276	66,50	139	33,50	Manisa	2.066	1.116	54,02	950	45,98
Amasya	806	485	60,17	321	39,83	K. Maraş	1.550	964	62,19	586	37,81
Ankara	17.660	10.055	56,93	7.605	43,07	Mardin	744	439	59,00	305	41,00
Antalya	10.002	5.269	52,67	4.733	47,33	Muğla	3.368	1.707	50,68	1.661	49,32
Artvin	693	472	68,10	221	31,90	Muş	222	151	68,02	71	31,98
Aydın	3.063	1.570	51,25	1.493	48,75	Nevşehir	1.949	1.097	56,29	852	43,71
Balıkesir	4.065	2.009	49,42	2.056	50,58	Niğde	576	326	56,60	250	43,40
Bilecik	540	321	59,44	219	40,56	Ordu	1.947	1.206	61,94	741	38,06
Bingöl	396	308	77,77	88	22,23	Rize	986	666	67,55	320	32,45
Bitlis	120	66	55,00	54	45,00	Sakarya	2.245	1.353	60,27	892	39,73
Bolu	708	458	64,68	250	35,32	Samsun	2.796	1.756	62,80	1.040	37,20
Burdur	873	500	57,27	373	42,73	Siirt	113	71	62,83	42	37,17
Bursa	17.948	9.134	50,89	8.814	49,11	Sinop	996	565	56,73	431	43,27
Çanakkale	1.285	695	54,08	590	45,92	Sivas	2.108	1.238	58,73	870	41,27
Çankırı	441	247	56,00	194	44,00	Tekirdağ	5.573	2.855	51,23	2.718	48,77
Çorum	1.380	845	61,23	535	38,77	Tokat	966	562	58,18	404	41,82
Denizli	3.962	2.209	55,75	1.753	44,25	Trabzon	3.318	1.702	51,30	1.616	48,70
Diyarbakır	836	527	63,03	309	36,97	Tunceli	224	163	72,77	61	27,23
Edirne	1.318	777	58,95	541	41,05	Şanlıurfa	803	542	67,50	261	32,50
Elazığ	914	675	73,85	239	26,15	Uşak	1.575	906	57,52	669	42,48
Erzincan	754	446	59,15	308	40,85	Van	1.760	1.115	63,35	645	36,65
Erzurum	881	580	65,83	301	34,17	Yozgat	2.377	1.330	55,60	1.047	44,40
Eskişehir	2.012	1.170	58,15	842	41,85	Zonguldak	2.071	1.192	57,56	879	42,44
Gaziantep	2.166	1.270	58,63	896	41,37	Aksaray	1.822	1.131	62,07	691	37,93
Giresun	1.666	980	58,82	686	41,18	Bayburt	236	176	74,58	60	25,42
Gümüşhane	598	347	58,02	251	41,98	Karaman	1.042	601	57,68	441	42,32
Hakkâri	363	252	69,42	111	30,58	Kırıkkale	446	257	57,62	189	42,38
Hatay	4.596	3.288	71,54	1.308	28,46	Batman	232	131	56,47	101	43,53
Isparta	1.621	850	52,43	771	47,57	Şırnak	445	262	58,88	183	41,12
İçel	3.474	1.974	56,82	1.500	43,18	Bartın	667	412	61,77	255	38,23
İstanbul	54.644	29.409	53,81	25.235	46,19	Ardahan	287	194	67,60	93	32,40
İzmir	18.025	9.440	52,37	8.585	47,63	Iğdır	635	420	66,14	215	33,86
Kars	549	363	66,12	186	33,88	Yalova	1.401	759	54,18	642	45,82
Kastamonu	595	354	59,50	241	40,50	Karabük	308	182	59,09	126	40,91
Kayseri	3.912	2.266	57,92	1.646	42,07	Kilis	105	64	60,95	41	39,05
Kırklareli	1.546	780	50,45	766	49,55	Osmaniye	386	249	64,51	137	35,49
Kırşehir	1.124	692	61,56	432	38,44	Düzce	917	551	60,09	366	39,91
Kocaeli	4.279	2.457	57,42	1.822	42,58	Genel	**234.111**	**130.762**	**59,94**	**103.349**	**40,06**

Kaynak: TUİK, "*İllere Göre Yurtdışından 1995-2000 Yılları Arasında Gelen Göç*", www.tuik.gov.tr, 15.04.2010.

Tablo 18. Ziyaret amaçlarına göre güney illerinden Türkiye'ye giriş yapanlar (1966-1976)

Yıllar	Giriş Amacı	Giriş Kapısı						İllerin Yıl Toplamı
		İçel	Adana	Hatay	Gaziantep	Mardin	Hakkâri	
1966	Göç	-	-	81	34	6	-	121
	Eğitim	17	257	92	1.120	528	4	2018
	Çalışma	21	1.521	137	310	67	1	2057
	İl Toplamı	38	1.778	310	1.464	601	5	4.196
1967	Göç	-	4	-	24	4	-	32
	Eğitim	-	1.192	-	1.402	574	3	3.171
	Çalışma	1	1.630	-	185	52	2	1.870
	İl Toplamı	1	2.826	-	1.611	631	5	5.074
1968	Göç	-	17	10	18	1	3	49
	Eğitim	3	2.077	189	1.479	48	2	3.798
	Çalışma	5	1.637	148	129	-	3	1.922
	İl Toplamı	8	3.731	347	1.626	49	8	5.769
1969	Göç	2	10	10	14	-	-	44
	Eğitim	236	2.365	895	1.559	-	9	5.064
	Çalışma	17	1.003	274	253	-	1	1.548
	İl Toplamı	255	3.378	1.187	1.826	-	10	6.656
1970	Göç	-	23	20	14	6	17	80
	Eğitim	8	1.721	981	890	521	2	4.123
	Çalışma	34	2.093	415	77	76	5	2.700
	İl Toplamı	42	3.835	1.426	981	603	24	6.911
1971	Göç	5	16	73	45	16	1	156
	Eğitim	29	1.717	851	633	530	7	3.767
	Çalışma	17	1.105	523	72	107	1	1.825
	İl Toplamı	51	2.838	1.447	750	653	9	5.748
1972	Göç	2	4	17	-	3	1	27
	Eğitim	969	1.460	256	4	328	-	3.017
	Çalışma	66	648	2	-	274	-	990
	İl Toplamı	1.037	2.112	275	4	605	1	4.034
1973	Göç	14	2	20	1	131	-	168
	Eğitim	921	984	128	107	169	27	2.336
	Çalışma	170	693	151	78	23	6	1.121
	İl Toplamı	1.105	1.679	317	186	305	33	3.625
1974	Göç	22	6	7	2	-	-	38
	Eğitim	2.724	736	200	55	81	1	3.797
	Çalışma	130	904	103	4	12	1	1.154
	İl Toplamı	2.877	1.646	310	61	93	2	4.989
1975	Göç	13	38	132	14	46	1	244
	Eğitim	3.081	478	92	44	87	16	3.798
	Çalışma	169	638	214	5	27	4	1.057
	İl Toplamı	3.263	1.154	498	63	160	21	5.159
1976	Göç	8	13	8	6	1	-	34
	Eğitim	1.067	1.104	147	9	30	6	2.363
	Çalışma	37	1.140	89	9	12	5	1.292
	İl Toplamı	1.112	2.255	244	24	43	11	3.689
Genel Topl.	Göç	67	129	474	172	197	23	**1.062**
	Eğitim	9.055	14.091	3.831	7.302	2.896	77	37.252
	Çalışma	667	13.012	2.056	1.122	650	29	17.536
	İl Genel Toplamı	9.789	27.232	6.361	8.596	3.743	129	**55.850**

Kaynak: TUİK, 1966-1976 Yılları Arasındaki Muhtelif Turizm İstatistikleri.

Hedef ülke olarak Türkiye'ye yapılan göçler içerisinde Balkanlar hariç tutulursa, Ortadoğu'nun önemli bir yeri vardır. Ancak bu güne kadar bu konuda ciddi bir araştırmanın yapılmamış olması, bahsedilen coğrafyadan gerçekleşen göç olayının büyüklüğünü gölgelemiştir. Turizm istatistiklerinden elde edilen verilere göre; İçel-Hakkâri hattından 1966-1976 yılları arasında farklı uyruklara mensup 1.062 kişi sadece '*göç amacıyla'* giriş yapmıştır. Bu sayıya eğitim ve çalışma gibi göçe yakın amaçlarla gelenler de eklenirse, 55.850 kişi gibi büyük bir sayıya ulaşılmaktadır.

Elbette bu 55.850 kişinin tamamını Türkiye'ye yerleşmiş kişiler olarak değerlendirmek yanlıştır. Ancak eldeki veriler, başta Irak ve Suriye olmak üzere, Ortadoğu'dan Türkiye'ye büyük bir nüfus hareketinin olduğunu göstermektedir. Üstelik bu sayılar, sadece 6 güney ilinden yapılan yabancı girişlerine göre tertiplenmiştir. Yani Türkiye'nin tüm gümrük kapıları verileri incelendiğinde, bu sayının daha da artacağı kuvvetle muhtemeldir.

Tablo-18'de dikkat çeken hususların başında, 11 yıllık dönemde, Hatay iline yapılan 474 kişilik göç miktarının büyüklüğü gelmektedir. Göç amacıyla gelenler arasında 197 kişiyle 2. sırada Mardin; 172 kişiyle 3. sırada Gaziantep; 129 kişiyle 4. sırada Adana yer almaktadır. Mevcut veriler doğrultusunda bu göçmenlerin büyük çoğunluğunun Suriye kökenli olduğu söylenebilir.

Turizm istatistiklerinde Türkiye'ye giriş yapan yabancıların tabiiyetlerinin belirtilmemesi, hangi ülkeden ne kadar insanın göç amacıyla geldiğini tespit etmeyi olanaksızlaştırmıştır. 1966-1976 yılları arasında göç amacıyla Türkiye'ye gelenlerin köken olarak tüm dünya devletlerinden olma ihtimali olmakla birlikte, Irak ve Suriye'de Baas Partisi'nin iktidara gelmesi ve Arap-İsrail Savaşlarına paralel olarak nüfus hareketliliğinin artması, bu göçlerin çoğunlukla Türkiye'nin iki güney komşusu ülkeden olma ihtimalini arttırmıştır.

31 Ağustos 2001 tarihi itibariyle Türkiye'de BMMYK'nın ilgilendiği 8.140 göçmenden sadece 1.711'i Avrupalı, diğer 6.429'u ise Avrupa dışındandır.[213] Sayılardan da anlaşıldığı üzere, Türkiye'ye Avrupa dışından gelen göçmenlerin sayısı, Avrupa'dan gelenlerin yaklaşık dört katıdır. Dolayısıyla hukukî düzenlemelerde bu hususun dikkate alınması gerekmektedir.

Cenevre Sözleşmesi'nin uluslararası göçmenlere tanıdığı hakların yanı sıra,

---

[213] Sema Buz, *Türkiye'deki Sığınmacıların Üçüncü Bir Ülkeye Gidiş İçin Bekleme Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar*, (HÜ. SBE, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 46.

Türkiye'nin göçmen politikalarını etkileyen diğer bazı uluslararası metinler de mevcuttur. Bunlardan bazıları; Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme (1965). Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966). Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966)0. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme (1979), İşkenceye ve Diğer Zalimâne İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme (1984) ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989).[214]

1.5.3. İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Sözleşme

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nden esinlenilerek Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan İnsan Hakları Sözleşmesi, uluslararası hukuka büyük katkısı olan bir düzenlemedir. 4 Kasım 1950'de Roma'da imzalanan ve 3 Eylül 1953'te yürürlüğe giren bu sözleşmeyi, Türkiye 18 Mayıs 1954'te onaylamıştır.[215]

Kısaca '*Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*' veya '*12. Protokol*' olarak bilinen bu uluslararası metinde; insanların hukuk önünde eşit oldukları ve korunma hakkına sahip bulundukları vurgulanmıştır. Sözleşmeyle ayrımcılığın yasaklanması ve herkesin eşit haklardan yararlanabilmesi amaçlanmıştır.[216]

Türkiye göçmenlere yönelik olarak düzenlenen uluslararası toplantıların çoğuna destek vermiştir. Türkiye'nin aktif çalışmaları neticesinde, Eylül 1954'teki Milletlerarası Muhaceret Kongresi İstanbul'da toplanmıştır. Dünya Göç Teşkilatı'nın düzenlediği bu kongrenin başkanlığını İstanbul Valisi Fahreddin Kerim Bey yapmıştır.[217] Aynı kuruluşun 16-21 Eylül 1966 tarihleri arasında Avusturya'nın Feldkirch şehrinde yapılan XVI. Kongresi'ne Türkiye 2 delegeyle katılmıştır.[218] Böylece Türkiye uluslararası göç çalışmalarından hem etkilenmiş hem de bu çalışmaları etkilemiştir.

Uluslararası göç çalışmaları Türkiye'nin iç politikasına da sirayet etmiş olmalı ki, CHP 1961 yılında göçmenlere yönelik olarak şu açıklamayı yayımlamıştır: "*Göçmen vatandaşlarımızı, bu memleketin öz evlatları ve öz sahipleri sayıyoruz. Göçmen*

---

[214] T. Kılıç, "Bir İnsan...", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011.
[215] Tuğba Aydın, *Türk İdare Sisteminde Yerleşik Yabancılara Yönelik Bir İdari Örgütlenme Modeli: Göçmen Ofisleri*, (Akdeniz Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2009, s. 29.
[216] T. Aydın, *a.g.t.,* s. 32.
[217] Z. Fahri Fındıkoğlu, "Türkiye Göçmen Dernekleri Federasyonu ve Meseleleri", *Türk Yurdu*, S. 252, Ankara Ocak 1956, s. 490.
[218] Cevat Eren, "Dünya Muhaceret Meselelerini Araştırma Derneği'nin 1966 Uluslararası Kongresi", *Türk Dünyası*, S. 3, Ankara Ekim-Aralık 1966, s. 8-11.

vatandaşlarımızın haklarını korumak ve bütün sosyal meselelerini titizlikle ele almak başlıca vazifemiz olacaktır. Göçmen zümreleri arasındaki farklılıkları ortadan kaldıracağız ve bütün göçmenlerimizi devletin eşit himayesinden faydalandıracağız. Kendilerine mesken tahsis edilen göçmenlerimizin tapularını süratle vereceğiz. Anavatana gelen göçmenleri sınırdan itibaren layık oldukları sıcak alakayla karşılayacağız. Göçmen rehberlik merkezleri kurarak, yeni şartlara uymak için göçmenlerin muhtaç oldukları bütün bilgileri kendilerine vereceğiz."[219]

1.5.4. Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin 1954 ve Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin 1961 Sözleşmeleri

Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin 1954 Sözleşmesi ile vatansız kişilerin istikrarlı bir hayat sürmelerine yönelik yenilikler getirilmiştir. Daha sonra 1961 Sözleşmesi'yle vatansızlığa yol açan sorunların çözümüne yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu bakımdan her iki sözleşme de ulusal mevzuat açısından önemli bir başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.[220]

1954 Sözleşmesi'nde '*vatansız kişi*' şu şekilde tarif edilmiştir: Hiçbir devlet tarafından kendi yasalarının işleyişi içinde vatandaş olarak sayılmayan kişidir. [221] Bu tanımlamaya göre vatansız sayılan kişilerin, iltica hakkından yararlandırılmaları söz konusudur.

Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin 1961 Sözleşmesi'nde ise ırki, dini, etnik veya siyasi görüşü sebebiyle hiç kimsenin vatandaşlıktan yoksun bırakılmayacağı vurgulanmıştır. İlgili sözleşme, bireylerin ülkeden çıkarılmaları sonucunda vatansız kalmamaları ve bir ülkedeki kişilerin vatandaşlık hukukundan faydalanmaları gereken kuralları belirtmiştir.[222]

1.5.5. New York Protokolü (4 Ekim 1967)

Cenevre Sözleşmesi (1951) ve bu sözleşmede yer alan coğrafi çekinceyi kaldıran 1967 Protokolü, uluslararası arenada mülteciler hakkındaki iki temel belgedir. Cenevre Sözleşmesi, 1 Ocak 1951'den önceki olaylar sonucunda mülteci olanları kapsamaktadır. Ancak zamanla mültecilik sorunlarının farklılaşmasıyla, 4 Ekim 1967'de New York

---

[219] CHP, "CHP ve Göçmen Vatandaş", İzmir 1961.
[220] BMMYK, *Parlamenterler İçin...,* s. 22.
[221] BMMYK, *Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin 1954 Sözleşmesi ve Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin 1961 Sözleşmesi*, Ankara 1999.
[222] BMMYK, *Parlamenterler İçin...,* s. 22.

Protokolü yürürlüğe konmuştur. Bu protokolü onaylayan devletler, aynı zamanda Cenevre Sözleşmesi'nin de temel hükümlerini kabul etmişlerdir.[223]

New York Protokolü üç temel konuyu kapsamıştır:

a) Mülteci tanımıyla birlikte, mülteci statüsünün sona erdirilmesi ve mülteci statüsü dışında bırakılmaya dair hükümler.

b) Mültecilerin iltica ettikleri ülkelerdeki hukuki statüleri, geri gönderilme(me) durumları, temel hak ve yükümlülükleri.

c) BMMYK'nın yükümlülükleri ve sözleşme hükümlerinin uygulanmasındaki sorumlulukları.

Protokolü onaylayan devletler, protokole göre mülteci tanımına uyan tüm kişilere gereken ilgiyi göstermeyi kabul etmişlerdir.[224]

1967 Protokolü, Cenevre Sözleşmesi'nin ayrılmaz bir parçası olmakla beraber ondan bağımsızdır. Bu protokol, 1951 Sözleşmesi'nin mülteci tanımına getirmiş olduğu zaman ve coğrafyayla ilgili sınırlandırmayı kaldırmıştır.[225] Ancak protokolün 3. maddesinde; "*Hâlihazırda sözleşmeye taraf devletlerce sözleşmenin madde 1/B (1) (a)'ya uygun olarak yapılmış bulunan mevcut beyanlar, madde 1/B (2) gereğince genişletilmedikçe işbu protokol bakımından da hüküm ifade edeceklerdir*" şeklinde şerhlendirilmiştir. Türkiye, 1951 Sözleşmesi'nde yapmış olduğu beyanını, sözleşmenin 1/b (2) maddesi gereğince genişletmemiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin 1951 Sözleşmesi'ne göre yaptığı beyan geçerliliğini korumuş ve 1967 Protokolü Türkiye'ye yeni bir hüküm ve yükümlülük getirmemiştir.[226]

Türkiye, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ni imzalayan ülkelerden biri olmasına karşın 1967 Protokolü'nde çekincesini kaldırmamıştır. Böylece bir kez daha Türkiye, Avrupalı olmayanları mülteci olarak tanımamıştır. Türkiye'nin bu çekince ile öngördüğü kıstaslar konusundaki çelişkileri, "*Kararsız İslami Modernizm*" tabiriyle açıklanmıştır. Çünkü Türkiye bir yandan kendi nüfusunun çoğunluğunun Müslümanlardan oluştuğunu savunup, her fırsatta bu özelliğiyle Ortadoğu üzerinde etkili olmayı hedeflemiş, diğer taraftan Avrupalılığını ileri sürmüştür. Türkiye'nin sadece Avrupa'dan gelenleri mülteci olarak tanıması ve diğer ülkelerden gelenleri görmezden gelmesi, ancak 1994

---

[223] BMMYK, *Mültecilerin Hukukî Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü*, Ankara 2000, s. 1; G. Gökcan vd., a.g.m., *www.multeci.net*, E.T.: 22.03.2010; K. Ay, *a.g.e.*, s. 71.
[224] BMMYK, *Parlamenterler İçin...,* s. 10.
[225] S. Buz, "Türkiye'de Sığınmacıların...", s. 2.
[226] E. Tok, *a.g.t.,* s. 87; M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 31; K. Ay, *a.g.e.*, s. 71.

Yönetmeliği'yle ara statü olarak '*sığınmacı*' değerlendirmesinde bulunması, bu kararsızlığının en büyük delili olmuştur.[227]

1967 Protokolü ile diğer ülkeler çekinceleri kaldırırken, Türkiye coğrafi çekincesini sürdürmüştür. Türkiye, az sayıda olmaları ve bunun başka amaçlarla kullanılabileceği düşüncesiyle yalnızca Avrupa'dan gelenlere mülteci statüsü vermeyi seçmiştir. Bu mülteciler '*sözleşme kapsamına giren mülteciler*' olarak anılmıştır. Ancak etnik köken itibariyle Türk olan mülteciler için bu tanım sorun yaratmıştır. Bu nedenle Türkiye bu tür durumlar için çok taraflı anlaşmalar yerine ikili anlaşmaları tercih etmiştir. Türk etnik kökeninden olan ve Türk kültüründen gelen mülteci gruplarının, Türk vatandaşlığına uygunluğu Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenmiş ve 2510 Sayılı İskân Kanunu'na göre yerleştirilmiştir.[228]

Sözleşme kapsamına girmeyen mültecilerle ilgili olarak Türkiye, 1980'lere kadar çok fazla çaba sarf etmemiştir. Ancak bu tarihlerde Ortadoğu'dan gelen mülteci sayısında büyük bir artış olmuştur. 1979 İran Devrimi, 1980-1988 İran-Irak Savaşı, I. ve II. Körfez Savaşları Türkiye'yi yoğun bir mülteci akınına maruz bırakmıştır.[229] Bu fiili durum Türkiye'nin mülteci ve sığınmacılara kaşı tavrını değiştirmiş ve daha sıkı tedbirler almasına neden olmuştur.

1.5.6. Cartagena Deklarasyonu (22 Kasım 1984)

Orta Amerika'da yaşanan bir mülteci krizi sonucunda,[230] 19-22 Kasım 1984 tarihleri arasında, BMMYK'nın öncülüğünde Orta Amerika, Meksika ve Panamalı birer grup temsilcinin katılımıyla, Kolombiya'nın Cartagena şehrinde bir konferans düzenlendi.[231] Bölgedeki mültecilere yönelik uluslararası korumaların tartışıldığı konferans sonucunda bir bildiri yayımlandı. Buna göre; bütün Latin Amerika Bölgesi'nde kullanılan mülteci tanımının Cenevre Sözleşmesi'ndeki mülteci tanımına

---

[227] O. Deniz, "Mülteci Hareketleri...", s. 190; M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 31; N. I. Demirakın, *a.g.t.*, s. 23.

[228] Kemal Kirişçi, "Immigration and Asylum Issues in EU-Turkish Relations, Assessing EU's Impact on Turkish Policy and Practice", *Migration and The Externalities of European Integration*, (Ed.: Sandra Lavenex-Emek M. Uçarer), USA 2003, s. 127; N. I. Demirakın, *a.g.t.*, s. 24; M. T. Odman, *a.g.e.*, s. 41.

[229] N. I. Demirakın, *a.g.t.*, s. 24-25.

[230] Sosyo-ekonomik yaşamın getirdiği büyük sorunlar, siyasi istikrarsızlık, yaygın şiddet hareketleri, iç karışıklıklar ve bunalımlar ile iç savaşlar; Salvador, Guatemala, Nikaragua, Haiti, Meksika, Panama, Dominik Cumhuriyeti gibi çeşitli Amerika ülkeleri ile ABD ve Kanada'yı da etkileyen ve çığ gibi büyüyen mülteci hareketlerine neden olmuştur. Ancak bu tip genel şiddet ve baskı sonucu meydana gelen büyük göçlerle ilgili konular, 1951 Sözleşmesi kapsamına dâhil edilmemiştir. Bu durum, gerek BMMYK'yı gerekse diğer ülkeleri bir arayışa sevk etmiştir. M. T. Odman, *a.g.e.*, s. 52-53.

[231] BMMYK, *Sığınma ve Mülteci...*, s. 328; G. Gökcan vd., a.g.m., *www.multeci.net*, E.T.: 22.03.2010.

uyan kişileri kapsadığı belirtildi. Ek olarak yaygın şiddet, dış saldırı, iç çatışmalar, insan hakları ihlalleri ya da kamu düzenini ciddi anlamda bozan diğer durumlardan dolayı hayatları, güvenlikleri veya özgürlükleri tehdit altında olan kişilerin de mülteci kapsamına alınması tavsiye edildi.[232] Cartagena Deklarasyonu, Cenevre Sözleşmesi'ni kapsamakla birlikte, ondan daha geniş bir mülteci tanımlaması getirmiştir.

Cartagena Bildirisi'yle 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolünü henüz onaylamamış ya da kabul etmemiş olan devletlerin bir an önce ilgili sözleşmeleri kabul etmeleri de önerilmiştir. Şayet bu iki uluslararası metni kabul etmiş, ancak çekince koymuş bir ülke varsa, bunlar en kısa sürede çekincelerini kaldırmaya davet edilmiştir.[233] Cartagena Deklarasyonu yasal olarak bağlayıcı olmamakla birlikte, ilkeleri Orta Amerika Bölgesi'ndeki hükümetlerin çoğu tarafından kabul edilmiştir.[234] Mültecilere dair yapılan geniş tanımlama ise uluslararası göç literatüründe yerini almıştır.

1.5.7. Budapeşte Grubu

Batı Avrupa ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi üzerine bu ülkeden ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinden kendilerine bir göç hareketinin yaşanabileceğini tahmin ederek, muhtemel göç olayları karşısında ne gibi tedbirler alınması gerektiği hususunda, Berlin'de 1991 yılında yapılan Avrupa Balkanlar Konferansı'nda konuyu tartışmışlardır. 1993 yılında düzenlenen II. Balkanlar Konferansı sonucunda, yasadışı göç konularını yürütecek bir grup kurulmuştur. Avrupa ülkelerine yapılacak yasadışı göçün önlenmesine yönelik faaliyetleri yürütecek olan bu grubun aktivitelerine, 38 ülke ve 9 uluslararası örgüt katılmıştır. Grup, her yıl üst düzeyli görevliler toplantısı yapmış ve özel alanlarda çalışmalar gerçekleştirmiştir. Üye ülkeler, bu toplantılarda alınan kararlar doğrultusunda yaptıkları ve yapacakları faaliyetleri sekretaryaya rapor etmişlerdir. 1993 yılından beri, Macaristan'ın girişimi ve AB ülkelerinin desteğiyle düzenlenen konferanslara, 1997 yılında Türkiye de katılmıştır.[235]

---

[232] UNHCR, *Cartagena Declarations on Refugees*, Colombia 1984, s. 36; BMMYK, *Parlamenterler İçin...,* s. 13; G. Gökcan vd., a.g.m., *www.multeci.net*, E.T.: 22.03.2010; T. Kılıç, "Bir İnsan...", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011.

[233] BMMYK, *Sığınma ve Mülteci...*, s. 329-330.

[234] Richard E. Bilsborrow, *International Migration Statistics: Guidelines For Improving Data Collection Systems*, ILO, Geneva 1997, s. 215.

[235] Özlem Kırlı, "Yasadışı Göç Sorunu", *http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/goc/goc6.pdf*, E.T.: 26.10.2010; EGM YHİDB, *a.g.e.*, s. 63.

'Budapeşte Süreci' olarak da bilinen grubun en önemli etkinliği, yasa dışı göçle mücadelede ne gibi düzenlemelerin olması gerektiği ve bakanlar düzeyinde kabul edilen 55 maddelik '*Prag Tavsiye Kararları*' olmuştur.[236]

1.5.8. Arap Sözleşmesi (27 Mart 1994)

Mülteciler hakkındaki Cenevre Sözleşmesi ve New York Protokolü, Arap ülkelerindeki iltica hareketlerine yeteri kadar cevap verememiştir. Bunun üzerine Arap Ülkeleri Birliği Konseyi (AÜBK) 27 Mart 1994'te '*Arap Sözleşmesi*'ni kabul etmiştir. Diğer bir ifadeyle; AÜBK ülkelerinde meydana gelen iltica hareketleri, bölgesel nitelikli bir mülteci sözleşmesi yapmaya zorlamıştır. Savaş, işgal, yabancı denetimi ve doğal afetten kaynaklanan iltica hareketleri, Cenevre Sözleşmesi'nde yer almadığı için, Arap ülkelerinde önemli problemler yaşanmıştır.

Bu sözleşmeyle, koruma altına alınan mülteci gruplarına, ülkeye yönelik savaş, işgal, yabancı denetimi ya da ülkenin bütününde veya bir bölümünde kamu düzeninin bozulmasıyla sonuçlanan doğal afetlerden dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kalan insanlar da dâhil edilerek, mülteci tanımı genişletilmiştir.[237] Irak Cumhuriyeti de bu sözleşmeyi kabul etmiştir.[238] Fakat sözleşmeden doğan sorumluluğunu ne derecede yerine getirdiği netlik kazanmamıştır.

1.5.9. Amsterdam Anlaşması (2 Ekim 1999)

Amsterdam Anlaşması'nın amacı; istenmeyen sığınmacıları, suçluları, düzensiz göçmenleri ve bazı mültecileri AB sınırları dışında tutmaktır. Bu anlaşmayla AB ülkeleri, daha homojen bir mülteci ve sığınmacı politikası izlemeyi hedeflemişlerdir. Buna göre, beş yıllık süre içerisinde mültecilerle ilgili kararları ülkelerin tek başlarına vermeleri engellenerek, AB Komisyonu'nun karar aşamasında daha fazla rol üstlenmesi beklenmiştir. Ancak, 2 Ekim 1999'da imzalanan anlaşma sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır.[239]

Tampere'de, Ekim 1999'da toplanan AB Konseyi, iltica hakkına mutlak saygı ve 1951 Sözleşmesinin tam olarak uygulanması konusunu vurgulamıştır. Buna bağlı olarak ortak bir AB İltica sistemi oluşturulmasına karar verilmiştir. Tampere'deki toplantıda 3.

---

[236] EGM YHİDB, *a.g.e.*, s. 87.
[237] İ. B. Akyürek, *a.g.t.*, s. 50.
[238] BMMYK, *Sığınma ve Mülteci...*, s. 333; K. Ay, *a.g.e.*, s. 80.
[239] Murat Yılmaz vd., *Irak: Baas Diktatörlüğünden Amerikan Hegemonyasına İnsani Durum*, İstanbul 2003, s. 169.

ülke vatandaşlarına adil davranılması ve ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele edilmesi gibi konular da incelenmiştir.[240] Bu arada Amsterdam Anlaşması'nın 1 Mayıs 2000'de yürürlüğe girmesiyle BMMYK, AB ülkelerini, korumaya ihtiyacı olan kimselere karşı Avrupa düzeyinde tutarlı ve uyumlu bir sığınma politikası geliştirmeye davet etmiştir.[241]

1.6. Türkiye'de Göçmenlere Yönelik Yapılan Yasal Düzenlemeler

Genç Türkiye'nin kuruluş aşamasında iskân ile ilgili iki meşguliyeti söz konusuydu: Biri yurtdışından gelen muhacirler, diğeri ise dâhildeki konar-göçerler. Her iki meselenin de halli için bir örgütlenmeye gidilmesi elzemdi. Türkiye Cumhuriyeti'nde iskân siyaseti ve nüfus değişimiyle ilgili ilk örgütlenme, Lozan Antlaşması'nda kabul edilen mübadele sözleşmesi üzerine, 13 Ekim 1923 Tarih ve 352 Sayılı yasayla, '*Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti*'nin kurulmasıyla olmuştur. Bahsedilen vekâlet, 11 Kasım 1924'te, '*Müdüriyet-i Umumiye'* adıyla Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmıştır. 1929 yılında bu müdürlük '*Nüfus Müdüriyet-i Umumiyesi*'ne tebdil edilmiştir. 1934'ten sonra ise iskân işlerinden '*Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti*' sorumlu tutulmuştur.[242]

Ankara Hükûmeti henüz cumhuriyet ilan edilmemişken göçmen meseleleriyle hemhal olmuş ve daha 12 Mayıs 1923'te bir karar alarak, Yunanistan dışından gelen muhacirlere sınırlama getirmiştir. 1924 yılında da Dışişleri Bakanlığı, '*Hudut Vezaif-i Esasiyesi ve Hudut Komiserleriyle Hudut Kıtaatının Vezaifine Dair Talimatname'* yayımlayarak, sınırlardaki tüm güvenlik güçlerini sınır ihlallerine karşı uyarmıştır.[243]

İskânla ilgili ilk yasal düzenleme, 13 Mart 1924 tarih ve *441* Sayılı '*Mübadeleye Tabi Olmayan Kişilerin Terk Ettiği Hükümet Yetkisinde Bulunan Sahipsiz Toprakların Savaş Mağdurlarına, Kayıpları Ölçüsünde Dağıtılması*' yasasıdır. 16 Nisan 1924 tarih ve *488* Sayılı yasayla da Yunanistan'dan gelmiş ve gayr-ı menkulünü orada bırakmış olanlara taşınmaz mülk verilmesi düşünülmüştür. *675* sayılı düzenlemeyle, '*Mahalli İskânlarını Bilâmezuniyet Tebdil Eyleyen Muhacir ve Mültecilerle Aşair Hakkında Kanun*' yürürlüğe girmiştir. 13 Mart 1926 tarih ve *781* Sayılı yasayla mübadeleye tabi

---

[240] T. Kılıç, "Bir İnsan...", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011.
[241] K. Ay, *a.g.e.*, s. 80.
[242] Erol Göka, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, İstanbul 2010, s. 84.
[243] Ayrıntılı bilgi için Bkz.: TC. Dâhiliye Vekâleti, *Hudut Vezaif-i Esasiyesi ve Hudut Komiserleriyle Hudut Kıtaatının Vezaifine Dair Talimatname*, Ankara 1340.

olmayanların bıraktıkları gayr-ı menkullerin, iskâna tabi tutulanlara verilmesi öngörülmüştür.

Mübadele meselesinin ilk yoğunluğu geçtikten sonra, Türkiye'de daha geniş kapsamlı göçmen yasaları çıkarılmıştır. Öncelikle, Lozan Antlaşması'na göre Türkiye'ye gelecekler dışındaki göçmenlerin âdîyen iskân olunacağı belirtilmiş, böylece göçü özendiren bir politika izleneceği mesajı verilmiştir.[244] Daha sonra da 30 Mayıs 1926 tarih ve *885* Sayılı İskân Yasası çıkarılmıştır. Yine benzer şekilde 10 Haziran 1927 tarih ve *1097* Sayılı '*Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun*'" yasalaşmıştır.[245] Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan bu yasalar, 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı İskân Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır. Bu yasal düzenlemelerin amacı, bölge güvenliğini sağlamak, nüfusu kaynaştırmak, zorunlu iskâna tabi tutulanları yeni yaşam koşullarına ve devlet düzenine adapte etmekti. Lakin 1934'e kadar yapılmış olan bu yasal düzenlemeler nüfus, güvenlik, topraksızlık gibi sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır.[246]

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de dış göçlerin de etkisiyle köyden kente hızlı bir göç yaşanmıştır. Hızlı kentleşme karşısında yönetim ve mevcut kurumsal yapı yetersiz kalmıştır. Böylesi büyük bir sorun karşısında, zorunlu olarak kent planlama yaklaşımında ve kurumlarında bir dönüşüm yaşanmıştır. Böylece '*Yapı ve Yollar Yasası*'nın yerini, 1956'da çıkarılan *6785* Sayılı '*İmar Yasası*' almıştır. İmar Yasası'yla mücavir alan kavramı getirilmiş ve belediyelere sınırları dışında imar yetkisi verilmiştir. Bu dönemde Türkiye üç önemli kurumunu oluşturmuştur: Bunların ilki 1945'de kurulan ve bir kentin gelişmesinde kent planlama, alt yapı projelendirme kapasitesi ve finansman olanaklarını bir araya getiren *İller Bankası*'dır. İkincisi, 1958'de yürürlüğe giren ve *7116* Sayılı yasayla kurulan *İmar ve İskân Bakanlığı*'dır. Üçüncüsü ODTÜ'nün Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'dür.[247]

Türkiye, insan haklarının yaygınlaştırılması, korunması, hükümet ve sivil toplum örgütlerinin çalışmalarının desteklenmesi ve insanları ilticaya zorlayan şartların önüne geçilmesinde büyük bir gayret göstermiştir.[248] Bu bağlamda göçmenlerin her türlü

---

[244] *BCA.*, 272..0.0.12/41.45..4, 12 Şubat 1925.
[245] 5 Aralık 1927 tarih ve 1178 sayılı yasayla 1097 sayılı yasa yürürlükten kaldırılmıştır.
[246] E. Göka, *a.g.e.*, s. 85.
[247] ODTÜ kentleşme sorunları nedeniyle kurulmuş bir üniversitedir. Bkz.: İlhan Tekeli, *Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları*, İstanbul 2011, s. 3.
[248] Mustafa Tekin, *Türkiye'de Yaşayan Sığınmacı ve Mültecilerin Entegrasyonunda Yaşanan Sorunlar ve Avrupa Birliği Uygulamaları Bağlamında Çözüm Önerileri*, (Polis Akademisi Başkanlığı Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009, s. 9.

problemleriyle ilgilenebilmek için hiyerarşik bir sistem geliştirilmiştir. Buna göre Türk iltica ve sığınma prosedüründe işlemler yerel düzeyde valilikler bünyesinde, İl Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şube Müdürlüğü tarafından yürütülmüştür. Göçmenlerle ilgili merkezi düzeydeki işlemler ise İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü Yabancılar Hudut ve İltica Daire Başkanlığı tarafından sürdürülmüştür.[249]

Mülteci ve sığınmacıların mülakatları valilikler tarafından yapılmaktadır. İki kademede gerçekleştirilen mülakatın ilk aşamasını, yabancının açık kimliği ile iltica talebinin sebeplerini içeren '*Kayıt Formu*'nun doldurulması oluşturmaktadır. İkinci kademede ise iltica sebeplerinin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı '*Mülakat Formu*' oluşturmaktadır ki bu form, daha sonra İçişleri Bakanlığı'na gönderilmektedir. Sığınma başvurusunda bulunanlar İçişleri Bakanlığı'ndan bir cevap gelinceye kadar uygun görülen bir misafirhanede barındırılmakta veya İçişleri Bakanlığı'nca gösterilecek bir yerde serbest ikâmete tabi tutulmaktadır.[250]

1.6.1. 2510 Sayılı İskân Kanunu'ndan Önceki Yasal Düzenlemeler

Türkiye'de göçmenlerin kabulü, bakımları ve iskânlarıyla ilgili en kapsamlı düzenleme 14 Haziran 1934'te kabul edilen 2510 Sayılı İskân Kanunu'dur. Ortadoğu'dan gelen göçmenlerin de tabi olduğu bu kanun, göç ve iskân işlerini belirli bir düzene koymuştur. Fakat bu kanunu oluşturan bazı düzenlemeler de vardır. Bunlar aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

1.6.1.1. Mahallî İskânlarını Bilâmezuniyet Tebdil Eyleyen Muhacir ve Mültecilere Aşair Hakkında Kanun (30 Ocak 1926)

675 Sayılı bu kanun 10 Ekim 1925 tarihinde yayımlanmış ve 30 Ocak 1926'da yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna göre; gerek kendi arzusuyla gerekse bir zaruret veya muahede dolayısıyla Türkiye'ye gelmiş veya gelecek olan mübadil, gayr-ı mübadil, muhacir ve mülteciler, hükümetçe gösterilen yere 5 sene müddetle oturmaya mecbur tutulmuşlardır. Göçmenlerin, yetkili makamların izni olmaksızın iskân yerlerini terk etmeleri yasaklanmıştır.[251] Bu kanunla göçmenlerin iktisadi ve zirai anlamda sürekliliği sağlamaları hedeflenmiştir.

---

[249] M. Tekin, *a.g.t.*, s. 13.
[250] M. Tekin, *a.g.t.*, s. 15.
[251] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 18-19.

1.6.1.2. 31 Mayıs 1926 Tarih ve 885 Sayılı İskân Kanunu

15 Ekim 1925'te İskân Umum Müdürlüğü, çeşitli etnik unsurlardan oluşan Maraş'ın, '*Türk göçmenlere ihtiyaç duyduğuna*' karar vermiştir.[252] Böylece dışardan Türk soyluların getirilmesi gerektiğine dair var olan kanaat bir kez daha teyit edilmiştir. 30 Aralık 1925 tarihinde, hükümet TBMM'ye, o zamana kadar çıkarılan kanunlardan daha kapsamlı, geniş ve açık bir taslağı sunmuştur.[253]

885 Sayılı Kanun'a göre; Türkiye'ye yerleşmek amacıyla, kişi ya da topluluk halinde gelmek isteyenlerin ilgili yasalara göre yerleştirilmelerini Dâhiliye Vekâleti yürütmüştür (m.1). Türk kültüründen olmayanlar, bulaşıcı hastalığı olanlar, askeri ve siyasi suçlar dışındaki cinayet hükümlüleri, anarşistler, casuslar, çingeneler ve sınır dışı edilenler ülkeye kabul edilmemiştir (m.2). Köylerde ikâmet edecek muhtaçlara borçlanma yasası kapsamında ev ve diğer gereksinimleri, aynı koşullarla çiftçi olanlara arazi, çift hayvanı tarım araçları verilmiştir. Sanayicilere dükkân, araç-gereç, hammadde, seyyar satıcılara sermaye imkanı sunulmuştur.

İskân yapılan köylere yeteri kadar mera, mektep, kabristan, cami, harman ve pazar yeri verilmiştir. Ayrıca yurtdışından gelenlerin zirai, ticari, sınai alet ve eşyası bir kereye mahsus olmak üzere gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.[254]

Dâhiliye Nezareti ve iskân komisyonu hükümetin bu taslağını görüşmüş ve bazı değişiklikler yapmıştır. Mesela 7. madde feshedilmiş ve bundan sonraki 8-11. maddeler birer madde öne alınmıştır. 12. maddedeki muafiyetler biraz daha genişletilmiştir.[255]

Osmanlı bakiyelerinin Türkiye'ye akın ettiği bu dönemde, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu ilk ciddi yasal prosedür olan 885 Sayılı İskan Kanunu, 31 Mayıs 1926'da kabul edilmiştir. 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun genel özelliklerini büyük ölçüde içeren bu yasa, iskân konusunda devletin tutarlılığını göstermiştir. Göçmenin tanımını yaparak başlayan kanunun 2. maddesinde, '*Türk harsından olmayanlar… kabul edilemezler*' denilerek göçmen kabulünde Türk kültürüne bağlılığın önemine vurgu yapılmıştır.[256] 885 Sayılı bu yasa bazı değişikliklerle, 21 Haziran 1934 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.[257]

---

[252] *BCA.*, 272.11/46.79.19, 15 Ekim 1925.
[253] F. Babuş, *a.g.e.*, s. 147.
[254] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 25-27; F. Babuş, *a.g.e.*, s. 147-151.
[255] F. Babuş, *a.g.e.*, s. 153.
[256] "885 Sayılı İskân Kanunu", *Düstur*, C. 7, 31 Mayıs 1926, s. 1441.
[257] F. Babuş, *a.g.e.*, s. 161.

1.6.1.3. 24 Mayıs 1928 Tarih ve 1331 Sayılı Kanun

24 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilip, 30 Mayıs 1928 tarihinde yayımlanan *1331* Sayılı '*Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikan Tefviz veya Adiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvalin Tapuya Raptına Dair Kanun*'una göre; Memleketinde mal terk etmeyen mübadillerle gayri mübadil, muhacir, mülteci, aşair ve harikzedelere iskân ve borçlanma kanunları mucibince adiyen verilen gayrimenkul emval için ita olunan muvakkat tasarruf vesikaları tebdil edilerek eshabı namına ve hazine menfaatine, birinci derece de ipotekli tapu senedi verilir (madde-2).[258]

Ağırlıklı olarak mübadiller için çıkarılmış olan bu kanundan diğer göçmenler de yararlandırılmıştır. Daha sonra, 23 Mart 1929'da kabul edilip, 30 Mart 1929'da yayımlanan *1407* Sayılı '*Mübadil, Gayri Mübadil, Muhacir Vesaire Kanunlarına Tevfikan Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvalin Tapuya Raptına Dair 28 Mayıs 1928 Tarih ve 1331 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun*'un ilk maddesinde: "*13 Mart 1926 tarihli kanunun neşrinden evvel harikzede ve mülteci sıfatıyla kanuni istihkaklarına binaen mübadeleye tabi eşhastan metruk evlere resmen iskânı yapılmış olanlardan hükûmetçe 30 Mayıs 1928 tarihine kadar mütegayyip eşhasa ait evlere nakledilen ve tefviz muamelesi icra edilmiş veya edilmek üzere bulunmuş olanların işgal etmekte bulundukları binalar borçlanma kanunu mucibince kendilerine temlik olunur*." şeklinde tanımlanmıştır.[259] Böylece hem 1331 hem de 1407 Sayılı kanunlarla göçmenlerin gayr-ı menkul edinmeleri sağlanmıştır.

1.6.2. 2510 Sayılı İskân Kanunu (21 Haziran 1934)

Millî kimliğin güçlendirilmesi düşüncesi, millî göç uygulamalarına etki etmiştir. Türkiye'nin bu konudaki göç politikaları, kuruluşundan günümüze kadar net bir çizgide süregelmiştir. Yakın zamana kadar Türkiye'nin göç ve iltica konusundaki tek yasasının 2510 Sayılı İskân Kanunu olması bu görüşü desteklemiştir. Çünkü bu yasa, yeni ve homojen bir Türk milli kimliğinin oluşmasında büyük rol oynamıştır.[260] Ayrıca Ortadoğu'dan gelen göçmenlerin (özellikle Türk soyluların) iskânları da bu yasayla mümkün olmuştur.

---

[258] TBMM, *Mübadil, Gayr-ı Mübadil, Muhacir Vesaireye Teffiz veya Adiyen Tahsis Olunan Gayr-ı Menkul Emvalin Tapuya Raptına Dair Kanun: 1331*, 30 Mayıs 1928, s. 1; N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 32.
[259] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 34.
[260] K. S. B. Öztuzcu, *a.g.t.*, s. 67.

2510 Sayılı İskân Kanunu'ndan önce çıkarılan iskân yasaları, devletin iskân yasalarından ümit ettiği nüfus, güvenlik, topraksızlık gibi sorunların çözümünde eksik kalmıştı. Millet oluşumu ve muasırlaşma çalışmaları da istenilen düzeye ulaşmamıştı. Dolayısıyla geniş kapsamlı bir iskân yasasına ihtiyaç duyulmaktaydı. Kapsamlı bir iskân yasası çok önemli ve acil olmasına rağmen, yasanın çıkarılması bir hayli zaman almıştı. Hazırlandıktan sonra meclis gündemine gelmesi dahi ancak 2 senede gerçekleşmiştir.[261]

Kanun layihasının gerekçesinde belirtilen hususlar, Türkiye'nin göçmen politikalarının özeti mahiyetindedir. Layihada geçen; "*Cumhuriyet Hükümeti'nin iç ve dış sorunlarda başarı sağlayan dokuz yıllık çalışmasından sonra, doğal olarak ulusal kültürümüze ve çağdaş uygarlığa uyum sağlamak için etkin bir nüfus kütüğü düzenlemeye, Türk nüfusunu nicelik ve nitelik olarak güçlendirecek bir siyaset izlemeye sıra gelmiştir.*" İfadesi, izlenen ve izlenecek politikaların amaçları hakkında ipuçlarını vermektedir. Yasada, dışarıdan gelecekler için sağlık, sosyal, kültürel niteliklere göre kabul edilip-edilmeme şartları da alenen belirtilmiştir.[262]

10 Haziran 1927 tarih ve *1097* sayılı, "*Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun*" da yine bu kanunla genişletilmiş ve daha önce Batı illerine nakledilen ağalar, şeyhler, yerlerine dönmüşler ve topraklarını almışlardır. Irak ve Suriye'ye kaçmış olanlar da tekrar Türkiye'ye dönmüşlerdir.[263]

Türk Tarih Tezi'yle birlikte etnisite, Türk iskân siyasetinde önemli bir ölçü olmuştur. İskân Kanunu'nun 7. maddesi bunun alamet-i farikasıdır; '*Türk ırkından olup, hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren*' serbest göçmenlerin istedikleri yere yerleşebilecekleri ifade edilmiştir. Diğer taraftan '*Türk ırkından olmayanlar hükümetten yardım isteyip istemediğine bakılmaksızın, kendilerine gösterilen sahaya yerleşmek zorunda*' tutulmuşlardır.[264]

Diğer taraftan bu yasayla, Türk vatandaşı olmak isteyenler beş gruba ayrılmıştır: İlk gruptakiler, vatandaşlığa kabul kâğıtlarını hemen almaya hak kazanan Türklerdi. İkinci gruptakiler; etnik olarak Türk oldukları için nezaketle karşılanan Tatarlar ve Karapapaklar idi. Üçüncü gruptakiler Balkan Müslümanları olan Pomaklar ve Boşnaklardı. Bunlar etnik olarak Türk olmasalar bile özdeşleşebilecekleri güçlü bir

---

[261] F. Babuş, *a.g.e.*, s. 171-172.
[262] F. Babuş, *a.g.e.*, s. 178-179.
[263] İ. Tekeli, *Göç...*, s. 161; F. Babuş, *a.g.e.*, s. 266-267.
[264] S. Çağaptay, a.g.m., s. 231-232.

ulusal hareket veya bağımsız devlet bulunmadığından bunların asimile edilmesi kolay görülüyordu. Dördüncü gruptakiler ise, Gürcüler, Lezgiler, Çeçenler, Çerkezler ve Abhazlar gibi Kafkas Müslümanlarıydı. Bunların da bağımsız bir ülkeleri yoktu. Ancak Kafkas Müslümanları arasında hâlâ göçebeliğin izleri vardı ve Ankara göçebelerden hoşlanmıyordu. Böylece Kafkaslara nazaran Balkanlar'ı tercih eden Ankara, çoğunluğu göçebe olan Kafkas Müslümanlarına karşı ihtiyatlı davranıyordu. Bundan dolayı da bu zümrelerin belgeleri incelemeye tabi tutulmuştu. Beşinci gruptakiler ise hiçbir koşulda vatandaşlığa kabul edilmeyecek olan Ermeniler, Hristiyanlar, Yahudiler, Kürtler ve sair Müslümanlardı. Hristiyanların ve Yahudilerin istenmemeleri anlaşılabilirdi. Bazı Müslümanlar ve Kürtlerin istenmemeleri ise mevcut dengelerin bozulma endişesinden kaynaklanıyordu.[265]

2510 Sayılı Kanun'un 14 Haziran 1934'te onaylanıp, 21 Haziran 1934'te yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye'ye gelen göçmenler, bu yasaya göre yerleştirilmişlerdir. Bu kanunu uygulayan *İskân Umum Müdürlüğü,* 21 Ekim 1935 tarih ve 2849 sayılı yasayla Dâhiliye Vekâleti'nden ayrılarak *Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti*'ne bağlanmıştır. Bu yasaya göre; Türkiye'ye yerleşmek amacıyla gelmek isteyen Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olanlar, Dâhiliye Vekâletince vatandaşlığa kabul edilmiştir. Bunlardan serbest iskâna tabi olanlar istedikleri herhangi bir yere, zorunlu iskâna tabi olanlar ise devletin gösterdiği yere yerleştirilmiştir.[266] Dolayısıyla bu yasa, heterojen yapıdaki Osmanlı'dan homojen bir ulusa evrilme ülküsü taşımıştır.[267] Milli devlet oluşturma projesinde benimsenen toprak esaslı milliyetçilik söyleminin aksine, cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan göçler ve vatandaşlığa kabul politikaları, Sünni Türklerin hem gayrimüslim nüfusa hem de diğer etnik gruplara kıyasla ayrıcalıklı bir konum edindiğini göstermiştir. Kirişçi, göçmen kabulünde dinin de özel bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. Buna delil olarak da etnik bakımdan Türk olmayan Arnavut, Boşnak ve Pomak gibi Müslümanların göçmen olarak kabul edilmelerine rağmen, Ortodoks Gagavuz Türkleri veya Şii Azerbaycanlıların bu imtiyazdan faydalanamamalarını göstermiştir.[268]

Tüm göçmenlerle birlikte, Ortadoğu'dan gelenleri de ilgilendiren bu kanunun önemli bazı maddeleri şunlardır:

---

[265] S. Çağaptay, a.g.m., s. 236-237.
[266] İ. Tekeli, *Göç*..., s. 160-161.
[267] Kemal Kirişçi "Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices", *Middle Eastern Studies*, V. 6 (3), 2000, s. 122.
[268] D. Danış, "Yeni Göç...", s. 223.

Madde-1: Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus, oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak İcra Vekilleri'nce yapılacak bir programa göre düzeltilmesi Dâhiliye Vekilliği'ne verilmiştir.

Madde-2:[269] Dâhiliye ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekillerince müştereken yapılıp İcra Vekilleri Heyeti'nce tasdik olunacak haritaya göre Türkiye iskân bakımından 3 mıntıkaya ayrılmıştır:

1 Numaralı Mıntıkalar; Türk kültür ve nüfusunun tekâsüfü istenilen yerler.

2 Numaralı Mıntıkalar; Türk kültürüne temessülü istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerler.

3 Numaralı Mıntıkalar; yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebebiyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikâmet yasak edilen yerler.[270]

Madde-3: Türkiye'de yerleşmek maksadıyla dışarıdan münferiden veya topluca gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, işbu kanunun hükümlerine göre Dâhiliye Vekilliği'nin emriyle kabul olunurlar. Bunlara '*muhacir*' denir. Kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tespit olunur. Türkiye'de yerleşmek maksadıyla olmayıp bir zaruret ilcasıyla muvakkat oturmak üzere sığınanlara ise '*mülteci*' denir.[271] 4. maddede yazılı sebepler bulunmayan mülteciler, Türkiye'de yerleşmek isterler ve bunu yazı ile bulundukları yerin hükümetine bildirirlerse muhacir muamelesi görürler. Diğer mülteciler için vatandaşlık kanunu hükümleri tatbik olunur.

Madde-4: Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe çingeneler, memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhacir olarak alınmazlar.[272]

Madde-6: a) Muhacirler sınırlardan girdikleri veya nakil vasıtalarından çıktıkları yerin en büyük mülkiye memuruna kendilerini ve ailesi fertlerini yazdırıp bir '*muhacir kâğıdı*' almağa ve bir vatandaşlığa girme beyannamesi imzalamağa mecburdurlar. Muhacir kâğıdı muvakkat doğum kâğıdı yerine geçer ve bir yıl muteber tutulur.

---

[269] 2510 Sayılı kanunun 2848 sayılı kanunla tadil ve 5098 sayılı kanunla kaldırılan maddesidir.

[270] TC. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *İskân Kanunu*, Ankara 1947, s. 5-6; "2510 Sayılı İskân Kanunu", *TBMM Kanunlar Dergisi*, Ankara 14 Haziran 1934, s. 781.

[271] 2510 sayılı İskân Kanunu'nda belirtilen "*mülteci*" tanımlaması günümüzde "*sığınmacı*" tanımına daha çok uymaktadır.

[272] TC. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 6-7; "2510 Sayılı...", s. 781.

b) Muhacir olarak alınanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla hemen vatandaşlığa alınırlar. Küçükler baba ve analarına veya hısımlarına bağlı tutulurlar. Kimsesiz gelen küçükler, yaşına bakılmaksızın, vatandaşlığımıza geçirilirler.

Madde-7: *a)* Türk ırkından olup Hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeğe serbest bırakılırlar. Hükümetten iskân yardımı isteyenler Hükümetin göstereceği yerlere gitmeğe mecburdurlar.

b) Türk ırkından olmayanlar, hükümetten yardım istemeseler bile hükümetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde İcra Vekilleri Heyeti kararıyla vatandaşlıktan düşürülürler.

c) Türkiye'ye geldikleri tarihten itibaren iki yıl içinde iskân istemeyen muhacir ve mültecilere iskân yardımı yapılamaz.[273]

Madde-15: Devlet kara ve deniz nakil vasıtaları muhacirleri, mültecileri, gümrükten muaf bütün eşyalarını ve hayvanlarını, hükümetçe naklolunanları ve eşya ve hayvanlarını yerleşecekleri yere, yerleşecekleri yer yolları üzerinde değilse en yakın istasyon veya limana kadar parasız naklederler. Nakliyatları trenle yapılan göçmenlere Demiryolları İdaresi tarafından kolaylıklar gösterilir.[274]

Madde-16: *a)* Karı ve koca bir aile olarak iskân edilir.

ç) Anasız ve babasız çocuklar birlikte bulunduğu ve yaşadığı kan, civar ve sihri hısımlarıyla birlikte yerleştirilirler. Bunların da hisseleri tapuda kendi atlarına yazılır;

d) Anasız ve babasız çocuklar, kan ve civar veya sıhrî hısımlarından biri, yoksa kendi başlarına iskân görürler. Bunların küçüklerine ayrıca vasi tayin ettirilir.

g) Türk muhacir ve mülteciler hısım ve akrabalarının bulundukları yerde iskân olunurlar.[275]

Madde-17: İskân bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ve mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alât ve edevatı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır.[276]

---

[273] "2510 Sayılı...", s. 782; TC. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 7.
[274] Göçmenlerin nakillerinde demiryollarının kullanımı Milli Mücadele Dönemi'nden itibaren uygulanmıştır. Bkz.: *BCA.,* 30..10.0.0/116.806..13, 18 Temmuz 1922.
[275] "2510 Sayılı...", s. 784-785; TC. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 12-13.
[276] "2510 Sayılı...", s. 785.

Madde-19: Yeniden kurulan veya canlandırılan köylere, orta malı olarak mevcut nüfusun ortak ihtiyacına yetişen mektep, cami, köy odası, karakol, pazar, harman ve mezarlık yerleri, otlak, suvat, orman kanunu hükümleri içinde baltalık ve başka ortak ihtiyaçlara lâzım yerler parasız bırakılır. Mektep odası, çeşme, suyolları, kuyu, sarnıç ve sulama tertibatı da hükümetçe yapılabilir veya tamir edilebilir. Bu işlerde buraya yerleştirilenleri işletmeğe hükümet salahiyetlidir.[277]

Madde-22: Muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve naklolunanların yerleştirilmelerine ayrılan veya bunlara verilen yapılar ve topraklar kimin işgali altında olursa olsun vali veya kaymakamın yazılı emriyle zabıtaca boşaltılır ve kendilerine teslim olunur. Bunlara vuku bulacak tecavüzlerde de vali ve kaymakamlar zabıta marifetiyle tahliyeye salahiyetlidirler.

Madde-29: *a)* Hükümetçe iskân edilen muhacirler, mülteciler, göçebeler ve 1 numaralı mıntıkada hükümetçe yerleştirilen kimseler yerleştirildikleri yerde en az 10 yıl oturmağa mecburdurlar. Bunlar Dâhiliye Vekilliği'nin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. Başka yerlere izinsiz gidip yurt tutanlar ve tutmak isteyenler yerleştirildikleri yere döndürülürler.

Madde-31: Bu kanunun hükümlerine göre alınan muhacirlerle dışarıdan gelen mülteci ve aşiret fertlerinin birlikte getirdikleri kendi eşyaları, malları ve hayvanları gümrük resmiyle bir defaya mahsus olmak üzere sair bütün teklif ve resimlerden muaftır.[278]

Madde-38: *a)* Muhacirlerin askerlik çağlarının başlangıcı, geldikleri yılda nüfus kütüklerine geçen yaşlarına ve bu esasa göre hesap olunur. Nüfus doğum kâğıtlarında doğumlarının ay ve günü yazılı olmayanların doğum günleri yılın temmuzunun birinci günü sayılır.

b) Geldikleri yıl ikinci kânunun birin de 22 yaşını bitirmiş olanlar muvazzaf hizmete tâbi tutulmayıp yaşıtları efrat arasına ihtiyata geçirilirler. Bu gibilerin her ne sebeple olursa olsun, nüfus kütüğüne yazılmalarının gecikmiş olması, geldikleri zaman ve yaşlarına göre başlayacak olan askerlik çağlarını geciktirmez. Bunlar nüfus kütüğüne yazıldıkları tarihten başlayarak iki yıl geçmedikçe talim, manevra ve başka iş için silâh altına çağrılmazlar. Geldikleri yıl ikinci kânunun birinde 22 yaşını bitirmemiş olanlar muvazzaf hizmetini yapmağa mecbur tutulurlar. Ancak bunlardan geldikleri tarihte 16-

---

[277] TC. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 14; "2510 Sayılı...", s. 785-786.
[278] TC. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 18; "2510 Sayılı...", s. 787-788.

22 (dâhil) yaşında olup ta hükümetçe iskân edilenlerin ve hükümetin gösterdiği yerde yurt tutanların muvazzaflık hizmetleri, nüfus kütüğüne kaydolundukları tarihten başlayarak, iki yıl geciktirilirler; bu hizmetleri en yakın piyade kıtalarında yaptırılmak üzere altı aya indirilir. Hükümetçe iskân edilmeyenler veya hükümetin gösterdiği yerde yurt tutmak istemeyenler yalnız iki yıllık geciktirme hakkından istifade ederler.[279]

ç) Muhacirler arasında önce tâbi oldukları Hükümet ordusunda ihtiyat veya muvazzaf zabit olanlardan lâzım olan evsafı taşıyanlar, staja tâbi tutularak, ihtiyat zabitliğine geçirilirler.

d) Umumî seferberlikte muafiyet yoktur. Ancak nüfus kütüğüne kaydolundukları tarihten başlayarak üç ay geçmemiş olanların silâh altına alınmaları üç ayın sonuna bırakılır.

h) Kanunen muhacir tanınmayan mülteciler ve ecnebilerden Türk vatandaşlığına girenler, vatandaşlığa alındıkları tarihte hangi yaşla iseler o yaştaki yerli efrat gibi askerliklerini yaparlar. [280]

Madde-42: Dâhiliye vekilliğinde vekilin veya tevkil edeceği zatin reisliği altında Dâhiliye, Millî Müdafaa, Hariciye, Maliye, Maarif, İktisat, Ziraat, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliklerince ve Ziraat Bankası'nca seçilecek zatlardan ve vukuf ve ihtisaslarından istifade edilmek üzere Dâhiliye Vekâleti'nce hariçten alınacak en çok üç zattan müteşekkil merkezî iskân komisyonu bulunur.

Merkezî İskân Komisyonu başlıca Türkiye'ye gelecek muhacirlerin veya Türkiye'de naklolunacak vatandaşların iktisadî, içtimaî, sıhhî vasıflara ve şartlara göre mürettep yerlerini tetkik etmek, iskâna yarayacak toprak ve yapıları araştırıp bulmak, muhacirlerin sevk şartlarını mütalaa eylemek, iskân tahsisatının sarf yerleri hakkında mütalaada bulunmak, hariçten ve dâhilden yeni yurtlarına yerleşecek olanların şevkleri ve müstahsil hale girinceye kadar bakımlarıyla alâkadar olan Devlet daireleri şubelerinin muzaheretlerini ve çalışma birliğini yapmağa yarayan tedbirleri düşünmek gibi vazifelerle mükelleftir.

Madde-43: Muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara, yerleşecekleri kazaya eriştikleri günden başlayarak en çok üç ay içinde istihkakları olan eldeki yapıların veya yerlerin ve toprakların tam olarak dağıtılıp teslim ve tevzi

---

[279] TC. Dışişleri Bakanlığı, Konsolosluk ve Muh. Huk. Dairesi, *Göçmen ve Mültecilerle İlgili Mevzuat ve Tatbikat: Kararnameler, Nizamnameler, Talimatnameler ve Tamimler*, s. 24; N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 31; TC. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 22-23.

[280] "2510 Sayılı...", s. 790.

defterlerinin tapuya tevdi edilmiş ve tapuca da tescilleri yapılarak tapuları kendilerine verilmiş olması mecburidir. Çok miktarda birden toplu muhacir gelen kazalarda Dâhiliye Vekili bu müddeti altı ay daha uzatabilir. Muhacirlere ve naklolunanlara yapılacak yapıların veya yapı yardımlarının yurt yerine vâsıl olduklarından itibaren bir yıl ve göçebelere üç yıl içinde yapılması mecburidir.

Madde-44: Muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve naklolunanların iskân edilmesinden, istihkaklarının eksiksiz olarak vaktinde dağıtılıp teslim olunmasından ve müstahsil hale getirilmesinden vali ve kaymakamlar mesuldürler.[281]

Madde-45: Valiler, kaymakamlar bu kanun hükümlerini, İcra Vekilleri Heyeti'nce veya Dâhiliye Vekilliği'nce verilecek talimat ve emirleri dikkat ve ehemmiyetle tatbik ve takip etmeğe, nahiye müdürleri, emniyet memurları ve jandarma bu emir ve talimatlara istinaden vali ve kaymakamlardan verilecek emirleri dikkat ve ehemmiyetle ve azamî süratle yapmağa mecburdurlar. Yapmayan veya yapamayan veya yaptıramayan veya bunda dikkatsizlik ve gevşeklik gösterenler vazifeden çıkarılırlar.

Madde-46: 43, 44 ve 45 inci maddelerdeki mecburiyetleri yapmayan, bu maddelere muhalif hareket eden ve iskân işlerinde gevşeklik gösteren memurlar hakkında kaymakamlar 15 günlüğe ve valiler bir aylığa kadar para cezası kesmeğe salahiyetlidirler.

Madde-52: Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.[282]

14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilip, 21 Haziran 1934'te yayımlanan, 2510 Sayılı İskân Kanunu ile Türkiye'ye gelecek göçmenlere yapılacak muameleler, iskân, vatandaşlık işlemleri, ayni ve nakdi yardımlar, vergi ve gümrük muafiyetleri, askerlik işlemleriyle ilgili hükümler belirlenmiştir. Buna göre gelen göçmenlerin kayıtları yapılmış, bir yıl muteber olup nüfus kâğıdı yerine geçen muhacir belgesi verilmiş ve akabinde vatandaşlığa geçiş işlemlerine başlanmıştır.

Türkiye'ye gelen muhacir ve mültecilerin iskânlarına ilişkin hükümler 7, 16, 17, 18, 24, 25 ve 30. maddelerle belirlenmiştir. Buna göre 2 yıl içerisinde iskân istemeyenlere iskân yardımı yapılmamış, hısım ve akrabalarının bulundukları yerlerde iskân olunmuşlardır. Göçmenlerin kesin iskânları yapılıncaya kadar hükümete veya halka ait uygun binalarda geçici olarak barındırılmışlardır. Göçmenlere verilen gayrimenkullerin 10 yıl süreyle satılması, hibe edilmesi ve kiralanması

---

[281] TC. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 26-28; "2510 Sayılı...", s. 791.
[282] TC. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 28-31; "2510 Sayılı...", s. 792-793.

yasaklanmıştır.[283] 2510 Sayılı İskân Kanunu kapsamında olan muhacir, mülteci veya göçebelerin çalışma izni talebinde bulunmaları halinde, vekâlete başvuruları sırasında durumlarını belgelemek koşuluyla çalışma izinleri istisnai olarak verilmiştir.[284]

2510 Sayılı İskân Kanunu'na göre; devlet tarafından iskân edilen bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre ev veya arsa verilmiştir. Zanaatkârlara ve tüccarlara dükkân, mağaza veya sermaye; çiftçilere ise çift hayvanı, alet-edevat, tohumluk, ahır, samanlık ve tarım arazisi verilmiştir. İki nüfuslu bir aileye verimli topraklardan 30-45 dekar, orta verimli topraklardan 45-60 dekar, düşük verimli topraklardan ise 60-90 dekar büyüklüğünde tarım arazisi tahsis edilmiştir. İkiden fazla nüfuslu ailelere fazla her nüfus için 5 dekar artırılmıştır.[285]

2510 Sayılı İskân Kanunu'nda belirtilen; göçmenlere, naklolunanlara, aşaire veya toprağa ihtiyacı olan vatandaşlara verilecek toprak miktarını gösteren bir uygulama yönergesi çıkarılmıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve kısaca '*Toprak İskân Talimatnamesi*' olarak bilinen bu yönergenin tam adı; "*Muhacirlere, Naklolunanlara, Toprağa Muhtaç Yerli Çiftçilere ve Aşiretler Fertlerine 2510 Sayılı Kanuna Göre Verilecek Ev ve Toprakların Kayıtlarına, Temlik ve Borçlanma Muamelelerinin Suret-i Cereyanına Dair İzahnâme*"dir.[286] Irak ve Suriye'den gelen göçmenler bu düzenleme çerçevesinde iskân haklarından yararlanabilmişlerdir.

Didem Danış, Türkiye'deki Iraklıların büyük çoğunluğunun düzensiz göçmenlerden oluştuğunu belirterek, Türk vatandaşlığına alınanların 2510 Sayılı İskân Kanunu'ndan yararlandıklarını ifade etmiştir.[287] BMMYK verileri de bu görüşe paralel olarak, Iraklı Türkmenlerin bireysel vatandaşlık başvurularının bu kanuna göre kabul edildiğini belirtmiştir. Bu açıklamalara Suriyeli göçmenleri de dâhil etmek mümkündür. Kısacası 2510 Sayılı Kanun, Ortadoğu'dan gelen Türkmenlere Türk vatandaşlarıyla aynı ekonomik ve sosyal hakları tanımıştır. Hatta bu kişilerin, Türk vatandaşlığına

---

[283] Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan*, (Haz.: Kutlay Doğan), Türk Basın Birliği, Ankara 1990, s. 47.

[284] A. Güzel-F. Bayram, "Türk Hukukunda Yabancıların Çalışma Hakları ve Çalışma İzinleri", *Türkiye'de Yabancı İşçiler, Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, (Der.: F. Aylan Arı), İstanbul 2007, s. 192-193.

[285] Nedim İpek, "Atatürk Döneminde Konargöçer Türkleri İskân Faaliyetleri", *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi*, (12-16 Kasım 2007-Ankara), C. II, Ankara 2010, s. 2543.

[286] Yönergenin tam metni için Bkz.: T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü, "*Muhacirlere, Naklolunanlara, Toprağa Muhtaç Yerli Çiftçilere ve Aşiretler Fertlerine 2510 Sayılı Kanuna Göre Verilecek Ev ve Toprakların Kayıtlarına, Temlik ve Borçlanma Muamelelerinin Suret-i Cereyanına Dair İzahnâme, İskân Toprak Talimatnamesi*", Ankara 1936.

[287] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 18.

alınmalarında diğer ülkelerden gelenlere nazaran bazı imtiyazlar bu kanun çerçevesinde olmuştur.[288] 2510 Sayılı İskân Kanunu ufak tefek değişikliklerle 2000'li yıllara kadar uygulana gelmiştir.[289] Bu kanun, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın belirttiği gibi nüfus, muhaceret, göçebelik ve toprak meselelerini genel manada çözmüştür.[290] Bu nedenle 1934 tarihli iskân kanunu, Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçlerde önemli bir yere sahiptir.

1.6.3. 2510 Sayılı İskân Kanunu'ndan Sonraki Yasal Düzenlemeler

Tablo 19. Türkiye'de 2510 sayılı İskân Kanunu'ndan sonra yapılan iskân düzenlemeleri

Düzenlemenin Adı veya İçeriği	KS	YGT	RGS	DT	C
İskân-ı Adiye Tâbi Muhacirlerin İştigal Ettikleri Eyledikleri Sanat ve Mesleklere Göre Verilmiş Olan Emvalden Gayrısının İstirdadı Lazım Gelmeyeceğine Dair TBMM Kararı	840	17.12.1934	-	-	-
İskân Muafiyetleri Nizamnamesi	2177	05.01.1935	2898	3	16
İskân Hakkındaki 2510 Sayılı Kanuna Ek Kanun	2837	31.10.1935	3144	3	16
İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun	2848	21.11.1935	3162	3	17
Askerlik Kanununun 2850 Sayılı Kanunla Değiştirilen 2. Maddesine Ek Kanun	3370	02.05.1938	3896	3	19
İskân Kanununa Ek Kanun	3371	02.05.1938	3896	3	19
İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Madde ve Fıkralar Eklenmesine Dair Kanun	5098	24.06.1947	6640	3	29
5098 Sayılı Kanunun Geçici 2. Maddesinin 1. Bendinin Değiştirilmesine ve Bu Maddeye Bazı Hükümler Eklenmesine Dair Kanun	5227	05.07.1948	6950	3	29
5098 Sayılı Kanun Geçici 2. Maddesine Bazı Fıkralar Eklenmesi Hakkında Kanun	5420	08.06.1949	7227	3	30
İskân Mevzuuna Göre Yapılacak Yerleştirme, İaşe ve Tedavi İşleri İçin Acele Sağlanması Gereken Maddeler Hakkındaki	3/12 711	13.04.1951	7784	3	32
5098 Sayılı Kanunun 12. maddesinin Değiştirilmesi ve Yasaklılığı Kaldırılan Yerlerde 5227 Sayılı Kanunun 1. Maddesinin 4. bendinde Zikredilen İdareten Boşaltılmış Bölgelerde Köyler Teşkil ve Halkın Yerleştirilmesi Hakkında	5826	09.98.1951	7880	3	32
2510 Sayılı İskân Kanununa Ek Kanun	105	25.10.1960	10638	4	1
2510 Sayılı İskân Kanununa Ek Kanun	1305	29.06.1970	13533	5	9
1306 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Uygulanmış Şeklini Gösterir "Özel İskân Fonu" Yönetmeliğinin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin Yönetmelik	-	21.05.1983	18053	-	-
Özel İskân Fonu Yönetmeliğinin Değiştirilmesine İlişkin Yönetmelik	-	13.09.1985	18867	-	-

Tablodaki Kısaltmalar

KS : Kanun Sayısı **RGS** :Resmi Gazetenin Sayısı **C**:Cilt
YGT: Yürürlüğe Giriş Tarihi **DT** :Düstur Tertip

Kaynak: F. Babuş, a.g.e., s. 140-144.

[288] BMMYK, *Mülteci Çocuklar Hukuk El Kitabı, Sığınmacı ve Mülteci Çocukların Hakları*, Ankara 2008, s. 17.
[289] BMMYK, *Mülteci Çocuklar...*, s. 16.
[290] Muhammed Sarı, "Atatürk Dönemi İskân Politikasında 2510 Sayılı Kanunun Yeri ve Önemi", *Tarihin Peşinde*, S. 4, Konya 2010, s. 165.

1934'ten sonraki iskân siyasetinin temel dayanağı 2510 Sayılı Kanun olmakla birlikte, çeşitli dönemlerde bazı ihtiyaçlara binaen, hem 2510 Sayılı Kanun'da değişiklikler yapılmış, hem de yeni iskân yasaları çıkarılmıştır.[291] 1934'ten sonraki yasa ve düzenlemelerinden bazıları Tablo-19'da verilmiştir.

2510 Sayılı Kanun yürürlüğe girdikten sonra, dışarıdan gelen muhacir ve mültecilerle, içerideki aşiret ve konar-göçerlerin iskânı için çeşitli iskân programları yapılmıştır. Bunlardan öne çıkanlar aşağıda ele alınmıştır.

1.6.3.1. İskân ve Nüfus İşlerinin Süratle İkmali Hakkında Tamim

7 Ağustos 1934 tarihinde İçişleri Bakanlığı İskân Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan bu tamim, 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun derhal uygulanmasını salık vermiştir. Bu uygulamayla bütün göçmenler kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Tamimin 4. maddesinde bu durum şöyle açıklanmıştır: "*Gerek mübadil ve gerek gayri mübadil muhacirlerden ve yeni iskân kanununun 4. maddesinde yazılı olmayan mültecilerden bu tamimin vüruduna kadar Türk tabiiyetine alınmayanlar varsa veya müracaat ettikleri halde muameleleri ikmal edilmemiş olursa veya hiç müracaat etmemiş bulunuyorlarsa; bunlara muhtarlar, belediyeler vasıtasıyla derhal tebligat yapılacak ve kendilerine birer tabiiyet beyannamesi doldurup muhacir kâğıdı vermek işinin 15 Ekim 1934 tarihine kadar behemehâl ikmal ettirilmesi ve bu tarihten sonra kaza ve vilayetleri içinde kayıtsız bir adet dahi muhacir bırakılmamış bulunması vali ve kaymakamlardan ehemmiyetle matluptur*.[292]

Tamimin devamında milli imtiyazlılardan bahis olunmuştur. Buna göre; tabiiyet beyannamesi, Türk ırkından olanlara veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçeden başka dil bilmeyenlere derhal imzalattırılmıştır. Akabinde de muhacir kâğıdı verilmiştir. Fakat göçmenler arasında her hangi bir şekilde şüphe duyulmuşsa, muhacir kâğıdı verildikten sonra bu şüphe hakkında tahkikat yapılmıştır. Yabancı Kürtlere, Araplara, Arnavutlara, Türkçeden başka dil konuşan diğer Müslümanlara ve alelıtlak Hıristiyanlara ve Yahudilere tabiiyet beyannamesi verilmeyeceği belirtilmiştir. Müslüman Gürcü, Lezgi, Çeçen, Çerkez, Abaza ve diğer Türk kültürüne bağlı sayılan Müslümanlar hakkında fert üzerine merkezden alınacak emirle tabiiyet beyannamesi verileceği açıklanmıştır.

---

[291] F. Babuş, *a.g.e.*, s. 278.
[292] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 234-235.

Bu tamimin 5. maddesi Ortadoğulu göçmenlerin durumuna şu şekilde açıklık getirmiştir: "*Yunanistan'dan, Bulgaristan'dan, Romanya'dan, Yugoslavya'dan, Adalar'dan, Suriye'den, İran'dan veya Rusya'dan velhasıl Türkiye haricinde herhangi bir yerden gelmiş olan Türklerle, Türk kültürüne bağlı diğer Müslümanlar iskân haklarını muhafaza eylemekte bulunuyorsa ve muhtaç olup da iskân da görmemişlerse bunlar aşağıdaki şekilde iskân edileceklerdir:*

a) Bunlara şehirlerde varsa yalnız Ermeni metrukâtı ev verilecektir. Ev yoksa ev yerine arsa verilir. Dükkân olan yerde dükkân ve dükkân olmayan yerde dükkân yeri verilir. Dükkân yeri de yoksa o şehrin hudutları içinde toprak verilebilir.

b) Kasabalar da şehirlerdeki gibi muamele görürler; ancak kasabalarda dükkân yerinden başka yarım istihkak derecesinde Rum ve Ermeni metrukâtından toprak varsa bu topraklardan ve milli toprak, yoksa kasabanın fazla meralarından toprak verilecektir. Dükkân veya dükkân yeri verilemeyen muhacire tam toprak istihkakı verilir.

c) Köylerde varsa ev, ahır ve samanlık; yoksa bunların yerine ev, ahır ve samanlık yeri ve civar ormanlardan meccanen kereste ve tam istihkak miktarı bulunduğu köyden (milli toprak varsa bunlardan ve yoksa köy meralarından) toprak verilir.

Köyde muhacir hangi köyde bulunuyorsa toprak da behemehâl o köyden verilmelidir. Ancak ıztırar halinde komşu köyün topraklarından yer vermek caiz olur.

ç) Şehirde veya kasabada bina ve toprak bulunmazsa bu şehir ve kasabalardaki iskân görmeyen muhacirler ya o şehir ve kasaba meralarından toprak veya civarlarındaki köylerde ev, ahır ve samanlık veya yeri ve toprak verilerek iskân edilirler. Bu yolda şehir ve kasabada meralardan veya civar köylerden toprak verilerek yapılacak iskâna talip olmayan muhacirlerin kayıtları kapatılıp bir daha iskân edilemezler (iskân isteyen muhacirler Hükümetin gösterdiği yere gitmeğe ve Hükümetin verdiği malı almaya mecburdurlar)."[293]

Bu yönergeyle kimlerin vatandaşlığa alınıp-alınmayacağı, hangi göçmene ne kadar mülk verileceği, iskân işlerinin ne şekilde yürütüleceği gibi konular bir kez daha vurgulanmıştır.

---

[293] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 235-237.

1.6.3.2. 2848 ve 3683 Sayılı İskân Kanunları

21 Kasım 1935'de çıkarılan 2848 Sayılı Kanun, 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun değiştirilmesine yönelik bir düzenlemedir. Dâhiliye ve Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekillikleri tarafından hazırlanıp, İcra Vekilleri Heyeti'nce tasdik olunmuştur. Buna göre Türkiye iskân bakımından 3 mıntıkaya ayrılmıştır:

1 Numaralı Mıntıkalar; Türk kültür ve nüfusunun tekâsüfü istenilen yerler.

2 Numaralı Mıntıkalar; Türk kültürüne temessülü istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerler.

3 Numaralı Mıntıkalar; yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebeplerle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikâmet yasak edilen yerler.

2848 Sayılı Kanun'la, 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun 3. maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: Türkiye'ye yerleşmek amacıyla dışarıdan münferiden gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe kişiler, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliği'nin görüşü alınmak şartıyla Dâhiliye Vekilliği'nin emriyle; topluca gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe kişiler, aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler işbu kanunun hükümlerine göre Dâhiliye Vekilliği'nin görüşü alınmak şartıyla Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliği'nin emriyle kabul olunurlar. Bunlara '*muhacir*' denir. Türkiye'ye yerleşmek amacıyla olmayıp bir zaruret sebebiyle muvakkat oturmak üzere sığınanlara '*mülteci*' denir.[294]

Bu kanun her ne kadar bazı yenilikler getirmişse de, 2510 Sayılı İskân Kanunu'na bağlı kalarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun gölgesinde kalmış bir yasa olarak tasarlanmıştır.

3683 Sayılı Kanun ise göçmenlerin ekonomik kalkınmasına yönelik bir düzenlemedir. Bu kanuna göre göçmenlere arazi, bina, kazanç, muvazene ve yol vergileri ile askerlik muafiyeti gibi istihsal güçleri üzerinde doğrudan müspet bir tesir yaratılmıştır.[295]

3683 Sayılı Kanun ile konar-göçerler de iki kısma ayrılmıştır: sabit ikâmet yeri olanlar ve konar-göçerler. Yazın yaylalara çıkıp, sonbaharda kışlaklarına dönenler sabit

---

[294] "İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun: 2848", *Düstur*, III. Tertip, 18 Kasım 1935, s. 17; 2510 Sayılı Kanun'un 32. maddesi değiştirilmiş ve 2848 Sayılı Kanun'un 3. maddesine bir fıkra eklenerek kendiliğinden Türkiye'ye gelmek isteyenlerin önü açılmıştır. *BCA.*, 30..18.1.2, 84.84..12, 14 Eylül 1938.

[295] *Başvekâlet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları*, Ankara 1955, s. 107.

ikâmetgâhı olanlardır. Yılın hiçbir mevsiminde ikâmetgâhı olmayıp, mütemadiyen hareket halinde olanlar ise konar-göçerlerdir.[296]

1.6.3.3. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Türkiye nüfusunun % 80'i kırsalda oturmaktaydı. Buna bağlı olarak ülke ekonomisinin % 82'si tarım ağırlıklıydı. Bu durumda devletin en önemli sorunlarından biri toprak dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesiydi. Adaletsiz toprak dağılımı ve kullanım dışı toprağın çokluğu, hazine arazilerinin talan edilmesine, toplumda arazi anlaşmazlıklarına ve arazi sınırı ihlallerine yol açıyordu. 1936 yılında işlenen toplam 1.270 cinayetten 301'i tarımsal anlaşmazlıklardan dolayı idi.

Türkiye nüfusunun tamamının toprağa ihtiyacı vardı. Yurtdışından gelen göçmenlere, içerdeki naklolunanlara ve ülke içinde yaşayıp vergisini ödemiş, ülke savunmasına katılmış fakat toprak sahibi olamamış nüfusa devlet toprak vermek zorundaydı. Bu nedenlerle toprak sorununun çözümü için güzel hazırlanmış bir iskân yasasının yanında, radikal bir toprak reformu kanununun da çıkarılması gerekmekteydi.[297] Böylece 15 Haziran 1945 tarihinde, 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılmıştır. Kanunun amacı 1. maddesinde şöyle açıklanmıştır:

Madde-1: a) Arazisi olmayan veya yetmeyen çiftçileri, aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetlerini değerlendirecek ölçüde araziye sahip kılmak.

b) Kendilerine arazi verilenlerin yeter arazisi bulunup istihsal vasıtaları eksik olan çiftçilerden muhtaç olanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek.

c) Ülke topraklarının işlenmesinin sürekliliğini sağlamak.[298]

Kimlere toprak verileceği ise 34. maddede şöyle belirtilmiştir: Bu kanun hükümlerine göre dağıtılacak arazi, aile reisine verilir. Arazi verilmesinde aşağıdaki sıra gözetilir;

a) Kendisinin veya ailesinin hiç arazisi olmayıp, başkalarının arazisinde ortakçılık veya kiracılık yapanlar.

b) Kendisinin veya ailesinin arazisi yetmeyen çiftçiler.

d) Tarım işçiliği ile geçinenler.

---

[296] BİUM, *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935*, (Haz.: Celal Aybar), Ankara 1937, s. 3.
[297] F. Babuş, *a.g.e.*, s. 121-122.
[298] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 81.

e) Aile dışında kalmayı tercih eden fürular.

f) Göçebeler ve göçmenler ve göçürülenler.

Kanunun 36. maddesinde; arazi verileceklerin Türk olmaları ve medeni hakları kullanma yeterliliğine sahip bulunmaları ve çiftçi olmaları veya çiftçilik yapmayı yüklenmeleri ve her iki halde de verilecek araziyi kendilerinin işletmeleri öngörülmüştür.[299] Buna göre hem dahildeki hem de dışardan gelen göçmenler arasında Türk olmak önemli bir kriter olarak belirtilmiştir.

17 Eylül 1943 tarih ve 14686/46 sayılı tamimde; "*Bilumum Akdeniz ve Ege Denizi'ndeki Adalar halkı ile Yunan ve Garbi Trakya ahalisinden maada Türkiye sınırları dışındaki memleketler halkının serbest göçmen olarak Türkiye'ye kabullerinin caiz olduğu*" belirtilmiştir.[300]

II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin temel politikası, nüfusun kırda tutulması ve kentleşmenin önlenmesiydi. Türkiye çalışan nüfusun işsizleşmesini ve kentleşmesini tehlikeli buluyor ve sosyal problemlerin kaynağı olarak görüyordu.[301] Bu açıdan toprak reformu, hiç toprağı olmayan köylüye toprak vermek ve yeter derecede olmayan köylü topraklarını genişletmek arzusundan hâsıl olmuş ve köylü işletmelerinin gerekli istihsal vasıtalarına malik olabilme imkânını sağlamıştır.[302]

1.6.3.4. Kimlerin Türk Vatandaşlığına Alınıp-Alınmayacağına Dair Tertip

Türkiye'ye göçmen verebilecek memleketlerin Türk soylu vatandaşlarına, Türk konsolosluklarınca 6 ay süreyle vize verilerek göçleri kolaylaştırılmıştı.[303] Bu durum, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından 12 Temmuz 1947 tarihinde valiliklere yapılan tebliğde, kimlerin Türk tabiiyetine alınıp, kimlerin alınmayacağı duyurularak açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre; işgal altındaki memleketlerde bulunan Türklerin Türkiye'ye getirilmeleri için gereken tedbirlerin acele alınması bildirilmiştir. Göçmenlerden yurda ve yurttaşlığa kabul olunabilecek durumda bulunan mültecilerle, göçmen ve serbest göçmenlerin askerlik ve vergi gibi vatanî ödevlerinden uzun süre uzak kalmamaları için tescil işleminin mevzuat dairesinde bir an önce yapılması açıklanmıştır.

Türk vatandaşlığına alınacaklar 2 kısma ayrılmıştır:

---

[299] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 93-94.
[300] TC. Dışişleri Bakanlığı, Konsolosluk ve Muh. Huk. Dairesi, *a.ge.*, s. 17-18.
[301] İ. Tekeli, "Türkiye'nin Göç...", s. 461.
[302] Şemsettin Güler, "Toprak Reformu", *İktisat Dergisi*, C. III, S. 13, Temmuz 1965, s. 28.
[303] *BCA.*, 30..18.1.2/91.67..7, 7 Temmuz 1940.

a) Balkanların Garbi Trakya'dan sayılmayan yerlerinden kaçak, serbest göçmen veya turist vizesiyle gelen Türklerle, kamplarda bulunan ve durumları itibariyle yurda kabule şayan görülen Türk kültürlü Müslüman kimseler.

b) Türkiye'ye yerleşmek istediklerini yazı ile bildirenler veya uyrukluk bildirimi (tabiiyet beyannamesi) mukabilinde muhacir kâğıdı alanlar.

Türk vatandaşlığına alınmayacaklar ise 3 kısımda toplanmıştır:

a) II. Dünya Savaşı başladıktan sonra Türkiye'ye iltica etmiş olan Ruslar.

b) İran'daki kargaşalıklar dolayısıyla iltica etmiş olup, muvakkat kaydıyla Türkiye'de oturmalarına müsaade edilen İranlılar.

c) Siyasi mülteciler ve Suriye'nin Gürdağı Bölgesi'ndeki isyan neticesinde Türkiye'ye sığınanlar.

12 Temmuz 1947 tarihinde tebliğ edilen bu tertipte belirtilen hususlar, aslında 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun uygulama yönergesi gibidir. Çünkü tertibin 9. maddesinde belirtilen "*Türk kültürüne bağlı olmayanlara, anarşistlere, casuslara, göçebe ve çingenelere, memleket dışına çıkarılmış olanlara muhacir kâğıdı verilmez*." düsturu, 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun teyidi mahiyetindedir.

Tertibin 14. maddesinde ise Irak ve Suriyeli göçmenlerin durumuna da açıklık getirilmiştir. İlgili maddede; "*Muntazam pasaportlu ve ecnebi sıfatı ile Türkiye'ye gelmiş olup da Türkiye'de yerleşmek arzusunu gösteren Türk ırkından olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan kimseler 9. maddede yazılı mani hallerden biri yoksa Dâhiliye Vekâletince muvafık görülürse tabiiyet beyannamesi imzalayarak muhacir kâğıdı alabilirler ve muhacir hak ve muafiyetlerinden istifade ederler.*" denilmiştir.[304] Bu yıllarda Türkiye'de '*ecnebi*' kelimesi 'yabancı' manasında kullanılmıştır ki, Irak ve Suriye gibi İslam ülkeleri de ecnebi devletler kategorisinde ele alınmıştır. Dolayısıyla Irak veya Suriyeli Türklerin, özel bir manileri yoksa Türk vatandaşlığına geçmelerinde bir beis görülmemiştir.

İstanbul'daki Göçmenlere Yardım Derneği Merkez Yönetim Kurulu bu tertip gibi düzenlemelere istinaden, 1959 yılında Ankara'ya bir heyet göndermiştir.[305] Heyet Ankara'da ilk olarak Kızılay Genel Başkanı Afyon Milletvekili Rıza Bey ile görüşmüş ve derneğe yaptıkları yardımlar dolayısıyla teşekkür etmiştir. Daha sonra 15 Aralık 1959'da İçişleri Bakanlığı'na bir ariza sunmuştur. Bu dilekçede özetle; Türk soyundan

---

[304] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 254-256.

[305] Göçmenlere Yardım Derneği, *Merkez Yönetim Kurulunun Ankara Temasları ve Sunduğu Muhtıralar*, İstanbul 1960, s. 3.

olan bir kimsenin Türkiye'ye gelişi, ziyaret veya seyahat amacıyla da olsa, Türk vatandaşlığına kabulünü talep ettiği takdirde, müracaatının kabul edilmesi istenmiştir.[306] Bu gibi çalışmalar, Türkiye'ye gelen Türk soylu göçmenlerin rahat ettirilmesine bir nebze de olsa katkı sağlamıştır.

1.6.3.5. Muhacir, Mülteci, Göçebe ve Gezginci Çingeneler Hakkında Kanun

5 Şubat 1948 tarih ve 3/6992 sayılı bu kanunda, göçmenlerle ilgili bazı tanımlara ve iskân şekillerine açıklık getirilmiştir.[307] Buna göre muhacirler:

a) Dış memleketlerden gelecek muhacirler; mesleklerine ve iklim şartlarına göre ve daha önce iskân edilmiş olan yakınlarının bulunduğu yerler göz önünde tutularak iskân edilirler.

b) Bu gibilerden soy ve anadili Türk olmayanlar, aynı soydan olan ve aynı dili konuşan köylerde iskân edilemezler. Fakat bu yerlerde yakınları bulunanlar, yeni bir kesafete meydan verilmeyecek bir nispette iskân edilirler.

c) Soy ve anadili Türk olmayanlar yeniden bir köy kurulmak suretiyle veya bir yerde toplu olarak iskân edilemezler. Bu gibiler Türk soyundan ve anadilleri Türkçe olan büyük köylere ve kasabalara, o yerin nüfusunun % 10'unu geçmeyecek şekilde iskân edilebilirler.

d) Trakya ve Doğu'daki sınır illerinde toplu olarak iskân yapılamaz. Ancak buralarda öteden beri yerleşmiş akrabaları olanlar, münferiden iskân edilebilirler.[308]

Bu kanunda mültecilerin durumu ise şu şekilde açıklanmıştır:

a) Sakınılacak bir halleri bulunmadığı emniyetçe tespit edilen ve İskân dileğinde bulunan mültecilerden soy ve anadili Türk olanlar, aynı nitelikte bulunan muhacirler hakkındaki esaslar dairesinde iskâna tabi tutulurlar.[309]

b) Bunlardan soy ve anadili Türk olmayanlar, muhacirlere ait yukardaki esaslar göz önünde bulundurulmak ve İçişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşleri alınmak suretiyle, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nca tespit edilecek iskân yerlerinde muhacirler gibi yerleştirilirler.[310]

---

[306] Göçmenlere Yardım Derneği, *a.g.e.*, s. 5-9.
[307] *BCA.*, 30..18.1.2/115.91..5, 5 Şubat 1948.
[308] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 132; *Başvekâlet Toprak*..., s. 81.
[309] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 132-133.
[310] TC. Dışişleri Bakanlığı, Konsolosluk ve Muh. Huk. Dairesi, *a.ge.*, s. 24; N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 133.

c) Türk kültürüne bağlı olmayan mültecilerden sivil olanların oturma yerleri İçişleri Bakanlığı'nın ve Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşleri alınmak suretiyle, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nca tespit edilir.[311]

20 Mart 1950 tarih ve 5613 sayılı kanunun 30 Mayıs 1950 tarihinde yürürlüğe girmesiyle; İskân ve Toprak İşleri Genel Müdürlükleri, '*Toprak ve iskân işleri Genel Müdürlüğü*' adıyla Tarım Bakanlığı'na bağlanmıştır.[312] Böylece göç ve iskân işlerinin daha süratli yapılması planlanmıştır.

1.6.3.6. 16 Haziran 1970 Tarih ve 1306 Sayılı İskân Kanunu

1950 sonrasının en önemli iç iskân sorunlarından biri büyük barajların yapılmaya başlanmasıyla ortaya çıkmıştır. 1965 yılında başlayan Keban Barajı'nın yapımı çalışmalarında, göl sahası içerisinde 126 köy kalmıştır. Bu alandaki köylerin istimlak ve yeniden iskânlarını sağlamak için 16 Haziran 1970'de, 1306 sayılı yasa çıkarılmıştır.[313] Bu kanun, '*2510 Sayılı İskân Kanunu'na Ek Kanun'* adıyla çıkarılmış ve 29 Haziran 1970 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.[314]

1306 Sayılı Yasa, iskân sorununa 2510 Sayılı Yasa'dan farklı bir bakış açısı getirmiştir. Buna göre; hükümetçe vücuda getirilecek baraj, fabrika, ekonomik ve savunma ile ilgili diğer tesislerin inşası, tarih ve tabiat varlıklarının korunması amacıyla yapılan kamulaştırmalar veya özel kanunların uygulanması sebebiyle taşınmaz malları kamulaştırılanlardan yerlerini terk etmek zorunda olanlarla, taşınmaz malı olmayıp, üç yıl önce kamulaştırma alanına yerleşmiş olanlara uygulanacaktı. Kanunun bir diğer alamet-i farikası ise uygulamanın isteğe bağlı olmasıydı. Yani hükümetin sunduğu teklifi istemeyenler, mallarının karşılığını istimlak bedeli olarak alabileceklerdi.[315]

Bu kanunun ek 5. maddesi göçmenler ve mültecilerle ilgilidir. Söz konusu maddenin göçmenlerle ilgili 'a' fıkrasında "*Sınırlarımızdan yurtiçine gönderilecekleri yere kadar gümrükten muaf eşya ve hayvanları ile birlikte nakil*"; 'b' fıkrasında

---

[311] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 133; 5 Şubat 1948 tarihli bu kanundan yaklaşık 13.5 yıl sonra çıkarılan yeni bir kanunla mülteci tanımlaması uluslararası normlara daha uygun hale getirilmiştir. 5 Eylül 1961 tarihinde yayımlanan "Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmenin Onaylanması Hakkında Kanun" ile aslında Cenevre Sözleşmesi kabul edilmiştir. Söz konusu kanun da mülteci: ırkı, dini, uyrukluğu, belli bir grubun içinde bulunması veya siyasi düşünceleri yüzünden takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve oraya dönemeyen veya bu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişi" olarak tanımlamıştır. Bkz.: Selim Levi, *Yabancıların Taşınmaz Mal Edinmeleri*, İstanbul 2006, s. 20.

[312] İ. Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan...", s. 65; N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 110.

[313] İ. Tekeli, *Göç...*, s. 165.

[314] *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem III, C. 53, Ankara 1970, s. 407.

[315] İ. Tekeli, *Göç...*, s. 166.

"*Barındırma, yiyecek, yakacak ve tedavi*"; 'c' fıkrasında "*Pek muhtaç durumda olanlar bir defaya mahsus olmak üzere giyecek yardımlarından karşılıksız olarak faydalanırlar. Bu yardımlar nakil ile başlar, yerleştirildikleri yerde müstahsil hale gelinceye kadar devam eder. Müstahsil hale gelmenin esasları ve yardım süreleri yönetmelikte belirtilir.*" denilmiştir.[316] Böylece göçmenlere yapılması gereken yardımlar bir kez daha tekrarlanmıştır.

1.6.3.7. Yabancılar Kanunu

Yurtdışından Türkiye'ye gelen göçmenlerin hukuki durumlarıyla ilgili en önemli unsurlardan biri Yabancılar Kanunu'dur. Söz konusu kanun yabancı ile vatandaşın eşitliği prensibine dayanır.[317]

Yabancıların Türkiye'ye giriş şartları, çeşitli tarihlerde değişikliğe uğramış olan, 1950 tarihli *Pasaport Kanunu*'nda düzenlenmiştir. Pasaport Kanunu'na göre, yabancıların Türkiye'ye girişi bazı şartlara bağlanmış, bazı nedenlerle de yabancının doğrudan girişinin engellenebileceği belirtilmiştir.[318]

Bir ülkede ikâmet etme hakkı verilen kişiye, çalışma hakkının da tanınması gerektiği düşüncesine rağmen, bu hak her ülkenin ekonomik şartlarına uygun olarak kamu güvenliği, kamu yararı, kamu sağlığı esaslarına göre bazı sınırlamalara tabi tutulmuştur. Yabancıya çalışma hakkının tanınması, bunu her iş kolunda sınırsız bir şekilde yapabileceği anlamında kullanılmamıştır. Yani çalışma hakkı da kamuya ait sebeplerle sınırlanabilmiştir.

TC. Anayasası'nın 48, 49 ve 50. maddeleri çalışma haklarıyla ilgili olarak düzenlenmiştir. "*Herkes dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir*" ifadesinin yer aldığı 48. madde, "*Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir*" hükmüyle tamamlanmıştır. Türk vatandaşıyla yabancıya eşit haklar tanıyan bu hükümler, Anayasanın 16. maddesiyle sınırlandırılmıştır. İç hukukta çeşitli iş kolları, bu konuda çıkarılmış olan kanunlarla yabancılara yasaklanmış veya çalışmaları bazı izinlere bağlanmıştır.[319] Fakat 25 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe giren, 2527 Sayılı "*Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu, Özel Kuruluş veya İşyerinde Çalıştırılabilmelerine İlişkin Kanun*" ile Türk soylu

---

316 *TBMM Kanunlar Dergisi*, C. 53, s. 408.
317 Aysel Çelikel, *Yabancılar Hukuku*, 6. Basım, İstanbul, 1993, s. 29.
318 B. Kaiser, a.g.m., s. 479; A. Çelikel, *a.g.e.*, s. 74-75.
319 A. Çelikel, *a.g.e.*, s. 117.

yabancılara pozitif bir ayrımcılık yapılmıştır. Bu kanun ile yabancılara getirilmiş olan kısıtlamalardan Türk soylular muaf tutulmuştur.[320]

2527 Sayılı Kanun'a göre Türk soylu yabancıların Türkiye'de çalışabilmeleri şu üç şarta bağlanmıştır:

a) Bireyin Türkiye'de ikâmet etmesi

b) Bireyin çalışma izni almış olması

c) Bireyin yapmayı düşündüğü iş dalında ihtiyaç olması.

Böylece Türk soylu yabancıların çalışabilecekleri iş alanları genel olarak şöyle belirlenmiştir: Serbest meslek ve sanatlar; kamu kuruluşları ve işyerleri; özel kuruluşlar ve işyerleri. Türk soylu yabancıların çalışamayacakları iş kolları ise şunlardır: Türk Silahlı Kuvvetleri Teşkilatı; Türk Güvenlik Kuvvetleri Teşkilatı.[321] Görüldüğü üzere, Türk soyluların çalışma alanlarındaki kısıtlamalar çok az olmasına rağmen, çalışabilecekleri alanlar bir hayli geniş tutulmuştur.

Türk soylu yabancıların çalışabilmeleri için gerekli olan izin, İçişleri Bakanlığı tarafından verilmiştir. Ancak Dışişleri Bakanlığı'nın da görüşü mutlaka alınmıştır. Kişilerin göreve tayinlerinde söz konusu kurumların açıktan takdir hakkı olmuştur.[322]

Yabancıların çalışma hukuklarıyla ilgili olarak, 25 Aralık 2002'de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yeni bir düzenleme hazırlamıştır. Bu düzenleme meclise sunulmuş ve *4817* sayılı "*Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun*" olarak 27 Şubat 2003'te yayımlanmıştır. Yeni kanunun yürürlüğe girmesiyle önceki düzenlemelere nazaran bir ilerleme sağlanmış olsa da, göçmenlere süresiz çalışma hakkı hâlâ tanınmamıştır. 4817 Sayılı Kanunun 6. maddesinde Türkiye'de kanuni ve kesintisiz olarak en az 8 yıl ikâmet eden veya toplam 6 yıllık kanuni çalışması olan yabancılara iş piyasasındaki durum ve çalışma hayatındaki gelişmeler dikkate alınmaksızın ve belirli bir işletme, meslek, mülki veya coğrafi alanla sınırlandırılmaksızın süresiz çalışma izni 'verilebileceği' ifade edilmiştir. Ancak çalışma izninin verilmesi, yine yetkili mercilerin inisiyatiflerine bırakılmıştır.[323]

---

[320] *Resmi Gazete*, 25 Eylül 1981-2527; 29 Eylül 1981-17473.

[321] A. Çelikel, *a.g.e.*, s. 129.

[322] A. Çelikel, *a.g.e.*, s. 130; Lami Bertan Tokuzlu, "Turkey: The Legal Dimension of Migration", *CARIM Mediterranean Migration 2006-2007 Report*, (Ed.: Philippe Fargues), European University Institute, Badia Fiesolana 2007, s. 317.

[323] 12 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren Yurttaşlık Kanunu ile yabancı kadınlar için bir Türk ile evlenirken Türk yurttaşlığına geçme olanağı da ortadan kaldırılmıştır. Bkz.: B. Kaiser, a.g.m., s. 482-486.

Türkiye'ye yasadışı yollardan girenlerin durumu ise Türk Ceza Kanunu'nun 34. maddesinde şöyle açıklanmıştır: "*T.C. sınırlarından her nasılsa pasaportsuz olarak girebilmiş olan vatandaşlar ve yabancılar 250 TL'den 1.250 TL'ye kadar ağır para veya 1 aydan 6 aya kadar hapis cezasıyla veya her ikisiyle cezalandırılır.*"[324]

1.6.3.8. 1994 Yönetmeliği

Türkiye'nin mülteci konusundaki ilk kapsamlı iç düzenlemesi *1994 Yönetmeliği* olmuştur. Bu tarihe kadar geniş bir mülteci düzenlemesi yapılmamasının nedenlerinden biri, iltica olaylarının Cenevre Sözleşmesi çerçevesinde idare edilmesi olmuştur. 1980 öncesinde Türkiye'ye yapılan ilticalar hem sayıca az hem de Avrupa kökenlilerden gelmiştir. Dolayısıyla iç düzenlemeyi gerekli kılacak bir zorlamayla karşılaşılmamıştır.[325] Fakat 1980'li yıllarda durum değişmiş, Türkiye'ye Orta Asya, Orta Doğu ve Afrika kökenli mülteciler akmaya başlamıştır.[326] Bu fiili durum Türkiye'nin iltica politikalarını yeniden gözden geçirmesini zaruri kılmıştır.

Mülteci, sığınmacı ve yasadışı göçmenlerin sayısı 1980'li yılların başından itibaren hızlı bir artış göstermiştir. Bu tarihlerde Türkiye'ye giriş yapan göçmen sayısı yaklaşık 2,5 milyona ulaşmıştır. Bu sayı 1945-1980 dönemindeki yabancıların ortalama 5 katına ulaşmıştır. 1980 sonrası dönemde gelen göçmenlerin sayısının bu denli çok olması, aslında Ortadoğu'daki siyasi zulümlerden kaynaklanmıştır. Diğer taraftan Orta Doğu, Asya ve Afrika'nın çeşitli bölgelerinden gelen ekonomik göçmenlerin gelişmiş ülkelere ulaşmak için Türkiye'yi transit ülke olarak kullanmaları da bu sayıyı artırmıştır. Sonuçta 1980'den itibaren yaklaşık 1 milyon İranlı üçüncü bir ülkeye geçme amacı gütmeksizin Türkiye'ye girmiştir. 1980 ve 1995 yılları arasında çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu yaklaşık 650.000 Iraklı mülteci Türkiye'ye gelmiştir. 1989 yılında 310.000'den ziyade Bulgaristan Türkü Türkiye'ye iltica etmiştir. 1992-1995 yıllarında yaklaşık 30.000 Boşnak Türkiye'ye gelmek durumunda kalmıştır. 1999'da Kosova'dan yaklaşık 20.000 kişi iltica etmiştir. Kısacası 1980'lerin başından itibaren Asyalı, Afrikalı ve Avrupalı yüzbinlerce göçmen Türkiye'ye gelmiştir.[327]

---

[324] Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 68.

[325] K. S. B. Öztuzcu, *a.g.t.*, s. 68; Kemal Kirişçi, "Is Turkey Lifting the 'Geographical Limitation'?-The November 1994 Regulation on Asylum in Turkey", *International Journal of Refugee Law*, V. VIII (3), Oxford 1996, s. 297.

[326] Ahmet İçduygu-E. Fuat Keyman, "Globalization, Security and Migration, The Case of Turkey", *www.lukdomen.narod.ru/questia-Turkey.pdf*, E.T.: 09.06.2011.

[327] A. İçduygu-E. F. Keyman, a.g.m., *www.lukdomen.narod.ru/questia-Turkey.pdf*, E.T.: 09.06.2011.

1990-91 Körfez Krizi'yle Iraklı sığınmacıların problemleri, BMMYK ve Türk makamları arasındaki anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Türkiye'ye kaçan sığınmacıların geri dönüşlerinin tamamlanmasından sonra, Türk yetkililer sığınmacılara daha mesafeli davranmaya başlamıştır. Çünkü o dönemde Türkiye sadece Iraklı göçmenlerle değil, diğer ülkelerden gelen mülteci ve muhacirlerin problemleriyle de uğraşmıştır. Tüm bunlar Türk yetkililerin tedirginliklerini artırmış ve üçüncü ülkeye geçmek için bekleyen mültecileri tanımak için hiçbir yükümlülüklerinin olmadığını tartışmaya başlamışlardır.[328]

Artan sığınma ve ilticalar nedeniyle Bakanlar Kurulu kararıyla *30 Kasım 1994*'te Resmi Gazete'de yayınlanan ve kısa adı '*1994 Yönetmeliği*' olan '*Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*' çıkarılmıştır. Bu yönetmelik, sık sık karşılaşılan bireysel ve toplu sığınma olaylarına karşı izlenmesi gereken prosedürü konu edinmiştir.[329]

1994 Yönetmeliği'nde mülteci ve sığınmacı şeklinde doğru bir ayrıma gidilmiştir. Bu yönetmeliğe göre *mülteci*, Cenevre Sözleşmesi'nde tanımlandığı şekliyle iç tüzüğe girmiştir. Sığınmacı ise; "*ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikâmet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönemeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancı*" olarak tanımlanmıştır.[330] Yani sığınmacılık, mülteciliğin ilk aşaması olarak kabul edilmiştir.

Söz konusu yönetmelik önemli bir yasal değişikliği daha beraberinde getirmiştir. Bu düzenlemeyle eskiden BMMYK'nın üstlendiği '*mülteci statüsü belirleme görevi*' İçişleri Bakanlığı'na devredilmiştir. Böylece mülteciler Avrupa'dan gelenler ve Avrupa dışından gelip Türkiye'de üçüncü bir ülke için başvuru yapanlar olmak üzere iki kısma

---

[328] K. Kirişçi, "Is Turkey...", s. 298-299.

[329] E. Tok, *a.g.t.,* s. 87; D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 19; T. Kılıç, "Türk Hukuk...", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011; Senar Ataman, "Türkiye'nin İltica Politikası", *www.multeci.net*, E.T.: 18.11.2010.

[330] 1994 Yönetmeliği'nden sonra özellikle mülteci haklarının uygulanmasında ciddi gelişmeler gözlemlenmiştir. Bkz.: Işıl Tokcan, "Mülteci Hukukunda Uluslararası Koruma", *Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler*, İstanbul 2004, s. 58; S. Buz, *Türkiye'deki Sığınmacıların...*, s. 5; İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, *a.g.e.*, s. 179-182.

ayrılmıştır. Yani Avrupa dışından gelenlerin Türkiye'de üçüncü ülkeler için resmi sığınma başvurusu yapmasına imkân tanınmıştır. Fakat bu düzenleme, İçişleri Bakanlığı'nın teknik ve personel eksikliklerinden dolayı uygulamada başarısız olunca, mülteci statüsü belirleme görevi tekrar BMMYK'ya devredilmiştir.[331] Aslında bu dönemde Avrupa dışından gelen sığınmacıların başvuruları hem İçişleri Bakanlığı hem de BMMYK tarafından değerlendirilmiştir. İçişleri Bakanlığı bu konuda çoğunlukla BMMYK kararlarına riayet etmiştir.[332]

Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafi sınırlama, Avrupa dışından gelen sığınmacıların durumunu güçleştirmiştir. Türkiye buna mukabil bir ara formül olarak, 1994 Yönetmeliği'nde, Avrupa dışından gelenlere "*geçici sığınma hakkı*" tanımıştır. Bu sığınmacılar arasında mülteci statüsü edinenler üçüncü ülkelere yerleştirme sürecine girmiştir. İltica talepleri reddedilen sığınmacıların ülkelerine geri dönmeleri beklenirken, sığınmacıların çoğu bunu yapmayıp Türkiye'de kalmışlardır. Bu durum kayıt dışı sektörlerde çalışmalar ya da Türkiye'den yasadışı sınır geçişiyle üçüncü bir ülkeye gitme çabaları nedeniyle, düzensiz göçle sığınma hareketlerinin girift ilişkisine sahne olmuştur.[333]

1994 Yönetmeliği'nin; uluslararası hukuk bakımından sığınmacı veya mülteci niteliğine uygun koşullara sahip olduğu halde, yasadışı giriş yapmış ve iç hukuku ihlal etmiş bulunan, özellikle de öngörülen sürede yetkili makama başvurma koşulunu yerine getir(e)meyen kişiler açısından yapılmış bir düzenleme olduğu görülmüştür.[334]

Avrupa dışından ve dolayısıyla Ortadoğu'dan gelen sığınmacıların Türkiye'ye girdikleri tarih itibariyle, 10 gün içerisinde herhangi bir valiliğe başvurmaları şartı getirilmiştir.[335] Bu durum, BMMYK'nın Doğu'daki merkez şubesi olan Van'ı bir adım öne çıkarmıştır. Türkiye'ye geçerli giriş izni olmadan giriş yapan Ortadoğulu sığınmacıların büyük bir çoğunluğu, Van'da geçici ikâmete tabi tutulmuştur.[336]

---

[331] D. Danış, "Yeni Göç...", s. 223.
[332] S. Ataman, a.g.m., *www.multeci.net*, E.T.: 18.11.2010; K. Kirişçi, "Is Turkey...", s. 302.
[333] E. Tok, *a.g.t.,* s. 88; AREM, "Göçmen Kaçakçılığı...", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011; Z. Kantarcıoğlu, a.g.m., s. 73.
[334] T. Kılıç, "Türk Hukuk...", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011.
[335] Başvuru süresi 1994 Yönetmeliği'nde 5 gün iken, uygulamada sık sık sorunlar yaşanması ve olumsuz eleştiriler alması sonucu 1999 yılında 10 güne çıkarılmıştır. Bkz.: T. Kılıç, "Türk Hukuk...", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011; S. Ataman, a.g.m., *www.multeci.net*, E.T.: 18.11.2010; BMMYK, *BMMYK 1994 Yılı Yönetmeliği*, Ankara 1994, s. 2.
[336] Vahap Ertan, "Mülteci ve Sığınmacılar Konusunda Van ve Çevresinde Uygulamalar ve Sorunlar", *Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler*, İstanbul 2004, s. 81.

İstatistiki verilerden anlaşıldığı kadarıyla, Türkiye'de bulunan sığınmacıların çoğu 1994 Yönetmeliği'ne göre '*Avrupa dışı*' olarak tanımlanan ülkelerden gelmiştir. 1 Mart 2002 tarihi itibariyle, Türkiye'ye 12.517 kişi iltica-geçici sığınma başvurusunda bulunmuştur. Bunların 6.369'u İranlı, 4.503'ü Iraklı, 1.344'ü Afganistanlı ve 301'i diğer ülkelerdendir. Bu kişilerin, Türkiye'de kalıcı yerleşmeleri mümkün olmamıştır. Bu durumdaki kişiler ancak üçüncü bir ülkeye geçiş için ikâmet izni talep edebilmişlerdir. Türkiye'de kalınan sürenin ortalama 3 yılı bulması, birçok problemin yaşanmasına neden olmuştur.[337]

1.6.3.9. İltica ve Göç Ulusal Eylem Planı

AB müktesebatının üstlenilmesine ilişkin Türkiye tarafından 24 Temmuz 2003 tarih ve 25178 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "*Ulusal Program*" da; göç ve iltica konusunda 2005 yılı sonuna kadar özel bir iltica yasası çıkarılacağı beyan edilmişti. Bu Ulusal Program'da, Türkiye'nin Cenevre Sözleşmesi ve New York Protokolü'ne taraf olduğu, sözleşmedeki coğrafi sınırlamayı benimsediği ve her türlü sığınmacı için "*non-refoulement*[*]" ilkesine bağlı kalacağı bildirilmiştir. Ayrıca "*Coğrafi sınırlama konusu, Türkiye'nin katılım müzakereleri sırasında etraflıca ele alınarak, katılım aşamasında ülkemize doğudan bir mülteci akımını teşvik etmeyecek şekilde, gerekli mevzuat ve alt yapı değişikliklerinin gerçekleştirilmesine ve AB ülkelerinin külfet paylaşımı konusunda gerekli hassasiyeti göstermelerine bağlı olarak kaldırılacaktır*" denilmiştir.[338]

2003 Programı'nda, mevzuatın uyumu ve uygulanması için kurumsal yapılanma takvimi sunulmuş ve 2005 yılı sonuna kadar yapılması gerekenler açıklanmıştır. Bunlar arasında; toplum bilincinin yükseltilmesi, konu hakkında çalışacak personelin ihtiyaç ve eğitimlerinin tamamlanması ve buna bağlı olarak mülteci hukukuyla alakalı seminerlerin düzenlenmesi, İçişleri Bakanlığı'nda konuyla ilgili karar vermede tek yetkili bir ihtisas kurumu oluşturulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca mülteci misafirhaneleri, barındırma merkezleri ve sığınmacı kabul merkezlerinin kurulması, köken ülke bilgi veri tabanının güçlendirilmesi, sığınmacılara sunulan sosyal hizmetlerin geliştirilmesi, psiko-sosyal destek verecek uzman personel gibi konuya ilişkin özelde çalışacak personel temin ve eğitimi gibi konulara değinilmiştir.

---

[337] S. Buz, *Türkiye'deki Sığınmacıların...*, s. 47-48.

[*] Geri göndermeme, iade etmeme ilkesi.

[338] T. Kılıç, "Türk Hukuk...", www.mülteci.net, E.T.: 26.02.2011.

Türkiye, iltica ve göç işlemlerinin AB müktesebatına uyumu çalışmalarını yürütmek amacıyla Danimarka ve İngiltere Konsorsiyumu ile birlikte "*İltica-Göç Twinning Projesi*"ni, 8 Mart 2004 tarihinde uygulamaya koymuştur. Bu proje kapsamındaki çalışmaların sonucunda, Aralık 2004'te "*İltica ve Göç Ulusal Eylem Planını*" hazırlamıştır.[339] 25 Mart 2005 tarihinde Başbakan'ın imzasıyla yürürlüğe giren "*İltica ve Göç Ulusal Eylem Planı*" o tarihten beri, Türkiye'nin iltica ve göç konularını şekillendirmiştir.[340]

İltica ve Göç Ulusal Eylem Planı, Türkiye'deki mültecilere gerekli insani koşulların sağlanabilmesini sağlamıştır. Bu planda her ne kadar eksiklikler varsa da, göç olaylarında barınma, yiyecek, giyecek gibi asgari yaşam koşullarının yerine getirilmesi öngörülmüştür.

1.6.3.10. 2006 Yönetmeliği

Ulusal Eylem Planı'yla yapılan düzenlemelerden sonra, 1994 Yönetmeliği'ni büyük ölçüde değiştiren ilk yönetmelik, Bakanlar Kurulu'nun 16 Ocak 2006 tarih ve 2006/9938 kararıyla çıkarılmış ve 27 Ocak 2006'da Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. 2006 Yönetmeliği'yle küçük ama etkili değişikliklere yer verilmiş ve göçmenlere yönelik bazı iyileştirmeler yapılmıştır. Örneğin yönetmeliğin 1. maddesiyle, 1994 Yönetmeliği'nin 4. maddesindeki '*10 günlük başvuru süresi*' kaldırılarak '*gecikmeden ve makul olan en kısa süre içerisinde*' ifadesi getirilmiştir.[341] Aynı şekilde 1994 Yönetmeliği'nin 5. maddesi, 2006 Yönetmeliği'nin 2. maddesiyle kaldırılmıştır. Böylece ilk kez İçişleri Bakanlığı'nın sahip olduğu tekel mülakat yapma ve karar verme yetkileri valiliklere devredilmiştir.

2006 Yönetmeliği'nin 4. maddesinde; İçişleri Bakanlığı'nın göçmenlerin başta sosyal gereksinimleri olmak üzere, temel bir takım ihtiyaçlarının karşılanmasında BMMYK ve Uluslararası Göç Örgütü (IOM)'nün yanı sıra ilk kez '*sivil toplum örgütleri*' ile işbirliğinde bulunabileceği dile getirilmiştir. Yönetmeliğin 5. maddesinde; *iltica ve sığınma alanında eğitim almış personel* tanımına ilk kez atıf yapılmış ve konu hakkında müzmin kişilerin görevlendirileceği vurgulanmıştır.[342]

---

[339] T. Kılıç, "Türk Hukuk...", www.mülteci.net, E.T.: 26.02.2011.
[340] H. Yılmaz, a.g.m., s. 294.
[341] *Resmi Gazete*, 27 Ocak 2006; T. Kılıç, "Türk Hukuk...", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011.
[342] T. Kılıç, "Türk Hukuk...", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011.

2006 Yönetmeliği, 1934 tarihli iskân kanununa da uygunluk arz etmiştir. Yönetmelikte, *Türk asıllı ve Türk kültüründen kişilere* Türkiye'ye yerleşme hakkı korunmuştur. Böylece Türkiye'de ikâmet izni alabilmek için Türk kökenli olmanın önemi bir kez daha teyit edilmiştir. Bu gruptaki göçmenlerin çoğunluğunu da Iraklı Türker oluşturmuştur.[343]

1.6.3.11. Çalışma İzninden Muaf Tutulacak Türk Soylu Yabancılara Dair Yönetmelik

23 Şubat 2009 tarih ve 2009/14699 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile '*Çalışma İzninden Muaf Tutulacak Türk Soylu Yabancılara Dair Yönetmelik*' yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmeliğe göre; 7 Mart 2009 tarihinden önce ikâmet tezkeresi almış olup, Türkiye'de ikâmet eden ve mahzurlu bir durumu bulunmayan Türk soylu yabancıların çalışma izninden muaf tutulmasının usul ve esasları belirlenmiştir.[344]

Başvuru için aranan şartlara haiz olan kişiler, söz konusu muafiyet kaydı için, ikâmet ettikleri yerdeki İl Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şubesi'ne 7 Ekim 2009'a kadar başvurabilmişlerdir. Başvurunun kabulünden sonra Türk soylu yabancının ikâmet tezkeresine '*Çalışma İzninden Muaftır*' şerhi düşülmüştür. Irak vatandaşlarının soy tespit işlemleri, İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün 22 Şubat 1993 gün ve 27525 sayılı genelgeleri uyarınca *Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği* tarafından Türk soyluluk belgesi verilmiştir.[345] Böylece Türk soylu göçmenlerin Türk vatandaşlığına geçmelerine perde aralanmıştır. Bu yönetmelik 14 Nisan 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[346]

1.6.4. Göçmenlerin Askerlik Meseleleri

Göçmenlerin askerlik meseleleriyle ilgili konular 2510 Sayılı İskân Kanunu'yla düzenlenmiştir. Kanunun 38. maddesinde, bu durum teferruatıyla işlenmiştir. Buna göre, Türkiye'ye geldikleri yılın 1 Ocak'ı itibariyle 22 yaşını bitirmiş olanlar, ihtiyat fertleri arasında sayılmıştır. Fakat Türkiye'ye geldikleri yılın 1 Ocak'ında 22 yaşını

---

[343] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 20.

[344] Ahu Karakurt, *Çalışma İzninden Muaf Tutulacak Türk Soylu Yabancılara Dair Yönetmeliğin Şekil Yönünden Hukuka Aykırı Olup Olmadığı Konusunda Danıştay Kararı Değerlendirmesi*, www.danistay.gov.tr/e2009_9270.htm, E.T.: 01.03.2010.

[345] Mehmet Tütüncü, "Irak Türklerine Türkiye'de Çalışma İmkânı", *www.irakyturkleri.org/faaliyet.php?faaliyet= 62*, E.T.: 25 Temmuz 2011.

[346] M. Tütüncü, a.g.m., *www.irakturkleri.org/faaliyet.php? faaliyet=62*, E.T.: 25 Temmuz 2011.

bitirmemiş olanlar, muvazzaf hizmetini yapmağa mecbur tutulmuştur. Ancak bunlardan geldikleri tarihte 16-22 (dâhil) yaşında olup da hükümetçe iskân edilenlerin ve hükümetin gösterdiği yerde yurt tutanların muvazzaflık hizmetleri, nüfus kütüğüne kaydolundukları tarihten başlayarak, 2 yıl geciktirilmiştir. Bu hizmetleri en yakın piyade kıtalarında yaptırılmak üzere 6 aya indirilmiştir. Hükümetçe iskân edilmeyenler veya hükümetin gösterdiği yerde yurt tutmak istemeyenler, yalnız 2 yıllık geciktirme hakkından istifade etmiştir.[347] Kanunen muhacir tanınmayan mülteciler ve ecnebilerden Türk vatandaşlığına girenler, vatandaşlığa alındıkları tarihte hangi yaşla iseler, o yaştaki yerliler gibi askerliklerini yapmıştırlar. [348]

Göçmen olarak Türkiye'ye yerleşenlerin askerlik durumlarıyla ilgili bir diğer düzenleme de *1111 Sayılı Askerlik Kanunu*'nun, 20 Kasım 1984 gün ve 3081 sayılı kanunudur. Kanunun değişik 10. bendinde "*Türkiye'ye girdikleri tarihte 22 yaşını doldurmuş veya geldikleri memlekette askerlik yapmış oldukları anlaşılan, Türkiye Cumhuriyeti uyruğuna girmiş göçmenler asker edilemezler*" hükmü yer almıştır. Kanunun göçmenlerle ilgili bu açık hükmü mülteciler için işletilmemiştir. Dolayısıyla askerlik konusunda muhacir ile mülteci arasında bir ayrım yapılmıştır.

1111 Sayılı Askerlik Kanunu'nun 2850 sayılı kanunla değişik 2. maddesinin son fıkrasında; "*kanunen muhacir tanınmayan mülteciler ve ecnebilerden Türk vatandaşlığına girenler vatandaşlığa alındıkları tarihte hangi yaşta iseler o yaştaki yerli erat gibi askerliğini yaparlar*" denilmiştir. Bu hükme uygun olarak, kanunen muhacir durumunda bulunmayan mülteci ve ecnebilerin o yaştaki yerli erat gibi askerliklerini yapmaları zorunlu tutulmuştur.[349]

1.6.5. Göçmen Çocuklarının Durumu

Yurtdışından Türkiye'ye gelen göçmenlerin çoğunu kadın ve çocuklar oluşturmuştur. Bosna'dan, Kosova'dan, Afganistan'dan, Orta Asya'dan, Sudan'dan, Somali'den, İran'dan, Irak'tan veya Suriye'den binlerce göçmen Türkiye'ye gelmiştir. BMMYK 2005 yılı itibariyle Türkiye'de 5.000'den fazla sığınmacı ve mülteci olduğunu belirtmiştir. Bunların yaklaşık % 70'inin kadın veya çocuk olduğu söylenmiştir.[350]

---

[347] TC. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 22-23; "2510 Sayılı...", s. 789.
[348] "2510 Sayılı...", s. 790.
[349] Ç. Altınışık-M. Ş. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 60.
[350] Serpil Ural, "Ülkemize Sığınanlara Yardım Ederken Çocukları Önemseyen Bir Girişim: Mültecilere Yönelik Psikososyal Destek Projesi", *Çolukçocuk*, S. 47, Ankara Şubat 2005, s. 48.

1920'li yılların başında Himaye-i Etfal Cemiyeti ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti, göçmen çocuklarının ihtiyaçlarının karşılanması konusunda koordineli çalışmışlardır. Her iki cemiyet tarafından yapılmakta olan yardımlardan göçmen ve kimsesiz çocukların istifade etmelerine özen gösterilmiştir.[351] Darüleytamlardaki göçmen çocukların, başta elbise olmak üzere her türlü masrafları karşılanmıştır.[352]

Türkiye'de, *Mültecilere Yönelik Psikososyal Destek Projesi* kapsamında birçok hizmet ücretsiz olarak sunulmuştur. Bunlardan bazıları: sığınma süreçleri ve karşılaşılan sorunlara ilişkin danışmalıklar; ülkelerinde ya da sığındıkları ülkelerde yaşadıkları post-travmatik stres bozuklukları tedavisi; mülteci çocuklarda görülen psikolojik sorunları ve davranış bozukluklarını tedavi etme; sığınmacıların evlerine ziyaretler düzenleyerek psikososyal inceleme ve değerlendirmeler yapma; mülteci anne babalara psikolojik sorunları olan çocuklarına nasıl davranmaları gerektiği konusunda bilgi aktarma.[353]

BMMYK, Türk yetkililere söz konusu gruplarla ve bunların temsilcileriyle işbirliği yapılarak, bu grupların konumuna ilişkin acil, istikrarlı insani çözümler getirilmesini ve bu kişilerin çocuklarının haklarının tam ve etkili bir şekilde korunmasının teminini önermiştir.[354] Böylece mülteci çocukların haklarına daha fazla dikkat edilmesi sağlanmıştır.

Mülteci ve sığınmacıların Türkiye'de doğan çocuklarına doğum olayının gerçekleştiği hastanede bir doğum tutanağı verilmiştir. Yeni ebeveyni devletin iltica prosedürüne kayıtlı ise Türk yetkilileri, yeni doğan çocuğu ebeveynin dosyasına ilave ederek çocuğa geçici ikâmet izni vermişlerdir. Kaydın koşulu olarak ebeveynin kimlik beyan etme zorunluluğu olamasın rağmen, bu durum menşei ülkelerin kimlik verme konusunda isteksiz olduklarında ya da sığınmacı veya mültecinin herhangi bir kimliği olmadığı durumlarda engel teşkil etmemiştir. Vatansız ebeveynin Türkiye'de doğan çocukları, doğum ile birlikte Türk vatandaşlığına geçme hakkına sahip olmuştur. [355]

---

[351] *TC. Kızılay Arşivi,* 613/28, 28 Kânunusani 1340 [28 Ocak 1924].

[352] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde göçmen çocukların durumlarıyla ilgili birçok yazışma vardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: *BCA.*, 272..0.0.74/64.12..5, 25 Şubat 1917; *BCA.*, 272..0.0.74/67.32..17, 13 Ekim 1918.

[353] S. Ural, a.g.m., s. 49.

[354] Thomas Hammarberg, *Siyasi Sığınmacıların ve Mültecilerin İnsan Hakları*, https, //wcd.coe.int/wcd/ViewDoc, E.T.: 09.02.2011.

[355] BMMYK, *Mülteci Çocuklar...*, s. 9-10.

1.7. Göçmenlerin İskânları ve Göçmenlere Yapılan Başlıca Yardımlar

Tanzimat'ın ilanından önce göçmenlerin yerleştirilmesi işlemleri Babıâli'nin gönderdiği fermanlar doğrultusunda gerçekleşmiş veya göçmenlerin başvuruları üzerine kendilerine para ve malzeme yardımı yapılmıştır. Göçmenlerin yerleştirilmesi işleri 1859 yılına kadar Şehremanetine bırakılmış, fakat Kırım Savaşı sonrasında göçlerin hızla artmasından dolayı şehremaneti bu işte yetersiz kalmıştır. Problemin çözümü için bir komisyon kurulmasına ilişkin yasa çıkartılmıştır.[356] Oluşturulan komisyon değişik isimlerle I. Dünya Savaşı'na kadar görevini yerine getirmiştir. Ancak göçmenlerin iskânıyla ilgili asıl gelişme, 9 Mart 1916'da, '*Muhacirin ve Aşair Müdüriyet-i Umumiyesi*'nin kurulmasıyla sağlanmıştır. Bu genel müdürlük, 1922 tarih ve 929 sayılı nizamnameyle Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne bağlanmıştır.[357]

Türkiye, 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nı imzaladıktan sonra, Yunanistan ile mübadele işlemlerine başlamıştır. Fakat Türkiye bu işe hazırlıksız yakalanmıştır. Çünkü bu kadar kısa sürede göçmenlerin geldikleri bölgelerde ne tür işlerle uğraştıkları, hangi iklime alışık oldukları, örf, adet ve geleneklerinin tespiti çok zor olmuştur. Göçmenlerin iskân bölgelerine, mesleklerine ve ihtisas sahalarına göre dağıtılmalarını tespit için İstatistik Genel Müdürü Cemal Hüsnü başkanlığında bir komisyon kurulmuştur.[358] Göçmenler fiili duruma dayanarak başlıca 10 alana ayrılmıştır.[359] Geldikleri yerlerdeki mesleklerine göre; tütüncü, çiftçi, bağcı, zeytinci gibi dallara göre tasnif edilmişlerdir. İşte bu tecrübe bundan sonraki göçmenler için de kullanılmıştır. Gerek Ortadoğu'dan gerekse diğer coğrafyalardan Türkiye'ye göç edenler, mübadelenin başarılı veya başarısız iskân örnekleri doğrultusunda yerleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin titizlikle uyguladığı göçmenlere yardım konusu, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yinelenmiş ve günümüze kadar süregelmiştir. Özellikle Türk kökenli muhacirlere yönelik yapılan yardımlardan Ortadoğulu

---

[356] Tanzimat dönemi, iskân işlerinde de tanzimin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bkz.: Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, 5. Baskı, İstanbul 2011, s. 57; Filiz Doğanay, "Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi", II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç, (20-22 Kasım 1996-Mersin), Ankara 1997, s. 195.

[357] *www.khgm.gov.tr/kutuphane/toprakiskan1.htm*, E.T.: 29.11.2010.

[358] *BCA*., 30..10.0.0/123.872..14, 17 Nisan 1923.

[359] *I. Alan:* Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum. *II. Alan:* Edirne, Tekirdağ, Gelibolu, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale**.** *III. Alan:* Balıkesir. *IV. Alan:* İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon. *V. Alan***:** Bursa. *VI. Alan:* İstanbul, Çatalca, Zonguldak. *VII. Alan:* İzmit, Bolu Bilecik, Eskişehir, Kütahya**.** *VIII. Alan:* Antalya, Isparta, Burdur. *IX. Alan:* Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir. *X. Alan:* Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Antep, Maraş. Bkz: Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, İstanbul 2008, s. 53.

göçmenler de istifade etmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinin yurtdışından gelen muhacirlere, 1960'lı yıllara kadar[360] yaptığı ve dolayısıyla Irak ile Suriyelilerin de faydalandığı yardımlar; konut, arazi ve zirai yardım ana başlıklarına ayrılabilir.

Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçlerde, göçmenlerin iskânı ve göçmenlere yapılan yardımlar önemli bir yer tutmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, dışardan gelen göçmenlere sosyal devlet anlayışıyla sahip çıkmış ve imkânlar nispetinde her türlü yardımı yapmıştır. Göçmenlerin iskânı ve çeşitli sorunlarının giderilmesi hakkındaki değişik tamimler, bu konuda ne kadar hassas davranıldığını göstermiştir.[361] Göçmenlerin iskân işlerinin kanuni müddeti zarfında tamamlanması için de komisyonlar kurulmuştur.[362]

Göçmenlere yapılan yardımlar göçmenlerin ülkelerine göre değil, soy ve dini mensubiyete göre tanzim edilmiştir. Dolayısıyla Ortadoğu'dan gelen göçmenler Balkanlardan gelen göçmenlerden ayrı bir uygulamaya tabi tutulmamıştır. Başka bir ifadeyle; mevcut bilgilerimiz Ortadoğu'dan Türkiye'ye gelen Türk soylu göçmenlerin, Avrupa'dan gelen göçmenlerden ayrı tutulmadığı yönündedir.

Göç ve iskân meselelerinde başarılı olmak için şehirlerden köylere kadar çok iyi teşkilatlanmak şarttı.[363] Türkiye'de iskân siyaseti ve nüfus değişimiyle ilgili ilk örgütlenme, 13 Ekim 1923 tarih ve 352 sayılı yasayla *Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti*'nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. 8 Kasım 1923 tarih ve 368 sayılı yasayla bu bakanlığın görev ve yetkileri belirlenmiştir. Buna göre İmar ve İskân Vekâleti, iskân ve toprak işlemlerinin yanında, o dönemde en önemli sorun olan mübadele işlerini de yürütmüştür. Ayrıca bakanlığın görev ve yetkileri arasına, savaşta tahrip olmuş bölge

---

[360] Cenevre Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye, Avrupa dışından gelen göçmenlere açıktan bir yardım yapmamıştır. 1960-1980 Arasındaki 20 yıllık dönemde gelenler daha çok serbest göçmen statüsünde iskân edilmişlerdir. 1980 Sonrasında gelenler ise daha çok geçici çalışma izinleriyle idare edilmiştir. Zaman zaman Cenevre Sözleşmesi'nin dışına çıkıldığının en büyük delillerinden biri 1965 yılı bütçesi hazırlanırken Toprak ve İskân Umum Müdürlüğü'nün, Afganistan'daki Türkistanlı göçmenlerin Türkiye'ye nakli ve iskânları için 2.5 milyonluk bir tahsisat ayırmasıdır. Benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bkz.: Z. Fahri Fındıkoğlu, "Türk Göç Sosyolojisi: Afganistan'dan Gelen Doğu Türkistanlı Göçmenler Meselesi", *Türk Dünyası*, S. 1, Şubat-Nisan 1966, s. 29.

[361] Göçmenlerin iskanı ve her türlü problemlerinin giderilmesi için yayımlanan tamimler konusunda Bkz.: *BCA*., 272..0.0.12/41.45..6, 16 Şubat 1924; *BCA*., 272..0.0.12/41.47..18, 8 Nisan 1924; *BCA*., 272..0.0.12/41.48..23, 12 Mayıs 1924; *BCA.*, 272..0.0.11/21.108..26, 10 Ekim 1925.

[362] *BCA.,* 30..10.0.0,123.878..11, 30 Ocak 1929.

[363] *İskân ve Teavvün Cemiyeti Umumi Kongre Mübadele Encümeni Mazbatası*, Kubbealtı Sahaf, İzmir 1339, s. 3.

halkından, evleri yıkılmış olanların iskân olması ve huzura kavuşturulması da eklenmiştir.[364]

Türkiye'ye yapılan göçlerin organizasyonunda en büyük görev Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'ne düşmüştür.[365] Kızılay, Mübadele Vekâleti'yle yapmış olduğu itilafnâme gereğince; terkedilmiş mallardan harap olan evlerin onarımı, göçmenler için misafirhaneler hazırlanması ve çeşitli ön hazırlıkların tamamlanmasını yürütmüştür. Halktan toplanan yardımların bir kısmı, muhacirlerin yararına olmak üzere misafirhanelerin tamiri için kullanılmıştır.[366] Ayrıca poliklinikler, hastaneler, aşhaneler açan HAC, icabında nakil vasıtaları ayarlamış; çadır, battaniye, palto, gömlek, ayakkabı kışlık giyecek vb. giyim eşyaları temin etmiştir.[367] Hatta engelli göçmenler için özel ortopedi malzemelerinin teminine çalışılmıştır.[368] Kısacası göçmenlerin her türlü ihtiyaçlarına cevap verilmeye gayret edilmiştir.[369]

Göçmenlere yardım konusunda Kızılay tarafından atanan *İmdat Heyetleri*'nin çalışmaları da dikkate şayandır. Bu heyetler birer yöneticiye bağlı olarak çalışan doktor, hastabakıcı ve diğer görevlilerden oluşturulmuştur. Heyetlerin her biri, öncelikle görev bölgelerindeki yaralı ve hastaların bakımından sorumlu tutulmuştur. Düşmandan zulüm görmüş halka ilaç, sağlık malzemesi, yiyecek-içecek ve her türlü tüketim malzemesi dağıtmak, gerektiğinde hasta ve yaralıları nakletmek gibi görevleri ifa etmişlerdir.[370]

Türkiye Kızılay Derneği'nin tüm başarılı çalışmalarına rağmen bazı olumsuzluklar da yaşanmıştır. Örneğin Bilecik Kızılay Şubesi'nden İstanbul'daki Kızılay Genel Merkezine yazılan 29 Mayıs 1924 tarihli bir yazıda; Bilecik'in Kayalar Kazası'nda bulunan muhacirlerin bazılarının açlıktan ot yediği, bundan dolayı gerekli yiyecek yardımının derhal yapılması gerektiği bildirilmiştir.[371]

---

[364] F. Babuş, *a.g.e.*, s. 130-137.

[365] Türkiye'de göçmenlere yardım konusunda ilk akla gelen Kızılay Derneği'dir. Derneğin faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*, (Haz.: İsmail Hacıfettahoğlu), Ankara 2007.

[366] *TC. Kızılay Arşivi*, 158/210, 1 Kânunusani 1340 [1 Ocak 1924].

[367] *BCA*., 272..0.0.74/71.1..8, 19 Haziran 1917; *TC. Kızılay Arşivi*, 88/225, 9 Teşrinisani 1340 [9 Kasım 1924]; K. Arı, *a.g.e.*, s. 72-73.

[368] Bursa V. İmar ve İskân Mıntıka Müdürü Cemil Bey, HAC Genel Merkezi'nden Balkan Harbi malulü Abdürrahim için sağ ayak kullanımını kolaylaştırıcı ortopedi malzemesi istemiştir. Bkz.: TC. *Kızılay Arşivi*, 88/322, 10 Ağustos 1340 [1924].

[369] *ATASE Arşivi,* İSH-5/B, 9650, 196, 27, 09 Eylül 1335 [1919].

[370] Saltanat'ın kaldırılmasından iki gün sonra, kuruluşundan beri Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak anılan kurum, "Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti" olarak değiştirildiğini duyurmuştur. Seçil K. Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002, s. 252-308.

[371] *TC. Kızılay Arşivi*, 88/190, 29 Mayıs 1340 [1924].

Hilal-i Ahmer'in Anadolu'daki faaliyetlerine Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti (Amerikan Yakın Doğu Yardım Cemiyeti) de yardım etmiştir. Amerikan Heyeti yaralılara iki defa 1.500 lira değerinde yardımda bulunmuştur.[372] Göçmenlerin iaşesine sarf edilmek üzere 1.140 liralık 500 çuval çorbalık mısır yarması ile her biri 225 liralık 50 fıçı nebati yağ, Anna Potter isimli gemiyle getirilmiştir.[373] Bu cemiyet, faaliyetleri çerçevesinde esir ve göçmenlere de yardımda bulunmuştur. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de esir düşen Türklerin tespitinde faydalı çalışmalar yapmıştır. Ayrıca bizzat göçmenlere de doğrudan yardımda bulunmuştur.[374] Amerikan heyetinin faydalı çalışmalarından dolayı, Harbiye Nezareti'nden XIV. Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen şifre yazıda; muhacirlere yardımda bulunan Amerikan heyetine her çeşit kolaylığın gösterilmesi bildirilmiştir.[375] Türkiye, Amerikan heyetinin yardımlarından dolayı teşekkür mesajı yollamıştır.[376]

Türkiye'deki göçmenlere, Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'de zaman zaman yardım göndermiştir. WHO Türkiye'deki göçmenlere ilaç, malzeme, penisilin vb. antibiyotik gibi tıbbi yardımlar yollamıştır.[377] WHO'nun yardımları Göçmen ve Mültecilere Türkiye Yardım Birliği eliyle ulaştırılmıştır. Bu ve benzeri yararlı çalışmalarından dolayı, Göçmen ve Mültecilere Türkiye Yardım Birliği, genel menfaatlere yararlı derneklerden sayılmıştır.[378]

İskân işleri, 1923 yılı sonlarında İçişleri Bakanlığı'na bağlı İskân Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Bu müdürlük 14 Ocak 1925 tarih ve 2040 numaralı bir genelge yayımlamıştır. Bu genelgenin 3. maddesine göre; *savaş bölgesi nedeniyle Kıbrıs, Halep, İskenderun, Antakya, Suriye, Kafkasya, Rusya ve Irak gibi İslam memleketlerinden gelip sığınanlar,* mübadelenin dışında Türkiye'yi terk edenlerin mülklerinde iskân olunmuşlardır.[379]

---

[372] İsmail Hacıfettahoğlu, *Milli Mücadele'de Hilal-i Ahmer*, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 2007, 88.
[373] *TC. Kızılay Arşivi*, 1261/10, 5 Haziran 1923.
[374] Mehmet Canlı, "Milli Mücadele Dönemi'nde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 38, Ankara Şubat 1995, s. 45-49.
[375] *ATASE Arşivi,* İSH-5/B, 9876, 196, 62, 16 Eylül 1335 [1919].
[376] *BCA.*, 272..0.0.12/39.33..20, 24 Aralık 1921.
[377] *BCA.*, 30..18.1.2/126.59..1, 31 Temmuz 1951.
[378] *BCA.,* 30..18.1.2/124.98..3, 22 Ocak 1951; *BCA.*, 30..18.1.2/124.105..13, 20 Şubat 1951.
[379] 12 Mart 1922 Tarih ve 1483 Sayılı "*Tehcir ve Emval-i Metruke Mevzuatı*"na göre; gayrimenkullerini terk eden Rumlara ait ev ve araziler hazine tüzel kişiliğine alınmıştır. Bilahare bu araziler yurtdışından gelen göçmenlere tevdi edilmiştir. Mevzuatın detayları için Bkz.: Salâhaddin Kardeş, *"Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2008, s. 125-126; F. Babuş, *a.g.e.*, s. 130-131; *BCA.,* 30..18.1.1/6.35..1, 12 Kasım 1922; *BCA.*, 272..0.0.12/46.83..4, 21 Kasım 1925; *BCA.*, 272..0.0.12/43.59..5, 11 Aralık 1924.

Osmanlı'dan ayrılan ülkelerin ahalisi, burayı alan devlet tabiiyetinden sayılmıştır. Fakat 18 yaşından büyüklere 2 yıl içerisinde kendi tabiiyetlerini seçebilme hakkı verilmiştir. Şayet o memleketi alan devletin tebaasına geçmezlerse, 12 ay içerisinde ikâmetlerini memleket dışına taşımaları kararlaştırılmıştır. Göçmenler nakledilebilecek mallarını beraberinde götürürmüşlerdir. Ev, arsa, çiftlik gibi nakledilemeyen mallarını ise sahibi olarak muhafaza etmişlerdir.[380] I. Dünya Savaşı esnasında Suriye, İsrail ve civar bölgelerinden gelip Konya'da iskân edilen göçmenlere para yardımı yapılmıştır.[381] Bu yardımlar daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde muhacirlere yapılan yardım ve kolaylıklar daha gümrük kapılarındayken başlamıştır. 885 Sayılı iskân kanununa göre; muhacir olarak kabul edilenler, hariçten gelen mülteci ve aşiret efradının birlikte getirecekleri eşyaları, malları ve hayvanları gümrük vergisi ile bir defaya mahsus olmak üzere sair bütün teklif ve resimlerden muaf tutulmuştur.[382]

Ülkeye resmi yollardan giriş yapan göçmenler, *göçmen misafir evlerine* yerleştirilmiştir. Birkaç gün bu misafir evlerinde kalan muhacirlerin sağlık muayeneleri, emniyetle ilgili işlemleri ve gümrük muayeneleri gibi rutin işleri de görülmüştür. Ayrıca göçmenlerin meslekleri tespit edilerek geleceğe yönelik çalışma alanları da burada belirlenmiştir.[383] Buradaki çalışmalar tamamlandıktan sonra göçmenlerin *kat'i iskânları* yapılmıştır.[384] Göçmenlerin kati iskân mahalline gidinceye kadarki yol masrafları da devlet tarafından karşılanmıştır. Göçmenlerin iskân mahalline gidecekleri gün kadar büyüklere 25 ve 13 yaşından aşağı olan küçüklere 15 kuruş hesabıyla iaşe paraları nakden verilmiştir.[385] Göçmen ve muhacirlere borç olarak yapılan yardımların bir kısmı bilahare taksitli olarak tekrar alınmıştır.[386]

Göçmenleri müşfik bir anne gibi kollarına saran Türk Devleti, tabibin tavsiyesi üzerine süt verilmesi lazım gelen emzikli anne veya süt çocuklarına veyahut hastalara, günlük 150 gram süt tozu ve kırk gram şeker vermiştir. Bunun yanında muhacirlere,

---

[380] Seyfi Kutay, *Ecnebiler İçin Türkiye'de Çıkan Kanunlar ve Yapılan Muahedeler*, İstanbul 1941, s. 12-13.
[381] *BCA.,* 272..0.0.74/65.18..6, 20 Ekim 1917.
[382] Göçmenlerin yanlarında getirebilecekleri mal ve eşyalar kanun ile belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: *BCA*., 30..18.1.2/42.9..15, 19 Şubat 1934; T.C. Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü, *Muhacir ve Mültecilerin Gümrük Muafiyeti Hakkında Kanun*, 22 Mart 1934; TC. Dışişleri Bakanlığı, Konsolosluk ve Muh. Huk. Dairesi, *a.ge.*, s. 29.
[383] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 428; *Başvekâlet Toprak* ..., s. 60-63.
[384] *Başvekâlet Toprak*..., s. 81.
[385] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 428.
[386] *BCA.*, 272..0.0.12/59.159..8, 13 Mayıs 1928.

yemeklik buğday verilinceye kadar, büyüklere günde 25, 13 yaşından küçüklere ise 15 kuruş nakit para, iaşe bedeli olarak verilmiştir.[387]

Türkiye'ye sığınan muhacirlerin büyük çoğunluğu eşyasız, yatak ve yorgansız gelmiştir. Bunlardan çok zor durumda olanlara yatak, yorgan, palto, yün kazak, fanila ve ayakkabı gibi eşyalar verilmiştir.[388] Hicrete mecbur olan halkın sefaletlerinin giderilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasında askeriye de çok başarılı çalışmalar yürütmüştür.[389] Hemen çalışıp müstahsil hale geçemeyen göçmenlere, en az 8 ay yiyecek yardımı yapılmış, odun ve kömür ihtiyaçları karşılanmıştır.[390] Çalışabilecek durumda olanların liyakatlerine göre iş verilmiştir. Hasta olanlar hastanelere yatırılmış, hafif hastalar yerinde tedavi edilmiş, sıtma, tifüs ve tifo gibi hastalıklara karşı aşı ve ilaç kullanılmıştır. Okuma çağındakiler imkân nispetinde okul ve yurtlara parasız yatılı olarak yerleştirilmiştir.[391]

Göçmenlere çoğu zaman nakdi yardımlar da yapılmıştır. Örneğin Saruhan [Manisa] Milletvekili ve Akhisar Müdafaa-i Hukuk Heyet-i İdare Reisi Reşat Bey, uhdesindeki yaklaşık 10.000 liralık Heyet-i Milliye parasını muhacirlere sarf etmiştir.[392] Yine benzer şekilde göçmenlere yardım maksadıyla balolar tertiplenmiş ve satılan biletlerin geliri bu yönde kullanılmıştır.[393] Muhtaç göçmenler yararına Beykoz Parkı'nda gösteri düzenlenmiştir.[394]

Göçmenlere kentte veya köyde iskân edilme durumlarına göre farklı nitelikte evler verilmiştir.[395] Kentte iskân edileceklere iş kurabilmeleri için belirli bir miktar

---

[387] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 428-429.

[388] *TC. Kızılay Arşivi*, 150/118, 8 Kânunusani 1337 [8 Ocak 1921]. Muhacirin hastanesinden göçmenlere verilmek üzere gelen eşya listesi bir hayli kabarıktır. Temel ihtiyaç malzemelerinden oluşan bu eşyalar şunlardır: Demir, soba, gaz sobası, çinko kova, emaye kova, banyo, sedye, faraş, oturak, ördek, kebap, şeker, gaz ocağı, uzun çatal, et çantası, yumurta çantası, bardak, sürahi, kahve kutusu, cam kâse, ufak saat tahtası, küvet, ölçek, teneke, tepsi, emaye kâse, çay, kahve fincanı, emaye tabak, maşrapa, emaye kâse, sac ayak, ufak tabak, kantar, hazır somya, emaye sahan, bakır kazan, cam şekerlik, çaydanlık, huni, bakır kase, tepsi, teneke, elbise askısı, yaprak, demir çorba kasesi, bakır tutaç, emaye su güğümü, emaye tencere, kahve, kahve cezvesi, sini tabak, semah, kaşık, çay kaşığı, çatal, kürek, bahçe tarağı, sini, et tahtası, paspas, demir sandalye, süpürge, yazı sırası, havlu vs. Bkz.: *TC. Kızılay Arşivi*, 286/40, [t.y.].

[389] *ATASE Arşivi,*ATAZB-1, 4844, 39, 81 [t.y.]; 57. Fırka Kumandanlığı'ndan çekilen telgraf için Bkz.: *ATASE Arşivi,*İSH-1/ABC, 3547, 25, 64, 5, 23 Ağustos 1335 [1919].

[390] *BCA.*, 272..0.0.12/41.44..13, 21 Ocak 1924; *BCA*., 30..18.1.1/12.59..3, 2 Aralık 1924.

[391] İstanbul Göçmenlere Yardım Derneği, *Dernek Merkez Yönetim Kurulunun Göçmenlerin Yerleştirilmeleri Hususundaki Düşünce ve Dilekleri,* İstanbul 1951, s. 42-43.

[392] *ATASE Arşivi,* İSH-10/A, 3504, 580, 150, 14 Ağustos 1336 [1920] .

[393] *ATASE Arşivi,* İSH-19/B, 10583, 1494, 94, 14 Şubat 1338 [1922]; *ATASE Arşivi,* İSH-19/B, 10638, 1504, 119, 18 Şubat 1338 [1922].

[394] *BCA.,* 272..0.0.71/33.42..13, 25 Mayıs 1924.

[395] Göçmen evleri, bölgenin durumuna göre betonarme, kerpiç veya keresteden inşa edilmiştir. Evlerin inşasında lazım olan kerestenin tedarikini de yine hükümet yapmıştır. Hükümetin farklı tarihlerde

para; köyde iskân edileceklere toprak, çeki hayvanı, üretim araçları vermiştir. Kırsal kesimde yerleşenler için aile başına ortalama 51.5* dekar toprak dağıtılmıştır. Dağıtılan topraklar arasında, 343 dekarlık Türkgeldi Devlet Üretme Çiftliği arazisi de vardır.[396] Toprağın işlenmesi ve sürekliliğin sağlanması için göçmenlere bu toprakları ancak 25 yıl sonra satabilme şartı getirilmiştir.[397] Göçmenlerin yerleştirilmesi ve topraklandırılması aşamasında, yerli halkın toprak ihtiyacı da göz önünde bulundurulmuştur.[398]

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 4. bölümünde, arazi verileceklerin tayin ve tespitiyle bir sıraya konmasını sağlayacak hükümler yer almıştır. Buna göre; hiç arazisi olmayıp başkalarının arazisinde ortakçılık ve kiracılık yapanlar; arazisi yetmeyen çiftçiler; göçebeler, göçmenler ve göçürülenlerden çiftçi olanlara toprak verilmesi kararlaştırılmıştır (Bkz.: Tablo 20).[399]

Tablo 20. Göçmenlere dağıtılan toprak miktarları (1923-1967)

Yıllar	Aile Sayısı	Toplamda Verilen Toprak (Dekar)	Aile Başına Verilen Ortalama Toprak (Dekar)
1923-1933	157.736	6.258.928	39.6
1934-1949	62.849	2.866.685	45.6
1950-1967	21.496	1.165.806	54.2
Genel	242.081	10.291.419	42.5

Kaynak: C. Geray, "Türkiye'de Göçmen...", s. 26.

Tablo-20'den anlaşıldığı kadarıyla, göçmenlerin müstahsil duruma geçmeleri için aile başına 42,5 dönüm toprak verilmiştir. 1923-1967 arasındaki 45 yıllık dönemde yaklaşık 242.000 aile topraklandırılmıştır. Göçmenlere en çok toprak dağıtımının yapıldığı dönem, Cumhuriyet'in ilk 10 yılı olmuştur.

---

göçmenlere yaptığı kereste yardımları için Bkz.: *BCA*., 272..0.0.80/3.6..1, 3 Nisan 1924; *BCA*., 30..18.1.2, 83.57.17, 23 Haziran 1938; *BCA*., 30..18.1.2/91.66.12, 7 Temmuz 1940.

* Göçmenlere dağıtılan toprak miktarı sabit olmayıp, dönemine ve bölgesine göre değişiklik göstermiştir.

396 *BCA.,* 30..18.1.2/127.84..8, 15 Kasım 1951.

397 Celal Bayar, 1937'deki parti programında şunları söylemiştir: "*Topraksız çiftçi bırakmamak prensibi parti programımızın 34. maddesine dayanır. Her Türk çiftçisini kâfi toprak sahibi etmek ve topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için hususi istimlak kanunları çıkarmak bu maddenin hükmüdür.*" Bkz.: İsmail Arar, *Hükümet Programları (1920-1965)*, İstanbul 1968, s. 76; İ. Tekeli, *Göç...*, s. 164-165; İstanbul Göçmenlere Yardım Derneği, *a.g.e.*, s. 58.

398 Önder Duman, *Rumeli'den Samsun'a Göç (1923-1970)*, Samsun 2010, s. 84-85.

399 Ömer Lütfi Barkan, "'Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 465-466.

Muhacirlerle yerliler arasında zaman zaman tartışmalar çıkmışsa da bunlar çok az sayıda olmuştur. Göçmenlerle yerliler arasındaki ilişkiler daha çok işbirliği ve dostluk prensibine dayandırılmıştır. Türkiye'deki kasabalar ve köyler göçmenlere yardım konusunda adeta birbirleriyle yarışmışlar, onlara tohum ve ziraat aletleri vermişler, ev yapmalarına yardım etmişler, hatta kendi topraklarından bir kısmını onlara vermişlerdir. Bu insani yardımlaşmada hükümetin yerli halkı yardıma teşvik etmesi de etkili olmuştur.[400] Göçmenlerin ihtiyaçlarının bütçe olanaklarıyla ve Kızılay yardımlarıyla karşılanması mümkün olmamıştır. Zaten hükümetin valiliklere gönderdiği yazılarda da mahalli kaynaklardan istifade edilmesi ve halkın yardımına başvurulması istenmiştir.[401] Göçmenlerin ihtiyaçlarının aksamaması için çeşitli vilayetlere para yardımında bulunulmuştur.[402]

Göçmenlerin birçoğu iskân yardımından yararlanmak istediği için '*iskânlı göçmen*' statüsünde gelmişlerdir. 1923-1933 yılları arasında 157.736 aileye ortalama 39,6 dekar olmak üzere toplamda 6.246.345 dekar toprak dağıtılmıştır. 1934-1949 yılları arasında 62.849 aileye 45,6 dekar olmak üzere toplam 2.865.914 dekar kültür toprağı verilmiştir. Bu muhacirlere ya bir ev yaptırılmış ya da hazineden mal verilmiştir. Buna ilaveten göçmenlerin üretici hale gelmelerini sağlayacak yardımlar yapılmıştır.[403]

İskân safhasında göçmenlerin mesken, arazi, çift hayvanı, pulluk, tohumluk ve işletme sermayesi gibi ihtiyaçları da belirli bir plan dâhilinde karşılanmıştır.[404] Hükümet için iskân aşamasında çözülmesi gereken en önemli meselelerden biri, meskenlerin inşası olmuştur. Bu meselenin çözümü hususunda, Tarım Bakanlığı bünyesinde 1951 yılında bir proje hazırlanmıştır. Hazırlanan projeye göre çiftçi göçmenler için köylerde,

---

400 Kadircan Kaflı, *Türkiye'ye Göçler*, İstanbul 1966, s. 32.

401 Ö. Duman, *a.g.e.*, s. 81.

402 *BCA.*, 272..0.0.74/69.52..20, 25 Şubat 1921; *BCA.*, 272..0.0.74/69.53..7, 14 Haziran 1921; *BCA.*, 272..0.0.74/69.53..8, 14 Haziran 1921.

403 İ. Tekeli, *Göç...*, s. 160-161.

404 Örneğin göçmenler için Almanya'dan pulluk ve kalbur satın alınmıştır. *BCA.*, 30..18.1.1/12.58..11, 3 Aralık 1924; *BCA.*, 30..18.1.1/12.77..19, 22 Şubat 1925; Göçmen çiftçilere verilecek hayvan ve tohumluklar Vilayet İskân Komisyonlarınca pazarlık suretiyle satın alınmıştır. *BCA.*, 30..18.1.1/13.28..1, 6 Mayıs 1925; Göçmenlerin üretici hale gelmeleri için 150 öküz satın alınmıştır. *BCA.,* 30..18.1.1/11.54..18, 23 Kasım 1924; İçişleri Bakanlığı, göçmenlerin mağdur edilmemeleri ve üretici hale gelmeleri için bir talimatname yayımlamıştır. Bkz.: *Dâhiliye Nezareti, Muhacirine Arazi ve Emlak Tevziine Dair ve Muhacirine Verilen Bağ, Zeytinlik ve Dutluk ve Emsali Yerlerin İmarına ve Hüsn-ü Muhafazasına Dair Talimatname*, Dersaadet 1333; *www.danistay.gov.tr/dbs/mevzuatArasonuc.jsp?mevzuat*, E.T.: 25.03.2012; *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1937-3639.

esnaf ve sanatkâr göçmenler için de kasaba ve şehirlerde evler inşa edilmiştir.[405] Ayrıca Sanatkâr göçmenlere gerekli olan alet, edevat ve sermaye desteği sağlanmıştır.[406]

Evler 55 m^2 inşa zemini üzerinde, çatı veya dam altında çiftçiler için bir oda ve ahırdan, diğerleri için bir dükkândan oluşmuştur. Tuvaletler evlerin dışında ihtiyaca göre göçmenler tarafından yapılmıştır. Evler, kurulacağı köylerde eskiden beri uygulanan mimari tarz ve malzemeyle, tamamen mahallî şartlara uygun bir surette inşa edilmiştir.[407]

Yerli köyleri ile göçmen köyleri arasında ilk bakışta bariz farklar görülmüştür. Yerli köylerinde bir plansızlık ve evlerin gelişi güzel kuruluşu; göçmen köylerinde ise bir nizamın oluşu dikkati çekmiştir. Göçmenler genellikle evin estetiğine değer vermişler, her evin önünü çiçek bahçesi olarak kullanmışlardır.[408]

Tablo 21'de görüldüğü üzere 1923-1967 yılları arasında Türkiye'de yıllık ortalama 3.750 göçmen evi yapılmıştır. 1923-1933 döneminde mübadiller ve 1951-1952 yıllarında Bulgaristan göçmenleri dolayısıyla ev yapımı bu ortalamanın çok üstüne çıkmıştır.[409] Tabi bu göçmen evlerinin yapımını İskân Tali Komisyonu aracılığıyla hükümet üstlenmiştir.[410]

Göçmen evleri genellikle % 5 meyilli bir arazi üzerinde yapılmıştır. Evlerin inşaatında kullanılan malzemelerin en iyi kaliteden ve yerli malı olmasına özen gösterilmiştir.[411] Köylerde evler müteahhide ihale edilerek değil, bizzat göçmen ailesine para verilerek ve kerestesi mahalli orman idaresinden karşılanmak suretiyle yaptırılmıştır. Göçmenlere inşaat için yapılan para yardımı, bina temelinin atılması, duvarların inşası ve çatı veya damın tamamlanması aşamalarından sonra 3 eşit taksitte ödenmiştir. Genellikle inşaatta göçmen aileleri bizzat çalışmışlar, bu nedenle inşaat için

---

[405] Örneğin Adana bölgesindeki göçmenlerin iskânı için "huğ" tabir edilen meskenler, pazarlık suretiyle yaptırılmıştır. *BCA*., 30..18.1.1/10.42..16, 7 Eylül 1924.

[406] *BCA.*, 30..18.1.1/9.24..17, 30 Nisan 1924.

[407] Ö. Duman, *a.g.e.*, s. 105; *Başvekâlet Toprak*..., s. 83.

[408] Orhan Türkdoğan, "Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreleri Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri II", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, S. 3-4'den Ayrıbasım, İstanbul 1964, s. 1-2.

[409] C. Geray, *Türkiye'den*..., s. 50; C. Geray, "Türkiye'de Göçmen...", s. 24.

[410] *BCA.*, 30..10.0.0/123.880..1, 8 Şubat 1938. Örneğin yaptırılacak göçmen evleri için 800.000 TL'ye kadar 1940 mali yılına geçici taahhütte bulunulmasına dair yetki verilmiştir. *BCA*., 30..18.1.2/90.40..19, 6 Mayıs 1940.

[411] TC. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, İskân Umum Müdürlüğü Fen Heyeti, *Göçmen Evleri İnşaatına Ait Keşif Defteri*, Tip VIII-IX, Ankara 1938, s. 3-11.

ayrıca amele ücreti verilmemiştir.[412] Bazen de göçmen evlerinin inşaatı pazarlık yoluyla aracı kişilere yaptırılmıştır.[413]

Tablo 21. Yıllara göre göçmenler için yapılan konut sayıları (1923-1967)

Yıllar	Konut Sayısı	Yıllar	Konut Sayısı
1923-1933	103.586	**1948**	1.698
1934	989	**1949**	325
1935	5.943	**1950**	-
1936	5.465	**1951**	10.262
1937	5.886	**1952**	13.908
1938	1.848	**1953**	4.338
1939	1.787	**1954**	3.711
1940	2.641	**1955**	1.855
1941	794	**1956**	878
1942	1.494	**1957**	189
1943	441	**1958**	177
1944	1.276	**1959**	588
1945	522	**1960**	386
1956	836	**1965**	74
1947	657	**1967**	29
Genel Toplam			**172.583**

Kaynak: C. Geray, "Türkiye'de Göçmen...", s. 24.

1965-1969 döneminde de göçmenlere ve dar gelirli vatandaşlara yapılan yardımlar devam etmiştir. Bahsedilen dönemde hükümet, yoksul ve dar gelirli vatandaştan başlayarak bütün vatandaşların birer yuvaya kavuşmasına yardımcı olunması için Türkiye Emlak Kredi Bankası'yla anlaşmıştır. Buna göre konut yapmak isteyen vatandaşlara belirli ölçüde kredi yardımı yapılarak, vatandaşa destek olunmuştur.[414]

Türkiye Cumhuriyeti, sosyal devlet anlayışının gereklerini imkânlar ölçüsünde yerine getirmiş ve bütün insanlara sahip çıkmıştır. Bunun en bariz örneği başbakanlıktan yapılan şu açıklamadır: "*Fakr-u zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile her ne suretle olursa olsun Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler alarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmektir.*"[415]

---

[412] Ö. Duman, *a.g.e.*, s. 105.
[413] *BCA*., 30..18.1.2/6.60..8, 11 Aralık 1929.
[414] İmar ve İskân Bakanlığı, *İmar ve İskân Bakanlığı Çalışmaları 1965-1969*, Ankara 1969, s. 63.
[415] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Dünden Bugüne Başbakanlık 1920-2004*, Başbakanlık Dev. Arş. Gen. Müd., Ankara 2004, s. 201.

Göçmen ailelerinden 1934-1960 yılları arasında *serbest göçmen* statüsüyle gelenlerin sayısı 70.000 dolaylarındadır. Gelen aileler toplamından bu sayı düşülürse, gelen ailelerin % 72,8'inin bir meskene kavuştukları söylenebilir.[416] Bu ise Türkiye'nin göçmenlere ne denli sahip çıktığını alenen göstermiştir. Göçmenlere yapılan yardımların büyüklüğü Tablo 22'deki verilerden daha net anlaşılabilir.

Göçmenlere yapılan yardımlar sadece çiftçi grubuyla sınırlı tutulmamıştır. Zanaat ve ticaret erbabı göçmenlerin de mesleklerini icra edebilmeleri ve üretici konuma gelmeleri için bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bilhassa 25 Ekim 1951 tarihinde çıkarılan genelgeyle; dükkân açmış veya açacak olan küçük esnaf, sanatkâr ve tüccaralar üçer kişilik gruplar halinde müteselsil kefil sıfatıyla Ziraat Bankası'na başvurdukları takdirde 3 ay vadeli olarak her bir kişiye 500'er lira işletme kredisi verilmiştir. Dahası kredi vadesinin bitiminde borçlarını kapatamayanlara, yalnız faizlerini ödemek şartıyla ödenmeyen kısım için artı 3 ay vade tanınmıştır.[417]

Göçmenlerin esas iskân işlemlerinin tamamlanmasından sonra bir an önce üretici hale getirilmeleri ve bunun için de zirai alet, edevat, tohumluk ve kredi ihtiyaçlarının karşılanması gerekmiştir. Nitekim bu konuyla ilgili Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü 29 Eylül 1952'de bir genelge yayımlayarak, söz konusu ihtiyaçların karşılanması hususunda Ziraat Bankası ile bir anlaşma yapıldığını belirtmiştir. Anlaşmaya göre Ziraat Bankası çiftçi göçmenlere tohumluk için 1 yıl vadeli çevirme kredisi, toprağın işlenmesini sağlayacak her nevi canlı ve cansız demirbaşın temini içinde 5 yıla kadar vadeli donatma kredisi vermiştir.[418]

Ziraatın iklime bağlı olduğu ülkelerde, kuraklık gibi olaylar büyük önem taşımıştır. Bu gibi olumsuz hadiseler, ülke bütçesine zarar verdiği için sosyal ve tamamıyla iktisadi mülahazalarla devlet müdahalesini zaruri kılmıştır.[419] Yani devlet, kendi devamlılığını sağlamak için vatandaşa destek olmak zorunda kalmıştır.

---

[416] C. Geray, *Türkiye'den...*, s. 50; C. Geray, "Türkiye'de Göçmen...", s. 24.

[417] Kırsal veya kentsel olarak yardıma tabi olarak yapılan iskânlara "*adi iskân*" adı verilmiştir. *TC. Ziraat Bankası'nın 26 Eylül 1951 Tarih ve 1605 Sayılı Genelgesi*; N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 339; Göçmenlere yapılan donatım ve çevirme kredilerinin ödenmesi ve yeni krediler verilmesi hakkında detaylı bilgi için Bkz.: *TC. Ziraat Bankası'nın 7 Ocak 1955 Tarih ve 1998 Sayılı, 10 Haziran 1955 Tarih ve 2040 Sayılı, 6 Ocak 1956 Tarih ve 2115 Sayılı, 4 Ocak 1957 Tarih ve 2220 Sayılı Genelgeleri*; C. Geray, *Türkiye'den...*, s. 66.

[418] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 328-329; *TC. Ziraat Bankası'nın 26 Eylül 1951 Tarih ve 1605 Sayılı Genelgesi*; Mithat Dülge, *Türkiye'de Zirai Kredinin İnkişafı*, Ankara 1955, s. 6; C. Geray, "Türkiye'de Göçmen...", s. 23; E. Konukman, *Tarihi Belgeler...*, s. 49.

[419] Oresto Pieroni, "Zirai Yardım Kredileri (Misaller ve Tecrübeler)", *Milletlerarası Zirai Kredi Konfederasyonu IV. Umumi Heyeti, (Ekim 1955-Madrid)*, Ankara 1957, s. 5; Ö. L. Barkan, *a.g.e.*, s. 7.

Tablo 22. Yıllara göre göçmenlere yapılan harcamalar (1923-1960)

Yıllar	Aile	Nüfus	Yapılan Harcama Miktarı (TL)
1923	50.259	196.420	6.094.983
1924	52.221	208.886	5.286.119
1925	9.815	39.634	2.906.192
1926	8.201	32.852	892.454
1927	6.805	27.172	2.123.676
1928	10.143	40.570	742.522
1929	4.785	19.133	974.196
1930	3.490	13.964	174.859
1931	2.945	11.648	75.538
1932	2.905	11.603	258.526
1933	6.167	25.656	292.921
1934	9.282	34.057	749.821
1935	13.002	50.719	2.568.459
1936	8.518	33.074	2.746.748
1937	7.008	26.752	4.956.530
1938	8.734	29.678	2.865.894
1939	5.728	21.458	1.570.433
1940	3.919	13.318	1.635.248
1941	1.854	7.264	1.497.000
1942	1.444	5.709	1.165.195
1943	845	3.442	1.396.500
1944	606	2.608	1.309.435
1945	643	2.793	552.138
1946	917	3.741	955.000
1947	1.017	4.365	887.000
1948	2.330	7.245	1.962.000
1949	1.112	3.450	1.687.000
1950	12.233	52.185	1.695.000
1951	25.129	102.240	14.959.000
1952	527	1.202	23.485.000
1953	988	3.309	9.980.748
1954	3.252	12.062	8.458.682
1955	5.028	20.076	7.470.000
1956	9.260	35.369	5.221.000
1957	9.140	32.680	4.625.000
1958	9.509	32.539	5.251.000
1959	5.568	20.612	22.310.000
1960	3.903	14.722	5.075.000
Genel	**309.230**	**1.204.205**	**156.760.913**

Kaynak: C. Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye...*, s. 77-78.

Muhacirlere, kuraklık görenlere veya dolu, sel gibi afete uğrayanlara 2056 sayılı kanunla hükümet adına Ziraat Bankası tarafından buğday satın alınmıştır. Bu buğday mal olduğu fiyatla veya aynen tahsil olunmak üzere Vekiller Heyeti kararıyla 1 milyon liraya kadar müteselsil borçlanma şeklinde ve 2 yıl vadeyle tohumluk veya yemeklik olarak dağıtılmıştır. Dağıtım yılında çıkarılan ürün, çiftçinin borcunu ödemeye

yetmemişse Vekiller Heyeti kararıyla bu borç ertelenmiştir. Ayrıca göçmenlerin yapılacakları işlemler için noterler de dâhil hiçbir ücret alınmayacağı bildirilmiştir.[420]

Genel olarak, Türkiye'ye gelen göçmenlere devlet tarafından barınma ve iş olanakları sağlanmıştır. Göçmenlerin büyük çoğunluğunun çiftçi olması, kırsal alana yapılan iskânları kolaylaştırmıştır. Ayrıca göçmenlerin il, ilçe ve köylere serpiştirilmeleri, göçmenlerin sosyal bakımdan çevreye ve topluma adaptasyonu açısından olumlu neticeleneceği düşünülmüştür. Göçmenlere iş olanağı sağlanması ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi amacıyla hem aynî ve hem de nakdî yardım yapılmıştır. Bu çerçevede çiftçi ailelere toprak, tohumluk, çevirme ve donatım kredisi; zanaatkârlara ise konut ve döner sermaye kredisi verilmiştir.[421] Kesin iskânları yapılmayan göçmenlere de borçlandırılma suretiyle zirai krediler verilmiştir.[422] Bazı illerde zamanında temin olunamayan, muhtaç çiftçi göçmenlere verilmesi gereken tohumluk ve koşum hayvanları pazarlıkla satın alınarak mağduriyetlerinin önüne geçilmiştir.[423] Hatta çift hayvanlarıyla gelen göçmenlere yardım için yem bedelleri dahi verilmiştir.[424]

Türkiye'de 1960'lı yıllarda kentsel dönüşüm politikalarının etkisiyle, kırdan kente göç süreci başlamıştır. Bu nüfus devinimi dış göçleri de etkilemiştir. Dolayısıyla 1960 yılından sonra Türkiye'ye gelen göçmenlerin büyük çoğunluğu kentlere yerleşmiştir. Zaten bu tarihlerden itibaren ülkeye çok az sayıda iskânlı göçmen kabul edilmiştir. Gelen göçmenlerin daha çok serbest göçmen statüsünde olmaları, eskiden Türkiye'ye göç etmiş yakınlarının bulunduğu yerleşim yerlerini tercih etmelerinde etkili olmuştur.

Göçmenlerin yerleşim programları çerçevesinde tip projelere bağlı olarak planlanan konutlar, bazen iskân amacıyla kurulan köylerde bazen de kentlere veya yerli köylere eklenmek suretiyle yapılmıştır. Ancak özellikle kırsal kesimlere yerleştirilenlerin büyük bölümü iklimsel koşullara uymamak ya da yerli halkın tepkilerine dayanamayarak büyük kentlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu ise kentlerin dış mahallelerinde gecekondulaşmaya neden olmuştur. İstanbul'un

---

[420] "Muhacirlere ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkında Kanun: 2661", *Düstur*, 23 Aralık 1934, s. 375; *BCA.,* 30..18.1.2/66.52..7, 16 Haziran 1936; *BCA*., 30..18.1.2/88.97..14, 4 Ekim 1939.

[421] *BCA*., 272..0.0.79/72.2..26, 10 Nisan 1924; *BCA.*, 30..18.1.2/93.106..20, 18 Kasım 1940; F. Doğanay, *a.g.e.*, s. 199.

[422] *BCA.*, 272..0.0.12/40.42..1, 25 Kasım 1923.

[423] *BCA.*, 30..18.1.1/16.76..5, 29 Kasım 1925.

[424] *BCA.*, 30..18.1.1/9.17..10, 13 Mart 1924.

Zeytinburnu, Ümraniye, Ankara'nın Telsizler, Altındağ, Ayaş ve Kayaş ilçeleri ile Bursa, Eskişehir, İzmir illeri bu yoğunlaşmanın tipik merkezleri olmuşlardır.[425]

16 Haziran 1970 Tarih ve 1306 Sayılı kanunla, göçmen ve mültecilere barınma, yiyecek, yakacak, giyecek ve tedavi yardımları yapılmıştır. İskân edilen göçmenler kendilerine verilen taşınmaz mallardan dolayı kamulaştırma veya satın alma bedelleri, hazine arazisi için rayiç bedel üzerinden borçlandırılmış ve faize tabi olmayan bu borç beşinci yılın Ocak ayından itibaren 20 yılda 20 eşit taksitle tahsil edilmiştir.[426]

Göçmenlere yapılan yardımlar yalnızca iskânlı göçmenlere değil, serbest göçmenlere de yapılmıştır. Hatta Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 28 Nisan 1948 tarih ve 85506-79 sayılı genelgesiyle; iskân tahsisatıyla inşa edilen metruk evlerin borçlanma suretiyle serbest göçmenlere verilmesi kararlaştırılmıştır.[427] Bu uygulamanın örneklerine Osmanlı döneminde sıkça rastlanmıştır. Mesela Suriye'den Eskişehir'e gelen göçmen aileleri emval-i metrukelere yerleştirilmişlerdir.[428]

---

[425] F. Doğanay, *a.g.e.*, s. 199-200.
[426] E. Konukman, *Tarihi Belgeler...*, s. 48.
[427] N. Kökdemir, *a.g.e.,* s. 272.
[428] *BCA.*, 272..0.0.11/8.9..22, 4 Ağustos 1916.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İŞGALDEN İSTİBDADA IRAKLILARIN TÜRKİYE'YE GÖÇLERİ (1918-1979)

Greklerin "*Mezopotamya*" adını verdikleri Irak bölgesine, Araplar iki nehir[1] arasındaki ülke manasına gelen "*Beyn'en-nehreyn*" veya "*Bilad-ü ma Beyn'en-nehreyn*" demişlerdir. Bu tanımlama doğru olmasına rağmen eksiktir, çünkü Irak medeniyeti sadece Fırat ve Dicle nehirlerinin arasındaki topraklarla sınırlı kalmamış, iki nehrin çevrelerine de dağılmıştır. Eski Yunanlılar 'iki nehir arasındaki ülke' tanımlamasının yetersiz kaldığının farkına varmışlar ve bölge için "*iki nehir arası ve çevreleri*" anlamına gelen "*Parapotamia (Parapotamya)*" tabirini kullanmışlardır.[2]

Eski Arap coğrafyacıları tarafından Parapotamya'nın güney bölgesi "*Irak*", kuzey bölgesi ise "*El-Cezire*[3]" denmek suretiyle iki kısma ayrılmıştır.[4] Aynı zamanda bölgenin kuzey bölümüne "*Irak'ul-Acem (Acem Irakı)*", güney bölümüne ise "*Irak'ul-Arap (Arap Irakı*)" isimleri de verilmiştir.[5] Aslında coğrafî bir kavram olarak "*Irak*" deyimi, Müslüman Arapların 642'deki Nihavent Savaşı'yla Basra ve Şatt'ül-Arap Bölgesi'nde hâkimiyet kurmalarıyla ortaya çıkmıştır.[6] Bağdat, Basra ve Musul bölgesi Osmanlı belgelerinde "*Hıtta-i*[7] *Irakiyye*" adıyla anılmıştır.[8]

Irak, etnik ve sosyal yapısı bakımından Ortadoğu'nun pek çok karakteristik özelliğini içermesinden dolayı "*Küçük Ortadoğu*" olarak değerlendirilmiştir. Irak'ın bu önemli özelliği; petrol zenginliği, nüfus yapısı ve dini bakımdan çeşitlilik arz etmesi, vatandaşlarının komşu ülkelerdeki diğer etnik ve dini gruplarla olan ilişkilerini de yakından etkilemiştir.[9]

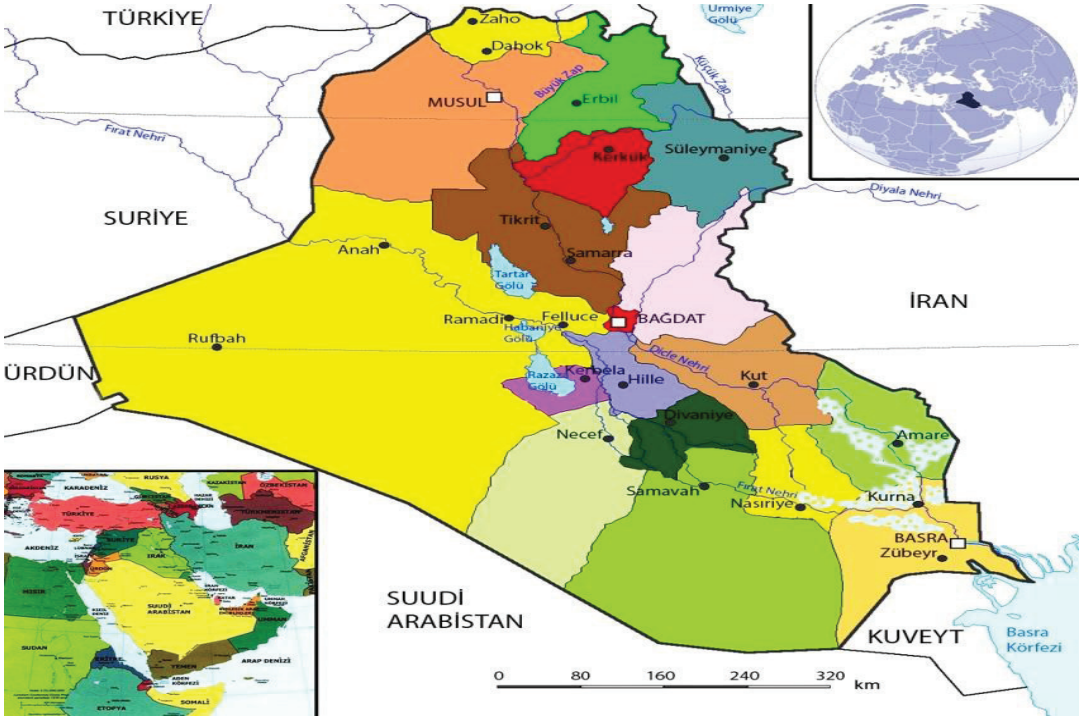
---

1 Bahsedilen iki nehir Fırat ve Dicle'dir.
2 Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak 1831-1914*, İstanbul 1998, s. 25.
3 Cezire, Arapça'da "*Ada*" demektir.
4 Abdülaziz El-Duri, *Tarihü'l-Irak el-İktisadi fi'l-Karni'r-Rabi'el-Hicri*, Bağdat 1948, s. 5.
5 S. Marufoğlu, *a.g.e.*, s. 26.
6 Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul 1996, s. 9.
7 Hıtta; memleket, diyar, ülke demektir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Haz.: Aydın Sami Güneyçal), 20. Baskı, Ankara 2003, s. 364.
8 Cezmi Eraslan, "Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti: (1876-1915)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı*, İstanbul 1994, s. 223; Cezmi Eraslan, "Irak'ın Sömürgeleştirilmesine Bir Bakış (1915-1922)", *Irak Dosyası*, C. I, İstanbul 2003, s. 420.
9 Musa Çağlar, "Irak Çalışma Raporu ve ABD'nin Yeni Irak Stratejisi", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011.

Bünyesinde farklı toplulukları barındıran Irak, 1920'lerden bu yana etnik temizlik politikalarından muzdariptir. Araplaştırma çalışmaları ülkenin etnik yapısını değiştirmiş ve var olan dengeyi bozmuştur. Irak'ın dâhil olduğu savaşlar ve özellikle iç çatışmalar zaten zedelenmiş olan etnik dokuya çok büyük zararlar vermiştir.[10] Bu ise ülkeden dışa göçün en önemli sebeplerinden birini teşkil etmiştir.

2.1. Irak'ın Coğrafi Özellikleri

Resmî adı "*El-Cumhuriyetü'l-Irakkiye*" olan Irak Cumhuriyeti'nin kuzeyinde Türkiye; doğusunda İran; güneydoğusunda Basra Körfezi; güneyinde Kuveyt ve Suudi Arabistan; batısında Ürdün ve Suriye vardır (Bkz.: Harita 1). 438.317 km^2'lik yüzölçümünün 924 km^2'sini iç sular oluşturur.[11] Mevcut sular arasındaki kullanılabilir su eksikliği, ülkenin en ciddi sorunlarından biridir.

Harita 1. Irak haritası[12]

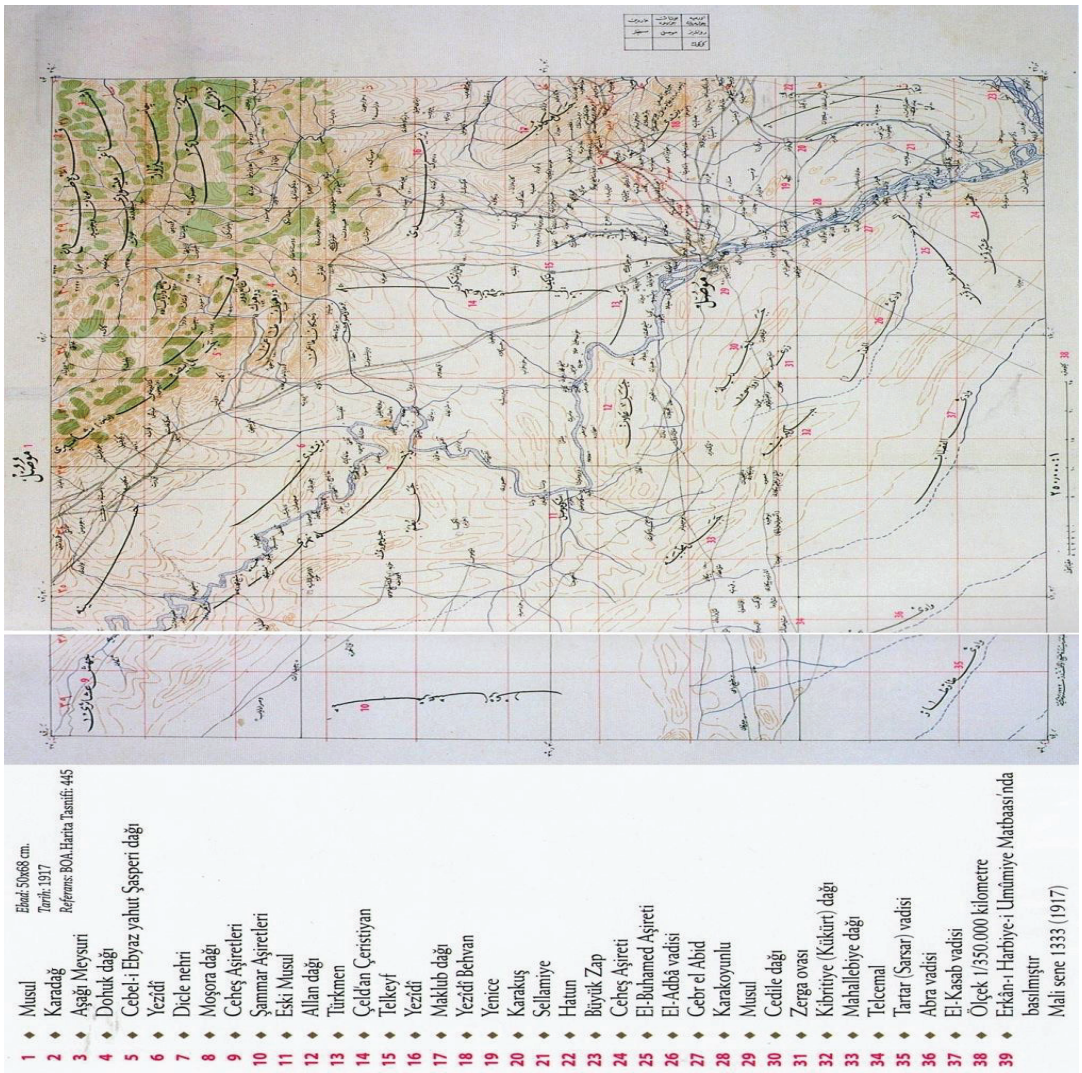
---

[10] Bilgay Duman, *Saddam Sonrası Dönemde Irak, Türkmenler ve Kerkük*, (Kırıkkale Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2007, s. 10.

[11] Murat Çelik, *Körfez Krizi, Türkiye ve Mülteci Sorunu*, (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2004, s. 25.

[12] Harita çiziminden dolayı Arş. Gör. Atilla Karataş'a teşekkürler.

Ülkenin toplam 3.631 km'lik kara sınırının 1.458 km'si İran, 242 km'si Kuveyt, 814 km'si Suudi Arabistan, 181 km'si Ürdün, 605 km'si Suriye ve 331 km'si Türkiye'yledir.[13] Türkiye sınırı büyük oranda 2.000 metre yüksekliğindeki dağlardan ve vadilerden mürekkeptir.[14] Bu durum sınırdaki nüfus hareketliliğinin kontrolünü zorlaştırmaktadır ki, bu da yasadışı göçler açısından dikkat çekici bir husustur (Bkz.: Harita 2).

Harita 2. 1917 tarihli Irak fizikî haritası

Kaynak: BOA. Daire Başkanlığı, *Osmanlı Döneminde Irak: Plan, Fotoğraf ve Belgelerle*, İstanbul 2006, s.102-103.

---

13 Mesut Özcan, *Sorunlu Miras Irak*, İstanbul 2003, s. 7.

14 Sibel Turan, *Türkiye'nin Coğrafi Konumunun Dış Politikasına Etkisi*, (İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi) , İstanbul 1992, s. 97.

Türkiye-Irak sınırındaki yüksek dağ sıraları, fiziki bir ayrım oluşturmaktadır. Ancak Irak'ın var olan siyasi sınırları, bölgenin yeryüzü şekilleri ile örtüşmemektedir. Yani bu sınırlar etnik ve kültürel farklılıklara uygun bir şekilde çizilmemiştir.[15]

İran ve Kuveyt'le olan sınırıyla karşılaştırıldığında Irak'ın Türkiye'yle olan sınırı daha az sorunlu olarak tanımlanabilir. Irak-Türkiye sınırında meydana gelen problemler etnik, stratejik ve ekonomik faktörler etrafında şekillenmektedir. Sınırın kuzeyinde ve güneyindeki nüfusun büyük oranda Kürtlerden oluşması, sınırdaki istikrarsızlığın en önemli nedenlerindendir.[16]

Irak fiziki coğrafya bakımından başlıca 3 bölgeye ayrılmaktadır:

a) *Dağlık (El-Cibal) Bölge*; genelde Türk, Kürt, Asurî ve Yezidilerin yaşadığı bu bölge kuzey ve kuzeydoğuyu kaplar. Dicle'nin doğusunda Türkiye sınırından başlayan bölge, Dicle'nin kollarından olan Diyala Nehri'nin oluşturduğu geniş vadiye kadar uzanır.[17] Ülkedeki en yüksek dağlar hilal şeklinde Irak-Türkiye ve Irak-İran sınırlarında yer alır. 1.000-3.658 m arasında değişen yükseklikerdeki bu dağlar arasında Revanduz Dağı (3.658 m) ülkenin en yüksek noktasıdır.[18]

b) *Dicle-Fırat Havzası*; Dicle ile Fırat nehirleri arasında kalan bölge, ülke topraklarının yaklaşık % 50'sini oluşturur. Yukarı havzada güney yönünde uzanan ve El-Cezire olarak tanınan yüksek saha, Dicle ve Fırat vadilerini Anadolu'nun dağ eteklerinden ayırır. Aşağı Havza, Fırat kıyısındaki Rumadi ile Dicle kıyısındaki Bağdat arasında uzanan sırtta başlar. Kut'u geçtikten sonra daha düz ve yayvan bir akış kazanan Dicle, en güneyde bataklıklara dönüşür. Rumadi'nin güneyinde düzgün bir yatak içinde akan Fırat, Musayyeb ve Semava'dan Nasırıye'ye uzanan kesimde, kurak ve düz bir ovada yatağını değiştirmeden yol alır. Geniş bir sazlık ve bataklık olan Hammar'ın suları ile Fırat, Dicle Irmağı ile Kurna'da birleşerek Şattü'l-Arap adını alır.[19] Bu bölgelerin güneyinde uzanan Basra Körfezi kıyısındaki bataklıklar önemli bir yer tutar. Şatt'ül-Arap mevkiinde birleşerek Basra Körfezi'ne dökülen Dicle ve Fırat nehirleri Irak'ın hayat kaynağıdır. Bunun yanısıra Büyük Zap, Küçük Zap, Digger, Habur, Diyala ve Uzayım nehirleri de önemli akarsulardır.[20]

---

15 M. Özcan, *a.g.e.*, s. 8.
16 M. Özcan, *a.g.e.*, s. 107.
17 S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 24.
18 M. Çelik, *a.g.t.,* s. 25.
19 S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 22.
20 Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları,* Ankara 2006, s. 85; S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 27.

c) *Çöl Bölgesi (Güneybatı Çölü)*; Ülke topraklarının büyük bir bölümünü kaplayan ve Fırat düzlüklerinden başlayarak batıya doğru yumuşak bir eğilimle yükselen bu bölge, düzensiz bir biçimde yüzeye çıkan ve yükseklikleri 100 ile 1.000 m arasında değişen kayalıklardan oluşmaktadır. Kuveyt sınırı boyunca Arabistan içlerine doğru uzanan Batin Vadisi'nin kuzeybatısında Hicare Sahrası bulunmaktadır. Sığ ve çamurlu çöküntülerden, kayalık çıkıntılardan ve kumlardan oluşan bu sahanın kuzeydoğusunda Fırat Nehri'ne paralel geniş bir bataklık yer almaktadır. Daha kuzeyde dik yamaçların çevrelediği çok sayıda vadi ile kaplı olan *Vadiye Bölgesi* bulunur. Bölgenin batısında bir bölümü Suriye ve Ürdün'e taşan volkanik kökenli *Badiyetü'ş-Şam* (*Suriye Çölü*) bulunmaktadır.[21]

İklim açısından bakıldığında; genellikle çöl ikliminin hâkim olduğu ülkede kışlar soğuk, yazlar sıcak ve kurak geçer. Bununla beraber iklim, kış-yaz mevsimleri ve güney-kuzey bölgeleri arasında büyük değişiklik gösterir. Yaz mevsimi güneyde uzun, sıcak ve kurak, kuzeyde ise serin ve kısadır.[22] Güney bölgesindeki nehir kenarlarında yaz sıcaklarına paralel olarak nem oranı da yükselir. Bu durum bazen hayatı felce uğratır.[23] Kış mevsiminde ise durum bunun tam tersine olarak güneyde kısa ve serin, kuzeyde uzun ve karlıdır.[24]

Körfez Krizi'nden sonra Kuzey Irak'ta oluşturulan güvenli bölgede, Bağdat yönetiminin uyguladığı yakıt ambargosu nedeniyle halk yakacak sıkıntısına düşmüştür. Isınmak için başka çaresi kalmayan insanlar, ormanlık alanlardaki ağaçları kesmiştir. Bu nedenle ormanlık alanların oranında ciddi bir azalma yaşanmıştır.[25]

Irak büyük ölçüde bir kara devletidir. Körfez'e karadan çıkış *Fav Yarımadası* üzerinden yaklaşık 20 km gibi oldukça dar bir alana sıkışmıştır. Suyolu çıkışları ise Şatt'ül-Arap ve *Zübeyr Kanalı*'yla sağlanabilmektedir. Şatt'ül-Arap'ın tasarrufu konusu Irak ile İran arasında daima bir mesele olagelmiştir. Zübeyr Kanalı'nın ağzı ise Kuveyt'in egemenliğindeki *Verbe* ve *Bubiyan* adalarıyla kontrol edilmektedir.[26]

Siyasi egemenlik açısından İran ve Anadolu arasındaki bir geçiş bölgesi özelliği taşıyan Irak, coğrafi anlamda da bu özelliğini korumuştur.[27] Jeopolitik ve jeostratejik

---

21 S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 24.
22 M. Çelik, *a.g.t.,* s. 26; M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 86.
23 S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 28.
24 M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 86.
25 S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 29.
26 M. Özcan, *a.g.e.*, s. 10.
27 M. Özcan, *a.g.e.*, s. vıı.

öneminin yanı sıra yeraltı kaynakları bakımından da zengin olan Irak, Osmanlı sonrasında siyasi istikrarsızlıkların odağı olmuştur. Irak'ta iktidar genellikle askeri darbelerle el değiştirmiş, halk kötü yönetimlerden usanmıştır.[28]

2.1.1. Ekonomik Özellikler

Bir ülkeden yapılan göçlerde ekonomik nedenler çok büyük bir yere sahiptir. Bu nedenle Irak'ın ekonomik durumunun tespiti, göç olaylarının daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Özellikle ülkenin kuzeyinden güneyine, doğusundan güneybatısına birçok insanın sürüldüğü düşünülürse, bölgesel ekonomik veriler de değerlenir.

Irak'ın ekonomisi, tarım, hayvancılık ve petrole dayanır. Ülke topraklarının sadece % 13'ünde elverişli tarım yapılabilmesi, tarım kesiminin Irak ekonomisindeki payını küçültmüştür. Tarımın GSMH içindeki payı % 15'ler seviyesindedir. Tarımda çalışanlar, toplam çalışan nüfusun % 10'u kadardır. Ayrıca hayvancılığın gelişmiş olduğu da pek söylenemez.[29] Türklerin yaşadıkları yerler genelde yeşil tepeler, zengin meralar, sebze ve meyve bahçeleriyle bezenmiştir. Türklerin meskûn olduğu yerler görece daha mamuredir.[30]

Nehir kenarları ile kuzey bölgelerinde tahıl, tütün ve meyve türleri yetişmektedir. Güneydeki elverişli topraklarda ise buğday, arpa, mısır, pirinç, susam, fındık, meyve, sebze, tütün ve afyon yetişir.[31] Fakat Irak'tan bahsedildiği vakit akla ilk olarak hurma ve petrol gelmektedir.[32] Irak'ın en önemli tabii kaynağı olan petrolün yıllık istihsali 31 milyon varil civarındadır. Petrol sanayii Rus teknolojisinden faydalanılarak geliştirilmiştir. Petrolün yanı sıra pamuk, ipek ve yün dokuma oldukça ilerlemiştir. Petrol sanayinde olduğu gibi bu dallarda da ihtiyaç duyulan makine aksamı SSCB'den ithal edilmiştir. Irak'ın petrolden sonra diğer önemli doğal kaynakları doğal gaz, sülfür, fosfat ve asbesttir.[33]

Irak petrolünün dış ticaretteki payı 1950'lerden itibaren artmıştır. Bunun sonucunda petrol dış ticaret kaynakları içerisinde temel madde olurken, diğer ihraç

---

[28] Ziyat Köprülü, "Tartışılan Irak Geleceği, Türkiye ve Türkmenler", *Kardaşlık*, Y. 4, S. 13, Ocak-Mart 2002, s. 34.
[29] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 27; Vural Akyıldırım, *Irak Savaşı'nın Diyarbakır İline Sosyo-Ekonomik Etkisi*, (Harran Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2005, s. 37.
[30] Necmettin Esin, "Irak Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 1125.
[31] M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 87.
[32] Irak Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, *14 Temmuz*, Ankara 1960.
[33] M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 86-87.

kalemleri geri planda kalmıştır.[34] 1970'lerde Kerkük petrolünü bir taraftan Basra Körfezi'ne, diğer taraftan Akdeniz'e taşıyacak (Türkiye üzerinden) yeni petrol boru hatlarının açılması ve 1980'li yıllarda da Suudi Arabistan'dan geçirilen petrol boru hattının eklenmesiyle ülkenin petrol gelirlerinde büyük bir artış olmuştur. Fakat Körfez Savaşı sonrası uygulanan ambargo nedeniyle petrol gelirleri sekteye uğramıştır.[35]

1980-1988 yılları arasında yapılan Irak-İran Savaşı,[36] ülke ekonomisini büyük bir krize sokmuştur. Sonrasında başlatılan Körfez Savaşı ise hem ekonomiyi hem de sanayii durma noktasına getirmiştir. Ülke ekonomisinin bu hale gelmesinde Saddam'ın gereksiz silahlanmaya yaptığı harcamaların da rolü büyük olmuştur.[37]

Dicle kıyısında bulunan Musul ve Zagros Dağlarının eteklerinde kurulan Kerkük önemli tarım, hayvancılık ve petrol şehirleridir. Ülkenin diğer önemli şehirleri ise Bağdat, Basra, Necef, Erbil, Süleymaniye, Kerbela ve Hille'dir.[38] Bu şehirlere hükmetmek, Irak'ın tamamına egemen olmak anlamına gelmektedir.

2.1.2. Demografik Yapı

Irak'ta sağlam nüfus istatistiklerinin tertiplenmemiş olması, ülkede yaşayan toplulukların kendi nüfuslarını fazla gösterme yarışını başlatmıştır. Bu gün Irak'ta söz sahibi olan gruplar, kendi nüfuslarını var olandan fazla göstererek meşruiyet kazanma eğilimindedirler.

XIX. yüzyılın sonlarında Irak'ın nüfusu 3,5 milyon civarındadır. Büyük çoğunluğu göçebe ve konar-göçer aşiretlerden oluşan bölgede nüfus, dini ve etnik bakımdan da bölünmüştür.[39] 1921'de toplam nüfusu 2.500.000 olarak tahmin edilen Irak'ta 1947, 1957, 1965, 1977 ve 1981 olmak üzere 5 genel nüfus sayımı yapılmıştır. 19 Ekim 1947'deki sayıma göre Irak'ın nüfusu 4.816.165 iken, Kerkük'ün nüfusu 286.005 olarak belirlenmiştir. 1957 nüfus sayımına göre Irak'ın nüfusu 6.339.960 olarak tespit edilmiştir. 1957 sayımda Irak'ta 500.000 Türkmen'in[40] yaşadığı ifade

---

34 V. Akyıldırım, *a.g.t.*, s. 40.
35 M. Çelik, *a.g.t.,* s. 27.
36 Bu savaşı Irak'ın başlatması sebebiyle, savaşın isminde öncelikle Irak'ın zikredilmesi daha uygun olacaktır.
37 M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 87.
38 Yaşar Canatan, *Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958)*, Ankara 1996, s. 7; Mehmet Eröz, "Kerkük Türkleri ve Kerkük'te İçtimai Hayat", *Ötüken*, S. 33, Eylül 1966, s. 6.
39 Gökhan Çetinsaya, "XIX Yüzyılda Irak'ta Osmanlı İdaresi", *Milletlerarası Ortadoğu, Kaos mu, Düzen mi Konferansı*, 9-10 Ocak 2004-İstanbul, İstanbul 2004, s. 143.
40 İlk kez X. asırda ortaya çıkan "Türkmen" adını, Müslüman olmayan Oğuzlara, Müslüman olan Oğuzlar vermişlerdir. Ancak Müslüman olup da Türkmen adını alan Oğuzlar "Türkmen"lik

edilmiştir. Buna göre Irak'ın % 8.94'ü Türk'tür. Ancak daha sonra Irak'ta yayımlanan resmi kaynaklar Türklerin oranını % 2 olarak vermiştir. Aydın Beyatlı'nın tahminine göre ise Türklerin gerçek oranı % 13'tür.[41] 1959 sayımında Kerkük'ün nüfusu 388.939, 1965 sayımında 473.626, 1977 sayımında 495.425 ve 1981 istatistiklerinde 567.957'dir. 17 Ekim 1987 sayımına göre 16 milyon olan nüfusun 320.000'i Türk'tür.[42]

2003 yılı ABD işgali öncesindeki son sağlıklı verilere göre 24,5 milyon nüfuslu Irak'ın % 50'si 15 yaşının altındadır. Orta ve Güney Irak'ta yaşayan Araplar genelde kentleşmiş, kuzeyde yaşayan Kürtler ise daha ziyade kırsala uyum sağlamıştır. Muazzam petrol yatakları ve kullanılabilir bol su kaynaklarına rağmen, BM İnsani Gelişme Endeksi'nde Irak'ın sıralaması 1991'de 76 iken, 2001'de 127'ye gerilemiştir.[43]

Yaklaşık nüfusu 24,5 milyon olan Irak'ın % 60-65'i Araplardan, % 15-20'si Kürtlerden, % 10-13'ü Türklerden, % 4'ü Süryanilerden ve % 3'ü de diğer (Yezidi, Nesturî, Subbi, Yahudi,[44] Ermeni vs.) etnik gruplardan oluşmaktadır.[45] Nüfusun % 55-60'ı Şiîlerden mürekkeptir. Bu bakımdan diğer Arap ülkelerine göre Irak, Ortadoğu'da Şiilerin çoğunlukta olduğu tek ülke konumundadır. Şii nüfusun çoğunluğu Arap

---

anılgılarını hiçbir zaman unutmamışlardır. Türkmen adında olduğu gibi Müslüman olan Kuman, Karaman, Ataman ve Kölemenlerin adlarında görülen "*man, men*" eklerinin Müslüman Türklerin isimlerinin sonuna o devirde eklendiği iddia edilmektedir. Türkmen adı bugün dar manada Türkmenistan, Irak, İran, Afganistan, Suriye ve Anadolu'daki bazı Türk boylarına mensup olanlar için kullanılmaktadır. Mehmet Saray, *Türkmen Tarihi*, İstanbul 1993, s. 12-13.

41 Irak Türkleri ülkede üçüncü azınlık değil, üçüncü büyük çoğunluk unsurdur. Aydın Beyatlı, "Dünden Bugüne Irak Türkmenleri", *Yeni Hayat*, Y. 2, S. 15-16, Ocak-Şubat 1996, s. 16; Türkiye'deki Irak Milli Türkmen Cephesi Temsilcisi Mustafa Ziya, Irak'taki Türk nüfusunun 2.600.000 olduğunu belirtmiştir ki bu rakam ülkenin % 12'sine tekabül etmektedir. H. Tarık Oğuzlu, *The Turkomans of Iraq as a Factor in Turkish Foreign Policy, Socio-Political and Demographic Perspectives*, Ankara 2001, s. 10.

42 Konuşulan dil, etnik yapı veya dini inanışa yönelik sağlıklı veriler tertiplenmemiştir. Demografik istatistiklerde tam bir tutarlılık olmaması, bu konuda günümüze kadar süregelen tartışmalara da kapı aralamıştır. Birol Kürekçi, *Körfez Savaşı Sonrası Iraklı Türkmenlerin Türkiye'ye Göçü ve Entegrasyonu*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 29; M. Çelik, *a.g.t.,* s. 27.

43 UNHCR, "Iraq Revised Appeal", Geneva July-December 2003, s. 4.

44 Bugün Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Yahudilerin yerleşmesi ve Museviliğin yayılması, MÖ. 722 yılında gerçekleşmiştir. MÖ. 722'de İsrail Krallığı'nın Asurlar tarafından mağlup edilmesinden sonra Yahudilerin bir kısmı esir alınarak Parapotamya'ya getirilmişlerdir. Bundan bir müddet sonra da (MÖ. 586) Babil Krallığı, Yehuda Krallığı'nı ele geçirmiş ve burada yaşayanların birçoğunu sürgüne göndermiştir. Bu olaylar Irak topraklarında yerleşen Yahudilerin sayısının artmasına sebep olmuştur. H. İlker Avcı, *İsrail'in Irak Politikası'nın Türkiye'nin Güvenliğine Yansımaları*, (Genelkurmay Başkanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 54.

45 Sassoon, Irak'taki gayr-ı Müslimlerin oranını % 5,5 olarak vermektedir. Bu orana Keldaniler, Asurîler, Süryaniler, Ermeniler ve Türkler dâhil edildiğinde doğru olarak kabul edilebilir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Joseph Sassoon, *The Iraqi Refugees*, London 2009, s. 23.

kökenlidir. Kürtlerin çoğunluğu ise Şafii mezhebindendir.[46] Şiiler içerisinde Türkler önemli bir orana sahiptir ve Irak Türklerinin % 25-30'u Şiî'dir.[47]

Irak'taki Türkler genellikle Türkiye'nin Irak ve Suriye ile olan sınırından başlayarak Bağdat'a kadar olan 50 km genişliğinde ve 250 km uzunluğundaki bir alanda Araplarla Kürtler arasında adeta bir tampon gibi yaşamaktadırlar.[48] Kuzeyinde Kürtlerin, güneyinde ise Arapların bulunduğu Türklerin yaşam alanları Anadolu'nun doğal bir uzantısı görünümündedir[49] (Bkz.: Harita 3).

Harita 3. Irak'ta Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerler

Kaynak: *www.turkmeneliihd.com*, E.T.: 12.12.2012.

---

46 S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 33; M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 94.

47 Güçlü Demirci, "Irak'taki Türkler", *Irak Dosyası*, C. II, İstanbul 2003, s. 103; M. Çelik, *a.g.t.,* s. 28; H. T. Oğuzlu, *a.g.e.*, s. 10; S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 31; Memduha Demirel, *Irak Yönetiminde Türkmenler,* (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000, s. 68; B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 28.

48 Ekratü'l-Vizareti'l-Maarif, *Ahvali'l-Irak: El-İctimaiyye ve'l-İktisadiyye*, Bağdat 1951, s. 23; Suphi Saatçi, "Irak Türkmenlerinin İki Ateş Arasındaki Kaderi Değişmeyecek mi?", Türk Yurdu, C. XXI, S. 169, Eylül 2001, s. 10; M. Özcan, *a.g.e.*, s. 110; Nadir Devlet, "Irak Türkîleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Ed.: Hakkı Dursun Yıldız), C. Ek, İstanbul 1993, s. 444; G. Demirci, "Irak'taki Türkler", s. 107; S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 33; Bilgay Duman, *Irak'ta Türkmen Varlığı*, ORSAM, Rapor No. 33, Ankara Mart 2011, s. 9.

49 Musul-Kerkük bölgesi kültürel manada da Anadolu'nun uzantısı konumundadır. M. Çelik, *a.g.t.,* s. 29; Peyami Safa, "Irak Türkleri", *Milliyet*, 14 Nisan 1956, s. 14; Enver Yakuboğlu, "Türkoloji Kongresi ve Irak Türkleri", *Tercüman*, 24 Eylül 1979, s. 2.

Kerkük Merkez İlçe, Dibis, Tavuk ve Havice'den meydana gelen Kerkük Vilayeti, adeta Irak'ın minyatürüdür. Türkmenler Havice'nin dışındaki yerleşim yerlerinde yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar ki bundan dolayı Kerkük, Türklerin merkez şehridir.[50] Ancak Tavuk'un demografik yapısı, Kürtlerin uyguladıkları iskân politikaları sonucunda yarı yarıya Türkmenler aleyhine değişmiştir. Altunköprü'de ise Türk nüfusu azınlığa düşmüştür.

Musul Merkez İlçe, Telafer, Sincar, Baac, Hamdaniye, Telkeyf, Seyhan, Hatra ve Akre olmak üzere 9 ilçeden meydana gelen Musul Vilayeti ise çoğunlukla Araplardan oluşmaktadır. Bununla birlikte Musul'daki Türk ve Kürtlerin de sayısı bir hayli fazladır. 1.7 milyonluk nüfusu ile Musul'un en büyük yerleşim yeri Musul Merkez İlçesi'dir. Nüfus yoğunluğu bakımından Türk hüviyetine sahip olan Telafer ikinci sırada gelmektedir. Telafer'in Kasım 2008'deki nüfusu 395.150'dir.[51]

Telafer, Türkiye sınırına en yakın Türkmen yerleşim birimi olması açısından çok büyük önem taşımaktadır. Neredeyse tamamı Türk olan Telafer'in, Rabia ve Zammar nahiyelerinde Araplar ve Kürtler de bulunmaktadır. 2003'ten sonra bölgede yaşanan olaylar ve ABD'nin operasyonları zaman zaman Telafer'in dokusunu bozmuştur. Telafer'de yaşanan bazı olumsuz olaylar nüfus hareketliliğine yol açmış ve bazı ailelerin Telafer'den göçüyle sonuçlanmıştır. ABD operasyonların yoğun olduğu dönemlerde, Telaferli 4.500 ailenin dışarıya göç ettiği bilinmektedir. Bu sayı kişiye endekslendiğinde 30.000'e ulaşmaktadır.

Hanekin, Kifri, Halis, Mukdadiye, Beledruz ve merkez Bakuba olmak üzere 6 ilçeden meydana gelen Diyala Vilayeti'nde genellikle Araplar, Türkler ve Kürtler yaşamaktadır. Sünni nüfus çoğunluğuna rağmen Şii-Sünnî çatışmasının da en yoğun yaşandığı bölgelerden biri olan Diyala'da Türkmenler, yaşanan çatışmalardan olumsuz etkilenmişlerdir. Ayrıca Bayat bölgesinde büyük bir Türk nüfusu olmasına karşın, buradaki Türklerin özellikle Saddam Hüseyin döneminde Araplaştırıldıkları söylenebilir. Bunların dışında Selahattin Vilayeti'nin Tuzhurmatu İlçesi'nde de Türk

---

[50] B. Duman, *Irak'ta Türkmen...*, s. 10; Birkaç yıl öncesine kadar Kerkük Kalesi'nde topluca yaşadıkları için halk arasında "*Kale Gavurları*" diye adlandırılan Hıristiyan Türkler de Kerkük Türkleri arasında önemli bir yere sahiptirler. Zamanla başka bölgelere göç eden bu Hıristiyan Türkler, dini ayinleri, konuşmaları ve gelenekleriyle Türk kimliklerini korumuşlardır. M. Çelik, *a.g.t.,* s. 28; S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 33; Mustafa Necati Özfatura, "Irak Türklerinin Yaşadığı Yerler", (1-2-3), *Türkiye*, 9, 13, 14 Temmuz 1991.

[51] B. Duman, *Irak'ta Türkmen...*, s. 10-11.

nüfusu yoğundur. Bağdat Vilayeti'ndeki Türklerin sayısı ise yüz binlerle ifade edilmektedir.

Irak'ın kuzeyindeki bölgesel yönetimin sınırlarında kalmış olan Erbil, tarihi bir Türk şehridir.[52] 2006 yılına kadar Erbil Kalesindeki Tophane, Tekke ve Saray mahallelerindeki 700 evin tamamında Türklerin oturduğu ve 1990'lara kadar Erbil'in en kalabalık nüfusunu Türklerin oluşturduğu aşikârdır. 1996'daki KDP-KYB çatışması sonucunda Erbil, KDP'nin kontrolüne geçmiş ve bu tarihten itibaren şehre yapılan Kürt göçü ivme kazanmıştır.[53] Zaten I. Dünya Savaşı'nda Irak'ın Türk hâkimiyetinden çıkışından sonra Türkmenler sürekli olarak baskılara ve katliamlara maruz kalmışlardır.[54]

Ortalama nüfusu 3-3,5 milyon civarında olan Irak Türkleri, üç büyük Türk grubundan biri olan Oğuz Türklerindendir.[55] Bu sayının 20.000'inin Hıristiyan olduğu belirtilmiştir.[56] Türkmenler için verilen sayılar, Irak yönetimlerince siyasî sebeplerle şüpheli kabul edilmiştir. Tıpkı Kürtlere yapıldığı gibi, Türklerin sayıları da az gösterilmeye çalışılmıştır. Türkmenler konusundaki bu haksız çaba öylesine abartılmıştır ki bütün sayımlarda Türklerin sayısı gülünç derecede az gösterilmiştir.[57]

Ülkenin en elit tabakasını teşkil eden Irak Türkleri, Şii-Sünni çatışmalarında ve Kürt isyanlarında büyük zarar görmüşlerdir. Özellikle Baas Partisi'ne dayanarak

---

[52] Irak'ta Türklüğün temelinin Erbil'de atıldığı rivayet edilmektedir. Beğteğinli Hanedanı'na mensup Erbil'in Türkmen Atabeği Muzaffereddin Gökbörü sayesinde bu kent, bütün dünyada büyük bir şöhret kazanmıştır. Tarihi açıdan Türklerin en eski meskenlerinden olan Erbil, günümüzde Irak'ın kuzeyindeki yönetim tarafından otonom bölgenin başkenti konumuna getirilmeye çalışılmaktadır. Suphi Saatçi, "Türklüğün Kalesi Erbil", *Kerkük*, Y. 2, S. 10, Ekim 1992, s. 3; Suphi Saatçi, *Hasretin Adı Kerkük*, İstanbul 2006, s. 17.

[53] B. Duman, *Irak'ta Türkmen*..., s. 11-13.

[54] Ömer Turan, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", Türkler, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Ankara 2002, s. 352.

[55] Diğer iki Türk grubu Karluklar (Özbekler ve Uygurlar) ve Kıpçaklar (Kazaklar, Kırgızlar, Tatarlar, Başkurtlar vs)'dan oluşur. Orhan Ketene, "Turkmens, Turkmeneli and The Musul Region", *www.Türkmenofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010; Kemal Aytekin Akseli, *Kuzey Irak Bölgesinin Etnik Yapısı ve Yer Altı Zenginlikleri ile Süper Güçlerin ve Diğer Bölge Devletlerinin Tarihten Günümüze Bölge Üzerindeki Etkileri ve Politikaları,* (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s. 23; Emrullah Er, "Konya Hotamış Türkmenlerinin Kültürel Yapısı İçinde Irak Türkmenlerinin Yeri", *Kardaşlık*, Y. 7, S. 25, Ocak-Mart 2005, s. 58; Pek çok uluslararası kaynak Irak'taki Türk nüfusunun 500.000 olduğunu ileri sürse de Iraklı Türk kaynaklarına göre Irak'taki Türkmen sayısı 3-3,5 milyondur. Bu sayı bağımsız kuruluşlar tarafından da desteklenmiştir. Irak Türkmen Cephesi ise nüfusun yüzde 13'ünü oluşturduklarını öne sürerek verilen sayıyı teyit etmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Ahmet Muratlı, "Irak'tan Türkiye'ye Türkmen Göçü", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, (8-11 Aralık 2005-İstanbul), İstanbul 2006, s. 127-129; İbrahim Sirkeci, "Türkmen Göçü: Türkiye'ye, Irak'a ve Türkmenlere Etkileri", *Sorunlu Bölgelerde Göç*, Ankara 2008, s. 28.

[56] G. Demirci, "Irak'taki Türkler", s. 103.

[57] Zubaida Umar, "Unutulmuş Azınlık, Irak Türkmenleri (I)", *Kerkük*, (Çev.: Mehmet Çağrı), Y. 2, S. 7, Ocak 1992, s. 17.

yönetimi ele geçiren Saddam Hüseyin'in gazabına en çok Türkler uğramıştır. 500.000'den fazla Türkmen, Araplaştırılarak güney bataklıklarına sürülmüştür. Buna karşın, Kürtler otonom bir statüde oldukları için Irak ordusunda askerlik dahi yapmıştır. İran harbinde kasıtlı olarak Türkler ön saflarda savaşa sürülünce, 200.000'den ziyade Türkmen, Kürt adı alarak nüfus değiştirmiştir. Böylelikle 1 milyona yakın Türk, dış göçlerin de etkisiyle, Irak Türklüğünden düşürülmüştür.[58] Irak'tan Türkiye'ye göç eden Türklerin bir kısmı köken ve kültürleri aynı olan Konya Hotamış'a gitmişlerdir. Hotamışlılar Iraklılara gereken ilgiyi göstermişlerdir.[59]

Irak'ın kuruluşundan beri merkezi yönetimlerle sürekli bir çatışma halinde olan Kürtler ise, daha çok kırsal hayat yaşamakta ve hayvancılıkla geçinmektedirler.[60] Genellikle Erbil, Süleymaniye ve Duhok gibi Irak'ın kuzey bölgelerinde yaşayan Kürtler, iki alt kültüre sahiptirler. Zap Suyu'nun doğusu ve batısı olmak üzere iki alt kültürde yaşayan Kürtlerin batıdakilerine "*Bahdinan*" denilmektedir. Bu bölgede yaşayanlar Türkiye'de konuşulan Kırmançı lehçesine yakın bir Kürtçe konuşmaktadırlar. Bugün Kürdistan Demokrat Partisi'nin (KDP) egemen olduğu bölgede Berzenci, Barzani ve Zebari gibi ülkenin ileri gelen aşiretleri bulunmaktadır. Zap Suyu'nun doğusunda kalan diğer bölgesine ise "*Soran*" denilmektedir. Bu bölgede Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) hâkim durumdadır. Buradaki insanlar İran'daki Kürtlerin konuştuğu Kürtçeye yakın bir ağız konuşmaktadırlar. Soran Bölgesi'nde Talabanî aşireti bulunmaktadır.[61]

Hıristiyanların (Asurlar, Keldanîler, Türkler,[62] Kürtler vs.) büyük bir kısmı Irak'ın kuzeyindeki Kürt yönetimi altında yaşamaktadırlar.[63] Musul ve çevresi başta olmak üzere, Dicle boyları, Yukarı Zap Bölgesi, Erbil ve Kerkük'te ikamet eden Hıristiyanlar, insan hakları ihlallerinden şikâyetçidirler.[64] Yaklaşık aynı bölgelerdeki Yezidiler Musul'un batısında ve kuzeyinde; Mandayyalar Bağdat'ta; Lurlar ise İran sınırına yakın bölgelerde yaşamaktadırlar.[65]

---

58 Nefi Demirci, *Dünden Bugüne Kerkük (Kerkük'ün Siyasi Tarihi)*, İstanbul 1990, s. 12-13.
59 E. Er, a.g.m., s. 58.
60 S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 31.
61 Emin Salihi, *Irak Siyaseti ve Etnik Kimlikler,* İstanbul 2008, s. 54.
62 Şebekler.
63 "Turkey to Intervene in North Iraq Now, Terminate Evil Plans for A Fake State Kurdistan", *www.Türkmenofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010.
64 O. Ketene, a.g.m., *www.Türkmenofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010.
65 M. Çelik, *a.g.t.,* s. 28; S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 32.

Ülkedeki etnik ve dini kimlikler çeşitli alt gruplara ayrılmıştır. Örneğin Araplar, bedeviler ve şehirliler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dahası Araplar arasında mezhep, bölge ve kabile farklılıkları da vardır. Bahdinan (Kırmanç) ve Soran olmak üzere iki farklı topluluk halindeki Kürtler, aşiretler ve şehirliler olarak da ayrılmıştır. Az sayıdaki Süryaniler bile Asurîler, Keldanîler ve Aramîler olarak üçe bölünmüşlerdir.[66] Sosyal yapıdaki farklılıkları gösteren bu durum; gerçekte böylesine farklılıklardan oluşan bir toplumun ne şekilde yönetileceği, devletin nasıl şekilleneceği, temsil ve katılımın nasıl sağlanacağı gibi bir düzine problemi de beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda da ülkede bir türlü ortak veya üst kimlik oluşmamış, bu ise uluslaşma veya demokratikleşmeyi sürekli ötelemiştir. İşin acı tarafı ise, farklı gruplar arasındaki çatışmalar azalmak yerine gittikçe daha da şiddetlenmiştir.[67]

Irak vilayetlerinde en temel ihtilaf konusu; *toprak mülkiyeti* ya da kimin daha çok toprağa sahip olacağı meselesiydi. Vergi toplama veya vergi toplayamama (özellikle Basra'da vergi toplamak büyük bir problemdir) hükümet ile aşiretler arasındaki silahlı çatışmaların temel nedenlerinden biri olmuştur.[68] Tüm bu huzursuzluklar ülkeden dışarıya yapılan göçler için önemli bir faktör oluşturmuştur.

2.2. Irak'ın Tarihçesi

Bir olayla alakalı birden fazla gerçek olabilir. Tarihte ne yaşandığına dair birbiriyle çelişen iletimler, hem bugüne ilişkin farklı yaklaşımlarla, hem de Irak'ın geleceğine ilişkin farklı görüşlerle doğrudan ilintilidir. Bahsedilen anlatılar belirli grupların hak iddiasıyla, kaynak talepleriyle ve iktidar arzularıyla da direk bağlantılıdır. Dahası, geçmişe yönelik olarak yapılan farklı yorumlar, kimin Iraklı sayılıp-sayılamayacağına dair parametreleri de oluşturur. Bu bakımdan tarih, birlik-beraberlik anlatıları kadar; husumet, bölünme ve hizipçilik söylemlerini ve bu söylemlerin gerekçelerini de muhteva eder. Irak'a hükmetmek isteyen topluluklar, kendilerini tarihi açıdan sağlam bir temele dayandırma uğraşı içerisinde olmuşlardır.

Irak; Sümerler, Gutiler, Elamlar, Akatlar, Amurrular, Asurîler, Hurriler, Mitanniler, Aramiler, Hititler, Kimmerler, İskitler, Persler, Partlar, Makedonyalı

---

66 B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 28.

67 M. Demirel, *a.g.t.*, s. 68; Selçuk Duman, "II. Meşrutiyet'ten Krallığa Irak ve Aşiretlerin Tutumu", *Irak Dosyası*, (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), C. I, İstanbul 2003, s. 306; Roger Lescot, *Yezidiler: Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri,* (Çev.: Ayşe Meral), 2. Baskı, İstanbul 2009, s. 176.

68 G. Çetinsaya, a.g.m., s. 143.

İskender, Selevkoslar, Romalılar, Sasaniler, Raşit Halifeler, Emeviler, Abbasiler, Büveyhiler, Selçuklular, Atabeyler, İlhanlılar, Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Osmanlılar, İngilizler ve Amerikalılar gibi pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.[69] Bu nedenle Irak'ta yaşayan gruplar, yürüttükleri iç çatışmaları tarihî hak temeline oturtma gayretine girmişlerdir. Tablo 23'teki verilerden de anlaşılacağı üzere; ülkeye sahip olan medeniyetler burada uzun yıllar hâkimiyet sürmüşlerdir. Yani Irak'ta pek çok kültürün temelleri ve uzantısı mevcuttur. Bu bakımdan Irak'ta tarih, büyük bir anlama ve öneme sahiptir.

Tablo 23. Türklerden önce Irak'ta iktidar olan devletler ve hâkimiyet süreleri

Siyasi İktidarlar	Hâkimiyet Dönemi	Hâkimiyet Süresi
Asurîler	MÖ. 2640–612	3.252 Yıl
Emevîler	661–750	89 Yıl
Abbasîler	750–945	195 Yıl
Büveyhoğulları	945–1055	110 Yıl

Kaynak: Haluk Karadağ, *İkinci Körfez Harekâtı Sonrası Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası*, (Atılım Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 22.

Bin yıldan fazla Irak topraklarında hükmetmiş olan Türklerin, bölgeye gelişleri hakkında değişik görüşler öne sürülmüştür. Ancak büyük bir olasılıkla Türklerin Mezopotamya'ya yerleşmeleri, M.Ö. Sakaların gelişleriyle gerçekleşmiştir.[70] Farklı dönemlerde ve değişik faktörlerin etkisiyle Irak'ı vatan seçen Türklerin göçleri, değişik ve birbirini izleyen dönemlerde gerçekleşmiştir. İslam hâkimiyeti devirlerinde, Emevîlerin Genel Valisi Ubeydullah b. Ziyat'ın ordusu için getirttiği 4.000[71] kişilik süvari ve okçu birliği bu manada önem arzeder.[72] Daha sonraları Abbasi ordusunda da görev yapan Türkler, Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde ayrıcalıklı bir konuma yükselmiştir.[73] Akabinde de Basra şehrine kitlesel iskânlar başlamıştır.[74] Bunu Abbbasi

---

69 Ömer Osman Umar, "İngilizlerin Musul'da Özdemir, Şeyh Mahmud ve Aşiretlere Karşı Politikası", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 52, Ankara Şubat 2002, s. 1; Abdülhalik Bakır, "Eski Çağlardan Günümüze Kadar Türkmen Şehri Kerkük", *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 1, Elazığ 2009, s. 27.

70 İbrahim Dâkûkî, *Irak Türkmenleri*, Ankara 1970, s. 22.

71 Bu sayıyı 2.000 kişi olarak veren tarihçiler de vardır. Bkz.: Tarık Tufan, *Irak'ta Türkmen Azınlık ve Kerküklü Göçmenler*, (MÜ., Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001, s. 10; M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 88-89; Şevket Koçsoy, *Türk-Irak İlişkileri (1932-1963)*, İstanbul 1991, s. 125; Mehmet Rasim, "Irak Türkleri", (1-7), *Türkiye*, 1-7 Ocak 1973.

72 Habip Hürmüzlü-Ekrem Pamukçu, *Irak'ta Türkmen Boy ve Oymakları*, Global Strateji Enstitüsü, Ankara 2005, s. 12.

73 Ekrem Pamukçu, *Bağdat'ta İlk Türkler*, Ankara 1994, s. 46; Abdülhaluk Çay, "Kerkük Türkleri", *Hergün*, 1 Ağustos 1976, s. 4; Abdülhaluk Çay, "Kerkük Türklüğü", *Millet*, 1 Ağustos 1979, s. 3; Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, "Kerkük Türkleri", *Hürriyet*, 14 Eylül 1958, s. 2.

Halifesi Cafer El-Mansur'un (754-775) Bağdat savunması için getirttiği 10.000 Türk takip etmiştir. 786-809 yılları arasında halifelik yapmış olan Harun Reşid'in 10.000'lere varan Türk askerini getirmesiyle birlikte Türklerin sayısı 40.000'e ulaşmıştır. Böylece Türklerin iskânları amacıyla Samarra şehri ve Dohuk Kasabası kurulmuştur.[75]

Irak'a en büyük Türk göçü Selçuklular zamanında olmuştur. 1050-1054 yılları arasında Oğuz boyları kitleler halinde gelip, bölgeye yerleşmişlerdir. Öyle ki; Musul, Erbil, Şehrizor ve Kerkük tamamen Türklerin yaşadığı yerler haline gelmiştir. Böylece Selçuklular devrinde Irak'ın Türk-İslam devletleşme süreci tamamlanmıştır.[76]

1055 yılında Tuğrul Bey'in Bağdat Seferiyle kesin olarak Selçuklu hâkimiyetine giren Irak, çeşitli Türk yönetimlerinden sonra 1534'te Osmanlı egemenliğine girmiştir.[77] Tablo 24'te de görüldüğü üzere; 1534-1918 yılları arasındaki 384 yıllık Osmanlı idaresinden sonra ülkede 1918 yılında bilfiil 15 yıllık İngiliz tahakkümü başlamıştır.

Tablo 24. Irak'ta Türk iktidarları ve hâkimiyet süreleri[78]

	Hâkimiyet Dönemi	Hâkimiyet Süresi
Büyük Selcuklular	1055–1157	102 Yıl
Irak Selçukluları	1118–1194	76 Yıl
Musul Atabeyleri	1127–1233	106 Yıl
Kıpçaklar	1130–1140	10 Yıl
Erbil Atabeyleri	1144–1209	65 Yıl
İlhanlılar	1258–1336	78 Yıl
Celayırlılar	1339–1410	71 Yıl
Karakoyunlular	1411–1470	59 Yıl
Akkoyunlular	1470–1508	38 Yıl
Safevîler	1508–1534	26 Yıl
Osmanlılar	1534–1918	384 Yıl

Kaynak: Mahir Nakip, *Kerkük'ün Kimliği*, Ankara 2007, s. 35.

İngiliz idaresi döneminde (1918-1932) ülkede baskı ve sindirmeler eksik olmamıştır. Adaletsiz yönetim, halkın huzursuz bir hayat sürmesine neden olmuştur. Gerçek amaçları ülkenin yeraltı kaynaklarını sömürmek olan İngilizler, ülkeyi kolay idare edebilmek için var olan düşmanlıkları körüklemişlerdir. Diğer taraftan Musul-Kerkük sorunu dolayısıyla Türkmen nüfusunu mümkün olduğu kadar az göstermeye

---

74 H. Hürmüzlü-E. Pamukçu, *a.g.e.*, s. 11-12.

75 Abdülhalûk Çay, "Irak Türklerinin Tarihine Genel Bir Bakış", *Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri*, 31 Ocak 1987-Ankara, Ankara 1987, s. 21; M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 88-89.

76 M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 88-89.

77 Ö. O. Umar, "İngilizlerin Musul'da...", s. 1; Sinan Marufoğlu, "Irak Türkleri", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Ankara 2002, s. 605.

78 Irak, bilfiil 1023 yıl Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Ö. Turan, "XX. Yüzyılda...", s. 352.

çalışmışlardır. 1932'de İngiliz idaresinden kurtulduktan sonra da Irak'ın ve Türklerin kaderi pek değişmemiştir.[79] Kısacası Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Irak bir türlü istikrara kavuşamamıştır. 25 Ekim 1920'den 13 Temmuz 1958'e kadarki 38 yıllık krallık döneminde, 95 kez Bakanlar Kurulu değişmiştir. Bu değişikliklerde toplam 175 bakan ve 21 başbakan gelip-geçmiştir.[80] 1958'e kadar batılılar veya batıcılardan mustarip olan azınlıklar, bu tarihten sonra da Arap milliyetçilerinden çekmişlerdir.

Irak'ta yaşadıkları çeşitli sıkıntılar nedeniyle Türkiye'ye göç eden Türkmenlerin problemleri, Irak'ın kuruluşundan günümüze kadar devam eden ve bundan sonra da devam etmesi muhtemel olan vahim bir süreçtir. Genellikle kriz dönemlerinde yoğun olmakla beraber, Türkmen göçünün süreklilik arz ettiği söylenebilir. Türkiye'ye göç etmiş olan Türkmenler başta İstanbul, Ankara, İzmir, Konya ve Antalya olmak üzere birçok şehre yerleşmişlerdir. 1990'dan önce Türkiye'ye göç etmiş olan Türkler, genellikle ferdî veya küçük gruplar halinde gelmişlerdir. Irak devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana geçen 80-90 yıllık süreç içerisinde Türkiye'de büyük bir Türkmen varlığı oluşmuş, bu da Türkiye'nin Irak'a yönelik politikalarında etkileyici bir faktör olmuştur.[81]

2.3. İngiliz İdaresinde Irak (1918-1932)

İngilizler daha XIX. yüzyılda Mezopotamya ile sömürge amacıyla ilgilenmeye başlamıştır. 1830'da Davut Paşa'nın verdiği müsaadeyle Fırat ve Dicle suyollarından faydalanarak Birecik'ten (Urfa) Basra'ya kadar uzanan bir hat kurmak amacıyla İngilizler harekete geçmiştir. Londra Hükümeti, İstanbul'daki nüfuzunu kullanarak Dicle ve Fırat'ın haritasını çıkarmak iznini almıştır. Çalışmalar Lynch, Filkes, Jones ve Silby tarafından üç gemi ile geliştirilmiş ve bu iki suyolunun dikkatli bir haritası 1842'de tamamlanmıştır. İngilizler bundan sonra Şatt'ül-Arap ve Güney Fırat sularının düzenleneceği Hille-Hindiyye Projesini de Türk-İngiliz işbirliğiyle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ancak durumun nezaketini erken kavrayan Sultan II. Abdülhamit, petrol bölgelerini "Memalik-i Şahane" yani padişahın şahsi mülkü olarak ilan etmiştir.[82]

---

79 N. Demirci, *Dünden Bugüne...*, s. 33.

80 Aydın Beyatlı, "Irak, Siyasî Sistem ve Türkmenler", *Türk Yurdu*, C. 13, S. 65, Ankara Ocak 1993, s. 26; M. Özcan, *a.g.e.*, s. x.

81 Bilgay Duman, *Türkiye'ye Yönelik Türkmen Göçü ve Türkiye'deki Türkmen Varlığı,* Ankara Eylül 2010, s. 5-6.

82 S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 106-108.

Irak petrolünü elde etmek isteyen İngilizler, bu sefer de İttihat ve Terakki Hükümeti'ni tehdit ederek, Musul petrol sahalarının imtiyazını istemiştir. Baskılara fazla dayanamayan İttihat ve Terakki Hükümeti, İngiltere'yle görüşmelere karar vermiştir. I. Dünya Savaşı başladıktan sonra ve Osmanlı Devleti henüz savaşa girmemişken, Osmanlı Maliye Bakanı Cavid Bey petrolle ilgili görüşme yapmak üzere Londra'ya gitmiştir. Yanında Osmanlı Borçları Komisyonu'nda bulunmuş olan ve kendisine Ermeni hanedanına mensup bir prens süsü veren Kalust Gülbenkyan da yer almıştır. Bu fırsatı iyi değerlendiren İngilizler, Gülbenkyan ile bir anlaşma imzalayarak ona Musul petrollerinden % 5 hisse vermişlerdir.[83]

Gerçek amaçları Musul-Kerkük petrollerini elde etmek ve İmparatorluk Yolu'nu güvenli tutmak olan İngilizler I. Dünya Savaşı'nda Irak'ı işgal etmiştir. İngilizlerin bölgeyle alakadar olmalarının gerçek sebebini 1917 yılında çizdikleri petrol kuyuları haritasından da anlamak mümkündür (Bkz.: Harita 4). Irak'ın bir devlet olarak ortaya çıkışı I. Dünya Savaşı sırasında yapılan Gizli Antlaşmalara ve petrolün paylaşımına dayanmıştır. Bundan dolayı, Irak'ın bütün olarak bir arada tutulması sömürgecilerin en büyük problemi olagelmiştir.[84]

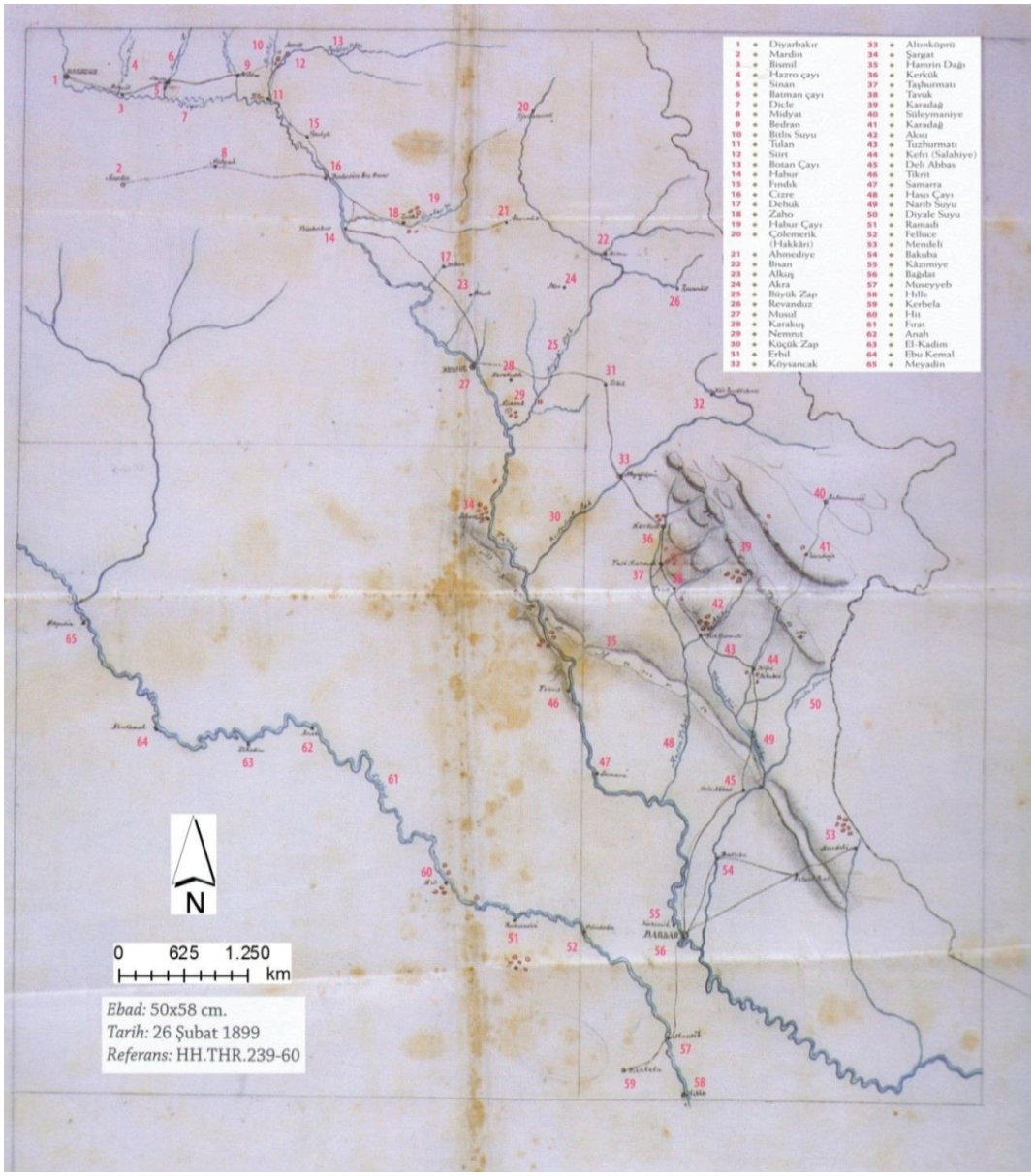
Irak'ta uzun yıllar kalmayı planlayan İngilizler, daha 1915 yılında "*İşgal Bölgeleri Kanunu*"nu çıkarmıştır. Daha sonra bu yasa 1916'da "*Aşiret Davaları Kanunu*" ile düzenlenmiş ve 1920, 1927, 1931, 1945, 1958, 1965, 1968 ve 1970'teki geçici anayasalarla XXI. yüzyıla kadar gelmiştir.[85]

Şubat 1916'da çıkarılmış olan Aşiret Davaları Kanunu'yla Irak'taki nüfuzlu kişiler güvenceye alınarak bu kişilerin yardımı sağlanmıştır. 7 Kasım 1918'de Musul işgal edilince bu kanuna dayanarak ülke 15 bölgeye ayrılmış ve her bölgenin başına sömürgelerden getirilen İngiliz idareciler atanmıştır.[86]

İngilizler Irak'ta propagandaya çok büyük önem vermiştir. Bundaki temel amaçları, işgal politikasını yerleştirip Londra hükümetinin hâkim ve danışmanlarına bağlı bir *kuyruk basını* yaratmak olmuştur.[87]

---

[83] S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 108.
[84] Mustafa Aydın vd., *Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*, Ankara 2007, s. 59.
[85] Fazıl Demirci, "Irak Anayasalarında Azınlıklar ve Irak Türkleri", *İkinci Irak Türkleri Sempozyumu*, (9 Temmuz 1989-Ankara), Ankara 1989, s. 523.
[86] F. Demirci, "Irak Anayasalarında...", s. 53-54; Fazıl Demirci, "Irak Anayasaları ve Irak Türklerine Yapılan Baskılar", *Yeni Düşünce*, 25 Ocak 1991.
[87] Qassam Jumaily-İzzet Öztoprak, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923),* Ankara 1999, s. 134.

Harita 4. 1917'de İngilizler tarafından çizilen Irak petrol kuyuları haritası

Kaynak: BOA. Daire Başkanlığı, *Osmanlı Döneminde*..., s. 215.

Irak'ın İngiliz işgaline girmesi Türkler açısından karanlık bir dönemin başlangıcı olmuştur.[88] Toprakları İngiliz işgaline uğrayan Musul, Kerkük ve Erbil Türkleri,

[88] İngilizler Irak'ı işgale başladıkları andan itibaren yerli halkı tedip etmiştir. *ATASE Arşivi*, İSH-6B, 9548, 287, 30, 13 Eylül 1335 [1919]; Bekir Günay, *Avrupa'dan Asya'ya: Sorunlu Türk Bölgeleri,* İstanbul 2005, s. 536; Hakkı Dursun Yıldız, "Irak Türklerinin Tarihi", *Türk Dünyasında Irak Türkleri*, İstanbul 1971, s. 39; Ümit Ertuğrul, *Irak Türkleri ve Türkiye: Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması ile Irak'ın İşgali Ekseninde*, İstanbul 2006, s. 139; M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 106.

işgalcilerle mücadele etmek için hemen harekete geçmiştir. Anadolu'da yürütülen Milli Mücadele'ye paralel bir direniş hareketi başlatmışlardır. İlk olarak, İngilizlerin halkı Osmanlı aleyhine kışkırtmalarını önlemek için tedbirler alınmıştır. Türklerin yaptığı çalışmalar arasında Erbil'in sevilip-sayılan din âlimi Küçük Molla Efendi (1867-1943)'nin konuşma ve sohbetleri büyük bir etki yapmıştır. Bu nedenle İngilizler çeşitli bahanelerle halkın toplanma yeri olan camileri kapatmışlardır.[89]

Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerinden oluşan Irak halkı hiçbir zaman Osmanlı idaresinden ayrılmak istememiştir. Ancak İngilizlerin baskısından dolayı seslerini dışarı duyuramamışlardır.[90] Musul'un kazalarından olan İmadiye halkı İngiliz baskısına dayanamayarak Osmanlı idaresini talep etmiştir. Konuyla ilgili olarak 23 Temmuz 1919 tarihli bir belgede kısaca şunlar iletilmiştir: İngiliz baskılarına daha fazla dayanamayan İmadiyeliler, İngilizlerin siyasi memur yardımcısını, alay kumandanını ve 4 askerini öldürerek silah ve cephanelerini ele geçirmişlerdir. Durumu Van Valisi Haydar Bey'e "*Cemiyet-i Muhammediye*" adına gönderdikleri mektupla bildiren İmadiyeliler, Osmanlı idaresinde yaşamak istediklerini, dolayısıyla kendilerine bir kaymakam, kaymakam olmazsa asker veya hiç olmazsa jandarma gönderilmesini talep etmişlerdir. Şayet bu istekleri gerçekleşmezse Çölemerik hududuna göç edeceklerini bildirmişlerdir. Van Valisi Haydar Bey ise bu talebin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını bildirmiştir.[91] İmadiyelilerin bu hareketine karşılık İngilizler, Nesturî ve Ermenileri Hintli kıyafetine sokarak askere almışlar ve aşiretlerin üzerine saldırtmışlardır.[92]

Irak'ta kendilerine karşı yürütülen direnişlerden rahatsız olan İngilizler Irak'ın işgalini meşru zemine oturtma fırsatını 25 Nisan 1920'de düzenlenen San Remo Konferansı'nda bulmuşlardır. Bu konferansa dayanarak ve BM'nin 3 Mayıs 1920 tarihli kararıyla Irak'ı manda altına almışlar ve 23 Ağustos 1921'de Haşimî ailesinden Emir Faysal'ı Irak Kralı ilan etmişlerdir.[93]

İngilizler Faysal'ı Irak'ın başına getirseler de ona çok fazla güvenmemişlerdir. Faysal'ın yakın arkadaşı Yzb. Lawrance dahi onu zayıf bir kişi olarak nitelendirmiştir. Yöneticisi olduğu bölgenin yerlisi olmayan Faysal halk tarafından hüsn-ü kabul görmemiştir. 1921 Kasım'ında bölgede görev yapan Amerikalı bir konsolos; "*nüfusun*

---

89 Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türkmen Varlığı*, s. 74; S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 183.
90 *ATASE Arşivi*, İSH-2A, 1970, 48, 73, 1 Temmuz 1335 [1919]; Mim Kemal Öke, "Musul-Kerkük Dosyası: Türkiye, Musul ve Kerkük'ü Nasıl Kaybetti?", (1-14), *Tercüman*, 10-23 Kasım 1986.
91 *BOA*. DH. KMS, 50-3/25-51, 23 Temmuz 1919.
92 *ATASE Arşivi*, İSH-4A, 2939, 106, 69, 30 Ağustos 1335 [1919].
93 M. Çelik, *a.g.t.,* s. 32; Ayhan Aydın, *Musul Meselesi*, İstanbul 1995, s. 45.

büyük bir kısmının Türklerin geri gelmesini memnuniyetle karşılayacaklarını' belirtmiştir. Bu şartlar altında ülkede ciddi bir taban desteği olmayan Faysal, yönetimini sürdürebilmek için İngilizlerin askeri desteğine ihtiyaç duymuştur. Ancak belirli bir halk desteği kazanmak için de halk arasındaki İngiliz düşmanlığını da kullanmaya çalışmıştır.[94] Bu paradoksal düzendeki Faysal, Musul bölgesindeki petrol arama ve çıkartma imtiyazını da Britanya'ya vermiştir.[95]

Irak halkı Faysal'ın krallığının meşruiyetini sürekli sorgulamıştır. Her şeyden önce krallık mefhumu Iraklılar için yabancı bir kavramdı. Diğer taraftan, Faysal Iraklı değildi ve Faysal'ın krallığı İngilizler tarafından tevdi edilmiş suni bir görevdi. Bu ise halkın yöneticilere karşı uzun yıllar güvensizlik hissetmelerine sebep olmuştur. Bunlara ilaveten, Şerif Hüseyin'le birlikte Osmanlı'ya isyan eden Nuri Said, Cafer Askarî ve Cemil Madfaî gibi İngiliz yandaşı kişiler Kral Faysalın yanındaydı.[96] Yani Irak yönetimindeki kişiler, Osmanlı'ya bağlı olan kitlenin hoşnutsuzluğuna neden olmuştu.

Kral Faysal ve babası Şerif Hüseyin ünlü birer Türk düşmanıydılar. Ayrıca bu aile Irak'ın dışından getirilerek ülkeye monte edilmek istenmişti. Bu nedenlerle halk içinde tabanları yoktu ve İngiliz mandası gibi ısmarlama gelen monarşi rejimi sevilmiyordu.[97] Diğer taraftan Kürtlerin ve Şiilerin bir kısmı Faysal'ı büyük ölçüde Sünni ve Osmanlılara yakın olmakla eleştiriyorlardı.[98]

Kral Faysal yönetimindeki Türklere siyasi hakların tanınması, 1920'deki hükümet teşkili sırasında Kerküklü bir Türkmen'in Bakanlar Kurulu'na katılmasıyla sağlanmıştır. 1922'de Faysal ve İngilizler arasında imzalanan anlaşmanın 3. maddesi mucibince çıkarılması düşünülen anayasada; vatandaşlar arasında siyasî ayrım gözetilmemesi, okullarda ana dille tahsil görülmesi teminat altına alınmıştır. Bu doğrultudaki çalışmalarını sürdüren hükümet, 1925'te yayımladığı anayasanın metnini Arapça, Türkçe ve Kürtçe bastırmıştır. 1933 yılında son şeklini alan anayasanın 17. maddesinde "*Kanunla istisna edilmiş hususlardan başka, Irak'ta resmi dilin Arapça olacağı*" belirtilmiştir.[99]

---

94 M. Özcan, *a.g.e.*, s. 11.

95 Asra Sayhood, *1917-1932 Dönemi Irak Yönetimi*, (GÜ. SBE, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009, s. 132.

96 Ayfer Yazkan Kubal, *Britanya İmparatorluğu'nun Irak Dış Politikası (1914-1932)*, (Yeditepe Üniv. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 178.

97 Suphi Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, İstanbul 2003, s. 190.

98 John Keegan, *Irak Savaşı ve Türkiye*, İstanbul 2005, s. 23.

99 İstisna teşkil eden hususlar 1931'de yayımlanmış olan 74 numaralı "*Yerli Diller Kanunu*" ile tespit edilmiştir. Bu kanun gereğince Kerkük ve Erbil başta olmak üzere Türkmen bölgelerinde

1920 Geçici Irak Anayasası'nın 14. maddesi Türklerin ana dilleriyle öğretim yapmalarına hak tanıdığı halde, buna müsaade edilmemişti. Buna karşın diğer azınlık olan Kürtlere ve çok az sayıda olan Hıristiyan ve Yahudilere geniş haklar verilmiş, eğitim ve öğretimlerini kendi dilleriyle yapmalarına müsaade edilmiştir.[100] Bu nedenle İngiliz idaresi döneminde Türkler tam bir baskı ve haksızlığa uğramışlardır. Üstelik yapılan haksızlıklar İngilizlerle sınırlı kalmamış, günümüze kadar süregelen sindirme politikalarına kapı aralamıştır. Bu ise Irak Türklerinin zaman zaman Türkiye'ye göçüne neden olmuştur. Göç hareketleri neticesinde Irak'taki çalışabilir nüfusun azalması büyük bir iş gücü kaybına neden olmuş, bu da özellikle tarım arazilerinin bir kısmının işletilememesiyle sonuçlanmıştır.

İngiliz idaresi döneminde yaşanan sıkıntılar yüzünden Irak halkının bir kısmı dış ülkelere göç etmiştir. Bu dönemde Irak'tan yapılan göçlerin başlıca sebepleri şöyle özetlenebilir:

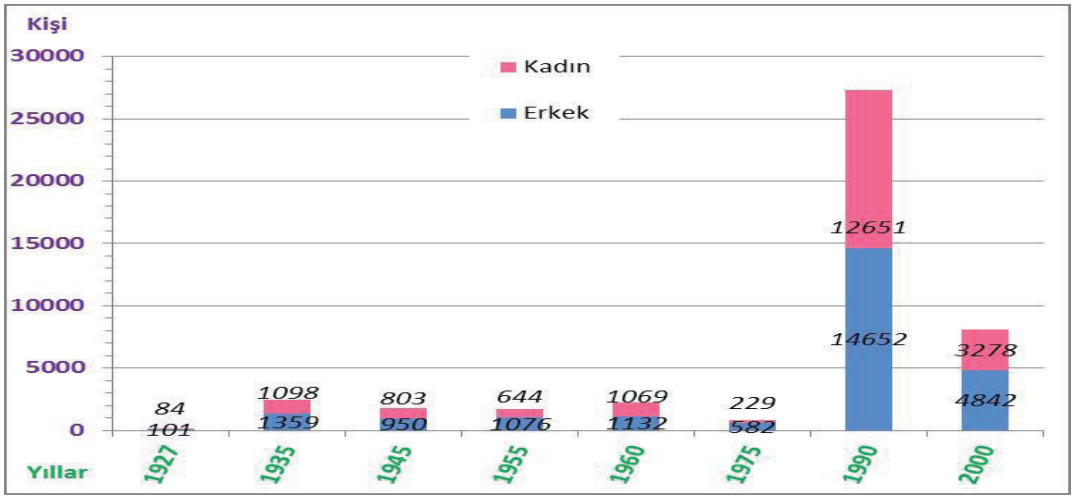
a) İnsan hakları ihlalleri
b) Anti-demokratik seçim sistemleri
c) Gelir adaletsizliği
d) Millî gelenek-görenek, tören ve kutlama serbestiyetinin olmaması
e) Kolektif cezalandırmalar
f) Sosyal huzursuzluklar
g) Soykırım ve katliamlar
h) Fırsat eşitsizliği

Yukarda bahsedilen göç nedenleri, İngiliz idaresi bittikten sonra da devam etmiştir. Bu nedenlerden dolayı Iraklıların bir kısmı komşu ülke Türkiye'ye göç ederek yeni bir yaşam düzeni kurmuştur. Bazıları serbest, bazıları ise iskânlı olarak Türkiye'ye yerleştirilen göçmenler, kendilerinden sonra gelecek göçmenler için birer örnek teşkil etmişlerdir. Grafik 4'de görüleceği üzere; Türkiye'de 1927 yılından başlayarak yapılan her seçimde Irak doğumlulara rastlanmıştır. Özellikle 1990 ve sonrasındaki artışlar dikkat çekicidir. Ama bütün dönemlerdeki göçlerin ortak nedenleri aşağı-yukarı aynıdır.

---

muhakemenin Türkçe yapılması kararlaştırılmıştır. Türkmenlerin çoğunluk olduğu yerlerdeki ilkokullarda öğretimin tamamıyla Türkçe yapılması uygun görülmüştür. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllardan itibaren Türklere verilen bütün haklar birer birer geri alınmıştır. A. Beyatlı, "Dünden Bugüne...", s. 16; Murat Sökmenoğlu, "Iraklı Türkmenlerin Durumu", *Ortadoğu*, 27 Eylül 1996, s. 1-9.

[100] M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 106.

Grafik 4. Nüfus sayımlarına göre Türkiye'deki Irak doğumlular (1927-2000)

Kaynak: TUİK, 1927-2000 yılları arasındaki muhtelif nüfus sayımları.

2.3.1. Mondros Mütarekesi'nden Lozan Antlaşması'na Kadarki Dönemde Yapılan Göçler

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından I. Faysal'ın kral seçildiği 23 Ağustos 1921'e kadar devam eden dönemde Irak geçici hükümetle idare edilmiştir. Bu dönemde Kerkük gibi bazı bölgeler idari açıdan geçici hükümete değil, doğrudan doğruya İngiliz Yüksek Komiseri'ne bağlı kalmıştır.[101]

Irak'ın kurulmasına çalışıldığı yıllarda, Irak elitinin Osmanlı'nın gidip yerine Faysal'ın gelmesini kabul etmesi kolay olmamıştır. Zira bu zümre her ne kadar farklı kökenlerden gelmiş olsa da, birçoğu Osmanlı kurumlarında eğitim almıştır. Genelini Arabistan'dan göç etmiş olan Seyyid kökenli ailelerin oluşturduğu bu elit kesimin Osmanlı'yla bir gönül bağı var olagelmiştir.[102] Nitekim Irak Şeyhlerinden Mirza Mehmet Nâki Şirazî, Mustafa kemal Paşa'ya yazdığı bir mektupta; Irak ahalisinin Osmanlı bayrağının gölgesinde yaşamak istediklerini belirtmiştir.[103]

I. Dünya Savaşı'nı müteakiben Osmanlı memurlarının birçoğu efradıyla birlikte Türkiye'ye göç etmiştir. Kuveyt Şeyhü'l-Meşayihi Acemi Sadun Paşa buna iyi bir örnektir. Osmanlı hayranı olan Paşa, I. Dünya Savaşı'nda Irak'ta İngilizlere karşı mücadele etmiştir. Osmanlı'nın mağlup olmasının ardından, İngilizlerin tüm engelleme çabalarına rağmen çöl yaşamını iyi bilenlerin kılavuzluğuyla Haziran 1919'da

[101] Kemal Mazhar Ahmed, *Kerkük: Tarih, Politika ve Etnik Yapı*, İstanbul 2005, s. 121.
[102] M. Özcan, *a.g.e.*, s. 14.
[103] *ATASE Arşivi*, İSH-4B, 4573, 116, 19, 25 Şubat 1336 [1920].

Anadolu'ya ulaşmıştır.[104] Bir müddet Mardin'de misafir olan Acemi Paşa'nın mal varlığı Irak'ta kaldığı için, bir miktar maddi yardım hâsıl olmuştur.[105] Bunun üzerine Paşa'ya gerekli yardımlar yapılarak, hizmetine de bir görevli verilmiştir.[106] Paşa daha sonra Anadolu'da Milli Mücadele'ye destek vermiştir. Milli Mücadele sonrasında Türkiye'ye yerleşen Acemi Sadun Paşa, 1960 yılında Ankara'da vefat etmiştir.[107]

Irak'tan Türkiye'ye göç eden Osmanlı ricaline bir örnek de Hüseyin Akın Bey'dir. Irak'ta görev yapan bir Osmanlı askeri olan Hüseyin Bey'in göç ederek Kars'a yerleşmesini kızı Nafia Oran Hanım şöyle nakletmektedir: "*Babam Hüseyin Akın Bey, Musul ve Bağdat'ta görevli bir Osmanlı askeriymiş. Dedemin ismi Abbas, babaannemin ismi Fatıma imiş. Mondros Mütarekesi mucibince Osmanlı askerleri terhis edilince, babam Ermeni Harbi'ne (II. Doğu Harekâtı) katılmak üzere arkadaşlarıyla birlikte muvazzafen Doğu Anadolu'ya gelmiş. Babamın ilk karısından Bekir*[108] *isminde bir oğlu olmuş. Babam ikinci evliliğini Kars'ın Tuğyun Köyü'nde Ardahanlı biriyle yapmış. Bu evlilikten 4 kız dünyaya geldiyse de 2'si vefat etti. Babam 40-45 yıl Çığırgan Köyü'nde*[109] *yaşadı ve 1962 yılında 65 yaşında vefat etti. Arapça, Kürtçe ve Türkçe bilmekteydi.*"[110]

Nafia Oran Hanım, babasının Irak göçmeni olması dolayısıyla Kars'ta "*Arabın Kızı*" olarak anılagelmiş. Nafia Hanım'ın annesi, babasından 3 yıl önce yani, 1959 yılında vefat etmiş. Hüseyin Akın Bey'in Kâzım ve Câsim ismindeki kardeşleri Irak'ta yaşamışlar. Yani ailenin bir kısmı halen Irak'ta, diğer kısmı ise Türkiye'de kalıyor. Yine Nafia Hanım'ın bildirdiğine göre; Hüseyin Bey'in ilk evliliğinden olan oğlu Muhammed Allavi hâlâ Bağdat'ta yaşamaktadır ve Nafia Hanım ile irtibatları devam etmektedir.[111]

Irak'tan Türkiye'ye göç edenler arasında çeşitli etnik gruplar ve çok ilginç örnekler de vardır. Bunlardan biri de XIX. yüzyılda Necef'ten Antakya'ya göç eden

---

[104] Murat Güztoklusu, *Özdemir Bey'in Filistin-Suriye Kuvva-i Milliyesi ve Elcezire Konfederasyonu*, İstanbul 2010, s. 227.
[105] *ATASE Arşivi*, İSH-1/ABC, 3133, 28, 64, 11, 1 Temmuz 1335 [1919]; *ATASE Arşivi*, İSH-1/ABC, 3212, 28, 70, 5, 10 Temmuz 1335 [1919].
[106] *ATASE Arşivi*, İSH-1/ABC, 3451, 28, 82, 5, 9 Ağustos 1335 [1919].
[107] S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 182; S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 185.
[108] Hüseyin Akın Bey'in oğlu Bekir Bey şuan Kars'ın Çığırgan Köyü'nde ikamet etmektedir.
[109] Burası eskiden bir Rum Köyü iken, Cumhuriyet döneminde Rumların göç etmesi üzerine İslam ahaliyle iskân edilmiştir. Irak'tan göç eden Akın ailesi de buraya yerleşmiştir.
[110] Kaynak Kişi: *Nafia Oran*, Hüseyin kızı, Kars doğumlu, okuma-yazma biliyor, Kars Çığırgan Köyü nüfusuna kayıtlı, yeminli, sağ, Grş.T.:03.12.2010.
[111] Kaynak Kişi: *Nafia Oran*.

Bağdadioğullarıdır.[112] Bağdadioğulları, kendileriyle birlikte bazı yenilikleri de bu şehre getirmişler. Örneğin Bağdadioğulları Antakya'nın ilk taş fırınlarından birini (Süham Hanım'a göre ilk taş fırınını) açarak ekmek imal etmişlerdir. Bu sülaledekiler başta Hatay bölgesi olmak üzere önemli devlet görevlerinde bulunmuşlar. Evliliklerini kabile içerisinde yapan bu grubun genelde teknik işlerle meşgul olması dolayısıyla ekonomik durumları da yüksektir.[113]

Bağdadioğullarından İsmail Bey (mülakat yaptığımız Süham Hanım'ın kayın pederi, İlker Bey'in dedesi) Fransız mandası döneminde Hatay'ın ilk emniyet komiserliğini yapmıştır. Fransızların İsmail Bey'e olaylara müdahalede kullanılması için verdikleri *BSA macles* marka motosiklet, Türkiye topraklarındaki ilk motosiklet olma özelliğini taşıyor. Bağdadioğullarının akrabaları halen Necef ve Bağdat'ta yaşamakta olup, Hatay'dakilerin ekonomik seviyeleri yüksektir. Ekonomik olarak herhangi bir sıkıntı yaşamamalarına rağmen, çeşitli sebeplerle cumhuriyet döneminde Irak'tan Antakya'ya gelenler olmuştur.[114]

1918-1923 yılları arasındaki Irak Krallığı'nın kuruluş döneminde İngilizler, ülkeyi kendi çıkarlarına göre düzenlemeye çalışmıştır. Ancak İngilizlerin oluşturmak istediği krallık sistemine Irak halkı karşı çıkmıştır. Bu konuda başı çeken Şiiler 1920'de, İngilizlere ve krallık planlarına karşı ayaklanmıştır. Sünnilerin de destek verdiği ayaklanmada 453 İngiliz askeri öldürülmüştür. İngilizler ayaklanmayı bastırmak için, kimyasal gaz kullanmıştır.[115] Bu ve benzeri baskılar nedeniyle insanlar yaşam alanlarını terk etmiştir. Kısacası Mondros'tan Lozan'a kadarki bu dönem, Irak halkının sancılı bir devri olmuştur.

2.3.1.1. Kürt-İngiliz İlişkileri

XIX. yüzyıl sonlarından günümüze kadar dünya konjonktürü ve dengelerindeki değişimlere paralel olarak, Kürtlerin her dönem bir hami devleti olmuştur.[116] I. Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'ta yeni bir düzen kurmaya çalışan İngilizler, ilk etapta Şeyh

---

[112] Bağdadioğulları; Bağdadi, Beştek, Cezayirli, Dental, Hallum, Karanlık, Kavvas, Kıt, Mulla, Nisanî, Sahilli soy isimlerini taşımaktadır.

[113] Kaynak Kişi: *Süham Bağdadioğlu*; Suphi kızı, 1944 Antakya doğumlu, ilkokul mezunu, Antakya'da ikamet etmekte, yeminli, sağ, Grş. T.: 29.07.2012.

[114] Kaynak Kişi: *İlker Bağdadioğlu*; İsmail oğlu, 1970 Antakya doğumlu, lise mezunu, Antakya'da ikamet etmekte, yeminli, sağ, Grş. T.: 10.11.2011.

[115] Yunus Şen-Eyüp Coşkun, *Saddam'ın Irak'ı ve Bir Çöküşün Öyküsü, Babil Yanarken*, Ankara 2004, s. 59.

[116] Volkan Pamukçu, "Kuzey Irak ve Türkiye'nin Güvenlik Politikası", *Kardaşlık*, Y. 5, S. 17, Ocak-Mart 2003, s. 22.

Mahmut Berzenci'nin nüfuzundan faydalanmayı amaçlamışlardır. Şeyhi Süleymaniye hâkimi olarak ilan etmişler ve kendisine 40.000 rupya maaş bağlamışlardır. Fakat bir müddet sonra bu maaş miktarını 4.000 rupyaya düşürmüşler ve Sadan ile Süleymaniye'de Şeyh Mahmut'un nüfuzunu kıracak bazı faaliyetlere başlamışlardır.[117]

Berzenci zamanla İngilizlerin samimiyetsizliğini anlamış ve tekrar Osmanlı idaresini istemiştir. İngilizler Şeyh'e verdikleri sözü tutmayarak Süleymaniye'ye İngiliz bayrağı çekip 300 köyü yakıp-yıkmıştır. Buna tahammül edemeyen Şeyh Mahmut, kuvvet toplayarak İngilizleri Süleymaniye'den çıkartmıştır. Bu bölgedeki bütün Arap ve Kürtler, Osmanlı aleyhine önceden yaptıklarına pişman olmuşlar ve tekrar Osmanlı idaresini istemişlerdir.[118]

İngilizler, kendilerine karşı yürütülen isyanı kimyasal gaz da dâhil olmak üzere sert bir şekilde bastırmıştır. Şeyh Mahmut verdiği mücadelede yenilip esir düşmüş ve Hindistan'a sürgüne gönderilmiştir. Berzenci ailesi, yakınları ve taraftarları zorunlu olarak İran'a göç etmişlerdir. İngilizlerin Süleymaniye'de yaptıkları mezalimlerden dolayı göçenlerin sayısı 8.000 haneye ulaşmıştır. Göçmenlerin malları, eşyaları ve arazileri İngilizler ve İngiliz yandaşları tarafından yağmalanmıştır.[119]

1922 senesine gelindiğinde Mustafa Kemal Paşa, Musul Vilayeti üzerinde hak talep ederek bir Türk askeri garnizonunu Revanduz Bölgesi'ne göndermiştir. Paşa'nın bu hareketi İngilizleri son derece rahatsız etmiştir. Buna mukabil olarak İngilizler, bölgedeki Kürtlerin "*Türkleri Irak'ta istememeleri yolunda*" örgütlenmesi için sürgüne yollamış oldukları Şeyh Mahmud Berzenci'yi Hindistan'dan geri çağırarak Süleymaniye Valiliğine getirmişlerdir.[120]

Berzenci Süleymaniye'ye gelir gelmez, kendini "*Kürdistan Şahı*" ilan ederek Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etmiş ve sekiz bakanlıktan oluşan hükümet kabinesini açıklamıştır. Burada kendi adına hutbe okutan Şeyh, hükümetin ekonomik olarak güçlenmesi için posta ve tüketim vergisi pulları bastırmıştır. Ayrıca "*Roji Kürdistan (Kürdistan Güneşi)*" adında bir de gazete yayımlatmıştır. Böylece 1922 yılında Irak yönetimi içinde Kürtlere muhtariyet hakları verilmiş, Süleymaniye ve Erbil'de Kürt

---

[117] Ö. O. Umar, "İngilizlerin Musul'da...", s. 4.
[118] A. Aydın, *a.g.e.*, s. 126-127; J. Keegan, *a.g.e.*, s. 20.
[119] Ö. O. Umar, "İngilizlerin Musul'da...", s. 6-7.
[120] Ekrem Sunar, *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler, Irak'ta Kürtlerin Yüzyıl Savaşları*, İstanbul 2007, s. 33.

okulları açılmış, Kürtçe kitaplar yayımlanmıştır.[121] Tüm bu gelişmelere İngilizlerin göz yummalarının en önemli sebebi, Türklerin bölgeye yeniden gelmelerini engellemekti.

Şeyh Mahmut'un kendi kontrollerinden fazla güçlenmesi İngilizleri bir kez daha rahatsız etmiştir. İngilizler bu sefer Ekim 1922'de Simko Ağa ve Seyit Taha'yı Şeyh Mahmud'a karşı kullanma yolunu seçmişler ve bunda da önemli başarılar sağlamışlardır. 1 Mart 1923'te Şeyh'in Süleymaniye'den çekilmesini isteyen İngilizler şehri bombalayınca, Şeyh kaçmak zorunda kalmıştır.[122]

İngilizlerin Kürtler üzerindeki oyunları Şeyh Mahmut ile sınırlı kalmamıştır. İngilizler, Osmanlı ordusunda yetişmiş birçok Kürt asıllı subayı Irak ordusunun başına getirmişlerdir. Özellikle Kürt şeyhlerinin çocuklarını daha ilkokulu bitirir-bitirmez Harbiye'ye yerleştirerek, kısa sürede subay yapıp orduya yerleştirmişlerdir. Dahası, Irak kabinelerinin en önemli bakanlıklarını Kürtlere vermişlerdir.[123]

Arapları ve Türkleri baskı altında tutmak için Kürt kartını ileri süren İngilizler, Kürtlere pek çok imtiyazlar tanımıştır. Bu nedenle Kürtler, İngilizlerin ülkeyi terk etmesini istememiştir. Çünkü Kürtler, İngiliz desteği olmaksızın var olamayacaklarına inanmaktaydılar. Kürt liderler zaman zaman İngilizleri sıkıştırarak, onlar gittikten sonra kendilerine verilen sözleri kimin tutacağını sormuşlardır. Fakat kendilerine verilen her türlü garantiye rağmen Kürtler ve Asurîler 1930 Antlaşması'ndan memnun kalmamış ve mandanın bitmesinden hoşnut olmamışlardır.[124]

İngiliz idaresi döneminde Kürt olmak, imtiyaz sahibi olmakla eşdeğer tutulmuştur. Irak Türkleri ise katliamlar, hapisler ve türlü cefalarla hayatlarını sürdürmüşlerdir. Üstelik bu Kürtleştirme politikası karşısında, bir kısım Türk bölgelerinde resmi dil Kürtçe yapılmıştır.[125] İngilizlerin, Türkleri, Kürtlerin tahakkümüne sokma girişimleri ve gayretleri bölgedeki huzursuzluk ve hoşnutsuzluğu bir kat daha artırmıştır. Bu ara dönemde Türkiye'ye yapılan göçlerin ana nedenini, İngilizlerin şımarttığı Kürtlerin saldırgan tutumları oluşturmuştur.

---

[121] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 33.
[122] Kadir Kasalak, "Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y. 5, S. 9, Ankara Şubat 2007, s. 192.
[123] Enver Yakuboğlu, *Irak Türkleri*, İstanbul 1976, s. 18.
[124] A. Y. Kubal, *a.g.t.*, s. 196.
[125] E. Yakuboğlu, *Irak Türkleri*, s. 18.

2.3.1.2. Telafer Katliamı ve Türklerin Kaçakaç Olayı

Kuzeyden-güneye, batıdan-doğuya Irak topraklarının hemen hemen her yerinde tarihi ve kültürel miraslarını koruyan Türkler, her alanda önemli bir güç teşkil etmişlerdir. İkamet ettikleri toprakların jeostratejik, jeopolitik, ekonomik ve sosyo-kültürel konumu itibariyle sürekli denge unsuru olmuşlardır. Batılı devletlerin ve Irak'ta kurulan çeşitli rejimlerin Türkiye'ye karşı izledikleri politikalar ve bölgenin kaynaklarını ele geçirme stratejileri, buradaki Türk varlığını çözümlemeye yönelik olmuştur.[126] I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mağlup olası, Ortadoğu'da İngiltere'ye büyük bir hareket serbestliği doğurmuştur.[127]

İşgal otoritelerinin kısa sürede baskıya dönüşen yönetimleri, yaklaşık dört asırdır serbestlik içinde yaşayan başta Araplar olmak üzere tüm Mezopotamya sakinlerini tedirgin etmiştir. Ayrıca savaşın başında kendilerini "Osmanlıların boyunduruğundan" kurtarmayı vaat eden de aynı ülkelerdi. Dolayısıyla hayal kırıklığının yerini yavaş yavaş infiale bırakması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim *el-Ahd* ve *Pan-Arap* örgütleri halkın İngilizlerden duydukları tedirginliği dışa vurmuşlardır.[128] Bu demde Türkler de İngiliz Manda rejimi ve onun yerli işbirlikçilerine karşı Irak'ın bağımsızlığı için mücadele etmiştir.[129]

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre bölgede bulunan bütün kuvvetlerin mevcut yerlerinde kalmaları gerekirken, İngiliz kuvvetleri buna uymayarak ilerlemeye devam etmiştir. Bu arada Ali İhsan Paşa, İstanbul'dan gelen talimata uyarak, ordu karargâhıyla birlikte Nusaybin'e doğru çekilmiş ve bölgeyi 10 Kasım'da İngilizlere terk etmek zorunda kalmıştır.[130] Bu hadiseden hemen sonra bölgede İngilizlere karşı direniş hareketleri başlamıştır. Bunlardan en etkili olanlarından biri Telafer bölgesinde yaşayan ve *Kaçakça İsyanı*[131] olarak adlandırılan ayaklanmadır.

Ayaklanmanın ilk hazırlıkları 22 Mayıs 1920'de Albay Cemil El-Medfei liderliğinde Deyrizor'da yapılmıştır. İsyana *Bakara* ve *Akidat* aşiretleri de katılmış ve üzerinde "*Ya İstiklal Ya Ölüm!*" yazan büyük bir bayrak açılmıştır. Habur üzerindeki Fedagami Köyü'ne yerleşmiş olan Cemil El-Menfei, bir taraftan isyanı sevk ve idare

---

[126] S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 10.
[127] Şennur Şenel- Asra Sayhood, "1920 Telafer Ayaklanması", Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, C. VI, S. 1, FÜ. Ortadoğu Araştırmaları, Elazığ 2009, s. 159.
[128] Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, İstanbul 1987, s. 57.
[129] Fazıl Demirci, *The Iraqı Turks Yesterday and Today*, [S.I.], 1991, s. 16-17.
[130] *ATASE Arşivi*, İSH-1/ABC, 107, 1, 25, 12, 7 Kasım 1334 [1918].
[131] Bu ayaklanma halk arasında "*Kaçakaç*" olarak bilinip, yaygın olarak da bu şekilde kullanıldığından bazı literatürlerde böyle yer almıştır.

etmek üzere aşiretle irtibat kurmuş diğer taraftan Telafer'deki polis kuvvetinin lideri Cemil Halil ile kontak sağlamıştır.[132]

İngilizler ayaklanmanın Ayn'ül-Gazal üzerinden geleceğini düşünürlerken, isyan Sincar Dağı'nın kuzeyinde başlatılmıştır. İsyancılar 2 Haziran 1920'de Telafer'den bir saat uzaklıktaki Hanzire'ye varmıştır. Ayaklanmanın çok hızlı ilerlemesinden dolayı İngilizler saldırının hangi yönden geleceğini tahmin edememişlerdir. Telafer ahalisi ayaklanmaya iştirak etmiş ve böylece ayaklanma bütün Irak'a yayılmıştır. İsyancılar Telafer Kalesine saldırmışlarsa da, İngilizlerin böyle bir hareketi önceden tahmin etmeleri ve gerekli tedbirleri almaları dolayısıyla başarısız olmuşlardır.

Kaleyi ilk etapta ele geçiremeyen isyancılar mücadelelerine devam etmiştir. Irak Kuzey Ordusu temsilcilerinden Muhammed Ali Said, 3 Haziran 1920'de Telafer Okulu'nun çatısına el bombası atarak üç İngiliz askerini öldürmüştür. 4 Haziran'da da Teğmen Muhammed Ali El-Hac Hüseyin Enne'albud, İngiliz Polis Müdürü Yzb. Steward'ı öldürerek Telafer'in ele geçirilmesini kolaylaştırmıştır.

Telafer'i isyancılardan geri almak isteyen İngilizler, bölgeye askeri araç ve zırhlı kruvazörlerini göndermişler ancak bir sonuç alamamışlardır. Telafer'i kaybetmek İngilizleri adeta şok etmiştir, çünkü bu eylemle isyancılara direk Musul yolu açılmıştır. Nitekim El-Medfei komutasındaki kuvvetler Telafer'de üç gün kaldıktan sonra 7 Haziran'da Musul'a hareket etmiştir.[133]

Yzb. Cawn idaresindeki İngiliz askeri birliği, karşılarında kalabalık aşiret güçlerini görünce şaşırmıştır. Fakat aşiretleri karadan topla havadan da bombardımanla vurarak, kılıçla savaşan aşiret güçlerini yaklaşık bir saat süren çarpışmada hezimete uğratmışlardır. Böylece İngiliz kuvvetleri tekrar Telafer'e kadar ilerlemeye başlamıştır. *Abu Kedro Savaşı* adı verilen bu çarpışmadan sonra aşiretler dağılmıştır. Telaferliler kendi evlerine dönmüşlerse de İngilizlerin tekrar şehre girecekleri ve kendilerinden intikam alacakları endişesiyle Suvidiye'ye yönelmişlerdir. Bu nedenle bazı liderler ilk önce Şeyh İbrahim Dağı'na sığınmışlar, daha sonra da Deyrizor'a iltica etmişlerdir.[134]

Irak halkının İngiliz yönetimini kabullenmemeleri ve Osmanlı'ya duydukları özlem, 4 Temmuz 1920'de Rumeyse'de de bir halk ayaklanmasına sebebiyet vermiştir. Böylece isyan Irak'ın orta ve kuzey kesimlerine yayılabilmiştir. İngiliz yönetimini benimsememiş olan Türkler, 1920 ayaklanmasında aktif rol oynamışlardır. 13-14

---

[132] Ş. Şenel-A. Sayhood, a.g.m., s. 159-164
[133] Ş. Şenel-A. Sayhood, a.g.m., s. 164-165; J. Keegan, *a.g.e.*, s. 21.
[134] Ş. Şenel-A. Sayhood, a.g.m., s. 165-166.

Ağustos 1920'de Şahraban, Semava, Hanekin ve Kızlarbat'taki Türk ayaklanmalarında, 4 İngiliz subayı ve bölgenin İngiliz sorumlusu öldürülmüştür. Kifri halkının yardımına koşan civardaki köylüler de Irak'ın İngiliz siyasi hâkimi Bnbş. G. N. Salmon'u öldürmüşlerdir.[135] Bağdat'ın kuzeyinde de İngiliz generali G. A. Leachman öldürülmüştür.[136] Daha sonra İngiliz ordusunun ayaklanmayı bastırmak üzere büyük birlikler hazırladığını öğrenen Telaferliler, yalnız yatalak ve yürüyemeyecek kadar yaşlı olan kimseleri bırakarak Telafer'i boşaltmışlardır.[137]

Karaçuk Dağlarına sığınan halk, 3 ay boyunca burada kalmış ve büyük sıkıntılar çekmiştir. Telafer'e giren İngilizler, kentin boşaltıldığını görünce buradaki evlerin bir kısmını top ateşleriyle yıkmış ve zahire ambarlarını ateşe vermişlerdir. Daha sonra şartlı olarak yurtlarına dönen Telafer halkının ileri gelenlerinin birçoğu tutuklanmış, bazıları işkence görmüş, bazıları da sürgün edilmiştir.[138] Böylece yaklaşık bir yıl süren ayaklanma, 1921 yılı yaz aylarında bitmiştir. Bu halk ayaklanmasına daha sonra "*Tavre't-el-Işrın Ayaklanması (Yirmi Devrimi)*" adı verilmiştir.[139] Toplum nezdinde derin izler bırakan, bölge halkına acılı günler yaşatan ve tarihe "Kaçakaç Olayı" olarak geçen 1920 direnişi, Telafer Türklerinin kahramanlık destanı olarak anlatılagelmiştir.[140]

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra İngiliz siyasi hâkimi Wilson toplu tutuklamalara ve idamlara başlamıştır. Ayaklanmada İngilizler 426 ölü, 1.228 yaralı, 615 esir ve kayıp vermişlerdir. Direnişçilerin kayıpları ise 8.420'yi bulmuştur. Ayaklanmanın duyulması üzerine İngiliz kamuoyu dehşete kapılmıştır. İngiliz basını İngiltere'nin Irak'ın işgalinden vazgeçmesini istemiş ve yürütülen dış politikayı şiddetle eleştirmiştir.[141]

Telafer ayaklanması, Türklerin işgalcilere karşı verdikleri ilk büyük direniştir. İngilizler, manda idaresi döneminde Irak'taki diğer halk gibi Türklere karşı da baskı

---

[135] Yusuf Kendirli, *Irak'taki Türkmenlerin Sosyo-Kültürel ve Siyasi Yapısının İncelenmesi*, (İnönü Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2007, s. 100; B. Günay, *a.g.e.*, s. 534; S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 185; Şemsettin Küzeci, *Kerkük Soykırımları 1920-2003*, Ankara 2004, s. 34.

[136] Murat Eren, *Körfez Savaşı Sonrası Irak Türkleri,* (HÜ. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004, s. 13-14.

[137] S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 186.

[138] Şemsettin Küzeci, "Irak Türklerinin Uğradıkları Katliamlar", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 18; Ş. Küzeci, *a.g.e.*, s. 34; S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 186.

[139] Ş. Şenel-A. Sayhood, a.g.m., s. 165-167.

[140] Ş. Küzeci, a.g.m., s. 18; S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 188.

[141] A. Y. Kubal, *a.g.t.*, s. 165; S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 188.

politikası izlemiş ve 1920 Ayaklanması'ndan sonra kötü muameleler zamanla soykırıma dönüşmüştür.[142]

2.3.2. Lozan'dan Bağımsızlığa Göçler

I. Faysal'ın Irak kralı olmasıyla birlikte Türkler için kara günler de başlamıştır. Çünkü Musul Türklerinin durumu uluslararası platformda henüz netlik kazanmamıştı. Faysal ve İngilizler, batan gemiden mal kaçırırcasına Musul Bölgesi'ni Araplaştırmaya ve Irak'a dâhil etmeye çalışmaktaydılar. Irak Türkleri böyle bir ayrılığı hiçbir zaman kabul etmemiş ve gönül haritasında kendilerini Türkiye sınırları içerisinde görmüşlerdir. Bunu çok iyi bilen Irak yönetimi her geçen gün Araplaştırma baskısını biraz daha artırmıştır. Örneğin Türkçe ders veren okullar kapatılmış, Türkçe kitaplar toplattırılmış, Türk öğretmenlerinin yerleri değiştirilmiş ve bin yıllık Türk yurdu Arap beldesi haline getirilmeye çalışılmıştır.[143]

Irak'ta Araplaştırma çalışmaları sürerken, Lozan görüşmeleri de devam etmekteydi. Burada Musul konusunda Türk heyetini en çok Lord Gurzon zorlamıştır. Gurzon, Türk heyeti başkanı İsmet Paşa'nın Musul'u geri almak için öne sürdüğü etnografik, ekonomik, demografik, tarihi ve stratejik tezleri yalanlamıştır.[144] Buna mukabil İsmet Paşa, Kürtlerin Türklerden farklı olmadığını ve her iki milletin tek toplum olduğunu ileri sürmüştür.[145] Ancak müzakerelerden İngiliz diplomasisi güçlü çıkmış ve yapılan ikili görüşmelerde Musul Meselesi Türkiye aleyhine sonuçlanmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı'dan ayrılan topraklarda kurulan devletlerin meşruiyet kazandığı Lozan Antlaşması'yla Irak Türkleri için karanlık bir dönem de başlamıştır. Irak'ı mandaları altına alan İngilizler; Çanakkale, Selman-ı Pâk ve Kut'ül-Amare gibi mağlubiyetlerin etkisiyle mi bilinmez, ama Türklere karşı baskı, sindirme ve asimilasyon politikaları uygulamışlardır. Dolayısıyla 1923 yılındaki Lozan Antlaşması'ndan Irak'ın bağımsız olduğu 1932 yılına kadar geçen dönemde Demokles'in kılıcı sürekli Türklerin üzerinde dönmüştür.

Bu dönemde Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgelerinden Türkiye'ye göç edenler mülteci olarak iskân edilmiştir. Buna bir örnek vermek gerekirse; Ankara

---

[142] Ş. Şenel-A. Sayhood, a.g.m., s. 168.
[143] Mustafa Kayabek, "Kerkük Katliamı ve Türkiye", *Ötüken*, S. 33, Eylül 1966, s. 16.
[144] Siyasî Meseleler Araştırma Grubu, "Lozan Konferansı'nda Musul ve Kürt Meselesi (III)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 31, Eylül 1987, s. 54; A. M. Selim, *a.g.t.*, s. 283.
[145] Siyasî Meseleler Araştırma Grubu, "Lozan Konferansı'nda Musul ve Kürt Meselesi (IV)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 32, Ekim 1987, s. 58.

Antlaşması'ndan önce Irak'tan Türkiye'ye göç etmiş olan Resul oğlu İsmail Hakkı mülteci olarak İstanbul'a iskân edilmiştir.[146]

2.3.2.1. Kerkük'te Levy Katliamı

Lozan Antlaşması'yla büyük ölçüde Türkiye'den ayrılan Irak Türkleri 4 Mayıs 1924 tarihinde katliama uğramıştır. Katliamdan önceki aylarda türlü baskılardan usanan Türkler, Kerkük'ü terk ederek Bağdat'a göç etmeye başlamışlardı. Kerkük şehri adeta boşalmış ve bu boşluğu da başka milletler doldurmuştur. Böylece devlet dairelerindeki memur, okullardaki öğrenci ve öğretmen, ticaret ve serbest mesleklerdeki esnaf ve tüccar arasında Türklerin sayısı iyice azalmıştır. O günden sonra da Arapların ve Kürtlerin Kerkük'e yerleştirilmesine hız verilmiştir.[147]

15 Ağustos 1923'te Musul'un Al-Ateme adlı çarşısında olay çıkaran Teyyari[148] Asurîleri, hükümetin aldığı bir kararla Kerkük'e sürülmüştür. Ancak, saldırgan tutumlarına Kerkük'te de devam etmişlerdir.[149] 4 Mayıs 1924'te Ramazan bayramının arifesine rastlayan Pazar günü, Kerkük'ün Kale yakasındaki tarihi Çift Kahve yakınında bulunan Tuzcular Pazarı'nda aktar Seyit Tevfik Hacı Ali ile İngilizlerin kurduğu paralı Levy[150] (Livi) askerleri[151] arasında tartışma yaşanmıştır. Sözlü münakaşa kısa sürede çatışmaya dönüşmüştür.[152]

Silah sesleri duyulmaya başlayınca, hazır kıta bekleyen ve Kerkük Kalesi'ne giden yolların üzerinde mevzilenen gurkalar, rastgele etrafa saldırarak Büyük Çarşı'yı baştanbaşa yakmış ve önlerine gelen savunmasız Türkmenleri kurşuna dizmişlerdir. Üstüne üstlük İngiliz Hava Kuvvetleri şehri bombalamıştır. 3 gün 3 gece süren

---

[146] Nasrullah Uzman, *Türkiye'nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947)*, (GÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2013, 204-205.

[147] Habip Hürmüzlü, "1959 Kerkük Katliamı Neler Doğurdu?", Kerkük, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 11.

[148] Teyyari mezhebi Türkiye'nin Hakkâri ilinin Çölemerik ve Gava bölgelerinde yaşayan Nesturîlerin beş aşiretin en büyük olanıdır. Mehmet H. Dakuklu, "1924'de Kerkük Şehrinde Baş Gösteren Kanlı Çarpışma", *Kardaşlık*, S. 206, Mart 2004, s. 4.

[149] Taylan Doğan, *I. Körfez Savaşı Sonrası Türkiye-Irak İlişkileri, Değişen Konjonktürün Türk Dış Politikasına Etkileri*, (HÜ. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009, s. 21; Ziyad Köprülü, "Türkmenlerin Maruz Kaldığı İlk Katliam", *Kerkük*, Y. 9, S. 26, Eylül 1999, s. 20; M. H. Dakuklu, "1924'de Kerkük...", s. 3.

[150] İngilizce olan Levy sözcüğü; toplama, devşirme anlamına gelmektedir. S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 193; M. H. Dakuklu, "1924'de Kerkük...", s. 4.

[151] İngilizlerin yanında paralı askerlik yapanlara "*gurkalar*" adı verilmiştir. Ş. Küzeci, a.g.m., s. 19.

[152] M. H. Dakuklu, "1924'de Kerkük...", s. 2; N. Demirci, *Dünden Bugüne...*, s. 27–32.

katliamda Kerkük'ün önde gelenlerinden Şeyh Mahmutoğulları başta olmak üzere şehitler verilmiştir. Kerkük Kalesi civarındaki evlerden yağmalanmayan kalmamıştır.[153]

Halk arasında "*Ermeni Davası (Ermeni Devesi, Ermeni Kavgası, Ermeni Savaşı)*"[154] adı verilen olayda Asurî-İngiliz-Süryani işbirliğiyle Türklere karşı korkunç bir katliam gerçekleştirilmiştir.[155] Katliamda 100'den fazla Türk ölmüş, 2.000'e yakını da sürgüne gönderilmiştir.[156] İngilizlerin önce tertipleyip sonra da göz yumdukları zulümden kaçan bazı Türk aydınları Türkiye'ye sığınmıştır. Fakat Kerkük'te yapılan Levy katliamına Türkiye'den yeterli tepkinin gelmemesi, bundan sonra Irak Türklerine yapılan baskı, sürgün ve hapisleri şiddetlendirmiştir.[157] Bu olay bir yerde İngilizler tarafından, Türkiye'nin Musul için ne derecede risk alabileceğini ölçmek veya Türkiye halkının reflekslerini görmek için tertipledikleri bir oyundur. Nitekim İngilizlerin hesabı tutmuş ve Kerkük katliamından sonra Irak Türkleri ferdi olarak Türkiye'ye göç etmeye başlamıştır.

2.3.2.2. Türklerin Muhaceretinde I. Dönüm Noktası: Musul Meselesi

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, bir gün sonra saat 12.00'den itibaren yürürlüğe girmiştir. 31 Ekim günü Musul Vilayeti (Kerkük dâhil) Ali İhsan Paşa komutasındaki Türk birliklerinin kontrolündeydi. Fakat İngilizler mütareke hükümlerini dikkate almadan Türk birliklerinin Musul'u terk etmesini istemiştir.[158] Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından tam 16 gün sonra yani 15 Kasım 1918'de Musul'u İngilizler işgal etmiştir.[159] Bu ise Türkiye ile Büyük Britanya arasında sürecek olan Musul Meselesi'ni doğurmuştur.

---

[153] Iraq Human Rights Center, *Kirkük Human Rights Report*, Ankara 11 March 2007, s. 29; Ş. Küzeci, "Irak Türklerinin...", s. 19; Mahir Nakip, "Kuzey Irak Türkleri, Yaşadıkları ve İçinde Bulundukları Durum", *Yakın Tarihimizde Türklere Karşı İşlenen Katliam ve Sürgünler*, (Haz.: Mustafa Kahramanyol), Ankara 2005, s. 27.

[154] Türkmenler arasında *Ermeni Davası* olarak bilinen bu kanlı olayla Ermenilerin hiçbir ilgisi yoktur. O tarihlerde olayın tertipçilerinin Ermeni olduğu sanılmış veya yanlışlıkla Teyyari ile Ermeni kelimesi birbirinin yerine kullanılmıştır. M. H. Dakuklu, "1924'de Kerkük...", s. 2.

[155] N. Demirci, *Dünden Bugüne...*, s. 27–32; H. Hürmüzlü, a.g.m., s. 10; B. Günay, *a.g.e.*, s. 535; Ş. Küzeci, a.g.m., s. 19, 37; Iraq Human Rights Center, *a.g.e.*, s. 28.

[156] Bekir Günay'ın eserinde şehit edilen Türk sayısı 280 olarak verilmiştir. Şemsettin Küzeci de şehitlerin sayısını 280 olarak teyit etmiştir. Abdulhalık Bakır ise bu sayıyı 40-50 kişi olarak belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: B. Günay, *a.g.e.*, s. 535; Ş. Küzeci, a.g.m., s. 19; A. Bakır, a.g.m., s. 53; Kerkük Türkmenoğlu, *Türkmen Çilesi*, İstanbul 2007, s. 28; Selda Ö. Kay, "Yurdundan Koparılan Türkmenler", *Yeniçağ*, 11 Ekim 2007.

[157] Mehmet Atalar, *Irak Türkleri*, (İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1986, s. 44.

[158] M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 95.

[159] Çağrı Erhan, *Yaşayan Lozan*, Ankara 2003, s. 143.

Mustafa Kemal Paşa Musul'un Türkiye'ye ait olduğunu 1 Mayıs 1920'de TBMM'de yaptığı şu konuşmayla dile getirmiştir: "*....hudud-ı millimiz İskenderun'dan geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Kerkük'ü, Süleymaniye'yi içine alır. İşte hudud-ı millimiz budur.*"[160] Bu söz Musul'un Misak-ı Milli'ye dâhil olduğunu göstermiştir. Nitekim İngiliz General Townsend da: "*Musul, Irak'ta değil Anadolu'dadır ve Türklerindir.*" diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın sözünü doğrulamıştır.[161]

Bu dönemde İngiliz kamuoyu da Musul için bir kez daha Türklerle karşı karşıya gelinmesini istememiştir.[162] Fakat uluslararası toplantılarda İngiliz heyetleri şu siyasal gerekçelerle Musul'un Türklere verilmesine karşı çıkmışlardır:

a) Musul Vilayeti'nde oturan pek çok Arap vardır.

b) Kürtler, Türklerle bir arada yaşamak istememektedir.

c) İngilizler I. Dünya Savaşı'nda Türkleri yenerek bütün Irak'ı fethettiğinden, İngiltere fetih hakkını kullanarak bu ülkeyi ele geçirmiştir.[163]

Musul konusunda yapılan toplantılarda İngiliz heyetleri Musul'un Irak'a ait olduğunu savunmuştur. Vilayet üzerindeki en ateşli görüşler Lozan Konferansı'nda yapılmıştır. Lozan'da İngilizler, 10 Ekim 1922'de Türkiye ile vardıkları ön anlaşmayı ileri sürmüştür.[164] Buna göre Musul halkı Irak'ta kalmalıydı.

Lozan Konferansı devam ederken Musul konusunda TBMM'de hararetli tartışmalar yaşanmıştır.[165] Milletvekili Hüseyin Avni Bey, I. Lozan Konferansı'ndan sonra mecliste şu konuşmayı yapmıştır: "*Musul, Türkiye için çok önemlidir. Buranın bırakılması, güneydoğunun terki demektir. Burası tehlikedeyse, Türkiye'de tehlikededir. ... Karşımızda yegâne düşmanımız İngiliz'dir. İngiliz dostluğuna inananlar aldanırlar ve ülkelerine bilmeyerek de olsa hıyanet ederler. İsmet Paşa "-Musul'u bir yıl sonra Cemiyet-i Akvam bize vermezse harp ederim." diyerek bizi aldatamaz. Zira Cemiyet-i*

---

[160] Mustafa Sıtkı Bilgin, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1923-1938)", *Irak Dosyası*, (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), C. II, İstanbul 2003, s. 10-11.

[161] "General Tavnshend, 'Musul Irak'ta Değil, Anadolu'dadır ve Türklerindir' Diyor", *Vakit*, 7 Kânunusani 1923, s. 2.

[162] "İngiliz Gazeteleri: 'Irak'ta Kaldıkça Bir Harbe Sürükleneceğiz, Buradan Çıkalım' Diyor", *Akşam*, 5 Teşrin-i Evvel 1924.

[163] Siyasî Meseleler Araştırma Grubu, "Lozan Konferansı'nda Musul ve Kürt Meselesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 30, Ağustos 1987, s. 49.

[164] "Irak Murahhası Nuri Sait Paşa Vaziyeti Nasıl Görüyor?", *Vakit*, 9 Haziran 1926, s. 1.

[165] Musul konusunda iktidarla muhalefet adeta birbirine girmiştir. Saruhan Mebusu Reşat Bey ve 172 arkadaşı müzakerelerin derhal kesilmesi yönünde önerge vermişlerdir. Erol Erşenkal, "Musul Yüzünden İktidar ve Muhalefet Ateş Püskürüyordu", *Yeni Asya*, 25 Mart 1978, s. 5-7.

Akvam, İngiliz şûrâsından başka bir şey değildir. İsmet Paşa, Avrupa'ya muzaffer bir milletin temsilcisi olarak gitti; ama gittiği gibi dönmedi." [166]

Edirne Milletvekili Şeref Bey ise Musul'un önemini şöyle dile getirmiştir: "*İngiltere ile ekalliyetler ve Boğazlar meselelerini hallettiğimize göre, aramızda Musul için bir savaş çıkmaz. Musul, Anadolu'nun kan ve can damarıdır*". Erzurum Milletvekili M. Durak Bey: "*Türkiye için Erzurum, Çanakkale, Kars ne ise, Musul da odur.*" diyerek Şeref Bey'e destek vermiştir.[167] Ancak Lozan'da, Musul konusunda Türkler bekledikleri başarıyı elde edememiştir.

12 Temmuz 1923 tarihinden itibaren Irak Hükümeti genel seçim hazırlıkları yaparken, Musul'da meydana gelen bazı olaylar hükümetin dikkatini çekmiştir. Lozan anlaşmasının imzalanmasından sonra, Musul'dan Türk yanlısı politikalarını artıran gruplar tarafından Ankara hükümetine dilekçeler gönderilmiştir. Bu dilekçelerde birkaç milletvekili ile TBMM'ye katılabilmek için muvafakat istemişlerdir. Vilayetteki bu gelişmeler üzerine, Musul'un Türk mutasarrıfı Reşid Hoca Türk yönetimini isteyenlere yardım etmek suçuyla görevden alınmıştır. Irak Hükümeti bu hareketle Musul'daki Türk yanlısı politikaları engellemek istemişse de başarılı olamamıştır.[168]

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması Musul Meselesi'ni tam olarak çözüme kavuşturamamıştır. Meselenin halli Cemiyet-i Akvam gözetiminde ikili görüşmelere bırakılmıştır. Bununla birlikte Irak'a bırakılan topraklardaki halkın uyrukluğu sorunu antlaşmanın 16, 30, 31, 32 ve 34. maddelerinde açıklanmıştır.[169] Buna göre:

Madde 16; Irak Hükümeti; kendi topraklarında oturan kişilerden, bu antlaşmanın imzalanmasına kadar, Türkiye lehinde siyasi eylemlerde bulunmuş olanları hiçbir şekilde cezalandırma yoluna gitmeyecek ve bunlara en geniş mandada bir genel af çıkacaktır.

Madde 30; İşbu antlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılan topraklarda yerleşmiş Türk uyrukları kendiliğinden ve yerel yasaların koşulları içinde bu toprakların geçtiği devletin uyruğu olacaklardır.

---

[166] M. Aydın Kuran, "Tarih Objektifinde Kürtler ve Türkmenler (II)", *Kerkük*, Y. 2, S. 7, Ocak 1992, s. 13-14.

[167] M. A. Kuran, a.g.m., s. 14.

[168] Şeref Bağbozan, *Baas Yönetimi Altındaki Irak Türkleri*, (Sütçü İmam Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2007, s. 32.

[169] A. Aydın, *a.g.e.*, s. 86-87; Abdülhaluk Çay, "Musul Meselesi ve Haliç Konferansı", *Hergün*, 10 Ağustos 1976, s. 4.

Madde 31; 18 yaşını geçmiş olup da 30. madde hükümleri uyarınca Türk uyrukluğunu yitiren ve kendiliğinden yeni bir uyrukluk kazanan kişiler işbu antlaşma yürürlüğe konulduğu günden başlayarak, 2 yıllık süre zarfında Türk uyrukluğunu seçmek hakkına sahip olacaklardır.

Madde 32; İşbu antlaşma gereğince Türkiye'den ayrılan topraklarda yerleşmiş ve bu topraklardaki halkın çoğunluğundan soy bakımından ayrı olan 18 yaşını geçmiş kişiler, bu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden başlayarak iki yıllık bir süre içerisinde, halkının çoğunluğu kendi soyundan olan devletlerden birini uyrukluğunu o devletin izni koşuluyla seçebileceklerdir.

Madde 34; İşbu antlaşma hükümleri gereğince Türkiye'den ayrılan bir yerin yerli halkından 18 yaşını geçmiş olan ve işbu antlaşmanın yürürlüğe konulduğu sırada yabancı ülkelerde yerleşmiş bulunan Türk uyrukları, Türkiye'den ayrılan ülkeleri yöneten hükümetler ile kendilerinin yerleşmiş bulundukları ülkelerin hükümetleri arasında yapılmasına gerek görülebilecek antlaşmalar saklı tutulmak üzere, soyları bakımından bu topraklar halkının çoğunluğuna ilintili olmaları ve o toprakları yöneten hükümet de buna izin vermesi koşuluyla asıl halkından bulundukları topraklarda yürürlükte olan uyrukluğu edinmekte seçme hakkına sahiptirler. Bu seçme hakkı işbu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden başlayarak 2 yıllık bir süre içerisinde kullanılır.[170]

Lozan Antlaşması'nın 30. maddesi, 2 yıl içerisinde Irak vatandaşlığına geçilebilmesini öngörmüştür. Bu maddeye göre; Irak dışında olan ve Irak'a geri dönmek isteyenler bu haktan yaralanmıştır. Antlaşmamın 31. maddesinde; isteyenlerin 2 yıl içerisinde Türkiye'ye göç edebilecekleri belirtilmiştir. Ancak bu hak sadece 18 yaşından büyüklere tanındığı için, bundan sadece birkaç aile faydalanabilmiştir.[171]Anlaşmanın 33. maddesinde ön görülen ve ikamet ettikleri ülkenin dışında bir ülke vatandaşlığını seçecek olanlara 12 ay zarfında mal varlıklarına bir zarar gelmeden seçtikleri ülkeye gitme hakkını tanıyan seçeneği, bazı aydınlar ve iş adamları seçtiyse de, çoğunluk Irak'ta kalmayı tercih etmiştir.[172] Aynı zamanda Türkiye'de olup da ikametgâhı Irak'ta bulunanlar da bu haktan yararlanabilmiştir. Fakat Irak Türkleri demografik yapının kendi aleyhlerine dönüşmemesini de göz önüne alarak genelde Irak'ta kalmayı tercih

[170] A. Aydın, *a.g.e.*, s. 87-88; F. Demirci, *a.g.e.*, s. 15.
[171] Y. Kendirli, *a.g.t.*, s. 25-26; A. Muratlı, a.g.m., s. 127.
[172] Zubaida Umar, "Unutulmuş Azınlık, Irak Türkmenleri (II)", Kerkük, (Çev.: Mehmet Çağrı), Y. 2, S. 8, Nisan 1992, s. 13.

etmişlerdir. Bu tarihten itibaren de Irak Türklerinin pozisyonu Türkiye-Irak ilişkilerine paralel bir seyir izlemiştir.

Musul Meselesi'nin Irak lehine çözülmesinde Şeyh Sait Ayaklanması'nın etkisi büyük olmuştur. İngilizler, Şeyh Sait isyanı ile Kürtleri ayaklandırdıktan sonra barış masasına gelmiştir.[173] Nitekim Siirt Milletvekili Mahmut Bey de, Şeyh Sait isyanının Musul Meselesi'ni olumsuz etkilediğini ve işin arkasında İngilizlerin olduğunu belirtmiştir.[174]

16 Aralık 1925 tarihinde MC, Musul konusunda Türkiye aleyhine görüş bildirmiş ve bu durum Irak Türklerinde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Türkiye'nin İngiltere ve Irak ile 5 Haziran 1926'da imzaladığı "*Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri Beyninde Mün'akit Hudut ve Münasebat-ı Hasene-i Hemcivarı Muahedenamesi* (*Ankara Antlaşması*)"yle de Musul bölgesi resmen İngiliz mandasına bırakılmıştır. Böylece Irak Türkleri her türlü uluslararası güvenceden mahrum olarak kaderlerine terkedilmiştir.[175] Irak Türklerinin önünde artık iki seçenek kalmıştır: Birinci seçenek; Lozan Antlaşması'nın 31. maddesinde belirtildiği üzere Türk vatandaşlığını kabul edeceklerdi. Ancak antlaşmada öngörülen ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında ikamet eden yetişkinlere tanınan bu hakkın süresi iki yıldı ve bu süre çoktan bitmişti. İkinci seçenek ise; Lozan Antlaşması'nın 30. maddesi mucibince Irak vatandaşlığını kabul edeceklerdi. Antlaşmanın 33. maddesinde de ikamet ettikleri ülkenin dışında bir ülkenin vatandaşlığını seçecek olanların, 12 ay içerisinde mal varlıklarına zarar gelmeden istedikleri ülkeye gitme hakkı tanınmıştı. Bu seçenek yine az sayıdaki elit kesim tarafından tercih edilmiştir.[176]

Büyük ölçüde Lozan'da şekillenen Irak Türklerinin kaderi, Ankara Antlaşması'yla son halini almıştır. Toplam 18 maddeden oluşan antlaşmanın 4. maddesi "Brüksel Hattı" olarak tanımlanmıştır.[177] Buna göre; "*Birinci madde mucibince Irak'a*

---

[173] Mustafa Kafalı, "Irak Türklerinin Tarihi Konumu", *İkinci Irak Türkleri Sempozyumu*, (9 Temmuz 1989-Ankara), Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Ankara 1989, s. 28.

[174] Mahmut [Siirt Mebusu], "Hadise-i İsyan Karşısında Musul", *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Şubat 1925, s. 1.

[175] Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Musul, Süleymaniye ve Kerkük'le İlgili Bir Mektubu", *Hayat Tarih Mecmuası*, 10 Kasım 1972, s. 6-7; Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türkmen...*, s. 77; Anlaşmanın tam metni için Bkz.: Düstur, Trp. III, C. 7, S. 2733, s. 1512 vd.; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı, *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, (Haz.: İsmet Demir vd.), Ankara 1993, s. 48-52.

[176] Zubaida Umar, "The Forgotten Minority: The Turkomans of Iraq", *Afkar Inguiry*, V. 4 (2), February 1987, s. 39.

[177] Türkiye-Irak sınırı, Cemiyet-i Akvam kararıyla İngiltere'nin çıkarlarına göre çizilmiştir. Bu sınır Cemiyet-i Akvam'ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırdığı Brüksel Hattına göre

terk edilen arazideki ahalinin tabiiyeti Lozan Muahedesinin 30-36. maddelerine tevfikan halledilecektir. Tarafeyn-i aliyeyn-i akideyn mezkûr muahedenin 31. 32. ve 34. maddelerinde münderiç seçme haklarını işbu muahedenin mevkii mer'iyete girdiği tarihten itibaren 12 ay müddetle cari olabileceğini kararlaştırmışlardır. Mamafih Türkiye baladaki ahaliden seçme haklarını Türkiye tabiiyeti için istimal edenlerin işbu haklarını tanımak hususunda serbesti-i hareketini muhafaza eder." denilmiştir.[178] Yani Irak'a bırakılan toprakların halkı Irak vatandaşı olacaktı. Lakin 18 yaşını bitirmiş olanlar, eğer isterlerse 2 ay içerisinde Türkiye'ye yerleşebileceklerdi. Irak Türklerinin çok azı dışında, bu maddeden de yararlanmayarak Irak'ta kalmayı tercih ettikleri görülmüştür.[179] Burada ülke seçme haklarını kullanabilmek için Musul Türklerine tanınan sürenin kısalığı da etkili olmuştur. Çünkü verilen 2 aylık süre yetersiz kalmış, Türkiye vatandaşlığına geçmek isteyenlerin çoğu, özellikle köylerde yaşayanlar, zaman darlığı sebebiyle buna imkân bulamamıştır.[180] Yapılan nadir göçler ise Türkiye'nin çekiciliğinden ziyade, Irak'ın iticiliğinden kaynaklanmıştır.

Ankara Antlaşması ile tabiiyetlerini seçmeleri için tanınan 2 aylık sürede Türklerin Türkiye'ye topluca göç etmemesinde 5 ana neden sayılabilir:

a) Türkiye'ye katılma ümidi: Musul-Kerkük bölgesindeki Türk nüfusun azalmaması gerektiği düşüncesi. Bu sebeple Atatürk'ün Kerkük'ten Türkiye'ye göçü yasakladığı rivayet edilmiştir.[181]

b) Türklerin devletine ve toprağına bağlı olma özellikleri.

c) Hallerinden memnuniyet: Özellikle ekonomik açıdan çok da kötü durumda olmayan Türkler için, o günün şartlarında Türkiye'ye gitmek pek de cazip gözükmemekteydi.

d) Irak'ın bir İslam devleti olması: Büyük çoğunluğu Müslüman olan Irak Türkleri için etnik bir tanımlama çok fazla anlam ifade etmemekteydi. Yani dinî

---

düzenlenmiş ve Ankara Antlaşması'nda da aynen yer almıştır. Nevin Yazıcı, *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-1955*, İstanbul 2010, s. 170-171.

[178] T.C., "Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri Beyninde Ankara'da 5 Haziran 1926 Tarihinde Mün'akit Hudut ve Münasebat-ı Hasene-i Hemcivarî Muahedenamesi'nin Tasdiki Hakkında Kanun: 911", *Düstur*, Trp. III, C. 7, 7 Haziran 1926, s. 1017; Selami Saygın, *Irak Türkmenleri (1918-1926)*, (Osmangazi Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2010, s. 129; Reha Parla, *Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri Lozan Montrö*, Lefkoşe 1985, s. 172; Y. Canatan, *a.g.e.*, s. 15; Yunus Kaya, *Lozan'dan Irak Cumhuriyeti'ne Türkmenler*, (Yüzüncü Yıl Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2007, s. 60.

[179] A. Muratlı, a.g.m., s. 127-128; T.C., "Türkiye, İngiltere...", s. 1017; Bilal Niyazi Şimşir, *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Ankara 2005, s. 67.

[180] E. Tok, *a.g.t.,* s. 32; B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 70.

[181] Abdülhaluk Çay, "Kerkük Türklüğü", (1-2), Millet, 1-2 Ağustos 1979, s. 12.

karakter etnik kökenden daha önemliydi ve Irak da tıpkı Türkiye gibi çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir devletti. Daha da önemlisi hilafet makamı artık yoktu ve bu durum Müslümanlar nazarında iki ülkenin birbirinden çok da farklı olmadığı intibaını vermekteydi.

e) İngilizlerin baskıcı uygulamaları: İngilizler, Iraklı Türkleri Türkiye casusluğuyla suçladıkları için ve belki de Çanakkale'de canlarını yakanların Türkler olması sebebiyle, Türklere karşı baskıcı bir tavır takınmışlardı. Bu ise Iraklı Türklerin serbest hareket etmelerini engellemekteydi.

Irak vatandaşı olarak yaşamaya devam eden Türkler, yönetimin baskılarına maruz kalmışlardır. Buna mukabil Türkler de güçleri nispetinde mücadele etmişlerdir. İngiliz yöneticileri de kendilerince "zararlı!" gördükleri Türk aydınlarını yurtdışına veya ülkenin başka bir yerine sürgün etmişlerdir.[182] Yurtdışına sürgün edilenlerin öncelikli tercihi Türkiye olmuştur.

Musul Meselesi'nin İngilizler lehine çözülmüş olması Irak Türklerini çok büyük bir teessüre düşürmüştür. Ancak Türkler topluca Irak'ı bırakarak Türkiye'ye göç etme gibi bir maceraya da atılmamıştır. O dönemde Türklerin kitlesel bir göçe kalkışmamalarının en büyük sebepleri arasında İngilizler bölgeden çekilirse tekrar Türkiye'ye katılabiliriz öngörüsüydü. Eğer böyle bir ihtimal gerçekleşirse Türk nüfusunun bölgede kesif tutulması gerekirdi ki, göçlerle bu sayının azalmaması en önemli hususu. Ayrıca Irak Türkleri ekonomik olarak refah içinde yaşayan çalışkan bir milletti ve bu imkânları terk etmek istemiyorlardı. İşte bu ve benzeri sebeplerle ilk etapta toplu göçler yaşanmamıştır. Fakat Musul'un Irak'a dâhil edilmesinin ardından Irak Türkleriyle Türkiye arasına görünmez bir set örülmüştür. Bu tarihten itibaren baskı, sindirme ve asimilasyon çalışmalarına hız verilmiştir. Bundan dolayı Musul Meselesi'nin Türkiye aleyhine çözülmesi, Irak Türklerinin muhaceretinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

Orta Doğu'da millet kavramı ve milli vasıfların fertler için olan öneminin kavramı henüz çok yeniydi. Her zaman olduğu gibi topluluklar için büyük bir fiziki tehlike olmadan, yerlerini terk edip yeni yerlere göç etmek son derece tatsız ve çekilmez bir fikirdi. Bunun yanında İngilizler, bu işten zararlı çıkmayacaklarına dair (Irak'ı terk

[182] S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 197; Enver Yakuboğlu, "Irak Türkleri ve Atatürk Sevgisi", *Tercüman*, 4 Şubat 1981, s. 1-12.

etmeleri ve devletleşmeye katkıda bulunmaları konusunda) Türkleri ikna etmek için büyük çaba göstermişlerdir.[183] Bu da madalyonun diğer yüzüdür.

Ankara Antlaşması'nın 12. maddesi, daha sonraları Irak Türklerini bazı sıkıntılara derç etmiştir. Bu maddeye göre; "*Türkiye veya Irak memurları, öteki taraf uyruğundan olup kendi toprakları üzerinde bulunan aşiret beyleri, şeyh ya da diğer mensuplarıyla resmî ya da siyasal niteliğe sahip her türlü iletişimden kaçınacaklardır. Taraflar, sınır bölgesinde öteki devlete karşı yöneltilmiş hiçbir propaganda teşkilâtına ve kuruluşuna izin vermeyeceklerdir.*"[184] İlk bakışta bu açıklama makul görülmektedir. Fakat Irak yöneticileri, Irak Türklerinin sık sık Türkiye propagandası yaptıklarını ileri sürerek çeşitli cezalar uygulamışlardır. Hâlbuki antlaşmanın 16 maddesinde; "*Irak hükümeti kendi ülkesinde oturan kimi kişileri, işbu antlaşmanın imzalanmasına dek, Türkiye lehindeki düşünce ve siyasal eylemleri nedeniyle, tedirgin etmemeyi ve onlara en geniş anlamda bir genel af tanımayı taahhüt eder.*" denilmişti.[185] Bu da antlaşmaların yorumlanmasının devletlerin çıkarlarına göre şekillendiğini göstermiştir.

Ankara Antlaşması içerik itibariyle bir sınır antlaşması niteliği taşımaktadır. Zira antlaşma maddeleri arasında sınır olaylarının dışında şartlar yer almamıştır. Dolayısıyla içerisinde Irak Türkleriyle ilgili, Musul-Kerkük şehirlerinin kaderiyle ilgili ya da Türklerin kültürü, eğitimi, can güvenlikleri ve sair ihtiyaçlarıyla ilgili hiçbir madde konulmamıştır. Bugün Türkiye Cumhuriyeti, Irak'la ve özellikle Musul Bölgesi Türkleriyle alakalı bir problem yaşıyorsa, bu sıkıntının esas nedeni Ankara Antlaşması'dır.[186] Kaldı ki bu sınır antlaşması hem fiziki hem de insani nedenlerle her zaman geçirgenliğini korumuştur. Siyasi nedenlerle bu duruma hem Ankara hem de Bağdat genellikle göz yummuştur.[187] İşte bundan dolayı da kayıtdışı göçmenlerin sayısını tespit etmek pek mümkün olmamıştır. Özellikle sınır ihlalleriyle ilgili Nesturîler ve Asurlar öne çıkmıştır.[188]

Türkiye-Irak sınırında meydana gelen problemler etnik, ekonomik ve stratejik konularda kümelenmiştir. Sınırın hem kuzeyindeki hem de güneyindeki nüfus genellikle Kürtlerden mürekkeptir. Sınırın her iki yakasındaki bu etnik devamlılık sınırın

---

[183] Z. Umar, "Unutulmuş Azınlık… (II)", s. 13.
[184] *Düstur*, III. Tertip, C. 7, s. 1512.
[185] Y. Canatan, *a.g.e.*, s. 18; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı, *a.g.e.*, s. 48-52.
[186] M. Nakip, "Kuzey Irak...", s. 27.
[187] Sönmez Köksal, *Irak'ın Kuzeyindeki Gelişmelerin Türkiye'ye Etkileri*, İstanbul 2009, s. 9.
[188] N. Yazıcı, *a.g.e.*, s. 180.

istikrarsızlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Bölgenin yeryüzü şekilleri de sınır ihlallerini kolaylaştırmıştır. Sınırın çiziminde temel parametre emperyalistlerin çıkarı olduğu için, ekonomik anlamda bir bütün olarak var olabilecek bu bölge ikiye ayrılmış, bu da bazı sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.[189]

Bugün Türkiye'de Musul, Kerkük, Erbil, Süleymaniye vb. kökenli pek çok vatandaş vardır. Bunlar arasında her alanda çok başarılı, ünlü ve varlıklı olanlar da mevcuttur. Bu vatandaşlar veya ataları Irak'tan Türkiye'ye büyük bir olasılıkla Ankara Antlaşması'nda öngörülen 2 aylık sürede göç etmişlerdir.[190] Türkiye Cumhuriyeti kurulurken Anadolu'yu tercih eden bu I. kuşak göçmenler sadece Türk kimliğiyle gelip yerleşmiştir.[191] Bu dönemde Osmanlı kimliğine sahip ve Türk olan herkes sınırdan çok rahat girip-çıkabilmiştir. Osmanlı ordusunda teğmenlik, subaylık yapan Irak Türklerinin yaklaşık % 90'ı tekrar Irak'a dönmemiştir. Abdurrahman Erciyes ve Lütfi Kırdar buna bir örnektir.[192] Genel olarak 1918-1938 yılları arasında cereyan eden bu I. kuşak göçler; bir sonraki gelecek göçmenlere yol gösterici olmuştur. Ayrıca bir bölgeden başka bir yere yapılan göçler, yeni göç etmeyi düşünenlere cesaret vermiştir. Böylece kendiliğinden uluslararası bir göç ağları kurulmuştur.

Ankara Antlaşması'nda tanınan ülke seçme hakkını kullanarak Irak'tan Türkiye'ye göç edenler olduğu gibi, Irak'tan Türkiye'ye gelip akrabalarının yanına sessizce yerleşenler de olmuştur. Göçmenler arasında iskân edildikleri yerlerde iş bulamamaktan şikâyet edenlere de rastlanmıştır. Aralarında zanaat sahibi olanlar mesleklerini icra edebilmek için hükümetten ayni ve nakdi yardım talep etmiştir. Türk hükümeti bu göçmenlere imkânlar nispetinde gerekli yardımları yapmıştır. Bazı göçmenlere borçlanma, bazılarına ise müteselsil kefalet yoluyla kredi verilmiştir.

Irak'tan Türkiye'ye göçler olduğu gibi, Türkiye'den de Irak'a bazı göçler olmuştur. Örneğin Hakkâri ili Şemdinli ilçesinin Zerenli Köyü'nden olan Hacı isimli bir kişi 5 nüfusluk ailesiyle birlikte 1931'de Irak'a göç etmiştir. Sonrasında ise Irak'ta tutunamayarak ailesi ile birlikte yeniden Türkiye'ye dönmüştür. Benzer şekilde, 1927'de Irak'a göç eden İbrahim oğlu Halit 1941'de yeniden Türkiye'ye sığınmıştır. Bu örneklerin aksine, Türkiye'den gidip sonra tekrar dönenlerin bazısı da vatandaşlığa alınmamıştır. 1922 yılında Irak'a göç eden 5 aileden mürekkep 34 kişilik bir kafile,

---

[189] N. Yazıcı, *a.g.e.*, s. 190.
[190] B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 70.
[191] ORSAM, "Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Ankara Şubesi Başkanı Mahmut Kasapoğlu ile Söyleşi", *www.orsam.org.tr*, E.T.: 13.05.2011, s. 3.
[192] ORSAM, "Irak Türkleri...", *www.orsam.org.tr*, E.T.: 13.05.2011, s. 3.

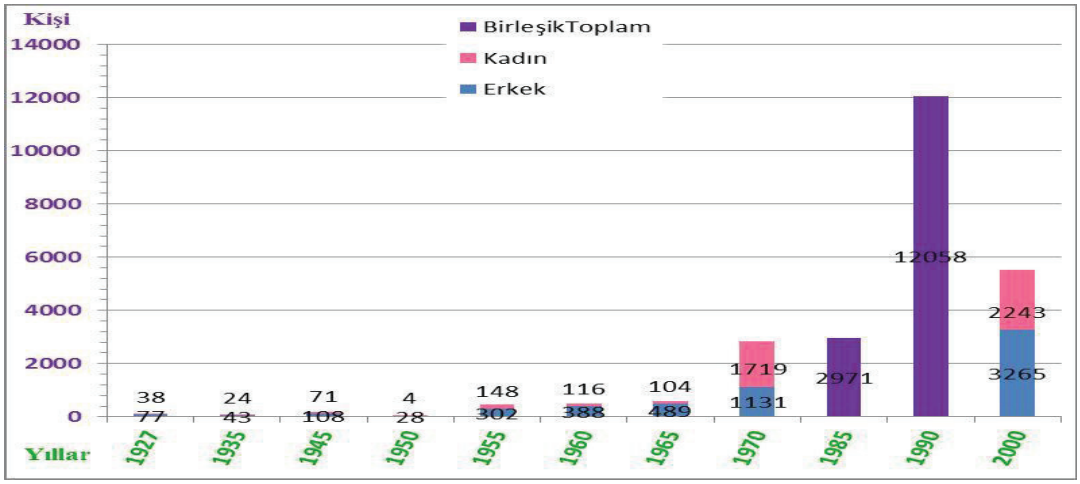
Nisan-Mayıs 1937'de yasadışı olarak gelip Beytüşşebap'ın Feraşin Köyü'ne yerleşmişlerdir. Bu kişiler köy ihtiyar heyetinden aldıkları ilmühaber kâğıdı ile Türk vatandaşlığını kazanmaya çalışmışlardır. Ancak yaptıkları sahtecilik tespit edilmiş ve göçmenler Irak'a iade edildiği gibi, kendilerine yardım edenler hakkında da yasal işlem yapılmıştır.[193]

Musul Meselesi'nin Türkiye aleyhine çözüldüğü 1926 yılından Irak krallığının devrildiği 1958 yılına kadar geçen 32 yıllık dönemde, Türkler sistemli olarak baskı altında tutulmuştur. Türkler insan hak ve hürriyetlerinden yararlanamadıkları gibi, İngilizlerin kışkırtmasıyla Asurîlerin, Kürtlerin ve Arapların zulmüne maruz kalmıştır. Bir kısmı da kendi ata topraklarından sürgün edilmişler, soykırım tehdidi altında yaşamaya mecbur bırakılmışlardır.[194] Buna mukabil Türkiye'de de, Irak'ta kalmak istemeyen Türklerin Türkiye vatandaşlığına geçmesine müsamahakâr davranılmıştır. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Irak'la imzalanan ikili antlaşmalar Türkmen gençlerin eğitim amacıyla Türkiye'ye gelmesini kolaylaştırmıştır. 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de sayısı artan Türkmen öğrenciler, Irak'ta siyasi baskıların artmasından dolayı Türkiye'de kalıcı yerleşime geçmek istediklerinde sıkıntı çekmeden vatandaşlık alabilmişlerdir.[195]

Grafik 5'de Türkiye'de yapılan GNS'ye göre Irak tabiiyetlilerin sayıları verilmiştir. Buna göre 1927 yılından başlayarak 2000 yılına kadar yapılan her sayımda Irak tabiiyetlilerin olduğu görülmüştür. 1927 yılında 77 erkek ve 38 kadın olmak üzere toplamda 115 kişiye rastlanmıştır. Irak tabiiyetlilerin sayıları, 1935 ve 1950 sayımları haricinde, artarak devam etmiştir. 2000 yılında ise 1990 yılına oranla bariz bir azalma olduysa da bu sayı diğer sayımlardakinin çok üstünde kalmıştır. Tabi bu verilen sayılar sadece tabiiyete göredir ve Türkiye'den vatandaşlık alanlar bir sonraki sayımda yeniden Irak tabiiyetli olarak sayılmamıştır. Dolayısıyla Irak doğumlu olanların sayısı, göstergelerdekinden çok daha fazladır. Ayrıca nüfus sayımlarının sadece resmi kayıtları yansıttığı da unutulmamalıdır. Zira bu sayımlarda kayıtdışı göçmenlerin hesaplanmamış olduğu hususu gözden kaçırılmamalıdır.

---

[193] N. Uzman, *Türkiye'nin*…, s. 205-206.
[194] İsmail Cengiz, "Mum Kimin Yanan Kerkük", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 13.
[195] Didem Danış-Ayşe Parla, "Nafile Soydaşlık, Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek, Devlet", *Toplum ve Bilim*, , S. 114, İstanbul 2009, s. 143.

Grafik 5. Nüfus sayımlarına göre Türkiye'deki Irak tabiiyetliler (1927-2000)

Kaynak: TÜİK, 1927-2000 Yılları Arasındaki Muhtelif Nüfus Sayımları.

2.4. Bağımsızlıktan Cumhuriyet'e Irak Göçleri (1932-1958)

1930 yılında, Nuri el-Said Irak başbakanı seçilmiş ve onun siyasetteki ustalığı sayesinde Irak bağımsızlığına kavuştur.[196] 1930 Haziran'ında İngiltere, bir takım imtiyazlarını muhafaza ederek, Irak ile bağımsızlığını tanıyan bir antlaşma yapmıştır. Antlaşmanın 1. maddesine göre; Irak dış politikada ve müşterek menfaatlerde İngiltere'ye danışacaktı. 4. madde'de ise; bir savaş çıkması halinde Irak, topraklarını, limanlarını ve diğer tesislerini İngiltere'nin emrine terk etmesi kararlaştırılmıştır. 5 maddeyle de; Habbaniye ve Şuiba gibi devam edegelen askeri üslerin İngilizlerin kontrolünde kalması konusunda mutabık kalınmıştır.[197] Yani Irak tam olarak bağımsız olamamıştır. Irak'ın 3 Ekim 1932'de 52 devletin oyuyla MC'ye girmesiyle sözde İngiliz manda yönetimi son bulmuştur. Bu tarihten itibaren Türk-Irak ilişkileri daha serbest bir gelişme göstermeye başlamıştır.[198] Ancak Irak bağımsızlığa kavuştuktan sonra, yönetimin Türkmenlere yaptığı baskılar daha da artmıştır.

Irak Krallığı, Başbakan Nuri Said tarafından 30 Mayıs 1932'de "*Irak'ta Manda Rejiminin Bitimi Münasebetiyle Kanun*" başlığıyla bağımsızlık bildirgesini yayımlamıştır. Krallık bu bildiriyle Türklerin ve diğer azınlıkların varlığını kabul ve

---

[196] J. Keegan, *a.g.e.*, s. 25-26.

[197] Samira Haj, *The Making of Iraq 1900-1963: Capital, Power and Ideology*, State University of New York, New York 1997, s. 32; Enver Esenkova, "İnsan Hakları Yönünden Irak Türkleri", *Türk Dünyasında Irak Türkleri*, İstanbul 1971, s. 16; S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 198.

[198] Majid Khadduri, *Independent Iraq*, Oxford 1951, s. 1; M. Demirel, *a.g.t.*, s. 28; Y. Canatan, *a.g.e.*, s. 53.

garanti etmiştir.[199] Deklarasyonda bütün azınlıkların eşit temsil edilecekleri bir seçim sistemi taahhüt edilmiştir. Buna göre Türkçe ve Kürtçenin yanı sıra, anadili Arapça olmayan vatandaşların mahkemelerde ana dilleri ile ifade verebilecekleri ve kendi dillerinde okul açabilecekleri belirtilmiştir. Deklarasyonda devamla; nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Kerkük'te, Arapçanın yanı sıra Türkçe ve Kürtçenin de resmi dil olması öngörülmüştür. Ayrıca buralarda devlet memurlarının Türkçe bilenler ve yerli halk arasından seçileceği ifade edilmiştir. Irak'ın kurulusundan başlayarak Türklerin var olduğunu kanıtlayan bu belgeye rağmen, bağımsızlıktan beri Irak'taki Türk varlığı yok sayılmıştır. Türkmenlerin birtakım kültürel hakları her ne kadar bazı hukukî güvencelerle korunmuşsa da, pratikte durum Türkler aleyhine cereyan etmiştir. Çünkü Irak Devleti kurulduktan sonra Irak'taki Türklere "*Iraklılık*" bilinciyle birlikte "*Araplık*" şuuru da benimsetilmeye çalışılmıştır.[200] Örneğin Irak'ta 1933 yılı Arap milliyetçiliğinin egemen olduğu ve Türk okullarında Türkçülük yaptığından şüphelenilenlerin sürgün edildiği bir yıl olmuştur.[201]

1958 yılında monarşinin yıkılışına kadar Irak'a hâkim olan Nuri Said, eski tip bir Arap lideriydi. Gelenekçi ama pratik sebeplerden dolayı batı yanlısı bir politika izlemiştir. Gençliğinde Osmanlı ordusunun bir subayı olan Nuri Said, milliyetçi Arap cemiyeti el-Ahd'ın da üyesi olmuştur. Haşimî ailesinin yönetimindeki bir Arap dünyası, onun en büyük arzusuydu. Irak için uyguladığı yerel politikalar sayesinde petrol gelirlerini mümkün mertebe eşit bir şekilde dağıtarak halkın teveccühünü kazanmıştır.

1930'da Anglo-Irak antlaşması imzalandıktan sonra, Nuri Said 1930 Kasım'ında genel seçimlere giderek politikasını halka onaylatmıştır. Ancak Kürtlerin bu anlaşmaya sıcak bakmayacakları düşünülmekteydi ki beklenen de olmuştur. Kürtler ayaklanmış, ama İngilizlerin yardımıyla kısa sürede bastırılmıştır. Irak bağımsız bir devlet olarak MC'ye kabul edilmişti, ama bundan sonraki 26 yılda ne tam bir demokrasiye kavuşmuş ne de gerçek manada otonom bir devlet olmuştur. Haşimî monarşisinin egemen olduğu bu yıllarda Irak'ın genel siyaseti; ileri gelenlerin ve büyük toprak sahiplerinin istedikleri gibi siyaset yaptıkları bir düzlem olmuştur. Al-Ikha gibi başarılı olan partiler, iyi eğitim görmüş hâli vakti yerinde Şiilerin temsilcilerini de saflarına katmıştır. Kısacası

---

[199] Y. Kaya, *a.g.t.*, s. 76; N. Yazıcı, *Petrol Çerçevesinde...*, s. 307.
[200] B. Duman, *Saddam Sonrası...*, s. 11.
[201] O. Ketene, a.g.m., *www.Türkmenofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010.

partilerin görevi; elit tabakanın imtiyazlı durumlarını korumak ve savunmak olmuştur.[202]

Kral I. Faysal'ın 3 Eylül 1933'de Cenevre'de ölmesi üzerine yerine oğlu Gazi geçmiştir. Kral Gazi'nin 1933-1939 yılları arasındaki Pan-Arap ve İngiliz karşıtı fikirleri milliyetçilerden destek görmüştür.[203] Irak devlet adamları her ne kadar çelişkili bir politika takip ettilerse de, temelde Faysal'ın dış politika görüşlerini sürdürmüşlerdir. Bu yıllarda Türkiye, İran ve diğer Arap ülkeleriyle iyi komşuluk ilişkileri devam ettirilmiştir. Yine bu dönemde Arap birliği hususunda Faysal'ın tahayyül ettiğinden çok daha fazla ilerleme kaydedilmiş, 2 Nisan 1936'da Arabistan'la ve 29 Nisan 1937'de de Yemen'le Arap Birliği oluşturulmuştur.[204]

Bağımsızlık döneminde Arapçılık rüzgârı güçlenirken, diğer azınlıklar huzursuzluğa itilmiştir. Örneğin İngiliz mandası döneminde sakin bir hayat yaşayan Yezidiler için Irak'ın bağımsızlığı huzur döneminin sonu anlamına gelmiştir. İngilizler, Cebel bölgesine Hemo Şoro'yu reis olarak atamıştı. 1933 yılında Beled-i Sincar'ı Suriye'ye bağlamak söz konusu olduğunda aşiretler, Irak'ı seçerek manda otoritelerine bağlılıklarını ifade etmiştir.

Haşimî monarşisi döneminde hükümetin genel temayülü Sünnî Arap üst kimliğinde ülkenin birliğini gerçekleştirmek olmuştur. Bu siyaset ise Yezidiler için büyük bir darbe anlamına gelmekteydi. Eğitimli bir elit tabakaya sahip olmayan Yezidîler, maruz kaldıkları asimilasyon tehlikesine karşı tepki verememiştir. Bölünmüş olduklarını ve sayılarının azlığını dikkate almadan Eylül 1933'te ayaklandılarsa da, Kral Gazi'ye karşı uzun süre direnememişlerdir.[205]

Yezidilerin isyanı sert bir şekilde bastırılmıştır. Hükümet askerleri Yezidi köylerinin birçoğunu yakmış, yakalananlar ise güneyin bataklıklarına sürülmüştür. Bir hafta boyunca Bağdat sokaklarında, esirlerle dolu 10-15 kamyon konvoyu geçmiştir. Yezidilerin yerlerine Araplar yerleştirilmiştir. Beled-i Sincar ve civarında oturanlar kendilerini tehlike altında hissederek daha fazla emniyette olacaklarına inandıkları batıya ve kuzeye göç etmiştir. Öyle ki, 1936 yılının ilkbaharında Semmoka ve Giran gibi aşiretlerin nüfusu sığınmacılardan dolayı ikiye katlanmıştır.[206]

---

[202] M. Özcan, *a.g.e.*, s. 12-15; J. Keegan, *a.g.e.*, s. 26-27.
[203] J. Keegan, *a.g.e.*, s. 28.
[204] Harp Akademileri Komutanlığı, *Türkiye-Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara 1994, s. 109.
[205] R. Lescot, *a.g.e.*, s. 185-186.
[206] R. Lescot, *a.g.e.*, s. 188-189.

Kral Gazi'nin saltanatı kısa sürmüş, 1939 yılında bir araba kazasında hayatını kaybetmiştir. Gazi'nin yerine oğlu Faysal geçmiştir, fakat II. Faysal tahta çıktığında sadece 3 yaşındaydı. Bebek kralın dayısı Emir Abdullah, 1953 yılına kadar kralın vekili olarak ülkeyi yönetmiştir.[207] Böylece Irak yönetimi, Kral Naibi Abdullah ve Başbakan Nuri Said'in tekelinde toplanmıştır. Her ikisi de İngiliz yanlısı olan Irak liderleri, İngiltere'yle iyi ilişkilerin devamından yana bir politika takip etmiştir.[208] Tüm bu siyasi istikrarsızlıklar halkı usandırmıştır. Üstüne bir de gelir adaletsizliği eklenince,[209] halkın tahammülü kalmamıştır.

1948 yılında Irak-Britanya hükümetleri arasında imzalanan *Portsmount Antlaşması*'yla, Britanya askerlerinin tamamının Irak'tan çekileceklerini taahhüt edilmiştir. Ancak Britanya etkisini resmileştirerek uzatmıştır. Antlaşmanın imzalanması, Irak'ta büyük bir isyana neden olmuş ve bu isyana daha sonra "*El-Vatba*" adı verilmiştir.[210] İsyan sert bir şekilde bastırılmıştır. Bu dönemde yaşanan olaylardan rahatsız olan insanların bazısı ülkeden göç etmiştir.

Krallık döneminde yaşanan sıkıntılardan dolayı 1930'lu yıllardan itibaren çok sayıda Iraklı çeşitli sebeplerle ülkeden ayrılmıştır. Göçmenlerin büyük bir çoğunluğu politik baskılar veya zulüm görme korkusuyla yurdunu terk etmiştir. Bazı göçmenler de savaş ve yıkımdan kaçmıştır. Az sayıdaki Iraklı da ekonomik olarak daha iyi koşullara kavuşmak veya yurtdışında yükseköğrenim görmek amacıyla göç etmiştir.[211] Gönüllü veya zorunlu olarak yurtdışına göç edenlerin önemli bir kısmı Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'de 1935 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre; 1.302 erkek ve 1.029 kadın olmak üzere toplamda 2.331 Iraklı Türkiye'ye göç etmiştir.[212] Harita 5'de görüldüğü üzere Iraklı göçmenlerin büyük çoğunluğu İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirleri seçmiştir. Bununla birlikte İzmir, Muğla ve İçel gibi sahil şehirleri de tercih edilmiştir. Güney Anadolu'da Iraklıların yerleştiği şehirler ise sınıra yakın yerlerdir. Dolayısıyla etnik veya kültürel bakımdan Irak'taki yaşantıya yakınlık açısından tercih edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

---

[207] J. Keegan, *a.g.e.*, s. 28.

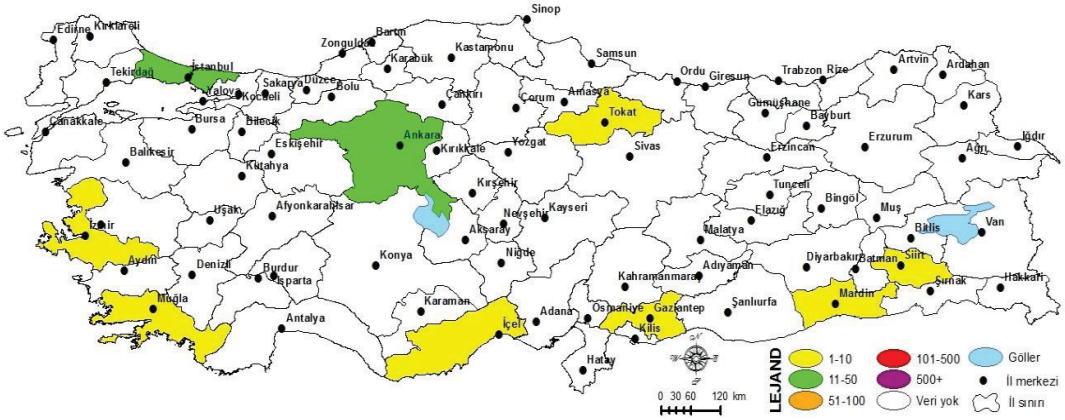
[208] Şevket Koçsoy, *Türk-Irak İlişkileri (1932-1963)*, (Hacettepe Üniv. AİİT. Enstitüsü, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1990, s. 61.

[209] 1958 yılında 2.480 kişi yani toplam nüfusun % 1'lik kesimi, özel şahıslara ait toprakların % 55'inden fazlasını elinde bulunduruyordu. Nadje Sadig Al-Ali, *Iraklı Kadınların Anlatılmayan Öyküsü (1948'den Bugüne)*, (Çev.: Yasemin Tezgiden), İstanbul 2009, s. 88.

[210] N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 88; Muzaffer Nuri, *Irak'ta Merkezî İdare ve Özerk Bölge*, (GÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1989, s. 125.

[211] N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 37.

[212] M. Vergottini, *Göçmen Hareketleri*, (Çev.: Nüzhet Yalkut), Ankara 1949, s. 59.

Harita 5. Türkiye'deki Irak Tabiiyetlerin İllere Göre Dağılımı (1935 GNS)

Kaynak: BİUM, Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935, Ankara 1937.

2.4.1. Türkiye-Irak İkamet Mukavelenamesi (9 Ocak 1932)

Irak'taki Türklerin durumu Türkiye-Irak ilişkileriyle paralel bir seyir izlemiştir. Kuruluş yıllarında gergin olan ilişkiler, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın attığı bir adımla yumuşamıştır. Paşa, ikinci kez cumhurbaşkanlığına seçildiğini 21 Kasım 1927'de bir mektupla Irak Kralı Faysal'a duyurmuştur. Buna mukabil Kral Faysal, Ankara'ya ilk Irak elçisi olarak eski Osmanlı subaylarından ve Gazi Mustafa Kemal Paşa ile tanışıklığı olan Sabih Beg Nashat'ı atamıştır. Bundan bir yıl sonra da Ankara, Bağdat'a ilk Türk elçisi olarak Tahir Lütfi Tokay'ı atamıştır.[213] Diplomatik olarak başlayan normalleşme süreci 4-9 Temmuz 1931 tarihlerinde Kral Faysal'ın Türkiye'ye yaptığı resmî bir ziyaretle iyice pekişmiştir. Irak Başbakanı Nuri Said Paşa ve Maliye Bakanı Rüstem Haydar Bey'in de refakat ettiği bu ziyaret onuruna Gazi Mustafa Kemal Ankara Palas'ta yemek vermiştir.[214] Bu gezi esnasında iki ülke arasında anlaşmalar yapılması kararlaştırılmış ve bu doğrultuda çalışmalar başlatılmıştır.

Türkiye-Irak heyetlerinin çalışmaları sonucunda; 9 Ocak 1932'de "*İkamet Mukavelenamesi*" ve "*İade-i Mücrimin Muahedenamesi*", 10 Ocak 1932'de de *Ticaret Muahedenamesi* olmak üzere 3 antlaşma yapılmıştır. [215] Antlaşma TBMM tarafından 4

---

[213] Türkiye-Irak ilişkilerinin düzelmesinde Kral Faysal'ın katkıları da yadsınamaz. Mustafa Kemal Paşa ve Kral Faysal'ın çalışmaları sonucunda dostluk tesis edilmiştir. Türkiye, genç Irak devletini tanıyan ilk devletlerden biri olmuştur. C. Şakir Sabır, *Tarih-i Sadıkat'ül-Beyne'l-Irak ve Türkiya*, Bağdat 1955, s. 1a-2a.

[214] E. Tok, *a.g.t.,* s. 33.

[215] Ekratü'l-Vizareti'l-Maarif, *a.g.e.*, s. 84; İsrafil Kurtcephe-Aydın Beden, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Musul-Kerkük Politikası", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, (Ed.: Mustafa

Haziran 1932'de 2003 sayılı kanunla onaylanmış, 6 Temmuz 1933'te de yürürlüğe girmiştir.[216] Bu antlaşmadan sonra Irak Türklerinin Türkiye'yle ilişkileri daha da kolaylaşmıştır. Böylece Türkiye-Irak arasında geliş-gidişler artmıştır. Türkmenler bir taraftan Irak vatandaşlığını muhafaza ederlerken, diğer taraftan Türkiye'de oturma, çalışma, konut sahibi olma, mal-mülk edinme, ticaret yapma, çocuklarını Türkiye'de okutma gibi pek çok imkânlara kavuşmuştur. Bu antlaşma çerçevesinde birçok Irak vatandaşı (özellikle Türkler) Türkiye'ye gelmiştir.[217]

Antlaşmalarda yer alan *"...akit taraflar tebaası diğer taraf ülkesinde iki memleketin meri kanunları ahkâmı dâhilinde bunlardan en ziyade 'mazhar-ı müsaadeye millet muamelesinden müstefid olacaklardır.*" tabiriyle her iki ülke de birbirlerinin vatandaşlarına büyük bir imtiyaz vermiştir.[218] Bu antlaşmalar özellikle Irak Türklerinin yararına olmuştur. Hatta İkamet Mukavelenâmesi'nin, Irak Türkleri düşünülerek yapılmış olduğu rivayet edilmiştir. Çünkü bu sözleşme ile Irak vatandaşlarının Türkiye'ye göç etmelerinin ve ikamet almalarının önü açılmıştır.[219] Antlaşmanın yapıldığı tarihlerde Türkiye vatandaşlığına geçmek konusunda herhangi bir uluslararası kısıtlamanın olmaması da göçleri kolaylaştırmıştır.

Türk-Irak dostluğunun ve özellikle İkamet Sözleşmesi'nin yarattığı imkânlar sayesinde, 1930'lardan itibaren birçok Irak vatandaşı (özellikle Türkmenler) Türkiye'ye gelmiştir. Bu göçmenler Türkiye'de kendilerini yetiştirmiş, geliştirmiş, varlık sahibi olmuş ve belli bir statü elde etmiştir. Bunların bir bölümü daha sonra Türk vatandaşlığını da alarak temelli Türkiye'ye yerleşmiştir. İki ülke arasındaki bu antlaşmalar, Irak'la Türkiye arasında karşılıklı hısım-akraba ziyaretlerini de artırmıştır.[220] Ayrıca bu antlaşmanın uygulanmasıyla Irak Türklerinin moral ve motivasyonu da düzelmiştir.

Bıyıklı), C. 2, İstanbul 2008, s. 462; Antlaşmaların tam metini için Bkz.: T.C. Hariciye Vekâleti, *Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Krallığı Arasında Ticaret Muahedesi*, Ankara 1933[?]; T.C., *Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Krallığı Arasında İade-i Mücrimin Muahedenamesi*, 1933; T.C., *Türkiye ile Irak Arasında İkamet Mukavelesi*, Ankara 1932; Hamza Celepoğlu, *Dünden Bugüne Irak Türkmenleri Ortadoğu Siyasetindeki Yeri*, (FÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2006, s. 88.

[216] *BCA.*, 30..10/259.741.42, 29 Temmuz 1933; A. Muratlı, a.g.m., s. 128; Reşat Yazıcı, *Türkiye, İslam Ülkeleri: Anlaşmalar ve Mevzuat I-II*, İstanbul 1982, s. 132.

[217] A. Muratlı, a.g.m., s. 128; B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik...*, s. 7; E. Tok, *a.g.t.,* s. 34; Didem Danış, "Integration in Limbo, Iraqi, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in Istanbul", *Land of Diverse Migrations Challenges of Emigration and Immigration in Turkey*, (Ed.: Ahmet İçduygu- Kemal Kirişçi), İstanbul 2009, s. 512.

[218] T.C., *Türkiye ile Irak…*, ; Y. Canatan, *a.g.e.*, s. 44-45;, s. 131.

[219] A. Muratlı, a.g.m., s. 128; B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 89.

[220] A. Muratlı, a.g.m., s. 128; B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 90.

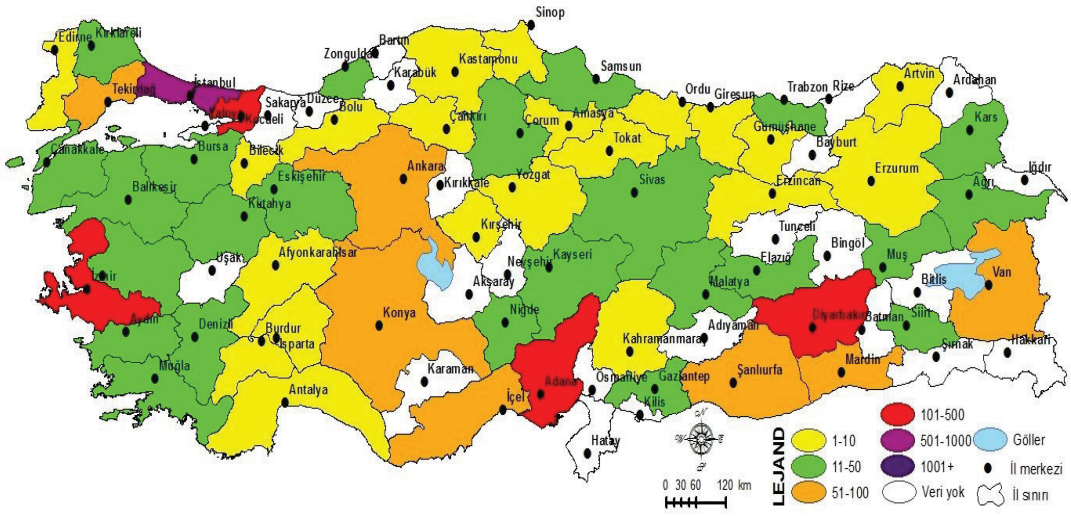
Irak'ta suç işleyip de yargılanmamak ve ceza almamak için Türkiye'ye göç edenler, iyi komşuluk ilişkilerine istinaden Irak'a iade edilmiştir. Ancak iade edilecek mültecilerin Irak'a iade edilene kadar geçen süre zarfında akrabalarının yanında, bir köyde veya bir ağanın himayesinde kalmalarına müsaade edilmiştir. Mesela Irak'ın İmadiye ilçesinin Nirve nahiyesine bağlı İlghi köyünden Kürt Fettullah oğlu Murathan, aynı köyden Nasturi Denha oğlu Yunan'ı 1939'da öldürerek, Yunan'ın karısı Kema ile üç çocuğunu da beraberine alıp Çukurca ilçesi Nezari Köyü muhtarı Cadir'in yanına sığınmışsa da suçluların iadesine ilişkin anlaşma gereğince Irak'a iade edilmiştir.[221]

Irak'tan Türkiye'ye yönelik bazı siyasi ilticalar da yaşanmıştır. Irak Eski Milli eğitim Bakanı Mahmut Hasan Selman, Irak'tan Roma'ya kaçmıştır. Roma'da bulunduğu sırada buranın bombardıman edilmesi üzerine Bulgaristan'a geçmiştir. Bulgaristan'dan da ailesi ile birlikte Türkiye'ye gelen Selman, Ağustos 1943'te siyasi mültecilik talebinde bulunmuştur. Bu talebi kabul edilerek Denizli'de iskân edilmiştir. Denizli'de ikamet etmekteyken, sağlık problemleri nedeniyle tedavi edilmek üzere İstanbul'a sevk edilen Selman, daha sonra İstanbul'da bulunan karısı ile çocuğunun Irak'a gönderilmesini talep etmiştir.[222]

Harita 6'da görüldüğü üzere, bu dönemde Türkiye'nin hemen hemen her iline Irak'tan göç yapılmıştır. Haritada beyaz gösterilen yerler genellikle henüz il olmadığı için, Iraklı göçmen bulunmadığı anlamına gelmemelidir. Mevcut verilerden anlaşıldığı kadarıyla en çok göç, sanayileşmenin en ilerde olduğu İstanbul'a yapılmıştır. İkinci sırada ise Kocaeli ve İzmir gibi sanayi ve sahil şehirleri gelmiştir. Bunun yanında Diyarbakır, İzmir ve Kocaeli illeriyle yaklaşık aynı göç oranına ulaşmıştır. Ankara, Konya, İçel, Şanlıurfa, Mardin, Van ve Tekirdağ'a yapılan göçler de ortalamanın üstünde seyretmiştir. Bu haritada dikkat çekici husus; Edirne'den Van'a, Muğla'dan Kars'a Türkiye'nin her bölgesinde ve birçok ilinde Iraklı göçmenlere rastlanmış olmasıdır. İşin ilginç tarafı; henüz Irak'ın bağımsızlığını kazanmasından 3 yıl geçmiş olmasına rağmen, Türkiye'de bu kadar çok Iraklının bulunmasıdır. Bu da aklımıza yeni kurulan rejimden memnun olmayanların Türkiye'ye göç etmiş olabileceği ihtimalini getirmektedir.

---

[221] N. Uzman, *Türkiye'nin*…, s. 206.
[222] N. Uzman, *Türkiye'nin*…, s. 207.

Harita 6. Türkiye'deki Irak doğumluların illere göre dağılımı (1935 GNS)
Kaynak: BİUM, *Türkiye İkinci....*

İkamet Mukavelenamesi'yle normale dönen Türkiye-Irak ilişkileri ne yazık ki çok uzun devam etmemiştir. 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını Irak Hükümeti, hem yanlış algılamış, hem de Türklere karşı bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Bağdat politikacıları Irak Türklerinin haklarına saygı gösterilmesi durumunda, Irak'ın kuzeyinin kaderi de Hatay gibi olur endişesine kapılmışlardır. Bu düşünceyle de çareyi hukuku çiğneyerek Irak Türk toplumunu sindirmekte veya Araplaştırmakta aramışlardır.[223]

2.4.2. Kürt Liderlerin Türkiye'ye Sığınmaları ve İskânları

İngiltere'nin Irak'ın kuzeyine yönelik politikaları Arnold J. Toynbee ve Mark Sykes'ın görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir. I. Dünya Savaşı'nın son günlerinde Toynbee tarafından öne sürülen tezde; Mezopotamya'da İngiltere denetiminde kurulacak bir Arap Devleti'nin güvenliği için, tıpkı Hindistan'ın kuzeybatı bölgesinde kurulan Afganistan örneğinde olduğu gibi, İngiltere denetiminde özerk bir tampon Kürt devleti kurulmalıydı. İngiliz yönetimi özerk bir Kürdistan devleti kurulmasında hemfikir olmakla birlikte, Kürt politikası doğurabilecek tutarlı bir karar verme mekanizmasını oluşturamamıştır. İngilizlerin Kürdistan planını hayata geçirmelerinde ciddi problemler ortaya çıkmıştır.

[223] B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 112.

İngiltere, Irak'tan ayrı, bağımsız bir Kürdistan projesinden 1921 yılında vazgeçmiştir. Zira Musul Vilayeti'ndeki Kürt bölgelerinin ayrılması, İngiliz mandası sona erdiğinde Irak'ın savunulmasını güçleştirebilirdi. O nedenle Kürtlerin, Irak içinde sürekli bir sorun kaynağı olarak yaşaması İngiltere'nin işine daha iyi yarayabilirdi. İngiltere, Kürt meselesinde izlenmiş olduğu bu politikayla hem bölgedeki barış ve düzeni sağlayacak, hem de gerektiğinde Kürt aşiretlerini kargaşaya sevk edecekti. Böylece bozulan istikrar ve emniyeti yeniden oluşturmak üzere kendi varlığını ve müdahalesini meşru kılacaktı. Buna karşılık Irak'taki en önemli mevcudiyet nedenini yerine getirmiş olacaktı: petrolü kontrol etmek.[224]Ayrıca Kürt nüfusunu her zaman İran ve Türkiye'ye karşı bir silah olarak kullanabilecekti.[225]

İngilizler Irak'ı işgal ettikten sonra Musul Bölgesi'nde hâkimiyeti sağlamak ve Süleymaniye'yi Türklerden kolayca geri almak için Şeyh Mahmut Berzenci'yi kullanmıştır. Lakin Berzenci 10 Ekim 1922'de bir Kürdistan hükümeti kurduğunu ilan etmiştir. Bölgeyi kontrolleri altına almak isteyen İngilizlerin harekete geçmesi üzerine Berzenci İran'a kaçmıştır.[226] İngilizler her ne kadar Şeyh Mahmut'u ülke dışına kovaladılarsa da, geride kalan bakiyelerini tamamen silememişlerdir. Berzenci Aşireti'nin başına Molla Ahmet gelmiştir.

Irak'ta 1927 yılında petrol üretimine başlanması ve bu petrolden daha çok yabancı şirketlerin faydalanması Irak'ta halkın milli duygularının artmasına ve halk arasında hükümete karşı gerginliklerin tırmanmasına yol açmıştır. Kral Faysal'ın İngilizlere karşı olan bu galeyanı örtbas etmek için, İngilizlerle yapılan 30 Haziran 1930 tarihli antlaşmaya son vermek istemesi üzerine Barzani Aşireti bir ayaklanma başlatmıştır. İsyan karşısında zor durumda kalan Faysal, ayaklanmayı bastırmak için İngilizlerden yardım istemiştir. İngilizler ise Faysal'ın bu tutumundan vazgeçmesi karşılığında yardım etmişler ve böylece ayaklanma sona ermiştir. Ayaklanmadan sonra Molla Ahmet Barzani Basra'ya sürülmüş, yerine Mustafa Barzani geçmiştir. Mustafa Barzani mücadeleye devam edince, hükümetle halk arasındaki gerginlik de hat safhaya çıkmıştır.[227]

---

[224] N. Yazıcı, *a.g.e.*,, s. 313-315.

[225] Moskova'dan Sir R. M. Hodgson tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 18 Haziran 1926 tarihli rapor: E3939/62/65, FO371/11464, No: 436.

[226] Turan Silleli, *1958'den Günümüze Türkiye-Irak İlişkileri*, (Süleyman Demirel Üniv. SBE, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2005, s. 48.

[227] Mesud Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*, (Çev.: Vahdettin İnce), İstanbul 2003, s. 47-51.

İngiltere, Irak ile 30 Haziran 1930'da yaptığı antlaşmayla 2 yıl içerisinde Irak'ın bağımsızlığını tanıyacağını belirtmiştir. Söz konusu antlaşmada Kürtlere vaat edilen imtiyazların yerine getirilmemiş olması tansiyonu iyice artırmıştır. Bunun üzerine İran'dan avdet eden Şeyh Mahmud Berzenci tekrar sahneye çıkmış ve aşiretleri ayaklandırmıştır. 6 Eylül 1930'da Süleymaniye oybirliğiyle parlamento seçimlerini boykot etmiştir. Polisin gösterici Kürtleri dağıtamayacağı anlaşılınca, şehre askeri birlikler girmiştir. Polis ve askerî birlikler halkı kurşunlamaya başlamıştır. Olayda 20 kadar Kürt öldürülmüş, birçok kişi de yaralanmıştır. Bu 6 Eylül günü tarihe "*Rojireş (Karagün)*" olarak geçmiştir.[228] Irak Hükümeti bir kez daha ayaklanmayı bastırmış ve Şeyh Mahmut Berzenci'yi tutuklayarak Nasıriye'ye sürgün etmiştir. Bu olaydan sonra bölgedeki Kürtçülük faaliyetleri Şeyh Ahmet Barzani tarafından sürdürülmüştür.

1931 yılında Ahmet Barzani Irak yönetimini tanımadığını ilan ederek, kardeşi Molla Mustafa Barzani'yle birlikte hükümete karşı silahlı mukavemete girişmiştir. Fakat Barzani kardeşler Irak yönetimi karşısında fazla direnememişler ve gördükleri baskı üzerine Türkiye'den sığınma talep etmişlerdir. Barzani'nin sığınma talebiyle ilgili I. Umum Müfettişliği'nin yazısı şöyledir: "*…Hakkâri Vilayeti'nden alınan şifrede Barzan Şeyhi'nin Irak'tan gördüğü tazyik üzerine hududumuza yakın bir mahalden gönderdiği mektupta hükümetimize hizmete hazır olduğu ve bir mukabele dahi yapabileceğinden bahsetmektedir.… Merkumun toprağımıza karşı alacağı vaziyet ve suret-i hareketi ehemmiyetle takip olunmaktadır. Hududumuz içinde bir yerde barınma muhtemeldir. Havaların gayet fena olması ve tamamıyla kar kaplaması sebebiyle Kolorduca kati bir hareket yapılmasına imkân görülmemekte ve maa-haza her ihtimale karşı tarassut yaptırılmaktadır. Alınacak sağlam malumat üzerine toprağımıza girdiği anlaşılırsa münasip zamanda veya mevsiminde ansızın tedibine tevessül edilmesi esnasında kolordu ile mutabık kılınmıştır.*"

Yazıdan da anlaşılacağı üzere; Şeyh Ahmet Barzani, Irak'tan gördüğü baskı nedeniyle Türkiye'ye gelerek hizmet etmek istemiş ve gerekirse anlaşma yapabileceğini bildirmiştir. Fakat Barzani'nin talebine Türkiye sıcak bakmamış ve gözetlemede kalma kararı almıştır. Barzani ayaklanması, İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne bağlı uçakların giriştiği harekât ile bastırılmıştır. Bombardımanlarda çok sayıda Kürt hayatını

---

[228] Şakire Xıdoye Mıhoyan, *İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu*, İstanbul 1998, s. 79-81.

kaybetmiş, 1.365 ev yerle bir edilmiştir. Şeyh Ahmed Barzani ise rüfekasıyla birlikte Irak-Türkiye sınırındaki Girana Köyü'nden Türkiye'ye geçmiştir.[229]

Başta aşiret reisi Şeyh Ahmed olmak üzere 1.700 Kürt,[230] 22 Haziran 1932'de hükümetin verdiği özel bir izinle Hakkâri'nin Şemdinli İlçesi'nin Ziti Bölgesi'nden Türkiye'ye sığınmıştır. 1700 kişilik sığınmacı grubu ellerinde silahları ve malzemeleriyle Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk askerlerine teslim olmuştur. Sığınmacıların bir bölümü önce Yüksekova'ya, oradan da Eskişehir'e götürülmüştür.[231] Türkiye'ye sığınanlar arasında, 1914 yılında Osmanlı yönetimi tarafından Musul'da idam edilen Şeyh Abdüsselam'ın çocukları da vardır.[232] Sığınmacılar misafirperverlik ve teslim olana dokunmama geleneği ile karşılanmıştır. Bunu yıllar sonra Molla Mustafa Barzani şöyle itiraf etmiştir: "*-Biz Türkiye'de asılmayı bekliyorduk. Fakat Türkiye'de beklediğimiz akıbet bizi karşılamadı… Nitekim orada iyi muamele gördük.*"[233]

Türk yetkilileri, kendilerine sığınan Şeyh Ahmed Barzani, Hacı Tahir Amidi ve Ali Mıh Barzani'yi Ankara'ya götürmüştür. Molla Mustafa Barzani, Muhammed Sadık, Babo ve Abdüsselam'ın aileleri ise Erzurum'a nakledilmiştir. Barzaniler, Türkiye'de yaklaşık 10 ay kalmıştır. Sığınmacıların önemli bir kısmı da Muş civarına yerleştirilmiştir.[234] Erzurum yöresinde ikamet eden Molla Mustafa Barzani ve yakınları, 1934 yılında Irak'ta genel af çıkarılması üzerine tekrar Hakkâri yoluyla ülkelerine dönmüştür. Ankara'da bulunan Şeyh Ahmed Barzani ise İngilizlere teslim edilmiştir.[235]

İngilizler, Türk makamlarının kendilerine teslim ettikleri Barzanileri Süleymaniye'ye sürgüne göndererek 1930'lu yıllarda da Irak'ı fiilen yönetmeye devam etmişlerdir. Barzani ailesini etkisiz kılmak için Türkiye'den dönen başta Molla Mustafa olmak üzere aşiretin ileri gelenlerini, ülkenin çeşitli yerlerinde göz hapsinde

---

[229] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 39; Ali Kerküklü, *Oyun İçinde Oyun Kerkük*, İstanbul 2006, s. 143.

[230] Sığınmacıların sayısını Hulusi Turgut "*yaklaşık 200 kişi*" şeklinde tanımlamıştır. Buna mukabil Ali Kerküklü, 1.700 mültecinin silah ve malzemeleriyle birlikte Şükrü Kanatlı'ya teslim olduğunu yazmıştır. Burada Kerküklü'nün verdiği detaylı bilginin daha doğru olma ihtimali yüksektir.

[231] Rafet Ballı, *Kürt Dosyası*, İstanbul 1991, s. 432.

[232] Hulûsi, Turgut, *Barzani Olayı*, İstanbul 2008, s. 394.

[233] A. Kerküklü, *a.g.e.*, s. 143.

[234] R. Ballı, *a.g.e.*, s. 432.

[235] H. Turgut, *a.g.e.*, s. 394; Kıvanç Galip Över, *Vaad Edilmiş Topraklarda Ölüm Kokusu-Kuzey Irak Dosyası*, İstanbul 2007, s. 60; William Eagleton, *Barzani ve Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*, (Çev.: Doğan Kılıç Şeyhhasananlı), İstanbul 1968, s. 70-71.

tutmuşlardır. Bu isyancı aileyle bir türlü baş edemeyeceğini anlayan İngilizler, onları 1940 yılında Süleymaniye kentine sürgün etmişler ve Şeyh Ahmet'i tutuklamışlardır.[236]

Bu yıllarda Irak'taki durumun kendileri aleyhine geliştiğini gören "*Goyan (Artoşi)*" mültecilerinin büyük bir çoğunluğu, Ankara'yla görüşerek tekrar köylerine dönmek istemiştir. Ancak, Türk Hükümeti asi ve ihtilalci olarak gördüğü bazı mültecileri hiçbir şekilde affetmemiş ve ülkeye sokmamıştır. Bir zamanlar Türkiye'den Irak'a iltica etmiş olan bu mültecilerin talebi reddedilerek, Irak'ta kalmaya mecbur edilmiştir.

Türkiye-Irak sınırındaki bu hareketlilikler üzerine alınan çift taraflı tedbirler özellikle Irak tarafından artırılmıştır. İngiltere, Türk Hükümeti'nin kendi toprakları içinde savaş açtığı Kürt unsurlarına barınak sağlamama yönünde çok kararlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca sınırlarını Kürtlerin yanı sıra, sürülerini yazın sınırın kuzeyinde, kışın güneyinde otlatmaya gelen köylülere de kapattığını bildirmiştir. Kürt mültecilerin Türkiye'ye göçlerinin önlenmesi konusunda herhangi bir sorumluluk kabul etmeyen Bağdat, Ankara'ya verdiği notayla; Türkiye'den gelen mültecilerin sınır ihlali yapmış olarak kabul edileceğini bildirmiş, bu geçişler esnasında silahsız olmaları gerektiğine de dikkat çekmiştir.[237]

2.4.3. Göç Açısından Irak Türklerinin Durumu

Irak Türklerinin Türkiye'ye göç etmeleri, yaşadıkları çeşitli problemlerle doğrudan alakalıdır. Çünkü Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra Irak Türklerinin yüzü bir türlü gülmemiştir. Bağımsızlık döneminde de Türklere baskı, zulüm ve asimilasyon uygulanmıştır.[238] 1921'de Irak'ın ilk anayasası Arapça, Kürtçe ve Türkçe olarak basılmıştır. 1933'te yapılan değişikliklerle Arapça, ülkenin resmî dili sayılmıştır. Özel yasa hükümleri göz önüne alınarak 74 numaralı karara göre 1931'de Kerkük ve Erbil gibi çoğunluğu Türk olan bölgelerin mahkeme ve okullarında Türkçe konuşulması karara bağlanmıştı.[239] Ancak uygulamada bu haklardan yararlanamamışlardır. Özellikle eğitim alanındaki engellemeler nedeniyle birçok öğrenci Türkiye'ye gitmek zorunda

---

[236] H. Turgut, *a.g.e.*, s. 394.
[237] N. Yazıcı, *a.g.e.*, s. 323.
[238] S. Marufoğlu, a.g.m., s. 606; M. Demirel, *a.g.t.*, s. 30.
[239] Erşat Hürmüzlü, *Irak Türkleri: Irak'ta Yaşayan Türklerin Tarihi, Soyları ve Bölgede Yerleşme Merhaleleri Hakkında Özet Bir Araştırma*, Irak Milli Türkmen Partisi, Ankara 1994, s. 31. T. Tufan, *a.g.t.*, s. 26.

kalmıştır. Örneğin Bağdat Üniversitesi'ne 1954-55 yılına kadar Türk öğrenci alınmamıştır. [240]

1933'de Kral Faysal'ın ölümünden sonra Irak'ta kabile kavgaları, Alman ve İngiliz yandaşlarının darbeleri birbirini izlemiştir. Türkiye'deki reformlar, Iraklı milliyetçileri de etkilemiş, sosyalizmi ve demokrasiyi savunan Ahali Partisi kurulmuştur. Bu partiyi bazı subaylar da desteklemiştir. Bu subaylardan General Bekir Sıtkı ve Hikmet Süleyman,[241] Ekim 1936'da askeri bir darbe yaparak hükümeti devirmişlerdir. Bu askeri hükümet Türkiye taraftarıydı ve 8 Temmuz 1937'deki Saadabat Paktı'nın yapılmasında büyük rol oynamıştır. General Bekir Sıtkı'nın Ağustos 1937'de Musul'da öldürülmesi üzerine, Irak'ın idaresi İngiliz taraftarı Nuri Sait'in eline geçmiştir.[242]

Nuri Sait'in Türklere kızgınlığı Saadabat Paktı'nın imzası için Kerkük'ten geçen Türkiye heyetinin coşkun bir şekilde karşılanmasıyla bir kat daha artmıştır. Türk heyetiyle birlikte Kerkük'e gelen Nuri Said Paşa Bağdat'a dönüşünde verdiği raporunda; geçmişte Abbasilerin Türklerin nüfuzu altına girdiği gibi, Türklerin Irak'ı ele geçirebileceklerini dolayısıyla daima baskı altında tutulmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye'den gelen hiçbir Türk heyeti Kerkük'e sokulmamıştır. Bu arada, Türk heyetini karşılayan ve sevincinden heyetin kaldığı otelin etrafında sabahlayan yüzlerce kişi tutuklanmış, işkence görmüş ve sürgün edilmiştir. Türk gazetelerinin ve gazetecilerinin Irak'a sokulması yasaklanmıştır.[243]

Türk dostu olarak tanıtılan Nuri Sait zamanında Kerkük'e atanan Tahsin Askeri, Mustafa Karadağ ve Reşit Necip gibi Kürt valiler Türklere kan kusturmuştur.[244] 1932'de 70 kadar Türkmen öğretmen Arap bölgelerine sürülmüştür. Yine aynı yıl bütün Türk bölgelerinde ve tüm okullarda Arapça eğitim yapılması kararlaştırılmıştır. Böylece günümüze kadar, Türk bölgesinde Arapça tedrisat yapılmaya başlanmıştır. Nuri Sait ve

---

[240] Haluk Çay, "Kerkük Türklüğü", *Ötüken*, S. 7, Temmuz 1975, s. 11; A. Çay, "Irak Türklerinin...", s. 27.

[241] 1936 yılında Kölemen Türklerinden ve Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın kardeşi olan Hikmet Süleyman, yapılan askeri bir darbe sonucu hükümet başkanı olmuştur. Hikmet Süleyman iki yıl sonra istifa edince, Irak Türklerine verilmiş olan haklar da kaldırılmaya başlamıştır. Bu darbe, bundan sonraki darbelere kapı aralamış olması açısından da önemlidir. S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 209; M. Atalar, *a.g.t.*, s. 45; Mark Heller, "Politics and the Military in Iraq and Jordan 1920-1958", *Armed Forces and Society*, V. 4, November 1977, s. 75.

[242] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Ankara [t.y.], s. 202-203; İsmail Soysal, *Tarihçe ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C. I, Ankara 2000, s. 584-587.

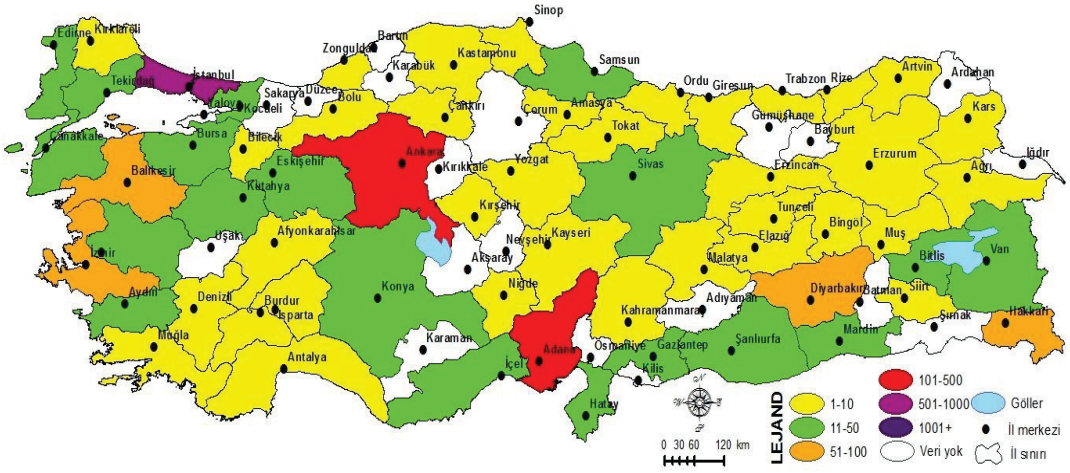
[243] Ş. Koçsoy, *a.g.t.*, s. 209-210; M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 107-108; S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 209.

[244] H. Çay, "Kerkük Türklüğü", s. 11; S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 212.

Kral Gazi dönemlerinde Türklere türlü ezalar yapılmıştır. Türklere üst düzey idari görevler verilmemiş, Harbiye'ye girmeleri engellenmiş, hele kurmay olmaları asla mümkün olmamıştır. Türklerin yaşadıkları bölgelere Kürt idareciler ve belediye başkanları atanmıştır. Petrol şirketlerine Ermeni, Asurî ve Kürtler yerleştirilirken, Türkler buralara işçi bile olamamıştır. Birçok Kürt genci Londra'ya gönderilerek burada kendilerine Türk düşmanlığı aşılanmış, döndüklerinde Türklerin başına idareci olarak görevlendirilmişlerdir.[245]

Ülkelerinde yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle Irak Türkleri, Türkiye-Irak anlaşmalarının sunduğu imkânları değerlendirerek vatandaşlık, eğitim, ticaret gibi çeşitli vesilelerle Türkiye'ye gelmişlerdir. Bunun haricinde, o tarihlerden günümüze kadar gayrı resmi gelişler de devam etmiştir.[246]

Harita 7'de görüldüğü üzere; krallık döneminde Türkiye'ye yapılan göçlerde en çok İstanbul tercih edilmiştir. İkinci tercih edilen iller arasında Ankara ve Adana gelmiştir. Balıkesir, İzmir, Diyarbakır ve Hakkâri illerine yapılan göçler de ortalamanın üstünde seyretmiştir. Haritada İçel ve Van'daki Iraklı sayısının 1935 verilerine göre azaldığı gözlemlenmiştir. Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ise sınıra yakınlık veya etnik bağımlılık gibi nedenlerle, göç miktarının korunduğu söylenilebilir.

Harita 7. Türkiye'deki Irak doğumluların illere göre dağılımı (1945 GNS)

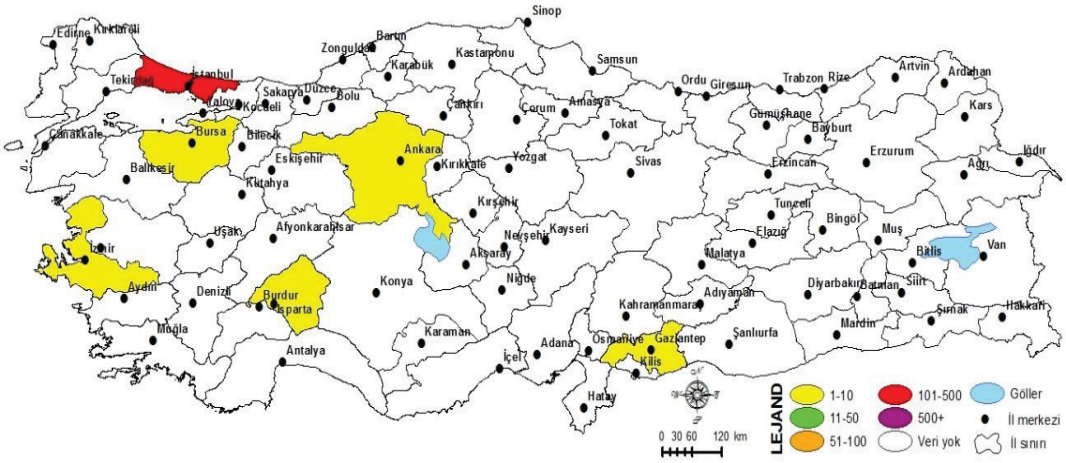
Kaynak: BİGM, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1950.

---

[245] E. Yakuboğlu, *Irak Türkleri*, s. 19; M. Saray, *Türkiye ve Yakın...*, s. 107; Ş. Koçsoy, *a.g.t.*, s. 208; Ş. Bağbozan, *a.g.t.*, s. 46.

[246] E. Tok, *a.g.t.,* s. 2.

Harita 8'de ise henüz Türk vatandaşlığına geçmemiş veya turist olarak Türkiye'de bulunan Iraklı sayıları verilmiştir. Eldeki veriler, Şekil-13'teki bilgilerin doğruluğunu teyit etmesi açısından önemlidir. Zira Türkiye'de bulunan Irak tabiiyetlilerin sayısı, Türk vatandaşlığına geçmek üzere olan kişiler olarak yorumlanabilir. Çünkü Türkiye'de her 5 yılda bir yapılan GNS'ler, bir önceki dönemde dış ülkeden gelen yabancı uyruklulardan vatandaşlık almış olanların, nüfus sayımında "*Türk vatandaşı*" olarak sayıldıklarını göstermiştir. Bu doğrultuda, en çok Iraklı'ya yine İstanbul'da rastlanmıştır.

Harita 8. Türkiye'deki Irak Tabiiyetlilerin İllere Göre Dağılımı (1945 GNS)

Kaynak: BİGM, *21 Ekim 1945…*, Ankara 1950.

Türkiye ile Irak arasındaki dostluk münasebetleri üst düzeye çıkarılmışken, Irak'ta Türklere karşı böyle acımasız bir politika benimsenmesinin arkasında yatan en önemli nedenlerden biri de Hatay'ın Türkiye'ye katılması olmuştur. Türkiye'nin Hatay davasını Bağdat yanlış algılamış ve yanlış yorumlamıştır. Kerkük Bölgesi'nin Hatay ile aynı kaderi yaşayacağından endişe eden Irak yönetimi, Irak Türklerinin haklarını birer birer ortadan kaldırmıştır.[247]

Kral Gazi ile Başbakan Nuri Sait, Türkmenlere karşı kademeli olarak asimilasyon politikası uygulamıştır. Genel olarak bölgenin Araplaştırılması ve buradaki millî dokunun değiştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Hükümet bu esaslar dâhilinde, Kerkük'ün güney batısında bulunan Huvayca Ovası'na Arap aşiretleri yerleştirmek için "*Huvayca Sulama Projesi*"ni hayata geçirmiştir. Bu proje kapsamında, araziler sadece

[247] H. Celepoğlu, *a.g.t.*, s. 89.

Ubeyd ve Cubur Aşiretleri gibi Arap kabilelerine dağıtılmıştır.[248] Türklerin arazileri ise hükümet tarafından istimlak edilmiştir. Bu olay, kraliyet dönemi ve sonrasında hükümetlerin uyguladığı "Arapların ve Kürtlerin Kerkük'e yerleştirilmeleri" sürecinin başlangıcı olmuştur.[249]

1936-1958 yılları arasında Türklere, kültürel ve sosyal faaliyet gösteren dernek kurmak, Türkçe yayın yapmak gibi çok kati yasaklar getirilmiştir. Bu yıllar, Türkler açısından tam manasıyla "*Karanlık Dönem*" olmuştur.[250] Çünkü bu yıllarda Türkler sürgün, tutuklama ve ölümlere varacak kadar, zulüm ve haksızlıklara maruz kalmışlardır.[251] Yasin Haşimî Hükümeti zamanında da Türkler baskıdan nasibini fazlasıyla almıştır. En basitinden, Türkçe eğitim verilmesini yasaklamıştı ve Türk haklarını talep edenler hemen tutuklanmıştır.[252]

Irak Türkleri üzerindeki baskılar kısmen Bağdat Paktı'ndan sonra kalkmıştır. Bağdat Paktının en büyük taraftarı hiç şüphesiz Irak Türkleridir. Bu paktın imzalandığı gün Nuri Said Paşa'ya çekilen tebrik telgraflarının % 90'ı Kerkük'ten gönderilmiştir.[253] Pakt imzalanmadan hemen önce, Türklere yapılan baskılar had safhaya ulaşmıştı.

Ülkelerinde yaşadıkları çeşitli problemler dolayısıyla pek çok Iraklı Türkiye'ye göç etmiştir. Remzi Doğuelli de bunlara verilebilecek örneklerden biridir. Türkiye'deki demokratik ve özgürlük ortamını Doğuelli şöyle dile getirmektedir: "*Efendim ben aslen Kerküklüyüm ve bütün akrabayı taallukatımın da Kerküklüdür. Atatürk devrinde ben 11 yaşında iken Türkiye'ye geldim, okudum. 30 senelik de devlet hizmetinde çalışıyorum. Türk vatandaşıyım. Halen de İstanbul'da çalışmaktayım… Bugün Türkiye'de bir Rum cemaati var ki, dünyanın hiçbir yerinde bu kadar geniş hürriyete sahip değildir. Biz bunların elde ettikleri hürriyetlerin onda birine dahi razıyız.*"[254]

Irak Türkleri arasında efsane bir isim olan Enver Yakuboğlu da Türkiye'de insana değer verildiğini, buna karşılık Irak'ta baskı altında tutulduğunu şu sözlerle ifade

---

[248] Mehmet Akif Ünverdi, *XX. Yüzyılda Kuzey Irak*, (HÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1996, s. 159-160.

[249] Selçuk Yılmaz, *Irak Türkmenlerine Yapılan Katliamlar ve Bunun Türk Kamuoyuna Yansımaları (1924-1959)*, (AÜ. TİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 32.

[250] S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 209; Iraq Human Rights Center, *a.g.e.*, s. 24; M. Demirel, *a.g.t.*, s. 30.

[251] Suphi Saatçi, "Mazlum Irak Türkmenleri Desteklenmelidir", *Türk Yurdu*, C. XIII, S. 65, Ocak 1993, s. 12.

[252] K. Türkmenoğlu, *a.g.e.*, s. 34; Mofak Salman Kerküklü, *Brief History of Iraqi Turkmen*, İstanbul 2004, s. 112; Ahmet Türkeli, "Kerkük Türkleri ve Dertleri", *Bulak*, S. 5, Temmuz 1959, s. 5; Z. Fahri Fındıkoğlu, "Türkiye Göçmen Dernekleri Federasyonu ve Meseleleri", Türk Yurdu, S. 252, Ankara Ocak 1956, "Türkiye Göçmen...", s. 492.

[253] Enver Yakuboğlu, "Bağdat'taki Kanlı İhtilal ve Irak Türkleri", *Havadis*, 19 Temmuz 1958.

[254] Abdi İpekçi, "Remzi Doğuelli: Irak Türkleri", *Milliyet*, 12 Ekim 1970.

etmiştir: "*1956 ve 1957 yıllarında, doğduğum Kerkük şehrini ziyaret maksadıyla Irak'a gittiğim sıralarda, Irak polisi tarafından bir casus gibi takip edildiğimi ve hemşerilerimin benimle vaki temasları esnasında yüzlerinde beliren endişeleri hatırladıkça bu sahte Türk dostu Nuri Essait ve onun emrindeki idarecilerin hakiki veçhelerini unutmak benim için mümkün olmayan bir keyfiyettir.*"[255]

2.4.4. Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması (29 Mart 1946)

II. Dünya Savaşı'nın sonrasındaki şartlar, Türkiye ile Irak'ı birbirine yaklaştırmıştır. Yayılmacı Sovyet tehdidi karşısında her iki devlet, işbirliği yapacak dost aramıştır. Karşılıklı dostluk tavırları üzerine Irak Saltanat Naibi Abdülillah ve Sabık Başbakan Nuri Said, 15-20 Eylül 1945'te Türkiye'ye gelmiştir. Bunu 6 ay sonra Nuri Said Paşa'nın yanındaki bir heyetle tekrar Türkiye'ye gelmesi izlemiştir. Yapılan karşılıklı görüşmelerden sonra 29 Mart 1946 tarihinde "*Türkiye- Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması*" yapılmıştır. Antlaşmaya ek olarak bir de "*Eğitim-Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü*" imzalanmıştır.[256]

Eğitim-Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü'yle; Türkiye ve Irak okullarınca verilen bütün diplomaların karşılıklı olarak denkliği tanınmıştır. Ayrıca Türkiye'deki ticaret okullarında Arapça, Irak'taki ticaret okullarında da Türkçe okutulması kararlaştırılmıştır. Öğretmen ve akademisyen değişimi de karşılıklı olarak hükme bağlanmıştır. Mamafih; kültür haftaları tertibi, enstitü ve kurslardan karşılıklı faydalanma, Ankara ve İstanbul üniversitelerinde Arap Dili ve Edebiyatı Enstitüleri ile Bağdat'ta Türk Dili ve Enstitüsü açmak, öğrencilere parasız konaklama, ortak radyo yayınları, gazete, dergi, sinema ile tanıtıcı faaliyetler gibi 28 konuda işbirliği belirtilmiştir. Bu protokol, Irak Türklerine yeni ufuklar açmış ve önemli kazanımlar sağlamıştır.[257] Sonuçta 1950 ve 1960'larda birçok Türkmen öğrenci Türkiye'de okuma izninden yararlanmıştır. 1932 yılındaki İkamet Mukavelenâmesi ile birlikte, Türkiye'ye okumaya gelen Irak vatandaşlarının Türkiye'de yerleşimi kolaylaşmıştır.[258]

---

[255] Enver Yakuboğlu, "Irak Anayasası ve Türkler", *Yeni İstanbul*, 24 Nisan 1962.

[256] TC., "Türkiye ile Irak Arasında İmza Edilen Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması ile Bu Antlaşmaya Ek Protokol ve Sözleşmelerin Onanması Hakkında Kanun: 5130", *Düstur*, Trp. III, C. 28, 5 Eylül 1947, s. 817; E. Tok, *a.g.t.,* s. 40.

[257] E. Tok, *a.g.t.,* s. 40; TC., "Türkiye ile Irak...", s. 825; Antlaşma maddeleri için Bkz.: R. Yazıcı, *a.g.e.*, s. 146-147; Refet Yinanç, "Türk-Irak İlişkileri ve Irak Türkleri", *İkinci Irak Türkleri Sempozyumu*, (9 Temmuz 1989-Ankara), Ankara 1989, s. 32.

[258] D. Danış, "Integration in Limbo...", s. 512; Didem Danış-Damla Bayraktar, *Irak'tan Irağa: 2003 Sonrası Irak'tan Komşu Ülkelere ve Türkiye'ye Yönelik Göçler*, Ankara Kasım 2010, s. 20.

1946'da imzalanan *Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü* neticesinde, Irak Türkleri Türkiye'ye daha yoğun olarak gelmeye başlamıştır. O dönemde İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) ile Ankara Üniversitesi (AÜ.) Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin dışındaki üniversitelere sınavsız girilmesi, Türkmen öğrencilerin Türkiye'ye gelişini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda 1950'li ve 1960'lı yıllarda Türkiye'ye gelen öğrencilerin Irak'ta üniversiteye girmek için yeterli ortalamayı tutturamayan zengin ailelerin çocukları olduğu belirtilmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Türklerin anadil eğitimi alamaması ve Arapçayı yeterli derecede öğrenememeleri bu sonucu doğurmuştur.[259]

Irak Türkleri açısından büyük önem taşıyan Türkiye-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması ve ekleri, 5 Eylül 1947 tarih ve 5130 sayılı kanunla onaylanmıştır. Onay belgeleri 10 Mayıs 1948'de Bağdat'a teati edilmiş ve aynı gün yürürlüğe girmiştir. Antlaşma 580 numarasıyla BM'ye tescil ettirilmiş ve örgütün antlaşmalar külliyatı olan United Nations Treaty Series'te yayımlanmıştır.[260]

Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü, Irak Türklerine yepyeni ufuklar açmış ve pek çok kazanımlar sağlamıştır. Irak okullarının verdiği bütün diplomalar Türkiye'de geçerli sayılınca, diplomasını alan Iraklı gençler Türkiye'ye akın etmeye ve Türk okullarına girmeye başlamıştır. Iraklı Arap ve Kürt öğrenciler Türkçe öğrenmek için zaman harcarken, Iraklı soydaş öğrenciler anadilleri sayesinde onlara fark atmış ve Türk okullarında daha başarı sağlamışlardır. Türkiye'de Türk bursuyla parasız yatılı okuma olanaklarına kavuşmuşlardır. Daha sonra Irak'tan dalga dalga yeni öğrenciler gelmiştir. O yıllarda Türkiye'de okumak Kıbrıs Türkleri dışında, sadece Irak Türklerine tanınmış bir imtiyazdı.[261]

1950'li yıllardan itibaren eğitim için Türkiye'ye gelen Iraklı Türkler, tıp, mühendislik, hukuk ve eczacılık gibi dallarda üniversite eğitimi almıştır. Bu dönemde İstanbul'a gelen ve çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu Iraklı göçmenler, üniversitelerin bulunduğu Aksaray, Fatih, Fındıkzâde hattına yerleşerek bu bölgede ufak bir Türkmen topluluğu oluşturmuşlardır. Türkmenlerin İstanbul'da artan nüfusunun bir yansıması olarak, 1959 yılında *Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti* (ITKYC) kurulmuştur. Bugün Aksaray'da hizmet vermekte olan dernek İstanbul'daki Türkmen

---

[259] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik...*, s. 8; D. Danış, "Integration in Limbo...", s. 513.
[260] B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 116; *Resmî Gazete*, 12 Eylül 1947, S. 6705; *Düstur*, Trp. III, C. 28, s. 580 vd.
[261] B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 118-120; Y. Kaya, *a.g.t.*, s. 84.

varlığının önemli merkezlerinden biri olmuştur.[262] Bu cemiyetin kuruluşu sırasında Enver Yakuboğlu'nun verdiği malumat çok önemlidir. Yakuboğlu, Türkiye'de 300.000 civarında Irak Türkünün mevcudiyetinden söz etmiştir. Hatta derneğin kuruluşunun asıl amacının bu büyük kitle arasındaki diyaloğu ve irtibatı sağlamak olduğunu belirtmiştir.[263] Türkiye'deki Irak Türklerinin önemli liderlerinden biri olan ve onların her türlü problemiyle yakından ilgilenen Av. Enver Yakuboğlu'nun verdiği sayı birinci elden bir kaynaktır. Bundan dolayı verdiği 300.000 sayısının yerinde bir tespit olma ihtimali kuvvetlidir.

1946 antlaşmasının sağladığı hak ile Türkiye'ye eğitim görmeye gelen birçok örnek şahıs vardır. Bunlar arasında İhsan Doğramacı zikredilebilir. Eğitim-öğretimde tanınan bu imkânı değerlendirerek, tahsil için Türkiye'ye gelenler arasında Irak Türkleri içerisinde mücadeleci kimliği, mütevazı kişiliği, idealist yaşam tarzıyla İzzettin Kerkük öne çıkmıştır. Türkiye'de Irak Türklüğü ile ilgili yayının yok denecek kadar az olduğu 1950'li yıllardan günümüze, bütün aktivitesini Irak Türklüğüne hasreden İzzettin Kerkük, hayatını davasına adamış bir kişidir. Irak Türkleri adına yaptığı hizmetler Türkiye'de hep ilk örnekler olmuştur.[264]

İzzettin Kerkük, Türkiye'ye gelişini şöyle anlatmaktadır: "*1948-49 ders yılının sonunda liseden mezun olup, dönem arkadaşlarımdan Necdet Sevimli ve Nazım Ömer (Özgün) ile birlikte 13 Eylül günü Musul'a, oradan da Toros Ekspresiyle Türkiye'ye hareket ettik. İstanbul'da Sirkeci'de Tramvay Caddesi üzerinde Nazım Ömer'in amcası Ali Galip Bey'in tavsiyesine uyarak "Yeni Trakya" isimli küçük bir otele yerleştik... Müteakip günlerde Cevat Kadıoğlu arkadaşımız da bize katıldı. İstanbul'a geldiğimizin ilk haftasında İngiliz lirası % 40 oranında değer yitirince, parasal yönden büyük kayba uğramıştık. Zira Türkiye'ye gelirken paralarımızın büyük bölümünün İngiliz lirası olarak kredi mektubu şeklinde transfer yaptırmış ve henüz TL'ye çevirememiştik. Bazen arkadaşlar bu yüzden tahsillerini yarıda bırakıp geri dönmek mecburiyetinde kalmışlardı.*

İlk işimiz üniversiteye kayıtlarımızı yaptırıp öğrenci yurduna yerleşmek oldu. Böylece otelden kurtulmuş olduk. Topluca Beyazıt'taki yurda kaydolduk. Üniversite içinde olan ve aynı yurtta kalan Halil Taha, Ahmet Enver, Vahdettin Ketene, Fatih

---

[262] Didem Danış, "Iraklı Göçmenler", *İstanbullaşmak: Olgular, Sorunsallar, Metaforlar*, (Haz.: Pelin Derviş vd.), İstanbul 2009, s. 120.
[263] *Cumhuriyet*, 17 Mart 1959.
[264] E. Tok, *a.g.t.,* s. 41-46.

Abdulgani (Ertürk), Yunus Osman, Sadullah Ahmet ve Ahmet Kurut ağabeyler, bize manevî destek oldular. Bizden önce tahsil için Türkiye'ye gelenler, umumiyetle Tıp, Ziraat, Eczacılık, Orman fakülteleri ile Robert Kolej ve İstanbul Teknik Üniversitesini tercih ederlerdi. İktisat Fakültesine yazıldık. Giriş sınavı olmadığı için doğrudan kaydımızı yaptırdık. O tarihlerde Türkiye'de ikisi İstanbul'da, biri de Ankara'da olmak üzere topu topu 3 üniversite vardı. İstanbul'un nüfusu ise 750 bin civarında idi."[265] İzzettin Kerkük'ün verdiği bilgiler, Türkiye'ye daha önce yapılan göçlere delalet etmiştir. Ayrıca Iraklı öğrencilerin öğrenim için Türkiye'ye geldiklerinde ne tür sorunlar yaşadıkları ve nasıl karşılandıkları gibi pek çok hususu da aydınlatmıştır. Bununla birlikte Türk dünyasına katkılar sağlayan abidevi şahısların eğitiminde 1946 protokolünün ne denli önemli olduğunu bizlere göstermiştir.

Irak'tan Türkiye'ye gelenlerden biri de Mehmet Sait Ketene'dir. Ketene, Türkiye macerasını şöyle ifade etmiştir: "*Ben 1948 Eylülde ağabeyim Vahdettin ile birlikte Toros trenine binerken Musul'dan Ankara'ya doğru hareket ettik. Yolculuğumuz 3 gün sürmüştü. Ankara'ya ulaştığımızda Ulus'ta Tan Oteli'ne yerleştik. 1949-1950 eğitim-öğretim döneminde Ankara'da bulunan Türkmen öğrenci sayısı artmıştı. Ziraat ve tıp Fakültelerinde toplam 15 kişi olmuştuk. 25 Şubat 1950'de Ankara'da bulunan mevcut Türkmenler Ziraat Fakültesi'nin bir dershanesinde toplanarak iş birliği konularında görüşlerimizi paylaştık. Toplantıya katılanlar arasında Cemal Mustafa, Kasım Salihi, Ahmet Terzi, Enver Ali ve Nizamettin Arif de vardı. Amacımız aramızdaki yardımlaşmayı geliştirmek ve Irak Türkmenlerini Türkiye'de daha yakından tanıtmaktı.*

Türkiye'deki öğrenimim süresince milliyetçiliğin önemi ve bilimsel olarak savunmasını öğrendim. Ayrıca Türk tarihi, kültür, edebiyatı ve folkloru hakkında da çok bilgi sahibi olmuştum. En güzel kazançlarımdan biri de belki de çok fazla milliyetçi dost ve arkadaş edinmem olmuştu. 1970'lerde toplam kitaplarım 5.000'den daha fazlaydı. Ama ne yazık ki 1978'de Bağdat'tan kaçmak zorunda kaldığımızda bu değerli kütüphane Baas Partisi eline geçmemesi için yakıldı.[266] *... 1983-1984 yılları içinde Kanada'ya muhacir olarak kabul olduktan sonra ailem ile burada yerleşmek istedim. Mecburen Türkiye'de iş kurmayı kararlaştırıp faaliyete geçtim. Libya Milli Tarım*

[265] İzzettin Kerkük, "Kerkük Hatıraları-IV", *Kardaşlık*, Y. 13, S. 51, Temmuz-Eylül 2011, s. 8.
[266] Mehmet Sait Ketene, *Bir Irak Türkmeni Olarak Anılarım*, Ankara 2004, s. 33-45.

Danışmanlık Bürosundan 1984 başında ilişkimi kestikten sonra, Ankara-Kızılay'da aldığım dairede Tarım Orman Danışmalık Bürosunu açtım."[267]

Türkiye'de eğitim için Kerkük'ten gelenlere bir örnek de Diyala Milletvekili Hasan Özmen'dir. Özmen Türkiye'ye gelişini şu şekilde açıklamaktadır: "*Aslen Kerküklüyüm. Ben doğduğumda yani 1956'da Karatepe Kerkük'e bağlıydı. İlk, orta ve lise tahsilimi Kerkük'te tamamlayarak Ekim 1975 yılında yükseköğrenim için Türkiye'ye geldim. İki yıl ODTÜ'de okuduktan sonra buradan ayrılarak 1977 yılında, daha sonra Çukurova Üniversitesi ile birleşen Adana Mühendislik Yüksek Okulu İnşaat Mühendisliği Bölümüne girdim ve 1982 yılında mezun oldum. Özel sektörde faaliyet gösteren muhtelif şirketlerde Şantiye Mühendisi ve Şantiye Şefi olarak görev yaptım*."[268]

Bahsedilen yıllarda Türkiye'ye yapılan öğrenci göçlerini Didem Danış, Kemal Beyatlı ile 22 Nisan 2005'te yaptığı şu röportajla açıklığa kavuşturmuştur. Beyatlı burada şu ifadeleri kullanmıştır: "*Iraklı aileler bu dönemde Irak ekonomisinin elverişliliği yüzünden Türkiye'ye okumaya gönderdikleri çocuklarını kolayca finanse edebiliyorlardı.. Bir Irak Dinarı, 3.30 $'a eşitti ve orta gelirli aileler dahi çocuklarını kolayca yurtdışına yollayabilmekteydi. Harbiye'ye giremeyen öğrenciler için bir alternatif olarak Türkiye'de eğitim almak mümkündü. Aileler çocuklarının okumasını istiyordu ve eğer çocukları Irak'ta tıpa giremezlerse, onları Türkiye'ye ya da diğer ülkelere gönderiyorlardı.*"[269]

Türkiye-Irak arasındaki ilişkilerin gelişmesine rağmen, Irak'ta Türklere yönelik sindirme politikası bu yıllarda da devam etmiştir. Baskı ve asimilasyon siyasasından Türkiye'de okuyan Iraklılar da nasibini almıştır. Örneğin 1955 senesinde Ankara Ziraat Fakültesi'nde okuyan Kerküklü bir öğrencinin bursu, Koruk ismindeki fakülte dergisinde bir mani yayımlaması nedeniyle Irak'ın Ankara Büyükelçiliği tarafından kestirilmiştir. Buna benzer bir örnek de tıbbiyede okuyan bir Kerküklünün sırf soyadı Türkçe olduğu için burs işlemleri yapılmamıştır. Iraklı Türk gençlerinin Türkiye'de evlenmelerine de türlü engeller çıkarılmıştır. Çünkü kendilerine yapılan evlenme başvurularını Irak Konsolosluğu, Kerküklülerin Türkiyelilerle evlenmelerine mani olmak için zora sokmuştur.[270]

---

[267] M. S. Ketene, *a.g.e.*, s. 155.
[268] Bilgay Duman, "Irak Türkmen Cephesi Diyala Milletvekili Hasan Özmen ile Röportaj", (Kasım 2010-Bağdat), *Ortadoğu Analiz*, C. II, S. 24, ORSAM, Ankara Aralık 2010, s. 39.
[269] D. Danış, "Integration in Limbo...", s. 513-514.
[270] B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 123.

Iraklı Türk öğrenciler eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine avdet edecekleri zaman, Irak'taki siyasi dalgalanmalar nedeniyle, zorunlu olarak Türkiye'de kalmışlardır. Üstelik bu şekilde Türkiye'de kalanların sayısı da bir hayli fazladır. Gurbetten erken gelenler düzeni politik ve askeri kargaşalarla şekillenmiştir. Irak'ta "asla bitmeyen savaşlar" eve geri dönüşün imkânsızlığını ve aile üyeleri ile arkadaşlar arasındaki ilişkilerin sınırlı kalmasına sebep olmuştur.[271]

1956-1959 yıllarında Türkiye'ye 116.831 (32.418 aile) kişi göç etmiştir. Bunlardan sadece 61 aile (‰ 0,188) iskânlı olarak gelmiştir. Diğer bir ifadeyle; 32.357 aile (% 99,81) serbest göç kapsamında Türkiye'ye iskân edilmiştir. 61 iskânlı ailenin 25'i ise Hakkâri'ye yerleştirilmiştir.[272] Eldeki verilerden bu göçmenlerin ne kadarının Iraklı olduğunu tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak burada dikkat çekici husus, serbest göçmen oranının büyüklüğüdür ki, bu bilgi çoğunluğu serbest göçmen olarak gelen Irak Türkleriyle örtüşmekte ve bu açıdan da önem arz etmektedir.

1930'lardan itibaren devam eden göç hareketleri, Iraklı gençler ve kadınlar üzerindeki yükü arttırmıştır. Bu nedenle geçmişten günümüze kadar Türkmen hareketlenmelerine bakıldığında, Türkmen gençlerinin önemli roller üstlendikleri aşikârdır. Özellikle 1950'lerden sonra Türkmen Öğrenci Birliklerinin Türkmen siyasi hayatının şekillendirilmesi ve Türkmen mücadelesinde önemli yerleri olmuştur.[273]

1950'lerin sonlarına doğru Nasırcılığın yükselişi, Irak'ta da Arap milliyetçiliğini artırmış, bu da Irak'taki Arap olmayan anasırı rahatsız etmiştir. Bunun neticesinde Türklerdeki göç hareketleri ve eğilimleri biraz daha artmıştır. Türklere bir travma yaşatan 1959 Kerkük Katliamı da göç hareketlerinin ivme kazanmasına sebebiyet vermiştir. 1970'lerden sonra bu hareketin liderliğini Necdet Koçak, Abdullah Abdurrahman, Rıza Demirci gibi kişiler yapmıştır.[274] Fakat hareketin liderleri Irak'taki Türk nüfusunun azalmaması için, Türkiye vatandaşlığına geçmek isteyen Türkmenleri de engellemeye çalışmışlardır. [275] Bu hassas dengeyi başarılı bir şekilde sürdüren akıncılar, Saddam tarafından yakalanarak idam edilmiştir. Bu hareketler ve artan baskılar nedeniyle birçok Türk Türkiye'ye göç etmiştir.

---

[271] D. Danış, "Integration in Limbo...", s. 514-515.
[272] Niğde Mebusu Asım Eren'in Irak'ta Mukim Türklerin Durumuna Dair Hariciye Vekilinden Şifahî Suali, *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre XI, C. 10, İçtima 3, 11 Aralık 1959, s. 350-351; *Son Posta*, 13 Nisan 1959, s. 1-7.
[273] B. Duman, *Irak'ta Türkmen...*, s. 22.
[274] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik...*, s. 8.
[275] İbrahim Metin, "Türk'ün (Anadolu'nun) Ayrılmaz Uzantısı Kerkük", *Türk Yurdu*, C. XXII, S. 183, Kasım 2002, s. 19.

2.4.5. Gâvurbağı Katliamı (12 Temmuz 1946)

Irak bir taraftan Türkiye ile Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması yapmış, diğer taraftan da Türklere karşı baskılarını sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kerkük'te büyük ve acı bir olay yaşanmıştır. Kerkük Petrol Şirketi'nde çalışan işçiler ücret, çalışma ve hayat şartlarının düzeltilmesi için, şirket yöneticilerine başvurmuştur. İsteklerinin ciddiye alınmadığını gören işçiler, bu sefer isteklerini sıraladıkları dilekçelerini, gazetelerde yayımlayarak, kamuoyuna duyurma yoluna gitmiştir. Bunun üzerine işçiler, durumu protesto etmek için 1 Temmuz 1946'da topluca iş bırakmış ve Gâvurbağı Meydanı'nda her akşam toplanarak, konuşmalar ve gösteriler yapmıştır. 4 Temmuz'da şirket yöneticilerinin isteği üzerine polis, greve ön ayak olanları tutuklamış, ancak bu tutuklamalar işçileri daha fazla galeyana getirmiştir. Bu sefer polis güçleri grevi kırmak için 12 Temmuz'da Gâvurbağı meydanını kuşatma altına almıştır. İşçilerin dağılmayacağını gören polis kuvvetleri, otomatik silahlarla işçileri taramıştır. *Gâvurbağı Katliamı* olarak bilinen bu soykırım sonucunda, içlerinde bir kadın ve bir çocuk olmak üzere 20'ye yakın sivil vatandaş hayatını kaybetmiş, yüzlerce kişi de yaralanmıştır.[276] Olay bu boyutuyla da kalmamış birçok işçi kötü muameleye tabi tutularak hapse atılmıştır.[277] Irak Türkleri üzerindeki baskılar bu katliamı takip eden yıllarda da devam etmiş ve baskılara karşı direnenler ölüme mahkûm edilmiştir.[278]

Irak'ta Türklere yapılan baskılar bununla da kalmamıştır. 1947 sonbaharında yapılan milletvekili seçimlerinde Kerkük'te milletvekilliğine aday olan Türklerin lehinde bir açık hava toplantısı yapılmıştır. Musalla Mahallesi'nde toplanan çok sayıdaki kişi, toplantıyı mitinge dönüştürerek yürüyüşe geçmiş ve esnaf da kepenk kapatarak buna destek vermiştir. Böylece büyük bir miting halini alan yürüyüşü, Buğday Meydanı önüne gelince polis karşılamıştır. Halkın dağılmadığını gören polis güçleri, yürüyüşçüleri coplayarak dağıtmıştır.

Benzer bir olay da 1949 yılında Kerkük'te görev yapan vali ile belediye başkanının değiştirilmesi ve bunların yerine Türk kökenlilerin getirilmesi konusunda yaşanmıştır. Bunun için binlerce öğrenci ve esnaf miting ve yürüyüş düzenlemiştir.

---

[276] S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 210; M. Nakip, "Kuzey Irak...", s. 28; El-Munadil, *Irak Kürt Hareketi ve Irak Komünist Partisi (Bir İhanet Tarihi)*, İstanbul 1976, s. 23; Muhammed Shamsaddin Megolammatis, "Kerkük-Capital City of Turkmeneli (Iraqi Türkmenia) and The Pseudo-Kurdish Claims", *www.Türkmenofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010.

[277] A. Bakır, a.g.m., s. 56.

[278] İsmet Küçükkaragöz, *Irak'ta Türkmen Varlığı*, HAK, İstanbul 2000, s. 79.

Yine polis tarafından engellenen bu yürüyüşle, belediye başkanının değiştirilmesi için hükümete önemli mesajlar verilmiştir. Olaydan 2 ay sonra, Türk kökenli Şamil Yakubî Kerkük Belediye Başkanlığı'na getirilmiştir.[279]

Bağdat'ın Türklere karşı uyguladığı olumsuz politikalarla, Türkiye-Irak-İngiltere ilişkileri etkin rol oynamıştır. 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında "*Karşılıklı İşbirliği Antlaşmasını*" imzalamıştır. Bu durum İngiltere'nin dikkatinden kaçmamış, hatta Irak'taki petrol yataklarını kontrolleri altında bulunduran Avrupalı petrol babaları, Türkiye'nin bu tutumundan ürkmüşlerdi.[280] Irak Türklerinin bu denli baskı altında tutulmalarında İngilizlerin etkisinin de olduğu yadsınamaz.[281] Çünkü İngiltere II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda da Irak üzerindeki etkisini devam ettirmiştir. Hatta Nisan 1955'te Bağdat Paktı'na katıldığı zaman, eskiden imzalanmış olan İngiliz-Irak anlaşması yürürlükten kaldırılmış ve onun yerine iki devlet arasında yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, İngiltere'nin geride sadece Kraliyet Hava Kuvvetlerine (RAF) ait bir operasyon üssü ve askeri bir heyet kalmak üzere Irak'taki üslerini tahliye etmesi kararlaştırılmıştı. RAF, Habbaniye ve Şuiba'da bulunan iki üssü elinde tutmaya devam etmiştir. 900 kişilik bir İngiliz teknik heyetinin bulunduğu bu üs, İngiltere'nin Ortadoğu politikası açısından büyük önem taşımıştır. Irak'taki devrimden sonra bile İngiltere Habbaniye'deki bu üssü elinde tutmaya çalışmıştır.[282]

2.5. Cumhuriyet Dönemi'nde Irak (1958-1979)

14 Temmuz 1958'de General Abdülkerim Kasım öncülüğündeki *Hür Subaylar*, Kral Faysal'ı devirerek yönetimi ele geçirmiştir. Darbede kral, kral naibi, veliaht ve Başbakan Nuri Sait olmak üzere birçok saray mensubu öldürülmüştür. Nuri Sait, harbiye eğitimi aldığı için Türkiye'yle yakın ilişkileri vardı ve onun öldürülmesiyle Irak'ta Osmanlı'dan kalma yönetici sınıf tasfiye edilmiştir. Bu ise ileride Irak-Türkiye ilişkilerini doğrudan etkilemiştir.[283]

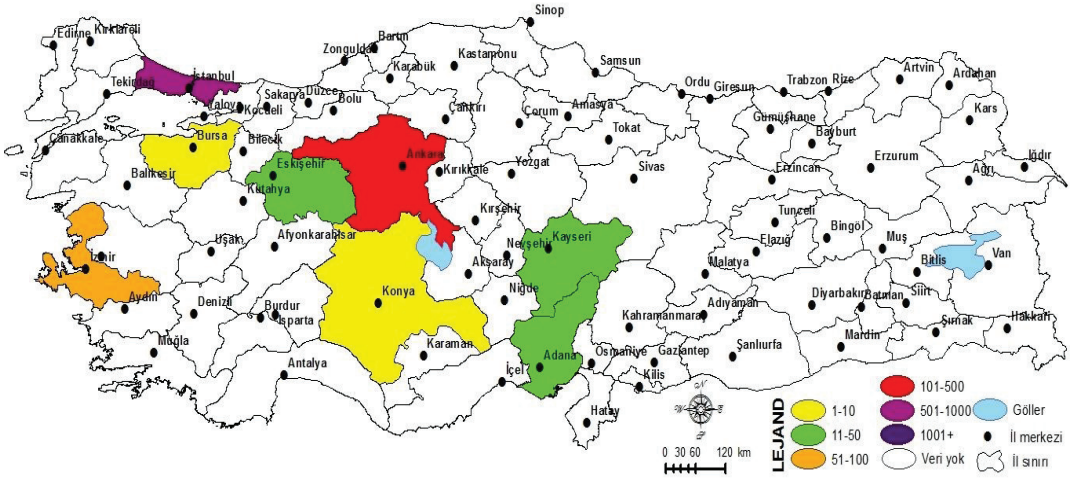
14 Temmuz 1958 darbesiyle Irak'ta krallık rejimi yıkılarak, Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyet döneminde de Irak bir türlü istikrara kavuşamamış, hükümet

---

[279] S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 211.
[280] Enver Altaylı, "Bilderberg'in İç Yüzü: 1956'dan Sonra Türkiye, Pakistan ve Irak'ta İhtilaller Patlak Vermeye Başladı", *Hergün*, 18 Mart 1978, s. 4.
[281] *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1957.
[282] Cihat Göktepe, "Bağdat Paktı'ndan Cento'ya Geçiş", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 16, Ankara 2002, s. 929.
[283] Edgar O'Ballance, *The Kurdish Struggle 1920-94*, London 1996, s. 36-37; B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 32.

darbeleri birbirini kovalamıştır.[284] Tabi bu durum ülkeden dışarıya yapılan göçlerin ana nedenlerinden birini oluşturmuştur.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bazı gruplar Irak'tan göç etmiştir. İlk göçmenler arasında monarşi yönetiminin bürokrasi kesimi, politikacıları ve üst düzey arazi sahibi olan Sünniler gelmiştir. Sonraki yıllarda, Baas iktidara geldiğinde, farklı etnik ve dini gruplar ile farklı toplumsal sınıflardan Iraklılar da yönetimin baskısından kaçmıştır.[285] Irak'taki rejim değişikliğinden kaçanların bazısı Türkiye'ye gelmiştir. Kasım'ın Musul'u kuşatması üzerine ilk etapta 3.000 kişi Türkiye'ye sığınmıştır. Sığınmacıların sayısının fazla olması dolayısıyla Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Cizre'de kampa alınanlardan başka sığınmacı kabul etmeyeceklerini bildirmiştir.[286] İhtilalcilerin dışında Harita 9'da görüldüğü üzere, Türkiye'deki Iraklı göçmenler sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Eskişehir, Adana, Kayseri, Konya ve Bursa illerine yerleşmiştir. 1960 yılındaki veriler doğrultusunda, Iraklı göçmenlerin büyük sanayi şehirlerini tercih ettikleri söylenebilir.

Harita 9. Türkiye'deki Irak doğumluların illere göre dağılımı (1960 GNS)

Kaynak: DİE**,** *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara [t.y.].

Irak'ta kraliyet döneminde kültürel ve siyasi haklardan mahrum olarak yaşayan Türkler, cumhuriyet döneminde de değişik bir statüye kavuşamamıştır. Irak'ta gelmiş

[284] Korkutata Kerküklü, "Irak Türkleri ve Türkiye", *Devlet*, 12 Ekim 1970, s. 10.
[285] N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 45.
[286] "3 Bin Iraklı İhtilalci Türkiye'ye İltica Etti", *Son Posta*, 11 Mart 1959, s. 1-7.

geçmiş bütün iktidarlar tarafından da sürekli baskı altında tutulmalarına rağmen, Irak Türklerinin ülkenin en sadık vatandaşları olmaya devam ettikleri görülmüştür.[287]

Ekonomik anlamda da 1958-1968 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde Irak'ta istikrarlı bir yönetim sergilenmemiştir. Bu dönemdeki en önemli ekonomik uygulama Ekim 1958 reformu olmuştur. Bu reformda Mısır örneği takip edilmiş ama uygulamada çeşitli zorluklarla karşılaşılmıştır. Toprak reformu uygulaması daha çok geniş toprak sahipliğinin yaygın olduğu güney kesimlerinde yoğunlaşmıştır. 1958'de tarımla uğraşan nüfusun % 15'i toprak sahibi iken, 1971'de bu oran % 95'e ulaşmıştır.[288] Gelir eşitsizliği ülkenin en kronik sorunu olagelmiştir. Bunlar da yurtdışına yapılan göçlerin asıl nedenlerinden olan ekonomik sıkıntılara sebebiyet vermiştir.

Irak'ta ekonomik durumu iyi olmayan halkın bir kısmı, gelir adaletsizliğinin de etkisiyle, geçim sıkıntısı yaşamıştır. Bu sıkıntılı süreci atlatmak için çareyi başka ülkelere gitmekte bulmuştur.

2.5.1. General Kasım Dönemi (1958-1963)

Hür Subayların lideri General Abdülkerim Kasım, Uffeyli olarak adlandırılan Acem-Kürt karışımı biriydi. "*Kara Kasım*" olarak adlandırıldığı da olmuştur. Ülkede cumhuriyeti ilan eden Kasım, yönetim erklerini kendi elinde toplamak istemiştir. Bunun için de komünistlere ve Kürtlere dayanarak Irak'ta çoğunluğu teşkil eden Araplarla mücadele etmiştir.[289] Kasım, öncelikle kendisini başbakan, savunma bakanı ve genelkurmay başkanı olarak ilan etmekle işe başlamıştır. O, Irak'ın Arap âleminin lideri olmasını istiyordu ve bu nedenle Mısır lideri Nasır ile yıldızları bir türlü barışmamıştır.

İhtilalin ikinci adamı olan Yarbay Abdüsselam Arif, Arap milliyetçisi ve Nasır taraftarıydı. İhtilalden kısa bir süre sonra Suriye'nin başkenti Şam'da Nasır ile buluşan Arif, Irak ile Mısır'ın birleşmesi hususunda prensipte anlaştılar. Kasım'a ters gelen bu görüş nedeniyle Irak ordusu dahi kendi içinde "*Milliyetçiler (Nasırcılar)*" ve "*Komünistler*" olmak üzere ikiye bölünmüştü. İhtilalden 3 ay sonra Abdüsselam Arif tutuklanarak Nasırcılar tasfiye edilmiş, bu da milliyetçilerle komünistleri karşı karşıya getirmiştir. Mücadeleden komünistler avantajlı çıkmış, ordu Rus silahlarıyla donatılmıştır. Ülkedeki önemli mevkilere komünistler getirilmiştir. *Halk Mukavemet*

---

[287] Osman Oğuz, "Irak Türklerinin Siyasi Yapılanması", *Kerkük*, 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı Özel Sayısı, Y. 2, S. 5, Temmuz 1991, s. 11.
[288] M. Özcan, *a.g.e.*, s. 17.
[289] E. Yakuboğlu, *Irak Türkleri*, s. 22.

Ordusu pek çok vatandaşı sebepsiz yere tutuklayarak sorguya çekmiş ve işkence yapmıştır. Böylece halk, cumhuriyet rejiminden beklediğini bulamamıştır.[290]

Cumhuriyet rejimi 27 Temmuz 1958'de yayınladığı 30 maddelik Geçici Anayasa ile en büyük çelişkisini göstermiştir. Vatandaşları ırk, köken, dil, din bakımından eşit tutacağını hükme bağlayan geçici anayasanın 2. maddesinde; Irak'ın Arap milletinin bir parçası olduğu; 3. maddede de ülkede Araplar ve Kürtlerin ortak olup anayasal haklarının anayasa tarafından güvenceye alındığı ifade edilmiştir. Böylece yeni iktidar vatandaşlar arasındaki eşitlik ilkesini ihlal etmiştir.[291] Irak Türkleri ilk defa bir azınlık statüsüne indirilmiş ve isimlerinden dahi bahsedilmemiştir.[292]

Kasım döneminde Türkler ana dilleriyle ders okutulan okullardan mahrum bırakılmıştır. Üniversiteye girememişler, devlet teşkilatında kâtiplikten yüksek memuriyete alınmamışlar, dernek kuramamışlardır. O dönemde General Kasım 1 milyon Türk'ün varlığını inkâr eden bir politika izlemiştir. [293]

Başbakan Kasım, 3 Eylül 1958'de Molla Mustafa Barzani de dâhil olmak üzere krallık dönemindeki bütün isyancı Kürtleri affetmiştir. Kasım, KDP'yi kontrol altında tutabilmek için Mustafa Barzani'yi resmen ülkeye davet etmiştir.[294] Nitekim bundan 3 yıl sonra (1961) Molla Mustafa Barzani liderliğindeki Kürtler özerklik isteğiyle ayaklanmıştır. Bu ayaklanma sonucu Kuzey Irak'ta hâkimiyet sağlayan Kürtlerle uzlaşmaya varılamamıştır. General Kasım, uyguladığı başarısız toprak reformu, ekonomik program ve Kürtlere karşı yenilmesi sebebiyle itibarını zedelemiştir.

Ülkedeki olumsuz gelişmelere rağmen Kasım'ın 1961 yılında Kuveyt'ten toprak talebinde bulunması; Mısır ile ilişkilerin bozulmasına, Lübnan, Ürdün ve ABD ile de ilişkilerin kesilmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucu 1963 yılında Baas tarafından desteklenen yeni bir askeri darbe ile ülke yönetimi Albay Abdüsselam Arif'in kontrolüne geçmiştir. Albay Arif tarafından Kürtlere verilen muhtariyet sözü yerine getirilemeyince, Kürtlerle çatışmalar yeniden başlamıştır.[295] Kürtler, bir anlamda merkezî yönetime karşı güçlerini göstermek ve gözdağı vermek için Türk bölgelerini

---

[290] M. Demirel, *a.g.t.*, s. 39-40; J. Keegan, *a.g.e.*, s. 35.
[291] Aslı Arslan, "1958 Irak İhtilali ve Türkiye", *İkinci Ortadoğu Semineri Dünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı)*, (27-29 Mayıs 2004-Elazığ), (Ed.: Mustafa Öztürk-Enver Çakar), C. I, FÜ. Ortadoğu Araştırmaları, Elazığ 2006, s. 82-83.
[292] A. Arslan, a.g.m., s. 83; T. Tufan, *a.g.t.*, s. 32.
[293] Kadircan Kaflı, "Irak Dikdatörü ve Türkler", *Tercüman*, 24 Eylül 1958.
[294] E. O'Ballance, *a.g.e.*, s. 37; Tekin Erer, "Irak Türkleri", *Son Havadis*, 19 Haziran 1981, s. 3.
[295] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 34.

işgal etmiştir. Böylece tampon konumdaki Türk halkını sindirmeyi ve zamanla da silmeyi hedeflemişlerdir.

Bu dönemde Türklere yönelik kültürel bir saldırı da Irak yönetiminden gelmiştir. 1959 yılından sonra, Irak'ta yaşayan Türklerin Türkiye ile olan kan ve kültür bağlarını unutturmak için, devlet tarafından resmi olarak Türklere "*Türkmen*" denilmiştir.[296] Böylece kendilerine göre, Irak'ta yaşayan Türklerin kökenlerinin Anadolu'ya değil de, Orta Asya'ya uzandığını ispat eden Irak yönetimi, Türkleri Türkiye'den koparmış ve Türklüklerini unutturmuş olacaktı. Bu uygulama önceki yıllarda İngilizler tarafından da işlenmiş, ancak İngilizler bundan herhangi bir sonuç alamamıştır.[297] Bağdat yönetimi tarafından 1959 yılından sonra, Türkmen topluluğu diye isimlendirilen Türkler, Lozan Konferansı sırasında da İngiliz heyeti tarafından "Türkmenler" olarak ifade edilmiştir.[298] Buna karşılık Irak Türkleri, yönetim tarafından kendilerine verilen Türkmen adından hiç rahatsızlık duymamışlar ve bu tanımlamayı çekinmeden kullanmışlardır. Zira Türkmen deyimi, geniş anlamda Batıya göç eden Oğuz Türklerini ve İslamiyet'i kabul eden Türkleri ifade etmiştir. Günümüzde bu tanımlama Türkiye Azerbaycan, Balkanlar, Kıbrıs, Suriye ve Irak Türklerini içermektedir.[299]

2.5.1.1. Musul İsyanı

Irak'taki Türklerle Kürtler arasındaki ilişkiler 1950'li yıllara kadar büyük ölçüde normal seyretmiştir. Bu zamana kadar geçen süre zarfında siyasî, millî ve etnik açıdan ciddî bir problem yaşanmamıştır. Bilakis birbirileri arasında hısımlıklar dahi tesis edilmiştir. Türkler ile Kürtler arasında konuşma dili haricinde hiçbir fark olmamıştır. İki toplumun sosyal hayatları, gelenekleri, hatta akıbetleri dahi birlikte tecelli etmiştir.[300] Ancak Abdülkerim Kasım'ın ihtilalinden sonra işin rengi değişmeye başlamıştır.

Kasım, Türklerin ileri gelenlerini baskı altına almak için ya tutuklatmış veya sürgüne göndermiştir. Kasım'ın yurtdışına sürdüğü kişilerden biri Nizamettin

---

[296] Nazmi Sevgen, "Kerkük Türkleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 38, Ankara Kasım 1970, s. 11-12; H. T. Oğuzlu, *a.g.e.*, s. 6.
[297] S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 17.
[298] Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, 3. Baskı, C. I, K. 1, Ankara 1969, s. 345-346.
[299] S. Saatçi, *Tarihi Gelişim...*, s. 17-18.
[300] S. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 63.

Neftçi'dir. Kasım ülkeyi terk etmesi için Neftçi'ye 9 saat süre tanımıştır.[301] Neftçi, tek suçunun Türk olmak olduğunu söylemiştir.[302] 10 Kasım 1958'de havayolu ile Türkiye'ye sığınan Neftçi, Irak Türklerinin durumunun nazikliğiyle ilgili olarak Türk basınına bazı açıklamalarda bulunmuştur.[303] Neftçi'nin bildirdiğine göre; Türklüğe düşman unsurlar, Kerkük'te 420 kişilik bir liste hazırlayarak, General Kasım'a göndermişler ve bunların yok edilmelerini istemişlerdir. Bu listede Türkiye'de yüksek eğitim almış Türk aydınları yer almıştır. Kara liste haberinin yayılması üzerine, Türklere yakınlığıyla bilinen Arap asıllı II. Tümen Komutanı Nazım Tabakçalı, bizzat Abdülkerim Kasım'la görüşmüştür. Kerkük'ün sevilip-sayılan önderlerinden olan Tabakçalı, hazırlanan listenin gereksiz olduğuna ve böylesi bir uygulamanın devletin yapısına zarar vereceğine Kasım'ı etmiştir.[304] Fakat Türkler üzerine oynanan oyunlar bununla sınırlı kalmamıştır.

Türklere karşı bu planlar hazırlanırken, Kürtler ülke yönetiminde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Özellikle komünist teşkilatlarının içinde Kürtler apayrı bir yer elde etmiştir. İhtilalden sonra Kürtler, komünist teşkilatların hemen hemen tamamında üst düzey görevler almıştır.[305] Kürt-Türk ilişkilerini bozan asıl olay ise Musul İsyanı'nda kendini göstermiştir.

Kasım yönetiminden beklediği hakları bulamayan Musul halkında yönetime karşı bir memnuniyetsizlik baş göstermiştir. Kasım muhalifleri, Musul Garnizon Komutanı Albay Aldülvahap Şevvaf'ın etrafında toplanmaya başlamıştır. Durumun farkında olan Başbakan Kâsım bir konuşma yaparak, "*Irak, bir aya kadar büyük bir inkılâba sahne olacaktır*" demiştir. Kâsım'ın bu konuşması 2 Mart 1959'da Şam Radyosu tarafından yayınlanmıştır.[306] Nitekim Irak'ın kuzeyinde bulunan ordunun bir kısmı Şevvaf liderliğinde, 8 Mart 1959'da General Kâsım Hükümeti'ne karşı ayaklanarak ülkenin kuzey bölgelerini kontrol altına almıştır. Bunun üzerine Bağdat Radyosu tarafından yapılan açıklamada; "*Hareketin başında bulunan Musul Garnizon*

---

[301] *Vakit*, 12 Kasım 1958, s. 1; *Son Posta*, 12 Kasım 1958, s. 1-7; *Milliyet*, 12 Kasım 1958, s. 1-5; *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1958; Nermin Neftçi, "Kerkük'ten Geliyorum", *Yeni Sabah*, 7 Aralık 1958, s. 1-3.

[302] *Tercüman*, 13 Kasım 1958, s. 1-5.

[303] B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 131; *Son Posta*, 13 Kasım 1958, s. 1-6.

[304] Bilgin Peremeci, "Irak'tan Hudut Dışı Edilen Türk", *Akşam*, 13 Kasım 1958, s. 1-2; *Milliyet*, 13 Kasım 1958, s. 1-5; Nizamettin Neftçi, "Irak Türkmenleri'ni Bekleyen Katliam Tehlikesini Gözden Uzak Tutmalıyız", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1958, s. 1-4.

[305] S. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 64.

[306] *Hürriyet*, 3 Mart 1959, s. 1; *Milliyet*, 3 Mart 1959, s. 3.

Kumandanı Albay Abdülvahap Şevvaf'ın tevkif edilmesi gerektiği ve Şevvaf'ın başını getirene 10.000 dinar verileceği" duyurulmuştur.[307]

İhtilalciler *"Putlaştırılan bir adam yıkılacak"* sözleriyle hareket etmiştir. Musul'da ihtilalciler tarafından müstakil ve ikinci bir İhtilal Hükümeti kurulduğu açıklanmıştır. Daha sonra gizli bir radyo Musul Hükümeti adına yayın yaptığını açıklayarak kendilerini destekleyen Iraklı Arap, Kürt ve Türklere Albay Şevvaf'ın ihtilal beyannamesini okumuştur. Beyannamede özetle: "*Zulüm ve istibdada karşı koyulacak; putlaştırılan bir adam yıkılacak; ihtilale ihanet edenler cezalandırılacak; Irak'ın komünizme kayması önlenecek; ihtilale iştirak eden subaylar hapisten çıkarılacak; Millî Hükümranlık Konseyi yeniden kurulacak.*" denilmiştir. Ayrıca ihtilalciler petrol gelirlerinin kendilerine verilmesini ve Irak resmi dairelerinin kendilerine bağlanmasını istemiştir.[308]

Albay Şevvaf, giriştiği darbe hareketinde beklediği desteği bulamamıştır. Bilhassa öngörüldüğü gibi ayaklanmacılara katılması gereken Kerkük'teki II. Tümen Komutanı General Nazım Tabakçalı, hükümeti desteklediğine dair bir açıklama yapmıştır. Bu hareketin Musul'daki Türkleri sindirmek için iyi bir fırsat olduğunu düşünen Molla Mustafa Barzani, Kasım'a destek vererek 9 Mart sabahı Kürt peşmergeleriyle Musul'un kenar mahallelerine girmiştir. Kürtler, Şevvaf'ı desteklemekle suçladıkları Türkleri katletmekte bir beis görmemiştir.[309]

Irak halkı, korku ve baskının tesiriyle Kasım'a bağlılıklarını bildirmiştir. Fakat Türkler, Arap kardeşlerine yapılan insanlık dışı hareketleri asla tasvip etmemiştir. Bu yüzden manalı bir sessizlik içine girmişlerdir. Bu sükût Kasım'ı çileden çıkarmış, komünistler ve Kürtler elele vererek Türkler için bir katliam planı hazırlamışlardır. Buna göre öteden beri Türkleri koruyan Kerkük II. Tümen Komutanı Nazım Tabakçalı, önce tevkif sonra da idam edilmiştir.[310] Tümen komutanlığına meşhur komünist Davut el Cenabi atanmıştır. Belediye başkanlığına ise Kürt Maruf Berzenci getirilmiştir.[311] Halk Mukavemet Teşkilatı'nın başına Ojin memur edilmiştir. Bunlar baş başa vererek şehrin idaresini tamamıyla kızılların eline vermiş ve Türklere türlü eziyetler

---

[307] Arzu Al, *1958-1979 Yılları Arasında Irak'ta Yapılan Hükümet Darbelerinin Türkiye'deki Yankıları*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 36.
[308] *Yeni Sabah*, 9 Mart 1959, s. 1-5; *Son Posta*, 9 Mart 1959, s. 1-7; *Cumhuriyet*, 9 Mart 1959, s. 1-3.
[309] A. Kerküklü, *a.g.e.*, s. 154.
[310] *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1959, s. 1; 21 Eylül 1959, s. 1-5; *Hürriyet*, 21 Eylül 1959, s. 1.
[311] M. Atalar, *a.g.t.*, s. 46; Kadir Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, İstanbul 1972, s. 193; A. Al, *a.g.t.*, s. 54; Celalettin Yücel, "Irak Türkleri", *Millet*, 12 Haziran 1977.

yapmıştır.[312] II. Tümen'deki milliyetçi subay ve askerlerin tamamı görevlerinden uzaklaştırılmış ve yerlerine Kürt veya kızıllar getirilmiştir. Diğer taraftan şehirdeki 4.000'e yakın Türk aydını "*Turancılık*" suçlamasıyla tutuklanarak tecrit kamplarına gönderilmiştir.[313] Tevkif edilenler arasında 83 yaşındaki Şair Hızır Lütfi de yer almıştır. Hatta 105 yaşındaki Molla Rıza bir yorgana sarılarak zindana taşındıktan sonra evine yollanmıştır. Fikir lideri olabilecek münevverlerin imha edilmesi düşüncesi, Moskof tipi komünist bir zihniyetin ürünü olmuştur.[314]

Musul bombalanmış ve ihtilal girişimi, Şevvaf'ın yaralanıp hastanede kendisini tedavi eden bir Kürt tarafından öldürülmesiyle son bulmuştur.[315] Ancak felaket çanları bu sefer de Musul Türkleri için çalmıştır. Kürtler, Musul'da mahalle mahalle makinalı tüfek ve bıçaklarla gezerek kendilerince şüpheli addettikleri kişileri acımasızca öldürmüşlerdir. Evden eve kovalayarak bir camiye sıkıştırdıkları yaklaşık 400 kişilik Şevvaf taraftarlarını bir tanesi bile kalmamak üzere katletmişlerdir. Darbecileri temizlemek bahanesiyle Musul'a giren silahlı Kürtler; çocuk, yaşlı, kadın demeden yüzlerce masum insanın canına kıymıştır.[316]

Musul'daki isyanı bastırmak için Irak Hava Kuvvetleri'nin filoları Musul'u bombalamıştır. Bu gelişme Bağdat Radyosu'ndan sevinçle duyurulmuş ve isyanın bittiği açıklanmıştır. Bağdat'ta ordu ve komünistler harekete geçerek, isyancılara karşı Bağdat halkını silahlandırmıştır. Irak'ta sokağa çıkma yasağı başlatılmış ve ülkenin dış dünya ile bağlantısı tamamen kesilmiştir.[317]

Bağdat Radyosu yeni bir yayın yaparak ihtilalin tamamen bastırıldığını, Şevvaf ve askerlerinin de halk tarafından öldürüldüğünü bildirmiştir. İngiltere Dış İşleri Bakanlığı'nın bir sözcüsü bir resmi rapora dayanarak şu açıklamayı yapmıştır: "*Bağdat, Musul, Kerkük, Basra, Habbaniye ve Irak'ın diğer bölgelerinde durum sükûna kavuşmuş ve hayat normal seyrini takibe başlamıştır.*" İhtilale katılan bütün asker ve

---

[312] *Hürriyet*, 20 Temmuz 1959, s. 1-5; *Vakit*, 20 Temmuz 1959, s. 1-2; *Milliyet*, 20 Temmuz 1959, s. 1-5; *Son Posta*, 20 Temmuz 1959, s. 1-3.

[313] Enver Yakuboğlu, "Kerkük Katliamı", *Türk Dünyasında Irak Türkleri*, İstanbul 1971, s. 41; Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türkmen...*, s. 84-85; "Kerkük Katliamı", *Türk Kültürü*, S. 122, Aralık 1972, s. 41; Ahmet Çolakturan, "Irak Türkleri", *Millet*, 9 Nisan 1977, s. 7.

[314] Ahmet Emin Yalman, "Irak Türkleri", *Vatan*, 26 Nisan 1959, s. 1.

[315] *Hürriyet*, 10 Mart 1959, s. 1-5; *Cumhuriyet,* 10 Mart 1959, s. 1-5; *Tercüman*, 10 Mart 1959, s. 5; *Milliyet*, 10 Mart 1959, s. 1-5; *Yeni Sabah*, 10 Mart 1959, s. 1-5.

[316] A. Kerküklü, *a.g.e.*, s. 154-155.

[317] A. Al, *a.g.t.*, s. 39.

sivillerin idam edilmesi emredilmiştir. İhtilalcilerin bir kısmının Türkiye'ye iltica ettiği yönünde çıkan haberler, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yalanlanmıştır.[318]

Irak'ta yaşanan olaylar, Bağdat Paktı Bakan Vekilleri Konseyi'nde acil bir toplantı düzenlenerek görüşülmüştür. Irak maslahatgüzarı tarafından yapılan açıklamada, Irak'taki Türklerin güvende olduğuna dair Türkiye'ye bir garanti verilmiştir. Türk Dışişleri'nin yalanlamasına rağmen, Musul isyancılarından oluşan bir grup insanın da Türkiye'ye sığındığı haberleri alınmıştır.[319]

Musul ve Kerkük'te yaşanan vahim hadiseler dolayısıyla Irak Türklerinden önemli bir kısmının Türkiye'ye ilticaya hazırlandıkları haberleri Türk basınında da yer almıştır. Göç konusunda kararlı olan birçok Türk, Irak'taki konsolosluğa ve Türkiye'nin yetkili mercilerine mektup ve telgrafla müracaat etmiştir. Hatta Iraklı Türkler, kendilerine izin verilmediği takdirde toplu olarak Türkiye'ye iltica edeceklerini ifade etmişlerdir.[320] Ancak bu konuda Türkiye'den bekledikleri desteği bulamamışlardır.

Musul bölgesindeki karışıklıklar Nisan ayında da devam etmiştir. Türkler, yaşadıkları katliam üzerine Albay Mustafa Dabak liderliğinde, hükümete karşı isyan girişiminde bulunmuştur. Bu girişim de hükümet tarafından sert ve kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Kürtler, Türkmen Albay Mustafa Dabak'a karşı yine Irak Komünist Partisi milisleriyle birlikte hareket ederek hükümeti desteklemişlerdir. Kürtlerin desteklediği hükümettin tenkil hareketinde yüzlerce Türkmen hayatını kaybetmiştir.[321]

Kerkük'te komünizm aleyhine fetva veren 8 Türk'ün sakalı kesilmiştir. Türkçe konuşmak yasak edilmiştir. *Irak'tan sınır dışı edilen Hayyam Kitabevi sahibi Kerküklü Mecit Türkmen verdiği izahatta özetle şunları söylemiştir: "Musul ayaklanmasından sonra Irak'ta 2.000 Türk tevkif edilmiştir. Mevkuf Türklere akla gelmedik işkenceler yapılmaktadır. Tırnakları sökülmekte, dişleri çıkarılmaktadır. Türklerin tevkif edilmelerine sebep Musul ayaklanmasına adı karışan General Nazım Tabakçalı ile işbirliği yaptıkları iddiasıdır. Kerkük'te komünizm aleyhinde fetva verdikleri için 8 Türk din adamı da tevkif edilmiş bunlara çeşitli işkence yapılmış, sakalları kökünden kazınmıştır. Türkçe gazeteler Irak'a sokulmamaktadır. Kerkük*

[318] *Cumhuriyet*, 12 Mart 1959, s. 1,5; *Milliyet*, 12 Mart 1959, s. 1,5; *Tercüman*, 12 Mart 1959, s. 1,5.
[319] A. Al, *a.g.t.*, s. 38.
[320] "Irak ve Batı Trakya'dan Yurda İlticalar Artıyor", *Akşam*, 17 Aralık 1958, s. 1.
[321] Altan Tan, *Kürt Sorunu: Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik*, 8. Baskı, İstanbul 2011, s. 326.

Türkleri anavatana göç etmek yolunu aramaktadır. İlk fırsatta büyük bir göçmen akını beklenebilir." [322]

Yaşanan olaylardan mustarip olan bazı kişiler canlarını zorla Türkiye'ye atarlarken, bazıları da cebren sınır dışı edilmiştir. Zorla sınır dışı edilenlerden biri olan Mecit Türkcan, Irak'taki Türklerin durumuyla ilgili olarak Türkiye basınına şu açıklamaları yapmıştır: "Bugün artık Irak, kimsenin gözünden kaçmayan bir komünist organizasyonun içine girmiş durumdadır. Her derecedeki idari makamları ellerine geçiren komünistler, ırkdaşlarımıza beşer takatinin üstünde mezalim yaparak, onları yok etmek siyasetini takip etmektedirler. Bütün Türkçe yazılı tabela ve levhalar komünistler tarafından indirilmekte, parçalanmakta, yakılmaktadır. Bu arada aziz Atatürk'ün resimleri parçalanmakta ve sokaklarda çiğnenmektedir, indirilen resimler yerine Stalin, Kruşçef ve Kasım'ın resimleri zorla asılmaktadır. İstisnasız bütün Türkler hapsedilmekte, tecrit kamplarına gönderilmektedir. Daha on beş gün önce Erbil etrafından 95 yaşındaki Ataullah Ağa, süngülüler arasında hapse götürülmüştür. Bu durumda, Komünist olamayacaklarına göre Irak Türkleri için tek çare göç olarak, belirmektedir. Irak'taki 1 milyon ırkdaşımız huzur içinde yaşayabilmek için, anavatana göç etmeye can atar duruma gelmişlerdir." [323] Mecit Türkcan bu sözleriyle göçün acı ve kaçınılmaz yüzünü gözler önüne sermiştir.

Musul olaylarında SSCB Irak hükümetine destekte bulunmuştur. Rusya'dan gönderilen çok sayıda silah ve askeri teknisyen 28 Mart 1959'da Irak'a ulaşmıştır. Yeni gelen Sovyet subayları, Irak askerlerinin eğitimiyle ilgilenen İngiliz teknisyenlerinin yerini almıştır. Musul isyanına katılan subaylardan 4 tanesi daha idam edilmiştir. Bu dönemde Irak, Rusya'dan 140 milyon dolarlık kredi aldıktan sonra yönünü tamamen SSCB'ye çevirmiştir. Bu tarihten itibaren Irak'ta Batı nüfuzu azalırken, Rus etkisi artmaya başlamıştır.[324]

Abdülkerim Kasım'ın iktidarıyla başlayan ve Musul isyanıyla alenileşen baskılar üzerine, Türkiye'deki Irak Türkleri protestolarla tepkilerini dile getirmiştir. Musul ve Kerkük'te Türklere yapılan katliamlar Türkiye'de geniş yankı bulmuştur. Türkiye'deki Kerküklüler Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Adnan Menderes'e telgraflar çekerek, Kerkük Türklerine yapılan haksız saldırıları dile

---

[322] "Irak'ta Tevkif Edilen 2 Bin Türk'e İşkence Yapılıyor", *Akşam*, 25 Nisan 1959, s. 1-5.
[323] *Akşam*, 26 Nisan 1959, s. 1-5; A. E. Yalman, a.g.m., *Vatan*, 26 Nisan 1959, s. 5; Mecit Türkcan, "Irak'ta Türklere Hayat Hakkı Yok", *Yeni Sabah*, 26 Nisan 1959, s. 1-5.
[324] A. Al, *a.g.t.*, s. 45.

getirmişlerdir. Türk Hükümetinden Irak Türklerine sahip çıkılmasını ve yardım yapılmasını talep etmişlerdir.[325]

2.5.1.2. Türklerin Muhaceretinde II. Dönüm Noktası: Kerkük Katliamı

Irak Türklerinin muhaceretinde en önemli dönüm noktalarından birini 1959 yılındaki Kerkük Katliamı oluşturur. Zira bu müessif hadise Iraklı Türklerin ülke içerisinde ve uluslararası arenada sahipsizliklerini alenen ortaya koymuştur. Bundan dolayıdır ki Kerkük Katliamı, Türklere yapılan ve yapılacak olan saldırılara bir kapı aralamıştır. Bu ise Türkmenlerin yerinden edilmelerinde ve başka ülkelere göç etmelerinde amil rol oynamıştır. Ayrıca Türmen cemaatinin psiko-sosyal bir travma yaşamasına ve istiklallerine dair ümitlerinin kaybolmasına neden olmuştur.

Kürtler 1950'lerden itibaren "Kerkük Kürdistan'ın başkentidir" sloganıyla yola çıkmışlar ve Kerküksüz hiçbir çözüme yanaşmamışlardır.[326] Çünkü bölgenin en zengin petrol kaynakları burada bulunmaktaydı.[327] Karaelması ele geçirmeye çalışan Kürtler, Kerkük'ten Türkleri uzaklaştırmak için çeşitli yollara başvurmuşlardır.

Kerkük Bölgesi'nin Türklerde kalmasını kendi çıkarları açısından doğru bulmayan Sovyetler de Kürtlere destek olmuştur. Bölgenin Kürtleştirilmesi için Rusya, 800-850 Kürt'ü 7 Nisan 1959'da Irak'a göndermiştir.[328] 14 Nisan 1959'da Bağdat'ta komünistler tarafından "Barışseverler Kongresi" yapılmıştır. Bu Kongrenin gerçekleştirilmesinin iki nedeni olduğunu söyleyen Ömer Sami Coşar, bu nedenleri Musul hadisesinin izlerini silmek ve Irak'ta komünistlere şirin görünmek için yapıldığını açıklamıştır.[329]

14 Temmuz 1958'de Abdülkerim Kasım'ın darbesiyle krallık yıkılmış ve cumhuriyet ilan edilmiştir. Türkler, cumhuriyetin ilanına sevinmişler, ancak Komünist Partisi'nin yavaş yavaş iktidarı ele geçirme teşebbüslerinden de endişelenmişlerdi. Özellikle Kürt lider Molla Mustafa Barzani'nin bu parti ile işbirliği yapması ve Kerkük'ü Kürdistan bölgesine katma teşebbüsleri halkı iyice tedirgin etmiştir.[330]

---

[325] B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 130.
[326] S. Saatçi, "Türklüğün Kalesi...", s. 4.
[327] Mahir Nakip, "Kıskaçtaki Türkmenler", *Kerkük*, Y. 2, S. 9, Temmuz 1992, s. 4.
[328] Cumhuriyet, 8 Nisan 1959, s. 3; Hürriyet, 8 Nisan 1959, s. 1,5; Milliyet, 8 Nisan 1959, s. 1; Tercüman, 8 Nisan 1959, s. 3; M. Barzani, *a.g.e.*, s. 476-477.
[329] Cumhuriyet, 15 Nisan 1959, s. 3.
[330] Mehmet Şahin-Mesut Taştekin, *II. Körfez Savaşı*, Ankara 2006, s. 306.

Kasım'ın 1940-1958 yılları arasında Rusya'da sürgün kalan Mustafa Barzani'yi ülkeye davet etmesi üzerine, 6 Ekim 1958'de Barzani ve arkadaşları Bağdat havaalanında Kasım tarafından bir ulusal kahraman olarak karşılanmıştır. Kasım, Barzani'ye sabık Başbakan Nuri Sait'in villasını tahsis etmiş, emrine bir araba vermiş ve şahsına da 500 dinar maaş bağlamıştır. Böylece Barzani, Kasım rejimine bağlılığını izhar etmiştir.[331]

22 Ekim 1958'de Barzani Süleymaniye'ye gitmek üzere Kerkük'ten geçerken, "Kerkük Kürt şehridir, yaşasın Mustafa Barzani, Türkmenlere ölüm" sloganlarıyla karşılanmıştır. Bilhassa Türk kahvelerinin bulunduğu Avkaf Caddesi'nde toplanıp gövde gösterisi yapan Kürtler, Türkleri bir çatışmanın içine çekmeye çalışmıştır. Ancak Türk liderlerinden Kerkük Garnizon Komutanı Hidayet Arslan ve Albay Ata Hayrullah'ın çabalarıyla Türkler bu oyuna düşmemiştir.[332] Diğer taraftan Hidayet Arslan, Türklere karşı girişilen saldırılardan dolayı duyduğu üzüntü sebebiyle bir kalp krizi geçirmiş ve hayatını kaybetmiştir.[333]

Bu dönemde Kürtler açıktan açığa Türklere hakaret etmeye ve "Türklere hayat hakkı yoktur" demeye başlamıştır.[334] Nitekim o tarihlerde merkezi Kerkük'te bulunan II. Tümen Komutanı General Nazım Tabakçalı 9 Eylül 1958'de General Kasım'a gönderdiği raporda şunları belirtmiştir: "*Kerkük halkı Kürt olmadığı halde, Kürdistan bölgesine dâhil edilmek istenmektedir. Bunda amaç, Irak Cumhuriyeti'nin milli serveti olan petrole egemen olmaktır*." Tabakçalı, 19 Ocak 1959 tarihinde bir başka rapor daha yollayarak ordudaki Kürt subayların gizli faaliyetlerini açığa çıkarmış ve 15 Şubat 1959'da Kasım'a şu telgrafı çekmiştir: "*Önceden size gönderdiğimiz raporları lütfen göz önüne alınız. Yoksa Kürtler çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiği bu şehri ileride Kürdistan bölgesine katacaklardır. Bu da genç Irak Cumhuriyeti'nin milli çıkarlarına ters düşer*."[335]

Tarih Tabakçalı'yı haklı çıkarmış ve Kerkük Bölgesi hızlı bir şekilde Kürtleştirilmiş veya Araplaştırılmıştır. Genel nüfus sayımlarında kendi sayılarını yüksek göstermeye çalışan Kürtler çeşitli baskılara ve hilelere girişmişlerdir. Barzani

---

[331] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 44; Suphi Saatçi, "Kerkük Katliamı (14 Temmuz 1959)", *Türk Yurdu*, C. XXVI, S. 228, Ağustos 2006, s. 29; Necati Avcı, "Kuzey Irak'taki Son 40-50 Yıllık Durumun Güneydoğu Türkiye'deki İzleri", *I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu-Bildiriler*, (27-29 Mart 2000-Elazığ), Elazığ 2000, s. 1054.

[332] M. Demirel, *a.g.t.*, s. 42.

[333] A. Kerküklü, *a.g.e.*, s. 153; Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türkmen...*, s. 83.

[334] S. Saatçi, *Tarihten Günümüze...*, s. 215; *Tercüman*, 6 Kasım 1958, s. 1-5.

[335] M. Şahin-M. Taştekin, *a.g.e.*, s. 306.

taraftarları gizlice Kerkük'e sızarak; Molla Abdullah Tepesi, Rahim Ova, İskân, Şorca gibi mahallelere yerleşmişlerdir. Baasçılar ise 50.000 Arap ailesini Kerkük kütüğüne kaydettirmişler ve yeni inşa edilen Hürriye, Kerama, Baas, 17 Temmuz, Filistin ve Kudüs semtlerine yerleştirmişlerdir. Ayrıca bu ailelere 180.000 dönüm arazi tevzi etmişler ve sadece Arapları istihdam eden *Mukavilin El-Arap*, *Dibis Elektrik* ve *Kerkük Petrol Kumpanyası* gibi yeni şirketler kurarak Arap göçmenleri işsiz bırakmayacak tedbirleri de almışlardır.[336] Bu tür demografik değişiklikleri daha rahat yapabilmek için, Kerkük'te çalışan Türk memurlarını (özellikle nüfus müdürlüğündekileri) Irak'ın Türk olmayan bölgelerine sürmüşlerdir.[337] Bu ise bölge sakinlerinin huzurunu kaçıran bir faktör olmuştur.

Mardin'den gelen haberlerde, Irak'taki kanlı tasfiyeden kaçanların Hakkâri'nin Şemdinli İlçesi'nin Çumra ve Derbeso bölgelerine iltica ettiği ve çoğunun da yaralı olduğu bildirilmiştir. Bu dönemde Türkiye'ye iltica edenlerin sayısı her geçen gün artmıştır. İltica edenlerin anti-komünist olduğu, Irak'taki Barzani kabilesinin (komünist) baskılarına dayanamayarak iltica ettikleri anlaşılmıştır. Türk yetkilileri ise bu konuda bir açıklama yapmamış, sadece sığınmacıların silahlarının elinden alınması ve kendilerine muayyen yerler gösterilmesini söylemişlerdir.[338]

Irak kafileleri çocuklarını ve kadınlarını yanlarına alarak, Türkiye-Irak sınırından Türkiye'ye iltica etmeye devam etmişlerdir. Türk yetkililerinden biri yaptığı açıklamada; Iraklı mültecilerin Türkiye'nin müsait yerlerindeki mülteci kamplarına en kısa zamanda yerleştirileceği, mültecilerin uluslararası hukuka göre kendi arzuları hilafına tekrar Irak'a iadelerinin katiyen mevzu bahis olmadığı belirtilmiştir.[339] Bununla birlikte Kerkük'ten kaçışlar da devam etmiştir.[340]

Irak'taki Türkiye Büyük Elçisi General Behçet Türkmen, Irak'tan yapılan ilticalar hakkında General Kasım ile yaklaşık bir saatlik bir görüşme yapmıştır. Görüşmede Behçet Türkmen, sınır komşusu olan ülkelerde bu gibi ilticaların gerçekleşmesinin normal sayılabileceğini, Türk-Irak münasebetlerinin şimdi olduğu gibi her zaman dostluk içinde sürmesinin Türkiye tarafından arzu edildiğini, bu ilticalar nedeniyle ilişkilerin bozulmamasını temenni ettiğini söylemiştir. Ayrıca Millî Türk

---

[336] Acar Okan, "Kerkük Meselesi ve Geleceği", *Türk Dünyasında Irak Türkleri*, İstanbul 1971, s. 32.
[337] A. Okan, a.g.m., s. 32.
[338] *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1959, s. 1-5; *Hürriyet*, 29 Nisan 1959, s. 1-5; *Milliyet*, 29 Nisan 1959, s. 1-5; Tercüman, 29 Nisan 1959, s. 1-5; *Son Posta*, 29 Nisan 1959, s. 1-7.
[339] *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1959, s. 1-5.
[340] *Yeni Sabah*, 25 Ağustos 1959, s. 1-5.

Talebe Birliği (MTTB) ve Irak Türklerini Tanıma Komitesi tarafından bir tebliğ yayınlanmıştır. Bu tebliğde, "*Dünya umumi efkârına Türk gençliği olarak şunu ilan ederiz ki; yeryüzünün neresinde olursa olsun, Türklere ve hatta diğer azınlıklara yapılacak zulüm, Türk Milleti'nin asil vicdanında layık olduğu yeri bulacak ve zalimler, her zaman olduğu gibi, Türk gençliğini karşılarında bulacaklardır.*" denilmiştir.[341]

Kerkük'teki II. Ordu Komutanlığı'na Davud el-Cenabî'nin, Belediye Başkanlığı'na Maruf Berzenci'nin ve "Mukavemet eş-Şabiyye" adı verilen Halk Direniş Örgütü'nün başına da Ojin'in getirilmesi, Kerkük dışından binlerce Kürdün getirilerek yerleştirilmesinin yolunu açmış bu ise 14-16 Temmuz tarihlerinde yapılan katliama ön hazırlık olmuştur.[342]

Katliam planı sahneye konulmadan önce, milliyetçi Türk aydınlarından yaklaşık 4.000'i "Turancılık" damgası vurularak tevkif edilmiş ve tecrit kamplarına gönderilmiştir. Bu nedenle Türk halkının milli refleksleri öldürülmeye çalışılmıştır. Ayrıca Kerkük'te çıkan mahalli gazetelerin sayfalarını Nazım Hikmet ve benzeri komünistlerin yazıları doldurmuştur. Bu suretle 14 Temmuz 1959 gününe gelindiği zaman, önceden tespit ettikleri Türk liderlerini imha etmek için harekete geçmişlerdir.[343]

Siyasi ve kültürel baskılardan hiçbir zaman kurtulamayan Irak Türkleri, 14 Temmuz 1958'de cumhuriyet ilan edilince rahat bir nefes alacaklarını ümit etmişler, fakat yine hayal kırıklığına uğramışlardır. 14 Temmuz 1959'da Kerkük'te yaşanan olaylar Irak Türklerinin hiçbir zaman unutamayacakları kara bir gün olarak tarihe geçmiştir.[344]

14 Temmuz 1959'da cumhuriyet rejiminin birinci yıl dönümü münasebetiyle düzenlenen şenliklere Türkler büyük katılım göstermiştir. Bu esnada öğrenci, genç ve serbest iş sahibi kişilerden meydana gelen bir grup da resmî kutlamalara iştirak etmek için bir halk yürüyüşü yapmışlardır. Resmi yürüyüş, Büyük Çarşı'nın sonunda yer alan Eski Köprü'ye ulaşıp, Konya semtine doğru yol almak için Atlas caddesine vardığında, kaynağı belli olmayan bir yerden birkaç el ateş açılmıştır. Akabinde de otomatik silahlarla topluluk üzerine ateş edilmiştir. Bu olay üzerine Türkler büyük bir

---

[341] *Hürriyet*, 30 Nisan 1959, s. 1-5; *Tercüman*, 30 Nisan 1959, s. 1-5; *Yeni Sabah*, 30 Nisan 1959, s. 1-5.
[342] M. Demirel, *a.g.t.*, s. 43; Meryem İmamzade, *Irak Dosyası*, İstanbul 1986, s. 129.
[343] K. Mısıroğlu, *a.g.e.*, s. 193.
[344] Suphi Saatçi, "Kerkük Katliamının Düşündürdükleri", *Kerkük*, 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı Özel Sayısı, Y. 2, S. 5, Temmuz 1991, s. 3.

panik yaşarlarken, olayın tertipçilerinden bazıları 14 Temmuz Kıraathanesi'ne[345] girerek kıraathane sahibi Osman Hıdır'ı katletmişlerdir. Bu olaylardan sonra şehirde sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş ve 3 gün 3 gece Türklere karşı korkunç bir katliam gerçekleştirilmiştir. Türklerin ileri gelenleri feci şekillerde öldürülmüştür. Türk liderlerin cesetleri ip kullanılarak günlerce caddelerde sürüklenmiş veya ağaç dallarına asılmıştır.[346]

Olaylar esnasında Türklere ait dükkanlar yağmalanmış, Atlas ve Alemin sinemaları havan toplarıyla dövülmüş, dışarıdan herhangi bir yardım ulaşmaması için şehir kuşatma altına alınmıştır. Ayrıca olayın tertipçileri şehrin her yerinde büyük yangınlar çıkarmışlardır. Katledilen Türklerin cesetlerini toplamak için Kerkük hastanesinden gönderilen ambulanslar da yakılmıştır. Irak Tarihi'nin en acımasız katliamlarından biri olan bu olaylarda ilk etapta 25-30 güzide Türk hayatını kaybetmiş, 130'u da yaralanmıştır.[347]

Bu menfur hadise Türk toplumunda çok derin izler bırakmıştır. Türkler bu soykırımdan sonra uzun süre derlenip-toparlanamamışlar, siyasi bir teşkilat kuramamışlardır.[348]

14-16 Temmuz 1959 tarihlerinde cereyan eden bu kanlı olaylarda, Türklerin ileri gelenlerinin bazıları da Türkmen Kumandanlığı'nca istendikleri bahanesiyle ordu mensupları tarafından evlerinden alınarak, ailelerinin gözleri önünde makineli tüfeklerle öldürülmüştür. Bazıları da ayaklarına ip takılarak sokaklarda sürüklenerek gözü dönmüş Barzanilere veya komünistlere teslim edilmiştir.[349] Öldürülen Türklerin cesetlerinin bir kısmı elektrik direklerine asılmış; diğer bir kısmının ayaklarına geçirilen halatların

---

[345] Bazı kaynaklarda *Aslan Yuvası Gazinosu* olarak da geçmektedir.

[346] Irak Türklerinin ileri gelenlerinden Ata Hayrullah, Kerkük Kışlası'nı ele geçiren çete başı tarafından paramparça edilerek okaliptüs ağacına asılmıştır. İsmet Hürmüzlü, "Okaliptüs Ağaçları", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 9; *Son Posta*, 15 Temmuz 1960, s. 1-7.

[347] A. Bakır, a.g.m., s. 57; Enver Yakuboğlu, "General Kasım, Bir Türk Ailesinin Bütün Fertlerini Ortadan Kaldırıyor", *Yeni İstanbul*, 18 Şubat 1963; A. Kerküklü, *a.g.e.*, s. 158-159; E. O'Ballance, *a.g.e.*, s. 40; F. Demirci, *a.g.e.*, s. 21; Y. Kendirli, *a.g.t.*, s. 35; M. Nakip, "Kuzey Irak...", s. 29; Ziyat Köprülü, "Irak'ta Sonu Gelmeyen Katliamlar ve Türk Devleti'nin Tutumu", *Kerkük*, Y. 2, S. 5, 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı Özel Sayısı, Temmuz 1991, s. 16; İzzettin Kerkük, "14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı Türkiye'de Nasıl Duyuldu?.. Türk Milleti Faciayı Büyük Bir Nefretle Karşılamıştı. Celal Talabani Katliama Katılmış mı idi?..", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 6; Aydın Maruf, "Irak'ta Türkmenler", *I. Ceyhan Sempozyumu, Ceyhun'dan Ceyhan'a Bildiriler*, (29 Mart-1 Nisan 2006-Ceyhan/Adana), (Haz.: İsmail Dikilitaş), Adana 2008, s. 264; M. S. Megolammatis, a.g.m., *www.Türkmenofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010; E. Yakuboğlu, "Kerkük Katliamının...", s. 5.

[348] Nefi Demirci, "1959 Yılında Türkmen Varlığı Yok Edilmek mi İstendi?", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 5.

[349] İ. Kerkük, "Kerkük Katliamının...", s. 60; H. Celepoğlu, *a.g.t.*, s. 98.

uçları ters yönde giden farklı araçlara bağlanarak bedenleri ikiye ayrılmış, böylece Türk halkı sindirilmeye çalışılmıştır.[350]

Bazı yazarlar bu katliamı Maruf Berzenci'nin tertiplediğini belirtmiştir.[351] Aslında karmaşık bir planın ustaca uygulanmış bir şekli olan bu katliamlar, Bağdat'ta General Kasım tarafından komünistlerle birlikte hazırlanmış ve tatbikatını da Barzani'nin adamlarıyla Moskova uşakları yapmıştır.[352] Katliamın sadece Türklere yönelik olması ve Irak'taki Türk varlığının silinmesini hedeflemesi, o dönemdeki SSCB'nin başlıca hedefi haline gelmiştir. Türklükle mücadele Sovyetler için hayati önem taşımaktaydı ki bu da olayın gerçek tertipleyicilerinin veya azmettiricilerin kimler olduğu hakkında ciddi bir ipucudur.[353]

Kerkük Katliamı'nda çok sayıda Türk tutuklanmış, Türklerin ileri gelenlerinden 25-30'u hunharca katledilmiş ve çok sayıda Türkün evi-iş yeri yağmalanmış veya yakılmıştır. Komünist Kürtler tarafından öldürülen Türkmenler, Kürt Belediye Başkanı tarafından şehir dışında toplu bir mezara gömdürülmüştür. General Kasım, katliamın sorumluluğunu Komünist Partisine ve Kürt siyasi gruplarına yüklemiştir. Sonrasında 260 Komünist veya Kürt tutuklanmış, fakat büyük bir kısmı serbest bırakılırken bir kısmı da idam edilmiştir.[354]

Katliamdan sonra Irak Başbakanı General Abdülkerim Kasım 29 Temmuz 1959'da bir basın toplantısı tertip ederek komünistlerin Türklere karşı düzenledikleri zulümlerin dünyanın en alçak cinayetleri olduğunu ve faşistlerin dahi bu kadar vahşiyane hareketleri görülmediğini belirtmiştir.[355] Kasım, olaylarda ölenlerin sayısını 79 olarak vermiş, 2 Kasım 1959'daki konuşmasında ise 31 ölü 130 yaralıdan söz etmiştir.[356] Buna karşı Kerkük Emniyet Müdürü'nün 20 Temmuz 1959 tarih ve 6694 sayılı yazısında; 32 ölü olduğu ve 20 ölünün de cesetlerinin ortadan kaldırıldığı ve

---

[350] S. Saatçi, "Kerkük Katliamının...", s. 3; Y. Kendirli, *a.g.t.*, s. 35.
[351] Ekrem Pamukçu, "Kerkük Katliamı ve Kürt Senaryoları", *Kerkük*, 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı Özel Sayısı, Y. 2, S. 5, Temmuz 1991, s. 6; H. Turgut, *a.g.e.*, s. 183; T. Doğan, *a.g.t.*, s. 32.
[352] İzzettin Kerkük, "Kerkük Katliamının 4. Yıl Dönümü", *Türk Kültürü*, S. 9, Temmuz 1963, s. 60.
[353] Çetin Bayatlı, "1959 Kerkük Katliamına Liberal Bir Yorum", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Ankara Temmuz 2005, s. 14.
[354] 1963'te General Kasım'ı deviren General Abdüsselam Arif, 23 Haziran 1963 günü idam hükmünü yerine getirmiş ve suçlu 28 Kürt veya Komünist idam edilmiştir. M. Şahin-M. Taştekin, *a.g.e.*, s. 307.
[355] M. Feridun Bellisar, "Irak Hadiseleri", *Hürriyet*, 3 Ağustos 1959; *Milliyet*, 29 Temmuz 1959; *Vakit*, 30 Temmuz 1959.
[356] General Kasım daha önce yaptığı bir açıklamada 120 Türk'ün diri diri gömüldüğünü de ifade etmiştir. *Son Posta*, 4 Ağustos 1959, s. 1-7.

bilinmeyen bir yere defnedildiği bildirilmiştir.[357] Kerkük Katliamı'nda kaç kişinin hayatını kaybettiği dahi tam olarak açığa kavuşturulamamıştır.[358]

1959 Kerkük katliamından önceki aylarda çeşitli baskılardan usanan Türk ailelerin bazıları Bağdat'a, bazıları ise yurtdışına göç etmişti. Katliamdan hemen sonra belirsizlik, benzer bir olayın tekrarlanabileceği korkusu ve istikrarsızlık nedeniyle iş ve kazanç sıkıntısı yüzünden Bağdat şehrine küçümsenmeyecek boyutta göç yapılmıştır. Kerkük adeta boşalmış, tabii bu boşluğu da başka anasır doldurmaya başlamıştır.[359] Bir kere evini-barkını bırakıp yeni bir şehre gitmeyi göze alan için, başka bir ülkeye gitmek de çok zor bir hareket olmaktan çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle; Kerkük'te yerinden edilen ailelerin başladıkları göç hareketinin bitiş noktası bazen yurtiçi bazen de yurtdışı olarak gerçekleşmiştir.

Ordu tarafından 3 gün boyunca Kerkük'e giriş-çıkışlar yasaklandığı için katliam haberleri Türkiye'ye 19 Temmuz'da gelmeye başlamıştır.[360] Olay, Türk basınında geniş yer bulmuş, Irak'tan Türkiye'ye yaşadıkları vahşet yüzünden kaçanlar haberlere konu olmuştur. Basında yer alan haberlere göre 98 Iraklı Türkiye'ye sığınmıştır. Katliamdan kaçarak İstanbul'a gelmeyi başaran Dr. A. Haluk Beyatlı, 24 Temmuz'da Cağaloğlu eski halkevi binasında bir basın toplantısı yapmak istemiş ancak polis tarafından engellenmiştir.[361] Kerkük Katliamı'nın tafsilatlı haberleri Türkiye'ye katliamdan kaçan Mehmet Sait Ketene'nin eşi Süheyla Hanım vasıtasıyla ulaşmıştır. Süheyla Hanım üzerindeki katliam şokuyla 27 Temmuz 1959'da Türkiye'ye gelmiştir. Üç günlük terör olaylarına bizzat şahit olmuş ve gördüklerini Türkiye'deki eşi ve ileri gelen Irak Türklerine anlatmıştır. Ayrıca Dr. Rıza, Kerkük Katliamı'nın iç yüzünü yazılı olarak Süheyla Hanım ile yollamıştır. Kerkük'teki bu elim hadiseleri öğrenen Mehmet Sait Ketene, Esat Ketene, Nizam Neftçi, Enver Yakuboğlu, Abdulhalûk Beyatlı ve Nefi Demirci, bir basın toplantısıyla Türkiye yetkililerine ve bütün dünyaya katliam haberini vermiştir.[362]

Türkiye'de Kerkük Katliamı'nda şehit edilenleri anmak üzere bazı fakültelerde hazırlanan pano, resim veya broşürler komünist Kürtler tarafından yırtılmış, asılmasına

---

[357] M. Demirel, *a.g.t.*, s. 46.
[358] Katledilen Türklerin sayısını 280 olarak veren kaynaklar da mevcuttur. Bkz.: Ü. Ertuğrul, *a.g.e.*, s. 134.
[359] Ş. Küzeci, *a.g.e.*, s. 91.
[360] Z. Köprülü, "Irak'ta Sonu...", s. 16.
[361] *Milliyet*, 19 Temmuz 1959, s. 1.
[362] M. S. Ketene, *a.g.e.*, s. 68.

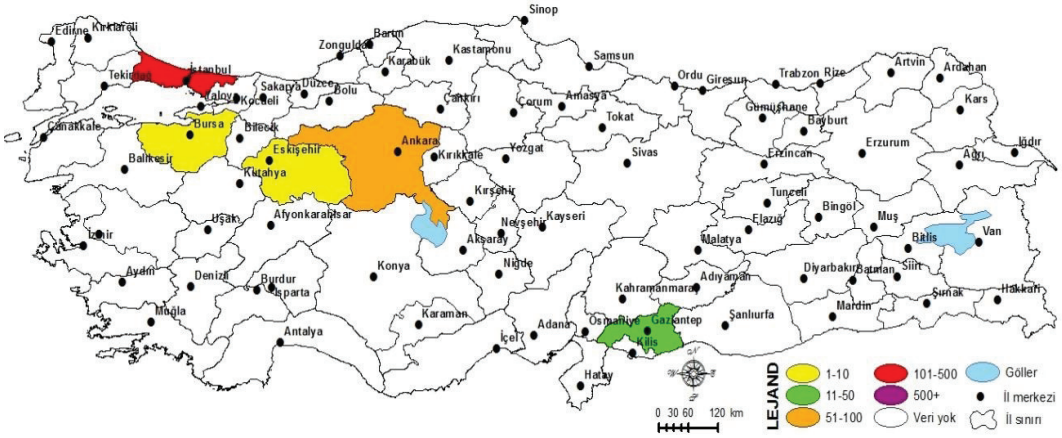
dahi müsaade edilmemiştir. Kürtler, tehdit ve dayak yoluyla anma günü tertiplenmesine engel olmuşlardır.[363] İstanbul'daki Iraklı Türkler ve Araplar büyük bir endişe yaşamıştır. Memleketlerinde hiçbir ailenin huzur ve emniyet içinde olmadığını, her an silahlı bir tecavüze maruz kaldıkları yönündeki haberler endişelerini bir kat daha artırmıştır.[364] Ankara'daki Iraklı Türkler yapılan katliamı Başbakan Menderes nezdinde protesto etmiş ve Menderes'ten yardım talep etmişlerdir.[365] Ancak Türkiye'de katliamın planlayıcılarına karşı müşterek bir hareket vuku bulmamıştır. Daha doğrusu Türkiye'den beklenilen düzeyde bir tepki gelmemiştir.[366] Bu ise Iraklı yöneticilerin Türklere karşı girişecekleri katliam, baskı, sindirme ve haksızlık hareketlerine kapı aralamıştır.

Kerkük Katliamı ile Türk toplumunun yaşadığı sosyal travma, göç açısından büyük bir önem arz etmiştir. Bu tarihten sonra Irak Türklerinin Türkiye'ye yaptığı yasal veya yasadışı göçlerin büyük çoğunluğu geri dönmemek üzere olduğu için manidar olmuştur.

Kerkük Katliamı'yla Türklere yapılan fecaat, Türkiye'deki Iraklılar tarafından müteakip yıl dönümlerinde anılmış veya protesto gösterilerine sahne olmuştur. Örneğin 17 Mart 1961'de Iraklı göçmenlerin gayretiyle İstanbul'un iki ayrı yerinde miting düzenlenmiştir. İstanbul Üniversitesi bahçesindeki konuşmalarla başlayan miting, daha sonra üniversiteli gençlerin Taksim'e doğru yürüyüşleriyle devam etmiş, gruba yolda katılanlarla birlikte mitingciler muazzam bir sayıya ulaşmıştır. Türk gençliğinin Iraklı Türkmenlerle birlik olduğunu gösteren sloganlar atan ve dövizler taşıyan grup, Taksim anıtındaki saygı duruşunun ardından sessizce dağılmıştır.[367] Türkiye'de, Irak'ta yapılan haksızlıklara ve insan hakları ihlallerine karşı tepkiler, doğal olarak Iraklıların en çok bulunduğu İstanbul şehrinden gelmiştir (Bkz.: Harita 10).

---

[363] A. Okan, a.g.m., s. 25; *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1958.
[364] Peyami Safa, "Irak Hadiseleri", *Tercüman*, 13 Nisan 1959.
[365] *Son Telgraf*, 9 Kasım 1958, s. 1.
[366] Ömer Osman Umar , "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güney Sınır Komşularına Yönelik Dış Politikaları (Suriye-Irak)", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, (Ed.: Mustafa Bıyıklı), C. 2, İstanbul 2008, s. 391-392.
[367] Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türkmen...*, s. 87.

Harita 10. Türkiye'deki Irak Tabiiyetlilerinin İllere Göre Dağılımı (1960 GNS)

Kaynak: DİE, *23 Ekim 1960....*

Türkiye'deki Iraklı göçmenler, katliamın yıldönümleri münasebetiyle düzenledikleri etkinliklerde duydukları memnuniyetsizlikleri dile getirmişlerdir. Bu konuda Milli Türk Talebe Birliği de üzerine düşeni yapmış ve Irak Türklerine uygulanan baskıları bir yazıyla duyurmuştur. Yazıda özetle; "*her zaman, her yerde olduğu gibi öteki unsurlar Türk'e karşı birleşmiş durumda… Kürde tanınan haklar Türk'ten esirgeniyor ve Türkler insan gücünün son kertesine varan didinmeleriyle bu düşmanlık kasırgası içinde kendi milli varlıklarını korumaya çalışıyor.*" denilmiştir.[368]

Irak'ta yaşananlar Kerkük Katliamı ile sınırlı kalmamıştır. Türklerin ileri gelenlerine yapılan işkenceler, baskılar ve katliamlar müteakip yıllarda da devam etmiştir. Her geçen gün durumun Türkler aleyhine gerçekleşmesi nedeniyle, fırsatını bulanlar Türkiye'ye sığınmıştır. Barzani çetelerinin elinde bir ay esir kalan ve işkence gören 2 Türk de Türkiye'ye sığınmıştır.[369]

General Kasım döneminde (1958-1963) Kerkük Bölgesi Kürtleştirilmek istenmiş ve bu uğurda Türkler katledilmiştir. Bilhassa Kerkük Katliamı'ndan sonra Kürtler Kerkük'ü kendi bölgelerine katmak için daha cesur davranmaya başlamışlardır. Türkleri sindirmek ve göç ettirmek için Irak'ın kuzey doğusundaki Türkmen bölgelerine (özellikle Kerkük ve Tuzhurmatu şehirlerinde) yoğun bir Kürt nüfus hareketi başlamıştır.[370]

---

[368] Milli Türk Talebe Birliği İstanbul İcra Konseyi, *14-15-16 Temmuz 1959-1965 Büyük Türk Katliamının (Kerkük Faciası) 6. Yıldönümü Münasebetiyle*, İstanbul 1965.

[369] *Milliyet*, 29 Temmuz 1963, s. 2.

[370] M. S. Megolammatis, a.g.m., *www.Türkmenofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010; "Kerkük Türklerine Yapılan Katliamın 15. Yıldönümü Anıldı", Devlet, 22 Temmuz 1974, s. 9.

Kerkük'te Türklere karşı 1961 yılında başlayan bazı suikast hareketleri, halk arasında havanın gerginleşmesine neden olmuştur. Suikastlardan ilki 6 Mart 1961'de gerçekleşmiştir. O gün Salah Kayacı adlı Türk genci, çalıştığı taş ocağından kamyonu ile dönerken, yolda pusuya düşürülerek meçhul kişiler tarafından otomatik silahlarla öldürülmüştür. Halk arasında büyük üzüntü yaratan bu olay üzerine Türk gençliği ve esnafı, Kerkük'te yapılan cenaze törenini büyük bir mitinge dönüştürmüştür.

Bu olaydan sonra Kerkük'te gerginlik uzun sure devam etmiştir. 9 Ocak 1962 tarihinde yeni bir suikastın yaşanması üzerine Türk halkının isyanı daha da artmıştır. Ramazan ayına tesadüf eden o tarihte Salah Terzi, iki arkadaşıyla birlikte dükkânında iftar ederlerken, yaylım ateşine tutulmuştur. Dükkânda oturanlardan Kemal adlı genç hafif yaralanarak kurtulurken, İbrahim Hamza o gece ölmüştür. Ağır yaralanan Salah Terzi'ye kan vermek için halk adeta yarışa girmiştir. Ertesi gün Salah Terzi'nin de hayatını kaybetmesi üzerine büyük üzüntü ve kızgınlık içindeki halk, cenazelerin kaldırılması için hazırlık yapmıştır. Ancak resmi makamlar cenazeleri halka teslim etmek istememiştir. Bu yüzden nümayiş yapan halkla polis arasında çatışmalar olmuş, akabinde mezarlığa getirtilen cenazeler halka teslim edilmiştir. Defin töreni bittikten sonra dağılmak istemeyen halkı polisin coplaması çatışmaların şiddetini artırmıştır. Ertesi gün Kerkük'teki esnaf dükkânlarını kapatarak, hükümeti protesto etmiştir. Bununla da yetinmeyen Türk halkı, Kerkük Katliamında rol oynayan katillerin üzerine yürümüştür. Polis kordonlarını da yaran halk, ellerinde sopa ve bıçaklarla komünistlerin üzerine saldırmıştır. Türklerin öfkesi karşısında çaresiz kalan güvenlik güçleri hiç bir şey yapamamıştır. Olaylar esnasında komünistlerden biri öldürülürken, on beşi de ağır yaralanmıştır. Bu olaylardan sonra hükümet, 120 Türkü tutuklayarak sürgüne göndermiştir.[371]

Irak Türkleri, Bağdat yönetiminin acımasız politikalarından dolayı sıkıntılı günler yaşamıştır. Hiçbir zaman devlete başkaldırmayan, ülkenin en sadık vatandaşları olan Türkler, Irak'taki bin yıllık geçmişleriyle bu topraklarda şerefle varlık göstermiş ve dış saldırılara karşı ülkenin savunulmasında çok büyük yararlıklar göstermişlerdir.[372]

---

[371] Y. Kendirli, *a.g.t.*, s. 105-106; E. Tok, *a.g.t.,* s. 53.
[372] S. Saatçi, "Kerkük Katliamının...", s. 3.

2.5.1.3. Kürtlerin Türkiye'ye İltica

General Kasım'ın komünistlerle işbirliği yaparak Barzani'ye destek vermesi bölgedeki bazı Kürt aşiretlerini rahatsız etmiştir. Irak'ın kuzeyinde, İran ve Türk sınırlarında yaşayan Kürt kabilelerinden bazıları kızıllara karşı ayaklanmıştır. Komünist organı *Al Şaab Gazetesi*'nin iddia ettiği bir haberde; Kürt kabilelerinin elinde Amerikan malı silahlar olduğu ve Kürt kıyafeti giymiş Türk subaylarının da Kürtlerle birlikte çalıştığı ifade edilmiştir. Haberin devamında General Kâsım'ın kendisine bir suikast düzenlenmesinden korktuğu ve bu nedenle ülkede geniş çaplı güvenlik tedbirleri aldığı bildirilmiştir. Konuyla ilgili olarak General Kâsım ile görüşen Türkiye'nin Bağdat Büyük Elçisi Behçet Türkmen, iki ülke ilişkilerinin dostane şekilde devam etmesi için temennilerde bulunmuştur.[373]

Irak'ın kuzeyinde yaşanan karışıklıklar nedeniyle Barzani kuvvetlerine mensup 7.000 kişilik silahlı bir grup, anti-komünist Şeyh Reşit kuvvetlerine iltihak etmiştir.[374] İredol Aşireti Reisi Hanepdel ile önemli bir görüşme yapan gazeteci Alâeddin Bilgi, aşiret reisine Türkiye hakkında ne düşündüğünü sormuştur. Hanepdel, "*Türkiye bizim ikinci vatanımızdır. Esasen şeyhimiz de Türkiyelidir.*" dedikten sonra, Irak hakkında şu beyanatlarda bulunmuştur: "*Büyük Reisimiz Reşid'in emrinde 10.000'den fazla genç muharip bulunmaktadır. Bizim ne Barzani'den ne de onların teşviki ile bize silah kaldıran Irak askerlerinden korkumuz yok. Yalnız Ruslar mütemadiyen silah veriyorlar. Ayrıca uçakları da var. Aşiretimiz bundan on sene evvel Barzanileri tarumar etmiş, Irak'tan sürmüştü. Şimdi fırsat onların ellerine geçtiği için bir misilleme yapmaya çalışıyorlar*." Alaeddin Bilgi, öncelikle İran hududuna yönelen, fakat sonra geri dönerek Türkiye'ye iltica eden grubun başkanına bunu neden yaptıklarını sormuştur. O anda durgunlaşan başkanın gözleri dolmuş ve samimi bir ifadeyle; "*Bugün Irak'ta yaşayan aşiretimizin bütün mensupları, en güvenilir devlet olarak Türkiye'yi bildirdiklerinden buraya iltica etmeyi tercih ettik*" demiştir.[375]

Komünist Barzani Kürtlerinin baskılarına dayanamayarak Türkiye'ye iltica eden milliyetçi Kürtlerin sayısı zamanla 7.000'i aşmıştır.[376] M. Feridun Bellisar 5 Mayıs 1959 tarihli köşe yazısında Irak'ta halkın komünist ve anti-komünist olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmiştir. Ayrıca Bağdat hükümetinin Sovyetlere tamamen eklemlendiğini,

---

[373] A. Al, *a.g.t.*, s. 51.
[374] *Tercüman*, 5 Mayıs 1959, s. 1-5.
[375] *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1959, s. 1-5.
[376] *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1959, s. 5.

ancak ülkede daha çok karışıklık çıkmaması için tarafsız göründüğünü ileri sürmüştür.[377] Ülkedeki gerilim sebebiyle Türkiye'ye yapılan sığınmalar da günden güne artmıştır.[378]

Kasım-Barzani işbirliğinden mustarip olarak bazı aşiretlerin başlattığı olaylar Şam kaynaklarına da konu olmuştur. Şam merkezli haberlere göre; Irak uçakları isyan eden aşiretlerin bölgelerini havadan bombalamışlar, buna mukabil isyan eden kabileler 30 hükümet askerini öldürmüş ve 80'e yakınını da yaralamıştır.[379] Yaşanan çatışmalardan kaçan Şeyh Reşit taraftarı 700 Kürt Türkiye'ye iltica etmiş, General Kâsım anti-komünist Kürtlerin Türkiye'ye iltica etmemesi için sınırlarda güvenlik önlemlerini artırmıştır.[380] Buna rağmen Barzanilerin baskısına dayanamayan 712 Türk de Türkiye'ye sığınmıştır.[381] Sayıları daha sonra 798'e çıkan bu Türkler geçici olarak Hakkâri'nin Benekli Yaylası'na yerleştirilmiş ve Diyarbakır başta olmak üzere çevre illerden insani yardımlar gönderilmiştir. Ayrıca Diyarbakır Numune Hastanesi Dâhiliye Uzmanı Kemal Gürkan başkanlığında bir de sağlık ekibi yollanmıştır. İçişleri Bakanlığı, sığınmacıların her türlü ihtiyacının karşılanması için gerekli yerlere talimatname göndermiştir.[382]

Ankara, yanlarında büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarını da getirmiş bulunan sığınmacıların Irak'a iade edilmeyeceğini duyurmuştur.[383] 23 Temmuz 1959'daki toplu sığınmayla birlikte Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 1.700'ü bulmuştur. İçişleri Bakanı Nasır Zeytinoğlu sığınmacıların "mülteci" oldukları için Irak'a iade edilmeyeceklerini ve isteyenlerin derhal Türk vatandaşlığına alınacaklarını bildirmiştir. Hakkâri ve çevre illerden gelen raporlar doğrultusunda göçmenlerin İç Anadolu'ya iskân edileceklerini de

---

377 *Hürriyet*, 5 Mayıs 1959, s. 2.
378 *Cumhuriyet,* 1 Ağustos 1959, s. 1.
379 Cumhuriyet, 8 Mayıs 1959, s. 3.
380 *Tercüman*, 8 Mayıs 1959, s. 1-5; *Yeni Sabah*, 30 Nisan 1959, s. 1-5; *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1959, s. 1-5; *Hürriyet*, 30 Nisan 1959, s. 1-5; *Tercüman*, 30 Nisan 1959, s. 1-5; *Yeni Sabah*, 10 Mayıs 1959, s. 1-5.
381 *Son Posta*, 23 Temmuz 1961, s. 1; Sığınmacıların sayıları sürekli arttığı için Türk basınında verilen sayılar da değişkenlik göstermiştir. Örneğin Hürriyet Gazetesi bu sayıyı 713 kişi (*Hürriyet*, 23 Temmuz 1961, s. 1-5) olarak verirken, Tercüman gazetesi bu sayıyı 800 kişi olarak duyurmuştur (*Tercüman*, 23 Temmuz 1961, s. 1-5).
382 *Tercüman*, 24 Temmuz 1961, s. 1-5; *Ulus*, 23 Temmuz 1961, s. 1-5; *Milliyet*, 23 Temmuz 1961, s. 1.
383 *Son Posta*, 25 Temmuz 1961, s. 1; *Hürriyet*, 24 Temmuz 1961, s. 1-5.

açıklamıştır.[384] Bu olaylardan itibaren Türk basınında yer alan haberlere göre, farklı tarihlerde Türkiye'ye sığınmalar devam etmiştir.[385]

Muhalifleri ağır şekilde tenkil etmek isteyen Bağdat, İngiltere'den silah talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Londra, Irak'ın istediği tank ve bombardıman uçaklarını vermeyi kabul etmiştir.[386] Modern silahlarla ve hava saldırılarıyla donatılan Barzani çetelerinin başlarında Rusya'da yetiştirilmiş Rus üniformalı subaylar bulunmuştur. Barzanilerin kurmay heyetinin başında da Rus mareşali üniforması taşıyan Molla Mustafa Barzani getirilmiştir. Diğer taraftan, Kızıl Kürt Aşireti, Şeyh Reşid'in başına 30.000 dinar mükâfat koymuştur.[387]

Komünist Kürt aşiretlerle anti-komünist Kürt aşiretler arasındaki çatışmalar sürerken, General Kâsım anlaşma bahanesiyle anti-komünist Kürtleri Bağdat'a davet etmiştir. Yapılan görüşmelerde anlaşma sağlanamamış ve aralarında Şeyh Reşid'in oğlunun da bulunduğu bir grup vatana ihanet suçuyla tevkif edilmiştir. Bunun üzerine Şeyh Reşid bir misillemeyle Irak'ın kuzeyinde bulunan 5 karakolu işgal etmiştir.[388]

General Kasım'ın toprak reformu bahanesiyle yaptığı adaletsizliğe büyük tepki gösteren Kürt aşiretlerini, Kasım'ın teçhiz ettiği Barzani mağlup etmiş ve bu tarihten sonrada daha da güçlenmiştir.[389] Ancak bölgedeki çatışmalar, huzursuzluklar ve göçler bir türlü sona ermemiştir.

General Kasım, Irak yönetimini ele geçireli henüz çok olmamıştı ki Arap milliyetçileri ile komünistlerin arasında kalmıştır. Her iki taraftan yapılan baskılar nedeniyle Kasım, bir dizi suikast ve darbe girişimiyle karşılaşmıştır. Irak hükümetinin 1960 yılında bir siyasi parti kurma hakkı vererek resmileştirdiği KDP'nin başkanı Molla Mustafa Barzani ile Kasım'ın ilişkisi 1961 yılında zayıflamaya başlamıştır.[390] General Kasım darbesi Kürtler için yeni imkânlar oluşturmuş, ancak balayı kısa sürmüştür.[391] Bu tarihten itibaren Kasım, Barzani'nin yerine diğer Kürt milliyetçilerini destekleyerek onu yalnız bırakmaya çalışmıştır. Kasım, Irak'ın bir üniter devlet olduğunu, bir halklar

---

[384] *Milliyet*, 24 Temmuz 1961, s. 1; *Son Posta*, 25 Temmuz 1961, s. 1.
[385] "Irak'tan 50 Kişi Daha İltica Etti", *Ulus*, 29 Temmuz 1961, s. 1-5; "Irak'tan 12 Kişi İltica Etti", *Tercüman*, 4 Ağustos 1961, s. 1-5; "Irak'tan 70 Kişi Daha İltica Etti", *Ulus*, 20 Ağustos 1961, s. 1; "Irak'tan Kaçan 53 Türk Ailesi Bize Sığındı", *Milliyet*, 25 Ekim 1962, s. 5.
[386] *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1959, s. 1-5; *Yeni Sabah*, 10 Mayıs 1959, s. 3; *Yeni Sabah*, 12 Mayıs 1959, s. 3.
[387] *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1959, s. 1-5; *Milliyet*, 11 Mayıs 1959, s. 5.
[388] *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1959, s. 3.
[389] Serhat Ahmet Erkmen, *Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü, ABD'nin Kuzey Irak Politikası Örneği*, (AÜ. SBE, Basılmış Doktora Tezi), Ankara 2008, s. 49.
[390] N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 123.
[391] Hasoon Jasim Obaidi, *Türk-Irak İlişkileri (1958-1980)*, (GÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1995, s. 55.

topluluğu olmadığını söyleyerek, Irak'taki tüm Kürt dernekler ve Kürtçe yayımlanan gazeteleri ve KDP'nin şubelerini kapatmıştır.[392] Barzani ise Kürtlere özerklik verilmesi için SSCB'den yardım istemiş, ama bu talebi reddedilmiştir. Bunun üzerine Kürt gruplar 11 Eylül 1961'de Irak ordusuna karşı saldırıya geçmiş ve gerçek anlamda bir savaş çıkmıştır.[393] Kürtler birçok yeri hükümetin elinden alarak kendi hükümetlerini kurduklarını açıklamıştır.[394] Bağdat yönetimi Irak ordusunun 2/3'ünü kuzeydeki operasyona görevlendirmiştir.

Kasım, Barzani'nin direnişine karşı koymak için Kürtlerin içindeki geleneksel aşiret düşmanlıklarını kullanmış, hareketten ayrılmış olan Zibaris, Rikanis, Jaaf gibi Kürt aşiretlerini silahlandırmış ve KDP'nin üzerine saldırtmıştır.[395] Kasım, Kürtlere ayaklanmanın bedelini ödetmek üzere Barzani'ye düşman Kürt aşiretlerinden 10.000 kişiyi silahlandırarak, daha önce bölgeye kaydırdığı ağır silahlarla donatılmış 2 tümeniyle birlikte Kürt bölgelerine karşı geniş çaplı bir operasyon başlatmıştır. Harekâttan kaçan Kürtlerin Türk sınır bölgelerine sızmalarının önlenmesi için Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) de Irak sınırında askeri yığınak yapmıştır.[396]

Irak'taki çatışmalardan kaçan 400 kişi, 11 Nisan 1962'de Silopi'nin Zarova Köyü'nden Türkiye'ye sığınmıştır. İçlerinde Türklerin de bulunduğu çoğu Kürt, Barzani'nin zulmünden kaçmak için aç-bitap düşmüştür. Sığınmacılardan 200 kadarı atlı ve silahlı olarak gelmiştir. Sığınmacılar kendilerini ziyarete gelen Mardin Valisi Basri Özpınar'a; "*Barzani'nin eziyet ve tedhişinden bıktık. Her gün köylerimizi basıp, hayvanlarımızı öldürmekte, canımıza kast etmektedir. Selameti size ilticada bulduk. Ne olur bizi geri vermeyin.*" demişlerdir.[397] Rikan Aşireti'ne mensup bu kişilere Bağdat yönetimi tekrar dönmeleri konusunda girişimde bulunmayınca, Ankara, istedikleri kadar kalabileceklerini hatta mülteci olarak kabul edilebileceklerini bildirmiştir.[398] İlerleyen dönemlerde sınırdaki sığınma hadiseleri daha da artmıştır.

---

[392] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 45.
[393] 1961'de başlayan bu Kürt isyanı kısa ateşkes dönemleri dışında Körfez Savaşı sonuna kadar yaklaşık 30 yıl sürmüştür. Bkz.: Kenneth R. Timmerman, *Ölüm Lobisi, Batı Irak'ı Nasıl Silahlandırdı?*, (Çev.: İbrahim Bingöl), İstanbul 2002, s. 18; N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 123; A. Tan, *a.g.e.*, s. 358; J. Keegan, *a.g.e.*, s. 37.
[394] Sabriye Deliceoğlu, *Kuzey Irak'taki Etnik ve Dini Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 26.
[395] El-Munadil, *a.g.e.*, s. 26.
[396] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 46.
[397] *Cumhuriyet,* 12 Nisan 1962, s. 1.
[398] *Tercüman*, 26 Temmuz 1961, s. 1-5.

Türkiye, Temmuz 1962'de sınırda bir güvenlik kordonu oluşturulmuştur. Kaçakçılık ve İran'daki isyan dolayısıyla güneydoğu sınırındaki köylerin sınırdan geriye alınması gündeme gelmiştir. İnönü Hükümeti'nin Irak Kürtlerinin niyetleri konusunda çekinceleri olduğundan, Irak'ın Kürtlere yönelik askeri harekâtında Irak uçaklarının fır hattını ihlal edip sınırı geçmelerine dahi göz yummuştur.[399] Ancak bu ihlaller Şemdinli'deki 2 Türk köyünün bombalanması ve saldırıda 2 Türk jandarmasının şehit ve birçok köylünün de yaralanmasıyla mahiyet değiştirmiştir.[400] Türkiye 16 Ağustos 1962'de bir Irak uçağını düşürerek mukavemette bulunmuştur. Ayrıca muhtemel sınır ihlallerini önlemek için güneydoğudaki sınır birlikleri de tahkim edilmiştir.[401]

24 Eylül 1961'de General Kasım Bağdat Radyosu'ndan KDP'nin ülke genelinde resmen kapatıldığını ve Kürt aşiret ayaklanmasının tamamen bastırıldığını duyurmuştur. 10 Ekim 1961'de ise operasyonun tamamen bittiğini ve bölgede kontrolün ordunun eline geçtiğini ilan etmiştir. Ancak Kürt bölgelerine yapılan hava saldırıları Ocak 1962'ye kadar devam etmiştir. Kürtlerin yaşadığı 1.200'den fazla köy veya mezra bombalanmıştır. Bu dönem içerisinde 180.000 kişi evsiz-barksız kalmıştır.[402]

1963'ün Haziran'ın da yeniden başlayan çatışmaların ardından, Irak'taki nüfuzu azalan SSCB, bir resmi açıklamayla "*Irak Devletinin Kürtlere karşı sürdürdüğü mevcut politikasının Ortadoğu barışını tehlikeye sokması halinde, SSCB'nin buna ilgisiz kalmayacağını*" bildirmiştir. Ayrıca İran ve Türkiye'yi de Bağdat rejimine yardım etmemeleri konusunda uyarmıştır.[403] Rusların Kürtlere verdiği bu tür desteklerle Barzani isyanı 1975'e kadar sürmüştür.

Kürtlere kesintisiz bir şekilde destek veren bir diğer ülke de İsrail olmuştur.[404] Bu dönemde İsrail'in Kürtlere verdiği destek sadece silah yardımı olmamıştır. 1964 yılında Savunma Bakan Yardımcısı olan Şimon Peres, 1940 ve 1950'lerde İsrail ile

---

[399] Ayşegül Sever, "Irak Kürt Siyasetindeki Gelişmelerin Türkiye-Irak İlişkilerine Yansımaları 1958-1975", *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*, Ankara 2008, s. 661.
[400] Ö. O. Umar , "Türkiye Cumhuriyeti...", s. 392.
[401] A. Sever, a.g.m., s. 661.
[402] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 47.
[403] İsmail Dursun, *Kuzey Irak Kürtleri, Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Devletleşme Süreci ve Türkiye'ye Etkileri*, (Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze 2006, s. 99; Aclan Sayılgan, "Ortadoğu Denkleminin İki Perdesi: Kerkük Türklerine Yapılan Katliam Irak Rejiminin Başını Yemiştir", *Son Havadis*, 13 Nisan 1974.
[404] İ. Dursun, *a.g.t.*, s. 98.

temas içinde olan Dr. Kamuran Ali Bedirhan ile görüşerek, bir grup peşmergenin İsrail'de askeri eğitimden geçirilmesi için girişimde bulunmuştur.[405]

Bağdat ile Kürtler arasında bu olaylar yaşanırken, Kerkük'te de halk iyice gerilmiştir. 8 Mart 1961'de okullarda Kürtçenin ders olarak okutulmasını protesto eden Kerküklü Türk öğretmen ve öğrenciler okullara gitmemiştir. Bu sıralarda 2 Türk'ün Kürtler tarafından öldürülmesi tansiyonu tamamen yükseltmiştir.[406] Bunu Türklere karşı yapılan bir takım suikastlar izlemiş, olayların tırmanması sonucunda, halk Kerkük katliamından sorumlu tuttukları kişilere saldırmıştır. Türklerin bu etkiye verdikleri tepki, Bağdat tarafından 120 Türk'ün sürgüne gönderilmesiyle neticelenmiştir.[407]

1959 yılındaki sözde toprak reformuyla başlayan arazi sorunları Türk toplumunu derinden etkilemiştir. Bu tarihte Irak Hükümeti ziraat alanında ıslah kanunları çıkartarak mülkiyeti sınırlamıştır. Bu karar ile köklü ailelere ait geniş araziler ellerinden alınarak hükümete geçmiştir. Irak'ın tamamını kapsayan ve genelinde uygulanan bu toprak kanunları özellikle Türkler için çıkarılmamış olmakla birlikte, Kerkük'teki Türkler bu düzenlemeden son derece mağdur olmuştur. Belli bir plan dâhilinde Türklerin arazileri ellerinden alınmış ve ekonomik güçlerini zayıflatmak amacıyla çeşitli kararlar uygulanmıştır.[408] Bu nedenle Irak Türklerinin başta Türkiye olmak üzere yurtdışına göç etmelerindeki ekonomik sıkıntıların zuhuru açısından General Kasım'ın toprak reformu miladî bir önem taşımıştır.

2.5.2. Baas'dan Saddam'a (1963-1979)

8 Şubat 1963'te Baas Partisinin iktidara gelişini kolaylaştıran olay, 27 Aralık 1962'de talebe greviyle başlamıştır. Grev, Bağdat'taki Şarkiye Lisesi'nde Yüksek Askeri Mahkeme Başkanının oğlu Fadıl Abbas El-Mehdevi ile başka bir talebe arasındaki kavgayla başlamıştır. Okul yetkilileri, her iki tarafı da disiplin yoluyla cezalandırmaya teşebbüs edince Mehdevi, oğlu lehinde müdahalede bulunmuştur. Bu ise Irak'ın bütün liselerine ve Bağdat Üniversitesi'ne sirayet ederek genel bir grevin başlamasına sebep olmuştur.[409]

---

[405] H. İ. Avcı, *a.g.t.*, s. 61.
[406] B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 138.
[407] B. Günay, *a.g.e.*, s. 538.
[408] Nebahat O. Tanrıverdi-Sercan Doğan, "Irak Türkmen Adalet Partisi ve Kerkük İl Meclisi Üyesi Hasan Turan ile Ropörtaj", *www.orsam.org.tr*, E.T.: 25.06.2011.
[409] S. Abu Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, (Çev.: Ahmet Ersoy), Ankara 1970, s. 81.

Baas Partisi'nin 8 Şubat 1963'te ülke yönetiminde söz sahibi olmasından sonra başlatılan Araplaştırma çalışmalarından hem Türkler hem de Kürtler zarar görmüştür. Baas rejiminin "*Arap anavatanı Araplara aittir, buranın kaynaklarını ve zenginliklerini kullanmak ve gizli güçlerini kontrol etmek hakkı yalnızca onlara aittir*." anlayışı sosyal çatışmaları hızlandırmıştır.[410] En belirgin özelliği uyguladığı "*Ta'rib*"[411] politikaları olan Baas Partisi'nin Irak'ta iktidar olmasıyla birlikte birçok Türk ve Kürt kendilerini nüfusa Arap olarak kaydettirmek zorunda kalmıştır. Zira ancak böyle yaparak başka bir yere sürgün edilmekten veya uzak vilayetlere tayinden kurtulabilmişlerdir.[412]

Baas Partisi'nin sloganı "birlik, özgürlük ve sosyalizm" olmasına rağmen, daha kuruluşundan itibaren şovenist ideolojisinden dolayı Milliyetçi Arap Hareketi içinde olmuştur.[413] Baas yönetimi Kürt ve Türkmenleri ağır baskılara maruz bırakarak, bu halkları yoğun buldukları bölgelerde azınlığa düşürmek istemiştir. Bu doğrultuda hem Kürtlerden hem de Türkmenlerden pek çok aileyi Arap çoğunluğun bulunduğu bölgelere zorla iskân ettirmiştir.[414]

Irak'ta Cumhuriyet Dönemi olarak bilinen 1958-1979 yılları arasında Türkler çeşitli baskılara maruz kalmışlardır. Bilhassa Baasçıların etkisinin arttığı 1963-1979 döneminde yapılanlar, insan hakları ihlallerinin ötesine geçmiştir. Komünist Araplarla Kürtler el ele vererek Türklüğün çatısı tabir edilen Erbil'i Kürtleştirmek için büyük bir çaba göstermişlerdir. Erbil'deki nüfusun büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturmasına rağmen 1950'lerden sonra isyan eden Kürtlerin getirilip Erbil'e yerleştirilmeleri sonucunda Türkler azınlık durumuna düşürülmüştür. Erbil'de söz sahipliği Kürtlerin eline geçtiği için, rutin işlerini yürütmek isteyen Türkler kendilerini Kürt olarak göstermek zorunda kalmıştır.[415]

Erbil'i Kürtlerin merkezi haline getirmeye çalışan Barzani ve diğer bazı Kürt aşiretleri, 1960'lı yıllardan itibaren Erbil Türklerine baskı, zulüm ve antidemokratik hareketlerde bulunmuşlardır. Diğer taraftan Celalîler (IKYB) de Erbil'de kimseye göz açtırmadıkları gibi Türkleri sindirmek amacıyla katl, gasp, tehdit ve hırsızlık davranışlarında bulunmuşlardır. Erbil'de yaşayan Türk çocukları Kürtçe bilmedikleri

---

410 El-Munadil, *a.g.e.*, s. 57.
411 Ta'rib veya te'rib; zorla Araplaştırma anlamına gelir. Şoriş Haci, *Kerkük'ün Araplaştırılması: 80 Belgede Araplaştırma Politikası*, (Çev.: Hozane Bengi), İkinci Baskı, İstanbul 2006, s. 30.
412 H. T. Oğuzlu, *a.g.e.*, s. 4; Nuri Talabani, *Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması*, (Çev.: Zafer Avşar), İstanbul 2005, s. 25.
413 Ş. Haci, *a.g.e.*, s. 27.
414 A. Beyatlı, "Irak, Siyasî....", s. 27.
415 B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 58.

için, Arapça eğitim veren okullara kayıt yaptırmaları da engellenmiştir. Türk çocukları zorla, Kürtçe eğitim veren okullara yazdırılmıştır.

Barzani ve Talabani aşiretleri Irak Komünist Partisi ile ittifak kurarak, Türklerin Erbil'deki tarihi geçmişlerini silmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken Türklerin abidevî şahsiyetlerini ve aydınlarını, basın ve yayın organlarında Kürt kökenli olarak tanıtmışlardır. Örneğin Erbil'in tanınmış Türk Bilgini Küçük Molla Efendi'nin adını Melay-ı Kıçka'ya çevirmişlerdir.

Kürtlerin Türklere uyguladığı baskılar bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Celaliler grubu 1968 yılından itibaren Erbil'deki iş yerlerinin adlarını Kürtçe olarak yazdırmayı icbar etmiştir. 1967 ve 1977 genel nüfus sayımlarında Türkler tehdit edilerek Kürt yazdırılmıştır. 1970-1974 yılları arasında Erbil'deki kahvelerde ve okullarda Türkçe konuşma yasaklanmıştır. Yine aynı yıllarda Erbil'de memur olan Türkler, KDP'ye üye olmaya zorlanmıştır. Kürt militanları, yeni doğan Türkmen çocuklarına Kürtçe adlar verilmesi için baskı yapmıştır.[416] Diğer taraftan, 1974 yılında Saddam'ın cumhurbaşkanı yardımcılığına gelmesiyle birlikte Türkleri eritmek için Araplaştırma çalışmaları hız kazanmıştır.[417] Böylece Türkler adeta iki ateş arasında kalmışlardır.

Irak'taki Türklerin baskılar dolayısıyla göç etmeye zorlanması ve sınır dışı olaylarını müteakiben, bu dönemde Arapların Türklerin yaşadıkları yerlere yerleştirilmeleri Baas rejiminin rutin uygulamalarından biri haline gelmiştir. Sosyal mühendislik projeleri bahanesiyle Türklerin tarihi bölgeleri yok edilmeye çalışılmıştır. Nüfus yoğunluğunun arttığı yerlerde (Eski Tisin gibi) pek çok Türk köyü yıkılarak yok edilmiş ve o bölgenin meskûnları Güney Irak'taki kamplara sürülmüştür. Tarihi Kerkük Kalesi ve çevresindeki 2.000 ev yerle bir edilmiş, Türklerin yaşadığı on binlerce kilometrekarelik araziye el konularak bölgeye getirilen Araplara bağışlanmıştır.[418]

Mezarlık gibi millî tesisler tazminat verilerek satın alınabilecek meta olmadığı halde, Türklerin meskûn olduğu bölgelerde bazı mezarlar sökülerek yol, park, bahçe vs.

---

[416] Osman Oğuz, "Erbil'de Türkmenlere Yapılan Baskılar", *Kardaşlık*, Y. 5, S. 17, Ocak-Mart 2003, s. 12-14; Mim Kemal Öke, "Irak Türkleri", *Türkiye*, 26 Ocak 1990, s. 5.

[417] Mahir, Nakip, "Türkiye Irak Türkleri Meselesine Nasıl Bakmalı?", *Misak-ı Millî ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, 28 Ocak 1997-Konya, Ankara 1998, s. 85; Fahir Armaoğlu, "Irak Türkleri", *Tercüman*, 17 Ekim 1992.

[418] Marino Busdachin, "BM'de Temsil Edilmeyen Halklar", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, 8-11 Aralık 2005-İstanbul, İstanbul 2006, s. 59.

yapılmıştır.[419] Kültürel baskıların da etkisiyle Erbil Türkleri öz vatanlarında garip ve parya muamelesi görmüşlerdir.[420] Yaşanan bu olaylar Türklerin göçünde etkili olmuştur. Baas Partisi'nin zulümlerinden bunalarak göç eden Türklerin çoğunun ilk tercih ettiği ülke Türkiye olmasına rağmen, bu ülkenin kanunları dolayısıyla yabancı olarak görülmüşler ve çoğu zaman sınır dışı edilmişlerdir.

Gerek eğitim amacıyla gerekse sözü edilen baskılar nedeniyle Irak'tan ayrılanların önemli bir kısmı eğitimli olan Türkler, insanlık dışı uygulamaları onur kırıcı bulmuşlardır. Başta Türkiye olmak üzere Almanya, Hollanda, Danimarka, İsveç gibi Avrupa ülkelerinin yanı sıra, Avustralya ve Amerika gibi kıta ülkelerine giderek buralarda kurdukları Türkmen dernekleriyle millî kimliklerini korumaya çalışmışlardır.[421]

1980'den önce eğitim amacıyla Türkiye'ye gelen Irak Türklerinin bir kısmı, Baas rejiminin artan baskılarından dolayı Türkiye'de yerleşmeye karar vermiştir. Bu aşamada Türk vatandaşlığına kolay ve hızlı geçiş imkânı bulmaları da bu kararı desteklemiştir. Ayrıca bu kişilerin yüksek eğitimli, meslek sahibi, toplumsal statüsü yüksek kişiler olmaları ve geride kalan ailelerinin gerektiği zaman maddi destek sağlayabilecek güçte olmaları da göçleri kolaylaştırıcı faktörler olmuştur. 1991'deki kitlesel sığınmadan önce Irak'tan göç eden Türkler, Türkiye'ye başarıyla uyum sağlamışlardır.[422]

Irak'tan eğitim amacıyla Türkiye'ye gelip yerleşenler haricinde iki gruptan daha bahsedilebilir. Bunlar Irak'a tekrar dönenler ve transit göçmenlerdir. Gelen öğrencilerin bir kısmı eğitimleri bitince Irak'a dönmüştür. Bu kişilerin bir kısmı daha sonra çoğunlukla ticari faaliyetlerle Türkiye'ye gelip-gitmeye devam etmiştir. Transit göçmenler ise Türkiye'deki eğitimlerinden sonra üçüncü ülkelere yönelmişlerdir. Arapça ve Türkçe bilmeleri ve üniversite diplomasına sahip olmalarının verdiği avantajla Arap ülkelerindeki Türk şirketlerinde kolayca iş bulabilmişlerdir. Ancak burada şu husus çok önemlidir; Baas rejiminin Araplaştırma hareketi sonucunda

---

[419] Benzer uygulamalar Bulgaristan'da Müslümanlara yapmıştır. Çırpan Kasabası'nda Belediye "Millet-Bahçesi" yapmak bahanesiyle Müslüman mezarlığını sökmüştür. Aynı şeyler Yunanistan'da da Türklere yapılmıştır. Yani dış Türklerin sorunları aşağı-yukarı ortaktır. Bkz.: N. İpek, *a.g.e.*, s. 142.

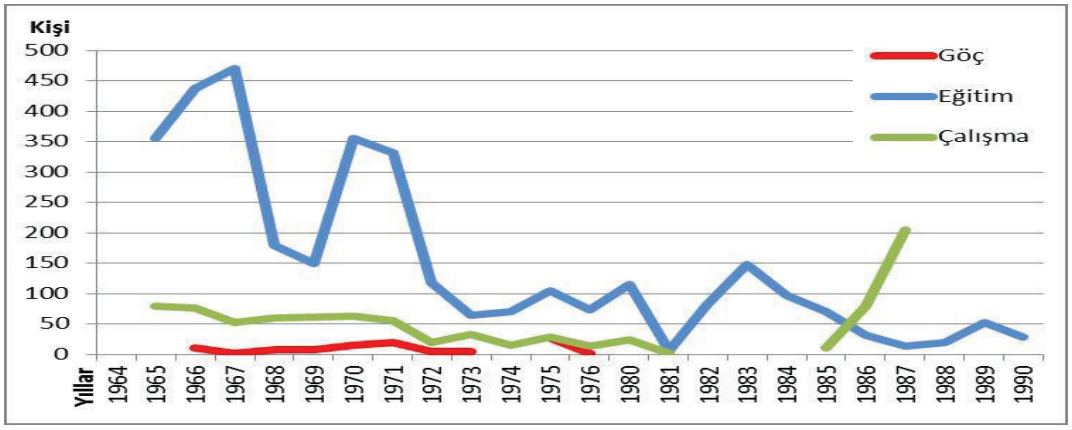
[420] Nejdet Sançar, "Irak Türkleri", *Ötüken*, S. 33, Eylül 1966, s. 3.

[421] Rabia Kocaman Aydın, "Irak Türklerinin Sosyal Hayatı", Türkler, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Ankara 2002, s. 623.

[422] İbrahim Sirkeci-Çimnaz Demirci, "Irak Türkmenlerinin Yurtdışına Göçü", *Global Strateji*, C. I, Y. 1, S. 1, Nisan-Haziran 2005, s. 83.

Irak'taki Türklerin sayısı gerek kimlik gizlemek gerekse yurt dışına göç etmek gibi nedenlerle bir hayli azalmıştır.[423]

Grafik 6'da verilen bilgilere göre; 1966-1976 yılları arasında Türkiye'ye gelen Irak ikâmetlilerin bir kısmı geliş amaçlarını "göç" olarak ifade etmiştir. Bununla birlikte 1965-1990 yılları arasında göç kapsamına alınabilecek veya zaman içerisinde göçmen olarak tanımlanabilecek olan ve ülkeye giriş amacını "eğitim" veya "çalışma" olarak belirtenlerin sayısı da bir hayli fazladır. Mevcut verilerden anlaşıldığı kadarıyla, çalışma amacıyla Türkiye'ye gelenlerin sayısı Irak-İran Savaşı'nın başladığı ilk yıllarda durmuştur. Ancak savaşın beklenenden uzun sürmesi ve Türklerin ön saflarda savaşa sürülmeleri gibi nedenlerle Türkiye'ye çalışmak üzere gelenlerin sayısı 1985 yılından itibaren artmıştır. Bu da bize Iraklıların Türkiye'ye çalışmak amacıyla gelmelerinin yanı sıra, gerçekte ülkeden kaçmak için bir ara bahane olarak geldikleri ihtimalini düşündürmektedir. Türkiye'ye çalışma amacıyla giriş yapanların sayısının Irak-İran Savaşı'nın bitmesine paralel olarak 1988 yılında ani bir kesintiye uğraması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

Grafik 6. Türkiye'yi ziyaret amaçlarına göre Irak ikâmetliler (1964-1976)

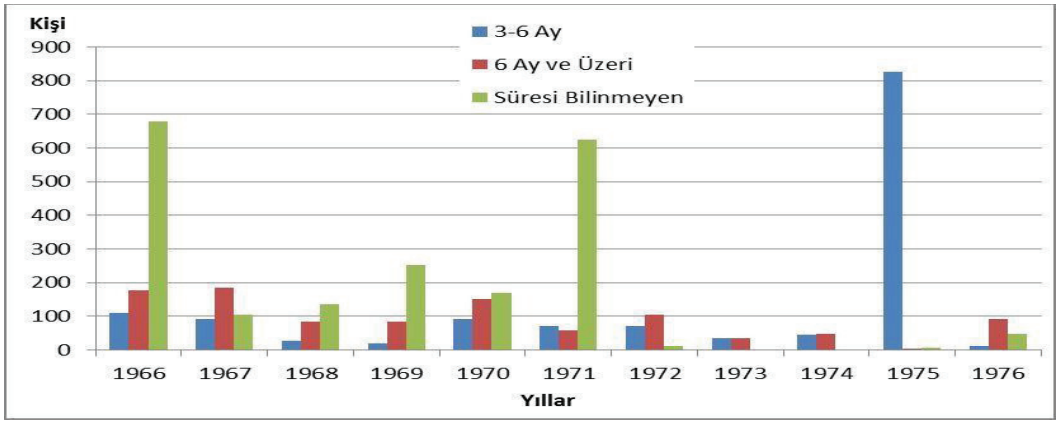
Kaynak: TÜİK, 1964-1976 yılları arasındaki muhtelif turizm istatistikleri.

Eğitim amacıyla Türkiye'ye geldiğini söyleyenlerin sayısı 1967 yılında en üst seviyeye çıkmıştır. Irak'ın iç işlerindeki yaşanan olaylara bağlı olarak eğitim amacıyla Türkiye'ye gelenlerin sayısı 1970-1972 yıllarında üst sıralarda devam ettiyse de, 1973 yılından itibaren inişli çıkışlı ama düşük bir seyir izlemiştir. Bununla beraber, eldeki verilerin gümrükten alındığı ve sadece resmî kayıtları içerdiği unutulmamalıdır. Yani

[423] İ. Sirkeci-Ç. Demirci, a.g.m., s. 83.

ulaşabildiğimiz veriler Türkiye'ye göç edenlerin sayıları hakkında fikir verebilmesi amacıyla sunulmuştur. Oysa konuyla ilgili gerçek sayıların bunun çok üzerinde olduğu söylenebilir, fakat tam sayı vermek olanaksızdır.

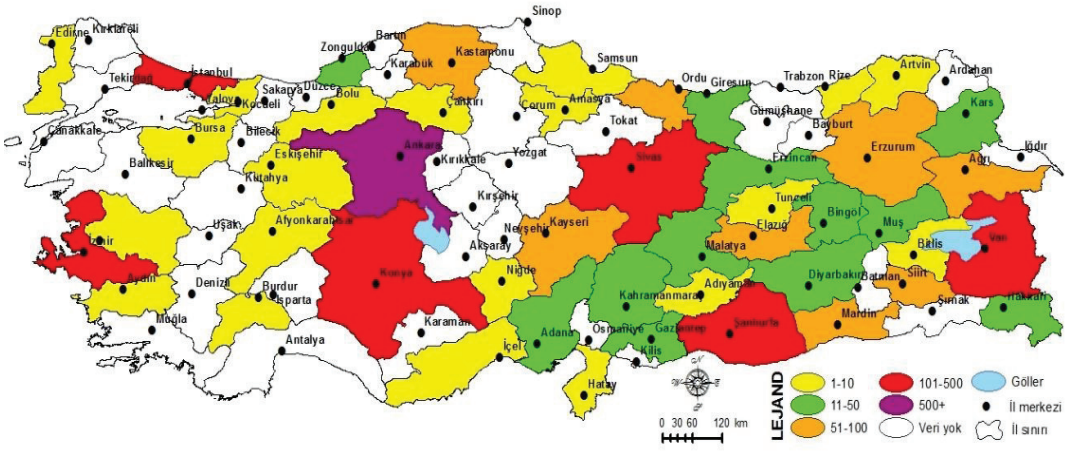
Grafik 7'de görüldüğü üzere; 1966-1976 yılları arasında Türkiye'ye gelen Iraklıların ülkede kalış planlarıyla ilgili "6 ay ve üzeri" ve "süresi bilinmeyen" cevaplarını verenlerin sayısı 2.500 kişi civarındadır. Bu sayı Irak'tan Türkiye'ye gelenler arasında Türkiye'ye yerleşme potansiyeli yüksek olanları ifade etmektedir. Irak'ta yaşanan dâhili sıkıntılara paralel olarak, huzurlu bir ülke arayanlar için Türkiye'ye göç etme ihtimali de göz önünde bulundurulduğunda, 6 aydan fazla Türkiye'de kalanları göçmen olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü Türkiye'ye gelmiş olan bir Iraklı 6 aydan fazla kaldığı takdirde, tekrar ülkesine dönmüş olsa dahi, yapılan göç sirkülasyonunda devamlılığın bir parçası haline gelmiştir.

Grafik 7. Türkiye'de kalış sürelerine göre Iraklılar (1966-1976)

Kaynak: TÜİK, 1966-1976 Yılları Arasındaki Muhtelif Turizm İstatistikleri.

Irak'ta Baas rejiminin uygulandığı ilk yıllarda Türkiye'deki Irak tabiiyetlilerin sayısında bir artış gözlemlenmiştir (Bkz.: Harita 11). Türkiye'de 1970 yılında yapılan GNS'ye göre en çok Irak tabiiyetli Ankara'da tespit edilmiştir. İstanbul, İzmir, Konya, Sivas, Şanlıurfa ve Van'daki Iraklı sayıları da il ortalamalarının üzerindedir. Bununla birlikte Mardin, Ağrı, Erzurum, Malatya, Kayseri, Ordu ve Kastamonu'daki sayılar da dikkat çekicidir. Eldeki verilerden anlaşıldığı kadarıyla, Iraklılar Türkiye'nin her bölgesine göç etmişlerdir.

Harita 11. Türkiye'deki Irak tabiiyetlerin illere göre dağılımı (1970 GNS)
Kaynak: DİE, *25 Ekim 1970 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1977.

2.5.2.1. Abdüsselam Arif Dönemi (1963-1966)

8 Şubat 1963'te darbeyle yönetimi ele geçiren Baas'ın "*Hür Subaylar*" grubu, ihtilal sırasında Savunma Bakanlığı binasına sığınarak 10 saat direnen Kasım'ı ele geçirerek kurşuna dizmiştir.[424] Darbeyle birlikte "*Devrim Komite Konseyi*" yasama ve yürütme görevlerini üstlenmiş, fakat vatandaşlık haklarına değinmemiştir.[425]

Kasım'ın yerine Abdüsselam Arif Irak Devlet Başkanı olmuştur. Darbe ile işbaşına gelen yeni yönetim bir yandan Molla Mustafa Barzani ile görüşmeler yaparken, diğer yandan Arap ve Kürt aşiret reisleriyle temas kurarak Barzan isyanını bastırmaya çalışmıştır. Irak rejimi ile Barzani'ye karşı savaşmak üzere işbirliği yapan Arap aşiret birliklerine "*Halid Bin Velid'in Aslanları*"; Kürt işbirlikçi aşiret birliklerine de "*Selahaddin'in Aslanları*" denilmiştir. Kuzey şehirlerinin idaresi *El-Haris El-Kavmi'*ye (Ulusal Muhafız Alayı'na) verilmiş, ancak muhafızlar bölge insanına çeşitli zulümler yapmıştır. Arif, sayıları 10.000'e yaklaşan muhafızlarını "komünistleri öldürün" sloganıyla ülkedeki tüm devrimcilerin, yurtseverlerin, demokratların üzerine saldırtmış ve yaklaşık 10.000 kişiyi öldürtmüştür.[426] Birçok masum insan zindanlara atılmış, yüz kızartıcı işkencelerden geçirilmiştir.[427] El-Haris el-Kavmi adı verilen güçler tıpkı birer eşkıya gibi davranarak insanların evlerine girmişler, onları dövmüşler, tutuklamışlar

[424] J. Keegan, *a.g.e.*, s. 39; E. Sunar, *a.g.e.*, s. 48; B. Kürekçi, *Körfez Savaşı...*, s. 35; Y. Canatan, *a.g.e.*, s. 8-9.
[425] B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 34.
[426] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 49.
[427] A. Tan, *a.g.e.*, s. 358-359.

veya öldürmüşlerdir. Yüzlerce kadına tecavüz edilmiştir.[428] Dolayısıyla yeni yönetimde de iç huzursuzluklar had safhaya ulaşmıştır.

Irak'ı derinden sarsan Barzani isyanının güçlenmesinde İran Şahı Rıza Pehlevî'nin verdiği desteğin etkisi büyük olmuştur. Barzaniler bu sayede Irak ordusunu perişan etmiştir. Rıza Pehlevî'nin isyancılara destek vermesindeki hikmet; bu dönemde İran'ın Amerika'yla müttefik olması ve daha da önemlisi Irak'la hasmuhane bir mücadelesinin bulunmasıdır.[429] Kürtlerin isyanına destek veren bir diğer ülke de İsrail olmuştur. İsrail Kürt isyanına destek vererek, bir taraftan Irak'ı zora sokmayı diğer taraftan da Mısır-Suriye-Irak'ın birleşmesini önlemeyi amaçlamıştır.[430] Dolayısıyla Irak'taki çatışmalara İran'ın ve İsrail'in müdahil olmaları, ülkedeki iç karışıklıkların devam etmesine sebep olmuştur.

İran ve İsrail'in isyancı Kürtleri desteklemelerine karşılık ABD ve İngiltere de Abdüsselam Arif'i desteklemişlerdir. Başta Baas destekli Arif hükümetinin üzerinden, Kasım döneminde başlatılan silah ambargosu kaldırılmış ve bu dönemde Irak ordusu yeniden İngiliz silahlarıyla teçhiz edilmiştir. Baas rejiminin hususiyetindeki Irak iktidarının bu taltifler karşılığındaki hizmeti ise Irak'ta 5.000'den ziyade komünistin katledilmesi veya hapse atılması suretiyle Sovyetlerin büyük kazanımlarını Batı bloğu hesabına dizginlemek olmuştur.[431]

10 Haziran 1963 tarihinde Irak Komuta Konseyi'nce yayımlanan bir bildiriyle Kürt peşmergelerin kanunları çiğnediği ve ateşkese uymadıkları gerekçesiyle teslim olmaları için 24 saat süre tanınmıştır. Arif'in ültimatomu ile sonuçlanan bildiride "*Barzani'nin ölüsünü veya dirisini getirene 100.000 dinar verileceği*" açıklanmıştır. Bağdat yönetimi Musul, Kerkük, Erbil ve Süleymaniye'yi kapsayan bir "Bölge Valiliği" kurmuştur. Bölge Valiliği'nin seri operasyonlarıyla Süleymaniye'de 267 Kürt ileri geleni tutuklanmıştır. Uzun süre kendilerinden haber alınamayan 267 kişinin Süleymaniye yakınlarında kurşuna dizildikleri anlaşılmıştır.[432] İlk kimyasal silah da

---

[428] N. Sadig Al-Ali 1963'teki Baas darbesinin ardından kurulan al-Haris al-Kavmi (Ulusal Muhafız Alayı)'nin insanlık dışı eylemlerini şöyle dile getirmiştir: "*Al-Haris Al-Kavmi, Necef'teki kadınlara tecavüz etmeye başladı. Güzel kızları bulup onları ailelerinden alıyorlardı. Bu kızları siyasi nedenlerden dolayı değil, sırf güzel oldukları için götürüyorlardı. Al-Haris al-Kavmi'nin kızlarına tecavüz etmesini önlemek için birçok baba kızlarını öldürüyordu. Necef'ten ayrılmamızın nedenlerinden biri de buydu…*" N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 125-126.

[429] Nefi Demirci, "Bitmeyen Dram Dinmeyen Gözyaşı, Dünü, Bugünü ve Yarını ile Kerkük", *Tercüman*, 16 Ekim 1991, s. 2.

[430] A. Sever, a.g.m., s. 662.

[431] İ. Dursun, *a.g.t.*, s. 98.

[432] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 53.

1964 yılında Kürtlere karşı dönemim başkanı Abdüsselam Arif tarafından kullanılmıştır.[433]

Albay Abdülkerim Kasım'ın devrilmesiyle daha adil bir yönetim bekleyen Türkler ise, Abdüsselam Arif'ten de beklediklerini bulamamışlardır. Zira Türklerin daha ılımlı olacağını tahmin ettikleri Abdüsselam, Kerkük'ü Türklerden arındırmanın sinsi planlarını yapmıştır. Abdüsselam "*Toprak Reformu*" adıyla Türklerin elinden geniş arazilerini almış ve buralara Arapları yerleştirmiştir.[434] Yani Kasım döneminde uygulanan ta'rib hareketine Arif döneminde de devam edilmiştir.

Abdüsselam Arif döneminde bir taraftan Baasçıların Araplaştırma hareketiyle sıkıntılı günler yaşayan Türkler, diğer taraftan da gece eşkıya kılığında çatışmalarda gündüz ise şehirlerde boy gösteren istilacı Kürtlerle uğraşmıştır. İki ateş arasında hürriyet ve insanca yaşama kavgasını vermeye çalışan silahsız ve uygar Türkler, bu inanılmaz sıkıntılar, sürgünler, zorla tehcir, idamlar ve insanlık dışı işkenceler içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.[435]

1963 Kasımında Baas kanadı ile anlaşamayacağını ve iktidarını sürdüremeyeceğini anlayan Abdüsselam Arif, ordunun da desteğiyle, iktidar içinde yeniden bir iç darbe yaparak Baasçıları iktidardan uzaklaştırmıştır.[436] Böylece yönetim erklerini elinde toplayan Arif, Baas'ın genel politikalarına uygun olarak "Arabizasyon" çalışmalarını sürdürmüştür. Bu çerçevede Kerkük Vilayeti'ni Araplaştırmak için şu menfi çalışmalar yapılmıştır: Kerkük civarındaki özellikle petrol kaynaklarına yakın olan 13 köy yıktırılmıştır. Dibs İlçesi'nin köylerinde yaşayan Kürtler sürgün edilerek yerlerine Delem Aşireti'nden Avas Sedid'in liderliğindeki Arap aşiretleri yerleştirilmiştir. Petrol şirketinden çalışan ve Arap olmayan işçilerin büyük bölümü işten çıkarılmış veya il dışındaki tesislere sürülmüştür. Liyakatli olup olmadığına bakılmaksızın göçebe Araplar polis yapılmış veya petrol şirketlerinde işe alınmıştır.[437]

29 Nisan 1964 tarihinde eski anayasalar iptal edilmiş ve azınlıkların hakları yeniden düzenlenerek "azınlıklar herhangi bir Irak vatandaşı gibi her türlü haklardan yararlanabilirler" cümlesiyle geçiştirilmiştir. 8 Eylül 1965'te yazılan yeni geçici

---

[433] Y. Şen-E. Coşkun, *a.g.e.*, s. 66.
[434] "Kerkük Dramı", *Bizim Ocak*, S. 2, Ekim 1983, s. 5.
[435] N. Demirci, "Bitmeyen Dram...", s. 2; Ömer Öztürkmen, "Kerkük Faciası", *Türkiye*, 11 Şubat 1991, s. 1-11; Fuat Yüksel, "Irak Türkleri", *Millet*, 25 Eylül 1976, s. 3.
[436] S. Marufoğlu, a.g.m., s. 607.
[437] N. Talabani, *a.g.e.*, s. 44.

anayasanın 17. maddesinde "Irak halkının bir bütün olduğu ve birlik içerisinde haklarını kullanabilecekleri" belirtilmiştir.[438]

1965'te Türkiye'de Demirel'in iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye-Irak ilişkileri yeni bir ivme kazanmıştır. Demirel hükümeti iktidara geldiğinde, Irak'ta 1958 sonrasında 4. kez yönetim değişmişti. Bu dönemde Türkiye Kıbrıs sorunu yüzünden müttefiklerinden umduğu desteği bulamadığı için, Arap dünyasından ve üçüncü dünya ülkelerinden destek sağlamaya çalışmaktaydı. Onun için Kürtler 1965'te Bağdat'a karşı özerklik talebiyle ayaklanıp 29 Haziran 1966'da Bağdat ilk kez Kürtlerle somut bir özerklik antlaşmasına varsalar da, Türkiye Arif Kardeşlerin yanında yer almıştır.[439]

28 Şubat 1966'da Türkiye ile Irak arasında Pasaport Vizesi Harçlarının Karşılıklı Olarak Kaldırılması Anlaşması yapılmıştır. Mektup teatisi suretiyle Bağdat'ta yapılan anlaşma, 1 Mart 1966'da yürürlüğe girmiş ve vize harçları kaldırılmıştır. Vize harçlarının kaldırılması başta Irak Türklerinin menfaatine olmuştur.[440]

2.5.2.2. Abdurrahman Arif Dönemi (1966-1968)

Irak devletinin içten zayıflatılması amacıyla Ağustos 1965'te İsrailli askeri uzmanlar tarafından Kürt subaylar için Kuzey Irak dağlarında eğitim kampları oluşturulmuştur. Haziran 1966'da Başbakan Levi Eshkol Kürt liderleriyle görüşmeler yapmış, 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında Kürtler İsrail'in isteği üzerine Bağdat yönetimine bir saldırı düzenlemiştir. Bu saldırıyla Irak ordusunun diğer Arap ülkelerine yardım etmesi engellenmiştir. Kürtlerin bu fedakârlığına karşılık İsrail tarafından her ay yaklaşık 500.000 dolarlık bir para yardımı Kürt gerillalara ulaştırılmıştır.[441] Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla İsrail, Irak'taki Kürt direnişinin her safhasında yer almıştır.

Bağdat Hükümeti 1966'da petrol gelirlerindeki düşüşle çok büyük zarar görmüştür. Petrol gelirlerinde düşmenin yanı sıra kuzeydeki Kürt isyanını bastırmak için yapılan harcamalar, yönetimi ekonomik olarak yıpratmıştır. Yönetim harcamaları

---

[438] F. Demirci, "Irak Anayasalarında...", s. 55.
[439] A. Sever, a.g.m., s. 663.
[440] B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 164; R. Yazıcı, *a.g.e.*, s. 176.
[441] Mustafa Sürmeli, *1990 Sonrası Irak Türkmenlerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Irak Ekonomisine Katkısı*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005, s. 59.

kısmak ve vergileri arttırmak zorunda kalmıştır.[442] Bu ise vatandaşın hoşnutsuzluğunu artırmıştır.

Nisan 1966'da Abdüsselam Arif'in bir helikopter kazasında/suikastında hayatını kaybetmesi üzerine, yerine kardeşi Abdurrahman Arif getirilmiştir.[443] Onun iktidarı sırasında Türklerin durumunda bir iyileşme yaşanmıştır. Bu dönemde Arif'in Türklerle iyi geçinmesinin nedenleri arasında Abdüsselam Arif'in Kuzey Irak'ta Kürtlere karşı giriştiği faaliyetlerde Türklerin yardımını görmesi olmuştur. Arif kardeşlerin Kürt karşıtı faaliyetlerinin yanında Türklerle aile bağlarının olması da Türklerle kurduğu dostane ilişkilerde etkili olmuştur.[444]

Bu dönemde Türkiye ile Irak arasındaki dostane ilişkiler sıkılaşmıştır. Irak Başbakanı Abdurrahman El-Bazzaz, Başbakan Süleyman Demirel'in daveti üzerine, 3-6 Temmuz 1966 tarihlerinde Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Demirel ile görüşmeler yapan ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kabul edilen konuk Başbakan, Süleyman Demirel'i Irak'a davet etmiştir.

Bazzaz'ın Ankara'yı ziyareti sırasında, 6 Temmuz 1966'da T.C. ile Irak Cumhuriyeti arasında "Turizm Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma" imzalanmıştır. Anlaşma, 27 Ağustos 1966 tarih ve 6/6977 sayılı kararnameyle onaylanmış ve Resmi Gazete'nin aynı tarihli sayısında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[445]

6 Temmuz 1966'da yapılan işbirliği anlaşmasıyla, 29 Mart 1946'da imzalanmış olan dostluk antlaşması çerçevesinde, şu hususlarda mutabakata varmışlardır: T.C. Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti; iki ülke arasında turizmi geliştirmek, turistik mübadeleleri artırmak ve üçüncü memleketlere turistler göndermek için gerekli bütün tedbirleri alacaklardır. Bu amaçla, iki hükümet seyahat formalitelerinin yumuşatılmasına, ulaştırma ve nakliye alanlarında işbirliğine, müşterek turizm propagandasına, turistik yönetmelikler ve tesislerin bir örnek hale getirmesine ve turizm alanında edinilen tecrübe konusunda bilgi paylaşımına özel bir önem vereceklerdir.[446] İki ülke arasında benzer bir antlaşma da 25 Eylül 1968 tarihinde imzalanmıştır. Transit Anlaşması olarak bilinen bu bağdaşma 9 Temmuz 1969 Tarih ve 13244 Sayılı Resmi

---

[442] M. Özcan, *a.g.e.*, s. 18.
[443] Turan Silleli, *Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri*, İstanbul 2005, s. 131; S. Marufoğlu, a.g.m., s. 607.
[444] Ş. Bağbozan, *a.g.t.*, s. 58.
[445] B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 165-166.
[446] R. Yazıcı, *a.g.e.*, s. 177.

Gazete'de yayınlanmıştır.[447] Bu antlaşmayla Irak Türklerinin Türkiye'ye gelmeleri daha da kolaylaşmıştır.

Türkiye ile Irak arasındaki bu tür gelişmeler, Irak Türklerine aksi yönde etki etmiştir. Irak Türklerinin Türkiye ile birleşmesinden endişe eden Bağdat yönetimi, Türklere yaptığı baskıları artırmıştır. Örneğin Demirel'in 1967'deki iade-i ziyaretinde Kerkük'e uğraması münasebetiyle "*Allah Türkiye'yi Korusun*!" şeklinde pankart açan 11 yaşındaki Sadun Köprülü, 8 ay hapse mahkûm edilmiştir.[448]

2.5.2.2.1. Abdurrahman Arif'in Türkiye'ye Sığınması ve İskânı

17 Temmuz 1968'deki kahredici bir yaz sıcağında Dicle kıyısındaki görkemli sarayı zırhlı birlikler tarafından kuşatılan Abdurrahman Arif, Baasçı General Ahmet Hasan El-Bekr tarafından yapılan bir darbeyle iktidardan uzaklaştırılmıştır. Abdurrahman Arif, ihtilalci subaylar tarafından gözaltına alınmış, kılına dahi dokunulmadan derhal hazırlanması istenmiştir. Arif, apar-topar hazırlıklarını tamamlayarak ailesiyle birlikte dev bir jet uçağıyla Bağdat Havaalanı'ndan Londra'ya postalanmıştır.[449] Bir ay Londra'da sürgün kaldıktan sonra İstanbul'a gönderilen devrik Irak Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif, Yeşilköy'de 1980'lere kadar sürgün hayatı yaşamıştır.[450] Arif ilk etapta Florya'daki belediye lojmanlarında kalmış, daha sonra da Yeşilyurt Semtine geçmiştir.

Arif, Londra'da kaldığı dönemde kendisini ziyaret eden Türk gazetecilerine yaptığı şu açıklamayla göçün nedenlerinden olan iç karışıklıkların gerçek mesullerini ifade etmiştir: "*Kürt sorununu Ruslar, İngilizler ve Amerikalılar yaratmaktadır. Ruslar, bu davayı oluşturarak Ortadoğu'ya inmek ve yerleşme sevdasındadırlar.*"[451] Cumhurbaşkanının ifadesinden hareketle, Irak'tan Türkiye'ye yapılan göçlerin gerçek sebebi, Ortadoğu'yu yayılma alanı olarak gören ve bölge insanının haklarını hiçe sayan emperyalist devletlerdir denilebilir.

Abdurrahman Arif'in Türkiye'ye sığınmış veya yerleştirilmiş olması, Irak'ta yaşanan olayların Türkiye'yi ne kadar çabuk etkilediğini bir kez daha göstermiştir. İşin

---

[447] TC., *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Transit Anlaşması*, Ankara 1972.
[448] E. Tok, *a.g.t.,* s. 452.
[449] H. Turgut, *a.g.e.*, s. 413.
[450] Devrik Irak Cumhurbaşkanı 1980'lerde elden ayaktan düşmüş bir haldeyken sessiz-sedasız ülkesine dönebilmiş ve Bağdat'ta ölmüştür. Bkz.: B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 169.
[451] H. Turgut, *a.g.e.*, s. 413-414.

enteresan yanı, Irak'ta yönetim veya muhalif tarafında yer alan kişilerin sığınabilecekleri ülke olarak Türkiye'yi tercih etmeleridir. Yani Türkiye, hem Iraklı devlet adamları hem de Iraklı Kürt liderler için bir sığınma limanı olmuştur. Iraklı Türklerin yurtdışı göçlerinde öncelikli ülke olarak Türkiye'yi seçtikleri ise zaten malumdur.

2.5.2.3. Ahmet Hasan El-Bekr Dönemi (1968-1979)

1963 yılında Abdüsselam Arif'in yaptığı ihtilalle Baasçı Ahmet Hasan el-Bekr başkan yardımcısı olmuştu. Hasan el-Bekr'in konumu Baas partisinin ülkedeki gücünü sembolize etmekteydi. Ancak ordu içerisinde geniş bir desteğe sahip olan Arif, askerî pozisyonunu kullanan Baas'ı sindirmiştir. Arif'in 1966'da şüpheli bir helikopter kazasında hayatını kaybetmesi üzerine yerine gelen Abdurrahman Arif politikada ağabeyinin sergilediği ustalığı gösterememiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Arapların uğradığı felaketler, Kürtlerin kronikleşmiş durumu ve güneydeki komünistlerin desteklediği ayaklanmalar Abdurrahman Arif'in iktidarını zora sokmuştur. Yönetimin sorunlar altında ezildiğini gören Baas Partisi, çabucak kendini toparlayarak devlet kurumlarına yayılmaya başlamıştır. 17 Temmuz 1968'de yarım bir darbeyle Başkan Arif alaşağı edilmiştir. Ancak darbeciler arasında iktidarın paylaşımı konusunda fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bunu 30 Temmuz 1968'deki ikinci bir darbe takip etmiş ve Gazi Ahmet Hasan el-Bekr devlet başkanı ve başbakan olmuştur.[452] General Bekr aynı zamanda Konsey Başkanı ve Baas Partisi Bölgesel Komutanı olarak kesin bir denetim hakkı elde etmiştir. Başkan yardımcılığına ise yeğeni Saddam Hüseyin'i getirmiştir.[453] Çünkü bu devrimde Saddam önemli rol oynamıştır.[454] Bu tarihten itibaren Saddam Irak'a egemen olmaya başlamıştır.[455]

Hasan El-Bekr, 30 Temmuz'da parti içi muhaliflerin bir kısmını tasfiye etmiştir. Bunların bir kısmını sürgüne gönderirken, diğer bir kısmını da tutuklatmıştır. Bu arada halka gözdağı vermek amacıyla, "*İsrail adına casusluk yaptıkları*" iddiasıyla 51 kişiyi Bağdat'ın Kurtuluş Meydanı'nda halka açık bir yerde astırmıştır. İdam edilen bu 51 kişinin içerisinde Arif kabinesinden Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yapmış olan Irak Türklerinden Nizamettin Arif de yer almıştır. Nizamettin Arif İsrail casusluğu

---

[452] J. Keegan, *a.g.e.*, s. 40.
[453] Muhteşem Kaynak-Refet Yinanç, *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)*, Ankara 1992, s. 22.
[454] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 35.
[455] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 23.

suçlamasının yanısıra Türkiye Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren gizli bir örgüte üye olmakla da suçlanmıştır. Bu suçlama Nizamettin Arif'in üzerinden çıkan Milli Türk Talebe Birliği hüviyetinden kaynaklanmıştır. Bu öğrenci belgesi niteliğindeki kimliği "gizli örgüt" kimliği şeklinde gösteren yeni rejim, Türkiye'de okuyan Irak Türklerine de bir gözdağı vermiştir. Diğer taraftan, Irak dışına sürgüne gönderilen eski dönem yöneticileri ve bazı tanınmış şahsiyetler büyük bir tesadüf eseri, teker teker kazalara uğrayarak ölmüşlerdir![456]

Bekr, iktidarını sağlama aldıktan sonra 21 Eylül 1968'de geçici bir anayasa ilan etmiştir. Geçici anayasanın 1. maddesinde; Irak halkının Arap milletinin bir parçası olduğu ve hükümetin Arap birliğini gerçekleştirmek hedefi için çalışacağı belirtilmiştir.[457] Böylece Baas'ın genel ruhuna uygun olarak Araplaştırma hareketine yeniden başlanmıştır.

Kerkük Maarif Müdürü İzzettin Serdar, yönetime gönderdiği gizli bir yazıyla, Türk bölgelerindeki okullarda öğretmenlik yapan tüm Türk öğretmen ve sanatçıları Türk bölgelerinin dışındaki Arap veya Kürt okullarına tayin etmiştir. Bu tayinler nedeniyle Türk okulları bir taraftan öğretmensizlikten kapatılmış, diğer taraftan Türk öğretmenler bölgeleri dışında eritilmiştir. Bağdat yönetimi ise bu faaliyetleri destekleyerek, Türk öğretmenlerin yerine bölgeye çok sayıda Arap öğretmenler göndermiştir. Her alanda yürütülen Arabizasyon politikaları toplumun bütün kesimlerini etkilemiştir. Bu sırada Kerkük Valiliği bir emir yayımlayarak, Türk asıllı iş adamı, çiftçi ve esnafa kredi verilmemesini karara bağlamıştır.[458]

Kerkük'teki okullara, sokaklara, dükkânlara Arapça isimler verilmiştir. Örneğin Rehimava Mahallesi'ne "Endülüs", erkek çocukların gittiği "Aso" ilköğretim okuluna "Talya" ismi verilmiştir. Türk ve Kürt mahallelerinde caddeleri genişletme bahanesiyle yolların geçtiği evler yıkılmış, ev sahipleri evlerinin rayiç değerinin çok altındaki istimlak bedelini kabul etmek zorunda bırakılmıştır.[459]

Hasan el-Bekr döneminde Kerkük'ün demografik yapısı yönetimin izlediği politikalarla değişmeye başlamıştır. Bağdat yönetimi Kerkük'te yaşayan Türk, Kürt ve Asurîlere iki seçenek sunmuştur: Arap olmayanlar ya Arap olduğunu gösteren bir belge imzalayacaklar ya da Kerkük'ü terk edeceklerdi. Hükümetin uyguladığı bu politika

---

[456] Y. Kendirli, *a.g.t.*, s. 38.
[457] B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 34.
[458] Y. Kendirli, *a.g.t.*, s. 41.
[459] N. Talabani, *a.g.e.*, s. 46-47.

doğrultusunda on binlerce aile yerlerinden edilerek zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Üstelik Kerkük, Sincar ve Hanekin bölgelerinden ayrılmak zorunda bırakılan bu ailelerin yanlarına bir şey almalarına da müsaade edilmemiştir.[460]

Arapların dışındaki anasırın mal-mülklerini Araplardan başkasına satmaları yasaklanmış, hiçbir şekilde emlak almalarına izin verilmemiştir. Şehir yönetimi, evleri satsınlar ya da terk edip şehir dışına taşınsınlar diye Kürtlere ve Türklere yapı izni vermediği gibi, döküntü haldeki evlere dahi onarım izni vermemiştir.[461]

Birçok Arap olmayan köyler buldozerle yıkılarak yerlerine veya yakınlarına yeni Arap yerleşim birimleri inşa edilmiştir. Araplaştırma politikasının temel amacı Kerkük ve çevresindeki bölgelerde Türk nüfusu azaltmaktı. Bu nedenle idari taksimatta Türk vilayetlerini parçalama yoluna gidilmiştir. Araplaştırma politikası mucibince Baas rejimi, Kerkük'e 75 km uzaklıktaki Tuzhurmatu'yu 130 km'lik Selahaddin (Tikrit)'e bağlamıştır.[462]

Kerkük-Süleymaniye arasında bulunan Azâdî ve İskân semtleri civarına 600 evlik bir mahalle kurulmuş ve buraya "El-Kerem" adı verilmiştir. Bu yeni kurulan mahallenin sakinlerini korumak için de hemen yakına bir karakol inşa edilmiştir. 1972-73 yıllarında El-Kerem'in yanına 500 evlik "El-Müthenna" mahallesi eklenmiştir.[463]

Yönetimi geniş bir tabana yaymak isteyen Devrim Konseyi, 24 Ocak 1970'de yayımladığı bir bildiriyle Kürtlerle çatışmaya son vererek Irak Komünist Partisi (IKP), KDP ve diğer milliyetçi ve sol partiler ile işbirliğine yönelmiştir. 11 Mart 1970'de yapılan bir antlaşmayla da Kürtlere muhtariyet tanınmıştır.[464] Antlaşmayla kesin sınırları bilahare belirlenmek üzere, özerk Kürt bölgesinin sınırları çizilmiştir. Kabaca Kürtlere Irak'ın kuzeyindeki iki Zap arası ile Süleymaniye bölgesi bırakılmıştır. Böylece daha önce topraklarının büyük bir bölümü ellerinden alınan Türklerin sahip olduğu 1.000 dönümlük verimli arazinin 700 dönümü de Kürtlere hediye edilmiştir.[465] Bağdat yönetimi bunu yaparak bir taraftan Kürtlerin gönlünü almayı, diğer taraftan Türkleri Kürtlere karşı kışkırtmayı hesap etmiştir.

---

[460] M. Yılmaz vd., *Irak: Baas Diktatörlüğünden Amerikan Hegemonyasına İnsani Durum*, İstanbul 2003, s. 178.
[461] N. Talabani, *a.g.e.*, s. 46.
[462] M. S. Megolammatis, a.g.m., *www.Türkmenofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010.
[463] N. Talabani, *a.g.e.*, s. 49.
[464] N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 151; M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 23; Arap Baas Sosyalist Partisi, *Devrimci Irak 1968-1973*, Bağdat 1974s. 88.
[465] İ. Kurtcephe-A. Beden, a.g.m., s. 489.

Diğer taraftan Türklere yönelik bir ıslah çalışması yapılmadığı gibi, Türkçe konuşmaları da engellenmeye çalışılmıştır. Türklerin Arapçaya mahkûm edilmeleri ise Türkçeyi Türkiye'ye giderek öğrenmelerini zorunlu kılmıştır.[466] Böylece Bağdat yönetimi; bir siyasi parti tarafından kontrol edilmekten çıkarak katı bir güvenlik birimine dayanan, Saddam Hüseyin ve aşiretinden oluşan küçük bir zümrenin denetimindeki sadakat karşılığı imtiyaz verilen bir himaye şebekesine dönüşmüş ve bir diktatörlük haline gelmiştir.[467]

Manda yönetimiyle başlayan Arapların dışındaki anasıra yapılan istibdat hareketleri, 1970'lerden itibaren daha da artmıştır. Bu Araplaştırma uygulamaları sadece Türklere yönelik olmamış, Kürtleri ve Hıristiyanları da vurmuştur. Araplaştırma politikaları çerçevesinde yerleşim birimlerinin kimliği değiştirilmiş, Arap olmayan insanlar nüfusa Arap olarak kaydedilmiştir.[468]

1970'li yıllarda Baas Partisi, Irak'ın tamamında ve toplumda siyasî bir hegemonya kurmuştur. Bunu gerçekleştirmek için ilk etapta ana muhalefet partileri ile eski dönemlerde bakanlık veya bürokratlık yapmış kişileri sindirmiştir. 1973 yılında Baas liderliğindeki Ulusal İlerici Cephe oluşturulmuştur. Ayrıca yüksek rütbeli subay ve komutanlar ordudan ihraç edilip yerlerine Baas Partisi üyeleri getirilerek ordu Baaslaştırılmaya çalışılmıştır.[469]

Bu tür uygulamalar 8-12 Ocak 1974 tarihleri arasında Bağdat'ta yapılan VIII. Bölgesel Arap Baas Sosyalist Partisi Kongresi'nde teyit edilmiştir.[470] Bu kongrede alınan kararlara göre; 1980 yılına kadar Irak'ın kuzeyi tamamen Araplaştırılacaktı. Bunun için Güney'den 10.000, işçi olarak Mısır'dan 250.000 Arap getirilip yerleştirilecekti.[471] Ev ve iş garantisi verilerek uygulamaya konulan bu kararların şehir planlamasını bir Yunan firması üstlenmiştir.[472] Bu kapsamda evler yıkılarak çiftlikler kurulmuştur. Türk aydınları mecburi hizmet adı altında Türk bölgelerinin dışına sürülmüştür. Çeşitli bahanelerle Türkler idam edilmiş veya tutuklanmıştır. Bu tür uygulamalara hem parti içinde hem de hükümet içindeki Müslüman Araplardan karşı

---

[466] Zubaida Umar, "Unutulmuş Azınlık, Irak Türkmenleri (III)", *Kerkük*, (Çev.: Mehmet Çağrı), Y. 2, S. 9, Temmuz 1992, s. 11; F. Demirci, "Irak Anayasalarında...", s. 56.
[467] N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 151.
[468] İ. Sirkeci, "Türkmen Göçü...", s. 29; *Milliyet*, 16 Mart 1977, s. 1-7.
[469] N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 152; Nefi Demirci, "Bitmeyen Dram Dinmeyen Gözyaşı, Dünü, Bugünü ve Yarını ile Kerkük", *Tercüman*, 18 Ekim 1991, s. 2.
[470] Arap Baas Sosyalist Partisi, *Devrimci Irak...*, s. 9.
[471] "Kerkük Dramı", s. 5.
[472] N. Talabani, *a.g.e.*, s. 48.

çıkanlar olmuştur. İşin tuhaf tarafı karşı çıkan Araplar da idam edilmiştir.[473] Dolayısıyla Hasan el-Bekr döneminde hükümet eliyle halka karşı adeta terör estirilmiştir.

Baas Partisi 1970'li yılların sonlarında da komünistler ve Baasçı olmayan aktivist muhalifleri sistematik olarak tutuklayarak işkenceden geçirmiş, hatta öldürmüştür. Bundan dolayı komünistlerle Baasçıların arası bir daha düzelmeyecek şekilde bozulmuştur. 1978 yılında komünistler ve diğer Baas muhalifleri üzerindeki denetimin şiddeti iyice artınca, Irak komünizmimin önderleri ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Tutuklanmamış veya öldürülmemiş olanların birçoğu ise 1979 yılında yurtdışına kaçmıştır.[474]

Irak'ta halka yöneltilen baskılar Şiileri de vurmuştur. Baas yönetimi, bir milyonun üzerindeki Şii vatandaşını tehcir etmiştir. Bir gecede baskın şeklinde uygulanan bu planla insanların tüm mal varlıklarına el konularak kamyonlara doldurulup ülke dışına sürülmüştür. Ülkenin tanınmış iş adamları, öğretim üyeleri ve birçok aydını, sanatçısı bir gece yarısı evinden alınarak ve her şeyi elinden alınarak muhacir ve sığınmacı durumuna düşürülmüştür.[475]

2.5.2.3.1. Göçlerin Nedenleri: Türklere Yapılan Baskılar ve Zulümler

1963 darbesiyle yönetime el atan ve 1968 darbesiyle de idare erklerini eline alan Baas rejimi, Türklere çeşitli baskılar uygulamıştır. Örneğin Türkmen Kültür Müdürlüğü'ne ve Türkmen Edebiyatçılar Birliği'ne Baas Partisi tarafından atanan kişiler, Türklerin aleyhinde yazılar yayımlayarak Türk düşmanlığı yapmışlardır. IKP üyesi olan Abdüllatif Benderoğlu, Türkmen Kültür Müdürlüğü ve Edebiyatçılar Birliği başkanlığına getirilmiştir. Benderoğlu, Türkmen Kardeşlik Ocağı'nı kapatmak için elinden gelen gayreti göstermiştir. Benderoğlu'nun faaliyetleri sonucunda Kardeşlik Ocağı Türklerden alınarak, gerçekte komünist görünüşte ise bir Baasçı olan Kürt asıllı Suphi Kemal Hassun'a verilmiştir.[476]

Hasan el-Bekr döneminde Türk bölgelerine Arapların göç etmeleri teşvik edilmiş ve Arapların iskânları konusunda her türlü kolaylık gösterilmiştir. Bağdat yönetimi tarafından çeşitli bahanelerle Türklerin elinden toprakları düşük fiyatlarla alınarak Araplara hediye edilmiştir. Arapların Türk kızlarıyla evlenmeleri özendirilmiş,

---

473 "Kerkük Dramı", s. 5.
474 N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 154.
475 "Irak Türkmenlerinin...", *www.iraqiTürkman*, E.T.: 29.11.2010.
476 Ş. Bağbozan, *a.g.t.*, s. 73; *Hergün*, 27 Şubat 1978; Burhanettin Özbilici, "Kerkük Katliamı", (1-2), *Ortadoğu*, 26-27 Temmuz 1978, s. 2.

hatta Türk kızıyla evlenenlere 10.000 dinar ödül verilmiştir. Baas rejiminin Türklüğe yönelik yıkıcı faaliyetleri, Türk illerine bağlı yerleşim birimlerinin Türk olmayan illere bağlanarak parçalanmasıyla devam etmiştir. Bu uygulama sonucunda Irak vilayetleri içerisinde 4. büyüklüğe sahip olan Kerkük 14. sıraya gerilemiştir.[477]

Araplaştırma hareketine en çok Kerkük maruz kalmıştır.[478] Kerkük'te Türkmenlerin yoğunluğunu azaltmak için 600 metre genişliğinde bir otoban inşası bahanesiyle yaklaşık 2.000 ev yıktırılmıştır. Türk mimarisinin bariz bir örneği olan Muhammediye Camii yerle bir edilmiştir. Bunu müteakiben Tisin Mahallesi'nde uluslararası bir tren istasyonunun inşa edileceği gerekçesiyle 500 ev daha yıktırılmıştır. Ayrıca Türkmenlere ait 1.000 eve el konulmuştur. Evleri yıkılan aileler, bu evleri tekrar satın alacak parayı tedarik etseler dahi buna imkân tanınmamıştır. Çünkü Türklere mülk edinmek yasaklanmıştır.[479]

Baas Partisi'nin 1971'deki millî kurultayında "Kerkük'ün 1980 yılına kadar Araplaştırılması" kararlaştırılmış ve bu doğrultuda Türkçe eğitim yapan okullar aşamalı olarak kapatılmıştır. Türk okullarının isimleri değiştirilmiş, eğitim dili Arapça yapılmış ve Türk öğretmenler başka bölgelere sürgün edilmiştir.[480] 1974 yılında Cumhurbaşkanı Yardımcısı olan Saddam Hüseyin, 1976'da Kerkük'ün adını "*Tamim*", Musul'un adını da "*Neyneva*" olarak değiştirmiştir.[481] 12 Nisan 1975 tarih ve 2457 saylı "*Vaka-i Irakiyye Kanunu*" ile Türklerin Kerkük'ten gayrimenkul almalarını yasaklamış, bazılarını da güneydeki bataklık bölgesine sürmüştür. Ayrıca Kerküklü yüzlerce Türk idama mahkûm edilmiştir.[482]

1970 yılında kabul edilen 60 sayılı "*Irak Vatandaşlık Kanunun Düzenlemesine Dair Kanun*" ile kendi isteğiyle başka bir devletin vatandaşlığına geçenlerin her ne şekilde olursa olsun bir daha Irak vatandaşlığına alınmaması kararlaştırılmıştır.[483] Bu kanundan daha çok Türkiye vatandaşlığına geçenler zarar görmüştür. Çünkü bir

---

[477] Ş. Bağbozan, *a.g.t.*, s. 73.
[478] *Ortadoğu*, 16 Ekim 1986, s. 1-5; *Türkiye*, 16 Ekim 1986; *Günaydın*, 16 Ekim 1986.
[479] Z. Umar, "Unutulmuş Azınlık... (III)", s. 13; Güngör Gönültaş, "Kerkük Türkleri: 'Bizim Toprakları Araplara Veriyorlar'", *Milliyet*, 1 Mayıs 1976, s. 6.
[480] Aydın Beyatlı, "Irak Türkleri ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", *İkinci Irak Türkleri Sempozyumu, (Ankara–9 Temmuz 1989)*, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Ankara 1989, s. 78; Kazım Yaşar Kopraman, "Lozan Antlaşması ve Irak Türkleri", *İkinci Irak Türkleri Sempozyumu*, (9 Temmuz 1989-Ankara), Ankara 1989, s. 38; Ayşe Oytun, "Enver Yakuboğlu: Esir Milletler Haftasında Esir Türkler Konuşuyor", *Millet*, 23 Temmuz 1979.
[481] Iraq Human Rights Center, *a.g.e.*, s. 24; İ. Sirkeci, "Türkmen Göçü...", s. 29; *Tercüman*, 31 Ekim 1987, s. 1.
[482] M. Şahin-M. Taştekin, *a.g.e.*, s. 308; N. Demirci, "Kerkük'te Türklerin...", s. 21.
[483] M. A. Abas, *Türk Hukukunda...*, s. 19.

zamanlar Türkiye'ye göç etmek zorunda kalanlar, hiçbir surette Irak'taki haklarını arayamamışlardır.

Irak'ta Türklerin varlığını kabul eden ve onlara bazı haklar tanıyan 24 Ocak 1970 tarihli yasada 7 maddelik "Türkmen vatandaşların kültürel hakları" zikredilmiştir. Bunun ilk 3 maddesi ilkokullarda Türkçe eğitimini öngörmekte, geri kalan 4 madde ise Türk Şair ve Edebiyatçılar Birliği'nin kurulması, Türkçe haftalık bir gazete ve aylık bir mecmuanın çıkarılması ve Kerkük televizyonunda Türkçe programların arttırılması yönündedir. Türkçe eğitimle ilgili maddeler yaklaşık 2 sene uygulandıktan sonra askıya alınmıştır. Diğer 4 madde ise kısmî olarak devam ettirilmiştir.[484] Türklere anadilde eğitim, dernek ve kuruluş açabilme, okul açma vs. hak ettikleri düzenlemelerin verilmemesi, onlara azınlık gözüyle bakılmasının bir yansıması olmuştur.[485] 1970 anayasal düzenlemesinde Kürtlere bazı haklar verilirken, Türklerin bu haklardan mahrum bırakılmaları kaba kuvvetin mükâfatlandırılırken, sadakatin cezalandırıldığını göstermiştir.[486] Yani Irak'taki düzen "*hak verilmez, ancak güçle alınır*" mantığı üzerine inşa edilmiştir.

Irak Türklerini hiçe sayan 1970 yasasıyla ilgili olarak Türkiye'deki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Milletvekili Ali Fuat Eyüboğlu: "*Bu bölgede yaşayan 2 milyona yakın soydaşlarımız her zaman Irak hükümetine bağlı ve saygılı birer vatandaş olmuşlardır. Elbette biz de soydaşlarımızın hudutları içerisinde bulundukları devletin kanunlarına saygılı olmalarını istemekteyiz. Bununla beraber bu soydaşlarımızın insanlık haklarını kullanmalarını da istemeyi ve bunu titizlikle takip etmeyi başta hükümetimiz olmak üzere görev addetmeliyiz*." diyerek tepkisini göstermiştir.[487]

Irak Türklerinin karşılaştığı tehlikeli durumla ilgili olarak Hakkı Dursun Yıldız da şunları dile getirmiştir: "*Bin yıldan fazla bir tarihe sahip olan Irak Türkleri bugün büyük bir tehlike ile karşı karşıyadır. Bir tarafta Barzani diğer tarafta Irak hükümetinin baskısı tahammül edilmez bir hal almıştır. Bir milyona yakın kardeşimizin kaderini maceracıların eline terk etmek oldukça tehlikeli neticeler doğurabilir. İkinci bir*

---

[484] E. Tok, *a.g.t.,* s. 54; G. Demirci, "Irak'taki Türkler", s. 111; Aydın Beyatlı, "Dünden Bugüne Irak Türkmenleri (1)", *Ortadoğu*, 5 Eylül 1996, s. 2; Nefi Demirci, "Irak Türkleri Güvenlik İstiyor", *Milliyet*, 11 Aralık 1971.

[485] Ziyat Köprülü, "Yeni Irak Rejiminde Türkmen Hakları", *Kardaşlık*, Y. 5, S. 18, Nisan-Haziran 2003, s. 14.

[486] Kayhan, Sağlamer, "Kürtlere Verilen Haklar Irak Türklerine Verilmeyecek", *Yeni İstanbul*, 28 Temmuz 1970, s. 1-7; Ahmet Kabaklı, "Türkmen'in Çilesi", *Tercüman*, 11 Mart 1971; Enver Yakuboğlu, "Irak Türkleri ve Barzani İle Talabani'nin Faaliyetleri", *Tercüman*, 8 Mayıs 1979, s. 2.

[487] "MHP Milletvekili Ali Fuat Eyüboğlu'nun Millet Meclisi'nde Irak ve Bulgaristan Türklerinin Durumu İle İlgili Konuşması", *Devlet*, 18 Mart 1974, s. 11.

Kıbrıs'la karşılaşmamamız için şimdiden bazı tedbirlerin alınması lazımdır. Hiç olmazsa onların çeşitli baskılar neticesinde kaybolmalarını önlememiz, Kürtlere tanınan hakların Türklere de tanınmasını sağlamamız hususunda bazı diplomatik teşebbüslerde bulunmamız icap etmektedir."[488]

Araplaştırma çalışmalarından Kerkük'ün 20 km güneyinde bulunan Leylan Tirkeşan ve Tercil yerleşimleri de nasibini almıştır. Kürt ve Türklerin karışık yaşadığı bu yerleşim birimleri 1970-1971 döneminde Araplaştırmanın hedefi olmuştur. Aynı yıllarda Bağdat yönetimi Arap manda yetiştiriciler için Tercil yakınlarında bir yerleşim yeri kurmuştur. Zaman içerisinde bu bölge tamamen Araplaştırılmıştır.[489] Bu uygulamaların doğal sonucu olarak Türklere karşı siyasi, kültürel ve ekonomik baskılar da arttırılmıştır. Bu yüzden Irak Türkleri arasında işsizlik yaygın hale gelmeye başlamıştır. Hatta Türk asıllı iş adamlarının banka kredileri kesilmiş, bütün taahhüt işleri Araplara verilmiştir. İthalat-ihracat işleri hükümetin tekeline geçmiş, küçük sanat dalları ve zanaat işleri çeşitli sebeplerle ortadan kaldırılmıştır. Arazi ve arsa alım-satımı sınırlandırıldığından bu alanlarda çalışan Türkler işsiz kalmıştır.[490]

Irak Türklerine eğitim alanında da baskı uygulanmıştır. 17 Ocak 1968'de iş başına gelen Baas Partisi, 24 Ocak 1970'de ilkokullarda Türkçe eğitimi resmen serbest bırakmıştı.[491] Ancak uygulamada bunun böyle olmadığı kısa süre sonra anlaşılmıştır. Köy muhtarlarından köylerinin Türk değil Arap köyü olduğuna dair belgeler alınarak okullardaki öğretim Arapçaya çevrilmiştir. Şehirlerdeki Türk öğrencilerin velilerinden ise tehditle Arapça öğretim yapılmasını isteyen dilekçeler alınarak Türk okullarında Arapça öğretimine geçilmiştir.[492]

Bekr döneminde halkı kontrol altında tutmak için geleneksel baskı yöntemine başvurulmuş ve tam manasıyla bir korku imparatorluğu yaratılmıştır. Sistemin işleyişine karşı çıkanlar türlü işkencelere maruz bırakılmıştır. Bağdat'ın Nidal Caddesi ve Bettavin Semti'ndeki eski büyük villalar Baas partisinin işkence mekânları olarak düzenlenmiştir. Bir evin bodrum katı kanalizasyon pisliği ile doldurulmuş ve insanlar bunun içine atılarak ya itam kabul ettirilmiş ya da feci şekilde öldürülmüştür. İstenilen

---

[488] Hakkı Dursun Yıldız, "Irak Türkleri", *Devlet*, 20 Eylül 1971, s. 2.
[489] N. Talabani, *a.g.e.*, s. 62.
[490] "Irak Türklerine Baskı Arttı", *Devlet*, 10 Temmuz 1972, s. 9; "Irak Türkmenlerinin...", *www.iraqiTürkman*, E.T.: 29.11.2010; Mümtaz Faik Fenik, "Irak'ta Türklere Yeni Bir Zulüm", *Son Havadis*, 21 Ocak 1963, s. 1-5.
[491] Nevzat Özkan, *Türk Dünyası: Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat*, Kayseri 1997, s. 264.
[492] "Irak Türklerinin Kültür Buhranı", *Devlet*, 3 Mayıs 1971, s. 2; "Irak Türklerine...", *Devlet*, 10 Temmuz 1972, s. 9; B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 36.

suçun itirafını imzalatmak için yakın aile efradından birine gözleri önünde tecavüz edilmiştir.[493]

Baskı politikalarının artırılmasında 1974 yılında cumhurbaşkanı yardımcılığına Saddam Hüseyin'in getirilmesi de etkili olmuştur. Irak'ta yaşayan Türklerin yaşadığı sıkıntılar 1975 yılından itibaren daha da artmıştır. Baas yönetiminin yoğunlaştırdığı asimile politikalarıyla arazileri ellerinden alınanlar, mecburi olarak göç etmişlerdir. Yerleşim birimlerinin adlarının değiştirilmesi, Türkçenin yasaklanması, idam ve hapis cezalarının gelişigüzel verilmesi gibi uygulamalar Türkleri ciddi şekilde rahatsız etmiştir.[494]

Kerkük ve civarındaki Türklere çok ağır Araplaştırma baskıları yapılmıştır. Kuzeyde bir askeri tesis kurmak gerekçesiyle pek çok Türk yerleşim birimini boşaltan Bağdat yönetimi, bu iskân mahallerini yerle bir etmiştir. Bunun sonucunda Musalla, Tisin, Hamzeli, Mahatta, Hay Alzubbat, Gavurbağı, Sahat Tayaran ve Almas gibi Türklerin yoğun yaşadığı mahallelerde yaklaşık 2.000 Türk konutu yıktırılmıştır. Eski Tisin'in meskûnlarından yaklaşık 25.000 Türk, Kerkük'ün başka bölgelerine tehcir edilmiştir.[495] Ancak bu zorunlu göç ettirmede Türklere ne bir tazminat ödenmiş ne de yerleşmeleri için herhangi bir yer gösterilmiştir. Bu yüzden pek çok Türkün hayatı tehlikeye girmiştir.[496] Buna karşılık Kerkük'e Irak'ın çeşitli yerlerinden getirilen yüz binlerce Arap iskân ettirilmiş, konut verilmiş, yeni Arap mahalleleri yaptırılmıştır.[497] İşsiz olan ve şehir hayatını bilmeyen çöl Arapları yerlerinden kaçmasınlar diye maaş bağlanmıştır. Bu durum bir taraftan Türklerin huzur ve sükûnu bozmuş, diğer taraftan çok büyük ekonomik ve ahlaki sıkıntılara neden olmuştur.[498]

Yeni doğan Türk çocuklarına Gülbeniz, Aybeniz, Ayşegül, Didem, Binnaz gibi Türkçe isimler verilmesi yasaklanmıştır.[499] Kerkük Odalar Birliği, Öğretmenler

---

[493] F. Demirci, "Irak Anayasalarında...", s. 57-58.

[494] Orhan Oğuz, "İran-Irak Savaşı ve Kerkük Meselesi", *Türk Yurdu*, C. IX, S. 362, Mayıs 1988, s. 24; Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Dış Türkler Konusundaki Raporudur, İstanbul 1974, s. IX.

[495] K. Türkmenoğlu, *a.g.e.*, s. 71-72.

[496] Iraq Human Rights Center, *a.g.e.*, s. 26.

[497] Baasçılar Kerkük'ü Araplaştırmak için Kibrit ve Mukavilin El-Arap gibi uydurma şirketler kurmuşlardır. Bunu müteakiben *El-Hürriye*, *El-Kerame*, *El-Baaas, 17 Temmuz*, *Filistin* ve *El-Kudüs* gibi yeni semtler inşa ettirmişlerdir. Necdet Sevinç, "Kerkük Faciası ve Hariciye", *Devlet*, 12 Ekim 1970; Ahmet Cebeci, "Irak Türklerinin Dramı", *Millet*, 24 Ocak 1977, s. 4.

[498] N. Demirci, "Kerkük'te Türklerin...", s. 21; Nefi Demirci, "Kerkük'e Çöl Araplarını İskân Ediyorlar", *Yeni Düşünce*, 26 Temmuz 1985, s. 8; N. Sevinç, "Kerkük Faciası…", *Devlet*, 12 Ekim 1970; Soner Karaman, "TMTF'nin Irak Türkleri Hakkındaki Görüşü", *Devlet*, 12 Ekim 1970, s. 8; N. Demirci, "Bitmeyen Dram...", s. 2.

[499] Iraq Human Rights Center, *a.g.e.*, s. 26.

Sendikası, Kerkük Talebe Birliği, İşçi Sendikası, Petrol Sendikası, Mühendisler Sendikası ve Avukatlar Barosu gibi Türk kuruluşları Baasçıların eline geçmiştir.[500] Tavuk (Dakuk) nahiyesinde Türkçe hutbe veren Mehdi Boyacı isimli bir din adamı cami çıkışında Baasçılar tarafından götürülmüş ve bir ay sonra Hindiyye nehrinde cesedi bulunmuştur.[501] Türk asıllı Astsubay Bahattin Hilmi öldürülerek gizlice toprağa gömülmüştür. Bahattin Hilmi'nin cesedi ancak 15 gün sonra bulunabilmiştir.[502]

Saddam Hüseyin'in yönetimdeki etkisinin artmasına paralel olarak yoğunlaşan baskılar, insanlık dışı uygulama örnekleriyle doludur.[503] Bunlardan biri de Bağdat'taki Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın kurucularından olan Dr. Rıza Demirci'nin idamı olmuştur. 1979 Mart'ında diğer dava arkadaşlarıyla birlikte tutuklanarak idam edilen demirci ve arkadaşlarının cenazelerine hâlâ ulaşılamamıştır.[504] O dönemlerde yaşadıkları sıkıntıları Fevzi Ekrem Terzioğlu şöyle ifade etmiştir: "*Ortaokul 3. sınıfta 15 yaşındayken Baas'a direnmeye başlayınca zaten siyasete girmiş olduk. Türkmence okuma yazma sorunu nedeniyle çok sıkıntı çektik. İtiraz ettik. Baas Partisi kültürümüze baskı yaptı. Çok arkadaşımız idam edildi. Birçok kişi yurt dışına kaçtı. Eşimin babası Türk ajanlığı suçlamasıyla idam cezası aldı ve daha sonra 20 yıla mahkûm oldu…*"[505]

Yaşadıkları problemler dolayısıyla birçok Türk Türkiye'ye sığınmıştır. Türkiye'de bu insanlara sahip çıkılmış, gerekli insanî yardımlar yapılmıştır. Bu tür göç olaylarından biri de Türkmen Milliyetçi Hareketi Başkanı Hüsamettin Türkmen'in başından geçmiştir. Türkmen, Türkiye'ye göç etme hikâyesini şöyle anlatmıştır: "*1973 senesinde Türkiye'ye kaçak olarak geldim. Benim Türkiye'ye geldiğim süreçte biz Kerkük'te yeni teşkilatlanma süreci yaşıyorduk. Türkmen Milliyetçi Hareketi olarak şekilleniyorduk.*

Öğrenci hareketinin olmasının sebebi 1970 senesinde bize kültür hakkı verildi. Kültür hakkı verilirken de bütün Türkmen okullarında yeni Türkçe okumamıza izin verildi. 3-4 ay sonra yeni Türkçeyi kaldırılıp, eski Türkçe eğitim verilmeye başlandı. Bizde bunu kabul etmedik. 24 saat içerisinde bütün okulları kapattık, okullara gitmedik. Ben ciddi bir şekilde bu hareketin içindeydim.

---

[500] S. Karaman, a.g.m., *Devlet*, 12 Ekim 1970, s. 8; "Irak'ta Bir...", *Devlet*, 21 Ağustos 1972, s. 9.
[501] F. Demirci, "Irak Anayasalarında...", s. 56.
[502] "Irak'ta Bir Türk Daha Şehit Edildi", *Devlet*, 21 Ağustos 1972, s. 9.
[503] *Millet*, 8 Mayıs 1977.
[504] Ş. Küzeci, a.g.m., s. 23.
[505] Bilgay Duman-Ogün Duru, "Fevzi Ekrem Terzioğlu ile Röportaj", (Kasım 2010-Bağdat), *Ortadoğu Analiz*, C. II, S. 24, ORSAM, Ankara Aralık 2010, s. 51.

1973'de Türkiye'ye gitmek üzere karar aldım ve kaçak yollarla sahte pasaport kullanarak Ankara'ya geldim. Ankara'da Burhan'ı gördüm, kendisi Kerküklü Kilis Belediye Başkanı idi. Şerif Ağabey de oradaydı, o da Kerkük'te petrol şirketinde mühendisti. Türkiye'ye gelmişim ne yapsam diye düşünürken Gençler Birliği'nde antrenmana çıktım. Isparta'ya gidip orada hazırlık maçı oynadım.

Ben artık bu vatana gelmiştim ve vatana ne yapabilirdim diye düşündüm. Kaçak gelmiştim ve emniyet sürekli peşimdeydi. Emniyete alındığım bir zamandı. Bir paşa, emniyet müdürü hepsi bir odadaydı. Onlara beni Irak'a göndereceklerini söyledim. Bana Türk olduğumu ve yarın mahkemeden sonra serbest kalacağımı söylediler. 1985 yılında İstanbul'a yerleştim. Kendi çabamla bir dernek kurdum. Dernekte ciddi çalışmalara ev sahipliği yaptık…"[506]

Türkiye'ye göç edenlerden bazıları hiçbir problem yaşamadan ülkeye adapte olduklarını belirtmiştir. Yıldırım Hasanzâde kendi göç sürecini şöyle nakletmiştir: "*1951 Kerkük doğumluyum. 1971'de lise bitince Türkiye'ye geldim. Fakülteye girdim. O zaman rahat geldim, 1970'de problem yoktu. Türkmenlerin Türkiye'ye gelmesine her zaman Irak hükümetlerince enteresan bakılırdı. Neden Mısır değil, Suriye değil diye bakarlardı. Ama biz gelirdik. Türkiye'de bir sıkıntı çekmedik.*"[507]

Irak'tan Türkiye'ye yapılan göçler 1971-1975 yılları arasında artmıştır. Zira bu dönemde Irak'ın Türklerle meskûn bölgeleri, Barzani kuvvetleri ile Irak ordusunun arasındaki çarpışmalara sahne olmuştur.[508] Çatışmaların ortasında kalan Türkler silahsız ve müdafaasız bir şekilde kaderlerine terkedilmiştir. Hem Kürtler hem de Baasçılar Türklerin bölgedeki varlığını sonlandırarak miraslarına konmak için çalışmışlardır. Irak petrollerinin çıkarıldığı Musul ve Kerkük bölgesinde Türklerin çoğunlukta bulunmaları, burada yaşayan Türkleri tehlikeyle karşı karşıya getirmiştir.[509] Yaşadıkları zulüm dolayısıyla Musul-Kerkük Türkleri petrole "kara bela", "başımızın belası" ve "hem nimet, hem lanet" gibi yakıştırmalar yapmışlardır.[510] Irak Türkleriyle ilgili endişesini Türk basını şöyle dile getirmiştir: "*Kendi kaderlerine terkedilmiş 1 milyon soydaşımızın*

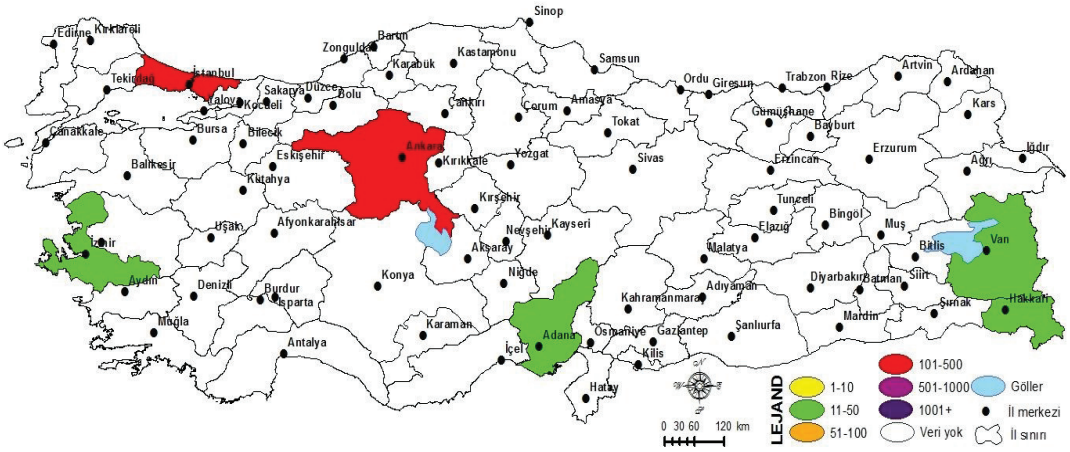
---

[506] Bilgay Duman, "Türkmen Milliyetçi Hareketi Başkanı Hüsamettin Türkmen'le Yapılan Söyleşi", *ORSAM*, Ankara 28 Eylül 2010.
[507] E. Tok, *a.g.t.,* s. 93.
[508] Bilge Erdem, "Irak Türklerine Baskı", *Hergün*, 13 Mayıs 1978.
[509] "Irak'taki Bir Milyon Türk, Araplarla Barzani'nin İnsafına Terkedildi", *Devlet*, 25 Mart 1974, s. 6.
[510] Suat Türker, "Kerkük Türkleri", (1-6), *Milliyet*, 16-21 Aralık 1971.

akıbeti meçhuldür. Bu hususta uyuyan Türk hariciyesinin bu güne kadar herhangi bir faaliyetine tesadüf edilmemiştir."[511]

Yurtlarında acı çeken Irak Türkler, göç sırasında sığındıkları Türkiye'de de birçok olumsuzluklarla da karşılaşmışlardır.[512] Hayat güvenceleri olmadığı için kaçarak Türkiye'ye gelen Türklerin bazısı Türkiye'de umduğu sıcaklığı ve vatandaşlığa kabulü bulamayınca asılma pahasına tekrar Irak'a dönmüştür. Bunlar, sınırdan içeri girer girmez Baas partisi sağlık ocağına alınarak ne olduğu belli olmayan bir çeşit iğne yapılmıştır.[513]

Hasan el-Bekr döneminde Irak'ta yaşanan insanlık dışı uygulamalar yüzünden Türkiye'ye gelen Iraklıların sayısında bir artış olmuştur. Harita 12'de görüldüğü üzere; doğum yeri Irak olarak kayıtlara geçen kişilerin büyük bir çoğunluğu, kümülatif göç teorisine uygun olarak (bir yere daha önce gelenlerin bulunduğu yerleşim merkezlerinin yeni göçmenleri de çekeceği anlayışı), İstanbul veya Ankara'ya gelmiştir.

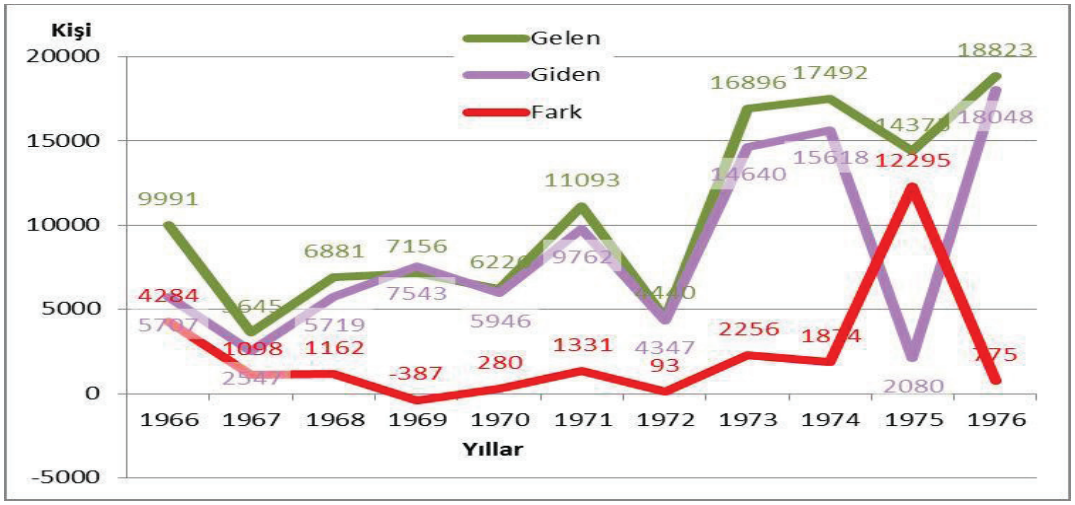
Harita 12. Türkiye'deki Irak doğumluların illere göre dağılımı (1975 GNS)

Kaynak: DİE, *26 Ekim 1975*..., Ankara 1979.

Iraklıların bir kısmı da İzmir ve Adana gibi sanayileşmiş şehirleri tercih etmiştir. Bu şehirlerin seçilmesinde vatandaşlık alabilmek için beklenen süre içerisinde kolluk kuvvetlerine yakalanmama düşüncesinin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Irak sınırına yakın olan Hakkâri ve Van gibi şehirlerde de Iraklılara rastlanmıştır.

[511] S. Karaman, a.g.m., *Devlet*, 12 Ekim 1970, s. 8.
[512] N. Demirci, "Bitmeyen Dram...", s. 2.
[513] F. Demirci, "Irak Anayasalarında...", s. 59.

Grafik 8'de verilen bilgiler de bu dönemdeki nüfus hareketliliğini doğrular niteliktedir. Gümrüklerde tutulan bilgi fişlerine göre tertiplenmiş olan bu veriler ışığında; 1966-1976 arasındaki 11 yıllık dönemde 1966, 1971 ve 1975 yılları dışında, Türkiye'ye gelenlerin sayısı sürekli artmıştır. Şekildeki dikkat çeken husus; Türkiye'ye gelen Iraklıların sayısının gidenlerden daha fazla olmasıdır. Özellikle 1974-1976 yılları arasında 12.295 kişilik bir fark vardır.[514] 11 yıllık zaman diliminde 117.018 Iraklı Türkiye'ye gelmiş, buna karşılık 91.957 Iraklı Türkiye'den çıkmıştır. Bu durumda 25.061 Iraklı Türkiye'de kalmıştır. Elbette bu Iraklı sayısı Türkiye'ye yerleşmiş kişilerin yekûnu olarak yorumlanamaz. Ancak 11 yıllık dönemde 25.000 kişilik bir farkın ortaya çıkmış olması, Irak'tan yapılan nüfus hareketliliğinin büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir. Kaldı ki bu fark, Türkiye'de kalan Iraklılara işaret etmektedir. Üstelik bu sayılar sadece resmi kayıtlara girenlerdir.

Grafik 8. Türkiye'ye gelen-giden Irak ikâmetlilerin sayıları (1966-1976)

Kaynak: TÜİK, 1966-1976 Yılları Arasındaki Muhtelif Turizm İstatistikleri.

Bekr döneminde Iraklıların Türkiye'ye göçleri, iltica veya gönüllülük esasına göre gerçekleşmiştir. Bundan dolayı göçler münferit (tek tek veya aile aile) şekilde cereyan etmiştir. 1980'lere kadar Türkiye'ye gelenlerin çoğu tahsilli ve varlıklı kişiler olduğu için Türkiye'nin değişik yörelerinde iskân edilmişlerdir. Bunlar zamanla iş-güç

[514] Bu yıllarda Türkiye'ye gelen Iraklıların sayısında sıra dışı artış olmasında iki sebep olabilir: Birincisi Irak'ta yaşanan şiddetli çatışmalar, ikincisi ise Türkiye Cumhuriyeti İle Irak Cumhuriyeti arasında Ankara'da 25 Nisan 1974 tarihinde yapılan "*Kültürel ve Bilimsel Yardımlaşma Antlaşması*'dır. Bu antlaşmayla 1946 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın kapsamı biraz daha genişletilmiştir. R. Yazıcı, *a.g.e.*, s. 222.

sahibi olmuşlar ve her Türk vatandaşı gibi hayatlarını idame ettirmişlerdir. Ancak kendi aralarında gerekli sosyal bağı kuramamışlardır. En etkili yasal kuruluşları olan ITKYD'ye yeteri kadar ilgi olmamış, bundan dolayı Türkiye'de birlik kuramamışlardır. Türkiye'nin birçok yerinde dağınık bir halde, binlerce Kerkük Türk'ü işsiz, ikâmetsiz hayatlarını sürdürmüşlerdir.[515]

2.5.2.3.2. Kürtler ve Kissinger Planı

Ocak 1969'dan itibaren Barzani peşmergeleriyle Irak ordusu arasında yeniden şiddetli çarpışmalar başlamıştır. Çatışmalar Ağustos ayından itibaren Irak ordusunun genel saldırısına dönüşmüştür. Saldırılar sonucunda yakılıp-yıkılan Kürt köylerinden kaçan insanlar, bölgedeki dağları, mağaraları ve vadileri kendilerine korunak yapmıştır. Rusya, savaşın durdurulması için devreye girmiştir. Barış konusunda önce Barzani sonra da Baas yönetimi ikna edilmiştir. 1965 yılında kaçarak Rusya'ya sığınan IKP eski liderlerinden Aziz Şerif, Rusya tarafından arabulucu olarak Bağdat'a gönderilmiştir. Hasan El-Bekr, Kürtlerin güvenini sağlamak için, 1970 yılının ilk günlerinde hükümette bir değişiklik yaparak Aziz Şerif'i Adalet Bakanı olarak atamıştır. Zaten bu atamadan sonra otonomi konusunda prensipte anlaşmaya varılmıştır.[516]

Görüşmelerin en önemli konusu petrol şehri Kerkük'ün hangi yönetimde kalacağı konusu olmuştur. Kürt tarafı Kerkük'ün bir Kürt şehri olduğunu ve burada yaşayanların çoğunluğunun Kürtlerden oluştuğunu iddia etmiştir. Taraflar arasında sağlanan anlaşmayla; sınır muhafızı olacak peşmerge sayısının 6.000'i aşmayacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca işi-gücü olmayan peşmergelere hükümet iş bulacak, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde Kürtçe resmi dil tüm Irak'ta ise ikinci dil olacaktı. Anlaşma metni hazırlanırken, Bağdat yönetimi bir siyasi manevrayla İçişleri Bakanı Salih Mehdi Ammaş'ı Ankara'ya göndermiştir. Ziyaretin amacı, Kuzey Irak Kürtlerinin Türkiye ve İran tarafından tecrit edilmesini sağlamaktı. İran yönetimi Irak'ın talebini geri çevirince Ammaş Bağdat'a eli boş dönmüştür. Bu girişim Kürtlerle Bağdat arasındaki görüşmeleri kopma noktasına getirmiştir. Bu sefer de devreye Aziz Şerif girmiştir. Sonuçta 11 Mart 1970'de bir antlaşma imzalanmıştır.[517]

Araplarla Kürtler arasındaki barış çıkar hesapları nedeniyle fazla uzun sürmemiş ve 1971'in Temmuz ayında Saddam komutasındaki uçaklarla desteklenen Bağdat

[515] N. Demirci, "Bitmeyen Dram...", s. 2.
[516] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 70.
[517] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 71.

ordusu, topçu ateşiyle Barzan bölgesine ani bir saldırı düzenlemiştir. Kürt peşmergelerinin püskürttüğü saldırının ardından, hükümet tekrar toparlanarak durumun nazikleştiğine karar vermiştir.[518] Barzani kuvvetleriyle Bağdat ordusunun doğal çarpışma alanı, her iki unsurun tampon bölgesi olan Türk yerleşim bölgeleri olmuştur.[519]

Kürt-Arap çatışmasında Türkiye'deki Kürtler Barzanilere çay, şeker, lastik ayakkabı, elbise gibi yardımlarda bulunmuştur. Sınırda bazı kaçakçılık olayları da yaşanmıştır.[520] Bu gelişmeler üzerine Türkiye, sızmaları önlemek için Irak sınırını kapatmıştır.[521]

İran Şahı, Kürt liderlerini çarpışmaya devam etmeleri için ikna edemeyince, 1972'de ABD Başkanı Nikson ile Dışişleri Bakanı Henri Kissinger'i devreye sokmuştur. Kissenger'ın yaptığı bir plana göre; Kürtler, kendilerine İran üzerinden Amerika'nın yapacağı tank, uzun menzilli top vb. ağır silah yardımıyla Baas rejimini yenilginin eşiğine getirecek, böylece Körfez bölgesinde İran'ın arzuladığı şartlarda bir barış olacaktı.

Amerika, İran aracılığıyla Kürt liderlerine ulaşarak, Kürt isyanını desteklemekle kalınmayacağını ve buna ek olarak başka ülkelerden de gerekli desteği sağlayacaklarına dair kesin söz vermiştir. Böylece Washington, Kürt liderlerine büyük bir güven aşılamıştır. Bu kaygan zeminde Kürt İhtilal Konseyi, "*dostluk konusunda ilk kez denedikleri*" Amerikalıların vaatlerine inanarak İran yardımını tekrar kabul etmiştir. Böylece Kissinger'ın planı işlemeye başlamıştır.

Çarpışmalar başladığında maddi yardımlar, verilen söze uygun şekilde yapılmıştır. Ancak silah ve mühimmat gibi yardımlar, ABD ile İran arasında "*tarafların birbirine karşı kesin bir zafer kazanmalarını önleyecek biçimde*" ayarlanmıştı. Taraflar arasında özellikle de İran'a yakın Revanduz havzasında karşılıklı ağır silahların kullanıldığı çarpışmalar sürerken, Bağdat yönetimi 11 Mart 1974'de Özerk Yönetim Kanunu'nu çıkartmıştır. Akabinde de özerk yönetim sistemini kabul ettiğini bir bildiriyle duyurmuştur. Bağdat yönetiminin bildirisine karşılık Barzani de bir "özerlik planı" açıklamak istemiştir. Ancak Barzani bu planını bir türlü açıklayamamıştır. Çünkü Şah, Barzani'nin bu planını bir takım gerekçeler ileri sürerek engellemeyi başarmıştır.

---

[518] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 81.
[519] "Irak'taki Türklerin...", *Devlet*, 18 Mart 1974, s. 3.
[520] Naci Kutlay, *Kürtler*, İstanbul 2002, s. 565.
[521] A. Sever, a.g.m., s. 672; "Irak'taki Türklerin Hakları Çiğnetilmemelidir", *Devlet*, 18 Mart 1974, s. 3.

ABD, İsrail ve İran Kürtlere destek verirlerken, SSCB de Kürtlere doğrudan olmamakla birlikte "ikinci elden" ideolojik saldırılarını sürdürmüştür. Moskova, askeri danışman adı altında bölgeye gönderdiği 10.000 civarındaki elemanını Irak ordusuyla birlikte Kürtlere karşı çarpışmalara sokmuştur. Moskova'nın desteğinden cesaret alan Bağdat, yeniden Kürt bölgelerine yönelik büyük bir askeri harekâta başlamıştır. 15 Mart tarihinde başlatılan ve sonbahar aylarına kadar süren harekâtta Kürt yerleşim birimleri yoğun bir şekilde havadan bombalanmıştır. Baas rejiminin napalm bombaları kullanarak Kürtleri yok etmeye çalıştığı operasyonlar karşısında Mustafa Barzani BM Genel Sekreteri Waldheim'dan yardım istemiştir.

Sovyet uçaklarının da katıldığı Baas saldırıları sonucunda Bamerni Kasabası yerle bir olmuş, Halepçe kasabasına da napalm bombaları yağmıştır. Halepçe'de yaklaşık 500 kişi hayatını kaybetmiştir. Zaho Kasabası'nda katliamlara varan olaylar yaşanmıştır. Zimmar, Kerkük ve Sincar gibi Kürt bölgeleri dışında bulunan kesimler ağır bombardımanlardan nasiplerini almıştır. Bunun sonucunda yaklaşık 100.000 kişi yer değiştirmiştir.

Irak Birlikleri Zaho'da denetimi ele geçirerek Habur Gümrük Kapısı'na ulaşmıştır. Barzani denetimindeki gümrük binasında görevli Kürtlerle, burada güvenliği sağlayan peşmergeler silahlarıyla birlikte Habur köprüsünü geçerek Irak-Türkiye sınırındaki tarafsız bölgeye sığınarak canlarını zor kurtarmıştır.[522] Böylece Kürtlerin özerklik hayali de suya düşmüştür. Ancak Kürtlerin hayallerini söndüren olay Cezayir Antlaşması olmuştur.

2.5.2.3.3. Cezayir Antlaşması ve Kürtlerin Türkiye'ye Sığınmaları

1970-1974 yılları arasında Barzani'ye dışardan maddi manevi yardımlar akmıştır. Buna karşı koymanın Bağdat yönetimine maliyeti 20.000 asker ve yıllık 90 milyon doları bulmuştur. Barzani'nin emrinde 80-90 bin peşmerge bulunuyordu. Tarafsız ve tereddütlü Kürt halkının aile fertleri İran'a kaçırılarak oradaki kamplarda rehin tutulmuş, ailenin erkekleri peşmergeye katılmaya zorlanmıştır.[523]

İran, İsrail ve ABD Kürtlere yaptıkları para ve silah desteğini artırarak yönetime karşı savaşı sürdürmelerini sağlamıştır. 1972'de yeterli güce ulaşan Barzani çok büyük bir ayaklanma başlatarak yönetimi zorlamıştır. Köşeye sıkışan Baas yönetimi sonunda

[522] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 85-90.
[523] N. Avcı, a.g.m., s. 1056.

Kürtlere verilen yardımın kesilmesi şartıyla İran'la anlaşmaya razı olmuştur. 6 Mart 1975'te yapılan Cezayir Anlaşması'yla Irak Şatt'ül-Arap üzerindeki egemenlik taleplerinden vazgeçmiştir. Anlaşma sonrasında ABD-İran ve İsrail, Kürtlere verdiği desteği çekmişler ve böylece Irak Kürtleri özerkliğin bu kadar konuşulduğu bir dönemde büyük bir sükût-u hayâle uğramıştır.[524]

Anlaşmanın imzalanmasının hemen ardından İran, ABD yardımı adı altında Kürtlere ulaştırdığı tüm ağır silah ve mühimmatları tekrar toplamıştır.[525] İran'ın desteğini alamayan Kürt direnişi anında çökmüştür. Savaşı kaybeden binlerce Kürt kaçmış, fakat Irak ordusu tarafından misilleme amacıyla 100 köy harap edilmiş ve bazı siviller öldürülmüştür.[526]

Molla Mustafa Barzani'nin artık yapacak bir şeyi kalmamıştı. Son olarak 10 Mart 1975 tarihinde Cezayir Anlaşması'nın baş mimarı olan ABD Dışişleri Bakanı Henri Kissenger'e, gönderdiği mektupta: "*İran sınırlarını tamamıyla bize kapadı ve Iraklılar da şimdiye kadar ki en büyük saldırıyı başlattı. Ekselansları, biz kendilerini ülkenizin politikalarına adayan halkımıza karşı Birleşik Devletlerin ahlaki ve siyasi sorumluluğu olduğuna inanıyoruz… Sayın Bakan, endişeyle acele cevabınızı bekliyorum.*"

Kissenger'den beklediği cevabı alamayan Barzani 17 Mart 1975 tarihinde politbüro aracılığıyla Irak Devlet Başkanı Hasan El-Bekr'e "müzakerelerin yenilenmesi" teklifinde bulunmuştur. Hasan El-Bekr'den de beklediği cevabı alamayan Mustafa Barzani zaruri olarak geri çekilmeye karar vermiştir.[527]

Bağdat hükümeti Kürtlere teslim olmaları için 16 günlük bir süre tanımıştır. KDP politbürosu bir bildiri yayınlayarak önlerinde Irak'a teslim olmak ve İran'a sığınmak gibi iki yol olduğunu bildirmiştir. Sonunda ilginç bir şekilde İran'a sığınmaya karar verilmiştir. Barzani ve bazı önder kadrolar İran'a sığınırken, bazıları Bağdat hükümetine teslim olmuş, bazıları da Suriye veya Türkiye'ye sığınmıştır.[528] Sayıları yüzbinlerle ifade edilen Kürtler kitleler halinde İran ve Türkiye sınırına doğru hareket

---

[524] A. Sever, a.g.m., s. 673; Ş. Bağbozan, *a.g.t.*, s. 75; Latif Yahya-Karl Wendl, *Saddam'ın Oğluydum, Irak Diktatörü Saddam'ın Hizmetinde Dublörlük Yılları*, Çev.: Gülderen Pamir), İstanbul 1994, s. 118; M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 23; Arab Ba'th Socialist Party, *a.g.e.,* s. 53.

[525] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 93.

[526] N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 162.

[527] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 93-94.

[528] Mustafa Barzani, denize düşen yılana sarılır misali önce İran'a sığınmış, ardından ABD'ye gitmiş ve 1979 yılında ABD'de ölmüştür. İ. Dursun, *a.g.t.*, s. 111.

etmiştir.[529] Türkiye bunların bir kısmını kabul ederken bir kısmı da Başbakan Sadi Irmak tarafından Irak'a iade edilmiştir.

Bu sıkıntılı süreçte Talabani KDP'den ayrılarak Yetikiya Miştimani Kürdistan (YMK= Kürdistan Yurtseverler Birliği)'ı kurmuştur. 1978'de Hakkâri üzerinden Irak'a geçmek isteyen 800 kadar YMK üyesi, Türkiye'de yaşayan Barzani yanlılarınca saldırıya uğramıştır. Türk askerlerinin müdahale etmediği çatışmada en az 400 peşmerge ölmüştür.[530]

Cezayir Anlaşması'nın ardından Irak hükümetinin Kürtlere yönelik baskıları iyice artmıştır. Anlaşmanın ardından Kerkük, Musul ve diğer petrol bölgelerinde yaşayan Kürtler ve Türkler Arap olduklarını gösteren belgeyi imzalamaya zorlanmışlardır. Kendilerine sunulan formu imzalamayan Türkler, Kürtler ve Asurîler birkaç saat gibi kısa bir süre içinde evlerini terk etmek zorunda bırakılmıştır.[531] Bu bakımdan Cezayir Antlaşması ile Arap olmayanların göç yolu açılmış ve zulüm başlamıştır. Zira zaman artık El-Mecit'in zamanıydı; birlikleri binlerce Kürt'ü katletmiş, yüz binlerce Kürt ise yerlerinden edilerek göçe zorlanmıştır.[532] Baas'ın kurulduğu günden beri hayal ettiği bu plan çerçevesinde yaklaşık bir milyon Kürt Irak'ın güney ve güneybatısındaki çöllere sürülerek, yerlerine Araplar yerleştirilmiştir. 300.000 kadar Kürt'ün mallarına el konulmuştur.[533]

75-78 yılları arasında sürgün oldukça etkili bir şekilde uygulanmıştır. Bu yıllar arasında rejim tarafından Türkiye-Irak sınırındaki yüzlerce köy boşaltılmıştır. Bu uygulamalar sonucunda yarım milyonun üstünde Kürt, Irak'ın güneyinde oluşturulan kamplara veya çöllere sürülmüştür.[534]

Kürt isyanının bastırılmasından sonra Irak'ta "*etnik temizlik*" ve "*Kürt asimilasyonu*" adı altında kanlı bir baskı ortamı oluşmuştur. Bu süreci Batılı yazarlar sadece "Bağdat'ın günahı" olarak dünya kamuoyuna sunmuşlar, fakat insanlık dışı uygulamaların baş mimarları olan ABD, İran, İsrail ve Rusya'dan yeterince bahsetmemişlerdir. Kürtlerin isyanı ve bu isyanın bastırılması süreci genel olarak değerlendirildiğinde; Kürt isyanında tehlikenin büyüklüğünün farkına varan Bağdat'ın sert tedbirler aldığı bir dönem olmuştur. Bunun sonucunda da Kerkük başta olmak üzere

---

[529] R. Ballı, *a.g.e.*, s. 435; E. Sunar, *a.g.e.*, s. 94.
[530] H. J. Obaidi, *a.g.t.*, s. 56; R. Ballı, *a.g.e.*, s. 436.
[531] M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 177-178.
[532] L. Yahya-K. Wendl, *a.g.e.*, s. 118.
[533] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 55.
[534] Erbil Tuşalp, *Zehir Yüklü Bulutlar: Halepçe'den Hakkâri'ye*, 3. Basım, Ankara 1992, s. 39.

petrol bölgeleri Araplaştırılmıştır. Aynı zamanda bu süreç Kürtlerin tahrik ettiği sertlik ve insanlık dışı uygulamalardan Türklerin de zarar gördüğü bir dönem olmuştur.[535] Bunların yanında ABD Irak'ta ulus inşasıyla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Ülkedeki Amerikan ittifakını güçlendirmek, zenginlik, kararlılık, bağımsızlık, sermaye güdümlülüğü yaratmak için çalışmıştır.[536]

Diğer taraftan Baas Partisi, Kürt bölgesini hızlı bir şekilde yeniden yapılandırmıştır. Her aileye 500 dinar verilmiş, yeniden yerleşenlere tazminat ödenmiştir. Bu kapsamda 32.000 yeni ev inşa edilmiş, Kürt bölgesindeki altyapı çalışmaları için 1.15 milyar dolar ayrılmıştır. Özerk bölgede toprak ağalığı sistemini parçalamak için topraklar yeniden dağıtılmıştır.[537]

Bağdat hükümeti, Kürt sorununu çözmek ve Kürtleri itaatli kılmak için yeniden bir çalışma başlatmıştır. Bölgede üretim projeleri, tarım reform icraatları, imar planları, silahlı harekette kurban gidenlere maddi tazminat ödeme gibi bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu çalışmanın uygulanabilmesi için ilk olarak genel bir af çıkarılmış; zamanında kandırılarak savaşa sokulanlar peyderpey askeri birliklere teslim olmaya başlamıştır. Teslim olanlar iyi bir şekilde karşılanıp, rencide edilmeden sıradan bazı sorular sorulduktan sonra kendilerine maddi yardımda bulunularak, memleketlerine, işlerine ve görevlerine iade edilmiştir. Yaralı olarak ele geçirilenlere iyi muamelede bulunulmuş, askeri araçlarla hastanelere götürülerek tedavi edilmiştir. İsyancılardan devlet görevlisi olanlara görev yapmadıkları dönemlerin ücretleri toptan ödenmiştir. [538]

Irak Hükümeti'nin tanıdığı genel aftan yararlanmak isteyenlerin bir kısmı İran'dan Irak'a gelebilmek için güvenli kabul ettikleri Türkiye üzerinden gelmişlerdir. Böylece İran'dan Irak'a ulaşmak için yaklaşık 3.000 km yol kat etmişler, ancak bunların yol masrafları dahi hükümet tarafından karşılanmıştır. Bu genel affa gösterilen ilgi, siyasi ve askeri alanda son derece olumlu sonuçlar vermiştir. Peşmergeler gruplar halinde Hakkâri dağlarından inerek Artuş bölgesine gelmişler ve silahlarıyla teslim olmuşlardır. İşin dikkate şayan tarafı; silahların Rus, Amerikan, İngiliz ve İsrail yapımı olmasıydı.[539]

---

[535] İ. Dursun, *a.g.t.*, s. 111.
[536] Noah Feldman, *What We Owe Iraq: War and The Ethics of Nation Building*, New Jersey 2004, s. 7.
[537] Barış Terkoğlu, *1991'den 2003'e Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 23.
[538] N. Avcı, a.g.m., s. 1057.
[539] N. Avcı, a.g.m., s. 1057.

Kissenger Planı çerçevesinde atılan adımlarla Cezayir Antlaşması yapılmış ve sonuçta 4 Ağustos 1975 tarihli Business Week'ın haberinde olduğu gibi; Irak, Arap dünyasında ABD mallarının başlıca alıcısı olmuştur. Bu yıl Irak'ın ABD'nden ithalatı 400 milyon dolaylarında seyretmiştir. Bu sayı 1973 yılına göre 8 kat fazladır. Bu yükseliş yalnızca Irak'ın yeni petrol zenginliğini değil, aynı zamanda Bağdat rejiminin ABD'ye olan düşmanlığının da tersine dönüşünü yansıtmıştır.[540] Sıkıntıyı çeken ise bölgenin sakin halkı olmuş ve çeşitli sebeplerle yerleşim alanlarını terk etmek zorunda kalmıştır.

Kissenger Planı ve ABD çıkarlarıyla sistematize edilen Irak, Cezayir Antlaşmasıyla birlikte toparlanmış ve bu tarihten itibaren de silahlanmaya başlamıştır. Irak Cumhur Başkan Yardımcısı Saddam Hüseyin kimyasal, biyolojik ve nükleer silaha yönelmiştir. 1974 yılında Irak Sanayi Bakanı Doktor Muhammed El-Şükri'nin başkanlığında bir heyet, Tarım Bakanlığı temsilcileri adıyla New York'a gitmiştir. Heyet, New Yok Eyaleti'nin Rochester kentinde kimyasal fabrika kuran Pfaulder Corporation of Rochester'ı ziyaret etmiştir. Irak heyetiyle Amerikalılar arasında yapılan görüşmelerden sonra Pfaulder Corporation'un iki uzmanı Bağdat'a gelmiştir. Amerikan firması bu ilaçların yıllardır üretilmediğini bildiği için Irak'ın niyetinin halis olduğunun farkındaydı. Buna rağmen Washington yönetiminin onayıyla Iraklılara kimyasal fabrika yapmak için gerekli olan projeyi ve ayrıntılı plan taslağını vermiştir.[541] Böylece Irak kendi kimyasal silahını üretmeye başlamıştır.

Irak yönetimi benzer bir taleple İngiliz asıllı İmperial Chemical Industry'nin de kapısını çalmış, ama talep aşikâr nedenlerle geri çevrilmiştir. Buna karşın İsviçre, Federal Almanya, Hollanda, Belçika ve İtalya kökenli firmalar aynı hassasiyeti göstermemişlerdir. Özellikle Batı Almanya'nın önde gelen imalatçılarından Karl Kolb şirketi küçük bir iki değişiklikten sonra sârin gazı üretebilecek bir böcek ilacı (!) fabrikasını Irak'ta kurmaktan çekinmemiştir. Irak'ın, Federal Almanya'dan elde ettiği öldürücü malzeme bu kadarla kalmamış, Fritz Werner firmasından Water Engineering Traing Quast Irak'a nükleer reaktör tanklarıyla santrifüj satmıştır. Sonuçta Irak, böcek ilacı yapımı mazeretiyle Avrupa ve ABD'den yaklaşık 5.000 paravan şirket yardımıyla

[540] El-Munadil, *a.g.e.*, s. 69.
[541] Y. Şen-E. Coşkun, *a.g.e.*, s. 80.

çeşitli kimyasal maddeler ve üretim malzemeleri ithal etmiştir. 1985 yılına gelindiğinde Irak, 500 ton hardal gazı üretebilecek seviyeye gelmiştir.[542]

Kimyasal silah üretimini başaran Irak'ın hedefinde nükleer silah sahibi olmak da vardı. Bu doğrultuda Irak, 1975 yılında SSCB'den küçük bir nükleer reaktör almıştı, ama Saddam'ın gözü daha fazlasındaydı. Saddam 1976 yılında Fransa'yı ziyaret etmiş, Irak'ın nükleer silah elde etme çabası Fransa'yla varılan anlaşmayla neticelenmiştir. Irak, İtalya'da Fiat bünyesinde küçük bir şirket olan Snia Technit'le de nükleer laboratuvarlar ve malzeme satışı konularında anlaşma imzalamıştır. İngiliz şirketleri de Irak'a silah satmak için yoğun çaba göstermiştir.[543]

Kısacası, Batı dünyası kendi elleriyle Irak'ı silahlandırmış, bunun karşılığında da başta petrol olmak üzere Ortadoğu'nun gelirlerinden faydalanmaya çalışmıştır. Sadece yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden istifade etmeye kani olmayan Batılılar, ülke yönetimlerinde de söz sahibi olmanın yollarını aramışlardır. Kendi çıkarları için bölge halklarını kaos ve karmaşaya atmaktan çekinmemişlerdir. Buna mukabil, bölge insanı karşısındakileri anlamak yerine çatışmayı yeğlemiştir. İşte bu basit ve kısır döngüden dolayı yıllardır yüzbinlerce insan yaşadığı yerlerden göç etmek zorunda kalmıştır. Çünkü Irak yönetiminin ürettiği biyolojik silahlar, yine Irak vatandaşlarının üzerinde denenmiştir. Sarin ve hardal gazları, Kürtlerin isyanının bastırılmasında etkili bir faktör olarak öne sürülmüştür. Böylece binlerce sivil insanın zehirlenmesi sonucunda ülkenin bazı kesimleri cehenneme dönmüştür. Dolayısıyla Irak'ın silahlanması, bölgeden göçlerin yaşanmasında çok büyük etki yapmıştır.

---

[542] D. Ergil, *a.g.e.*, s. 27.
[543] Y. Şen-E. Coşkun, *a.g.e.*, s. 81.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SADDAM DÖNEMİNDE TÜRKİYE'YE YAPILAN GÖÇLER (1979-2003)

Saddam Hüseyin 27 Nisan 1937'de, kırsal bir yerleşim merkezi olan Tikrit'in Dicle Nehri kıyısındaki küçük Ouya (Avcı) Köyü'nde dünyaya gelmiştir.[1] "*Dayanıklı*" anlamına gelen Saddam ismini almasının nedeni, annesi Subha Tulfah'ın doğmasını istemediği bebeği düşürmek için türlü yollar denemesine rağmen, dünyaya gelmesidir. Saddam'ı dayısı Hayrullah Tulfah büyütmüştür.[2]

Hayatında kendisine verilen ilk hediye, henüz 10 yaşındayken, dayısı Hayrullah Tulfah'nın armağan ettiği tabancaydı.[3] 10 yaşındayken gaddarlık eğilimi iyice su yüzüne çıkmış ve bu eğilim ilerde onun totaliter bir sistemin başına geçmesini sağlamıştır.[4]

1956 yılında henüz 19 yaşındayken, II. Kral Faysal'a karşı yapılan başarısız darbe hareketine katılmış, ertesi yıl da Baas Partisi'ne girerek siyasete atılmıştır. Lise öğrenimini ancak 1961 yılında bitirebilmiş ve Kahire Hukuk Fakültesi'ne girmiştir. 1963'te Baasçı subayların Abdülkerim Kasım'a giriştiği darbe başarılı olunca, Saddam hukuk öğrenimini terk ederek, devrimde bir mevki kapabilmek için Bağdat'a dönmüştür.[5]

Baas Partisi yıllar boyu süren iç savaş benzeri çatışmalardan sonra, 1968 yılında iktidara gelmeyi ve Mareşal Arif'i koltuğundan indirmeyi başarmıştır. Devletin tepesinde artık Hasan El Bekr vardır ve rejimin ikinci adamı Saddam Hüseyin El-Tikritî olmuştur.[6] Saddam Hüseyin kısa süre sonra cumhurbaşkanı yardımcılığına atanmıştır. Bu inanılmaz süratteki yükselişinde Saddam Hüseyin'in eşi Sacide'nin Ahmed Hassan El Bekr'in kızı olması etkili olmuştur.[7]

---

1 John Keegan, *Irak Savaşı ve Türkiye,* İstanbul 2005, s. 47.
2 Latif Yahya-Karl Wendl, *Saddam'ın Oğluydum, Irak Diktatörü Saddam'ın Hizmetinde Dublörlük Yılları*, (Çev.: Gülderen Pamir), İstanbul 1994, s. 94.
3 Kıvanç Galip Över, *Vaad Edilmiş Topraklarda Ölüm Kokusu-Kuzey Irak Dosyası*, İstanbul 2007, s. 26.
4 L. Yahya-K. Wendl, *a.g.e.*, s. 95.
5 M. Hulki Cevizoğlu, *Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi 1990-1991,* İstanbul1991, s. 55.
6 L. Yahya-K. Wendl, *a.g.e.*, s. 97.
7 K. G. Över, *a.g.e.*, s. 27-28.

Saddam, 1979 yılında kansız bir saray darbesiyle kayınpederi Bekr'i istifaya zorlamıştır.[8] 16 Temmuz akşamı Savunma Bakanı olan Hayrullah, Bekr'in makamına telefon ederek istifa etmesi gerektiğini söylemiştir. Ertesi gün Bekr, iyi olmayan sağlık durumu nedeniyle görevden ayrıldığını duyurmuştur.[9] Ahmed Hassan El-Bekr'in 1979 yılında koltuğunu hayırsız damadı Saddam Hüseyin'e devretmesini takiben Irak'ta en çok kan akan dönem de başlamıştır. Saddam'ın ilk işi, kabinenin 21 üyesini idam ettirmek olmuştur.[10]

İktidar koltuğuna tek başına yerleştiği an, yıllarca birlikte çalıştığı kabine arkadaşları dâhil düzinelerle yüzlerce güzide aydını ve yöneticiyi ölüme göndermiştir. Rakip, hele de eleştiriye hiç tahammülü yoktu. Herkes ve her şey kendi denetimi altında olmalıydı. Zaten bir parti diktatoryası olan Irak rejimi, Saddam'ın önderliğinde tek önder sultasına dayanan acımasız bir polis devletine dönüşmüştür. Otoriter devlet, totaliter devlete doğru dönmeye başlamıştır, bu evrimin itici gücü ise şiddet ve terör olmuştur.[11]

Irak'tan Türkiye'ye yapılan göçlerin büyük çoğunluğu Saddam Hüseyin yönetimindeki süreçte gerçekleşmiştir. Irak rejiminin 1976 yılından itibaren, gerek Körfez bölgesinde yarattığı uluslararası krizler, gerekse ülkede yaşayan azınlık gruplara yönelttiği toplu imha, sürgün vb. uygulamalar dünya kamuoyunun tepkisini çekmiş[12] ve Kuveyt halkı ile Irak Kürtlerinin yanında yer almışlardır. Ancak, Irak'ta göçe zorlanan, işkence gören, idam edilen, insan hakları çiğnenen Irak Türkleri dünya kamuoyu tarafından göz ardı edilmiştir.[13]

Saddam'ın totaliter yönetiminin sıkıntılarını, göçmenleri fiilen kabul etmek durumunda kalan komşu ülkeler çekmiştir. Türkiye de, yaşanan göç olaylarından etkilenmiş ve yüz binlerce insana ev sahipliği yapmak durumunda kalmıştır. Günümüzde de Irak'ın içine düştüğü karışıklık ve keşmekeş ortamı, Iraklı göçmenlerin Türkiye'ye gelmesine neden olmaktadır. Muhtemelen bundan sonraki süreçte de Irak'tan Türkiye'ye göçmen gelmeye devam edecektir. Bu göçlerin arkasında yatan olayların tarihi perde arkası önemli bir konu olarak diplomasi ve bilimdeki yerini

---

8 Doğu Ergil, *Körfez Bunalımı*, Ankara 1990, s. 11; M. H. Cevizoğlu, *a.g.e.*, s. 52.
9 J. Keegan, *a.g.e.*, s. 65.
10 M. H. Cevizoğlu, *a.g.e.*, s. 53; Memduha Demirel, *Irak Yönetiminde Türkmenler,* (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000, s. 66.
11 D. Ergil, *a.g.e.*, s. 11.
12 Güçlü Demirci, "Irak Türklerinin Demografik Yapısı", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Ankara 2002, s. 615.
13 G. Demirci, "Irak Türklerinin…", s. 615.

almıştır. Ortadoğu'daki nüfus hareketlerinin baş aktörlerinden olan Saddam'ın hayatı da bu manada önem arz etmiştir.

3.1. Saddam Döneminde Göçün Genel Sebepleri: Baskı ve Asimilasyon

Saddam Hüseyin'in Baas iktidarı döneminde Irak'ta sürekli bir ihtilal ortamı yaşanmış, can ve mal güvenliği ortadan kalkmıştır.[14] Zira Irak Devlet Başkanlığı makamına oturan Saddam, ilk önce parti içindeki muhalifleriyle hesaplaşmış ve ideallerine ulaşabilmek için önündeki bütün engelleri kaldırmak istemiştir. Nitekim iktidarı ele geçirdikten hemen sonra, Baas Partisi'nin en üst düzey yönetici ve üyelerini toplayarak, muhalefet yapanların çoğunun ölüm fermanlarını imzalamıştır.

Saddam kurduğu polis gücü ile tüm Irak'ta olup-biten her şeyden haberdar olmuştur. İnsanlar, aile fertlerine dahi güvenemez duruma gelmiştir. Zira herkes birbirini istihbar etmekteydi. Irak halkı, sadece magazin konularına ilişkin düşüncelerini açıktan söyleyebiliyorlardı.[15] Öyle ki, Körfez Savaşı'ndan önceki 15 yıl içinde Baas rejimi, bölge köylerinin % 90'nını yani yaklaşık 4.500 köyü ortadan kaldırmıştır. Bu köylerde yaşayanlar Erbil ve Süleymaniye kentlerinin çevresinde kurulan kolektif köylere iskân edilmiştir. Bu politikanın sonucu tahminen 1,5 milyon yetişkin, üretici durumundan tüketici konumuna düşürülmüştür.[16]

Diğer yandan, bu baskıcı politikalara rağmen Irak'ın elit sınıfı için herhangi bir yasak ve kural söz konusu değildir. Varlıklı ve güçlü ailelerin çocuklarına sınırsız özgürlük tanınmıştır. Çünkü hiç kimsenin, hiç bir kolluk kuvvetinin bu kesimin üyelerini denetlemeye ya da kimlik sormaya cesareti yoktur.[17]

Saddam, otoriter ve baskıcı politikalarının yanı sıra Arap halkını ön planda tutan ve diğer halkları asimile etmeye yönelik bir etnik milliyetçilik politikası da sürdürmüştür. Zira Kerkük ve çevresinde inşa ettirdiği birçok binaya Arapları yerleştirmiştir.[18] Ayrıca kuzeydeki Kürtlerin Türkiye ve İran'daki Kürtlerle irtibatlarını kesmek, dünya ile bağlarını koparmak maksadıyla Türkiye ile olan sınır kesimlerini 10 kilometre derinlikte Kürtlerden arındırmak maksadıyla "tampon bölge" ilan etmiş ve buralarda görülecek her türlü canlının imha edileceğin açıklamıştır. Tampon bölgedeki 2.000'e yakın köy ve mezra boşaltılarak tamamen insansızlaştırılmıştır. Buralardan

---

14 Mehmet Sılay, "Kurt Sofrasında Türkmenler", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 8.
15 Yılmaz Kalkan, *Bir Ortadoğu Gerçeği: Irak ve Saddam Hüseyin,* İstanbul 1991, s. 64-66.
16 K. G. Över, *a.g.e.*, s. 16-17.
17 L. Yahya-K. Wendl, *a.g.e.*, s. 32.
18 Nuri Talabani, *Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması,* (Çev.: Zafer Avşar), İstanbul 2005, s. 49-51.

tahliye edilen ve sayıları 800.000'e ulaşan Kürtler daha sonra hükümet güçlerinin denetimi altındaki bölgelere yerleştirilmiştir. Ancak bu yerinden edilen insanları yeni iskân edildikleri yerlerde birçok olumsuzluk karşılamıştır. Örneğin susuzluk, kuraklık, tarım arazisi sorunu gibi. Bundan dolayı yerinden edilmiş olanların bir kısmı yurt dışına göç etmeyi yeğlemiştir.

Saddam Hüseyin Kürtleri, özellikle de peşmergeleri, Irak'ın zenginliğine zarar veren birer "sabotajcı" olarak ilan ettikten başka, Irak savaş uçakları 1977-1989 yılları arasında sayısız kez Türkiye sınırına yakın Sersing, Amidiye ve Zaho kasabalarının kuzeyinde bulunan Kürtlerin köy ve mezralarını havadan bombalamıştır.[19]

Diğer yandan, Saddam'ın zulmüne uğrayan Kürtlerin eline fırsat geçince, kendi bölgelerinde oturan Türkleri yok etme ve demografik yapıyı lehlerine çevirme eylemine girişmişlerdir. Kürtlerin bu tavrının nedeni, Türkleri kendilerine doğal bir muhalefet olarak görmeleridir.[20]

Saddam yönetiminin amansız takibi, zulümleri ve katliamlarıyla Türkler çileli yıllar yaşamışlardır. Bölgede menfaatler icabı herkesin bir hamisi varken Türkler yapayalnız kalmışlardır.[21]

Irak Türkleri 1920'li yıllardan Saddam'ın son günlerine kadar büyük baskılar altında yaşamış, kültürlerini ve inançlarını yaşayamadıkları gibi dillerini de kullanamamışlardır. Zira, kimliklerini belli etmeleri ve kendi dilleri ile okuma yazmaları yasaktı. Din hürriyeti kısıtlanmış olan Türklerin Türk bölgelerinde Cuma hutbelerini Türkçe okumaları yasaklanmıştır. Ayrıca hutbe metinlerinin her hafta Baas Partisi tarafından hazırlandığı şekilde Arapça okunması mecburiyeti vardı. Buna aykırı davrananlara hapis cezası verilmektedir. Buna ilaveten Irak'ta birçok cami ve kilise buldozerlerle yıktırılmıştır.[22]

Bunun yanı sıra, Türklere verilen kültürel haklar çerçevesi dâhilinde açılan Türkçe eğitim yapan okulların tümü kapatılmıştır. İlkokul 3. sınıfa kadar Türkçe okuyan öğrenciler, 4. sınıfta Arapça okumaya zorlanmışlardır. Ayrıca okullarda Türkçe eğitim istemediklerine dair, velilerden tehdit yoluyla dilekçeler alınmış ve Türklerin aleyhine

---

[19] Ekrem Sunar, *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler, Irak'ta Kürtlerin Yüzyıl Savaşları,* İstanbul 2007, s. 110-111.

[20] Ahmet Muratlı, "Irak'tan Türkiye'ye Türkmen Göçü", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, (8-11 Aralık 2005-İstanbul), İstanbul 2006, s. 129.

[21] Altan Çetin, "Aydınlık Dünyanın Karanlık Yüzü", *Kerkük*, Y. 9, S. 26, Eylül 1999, s. 15.

[22] Ziyat Köprülü, *The Iraqi Turks in Perspective of Human Rights,* Ankara 1992, s. 23.

kullanılmıştır.[23]

Lise mezunu yüzlerce Türkün yüksek tahsil yapması kısıtlanmış, pek azı üniversitelere alınmıştır.[24] Irak'ta yükseköğretim her ne kadar öğrencinin liyakatine göredir denilmekteyse de, fiiliyatta iktidar partisinin öğrenci yerleştirmede büyük ve etkin bir rolü vardır. Örneğin rejim yetkililerinin çocuklarına özel kontenjanlar ayrılmıştır. Ayrıca Eğitim Fakültelerinde aranan en önemli şart öğrencinin Baas Partisi'ne kayıtlı olmasıdır. Keza yurt dışına burslu öğrenci göndermede öğrencinin önce Baas Partili olması kuralı aranmıştır. Özellikle polis ve askeri okullarda bu şartlar daha sıkı uygulanmıştır.[25]

Yapılan baskı ve yasaklamaların ötesinde, Türklerin çoğunlukta yaşadıkları bölgeler Araplaştırılmaya çalışılmıştır. Nitekim Türklerin çoğunlukta yaşadıkları bazı ilçeler Türk olmayan komşu iller ile birleştirilerek sınırların değiştirmesi yoluna gidilmiştir.[26] Ayrıca, *Yayçi* ve *Türkalan* köylerinde yaşayan Türklerin % 50'si *Arap* olarak ilan edilmeye ikna edilmiştir. Diğerleri ise Arap köylerine sürülmüştür. Başka bir Türk köyü olan *Beşir*'deki evler de yıkılarak sakinleri Tikrit'e sürülmüştür.

Bu arada, oluşturulan "Göç Kurulu" Kerkük, Tavuk, Dibis, Bayhasan vb, Türk halkının bulunduğu bölgelerin tahliyesini düzenlemiş ve oraya binlerce Arap aile iskân edilmiştir.[27] Araplaştırma politikasının uygulandığı yerlerden birisi de Telafer'dir. Saddam 1977 yılında aldığı bir kararla Telafer, Necef, Duhok ve Tikrit ilçelerini vilayet yapacağını ilan etmiştir. Ancak diğer üç ilçe vilayete dönüştürüldüğü halde, hem nüfus hem de alan açısından daha büyük olan Telafer vilayet yapılmamıştır. Çünkü burada yaşayan insanların tamamı Türk'tü. Saddam Hüseyin bu durumu dikkate alarak, Telafer'in vilayet olması durumunda, Türkiye'ye bağlanmak isteyeceğini, dolayısıyla il olmasına kesinlikle izin vermeyeceğini duyurmuştur.[28]

Saddam Hüseyin, demografik yapısından dolayı Telafer'i vilayet yapmadığı gibi daha sonraki süreçte bölgeyi Araplaştırma politikasını sürdürmüştür. Zira 1979 seçimlerinde "Telafer Araplaşsın" diye bir karar vermiştir. Bu karar üzerine Telafer'deki aydın ve önde gelen kişiler; "-*Gerekirse Saddam'a aşiretlerimizin Arap*

---

[23] Z. Köprülü, *The Iraqi…*, s. 30.
[24] Haluk Çay, "Kerkük Türklüğü", *Ötüken*, S. 7, Temmuz 1975, s. 12.
[25] Z. Köprülü, *The Iraqi…*, s. 30.
[26] Fazıl Demirci, *The Iraqi Turks Yesterday and Today…,* [S.I.]: 1991, s. 33.
[27] F. Demirci, *a.g.e.*, s. 46-47.
[28] ORSAM, "Irak Türkmen Cephesi Telafer Kuzey Bölge Temsilcisi Nebil Harbo ile Şehrin Tarihi, Siyasi Kimliği ve Halkın Beklentileri Üzerine", *Ortadoğu Analiz*, C. I, S. 5, Ankara Mayıs 2009, s. 48.

olduğunu söyleyelim. Hatta kendimizi Araplara bağlayalım ama topraklarımızı Araplaştırma kararı verilmesin, Telafer Araplaştırılmasın" düşüncesini dile getirerek, Telafer'deki Türk aşiretlerini toplayıp kendilerini nüfusa Arap olarak yazdırmışlardır. Ayrıca aşiretler birkaç yerde yemekler düzenlemişler ve kendilerini Arap olarak ilan etmişlerdir. Bu yaşananlardan haberdar edilen Saddam, bölgeye Arap nüfus yerleştirmekten vazgeçmiştir. Akabinde alınan bazı kararlarla okullarda ve diğer kurumlarda Türkçenin kullanılması ve Türk kültürünü yansıtan haklar yasaklanmıştır.[29]

Irak Türk ve İnsan Hakları Vakfı, Türklere karşı şiddeti durdurmak için BM'ye başvurmuş ve Türk bölgesinde; 1.350 ölü ve 2.650 yaralı, binlerce tutuklunun olduğunu ve yıkılmış evlerin soyulup 4.685 ailenin başka şehirlere göç etmek zorunda kaldığını bildirmiştir.[30]

1970 ile 1991 yılları arasında Irak Türklerine karşı baskı ve asimilasyon politikasını uygulayan Saddam Hüseyin, Türklerin bölgeden uzaklaştırılması ve Türkiye'ye göç ettirilmesinde oldukça başarılı olmuştur. Baas Partisi'nin, Irak Türklerine yönelik asimilasyon politikasının sonucu 16 Ocak 1980 tarihinde Irak Türklerinin önde gelen kişilerinden Emekli Albay Abdurrahman Abdullah, Doç. Dr. Necdet Koçak, Rıza Demirci ve İşadamı Adil Şerif, Türkiye'ye casusluk yaptıkları iddiası ile idam edilmişlerdir.[31]

Diğer yandan, 30 Ekim 1981'de *1391* nolu karar ile Türklerin planlı bir program dâhilinde güney illerine göç ettirilmeleri kararlaştırılmıştır. Daha sonra, 27 Eylül 1984 tarihinde alınan *1081* nolu Devrim Komuta Konseyi kararı ile Irak'ın güneyinden yüzbinlerce Arap vatandaşın, Türk bölgelerine yerleşmeleri kararlaştırılmıştır. Bu kararın uygulanması için Araplara karşılıksız teşvik primleri verilmiş ve arazi dağıtılmıştır. 8 Nisan 1984 tarih ve *418* nolu karar ile de Kerkük'te Türklerin gayrı menkul satın almaları yasaklanmıştır.[32]

1980'li yıllardan sonra Irak'tan göçlerde büyük artış görülmüştür. Bunun en başta gelen sebebi Saddam Hüseyin'in baskı ve zulümleri iken, Irak-İran Savaşı'nın da

---

29 ORSAM, "Irak Türkmen…", s. 47.

30 J. Sassoon, *a.g.e.*, s. 24.

31 Aydın Maruf, "Irak'ta Türkmenler", *I. Ceyhan Sempozyumu, Ceyhun'dan Ceyhan'a Bildiriler*, (29 Mart-1 Nisan 2006-Ceyhan/Adana), (Haz.: İsmail Dikilitaş), Adana 2008, s. 264.

32 Aydın Beyatlı, "Dünden Bugüne Iraklı Türklerin İnsan Hakları Beyannamesi", *Misak-ı Millî ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, 28 Ocak 1997-Konya, Ankara 1998, s. 43; Bilim Araştırma Vakfı, *Musul-Kerkük ve Türkmenler İçin Gerçek Çözüm,* İstanbul 2003, s. 65¸ Ziyat Köprülü, "Irak Türkleri ve İnsan Hakları İhlalleri", *Türk Yurdu*, C. XIII, S. 65, Ocak 1993, s. 25.

etkileri büyüktür. Kargaşa ve güvensizlik ortamından dolayı Türklerin bir kısmı Türkiye'ye göç etmiştir. 1980-2003 yılları arasında yaklaşık 50.000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.[33]

BM İnsan Hakları Irak Özel Raportörü Hollandalı diplomat Max Van Der Stoel'un hazırladığı ve BM Genel Sekreteri tarafından Genel Kurul'a sunulan "D/52/476. 15 October 1997" adı altında kayıtlı rapora göre; Irak Türklerinin temel sorunlarından en önemlisi milli kimlikleri, medeni ve siyasi haklarının anayasal olarak tanınmamasıdır. Irak'ın 1973 tarihli geçici ve 1990 yılında kabul edilen anayasasından "*Irak halkı Arap ve Kürtlerden oluşur*" ifadesi yer almış ve Türk varlığından söz edilmemiştir. Bunun yanı sıra gerek 1977 gerekse 1987 nüfus sayımlarında Türkler, Arap veya Kürt yazılmaya zorlanmıştır. Bir diğer önemli sorunları ise yaşadıkları bölgenin demografik yapısının, Irak'ta iktidara gelen istisnasız her rejim tarafından sürekli bir şekilde değiştirilmeye çalışılmasıdır.[34]

Yıllardır süregelen savaş ortamı, Baas rejiminin dayattığı Araplaştırma politikaları ve Saddam Hüseyin döneminde gerçekleştirilmiş olan etnik temizlik politika ve operasyonları Irak'ta özellikle Türkler için bir güvensizlik ortamı yaratmıştır. Buna ekonominin yıllardır devam eden gerilemesi ve son savaş itibariyle tamamen çökmüş olmasının getirdiği ekonomik sıkıntı ve istikrarsızlıktan kaynaklanan güvensizliği de eklemek gerekir. Yani hem maddi hem de manevi anlamında Türk nüfus güvensizlik içine düşmüştür. Bu durumda hayatta kalma ya da var olma stratejileri olarak Türkler, yurt dışına göç, Arap kimliğini kabul etme (bu kuzey bölgelerinde Kürt kimliği de olabilmektedir) ya da direnme yollarından birini seçmişlerdir. Ya da değişken biçimde bu üç strateji de bireyler ve aileler tarafından benimsenmiştir.[35]

Yukarıdan beri açıkladığımız nedenleri de dikkate aldığımızda Irak'ta yaşanan göçün nedenlerini şu şekilde özetlememiz mümkündür:

Can ve mal güvenliğinin olmaması; demokratik çoğulcu ve insan haklarına saygılı bir rejimin olmaması; Türklerin devlet üniversitelerinden adil şekilde yararlanmalarının sağlanmaması; mezunlarının devlet memuriyetine alınmaması ve engellenmesi; Irak parlamentosunda Türklerin nüfus oranlarına göre temsil edilmemesi;

---

[33] Marino Busdachin, "BM'de Temsil Edilmeyen Halklar", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, 8-11 Aralık 2005-İstanbul, İstanbul 2006, s. 59.

[34] Max Van der Stoel, *Violation of Human Rights in Iraq Turkomans*, Iraqi National Türkoman Party, S. I., 1995, s. 1.

[35] İbrahim Sirkeci-Çimnaz Demirci, "Irak Türkmenlerinin Yurtdışına Göçü", *Global Strateji*, C. 1, Y. 1, S. 1, Ankara Nisan-Haziran 2005, s. 86.

Türk bölgelerinde vali, belediye başkanı ve diğer kamu yönetimlerinde Türk kökenli yöneticilerin göreve atanmaması; Türkleri temsil eden partilerin tanınmaması, Türk bölgelerinin ülkenin gelir dağılımından adil biçimde yararlandırılmaması.[36]

Özellikle Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'tan Türkiye'ye yapılan sığınma başvurularının sayısı giderek artmıştır. Bu sığınma başvuruları 1990'lı yıllarda bazı sanayileşmiş ülkelere doğru da yönelmiştir. BMMYK'ya 1980'li yıllarda yaklaşık 29.000 Iraklı iltica için başvurmuş, ancak bu sayı 1990'lı yıllarda 300.000'e yaklaşmıştır (Bkz.: Tablo 25). Bu artışta Kuveyt'in işgali ve olumsuz sonuçları, Körfez Savaşı, Kürtler ve Şiilerin kötüleşen durumları, Saddam Hüseyin'in saldırıları ve Irak'ın işgali etkili olmuştur.[37]

Tablo 25. Gelişen ülkelerdeki Iraklı sığınmacı sayıları (1980-2002)

Yıllar	Sayı	Yıllar	Sayı	Yıllar	Sayı	Yıllar	Sayı
1980	1.590	**1986**	2.280	**1991**	18.510	**1997**	43.190
1981	2.530	**1987**	3.730	**1992**	17.660	**1998**	45.510
1982	2.380	**1988**	4.800	**1993**	15.200	**1999**	36.560
1983	1.290	**1989**	5.760	**1994**	12.940	**2000**	47.190
1984	2.490	**1990**	8.550	**1995**	18.670	**2001**	50.660
1985	2.270			**1996**	27.140	**2002**	51.890
Toplam (1980-1989)= 29.110				**Toplam (1990-2002)= 393.670**			

Kaynak: İbrahim Sirkeci, War in Iraq: Environment of Insecurity and International Migration", *International Migration*, V. 43(4), Oxford 2005, s. 206.

3.2. Irak-İran Savaşı (1980-1988)

Irak Büyükelçiliğine göre İran-Irak Savaşı'nın başlama nedeni; "*İran'daki iktidar sahipleri kendi rejimlerini öncelikle Irak'a ve ardından komşu devletlere ihraç etmek istedikleri için sıcak savaş kaçınılmaz olmuştur. İran rejimi Irak'ın ve öteki bölge devletlerinin iç işlerine doğrudan müdahalelerde bulunmuş, egemenlik ve bağımsızlık haklarına saldırıya girişmişti. Bu durumda hiçbir devlet eli ve kolları bağlı duramazdı. Nitekim Irak da bu yüzden savaşı kabul etmiş*[38] *ve 22 Eylül l980'de İran-Irak savaşı patlak vermiştir*." Iraklılar savaşın başlama sebebini böyle lanse etseler de, gerçekte savaşın onlarca sebebi vardı. En önemli nedenler de Şattü'l-Arap suyolu meselesi, Fao Yarımadası, ekonomik çıkarlar, Kürt Meselesi, Şii Meselesi, petrol piyasası ve yayılmacılıktır. Savaşın başlarında, Hürremşehir ve bazı köylerde İranlıların önemli

[36] İzzettin Kerkük, "İnsan Hakları Açısından Irak Türklerinin Durumu", *Irak Dosyası*, (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), C. II, İstanbul 2003, s. 125.
[37] İ. Sirkeci, "War in…", s. 206.
[38] Irak Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Kültür Ataşeliği, "Bugünkü Irak", Ankara 1984.

limanları ile Huzistan Irak kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.[39]

Sekiz sene süren savaş boyunca Irak'ta askeri harcamalar artmış, petrol tesisleri büyük zarar görmüş ve petrol ihracatı düşüş göstermiştir. Ayrıca, döviz rezervleri azalmış ve bir ekonomik krize neden olmuştur. Devlet, ithalatı azaltıp kalkınma programlarını kısarken bir yandan da Körfez ülkelerinden büyük miktarlarda borç almaya başlamıştır. Halktan kemer sıkmaları, büyük miktarlarda döviz almaktan kaçınmaları ve özellikle de kadınların altın ve mücevherlerini bağışlamaları istenmiştir.[40]

Irak yönetimi, var olandan daha çok erkeği silah altına almaya mecbur kalmış ve halkın desteğini gitgide yitirmeye başlamıştır. Zorunlu askerliğin çıkarılması ile yüzbinlerce Iraklı erkek orduya alınmıştır. O ana kadar yedeklerde tutulan eğitimli seçkinler bile savaşa çağrılmaya başlanmıştır. Erkekler savaşmaktan bıktıkça Irak yönetimi, erkeklerin kahramanlığı ve gücü ile kadın onuru ve kadınlara erkeklere bağlılığını vurgulayarak onlara moral vermeye çalışmıştır.[41]

1988 yılına gelindiğinde USS Stark adlı bir Amerikan firkateyninin Irak tarafından vurulmasının ardından, garip bir tarzda bu olaydan İran'ı sorumlu tutan ABD, savaşa artık fiilen müdahil olmuş ve ABD'nin etkin desteğiyle Irak savaştaki konumunu düzeltmiş ve iki yıl önce kaybettiği Fao Yarımadası'nı geri almıştır. Ayrıca İran ateşkes yapmaya mecbur edilmiştir.[42] BM Örgütü'nün ateşkes çağrısını 17 Temmuz 1988'de Irak'ın, 18 Temmuzda İran'ın kabul etmesiyle iki devlet arasındaki savaş 20 Ağustos 1988'de sona ermiştir.[43]

Irak-İran Savaşı'nda Saddam zafer kazanmıştı, ama bu zaferin maliyeti oldukça yüksekti. Ölü sayısı 100.000 civarında olmuş, Irak ekonomisi çok ağır darbeler almıştı. Devletin yılık gelir kaynaklarının % 80'i savaş ve silah için, % 10'u halk için ve % 10'u da Saddam ailesi için harcanıyordu. Savaşın ülke ekonomisine faturası 100 milyar dolar

---

[39] Evren Altınkaş, "The Iran-Iraq War and Its Effects on Turkey", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. I, Y. 1, S. 1-2, İstanbul 2005, s. 139.

[40] Saddam Hüseyin, MS. 657 yılında, Müslüman Arap ordularının İran'da yaşayan Sasanileri yendikleri tarihi Kadisiye Savaşı'na gönderme yapmaktadır.

[41] Nadje Sadig Al-Ali, *Iraklı Kadınların Anlatılmayan Öyküsü (1948'den Bugüne),* (Çev.: Yasemin Tezgiden), İstanbul 2009, s. 193.

[42] İsmail Dursun, *Kuzey Irak Kürtleri, Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Devletleşme Süreci ve Türkiye'ye Etkileri,* (Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze 2006, s. 115.

[43] Ömer Osman Umar , "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güney Sınır Komşularına Yönelik Dış Politikaları (Suriye-Irak)", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, (Ed.: Mustafa Bıyıklı), C. 2, İstanbul 2008, s. 393.

civarında olmuştur.[44] Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkelerine olan savaş borcu 80 milyar dolardı. Devletin giderleri petrol gelirinin üzerindeydi ve hurmadan başka ihraç edebileceği bir şeyi kalmamıştı. Irak borçlarını ödeyemiyor, 1988'den sonra alacaklılarından borç vadelerini uzatmalarını isteyerek ayakta kalmaya çalışıyordu. Saddam'ın iktidarının başlangıcında Irak zengin bir ülkeydi, mükemmel bir kredisi vardı. Oysa 1988'de borç batağına saplanıp kalmıştı. Çok sayıda asker işsizlik içinde kıvranıyordu. Kamu çalışanları bir anda azaltılmış, devletin harcama gerektiren projeleri sınırlandırılmış, bütün bu uygulamalar birçok kişinin işinden olmasına yol açmıştı.[45]

İran-Irak Savaşı'nın bitmesiyle birlikte bütün dünyadaki işadamları kâr sağlamayı bekliyorlardı. Hem İran hem de Irak, savaş yüzünden büyük hasarlar görmüştü ve kapsamlı bir biçimde altyapı onarımlarına ihtiyaç duyuyorlardı. Meydana gelen hasarlara ilişkin tahminler 200 milyar dolardan 500 milyar dolara kadar uzanan bir yelpazedeydi.[46]

Savaştaki 1980-1985 yılları arasında 2.971; 1985-1990 yılları arasında ise 12.058 Iraklı Türkiye'ye göç etmiştir.[47] Irak Türkleri diğer ülkelere de göç etmiştir. Mülteciler ve sanayileşmiş ülkelere sığınanlar dâhil olmak üzere Irak göçmen nüfusu 1980-2002 döneminde kullanılabilir verilerine göre 400.000'e ulaştır.[48] Tablo 26'ya göre; Irak'tan yurtdışına göç eğilim oranı 1970'te 28.39 iken, bu oran 15 yıl içerisinde 49.73'e çıkmıştır. Göç eğilim oranının yükselmesinde Saddam yönetimin baskıcı politikaları etkili olmuştur.

Tablo 26. 1970-1985 yılları arasında Irak'tan yurtdışına göç eğilim oranları

ÜLKE	1970	1975	1980	1985
Irak	28.39	33.34	38.63	49.73

Kaynak: Manola Abella, "International Migration in The Middle East, Patterns And Implications for Sending Countries", *International Migration, Regional Processes and Responses*, (Ed.: Miroslaw Macura-David Coleman), Geneva 1994, s. 166.

---

44 Aydın Maruf Selim, *Türkiye ve Irak İlişkilerinde Türkmenler, Körfez Savaşı Sonrasından Günümüze,* (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 65.

45 J. Keegan, *a.g.e.*, s. 85.

46 Kenneth R. Timmerman, *Ölüm Lobisi: Batı Irak'ı Nasıl Silahlandırdı?,* (Çev.: İbrahim Bingöl), İstanbul 2002, s. 457.

47 DİE, *1985 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1989; DİE, *1990 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1993.

48 İbrahim Sirkeci, "Ethnic Conflict, Wars and International Migration of Turkmen: Evidence from Iraq", *Migration Letters*, V. 3(1), April 2006, s. 37.

3.3. Türklere Yapılan Baskılar ve Zorunlu Göçler

Irak'ın yapısını değiştirip, homojen bir yapı elde etmek (tek dil, tek din, tek mezhep, tek toplum), kurulduğundan beri gelmiş geçmiş tüm Irak yönetimlerinin özlemi ve hatta öncelikli hedefi olmuştur. Her yönetim bu amaçla ilgili planlarını günün koşullarına göre belli ölçülerde hayata geçirerek uygulamaya koymuştur. Bu konudaki beyanatları bile azınlıkları rahatsız ve tedirgin etmeye yetmiştir. Endişe, tedirginlik ve korku, çoğu zaman insanların doğup büyüdükleri, anılarının yeşerdiği, sevdiklerinin bulunduğu toprakları terk etmeleri için yeterli bir neden olmuştur.[49]

Çok kavimli bir ülke olan Irak, 1920'lerden bu yana etnik temizlik politikalarından muzdarip olmuştur. Araplaştırma politikaları ülkenin etnik yapısını değiştirmiştir. Irak'ın dâhil olduğu savaşlar ve özellikle Kürtlerle olan silahlı iç çatışmalar etnik yapıya daha da zarar vermiştir. Irak Türklerinin göçü, bu büyük tablonun bir parçasıdır. Türkler, etnik temizlik ve dolaylı etkilerinden kaçarak Türkiye ve diğer Avrupa ülkelerine göç etmişlerdir.[50]

Irak'ta, Türklerin ve Türk bölgelerinin Araplaştırılması politikaları, Saddam'ın 1970'de darbe ile başa geçmesiyle birlikte hızlanmıştır. Araplaştırma hareketinin uygulandığı bölgelerin başında Kerkük gelmiştir. Saddam Kerkük'teki nüfus dengesini bozmak için girişimleri hızlandırınca, binlerce Kerküklü yurt dışına kaçmak zorunda kaldığı gibi, 1950'lerde okumak için Türkiye'ye gelen Kerküklüler de Baas rejiminin baskıları nedeniyle Irak'a dönememiştir.[51] Türklere karşı uygulanan asimilasyon, baskı ve zorla yer değiştirme uygulamaları 1980'li yıllardan sonra daha da yoğunlaşmıştır. Saddam, Irak'ın güneyinden çok sayıda bedevi ve ilkel Arap aşireti mensubunu bol para, iş ve konut verme vaadiyle Kerkük bölgesine yerleştirmiştir. Her aileye o zamanki kurla 35.000 ABD dolarına tekabül eden 10.000 Irak dinarı vermiştir. Bu kimselere Kerkük'te halk tarafından "10 binlikler" denmiştir. Kerkük kentinde Türk kimliği o kadar güçlü idi ki, Saddam'ın türlü zulmüne ve Türklerin zorla göç ettirilmesine rağmen güneyden getirilen Araplar bölgeyi Araplaştıracağına, kendileri ve çocukları Türkleşmeye başlamıştır.[52]

Bu arada, Irak Devrim Konseyi'nin 1981 yılında aldığı 1391 nolu karar ile

---

[49] "Irak Türklerinin…", *www.iraqiTurkman*, E.T.: 29.11.2010.

[50] İbrahim Sirkeci, "Türkmen Göçü, Türkiye'ye, Irak'a ve Türklere Etkileri", **S***orunlu Bölgelerde Göç*, I. Baskı, Global Strateji Enstitüsü, Ankara 2008, s. 28.

[51] Kamil Kucur-Abdullah Muratoğlu, "37 Yıl Sonra Ateşten Bir Kerkük Buldum", *Kardaşlık*, Y. 7, S. 25, Ocak-Mart 2005, s. 60.

[52] İzzettin Kerkük, "ABD'nin Türk Politikası", *Kardaşlık*, Y. 7, S. 25, Ocak-Mart 2005, s. 13.

Türkler ülkenin güneyine zorla göçe tabi tutulmuştur. Bu amaçla Türkler için 20.000 konut yaptırılmış, Kerkük'ten buraya Türklerin göç ettirilmesi planlanmıştı. Ancak İran-Irak Savaşı'nın gidişatı nedeniyle bu girişimden vazgeçilmiştir. Ancak Araplaştırma politikaları çerçevesinde Kerküklü Türklerin arazileri istimlak edilerek, o bölgelere güneyden getirilen Araplar yerleştirilmiştir.[53]

Türklere yapılan baskılar 1980 yıllarına doğru doruk noktasına varmış, Türk cemaatinin lideri durumundaki simalar idam edilmişlerdir. 1980 yılında başlayan İran-Irak Savaşı Türkler için ayrı bir dramatik safha olmuştur. Bu süreçte, binlerce Türk genci savaşın ileri cephelerinde telef olurken, Şii mezhebine mensup yüzlerce Türk genci ise sebepsiz yere idam edilmişlerdir. Şii Türk köyleri, İran yanlısı olduğu gerekçesiyle talan edilmiştir. Birçok aile yerlerini-yurtlarını bırakarak başka ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Bu ülkeler arasında İran ve Türkiye başta gelmektedir.[54]

Irak yönetimi, Türkleri asimile ederek bölgelerini Araplaştırmak için 1980'den sonra çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Mesela açık yerlerde Türkçe konuşmak yasaklanmış, telefonda kendi ailesiyle Türkçe konuşanlar dahi cezalandırılmıştır.[55] Ayrıca Türkçe isim taşıyan birçok yerleşim yerinin adı Arapçaya çevrilmiştir.[56]

Türklere uygulanan baskı ve insanlık dışı davranışlar her geçen gün artarak devam ettiği gibi yeni yöntemler de eklenmiştir. Sadece işlenen cinayetlerle kalınmamış, bir yandan da ferdi ve toplu sürgünlerle, göç ettirme olaylarına ve haksız yere gayrimenkul istimlâklerine başvurulmuştur. Söz konusu yöntemlere, Irak Devrim Konseyi'nin aldığı 1391 nolu ve 20 Ekim 1981 tarihli göç kararını, 418 nolu 6 Nisan 1984 tarihli taşınmaz malların alım-satımıyla ilgili kararını ve 42 nolu 11 Ocak 1986 tarihli güneyden getirilen Arapların Kerkük'e yerleştirilmesi kararlarını örnek olarak gösterebiliriz.[57]

Kerkük ve çevre bölgedeki Türklerin yoğunluk ve etkilerini azaltmak için, sadece Araplar istihdam için seçilmiştir. İş için başvuran Türklerin hiçbiri kabul edilmemiştir. Nitekim Kerkük Belediyesi'ne atanan 750 personel arasında tek bir Türk

---

53 Davut Hut-Zekeriya Kurşun, "Kerkük'ün Sosyal ve Demografik Yapısı", *Global Strateji Dergisi*, S. 1, İlkbahar 2005, s. 3; Birol Kürekçi, *Körfez Savaşı Sonrası Iraklı Türklerin Türkiye'ye Göçü ve Entegrasyonu*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 38.

54 Mehmet Atalar, *Irak Türkleri*, (İÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1986, s. 48.

55 "Irak Türklerinin…", *www.iraqiTurkman*, E.T.: 29.11.2010.

56 Murat Eren, *Körfez Savaşı Sonrası Irak Türkleri,* (HÜ. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004, s. 76; "Irak Türklerinin…", *www.iraqiTurkman*, E.T.: 29.11.2010.

57 Turan Silleli, *1958'den Günümüze Türkiye-Irak İlişkileri,* (Süleyman Demirel Üniv. SBE, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2005, s. 102.

yer almamıştır. Hâlbuki daha önce, çalışanların % 80'i Türk idi.[58] İran-Irak Savaşı süresince, Türk bölgelerine Arapların yerleştirilmesine devam edilmiş ve bu amaçla, 1984 ve 1986 yıllarında Devrim Komuta Konseyi'nin almış olduğu kararlarla, nüfus kütüğünü Kerkük'e nakleden ve burada yerleşen Araplara 10.000 Irak dinarı ve bedava arsalar verilmeye devam edilmiştir. Türk kızları ile evlenen Araplara, işyeri açmak isteyenlere kredi verilirken, bir kısmı da Kerkük'teki petrol şirketlerinde istihdam edilmişlerdir. Buna karşın Türklere yönelik her türlü zulüm, sürgün, işkence ve idam sıradan hale gelmiş, Türklerin gayrimenkul ve ticari araç almaları ve Arap ortağı olmadan işyeri açmaları yasaklanmıştır.[59]

Güneye göç ettirilen Türkler, kendilerine ikamet imkânı ve iş sahası bulamamışlardır. Kuzey bölgesine göç ettirilenler de aynı sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Bu nedenle çareyi Türkiye'ye sığınma veya üçüncü bir ülkeye gitmekte bulmuşlardır. 11 Ocak 1986 tarih ve 42 no'lu karar gereğince Kerkük'e güneyden getirilip yerleştirilen 2.726 Arap aileye arsa dağıtımı ile ilgili 4/6410 sayılı 4 Ağustos 1991 tarihli vali imzasıyla yayınlanan Kerkük Belediye Başkanlığı'nın bildirisi ile bu karar uygulamaya konmuştur. 3274 sayılı 25 Eylül 1989 tarihli Irak resmî gazetelerinde yayımlanan 434 nolu 11 Eylül 1989 tarihli ve 459 sayılı 26 Temmuz 1987 tarihli Cumhurbaşkanı kararnameleri ile bazı Türk yerleşim bölgelerinin, idari yönden başka Arap illerine bağlanmasını beraberinde getirmiştir.[60]

Bağdat yönetimi, İran'la savaşın uzayıp gitmesini fırsat bilerek Türk bölgelerinde farklı baskı yönetimlerine başvurmuştur. Çeşitli yerleşim yerlerinde yeni askeri tesisler kurulacağı gerekçesiyle Türk köyleri boşaltılmış ve evler buldozerlerle yıkılmıştır. Boşaltılan köylere ise Araplar yerleştirilmiştir.[61] Kerkük'e yakın Bilava Köyü, askeri havaalanı yapılacağı gerekçesiyle boşaltılırken, bunun tam yakınında olan ve Araplarla meskûn bulunan 30 Temmuz Köyü'ne hiç dokunulmamıştır. Ayrıca, Badava, Topzava, Kümbetler, Yaycı ve Tokmaklı gibi Türk köylerinin sakinleri, zorla yerlerinden edilmiştir. Türk köyü Beşir'den yüze yakın genç idam edilip, köy halkı da kamplara sürülmüştür. Bu şekilde sürgün edilen Türk köylülerinin geride bıraktıkları

---

[58] Muhammed Shamsaddin Megalommatis, "Kerkuk-Capital City of Turkmeneli (Iraqi Turkmenia) and The Pseudo-Kurdish Claims", *www.Türkofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010.

[59] T. Silleli, *a.g.t.*, s. 103; B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 39; Yusuf Kendirli, *Irak'taki Türkmenlerin Sosyo-Kültürel ve Siyasi Yapısının İncelenmesi*, (İnönü Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2007, s. 45.

[60] Ziyat Köprülü, "Türkmenler ve Göç Nedenleri", *Kerkük*, Y. 2, S. 4, Mayıs 1998, s. 18.

[61] Bilal Niyazi Şimşir, *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Ankara 2005, s. 197.

evleri ya güneyden getirtilen Araplara verilmiş veya yıktırılarak ortadan kaldırılmıştır. Kerkük'te Türklerin yoğunluğunu azaltmak için başka yollara da başvurulmuştur. 600 metre genişliğindeki bir otoban inşa edilecek diyerek, yaklaşık 2.000 ev yıktırılmıştır. Bu arada Muhammediye Camii de yerle bir edilmiştir. Daha sonra Tisin mahallesinde uluslararası bir tren istasyonu inşa edileceği ilan edilmiştir. İnşaatın başlaması için, Türk bölgesi olan eski Tisin'de, bölgenin geleneksel mimari karakteristiğini yansıtan 500 eski ev yıktırılmıştır. Yeni Tisin Mahallesi'nde Türklere ait 1.000 eve el konulmuştur. Evleri ellerinden alınan aileler, tekrar bu evleri satın almak için para da bulsalar yeni evlerine sahip olamamışlardır. Çünkü Türklerin Türk bölgelerinde taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır. Bilinen husus ise, istasyon inşaatı bitince bütün bu evler, Araplara verilecek ve Kerkük'ün Araplaştırılması planında bir adım daha ileriye gidilmiş olunacaktı.[62]

Bu baskıcı politikaların yanı sıra, İran-Irak Savaşı'nda ön cephelerdeki birliklere ağırlıklı olarak Türk gençleri gönderilmiştir. Savaşa gitmek istemeyenler veya gönülsüz davrananlara İran yanlısı yaftası yapılmış ve bunun da cezası idam olmuştur. Pek çok aile yerlerinden ve yurtlarından edilerek, Irak'ın güneyinde bilmedikleri iklim şartlarında yaşamaya ve çalışmaya zorlanmışlardır. Tarım yapılabilen topraklarda hayvancılık ve tarımla geçinen Türkler, güneydeki çorak topraklarda ve çöl ikliminde ne yapacaklarını bilememişlerdir. Çareyi Saddam rejiminin zulümlerinden kaçmakta bulan binlerce Türk ailesi o dönemde başta Türkiye olmak üzere İran ve bazı Avrupa ülkelerine göç etmişlerdir.[63]

1985 yılının Kasım ayında sokağa çıkma yasağı konularak askeri güçler tarafından bütün Türk bölgelerini kapsayan geniş çaplı bir arama tarama operasyonu gerçekleştirilmiş; bu operasyon sırasında çok sayıda Türk tutuklanmış, bazılarının evleri yıkılmış, iş yerleri yağmalanmıştır. Bağdat yönetimi, 12 Ekim 1987 tarihinde bir nüfus sayımı yapılacağını ilan edince, sürgünde bulunan Türkler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Nüfus sayımının yapıldığı gün Ankara'da bir miting düzenlenerek Türk kamuoyu ve hükümetinin konuya olan duyarlılığı gündeme getirilmiştir. 1988'de Musul bölgesinde yer alan Telafer'de aralarında hamile bir kadının da bulunduğu çok sayıda Türk ve daha sonra da Selimiye'de Şahkulu ailesinden 6 kişi idam edilmiştir. 1989 yılında "Ortakol" denilen bölgedeki Haraba, Gökçeli, Bazvaya ve Karatepe köyleri

---

[62] Harp Akademileri Komutanlığı, *Türkiye-Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 103; B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 197.

[63] B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 39; T. Silleli, *a.g.t.*, s. 103.

boşaltılarak sakinleri ülkenin Kuzey bölgelerine dağıtılmıştır.[64]

Bu maddi baskılardan başka, çok sayıda manevi baskı da yapılmıştır. Türkçe kullanmak tamamen yasaklanmış, insanların kendi aralarında bile Türkçe konuşması suç sayılmıştır. Türk bölgelerindeki camilerde Türkçe vaaz verilmesi ve hutbe okutulması engellenmiş, Ehlibeyt'i anma toplantıları yasaklanmıştır. 12 Ekim 1987'de yapılan nüfus sayımında, Türklerin etnik kökenlerine "Arap" yazmaları konusunda baskı yapılmıştır. Sayım listelerinde Arap'tan başka alternatif olarak yalnızca gayri-müslim ve Kürt seçeneği konulmuştur. Sayım sonucunda Arap seçeneğini işaretlemeyen köyler tek tek tespit edilerek zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Ömer Menden, Leylan, Karahasan, Kümbetler, Bulova, Topuzova ve Çardağı köylerinin tamamı boşaltılmış, köylüler Irak'ın güneyine sürülmüş ve yerlerine Araplar yerleştirilmiştir. Yaycı ve Türkalan köylerinde Arap seçeneğini işaretlemeyen haneler de aynı akıbete uğramışlardır.[65]

Asimilasyon politikasının uygulandığı önemli Türk bölgelerinden biri de Tuzhurmatu'dur. Saddam Kürt köylerini yıktıktan sonra, Kürtler gelip Tuzhurmatu'ya yerleşmiştir. Daha sonra, Araplaştırma politikaları çerçevesinde Araplar yerleştirilmiş ve yeni köyler kurulmuştur. Tuzhurmatu'da 1980'lere kadar Türkler çoğunluğu teşkil ederken, Kürt ve Arapların gelmesiyle bu durum tersine dönmüştür.[66]

Irak'ta Müslüman Türklere karşı rejim tarafından başlatılan asimilasyon çalışmaları kesintisiz hemen her dönemde sürmüştür. Bu çalışmalar, ülke içinde önemli bir potansiyel oluşturan Müslüman Türk toplumunun ülkenin geneli içinde kaynayarak "iddiasız" bir yapıya dönüştürülmesini amaçlamıştır.[67]

Diğer yandan, yıllardır süregelen baskı politikaları sonucunda Türk aydınları tutuklanmış, insanlık dışı işkencelerle öldürülmüş veya idam edilmişlerdir. Bu dönemde çok sayıda, öğretmen, subay, mühendis, teknisyen, öğrenci, polis ve çiftçi suçsuz yere idam edilmiştir.[68] Ayrıca, Irak'ta bazen çıkarılan genel aftan, Türkler hiçbir zaman yararlandırılmamıştır. Hapishanelerde işkence sonucu kötürüm kalan Türk mahkûmlar bile bu afların kapsamına alınmayarak ölüme terk edilmişlerdir. Bu şekilde Irak

---

64 Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türk*..., s. 103; Y. Kendirli, *a.g.t.*, s. 44.

65 Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türk*..., s. 104; B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 39; T. Silleli, *a.g.t.*, s. 103.

66 Bilgay Duman-Serhat Erkmen, "Irak Türkmen Cephesi Selahattin İl Başkanı ve Selahattin İl Meclisi Üyesi Ali Haşim Muhtaroğlu ile Röportaj", *Ortadoğu Analiz*, C. II, S. 19-20, ORSAM, Ankara Temmuz-Ağustos 2010, s. 38.

67 Meryem İmamzade, *Irak Dosyası*, İstanbul 1986, s. 130.

68 Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türk*..., s. 102-103.

zindanlarında yaşamlarını yitiren Türkler arasında Enver Neftçi, Fatih Şakir ve Bahattin Kocava gibi kimseler vardır.[69] Irak-İran Savaşı sürecinde bile Türklerin idam edilmelerine ve tutuklanmalarına ara verilmemiştir. Türklerin birçoğu İran cephesinde, diğer kısmı ise idam sehpalarında can vermiştir. İdamların sayısı 300'ü aşmış, tutuklananların ise sayısı tespit edilememiştir.[70]

1980 yılında 19, 1981'de 11 ve 1982 yılında 2 Türk idam edilmiştir. Böylece 1980-82 yıllarında idam edilen Türklerin sayısı 32'ye yükselmiştir.[71] 1988 yılına gelindiğinde Türklere uygulanan baskılar artarak devam etmiştir. Musul bölgesindeki Türk ilçesi olan Telafer'de birçok Türk aydını idam edilmiştir.[72] İdam edilenlerin bütün mal varlığına devletçe el konulduktan başka, akrabaları da devamlı baskı altında tutulmuşlardır. Ömür boyu hapis cezasına çarptırılanlar hakkında da aynı tedbirler uygulanmıştır.[73]

Türklere karşı uygulanan sistematik asimilasyon ve göç politikaları yıllara yayılmıştır. Bu bağlamda, memurların tayininde dikkat edilen hususların başında doğum yeri ve etnik mensubiyet yer almaktadır. Buna göre, Türklerin hiç bir koşulda kendi bölgelerinde çalışmalarına izin verilmemiştir.[74]

7 Temmuz 1990'da hazırlanan ve 30 Temmuz 1990 tarihinde, rejimin sesi olarak bilinen *Al-Cumhuriyye Gazetesi*'nde yayınlanan Irak Anayasası'nın 6. maddesinde: "*Irak halkı Arap ve Kürtlerden oluşur. Anayasa Kürtlerin milli haklarını ikrar eder ve vatan, devlet ve toplum birliği çerçevesi dâhilinde tüm Iraklıların meşru haklarını garanti altına alır*" denmiştir.[75] Kısacası Irak'ta Türkler haysiyet ve haklar bakımından diğer vatandaşlar ile eşit tutulmamışlardır.

Fikir ve düşünce hürriyeti ise zaten bütün Irak vatandaşları için yasaktır. Türkler hakkında, Baas yönetimince çıkarılan yasalara veya Saddam'ın imzasıyla yayınlanan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine dayanılarak getirilen kısıtlama ve yasaklar konusunda çoğu zaman aşırı ve ölçüsüz uygulamalara tevessül edildiği görülmüştür.

---

69 İ. Kerkük, "İnsan Hakları…", s. 119.

70 Mahir Nakip, "Kuzey Irak Türkleri, Yaşadıkları ve İçinde Bulundukları Durum", (Haz.: Mustafa Kahramanyol), *Yakın Tarihimizde Türklere Karşı İşlenen Katliam ve Sürgünler*, Ankara 2005, s. 30; Suphi Saatçi, "Mazlum Irak Türkmenleri Desteklenmelidir", *Türk Yurdu*, C. 13, S. 65, Ocak 1993, s. 12.

71 B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 196-197.

72 Sabriye Deliceoğlu, *Kuzey Irak'taki Etnik ve Dini Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 61.

73 İ. Kerkük, "İnsan Hakları…", s. 120.

74 M. Eren, *a.g.t.*, s. 77-78.

75 Z. Köprülü, "Irak Türkleri…", s. 24.

Öyle ki, insan haklarının en önde gelen ve insanoğlunun en kutsal ve doğal hakkı sayılan yaşama hakkından bile Irak Türklerinin mahrum bırakıldığı bilinmektedir. Bunun en kanlı örnekleri, 1991 yılında Körfez Savaşı'nın akabinde Altınköprü ve Tuzhurmatu ilçelerinde yaşanmıştır. Irak kuvvetlerinin anılan bölgelerde Türk ahaliye karşı yaptıkları katliamlar vahşet derecesine varmıştır. Yüzlerce masum Türk, çoluk-çocuk, genç-yaşlı ayrımı yapılmaksızın şehir meydanında kurşuna dizildikten sonra toplu mezarlara gömülmüştür.[76]

Irak Türkleri kitlesel olarak I. Körfez Savaşı döneminde başka ülkelere göç etmişlerdir. Bu eğilim Irak'ta savaşlar ya da saldırıların olduğu dönemlerde daha da belirginleşmiştir. Türkiye'nin 1991 yılında Körfez Savaşı sırasında koalisyon kuvvetleri ile birlikte hareket etmesi, Türkiye ile olan yakınlıklarından dolayı, Irak'taki Türklerin güvenliğini tehlikeye sokan en önemli etkenlerden biri olmuştur. Bu risk karşısında Türkler çareyi Irak'tan göç etmekte bulmuştur. Türk göçlerinin % 20'si 1990 öncesi ve % 45 civarında bir kısmı 1997 sonrasında gerçekleşmiştir. İlk geniş çaplı dışa göç Körfez Savaşı'yla, diğeri ise Çöl Tilkisi Operasyonu ve Irak'ta yaşanan saldırılarla ilişkilendirilebilir.

Iraklı Türklerin göç etmelerinde etkili olan önemli faktörlerden biri de ekonomik nedenlerdir. Diğer bir kısım Türklerin kendilerini tehdit altında hissetmeleri de Irak'tan başka ülkelere gitmelerine sebep olmuştur. Ayrıca, Saddam Hüseyin'in ordusunda görev almak istemeyenler de göç etmeyi tercih etmişlerdir. Türk göçmenlerin yaklaşık % 60'ı başlıca göç nedenlerini savaş, çatışma, siyasi baskı ve gözaltına alınma korkusu olarak bildirmişlerdir. Bu göçmenlerin üçte ikisi, göç kararını kendileri tarafından vermiş, % 25'i ise aile reislerinin kararı doğrultusunda göç etmiştir.[77]

Türkler, İran-Irak Savaşı sırasında ön saflarda kullanılmaya başlandığında, ülkeden kaçışlar da başlamıştır. 1980-2003 yılları arasında yurtdışına göç eden yaklaşık 100.000 Türk olduğu tahmin edilmektedir. Göç ettikleri başlıca ülkeler arasında; Türkiye, İran, Avrupa ülkeleri, ABD ve Kanada bulunmaktaydı.[78]

Türkler için 1980-2000 yılları pek karanlık bir dönem olmuştur. Irak'ın içine yuvarlandığı savaşlara ve ambargolara rastlayan bu dönemde Baas rejiminin zulümleri, korumasız ve çaresiz Türk toplumunu perişan etmiş, çoğu yerlerinden yurtlarından çıkarılarak sürülmüştür. Ayrıca önde gelen Türk aydınları öldürülmüştür. Türkler için

---

[76] İ. Kerkük, "İnsan Hakları…", s. 118.
[77] İbrahim Sirkeci, *Irak'tan Türkmen Göçleri ve Göç Eğilimleri,* Ankara 2005, s. 32-33.
[78] M. Busdachin, a.g.m., s. 59.

can ve mal güvenliği kalmadığı[79] gibi, Türkçe isim, şarkı, türkü, Türk geleneklerine göre düğün ve diğer kültürel faaliyetler, doğrudan ayrılıkçı eylem olarak yargılanmıştır. İsminde Türk kelimesi geçen dernek ve benzeri kuruluşlar veya program ve tüzüklerinde Türk kelimesi yer alan benzer yapılar kapatılmıştır.

Diğer yandan, bu süreçte Türklerle ile ilgili herhangi bir istatistik veya kayıt tutulmadığı gibi, nüfus, tapu, mezarlık ve benzer kayıtlar da tahrif edilmiştir. Ayrıca, Türk gençleri iyi okullara kayıtları yapılmamış ve yüksek eğitim yapmaları da engellenmiştir. Türkler arasında üniversite eğitimi gören çok az sayıdaki gencin ise askerlik hizmetlerini subay olarak yapmaları yasaklanmıştır. Türklerin devlet memuru olabilmesi ise, ancak Irak emniyetinin veya gizli servisinin olumlu görüş belirtmesine bağlı idi. Seyahat, akraba ziyareti veya iş gezisi için Irak'tan ayrılan Türklerin büyük bölümü vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Türklerin gayrimenkul edinmesi de özel izne bağlı olup, miras yoluyla intikal eden gayrimenkuller dışında yenilerini edinmek yasal olarak mümkün değildi.[80]

Bu koşullar altında, bütün Iraklıların olduğu gibi Türklerin de siyasi haklarından söz etmek mümkün değildir. Seçimler göstermelik olup, Baas Partisi'nden başka bir partinin seçime katılması imkânsızdı.

Devlet dairelerine işleri düşen Türkler, devamlı hakaret ve aşağılanmaya maruz kalırlardı. Hele bu kimselerin isimleri Türkçe ise görecekleri kötü muamele bir kat daha artardı. Haklarını aramaya kalkışanların başı hiçbir zaman dertten kurtulamazdı. Haksızlığa uğrayan Türkleri savunmaya çalışan avukatlar bile takibata maruz kalırlar, bazen de mesleklerinden olurlardı. Birçok avukat, Türklerin haklarını savundukları için ülkeyi terk etmeye mecbur kalmışlardı.

Bütün bu baskılardan başka, Türklerin dini hürriyetleri de kısıtlanmış, Türk din adamlarının kendi dilleri ile vaaz ve dua etmeleri hükümetçe yasaklanmıştı. Türkçeden başka bir dil bilmeyen Türk din adamları hapse atılmakta ve işkence görmekteydi. Ayrıca bazı Türk camileri de yıktırılmıştır.[81] Irak Türklerinin kendi dillerinde eğitim almaları yasaktı. Anadilde konuşma, öğretmenler veya öğrenciler ile okullarda öğretmenler arasında ve resmi dairelerde yasaklanmıştı.[82] 1980'de Kerkük ve Erbil'de

---

79 B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 193.
80 K. G. Över, *a.g.e.*, s. 39.
81 İ. Kerkük, "İnsan Hakları…", s. 122.
82 Iraq Human Rights Center, *Kirkük Human Rights Report*, Ankara 11 March 2007, s. 24.

Türkçe eğitime son verilerek Türkçe eğitim yapan okullar kapatılmıştır.[83]

Devlet politikası haline getirilen bu baskı ve zulümler neticesinde Irak'ta yaşamak, Türkler için adeta imkânsız hale gelmiştir. Yüzlerce Türk ailesi, bin yıllık ecdat topraklarını terk ederek, ölümü dahi göze almak suretiyle, başka diyarlara göç etmeye mecbur kalmışlardır.

Çoğu zaman sonu ölüm ve sefaletle sonuçlanan bu göç macerasının ilk durağı Anavatan olmuştur. Bilindiği üzere, Türkiye'de mevzuat vs. gibi mülahazalarla Türklerin gelmelerine sıcak bakılmamaktadır. Çeşitli yollarla Türkiye'ye girenler de yakalandıklarında sınır dışı edilmektedirler. Neticede; çaresiz kalan birçok aile, umut tacirlerinin eline düşerek, büyük meblağlar karşılığında Yunanistan üzerinden Avrupa ülkelerine götürülme vaadiyle kandırılıp ölüm yolculuğuna çıkarılmıştır. Bu ailelerin büyük bir kısmı, göz göre göre Ege Denizi'nin karanlık sularında boğularak yaşamını yitirmiştir. Bu trajik olayda, daha önce Batı ülkelerine sığınmayı başaran Türk ailelerinin geride kalan yakınlarını yanlarına çekebilmek için onlara yaptıkları davetleri büyük rol oynamıştır.[84]

1985 yılının Kasım ayında, başta Kerkük olmak üzere, bütün Türk bölgelerini kapsayan ve askeri güçler tarafından gerçekleştirilen, geniş çaplı bir arama-tarama operasyonu yapılmıştır. Sokağa çıkma yasağı ilan edilerek gerçekleştirilen bu operasyonda, özellikle Kerkük'ün kalesini de içine alan Eski Yakası titizlikle taranmıştır. Operasyonda, evlerinin aranmasına karşı çıkan veya evinde av silahları dâhil her hangi bir silah bulunan vatandaşlar tutuklanmıştır. Bazılarının evi buldozerlerle yıktırılmıştır. Bu uygulama daha sonra bütün Türk bölgelerinde tekrarlanmıştır. Ayrıca Baas yönetiminin gizli emriyle hareket eden sivil emniyet mensupları ve ajanlar, Türk işadamlarına saldırılar düzenlemiştir. Bu arada Kerkük'e yerleştirilen Arapların yağmasına uğrayan Türklere ait iş yerlerinin korunması için en ufak önlemler alınmadığı gibi, emniyet mensupları da bu yağmalara katılmıştır. Buna gerekçe olarak da, Türk iş ve ticaret adamlarının bazı malları stok ettikleri ve yalnız Türklere sattıkları iddiası olmuştur.[85]

Irak rejimi Türkler üzerine öylesine bir baskı uygulamıştır ki, adeta Türk toplumunu canından bezdirecek hale getirmiş ve Türklerin yaşadığı bölgeleri "*açık hava*

---

[83] Nilüfer Bayatlı, "Bir Türkmen Şehri Erbil'in Tarihçesi", *Kardaşlık*, Y. 7, S. 27, Temmuz-Eylül 2005, s. 30.

[84] İ. Kerkük, "İnsan Hakları…", s. 123-124.

[85] Y. Kendirli, *a.g.t.*, s. 110; Suphi Saatçi, *Hasretin Adı Kerkük,* İstanbul 2006, s. 39-41.

hapishanelerine" dönüştürülmüştür. Evleri, tarım arazileri, ticaret yerleri ellerinden alınan Türkler, yetmiyormuş gibi bir de sürgüne gönderilmiştir.[86]

Saddam döneminde Türk din hocalarının Türkçe hutbe vermelerinin cezası büyüktü. Bu yüzden Arapça anlamayan Türklerin hutbelerden yararlanmaları mümkün değildi. Hacı Hadi Camii hocası Derviş Mahmut Türkçe hutbe verme konusunda yönetimin en büyük zulmünü ve baskısını yaşamış, günlerce işkence görmüş, dayak yemiş ve hapis yatmıştır.[87]

Ülkede Türk varlığını yok etmek için uygulanan yoğun asimilasyon politikaları giderek etnik temizlik boyutuna varmıştır. Kerkük'ten uzaklaştırılan Türklerin sayısı 2002 yılında 1.000 aileyi aşmıştır. Bunların yerine Arap aileler yerleştirilmiştir.[88]

Kuzeyde güvenli bölgeye göç ettirilen Türkler de son derece zor şartlar altında yaşamıştır. Aileler, can güvenliği ve barınabilecekleri bir yer bulabilmek ümidi ile yasa dışı yollardan sığınmacı kabul eden ülkelere gitmek için teşebbüste bulunmuş ve bunun sonucunda birçok Türk hayatını kaybetmiştir.[89]

BM İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Max Van Der Stoel, Irak'ta 2 milyonluk nüfusa sahip olan Türklerin, Araplar ve Kürtlerden sonra üçüncü etnik grubu oluşturduğunu ifade etmiştir. Stoel, raporunda devamla şunlara değinmiştir: "*Buna rağmen Irak Türklerinin varlığı Irak hükümeti tarafından tanınmamaktadır ve Türkler bin yıldan fazla bir zamandan beridir yaşadıkları baba topraklarından sürülerek yerlerine Arap ve Kürtler doldurulmaktadır.*"[90]

Irak Türkleri şehir kültürüne sahip, okur-yazar oranı yüksek, elit bir toplum yapısına sahiptir. Yaşadıkları coğrafi bölgenin özelliği itibariyle yerleşik kültür hayatı sürdüren Türkler, tarım ve ticaret gibi serbest işlerden başka, resmi devlet memuriyetlerinde de görev yapmaktadırlar. Araplar ve Kürtlere göre öğretmen oranı en yüksek toplum Türklerdir. Doktorluk, mühendislik ve hukuk gibi dallarda meslek sahibi toplum olarak da Türkler ön sırada yer alırlar.[91] Ancak eğitimle elde edilen bu mesleklere ulaşmak isteyen Türklerin önünü kesme yoluna da gidilmiştir.

Eğitim amacıyla gelen Türk gençlerin Türkiye'de kalıcı yerleşime geçişinde,

---

86 S. Saatçi, *Hasretin Adı…*, s. 61.
87 S. Saatçi, *Hasretin Adı…*, s. 47.
88 Bilim Araştırma Vakfı, *a.g.e.*, s. 66.
89 Bilim Araştırma Vakfı, *a.g.e.*, s. 68.
90 "BM İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Max Van Der Stoel, Saddamın Soydaşlarımıza Uyguladığı Baskıyı Yerinde Tespit Etti, Irak Türkleri Yok Ediliyor", *Türkiye*, 29 Mart 1992.
91 S. Saatçi, "Mazlum Irak…", s. 12.

Irak'ta siyasi baskıların artması ve 1980'de İran-Irak Savaşı'nın başlaması etkili olmuştur. İstanbul'da yaşayan Türklerden pek çoğu, 2003'te Saddam Hüseyin'in devrilmesine kadar devam eden baskı ve savaş dönemi süresince ailelerini ziyaret edememişlerdir. 1990'lı yılların başlarında gelerek İstanbul'a yerleşen Türkler; Türk toplumuna etnik ve kültürel yakınlıkları, yüksek eğitim seviyeleri, meslek sahibi olmaları ve rahatlıkla vatandaşlık edinebilmeleri sayesinde sorunsuzca adapte olmuşlardır. İstanbul'da uzun süredir yaşayan, çoğu Türk vatandaşlığına geçmiş bu kişiler, giderek Türk orta sınıf yaşam tarzını benimsemiş ve Türklerin İstanbul'daki geleneksel yerleşim gölgeleri olan Fatih, Aksaray, Fındıkzade dışında yeni mahallelere taşınmaya başlamışlardır. Kadıköy'den Kartal'a, Bakırköy'den Sarıyer'e kadar çeşitli ikamet yerlerinde oturan bu kesimin, iç göçle Anadolu'dan İstanbul'a gelmiş gruplardan çok fazla bir farkı yoktur.[92]

3.3.1. Türk Yerleşim Bölgelerinde Katliamlar ve Göçler

Kerkük'ü ele geçirmek isteyen Kürt peşmergeler, 18 Mart 1991 günü Kerkük'ü işgal ederek hükümet güçlerini şehirden çıkarmışlardır. Böylece peşmergelerin karşısında duracak asker ve polis gücü kalmamıştır. Bunun üzerine bir hafta süreyle yağma, kundaklama, yangın ve saldırılar yaşanmıştır.[93] Şehri alt üst eden peşmergeler öncelikle Kerkük nüfus dairesi ile tapu dairesini ve diğer resmi binaları ateşe vermiştir. Birçok sahipsiz ev, bina ve iş yeri yağmalanarak talan edilmiştir.[94]

Irak ordu birlikleri, Irak-İran Savaşı'nda kendilerine ihanet ettiklerini düşündükleri Kürtleri cezalandırmak için harekete geçmiştir. Kerkük'ün güneyinde, Bağdat'tan yola çıkan ordu birlikleri ve İran muhalefet birlikleri "Mücahid-i Halk (Halkın Mücahitleri)" işbirliği halinde Türklerin önemli bir ilçesi olan Tazehurmatu'ya ulaşmış; hiçbir olayla ilgisi olmayan, kendi halinde yaşayan halkı rastgele kurşuna dizmiştir. Ardından "Türk'ün binlerce yıllık izlerini silmek üzere" tarihi Türk eserlerini de yıkmışlardır.[95]

Saddam'ın birlikleri Kürt asilerini imha etmek gerekçesiyle takibe devam ederek, 26 Mart 1991 tarihinde Kerkük şehrini topa tutmuşlardır. İki koldan sivil ve silahsız halkın üzerine yürüyen birlikler gelişigüzel ateş açmıştır. Rastgele dövülen

---

92 Didem Danış, "Iraklı Göçmenler", *İstanbullaşmak: Olgular, Sorunsallar, Metaforlar*, (Haz.: Pelin Derviş vd.), İstanbul 2009, s. 120.
93 Suphi Saatçi, *Altunköprü*, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Ankara 2004, s. 40.
94 S. Saatçi, *Hasretin Adı…*, s. 22.
95 Şemsettin Küzeci, *Kerkük Soykırımları 1920-2003,* Ankara 2004, s. 186.

şehrin ateş altında kaldığını gören Kerkük halkı, can kaygısıyla, panik içinde toplu halde göçe başlamıştır. Yüzlerce aile, çoluk-çocuk Kerkük'ü terk etmiş, kuzeye doğru kaçarak Erbil'e, oradan da Türk sınırına doğru ilerleyip Türkiye'ye sığınmayı hedeflemişlerdir.[96] Koalisyon güçlerinin güneyden, Kürtlerin de kuzeyden Bağdat rejimini kıskaca almaları, Irak Türklerini iki ateş arasında bırakmıştır.[97]

Kerkük'e 27 Mart'ta giren Irak kuvvetleri şehri kontrol altına aldıktan sonra, kuzeye yönelmiş ve Kerkük'ten kuzeye doğru kaçışan sivil halk kitlelerinin peşine düşmüştür. Bu masum insanları karadan kovalayan askere, helikopterler de havadan destek vermiştir. Perişan ve bitkin haldeki savunmasız halk, havadan ateş altında Altunköprü'ye varmıştır.[98]

Kerkük'ün 44 km kuzeybatısına düşen Altunköprü, Kerkük-Erbil karayolu ve demiryolu üzerinde önemli bir Türk beldesidir. Erbil'e olan uzaklığı ise 50 km kadardır.[99] Türk nüfusunun çoğu, kasaba dışına göç etmiştir. Bu bakımdan en çok göç veren Türk yerleşmelerinin başında yer alır. Bunun başlıca sebebi, uzun yıllar Bağdat yönetiminin bu Türk kasabasına herhangi bir yatırım yapmamasıdır. Ayrıca hiçbir ekonomik veya ticari yatırım da söz konusu olmamıştır.[100]

Irak Ordusu ve Cumhuriyet Muhafız Güçleri, Altunköprü'ye girerek buldukları bütün erkekleri ertesi gün toplama kamplarına götürmüşlerdi. Daha sonra bunlardan hiçbir haber alınamamıştı.[101] Ordu mensupları Altunköprü'de, Tuzhurmatu'da yaptıklarından daha ileri gitmişler, yine yüzlerce masum Türk'ü; kadın-çocuk, yaşlı-genç, erkek, özürlü, hamile kadın demeden katletmişlerdir.[102]

Altunköprü kasabasını ele geçiren Irak ordusu, kaçan peşmergelere ulaşamayınca, bu sefer burada yaşayan Türkler ile Tazehurmatı ve Kerkük'ten kaçan Türk gençlerini gece vakti evlerden toplamaya başlamışlardır. Saddam yönetimi, Körfez Savaşı sırasında yakalanan Kürtlere duyduğu öfkeyi, Altunköprü'de yaşayan Türklerden çıkarmaya çalışmıştır.[103] Askeri güçlerin topladığı yüze yakın masum kişi, ayaklanmaya kalkıştıkları gerekçesiyle, sorgusuz sualsiz kurşuna dizilmiştir. Aralarında Altunköprü'deki akrabalarının yanına misafir olarak gelen ve hiçbir şeyden haberi

---

96 B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 207.
97 B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 199.
98 B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 207.
99 S. Saatçi, *Altunköprü*, s. 13.
100 S. Saatçi, *Altunköprü*, s. 31.
101 Erşat Hürmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, İstanbul 2003, s. 68.
102 Şemsettin Küzeci, "Irak Türklerinin Uğradıkları Katliamlar", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 25.
103 Ş. Küzeci, a.g.m., s. 25; S. Saatçi, *Altunköprü*, s. 42.

olmayan insanlar ile 7-8 yaşlarındaki çocuklar da kurşuna dizilmiştir.[104] Altunköprü'de halk, kendini güven altında görmeyince, daha kuzeyde olan Erbil'e doğru yürümüştür. Bazı aileler ise daha kuzeye, Türkiye sınırlarına doğru yol almaya başlamıştır.[105]

Aynı tarihte, Irak kuvvetleri helikopterlerle kısa zamanda Kerkük'ün büyük bir bölümünü ve üç gün içinde de Dahok ve Erbil'i, 1 Nisanda da Süleymaniye ve Zaho'yu ele geçirdiler.[106] Türk yerleşim bölgelerinden Kifri, Tuzhurmatu, Kerkük, Altunköprü ve Erbil'de kadın, erkek, çocuk ve yaşlı ayırımı yapılmadan saldırılmıştır. Çok kısa bir süre içinde yüz binlerce insan sel gibi akıp, Türkiye ve İran sınırlarına dayanmıştır. Büyük bir panik içinde yollara koyulan halk bilinçli bir şekilde göçe zorlanmıştır.[107]

Baskı ve zulüm fırtınasından Beşir Bucağı da payını almıştır. Beşir Bucağı'ndaki Türklere Saddam yönetiminin yönelttiği "*İran yanlısı*" iftirası yüzünden, 100'den fazla genç Türk evladı suçsuz yere idam edilmiştir. Bununla da yetinmeyen yönetim, köy halkının tamamını evlerinden, topraklarından koparark çeşitli bölgelere dağıtmıştır. Daha sonra bu yerleşim biriminin tamamı dozerlerle dümdüz edilmiştir.

Beşir Bucağı gibi Tokmaklı, Yayçı, Tirkalan, Kümbetler ve Bivala gibi Türk yerleşim merkezleri boşaltılarak halkları dağıtılmış ve yerle bir edilmişlerdir. Tisin eskiden köy iken, zamanla genişleyen Kerkük'ün yerleşim alanı içine alınmıştır. Türk kimliğine sahip olan Tisin halkı, bağ ve bostanları ile sakin bir hayat yaşarken, yüzlerce genci yine İran yanlısı olmakla suçlanmıştır. Çoğu doktor, mühendis, avukat ve öğretmen olarak ülkelerine hizmet eden Tisinlilerin yüze yakın değerli evladı idam edilmişlerdir. Toprak damları ve yeşil peyzajı ile bu mahalle de yerle bir edilmiş, haritadan silinmiştir.[108]

Bağdat yönetiminin Irak Türklerine karşı giriştiği soykırımlar ve saldırılar, binlerce Türkün 1991 yılının Nisan ayı başlarında Türkiye ve İran sınırlarına kadar göç etmelerine yol açmıştır. Dağları bin bir güçlükle aşan ve birçoğu yollarda ölen Türklerden 17.000 kişiye yakını, Türkiye sınırlarında yağmur ve soğuk altında perişan olmuştur. Daha sonra Türkiye, Irak'tan kaçan Türk ve Kürt halklarına sığınma hakkı vermiştir. Böylece 15.000'e yakın Türk, Türkiye'nin Şemdinli, Yüksekova, Sivas,

---

[104] Suphi Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri, İstanbul 2003,* s. 266; Y. Kendirli, *a.g.t.*, s. 48; S. Saatçi, *Hasretin Adı…*, s. 21.
[105] S. Saatçi, *Tarihten Günümüze…*, s. 266.
[106] Türel Yılmaz, *Türkiye'nin Ortadoğu'daki Sınır Komşuları ile İlişkileri (1970-1997),* (GÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1997, s. 231.
[107] Ziyat Köprülü, "Türkmen Mültecilerin Dramı ve Göçün Getirdiği Yaralar", *Kerkük*, Y. 2, S. 8, Nisan 1992, s. 16.
[108] S. Saatçi, *Hasretin Adı…*, s. 61-62.

Kangal, Kayseri-Güneşli ve Halkalı bölgelerine yerleştirilmiştir. Bu olaylar sebebiyle 7.000'e yakın Türk de İran'a sığınmıştır.[109]

Türklerin Körfez Savaşı ve sonrasında maruz kaldıkları baskı ve zulümler Türkiye'de yaşamakta olan Irak Türklerinde büyük tepki yaratmıştır. Türkiye'deki Türkmenler yer yer protesto gösterileri ve yürüyüşler yapılmıştır. Bir grup Iraklı Türk 5 Nisan 1991 tarihinde, İstanbul'daki Irak Başkonsolosluğu önünde toplanarak yapılan baskı ve zulmü protesto etmek istemişlerdi. Ancak konsolosluk binasından Türklerin üzerine otomatik silahlarla ateş edilmiş, bir Türk olay yerinde, bir diğeri de tedavi edilirken hayatını yitirmiştir.[110]

Türk güvenlik güçleri konsolosluk binasını abluka altına alarak, katilin teslim edilmesi için belirli bir süre tanımıştır. Aksi takdirde, Başkonsolosluk binasına zorla girilerek, katilin yakalanacağı ihtar edilmiştir. Bunun üzerine katil, cinayet işlediği silah ile birlikte 25 Nisan 1991 tarihinde güvenlik güçlerine teslim olmuştur.[111]

Türkiye'de bunlar yaşanırken Irak yönetimi, içinde bulunduğu krize rağmen Türklerle uğraşmaya devam etmiş, birçok masum Türk sudan gerekçelerle alınarak ya zindanlarda çürümeye terk edilmiş ya da idam sehpasına yollanmıştır. Bağdat yönetimi, Türklerin yaşadığı köy ve kasabalardan onları göçe zorlamayı sürdürmüştür.[112] Türklere uygulanan baskı ve zulüm sâdece işlenen cinayetlerle de sınırlı değildir. Türkler, bir yandan ferdî ve toplu sürgünlere, bir yandan da haksız yere gayrimenkul istimlâklerine maruz kalmışlardır.[113]

Saddam yönetimi 1992-93 yıllarında Irak'ta Türk varlığını yok etmeye, eritmeye, mal ve mülklerine el koymaya devam etmiştir. Bu katliama seyirci kalan BM ve batılı ülkeler olayı görmezlikten gelerek dolaylı destek olmuşlardır. Bu baskılar neticesinde Türkiye'ye sığınan Türklerden önemli bir kısmı geri dönmeyerek, dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır. Çünkü Türklerin büyük çoğunluğu "Güvenli Bölge" ilan edilen 36. paralelin dışında bırakılmışlardı.[114]

---

[109] S. Saatçi, *Tarihten Günümüze*..., s. 268.
[110] *Hürriyet*, 26 Nisan 1991; S. Saatçi, *Tarihten Günümüze*..., s. 269; İlhan Yılmaz Cömert, *Körfez Savaşlarından Günümüze Türk Sorunu*, (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmış Doktora Tezi), İzmir 2009, s. 76.
[111] S. Saatçi, *Tarihten Günümüze*..., s. 270.
[112] M. Eren, *a.g.t.*, s. 84.
[113] "Irak Türkmen Cephesi Türkiye Temsilcisi Ahmet Muratlı ile Irak Seçimleri ve Yaşanan Gelişmeler Üzerine Söyleşi", *23 Dergisi*, s. 8.
[114] Ş. Küzeci, *a.g.e.*, s. 192.

3.3.2. Sığınmacı Türkler

Irak'ın 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmesi, daha sonra müttefik güçlerin Huzur Operasyonu'na girişmesi, Türklerin hayatında yeni bir dramın kapılarını açmıştır. Nitekim 13-14 Ocak 1991 gecesi başlatılan müttefik saldırısı Irak'ı bir anda felç etmiş, her türlü haberleşme kesilmiş, dehşetli bir panik doğmuştur. Bu kaos içinde, Kürt liderlerin Kerkük'te Baas yönetimine karşı başlattıkları ayaklanmanın faturası yine Türklere kesilmiş ve hükümet, yüzlerce masum Türk'ü sorgusuz sualsiz kurşuna dizmiştir.[115]

Bu olumsuz gelişme üzerine, liderlerin de teşviki ile Kürtler ve diğer yöre halkı bozgun havası içinde Türkiye ve İran'a doğru kaçmaya başlamıştır. Çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu kaçanlar arasında, savaş sırasında arada kalan Türkler ile Hıristiyan kökenli (Keldani ve Nasturi gibi) kimseler ve az miktarda da Saddam rejimine muhalif Araplar vardı. Kış şartlarının hüküm sürdüğü Nisan ayının ilk günlerinde dağları, geçit vermez vadileri, nehirleri aşarak Türk sınırına yaklaşan sığınmacıların durumu içler acısıydı.

Bu şartlar içinde, sınır hukuken değilse de fiilen açılmıştır. Yüzbinlerce insan Hakkâri ve Şırnak illerinin çeşitli noktalarından yerleşim yerlerine yaklaşmışlar ve orada gelişi güzel konaklamışlardır. Türk Devleti, halkı ve kuruluşları bu perişan kişilerin yardımına koşarak onların yaralarını sarmaya çalışmıştır.

Bu insanlık trajedisi bir aydan fazla sürmüştür. Çeşitli ve çok sayıda devlet adamı veya uluslararası kuruluş temsilci olayları yerinde gözlemlemek üzere Türkiye'ye gelmişlerdir. Milli Güvenlik Kurulu, 2 Nisan 1991 tarihinde toplanarak Türkiye'nin güneydoğu sınırlarında cereyan eden olaylar ve gelişmelerle ilgili bilgileri değerlendirmiştir. Bu kurul, 1988 Ağustos ayında benzeri bir durumda hükümetin gösterdiği insani yaklaşımdan hareketle, bu kez daha büyük boyutlarda ortaya çıkan insanlık dramını aynı düşüncelerle değerlendirmiş, doğal bir hak olan yaşama hakkının korunması için gereken önlemleri almayı kararlaştırmıştır.

Irak'ın Ankara Büyükelçisi, Dışişleri Bakanlığına davet edilerek Türkiye'nin güneydoğu sınırında birikmiş çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan sivillere karşı Irak birliklerince yöneltilen saldırıların durdurulması talep edilmiştir. Ayrıca, Irak hükümetinin yüzbinlerce sivil insanı Türkiye'ye sığınmaya zorlamasının, insan hakları ve uluslararası hukuka aykırı olduğunun, iyi komşuluk ilişkilerine zarar verdiğinin

---

[115] Ş. Küzeci, *a.g.e.*, s. 108-109.

hükümetine iletilmesi istenmiştir.[116]

Bağdat yönetiminin Irak Türklerine karşı giriştiği soykırımlar ve saldırılar, binlerce Iraklı Türk'ün 1991 yılının Nisan ayı başlarında Türkiye ve İran sınırlarına doğru göç etmelerine yol açmıştır. Bu Türklerden yaklaşık 17.000'i, Türkiye sınırlarında yağmur ve soğuk altında perişan olmuştur. Daha sonra Türkiye, Irak'tan kaçan Türk ve Kürt halklarına sığınma hakkı vermiştir. Böylece 15.000'e yakın Iraklı Türk, Türkiye'nin Şemdinli ve Yüksekova bölgelerine yerleştirilmiştir. 7.000'e yakın Türk de İran'a sığınmıştır.[117] Bunlardan 5.274'ü, 20 Ağustos 1991 tarihi itibariyle, Türk halkının yüksek yardım duyguları içinde Sivas-Kangal Geçici Yerleşim Merkezi, Tatvan Mülteci Misafirhanesi, Kayseri-Kuşçu Yerleşim Merkezi ve Silopi Hac Konaklama Tesisleri'nde konuk edilmişlerdir.[118]

Bu arada, Irak kuvvetlerinin 31 Ağustos 1991 günü Kuzey Irak'ın Erbil kentine yaptığı baskında çok sayıda Türk tutuklanmış ve Türk kurum ve kuruluşlarına düzenlenen baskınlar sırasında çok sayıda Türk hayatını kaybetmiştir. 1991 kitlesel göçünde Türkiye'ye gelen Türklerin sayısının 25.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Daha sonra, bunların büyük bir bölümü geriye dönmüşse de yaklaşık 6.000'i Türkiye'de kalmıştır. Yaşanan insanlık dramı karşısında, Türk halkı, ayrım yapmadan gelenlerle ekmeğini paylaşmış, Türk ordusu, kurduğu çadırlarda mültecilerin barınma ve sağlık ihtiyaçlarına cevap vermiştir.[119]

Diğer yandan, uluslararası yardım kuruluşlarının yaptıkları yardımlardan hiçbirinin Türk bölgelerine ulaşmamasından yakınan Irak Türkleri, Türk Kızılay'ına başvurarak yardım talebinde bulunmuşlardır. Ayrıca bölgedeki durumun tespiti için BM'den bir gözlemci heyetin gönderilmesini talep etmişlerdir. Özellikle sıcakların artmasına bağlı olarak Türk bölgelerinde salgın hastalıklar çoğalmış, su ve gıda sıkıntısı her geçen gün fazlalaşmıştır.[120]

Türkiye Cumhuriyeti 1991 Nisan'ında yaklaşık 1 milyon insana kucak açmıştır. Aradan geçen bir yıl zarfında gelen sığınmacılar içinde en kötü şartlarla karşı karşıya kalan Türkmenler olmuştur. Olayın üzerinden bir yıl geçmesine rağmen henüz

---

[116] Harp Akademileri Komutanlığı, *Türkiye-Irak…*, s. 154-157.
[117] B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 208; Ş. Küzeci, *a.g.e.*, s. 109.
[118] Harp Akademileri Komutanlığı, *Türkiye-Irak…*, s. 154.
[119] Hasan, Özmen, "Türkmen Halkları ve Türklerin Statüsü", *Misak-ı Millî ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, 28 Ocak 1997-Konya, Ankara 1998, s. 73; Ekrem Tok, *Türkiye'de Iraklı Türkler ve Faaliyetleri (1990-2005),* (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 62.
[120] E. Tok, *a.g.t.,* s. 59.

statülerinin belli olmaması bir yana, bu insanların ilk verilen altı aylık oturumdan sonra ikamet izinleri de uzatılmamıştır. Bunun yanı sıra hiç ikamet alamayanlar da olmuştur.[121]

İnsanların sosyal, siyasi ve dini inançları yüzünden doğup büyüdükleri ülkelerinden yönetimin baskısı nedeniyle başka memleketlere kaçmaları, arkalarında anne, baba, en yakınlarını, eş ve çocuklarını bırakmaları bir insanlık dramıdır. Böyle bir duruma düşen bir kişi tabii olarak, kendi anadilinin konuşulduğu, kendi gelenek ve törelerinin yaşandığı topraklara iltica edecektir. Iraklı Türkler için bu topraklar elbette ki Türkiye olmuştur. Ancak, göçmen işleriyle uğraşan ilgili dairelerdeki görevlilerin çoğunluğu, bu konuda yeterli eğitim görmediklerinden bu noktada yeterince duyarlı davranmamışlardır. Bununla birlikte, Türkiye'ye göç eden Türklerle yakından ilgilenen ve onların sorunlarına çözüm bulmaya gayret eden insanlar da olmuştur.

Bu bağlamda, Bülent Ecevit Körfez Krizi sırasında Saddam'a, Türklerin durumunu ve onların çok daha dikkate alınması gerektiğini açıkça ifade etmiş ve Türkiye ve dünya kamuoyuna, Irak'ta Kürtlerden başka nüfusu 2.5 milyonu geçen Türk halkının mevcut olduğunu açıklamıştır. Nitekim Bülent Ecevit, 28 Ocak'ta TRT'nin düzenlediği "*Türkiye'nin Dış Politikası*" konulu açık oturumundaki konuşmasında, mülteci Türklerin Irak'a iadesiyle, Körfez Krizi sırasında ve sonrasında meydana gelen insanlık dışı katliamlara bir yenisinin ekleneceğini belirtmiştir. Zira Ecevit, Irak'ın nasıl idare edildiğini ve iç durumunu oraya yaptığı ziyaretleri sırasında gözlemlemiş biri olarak, mültecileri Saddam'ın insafına bırakmanın ne demek olduğunu çok iyi bilmektedir. Onun içindir ki, "*30.000 peşmergeye yatacak yer ve yiyecek veren Türkiye; yurdunu, yuvasını, maddi varlığını, sevdiklerini geride bırakarak canını kurtarmak üzere Türkiye'ye sığınan Türkleri de herhalde kanatları arasına almalıdır*" diyerek hassasiyetini göstermiştir.[122]

Körfez Savaşı sonrasında Saddam'ın katliamından kaçarak Kürtlerle birlikte Türkiye'ye sığınan Türklerin Irak'a iade edilmelerine karar verilmiştir. Dönemin IMTP Genel Sekreteri Muzaffer Aslan ve Türkiye'deki Musul-Kerkük kökenli Türkler, Türkiye'ye sığınan yaklaşık, 1.500 Türk'ün Irak'a geri gönderilmesi için çıkartılan kararın iptal edilmesine çabalamışlardır. Başbakan Süleyman Demirel ve İçişleri Bakanı İsmet Sezgin ile görüşen IMTP Genel Sekreteri'nin başkanlığındaki Türk heyeti,

---

[121] Z. Köprülü, "Türkmen Mültecilerin…", s. 16.
[122] "Mülteci Irak Türklerine Bir Umut Işığı Daha", *Kerkük*, Y. 2, S. 7, Ocak 1992, s. 2-3.

Başbakan Demirel'e yıllardan beri çeşitli sebeplerle Türkiye'den geri giden bütün Türklerin ya idam edildiklerini ya da Irak zindanlarında çürütüldüklerini anlatmışlardır. Çoğunluğu çocuk ve gençlerden oluşan yaklaşık 1.500 Türk'ün Irak'a geri gönderilmelerinin, bu insanları bilerek ölüme terk etmek olduğunu belirten Muzaffer Aslan, Başbakan Süleyman Demirel'den yardım isterken, hükümetin politikası olan insan haklarından herkesin eşit şekilde yararlanması ilkesine de aykırı olacağını belirtmiştir. Türklerin bu isteğine karşılık Başbakan Süleyman Demirel; "T*.C. 1.500 kardeşine bakacak güce sahiptir, ilgileneceğim*" demiştir. İçişleri Bakanı İsmet Sezgin de konuyla yakından ilgileneceği sözünü vermiştir.

Muzaffer Aslan'a, Başbakan Demirel ve İçişleri Bakanı Sezgin'in güvence vermelerine rağmen katliamdan kaçan Türklere, "*Şu tarihe kadar Türkiye'yi terk edin*" tebligatının yapılması adeta şok etkisi yapmıştır. Türkiye'ye kaçan Türklerin Irak'a geri gönderilmemeleri için BM de ferdi ve topluca müracaata bulunduklarını belirten Muzaffer Aslan, BM yetkililerinin, "*Bunlar anavatanlarında da Türkçe konuşuyorlar. Nasıl olsa Türkiye'deler*" düşüncesinden hareket ederek, Kürtlere gösterilen ilgiyi Türklerden esirgemediklerini ifade etmiştir.[123]

Türkiye'den iskân izni almaya, mülteci statüsünde kabule, çalışma müsaadesi teminine uğraşan Türkler birçok zorlukla karşılaşmışlardır. Sığınmacı Türklerin bir kısmı, vize, pasaport, oturum ve iş iznin olmaması gibi sebeplerle gözaltına alınıp, perişan olmuştur.

Körfez krizi sırasında Kuzey Irak'tan sınırı geçerek Türkiye'ye sığınan Irak Türklerinin dramı daha sonraki süreçte de devam etmiş ve pek çoğu bu sebeplerden geriye dönmüşlerdir. 1992 yılı başlarında Türkiye'de kalanların sayısı 1.500 civarındadır. Bu Türkler son çare olarak BMMYK'ya başvurarak, Yüksek Komiserliğin Türk makamlarıyla olan ilişkilerine aracı olmasını, mülteci statülerinin kabulünü ve gerekirse üçüncü bir ülkeye gönderilmelerini talep etmişlerdir. Çünkü Türkiye izinlerinin bitiminde bu insanları sınır kapısına götürüp Irak makamlarına teslim etmeye kalkışmıştır.[124]

Türkiye'ye iltica edip de perişan olan binlerce Kerküklünün ne ikametleri, ne pasaportları ne de çalışma müsaadeleri olmuştur. Saddam'ın şerrinden kaçtıkları için

---

[123] Salih Güney, "Irak Milli Türk Partisi, Başbakan Demirel'e Başvurdu, Türkleri Ölüme Yollamayın", *Kerkük*, Y. 2, S. 7, Ocak 1992, s. 24.

[124] "MCP Genel Başkan Yardımcısı Şevket Yahnici'nin Türk Basınına Verdiği Demeç", *Kerkük*, Y. 2, S. 8, Nisan 1992, s. 26.

yanlarında paralarını dahi getirememişlerdir. TBMM'ye, Başbakan'a, EGM'ye yaptıkları başvurulardan da bir sonuç alamamışlardır. Zaman zaman yapılan emniyet taramalarında kimlik gösteremedikleri için karakollara götürülmüş, günlerce gözaltında tutulmuş ve sonra yine kimliksiz toplumun arasına salınmışlardır. Bunların arasında doktor, mühendis, ekonomist, hukukçu, Avrupa'da veya Amerika'da öğrenim görmüş, meslek sahipleri de yer almıştır.[125]

3.4. Kürtlerin Göçleri

Zorla Araplaştırma politikalarının bir diğer aşaması da Kürtlerin asimilasyon veya göçe tabi tutulması olmuştur. Kürt bölgelerinin Araplaştırılması maksadıyla, yeni "yerleşim birimleri" oluşturulmuştur. 1936 yılının başlarında Küçük Zap'tan Hevice'ye uzanan 55 km uzunluğundaki büyük kanalın kazılmasına başlanmıştır. Bu kanalın açılmasındaki resmi amaç, Hevice'yi çevreleyen ve çok bereketli olan ovalara sulandırma projesinin götürülmesidir. Dikkat çekicidir ki, hemen akabinde, Bağdat hükümeti binlerce Arap ailesini getirerek Hevice ve çevresine yerleştirmiştir.

Bakanlığı döneminde Yasin El-Haşimi, İzze Aşireti'yle düşmanlık problemleri olduğu bahanesiyle Diyala'dan getirdiği Ubeyd Aşiretini, Hevice ve çevresine yerleştirmeye başlamıştır. Ondan sonra göçebe Cıburi Aşireti'ni de yöreye getirerek, Hevice projesinin bitiminde onlara da toprak dağıtmıştır. Bu tür uygulamalarla 1.000'den fazla göçebe aile Hemrin Dağlarının güneyinden getirilerek Hevice'ye yerleştirilmiştir. 1936-1957 arasındaki 21 yılda Araplar için 124 köy inşa edilmiştir.

Benzer uygulamalara 1963 yılında da devam edilmiştir. 1963'te Baas Hükümeti, petrol kuyularının çevresindeki 42 Kürt köyünün boşaltılması ve halkının sürülmesi çalışmalarını başlatmıştır. Nitekim tarihteki örneklerini gören Saddam da bu konuda boş durmamıştır. 1977 ve 1987'deki nüfus sayımlarında Kerkük bölgesindeki bazı aşiretler Arap olarak kaydedilmiştir. Mesela, *Saleyi* Aşireti nüfus kayıtlarına El-Salihi olarak geçmiştir. Aynı şekilde Kerkük-Bağdat yoluna yakın bölgelerde yaşayan *Kakeyi* Aşireti de Arap olarak kaydedilmiştir. Kerkük ve Sidekan'da oturan Hıristiyanlar da Arap olarak yazılmıştır. Bütün bunlar, Kerkük'teki demografik yapıyı Araplar lehine çevirmek amacıyla yapılmıştır.[126]

1980'li yıllara gelindiğinde, Iraklı Kürtler ciddi bir baskı altına alınmış ve

[125] Ömer Öztürkmen, "Göçmen Kerküklülerin Dramı", *Kerkük*, Y. 2, S. 8, Nisan 1992, s. 25-26.
[126] Şoriş Haci, *Kerkük'ün Araplaştırılması: 80 Belgede Araplaştırma Politikası, (Çev.: Hozane Bengi),* İstanbul 2006, s. 44-52.

bilinçli olarak zorla göçe tabi tutulmuşlardır. Irak yönetimi bu yıllarda Kuzey Irak'ta Kürtlerin yaşadığı bölgeleri boşaltarak yerlerine Arap nüfusu yerleştirmek istemiştir.[127] Bu maksatla, Kürt bölgesindeki aileler taşınmaya zorlanmış, Mısırlı ve Iraklı Arap aileleri de onların yerlerine yerleşmeye teşvik edilmiştir. Ayrıca, Kürt topluluğuna saldırmak ve içlerine sızmak için başka bir strateji daha kullanılmıştır. Bu stratejiye göre, Iraklı Arap erkeklere Kürt kadınlarla evlenmeleri için o dönemde 1.000 sterline eşdeğer miktarda para teklif edilmiştir.[128]

Kürtlere karşı yürütülen baskı ve imha politikaları yüzünden Kürtler zorunlu olarak göç etmişlerdir. Kürt göçleri, nicelik açısından Irak'tan Türkiye'ye yapılan göçlerin başında gelmektedir. Saddam'ın Araplaştırma politikaları neticesinde gerçekleştirdiği katliamlar, yüz binlerce Kürt'ün Türkiye sınırına akın etmesine yol açmıştır. Bu göçmenler bir antlaşmayla gelmemiştir, vize de almamışlardır, mülteci de değillerdir. Bu durumdakiler için tanımlanmış bir kavram yoktur. Ancak "haymatlos" olarak vasıflandırılabilecek olan bu insanlara Türk Hükümeti yardım elini uzatmıştır.[129]

Saddam döneminde Kürtlere karşı sayısız saldırılar düzenlenmiştir. Örneğin Eylül 1985'te Süleymaniye'de 12-14 yaşları arasındaki 900 çocuk, Kürt direnişçisi oldukları gerekçesiyle tutuklanmışlardır. Kenti kuşatan 30.000 asker, evleri tek tek aramış ve yüzlerce Kürt tutuklanmıştır. Bazı evler yerle bir edilmiştir. Süleymaniye'de protesto gösterileri de kanlı bir biçimde bastırılmış, 8 kişi idam edilmiş, 2.000 kişi de kaybolmuştur. Onun için Saddam'la ilgili Kürtler arasında "*Saddam'ın Kürtlere yapamadığı kötülük, elinden gelmeyendir*" şeklinde köklü bir inanış vardır.[130]

1980'de Irak-İran Savaşı başlayınca, Kürt ayaklanması da yeniden alevlenmiştir. Savaşın sonlarına doğru mücadele adeta Kürtlerle Bağdat savaşına dönüşmüştür. Saddam Hüseyin'e göre Kürtler, savaşı kendi avantajları için kullanmaya çalışan hainlerdi. Kürtlerin isyanının en büyük bölümü, Adaş Vadisi'nden gelen Barzani aşiretininkiydi. Saddam Hüseyin, 1983'te isyanı büyük ölçüde bastırarak tüm aşireti Erbil'in güneyindeki Kuştepe gözaltı kampına sürmüştür. Bu arada yaşları 13 ile 60 arasında değişen 8.000 civarındaki erkekler meçhul bir yere götürülmüş, onlardan bir

---

[127] Murat Yılmaz vd., *Irak: Baas Diktatörlüğünden Amerikan Hegemonyasına İnsani Durum,* İstanbul 2003, s. 179.
[128] N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 203.
[129] Vehbi Dinçerler, *Göçmen Aileleri ve Göç Olayı Paneli*, (10 Mayıs 1991-Ankara), Ankara 1991, s. 11-19.
[130] Erbil Tuşalp, *Zehir Yüklü Bulutlar: Halepçe'den Hakkâri'ye*, Ankara 1992, s. 15.

daha haber alınamamıştır.[131]

Ekim 1986'ya kadar İran ile KYB arasında birçok askeri, politik ve ekonomik anlaşma imzalanmıştır. Dolayısıyla 1986 tarihine kadar çatışan KYB ve KDP, İran'ın arabuluculuğuyla beraber hareket etmeye başlamıştır. 1987 yılında Sosyalist Parti, Komünist Parti, Rençberan ve Asurî Demokratik Hareketi'nin katılımıyla rejim muhalifi Ulusal Cephe'yi kurmuşlardır. Her iki Kürt partisinin İran lehine hareket etmesiyle Bağdat, büyük kasabalar, şehirler, karayolları ve otoyollar haricinde bölgenin kontrolünü tamamen kaybetmiştir. Bunun üzerine Saddam, *Enfal Harekâtı* olarak bilinen büyük süpürme operasyonunu başlatmıştır.[132]

3.4.1. Enfâl Harekâtı ve Halepçe Katliamı (16 Mart 1988)

Saddam, KDP ile KYB'nin barışarak ittifak yapmaları ve Irak ordusuna karşı daha etkili askeri operasyonlar yapabilme potansiyeline kavuşmaları nedeniyle endişelenmeye başlamıştır. Bu endişesinin sonucunda, Kürt isyancıların İran'dan askeri ve mali destek aldıkları gerekçesiyle, bir misillemeye gitmiş ve 1988 yılındaki "Enfâl Harekâtı" sırasında Kürtleri sistematik bir şekilde öldürtmüştür. Bu operasyon, sözde isyanı bastırmak üzere yapılmış, ama tahminen 50 ile 200.000 arasında insanın öldürüldüğü, planlı bir etnik temizlik girişimine dönüşmüştür. Binlerce Kürt köyü talan edilmiş, bir buçuk milyondan fazla insan suyu, elektriği ve kanalizasyonu olmayan kamplara gönderilmiştir.[133]

Enfâl, 23 Şubat-6 Eylül 1988 tarihleri arasında coğrafi olarak 6 ayrı Kürt bölgesinde yürütülen ve toplam 8 eşgüdümlü askeri saldırıya verilen addır.[134] Operasyon, Kürtler tarafından "*Kimyasal Ali*" lakabıyla anılan ve kendisine geniş yetkiler verilen Ali Hasan el-Mecid tarafından yürütülmüştür.[135] 28 Şubat 1988 tarihinde Celal Talabani'nin Süleymaniye'nin doğusundaki Jafati Vadisi'nde bulunan karargâhı ve çevresi havadan bombalanmaya başlanmış ve bir ay boyunca devam etmiştir. Hava saldırısı sırasında Talabani'ye bağlı KYB'li peşmergeler ağır kayıplar verince, Talabani daha fazla sivil kayıpların verilmesini engellemek için, Saddam

---

[131] Werner Van Gent, *Dehşetin Kokusu, Kosova ile Kürdistan'daki Hümaniter Savaşlar,* (Çev.: Mesut Keskin), İstanbul 2004, s. 18-19.
[132] İ. Dursun, *a.g.t.*, s. 117.
[133] N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 204-205.
[134] M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 43.
[135] W. V. Gent, *a.g.e.*, s. 19; L. Yahya-K. Wendl, *a.g.e.*, s. 120.

Hüseyin'den çarpışmaların karşılıklı durdurulmasını talep etmiştir.[136]

İran'ın, Irak Kürtlerinin desteği ile 1988 yılı başlarında Halepçe ve Hurmal şehirlerini ele geçirmesi, Enfal hadisenin meydana gelmesine giden yolu açmıştı. İran kuvvetlerinin sınırdan 30-40 km kadar içeri girmesi üzerine bölgedeki Irak kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştı.[137] Ancak Saddam Hüseyin, 16 Mart 1988'de El-Mecit'i bölgeye yollamış,[138] şehre fosfor içeren yangın bombaları ve napalm bombaları atılmıştır. Yalnızca Halepçe kentinde 5.000'den fazla insan ölmüş,[139] 10.000'den fazla sivil de yaralanmıştır.[140] Bu saldırı İran'ın gözünü korkutmuş ve Saddam'ın kendi şehirlerine de kimyasal silahla saldırabileceği endişesini taşımaya başlamıştır. Kuzeydeki Kürt-İran cephesi Halepçe katliamından sonra çökmüştür.[141]

Halepçe Katliamı dünya kamuoyunda büyük bir tepkiye yol açmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin bir yıl önce aldığı 588 sayılı ateşkes çağrısını önce Irak, arkasından İran Temmuz 1988'de kabul ettiler ve bu karar 29 Ağustos 1988 tarihinde yürürlüğe girdi.[142] Böylece yüzbinlerce insanın hayatına mal olan savaş bitmiş oldu.

İran-Irak savaşının sonunda taraflar arasında Temmuz 1988'de ateşkes anlaşması imzalandıktan sonra Saddam Hüseyin, İran sınırındaki bazı kara kuvvetlerini, hava desteği altında Irak'ın Kürdistan bölgesine sevk etmiştir. Kürt köyleri havadan ve karadan yoğun bir biçimde bombalanarak yerle bir edilmiş, ayakta kalan evler de dinamitlerle havaya uçurulmuştur.[143] Böylece, İran-Irak Savaşı'nda İran'ın yanında yer alan Kürtler, bunun bedelini katliam ve sürgünle ödemiştir. *Saddam'ın askerleri Zaho bölgesinde de Halepçe'ye benzer katliamlar yapmıştır. Bu olaylar üzerine Türkiye, bir kısım askerlerini sınıra kaydırmıştır. Kürtler, Saddam'a karşı koyamayınca çareyi Türkiye'ye sığınmakta bulmuştur.*[144]

Enfal operasyonu boyunca binlerce köy tahrip edilmiş, kimyasal saldırıların ardından sivil halk bir araya toplanarak kamplara sevk edilmiş, esir muamelesi görmüş

---

[136] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 115.
[137] Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türk…*, s. 152; W. V. Gent, *a.g.e.*, s. 21.
[138] L. Yahya-K. Wendl, *a.g.e.*, s. 120.
[139] Dilek Latif, "Refugee Policy of The Turkish Republic", *The Turkish Year Book*, V. XXXIII, 2002, s. 9-10; E. Sunar, *a.g.e.*, s. 119; L. Yahya-K. Wendl, *a.g.e.*, s. 120; Muhteşem Kaynak-Refet Yinanç, *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991),* Ankara 1992, s. 24.
[140] M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 47; W. V. Gent, *a.g.e.*, s. 21-22.
[141] Yunus Şen-Eyüp Coşkun, *Saddam'ın Irak'ı ve Bir Çöküşün Öyküsü, Babil Yanarken,* Ankara 2004, s. 88.
[142] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 25.
[143] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 115.
[144] M. Demirel, *a.g.t.*, s. 88; T. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 44; Hasan Yılmaz, "65 Yıl Sonra Ayak Bastığımız Coğrafya Kuzey Irak ve Türkler", *Yeni Türkiye*, S. 16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1671.

ve bu insanların önemli bir kısmı öldürülmüştür. Kadınlar ve çocuklar özel kamplara, yaşlılar Güney Irak'a yollanmış, 15 ile 50 yaş arası çok sayıda erkek ise büyük bir gizlilik içinde katledilmiştir. Enfal Operasyonu'nda öldürülen Kürtlerin sayısına dair muhtelif açıklamalar yapılmakla birlikte bu sayının en az 100.000 olduğu tahmin edilmektedir. Kürt kaynaklarına göre operasyon sırasında ölenlerin sayısı 180.000'dir. Operasyonlardan sorumlu Kimyasal Ali ise, öldürülenlerin 100.000'den fazla olmadığını söylemiştir. Operasyondan sonra geride 60.000 yetim çocuk ve 35.000 dul kadın kalmıştır. Enfal kurbanlarının çoğunun cesetleri bulunamamıştır.[145] El-Mecid tarafından 16 ayda 4.000'den fazla köy tamamen boşaltılmıştır. İnsan hakları gruplarına göre yalnızca seferberliğin bittiği yıl olan 1988'de 182.000 insan sürgün edilmiştir.[146]

Halepçe katliamının tek sebebi bölgede yaşayan halkın Kürt olması değildir. Saddam'ın Halepçe'de kimyasal gaz kullanarak nüfusu ortadan kaldırmak istemesinin bir diğer sebebi de bölgede İslami grupların güçlü olmasıdır. Kuzey Irak'taki en etkili İslami örgüt, Şeyh Osman Halebcevi liderliğindeki *El-Hareket'ül İslamiyye fi-Kürdistani'l-Irak*, Halepçe'de çok güçlüydü. İslami bir hareket, laik Baas ideolojisini benimsemiş Saddam tarafından iktidarı için tehlike olarak görülmüştür.[147]

Halepçe katliamından sonraki süreçte, Enfal operasyonları azalmaksızın devam etmiştir. Nitekim Halepçe'den sonra sarin, tabun ve öldürücü sinir gazları ile eziyet çektiren eski hardal gazı sistematik olarak kullanılmıştır.[148] El-Mecid, Doğu ve Kuzeydoğu Irak'taki tüm küçük bölgeleri insansızlaştırdıktan sonra, Kuzey ve Kuzeydoğudaki Behdinan bölgesine yönelmiştir. Yaklaşık 12.000 kişilik bir ordu güneyden çekilerek kuzeye gönderilmiştir.[149] 70-80.000 arasındaki Behdinanlı topraklarını terk ederek Ağustos sonunda Türkiye sınırına dayanmış ve giriş yapmıştır.[150]

3.5. Türkiye'ye I. Kitlesel Göç Dalgası

Türkiye, 1988 ve 1991 yılları arasında Irak kaynaklı mülteci hareketlerine ev sahipliği yapmak durumunda kalmıştır. Bu olaylardan birincisi İran-Irak Savaşı

---

[145] M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 44.
[146] W. V. Gent, *a.g.e.*, s. 21.
[147] M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 49-50.
[148] W. V. Gent, *a.g.e.*, s. 23; E. Sunar, *a.g.e.*, s. 117.
[149] W. V. Gent, *a.g.e.*, s. 25.
[150] Hüseyin Aygül, "Kimyasal Soykırım, Halepçe'den Ağustos 88 Vahşetine", *Halepçe'den Kamplara Kürtler*, İstanbul 1990, s. 9.

sonrasında yaşanmış, ikincisi ise Körfez Krizi döneminde gerçekleşmiştir. Bütün bu sığınma olayları, insanların, savaşların meydana getirdiği karışıklıkta canlarını kurtarma gayesini taşımıştır.[151]

Gelmiş geçmiş tüm Irak yönetimlerinin çatışma yaşadığı Kürtler, Saddam Hüseyin'in de başını ağrıtmıştır. İran, Kürtlere destek vermiş, Kürtler de zaman zaman Irak askerlerine saldırmıştır. Kürtlerle baş edemeyeceğini gören Saddam Hüseyin, 1983 yılında Celal Talabani'yle temasa geçerek, tüm Kürtlerin liderliğini teklif etmiştir. Talabani önce Saddam Hüseyin'in teklifini kabul etmiştir. Aralık 1983'te Talabani ile Saddam arasında ateşkes imzalanmıştır. Ancak, Saddam Hüseyin bazı yükümlülükleri yerine getirmediği için anlaşma 1985 yılında bozulmuştur. Bunun üzerine, Saddam'a bağlı birlikler Süleymaniye bölgesinde bazı köylere saldırarak yerle bir etmiş, İran'ın desteğini alan Kürtler de saldırılara karşılık vermiştir.

Saddam Hüseyin 1987 yılında kuzeni General Hasan El-Mecit'i kuzeydeki birliklerin komutanlığına atamış ve rejime yönelik eylemlerin tamamını yok etmesi için tam yetki vermiştir. Ali Hasan El-Mecit, kendi bulduğu çözüm yöntemiyle, Nisan ayında Süleymaniye'ye saldırarak kimyasal silah kullanmıştır. Çok sayıda Kürt bu kimyasal saldırıda yaşamını yitirmiştir. Fakat karşılığında Kürtlerin saldırısı da devam etmiştir. 1987 yılının Mayıs ayında Kürt peşmergeleri Karadağ Kasabası'nı ele geçirmiş, İranlılar da kuzeydeki Irak topraklarının bir bölümünü işgal etmiştir. Bunun üzerine *Kimyasal Ali*, o güne kadar görülmemiş bir tehcire girişmiştir. 3.000 köy boşaltılmış ve yıkılmış, yaklaşık 500.000 Kürt güneydeki toplama kamplarına gönderilmiştir.[152]

Mesud Barzani'nin ağabeyi İdris Barzani İran'ın Urmiye (Rızaiye) kentinde 1987 yılında kalp krizi sonucu vefat etmiştir. Mesud Barzani'nin ağabeyini kaybetmesinden sonra, İran'la olan dargınlığı da sona ermiştir. İran, 4 Mayıs 1987'de, Kuzey Irak'taki Revanduz Kasabası'na saldırmış, Barzani ve Talabani peşmergeleri de İran güçlerinin yanında yer almıştır.[153]

1987'ye kadar, KYB güçleri Irak Kürt bölgesinin çoğunu kontrol ediyorlardı. Bununla birlikte, Irak ordusu bu bölgenin kontrolünü yeniden ele almak için zehirli gaz kullanmış ve sivil merkezleri rastgele bombalamıştır. Saldırılarda on binlerce Kürt

---

[151] Murat Çelik, *Körfez Krizi, Türkiye ve Mülteci Sorunu,* (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2004, s. 88.
[152] Y. Şen-E. Coşkun, *a.g.e.*, s. 87-88.
[153] Hulûsi Turgut, *Barzani Olayı*, İstanbul 2008, s. 448.

öldürülmüş, milyonlarcası Türkiye ve İran'a kaçmıştır.[154] *Şubat-Eylül 1988 arasında gerçekleştirilen Enfâl Operasyonu sonucunda, Halepçe'de binlerce insanın katledilmesi üzerine 10 binlerce Kürt Türkiye'ye sığınmıştır.*[155] *Ancak,* Irak ordusuna bağlı savaş uçakları, Iraklı Kürtlerin Türkiye'ye kaçışları sırasında hava saldırısı düzenlemiş ve çoğunlukla kadın ve çocuk 2.800 kişi yollarda yaşamını yitirmiştir.[156]

1988 başlarında boşaltılan köy ve kasaba sayısı 4 bin, güneye gönderilen Kürt sayısı da bir buçuk milyonu bulmuştur.[157] Saddam Hüseyin'in zulümlerinden kaçan 100.000 Kürt, dağları aşarak Irak-Türk sınırlarından geçmiştir. Türk yetkilileri ülkenin güneydoğusunda PKK terör örgütü ile devam eden silahlı mücadele yüzünden Iraklı Kürt sığınmacıları iyi karşılamamıştır. Bununla birlikte, ülkedeki insani ilgiler ve uluslararası topluluğun baskısı ile sığınma arayanları resmi olarak kabul etmeye karar vermiştir. Türk devleti "ulusal güvenliğe tehdit" olan herhangi bir potansiyeli engellemek için iki hususa dikkat etmiştir: Öncelikle, Irak Kürtleri mülteci olarak değil, "insani sebepler çerçevesinde geçici ziyaretçiler" olarak kabul edilmiştir. İkinci olarak, bu geçici ziyaretçilere Kürt yerleşim yerlerinden uzak bölgelerde kurulan özel kamplarda sığınak verilmiştir. Bu düzenlemelerin her ikisi de doğal olarak Irak Kürtlerinin kalışlarını geçici ve kısa yapmayı ve yerel Kürt köyleriyle etkileşimlerini sınırlandırmayı amaçlamıştır. Sığınmacıların büyük çoğunluğu kısa bir süre sonra evlerine geri dönse bile, kamplar 1992'e kadar var olmaya devam etmiştir.[158]

Diğer yandan, Saddam'ın zulmünden Türkiye'ye sığınan insanlara da Irak yönetimi tarafından saldırılar düzenlenmiştir. Nitekim, Türkiye'ye sığınan Iraklı Kürtlerin ve IKDP Diyarbakır Temsilcisi Hacı Ali Salih, bir söyleşisinde, Türkiye'ye kaçışları sırasında 4.500 dolayında Kürt'ün Türk sınırına varmak isterken Irak ordusuna bağlı savaş uçaklarının saldırısı sırasında yollarda yaşamını yitirdiklerini, bunlardan çoğunlukla kadın ve çocuk 2.800'ünün Çukurca'nın Deştan mıntıkası yakınlarındaki Irak'ın Kani Masi bölgesinde yok edildiğini ifade etmiştir.[159]

İran-Irak arasında imzalanan ateşkesin 20 Ağustos 1988 tarihinde yürürlüğe

---

[154] Stephen Castles-Mark J. Miller, *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri,* (Çev.: Bülent Uğur Bal-İbrahim Akbulut), İstanbul 2008, s. 194.
[155] M. Demirel, *a.g.t.*, s. 84; E. Sunar, *a.g.e.*, s. 119.
[156] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 120.
[157] Y. Şen-E. Coşkun, *a.g.e.*, s. 88.
[158] Didem Danış, "Integration in Limbo, Iraqi, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in Istanbul", *Land of Diverse Migrations Challenges of Emigration and Immigration in Turkey*, (Ed.: Ahmet İçduygu-Kemal Kirişçi), İstanbul 2009, s. 493-494.
[159] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 120.

girmesine rağmen, Irak Kürtlerin ihanetini unutmamış ve ateşkesten kısa bir süre sonra Kuzeyde tekrar kontrolü sağlamak amacıyla, kimyasal silah kullanarak, peşmergeler ve sivil halka karşı bir harekât başlatmıştır. Bu harekâtın başlamasıyla birlikte, binlerce Iraklı Kürt ve özellikle peşmerge, yine Türkiye ve İran sınırına kaçmıştır. 28 Ağustos 1988 tarihinden başlayarak Hakkâri ilinin çeşitli köyleri insanla dolup taşmıştır. Bir hafta içinde Türkiye'ye 51.542 kişi sığınmıştır.[160] Türk yetkilileri bölgede güvenlik önlemleri almış, sığınmacılara devlet ve halk olarak yardım ve şefkat elleri uzatılmış, geçici kamplar ve seyyar hastaneler kurulmuştur. Türk Devleti, kurumları ve halkı ile bu insanca davranışı gösterirken bir yandan da dünya kamuoyuna ve ilgili kuruluşlara seslenerek bu kimselere gerekli maddi yardımın yapılması ve bir kısmının kendi ülkelerine kabul edilmesi çağrısında bulunmuştur.[161]

Türkiye'ye yapılan sığınmacı akını, 16 giriş noktasından gerçekleşmiştir. Toplam 51.542 kişi, yoğunluk Hakkâri olmak üzere Mardin, Diyarbakır ve Muş'taki geçici barınma merkezlerine yerleştirmiştir.[162] Hangi yerden ne kadar sığınmacının giriş yaptığı Tablo 27'de gösterilmiştir.

Tablo 27. Sığınmacıların giriş noktaları (15 Eylül 1988 İtibariyle)

Giriş Yapılan Yer	Sığınmacı Sayısı	Rakım
Hamamboğazı	36	1600
Kayadibi	1.078	1800
Tarlabaşı	1.525	1400
Yıldız	2.902	1030
Yekmal	3.344	980
Andaç	4.200	1450
Ortaköy	1.100	1650
Çığlı	4.005	1400
Narlı	1.150	1000
Işıklı	15.234	1620
Kandil	2.000	940
Pirinçeken	3.789	1300
Dibecik	1.168	1450
Genişdere	32	1250
Dağlıca	60	1250
Derecik	19	780
Toplam	**51.542**	

Kaynak: B. Zakir Avşar vd., "Göç-Sığınma Hareketleri ve Son 5 Yılda Türkiye'ye Yönelik Göç ve Sığınma Olayları", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Y. 113, S. 339, Ankara Ocak 1994, s. 44.

---

[160] M. Demirel, *a.g.t.*, s. 85.
[161] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 25; D. Latif, a.g.m., s. 10; T. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 44; T. Silleli, *a.g.t.*, s. 128.
[162] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 45.

Buralardan giriş yapan Kuzey Iraklı sığınmacılar, ilk olarak 10 ayrı yerde oluşturulan merkezlerde toplanmıştır. Kısa bir süre sonra daha kolay hizmet götürebilmek için Diyarbakır il merkezindeki 1, Mardin-Silopi ilçesindeki 1 ve Hakkâri-Yüksekova ilçesindeki 2 olmak üzere toplam 5 Geçici Barınma Merkezinde toplanmaları sağlanmıştır (Bkz.: Tablo 28).[163]

Tablo 28. Geçici barınma merkezlerinde bulunanların cinsiyetine göre dağılımı (15 Eylül 1988)

Geçici Barınma Merkezi	Erkek	Kadın	Çocuk	Toplam
Diyarbakır-Merkez	2.587	4.685	5.708	12.980
Mardin-Merkez	1.197	1.073	2.385	4.655
Mardin-Silopi	3.013	2.790	4.751	10.554
Hakkâri-Yüksekova	5.657	5.112	12.584	23.353
TOPLAM	12.454	13.660	25.428	51.542

Kaynak: M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 47.

Türkiye'nin bu çağrısına rağmen, Batılı ülkeler sembolik olarak sadece 1.018 kadar sığınmacıyı ülkelerine kabul etmiş, istenen maddi yardımı da yapmamışlardır. Üstelik Türkiye'yi de sığınmacılara kötü davranmakla, yetersiz şartlarda barındırmak ve insan haklarından yoksun bırakmakla suçlamışlardır. [164] 6 Eylül'de Saddam'ın af ilan etmesiyle bu göçmenler Irak'a geri dönmüştür. Ancak 29 Ekim 1991 tarihi itibariyle 20.000 dolayında sığınmacı Türkiye'de kalmıştır.[165]

Cumhurbaşkanı Turgut Özal: "*Sınırımızdan geçen mültecilerin, yerleşim, barınma ve sağlık problemleri halledilecek. Mültecilere her türlü yardım yapılacak. Bizim atalarımız 500 sene evvel İspanya'dan kaçan Yahudileri bile kabul etmişti.*" Diyerek sığınmacılara sahip çıkmıştır.[166]

Iraklı Kürtler, Diyarbakır, Mardin ve Muş mülteci kamplarında 1993 yılına kadar yaşam mücadelesi vermişlerdir. Diyarbakır'da kaldıkları süre içerisinde Iraklı Kürtler yaşamak için olağanüstü bir çaba sarf etmiştir. Kız çocukları, şehirdeki evlerden topladıkları buzları Diyarbakır'ın sıcak günlerinde lokantalara satarak, erkek çocuklar da ayakkabı boyacılığı yaparak, selpak mendillerle, çekirdek satarak aile bütçelerine

[163] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 47.
[164] Zülfü Dağdeviren, *Türkiye'nin Kuzey ırak Politikası, Devlet-Hükümet İlişkileri*, (Abant İzzet Baysal Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu 2007, s. 76.
[165] Hasoon Jasim Obaidi, *Türk-Irak İlişkileri (1958-1980),* (GÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1995, s. 69.
[166] Yusuf Sancak, "Özal: 'Mültecilere Her Türlü Yardım Yapılacak'", *Türkiye*, 2 Eylül 1988.

katkı sunmaya çalışmıştır. Diyarbakır halkının peşmerge dedikleri Iraklı Kürt erkekleri ise, kaldırımlarda işportacılık, hamallık, inşaatlarda düşük ücretle amelelik yaparak yaşamlarını kazanmaya uğraşmıştır. Bu nedenle Diyarbakır kent merkezinde yeni amele pazarları oluşmuştur.[167]

Türkiye Cumhuriyeti'nin bu sığınmacılar için aldığı her türlü tedbirin ve hayati yardımın kendilerine ulaşmasından sonra rahatlamışlardır. Hiçbir yiyecek ve ilaç problemi kalmayan peşmergelerin devletin yardımlarından istifade edebilmek için Diyarbakır Valiliği'nde bir "komite" kurulmuştur.[168]

Bu arada, Irak, 1984 protokolünü öne sürerek Türkiye'den sıcak takip hakkını kullanmak istemiştir. Ancak, Türkiye bu hakkı 3 kez kullanmasına rağmen Irak'ın kuzeyinden gelen mültecilerin silahsız olduklarını ve bunların Irak aleyhinde faaliyet göstermelerine izin verilmeyeceğini bildirerek Irak'ın isteğini reddetmiştir. Irak bunun üzerine sıcak takip protokolünü iptal etmiştir. [169]

Türkiye, Cenevre Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafî çekince dolayısıyla, bu göçmenleri "geçici misafir" olarak kabul etmiştir. Herhangi bir yardım veya BMMYK koruması almadan sığınmacıları Irak sınırına yakın geçici barınaklara yerleştirmiştir. Türk yetkililer ve Batılı devletler, Iraklı Kürt sığınmacıların geleceğini belirlemek için bazı müzakerelerde bulunmuşlardır. Ancak bu görüşmelere rağmen, 1988 ve 1991 tarihleri arasında çok az sayıda sığınmacı Türkiye'den ayrılmıştır. Batı, 3.000 civarında mülteci iskân ederken, bu sayı İran ve Suriye için 50.000'den fazla olmuştur.[170]

Kuzey Irak'tan yönelen bu göç, Ankara'yı oldukça zor durumda bırakmış ve Kürt politikasında ikilem yaşatmıştır. Bir taraftan Irak'ın faaliyetlerini eleştiren Batının gözünde, Saddam Hüseyin'in suç ortağı olarak görünmek istemezken, diğer yandan da Kürt tehdidi konusunda kendi duygularını anlayabilen Irak'ı gücendirmekten çekinmiştir. Bu nedenle soruna orta yolu bulmaya çalışan bir çözüm getirmiştir. Ancak, Türkiye'nin bu konudaki çözümü pek ikna edici değildi: Kürtlere, Türkiye'de "sığınmacı hakkı" verilmiş, fakat "mülteci statüsü" verilmemiştir.[171] Türkiye'nin bu tutumu, her iki taraftan da eleştiri almıştır. Irak Hükümeti, Türkiye'nin ABD ve Avrupa Topluluğu ile birlikte hareket ettiği ve Turgut Özal'ın ülkesindeki Kürtlerden oy

---

[167] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 120.
[168] "Irak, Sınırdaki Peşmergelere Ateş Açtı", *Türkiye*, 4 Eylül 1988, s. 9.
[169] Senar Ataman, "Türkiye'nin İltica Politikası", *www.multeci.net*, E.T.: 18.11.2010; T. Silleli, *a.g.t.*, s. 128.
[170] Ahmet İçduygu, *Irregular Migration in Turkey*, Bilkent University, Ankara 2003, s. 21-22.
[171] M. Demirel, *a.g.t.*, s. 86.

alabilmek için kendi güvenliklerini önemsemediği hissine kapılmıştır. Irak'ın bu şekilde düşünmesine neden olan bir diğer olay da, Türkiye'nin 1984 yılında iki ülke arasında imzalanan "Güvenlik Protokolü" gereğince, Irak'tan gelen "sıcak takip" talebini reddetmesiydi. Türkiye, Irak'ın talebini reddederken gerekçe olarak, bu kişilerin silahtan arındırılarak, Türkiye'ye sokulduklarını ve ülke içinde Irak aleyhine faaliyette bulunmalarına izin verilmeyeceğini göstermiştir.[172]

Türkiye'nin peşmergeler konusundaki bu tutumu, Irak'ın 1989 yılında 25 Türkmen'i öldürmesine ve birçoğunu da güneydeki Arap bölgelerine nakletmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin 1984 yılında imzalanan "sıcak takip"e ilişkin Güvenlik Protokolü'nün süresini uzatmamasında; Irak'ın ülkede yeniden düzeni sağlayacağı düşüncesi etkili olmuştur. Ayrıca, peşmergelerin peşine düşerek, sıcak takip harekâtında bulunmasından ve Türk sınırlarını ihlal etmesinden endişelenmesinin büyük etkisi olmuştur.[173] Türkiye'nin bu kararını onaylamayan Irak yönetimi Güvenlik Protokolünü tek taraflı olarak iptal etmiş, Türkiye de Irak yönetimini rahatlatacak bir açıklama yaparak "Iraklı sığınmacılarda kimyasal silah izine rastlanmadığını" açıklamıştır.[174]

Diğer yandan, Batının bu konudaki haksız yayınları Türk basınında ve kamuoyunda tepkilere yol açtı. Yabancı basın, Türkiye'nin katlandığı büyük fedakârlığı belirtmek yerine, genellikle bunu küçümseme ve etnik grupları tahrik etme yolunu tuttu. Irak'ın kimyasal silah kullanıp kullanmadığı tartışması sırasında da Türkiye'nin yardımları konusu ikinci plana itilmiştir. Oysa 1988 yılı son ayları ile 1989 yılının ilk altı ayında sığınmacılar konusu Türk hükümetini meşgul eden en önemli sorunlardan biriydi.[175]

Iraklı sığınmacılar ve göçmenler Türkiye'ye kaçan Avrupalı olmayan mültecilerin ikinci büyük grubudur. Tahminlere göre 1988-1991 yılları arasında yaklaşık 600.000 kişi (çoğunlukla Kürtler) Batı'ya geçmek için Türk topraklarına akın etmiştir.[176] Bu insanlara "mülteci" statüsü tanınması yönünden uluslararası hukuk bakımından kabul edilen başlıca maddi ön koşul sağlanmış olmakla beraber,[177] beklenen

---

[172] T. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 44-45; M. Demirel, *a.g.t.*, s. 86; T. Silleli, *a.g.t.*, s. 128.
[173] T. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 45-46.
[174] T. Silleli, *a.g.t.*, s. 128; T. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 45-46.
[175] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 26.
[176] Celia Mannaert, "Irregular Migration and Asylum in Turkey", *New Issues in Refugee Research*, UNHCR, Geneva May 2003, s. 3.
[177] Turgut Tarhanlı, "Bir Başka Görüş, 1988 Yılında, Irak'tan Ülkemize Topluca Gelerek Sığınan Kişilerin Hukuksal Statüleri Konusunda Uluslararası Hukuk Bakımından Bazı Düşünceler", *Halepçe'den Kamplara Kürtler*, İnsan Hakları Derneği, İstanbul 1990, s. 61.

yardım elini uzatmamışlardır.[178]

Türkiye, Orta Doğu'dan mülteci kabul etmediği için bazı yetkililer uluslararası hukuk gereğince Türkiye'nin bu insanlar için herhangi bir yükümlülüğünün olmadığını savunmuştur. Bu nedenle, "mülteci" terimi yerine, "geçici misafir", "sığınmacı" veya "peşmerge" terimi kullanılmıştır. Bu kitlesel akın PKK'nın faaliyetlerinin yükselişte olduğu bir döneme rastlamıştır. Türkiye'nin bu insanlarla ilgili olarak olağanüstü hassas davranmasının temel nedeni budur.[179]

Mülteciler konusunda Türk yetkililer ile Batılılar arasındaki tartışma 1988 yılından 1991 yılına kadar devam etmiştir. Bir akdi yükümlülük dışında, devletlerin, ülkelerine sığınan kişilere "mülteci" statüsü tanımalarını öngören bir uluslararası teamül bulunmamaktadır. Uluslararası Adalet Divanı'nın Sığınma Hakkı Davası'ndaki görüşü de bu yöndedir.[180] Bununla birlikte, Türk Devleti, Avrupa dışından gelen mültecilere de mültecilik statüsünü uygulayabileceğini, Pakistan'a sığınan Afganlıları vatandaş olarak kabul etmekle göstermiştir. Keza İran'dan tek tek sığınanların bazısına mültecilik statüsü tanırken bazısı da geçici sığınmacı statüsü tanınarak, Doğu'dan gelen mültecilere de statü tanımanın olumlu örneklerini vermiştir. Zulüm karşısında kaçan Iraklı Kürt mülteciler ise kitle halinde toplu olarak Türkiye'ye sığınmalarına karşın "Konuklarımız" tabiri kullanılarak kendilerine mültecilik statüsü tanınmamıştır.[181]

Pakistan'a sığınan Afganlılardan Türk kökenli olanların Türkiye'ye kabulü ve yerleştirilmeleri, Irak'tan Türkiye'ye sığınanlardan farklı olarak, bizzat dönemin Cumhurbaşkanı'nın talimatı ile gerçekleştirilmiştir. Bu kişiler, 2510 Sayılı İskân Kanunu'nda öngörüldüğü üzere, "mülteci" değil, "serbest veya iskânlı göçmen" statüsünde Türkiye'ye getirilmişlerdir. Bu çerçevede, ilgili kişilere "serbest göçmenlik" statüsü tanınması ise, bu ara statünün Türkiye'de yerleşme amacını öngörmesi ve böyle bir talebin hükümetten yardım istememe ön koşuluna bağlanmıştır.[182]

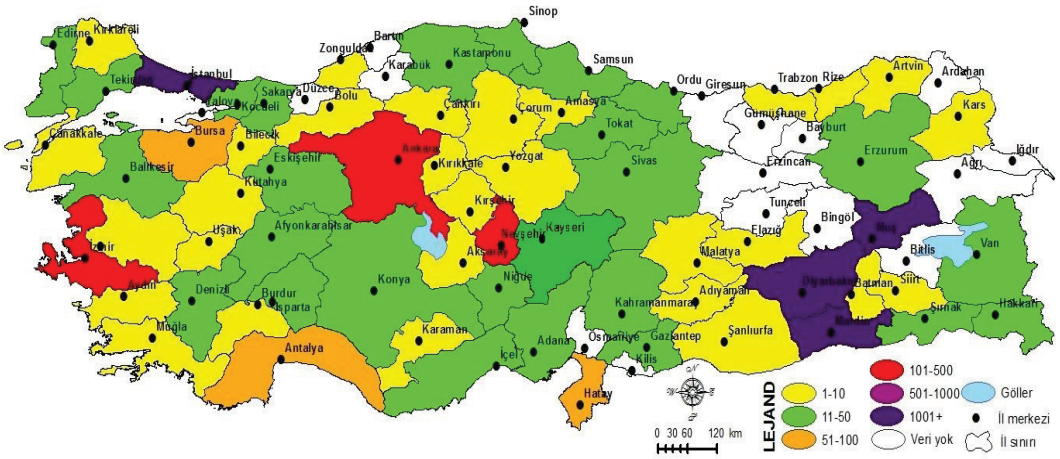
Irak, savaştan büyük bir insan kaybı ile çıkmasına rağmen, Saddam, liderlik koltuğuna biraz daha yerleşmiş, savaşta deneyim kazanmış ve bir milyonu aşkın, modern silahlarla donanmış bir ordu kazanmıştır.[183] Fakat 1987'de başlattığı Enfal

---

[178] Kamber Soypak, "Uluslararası Sözleşmeler ve Kürt Mülteciler", *Halepçe'den Kamplara Kürtler*, İHAD, İstanbul 1990, s. 48.
[179] D. Latif, a.g.m., s. 10.
[180] T. Tarhanlı, a.g.m., s. 61.
[181] Hüseyin Aygül, "Mültecilik Statüsü ve Iraklı Kürtler", *Halepçe'den Kamplara Kürtler*, İstanbul 1990, s. 59.
[182] T. Tarhanlı, a.g.m., s. 62-63.
[183] D. Ergil, *a.g.e.*, s. 24.

operasyonlarıyla 5.000 Kürt köyünden 4.500'ünü ve yirmiye yakın kasabayı boşaltıp yakmıştır. Kamplarda yaşayan 1.5 milyon civarında Kürt köylüsü artık üreticilik niteliğini kaybetmiş ve ancak devlet yardımıyla yaşamını sürdürebilen, beslenmesi para isteyen bir topluluk haline gelmiştir. Bir zamanlar tarım ürünleri açısından kendine yeten Irak artık halkının gıda ihtiyaçlarının üçte ikisini ithal etmek zorunda kalan bir ülke haline getirilmişti.[184]

Harita 13'te verilen bilgilere göre; 1990 yılı Türkiye'sinde zaten bir hayli Iraklı yaşamaktaydı. Özellikle İstanbul, Mardin, Diyarbakır ve Muş'ta 1.000 kişiden fazla Iraklı tespit edilmiştir. Bunun haricinde Ankara, İzmir ve Nevşehir'deki Iraklıların sayısı da normal seviyenin üzerindedir. Haritada dikkat çeken husus; Irak doğumluların bulunmadığı şehir neredeyse yok gibidir. Iraklı sığınmacıların Türkiye'nin dört bir tarafına dağıldıkları görülmektedir. Ayrıca Iraklı göçmenler Mardin-Diyarbakır-Muş hattında adeta bir koridor oluşturarak yerleşmişlerdir. Hatay, Antalya ve Bursa illerinde 50-100 kişilik Iraklı göçmene rastlanmıştır. Buna karşılık 10 kişiden az Iraklının bulunduğu şehir sayısı 29'dur. Haritanın geneline bakıldığında, Iraklı göçmenlerin akın akın Türkiye'ye dağıldıkları ve herhangi bir iklim şartı gözetmedikleri söylenebilir.

Harita 13. Türkiye'deki Irak doğumluların illere göre dağılımı (1990 GNS)

Kaynak: DİE, *1990 Genel*..., Ankara 1993.

3.6. Kuveyt'in İşgali ve Irak'a Uygulanan Ambargonun Göçlere Etkisi

Irak, 1932'de manda yönetimi sona erdiğinde, Kuveyt'in kendi ulusal topraklarının bir parçası olduğunu düşünerek, Kuveyt üzerinde hak iddia etmeye

[184] K. R. Timmerman, *a.g.e.*, s. 37.

başlamıştır. Bu iddia, görünüşte milliyetçi fikirlere dayanıyorsa da asıl sebep, sınırın her iki tarafında uzanan zengin petrol yatakları idi. Ayrıca Kuveyt'in uzun bir kıyı şeridine sahip olması, onu önemli bir cazibe merkezi hâline getiriyordu.[185]

8 yıl süren İran savaşından sonra Irak, Kuveyt üzerindeki emellerini hayata geçirmeye çalışmıştır. Nitekim Mayıs 1990'da yapılan Arap Birliği toplantısında, petrol fiyatlarının artırılmasını isteyen Irak yönetimine, Suudi Arabistan ve Kuveyt temsilcileri karşı çıktıkları gibi, İran-Irak Savaşı sırasında Irak'a verdikleri borç parayı da gündeme getirmişlerdir. Irak yönetimi, Suudi ve Kuveyt temsilcilerinin bu taleplerine karşılık Kuveyt'e olan 15 milyar dolar borcunun silinmesini ve Kuveyt'in Rumelya bölgesinden elde ettiği petrol karşılığında 24 milyar dolar ödenmesini talep etmiştir.[186] Kuveyt Emiri ise, petrol üretimini kısmayacağını ve yeni kredi vermeyeceğini belirtmiş, ayrıca Saddam'ın Kuveyt'e olan borcunu derhal ödemesini talep etmiştir.[187]

İran ile Irak arasındaki 8 yıllık savaş bittiğinde, Irak'ta işsizlik, yüksek enflasyon ve büyük bir dış borç ortaya çıkmıştır. Irak'ın petrol gelirleri 1980'de 26.3 milyar dolar iken 1988'de 11 milyar dolara gerilemiş bulunuyordu. 1989 yılında yaşanan % 9'luk daralma, ekonomiyi daha da kötüleştirmiştir. Irak'ın dış borçlarını düzenli olarak ödemesi halinde, içerde harcamak için parası kalmıyordu. Bu dönemde uluslararası piyasalarda petrol fiyatı da düşüyordu. Bu tablo karşısında Irak yönetimi, komşu ve büyük miktarda borçlu olduğu Kuveyt'in yutulması ile problemin çözüleceği umuduna kapılmıştır.[188]

Aslında Saddam Hüseyin, İran ile yaptığı savaşın faturasını çıkarmak ve ordunun dikkatini kendi üzerinden Kuveyt'e çevirmek için Kuveyt'in işgalini tek kurtuluş yolu olarak görmüştür.[189] Ayrıca, Irak-İran Savaşı sırasında SSCB'den aldığı etkin desteği tekrar göreceğini düşünerek, Kuveyt'i rahatlıkla işgal edip Irak'ın bir parçası haline getirmeye çalışmış ve 02 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmeye başlamıştır.[190]

İşgalden dört gün sonra, BM Irak'a karşı kapsamlı bir ticari ambargo başlatmıştır. Yaptırımların açıklanan amacı Irak'ı Kuveyt'ten "uluslararası topluluğun"

---

185 J. Keegan, *a.g.e.*, s. 88.
186 M. Çelik, *a.g.t.,* s. 39.
187 J. Keegan, *a.g.e.*, s. 87-88.
188 M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 151.
189 Aydın Beyatlı, "Irak Türklüğünün Yakın Siyasi Geçmişi ve Bugünü", *Türk Yurdu*, C. 11, S. 45, Mayıs 1991, s. 4.
190 M. Çelik, *a.g.t.,* s. 47.

silah kullanmasına gerek kalmadan çekilmeye zorlamaktı. Fakat ABD ve müttefikleri 1991 Ocak ayında savaşa girmek zorunda kalmıştır.[191]

Tecrübeli ve teçhizat açısından iyi donatılmış olan Irak ordusu, seferberlik anında bir milyon kişiden oluşuyordu. Kuveyt ordusunun asker sayısı ise sadece 16.000 kişi olup, teçhizat açısından da yeterli donanıma sahip değildi. Irak askerleri daha ilk saldırıda Kuveyt askerlerini geri püskürtüp etkisiz hâle getirmiştir. Cumhuriyet Muhafızlarının öncüleri Kuveyt-Suudi Arabistan sınırına yerleşerek Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne doğru ilerleyecekmiş gibi bir pozisyon almıştır. Böylece, dünya petrol rezervlerinin neredeyse yarısı Saddam'ın eline geçmiştir.[192]

İran-Irak Savaşı'nda, İran'ı korkulu rüyaları olarak gören ABD, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği, Irak'ı desteklemiştir. Bu destek daha çok silah satışı, askeri danışmanlık ve istihbarat paylaşımı şeklinde olmuştur. Ayrıca ABD, ekonomik yardım, siyasi destek, uydu istihbaratı ve deniz piyade desteği sağlamıştır. Bu bağlamda, Batılı devletler, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesine kadar Enfâl Operasyonu'nu ve Halepçe katliamını görmezden gelmişlerdir.[193] Saddam ise, İran'la yaptığı savaşta kendisine yardım eden SSCB tarafından tekrar desteklenebileceğini ümit etmiştir. Hâlbuki Körfez Krizi döneminde, ekonomik kriz sebebiyle SSCB ciddi sorunları olan bir ülke olup, ekonomisini düzeltmek için Batıya yönelmiştir. Çünkü serbest piyasa ekonomisine geçmek isteyen SSCB, bunun için Batılı ülkeler ile mal ve teknoloji ticareti yapması gerektiğine inanmaktadır.[194]

Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz, 16 Temmuz 1990 tarihinde, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni, Irak topraklarını ihlal etmekle ve doğrudan doğruya Irak'a tecavüz etmekle suçlamıştır. Bu açıklamayı, 17 Temmuz'da Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in açıklaması takip etmiştir. Saddam, petrol üreticisi ülkeleri aşırı üretim ile piyasaya fazla petrol sürüp fiyatları düşürmekle ve böylece Irak'ı 14 milyar dolar zarara uğratmakla suçlamıştır.[195] Saddam ayrıca, Temmuz 1990'da Arap Birliği Genel Sekreterliği'ne gönderdiği bir yazı ile Arap ülkelerinden sağlamış olduğu, yarısı Kuveyt'e ait, 30 milyar Amerikan doları civarındaki borcun silinmesini ve iki ülke arasında yer alan "*Rumeyla*" petrol bölgesinden Kuveyt'in haksız olarak elde ettiği petrol karşılığında Irak'a 2.4 milyar Amerikan doları ödenmesini istemiştir. Doğal

[191] Anthony Arnove, *Kuşatma Altında Irak,* (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul 2001, s. 174-175.
[192] J. Keegan, *a.g.e.*, s. 91.
[193] M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 51.
[194] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 39-40.
[195] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 45.

olarak Kuveyt bu istekleri reddetmiştir.[196]

Saddam Hüseyin, 17 Temmuz'da yaptığı bir açıklamada ise, petrol fiyatlarının sabitleştirilmesini, savaş alacaklarından vazgeçilerek bir Arap Marshall planı kurulmasını ve bu plana göre Irak'ın yeniden kurulmasını talep etti. Bu taleplerini iletirken tehditten de geri kalmadı: "*Eğer Kuveyt kabul etmeyecek olursa işleri yoluna koymak ve haklarımızı almak için etkili bir eyleme başvurmaktan başka çaremiz kalmıyor*".

Saddam'ın bu tehditleri üzerine, Suudi Arabistan kralı Fahd, Kuveyt Emiri'ne bu şartlara boyun eğmesini önermiş ve Saddam'a Emir'in şartları kabul ettiğini söylemiştir. Ancak, Saddam ona inanmamış[197] ve 26 Temmuz 1990 tarihinde yapılan OPEC ülkeleri toplantısında, petrol fiyatlarının artması için üretimin azaltılarak varil fiyatlarının 18 dolardan 21 dolara çıkarılması kararına Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri uyma sözünü vermiş olmalarına rağmen Irak, Kuveyt sınırına 100.000'den fazla kuvvet yığmıştır.[198]

Neticede Irak, 02 Ağustos 1990 tarihinde saat 02.00'da Kuveyt'i işgal etmeye başlamıştır. [199] Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi toplanarak ***660*** sayılı kararını hazırlamıştır. Bu kararda işgal kınanmış ve Irak'ın tüm kuvvetlerini 01 Ağustos tarihindeki mevzilere çekmesi talep edilmiştir.

Irak Silahlı Kuvvetleri'nin Suudi Arabistan topraklarını ihlal etmeye başlaması üzerine Suudi Arabistan Kralı Fahd ise seferberlik ilan ederek, ülkesine yardım edilmek zere 06 Ağustos'ta ABD e diğer dost ülkelere, asker göndermeleri için resmen çağrıda bulunmuştur. Bunun üzerine, Amerikan kongresi, Devlet Başkanı George Bush'a Irak'a karşı askeri hazırlıklar konusunda yetki vermiştir.[200]

Kuveyt'in işgali, büyük güçlerin harekete geçmelerini sağladı. BM Güvenlik Konseyi, 6 Ağustos tarihli ***661*** sayılı kararı kabul etti. Bu karar ile devletlere daha büyük uluslararası yükümlülükler verilmekteydi. Karar, yasal Kuveyt Hükümeti'nin otoritesini yeniden tesis etmek ve Irak'ın Kuveyt'ten çıkmasını sağlamak için bütün devletlerin Irak ve Kuveyt'te üretilen bütün mal ve ürünlerin ülkelerine ithal edilmesine izin vermemelerini hükme bağlarken, Irak'a ekonomik ambargo uygulanmasını kararlaştırmıştır.[201]

---

[196] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 26; M. Çelik, *a.g.t.,* s. 45.
[197] J. Keegan, *a.g.e.*, s. 90-91.
[198] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 46.
[199] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 26.
[200] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 47-48.
[201] J. Keegan, *a.g.e.*, s. 91-92; M. Demirel, *a.g.t.*, s. 102; M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 27.

Türkiye ve Suudi Arabistan BM Güvenlik Konseyi'nin 661 sayılı kararına uyarak, Irak'ın ürettiği petrolü kendi ülkelerinden yükleme limanlarına götüren petrol boru hatlarını kapattılar. ABD, Suudi Arabistan'a asker göndermeye başladı. Bunu izleyen Fransa, İngiltere, Mısır, Suriye ve Fas da bölgeye savaş gemileri yolladı. Irak Kuveyt'ten çekilme karşılığı Körfez'e çıkış imkânı istedi. Fakat ABD bu şartı kabul etmedi.[202]

Irak, 08 Ağustos tarihinde Kuveyt'in Irak'ın bir parçası olduğunu ilan ederek 19. ili olduğunu dünyaya duyurmuş, tüm Arap dünyasının Saddam Hüseyin etrafında toplanarak savaşmasını istemiştir. 10 Ağustos tarihinde ise bütün Müslümanlara cihat çağrısında bulunmuştur. Bunu müteakiben Kuveyt'te bulunan 3.000 Amerikan vatandaşına ülkeyi terk etme iznini vermediğini açıklamıştır.

Bu gelişmeler yaşanırken TBMM, olası Irak tecavüzüne derhal karşılık verilmesi maksadıyla 12 Ağustos tarihinde bakanlar kuruluna Türk Silahlı Kuvvetlerini (TSK) kullanma ve savaş hali ilan etme yetkisi vermiştir.[203] Bu yetki, 17 Ocak 1991 tarihinde 126 numaralı karar ile genişletilmiştir.[204]

15 Ağustos'ta Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, İran'daki tüm askerlerini geri çekeceğini, İranlı tüm savaş esirlerini bırakacağını ve 1975 tarihli Cezayir Antlaşması'nı tanıyacağını açıklamıştır. Aynı zamanda ülkesinde bulunan batılı ülke vatandaşlarının mütecaviz ülkelerin üyeleri oldukları gerekçesiyle resmen rehine olduklarını bildirmiştir.

Bu olaylar karşısında, BM Güvenlik Konseyi almış olduğu ***664*** sayılı kararla, rehinelerin bırakılması, yabancı uyruklu kimselerin emniyet ve sağlıklarını tehlikeye düşürecek davranışlardan kaçınılması istenmiştir. Ancak, Irak yönetimi Kuveyt'te bulunan yabancı elçilikler üzerindeki baskıyı arttırarak ve elçilik binalarının elektrik ve suyunu keserek bu karara tepki göstermiştir. Bununla birlikte, 01 Eylül 1990 tarihine kadar yapılan görüşmeler sonucunda Irak yönetimi elindeki bazı rehineleri serbest bırakmayı kabul etmiştir. Serbest kalan rehinelerin bir kısmı hava yoluyla Irak'tan ayrılırken, bir kısmı da kara yolu ile Ürdün ve Türkiye sınır kapılarına gitmeye başlamışlardır. Bu arada, Kuveyt'ten Suudi Arabistan'a sığınan Kuveytli vatandaşların sayısı 160.000'i, Ortadoğu'daki diğer ülkelere sığınanların sayısı ise 60.000'i aşmıştır.

Körfez bölgesindeki bu siyasi bunalıma çözüm bulmak maksadıyla Bağımsız

---

[202] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 27.
[203] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 48-49.
[204] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 27; M. Demirel, *a.g.t.*, s. 103.

Devletler Topluluğu lideri Gorbaçov ve ABD Başkanı Bush, 09 Eylül tarihinde Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de bir araya gelerek Irak'ın derhal Kuveyt'ten çekilmesini ve BM karalarına uymasını isteyen bir basın bildirisi açıklamışlardır.[205]

Başkan Bush, güçlü destekçisi İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher ile uluslararası özgürlük gücüne birlik göndermeye hazır olduklarını deklare ederek, savaşacak devletleri bir araya getirmiş ve bir koalisyon gücü oluşturmuşlardır.

ABD ve müttefikleri dünya kamuoyuna yönelik hazırlıklarını sürdürürken, Saddam Hüseyin de Müslüman ülkeleri koalisyondan ayırmanın gayreti içerisinde idi. Bir taraftan lâik geçmişine ve bu yola baş koymuş bir Baasçı olmasını ön plana çıkarırken, diğer taraftan namaz kıldığını gösteren filimler çektirdi. Düzmece bir aile ağacı çizdirerek kendisini İmam Hüseyin ve İmam Ali'nin sülalesinden geldiğini yaydı. Kuveyt'le olan anlaşmazlığı ile İsrail'e karşı olan düşmanlığı arasında bir bağlantı yaratmaya çabaladı. Savaş esnasında İsrail'e attığı Scud füzeleri ile mücadeleyi daha geniş bir zemine yaymaya çalıştı. Amacı, bu savaşın aslında bir Irak-İsrail savaşı olduğuna Müslüman ülkeleri inandırmak ve koalisyondan ayrılmalarını sağlamaktı.[206]

BM Güvenlik Konseyi, 2 Ağustos-30 Kasım 1990 tarihleri arasında Kuveyt'in işgaline ilişkin ve Irak'ın Kuveyt'ten barışçı yollarla çıkarılmasını amaçlayan 11 karar aldı. "*15 Ocak 1991 tarihine kadar Irak Kuveyt'ten çekilmediği takdirde gerekli tüm vasıtaları kullanma*" yetkisi verdi. Bütün bu kararlara ve arabuluculuk çağrılarına rağmen Irak, Kuveyt'ten çekilmedi.[207] Nitekim Saddam Hüseyin 18 Aralık tarihinde BM kararlarını ve tüm barış görüşmelerini ret ettiklerini, Kuveyt'in sonsuza kadar Irak'ın ayrılmaz parçası olarak kalacağını tüm dünyaya ilan etmiştir.

Bu gelişmeler karşısında, ABD 210.000'i bulan Körfez'deki kuvvetlerine, 100.000 kişi daha göndereceğini açıklamıştır. Hali hazırda çok uluslu gücün kuvvet sayısı 350.000'e ulaşmıştır. Türkiye ise 20 Aralık tarihinde, Amerikan askerlerinin Irak'a taarruz etmek için Türk topraklarını kullanmasına müsaade edilmeyeceğini bildirmiştir. Bununla birlikte 02 Ocak 1991 tarihinde NATO ittifaka bağlı kuvvetlerin Türkiye'de kullanılmasını onaylamıştır. Bu kuvvet Irak'ın olası Türkiye'ye saldırısına karşı Türkiye'ye koruma sağlayacaktır.[208]

Saddam Hüseyin, kendi karşısındaki koalisyonun dağılacağını ve ekonomik

---

[205] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 50-51.
[206] J. Keegan, *a.g.e.*, s. 92.
[207] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 27.
[208] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 52-55.

ambargonun bir süre sonra sona ereceğini düşünmüş, fakat bu konuda yanılmıştır. Daha da önemlisi Saddam diğer Arap Ülkeleri'nin kendi karşısında böylesine bir cephe oluşturacaklarını tahmin edememiştir. Saddam, 17 Ağustos'ta Irak ve Kuveyt'te bulunan yabancıların stratejik ve ekonomik hedeflere yerleştirileceğini açıklayarak, ABD'den saldırmama güvencesi almaya çalışmış ancak bunda başarılı olamadığı gibi uluslararası kamuoyunun da tepkisini çekmiştir. Irak rehineleri serbest bırakarak bu defa ABD ile müttefiklerinin arasını açmayı ve kendi karşısındaki ittifakı parçalamayı denemiştir. Irak, karşı tarafın buna yanaşmaması üzerine bundan da bir sonuç alamamıştır.[209]

BM Güvenlik Konseyi, 2 Ağustos-30 Kasım 1990 tarihleri arasında Kuveyt'in işgaline ve Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesine ilişkin olarak 660, 661, 662, 664, 665, 666, 667, 669, 670 ve 674 sayılı kararları almıştır. 30 Kasım tarihli, ***678*** *sayılı kararı ile de Konsey "üyelere 15 Ocak 1991 tarihine kadar Irak Kuveyt'ten çekilmediği takdirde gerekli tüm vasıtaları kullanma" yani gerekirse zora başvurma yetkisi vermiştir. Bütün alınan bu kararlara ve arabuluculuk çabalarına rağmen Irak, Kuveyt'ten çekilmemiştir.*[210]

Diğer yandan, Kuveyt'in işgali beraberinde birçok insanın yerinden edilmesini de getirmiştir. Nitekim Kuveyt'in işgalinden sonraki süreçte 4 milyon civarında, Körfez Savaşı sırasında da 1 milyondan fazla göçmen, Kuveyt, Ürdün, Türkiye, Suriye ve diğer komşu ülkelere kaçmıştır.[211] Ancak, bu dönemde Irak'tan kaçanlar yalnızca Kürt ve yabancı uyruklulardan ibaret değildi. Göçmenler arasında Iraklı askerler ve savaştan korkmuş siviller de yer almıştır. Bunlardan 2 Ağustos 1990-2 Nisan 1991 tarihleri arasında Türkiye'ye sığınma talebinde bulunanların sayısı 7.489 kişidir. Bu sayının yaklaşık 1.800'ü Irak askeri personelidir.[212]

3.7. Körfez Savaşları

I. Körfez Savaşı, 17 Ocak 1991 sabahı "*Çöl Fırtınası*" adı altında başlamıştır. Bu askeri harekât çeşitli yeni füzelerin denendiği bir teknik savaş olmuştur. 24 Şubat'a kadar ilk aşamada sadece hava harekâtları yapılmıştır. Irak'ın başlangıçta sahip olduğu 700 uçağa karşılık Koalisyon Hava Kuvvetleri'nin 2.430 uçağı vardı ve bu sayı 24

---

[209] Tayyar Arı, *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi,* İstanbul 1998, s. 215-216.
[210] M. Demirel, *a.g.t.*, s. 104.
[211] UNHCR, *The State of the World's Refugees 1993,* Geneva 1994.
[212] D. Latif, a.g.m., s. 11.

Şubatta 2.790'a ulaşmıştır.[213] Bu tarihte Körfez bölgesindeki ABD askerlerinin sayısı ise 460.000 civarındaydı.[214]

Irak'a karşı kara harekâtı 24 Şubat'ta başlamış ve 28 Şubat'ta koalisyon güçlerinin tam başarısı ile sonuçlanmıştır.[215] Kara muharebelerinin birinci günü sonunda koalisyon kuvvetlerinin zayiatı yok denebilecek kadar az olmasına karşın, Irak birlikleri kitle halinde Müttefik Kuvvetlere teslim olmuştur. Teslim olanların sayısı 5.500 kişiye ulaşmıştır. Bu muharebelerin dördüncü gününde Kuveyt şehri kurtarılmış, 100.000'den fazla Iraklı esir düşmüştür. Irak, 27 Şubat 1991'de BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 12 kararı da kabul etmiş, böylece ateşkes sağlanmıştır.[216]

Toplam 209 gün süren krizin, 42 günü savaş hâlinde geçmiş, Irak'ın ağır insan kaybının yanında yollar, köprüler, elektrik istasyonları, telefon ve TV ağı ve bunların alt yapıları büyük ölçüde zarar görmüştür.[217]

Ateşkesi izleyen günlerde Irak'ta kaos doğmuş ve Şiiler ile Kürtler dış ülkelerden gördükleri teşvikle, Saddam rejimini iki koldan devirmek için başkaldırmıştır. Kuzeyde birçok şehir, Kürtlerin eline geçmiştir.[218] Şiîler, Baas'ın merkezlerine saldırıp pek çok devlet ve parti memurunu katletmiştir. Buna mukabil Saddam hem şiddet, hem de barış karışımı tuhaf bir tavır ortaya koymuştur. Kendi Sünni destekçilerinin sadakatini devam ettirmek için yaşlı askerleri terhis etmiştir. Bir miktar nakit dağıtmış, gıda karnelerinde artış yapmıştır. Direnişi bastırmak için ordunun elinde kalan zırhlı araçları toparlayarak direnişçilerin merkezlerine yığmıştır. Direnişçiler, kendilerinde bulunmayan ağır silahlar karşısında çökmüştür. Bunun ardından Saddam ezici misillemeler yapmakta gecikmemiştir.[219]

Nitekim bir süre sonra toparlanan Irak kuvvetleri, önce güneydeki Şii ayaklanmasını bastırmış, ardından hava kuvvetleri desteğiyle kuzeydeki Kürt grupları üzerine yürüyerek intikam almaya girişmiştir. Bu noktada, mültecilere yardım yapılmasına, yurtlarına geri dönmelerinin sağlanmasına veyahut Irak hükümetine karşı korunmalarına ilişkin hiç bir tedbirin alınmamış olması, Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Zira Irak'ta yaşayan 4 milyon peşmergenin yaklaşık yarısı Mart ayı sonu ve Nisan ayı

---

213 J. Keegan, *a.g.e.*, s. 93.
214 M. Çelik, *a.g.t.,* s. 57.
215 J. Keegan, *a.g.e.*, s. 95.
216 M. Çelik, *a.g.t.,* s. 61; J. Keegan, *a.g.e.*, s. 95; M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 28.
217 J. Keegan, *a.g.e.*, s. 97.
218 M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 28.
219 J. Keegan, *a.g.e.*, s. 98.

başında Türkiye ve İran'a doğru kaçmaya başlamış; bir kısmı bu ülkelere sığınırken, geri kalanı sınıra yakın dağlarda güç koşullarda beklemekteydi.[220] Nihayet, Batı'nın arabuluculuğu ile 19 Nisan'da, Irak hükümeti ile Kürtler arasında bir ateşkes sağlanmıştır. Hemen ardından da evlerini terk ederek dağlara, İran'a, Suriye'ye sığınmış 1 milyondan fazla Kürt geri dönmüştür.[221]

I. Körfez Savaşı sonucunda Kuveyt'ten çekilen Irak birliklerinin, kuzeye yönelik bazı operasyonlarından kaçan yaklaşık 450.000 kişi Türkiye'ye sığınmıştır. Bu Türkiye açısından büyük ekonomik ve insani sorunlara yol açmıştır. Türkiye, Körfez Savaşı sonucunda Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı kapatmak zorunda kalmıştır. Hâlbuki bu hattan gelen petrol bir yandan Türkiye'nin petrol ihtiyacının önemli bir bölümünü uygun koşullarla sağlıyor, bir yandan da geçiş ücreti olarak Türkiye'ye azımsanmayacak bir para bırakıyordu.[222]

Körfez Krizi'nden sonra, transit kara taşımacılığı ve ihracat faaliyetlerinin büyük ölçüde sona ermesi nedeniyle, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Irak'ın kuzey bölgesi arasındaki ticaret düşük seviyede seyretmiştir. Geçimini ve ticaret düzenini sınır ticareti veya tankerle petrol nakline bağlayan bölge esnaf ve tüccarının önemli bir bölümü kepenk kapatmak durumunda kalmıştır.[223]

3.7.1. Türkiye'ye II. Kitlesel Göç Dalgası

Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye sığınmacı olarak girenleri 3 ana gruba ayırmak mümkündür: Bulgaristan Türkleri, eski Yugoslavya'dan gelenler ve Iraklılar. Türkiye 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 New York Protokolü ile sadece Avrupa'dan gelen mültecilerle ilgili bir coğrafi kısıtlama uygulamıştır. Diğer sığınmacılara ise (başta Iraklılar ve İranlılar) Türkiye'de geçici olarak kalma hakkı verilmiştir. Nitekim Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak'tan 450.000 Iraklı Türkiye'ye sığınmış, daha sonra büyük çoğunluğu geri dönmüştür.[224]

Irak'tan Türkiye'ye ikinci mülteci hareketi Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlamıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgali, özellikle bu ülkede yaşayan yabancılar arasında büyük bir

---

[220] Tayyar Arı, "Türkiye, Irak ve ABD, Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Basra Körfezi'nde Yeni Parametreler", *www.studytemple.com*, E.T.: 29.11.2010, s. 1.
[221] J. Keegan, *a.g.e.*, s. 98.
[222] Onur Öymen, *Silahsız Savaş, Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi,* İstanbul 2005, s. 153-154.
[223] İsmail Hakkı Kavak, *21.Yüzyılda Kerkük'teki Gelişmeler, Türkiye'ye Yansımaları ve Bölgedeki Türk Halkın Durumu*, (Atılım Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 72.
[224] OECD, *Trends in International Migration, Continuous Reporting System on Migration, Annual Report 1998*, Paris 1998, s. 166.

güvensizlik yaratmıştır. Bu insanların çoğu (yabancı çalışanlar, teknisyenler, işçiler ve aileleri) geri dönmek için gerekli imkânlara sahip değillerdi.[225] 2 Ağustos 1990 ile 2 Nisan 1991 tarihleri arasında söz konusu olan bu ikinci sığınma hareketinde çoğunluğunu sivillerin oluşturduğu asker ve sivil toplam 7.489 Irak uyruklu Türkiye'de kalmak için resmi başvuruda bulunmuştur.[226]

Kuveyt topraklarının işgali aynı zamanda ülkenin çeşitli kesimlerinde ayaklanmalara yol açmıştır. Kuzeyde Kürtler, güneyde Şiiler olaylar çıkarmış, Türkler ise sükûnetlerini bozmamıştır. 27 Şubat 1991 tarihinde BM kararıyla müttefik güçlerinin gerçekleştirdiği "*Çöl Tilkisi Operasyonu*" ile Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması ve 28 Şubat'ta ateşkesin uygulamaya konulması sürecinde, Irak'ta çok daha büyük olaylar yaşanmıştır. Bu süreç içerisinde Güney Irak'ta Şii topluluklar arasında ayaklanmalar sürerken, Kuzey Irak'ta da Kürtler boş durmayıp ayaklanmıştır.[227]

Kasım ayı başında CIA ajanları ile Kürt yetkilileri Şam'da buluşması neticesinde CIA ajanları, Irak'a karşı ayaklandıkları takdirde, Kürtlere ihtiyaç duyacakları her türlü silahı vereceklerini ve gerekli tüm maddi desteği sağlayacakları sözünü vermişlerdir.[228] Irak'ın Kuveyt'i işgali böyle bir ortamda başlamıştı. Irak Kürtlerinin ilk tepkisi 1970'lerdeki hataların tekrarlanmaması yolundadır. O yıllarda (1970'li) Kürtlerin Irak'ın zayıflığı karşısında ABD ile yürüttüğü dostluk, İsrail ve İran aracılığı ile sağlanmıştır. Ancak bu dostluk 1975 yılında Irak ve İran arasında imzalanan Cezayir Antlaşması'yla bitmiş, Iraklı Kürtler Bağdat yönetimi ile karşı karşıya bırakılmışlardır.[229]

Irak-İran savaşına son veren antlaşmadan sonra Iraklı Kürtler bir seçim yapmak durumunda kalmışlardır. Iraklı Kürtleri bir araya getiren Kürdistan Cephesi, 20 Ağustos 1990'da tercihini İran-Irak yakınlaşmasının her zaman Kürtlerin aleyhine işleyeceğini gerekçe göstererek Saddam Hüseyin karşıtı güçlerle ittifak yönünde kullanmıştır. Irak Kürtlerinin böyle bir tercihte bulunmalarının temel nedeni, Kuveyt'in işgali ve sonrasındaki gelişmeleri bir dönüm noktası olarak kabul etmeleridir. Ayrıca, Amerika'nın desteğini almaları ve Saddam Hüseyin yönetiminin devre dışı bırakılması noktasında yeni bir oluşum için zeminin hazır olduğunu kabul etmeleri bu tercihte önemli rol oynamıştır.

---

[225] D. Latif, a.g.m., s. 11.
[226] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 48.
[227] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 121.
[228] Ali Kerküklü, *Oyun İçinde Oyun Kerkük,* İstanbul 2006s. 296.
[229] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 78.

Kürtlerin Şam'da verdikleri sözü tutma zamanı gelmiş ve 15 Şubat 1991'de Başkan Bush yaptığı konuşmada, Saddam Hüseyin'i devirme çağrısında bulununca bu çağrıya vakit kaybetmeden uymuşlardır.[230] Böylece, ABD'nin çağrısıyla Ranya kasabasında başlayan ayaklanma kısa sürede Çevar Kurna, Köy Sancak, Süleymaniye, Halepçe, Arabat, Erbil ve Kerkük'e yayılmıştır.[231] Ayaklanma başladığında Kürtler cepheye ancak 10.000 kadar peşmergeyi sürebilmişlerdir. Ancak zafer havası içerisinde olan Bağdat yanlısı Kürtlerin de silah ve donanımlarıyla ayaklanmaya katılmaları bir anda Kürdistan cephesinin komuta ettiği birliklerde büyümeye yol açmıştır.[232]

Kürt ayaklanması yaygın ve hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir. Zira ayaklanmadan sonraki yaklaşık iki haftalık bir sürede Kürt kuvvetleri Kuzey Irak'ın % 95'inde denetimi sağlamıştır. Mesut Barzani'nin KDP'si, Celal Tahabani'nin KYB'si ve onlara bağlı Kürt grupları ayaklanıp Kerkük şehrini işgal etmiştir. Kürtlerin ilk yaptıkları iş, devlet dairelerini ve hükümet konağını işgal etmek olmuştur. Yapılan talan ve yağmadan, Emniyet müdürlüğü, Nüfus Müdürlüğü, Tapu Kadastro Müdürlüğü başta olmak üzere devletin hemen hemen bütün kurumları nasibini almıştır. Irak Türkleri, özellikle Nüfus ve Tapu Müdürlüklerinin Kürtlerin eline geçmemesi için mücadele vermiş ve Kürtlerin kendilerini Kerkük'ten göçe zorlamalarına karşı koymuşlardır. [233]

ABD öncülüğündeki müttefik kuvvetlerinin Kuveyt'i işgal eden Irak'a saldırmalarından kısa bir süre sonra, Mart 1991 tarihinde, kuzeyde Kürtler, güneyde de Şiiler Saddam Hüseyin yönetimini düşürmek üzere ayaklanmış, ancak bu eylemleri el altından teşvik eden müttefik güçleri daha sonra Baas yönetiminin toparlanmasına seyirci kalmayı tercih ettiler. Bu da Irak ulusal ordusunun isyancılara karşı şiddetli bir bastırma operasyonu yürütmelerine yol açmıştır.[234]

Nitekim Saddam kuvvetleri karşı saldırıya geçip, Kürt kuvvetlerinin geri çekilmesini sağlamıştır. 26 Mart 1991 tarihinde Kerkük'e bağlı Tuz ve Tazehurmatu ilçelerinde masum Türkler öldürülmüş ve bu olaydan iki gün sonra Kerkük'ün kuzeyinde yer alan Türk ilçesi Altunköprü'de 28 Mart 1991 tarihinde masum 100 Türk vatandaşı kurşuna dizilerek katledilmiştir. Altunköprü ilçesinden sonra Irak ordusu,

---

[230] A. Kerküklü, *a.g.e.*, s. 296.
[231] Barış Terkoğlu, *1991'den 2003'e Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 35-36; A. Kerküklü, *a.g.e.*, s. 297.
[232] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 79.
[233] A. Kerküklü, *a.g.e.*, s. 297-298.
[234] Didem Danış-Damla Bayraktar, *Irak'tan Irağa: 2003 Sonrası Irak'tan Komşu Ülkelere ve Türkiye'ye Yönelik Göçler,* Ankara Kasım 2010, s. 8.

önce Kerkük, Erbil ve Duhok kentleri, daha sonra Süleymaniye olmak üzere önemli diğer bütün kentleri ele geçirmiştir. Kürt, Türk, Arap, Ermeni, Keldani ve Asurî yüz binlerce sivil, Saddam kuvvetlerinin yine kimyasal silah kullanacağı korkusuyla şehirleri terk edip Türkiye ve İran sınırına doğru kaçmaya başlamıştır. 31 Martta kitlesel bir mahiyete dönüşen bozgun ve kaçış sonucu, bir haftalık süre içinde, yüzbinlerce insan Türkiye-İran sınırına yakın bölgelerde beklemeye başlamıştır.[235]

Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtler artık tamamen savunmasız ve sahipsiz kalmıştı. Duhok, Akre, Amidiye, Sersing, Zaxo, Kanimasi bölgelerinde yaşayan Kürtler, Irak bombardımanından kurtulabilmek için yurtlarını terk edip Türkiye sınırına doğru yollara düştüler. İran ve Türkiye sınırına doğru kaçan sivil Iraklıların sayısı yüz binlerle değil, milyonlarla ifade ediliyordu. Süleymaniye, Erbil, Kaladiza, Revanduz ve çevresinde yaşayan Kürtler İran sınırına, Duhok, Akra, Zaho, Amidiye, Sersing, Selahaddin bölgelerindeki Kürtler ise Türkiye sınırına doğru kaçmıştır.[236] Türkiye'nin Irak'la olan sınır şeridinde günlerce "daha güvenli" diye ümit ettikleri Türkiye topraklarına geçmek için bekleyen yaklaşık 400.000 Kürt, Türk hükümetinin sınırlarını açmaması üzerine bu kez İran'a doğru hareket etmeye başlamıştır. Ancak, Ankara Hükümeti'nin 5 Nisan'da sınırı açmasıyla yüzbinlerce insan Türkiye'ye sığınmıştır.[237]

Bu gelişme üzerine, 5 Nisan 1991 tarihinde[238], Fransa Devlet Başkanı Bernand Koucher ve 8 Nisan 1991 tarihinde[239] ABD Dışişleri Bakanı James Baker Türkiye'yi ziyaret ederek mülteciler ve durumları hakkında bilgi almışlardır. Daha sonraki günlerde çok sayıda yabancı devlet adamı, gözlemci ve yardım kuruluşları yetkilileri ziyarette bulunmuşlardır.[240]

Zaho ve çevresinden yola çıkan Iraklı Kürtler, Türkiye'nin Şırnak, Uludere ve Beytüşşebap bölgelerine; Duhok, Amidiye, Serging, Akre, Barzan bölgelerinde yaşayan Kürtler ise Hakkâri'nin Çukurca ve Yüksekova sınırlarına doğru akın etmiştir. Yollara düşen insanlar, ağır kış şartlarının hüküm sürdüğü dağlarda ve vadilerde büyük can kayıpları vermiştir. Doğa şartları özellikle de yaşlı ve çocuklar için felaket olmuştur. Ölenler, yaşamlarını yitirdikleri yerlerde kazılan çukurlara gömülmüştür. Sağ kalanlar

---

[235] Rafet Ballı, *Kürt Dosyası*, İstanbul 1991, s. 439; M. Çelik, *a.g.t.,* s. 80; İ. Dursun, *a.g.t.*, s. 125; A. Maruf, a.g.m., s. 264.
[236] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 123.
[237] A. Kerküklü, *a.g.e.*, s. 298.
[238] *Milliyet*, 5 Nisan 1991.
[239] *http://www.byem.go.tr/YAYINLARIMIZ/ayıntarihi/1991/nisan991.htm*, E.T.: 10.10.2012.
[240] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 103.

ise Irak'ın MİG tipi savaş uçaklarının hava bombardımanlarına hedef olmamak için bir an önce Türkiye sınırına ulaşmaya çalışmıştır.[241]

Giriş yapanlar kimlik ve sağlık kontrollerinin yapılması ve zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla önce Hakkâri, Şırnak, Van ve Mardin illerinde oluşturulan geçici kamplara yerleştirilmişlerdir. Daha sonra da Sivas'ın Kangal ilçesindeki Türkiye Kömür İşletmeleri'ne ait tesis ve arazi, Tatvan'da kurulan sığınmacı misafirhanesi ve Kayseri Kuşçu'daki Ziraat Okulu yurt binası ve arazisi devreye sokulmuştur.[242] Bu merkezlerde ne kadar sığınmacının ağırlandığı Tablo 29'de gösterilmiştir.

Tablo 29. Yerleşim merkezlerine göre Iraklı sığınmacı sayıları

Sığınma Merkezi	Sığınmacı Sayısı	Sığınma Merkezi	Sığınmacı Sayısı
Tatvan	889	**Siirt**	684
Kayseri	1.122	**Van**	241
Kangal	795	**Hakkâri**	2.123
Şırnak ve Hakkâri	1.635	**TOPLAM**	7.489

Kaynak: M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.,* s. 48.

Bu sığınmacılara ilk yardım hizmeti bölgede mevcut olan askeri birlikler tarafından yapılmıştır. Müteakiben valilikler ve kamu kuruluşları Türk Ordusu tarafından yapılan çalışmalara katkı sağlamıştır. Şırnak'ta günlük ekmek üretimi 4.000 civarında iken, orduya ait dört adet seyyar fırın dâhil olmak üzere bütün fırınlar tam kapasite çalışarak, evlere un dağıtımı yapılarak halkın da katkısı sağlanarak ekmek üretimi günlük 150.000'e çıkarılmıştır.[243]

Mültecilere yapılan yardımları ayni ve nakdi yardımlar olarak tasnif etmek mümkündür. Ayni yardımlar Türkiye genelinde yapılan yardımlardır. Bu yardımların 11.220 tonu Hakkâri'ye, 10.890 tonu Şırnak'a dağıtılmış ve ilave olarak Hakkâri'ye 20 adet, Şırnak'a 27 adet olmak üzere 47 adet su tankı, su sorununa çözüm olmak üzere gönderilmiştir.[244] Ayrıca Tablo 30'de görüleceği üzere; Türk Kızılayı, uzun yıllar bölgeye nakdî yardımlarını sürdürmüştür. Tablo 31'de görüleceği üzere; yine aynı kurumun ayni yardımları bölgeye ulaşmıştır.

[241] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 124.
[242] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 48.
[243] *Milliyet*, 5 Nisan 1991.
[244] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 101.

Tablo 30. Türkiye Kızılay Derneği tarafından Irak'a yapılan nakdî yardımlar (1995-2001)

Şehir	Tarih	Yardım Nedeni	Miktar (TL)	Miktar ((USD)
Bağdat	30.06.1995	18 Hükümlüye	450.000.000	19.125
Bağdat	02.02.1996	18 Hükümlüye	27.000.000	450
Bağdat	01.07.1996	18 Hükümlüye	36.450.000	450
Bağdat	30.06.1997	18 Hükümlüye	101.250.000	450
Ammar	2001	Destek	13.753.740.000	20.000

Kaynak: Türkiye Kızılay Derneği Afet Yönetim Müdürlüğü, *1995-2008 Yılları Arasında Yapılan Nakdî Yardımlar*, Ankara 2008.

Tablo 31. Türkiye Kızılay Derneği tarafından Irak'a yapılan aynî yardımlar (1995-1998)

Yıl	Yardımın İçeriği	Yardım Nedeni	Y. Miktarı (TL)	Y. Miktarı (USD)
1995	İlaç	Savaş	2.265.000.000	60.000
1995	Gıda	Savaş	361.295.000	8.569
1995	Gıda	Savaş	425.236.090.000	9.250.000
1996	Muhtelif gıda, ilaç	Savaş	8.150.000.000	113.143
1996	Muhtelif malzeme	Destek	42.000.000.000	1.550.000
1996	Muhtelif ilaç	Destek	6.408.189.567	69.000
1998	İlaç, film, enjektör	Destek	12.155.353.358	49.000

Kaynak: Türkiye Kızılay Derneği Afet Yönetim Müdürlüğü, *1995-2008 Yılları Arasında Yapılan Aynî Yardımlar*, Ankara 2008.

Iraklı mültecilere ilk yardımların Türk Ordusunun bölgede konuşlu birlikleri tarafından yapılmasına rağmen, yapılan yardımların daha organize bir işlem süreci gerektirdiği bir gerçektir. Bu gerçekten hareketle, Başbakanlığa bağlı çalışan, bir devlet bakanı kontrolünde teşkilatlanma zorunlu görülmüştür.[245] Bu maksatla 3 Nisan 1991 tarihinde Devlet Bakanı M. Vehbi Dinçerler "Koordinatör Bakan" olarak görevlendirilmiş ve adı geçen bakan aynı gün Diyarbakır'a hareket ederek Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nde çalışmalarına başlamıştır. 5 Nisan 1991'de Diyarbakır'da bir "İrtibat Heyeti" oluşturulmuş ve heyetin başkanlığına bir büyükelçi getirilmiştir. Aynı Bakanlık ayrıca Silopi'de de bir ekip görevlendirmiştir.[246]

Kriz yönetim merkezlerine paralel olarak OHAL bölgesinde valilik denetim ve gözetiminde olmak üzere illerde yönetim merkezinin faaliyetlerine benzer bir çalışma düzeni uygulamak, iller seviyesine mültecilerin her türlü ihtiyacını karşılamak üzere

[245] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 119.
[246] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 36-38.

"koordinasyon ve destek merkezleri" kurulmuştur. Yardımların Iraklılara ulaştırılması bu merkezler tarafından planlanmış ve yönetilmiştir. Bölgeye bağlı olan illerde kurulan koordinasyon ve destek merkezlerine ek olarak, insani yardım malzemelerinin giriş yerleri durumuna gelen Adana, İçel, Hatay ve Van'da bu merkezlerin benzerleri kurulmuştur.[247]

Bu merkezin kurulmasında güdülen amaç, "Irak'tan gelip Türkiye'nin güneydoğu sınır bölgesinin Geçici Barınma Merkezleri'nde bulunan Iraklıların barınma, yiyecek, sağlık ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak ve bu konuda alınması gereken önlemleri koordine etmek, uygulamaları takip etmek ve çıkabilecek sorunları çözüme kavuşturmak" olmuştur. Temel görevi ise, bakanlıklar ile kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu hızlandırmak, hükümet görüşünü ve kararını gerektiren konuları üst makamlara arz ederek çözümlerini sağlamak ve taşrada kurulmuş olan "İl Koordinasyon ve Destekleme Merkezlerini" yönlendirmekti.[248]

Bu merkez, doğrudan başbakana bağlıdır. Yönetim Merkezi *"Merkez Teşkilat"* ve *"Taşra Teşkilatı"* olarak iki ana bölüme ayrılmıştır. Hükümet merkezindeki bu kuruluşta, Başbakanlık, Genelkurmay Başkanlığı, Devlet Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, İçişleri, Dışişleri, Bayındırlık ve İskân, Sağlık, Tarım-Orman ve Köy İşleri Bakanlıkları ile Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı, Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü ve Kızılay temsilcileri haftalık koordinasyon toplantılarına katılmışlardır.[249]

Kurul toplantısını ilk toplantısını Koordinatör Devlet Bakanı'nın başkanlığında 22 Nisan 1991 tarihinde yapmıştır. [250] Bu toplantı ile birlikte her hafta Çarşamba günü altı toplantı daha yapılmış ve bu yönetim merkezinin görevine 10 Temmuz 1991 tarihinde Türkiye sınırları içerisinde ve sınırda bulunan Iraklıların büyük çoğunluğunun geri dönmesi ve hizmetin tamamlanması nedeniyle son verilmiştir.[251]

Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ile bölgedeki illerde yukarıda açıklanan şekilde gerçekleştirilen organizasyon, kamu ve özel sektör kuruluşlarının çalışmalarını daha faydalı ve verimli kılmıştır.[252] Ancak, bütün bu tedbirlere rağmen, bölgenin dağlık olması, dağların karlı olması ve şiddetli rüzgâr nedeniyle sınıra ulaşan Iraklılarda ilk

---

[247] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 93; M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 38.
[248] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 38.
[249] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 92; M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 36.
[250] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 38.
[251] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 93.
[252] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 39.

günlerde bebek ve yaşlıların ölümü oldukça yüksektir. O dönemde meydana gelen ölümlerin sayısının yaklaşık 6.200 olduğu tahmin edilmektedir.

Iraklıların, Türk sınırına çadırsız, battaniyesiz, yetersiz giyecek ve yiyecek ile gelmesinin nedeni, arazi şartlarının motorlu araç kullanımına müsait olmayışı ve Irak ordusundan kaçarken mümkün olan oranda hafif yüklü olmak istemeleridir. Tüm bu temel ihtiyaç malzemelerinin karşılanması ise Türkiye'nin büyük bir sorunu haline gelmiştir.[253]

14 Nisan 1991 tarihinde Irak ordusundan kaçan Irak vatandaşlarından Türk sınırlarına ulaşanların sayısı 460.000 kişiyi bulmuştur.[254] Resmi kayıtlara göre, 2 Ağustos 1990 ile 3 Ekim 1991 tarihleri arasında 460.000 kişi, Kızılay'ın rakamlarına göre ise 600.000 kişi Türkiye'ye giriş yapmıştır.[255] Iraklılar 14 ayrı noktadan Türk sınırına giriş yapmışlardır. Ve genel olarak 1988 Halepçe olayında kullandıkları yolları kullanmışlardır. Giriş yapılan noktalar ve sığınmacı sayıları Tablo 32'daki gibidir:

Tablo 32. Iraklı sığınmacıların Türkiye'ye giriş noktaları ve sayıları

Sığınma Noktası	Sığınmacı Sayısı	Sığınma Noktası	Sığınmacı Sayısı
Işıkveren	194.000	Yıldız	27.000
Kayadibi	12.000	Yekmal	10.000
Andaç	13.000	Işıklı	3.000
Ortaköy	4.000	Karasu	20.000
Üzümlü	50.000	49 Numaralı Sınır Taşı	65.000
Asmaköy	30.000	Çayırlı	5.000
Pirinçeken	12.000	Yeşilova	15.000
Toplam			**460.000**

Kaynak: M. Çelik, *a.g.t.,* s. 94.

Bu mülteci akınının başlangıcında 50.000 kişinin yaşamını yitirdiği iddia edilmiştir. Bu durumun daha önceki sığınma krizlerine oranla ciddi olmasının bir sebebi de hava koşullarının çok kötü olmasıdır. Türk sınırına sığınmacı akını, Nisan 1991 başlarına denk gelmiştir ve ay ortasına kadar sınırda 500.000 kişi birikmiştir.[256] On binlerce insan ise Türkiye-Irak sınırı boyunca erişilmez yüksek rakımlarda mahsur kalmıştır.[257]

Irak savaş uçaklarının saldırılarında önemli kayıplar veren çoğunluğu kadın,

[253] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 93-94.
[254] *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1991.
[255] AREM, *Muhtemel Irak Operasyonu ve Kuzey Irak'taki Gelişmeler*, E.T.: 10.02.2011.
[256] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 81, 91.
[257] UNHCR, *UNHCR's Operational Experience With Internally Displaced Persons*, Geneva September 1994.

çocuk ve yaşlı Iraklılar, ulaşabildikleri Türkiye'nin Deştan, Derecik, Üzümlü, Oramar, Pirinçeken, Çukurca, Geyman ve Uludere sınır kesimlerinde olumsuz hava şartları ile karşılaşmıştır. Gerek Türkiye sınırının sıfır noktasındaki tampon bölgelerin iç kesimlerine sığınan yaklaşık 460.000 kişi, gerekse sınırın ötesinde aç ve açıkta bekleyen 800.000 dolayındaki Iraklı Kürt ağır yaşam koşullarına ilave olarak soğuk ve yağışlar da eklenince binlerce kayıp vermiştir.[258]

Bu arada, Türk sınır boyunca biriken sığınmacılara, sınır köylerinde yaşayan halkın yaptığı yardımların dışında İstanbul, Ankara, Diyarbakır, Bitlis, Hakkâri, Van, Muş, Şırnak, Batman ve Mardin'den kamyonlarla bölgeye gıda maddeleri ve giyim eşyaları sevk edilmiştir.

Diğer taraftan, Deştan ovasında biriken Iraklı Kürtler arasında Akre bölgesinden kaçan Asurî, Nesturî kökenli aileler de bulunuyordu. Deştan'daki sınır jandarma karakolunun sığınmacıları kontrol etmekte güçlük çekmesi ve sağlık hizmetlerinin yeterince ulaştırılamaması üzerine burada biriken insanlar, daha sonraki günlerde Zap suyunun geçtiği vadiye nakledilmiştir. Birçok insan, bu yürüyüş sırasında girdikleri mayın tarlalarında patlayan anti-tank mayınlarıyla yaşamlarını yitirmiş veya sakat kalmıştır.

Çoğunluğu Kürt olmak üzere, çok az sayıda Türk, Asurî, Süryani, Keldani ve Nesturî kökenli sığınmacı Kuzey Iraklılar, içinde bulundukları ortamda ölülerine bile sahip çıkamamıştır. Zira Çukurca sınırı bölgesinde ölen yakınlarını battaniyelere sararak ilçe merkezindeki Camiye getirip bırakan bu insanların, geride kalan diğer yakınlarının yaşaması için bu kez az ilerideki Kaymakamlık bahçesinde gıda ve çadır yardımı kuyruğuna girmeleri "insanlık adına" ibret vericiydi. Cami avlusuna getirilip terk edilen cesetlerin kimlikleri tespit edilememiştir. Cenazeler din farkı gözetilmeden İslami kurallara uygun biçimde yıkanıp kefenlenmiştir.[259]

Türk vatandaşları, sınırın diğer yakasından gelen ve çoğu akraba olan misafirlerine her türlü yardımı yapmıştır. Ancak sığınma hadisesinin ani oluşu, Türkiye'nin hazırlıksız yakalanması ve uluslararası camiadan yeterli desteğin gelmemesi nedenleriyle, sığınmacılar fiilen yerleştirilmek zorunda kalmışlardır. Bu ise bazı sorunların yaşanmasına ve ekonomik zararlara yol açmıştır. Iraklı sığınmacılar, ülkede kaldıkları süre boyunca, Hakkâri ve Şırnak illerinde toplam 36 köyde ikamet

[258] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 125.
[259] E. Sunar, *a.g.e.*, s. 128-130.

etmişlerdir. 25 adedi Hakkâri'ye, 11 adedi Şırnak'a bağlı bu köylerde zararlarla karşı karşıya kalmış Türk vatandaşının sayısı 35.000 kişidir. Bu köylerin istatistiksel bilgileri Tablo 33'de gösterilmiştir.

Tablo 33. Iraklı sığınmacıların çevreye verdiği zararlar

Sığınmacıların Zarar Verdiği Alanlar	**Hakkâri**	**Şırnak**
Nüfus	12.000	23.000
Köy Sayısı	11	25
Sığınmacı Sayısı	200.000	250.000
Ekili Tarım Alanı	400 Ha.	550 Ha.
Ormanlık Alan	700 Ha.	2.600 Ha.
Küçükbaş Hayvan Sayısı	15.000	10.000
Büyükbaş Hayvan Sayısı	5.000	6.000
Çevreye verilen diğer zararlarla birlikte toplam masraf		15.9 milyon $

Kaynak: M. Çelik, *a.g.t.,* 96-100.

Bunların dışında, çeşitli insan atıklarıyla, barınma yerleri ve çevrelerindeki toprakla, yeraltı ve yerüstü su kaynakları kirletilmiştir. Tuvaletlerin sayıca yeterli ve gerekli özelliklere sahip olmaması, plastik maddelerin, yemek artıklarının ve bulaşık sularının gelişi-güzel atılması, eski çamaşır, elbise ve ayakkabıların rastgele etrafa saçılması sonucu toprak ve su önemli ölçüde kirletilmiştir.

Ayrıca, sığınmacıların geçici konaklama merkezlerine yiyecek maddeleri, içme ve kullanma suyu, ilaç ve sağlık hizmetlerinin götürülebilmesi için açılan yeni yollar, gerekli planlama ve araştırmalar tamamlanmadan acele olarak yapıldığı için yamaç eğimi, toprak örtüsü, tarım alanları gibi öğeler dikkate alınmamış, en kolay ve en kestirme yerlerden geçirilmiştir. Bu da yamaçtaki eğim -bitki örtüsü- su arasındaki mevcut dengenin bozulmasına yol açmıştır.[260]

Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'ne çağrı yaparak, konunun görüşülmesi talebinde bulunmuştur. 5 Nisan 1991'de BM Güvenlik Konseyi toplanarak, tüm üye devletlerin ve tüm insani örgütlerin yardıma katkıda bulunması kararını almıştır.[261] Fakat bu karara göre üye devletlerin ve yardım kuruluşlarının yardımları bölgeye ulaşana kadar ağır kış şartları, açlık, hastalık gibi sorunlar sığınmacılar arasında ölümlere yol açmaya başlamıştır. Sayıları yüzbinleri bulan sığınmacılar fiilen Türkiye sınırını aşarak, Hakkâri ve Şırnak illerine gelişigüzel bir şekilde yerleşmişlerdir. Körfez

[260] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 53-54.
[261] William Hale, *Türk Dış Politikası*, (Çev.: Petek Demir), İstanbul 2003, s. 236.

Savaşı sonrası Türkiye'de gerçekleşen bu sığınma olayı bir aydan fazla sürmüştür.[262]

3 Mayıs 1991 gününe kadar barınan sığınmacılar bu tarihten itibaren yurtlarına geri gönderilerek sayıları Mayıs ayı sonunda 14.000'in altına inmiştir. 29 Ekim 1991 tarihi itibariyle, bu sığınmacılardan Türkiye'de 4.199 kişi kalmıştır. İlk iki sığınma olayından kalanlarla birlikte 29 Ekim 1991 tarihi itibariyle toplam sığınmacı sayısı 25.675 kişi olmuştur.[263]

1 Haziran'da yayımlanan rakamlara göre, yaklaşık 13.000 Kürt ve 7.000 diğer topluluklara mensup sığınmacı, güvenli sığınaklara ulaşamadan Türk sınırındaki dağlık mülteci kamplarında ölmüştür. 3 Haziran'da Çukurca mülteci kampı kapandıktan sonra, Türk yetkililer 25.000 sığınmacının Silopi'de ve 12.000'ininin de diğer kamplarda konakladığını bildirmiştir.[264]

Türkiye, sınırına yığılan yarım milyona yakın mültecinin getireceği ekonomik yükü, Batılı ülkelerin paylaşmayacağı, terör örgütü PKK mensuplarının bu kitlenin içinde yurda sızabileceği ve gerilimin Türkiye'ye sıçrayabileceği yönündeki endişeleri sebebiyle, BM'den Irak'a baskı yapmasını ve mülteciler için Kuzey Irak'ta bir "Güvenli Bölge" oluşturmasını talep etmiştir. Bu teklifi başta ABD olmak üzere birçok devlet tarafından benimsenerek, Irak'ın kuzeyinden geçen 36. paralel ile Türk sınırı arasında kalan alanda bir Güvenlik Bölgesi (Tampon Bölge) oluşturulmuştur.[265] Böylece 36. paralelin Irak-Türkiye sınırında kalan alanı Kürtler için fiili güvenli bölge haline getirilmiştir.[266]

Güvenli Bölge'nin oluşturulmasından sonra, Mayıs ayının ortalarından itibaren, Türk sınırı içerisinde ve dışında kalan mülteciler Türkiye ve diğer devletlerin sağladığı imkânlarla güvenlik bölgesine taşınmaya başlanmıştır. Fakat mültecilerin çoğu Saddam rejiminin korkusundan geri dönmek istememişler ve bulundukları bölgelerde çadırlarda bir süre daha yaşamayı tercih etmişlerdir.[267]

Diğer yandan, güvenli bölge sınırı çizilirken sadece Kürtlerin güvenliğini sağlamak düşüncesi esas alınmıştı. Hiçbir Batılı devletin gündeminde Türkleri korumak gibi bir mesele olmamıştır. Türklerle meskûn alanların 2/3'ü güvenli bölge dışında

---

[262] Şeref Bağbozan, *Baas Yönetimi Altındaki Irak Türkleri,* (Sütçü İmam Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2007, s. 114.
[263] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 51.
[264] Edgar O'Ballance, *The Kurdish Struggle 1920-94,* London 1996, s. 193.
[265] İ. Dursun, *a.g.t.*, s. 126.
[266] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 91.
[267] Ş. Bağbozan, *a.g.t.*, s. 114.

kalmıştır.[268] Zira Türklerden oluşan Musul ve Telafer, 36. paralelin kuzeyinde olduğu halde, güvenlik bölgesi dışında sayılmış ve buralarda yaşayan Türklerle birlikte, Kerkük ve Altunköprü gibi 36. paralelin altındaki diğer yerleşim bölgelerindeki Türkler de Saddam'ın zulmüne terk edilmiştir. [269] Buna karşın nüfusun çoğunluğu Kürtlerden oluşan Süleymaniye ve civarı, 36. paralelin güneyinde olmasına rağmen Güvenlik Bölgesi'ne dâhil edilmiştir. Böylece, Irak'taki Kürtler güvenli bir bölgede birleştirilirken, Türkler 36. paralelin üstündekiler-altındakiler şeklinde ikiye ayrılmıştır. Dolayısıyla, Irak'ta yaşayan Türklerin % 90'ı Bağdat yönetimi altında kalırken, % 10'u Kürtlerin hâkim olduğu Güvenli Bölge'de kalmıştır.[270] Bu oran içerisinde, 36. paralelin kuzeyinde oluşturulan güvenli bölgedeki Türklerin sayısının 200-250.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.[271]

Kamplara yerleştirilen sığınmacılar, güvenli ortamın ortaya çıkması ve uluslararası bir güvencenin şemsiyesi altına girmekten memnun bir şekilde evlerinin yolunu tutmaya başlamışlardı. Huzur Operasyonu ile başlatılan sığınmacıların evlerine döndürülme süreci umulandan çok daha kısa sürede sonuçlandırılmış ve 14 Temmuz 1991 itibariyle Huzur Operasyonu'nun birinci ayağı resmen sona ermiştir.[272]

Kuzeyde kamplara gerek kalmadığı için, kamplar kapatılmış ve kara birlikleri geri çekilme işlemlerini tamamlamıştır. Müttefikler ve Türkiye, geri çekilişten sonra Irak'ın Kürtlere yeniden saldıracağından ve evlerine dönmüş sığınmacıların, tekrar Türkiye'nin yolunu tutacağından, hatta bir dahaki sefere bu kadar kısa sürede geri dönmeyeceklerinden korkuyorlardı. Bu kadar büyük çaplı ve başarılı bir harekâttan sonra elde edilen neticenin de idamesi önemliydi. İngiltere ve Fransa bu konudaki endişeleri gidermek için bölgede çokuluslu bir gücün konuşlanması gerektiği fikrinde anlaştılar ve bu konuda ABD'yi ikna etmeye çalıştılar. Zaten böyle bir kaygıyı taşıyan ABD, bu konuda hazırladığı öneriyi Haziran ayında Türk hükümetine iletti ve böyle bir gücün bölgede sabit kalmasını isteyen Türk hükümeti de, güce destek vereceğini bildirdi.[273]

Müttefik kuvvetleri bölgeden ayrılmadan önce, Irak'a bir çağrıda bulunarak, Irak

---

[268] A. Kerküklü, *a.g.e.*, s. 298-299.
[269] A. Beyatlı, "Dünden Bugüne…", s. 18.
[270] Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türk…*, s. 16-17.
[271] Kemal Aytekin Akseli, *Kuzey Irak Bölgesinin Etnik Yapısı ve Yer Altı Zenginlikleri ile Süper Güçlerin ve Diğer Bölge Devletlerinin Tarihten Günümüze Bölge Üzerindeki Etkileri ve Politikaları,* (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s. 23.
[272] T. Silleli, *a.g.t.*, s. 138.
[273] Baskın Oran, *Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti,* Ankara 1998, s. 69; T. Silleli, *a.g.t.*, s. 139.

askerlerinin kuzeydeki Güvenli Bölge'den uzak durmalarını ve bu bölgeye askeri güç kullanarak girmeleri halinde,[274] duruma Müttefik kuvvetlerinin müdahale edeceklerini bildirmiştir.[275]

Daha sonra Mayıs ayından itibaren Türk sınırındaki yüzbinlerce sığınmacı gerek Türkiye'nin gerekse diğer ülkelerin sağladıkları imkânlarla Güvenlik Bölgesi'ne yerleştirilmiştir.[276] Mayıs ayından itibaren sınırdaki sığınmacı sayısı 170.000'e düşmüştür. Günde yaklaşık 10.000 sığınmacı Türkiye'den Kuzey Irak'taki kamplara gitmiş, Ağustos ayında Türkiye'de kalan sığınmacı sayısı 5.000'e inmiştir.[277]

ABD tarafından başlatılan Huzur Operasyonu (Provide Comfort) I ve II yardım hareketlerinin amacı, yeni bir göç dalgasına engel olmak ve mültecilerin kendi topraklarına dönüşlerini hızlandırmaktır. Birinci yardım hareketi 11 Nisan 1991 tarihinde başlamış ve 11 Temmuz 1991 tarihinde bitirilmiştir. Bu harekâtı ABD tek başına organize etmiştir. İkinci yardım harekâtı ise 12 Temmuz 1991 tarihinde başlamıştır. ABD, Fransa, İtalya, Hollanda ve Türkiye katılımı ile yapılan ikinci yardım hareketi iki aşamalı olarak icra edilmiştir. Eylül 1991 tarihinde birinci, Aralık 1991 tarihinde ise ikinci aşama tamamlanmıştır. Bu harekâtın amacı, Irak hükümetinin tekrar Kuzey Irak'ta yaşamaya başlayan mültecileri rahatsız etmesini önlemek, 36. paralelde oluşturulan yerleşim yerlerine yerleştirilen Kuzey Iraklıların güvenliğini sağlamaktır.

Netice itibariyle, ilk 10 gün sadece Türkiye tarafından yapılan yardımlarla yaşam mücadelesi veren Iraklılara yine Türkiye sayesinde dünya devletleri yardımcı olmaya başlamıştır. Ancak bu yardımlar 28 Mayıs 1991 tarihinden itibaren azalmaya başlamıştır. Bu dış yardımların % 51,2'si ABD, % 16'sı İngiltere, % 15,6'sı Almanya, % 2,9'u Belçika ve % 1'i Fransa tarafından yapılmıştır.[278]

Gelen mülteci sayısının fazlalığı ve daha önce yaşananlardan edinilen tecrübeler ışığında, Türk hükümeti hızla daha önce çıkarılmış olan bazı kararları uygulamaya almış ve gelen Irak vatandaşlarını *"sivil"* ve *"asker"* olarak gruplara ayırmıştır. Asker olan Irak vatandaşlarını 4104 sayılı yasa gereği Milli Savunma Bakanlığı denetim ve gözetimi altında özel kamplara almıştır.[279]

Türkiye'nin 2 Ağustos Körfez Krizi esnasında ve sonrasında Iraklı mülteciler

---

[274] B. Oran, *a.g.e.*, s. 69.
[275] T. Silleli, *a.g.t.*, s. 139.
[276] Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türk*..., s. 109.
[277] T. Silleli, *a.g.t.*, s. 138; D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 8; M. Çelik, *a.g.t.,* s. 84.
[278] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 103-104.
[279] M. Çelik, *a.g.t.,* s. 91.

için ödediği mali külfet 2.060.690.624.267 TL'dir. Bu sırada, Türkiye'de enflasyon oranı bir hayli yüksektir. Mültecilere yapılan yardımlar enflasyonu daha da arttırmıştır.[280]

Kuzey Irak'ta kamplar kurulması için Akdeniz'de bulunan ABD'ye ait gemilerden, İskenderun Limanı'na Amerikan askerleri ile çeşitli malzeme ve mühimmat Habur sınır kapısına gönderildi. İncirlik ve Batman'daki üslerin kullanıldığı bu yardım harekâtında 8 binden fazla Amerikan askeri Türkiye'ye geldi. Türkiye'nin lojistik üs olarak destek verdiği ve adına "Huzur Operasyonu" denilen bu harekâtta Amerikan askerleriyle birlikte toplam 10.000'den fazla İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, İspanyol, Kanadalı ve Hollandalı asker Türkiye üzerinden, Kuzey Irak'a geçmişti.

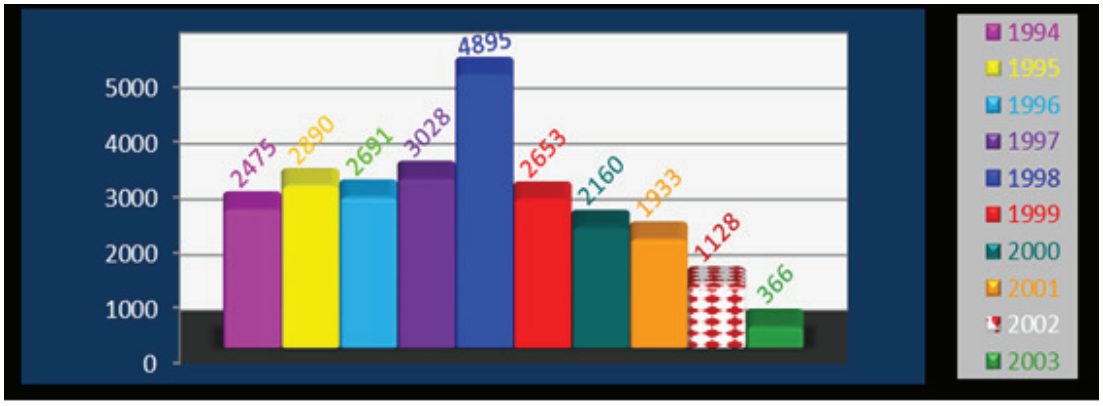
Bu girişim, güvenli bölge kuruluncaya kadar sığınmacıların yaşamını korumaya yönelikti. Irak, Kuzey Irak'ta 17 Nisanda başlatılan Huzur Operasyonu'na içişlerine müdahale edildiği gerekçesiyle karşı çıkmışsa da, 18 Nisanda BM insani yardım ekiplerinin ülkeye girmelerine olanak veren antlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştı.[281]

Diğer taraftan sığınmacıların sayılarının çok fazla olması, onları kabul edecek ülkelerin bulunamaması gibi sebepler yüzünden, sığınmacıların kendi evlerine dönmelerinin en akılcı çözüm olacağı fikri ağırlık kazanmaya başlamıştı. Nitekim Cumhurbaşkanı Turgut Özal, sığınmacıların geri dönmesini garantiye almak ve yardımı devam ettirmek için, Irak saldırısının durdurularak, güvenli bir ortamın yaratılması gerektiğini düşünüyordu. Özal'ın yapmaya çalıştığı, Irak sınırı boyunca, bir tampon bölgenin oluşturulması gibi görünmekteydi.[282]

Grafik 9'da da görüldüğü üzere; Güvenli Bölge'nin oluşturulması, Irak'tan yapılan göçleri engellememiştir. Sadece Güvenli Bölge oluşturulduktan sonra, Türkiye'ye göç eden Iraklı Türklerin sayısında bir artış olmuştur. Bunun da sebebi, ABD desteğini görmeye başlayan Kürtlerin, Türk yerleşim birimlerini ele geçirmek için yaptıkları saldırılardır.

---

[280] Onur Öymen, *Türkiye'nin Gücü*, İstanbul 1999, s. 173.
[281] T. Silleli, *a.g.t.*, s. 137.
[282] B. Oran, *a.g.e.*, s. 55-56.

Grafik 9. Türkiye'deki Iraklı göçmenlerin sayısı (1994-2003)

Kaynak: *www. unhcr.org.tr*, E.T.: 11.02.2011

3.7.1.1. Sığınmacılara Yapılan Yardımlar

Türkiye'ye gelen sığınmacıların barınma, sağlık ve gıda ihtiyaçlarının karşılanması için bütün imkânlar seferber edilmiştir. Öncelikle, Diyarbakır'da Lice depremzedeleri (1975) için yaptırılmış olan toplam 450 konut, 1988 yılında Türkiye'ye giriş yapan sığınmacılar için yeniden düzenlenmiştir. Konutların sahiplerine kira ödenmiştir. Barınma Merkezinde, toplam 75 blok bulunmakta ve daireler 80 m^2 büyüklüğündedir. Bu merkeze yerleştirilen sığınmacıların % 57'ni çocuklar oluşturmaktadır.[283]

Geçici Barınma Merkezinde kalan sığınmacılara, ilgili mercilerin denetiminde 6 aylık geçici ikamet izni ile Türkiye sınırları içinde ve dışında (Irak'ta) seyahat imkânı tanınmıştır. Diyarbakır-Yenikent merkezinde sığınmacıların barındırıldığı bloklardan biri idare tarafından, biri sağlık hizmetlerini veren dispanser tarafından ve ikisi ise merkezin güvenliğini sağlayan jandarma tarafından kullanılmıştır. Ayrıca, 1 baş komiser, 2 komiser yardımcısı, 12 polis memuru ve 1 siyasi şube görevlisinden oluşan 17 personel ve 1 araç donanımlı geçici Polis Karakolu bulundurulmuştur.[284]

Merkezde 7 doktor, 1 diş hekimi, 8 hemşire, 9 ebe, 1 sekreter, 2 sağlık memuru, 1 eczane görevlisi, 1 çevre sağlığı teknisyeni, 3 hizmetli ve 3 şoför çalışmıştır. Sağlık hizmetleri için bir adet ambulans bulundurulmuş, günde ortalama 150 hasta poliklinik hizmetlerinden yararlanmıştır. Hastanelere sevk edilen günlük ortalama hasta sayısı ise 10-15 olarak tespit edilmiştir. Toplam 160.000 sağlık taraması yapılmış ve 191.000

[283] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 59.
[284] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 61-66.

sığınmacı aşılanmıştır. Mevcut sığınmacıların % 30'una sağlık taraması ve % 49'na aşı yapılmıştır. 1988'den 20 Ağustos 1991'e kadar toplam ölüm sayısı 414, toplam doğum sayısı ise 1.423 olarak tespit edilmiştir.[285]

Merkezden içme suyu ve konutlara elektrik verilmiştir. Konutların çok az bir bölümünde TV alıcısının, hemen hemen yarısında da buzdolabının olduğu belirlenmiştir. Diyarbakır ilindeki sığınmacıların akşam kampa dönme koşuluyla taşıma, inşaat, onarım işlerinde çalıştıkları görülmüştür. Ayrıca, Merkezde çeşitli meyve sebze ve giyim eşyası satılan bir pazar yeri açılmıştır. Böylece, Yenikent Merkezi, iktisadi faaliyetin de hissedildiği küçük bir yerleşim yeri görünümüne bürünmüştür.[286]

Barınma merkezinde her aile, elinde bulunan erzak dağıtım kartıyla 15 günde bir çay ve şeker başta olmak üzere, kuru yiyecek, deterjan ve sabun alabilmiştir. Kış aylarında reçel, patates, soğan, nohut gibi yiyecekler verilmiştir. Bunların yanı sıra, her aileye haftada 2 kg'a yakın et ve her gün süt ve ekmek dağıtılmış, kış aylarında ise hane başına 1'er ton odun ve kömür verilmiştir.[287]

Ayrıca sığınmacılara kumaş, ayakkabı ve iç çamaşırı yardımları yapılmış; hava sıcaklığının yüksek olduğu yaz aylarında merkezde bulunan buz imal makinasıyla her gün buz dağıtılmıştır. Sığınmacılara yapılan yardımlar Tablo 34'te gösterilmiştir. Buna göre göçmenlerin her türlü temel ihtiyacı karşılanmıştır.

Tablo 34. Diyarbakır-Yenikent Geçici Barınma Merkezi'nde dağıtılan ihtiyaç maddeleri

Cinsi	Miktarı (Aile	Periyodu	Cinsi	Miktarı (Aile	Periyodu
Ekmek	5-10 adet	Günlük	**Peynir**	5 kg	15 günde bir
Et	1.720 kg	Haftada bir	**Mercimek**	10 kg	15 günde bir
Tavuk	1.720 kg	Haftada bir	**Bulgur**	10 kg	15 günde bir
Şeker	27 kg	15 günde bir	**Tuz**	5 kg	15 günde bir
Çay	2 kg	15 günde bir	**Makarna**	20 kg	15 günde bir
Yağ	17 kg	15 günde bir	**Deterjan**	4 paket	15 günde bir
Pirinç	27 kg	15 günde bir	**Sabun**	5 kg	15 günde bir
Nohut	10 kg	Kış aylarında	**Soğan**	30 kg	Kış aylarında
Reçel	3 kg	Kış aylarında	**Süt**	2 kg	Süt bebeklerine günlük
Patates	30 kg	Kış aylarında			

Kaynak: M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 66.

1990-1991 eğitim-öğretim yılında Yenikent Geçici Barınma Merkezi'nde

[285] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 61-62.
[286] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 64.
[287] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 66.

bulunan sığınmacılara, kendi istekleri doğrultusunda, 12 derslikli bir okulda Türkçe eğitim hizmeti verilmiştir. 1 müdür ve 3 müdür yardımcısı olmak üzere toplam 36 öğretmen, sabah, öğle ve akşam olmak üzere 3 seansta ders vermişlerdir. 671'i kız olmak üzere, toplam 1.876 öğrenci eğitim ve öğretim görmüştür.

Barınma merkezlerinden biri de Mardin-Kızıltepe'dir. Burada kurulan 2.039 çadırda, 20 Ağustos 1991 tarihi itibariyle, 11.108 sığınmacı kalmıştır. Her çadırda ortalama 5'er kişilik bir aile barınmıştır. Sığınmacılara hizmet için bu merkezde 1 sağlık ocağı, 1 idare binası, 1 ekmek dağıtım merkezi, 1 cami ve 1 ambar yer almıştır. Çadırların hemen hepsinde vantilatör, % 80'inde TV, az bir bölümünde ise buzdolabı bulundurulmuştur. Her aile, kaldığı çadırın üç tarafını kerpiç duvarla örterek kışın soğuk havadan korunma yoluna gitmişlerdir. Yine her aile kerpiçten yapılmış ufak odaları banyo olarak kullanmıştır. Ayrıca, aileler çadırlar önünde kendi ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde sebze ve ayçiçeği ekerek günlük yaşantılarını idame etmeye çalışmışlardır.[288]

Sığınmacılar için oluşturulan barınma merkezlerinden biri de Muş-Yenikent'te yer almaktadır. Yenikent merkezi 160 dönümlük arazi üzerine kurulmuştur. Karasu ve Murat nehirlerinin arasında yer alan bu merkez, 1970'li yıllarda İmar ve İskân Bakanlığı köy-kent projesi doğrultusunda yapılmıştır. Boş olan bu konutlar oturulabilir hale getirilerek, 25 Ekim 1988'de 8.266 kişilik ilk sığınmacı grubu yerleştirilmiştir. Sığınma kampından 30 Temmuz 1991 tarihine kadar 4.052 kişinin kendi isteğiyle Irak'a gittiği saptanmıştır. Bu merkezde, 25 Ekim 1988-20 Ağustos 1991 tarihleri arasında 706 doğum ve 238 ölüm olayı gerçekleşmiştir.[289]

Muş-Yenikent'teki sığınma merkezinde, her blok ikişer evden ibaret olmak üzere, toplam 215 blok bulunmaktadır. Ayrıca 1 cami, 1 kahvehane ve çeşitli işlerde kullanılmak üzere 30 odalı baraka mevcuttur. Bu barakalar büyük ölçüde kullanılmaz durumdadır. Sığınmacıların neden olduğu tahribat yüzünden her kış barakalar yeniden onarılmak zorunda kalmıştır. Merkezde 1 idare binası, 1 polis karakolu, 1 jandarma karakolu ve Sağlık Ocağı hizmet vermiştir. İdare merkezi; 1 mülki idare amiri, 1 kamp müdürü ve 28 personelden oluşmuştur. Hizmetlerin yürütülebilmesi için 3 otomobil, 1 minibüs ve 1 traktör bulundurulmuştur. Polis karakolunda biri amir olmak üzere 13, jandarma karakolunda ise biri astsubay olmak üzere 33 personel görev yapmıştır.

---

[288] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 66-67.
[289] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 69-70.

Sığınma merkezindeki sağlık ocağında 2 pratisyen doktor, 1 ebe ve 2 sağlık memuru hizmet vermiştir. Ayrıca 1 ambulans ve 3 şoför de görev almıştır. Günlük ortalama poliklinik sayısı 50 kişi, sevk edilen hasta sayısı da ortalama 4-5 kişi dolayındadır.[290]

Merkezden her gün ortalama olarak 300 kişi gündelikçi olarak, tarla, bağ vb. işlerde çalışmıştır. Nisan-Ekim ayları boyunca, bu sayı maksimum 600'e çıkmıştır. Ayrıca sığınmacıların çeşitli sebze ve meyve sattıkları tezgâhlar Yenikent merkezinde de görülmüştür.

Sığınma kampına her ay kuru yiyecek dağıtımı yapılmıştır. Giyecek dağıtımı ise yılda bir kez yapılmıştır. Ekmek günlük olarak, et ise ayda iki kez verilmiştir. Ayrıca, hane başına yıllık 1.5 ton odun ve 3-5 ton kömür dağıtımı yapılmıştır. Bunlara ilaveten, Kızılay tarafından ev eşyası ve giyecek malzemeleri başta olmak üzere, çeşitli ihtiyaç maddeleri de verilmiştir.[291]

14 Nisan 1991 tarihinden itibaren Silopi Hac Konaklama Tesisleri sığınmacılara açılmıştır. Çalışmalara yardımcı olmak üzere ilçe merkezi ve çevre köylerden 138 işçi getirtilmiş ve kısa sürede tesiste 22 bin sığınmacının barınmasına imkân sağlayan 3946 çadır kurulmuştur. 20.500 sığınmacının kaldığı kampta, 15.077 kişi kendi istekleri ile Temmuz 1991 yılı sonuna kadar Zaho'ya dönüş yapmışlardır. Avrupa'ya gitmek için ise 369 kişinin başvurmuş, ancak sadece 71 kişi gidebilmiştir. Bu arada, 150 civarında sığınmacıya Türkiye'de geçici ikamet imkânı tanınmıştır. 6 aylık geçici ikamet izni isteyenlerin, yanlarında kalacakları kişinin, bütün ihtiyaç ve masraflarını karşılayacağını taahhüt etmesi şartı koşulmuştur. Bu taahhüt, 7 yaşından büyükler için, kişi başına 3.000.000 TL'nin bankaya yatırılması şeklinde gerçekleşmiştir.

Kampta 54 Kızılay personeli ve 113 Sağlık Bakanlığı personeli hizmet vermiştir. 6 kişiden oluşan Kamp Müdürlüğü 22 Nisan'da, Başbakanlık Basın Bürosu ise 26 Nisan'da çalışmalarına başlamışlardır. Başbakanlık Basın Bürosu için gerekli malzeme ve görevlilerin her türlü ihtiyacı Kamp Müdürlüğü tarafından karşılanmıştır. Bunun dışında uluslararası kuruluş olarak BMMYK ile IOM kendilerine ayrılan bürolarda çalışmalara yardımcı olmuşlardır. 17 Nisan 1991 tarihinde kamptaki görevli personel sayısı 632 iken, sığınmacı sayısının azalması sonucunda Ağustos ayında 212'ye inmiştir.[292]

Diğer taraftan, Silopi kampındaki sığınmacıların çoğunluğu (% 53,8)

[290] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 70.
[291] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 72.
[292] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 78-79.

Hıristiyan'dır. Hıristiyanlar, Keldani, Nesturî ve Süryani gibi etnik kökenlilerden oluşmuştur.[293] Silopi kampındaki sığınmacıların etnik kökenleri Tablo 35'de verildiği gibidir.

Tablo 35. Silopi kampındaki Iraklı sığınmacıların etnik kökenleri

Etnik Köken	Sayı	Etnik Köken	Sayı
Keldani, Asurî, Süryani vb.	2.838	**Kürt**	2.272
Türk	127	**Arap**	37
Toplam	5.274		

Kaynak: M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 77.

Sığınmacılara 15 günde bir yapılan kuru gıda dağıtımında, Diyarbakır-Yenikent Geçici Barınma Merkezinde uygulanan sistem esas alınmıştır. Dağıtım 4 ve 8 kişilik ailelere göre ayarlanmıştır.[294]

Dağıtılan gıda maddesi toplamı, her seferinde genel olarak 16 ile 18 kalemden oluşmuş ve ortalama 130 kilogramı bulmuştur. Ayrıca, sebze konserveleri, komposto, marmelat, konserve, et, kibrit ve sigara ile pet su dağıtımı yapılmıştır. Bazı konserve çeşitleri, uluslararası kuruluşlardan sağlanmıştır. Günlük olarak 7.000 ekmek dağıtımı yapılmıştır. Kızılay her gün 1 öğün sıcak yemek vermiştir. 22 Nisan tarihinde kamp müdürlüğünce sağlanan 4.000 adet piknik tüpü her çadıra 1'er adet olmak üzere dağıtılmış, boşalan tüpler 3 günde bir değiştirilmiştir. Mevsimine göre yaş meyve ve sebze dağıtımı da yapılmıştır.

Sağlık hizmetleri, dâhiliye, çocuk, kadın-doğum, intaniye, diş hekimliği dallarında olmak üzere toplam 63 sağlık personeli tarafından verilmiştir. Kamptaki 9 seyyar hastane çadırında 130 yatak bulundurulmuş, bu kapasite gerektiğinde 200'e kadar çıkarılmıştır. 20 Ağustos 1991 tarihi itibariyle 68 ölüm, 35 doğum olmuştur.

Türkiye'ye gelen sığınmacıların barınmaları için hazırlanan merkezlerinden bir diğeri de Sivas-Kangal Geçici Toplanma Merkezi'dir. Bu merkez, Türkiye Kömür İşletmelerine ait binalarda 27 Şubat 1991 tarihinden itibaren hizmet vermeye başlamış ve 19 Nisan 1991 tarihine kadar çeşitli illerden 81'i asker ve 1.734'ü sivil olmak üzere, toplam 1.815 kişi yerleştirilmiştir. Sivil sığınmacılardan 1.465 bekâr kişi kapalı alanlarda, geriye kalan 350 evli kişi de 70 adet çadırda barındırılmıştır. Daha sonra, sivil sığınmacılardan 80'i Kayseri-Kuşçu Geçici Toplanma Merkezine sevk edilmiştir.

[293] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 77.
[294] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 79.

Kangal Geçici Toplanma Merkezinde bulunan 1.654 sivil sığınmacının 1.159'una serbest ikamet izni verilmiş ve çoğunluğu başta Ankara ve İstanbul olmak üzere çeşitli illere gönderilmiştir. İkamet izni ise şu şartları taşıyanlara verilmiştir;

a) Türkiye'de geçimlerini temin edecek yeterli maddi imkânlara sahip ve Türk Medeni Kanunu'na göre 1. ve 2. derecede akraba olanlar.

b) Türkiye'de yakın akrabası olmadığı halde geçimlerini temin edecek maddi imkânı olduğunu ispat edenler.

c) Yurt dışından temin edecekleri maddi imkânlarla Türkiye'de geçimlerini sağlayabilecek durumda olduklarını ispat edenler.

Daha sonraki süreçte, Kangal Kampında kalanlardan 298 kişi Irak'a dönmüş, 17 kişi Avrupa'ya gitmiş ve 60 kişi kamptan izinsiz ayrılmıştır. 16 Ağustos 1991 tarihinde de Kayseri Güneşli Toplanma Merkezinde kalan 1.142 kişi Sivas'a nakledilmiştir. Böylece, 20 Ağustos 1991 tarihi itibariyle, Sivas-Kangal Yerleşim Merkezinde 577'si sivil erkek, 293'ü kadın, 385'i çocuk ve 7'si asker olmak üzere, toplam 1.262 kişi yer almıştır.

Sivas-Kangal Toplama Merkezinde, misafirhane, eğitim salonu, atölye, garaj, tamirhane, ambar ve idari binalardan oluşan toplam 3500 m^2'lik 750 kişiyi barındıracak kapalı bir alan ile aile halindeki sığınmacıların barınması için değişik büyüklükte 52 oda mevcuttu. Amirlik olarak oluşturulan tesislerin hemen yanı başında çadır kent alanı bulunmaktaydı. Güvenlik bürosunda 1 Baş komiser, 2 komiser yardımcısı, 30 polis; sorgulama bürosunda 1 komiser yardımcısı ve 3 polis dönüşümlü olarak çalışmışlardır. Sağlık ve Sosyal Hizmetler bürosunda 2 pratisyen doktor ve 4 hemşire hizmet vermiştir.

Sığınmacıların barındırıldıkları bir diğer merkez de Tatvan Mülteci Misafirhanesidir. Bu misafirhanede 14 Ocak 1991 tarihinde 1.143 sığınmacı barındırılmıştır. Daha sonra bunların bir kısmının diğer kamplara gönderilmesi ve bir kısmının da Irak'a geri dönmesi sonucunda, 20 Ağustos 1991 tarihi itibariyle, bu sayı 16 kişiye düşmüştür.[295]

Diğer yandan, Kayseri'ye 30 km uzaklıktaki bir ortaokul binası da sığınmacıların barındırılması için kullanılmıştır. 3 katlı olan binaya 52 aile yerleştirilmiş olup, toplam 243 kişi kalmıştır. Kalanların 9'u askerdir. Bunlardan 131'i Türk, 17'si Arap, 95'i Kürt'tür. Binada 15 personel hizmet vermektedir. Sağlık Ocağında 2 pratisyen doktor ve 1 hemşire bulunmaktadır. Kızılay günde 3 öğün yemek

[295] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 81-84.

dağıtmıştır.[296]

Netice itibariyle, 1988,1990 ve 1991 yıllarında Türkiye'ye toplam 519.031 Iraklı sığınmacı gelmiş olup, 29 Ekim 1991 tarihi itibariyle bunlardan 25.675'i Türkiye'de kalmıştır. Bu sığınmacı akını Türkiye'ye maddi ve manevi olarak büyük külfet getirmiştir.

3.8. Amerikan Hegemonyasında Irak (1991-2003)

Körfez Savaşı ile başlayan ve ABD işgaliyle devam eden süreç, Irak topraklarını güvensiz kılmış ve bu durum binlerce insanın ülkeyi terk etmesine yol açmıştır.[297] BM Güvenlik Konseyi, 6 Ağustos 1990'da aldığı 661 sayılı kararla, saldırgan Irak'la her türlü ticareti yasaklayınca, yıllarca sürecek ve Irak halkını daha da perişan edecek ticari ve ekonomik ambargo dönemi de başlamıştır.[298] Irak hükümeti bu uluslararası ambargo karşısında halkı besleyebilmek amacıyla gıda maddelerini karneye bağlamıştır.[299]

Ancak, bu ambargo Irak yönetiminin politikalarında bir değişikliğe yol açmadığı için, BMGK Irak'a karşı kuvvet kullanımını düzenleyen 678 nolu kararı almıştır. Bu karara göre; "*BM'nin tüm çabalarına rağmen üzerine düşeni yerine getirmeyen Irak'ın eylemlerine karşı barış ve güvenliğin yeniden sağlanması için BM gerekeni yapacaktır. Bu nedenle 15 Ocak 1991'e kadar Irak'ın Kuveyt'ten çekilmemesi durumunda üye devletlerce Kuveyt hükümeti ile işbirliği yapılarak barış ve güvenliğin sağlanması ve 660 ve ona bağlı kararlardaki koşulların yerine getirilmesi için tüm gerekli araçların kullanılması yetkisinin verildiği*" açıklanmıştır. 1991'in Ocak ayında uluslararası gücün, Saddam Hüseyin'i ve kuvvetlerini Kuveyt'ten çıkarmak için güç kullanacakları kesinleşmiş, 12 Ocakta Washington'da ABD Senatosu savaş kararını onaylamış ve 16 Ocak 1991'de savaş başlamıştır. 678 sayılı Güvenlik Konseyi kararı uyarınca 17 Ocakta başlayan hava saldırıları 24 Şubatta kara harekâtına dönüşmüştür. Irak'ın 27 Şubatta çekilmeye başlaması ile Körfez Savaşı sona ermiştir.[300]

Savaş sırasında 46 tümeni etkisiz hale getirilmiş olan Irak, 85-100.000 arasında ölü ve 175.000 esir vermiştir. Koalisyon güçleri ise sadece 148 asker kaybetmişlerdir. 205.500 civarında Iraklı sivil de Körfez Savaşı ve savaş sonrası kargaşa sonucu ölmüştür. Bu ölümlerin 35.000'i savaş sonrası sivil çatışmalarında, 111.000'i altyapının

---

[296] M. Kaynak-R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 85, 87.
[297] E. Tok, *a.g.t.,* s. 88.
[298] B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 199; A. Arnove, *a.g.e.*, s. 191.
[299] A. Arnove, *a.g.e.*, s. 191.
[300] M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 62-63.

imha edilmesi gibi savaşın yan etkileri sonucu gerçekleşmiştir. Irak halkına en büyük darbeyi ise savaştan önce caydırıcı olması maksadıyla uygulamaya konan ve savaştan sonra da yıllarca devam eden yaptırımlar vurmuştur. Saddam'ın varlığı bahane edilerek sürdürülen yaptırımlar aslında savunmasız Irak halkını hedef almış, Iraklıların en temel haklarından bile faydalanmalarına engel oluşturmuştur.[301]

Saddam Hüseyin'in ordularının bölgesel ve dış devletler koalisyonu tarafından mağlup edilmesi, İran ve Irak arasındaki sekiz yıllık savaşla kıyaslandığında çok çabuk ve kolay olmuştur. Ancak ABD ve müttefikleri Irak güçlerini Kuveyt'ten çıkarmakla yetinmişler, yani Saddam Hüseyin ile rejimini iktidarda bırakmışlardır.[302] Tabi bu kendi çıkarlarına daha uygun görüldüğü için yapılmıştır.

3.8.1. Çekiç Güç ve Körfez Savaşlarından Sonraki Durum

Kürtler ile Irak kuvvetleri arasında 1991 yılı Mart ayı içerisinde şiddetli çatışmalar çıkmış, bu esnada Irak kuvvetlerinin saldırısından kaçan 250.000 kişi Türkiye'ye sığınmıştı. Bu sayı daha sonra 460.000'e ulaşmıştır. Bu durum karşısında, Irak'ta Kürtlerin yaşadığı bölgede bir güvenlik kuşağı ile "Çekiç Güç" adı verilen 20.000 kişilik özel bir kuvvet oluşturulmuştur. Huzur Harekâtı adı verilen operasyon neticesinde Kuzey Irak'ta konuşlandırılan bu kuvvet, Temmuz 1991'de Kuzey Irak'tan çekilerek Türkiye'de konuşlanmış, Huzur Harekâtı'nın ikinci kısmı da bu tarihten itibaren başlamıştır.[303]

Saddam Hüseyin'in ordusu karşısında mağlup olup, ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalan Kürtler, evlerini terk ederek Türkiye ve İran sınırına doğru kaçmıştır. Hedefleri, emin bölge olarak gördükleri Türkiye ve İran topraklarına geçmek ve oradaki akrabalarının yanına sığınarak yerleşmekti. Yaklaşık 2 milyona yakın Kürt'ün yarısı Türkiye'ye akın etti. Böylesi büyük bir nüfusun Türkiye'ye getireceği sosyal, ekonomik, sağlık ve benzeri yükler bir yana, siyasi sorunlar yaratma ihtimali vardı. Iraklı Kürtlerin Türkiyeli Kürtlerle birleşmesi sonucunda siyasi sınırlar kaybolacak, Kuzey Iraklı Kürtlerin problemleri Türkiye'ye taşınacak ve büyük göçmen krizi Türkiye'nin siyasi otoritesine meydan okuyabilecekti.[304]

---

[301] M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 63-65.
[302] Bernand Lewis, *Ortadoğu*, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul 1999, s. 289.
[303] Celalettin Yavuz, "Kuzey Irak'ın Geleceği ve Bölge Jeopolitiğine Etkileri", *Türk Yurdu*, C. XXVI, S. 228, Ağustos 2006, s. 49.
[304] Ramazan Gözen, *Amerikan Kıskacında Dış Politika, Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası,* Ankara 2000, s. 332.

Türkiye, sınırındaki mülteci yığınların yarattığı trajik durumun ekonomik, sosyal, siyasi ve askeri bakımdan kendisine olumsuz yansıyacağından endişe ediyordu. Mülteci krizinin yarattığı istikrarsızlığın büyümesinin, Türkiye'nin iç düzenini ve Irak'la olan sınırını tartışmaya açma ihtimalinden endişe ediyordu. Zira Türkiye, birkaç yıl önce (1988'de) yine Irak silahlı kuvvetlerinin Halepçe'de yaptığı katliam sonucunda gelişen benzeri bir göçmen krizinin acı sonuçlarını görmüştü. Benzeri potansiyel bir tehlikeyi gören Özal, ABD ve diğer Körfez Koalisyonu ülkelerinden Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu mülteci krizinin çözülmesi için Türkiye'ye yardım edilmesini istemiştir. Bu çerçevede, mültecilerin Irak'a geri dönmesini sağlayacak bir proje, yani Kuzey Irak'ta "güvenli bölgeler" oluşturulmasını teklif etmiştir. Batılı ülkeler başlangıçta Özal'ın teklifine sıcak bakmamış, önerilen teklifin yerine, Türkiye'nin mültecilere kapılarını açmasını ve içeriye yerleştirmesi için Türk yöneticiler üzerinde baskı uygulamışlardır. Türkiye bu istekleri reddedince, Batılılar tarafından eleştirilmiştir. Devletlerarası düzeyde bu şekilde diplomatik atışmalar devam ederken, dağlarda mahsur kalan mültecilerin içler acısı durumları televizyonlara yansıyınca, Batı kamuoyunun devlet yöneticileri üzerindeki baskıları artmıştır. Bunun üzerine bazı devletler, sivil toplumlar ve insani yardım kuruluşları gıda ve benzeri yardımlar gönderdiler.

Fakat bu yardımlar, soruna ancak geçici bir çözüm sağlayabilirdi. Özellikle Türkiye açısından bu tür yardımlar yeterli bir çözüm değildi. Türkiye'nin de isteği üzerine, BM Güvenlik Konseyi'nin geriye dönen mülteciler için Kuzey Irak'ta yerleşim alanlarının kurulması kararı çerçevesinde, BMMYK bölgede kamplar kurmuş ve sınırdaki mültecileri bu kamplara yerleştirmiştir. Hem Türkiye hem de ABD, sorunun çözümü için bu kadarının yeterli olmadığını düşünerek, insani yardımların yanında, Kuzey Irak'ta kurulan kamplardaki mültecilerin Irak'ın saldırılarından korunması için Kuzey Irak'a çokuluslu bir askeri gücün yerleştirilmesine karar vermiştir.[305]

Bunun ardından, bu operasyonun uzun süre devam etmesi ve Kuzey Irak halkının Irak saldırılarından sürekli korunması amacıyla "Kalkık Horoz" ya da popüler tabiriyle "Çekiç Güç" olarak bilinen uluslararası bir hava gücü kurulmuş ve bu güç daha sonra yine Özal'ın isteğiyle İncirlik hava üssüne yerleştirilmiştir. 36. paralelin kuzeyindeki Kuzey Irak bölgesini sürekli olarak kontrol edebilmesi için, Çekiç Güç'ün hava kuvvetleri Türkiye'ye, yardımcı kuvvetleri Zaho'ya yerleşmiştir. ABD, İngiltere

[305] R. Gözen, *a.g.e.*, s. 350-351.

ve Fransa'nın da katılımı ve Türkiye'nin desteğiyle oluşturulan Çekiç Güç'ün koruma altına aldığı Kuzey Irak "uçuşa yasak bölge" ilan edilmiş ve Irak'ın bu bölgedeki askeri faaliyetleri yasaklanmıştır.[306]

Çekiç Güç'ün kurulma amacı, 1991'de patlak veren mülteci krizinin tekrar yaşanmasını önlemek amacıyla caydırıcı bir güç olarak bölgeyi denetlemektir. Irak'ı Kürtlere tekrar saldırmaktan caydırmak ve bu ülkenin silahlı eylemlerini sınırlamaktır. Fakat Çekiç Güç, resmen ilan edilen amacını aşan pek çok sorunlar yaratmıştır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, Çekiç Güç sadece Kürtleri korumakla kalmamış, aynı zamanda hem Irak devletinin hem de Türkiye'nin davranışlarını baskı altına almıştır. Kürtleri korumaya çalışırken, bu Kürtlerin Bağdat otoritesinden giderek uzaklaşmasına ve hatta siyasi olarak kopma noktasına gelmesine sebep olmuştur.[307]

Diğer yandan, Çekiç Güç'ün Türkiye aleyhinde bir takım faaliyetlerde bulunduğu da zaman zaman dillendirilmiştir. Nitekim "Çekiç Güç" tarafından desteklendiği iddia edilen Kuzey Irak Kürtleri ile ABD arasında 1998 yılında, "Washington Süreci" adı altında yakınlaşma başlamıştır. Bu sürecin amacı, KYB ve KDP'nin ortak bir yönetim yapısı oluşturmalarını sağlamaya çalışmaktı. Bu çalışmaların bağımsız bir Kürt devleti kurulmasına ilişkin olup olmadığı konusunda Türkiye'nin ciddi kaygıları vardı. ABD ise Türkiye'nin bu kaygılarını tamamen giderebilecek şekilde bilgilendirememiştir.[308] Bu konuda Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 1995'de Çekiç Güç hakkında: "*Bizim müsaade ettiğimiz şemsiye altından yılanlar çıktı.*"[309] şeklindeki ifadesi dikkat çekicidir.

"Çekiç Güç"ün adı 1996 Aralık ayında "Keşif Güç" olarak değiştirilerek yine altı aylık sürelerle görev süresi uzatılmaya devam etmiştir. Ancak sadece hava gücünden ibaret kalan Keşif Güç'ün görevi Irak yönetiminin 36. paralelinin kuzeyinde oluşturulan uçuşa yasak bölgedeki faaliyetlerini denetleme ile sınırlanmıştı. Keşif Gücün fonksiyonu ve görevi Irak'a yönelik 20 Mart 2003'te başlatılan Amerikan işgaliyle beraber sona ermiştir.[310]

---

[306] R. Gözen, *a.g.e.*, s. 333.
[307] R. Gözen, *a.g.e.*, s. 360.
[308] C. Yavuz, a.g.m., s. 49.
[309] Volkan Pamukçu, "Kuzey Irak ve Türkiye'nin Güvenlik Politikası", *Kardaşlık*, Y. 5, S. 17, Ocak-Mart 2003, s. 22.
[310] Tayyar Arı, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu ve Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları (Kuruluştan Günümüze)", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, (Ed.: Mustafa Bıyıklı), C. 2, İstanbul 2008, s. 370.

3.8.1.1. Huzur Operasyonu'nun Türkiye Açısından Sonuçları

Türkiye'nin huzur operasyonunu desteklemesinin nedenleri, uluslararası insani yardımları harekete geçirmek, Türkiye sınırında büyük külfet oluşturacak olan sığınmacıların tekrar kendi ülkelerine dönmelerini sağlamak ve Irak'ı, Kürtleri bir kez *daha Türkiye'den sığınma istemek zorunda bırakacak, herhangi bir davranıştan caydırmaktı. Daha çok "Çekiç Güç" olarak bilinen Huzur Operasyonunun, Türkiye açısından bazı hedefleri vardı. Öncelikle, Irak yetkililerini Türkiye'yi tehdit edecek bir sığınmacı krizi yaratmaktan alıkoyacak tedbirleri almak. İkinci olarak, Kürt devleti fikrinin gerçeğe dönüşmemesi için tedbirler almak. Nihayet, Kuzey Irak'a sınır olan yerlerde Kürt milliyetçiliğinin yükselişi ve ayrılıkçı terörün önlenebilmesi için tedbir almaktı.*

Türkiye, Çekiç Güç'ün ülkesinde konuşlanmasına izin vermekle, yeni bir sığınmacı akınının önüne geçse de, ilk aşamada Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin oluşumuna doğru gidilmesine engel olamadığı gibi Türk kamuoyunda bir tepki oluşmasına da yol açmıştır. Bu tepkilerin çeşitli sebepleri vardır. Çekiç Güç, Türkiye'de konuşlandıktan sonra Kuzey Irak'ta bir otorite boşluğu meydana gelmiştir. PKK'nın faaliyetleri daha da artmış, Kuzey Irak bölgesi Bağdat'ın mutlak kontrolünden çıkmıştır. Ayrıca, Türkiye'deki Kürt kimliğinin siyasi bir nitelik kazanmasını hızlandırmıştır.[311]

PKK militanlarının sınırı aşan hareketlerinin yanı sıra, Irak güçlerinden kaçan Kürt sivillerin göçleri de Türkiye için ciddi riskler doğurmuştur. Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'taki Kürtler ayaklandıklarında, Saddam'ın cevabı çok kanlı olmuştur. Halepçe Katliamı'nı unutmayan halk, hayatını kurtarmak için kuzeye, Türkiye sınırına kaçmaya başlamıştır. Ama bu göç, Türkiye'nin güvenliği açısından bazı sakıncalar doğurmuştur. Yaklaşık 200.000 insan dağlarda Türkiye'ye girmek için birikmiştir. Böylesine kalabalık sayıdaki insan hareketliliğinden doğan tehlikeyi azaltmak için Türkiye'nin isteğiyle "Huzur Operasyonu" başlatılmıştır. Bu operasyon ile 36. paralelin kuzeyinde, 160 mil uzunluğunda ve 50 mil genişliğinde bir güvenlik alanı oluşturulmuştur.[312]

Güvenli bölgede bir müddet toparlanan Kürt birlikleri, tekrar kuzey Irak'ın sahipliğine soyunmuşlardır. 1993'te KDP-KYB düşmanlığı yeniden başlamış ve PKK

---

[311] T. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 245-255.
[312] Mesut Özcan, *Sorunlu Miras Irak,* İstanbul 2003, s. 118.

gerillalarının bölgeye girişiyle daha da karmaşık bir hal almıştır. Bu gelişmeler karşısında, Türk güçleri PKK üslerine karşı Kuzey Irak'a saldırılar başlatmış ve Türk hükümeti Irak'la olan sınırı boyunca bir güvenlik bölgesi kurmayı planlamıştır.[313]

Bu gelişmeler PKK ile diğer grupların arasını açmış ve KDP, KYB, KSP, IKP, KDHP ve IKSP tarafından 1988'de kurulan Kürdistanî Cephe 7 Ekim 1991'de PKK'ya karşı silahlı mücadele başlatma kararını açıklamıştır. PKK, 5 Temmuz 1992'de KDP'ye bir kesin uyarı vererek KDP peşmergelerinin işgal etmiş oldukları Derkar Köyü'nden çıkmalarını istemiş, KDP de bunun üzerine PKK'nın şehirlerindeki merkezlerine saldırmıştır. Bu olaylar üzerine KDP ve KYB, PKK'ya karşı ortak mücadele etme kararını almıştır. Saldırılar sonucunda imha olma tehlikesini fark eden PKK, Kürdistanî Cephe'ye başvurarak ateşkes istemiş ve anlaşma yapılmıştır.[314]

Irak'ın 36. paralelin kuzeyinde otoritesini kaybedişi, Kürt Federe Devleti ile sonuçlanan bir siyasal sürece yol açmıştır. Bu oluşum sadece Türkiye'nin iç politikasını etkilemekle kalmadı, aynı zamanda Türk dış politikası açısından da yeni sorunlar doğurmuştur. Bu sorunlardan en önemlisi Kürt sorunu olmuştur.

Körfez Krizi sonucunda oluşturulan Çekiç Güç sayesinde, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti fiilen gerçekleşmiştir. Zira Çekiç Güç'ün yarattığı güvenli ortamda seçimler yapılmış, parlamento kurulmuş, hükümet oluşturulmuş, Kürt ordusunun kuruluşu ilan edilmiş ve son olarak da 1992'de "Kürt Federe Devleti"nin kurulduğu açıklanmıştır.[315]

Kuzey Irak'ta özerk bir devletin kurulmasından sonra, Talabani ve Barzani peşmerge kuvvetlerini birleştirme kararı alıp, 50.000 kişilik bir ordu kurulacağını açıklamışlardır. Daha sonra 4 Ekim 1992 tarihinde Kürt Parlamentosu "Kürdistan Federe Kürt Devleti"nin kurulduğunu ilan etmiştir. 6 Ekimde Barzani bir açıklama yaparak, bu kararın bağımsızlık ilanı olmayıp, Kürtlerin "*kendi kaderlerini tayin hakkının birleşik, demokratik ve bağımsız bir Irak içinde korunması amacıyla federal sistemin benimsenmesi*" olduğunu ifade etmiştir.[316] Bu yaşananlar Türkiye'yi de yakından etkilemiştir.

3.8.1.2. Huzur Operasyonu'ndan Sonra Yaşanan Göçler

Bağdat'a yapılan hava taarruzları ve çölde icra edilen kara taarruzları, 1991

[313] S. Castles-M. J. Miller, *a.g.e.*, s. 194-195.
[314] K. A. Akseli, *a.g.t.*, s. 57-58.
[315] M. Demirel, *a.g.t.*, s. 116-117.
[316] T. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 277.

Körfez Savaşı'nın Amerikan zaferi ile sonuçlanmasını sağlamıştır. Bu zafer, sadece ABD'nin teknolojik üstünlüğü ile değil, iyi eğitilmiş ordusu sayesinde kazanılmıştır. Hâlbuki Irak ordusu hem iyi bir eğitime hem de savaşın güç ve zorluklarına dayanmak üzere hazırlanmamıştı. Ancak bütün bunlara rağmen savaşın kısa bir süre sonra yapılan tarihi değerlendirmesi bu savaşın "zaferi olmayan bir galibiyet" olduğunu göstermiştir. Savaş sona erdikten sonra Saddam Hüseyin rejimi iktidarda kalmaya devam etmiştir.[317]

Irak'ın büyük kesimini kapsayan 1991 Mart ayaklanması sırasında "gelen Araplar" ya da "yerleşimciler" in büyük çoğunluğu şehirlerden kaçmıştır. Bu gruplar ancak Cumhuriyet Muhafızları ve silahlı İranlı Halkın Mücahitleri (Irak rejimi için çalışan) şehri rastgele füze ve top atışına tutarak ele geçirdikleri zaman geri dönebilmiştir.[318] 1993 Aralık ayında, Kerkük bölgesinden zorla yapılan sürgünler, yüzlerce aileyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu ailelerin büyük bir çoğunluğu Kuzey Irak'taki Kürt idaresi altında bulunan bölgeye sürülmüşlerdir. Güneydeki bataklıklar bölgesinde ise, kadınlar ve çocuklar, hükümet kuvvetlerinin saldırılarına maruz kalmıştır.[319]

Irak ordusunda görevli yüksek rütbeli üç Türk, 27 Kasım 1993 tarihinde, tutuklanmış ve akıbetleri öğrenilememiştir. 6 Aralık 1993'te ise IMTP üyesi oldukları gerekçesiyle, Kerkük'te üç Türk tutuklanmıştır.[320]

1996 yılının ikinci yarısında Kerkük'ün yeni valisi Ali Hasan el-Mecid bölgedeki Kürtleri ve Türkleri kendilerini Arap olarak kaydettirmeleri için zorlamıştır. Eğer bunu yapmazlarsa Güney Irak'a sürülecekleri tehdidinde bulunmuştur. 1997 Nüfus sayımı öncesi güvenlik güçleri, Arapların dışındaki bütün milletlere "*Ulusal Kimlik Değiştirme*" diye adlandırılan formlar dağıtmıştır. Forma düşülen bir notta kendilerini Arap olarak kaydettirmeleri istenmiş, daha önceden yanlışlıkla Türk olarak yazdıklarını ise not düşerek eklemelerini talep etmişlerdir. Bunu kabul etmemek bölgeden sürülmekle eş anlamlıydı.[321]

Petrol zengini Kerkük ve Hanekin kentlerinin demografik yapılarını değiştirmek amacı ile Türk ve Kürt ailelere zorunlu göç uygulanarak bölgeden uzaklaştırılmışlardır. Ekonomik ve stratejik önemi olan Kerkük'te uygulanan kaba kuvvete dayalı yöntem, eskilere dayanmakla beraber, bu yöndeki uygulamaların dozu ve hacmi 1997'de

[317] Ali Erdinç, *Irak Savaşı*, Ankara 2004, s. 7.
[318] N. Talabani, *a.g.e.*, s. 79.
[319] M. V. Stoel, *Violation of...*, s. 9.
[320] K. A. Akseli, *a.g.t.*, s. 34.
[321] N. Talabani, *a.g.e.*, s. 52.

artmıştır.

Nitekim 1997 yılında uygulanan genel politika, tahliye ve uzaklaştırmalar olmuştur. Uzaklaştırılanlara genellikle bir hafta gibi bir süre tanınmış, bu süreye riayet etmeyenler tutuklanmıştır. Göçler güneye doğru yönlendirilmiş ve bu illeri tercih edenlerin ev eşyalarını yanlarında götürmelerine izin verilmiştir. Evlerinin yağmalanması veya kolluk kuvvetleri tarafından tahrip edilmesi tehlikesine karşın, göçmenler genellikle yakınları, arkadaşları veya soydaşlarının bulunduğu Süleymaniye gibi Kuzey illerini tercih etmişlerdir.

Irak yönetimi 1995 yılından itibaren mülkiyeti Türklere ait tarım arazilerini istimlak etmiştir. Mülk sahiplerine ise sadece bir yılın ürün bedeli kadar sembolik bir bedel ödenmiştir. El konulan tarım arazileri özellikle Altunköprü ve Tuzhurmatu arasındaki verimli tarım arazilerini kapsamaktadır. Arazilerin büyük bölümü, Saddam ailesi mensupları ile yönetime yakın kimselere tahsis edilmiştir. Mülkiyeti Türk çiftçilere ait Türkalan bölgesindeki arazilerin tamamına el konulmuş, halk yerinden edilmiş ve Tikrit yakınlarındaki kampa sevk edilmiştir. Bu bağlamda, 13 Mayıs 1997'de 1.300 Türk ve Kürt aile Kerkük'teki evlerinden uzaklaştırılmıştır. 27 aileden oluşan ilk grup 20 Mayıs 1997 günü Süleymaniye yakınlarındaki Çemçamal'a sığınmıştır. Bunların gayrimenkullerine ait belgelere ve gıda dağıtım karnelerine el konulmuştur. Ayrıca, 400 aileye de Güneye veya Kuzeye gitmeleri için tebligat yapılmıştır. Güvenlik Kuvvetleri, arama yapmak gerekçesi ile Kerkük'te evlere baskınlar düzenlemiştir. Bu baskınlar sistemli ve yaygın olarak yapıldığı gibi, bazen de gecenin geç saatlerine denk getirilmiştir. Böylece, ailelere baskı yapıp göç etmeleri sağlanmıştır.

Diğer taraftan, Nisan 1997 tarihinde Türk ve Kürtlerden oluşan 1.500 aile Hanekin'den, 80 aile de Kerkük'ten göç ettirilmiş, kadınlar dayak ve hakarete maruz kalmıştır. Göç kararına uymayan bazı erkekler tutuklanmış, ailelerin Kuzeye gitmelerine izin verilmeyerek, ülkenin güney ve batısına gitmeye zorlanmışlardır.

Diğer yandan, yüzlerce kişinin Ağustos 1997'den itibaren Abu Greyp ve Rıdvaniye Hapishanelerinde idam edildiklerine dair kanıtlar elde edilmiştir. Ayrıca, Özel Güvenlik Örgütü Başkanı Kusay Saddam'ın 18 Kasım 1998'de Abu Greyp Hapishanesini ziyaretinden sonra idamlar, Kasım-Aralık aylarında artış göstermiştir. İddialara göre "Hapishanelerin Temizliği" adı altında Saddam Hüseyin'in emri ile idama mahkûm tüm tutuklular ile 15 yıl ve daha fazlasına mahkûmlar derhal edilmiştir.1997 yılında yaklaşık 1.500 kişi bu şekilde öldürülmüştür. İdamlar genellikle

siyasi amaçlı, yargısız ve yaygın bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu baskılar 1997 yılı boyunca devam etmiş ve Kerkük'te önce 1.129 kişiden oluşan 129 aile ve daha sonra 55 aile göç ettirilmiştir.[322] Bu ailelerin çoğu Türkiye'ye iltica başvurusunda bulunmuşlardır. Ancak, iltica talebinde bulunanların durumları ayrıntılı bir incelemeden sonra neticelendirilmiştir. 1997-2000 yılları arasında Türkiye'ye iltica talebinde bulunanların sayısı Tablo 36'da verildiği gibidir. Resmi kayıtlara göre, 1995-2000 yılları arasında Türkiye'ye 2.679 erkek ve 1.938 kadın olmak üzere toplamda 4.617 Iraklı göç etmiştir.[323]

Tablo 36. Türkiye'de iltica başvurusunda bulunan Iraklıların sayısı (1997-2000)

Yıl	Dosya Sayısı	Kişi Sayısı	%	Başvurusu Kabul Edilen Dosya Sayısı	Başvurusu Kabul Edilen Kişi Sayısı
1997	1.275	2.939	25	578	-
1998	2.350	4.672	30	891	2.230
1999	1.148	2.472	18	841	1.903
2000	791	1.671	27	1.186	2.726
Toplam	5.564	11.754	25	**3.496**	**6.859**

Kaynak: *www. unhcr.org.tr*, E.T.: 11.02.2011.

Irak'taki şiddet ortamında, 1984-2004 yılları arasında 400.000'e yakın insan Türkiye'ye gelmiştir. Bunların yıllar itibariyle dağılımı Tablo 37'da verilmiştir. Bu bilgilere göre; Irak'tan Türkiye'ye girişlerde 1991 yılında ani bir düşüşün olduğu görülmektedir. Bunun sebebi Güvenli Bölge'nin henüz yeni kuruluyor olmasındandır. Türkiye'ye yapılan göçler, 1996'dan 2003'e kadar hemen hemen iki kez artsa da, Orta Doğu ülkelerinden toplam girişlerle karşılaştırılınca hala düşüktür. Bu durum, Saddam Hüseyin rejiminin çok sınırlı pasaport teslim politikasıyla doğrudan alakalıdır. Özellikle 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra, Irak'tan kaçanlar daha da kötüleşen ekonomik durum yüzünden, Baas rejimi ülkeden dışarıya göçü engellemek için yeni politikalar aramıştır. Mesela, ülkeyi terk edenlerin dönüşlerini sağlamak için turist vizelerinden 1.000 USD kaparo almıştır.[324]

[322] "Irak Türklerinin…", *www.iraqiTurkman*, E.T.: 29.11.2010.
[323] Verilen rakamlar 2000 Genel Nüfus Sayımı'ndan derlenmiştir. Bkz: DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri,* Ankara 2003; TUİK, "Ülkelere Göre Yurtdışından 1995-2000 Yılları Arasında Gelen Göç", *www.tuik.gov.tr*, 15.04.2010.
[324] D. Danış, "Integration in…", s. 488.

Tablo 37. Irak'tan Türkiye'ye gelenlerin sayıları (1984-2004)

Yıllar	Kişi Sayısı	Yıllar	Kişi Sayısı
1984	8.162	1995	14.381
1985	8.674	1996	13.558
1986	7.154	1997	17.574
1987	8.558	1998	18.277
1988	8.216	1999	17.591
1989	12.508	2000	20.759
1990	15.473	2001	16.378
1991	3.859	2002	15.765
1992	12.664	2003	24.727
1993	12.085	2004	111.475
1994	15.045	**21 Yıllık Toplam**	**382.883**

Kaynak: D. Danış, "Integration in…", s. 487.

Bir zamanların müreffeh ve zengin ülkelerinden biri olan Irak'ın günümüzde içinde bulunduğu trajik durum, insanların bu ülkede kalmaları için fazla bir sebeplerinin bulunmadığını göstermiştir. Halkın büyük bölümünün fakirleştiği Irak'ta insanların bombalarla veya hastalıktan ölme ihtimalleri diğer ülkelere göre 4-5 kat daha fazladır.[325] Irak'ın işgalini takip eden şiddet sarmalında komşu ülkelerde sığınma arayan 2 milyondan fazla Iraklının durumu, olayın yarattığı toplumsal ve ekonomik tahribatın yanı sıra, siyasal alanda da bir çözülüşün göstergesi olmuştur.[326]

Irak ekonomisi, İran-Irak Savaşı ve Körfez Savaşlarına ek olarak, BM ambargosu ile karşı karşıya kalınca 1980 öncesi durumun çok gerisine gitmiştir.[327] Huzur Operasyonu öncesinde Irak'ta uygulamaya konan ambargo ile Saddam Hüseyin'in gücünü sınırlamak, bölgede ve ülkede insan hakları ihlallerini denetlemek amaçlanmıştı. Ancak bu ağır bedeli ödemek zorunda kalanlar yönetimdekiler değil, Irak halkı olmuştur. Saddam'ın siyasi alandaki baskısına, ambargodan kaynaklanan ekonomik sorunlar da eklenince ülkede yaşamak bir hayli zorlaşmıştır.[328] Bu ambargo, Irak'ın sadece ham petrol ihracatına izin vermemektedir. Irak'ın ihracat gelirinin neredeyse tamamını petrolün oluşturması, ihracat yapısını çok fazla değiştirmemiştir. Fakat ithalatın BM Yaptırımlar Komitesi tarafından onaylanma zorunluluğunun olması,

[325] Ahmet Emin Dağ, "Irak ve Filistin Özelinde Göç Hareketleri", *Uluslararası Göç ve Kadın Sempozyumu, Bildiriler*, (1-2 Aralık 2007-İstanbul), İstanbul 2007, ss s. 35.

[326] Didem Danış, "Arap Dayanışması Çözülürken: Suriye, Ürdün ve Lübnan'da Iraklı Mülteciler", *Ortadoğu Analiz*, C. 1, S. 9, ORSAM, Ankara Eylül 2009, s. 58.

[327] Vural Akyıldırım, *Irak Savaşı'nın Diyarbakır İline Sosyo-Ekonomik Etkisi,* (Harran Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2005, s. 44.

[328] Sefer Turan, "Irak Halkının Yaşadığı Ekonomik, Sosyal ve Psikolojik Sıkıntılar", *Milletlerarası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi Konferansı*, 9-10 Ocak 2004-İstanbul, (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.) İstanbul 2004, s. 219.

ithalat yapısını miktar ve çeşitlilik yönünden büyük ölçüde sınırlandırmıştır.[329]

Ambargo nedeni ile çöküntüye uğrayan ekonomi, tüm sektörlerde ciddi problemler yaratmıştır. Özellikle kaynak ve hammadde sıkıntısı çeken sektörler, rejimin de etkisiyle kendi kendine yeten ve ikameci anlayışla üretime yönelmiştir. Ekonomik istikrarsızlık sosyal problemler ve siyasal belirsizliği de beraberinde getirmiştir.[330] Bunu ortadan kaldırmak üzere BM Güvenlik Konseyi 14 Nisan 1995'te aldığı 986 sayılı kararla 'Gıda Karşılığı Petrol' programını başlatmıştır. Karara göre Irak halkının insani gereksinimlerini karşılamak amacıyla 90 günde 1 milyar dolarlık petrol ihraç etmesi, ancak bunun önemli bir kısmının Kerkük-Yumurtalık boru hattından yapılması ve Türkiye'nin de BM Yaptırımlar Komitesi'nin öngördüğü oranlarda petrol boru hattının kullanılması karşılığı olarak petrol almasına izin verilmesi öngörülmüştü.[331] Bu, Irak'taki insani krizi yumuşatmak için alınmış geçici bir tedbir olup, normal ekonomik etkinliğin yerini tutmamıştır. Program, Irak'ın sınırlı bir ortamda petrol ihraç etmesini sağlamıştır. Elde edilen gelir BM'nin banka hesabında tutulmuş, bir kısmı temel ihtiyaç maddelerinin alınmasında kullanılmıştır.[332] Ülkenin tek sorunu yiyecek ve ilaç kıtlığı olmayıp, altyapının tahrip edilmiş olması da ciddi bir sorundu. Petrol, enerji, tarım ve sağlık gibi bir dizi temel sektör, acil yatırım ve bakım ihtiyacı içindeydi.[333]

Ambargonun 1997 yılında hafiflemesinden sonra Irak'ın dış ticaret hacmi hızla artmaya başlamıştır. Dış ticaret hacmi, 1999 yılında 19,5 milyar dolar iken, 2000 yılında 31,7 milyar dolar ve 2001 yılında 27,5 milyar dolar şeklinde gerçekleşmiştir. Irak'ın ihracat yaptığı ülkelerin başında ABD, İtalya, Fransa ve İspanya gelmektedir. Bu ülkelere ait firmalar Irak'tan petrol alıp, petrol ithal eden ülkelere satmaktadır. Petrol ihracatından elde edilen gelirlerin ise % 33'ü BM Tazminatlar Fonu ve idari giderleri için kesilmiştir.[334]

Irak'ın ekonomik sorunlarından biri de GSMH ve kişi başına düşen milli gelirin düşük olmasıdır. Zira 1998 yılında kişi başına düşen 203 dolar seviyesi ile dünyanın en fakir ülkeleri arasında yer almıştır. Ayrıca, Irak'ın mevcut 139 milyar dolarlık dış borcu,

---

[329] V. Akyıldırım, *a.g.t.*, s. 40.
[330] V. Akyıldırım, *a.g.t.*, s. 44.
[331] Mustafa Dizbay, "II. Körfez Savaşı Sonrasında Meydana Gelen Gelişmeler ve Irak'ın İşgali", www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=*449*, E.T.: 13.05.2011.
[332] BM, Irak hükümetinin denetimi altında olan yerlerdeki petrol gelirinin yüzde 53'ünün insani programa yüzde 30'unun Körfez Savaşı'ndan doğan tazminat taleplerine yüzde 13'ünün Kuzey Irak'taki Kürt bölgelerindeki BM programına ve geri kalanının da BM'nin idari giderlerine harcanmasına karar vermiştir.
[333] N. S. Al-Ali, *a.g.e.*, s. 227.
[334] V. Akyıldırım, *a.g.t.*, s. 41.

petrol ambargosu konmadan önceki döneme ait yedi yıllık petrol gelirine eşittir. Bu ekonomik güçsüzlük Irak'taki temel altyapı yatırımlarının aksamasına neden olmuştur. Ülke yönetiminin potansiyel petrol zenginliğine karşın yatırım yapamaması, mevcut ekonominin işlerliğini sürdürememesi yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, 1999 yılında birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre, öncelikle Iraklılara ve Irak'taki yerleşiklere döviz bulundurma hakkı verilmiş ve serbest döviz tedavülüne izin verilmiştir.

Diğer taraftan, Irak'ta savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı da çok yüksektir. Sürekli savaş durumu ve rejimi koruma endişesi nedeniyle, Irak ekonomisinde savunma harcamaları önemli bir yer tutmuştur. Resmi kaynaklar tarafından açıklanmamasına rağmen, NATO uzmanlarına göre Irak'ın savunma harcaması GSYİH'nın % 7'si civarına ulaşmıştır.[335]

Irak'a uygulanan ambargonun diğer bir boyutunu, yani Irak'la mevcut olan tüm ekonomik, ticari ve mali ilişkilerin kesilmesinden doğan zararların genel olarak Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini de gözden kaçırmamak gerekir. Bunları, makro düzeyde etkiler ya da Türkiye'nin ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkiler olarak da ele almak mümkündür. Makroekonomik açıdan bakıldığında, Türkiye'nin ekonomik zararları iki grupta analiz edilebilir. İlki, Irak'la olan ikili ilişkilerin kesilmesinden doğan "doğrudan" zararlardır. İkincisi ise Irak'a uygulanan ekonomik ambargonun neden olduğu dolaylı zararlardır. Örneğin, petrol fiyatlarının yükselmesine paralel olarak artan enflasyonun yarattığı etkiler, Güney doğu Anadolu Bölgesinde ve genel olarak Türkiye'de artan işsizlik ve Irak'la ticari ilişkide bulunan firmaların, kişilerin ve devletin üretimlerindeki düşüşten kaynaklanan zararlar bu kapsamdadır. Bu dolaylı etkilerin varlığını gösteren en önemli gösterge, Türkiye'nin 1990 Ödemeler Dengesinde kaydedilen olağanüstü açıklardır.[336]

3.8.1.3. Güvenli Bölge'deki Kürtler ve Türkler

Saddam Hüseyin'e 36. paralelin kuzeyi yasaklanması sonucunda Kuzey Irak'ta STK'ların desteği ve Amerikan Çekiç Gücü'nün denetimi altında, adım adım ayrı bir devlet yapılanmasına doğru gidilmiştir.[337] Böylece, Irak'ın Kürt ve Arap esasında ikiye bölünmesi sağlanacak ve ortaya Kerkük'ü de kapsayacak bir Kürt devleti kurulması

[335] V. Akyıldırım, *a.g.t.*, s. 44.
[336] R. Gözen, *a.g.e.*, s. 282.
[337] Hasan Celal Güzel, *Kuzey Irak Kürtçülük ve Ayrılıkçı Terör*, İstanbul 2007, s. 49.

planlanmıştır. Bu şartlarda kurulacak bir Kürt devleti, bölgede varlığını sürdürebilmek için Amerikan desteğine ihtiyaç duyacak ve ikinci bir İsrail yaratılmış olacaktır.[338]

1991'de yaşanan Kürt ayaklanmasının Saddam Hüseyin tarafından bastırılması üzerine NATO şemsiyesi altında bölgede oluşturulan Çekiç Güç'ün desteği ile Kürtler 1974'te sahip oldukları özerk bölgeyi tekrar elde etmiştir. Ancak özerk bölge, Mustafa Mesut Barzani'nin KDP'si ve 1976'da KDP'den ayrılarak KYB'yi kuran Talabani arasında bölünmüştür. Irak'ın kuzeyinde hâkim olan iki güç, kendi egemenlik alanlarını genişletmek amacıyla 1993'ten itibaren birbirleriyle savaşmaya başlamıştır. 1996'daki Ankara süreci sayesinde iki taraf arasında ateşkes sağlanmıştır. Tarafların Washington'da 1998'de bir araya gelmesiyle kalıcı barış sağlanmıştır.[339]

Böylece, Irak'taki Kürt bölgesinde bu iki Kürt grubu siyasi olarak söz sahibi olmuş ve Irak Kürdistan Cephesi'ni oluşturmuşlardır. Kürt liderlerin emri altında 40.000 civarında peşmerge vardır. Bush'un 15 Şubat 1991'de yaptığı "*Irak halkı Saddam'ı kenara çekilmeye zorlamalıdır*" konuşmasından sonra, Kuzey Irak'ta ayaklanma başlamış ve Irak yönetimini zor durumda bırakmıştır.[340] Güneydeki Şii ayaklanmasını bastıran Saddam kuzeye yönelmiş ve 21 Mart 1991'de ayaklanmayı bastırmıştır. Türkiye savaş sonrasında tekrar Saddam tarafından yok edilme tehlikesi yaşayan Kürt halkına topraklarını açmıştır. Aynı zamanda Özal bu göçmenlerin evlerine dönmelerini sağlamak ve güvenlik içerisinde yaşamalarını sağlamak için girişimlerde bulunmuştur.[341]

Körfez Savaşı'ndan sonra, 1991 yılında 36. paralelin kuzey bölgesi "Güvenli Bölge" olarak kabul edilip Saddam Hüseyin'in uçaklarına kapatılmıştır. Oluşturulan bu "Güvenli Bölge" kapsamında, Erbil'in demografik yapısı değişmeye başlamıştır. Kürtler yoğun bir şekilde Erbil'e göç etmiş ve şehrin adını "Havler" olarak değiştirmişlerdir.[342]

Kürt yöneticileri oluşturulan "güvenli bölgenin" kapsamını daha da genişletmek için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Nitekim Kürt temsilcilerinin 20-23 Eylül tarihlerinde Şaklava ve 23-29 Ekim 1992 tarihlerinde Selahaddin kasabalarında yaptıkları

---

[338] Ümit Özdağ, "Yeniden Yapılanan Ortadoğu'da Irak ve İran", *Türk Yurdu*, C. XXII, S. 183, Kasım 2002, s. 9.
[339] Emin Salihi, *Irak Siyaseti ve Etnik Kimlikler,* İstanbul 2008, s. 55.
[340] Z. Dağdeviren, *a.g.t.*, s. 77.
[341] Ramazan Gözen, "Kuzey Irak Sorunu", *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, (Ed.: İdris Bal), Ankara 2004, s. 787.
[342] Iraq Human Rights Center, *a.g.e.*, s. 32.

toplantılarda güvenlik bölgesinin 34. paralele kadar çekilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca, Saddam'ın düşmesi halinde göçe zorlanan 300.000 Kürt'ün Kerkük'e dönmeleri için onay almaya çalışmışlardır.[343] Çünkü Kürtler, tarih boyunca Kerkük'te çoğunluğu oluşturduklarını düşünüyorlardı. Onlara göre, Baas rejiminin kaldırılması Kerkük'ün geri alınması için bir fırsat olacaktı. Siyasi ve askeri dengelerin kontrolünü ele geçirmek için Arapların yerinden edilmesi gerekmekteydi. Nihai hedefleri, Kürt federal bölgesine Kerkük'ü dâhil ederek başkent yapmaktı.[344] Bunun için, öncelikle petrol geliri için Kerkük'ü almak istemişler, bu da Türklerin kızgınlığına yol açmıştır.[345]

Saddam yönetimi 11 Mart 1970 tarihli otonomi anlaşmasının şartlarını yerine getirmeyi kabul etmiştir. Buna göre, Kürtlerin de ortak olacağı bir koalisyon hükümeti kurulacak, çok partili sisteme geçilecek, seçimler serbest yapılacak, Baas partisinin devletten ayrılacak, basına özgürlük tanınacak, yasama, yürütme ve yargı organların birbirinden ayrılacaktır. Ayrıca, peşmergelerin Irak ordusuna katılması ve ülkeden kaçanlara af çıkarılması konularında da söz verilmiş, ancak bu vaatler için imza atılmamıştır.[346]

Kuzey Irak'taki Kürt grupları Körfez Savaşından sonra faaliyetlerini daha da arttırmışlardır. Zira 17 Mayıs 1992'de de Kuzey Irak'ta yapılan seçim sonucunda temsilciler meclisi ve bakanlar kurulu oluşturulmuştur.[347] Bu durum, Türkiye'nin millî menfaatlerine yönelik en ciddi tehditlerden birini oluşturmuştur. Irak'ın kuzeyinde siyasal bir Kürt oluşumu, Türkiye'nin davet ettiği Çekiç Güç'ün sağladığı güvenlik sayesinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu oluşumun en önemli aşaması Mayıs 1992'de Irak'ın kuzeyinde seçimlerin yapılması ve bir parlamentonun kurulmasıdır.[348] Fakat aradan 2 yıl bile geçmeden 1994 Aralık'ında, Talabani'ye bağlı güçler Erbil'de denetimi tek başına ele geçirmiş ve KDP güçleri şehirden uzaklaştırılarak hükümet ve parlamentonun faaliyetlerine son verilmiştir.[349]

KDP ve KYB'nin bu mücadelesi Habur sınır kapısında elde edilen gelirlerin paylaşımında da görülmüştür. Nitekim Habur sınır kapısından elde edilen gelirin

---

[343] Cüneyt Mengü, "Irak Türkmenleri ve Yakın Tarihteki Gelişmeler", *Türk Yurdu*, C. 13, S. 65, Ocak 1993, ss. s. 18.
[344] International Crisis Group, *Iraq and the Kurds: The Brewing Battle Over Kirkuk, Middle East Report*, Brussels July 2006, s. i.
[345] International Crisis Group, *a.g.e.*, s. i.
[346] K. A. Akseli, *a.g.t.*, s. 66.
[347] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1780-2010)*, İstanbul 2010, s. 806.
[348] İ. H. Kavak, *a.g.t.*, s. 74.
[349] Sadi Berzenci, "Irak Kürdistanında Mevcut Durum Hakkında Görüş", *Avrasya Dosyası*, C. 3, S. 1, Ankara İlkbahar 1996, s. 198.

paylaşılmasından kaynaklanan, ama esasında KDP ve KYB'nin bölgede egemen olma isteğinin bir yansıması olan anlaşmazlık sonucunda Mayıs 1994'te iki grup arasında çatışma çıkmıştır.[350]

İngiliz ve Irak hükümetleri, 25 Aralık 1992 tarihinde, Kürtlerin kendi yönetimlerini kurma hakkını tanıyan bir açıklama yayınlamışlar ve Kürt temsilcilerinden, hükümet biçimini, coğrafi sınırları ve Irak ile siyasal ve ekonomik ilişkilerin biçimini belirlemelerini istemişlerdir.[351] Bölgenin Kürtler tarafından yönetilmesi ve Türklerin de "azınlık statüsü" içinde yaşaması tasarlanan bu modele Türkiye "hayır" diyememiştir. Bölgedeki Kürt partilerinden olan KYB'nin lideri Talabani de bunun bilincinde olduğundan, bir gazeteye verdiği röportajda, Türklerin azınlık statüsünün çerçevesini kendisine göre; "*Türkler hükümette ve parlamentoda temsil edilecek. Şehirlerin güvenliğini de IKDP, KYB, Türk'ler ve Asurîlerden oluşan güçle koruyacağız*" diyerek çizmiştir.[352] Bu bağlamda, Irak'taki geçici anayasada Irak'ın % 13'lük bölümünü oluşturan ve sayıları 3 milyonu bulan Türklere yönetim sürecinde, eşitlik ve çoğulcu demokrasiye dayalı haklar verilmezken, Asurîlerle birlikte sadece "kendi dilinde eğitim yapabilme" hakkı tanınmıştır.[353]

Öte yandan, II. Körfez Savaşı'ndan sonra PKK bölgede üçüncü güç olarak ortaya çıkmış ve 1992'de Irak Kürdistan Cephesi ile arası açılmıştır. PKK, 17 Temmuz 1992'de Türkiye'den Irak'a giden araçlara ambargo koymuş, bunun sonucunda Habur'da biriken kamyonlardaki mallar çürümeye başlamıştır. PKK bu ambargoyu Kürt çevrelerden gelen baskı sonucu 18 Ağustos'ta bitirmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin Peşmerge ile birlikte yaptığı Kuzey Irak harekâtına böyle gelinmiştir. Talabani Orgeneral Eşref Bitlis'e; "*-Biz size Özbek ve Kırgızlardan daha yakınız. I. Dünya Savaşı'nda bütün azınlıklar Osmanlıya ihanet ederken Kürtler etmemiştir. Kıbrıs Türk Federe Devleti ne ise biz de oyuz. PKK'dan biz de rahatsızız siz kuzeyden gelin biz de güneyden örgütü imha edelim*" demiştir.[354]

1995 yılı sonrası dönemde ise, PKK askeri mühimmat olarak daha da güçlü silahlarla donatılmıştır. Türkiye ise bu durumu engellemek için 5-11 Temmuz 1995'te Kuzey Irak'a 15 km girerek PKK'ya karşı operasyon düzenlemiştir. 10 Aralık 1995'te

---

[350] Z. Dağdeviren, *a.g.t.*, s. 49.
[351] M. Güray Değerli, "Irak Türküne Verilmeyen Anayasal Haklar ve Türkiye'nin Irak Politikasındaki Dönüşüm", *Global Strateji*, C. 1, Y. 1, S. 1, Nisan-Haziran 2005, s. 100.
[352] İ. H. Kavak, *a.g.t.*, s. 77.
[353] M. G. Değerli, a.g.m., s. 95.
[354] Z. Dağdeviren, *a.g.t.*, s. 80.

sağlanan ateşkes sonrası,[355] PKK militanlarının Kuzeydeki Kürt gruplardan KDP'nin nüfuz bölgesine kaçması, Türkiye'nin KDP ile hem PKK'ya hem de KYB'ye karşı işbirliğine gitmesine neden olmuştur.[356]

Özal'a göre Türkiye'nin stratejik açıdan önemli bir ülke olduğunu gösterebilmesi için aktif bir dış politika izlemesi ve Batının yanında yer alması gerekliydi. Turgut Özal'ın bu politikası popüler olmayan doğru bir politikaydı. Özal'ın Kürtçülük veya Türkçülük gibi bir fikri yoktu. Onun için Türk vatandaşı vardı. İzlediği politikanın parametrelerinden biri Saddam sonrası oluşacak otorite boşluğunu Türkiye'nin doldurması idi. Türkiye için *Türk* kartının yalnız başına yetmeyeceğini Türkiye'nin Kürt politikasında değişiklik yapması gerektiğini savunmuştur.[357]

Coğrafî konumları itibarı ile Araplar ile Kürtler arasında sıkışıp kalan ve yaşam tarzları ile büyük çoğunluğu şehirli olan Irak Türkleri, sahipsizlik ve çaresizlik içerisinde kalmış eğitimli, aydın, bilim adamı olmalarına rağmen, bin yıldan beri vatan edindikleri topraklarını terk etmek zorunda bırakılmışlardır. Irak dışına çıkmayı başaran Irak Türklerinin öncelikle kalmak ve yaşamak istedikleri yer ise Türkiye olmuştur.[358]

Kuzey Irak diye tanımlanan ve 1990 yılında oluşturulan bölgedeki Türklerin üzerinde, iktidar olduğunu söyleyen, ancak uluslararası zeminlerde meşruiyeti ve hukuki statüsü olmayan, adı konmamış bir yönetim tarafından sinsice terör havası estirilmiştir. Kuzey Irak'ta devlet kurmak için siyasi manevra yapan KDP lideri Mesut Barzani, her fırsatta Türkleri yıldırmak için gizli veya açık çeşitli yollara başvurarak bu sıkıntıların yaşanmasında önemli rol oynamıştır. Öyle ki, Kuzey Irak'ın başkenti haline getirilmek istenen Erbil ve çevresinden Türkleri atmak için Irak yönetimi ile de işbirliği yapmakta sakınca görmemiştir. Nitekim 31 Ağustos 1996'da Irak ordusunu Erbil'e davet eden Barzani, Türk partilerine ait kuruluşlarda görev yapan 34 kişiyi, KDP'nin yardımı ile yakalatarak, Irak tarafına teslim etmiştir. Bu olayda birçok Türk evladı hayatını kaybetmiştir. Barzani'ye bağlı militanlar ayrıca, ITC'nin değişik kuruluşlarına ait binaları yağmalayıp, Türk Radyo ve Televizyon müdürlüklerinin vericilerini tahrip ederek, cihazlarını götürmüşlerdir.[359] Erbil'de tahakkümünü sağlamlaştıran Barzani bu

---

[355] Ergünöz Akçora, "Cumhuriyet'ten Günümüze Türk-Irak İlişkileri ve Türkler", *İkinci Ortadoğu Semineri Dünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı)*, (27-29 Mayıs 2004-Elazığ), (Ed.: Mustafa Öztürk-Enver Çakar), C. I, Elazığ 2006, s. 48-50.
[356] Ş. Bağbozan, *a.g.t.*, s. 117.
[357] Z. Dağdeviren, *a.g.t.*, s. 120-121.
[358] Sinan Marufoğlu, "Irak Türkleri", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 608.
[359] S. Saatçi, *Tarihten Günümüze…*, s. 274-275.

sefer de gözünü Kerkük'e dikmiştir. ABD'nin desteğinin arkasında olacağını düşünerek, Kerkük'ü Kürdistan'ın başkenti yapmak yeni hedefi olmuştur.

II. Körfez Savaşı'ndan sonra merkezi hükümetin kontrolünde kalan Kerkük'te, Araplaştırma politikaları çerçevesinde, Türkler büyük ölçüde göç ettirilmiş ve yerlerine Irak'ın orta ve güney bölgelerinden getirilen Araplar yerleştirilmiştir. 1996-1997 döneminde Türkiye "Ankara Süreci" olarak adlandırılan görüşmeler dizisi çerçevesinde Irak'taki Kürt grupları denetim altına almaya çalışmıştır. Ancak, 1998 Eylül ayından itibaren Türkiye'nin pasif bir politika izlemesi sonucu ABD hükümeti Kuzey Irak'taki girişimleri kendi kontrolü altına almış ve bu tarihten itibaren Türk varlığı konusu, görüşmelerin gündeminden çıkarılmıştır.[360]

Türk Cephesi ile Barzani'nin siyasi kuruluşu KDP arasında 8 Mayıs 2000 günü görüşmelerin yapıldığı sırada KDP'liler Türk Talebe Birliği Binası'nı işgal edip, binanın koruma görevlilerini tutuklamış ve işkence yapmışlardır. Bunlarla da yetinmeyen KDP, Erbil'de bütün bina sahiplerini tehdit ederek, Türklere ait kuruluşlara binalarını kiraya vermemeye zorlamışlardır. Ayrıca, 11-12 Temmuz 2000'de meydana gelen olaylarda, KDP'nin özel kırmızı bereli peşmergelerinin, ağır silahlarla ITC binasına saldırmaları Türkler arasında infiale yol açmıştır. Bu olayda 2 Türk genci ölmüş, 3'ü de ağır şekilde yaralanmıştır.

KDP, Türk okullarının eğitimine de müdahale etmeye çalışmıştır. 21 okulda, 3.000 dolayında öğrencinin eğitim gördüğü bu kurumlarda, Irak devletinin resmi dili olan Arapça dersi de verilmiştir. KDP, bu okullarda günde 2 saat Kürtçe eğitim verilmesi talebinde bulunmuş ve bu hususta baskılar yapmıştır. Ayrıca, Türklere ait TV ve iki radyo kanalında Türkçenin yanı sıra Arapça ve Kürtçe yayın yapma zorunluluğu getirmiştir.[361]

3.8.1.4. Güvenli Bölge'nin Dışında Bırakılan Türkler

XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış olan Irak Türklerinin sıkıntıları, Saddam döneminde de devam etmiştir. Zira 1924, 1926, 1939, 1941, 1946 ve 1959 yıllarında Türklere uygulanan katliamlar, ikinci sınıf vatandaş muamelesine tabi tutulmaları günümüze kadar devam etmiştir.[362]

Türklere uygulanan baskı sadece onları öldürerek yapılmamıştır. Irak Devrim

---

[360] Z. Dağdeviren, *a.g.t.*, s. 51.
[361] S. Saatçi, *Tarihten Günümüze…*, s. 275-276.
[362] A. Beyatlı, "Dünden Bugüne…", s. 41.

Konseyi tarafından Türklerin yaşadıkları yerler ile ilgili, 20 Ekim 1981, 6 Nisan 1984 ve 11 Ocak 1986 yıllarında alınan, göç, gayrimenkul alım-satım kararları ve Arapların bölgeye yerleştirilmesi kararlarıyla, uygulamaya koyulmuştur. Irak yönetimi, Kerkük'teki Türk nüfusu azaltmak amacıyla 27 Eylül 1984 tarih ve 1081 nolu kararına dayanarak Türklere ait arazileri, güneyden gelen Araplara dağıtmıştır. Türkler yurtlarını terk etmeye mecbur bırakılmış, birçok aile çorak topraklar ve çöllerle kaplı güney bölgelere göç ettirilmiş, göç etmeyenler ise devlete karşı ayaklanma suçu ile idama mahkûm edilmişlerdir.[363] Ayrıca, İran-Irak savaşında, Türk gençleri ön cephelere sürülmüş, savaşa gitmek istemeyenler ise İran yanlısı olmakla suçlanarak idam cezasına mahkûm edilmişlerdir.[364]

Irak'ta savaş sırasında milyonlarca insan mülteci olarak başka ülkelere sığınmak zorunda kalmış, sadece İran'a 1 milyon mülteci sığınmıştır. Bunların % 5'i Türk olarak düşünülürse ortaya büyük bir rakam çıkmaktadır. İran daha sonra bu mültecilere üçüncü bir ülkeye gitme izni vermiştir. Batı Avrupa, Amerika ve Arap ülkelerine mülteci olarak giden Iraklı Türklerin çok az kısmı Türkiye'yi tercih etmiştir.[365]

Irak Yönetimi'nin Türklere karşı uyguladığı bir diğer baskı şekli de, 1985 yılında gerçekleştirilen arama tarama operasyonları olmuştur. Başta Kerkük olmak üzere bütün Türk bölgelerini kapsayan ve askeri güçler tarafından yapılan operasyonlarda evlerinin aranmasına karşı çıkanlar ve evlerinde av tüfekleri dahi olsa silah bulunanların evleri dozerlerle yıkılmıştır. Türklere karşı uygulanan bu baskı politikası, protestolara neden olmuştur. Bu amaçla ITKYD 12 Ekim 1987 günü Ankara'da bir protesto mitingi ve yürüyüş düzenlemiştir. Türkiye'nin her tarafından hatta Türkiye dışından Ankara'ya toplanan kalabalık, bu politikaları protesto etmiştir. Buna rağmen Irak Baas Yönetimi hızını kesmemiş ve 1988 yılında Musul'un ilçesi Telafer'de birçok Türk'ü idam etmiştir.[366]

Irak merkezî yönetimi, Kerkük kentinin tarihî kalesini hedef alan gizli bir plan uygulamış ve kalede oturan aileler evlerinden atılarak, kaleye açılan kapılar kapatılmıştır. Daha sonra, yenileme çalışmaları gerekçesi ile geleneksel Türk ev mimarisinin en güzel örneklerini yıkarak, yerle bir etmişlerdir. Türklerin önemli kültürel kimliklerinin birer ifadesi olan ve sayıları 500'ün üstünde bulunan Kerkük'teki

---

[363] Ş. Bağbozan, *a.g.t.*, s. 127.
[364] Turan Silleli, *Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri*, İstanbul 2005, s. 140-142.
[365] Ş. Bağbozan, *a.g.t.*, s. 127.
[366] B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 198.

geleneksel evler ile birlikte Bağdat yönetimi, 4.500 yıllık tarihî geçmişe sahip ve aynı zamanda Kerkük'ün simgesi sayılan kalenin içini de düz bir alan hâline getirmiştir.[367]

Kerkük şehrine Kürt vali tayin edilmiş, valiliğe bağlı bütün müdürlükler Kürt yetkililere teslim edilmiş ve özellikle Süleymaniye'den ve Erbil'den insanların, rahatça gelip bu şehre yerleşmelerine izin verilmiştir. Bir anda şehir nüfusu, 800.000'den 1 milyonun üstüne çıkmış, huzur kaçmış, asayiş kaybolmuş, ticaret bozulmuş ve Türk esnafı kepenk kapamak zorunda kalmıştır. Ayrıca, okullarda eğitim aksamaya başlamış, can ve mal güvenliği kalmamıştır.[368] Buna rağmen, Irak'ta bulunan Kürt halkının % 25'inden fazlası göç ederken Kerkük, Erbil ve Altunköprü'den göç eden Türklerin oranı % 1'i geçmemiştir. 36. paralel vasıtasıyla Kerkük'ün merkezinin hükümetin kontrolünde kalması, Türklerin ikiye bölünmesine yol açmıştır.[369]

Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Saddam Hüseyin'in yerleşim birimlerine karşı giriştiği kıyımı uydudan belgeleyerek, bu konuda geniş bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre, Saddam Hüseyin Kerkük'teki 3.000'den fazla Kürt ve Türk köyünü yerle bir ederek halkı göç etmeye zorlamıştır.[370]

Bu şekilde baskıya maruz kalan kentlerden biri de Erbil'dir. Erbil şehrinde 1991 yılı öncesinde, çoğu devlet dairelerinde Türkler yönetici durumundayken, daha sonra bunlar görevlerinden alınmış ve KDP saflarına katılmaya zorlanmışlardır. Barzani, Türkleri Kürtleştirmek ve Türk toplumunun siyasi hareketini baltalamak için her yola başvurmuştur. Türklerin uzlaşmacı tutumu bile bu baskı ve zulme maruz kalmamalarını engelleyememiştir. Bu baskılar eğitimden ticarete kadar her alanda uygulanmıştır.[371]

Türk partilerine üye olan, yakınlık duyan ve hatta Türk olduğunu belli edenler taciz edilmiş ve çeşitli baskılara maruz kalmıştır. Yasa, yönetmelik ve teamüllere aykırı bir şekilde işlerine son verilmiştir. Türk işadamı ve tüccarların ticaret yapmaları engellenmiştir. Türk radyosunun dinlenmesi, Türk televizyonunun seyredilmesi engellenmiştir. Resmi kurumlarda başlayan siyasi tasfiye başka alanlara da kaydırılarak peyderpey toplum hayatının her alanına yayılmıştır. KDP, Türkleri Kürtleştirmek ve Türk toplumunun siyasi hareketini pasifiz ve izole etmek için her yola başvurmuştur. Nitekim 1991-1993 yılları arasında KDP tarafından birkaç kez gümrük sınır kapısı kapatılmış, giriş çıkışları Türklere yasaklanmıştır. 1994 yılında Türkler özellikle IMTP

[367] İ. Y. Cömert, *a.g.t.*, s. 85-86.
[368] M. Nakip, "Kuzey Irak…", s. 32.
[369] Bekir Günay, *Avrupa'dan Asya'ya: Sorunlu Türk Bölgeleri,* İstanbul 2005, s. 540.
[370] Savaş Süzal, "Saddam Depremi", *Sabah*, 16 Eylül 1999.
[371] Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türk*..., s. 17.

ile Türk Birlik Partisi (Türkeli Partisi) Duhok-Zaho bölgesinden Musul-Telafer bölgesine yönelik radyo-televizyon ve medya faaliyetleri yapmak isterken KDP tarafından yasaklanmıştır.[372]

Türk halkı, II. Körfez krizi öncesinde Irak genel ekonomik durumu da dikkate alındığında, orta seviyeli ve orta seviyenin biraz üstünde yer almaktaydı. Ancak, Körfez krizinden sonraki süreç, Irak Türklerinin durumunu olumsuz etkilemiş, bu dönemde uygulanan ambargo, Türkleri planlı asimilasyon kadar sarsmış ve yıkmıştır. Yokluk ve sefalet Türkleri perişan etmiştir.[373] Bir zamanlar sadece Türk olmayanların dilencilik yaptığı Kerkük ve Erbil'de, yüzlerce Türk dilencilik yapmak zorunda kalmıştır. Ahlaki çöküntü, toplumun her kesimine yayılmıştır. Cinayetler, hırsızlık, rüşvet ve boşanmalar had safhaya çıkmıştır. Gelir düşüklüğünün yanında çığ gibi büyüyen işsizlik, gençleri ya kötü yola itmekte ya da top yekûn Irak'tan kaçmaya zorlamaktadır. Dolayısıyla Irak Türkleri, sosyal yönden ciddi bir çöküntü içine düşmüşlerdir.[374]

Ayrıca, merkezi Irak hükümeti ile Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi arasında yaşanan anlaşmazlık azınlık toplulukları için adeta bir "insan hakları felaketi" olmuştur.[375] Nitekim Kürt idareciler, Kürtlerin çoğunlukta yaşadıkları Kuzey Irak'taki Türk varlığını kabul etmeye yanaşmadıkları gibi, bu toprakların Türkler ile paylaşımına da rıza göstermemeye çalışmışlardır.[376]

KYB Washington Temsilcisi Behram Salih, Kürt Devleti'nin, Özerk Kürdistan'ın üç ili olan Erbil, Dohuk ve Süleymaniye'nin yanı sıra Kerkük'ü de içereceğini ve Kürt bölgesinin demokratik bir federal devlet olması gerektiğini açıklamıştır. Hâlbuki 19 Mayıs 1992 yerel seçimleriyle oluşturulan 105 üyeli parlamentonun, 100 üyesini iki büyük Kürt partisi (KDP ve KYB), kalan 5 üyesini ise Hıristiyan Süryani topluluğu oluşturmuştur. Ayrıca, parlamentoya girebilmek için Kürt kimliğini kabul etmeleri şartı öne sürülen 2.5 milyon Türk'ün herhangi bir hakkı mevzu bahis olmamıştır. Dolayısıyla, KYB temsilcisi bu açıklamalarıyla, kurulmaya çalışılan

---

[372] İ. Y. Cömert, *a.g.t.*, s. 88-89.
[373] Kerim Ünal, "Irak Türkmenleri Birlik ve Beraberlik İçindedir", *Türk Yurdu*, C. XXIV, S. 197, Ocak 2004, s. 34.
[374] Ekrem Pamukçu, "Türkmenlere Zoraki Göç,", *Türkmenelinden Notlar*, Türkeli İşbirliği ve Kültür Vakfı, S. 1, Kasım-Aralık 1998, s. 18-19; M. Demirel, *a.g.t.*, s. 135.
[375] "Rights Report Criticizes Iraqi Kurds for Mistreating Minorities", *www.Turkofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010.
[376] İbrahim Sirkeci**,** *Turkmen in Iraq and International Migration of Turkmen*, Global Strategy Institute, Ankara 2005, s. 10.

Kürt Devleti'nin "antidemokratik" bir yapıya sahip olduğunu göz ardı etmiştir.[377]

Öte taraftan, birçok uluslararası kaynak Irak'ta yarım milyon dolayında bir Türk nüfus olduğunu ileri sürmektedir. Türkler ise kendi nüfuslarının 2.5-3 milyon arasında olduğunu savunmaktadır. Bu iddia bağımsız kuruluşlar tarafından da desteklenmekte ve bu husus şu şekilde açıklanmaktadır; "*Irak rejiminin milliyet düzeltme politikaları ile Türkler Arapça adlar almaya zorlanmış ve nüfus sayımlarında Arap olarak kaydedilmiştir. Pek çok Araplaştırılmış Türk'ün fırsatı bulduklarında kendi gerçek etnik kimliklerini almaları pek muhtemeldir*."[378]

Türkler bakımından 1990-2000 yılları karanlık bir dönem olmuştur. Irak'ın içine yuvarlandığı savaşlara ve ambargolara rastlayan bu dönemde Baas rejiminin zulümleri korumasız ve çaresiz Türk toplumunun üzerine çökmüştür. Can ve mal güvenliği kalmamıştır. Bu dönemde, Türkler yerlerinden yurtlarından sürülmüş, zorla Araplaştırma politikasına maruz kalmış ve ileri gelen Türk aydınları öldürülmüştür.[379] Ayrıca, 1990 anayasasında Irak'ta yalnız Araplarla Kürtlere tanınmıştır.[380] Maruz kaldıkları bu tür baskılar nedeniyle çok sayıda Türk, yaşadıkları toprakları terk etmiş, bu da Irak'taki Türk nüfusun azalmasına yol açmıştır.[381] Türklerin boşalttıkları yerlere ise Araplar yerleştirilmiştir.

Bu şekilde göç ettirilen Türklere hiçbir tazminat ödenmediği gibi, gönderildikleri yerlerde kendilerine kalacak yer dahi gösterilmemiştir. Mülklerine yerleştirilen Araplara her türlü mali destek sağlanmış, arazi ve konut tahsis edilmiştir. Kuzeyde güvenli bölgeye göç ettirilen Türkler de benzer şartları yaşamışlardır. Aileler can güvenliği ve barınabilecekleri bir yer bulabilmek ümidi ile yasadışı yollardan sığınmacı kabul eden ülkelere gitmek zorunda kalmıştır.[382] Her tarafta horlanan, aşağılanan Türk halkı büyük bir zulüm altında yaşatılmış olmasına rağmen, yönetime saygı ve bağlılık göstermiş ve Irak'ın toprak bütünlüğünü en çok savunan topluluk olmuştur.[383]

Irak'tan Türkiye'ye gelen Türk göçmen sayısında 1991 yılından itibaren bir artış

---

[377] Ural Arasoğlu, "Çıkar Çekişmelerinin Arenası, Irak", *Kerkük*, Yıl.2, S.10, Ekim 1992, s. 6.
[378] İ. Sirkeci**,** *Turkmen in…*, s. 8.
[379] Hamza Celepoğlu, *Dünden Bugüne Irak Türkmenleri Ortadoğu Siyasetindeki Yeri,* (FÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2006, s. 118; M. Demirel, *a.g.t.*, s. 135.
[380] M. Sılay, a.g.m., s. 8.
[381] Mehmet Özdemir, "Türkmenler İçin Ne Yapılmalı?", *Kerkük*, Y. 9, S. 26, Eylül 1999, s. 17.
[382] İ. Y. Cömert, *a.g.t.*, s. 83; Ş. Küzeci, "Irak Türklerinin…", s. 18.
[383] Suphi Saatçi, "Türkmen Kızı Zehra'nın Gerçek Hikayesi", *Türk Edebiyatı*, C. 24, S. 267, Ocak 1996, s. 73.

olmuştur. Bu dönemde Kuveyt'i işgal eden Irak'a karşı BM kararı ile yapılan müdahale ve sonrasında yine BM'nin Irak üzerinde uygulamaya koyduğu ambargo kararı, siyasi sorunlar ve ekonomik sıkıntılar dolayısıyla daha fazla göçe neden olmuştur.[384] Bu tarihte Türkiye'ye gelen Türklerin birçoğu kolayca oturma izni elde edebilmiştir. Zira 1991'de yapılan bir düzenlemeye göre; Türkiye'de birinci ya da ikinci derece akrabası olan ve geçimlerini garanti etmek için yeterli ekonomik kaynaklara da sahip olan insanlara oturma izni verilmiştir. Böylece, yakınlarını ya da uzak akrabalarını kolayca seferber edebilen Türkler oturmaya hak kazanmıştır. Ayrıca, 1991 yılında sığınma arayanların bazıları çok iyi eğitilmiş profesyonellerdi. Onların büyük bir çoğunluğu Türkiye'nin güneydoğusunda kısa bir kalıştan sonra evlerine geri dönerlerken, çok önemli sayıda insan Türkiye'de kalmaya devam etmiştir.

Iraklı Türklerin % 80'i 1990'dan sonra göç etmiştir. 1991 yılında yaşanan yoğun dış göç, daha sonraları bir miktar azalmışsa da günümüze kadar devam etmiştir. Sirkeci'ye göre, 17.000 Türk 1991'de Türkiye'ye girmiş ve bunlardan 12.000'i daha sonra evlerine dönmüştür.[385]

Türkler, Körfez Savaşı esnasında ve sonrasında, Türkiye'den ve dünyadan adeta tecrit edilmişlerdir. Türklerin Körfez Savaşı ve sonrasında maruz kaldıkları baskı ve zulümler Türkiye'de yaşamakta olan Irak Türklerinde büyük tepki yaratmış ve yer yer protesto gösterileri ve yürüyüşler yapılmıştır. Bir grup Iraklı Türk 5 Nisan 1991 tarihinde, İstanbul'daki Irak Başkonsolosluğu önünde toplanarak; yapılan baskı ve zulmü protesto etmek istemişlerdir. Ancak konsolosluk binasından Türklerin üzerine otomatik silahlarla ateş edilmiş, bir Türk olay yerinde, bir diğeri de tedavi edilirken hayatlarını yitirmişlerdir. Olay Türk kamuoyunda büyük yankı bulmuştur. Türk güvenlik güçleri, Türk göstericilerin üzerine ateş edenleri teslim etmesi için, Irak Başkonsolosluğunu uyarmış, ancak Iraklı yetkililer tarafından reddedilen bu istek üzerine, Konsolosluk binası ablukaya alınmış, giriş ve çıkışlar yasaklanmıştır. Abluka 15 gün sürmüş ve Irak Başkonsolosluğu katilleri teslim etmeyi reddetmiştir. Bunun üzerine Türk güvenlik güçleri yeni bir süre daha tanıyarak, bu sürenin bitiminde katiller teslim edilmezse binaya zorla girileceğini ihtar etmişlerdir. Nihayet 25 Nisan 1991 de Türkleri şehit eden Iraklı katil, silahıyla birlikte güvenlik güçlerine teslim edilmiştir.

Olayda şehit edilen, Necdet Esat Bakkaloğlu ve Yılmaz Sait Hacıoğlu binlerce

---

[384] E. Tok, *a.g.t.,* s. 104.
[385] D. Danış, "Integration in…", s. 516-518.

kişinin katıldığı cenaze töreniyle, Topkapı Şehitliği'nde toprağa verilmiştir. Bu olay Irak Türklerinin yanı sıra Türk halkının da büyük tepkisine neden olmuştu.[386]

Irak'ın Türklere karşı sert tutumunun bir nedeni de ekonomik sorunlardan kaynaklanmıştır. Musul'a 25 km uzaklıkta olan "Faida Takas Bölgesi" Irak için büyük önem taşımaktadır. Türk kamyonları, Kuzey Irak'tan geçerek, Irak'a bazı temel gıda maddeleri getirip, karşılığında mazot almaktadırlar. Habur sınır kapısından başlayarak, Musul'dan sonra 25 km mesafedeki Faida Bölgesi'nde sona eren bu yol, Saddam'ın Ürdün'den sonra ikinci önemli yoludur. Türk kamyonlarından vergi alan Kürtlerin tek gelir kaynağı olduğu için BM bu ticarete göz yummaktadır. Kısaca, Saddam Hüseyin için bu yol hayati önem taşımaktadır.[387] Dolayısıyla Türkler bu nedenlerle sürekli baskı altında tutulmuştur.

Körfez Savaşı'ndan sonra, Saddam'ın baskılarından Türkiye'ye kaçan yüzbinlerce kişinin evlerine geri dönmeleri için BM Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararı çerçevesinde oluşturulan "Güvenlik Bölgesi" sanıldığı gibi 36. paralelin kuzeyini kapsamamaktadır. 36. paralelin kuzeyinde kalan Türk bölgesi, Çekiç Güç'ün faaliyet alanı dışında, Saddam Hüseyin'in denetimindedir. Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Musul ve Kerkük bu bölgede bulunmaktadır. Türkiye'ye sığınmacı akını sırasında Kürtlerle birlikte Türkler de Türkiye sınırına yığılmışlardı. Ancak, oluşturulan güvenlik bölgesi sadece Kürtler için ilan edilmiştir. 36. paralelin kuzeyinde bulunan Türk bölgeleri Saddam Hüseyin'e bırakılırken, 36. paralelin güneyinde kalan Süleymaniye ve diğer bazı Kürt bölgeleri güvenlik bölgesi kapsamına dâhil edilmiştir.[388] Erbil, Kürt Federasyonu'nun başkenti olarak görüldüğü için güvenli bölgeye dâhil edilmiş ve burada yaşayan Türkler de bu yüzden Güvenli Bölgede kalmışlardı. Güvenli Bölge içinde kalan bir başka Türk bölgesi ise, Süleymaniye yakınlarındaki Kifri kasabasıydı. Ancak, Türklerin % 85-90'ı Irak yönetiminin insafına terkedilmiştir.[389]

Bu arada Süleymaniye ile aynı enlemde olan Kerkük'ün de güvenli bölgeye alınması gündeme gelmiş, ancak Türkiye Kerkük'ün bu bölgenin dışında kalması için çaba sarf etmiştir. Bu konu Türkiye için stratejik bir tercih olmuştur; *"...Son derece önemli olan Kerkük petrollerinin Kürtlerin eline geçerek, bu bölgeyi ve Kürtleri beslemesini, Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletine doğru gidişin önünün kesilmesi*

---

[386] Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türk...*, s. 109-110.
[387] *Hürriyet, 28 Ağustos 1995.*
[388] M. Demirel, *a.g.t.*, s. 128-129.
[389] İ. Y. Cömert, *a.g.t.*, s. 80.

amacıyla, bölgenin Saddam'ın kontrolünde bırakılmasına razı olunmuştur."[390]

Kürt devletinin sınırlarını çizen, Türkleri bilerek ikiye bölen güvenli bölgedeki BM teşkilatı, güvensiz bölgede yer alan Kerkük'ten Erbil'e gelen, kaçan, göç eden Türkleri orada tanımamış ve problemleri varsa Kürt hükümetine müracaat etmelerini önermiştir.[391]

Diğer yandan, Tansu Çiller Türk liderler ile görüşerek Türkiye'nin Türkmenlere desteğini iletmiştir. Ayrıca, 23 Eylül 1996 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Christopher ile görüşerek Türklerin de Kürtler gibi Çekiç Güç koruması altına alınmasını istemiştir. Bu istediğinde en önemli neden Irak yönetiminin Türklere takındığı olumsuz tutum idi. Nihayet atılan adımlar karşılığını bulmuş ve 26 Eylül'de Kuzey Irak'ta kurulan hükümeti oluşturan 16 üyenin 3'ü Türklerden oluşmuştur.[392]

Kürt partileri arasındaki çekişme ve nüfuz mücadeleleri Kuzey Irak'ın Bahdinan ve Soran adı verilen iki bölgeye ayrılmasına yol açmıştır. Türkler bu çekişmelerden tedirgin halde ve yarının ne getireceği endişesi içinde yaşamışlardır. Zaman zaman da beklenmedik saldırılara uğramışlardır.[393]

ITC'ye ve sivil Türklere karşı yapılan, baskı ve toplu katliamlardan biri de 31 Ağustos 1996 katliamıdır. Bu tarihte Bağdat rejimi, KDP ile anlaşarak Erbil'e girdiğinde, ITC Güvenlik Dairesi binasına saldırılmış ve Türk Partisi karargâhlarında 34 Türk vatandaşı Saddam güçleri tarafından tutuklanmıştır. Tutuklanan Türk vatandaşlarından Ali Yayçılı ile Ahmet Nurettin 25 Temmuz 1997 tarihinde Saddam rejimi tarafından idam edilmişlerdir. Daha sonra Aydın Şakir Iraklı da idam edilerek ailesine bilgi verilmiştir.[394] KDP, Irak kuvvetleri ile işbirliği yaparak Erbil'i işgal ettikten sonra Türkmen Cephesi'ne karşı baskısını arttırarak KYB'ye nazaran daha sert bir politika izlediğini göstermiştir.[395]

1 Eylül 1996 günü KDP, Muhaberat ve Irak İstihbaratı mensuplarından oluşan müşterek bir kuvvet, IMTP radyo ve televizyon binasına saldırı düzenlemiştir. Bu saldırıda 8 kişi kaçırılmıştır. 2 Eylül 1996 tarihinde ise, Erbil'deki Irak Milli Türk Partisi Genel Merkezi tekrar basılmış ve birçok partili tutuklanarak Bağdat'a

---

[390] İ. Y. Cömert, *a.g.t.*, s. 80.
[391] Nefi Demirci, "İnsan Hakları ve Kerkük Türkleri", *Orkun*, S. 26, Nisan 2000, s. 20.
[392] B. Terkoğlu, *a.g.t.*, s. 73.
[393] A. Beyatlı, "Dünden Bugüne…", s. 18.
[394] Mustafa Sürmeli, *1990 Sonrası Irak Türkmenlerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Irak Ekonomisine Katkısı*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005, s. 33; Ş. Küzeci, *a.g.e.*, s. 302.
[395] B. Günay, *a.g.e.*, s. 541.

götürülmüştür. Bağdat Abu Greyp zindanında insanlık dışı işkencelere maruz kaldıktan sonra, birçoğu idam edilmiştir. Sağ kalan diğer tutuklu Türklerin ise akıbetleri bilinmemektedir.[396]

Bu katliamlar, Erbil'deki Türk halkın büyük bir panik yaşamasına yol açmıştır. Saddam'ın askerleri önce tank ve toplarla kenti ateşe tutmuş, daha sonra ise Türklerin evlerini basarak sivil halkı toplayıp götürmüşlerdir. Saddam'a bağlı birlikler Erbil'e girmeden önce, bölgedeki Iraklı yetkililer tarafından Türklere; "*Size kimse dokunmayacak. Akıncılar, sakın ateş açmasın*" şeklinde talimat verilmiştir. Ancak Saddam'ın askerleri Erbil'e girdikten sonra tespit edilen Türk evlerini tek tek basarak, Türkleri bir anlamda gafil avlamışlardır.[397] Ancak, katliama uğramaktan korkan binlerce Türk, Türkiye sınırına ve bazıları ise İran sınırına sığınmıştır. Erbil'den kaçan 4.000 civarında Türk, bir hafta içinde Türkiye sınırı boyunca açıkta ve hiçbir güvenlik önlemi alınmadan bekletilmiştir.

Bu gelişmeler karşısında, Kuzey Irak'ta istikrarı sağlamak için Türkiye devreye girmiş ve bölge idarecileri ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler devam ederken, İran'a kaçtığı söylenen Talabani güçleri, İran'ın desteği ile yeniden Süleymaniye'ye girmeyi başarmıştır. Kuzey Irak'ta çatışmaların sürmesi üzerine ABD araya girmiş ve ateşkes imzalanmıştır. Ateşkesin başlamasından sonra Kuzey Irak'ta istikrarı sağlamak için 30 Ekimde ABD'nin liderliğinde Türkiye, İngiltere ve KDP ile KYB arasında daha geniş kapsamlı görüşmeler başlamıştır. Görüşmelere Türkiye'nin isteği ile Irak'taki Türk toplumu temsilcisi de katılmıştır. Ankara'da iki gün süren görüşmelerden sonra, Türkiye'yi bölgede etkin bir güç haline getiren düzenlemeler kabul edilmiştir.

Ankara görüşmeleri sonucunda ortak bildiri yayınlanmış olmasına rağmen, KDP bildirinin tümünü kabul etmediğini, özellikle Türklerin liderliğinde Süryani ve Kürtlerden oluşacağı karara bağlanan Barışı Gözetleme Gücüne, BM'nin de dâhil olması gerektiğini bildirmiştir. Sonuçta Barzani'nin işi yavaştan almasıyla bu görüşmelerden beklenen sonuç alınamamıştır.[398]

Türkiye'ye gelen Irak Türklerinin eğitim durumları, büyük ölçüde sosyal statülerini de belirlemiştir. Özellikle 1990 öncesi gelip Türkiye'de üniversite eğitimi görenlerin çoğu zorluk çekmeden uyum sağlamışlardır. Mesela, Mimar Bahaattin Salihi kendi şartlarını şöyle aktarmıştır; "*Adım Bahaattin Salihi Abdurahman, 1930 Kerkük*

[396] H. Celepoğlu, *a.g.t.*, s. 130; M. Eren, *a.g.t.*, s. 85-86; Y. Kendirli, *a.g.t.*, s. 48.
[397] M. Eren, *a.g.t.*, s. 86; H. Celepoğlu, *a.g.t.*, s. 130.
[398] M. Demirel, *a.g.t.*, s. 132-133.

doğumluyum. 1950 yılında geldim. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık bölümünde Taşkışla'da okudum. Hiçbir zorluk çekmedim. Ben ve Rasim ikimiz ilk olarak geldik. Şimdi 80 yaşındayım. Çoluk çocuk İstanbul'da okudu, buradan mezun oldu ve evlendiler. Büyük oğlum tıp okudu. Küçük oğlum metalürji okudu. Türkiye'de zorluk çekmediler. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldular. Benim eşim Türkiyeli. İstanbul'dan evlendim. Evlenirken hiç problem olmadı. Benim de Türk vatandaşlığım kabul edildi. Türk dernekleriyle irtibatım var."[399]

Irak'taki Türkler, göç edecekleri yeni bölgede yaşamaları muhtemel zorlukları aynı dili konuştukları bölgelere göç ederek aşma gayreti içerisinde olmuşlardır. Türkiye'nin seçilmesinde temel faktörlerden biri bu olmuştur. Özellikle İstanbul kenti başka bölgelere ulaşmada ara bölge olarak kolay geçiş imkânı sağlamıştır. İş bulma noktasında Arapça bilen Türkler özellikle ihracat ve tekstil sektöründe rahatlıkla iş bulmuşlardır.

Diğer taraftan, Irak'ta üniversite mezunu olduğu halde Türkiye'ye göç eden pek çok Türk, üniversiteler arasında denklik sorunları yüzünden kendi alanlarında çalışma imkânı bulamamışlardır. Bu yüzden üniversite mezunu olduğu halde tezgâhtarlık yapan çok sayıda Türk vardır. Ayrıca, oturma izni olmayan kişiler ancak geçici işlerde çalışabilmişlerdir. İşçilerin çoğu kol gücüne dayalı işlerde çalışmakta ve iş kolları eğitim seviyeleriyle orantılı olmamaktadır. Dolayısıyla, göçmenlerin yeni yaşam alanlarında, genel olarak önceki yaşam düzeyine oranla bir gerileme olmaktadır. Göçmenlerin en çok sıkıntı çektikleri konulardan biri ise ev kiralarının ödenme güçlüğü olmuştur. Türk makamlarınca diploması ve denkliği kabul edilmediğinden zorluk yaşayan Türklerde Murat Köprülü, Nisan 1992'de bir röportaj münasebetiyle şunları söylüyor; "*Ben beşinci sınıftaydım (Irak'ta) ve beşe gitmek istiyordum. Bu da olmayınca birinci sınıftan başlamayı bile göze alıp kabul ettim. Sırf Türkçeyi öğrenmek için bunu istedim. Ama kabul etmediler. Benden Emniyet Müdürlüğü'nden tahsil izni çıkartmamı istediler. Emniyet bize o izni vermedi. Şimdi bir fotoğrafçıda çalışmaktayım*."

Türkiye'ye göç edenlerin şikâyet ettikleri hususların başında en çok konum ve durumlarına uygun iş bulamamaları olmuştur. Pazarcılık yapmak zorunda kalan Edebiyat Öğretmeni Alsayyaf'la yapılan röportaj bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır; "*Irak'ta orta, lise okullarında öğretmendim. Arap dili ve edebiyatı öğretmeniydim. Okuldan Milli Eğitim beni ayırmış. Düşüncelerim Baas fikrine uygun*

[399] E. Tok, *a.g.t.,* s. 93.

olmadığı için. Ben de şimdi böyle ise sonra daha çok problem olur diye dönmedim. Türkiye'de 3 kardeşim vardı. Bir ay Yalova'da yardım ettiler, kalacak yer gösterdiler. Pazarda çalıştım. Kızımla oğlum restoran işine girdi. Ben 42 yaşındaydım, beni işe almadılar. Üniversite mezunu olsam da Türkiye'ye gelirken yolda diplomam, pasaportum, tapum, hepsi kayboldu. 2003'te işte böyle şartlarda Yalova'da kaldım. İmkânım yok, kira vereyim. Daha evvelden Irak'tan gelmiş olanların dairelerinde, ücretsiz kaldık. Bir süre sonra kaldığımız evi sattılar. Bana da evden çıkmam söylendi. Orada bir çiftlik sahibi hanım, para yardımı yapamayacağını, işlere yardımcı olmak karşılığı, çiftlikte kalabileceğimizi söyledi. 2 sene de orada kaldım."[400]

Irak'taki sosyal statülerin Türkiye'de geçerli olmaması da şikâyet konusu olan bir diğer hususdur. Kerkük Vakfı görevlisi Yıldırım Hasanzâde, işsiz Irak Türklerinin beraberlerinde çeşitli sosyal sıkıntılara da düştüklerini ifade etmiştir; "*Irak Türkleri, genellikle Irak toplumunun en üst seviyede kültürlü insanları olsalar bile, gidin bakın Osman Bey'de tezgâhtarlık yapıyorlar. Nasıl olsa ikametin yok, sigortan yok, hiçbir şeyin yok. Sen bu kadara ister çalış ister git diyor. Başka çare kalmıyor, pazarcılık yapıyorlar. Bu durum işin sosyal ve psikolojik yönden zararlarıdır. Bunun üzerinde durulmasında çok fayda vardır. İkamet alamayanı okul da kabul etmiyor. Ne oluyor çocuk okumuyor veya okusa bile ismi listelerde olmadan okuyor. Nice Irak Türkü, ister ekonomik, ister siyasi sebeplerden Irak'a geri dönememiştir. Onların çocukları, ikameti olmadığı için okula giremiyor, eğitimsizlik beraberinde yeni sorunlar doğuruyor ve çok kötü durumlar meydana geliyor. Kötü yollara sapıyorlar*."

Eğitim düzeyi düşük olan Türkler, dil bilmediklerinden ve eğitim almadıklarından dolayı farklı bir dilin konuşulduğu yerlere gitmek istemediklerini, buralarda zorlanacaklarını dile getirmişlerdir. Türkiye'de kültür ve konuşulan dil kendilerine daha yakın olduğundan buradan ayrılmak istememektedirler.[401]

Türkiye'deki Iraklı Türklerin bütünleşmesi ailesel dayanışma, Türk dili bilgisi ve son olarak ağlar, dernekler tarafından sağlanmıştır. Ailesel beraberlikler dayanışmanın ilk kaynağıdır ve İstanbul'da düzenli kalışlar boyunca zorluklarla yüzleşmenin üstesinden gelinmesine yardım etmiştir.[402] Nitekim göç eden kişilerin ilk adımı göç ettikleri yerlerde yerleşmiş olan kendi insanlarına ulaşmaktır. Yapılan bir araştırmaya katılanların % 85'lik bir kısmı herhangi bir sivil toplum kuruluşuna dâhil

[400] E. Tok, *a.g.t.,* s. 99-101.
[401] E. Tok, *a.g.t.,* s. 107-08.
[402] D. Danış, "Integration in…", s. 519.

olmadıklarını belirtmişlerdir. Sivil toplum kuruluşları demokratik toplumların özelliklerinden birisidir. Irak'ta bu tarz sivil toplum oluşumlarına sahip olmadıklarından bu kuruluşlara üye olmak ve yaşamı örgütlü düzeyde devam ettirmek alışkanlığı da gelişmemiştir. Ancak Türkler arasında ideolojik tutumları ağır basanlar sivil toplum kuruluşlarına üye olarak Türk davasını duyurmak, Türklerin insan haklarına kavuşmalarını sağlayabilmek gibi nedenlerle İstanbul'daki Türklerin oluşumlarına katılmaktadır.[403]

3.9. Irak'tan Türkiye'ye Yapılan Göçlerde Uluslararası Sosyal Ağlar

Bir göçmenin, göç ettiği yerle ilgili beklenti düzeyinin, akültürasyon meselesinin ve arama süreci boyunca nasıl değiştiğini bilmek çok önemlidir. Kişinin hüner kompozisyonu ne kadar gelişmiş veya nadir ise "beklenti düzeyi" de o kadar yüksekten başlayacaktır. Beklenti düzeyinin bulunan fırsatlara kolayca uyum sağlayacak şekilde düşmesi de kişinin içinde bulunduğu koşullara ve güvencesine bağlı olacaktır. Kişi ne kadar güvenli bir statü içinde ise o kadar geç uyum gösterecektir. Göç analizlerinde "tanıdık ve akraba çoğaltanı" diye adlandırılan bu değişkeni ölçmekte genellikle varış noktasına daha önce göç etmiş olanların miktarı kullanılmaktadır. Daha önce göç edenlerin yarattığı "çoğaltan etkisi" iki nokta arasındaki göçe kararlılık kazandırır. Bu nedenle genellikle "ömür boyu göç" ile beş yıllık veya bir yıllık göç sayıları arasındaki yüksek ilgileşimler bulunmaktadır.[404]

Irak'taki rejimlerin Türklere yönelik baskıcı politikalarıyla birlikte, Irak'taki savaş ve çatışma dönemleri, Türk göçünü tetikleyen en büyük etkenler olmuştur. Bu göçün Türkiye'ye yönelmesindeki en önemli sebepler ise, Irak'ta yaşayan Türklerin Türkiye'de çok sayıda akrabasının bulunması, Türkiye'nin Osmanlı mirası topraklar üzerinde kurulması, sınırın hemen ötesinde dili, dini, kültürü, gelenek ve görenekleri aynı olan bir devletin olması ve Türkiye'nin Türk soylulara gösterdiği ilgi olarak ifade edilebilir.

Diğer taraftan Türkiye'ye bekâr olarak gelen Türk erkeklerin genellikle Türkiyeli bir kadınla evlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yapılan görüşmeler sonucu elde edilen verilere göre, Türkiye'ye gelen her 10 bekâr Türk erkekten 8'i Türkiyeli bir kadınla evlenmiştir. Aynı zamanda Türkiye'ye gelen bekâr Türk kadınların

---

[403] E. Tok, *a.g.t.,* s. 110.
[404] İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, İstanbul 2011, s. 30-31.

da Türkiyeli erkeklerle evlendiği bilinmektedir. Buradan hareketle Türkiye'de doğan ya da Türkiye'ye küçük yaşta gelen Türklerin "Türkiyelileştiği" ifade edilebilir.[405]

Göç bölgesi olarak Türkiye'yi, özellikle de İstanbul'u tercih eden Türkler Türkiye'nin yanı sıra Avrupa'nın değişik yerlerine de göç etmektedirler. Ancak bu ülkelerde Türkler diaspora oluşturamamışlardır. Türkiye'ye ve özelde İstanbul'a göç etmiş olan Kerküklü Türkler ise çeşitli sivil kuruluşlar oluşturmak suretiyle toplumsal bir grup olarak yaşamlarını sürdürmektedirler.[406]

Türkiye'deki Iraklılar arasında en önemli grup olan Türkler hem dil sorunları olmaması hem de Türklük bağından dolayı Türkiye'yi tercih etmektedirler. Bu kişiler için, daha önceden İstanbul'a yerleşmiş akraba ve tanıdıkları kadar, çeşitli Türk derneklerinin varlığı da uyum süreçlerini kolaylaştırmıştır.

Ancak Türkler dışındaki diğer Iraklılar arasında çok az kişi İstanbul'u tercih etmektedir. Peki, ama Türk olmayan, Türk topraklarına uzak olan Bağdat ve güney bölgelerinden gelenler için İstanbul'a ulaşım Şam ve Amman'a gitmekten daha pahalıyken, Türkiye'de kültür ve dil açısından yabancı bir ortam varken, neden bazı Iraklılar bunca masrafı göze alarak İstanbul'a gelmeyi tercih etmektedir? İstanbul tercihinin altında, kısmen coğrafi faktörlerden, yani Türkiye'nin Ortadoğu-Avrupa güzergâhı üzerinde göç stratejileri açısından kritik bir yerde bulunuyor olmasından kaynaklandığı söylenebilir.[407]

Kuzey Irak'tan Türkiye'ye girebilmek için vize almak gerekiyor. Vize imtiyazından ise iki kesim yararlanmıştır. Barzani bölgesinde IKDP'den vize alınırken, Talabani bölgesinde bu imtiyaz Türkmen Cephesi'nin elinde bulunmuştur. Vize bedeli ise 400 doları bulmuştur. Vize alarak Türkiye'ye gelenlerin büyük çoğunluğu geri dönmek istemediği için bölge şartlarına göre bedelin yüksek tutulduğu yetkililerce ifade edilmiştir.[408]

Iraklıların çoğu hedefledikleri ülkelere varabilmek için kendi imkânlarıyla aile göçü veya düzensiz göç yöntemini kullanmıştır. İçlerinden ancak çok küçük bir kısmı Türkiye'deki BMMYK'nın aracılığına başvurmuştur. Bu da Iraklıların daha çok İstanbul'da toplanmalarına neden olmuştur. İstanbul kozmopolit yapısı, kalabalık nüfusu ve kayıt dışı istihdam imkânlarıyla göçmenlere görece korunaklı bir geçici

---

[405] Bilgay Duman, *Türkiye'ye Yönelik Türkmen Göçü ve Türkiye'deki Türkmen Varlığı,* Ankara Eylül 2010, s. 5-6.
[406] B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 1.
[407] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 22.
[408] H. Yılmaz, "65 Yıl…", s. 1673.

sığınak imkânı sunmuştur. Tarlabaşı ve Dolapdere usulsüz göçmenler için önemli bir barınma yeri işlevi görürken, Aksaray ve Laleli iş bulma imkânları, bekâr odaları ve otelleriyle kayıt dışı yaşamın çekim merkezi olmuştur.

Türkiye'de bulunan transit göçmenlerin hedefledikleri müreffeh ülkelere ulaşmaları zorlaştıkça, transit duraktaki "mola"ların süresi uzamıştır. İkamet ve çalışma izni olmayan usulsüz göçmenler, Türkiye'de kaldıkları geçici dönemde kayıt dışı ekonominin yaygınlığı sayesinde barınma ve iş sorunlarını kısmen çözmüşlerdir. Erkekler hamallık, inşaat işçiliği veya tezgâhtarlık gibi vasıfsız ve düşük ücretli işlerde çalışırken; kadınlar temizlik ve bakıcılık işleriyle meşgul olmuşlardır. Az da olsa para kazanmalarını sağlayan bu kayıt dışı işler, bazen çok ağır bir biçimde sömürülmelerine yol açmıştır. Sınır dışı edilme ve buna benzer başka tehlikelere maruz kalmadıklarında, hayatlarını idame ettirebilmek ve en temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendi başlarının çaresine bakmak zorunda olan bu göçmen gruplar için akrabalık, din veya etnik kimlik gibi ülke esaslı dayanışma ağları büyük bir önem taşımaktadır.[409]

Ortadoğu'dan yaklaşık yüzyıldır süregelen göçler sayesinde akrabalar ve tanıdıklar aracılığıyla geniş bir dayanışma ağı kurulmuştur. Böylece sığınmacı ve göçmenler İstanbul'da geçici bir süre kalmış olsalar dahi burada yaşamanın incelikleri konusunda daha sonra geleceklerin yaşamını kolaylaştıracak bilgi aktarımını sağlamışlardır. Bu kümülatif tecrübeler sosyal ağların işleyişinde çok büyük etki yapmaktadır. Madalyonun öbür tarafına bakıldığında ise Irak'ta başlayan ayrışma, göç sürecinde de devam etmiştir.

İstanbul'daki Iraklıların yerleşim yerlerine bakıldığında sosyal dayanışma ağlarının göç sürecindeki etkileri gözlenebilir. Göçmenlerin etnik veya dini kimlikleri, işgücüne katılım yolları ve bu gibi nedenlere bağlı olarak belli semtler ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki Fatih-Aksaray hattıdır. Bu bölgede özellikle Iraklı Türk nüfusun yoğunlaştığı görülmüştür. Büyük bir kısmı Türk vatandaşlığı almış Türkmenler tarafından kurulan 5 derneğin bu bölgede bulunuyor olması da, Türk nüfusun burada yoğun olarak yaşamasıyla doğrudan bağlantılıdır.

İkinci yoğun Iraklı yerleşim yeri Kurtuluş-Harbiye bölgesidir. Şehrin merkezinde ve genellikle yoksul kişilerin yerleşim yeri olan bu bölgede Irak'tan gelen Hıristiyanlar hem kendi cemaatlerinden, hem İstanbullu gayrimüslim topluluklardan,

---

[409] Didem Danış, "Yeni Göç Hareketleri ve Türkiye", *Birikim*, S. 184-185, Ağustos-Eylül 2004, s. 228-229.

hem de Caritas'tan hukuki danışmanlık hizmeti ve sosyal yardım görmektedir. Bu bölgenin kozmopolit yapısının getirdiği kamuflaj kaçak göçmenlere kısmen güven vermektedir.[410] Bir göçmen, parçası olduğu küresel ağlar ve uluslararası topluluklardan ibarettir.[411] Bu bakımdan Iraklı göçmenlerin komşularının önemli bir kısmının, 1990'lı yıllarda zorunlu göçle Güneydoğu Anadolu'dan İstanbul'a gelmiş Kürt aileler olması, Iraklılar için aşina oldukları bir sosyal çevre yaratmaktadır. Iraklı nüfusun bir diğer önemli yerleşim yeriyse, gelirlerinin önemli bir kısmı dış ticaretten gelen tekstil mağazalarının bulunduğu Osmanbey'dir. Bu mağazalarda çalışan Türk gençler, Arap müşteriler için satış elemanlığı ve tercümanlık yapmakta ve civardaki Feriköy, Şişli gibi semtlerde oturmaktadırlar.[412]

Türkiye'de siyasal katılım ve temsil eksikliğini gidermek amacıyla göçmenler tarafından kültür dernekleri biçiminde kurulmuş olan çok sayıda temsil organı vardır. Hristiyan cemaatleri, kültür enstitüleri, sanayi ve ticaret odaları, yabancı dilde eğitim veren okullar, araştırma kuruluşları ve çeşitli siyasi vakıflar bulunmaktadır.[413]

Diğer yandan, Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesinde 15 Ağustos'ta başlayan Hacıbektaş Veli Anma Kültür ve Sanat Etkinlikleri'ne katılmak üzere Irak'ın Musul, Kerkük ve Erbil vilayetlerinden Bektaşiler gelmektedir. Çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Iraklı Bektaşiler arasında Musul'da yaşayan Şebek toplumu ve Erbil'den gelen Kakai toplumunun temsilcileri de bulunmaktadır.[414]

Türkiye, Iraklı Hıristiyanlar için önemli bir transit geçiş güzergâhıdır. Batıda bulunan diğer birçok ülke gibi, Türkiye de küresel göç sisteminde yeni bir görev yüklenmiştir: transit göçmenler. Iraklılar Türkiye'de bu transit göçmenler arasında anlamlı, fakat görünmez grubu oluşturmaktadır. Evrak eksikliği nedeniyle Türk topraklarına geçen Iraklıların gerçek sayısını tahmin etmek çok zordur. Yine de, bu grubun büyüklüğü Türk makamları tarafından tutuklanan yabancıların sayısına bakarak değerlendirilebilir. 1995-2004 yılları arasında yaklaşık 100.000 düzensiz Iraklı göçmen Türkiye'de tutuklanmıştır.

Iraklılar ile birlikte diğer Avrupalı olmayan sığınmacılar Cenevre

---

[410] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 23.
[411] Jeff Crisp, "Policy Chalenges of the New Diasporas: Migrant Networks and Their Impact on Asylum Flows and Regimes", *New Issues in Refugee Research*, UNHCR, Geneva 1999, s. 3.
[412] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 23.
[413] Bianca Kaiser, "Türkiye'deki Avrupa Birliği Yurttaşları: Siyasal ve Toplumsal Katılımın Önündeki Engeller", *Kökler ve Yollar*, (Der.: Ayhan Kaya-Bahar Şahin), İstanbul 2007, s. 483-484.
[414] "*Iraklı Bektaşiler ORSAM'da*", *www.orsam.org.tr/tr/etk_Yazdir.aspx?Tur=1&ID=184*, E.T.: 12.05.2011.

Sözleşmesi'nin coğrafi sınırlaması nedeniyle Türkiye'de mülteci olarak yerleşme hakkına sahip değildir. Iraklıların çoğu yasal engellerin farkında ve Türkiye'de sürekli yerleşme şanslarının çok az olduğunun farkındadır. Yani Türkiye'de geçici kalmayı ve kısa sürede Batı ülkelerine ulaşmak için mücadele etmektedirler.

Iraklı Hıristiyanlar, ülkeyi terk etmek ve uzak topraklara yerleşmek için gelmelerine rağmen, İstanbul'da oldukça uzun süre kalmışlardır. Mülteci statüsü elde etmek için sık sık Avustralya ve Kanada'daki aile birleşmesi programlarını kullanmışlardır.[415]

Bazı göçmenler için en önemli sermaye etnik bağlarıdır. Örneğin, "Türk kökenli" kişilerin Türkiye'ye iltica etmek için bazı imtiyazlara sahip olduğunu bildiren 1934 tarihli ve 2510 Sayılı İskân Kanunu, her dönemde Türkmen göçmenlerin lehine işletilmiştir.[416]

[415] Didem Danış, "Re-communitarization en Route: Iraqi Christian Transit Migrants in Istanbul", *Iraq's Refugee and IDP Crisis: Human Toll and Implications*, Viewpoints Special Edition, The Middle East Institute, Washington DC 2008, s. 24-25.
[416] D. Danış, "Integration in…", s. 457.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE'DEKİ IRAKLILARIN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

Türkiye'ye gelen Iraklı sığınmacıların ve mültecilerin korunması ve göçmenlere yardım yapılması çok önemli bir meseledir. Devlet yardımlarının sınırlı olması dolayısıyla bazen bu görevi STK'lar üstlenmiştir. 1 Ekim 2007 tarihinde Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD) tarafından uygulanmaya başlayan bir projeyle, İçişleri Bakanlığı'nın uydu kent olarak belirlediği Niğde, Aksaray ve Kırşehir'de ikamet eden mülteci ve sığınmacıların korunma durumlarının ve sosyal koşullarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bunun için SGDD tarafından adı geçen illerde Arapça, Kürtçe ve Farsça tercümanlar aracılığıyla psiko-sosyal danışmanlık hizmeti verilmiştir. 2007 yılı sonuna kadar deneme süresi konulan proje, başarılı sonuçlar vermesi dolayısıyla 2008 yılında da devam etmiştir. Bu projeyle Niğde, Aksaray ve Kırşehir illerinde ikamet eden yaklaşık 600 mülteci ve sığınmacının sosyal ihtiyaçlarını belirlemeye ve çözümler üretilmeye çalışılmıştır.[1]

Göçmenlere yardımcı olan STK'lardan biri de İHH'dır. İHH İnsani Yardım Vakfı, Dünya Mülteciler Günü dolayısıyla İstanbul ve çevre illerde yaşayan mülteciler için bir piknik tertiplemiştir. Belgrad ormanlarında düzenlenen piknikte mülteciler eğlenerek moral depolamıştır. Bu etkinliğe Irak, Filistin, Çeçenistan, Doğu Türkistan, Pakistan, Afganistan ve Afrika ülkelerinden gelen yaklaşık 200 göçmen katılmıştır. Göçmenler buradan "-*Bize de mültecilik, vatandaşlık, çalışma ve eğitim hakları verilsin. Biz de insanız. Bir kimliğimizin olmasını istiyoruz*" mesajı vermişlerdir.[2]

Göçmenlere yönelik etkinlikler her nekadar sıkıntılarını hafifletse de, temel problemlerini çözmede yetersiz kalmıştır. Diasporada yer alan Iraklılar, ister Ortadoğu'daki Irak'a komşu ülkelerden birinde, isterse Avrupa, Amerika, Avustralya veya Uzakdoğu'daki ülkelerden birinde yaşasınlar, üzerlerindeki yabancılaşma, sıla özlemi ve depresyonu atamamışlardır. Iraklı göçmenlerle sohpet edildiğinde yaşadıkları problemleri anlamak hiç de zor değildir.[3]

---

1 *www.sgdd.org.tr*, E.T.: 23.07.2011.
2 *www.multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 26 Ekim 2010.
3 Nadje Sadig Al-Ali, *Iraklı Kadınların Anlatılmayan Öyküsü (1948'den Bugüne*), (Çev.: Yasemin Tezgiden), İstanbul 2009, s. 37.

4.1. Dünya Genelindeki Iraklı Göçmenler

Günümüzde Iraklı göçmenler dünyanın dört bir tarafına dağılmıştır. Özellikle Körfez Savaşlarında ve akabinde yaşanan insanlık dışı uygulamalar milyonlarca Iraklının ülkesini terketmesine neden olmuştur. Körfez Savaşı'nın akabinde yaklaşık 70.000 Iraklı mülteci, Suudi Arabistan, Ürdün, Türkiye, Lübnan ve Suriye gibi bölge ülkelerine yeniden yerleştirilmiştir.[4] Iraklı sığınmacılardan yaklaşık 2.5 milyonu ise zaten fiilen Suriye'ye yerleşmişti ki bu sayı, nüfusu 20 milyon dolayında olan Suriye toplumunda büyük bir tahribata neden olmuştur.[5] Diğer taraftan 2.4 milyon Iraklı da kendi ülkesinde yerlerinden edilmiştir.[6] Böylesine nazik ve nüfus devinimi içerisindeki Irak'ı ABD'nin işgal etmesi üzerine Suriye'nin açık kapı politikası Iraklı göçmenler tarafından büyük ilgi görmüştür. Bu nedenle üç yıl içinde 450.000 civarında Iraklı daha Suriye'ye göç etmiştir.[7]

Suriye'deki Iraklı sığınmacıların 1.700'ünün statüsü tanınmış ve mülteci olarak kabul edilmiştir. ABD Mülteciler Yüksek Konseyi (USCR) Suriye'de 40.000 statüsü tanımlanmamış Iraklının olduğunu bildirmiştir.[8] UNHCR'nin kayıtlarına göre ise Suriye'de 140.000'den fazla Iraklı mültecinin varlığından bahsedilmiştir.[9]

1980'lerden itibaren Irak'ın içine girdiği savaşlar, yönetim baskısı ve ekonomik ambargonun yarattığı insani kriz yüzünden çok sayıda Iraklı göçmen Ürdün'e akın etmiştir. 2003 yılındaki Amerikan işgalinden önce başkent Amman'da ikamet eden Iraklıların sayısının 300.000 olduğu tahmin edilmektedir.[10] Bunlardan sadece 940'ı mülteci statüsü almıştır. Diğer 300.000 civarındaki Iraklı bir faydasının olmadığını düşünerek UNHCR'ye kayıt yaptırmadan hayatını sürdürmüştür.[11] Mayıs 2007 itibariyle Ürdün'deki Iraklıların sayısı 450.000-500.000'e ulaşmıştır.[12]

Grafik 10'da görüldüğü üzere Körfez Savaşları, ambargolar ve iç çatışmaların etkisiyle Iraklılar Dünyanın değişik ülkelerine dağılmıştır. 2002 yılındaki verilere göre

---

4 Murat Yılmaz vd., *Irak: Baas Diktatörlüğünden Amerikan Hegemonyasına İnsani Durum*İstanbul 2003, s. 204; UNHCR, *Global Report 2004*, Geneva 2005.

5 Ahmet Emin Dağ, "Ortadoğu'da Göç Hareketleri", *http://multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2012.

6 "Northern Iraq, Turkish Shelling Causing Displacement", *www.unhcr.org*, E.T.: 11.02.2011.

7 UNHCR-UNICEF-WFP, "Assessment on the Situation of Iraqi Refugees in Syria", Damascus March 2006, s. 4; "Iraqi Refugees in Syria Reluctant to Return to Home Permanently, Survey", *www.unhcr.org*, E.T.: 11.02.2011.

8 M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 200-201.

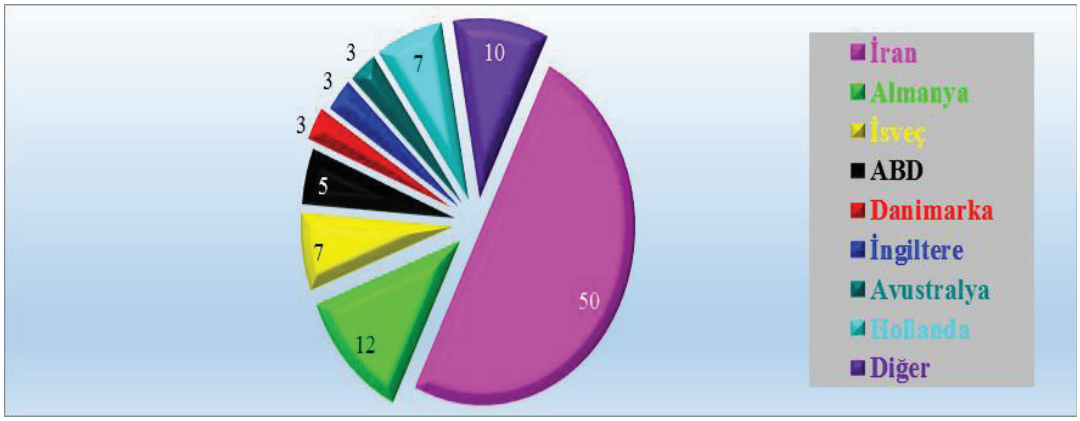
9 "Vital Cash Grant Gives Winter Relief to Iraqi Refugees in Syria", *www.unhcr.org*, E.T.: 11.02.2011.

10 Ürdün'deki Iraklı mültecilere yönelik ayrıntılı çözümlemeler için bkz. Chatelard 2002, 2003; A. E. Dağ, "Ortadoğu'da Göç…", *http://multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2012.

11 M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 199.

12 UNHCR, "Iraqis in Jordan Their Number and Characteristics", Fafo-UNFPA, Geneva 2007, s. 3.

Iraklı göçmenlerin yarısı İran'a sığınmıştır. Bazı Iraklılar da Avrupa'nın çeşitli ülkelerine kendilerini atmıştır. Grafikte dikkat çeken husus; Iraklıların sadece Asya ve Avrupa ülkelerine değil, Amerika ve Avusturalya ülkelerine de göç etmiş olmalarıdır. Şekildeki oranlar sadece mülteci statüsündeki Iraklılara ait olduğu için, Türkiye'deki Iraklı sığınmacılar grafikte yer almamıştır.

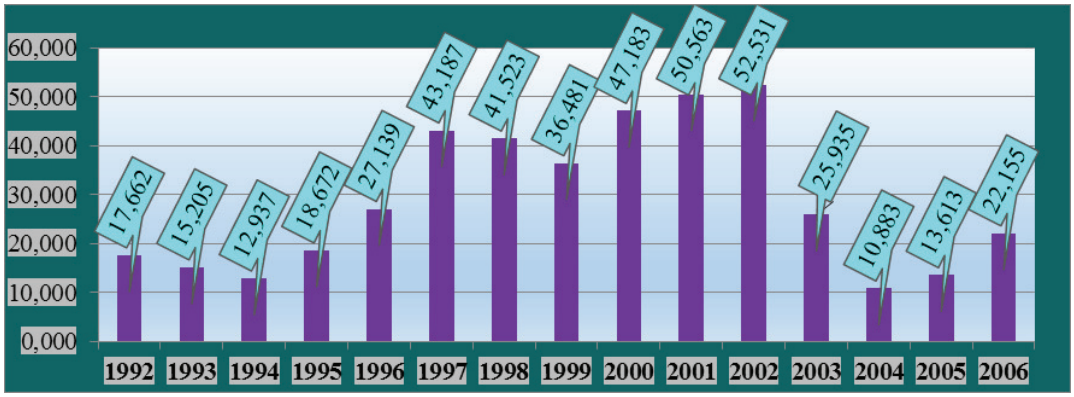
Grafik 10. 2002 Yılı itibariyle Iraklı mültecilerin bulunduğu ülkelerin oransal dağılımı

Kaynak: UNHCR, *Iraqi Refugee and Asylum-Seeker Statistics,* Geneva March 2003, s. 1.

BMMYK verilerine göre 1998 yılında dünya genelindeki Iraklı mültecilerin sayısı 590.000 olarak tahmin edilmiştir.[13] 2002 yılı başındaki verilere göre Türkiye'de sadece 590 Iraklı *mülteci* kayıtlara geçmiştir. Bu sayının gerçeği yansıtma olasılığı çok düşüktür, çünkü zulümlerden kaçan Iraklı mültecilerin çoğu taleplerinin geri çevrileceği korkusuyla durumlarından yetkilileri haberdar etmemişlerdir.

Iraklı mülteciler yalnızca Irak'a komşu ülkelerde değil, sanayileşmiş ülkelere de dağılmıştır. 2002'de sanayileşmiş 37 ülkede yapılan çalışmalar göstermiştir ki; Iraklılar sığınma talebinde bulunan gruplar arasında 52.531 başvuru ile en büyük grubu oluşturmuştur (Bkz.: Grafik 11). 1980-2004 döneminde sanayileşmiş ülkelere iltica başvurusunda bulunan Iraklıların sayısı 456.000'e baliğ olmuştur. Belirtilen zaman dilimi içerisinde; Iraklıların iltica başvurusu 2004 yılında keskin bir düşüşle 10.883'e gerilemiştir. 2006 yılında sanayileşmiş ülkelere gelen sığınmacıların en büyük grubunu yine Iraklılar oluşturmuştur.

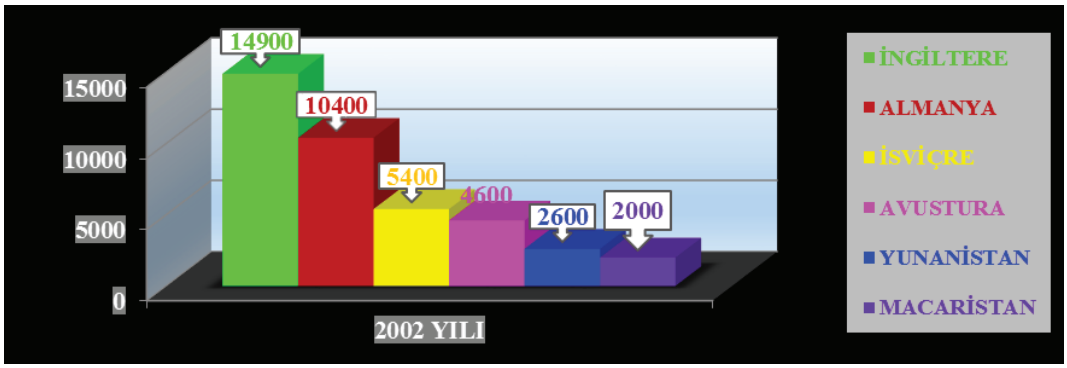
[13] UNHCR, *Refugee and Others of Concern to UNHCR, 1998 Statistical Overview*, Geneva 1999.

Grafik 11. Sanayileşmiş 37 ülkeye başvuran Iraklı sığınmacı sayıları (1992-2006)

Kaynak: UNHCR, *Statistics on Displaced Iraqis Around the World*, Geneva April 2007.

2002 verilerine göre en çok sığınmacı kabul eden sanayileşmiş ülkelerin sıralaması İngiltere 14.900, Almanya 10.400, İsviçre 5.400, Avusturya 4.600, Yunanistan 2.600 ve Macaristan 2.000 şeklindedir (Bkz.: Grafik 12). ABD'nin Irak'a saldırısının beklendiği 2003'ün Ocak ayında 26 sanayileşmiş ülke üzerinde yapılan istatistiklere göre, sığınma talebinde bulunan Iraklıların sayısı bir önceki aya oranla % 37 artmıştır.[14] Saddam yönetiminin baskısı yüzünden Irak'ta yaşanmaz hale gelinmiş, ABD'nin saldırısıyla yaşamın daha da zorlaşacağını anlayan Iraklılar, yaşayabilecekleri daha güvenli yerlere sığınma talebinde bulunmuşlardır.[15]

Grafik 12. En çok Iraklı sığınmacı kabul eden sanayileşmiş ülkeler (2002)

Kaynak: M. Yılmaz vd., *a.g.e.*, s. 201.

[14] "Iraqi refugees, asylum seekers and displaced persons: current conditions and concerned in the event of war", *www.unhcr.ch*, E.T.: 25.09.2010, s. 14.

[15] M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 201.

Irak'ın uzağında bulunan ülkelere yapılan sığınma taleplerinde, 1990'ların başındaki kısa dönemli düşüşün ardından son sekiz yılda sürekli artış gözlenmiştir. 1994'ten sonra yıllık sığınma oranı, hem AB ülkeleri hem de 37 sanayileşmiş ülke için dörde katlanmıştır. Öyle ki Iraklılar 2002'de Türkiye'ye gelen Afganlıları geçerek, en çok sığınma talebinde bulunan grup haline gelmişlerdir.[16]

1990'ların ilk yarısında 5.000'den fazla Iraklı mülteci, sanayileşmiş ülkelere yerleştirilmiştir.[17] BMMYK 2001 yılında dünyada 12 milyon mültecinin 530.000'inin Iraklı olduğunu bildirmiştir.[18] BMMYK tarafından 1 Ocak-21 Eylül 2007 tarihleri arasındaki 8-9 ay gibi kısa bir zaman diliminde 14 ülkeye 14.934 Iraklı mülteci yerleştirilmiştir. Bunlardan 10.844'ü Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Danimarka, İngiltere, Finlandiya, İsveç, Hollanda, Brezilya, İrlanda, İspanya, Fransa, Norveç ve ABD'ye gitmiştir.[19]

Tablo 38'de görüldüğü üzere; 1991-2001 yılları arasında 68.420 Iraklı mülteci gelişmiş ülkelere iskan edilmiştir. Iraklı mültecilerin yaklaşık yarısı ABD'ye iskân edilmiştir. 12.220 mülteci ise Kanada'ya yerleştirilmiştir. Kanada'ya yakın bir sayıda da Avusturalya'ya yerleştirilmiştir. Iraklı mültecilerin iskan yıllarına bakıldığında 1990'lı yılların ortalarında yoğunluk kazandıkları görülmüştür.

Tablo 38. Gelişmiş ülkelere iskân edilen Iraklı mülteci sayıları (1991-2001)

Yıllar	ABD	Kanada	Avusturalya	İsveç	Hollanda	Danimarka	Y. Zelenda	Norveç	Finlandiya
1991	840	270	-	440	-	40	200	-	-
1992	3.440	1.170	-	1.580	230	160	100	-	-
1993	4.610	2.230	1.330	110	220	250	10	200	-
1994	4.980	1.340	950	650	460	170	220	20	-
1995	3.480	1.160	2.250	540	470	330	320	-	-
1996	2.530	1.140	1.520	-	390	250	140	-	-
1997	2.680	1.150	1.440	3.330	120	290	270	620	340
1998	1.410	780	1.500	270	30	200	240	220	-
1999	1.960	690	1.390	150	10	130	170	180	120
2000	3.150	1.160	1.100	340	10	60	50	90	150
2001	2.470	1.130	550	250	110	70	80	130	90
Toplam	**31.550**	**12.220**	**12.030**	**4.660**	**2.050**	**1.950**	**1.800**	**1.460**	**700**

Kaynak: UNHCR, *Iraqi Refugee*..., s. 1.

[16] M. Yılmaz vd., *a.g.e.,* s. 203.
[17] UNHCR, *Statistics on*..., Geneva April 2007.
[18] İbrahim Sirkeci, "War in Iraq: Environment of Insecurity and International Migration", *International Migration*, V. 43(4), Oxford 2005, s. 204.
[19] UNHCR, *Statistics on Displaced Iraqis Around the World*, Geneva September 2007.

Irak'ın özellikle orta ve güney bölgelerdeki şiddet nedeniyle binlerce insan evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. BMMYK verilerine göre; 1. 9 milyon Iraklının ülke içinde yerinden edildiği, 2 milyondan fazlasının komşu ülkelere sığındığı ve yaklaşık 200.000'inin de uzak ülkelere gittiği düşünülmektedir. Bunun anlamı; dünya çapında 4 milyondan fazla yerinden edilmiş Iraklı olduğudur.[20] 2 milyondan fazla kişinin Irak dışına çıkmasına, bir o kadarının da ülke içinde yerinden olmasına yol açan bu süreç, ülkeden kaçan Iraklıların sayısının azametini göstermiştir.[21] Ülkede sürmekte olan güvensizlik ve şiddet ortamından kaçan Iraklıların büyük bir çoğunluğu mülteci statüsüne erişememiştir.[22]

Tablo 39'da dünya genelindeki Iraklı mülteci sayıları verilmiştir. Buna göre 396.460 Iraklı mülteci konumundadır. 32 ülke arasında mültecilerin en çok bulunduğu ülke 202.100 kişiyle İran, en az bulunduğu ülke ise 130 kişiyle İrlanda'dır. Tablo 40'de 2006 yılında Ortadoğu ülkelerine sığınan Iraklı sayıları verilmiştir. Buna göre 2.354.000 civarındaki sığınmacıdan 10.000'i Türkiye'de gösterilmiştir.[23] Sığınmacıların yarısından fazlası Suriye'yi tercih ederken, 750.000'i de Ürdün'e gitmiştir. Her iki tablo kıyaslandığında, her ne kadar iki tablo arasında 3 yıllık bir fark olsa da, mülteci sayısının sığınmacı sayısının çok gerisinde kaldığı görülmektedir.

Tablo 39. 2003 yılı itibariyle dünya genelindeki Iraklı mülteci sayıları

İran	202.100	**Norveç**	8.200	**Fransa**	1.600	**Romanya**	380
Almanya	50.900	**Kanada**	6.000	**İtalya**	1.100	**İspanya**	330
Hollanda	26.100	**S. Arabistan**	5.100	**Ürdün**	940	**Kuveyt**	300
İsveç	25.900	**İsviçre**	2.600	**Y. Zelenda**	830	**Arnavutluk**	260
ABD	19.100	**Finlandiya**	1.900	**Yunanistan**	620	**Belçika**	230
Danimarka	12.600	**Lübnan**	1.800	**Türkiye**	590	**Pakistan**	210
İngiltere	12.000	**Avusturya**	1.800	**Bulgaristan**	510	**Yemen**	200
Avustralya	10.000	**Suriye**	1.700	**Endonezya**	430	**İrlanda**	130
					Genel Toplam	**396.460**	

Kaynak: UNHCR, *Iraqi Refugee…*, s. 1.

[20] UNHCR, *Statistics on…*, Geneva April 2007; UNHCR, *Iraq Revised Appeal*, Geneva July-December 2003, s. 5.

[21] Didem Danış, "Irak'tan Uzağa: 1991 Sonrası Dışarı Göç", *Ortadoğu Analiz*, C. 1, S. 6, ORSAM, Ankara Haziran 2009, s. 16; Didem Danış, "Re-communitarization en Route: Iraqi Christian Transit Migrants in Istanbul", *Iraq's Refugee and IDP Crisis: Human Toll and Implications*, Viewpoints Special Edition, The Middle East Institute, Washington DC 2008, s. 23; Dana Graber Ladek, "Iraq's Internally Displaced Persons, Scale, Plight and Prospects", *Iraq's Refugee and IDP Crisis: Human Toll and Implications*, Viewpoints Special Edition, The Middle East Institute, Washington DC 2008, s. 30.

[22] D. Danış, "Irak'tan Uzağa…", s. 16.

[23] 10.000 sayısı büyük bir ihtimalle sadece göç eden Irak Türkleri için kullanılmıştır.

Tablo 40. 2006 yılı itibariyle dünya genelindeki Iraklı sayıları

Ülke	Kişi	Ülke	Kişi
Suriye	1.200.000	**İran**	54.000
Ürdün	750.000	**Lübnan**	40.000
Mısır	100.000	**Türkiye**	10.000
Körfez Ülkeleri	200.000	**Toplam**	**2.354.000**

Kaynak: UNHCR, *Statistics on…*, Geneva April 2007.

Mayıs 2007'de Irak'ın yeniden inşası üzerine düzenlenen bir konferansta ABD Dışişleri Bakanı Condolezza Rice, Iraklı göçmenlerin geri dönüşünün önemini vurgulamıştır. Irak Başbakanı Nuri el-Maliki de göçmenleri geri getirmek için yapılacak teşviklerden bahsetmiştir.[24]

2007 yılında Irak'ta kısa süreli bir istikrar sağlanmış ve kurulan koalisyon hükümetine güven duyulmaya başlanmıştır. Irak'ta işlerin düzeldiğine inanan pek çok göçmen ülkesine geri dönmeye başlamıştır. Bunlar arasında Suriye'deki Iraklılar önem arzeder. Bağdat hükümeti Iraklıları eve götürmek için otobüs ayarlayarak, Bağdat'a dönenlere 800 dolar nakit vereceğini müjdelemiştir. Fakat daha sonra hükümet Iraklıların evlerine gelmediklerini ileri sürerek 800 doları vermemiştir. Bu ise ülkesine dönmek isteyen Iraklılar için kötü bir örnek oluşturmuş ve bu olaydan itibaren Iraklı göçmenlerin eve dönmeleri istenilen oranda gerçekleşmemiştir.[25] Sadece birkaç aile kontrol altındaki bölgelere geri dönmüştür. İşin vahim yanı, her gün ortalama 2.000 Iraklı ülkesine geri dönerken 1.000'e yakını da yurt dışına kaçmayı sürdürmüştür.[26]

2007 yılında BMMYK tarafından yapılan bir ankete göre Hıristiyan, Sabai, veya Yezidi gibi azınlık gruplarından ülkesine dönen olmamıştır.[27] 994 sığınmacıyla yapılan ankette, 890 (% 89.5) anketör Irak'a dönmeyeceğini bildirmiştir. 65 (% 6.5) katılımcı ise Irak'a dönüp-dönmeyeceğini bilmediğini söylemiştir. 39 (% 4) kişi ise ülkesine döneceğini beyan etmiştir.[28] Suriye'de kalacağını ifade eden bu çaresiz insanların

---

[24] Joseph Logan, "From Exile to Peril at Home: Returned Refugees and Iraq's Displacement Crisis", *Iraq's Refugee and IDP Crisis: Human Toll and Implications*, Viewpoints Special Edition, The Middle East Institute, Washington DC 2008, s. 35.

[25] Elizabeth Ferris, "Alternative Scenarios for Iraq's Displaced", *Iraq's Refugee and IDP Crisis: Human Toll and Implications*, Viewpoints Special Edition, The Middle East Institute, Washington DC 2008, s. 44; J. Logan, a.g.m., s. 33.

[26] A. E. Dağ, "Ortadoğu'da Göç…", *http://multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2012; Ahmet Emin Dağ, "Irak ve Filistin Özelinde Göç Hareketleri", Uluslararası Göç ve Kadın Sempozyumu, Bildiriler, (1-2 Aralık 2007-İstanbul), İstanbul 2007, s. 37; Akif Akkuş, *Türk Dünyası Coğrafyası*, Konya 1998, s. 56.

[27] E. Ferris, a.g.m., s. 44; D. G. Ladek, a.g.m., s. 31.

[28] UNHCR, *Assessment on Returns to Iraq Amongst the Iraqi Refugee Population in Syria*, Geneva April 2008.

durumu, 2011 Haziran'ında Suriye'de başlayan iç çatışmalar dolayısıyla merak uyandırmaktadır.

4.2. Saddam Sonrası Yaşanan Göçler

Ortadoğu'nun en trajik göç hareketinin yaşandığı Irak'taki insani tablo, işgal ve ambargolarla Irak toplumunun yaşadığı dönüşümü göstermiştir. Bir zamanların en zengin ülkelerinden biri olan Irak'ın bugün içinde bulunduğu durum, insanların bu ülkede kalmaları için bir sebeplerinin olmadığını göz önüne getirmiştir. Halkın büyük bölümünün fakirleştiği Irak'ta, insanların bombalarla ölmediği takdirde, bir hastalıktan ölmesi ihtimali diğer ülkelere göre dört-beş kat fazlalaşmıştır. Eğitim ve sağlık altyapısının çökmek üzere olduğu ülkede güvenlik sorunu da baş göstermiştir.[29]

Saddam döneminde toplumun yaşadığı sosyo-travmatik olaylar, tek kelimeyle ülkeyi anormalleştirmiştir. *Irak'taki Baskının, Sosyal ve Psikolojik Etkileri*" başlıklı bir araştırmada halkın durumu kısaca şu şekilde tanımlanmıştır: "*Irak halkının psikolojisi tamamen bozuldu. Kiminin inandığı ile söylediği farklı; kiminin duyguları ile ifadesi farklı; kiminin yaşadıkları ile öğrendiği değerler çelişiyor; kiminin de aldığı dini öğretilerle yaptıkları.*"[30] Bu sıradışı durum, insanların maddi ve manevi değerlerini yıkmış, öncelik algılamalarını değiştirmiş ve bunlara paralel olarak ülkeye duyulan sevgiyi derinden sarsmıştır.

Saddam döneminde ve sonrasında yerinden yurdundan edilenler arasında Irak Türkleri de vardır. Saddam Hüseyin'in Araplaştırma politikası doğrultusunda topraklarına el koyup, evlerini yıkarak sürgüne gönderdiği yaklaşık 25.000 Türk, Baas rejiminin devrilmesinden sonra köylerine dönebilmiştir. Türkiye evleri yıkılmış olan bu Türkmenlere 500 çadır, 2.500 battaniye, 500 soba ve 100 yatak göndermiştir.[31]

ABD, 11 Eylül saldırılarını ve Saddam Hüseyin'in elinde kimyasal silah bulunduğunu iddia ederek 19 Mart 2003'te Irak'ı işgal etmiştir. ABD'nin Irak'ta bulunduğu süre zarfında Irak Türkleri, Kürtlerin ve Amerikalıların ağır muamelelerine maruz kalmıştır.[32] 10 Nisan 2003 tarihinde Kürt gruplar Kerkük'ü yağmalamış ve devlet dairelerini tahrip etmiştir. Demografik yapıyı değiştirmek için başta tapu ve nüfus

---

[29] A. E. Dağ, "Ortadoğu'da Göç…", *http://multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2012. Bugün Irak'taki insani durum 2011 yılına nazaran her ne kadar düzelmişse de, henüz çok ciddi problemlerle karşı karşıyadır.

[30] S. Turan, a.g.m., s. 220.

[31] M. Sürmeli, *a.g.t.*, s. 64.

[32] Yusuf Kendirli, *Irak'taki Türkmenlerin Sosyo-Kültürel ve Siyasi Yapısının İncelenmesi,* (İnönü Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2007, s. 50.

daireleri olmak üzere, valilik, belediye başkanlığı, adliye, şehir müzesi gibi resmi kurum ve kuruluşların tamamını yağmalayan peşmergeler her şeyi sökerek götürmüşlerdir.[33] Kürt peşmergeleri 11 Nisan 2003 tarihinde de Musul'a girerek Kerkük'tekine benzer yağma ve talan olaylarını gerçekleştirmişlerdir.[34]

ABD'de yayımlanan Time Dergisi, "*Kürtlerin intikamı*" başlığıyla verdiği haberde, Iraklı Kürtlerin Saddam Hüseyin rejiminin yıkılmasından sonra, kontrol ettikleri bölgeyi % 20 oranında genişlettiğini yazmıştır. Kürtlerin, Kürdistan'ın Kudüs'ü olarak iddia ettikleri Kerkük'ün kontrolünü ele geçirmeye uğraştıklarını yazan Time Dergisi, Kürtlerin bu amaçla seçimler öncesi bu şehre 100.000 civarında Kürt mülteciyi yerleştirdiğini belirtmiştir.[35]

Irak Türkleri ümitlerini 1 Mart Tezkeresi'ne bağlamışlardı, fakat tezkere TBMM'den geçmeyince Türkler ciddi hayal kırıklığına uğramıştır. Bundan sonraki süreçte Kuzey Irak'taki boşluğu Türkiye yerine KYB ve KDP doldurmaya başlamıştır.[36] KYB ve KDP tarafından Kerkük'e yerleşmek isteyen Kürtlere yaklaşık 4.000 dolar, doğumunu Kerkük'te yapanlara ise 500 dolar verilmiştir. Böylece Kerkük'teki Kürt nüfusun artması hedeflenmiştir. Kürtler tarafından tapu kayıtları yok edildiğinden Kerkük'ün Tisin, Türkelen, Yayçılı ve Beşir bölgelerinde Türklerin oturdukları evlerin kendilerine ait olduğunu iddia ederek boşaltılmasını istemişlerdir. Devlet dairelerinin neredeyse tamamına Kürtler yerleştirilmiş olup, Kerkük'teki 28 devlet dairesine 4 Türk, 3 Arap, 1 Asurî ve 20 Kürt müdür atanmıştır.[37] Bu uygulamaların bir yansıması olarak 2003 yılından itibaren bölgede ekonomik durum Kürtler lehine düzelmiştir.[38]

ABD'nin Irak'ı işgaliyle birlikte Kürtleri desteklemesi Türkleri endişelendirmişti. Nitekim bu endişelerinde haklı çıkmışlar, Telafer'e ABD güçleri ve peşmergeler tarafından Eylül 2004 ve Ağustos 2005'te iki büyük operasyon yapılmış ve kentte bulunan Türkmenlerin neredeyse tamamı evlerini terk etmek zorunda

---

[33] Iraq Human Rights Center, *a.g.e.*, s. 33; Birol Kürekçi, *Körfez Savaşı Sonrası Iraklı Türkmenlerin Türkiye'ye Göçü ve Entegrasyonu,* (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 48; Suphi Saatçi, "Irak'ın Yapılanması ve Türkmenler", *Irak Dosyası*, (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), C. II, İstanbul 2003, s. 137; AREM, *Kerkük'te Meydana…*, Ankara Mayıs 2003; İbrahim Sirkeci, *Irak'tan Türkmen Göçleri ve Göç Eğilimleri,* Ankara 2005, s. 11; D. Danış, "Integration in Limbo, Iraqi, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in Istanbul", *Land of Diverse Migrations Challenges of Emigration and Immigration in Turkey*, (Ed.: Ahmet İçduygu-Kemal Kirişçi), İstanbul 2009, s. 505-506.

[34] B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 50.

[35] Orhan Can, *Kerkük-Musul Nasıl Verildi?*, 3. Baskı, Akdeniz Haber Ajansı, İstanbul 2007, s. 54-69.

[36] Mahir Nakip, "Irak Türkleri Sendromu", *Türk Yurdu*, C. XXVI, S. 228, Ağustos 2006, s. 32.

[37] B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 48; M. Busdachin, a.g.m., s. 59.

[38] UNHCR, *Sulaymaniyah Governorate Assesment Report*, Geneva August 2006, s. 26.

bırakılmıştır.[39] Telafer Katliamı nedeniyle Kuzey Irak'tan Türkiye'ye bir çok Türk göç etmiştir.[40]

Kürtlerin Telafer'i ele geçirmek istemelerinin nedeni, jeostratejik konumundan kaynaklanmıştır. Telafer, Türkiye sınırına 110 km ve Suriye sınırına 70 km uzaklıkta olan tek Türkmen şehridir. Yani, Türkiye'den Türkmen bölgesine inmek için yegâne geçit ve bölge Telafer'dir. Türkiye'nin Ovaköy noktasından Telafer'e uzanan 110 km'lik koridor Türkiye'yi Türkmen ve Arap bölgelerine bağlamaktadır. Bu koridor aynı zamanda Kürtlere Suriye'ye açılma imkânı vermektedir. Aksi taktirde Irak Kürtlerinin çıkış yolları İran ve Türkiye üzerinden olacağı için iki ülkeye bağımlı kalacaklardır.[41] Şayet Kürtler Telafer üzerinde tahakküm kurarlarsa, İran-Irak-Suriye Kürtleri arasındaki toprak bütünlüğü de sağlanmış olacaktır. Bu basit hesap sebebiyle Telafer'deki Türk nüfus yok edilmeye çalışılmıştır.

Telafer'e ilk Amerikan saldırısı gerçekleştiği zaman Hulki Cevizoğlu, Ceviz Kabuğu programında, Suriye'nin Kamışlı bölgesindeki olaylara dikkat çekerek, Barzani'nin Kuzey Irak ile Suriye'nin kuzeyindeki Kürtlerin yaşadığı yerleri birleştirmek istediğini dile getirmiştir. Amerikalıların hem bu sebeple hem de Türkmenlerin Türkiye ile irtibatını kesmek için Telafer'e saldırdığı belirtilmiştir.[42]

2005 yılının Ağustos ayında Telafer'le birlikte, ülkenin kuzeybatısında bulunan Ramadi, Samarra, Rava ve Kaim kentlerine de operasyon düzenlenmiştir. Samarra kentine düzenlenen ağır bombardımanlarda, şehrin kültürel değerlerinin birçoğu tahrip edilmiş ve kentte tam bir insanlık trajedisi yaşanmıştır. ABD kuvvetleri 16 Mart 2006'da Samarra'ya ikinci kez operasyon düzenlemiştir. Bu hava operasyonu Amerikan kuvvetlerinin Irak işgalinden sonra Irak'ta gerçekleştirdiği en büyük hava operasyonu olmuştur.[43]

Saddam'ın devrilmesiyle Türkler artık sıkıntıların biteceğini düşünmüşlerdi ama Saddam sonrası dönemde aynı sıkıntıları daha fazlasıyla yaşamışlardır. Saddam döneminde uğratıkları ta'rip hareketi, Saddam'dan sonra Kürtleştirme hareketine dönüşmüştür. Ekonomik açıdan getirisi yüksek yerlerin Türklerden alınması, devlet

---

39 AREM, "Samarra", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011.
40 Hisae Nakanishi, "Göç Halindeki Nüfusun Güvenliği, İran'daki Afganlardan Türkiye'deki Türkmenlere Bir Konu İncelemesi", *Sorunlu Bölgelerde Göç*, Ankara 2008, s. 14.
41 M. Nakip, "Irak Türkleri…", s. 36-37.
42 Arslan Bulut, "Zerkavi'nin Rolü ve 'Irak'ın Karabağ'ı' Telafer", *Kardaşlık*, Y. 7, S. 27, Temmuz-Eylül 2005, s. 19.
43 AREM, "Samarra", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011.

kademelerinde Türk memurların tayin edilmemesi, sayılarının fazla olduğu ileri sürülerek her yere Kürtlerin atanması temel problerden sadece bir kaçı olmuştur.[44] Hatta günümüzde Kuzey Irak'ta devlet kurumlarında çalışmak veya yükselmek için bölgedeki Kürt partilerine üye olma zorunluluğu getirilmiştir.[45]

Irak Türklerini yıldırmak için psikolojik harp taktikleri de denenmiştir. Mossat-Barzani-Talabani arasında yapılan gizli bir anlaşmayla KDP'den Hüseyin Sancari ve KYB'den Serkut Resul Ali 60 kişilik *Mam Rişe*[46] adlı bir ekip kurmuşlardır. Bu birliği Kürt asıllı Mossat Albayı Amit'in komuta etmiştir. Mam Rişe, Kerkük'te geceleri sokakta yalnız dolaşan Türkmenleri öldürerek üzerlerine kuş tüyü bırakarmıştır.[47] Böylece halk tedirgin edilerek korkutulmaya ve göç ettirilmeye çalışılmıştır.

Kürt toprağı olarak gösterilmeye çalışılan Kerkük, demografik yapı itibariyle % 90 oranında Türk'tür. Saddam ve sonrasında uygulanan asimilasyon, Araplaştırma, Kürtleştirmeye bağlı olarak yaşanan göçler nedeniyle bu oran % 80'lere düşmüş olabilir, ama yinede bu oran Kerkük'ün gerçek kimliğini ortaya koymaya yeter.[48] Bugün Türkler hiçe sayılmakta ve yok edilemeye çalışılmaktadır. Irak Türklerine yapılan baskıların devam etmesi halinde, Türk göçlerinin artması güçlü bir ihtimaldir. Türklerin bugünkü durumunu adeta yüzyıl öncesinden gören Aka Gündüz, şu dizeleri yazmıştır:

Utan ey Türkoğlu, halinden utan!
Bunu mu diledi senden Kayı Han?
Böyle mi emretti ulu Yaradan?
Kucağını açıp saran nerede?
Ertuğrul'un oğlu Osman nerede?
Ağla gözüm ağla, hicran yaraşır,
Kaygısız imana hüsran yaraşır! [49]

Saddam sonrası dönemde, Sünni Arap isyanı, El-Kaide, Birleşmiş Cihat Grupları, Şii militanlar ve organize suç Irak'ta devam eden şiddetin başlıca kaynakları

---

44 K. Ünal, a.g.m., s. 32-33.
45 E. Salihi, *a.g.e.*, s. 27.
46 Rişe, Kürtçede "*tüy*" anlamına gelmektedir.
47 M. Sürmeli, *a.g.t.*, s. 72.
48 Muzaffer Arslan, "Kerkük, Türkmen Varlığının En Kutsal Yeridir", *Yeni Düşünce*, 13 Ekim 1992, s. 24.
49 Mustafa Argunşah, "Bin Yıllık Türk Yurdu Kerkük", Kardaşlık, Y. 7, S. 28, Ekim-Aralık 2005, s. 29.

olarak görülmektedir.[50] Irak'ın 18 eyaletinden 4'ü olan Bağdat, Anbar, Diyala ve Selahaddin çok güvensiz bir durumdadır. Bağdat'taki Sünnî-Şii çatışması, Anbar'daki Sünnî isyanları ve El-Kaide yapılanması bu eyaletleri yaşanması zor yerler haline getirmiştir. 2007'deki BM tahminlerine göre, mezhepsel çatışmalar nedeniyle 1.6 milyon Iraklı ülke içinde yer değiştirirken, 1.8 milyon Iraklı ise ülke dışına kaçmıştır.[51]

IOM tarafından yapılan gözlemlere göre; Iraklı yerinden edilmiş kişilerin % 66'sı işsiz olmaları sebebiyle ve aracı olmadan kira, ev eşyası, sağlık, yakıt ve hatta gıda gibi temel ihtiyaçlarını bile karşılayamamaktadır. Geriye kalanlar ise bazı terkedilmiş binalara sığınmış veya boş araziler üzerine derme çatma konutlar inşa etmişlerdir. Bu yaşanması zor evler genelde kalabalık olup su ve elektrik gibi temel hizmetlerden de yoksundur.[52]

Irak'tan dışarıya yapılan göçlerin en önemli nedeni, işgal sonrası oluşan olumsuz ortamdır. Bunda şiddet eylemleri başı çekerken, can ve mal güvenliğinin olmaması insanların yer değiştirmesine neden olmuştur. Adam öldürme, işkence, yargısız infaz, adam kaçırma, tecavüz, hırsızlık ve gasp gibi asayiş bozuklukları da Irak'ı yaşanılmaz bir ülke haline getirmiştir.[53]

Tablo 41'de görüldüğü üzere; Irak'taki yaşam şartları 16 yıl içerisinde inanılmaz oranda kötüleşmiştir. Ülkenin yıllık geliri 90 milyon dolardan 35 milyon dolara gerilemiş, fakirlik % 10'lardan % 60'lara tırmanmıştır. İşsizlik her iki kişiden birini vuracak hale gelmiştir. Eğitim ve sağlık sektörleri adeta felce uğramıştır. Kısacası Saddam sonrasındaki durum, Saddam'ın zulümlü dönemini aratır olmuştur. Bunun sonucunda Iraklılar ister-istemez göçe meyletmek zorunda kalmıştır.

Tablo 41. Irak'taki insanî durum

1991'deki Durum		2007'deki Durum	
Yıllık gelir	90 milyon $	Yıllık gelir	35 milyon $
Fakirlik	% 10	Fakirlik	% 60
İşsizlik	% 7	İşsizlik	% 50
Bebek ölümü	% 8	Bebek ölümü	% 15
Temiz suya ulaşım	% 80	Temiz suya ulaşım	% 41
Eğitim	% 90	Eğitim	% 10
Sağlık alt yapısı	% 80	Sağlık alt yapısı	% 15

Kaynak: A. E. Dağ, "Irak ve Filistin…", s. 35.

[50] AREM, *Irak Çalışma Grubu Rapor Metni (Özet Tercüme)*, Ankara, Şubat 2007.
[51] AREM, *Irak Çalışma…*, Ankara, Şubat 2007; UNHCR, *UNHCR Return Advisory and Position on International Protection Needs of Iraqis Outside Iraq*, Geneva December 2006, s. 1; R. C. Williams, "Iraq's Displaced…", s. 47.
[52] D. G. Ladek, a.g.m., s. 31.
[53] A. E. Dağ, "Ortadoğu'da Göç…", *http://multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2012.

BM verilerine göre, 2003-2007 arasında yurtdışına kaçan Iraklıların sayısı 2.6 milyona ulaşmış, 2-2.5 milyon kişi de Irak içinde yer değiştirmek zorunda kalmıştır.[54] Iraklı göçmenlerin büyük bölümü komşu ülkelere sığınmıştır. Bunlardan 60-70.000'i Türkiye veya İran'a gelmiştir (Bkz. Harita 14).[55] Tablo 42'de görüldüğü üzere, Türkiye'deki Iraklı sığınmacıların sadece 2.854'ü kayıtlıdır. Diğer ülkelerdeki kayıtlı mülteci sayısı ile sığınmacı sayısı arasında çok büyük bir fark vardır.

Tablo 42. Irak'ın komşu ülkelerindeki kayıtlı mülteci sayıları (2003-2006)

İltica Edilen Ülke	Tahmini Mülteci Sayısı	22 Şubat 2007 İtibariyle Kayıtlı Sayısı	Yerleştirilmesi Planlanan Kişi Sayısı
Ürdün	500.000-700.000	22.000	7.500
Suriye	500.000 – 700.000	53.663	7.500
Türkiye	**10.000**	**2.854**	**3.000**
Lübnan	20.000 -40.000	4.000	750
Mısır	20.000 -70.000	4.000	250
Toplam	1.300.000	86.517	19.000

Kaynak: UNHCR, Resettlement of Iraqi Refugees, Geneva March 2007.

Harita 14. Komşu Ülkelerdeki Sığınmacı Iraklı Sayısı (2007)

Kaynak: *www.unhcr.org.maps*, E.T.: 22.10.2011.

[54] D. Danış, "Arap Dayanışması…", s. 58; D. Danış, "Integration in…", s. 489.

[55] A. E. Dağ, "Ortadoğu'da Göç…", *http://multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2012; A. E. Dağ, "Irak ve Filistin…", s. 36; UNHCR, *Global Report 2003*, s. 307.

Mültecilerin sayısıyla ilgili tam anlamıyla güvenilir bilgiler olmasa da, Amerika'nın Irak'ı işgalinden dört yıl sonra Suriye'ye sığınan Iraklıların 1 milyon kişiden çok fazla olduğu tahmin edilmektedir.[56] Sayılar abartılı gibi görünse de Temmuz 2007'de BMMYK yetkilileri, Suriye'de 1.4 milyon, Ürdün'de ise 750.000 Iraklı bulunduğunu belirterek yardım çağrısında bulunmuştur.[57] Fakat uluslararası kamuoyunun bu konudaki ilgisi istenilen düzeye ulaşmamıştır.

Saddam sonrası dönemde Irak'ta yaşanan insanlık dışı uygulamalar dolayısıyla binlerce insan türkiye'ye göç etmiştir. 1951 Tarihli Cenevre Sözleşmesi uyarınca Türkiye bu sığınmacılara mülteci statüsü tanıyamamıştır. Ancak Türkiye'ye sığınan ve akrabası bulunanlar, akrabalarının kendilerine kefil olması kaydıyla Türkiye'de kalabilmişlerdir.[58] Bu tür imtiyazlı grupların başında Türkler gelmektedir. Türkiye'de yaşayan Iraklı Türklerle yapılan görüşmelere dayanarak belirlenen Altunköprü, Bağdat, Beşir, Tavuk, Erbil, Hanekin, Kerkük, Musul, Süleymaniye, Tazehurmatu, Telafer, Tuzhurmatu ve Zeynelabidin kentlerinde 1.400 Iraklı Türk ile bir anket yapılmıştır. Bu ankete göre; hanelerin % 36'sında en az bir üyenin yurt dışına göç ettiği, % 64'ünde ise hiç kimsenin göç etmediği tespit edilmiştir.[59] Bu verilere göre Irak Türklerinin önemli bir kısmının yurtdışına göç ettiği anlaşılmıştır.

Amerikan işgali sonrasında Ocak 2005'te Irak'ta yapılan ilk seçimlerde Irak dışındaki 14 ülkede oy sandıkları kurulmuştur. 14 ülkede toplam 280.000 Iraklının oy kullandığı seçimlerinde Türkiye 4.187 kişiyle, Fransa'dan sonra en düşük katılımın gerçekleştiği ülke olmuştur. Türkiye'deki Türkmen nüfusunun 40.000 civarında olduğunu iddia eden dönemin gazeteleri, bu düşük katılımı eleştirmişlerdir.[60] Fakat Irak Türkleri bu seçimi boykot ettikleri için katılım az olmuştur. Ayrıca Türkiye'deki Iraklıların gerçek sayısının 40.000 olup-olmadığı da belli değildir.

Bu seçimlere katılımın az olması hem Türkiye'deki Irak Türklerinin sayısı hem de siyasi bilinçlilikleri konusunda önemli bir tartışma başlatmıştır. Türkiye'deki

---

[56] UNHCR, *Statistiques sur les Iraquiens déplacés dans le monde*, *http://www.unhcr.fr/cgibin/texis/vtx/home/opendoc.pdf?tbl=SUBSITES&id=470387fc, 2007*, E.T.: 20.08.2011.

[57] "Bam Ki Moon'dan Irak'a komşu ülkelere çağrı", 17.04.2007, Voice of America-News, *http://www.voanews.com/turkish/archive/2007-04/2007-04-17-voa19.cfm?moddate=2007-04-17*, E.T.: 08.08.2010.

[58] H. Nakanishi, a.g.m., s. 23.

[59] İ. Sirkeci, *a.g.t.*, s. 11-15.

[60] Didem Danış-Ayşe Parla, "Nafile Soydaşlık, Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek, Devlet", *Toplum ve Bilim*, , S. 114, 2009, s. 154; D. Danış, "Integration in…", s. 509.

Türkmenlerin nüfusunun 40.000 olduğunu iddia eden Türk medya kuruluşlarının aksine, dönemin ITKYD başkanı bu nüfusun 7.000-10.000 olduğunu ifade etmiştir.[61] Dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Türkiye'de bulunan 40.000 Iraklıdan 30.000'inin Türk olduğunu ve ülkelerinin yeniden yapılanmasına katkıda bulunmak istiyorlarsa "Bulgaristan Türkleri gibi" sandığa giderek tercihlerini ifade etmelerini belirtmiştir.

Türkiye'de Somali, Sudan, Etiyopya ve Eritre gibi Afrika ülkeleri, mülteci ve sığınmacıların % 20-25'ini oluştururken; 2004-2005 yıllarında sığınmacıların % 50'sini İranlılar ve % 20-25'ini Iraklılar oluşturmuştur. 2006'da % 30 İranlı, % 9 Somalili, % 4 Afganlı ve % 47 Iraklı yer almıştır. 2007'de % 38 Iraklı, % 32 İranlı, % 12 Somalili ve % 7 Afgan vardı. 2008'de % 46 Iraklı, % 24 İranlı, % 17 Afgan ve % 7 Somalili vardı. 2009'da % 42 Iraklı, % 26 İranlı, % 18 Afgan ve % 7 Somalili vardı. BMMYK 31 Temmuz 2010 tarihinde Türkiye'deki Iraklıların sayısını 5.125 olarak açıklamıştır. Buna göre, Iraklıların oranı % 36, İranlıların % 27, Afganların % 21 ve Somalililerin % 8 idi (Iraklıların oranı için Bkz.: Tablo 43).[62] Yani bu yıllarda Iraklılar toplam göçmenlerin yarıya yakınını oluşturmaktaydı.

Tablo 43. Türkiye'deki Iraklı sığınmacıların sayısı (31.07.2010)

Yıl	Sayı	%
2005	1.047	27
2006	724	16
2007	3.470	45
2008	6.899	53
2009	3.763	48
2010	1.292	33

Kaynak: UNHCR, UNHCR in…, s. 12.

Tablo 44'de görüldüğü üzere; 2005-2011 yılları arasında 17.598 Iraklı Türkiye'ye sığınma başvurusunda bulunmuştur. Bunlardan 8.257'sine serbest ikamet izni verilmiştir. Diğer bir ifadeyle, sadece 7 yılda 8.257 Iraklı resmen Türkiye'ye yerleştirilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'deki Iraklıların sayısının 10.000 civarında olduğu iddiaları pek sağlıklı gözükmemektedir.

[61] D. Danış, "Integration in…", s. 508, 510.
[62] UNHCR, *UNHCR in Turkey: Facts & Figures*, Ankara 2010, s. 11.

Tablo 44. Irak'tan Türkiye'ye sığınanların sayısı (2005-2011)

Yıllar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Topl.
Sığınma Başvurusu	769	562	2.350	7.497	2.835	3.114	471	17.598
Çıkışına İzin Verilenler	157	315	1.122	2.319	4.034	3.418	-	11.365
Serbest İkamete İzin Verilenler	Mevcut							5.395
	Firar eden							2.862
	Toplam ikamet izni verilenler							8.257

Kaynak: EGM YHDB'den derlenen istatistiki bilgiler.

Tablo 45'deki UNHCR verilerine göre; 2010 yılında 206 kadın ve 336 erkek olmak üzere 542 Iraklı Türkiye'ye sığınmıştır. Bunların 345'i yetişkin, 197'si ise çocuk yaştadır. Aynı yıl 1.814 kadın ve 2.769 erkekten oluşan 4.583 Iraklı Türkiye'ye iltica etmiştir. Iraklı mültecilerden 3.345'i yetişkin, 1.238'i ise çocuk yaştadır. Diğer bir ifadeyle; Türkiye'deki Iraklıların % 27'si doğrudan yardıma muhtaç olan ve tüketici konumundakilerden oluşmaktadır. Buna karşın % 73'ü çalışıp-üretebilecek pozisyondaki insanlardan oluşmaktadır. Ancak Türkiye'deki işsizlik oranı, salt insan gücüne duyulan gereksinimin olmadığını göstermektedir. Yani tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kalifiye elemana ihtiyaç vardır.

Tablo 45. Yaş ve cinsiyetlerine göre Türkiye'deki Iraklı sığınmacılar ve mülteciler (2010)

	Yaş	0-4		5-11		12-17		18-59		60+		Toplam		Genel Topl.
SIĞINMACI	Cinsiyet	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	
	Sayı	33	38	27	47	20	32	125	215	1	4	206	336	542
MÜLTECİ	Sayı	158	219	198	257	185	221	1.195	1.981	78	91	1.814	2.769	4.583

Kaynak: UNHCR, *UNHCR in…*, s. 12-13.

Türkiye'deki göçmenlerin çalışma alanlarının verildiği Tablo 46'daki bilgilerden anlaşılacağı üzere; göçmenlerin büyük bir kısmı alt sınıf işlerde çalışmıştır. Kalifiye denilebilecek yetişmiş eleman sayısı ise maalesef azdır. 12.859 göçmenin 3.612 (% 28)'si işsiz, 3.479 (% 27)'u ise işi belli olmayandır. Şayet bu oranlar düzenli bir işi olmayan şeklinde yorumlanırsa, göçmenlerin yaklaşık % 55'ini kapsar. Bu nedenle yurtdışından gelen göçmenlerden ilk etapta somut bir getiri beklemek yanlış olur.

Tablo 46. Mesleklerine göre Türkiye'deki sığınmacı ve mülteciler (2010)

Din görevlisi	11	Artist veya fotoğrafçı	170	Satış elemanı	701
Yolcu	12	Tıpçı	114	Öğrenci	925
Kanun adamı	14	Müdür	221	Vasıflı işçi	1.686
Polis veya dedektif	56	Asistan, kâtip veya sekreter	166	Müstahdem veya temizlikçi	1.545
Yazar, gazeteci ve diğeri	60	Şoför	322	Bilinmeyen	3.479
Üst düzey hükümet görevlisi	85	Eğitimci	270	İşsiz	3.612
Mühendis veya mimar	106	Çiftçi	612	Diğer uzmanlar	450
Bilgisayar bağlantılı çalışanlar	117			Göçmen Toplamı	12.859

Kaynak: UNHCR, *UNHCR in…*, s. 13.

Aralık 2006'da BMMYK tarafından Iraklıların uluslararası koruma ihtiyacı ile ilgili bir tavsiye kararı almıştır. BMMYK bu kararında, Irak'ın özellikle güney ve orta bölgelerinde şiddet olaylarının yaşandığını belirtmiş ve bu bölgelerden göç eden kişilerin sığınılan ülkeler tarafından geri çevrilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir.[63] Ayrıca 2006 yılı sonunda yerinden edilen 1.7 milyon Iraklı olduğunu ve bunların çoğunun 2003'ten önce mezhepsel, etnik ve genel şiddetten kaçtığını belirtmiştir. BMMYK, 2006 yılında yaklaşık 500.000 Iraklının Irak'ta evlerini terk ettiğini ve bunun her ay yaklaşık 40.000-50.000'lik bir hızla devam ettiğini eklemiştir.[64]

20 Haziran 2009'da Bağdat'ta düzenlenen "Yeni Irak'ta Türkmenlerin Rolü" konulu konferansa katılan Başbakan Nuri El-Malikî, "*Türkmenlerin Baas rejiminin baskıları nedeniyle kimliklerini değiştirmek zorunda kaldıklarını, ülkeleri için büyük fedakârlıkta bulunduklarını, artık bu sıkıntıları sona erdirmenin zamanının geldiğini*" söylemiştir. Malikî, 30 Haziran'dan sonra Irak'ta yabancı askeri güçlerin varlığına izin verilmeyeceğini, bazı çevrelerin yabancı güçlerin çekilmesini istemediğini, bu nedenle şiddet olaylarında artış olabileceğini, ülkenin birlik ve bütünlüğe ihtiyacı olduğunu açıklamıştır. Irak Devlet Başkanı Yardımcısı Adil Abdulmehdi de konuşmasında, "*Türkmenlerin fedakârlıkları, verdikleri kayıplar ve çektikleri sıkıntılar olmasaydı bugün burada olamazdık*" diyerek Türklerin vatanlarına bağlılığını dile getirmiştir.[65]

---

[63] Didem Danış-Damla Bayraktar, *Irak'tan Irağa: 2003 Sonrası Irak'tan Komşu Ülkelere ve Türkiye'ye Yönelik Göçler,* Ankara Kasım 2010, s. 5.

[64] UNHCR, *Supplementary Appeal Iraq Situation Response*, Geneva January 2007, s. 3.

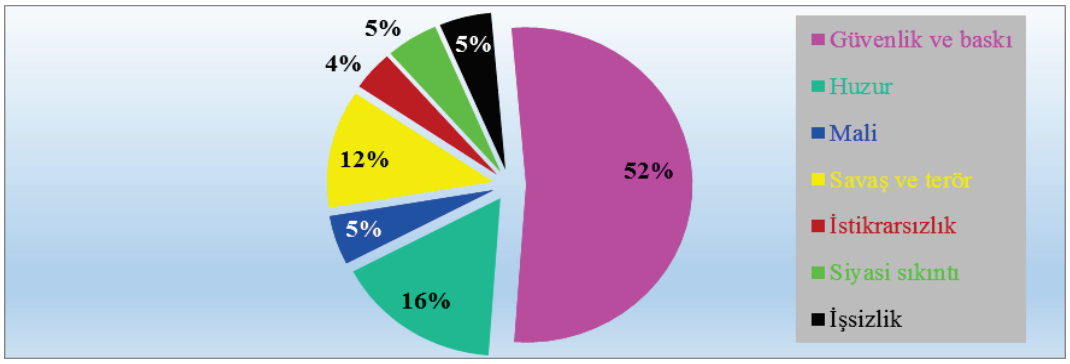
[65] Hasan Kanbolat, "Irak'ta Türkmen Varlığına Yönelik Yeni Bir Saldırı, Tazehurmatu Katliamı", *Ortadoğu Analiz*, C. I, S. 7-8, Ankara Temmuz-Ağustos 2009, s. 14.

4.3. Gözlemlerle Türkiye'deki Iraklı Göçmenler

Türkiye'deki Iraklı göçmenlerin durumlarıyla ilgili öncelikle söylenmesi gereken; 1951 Cenevre Sözleşmesi mucibince Türkiye'de daha çok "*misafir*" olarak kabul edilen göçmenler zor şartlarda yaşamaktadırlar. BMMYK'nın görev ve ilgi alanı dışında kalan bu insanlar, hem uluslararası mülteci hukukunun sağladığı güvencelerden yoksun kalmakta, hem de her an sınır dışı edilme korkusuyla yaşamaktadırlar. Bu açıdan, Bulgaristan'dan gelenlerle Bosna Hersek'ten gelenlerin ya da Irak'tan gelenlerin aynı muamelelerle karşılaştıklarını söylemek çok güçtür.[66]

Türkiye'deki Iraklıların durumlarının tespiti için tarafımızdan, 80 denekli ve 25 sorudan oluşan bir anket hazırlanmıştır.[67] Ankette deneklerin kişisel bilgilerine yer verilmemiştir. Yapılan çalışma Türkiye'deki Iraklıların sayısına oranla çok kapsamlı olmamıştır. Ancak Türkiye'nin çeşitli illerinde uygulanması ve genel bir fikir vermesi açısından dikkate değer bilgiler ihtiva etmektedir.

Türkiye'de misafir muamelesi gören Iraklıların ülkelerini terketmelerinin sebepleri son derece önemlidir. Iraklıların ülkelerini terketmelerinin nedenleri üzerine yaptığımız araştırmada, 80 kişiye ulaşılmıştır. Bunlardan 44 (% 55)'ü siyasi baskılar, 12 (% 15)'si ekonomik problemler, 6 (% 7.5)'sı dînî sorunlar, 9 (% 11.25)'u sosyo-kültürel ve 9 (% 11.25)'u diğer problemler dolayısıyla göç ettiğini ifade etmiştir. Grafik 13'de verilen bilgiler de yaptığımız araştırmayla paralellik göstermektedir. Bu verilere göre, Irak'tan insanların göç etmelerinin asıl sebebi iktisadi sıkıntılar değil, can, mal, inanç ve düşünce özgürlüğünün olmaması olarak ifade edilebilir.

Grafik 13. Iraklı göçmenlerin göç nedenleri (100 Deneğe Göre)

Kaynak: B. Kürekçi, *a.g.t.,* s. 79.

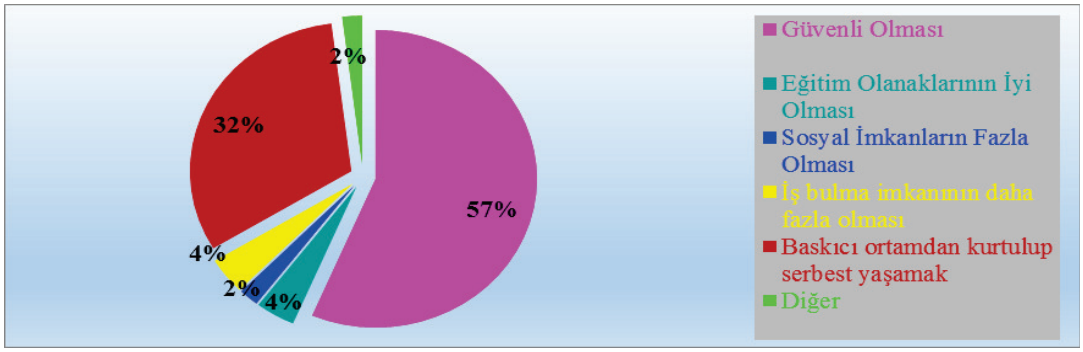
---

66 Ekrem Tok, *Türkiye'de Iraklı Türkler ve Faaliyetleri (1990-2005),* (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 89.

67 Anket çalışması genelde Irak Türkleri ile yapılmıştır.

Siyasi nedenler yüzünden göç etmek zorunda kalanların büyük çoğunluğu erkektir. Bu tip toplumlarda kadınların siyasi hayata uzak olmaları, siyasi problemleri dolaylı yoldan hissetmelerine neden olmaktadır. Bu duruma Irak Türkleri arasında da müşahede edilmekte ve erkeklerin kadınlara oranla daha fazla siyasi koşullar nedeniyle göç ettikleri görülmektedir.[68]

Grafik 14'de görüldüğü üzere Iraklı göçmenlerin Türkiye'yi tercih etmeleri üzerine yapılan 100 kişilik bir ankettte; göçmenlerin % 57'si Türkiye'nin güvenli olduğu için tercih ettiğini söylemiştir. Bununla birlikte 6 kişi, eğitim ve sosyal imkanlar daha iyi olduğu için Türkiye'ye geldiğini belirtmiştir. 32 göçmen ise sırf baskıdan kurtulmak için Türkiye'ye geldiğini ifade etmiştir. Göçmenlerin büyük bir kısmı iş, eğitim, eğlence vs nedenlerden dolayı Ankara ve İstanbul gibi büyük ve sanayileşmiş şehirleri tercih etmişlerdir (Bkz.: Tablo 47).

Grafik 14. Iraklı göçmenlerin Türkiye'yi tercih nedenleri

Kaynak: B. Kürekçi, *a.g.t.,* s. 88-89.

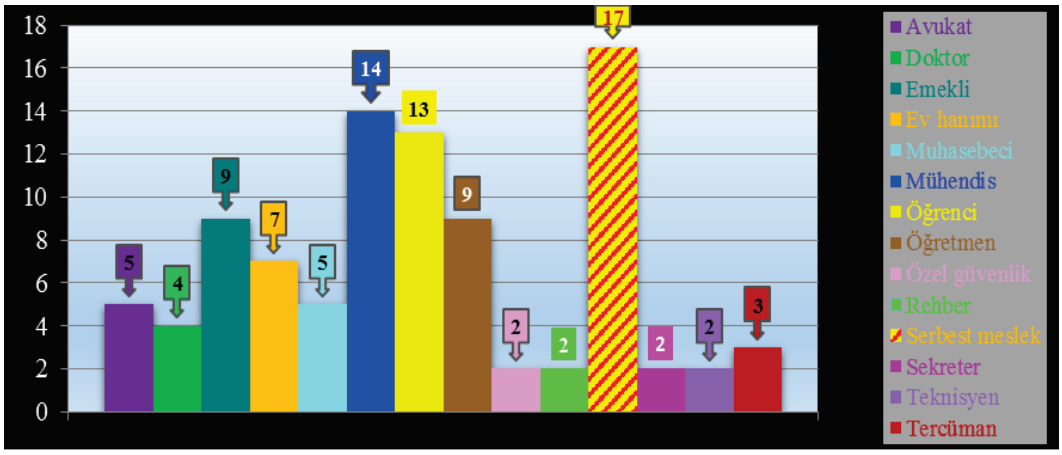
Tablo 47. Iraklı göçmenlerin yaşadığı iller

İl	Frekans	%
Ankara	11	9
Antalya	4	3.25
Bursa	5	4
İstanbul	91	74
Kastamonu	2	1.62
Konya	5	4
Tekirdağ	2	1.62
Yalova	3	2.51
TOPLAM	123	100.00

Kaynak: B. Kürekçi, *a.g.t.,* s. 89.

[68] Tarık Tufan, *Irak'ta Türkmen Azınlık ve Kerküklü Göçmenler,* (MÜ. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001, s. 54.

Irak'tan Türkiye'ye gelen Türkler üzerine yapılan kısıtlı bir inceleme, göçmenlerin avukat, doktor, öğretmen mühendis, teknisyen gibi üst düzey mesleklere sahip olduklarını ortaya koymuştur (Bkz.: Grafik 15). Serbest meslek erbabı olan göçmenlerin sayısı 17 ile en yüksek değere sahiptir. Ancak bu oran diğerleriyle bariz bir farkındalık yaratmamaktadır. 80 Iraklıya uyguladığımız ankette de memur ve emeklilerin sayısı 28 (% 35)'dir. Akademisyen 8 (% 10), öğrenci 16 (% 20), işçi 4 (% 5), tüccar 1 (% 2.5), ev hanımı 1 (% 2.5), serbest meslek 10 (% 12.5), esnaf 4 (% 5) ve diğerleri 8 (% 10) kişidir. Kısacası Irak'tan gelen Türk göçmenlerin büyük çoğunluğu kalifiye eleman olarak tabir edilen yetişmiş iş gücüne sahiptir.

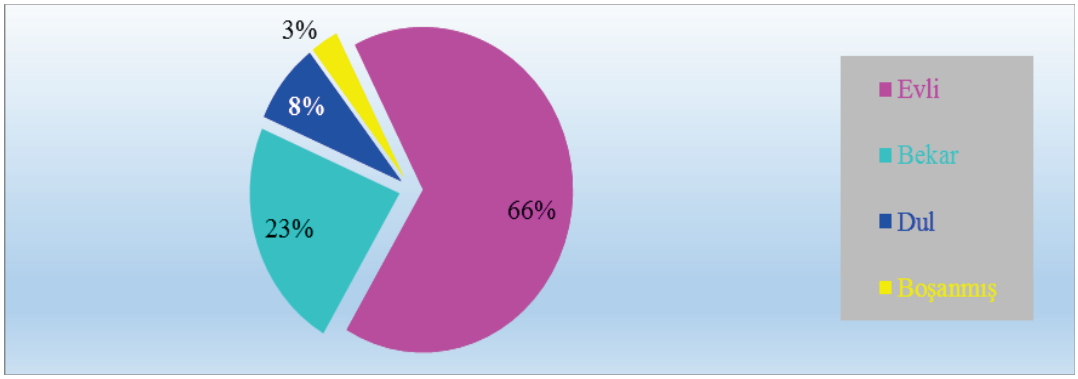
Grafik 15. Iraklı göçmenlerin mesleklere göre dağılımı

Kaynak: B. Kürekçi, *a.g.t.,* s. 66.

Meslek açısından özellikle tercümanlık ve tezgâhtarlık da göçmenler arasında öne çıkan meşgalelerdir. Arapça bilen kişiler özellikle ihracat ve tekstil sektöründe rahatlıkla iş bulabilmektedirler. Tezgâhtarlık yapanların, Arap turistlere ve Arap şirketlere yönelik iş yapan firmalarda çalıştığı görülmüştür. Irak'ta üniversite mezunu olduğu halde, üniversiteler arasında denklik sorunları yüzünden kendi alanlarında çalışamayıp tezgâhtarlık yapan çok sayıda Türkmen vardır. Serbest meslek seçeneğini ifade edenlerin, çoğu mevsimlik işlerde çalışmaktadır. İşçiler ise çeşitli işletmelerde kol gücüne dayalı işlerde çalışmaktadırlar. Göçmenlerin büyük bir kısmı bürokratik

gereklilikleri yerine getiremedikleri için oturma izni alamamakta ve bunun sonucunda iş bulmakta zorlanmaktadırlar.[69]

Grafik 16'da görüldüğü üzere; Türkiye'deki Iraklı göçmenlerin % 66'sı evli, % 23'ü bekar, % 8'i eşini kaybetmiş, % 3'ü ise boşanmıştır. Bekar olarak tanımlananlar aslında hiç evlenmemiş kişlerdir. Bu verilerde dikkat çeken husus, Iraklılar arasında boşanma olaylarının % 3 gibi çok az bir sayıya tekabül ettiğidir. Buradan hareketle Iraklı göçmenlerin aile yapılarının sağlam olduğu söylenebilir.

Grafik 16. Iraklı göçmenlerin medeni durumları

Kaynak: B. Kürekçi, *a.g.t.,* s. 67.

Yaptığımız alan araştırmasına göre göçmenler arasında erkek nüfus kadınlara nazaran daha fazladır. Göçmenlerden 48 (% 60)'i erkek, 32 (% 40)'si ise kadındır. Göçmenler arasında erkek nüfusun fazla olması, kimi evli erkeklerin eşlerini yanlarında getirmemesi veya bekâr erkeklerin kadınlara nisbeten daha rahat göç edebilmeleriyle alakalıdır.

Türkiye'deki Iraklıların eğitim durumlarıyla ilgili olarak yaptığımız ankete 8 (% 10)'i doktora, 12 (% 15)'si yüksek lisans, 26 (% 32,5)'sı fakülte, 13 (% 16.25)'ü ön lisans, 16 (% 20)'sı lise 4 (% 5)'ü ortaokul ve 1 (% 1.25)'i okuma-yazma bilmeyen cevabını vermiştir. Buna göre, Iraklıların (özellikle Türklerin) eğitime önem verdikleri ve eğitim düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Bugün Türkiye'deki bir çok Irak asıllı akademisyenin varlığı da bunun en bariz delilidir. Dolayısıyla Iraklılar Türkiye'deki yaşama kolay adapte olabilmişlerdir. Zira Türkye'de yaşayan halk ile Irak halkının bir çok ortak paydası vardır. Bunların başında tarih, din, ekonomi ve hatta dil birlikteliği gelmektedir. İki ülke halkının ortak paydalarının da etkisiyle olsa gerek bir

[69] T. Tufan, *a.g.t.*, s. 41-63.

çok Iraklı iki ülkenin vatandaşlığını almışlardır. Tablo 48'de görüldüğü üzere; Türkiye'deki 94 Irak Türkünün 25 (% 26.6)'i çifte vatandaşlığa sahiptir.

Tablo 48. Iraklı göçmenlerin uyrukluk durumları

Uyrukluk	Frekans	%
Irak Vatandaşı	69	73.40
Çifte Vatandaş	25	26.60
Toplam	94	100.00

Kaynak: B. Kürekçi, *a.g.t.,* s. 75.

Türkmenler arasında Türk vatandaşlığına başvuranlar % 26 iken, başvurmayanlar % 74'tür. Göçmenler arasında Türkiye vatandaşlığına başvuru yapmış olanlara başvuru yapmalarının nedenleri sorulduğunda en çok Türkiye'de yerleşme arzusunda oldukları için başvuru yaptıkları yanıtını vermişlerdir. Bu yanıtı verenlerin oranı % 54'tür. Daha sonra % 27'lik kısım sosyal haklardan faydalanma isteği doğrultusunda vatandaşlığa başvuru yaptığını ifade etmiştir. Birden fazla seçeneği ifade eden göçmenler burada yaşama kararını aldıktan sonra sosyal haklardan faydalanabilmek için vatandaşlık başvurusu yapmaktadır. % 19'luk kesim ise Türk kimliğine sahip olmak arzusuyla vatandaşlığa başvuru yaptığını söylemişlerdir.

Göçmenlere vatandaşlığa başvuru yapmamalarının nedenleri sorulduğunda % 49.4'ü bürokratik işleyişin uzunluğu ve zorluğu nedeniyle başvuru yapmadığını söylemiştir. % 42'si ise belgelerinin eksik olduğunu belirtmiştir. Birçoğu yasadışı yollarla Türkiye'ye gelmiş ve henüz resmi düzeyde oturma izni alamamıştır. Daha önce göç etmiş olan Balkan ve Bulgaristan göçmenlerine oldukça kolaylıklar sağlayan Türkiye'nin kendilerine sahip çıkmadığından şikâyet etmektedirler.[70]

Türkiye'deki Irak Türklerinden 549 kişi, anavatan olarak Türkiye gördüğü yanıtını vererek beklentilerini dile getirmişlerdir. Bu yanıt yaşadıkları coğrafyaya göre farklılık gösterebilir. İkinci yüksek yanıt ise Kerkük'tür. Bu yanıtı verenlerin büyük bir çoğunluğu da doğduğu yerin anavatanı olduğunu benimsemesinden ileri gelmiştir.[71]

Kültürel birliktelik göçmenlerin kendilerini tanımlamalarında da ortaya çıkmıştır. Tablo 49'da görüldüğü üzere "*Kendinizi Kültürel Kimlik Olarak Nasıl Tanımlıyorsunuz?*" sorusuna Irak Türklerinin % 48'i "*Türkmen*" cevabını vermiştir. Diğer taraftan kendisini "Iraklı" olarak tanımlayanların sasıyı sadece 3'tür. Buda

[70] T. Tufan, *a.g.t.*, s. 79-80.
[71] T. Tufan, *a.g.t.*, s. 49.

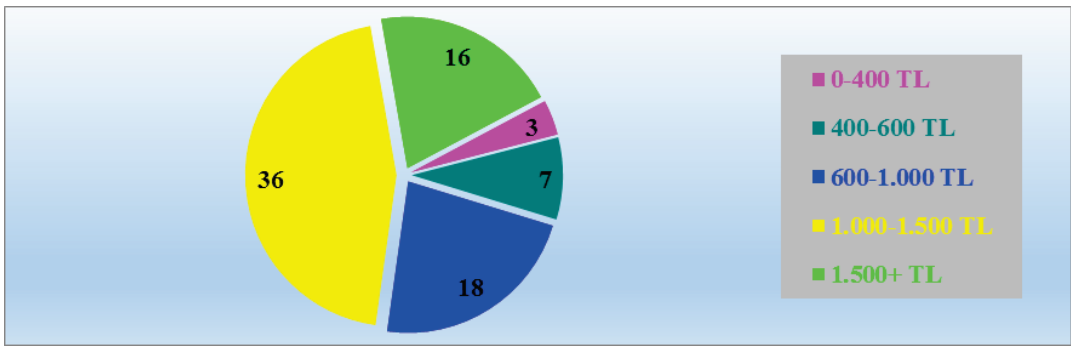
Türklerin yaşadıkları sıkıntılarla ilintilidir ve göçmenler artık Irak'a karşı bir aidiyet hissetmemektedirler.

Tablo 49. Iraklı Türklerin kültürel kimlik olarak kendilerini tanımlamaları

Kimlik	Frekans	%
Türkmen	48	48.0
Türkmen ve Müslüman	23	23.0
Müslüman	9	9.0
Iraklı	3	3.0
Türk	14	14.0
Müslüman ve Türk	2	2.0
Türkmen ve Türk	1	1.0
Toplam	100	100

Kaynak: T. Tufan, *a.g.t.,* s. 46.

Göçmenlerin ekonomik durumlarıyla ilgili olarak aylık gelirleri sorgulanmıştır (Bkz.: Grafik 17). Buna göre görüşülenlerin 10 (% 12.5)'u 600 TL'den düşük maaş almaktadır. 54 (% 67.5)'ü ise 600-1.500 TL arasında bir aylık gelire sahiptir. Dolayısıyla göçmenlerin büyük çoğunluğu ekonomik sıkıntılarla karşı karşıyadır. Üstelik bu miktarlar, Ankara ve İstanbul gibi yaşamın pahalı olduğu ve göçmenlerin kirada oturduğu şehirlere göre kıyaslandığında iyice küçülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Irak'ta iken genelde ekonomik durumları iyi olan Türkmenler, yaşadıkları sosyo-travmatik problemler yüzünden, ekonomik rahatlıklarından feragat ederek Türkiye'yi mesken tutmuşlardır.

Grafik 17. Iraklı göçmenlerin gelir düzeyleri

Iraklı göçmenlerin gelir düzeyleri düşük olması nedeniyle yaklaşık % 75'i kirada oturmaktadır. Diğer % 25'i ise kendi evinde oturmaktadır. Deneklerden 22 (% 27.5)'si müstakil evde, 15 (% 18.75)'i gecekonduda, 43 (% 53.75)'ü apartman dairesinde

oturduğunu belirtmiştir. Buna karşın villada oturduğunu söyleyene rastlanmamıştır. Böylece göçmenlerin yarısından fazlasının apartman tipi meskenlerde kaldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca evlerde aileler 5-9 kişi arasında, bekarlar ise 1-5 kişi arasında yaşamaktadırlar.

Yaşı genç olanlar ve bekârlar birlikte ev kiralayarak daha düşük ücretler karşılığında barınmaktadırlar. En çok sıkıntı çekilen konuların başında ev kiralarını ödeme zorluğu görülmektedir. Kendi evinde oturanlar ise uzun süre önce İstanbul'a gelip vatandaşlık hakkını elde etmiştir.[72]

Göçmenlere yönelttiğimiz "*Türkiye'ye İlk Göç Ettiğinizde Barınma Problemini Nasıl Hallettiniz?*" sorusuna 31 (% 38.75) kişi "*akrabalarımın yanında kaldım*" cevabını vermiştir. Buradan hareketle göçmenlerin aile bağlarının ve dolayısıyla sosyal ağlarının güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca "*yakınlarım kiralık ev buldu*" cevabını veren 27 (% 33.75) kişinin olması, göçmenler arasındaki yardımlaşmayı göstermektedir. Ankette devlet tarafından ev verilenlere rastlanmamıştır. Bu da göçmenlerin genelde serbest göçmen olarak geldiklerini akla getirmektedir.

Erşat Hürmüzlü'nün 2005 yılında belirttiğine göre Türkiye'de 50.000 civarında Irak Türkü yaşamaktadır.[73] Bunların büyük bir kısmı İstanbul'da ikamet etmektedir. İstanbul'daki göçmenler genellikle Fındıkzade, Fatih ve Aksaray civarına yerleşmiştir.[74] Irak'tan İstanbul'a göç eden Kerküklü Türklerin sayısı her geçen gün biraz daha artmakta ve nitelik olarak bakıldığında daha çok iç göç özellikleri taşımaktadırlar. Bunun başlıca nedenleri, iki toplumun etnik ve dini kimliklerinin benzerliği, geleneklerinin benzerliği ve tarihsel süreçteki birliktelik olarak ifade edilebilir. Tüm bu benzerlikler Kerkük'ten İstanbul'a göç eden kimseleri, Van'dan İstanbul'a göç etmiş kimselerin durumuyla benzer hale getirmektedir. Zaten ankete katılanların büyük bir kısmı Kerkük'ü Türkiye'nin bir ili gibi gördüklerini dile getirmişlerdir.[75]

Iraklıların İstanbul'u tercih etmelerinin en önemli nedenleri, burada akrabalarının olması, iş bulabilme koşullarının daha iyi olması ve İstanbul'u, Avrupa'ya gitmek için bir geçiş noktası olarak görmeleridir. Ancak iş bulmadaki zorluklar ve yerleşme problemi ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir.[76]

---

72 T. Tufan, *a.g.t.*, s. 43.
73 Erşat Hürmüzlü, "Ayaklanmak", *Kardaşlık*, Y. 7, S. 25, Ocak-Mart 2005, s. 5.
74 T. Tufan, *a.g.t.*, s. 58.
75 T. Tufan, *a.g.t.*, s. 88; B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 10-102.
76 B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 103.

Alt düzey gelir seviyesinin tespitine yönelik sorduğumuz alet-edavat sahipliliği sorusuna göçmenler genelde; televizyon, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, küçük ev aletleri ve bilgisayarlarının bulunduğu cevabını vermişlerdir. Bununla birlikte klima ve otomobil sahibi olanların sayısı oldukça düşüktür.

Türkiye'deki Irak Türklerinden evli olanlara yöneltilen "*eşiniz nereli?*" sorusuna cevap verenlerin % 85.7 gibi büyük bir kısmı "*Kerkük*" yanıtını vermiştir. Eş seçiminde genelde kültürel yakınlık arandığından, Irak'ın diğer bölgelerinden evlilik yapanlara neredeyse rastlanmamıştır.[77] Bu da Türklerin kültürlerini korumalarını sağlamıştır. Yaptığımız anket çalışmasında "*nereden göç ettiniz?*" sorusuna göçmenlerin büyük çoğunluğunun "*Kerkük*" cevabını vermeleri de bu görüşü desteklemektedir.

Göçmenlere yönelttiğimiz bir soru da memnuniyet üzerinedir. "*Göç Ettiğiniz Ülke ile Türkiye'nin Yaşam Koşulları Arasında Nasıl Bir Fark Görüyorsunuz?*" sorusuna göçmenlerin çoğunluğu (46 kişi) "*Türkiye'de göçmenlere daha iyi imkânlar sunuluyor*" cevabını vermiştir. Ayrıca deneklerin büyük bir çoğunluğu "*Göç ettiğimiz ülkede sosyal değerlerimize önem verilmiyor*" seçeneğini de işaretlemiştir. Türkiye'de yaşam koşullarının daha kötü olduğunu düşünen birkaç kişi vardır. Ancak bu kıyaslamayı ekonomik olarak mı, dini olrak mı, örf-adet-anane olarak mı veya tamamını göz önüne alarak mı yaptıkları belli değildir. Türkiye'deki şartların daha kötü olduğunu düşünenlerin, geldikleri yerde kalıcı bir işinin, otomobil ve diğer lüks tüketim araçlarının olduğu düşünülebilir. Bu bakımdan Türkiye'den hoşnutsuz olanların bu soruya ekonomik gerekçelerle cevap verdiklerini akla getirmektedir. Deneklerden bazıları da her iki ülkede de istediklerini bulamadıklarını belirtmişlerdir.

Görüşme yapılan göçmenlerin % 39'u imkân bulduğunda kendi ülkesine gitmek istediğini, % 61'i geri dönmek istemediğini beyan etmiştir. Ekonomik koşullar nedeniyle % 32.9'luk bir kesim İstanbul dışında başka yerlere gitmek istediklerini belirtmiştir. Bunu isteyen kişilerin % 60.5'i bekârdır. Evli olup aile kurmuş bireyler, yeni yerlere göç ederek risk almak konusunda çekingen davranmaktadırlar.[78]

Tablo 50'de yıllara göre Irak'tan Türkiye'ye gelenlerin sayıları verilmiştir. Tabloda Iraklıların göç ettikleri tarihlere bakıldığında, 1991-2001 yılları arasında göçlerin arttığı görülür. 1991'de Kuveyt'i işgal eden Irak'a karşı BM kararı ile yapılan müdahale ve sonrasında BM'in Irak'a koyduğu ambargo kararı Türkmenlerin daha fazla

---

77 T. Tufan, *a.g.t.*, s. 44-45.
78 T. Tufan, *a.g.t.*, s. 64-68.

göç etmesine neden olmuştur. 1991 yılından sonra ambargonun etkisi kendini göstermiş ve siyasi koşulların da etkisiyle göç hareketleri artmıştır.

Tablo 50. Yıllara göre Irak'tan Türkiye'ye gelen göçmen sayıları (1975-2001)

Yıl	Frekans	Yıl	Frekans	Yıl	Frekans
1975	1	1992	4	1998	11
1979	1	1993	5	1999	11
1985	1	1994	5	2000	5
1987	1	1995	14	2001	2
1990	3	1996	13	**Toplam**	**100**
1991	8	1997	15		

Kaynak: T. Tufan, *a.g.t.,* s. 55.

Tablo 51'de Irak Türklerinin herhangi bir STK'ya üye olup-olmadıkları gösterilmiştir. Araştırmaya katılanların % 85'lik bir kısmı herhangi bir sivil toplum kuruluşuna dâhil olmadığını ifade etmiştir. Geriye kalan % 15'lik kısım STK'lardan birine üye olduklarını belirtmiştir. Türkmenler arasında ideolojik fikirleri ağır basanlar, sivil toplum kuruluşlarına üye olarak Türkmenlerin haklarını savunmak için İstanbul'daki Türkmen oluşumlarına katılmışlardır. Ancak Türkmenlerin % 85'inin herhangi bir kuruluşa üye olmamaları birbirlerinden kopmalarına neden olmuştur. Bu da Türkmenler arasındaki eskiden varolan müşterek hareketi ve kollektif şuuru öldürmüştür.

Tablo 51. Sivil toplum kuruluşlarına üyelik durumu

Üyesi olduğunuz bir sivil toplum kuruluşu var mı?	Frekans	%
Evet	15	15.0
Hayır	85	85.0
Toplam	100	100

Kaynak: T. Tufan, *a.g.t.,* s. 75.

Irak Türklerinin Türkiye'deki kültürel değerlerin değişimiyle ilgili görüşleri Tablo 52'de verilmiştir. Sorulara her denek birden fazla cevap verebildiği için, cevap sayısı 100 kişiden fazla gibi gözükmektedir. "*Türkiye'deki yaşam biçimini nasıl değerlendiriyorsunuz?*" sorusunu cevaplayanların yarıya yakını Türkiye'deki Türklerle aralarında bir fark görmediklerini belirtirken, kimi farklılıkların kişiden kişiye değiştiğini ve genel olarak küçük ayrıntıların ötesinde fark göremediklerini ifade

etmişlerdir. Bu yanıtlar arasında Türkiye'dekilerin daha serbest davrandığı, Türk kimliğinin ve geleneklerinin zayıflamış olduğu, Türkmenlerin daha dindar bir yaşam sürdüğü, Avrupalılaşma eğiliminin olduğu ve Batıya özenildiğini düşünceleri görüşülen göçmenlerin kullandıkları ifadelerin ortak sonucudur.[79]

Tablo 52. Irak Türklerinin Türkiye'deki yaşam biçimi hakkındaki düşünceleri

Yaşam biçimi açısından Türkiye ile Irak arasında bir fark var mıdır?	Frekans	%
Hiçbir fark göremiyorum	43	43.0
Türkiye'de yaşam biçimi daha modern	8	8.0
Türkiye'de Türk kimliği ve gelenekleri zayıflamış durumda	28	28.0
Türkmenler daha dindar bir yaşam tarzına sahip	9	9.0
Türkiye'dekiler daha serbest davranıyorlar	13	13.0
Türkiye'de Avrupalılaşma eğilimi var	9	9.0
Türkiye'dekiler Batıya özeniyorlar	4	4.0
Toplam	114	114

Kaynak: T. Tufan, *a.g.t.,* s. 76.

Göçmenlerden 52 (% 65)'si "*Herhangi bir sağlık güvenceniz var mı?*" sorusuna "*evet*" cevabını vermiştir. Diğer % 35'i ise ya "*hayır*" cevabını vermiş veya cevap vermek istememiştir. Her halukarda, sağlık güvencesi olan göçmenlerin sayısının fazlalığı önemlidir. Göçmenlerde sağlık güvencesinin olması yerleşmiş olduklarına delalettir.

"*Türkiye'dekilerle anlaşıp-kaynaşmanız ne kadar zaman aldı?*" sorusuna deneklerden 37 (% 46.25)'si "*1-6 ay*" cevabını vermiştir. Aynı soruya 33 (% 41.25) kişi "*6-12 ay*" cevabını vermiştir. 9 (% 11.25) kişi ise 2 ile 5 yıl arasında cevabını vermiştir. 1 kişi de 6-10 yıl arasında Türkiye'dekilerle anlaşıp-kaynaşabildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla göçmenlerin büyük çoğunluğu 1 yıldan daha kısa sürede ülke insanıyla kaynaşmıştır.

Göçmenlere "*Türkiye'ye göç etmekten memnun değilseniz nedeni nedir?*" şeklinde çaprazlama bir soru sorulmuştur. Buna 38 (% 47.5) kişi, akrabalarıyla birlikte olamamak nedenini ileri sürmüştür. 29 (% 36.25) kişi ise yeterli bir iş imkanı sunulmadığını gerekçe göstermiştir. Diğerleri ise çevre ve kültürel memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Oysa genel değerlendirmede göçmenlerin

[79] T. Tufan, *a.g.t.*, s. 76.

büyük çoğunluğu Türkiye'den memnun olduklarını belirtmişti. Buradaki memnuyetsizlikleri ya duygusal ya da daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilme isteğinden kaynaklanmıştır. Zira göçmenlerin % 85 (68 kişi)'i Türkiye'de kendilerini azınlık olarak görmediklerini belirtmiştir.

4.4. Türkiye'deki Iraklıların Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı

1950'lerden bu yana Türkmen göçü çeşitli aralıklarla süre gelmiş ve özellikle 1980'lerin sonundan itibaren kitlesel göçler yaşanmıştır. Güvenliğin yetersiz olması, Türkmenlere yönelik asimilasyon politikaları, kurucu asli unsur olmalarına rağmen ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeleri, yaşanan ekonomik, sosyal ve kültürel sıkıntılar, Türkiye'ye duyulan yakınlık nedeniyle Türkmenlere uygulanan baskılar, Türkmenlerin Irak'tan göç etmelerine neden olmuştur.

Irak'ın kurulmasıyla birlikte Türkiye sınırları dışında yaşayan Türklerin Türkiye'yi *anavatan* olarak görmeleri, burayı göç edilen bir ülke haline getirmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin "Türk soylu" yabancılara kolaylık sağlaması da önemli bir etken olmuştur. Bu nedenlerden dolayı Türkiye'ye yönelik göç sürekli olarak devam etmiştir ve edecektir. Münferit veya kitlesel olarak yapılan göçler, Türkiye'deki Türkmen sayısını arttırmıştır. Türkiye'ye yasal ve illegal yollarla gelen Türkmenlerin ikamet, çalışma gibi izin sorunları olmasına rağmen, Türkiye'nin sağladığı kolaylıklar, göç eden Türkmenleri rahatlatmıştır. Ancak halen Türkmenlerin sorunlarına kalıcı bir çözüm getirilememiştir.[80] Kısacası Türkiye'ye yapılan Türkmen göçünün iki ayağı bulunmaktadır. Bunlardan biri Türkiye'nin anavatan olarak görülmesi, diğeri ise Türkiye'nin Türk asıllı olanlara imtiyaz tanımasıdır.

Türk dış politikası yıllarca "*Dış Türkler*" konusuna mesafeli yaklaşmıştır. Türkiye, Türkmenelinin boş bırakılmasını istemediğinden Irak Türklerine vatandaşlık verme konusunda "*zamana yayma*" "*Irak'a dönmeye ikna etme*" şeklinde bir tutum sergilemiştir. Buna karşın Irak Türklerinin coğrafi ve kültürel olarak Türkiye'ye yakın olmaları umutlarını zinde tutmuştur. Irak yönetimleri 1926'dan beri Türklere yönelik katliam, işkence, soykırım, cinayet, suikast, sindirme ve asimilasyon politikalarıyla anlamsız yasaklar ve yok etme çabalarına girişmişlerdir. Irak hükümetlerinin yaptığı baskı ve şiddet Türklerin çeşitli bahanelerle Türkiye veya Avrupa ülkelerine göç

[80] Bilgay Duman, *Türkiye'ye Yönelik Türkmen Göçü ve Türkiye'deki Türkmen Varlığı,* Ankara Eylül 2010, s. 17.

etmelerine neden olmuştur. Bu göç hareketlerinin büyük bir bölümü son 30 yılda gerçekleşmiştir. Türkiye'ye gelenleri başta ekonomik sorunlar, Avrupa'ya gidenleri ise kültürel uyum ve asimilasyon problemleri yıpratmıştır.[81]

Avrupa'dan gelen Türk soylulara vatandaşlık hakkı verilirken, Irak'tan göç eden Türklere ikamet izninin verilmesinde dahi büyük zorluklar çıkarılmıştır. Ayrıca göçmenlerin geneline her hafta il emniyet müdürlükleri veya karakollarda imza atmaları mecburiyeti uygulanmıştır. Üstelik Avrupa'dan göç edenlere devlet tarafından konut inşa edilirken, Irak'tan göç edenlerin bu konutlardan yararlanma hakları olmamıştır. Konut isteğinde bulunanlara ise; "*Bu konutlar Bulgaristan'dan zorunlu göçe tabi tutulan soydaşlarımız için tahsis edildiğinden bu konudaki talebiniz karşılanamamaktadır*" cevabı verilmiştir.[82]

Türk soylu yabancıların Türkiye'de meslek ve sanatlarını serbestçe yapabilmelerine, kamu ve özel kurum, kuruluş veya işyerlerinde çalıştırılabilmelerine ilişkin 17928 sayılı kanun 14 Ocak 1983 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.[83] Bu kanun ile Irak Türklerinin diğer yabancı göçmenlerden imtiyazlı olarak daha fazla alanda çalışabilmelerine imkan tanınmıştır. Böylece Irak Türklerinin Türkiye'ye göç etmelerinde kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur.

Irak Türklerinin Türkiye'deki örgütlenme faaliyetleri 1950 yılında İstanbul'a okumaya gelen İzzettin Kerkük'ün çalışmalarıyla başlamıştır. İzzettin Kerkük, "*Sönmez Ateş*" takma adıyla Irak Türklerinin davasını duyurmak için yoğun ve uzun mücadeleler vermiştir. 1953'de Türkiye'ye gelen Dr. Nefi Demirci de bu manada Irak Türklerine destek vermiştir.[84] Günümüzde Türkiye'deki sayıları 25.000-50.000 arasında olduğu tahmin edilen Irak Türkleri; dernek kurma, anma günleri tertipleme, ödül törenleri, kurultaylar, panel, konferans, toplantı, basın açıklaması, bildiri sunma, devlet büyüklerine Türkmenlerin meselesini aktaran mektuplar yazma, gece tertip etme, protesto gösterileri yapma, mitingler düzenleme, tiyatro gösterisi yapma, kurs faaliyetleri, açılışlar organize etme, kültür merkezi oluşturma, lokal açma, akademi ve enstitülerde işbirliği yapma, hastane, sağlık ocağı kurma, müzik şöleni düzenleme, mevlit okutma, kitap-dergi çıkarılması, sempozyumlar, araştırma faaliyetleri, folklor gösterileri, üniversitelere Türkmen öğrenci kontenjanı sağlama çalışmaları, Türkiye'de

---

81 E. Tok, *a.g.t.,* s. 187.
82 Güçlü Demirci, "Irak Türklerinin Sorunları", Türk Yurdu, C. 13, S. 65, Ocak 1993, s. 38.
83 *Resmî Gazete*, 14 Ocak 1983; G. Demirci, "Irak Türklerinin…", s. 38.
84 E. Tok, *a.g.t.,* s. 187.

okuyan Irak Türklerine yönelik yardım faaliyetleri, bilgilendirme toplantıları, Irak sınırlarındaki Türkmenlerin her türlü gıda, sağlık, eğitim, yayın konularında ihtiyaçlarının giderilmesine çalışmak, öğrenci-öğretmen eğitim programları, ihsan hakları ihlallerinin tespiti ve duyurulması gibi faaliyetlerde bulunmaktadırlar.[85]

Özellikle 1990'lardan sonra artan Türkmen göçüyle birlikte Türkiye'deki Türkmen kuruluşlarının sayısı artmıştır.[86] Türkiye'de Irak Türklerine ait kuruluşların sayılarının artması, bu kuruluşların adlarının kamuoyunda duyurulması ve sistemli bir şekilde hareket etmeleri daha çok son 30 yıl içinde olmuştur. Türkiye'de bugün Irak Türklerine ait vakıf, dernek, temsilcilik gibi kuruluşların sayısı her geçen gün çoğalmaktadır.[87] Türkmenler adına aktif olarak çalışan 6 dernek ve 3 şube ile 3 vakıf bulunmaktadır.[88]

Türkiye'de yaşayan Irak Türkleri tarihsel açıdan iki dönemde ele alınabilir. 1990 yılından önce gelenler ve 1990 yılından sonra gelenler. 1990'dan önce gelenler genellikle bireysel veya küçük gruplar halinde göç etmiştir. Bu dönemde Türkiye'ye göç ederek yerleşen Türkmen profiline bakıldığında, kalıcı bir işe sahip olanların oranı % 90'ın üzerindedir. Türkiye'deki kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanların yanı sıra, özel ve devlet hastanelerinde görev yapan çok sayıda Türkmen bulunmaktadır. Yalnızca İstanbul'daki Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneğine kayıtlı 50'nin üzerinde doktor vardır. Ayrıca Ankara, İzmir, Konya, Antalya, Kayseri, Samsun gibi şehirlerdeki hastanelerde de Türkmenlerin çalıştığı bilinmektedir. Diğer taraftan Türkmenler, Arapça, Farsça, İngilizce gibi yabancı dilleri bilmeleri nedeniyle tercümanlık da yapabilmektedirler.[89]

1990 yılından sonra daha çok kitlesel göçlerle Türkiye'ye gelenler, kendilerinden önceki Iraklıların yaşadığı kolaylıklardan pek fazla yararlanamamışlardır. Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye göç eden Irak Türklerinin mağduriyetlerini dile getirmek isteyen Irak Milli Türkmen Partisi Genel Sekreteri Muzaffer Arslan, Irak Türklerinin sıkıntılarını aktarmak üzere Başbakan Süleyman Demirel'e başvurmuştur. Demirel ve İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in güvence vermesine rağmen katliamdan kaçan Türkmenlere "*şu tarihe kadar Türkiye'yi terk edin*" tebligatı yapılmıştır.[90]

---

85 E. Tok, *a.g.t.,* s. 160.
86 B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik…*, s. 17.
87 E. Tok, *a.g.t.,* s. 186.
88 B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik…*, s. 17.
89 B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik…*, s. 15-17.
90 E. Tok, *a.g.t.,* s. 163.

Türkiye'deki Irak Türkleri genellikle İstanbul'da yaşamaktadırlar. İstanbul'u Ankara, İzmir, Konya, Antalya, Adapazarı ve Bursa izlemektedir. Türkiye'deki Iraklıların önemli bir kısmı düzensiz göçmen oldukları için; diplomaları geçersiz olduğundan sevdikleri işi yapamamakta, okullara kabul edilmemekte ve sağlık sorunları yaşayabilmektedirler. Buna karşın, Türkiye Irak'tan her yıl lisans ve lisansüstü seviyede eğitim vermek maksadıyla öğrenciler getirmekte ve masraflarını karşılamaktadır. Irak'tan YÖK kontenjanı ile her yıl 80 öğrenci gelmekte ve bunlar içindeki Türkmen oranı her yıl artmaktadır. Ayrıca Erbil Vakfı yüksek öğrenim için Türkmeneli'nden düzenli olarak öğrenci getirmektedir.[91]

Türkiye'deki Irak Türkleri hem Türkiye'de kamuoyu oluşturabilmek hem de dünyaya seslerini duyurabilmek için çeşitli kültürel etkinlikler düzenlemişlerdir. Bu etkinliklerden ses getiren bazıları şunlardır:

Birlik Vakfı Edirne Şubesi'nin desteğiyle Trakya Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Kemal Beyatlı tarafından 2 Mart 1991'de Birlik Salonunda "*Ortadoğu, Musul-Kerkük Türkleri*" konulu bir konferans düzenlenmiştir. Bizim Ocak Dergisi İzmir Temsilciliği "*Irak'ta Türk Varlığının Dünü, Bugünü ve Yarını*" konulu bir konferans düzenlemiştir. Kardaşlık ve Kerkük dergileri Türkiye'de Irak Türklerinin sözcüsü olmuştur. Irak-Türkiye sınırında görev yapan Türk Silahlı Kuvvetlerine, Emniyet mensuplarına, Hakkâri, Şırnak ve Şemdinli halkına Türkiye'ye iltica eden Irak halkına gösterdikleri ilgi ve yardımdan dolayı Kerkük dergisi tarafından teşekkür edilmiştir. Anadolu Eğitim Kültür Bilim Vakfı binasında ITKYD Yönetim Kurulu üyesi Ziyat Köprülü tarafından 10 Ocak 1991 tarihinde "*Irak Türkleri Tarihine Kısa Bir Bakış*" konulu seminer ve slayt gösterisi yapılmıştır. ITKYD lokalinde Ocak 1991'de "*Körfez Krizinin Irak Türklerine Etkileri*" konusu katılımcılarla münazara edilmiştir.[92]

27 Ocak 1991 tarihinde Irak rejimi tarafından 16 Ocak 1980'de şehit edilen Necdet Koçak, Abdullah Abdurrahman, Adil Şerif ve dava arkadaşları ile Kerkük katliamında şehit edilenlerin ruhuna Kocatepe Camii'nde Mevlidi Şerif okutulmuştur. Tarih ve İslam Araştırma Vakfı'nda Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu başkanlığında 18 Haziran 1991 tarihinde "*Irak Türklerinin Dünü Bugünü ve Yarını*" konulu bir açık oturum düzenlenmiştir. ITKYD Ankara Şubesi tarafından 19 Ocak 1992 tarihinde "16 Ocak 1980 şehitleri" anılmış, Ankara Hacı Bayram Camii'nde şehitler için mevlit

---

91 E. Tok, *a.g.t.,* s. 186-189.
92 E. Tok, *a.g.t.,* s. 161-162.

okutulmuştur. 7-9 Mayıs 1992 tarihinde Erciyes Üniversitesi'nin düzenlediği "*Erciyes Yöresi İl Folklor Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu*"nda Mahir Nakip, "*Kerkük'te Söylenen Bir Kayseri Türküsü*" isimli bir tebliğ sunmuştur. ITKYD İzmir Şubesi 4 Eylül 1992 tarihinde İzmir'de yaşayan Kerküklüler için tanışma toplantısı düzenlemiştir. ITKYD Genel Merkezi tarafından 13 Eylül 1992 tarihinde İstanbul'da düzenlenen bir yürüyüş ve mitingle, Bosna Hersek'teki Olaylar protesto edilmiştir.[93] ITKYD Genel Merkezi'nde Av. Nevzat Karagil tarafından 6 Şubat 1993 tarihinde "*Kıbrıs'tan Kerkük'e*" konulu bir konferans verilmiştir.

ITKYD Ankara Şubesi tarafından 20 Haziran 1993 tarihinde 400 kişinin katılımıyla "*Geleneksel Kerkük Kır Gezisi*" Ankara Belediyesi Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı'nın katkılarıyla Ankara Beynam Orman tesislerinde gerçekleştirilmiştir. ITKYD Genel Merkezi tarafından başlatılan yardım kampanyası ile Kuzey Irak'ta açlık ve sefaletle pençeleşen Irak Türklerine destek olmaya çalışmıştır. ITKYD Ankara Şubesi tarafından 16 Ocak 1994 tarihinde "*16 Ocak 1980 şehitlerini anmak için*" Kocatepe Camii'nde mevlit okutulmuş ve ardından anma töreni düzenlenmiştir. ITKYD Genel Merkezi ile İzmir ve Ankara şubelerinde ramazan ayı boyunca bekâr mültecilere iftar yemeği verilmiştir.[94]

ITKYD Ankara Şubesi ve IMTP'nin ortaklaşa yürüttüğü çalışmalar sonucu Kuzey Irak'ın Erbil ili ve Kifri İlçesi'nde Türkçe eğitim veren iki okul açılmıştır. IMTP'nin desteği ve Ankara Türk Ocakları Genel Merkezi'nin katkılarıyla Zaho, Duhok, Erbil, Kifri bölgelerinde Türkmeneli Fakir ve Yoksullar Yardım Kurulu (TFYYK) ile kurban kesimi ve dağıtımı yapılmıştır. Ankara'da düzenlenen Çeçenlere destek mitingine Irak Türkleri de katılmıştır. 24 Haziran 1996 tarihinde Başbakan Mesut Yılmaz, Türk dünyasına mensup 30 derneğin yöneticileri ile buluşmuş, ITKYD Başkanı Savaş Avcı, Türkmenler adına başbakana plaket vermiştir. ITKYD Konya Şubesi Başkanı Dr. Aydın Beyatlı, düzenlediği basın toplantısında Türkmenlerin soykırım tehdidi altında olduğunu belirtmiştir.[95]

4-7 Ekim 1997 tarihleri arasında I. Türkmen Kurultayı Erbil'de yapılmış, kurultaya ITKYD de katılmıştır. 7 Aralık 1997 tarihinde Türk Ocağı Kocaeli Şubesi'nde yapılan "*Irak Türklerinin Dünü ve Bugünü*" toplantısına Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Genel Başkanı Savaş Avcı, Dr. Nefi Demirci, Doç. Dr. Suphi

---

93 "Bosna Hersek'teki Olayları Protesto", *Kerkük Dergisi*, Y. 2, S. 10, Ekim 1992, s. 30.
94 E. Tok, *a.g.t.,* s. 161-165.
95 E. Tok, *a.g.t.,* s. 165-167.

Saatçi katılmıştır. 9 Mayıs 1998 tarihinde Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi'nde "*Irak'ta Türk Varlığı*" adlı toplantıyı Osman Özsoy düzenlemiş, Dr. Nefi Demirci yönetmiştir. 31 Mayıs 1998 tarihinde Hoca Ahmet Yesevi Vakfı tarafından düzenlenen "*Fatih'ten Atatürk'e Türk Kültür Etkinlikleri*" adlı programda Irak Türklerinin mücadelesi anlatılmıştır. 17 Ekim 1998 tarihinde ITKYD Genel Merkezi'nin katılımıyla "*Irak'ta Türk Varlığı Sergisi*" Namık Kemal Evi'nde açılmış, ayrıca Tekirdağ Belediyesi toplantı salonunda bir panel ve konser gerçekleştirmiştir.[96]

19 Ocak 1999 tarihinde Cemal Reşit Rey Konser Salonu'nda "*Kerkük Tenzile Havaları Konseri*" düzenlenmiştir. Konserin açılış konuşmasını Kerkük Vakfı Genel Sekreteri Doç. Dr. Suphi Saatçi yapmıştır. 20 Şubat 1999 tarihinde Türk Ocakları Genel Merkezi Türk Dil Kurumu Salonu'nda "*Irak Türklüğünün Dünü, Bugünü, Yarını*" adlı bir panel düzenlemiştir. ITKYD tarafından 1999 yılında *Altunköprü Şehitleri* anılmıştır. Şubat 1999 tarihinde İstanbul'a gelen Azerbaycan heyeti, Kerkük Vakfının etkinliklerine katılmıştır. 25-27 Haziran 1999'da "*Harput, Urfa, Kerkük Vadisinden Hoyrat Esintileri*" adıyla *Hazar Şiir Akşamları* programının VII.'si Elazığ'da yapılmıştır. Programda Kazancı Bedih, Mehmet Özbek ve Abdurrahman Kızılay gibi müzisyenler hoyrat ve türküler okumuşlardır. 2-4 Temmuz 1999 tarihinde "7. *Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı*" Denizli'de gerçekleşmiş, kurultayda Saddam'ın Irak Türklerine uyguladığı soykırım lanetlenmiştir. 14 Temmuz 1999 tarihinde ITKYD Ankara Şube Başkanı Ekrem Pamukçu Anıtkabir'i ziyaret edip çelenk bırakıp, şeref defterini imzalamıştır. 18 Ağustos 1999 tarihinde 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi münasebetiyle bir mesaj yayınlayan ITKYD yetkilileri duydukları üzüntüyü dile getirmişlerdir.[97]

Kerkük Vakfı, Irak Türklerinden olan öğrencilerin fakültelere yerleştirilmesinde yardımcı olmuş ve birçok değerli şahsiyetin yetişmesini sağlamıştır. Irak Türklerinden biri olan usta yönetmen İsmet Hürmüzlü, "*Mağaradakiler ve Yedi Uyurlar*" adlı tiyatro oyununu Mısırlı yazar Tevfik al-Hâkim'den çevirip sahnelenmesini sağlamıştır. 5 Nisan 2001 tarihinde İstanbul'da Irak Konsolosluğu'ndan açılan ateş sonucu hayatlarını kaybeden Necdet Bakkaloğlu ile Yılmaz Hacıoğlu, 10. yıl döneminde anılmıştır. 16-21 Nisan 2001 tarihleri arasında Kerkük Vakfının katkılarıyla Türkmen Ressam Abbas Erenay, Bilkent Üniversitesi'nde resim sergisi açmıştır. Sergide Kerkük, Erbil

---

96 E. Tok, *a.g.t.,* s. 168-169.
97 E. Tok, *a.g.t.,* s. 170-175.

görüntüleri, Türkmen şehitleri, bilim, sanat, siyaset ve kültür adamlarına dair portreler yer almıştır. 26 Nisan 2001 tarihinde Kerkük şehitlerinin hatırasını yaşatmak isteyen Antalya'daki Irak Türkleri, Kerkük adını verdikleri ormana fidan dikmiştir. 7 Eylül 2002 tarihinde ITKYD Ankara Şubesi tarafından Ankara Türk Ocağı tiyatro salonunda Kerkük Gecesi programı gerçekleştirmiştir.[98]

18-20 Mayıs 2002 tarihlerinde Ankara Milli Kütüphane Konferans Salonunda "*Yörük ve Türkmenlerde Günlük Hayat*" konulu sempozyumunda Suphi Saatçi tarafından "*Irak Türkmenlerinde Günlük Hayat*" adlı bildiri sunulmuştur. Antalya'da yaşayan Irak Türkmenleri bir araya gelerek Türkmen Birliği ve Dayanışma Kongresi adında bir dernek kurarak ilk genel kurulunu da 10 Şubat 2002 tarihinde yapmışlardır. Altunköprü şehitlerinin hatırasını yaşatmak için Ankara Mamak Belediyesi tarafından Altunköprü adı bir parka verilmiştir. 22 Haziran 2002 tarihinde Altınpark'ın açılışı Mamak Belediye Başkanı Gazi Şahin ve ITC Türkiye temsilcisi Mustafa Ziya tarafından resmi törenle yapılmıştır. 4 Haziran 2003 tarihinde "*9. Türk Dünyası Çocuk Şöleni*"ne Iraklı Türk çocukları da katılmıştır. 22-25 Ağustos 2003 tarihlerinde "7. Türk Dünyası Günleri" kutlanmış, programda Irak Türkleri Halk oyunları ekipleri gösteri yapmıştır. 17 Kasım 2003 tarihinde Marmara Üniversitesi Türk Kültürünü Araştırma İnceleme ve Tanıtım Kulübü ve ITKYD'nin ortaklaşa düzenlediği "*Irak ve Türkmenlerin Geleceği*" konulu panelde Kerkük Vakfı Genel Sekreteri Suphi Saatçi ve Şair Yavuz Bülent Bakiler konuşma yapmıştır. 28 Ocak 2004 tarihinde Cemal Reşit Rey Konferans Salonu'nda "*Kerkük Yâdıma Düştü*" adlı konser düzenlenmiştir. 27 Mart 2005 tarihinde "*28 Mart 1991 Altunköprü Katliamının 14. Yılı*" ITKYD Genel Merkezi tarafından İstanbul Color Hotel'de "*Katliamlar Gölgesinde Irak'ta Türkmen Varlığı*" adlı bir panel ile anılmıştır. ITKYD Ankara Şubesi tarafından "*Kerkük'te Buluşalım*" mitingi, Ankara Abdi İpekçi Parkı'nda gerçekleştirilmiştir.[99]

Irak Türkleri yaptıkları etkinliklerle hem kendi dertlerini dile getirmişler, hem kültürlerinin devamını sağlamışlar hem de Türk kültürüne ciddi katkılar sunmuşlardır. Fakat hiçbir zaman Irak Türklerinin faaliyetleri Türk dış politikasını etkileyecek düzeye ulaşamamıştır.

Türkiye'deki en kapsamlı ve organize kuruluşlardan biri olan ITKYD'nin 289 asil üyesinin 196'sı aktif olarak çalışmaktadır (Bkz.: Tablo 53). 196 kişinin meslek

---

[98] E. Tok, *a.g.t.,* s. 176-178.
[99] E. Tok, *a.g.t.,* s. 179-185.

grupları incelendiğinde, en büyük kısmı ticaret sektöründekilerin oluşturduğu görülür. Ticaretle meşgul olan 159 kişiden 49'u tekstil, turizm ve ihracatla uğraşmakta, özellikle Arap ülkeleriyle ticaret yapmaktadır. Serbest meslekle uğraşan 40 üyenin yarısından fazlasının tercümanlık ve tezgâhtarlık yaptığı görülmüştür. Sağlık ve mühendislik sektöründe çalışanların oranı, ticarete nazaran oldukça düşüktür. Bunların 7'si sağlık sektöründe çalışırken, 16'sı çeşitli mühendislik dallarında görev yapmaktadır. 10 kişi ise öğretmen veya öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

Tablo 53. ITKYD asil üyelerinin mesleki dağılımı

Sektör	Frekans	%
Ticaret	49	30.8
Serbest	40	25
Mühendis	16	10
Eğitim	10	6.4
Sağlık	7	4.4
Öğrenci	7	4.4
Avukat	4	2.6
Memur, Muhasebeci, Gazeteci, Matbaacı, Hattat, Elektrikçi vs.	26	16.4
Toplam	159	100

Kaynak: B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 15.

ITKYD'den rastgele seçilen ve 1994-2009 yılları arasında göç eden 3.175 kayıtlı göçmene göre, Türkiye'de yaşayan Türkmenlerin Irak'tan göç ettikleri şehirler, geliş yolları, ortalama yıllık göç durumu, ikamet durumu, eğitim durumları, medeni halleri, çocuk sayıları gibi veriler elde edilmiştir. Bu veriler Türkiye'de yaşayan Türkmenlerin yapısı hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, Türkiye'de yaşayan Türkmenlerin yaklaşık % 87'si Kerküklüdür. Bu durum, Türkiye'de Irak Türklerinin Kerkük Türkleri olarak algılanmasına neden olmuştur.vIrak'ta krallık döneminden 2003'e kadarki her rejim Kerkük'teki Türkmenler üzerinde baskı uygulamış, hatta katliamlar yapmıştır. 2003'ten sonra da Kürt grupların baskısı Türkmenlerin Kerkük'ten göç etmelerine neden olmuştur.[100]

Tablo 54'deki ITKYD verilerine göre Kerkük'ten sonra Türkiye'de yaşayanlar arasında Erbilliler gelmektedir. Buna göre Türkiye'de yaşayan Türkmenlerin yaklaşık % 6'sı Erbillidir. Erbil, 1990'lardan sonra Kürt grupların eline geçince Türkiye'ye göç artmıştır. Yapılan incelemelere göre; 3.175 kişiden 2.575'si erkek, 603'ü kadındır.

[100] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 12.

Türkiye'ye göç edenlerin % 81'inin erkek, % 19'unun ise kadın olduğu belirlenmiştir. Bekâr olarak göç edenlerin sayısı (2.001 kişi), evli olarak göç edenlerin (1.130 kişi) neredeyse iki katıdır.[101]

Tablo 54. ITKYD verilerine göre Türkiye'deki Türkmenlerin Irak'tan göç ettikleri şehirlere göre dağılımları

Şehir	Frekans	%
Kerkük	2.780	87.5
Erbil	184	5.7
Musul-Telafer	67	2.1
Bağdat	56	1.7
Tuzhurmatu	33	1.0
Altunköprü	25	0.7
Diyala	19	0.5
Diğer (Süleymaniye, Kut, Basra, Anbar, Babil, Duhok)	10	0.3

Kaynak: B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 12.

Yapılan görüşmeler sonucu elde edilen verilere göre, Türkiye'ye gelen bekâr her 10 erkekten 8'i Türkiyeli bir kadınla evlenmiştir. Aynı zamanda Türkiye'ye gelen bekâr Türkmen kadınların da Türkiyeli erkeklerle evlendiği tespit edilmiştir. Türkiye'ye küçük yaşta gelmiş ve Türkiye'de doğmuş kişiler kimlik problemleriyle karşılaşmazken, Türkiye'nin toplumsal yapısına kolaylıkla uyum sağlamış ve kendi öz kimliğiyle Türkiyelilik olgusunu bütünleştirebilmiştir.

Türkiye'ye göç eden Türkmenlerin hangi yollarla geldiği dikkate alındığında, 3.175 kişinin kayıtlarına göre; 1.324 kişinin Türkiye'ye pasaportsuz olarak geldiği belirlenmiştir. Yani Türkiye'ye göç eden Türkmenlerin yaklaşık % 42'sinin düzensiz göçmen olduğu görülmüştür. Oranlar dikkate alındığında, Türkmenler arasındaki yasa dışı göç oranının uluslararası kriterlere göre yüksek olduğunu ifade etmek mümkündür.[102]

Tablo 55'de ITKYD'ye kayıtlı Türkmenlerin Türkiye'ye göç ettiği yıllar verilmiştir. Buna göre 2.064 kişiyle en çok göç 2001 yılında gerçekleşmiştir. En az göç ise 268 kişiyle 2009 yılında yaşanmıştır. Bu veriler sadece ITKYD'ye kayıtlı göçmenlere ait olduğu için kesin sonuçları içermemekle birlikte, genelleme yapabilme imkanı vermektedir.

[101] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 13.
[102] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 13-14.

Tablo 55. ITKYD kayıtlarına göre Türkiye'ye yönelik Türkmen göçü (2000-2009)

Yıl	Kişi Sayısı	Yıl	Kişi Sayısı
2000	306	**2005**	556
2001	2.064	**2006**	572
2002	773	**2007**	702
2003	330	**2008**	288
2004	439	**2009**	268

Türkiye, gerek Irak'taki mağdur Türk halkına yaptığı gıda, sağlık, onarım, eğitim yatırımları ile gerekse Türkiye'deki Irak Türklerine sunduğu eğitim, sağlık imkânları ile büyük bir görev üstlenmektedir. Türkiye, statükoculuğu bir yana itip, hiçbir tarihsel bağı olmayan ülkelerinin strateji yürüttükleri Irak coğrafyasında varlığını daha belirgin hissettirmelidir. Türkiye'deki Irak Türklerinin geçim telaşıyla günlük hayatın çarkları arasında eriyip gitme tehlikesiyle karşı karşıyadır.[103]

Iraklı Göçmenlerin Türkiye'deki Çalışma Şartlarına gelince; genelde çok zor şartlarda çalışmaktadırlar. Ticaret, Irak Türkleri için çok önemli bir ekonomik faaliyettir. Hem Türkçe hem de Arapça bilmelerinin sağladığı avantajla Laleli ve Osmanbey'deki dükkânlarda Körfez ve Kuzey Afrika ülkelerine tekstil ve diğer ürünleri satan en büyük işletmeler Türkmenlerin elindedir. Bir çok Türmen ekonomik sermayeden yararlanmak amacıyla Irak'tan Türkiye'ye gelerek Arap müşteriler için dükkânlarda çalışmaya başlamıştır.

Türkiye'de Arap dünyasından gelen müşterilerle ilgilenen ve çalışan 2 grup vardır: yerli Araplar ve Irak Türkleri. Yerli Araplar daha çok Mardinli ve Hataylılardan oluşur. Hataylılar genelde kendi illerinde faaliyet gösterirlerken, Mardinliler istanbul2da boy göstermeye başlamışlardır. Türkmen dükkân sahiplerinin hesaplarına göre, Mardinliler geçen 10 yılda bu iş topluluğunda yer almışlardır. Böylece her iki grup arasında gizli bir rekabet doğmuştur. Mardinliler ve Türkmenler arasında bir samimiyetsizlik hasıl olmuştur. Mardinliler Laleli'de dükkân sahibi iken, Türkmenlerin birçoğu ihracatçı fabrikalarda çalışmaktadırlar. Satıcı ve Arap müşteriler için hem ulaşım hem de mal alımını düzenleyen kargo firmaları vardır. Türkmenler KDV tabanlı çalıştıklarından devletten paylarını almak için resmi faturalar almaya ihtiyaçları vardır.[104]

---

[103] E. Tok, *a.g.t.,* s. 190.
[104] D. Danış, "Integration in…", s. 523-524.

Lalaeli ve Osmanbey'de ihraç-menşeili dükkânlar ve kargo şirketleri Iraklılar için göz kamaştırıcı yerlerdir. Birçok Türkmen şirketleri, Körfez ülkeleri başta olmak üzere Arap dünyasıyla yakın bir ilişki içerisindedir. 2003'ten beri Irak'la ticaret, özellikle ülkede ihracat ve ithalat özgürlüğü ile pasaportla girişte kolaylıklar verilmesi sayesinde önemli bir yükselişe geçmiştir. Doğruluğunu kanıtlamak mümkün olmasa bile, Laleli'deki Türkmen işadamları, Irak'la yapılan ticaret hacminin yılda 4 ila 5 milyon $ olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Laleli'deki ticaret gayri resmi ekonominin bir parçası gibi görünse de, devlet nazarına önemli bir yere sahiptir. Ambargolar, gümrük hizmetleri, vize izinlerinin yerine getirilmesi ve KDV ödemeleri bu iş yerlerinden nasıl ve kimin yararlanacağını kontrol eden yetkililer tarafından belirlenmiştir. Türkiye, Irak ile büyüyen ticari ilişkilerde Türkmenlere bazı ayrıcalıklar vermiştir. Iraklı müşteriler çoğunlukla İstanbul'da tekstil ürünleri ve inşaat malzemeleri satın alan Türkmen tüccarların akrabalarıdır.

Arap müşterilere yönelik çalışmalar yapan bazı işyerleri 1980'lerden sonra göç eden Iraklı Türkler için önemli bir iş alanı açmıştır. Önceki yıllarda daha çok eğitim amacıyla gelenlerden farklı olarak, 1980'lerden sonra gelen Türkmenler özellikle Laleli ve Osmanbey'de ticaret merkezleri almışlardır. Fakat bavul ticaretinin verimli yılları uzun sürmemiş, Laleli ve Osmanbey'deki dükkânlarda 1996-1997 yıllarının değerli fırsatları her nasılsa durağan bir periyotta seyretmiştir.[105]

İstanbul'daki Irak türklerinin bazısı ise ko gücüne dayalı işlerda çalışarak hayata tutunmuştur. Didem Danış'ın röportaj yaptığı Kerküklü Ahmet, göçmenlerin yaşadığı problemleri kendinden verdiği örnekle gözler önüne sermiştir: "*Başlangıçta inşaatta çalıştım ve ondan sonra ev boyadım. Şimdi bir tekstil atölyesinde çalışıyorum. Çalışma saatlerimiz çok uzun ve yorucu. Irak'ta da zor durumlarda çalıştım, ancak böyle yorulduğumu hatırlamıyorum. Çok ağır çalışıyorum ancak az kazanıyorum. Ne hak ettiysem alamıyorum. Değiştirilen işler bir çözüm olmuyordu. Göçmen olduğum için daima aynı yolla muamele ediyorlardı. Sonunda, az bir maaşla güvenliksiz çalışıyorum. Bir kelime bile söylemiyoruz, çünkü göçmeniz.*"[106] Kerküklü Ahmet'in hayatı Türkiye'ye gelen göçmenlerin ne denli zorluklar yaşadıklarını ve ne tür istismara uğradıklarını göstermiştir. Günümüzde Suriyeli sığınmacılara halkın 1/3'lük

[105] D. Danış, "Integration in…", s. 524-526.
[106] D. Danış, "Integration in…", s. 526-527.

yevmiyelerle verdikleri işler de Türkiye'de bazı insanların emek sömürüsü yaptığın ıspatıdır.

Kısacası İstanbul'a en son gelen Irak Türk topluluğunun üyeleri geleceklerinden ve akıbetlerinden endişe duymaktadırlar. Türkiye'ye yeni gelenlerin birleşmesi için en önemli engellerin başında vatandaşlık elde etmenin zorluğu gelmektedir. Geçen 7-8 yıla kadar vatandaşlığı kolayca elde eden birçok Türkmen, artık vatandaşlık ya da ikamet izni almakta zorlanmaktadır.[107]

4.5. Iraklı Göçmenlere Yardımcı Olan Uluslararası Kuruluşlar

2007'de uygulamaya konulan BMMYK'nın tavsiye kararının, Türkiye'deki Iraklı göçmen dinamikleri açısından iki önemli etkisi olmuştur. Birincisi, artan Iraklı iltica başvuruları karşısında uluslararası kurumlar, STK'lar ve Türk yetkilileri arasında işbirliği ve görev paylaşımı gerçekleşmiştir. İkincisi, Iraklıların başvurularının kolaylaşması ve bürokratik süreçlerin hızlanmasıyla birlikte Iraklı mültecilerin Türkiye'deki kalış sürelerinin azalması ve sığınmacıların İstanbul dışındaki uydu kentlere kaydırılmasıdır. Böylece hem göçmenlerin bekleme süreleri azalmış hem de yapılacak yardımlar rahatça koordine edilebilmiştir.

Iraklı mültecilerle ilgili Ankara'daki BMMYK merkezine bağlı olarak işleyen kuruluşlara ek olarak İstanbul'da; BMMYK'nın İstanbul Şubesi, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı (İKGV), Uluslararası Katolik Muhaceret Komisyonu (ICMC) ve Uluslararası Göç Örgütü (IOM) bulunmaktadır. İdari merkez Ankara olsa da, İstanbul Iraklı göçmenlerin yoğun olarak yaşamaları veya burada yaşayan akrabalarıyla olan bağları nedeniyle yeni bir merkez haline gelmiştir. İstanbul'daki Helsinki Yurttaşlar Birliği, Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International), SGDD, Keldanî-Asurî Derneği (KADER), ITKYD, Kerkük Vakfı ve Caritas hukuki ve sosyal açılardan Iraklı mülteci ve sığınmacılara destek veren kuruluşlardandır.[108] Aşağıda bu yardım kuruluşları hakkında genel bilgiler verilmiştir.

İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı (İKGV)

1988'de İstanbul'da kurulan İKGV, 2007'den itibaren BMMYK bünyesinde faaliyet göstermektedir. Vakıf, kadın ve çocukların yetiştirilmesi ve yardıma muhtaçlara yardım edilmesine yönelik çalışmalar yapmaktadır. 2002'den beri İstanbul'da ve 2003

[107] D. Danış, "Integration in…", s. 527-528.
[108] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 24.

sonundan beri de Ankara'da sığınmacı ve mültecilere yönelik psikososyal destek çalışmaları sürdürmektedir.[109]

İKGV, göçmenlerin kayıtları sırasında kişisel verileri alarak ofis aracılığıyla Ankara'daki BMMYK'ya yönlendirmektedir. Yaşlılar, hamileler, 18 yaşının altındakiler ve tek başına olan çocukların görüşmeleri İstanbul'da gerçekleşmektedir. Diğerleri başvuru yapmaları için Ankara'ya yönlendirilmekte, BMMYK'nın hazırladığı randevu mektubu sığınmacılara verilmektedir. Kayıttan sonraki bekleme sırasında da İKGV uydu kentlere gideceklerin yönlendirmesini yapmaktadır.[110] Bu bakımdan İKGV, mültecilerle BMMYK arasında aracı bir görev üstlenmiştir.

Uluslararası Katolik Muhaceret Komisyonu (ICMC)

ICMC Türkiye bürosu bölgesel çapta çalışmakta, Lübnan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen ve Pakistan dosyaları buradan yönetilmektedir. Komisyon, Amerikan fonlarıyla çalışmakta olup, Türkiye'den Amerika'ya gidecek Iraklı mültecilerin iskanıyla ilgilenmektedir.[111] BMMYK'dan mülteci statüsü kazanmış kişiler, Türk İçişleri Bakanlığı'nın izniyle yaşadıkları uydu kentten İstanbul'a gelerek ICMC merkezinde ön izlemeye alınarak Amerika'ya gönderilmek için gereken evrakları tamamlanmaktadır. Daha sonra Amerikan İçişleri Bakanlığı yetkilileri yaptıkları görüşmelerle başvuranların iskana uygun olup olmadığını belirlemektedir. Başvuruları kabul edilen mülteciler kültürel oryantasyon programına alınmakta ve sağlık taraması ile konsolosluk tarafından güvenlik kontrolü yapılmaktadır. En sonunda da yol düzenlemelerini sağlayacak olan IOM ile iletişime geçmesi sağlanmaktadır.[112]

Kısacası ICMC, Türkiye'de ABD'nin denizaşırı dosya işleme birimi (Overseas Processing Entity-OPE) olup dosyaları karara hazırlayarak, güvenlik incelemeleri, kültürel oryantasyon, sağlık incelemeleri ve takibi de dahil olmak üzere bütün inceleme işlemlerini yapmaktadır. ICMC 2008 yılında Türkiye, Hindistan, Kuveyt, Lübnan, Nepal, Pakistan, Yemen ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde 8.400 mülteciye destek sağlamıştır. Ayrıca ICMC yetkilileri Amerika'ya gidecek 4.000'den fazla mülteciye üç günlük kültürel oryantasyon eğitimi vermiştir. Ne yazık ki bu kuruluş, 2006'dan beri

---

[109] *www.ikgv.org/index.html*, E.T. 17/02/2014; D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 25.
[110] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 25.
[111] *www.icmc.net/history*, E.T.: 17/02/2014.
[112] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 26.

dosya yükündeki artış nedeniyle sosyal hizmetler bölümünü kapatmak zorunda kalmıştır.[113]

Uluslararası Göç Örgütü (IOM)

IOM'in Türkiye ofisi Kasım 2004'te açılmıştır. Dünya çapında 250'nin üzerinde ofisi bulunan IOM, mültecilere yardım, yeni bir ülkeye yerleştirme, göçmen sağlığı ve yasal göç alternatiflerinin desteklenmesi konularında çalışmaktadır.[114] Ankara ve İstanbul'da birer ofisi bulunan IOM, Türkiye'deki insan ticaretiyle mücadele etmektedir. Ayrıca Türkiye'den üçüncü ülkelere yerleştirilecek Iraklıların gidişlerini de düzenlemektedir. 2008 yılında 5.500 kişiyle ilgilenen Türkiye IOM'in hizmet verdiği dosyaların en az % 80'inin (4.640 kişi) Iraklı olduğu belirtilmiştir.[115]

Irak Büyükelçiliği

Türkiye'de yaşayan Iraklıların ilişkili olduğu kurumlardan biri de Irak Büyükelçiliği'dir. Başlıca görevleri arasında pasaport hazırlama olduğunu belirten konsolosluk yetkilileri, Irak'taki hükümetin durumundan dolayı Avrupa ülkelerinin verdikleri pasaportlara güvenmediğini ve bu yüzden vize vermediğini eklemiştir.[116]

Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD)

2006'dan beri *Mülteci Destek ve Savunuculuk Programı* ile mültecilere yönelik hukuki yardım çalışması yapan Helsinki Yurttaşlar Derneği, göçmenlere iltica ve mültecilik konularında çeşitli alanlarda ücretsiz hizmet vermektedir.[117] Helsinki Yurttaşlar Derneği; STK'ları eğitmek, Türkiye'deki mültecilerin durumu hakkında yerel ve uluslararası kamuoyunda farkındalık yaratmak ve Türkiye'deki yetkililerinin mültecilerin haklarını koruyan yasa ve uygulamalar ortaya koymaları için lobi yapmak gibi faaliyetleri vardır. Ayrıca göçmenlere ücretsiz hukuki destek vermekte ve BMMYK'ya başvuru yapanların dosyalarını takip etmektedir.[118]

---

[113] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 26.
[114] *www.turkey.iom.int/documents/IOM_el_kitabi.pdf?entryId=10260*, E.T.: 17/02/2014.
[115] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 26.
[116] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 26.
[117] *www.hyd.org.tr/?pid=82,* E.T.: 17/02/2014.
[118] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 27.

Caritas

Roma merkezli uluslararası bir Katolik hayır kuruluşu olan Caritas, I. Körfez Savaşı'ndan itibaren Türkiye'deki Iraklı göçmenlere yardım etmektedir.[119] Caritas'a başvuran Iraklıların çoğunluğunu Keldanî Hıristiyanlar oluşturmakta olup, verilen destekler arasında iltica sürecine veya aile birleşimine başvuracak kişilere yasal süreçle ilgili danışmanlık hizmeti gelmektedir. Caritas'ın mültecilere yönelik çalışmaları Türkiye'de resmi olarak tanınmadığı için faaliyetleri sınırlı kalmıştır. Buna rağmen, sınırlı da olsa ihtiyaç sahiplerine zaman zaman sosyal, sağlık ve eğitim desteği verilmiştir.[120]

Keldanî-Asurî Yardımlaşma Derneği (KADER)

Dernek, Keldanî-Asurî-Süryani Yardımlaşma Derneği (KASDER) adıyla 2006'da kurulmuş olup, bünyesindeki Süryani grubun başka bir dernek kurma isteği üzerine ismi KADER'e çevrilmiştir.[121] Bu kuruluş, kendisine başvuranlara ilaç, giysi, hemşire, tercüman gibi hizmetler vermektedir. Ayrıca göçmenlere iltica başvuruları hakkında hukuki ve enformatik destek sağlamaktadır. Derneğe başvuran herkesin BMMYK'ya kayıt olmasını özellikle isteyen KADER, statü inceleme döneminde Irak'taki kilise bağlantıları sayesinde BMMYK sürecini kolaylaştırmakta, kurumlarla Iraklı Hıristiyan sığınmacılar arasında aracılık rolü üstlenmektedir. Kurulduğu tarihten beri devlet tarafından resmi olarak tanınan derneğin BM nezdinde savunuculuk faaliyetleri de bulunmaktadır.[122] KADER, uluslararası göç ağlarına verilebilecek iyi bir örnektir.

Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International)

Uluslararası Af Örgütü, insan haklarına saygı gösterilmesi ve bu hakların korunması için 150'den fazla ülkede çalışmalarını sürdürmektedir.[123] Örgüt, yaptığı kampanyalarla "sığınmacı ve mültecilerin mevcut prosedürlere erişimlerini ve Türkiye'deki yetkililerin '*geri göndermeme*' ilkesine saygı göstermelerini" hedeflemektedir. Bu amaçla örgüt imza etkinlikleri, üniversitelerde mülteci hakları seminerleri, tır kampanyaları, mülteci hukuku eğitimleri ve bilgilendirme toplantıları

[119] *www.caritas.org/who-we-are/mission,* E.T.: 17/02/2014.
[120] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 27.
[121] *www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2013123_turkmenrap7.pdf*, E.T.: 17/02/2014.
[122] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 28.
[123] *www.amnesty.org.tr/ai/node/2294,* E.T.: 17/02/2014.

düzenlemektedir. Ankara'da bir mülteci bürosu bulunan örgüt, 2003 sonrasında Irak'tan kaçan kişilerle ilgili pek çok kampanya başlatmış, sınır dışı edilme durumlarına karşı önlemler almaya çalışmıştır.[124]

Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD)

Ankara dışında Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Niğde ve Aksaray'da da temsilcilikleri bulunan dernek 1995 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Dernek, mültecilerin, göçmenlerin ve geçici sığınma hakkı arayan insanların sorunlarıyla ilgilenmek ve bu sorunlara çözümler bulmak amacıyla kurulmuştur. Ulusal ve uluslararası düzeyde konferans, kurs, seminer gibi çalışmalar yapan dernek, sığınmacı ve mültecilerin sorunlarına çözüm getirecek kaynaklara ulaşmalarını sağlamak için arabulucu bir görev üstlenmiştir. Derneğin Iraklı sığınmacı ve mültecilerin korunmasını güçlendirme projesi, 2007 yılından beri İçişleri Bakanlığı'nın uydu kent olarak belirlediği Niğde, Aksaray ve Kırşehir'de bulunan Iraklı mülteci ve sığınmacıların korunma durumlarını ve sosyal koşullarını geliştirmeyi amaçlamaktadır.[125]

4.6. Iraklıların Türkiye'deki Kuruluşları

Irak sorununun çözümü yönündeki dengeler sürekli değişirken, ülkenin üçüncü büyük etnik unsuru olan Türkler tavrını, "bütün grupların eşit haklarla temsil edildiği demokratik bir yapılanmadan" yana koymuştur.[126] Bu tutum Irak'ta hiçbir zaman kabul görmemiş, bundan dolayı da başta Türkler olmak üzere Irak'taki anasır sürekli huzursuzluk içinde yaşamıştır.

Türkmenler Irak içinde örgütlenemedikleri için, ülke dışında örgütlenmeye karar vermişlerdir. Bu doğrultuda partisel manada, 1980'de Suriye'de Türkmen Demokratik Örgütü kurulmuştur. 1988 yılında Türkiye'de Irak Milli Türkmen Partisi (IMTP) kurulmuş, 1991'de Irak'ın kuzeyindeki güvenli bölgenin oluşmasının ardından kendini deklare ederek burada faaliyetlerine başlayabilmiştir.[127] Bu kuruluşlardan sonra da Iraklıların STK'ları yaygınlaşmaya başlamıştır. Aşağıda Irak Türkleri tarafından Türkiye'de faaliyet göstermiş olan kuruluşlara yer verilmiştir.

---

[124] D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 28.
[125] *www.sgdd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=68&Itemid=125&lang=tr,* E.T.: 17/02/2014; D. Danış-D. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 28.
[126] *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1999, s. 10.
[127] B. Duman, *Irak'ta Türkmen…*, s. 21.

4.6.1. Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği (ITKYD)

1959'daki Kerkük Katliamı Türkmenler için adeta bir dönüm noktası olmuş, bundan sonra Türkmenler birlikte hareket etmenin anlamını daha iyi kavrayabilmişlerdir. Türkiye'ye öğrenim için gelen Enver Yakuboğlu ve arkadaşları tarafından 9 Ekim 1959'da Irak Türklerinin ilk kültürel ve sosyal kuruluşu olan ITKYD kurulmuştur. Bu denek IMTP'nin kuruluşuna kadar siyasi konularda da faaliyet göstermiştir.[128]

ITKYD'nin amacı; Türkiye ve Irak arasında kültürel münasebetlerin gelişmesini sağlamak, Türkiye'ye gelen Iraklı Türklere yol göstermek, yardım etmek ve Türkiye'nin iş ve müesseselerinden faydalanmaları hususunda gereken kolaylıkları hazırlamak, Irak Türklerinin tahsil ve hayat şartlarının düzenlenmesine ve sosyal durumlarının yükselmesine imkan oluşturmak, Irak Türkmenlerinin kültürel faaliyetlerini sürdürmek ve Türkmenleri kamuoyuna ve hür dünyaya tanıtmaktır. Ayrıca dernek, vakıf vb. kuruluşlarla yardımlaşan, konferans, sempozyum, seminer, panel, açık oturum, gezi, kermes, miting, yürüyüş, sergi ve benzer etkinlikler düzenlemiştir.[129]

İstanbul'da birkaç Türkmen kuruluşu bulunmasına rağmen, ITKYD kuruluşundan beri Iraklı Türk göçmenler için sosyal ve kültürel bir cazibe merkezi olagelmiştir.[130] Bu bakımdan ITKY'nin diğer derneklerin kuruluşunda fikri temellerinin olduğunu söylemek yersiz değildir. Zira ITKYD, Türkiye'de yaşayan Türkmenler tarafından kurulan en eski sivil toplum kuruluşu olup, diğer kuruluşların yönetim kadroları dikkate alındığında hemen hemen hepsinin bu derneğe üye olduğu görülmektedir. ITKYD, bugüne kadar 32 genel kurul yaparak 23 başkan değiştirmiştir.[131]

ITKYD'nin kurucuları arasında Enver Yakuboğlu, İzzettin Kerkük, Remzi Doğuelli, Esat Ketene, Mehmet Erbil, Hasan Nevzat Karagil, Ali Haydar Yeşilyurt gibi değerli insanları yer almıştır.[132] Bu büyük şahısların tamamı ebediyete intikal etmiştir.

---

[128] Aslı Arslan, "1958 Irak İhtilali ve Türkiye*", İkinci Ortadoğu Semineri Dünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı)*, (27-29 Mayıs 2004-Elazığ), (Ed.: Mustafa Öztürk-Enver Çakar), C. I, Elazığ 2006, s. 85; Ömer Turan, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Ankara 2002, s. 353; E. Tok, *a.g.t.,* s. 115; Aydın Beyatlı, "Türk Dünyasındaki Gelişmeler ve Irak Türkleri", *Türk Yurtları*, S. 2, Nisan-Haziran 1990, s. 9; D. Danış, "Integration in…", s. 521.

[129] E. Tok, *a.g.t.,* s. 114; Mustafa Kemal Yayçılı, "Yeni Yıla Girerken", *Kerkük*, Y. 2, S. 7, Ocak 1992, s. 5; Hamza Celepoğlu, *Dünden Bugüne Irak Türkmenleri Ortadoğu Siyasetindeki Yeri,* (FÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2006, s. 214.

[130] D. Danış, "Integration in…", s. 520-521.

[131] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 18; E. Tok, *a.g.t.,* s. 115.

[132] E. Tok, *a.g.t.,* s. 115.

ITKYD'nin İstanbul'daki genel merkeze kayıtlı 296 asil üye (genel kurul üyesi) ve 6.400'ün üzerinde de kimlikli üyesi bulunmaktadır. Genel kurul üyelerinin eğitim profiline bakıldığında üyelerin yaklaşık % 70'i yüksekokul mezunudur. Asil üyelerinin 182'si Türk vatandaşlığı almış olup 103'ü Irak vatandaşıdır ve Türkiye'de ikamet izniyle yaşamaktadır.

Dernek 2002'den itibaren Türkiye'deki Türkmen kadınlarına yönelik "*Türkmen Bohçası*" dergisini çıkartmaktadır. Ayrıca 1990'da yayımlanmaya başlayan ancak 2007'de yayını durdurulan "*Kerkük*" dergisi de mevcuttur. Derneğe kayıtlı doktorlar tarafından derneğe başvuran Türkmen hastalara sağlık hizmetleri verilmekte, Türkiye'deki hastahanelerle görüşülerek Irak'taki Türk hastaların tedavileri sağlanmaktadır. Bir dönem derneğe başvuran Türkmenlere, Türkiye'de ikamet ve çalışma izni almalarını kolaylaştıran "*Türk soyluluk belgesi*" verilmiştir.[133] Bu belge göçmenlerin en büyük problemi olan vatandaşlık alabilme engelini ortadan kaldırmada büyük rol oynamıştır.

Ziyat Köprülü ITKYD'nin çalışmalarını şöyle özetlemiştir: "*IKYD'nin fonksiyonu, öncelikle manevidir. Bizim derneğimiz her şeyden önce Irak Türklerine manevi bir destek veriyor. Ekonomik sıkıntısı olanlara maddi bir katkımız da oluyor. Bunlar dışında 'Türk asıllıdır' belgesi veriyoruz. Hastalarımıza tedavi imkânları teminine yardımcı oluyoruz. Burada verilen belgeler Türkiye Cumhuriyeti nezhinde de geçerli sayılıyor. Oturum kolay verilmiyor, zaten oturum alırken buradaki belgeler yeterli değil. Oturumu olan çalışma izni aldı. Ama şu an yeni birisi gelirse oturma izni verilmiyor. Zaten biz, gençlerimizin buraya gelmelerini istemiyoruz. Kesinlikle orası terk edilmemeli. Oysa boşaldı. Her gelen burada oturma izni alırsa olmaz. Gelenlerin çoğunun burada da yaptıkları bir şey yok. Bir gerçek bu. Evet yani bir karın ekmeğine, boğaz tokluğuna çalışıyor çoğu...*"[134] Köprülü, derneğin bir dönem *Türk Soyluluk Belgesi* vererek göçmenlerin iskanını kolaylaştırdıklarını belirtmiştir. Ayrıca göçmenlerin sağlık problemlerine çözümler arandığını ve yardımcı olunduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, Irak Türklerinin aşırı göç vermesi dolayısıyla memleketin neredeyse boşaldığını böylesi bir durumu arzu etmediğini belirtmiştir.

Köprülü göçmenlerle ilgili olarak da şunları söylemiştir: "*Türkiye'ye gelen göçmenler burada rahat hareket ediyor. Burada yaşayan buraya gelen*

[133] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 18, D. Danış, "Integration in…", s. 522.
[134] E. Tok, *a.g.t.,* s. 117-120.

arkadaşlarımızın bir tek ekonomik sıkıntıları var başka sıkıntıları yok. Irak Türklerinden Türkiye'ye gelip derneğimizle irtibata geçtikten bir süre sonra ilgisini kesenler oluyor. Türkiye'de Irak Türklerinin sayısı konusunda bilgimiz kesin rakamlara dayalı değil. Bir tahmin yürütürsem 3.000 aile var ise, bizde ailelerin nüfusu kalabalık. Mesela benim 4 çocuğum var. Benim ailem 6 kişilik. Bazı ailelerde 10 çocuk var, bazısında 8 var. Ortalamayı 8 olarak alıp 3.000 ile çarpsak 25.000 veya 30.000 sayısına ulaşabiliriz.[135] *Daha önceden 1960'larda Türkiye'ye gelip burada üniversiteyi bitirenler var. Irak'taki seçimler için Türkiye'deki Irak Türkleri, Türkiye'de oy kullanabiliyor, geçerli sayılıyor fakat geçen seçimde oylarımız geçerli sayılmadı. Irak hükümeti oylarımızı iptal etti. Herhalde yaklaşan seçimlerde oy kullanma hakkımız olacak. ITC'den derneğimize bir mesaj geldi. Bizden adres kayıt bilgilerini sordular.*

Irak Türkleri meselesine Türkiye'de en çok sahip çıkan, destek veren kurumları 1960-1970'lerden itibaren değerlendirirsek partilerden Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) sahip çıktı. Ordumuz (Türk Ordusu) destek çıktı, şu anda mevcut iktidar da sahip çıkıyor. Cumhurbaşkanımız her zaman destek çıkıyor.

Türkiye'ye okumaya gelen öğrenciler için Irak hükümeti öğrenci başına aylık 100 dolar destek veriyor. Bir de bizim Kerkük'ten gelen Türkmenler için Ankara'da kültür merkezimiz var. Irak'tan Türkiye'ye gelen Türkmen öğrencilerimize lisans-master-doktora konularında destek sağlanıyor. Türkmen merkezimizin de Türkiye'deki üniversitelerin de sağladığı kolaylıklar var. İş sahibi olan bir yere kadar yardım yapabiliyor. Bizler mesela iş sahibiyiz burada. Her taraftan yardımımız geçiyor. İmkânımız var. Ama birisi gelmiş ekonomik sıkıntı içinde, derneğimize gelip haftalık 100 lira alıyor. Haftada 100 lirayla ne yapacak. Kendi ailesine bile bir şey sağlayamaz...

Türkiye'deki Irak Türkleri derneklerinin kendi içinde uyumu vardır. Yakınlık var, beraber değil ama ortak şeyler yapıyoruz. Irak Türklerine uygulanan zulümleri, Avrupa kamuoyuna taşıyan, insan hakları mahkemesinde, uluslararası platformlarda konuyu dünya gündemine taşıyan, mücadele yürüten Türkmen hukukçuları çok az oldu. Bu çok büyük bir ihtiyaçtır. Bu gün de diğer milletler (Kürtler) eğer Halepçe

[135] İstanbul Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şubesi'nden Aralık 2009 itibariyle alınan bilgiye göre; Türkiye'de 10.000 ikametli, 60.000 ikametine göz yumulan olmak üzere toplamda 70.000 Irak Türkü bulunduğu bildirilmiştir. E. Tok, *a.g.t.,* s. 117-120.

katliamından bahsediyorlarsa, Irak Türklerine yapılan katliamlar onlardan 10 kat fazladır."[136]

Köprülü'nün ifadelerine göre ITKYD, çeşitli kurumlarla göçmenler arasında bir köprü vazifesi yaparak, sorunların kişisel ve gayri resmi yöntemlerle çözülmesine çalışmaktadır. ITKYD başkanı, göçmenlerin ikamet sorunu olan ailelerin çocuklarının okula kaydı, hastane masrafları, yeni gelenlere iş bulmak gibi "*kendine has yöntemlerle*" göçmenlere aracılık edip gerektiğinde onlara kefil olduklarını bildirmiştir.

IKKYD Başkanı ile yapılan görüşmede, derneğin göçmenlere ne şekilde yardımcı olduğu şöyle belirtilmiştir: "*Çocuklar sokakta kalmasın diye ilgili okulların müdürlerine mektup yazıyoruz. İşte, şu kişi gelmiştir, Türkmen'dir, durumları ortadadır. Şu nedenlerle göçmüş, çocuğunu misafir öğrenci olarak alın diye. Çocukları sokaktan toplamak lazım; o mantıkla yaklaşıyoruz. Çok müdür [bu mektuplarımızı] kabul etti, sağ olsunlar…Bir de hastane olayı var. Adam gidiyor sosyal sigortası yok. Ameliyat gerekiyor. Telefon açıyoruz, kefiliz diyoruz…Biliniyoruz dernek olarak. Maliyeti 2 milyarsa ne yapabilirsin. Hastane 500'ü bizden olsun diyor. Hastaya imkânını sorarız elimde 1 milyar var der, 500'de biz ayrıca topluyoruz. Alo doktor bey demiyorum sadece. Onun da bir yöntemi var, usulen bir yazı yazarız. Ellerinde bir gerekçe oluyor. Mesela burada okullar da öyledir. Muhtar bilir, [bize] sorar. Kerküklü Türkmen kimdir diye sorar, anlatırız…. Bir de işsizlik meselesi var. Diğer arkadaşlarımıza haber bırakıyoruz. Abi ne olur yanına al deriz…*"[137]

Türkiye'nin 1990 yılından sonra "*ikamet vermeme politikası*" karşısında, ITKYD kendince bir ara formül geliştirmiş ve dosya açarak kayıt altına aldığı ikametsiz Türkmenlere kimlik kartı dağıtmıştır. Böylece, her göçmenin ayrı ayrı dosyasını tutan dernek, devlet yerine ya da gayri resmi olarak devlet adına, göçmenleri kayıt altına alırken, göçmenlerin düzensiz statülerinin kısmen de olsa düzenli hale gelmesini sağlamıştır. Derneğin kayıt sonrası dağıttığı kimlik kartı göçmen-dernek-devlet ilişkisi açısından çok büyük önem taşımaktadır. Kart sahibinin temel bilgilerinin (ad, soyad, doğum tarihi vs.) bulunduğu ön yüzünde "*Bu kart sahibi Türk kökenlidir*" ibaresi yer almaktadır. Kartın arka yüzünde ise Irak haritası içinde kırmızıya boyanmış Kerkük ve "*Kerkük Türk'tür, Türk kalacak*" sloganı bulunmaktadır. Türk polisinin milliyetçi duygularına hitap eden bu kimlik kartı, Irak'tan yeni gelen Türkmenler için 'gayr-ı

[136] E. Tok, *a.g.t.,* s. 117-120.
[137] D. Danış-A. Parla, a.g.m., s. 151.

resmi bir ikamet belgesi' görevi yapmakta ve polisle karşılaştıklarında tabir-i caizse işleri kolaylaştırmaktadır. Türk polisleri genelde Musul-Kerkük'e olan duygusal bağları nedeniyle göçmenlere iyimuamelede bulunmuşlardır. Kartın bu kolaylaştırıcı etkisi olmasına rağmen, "kartı olduğu halde" yakalanıp sınır dışı edilen Türkmenler de vardır. Bu yüzden, polisle karşılaşmaktan çekinen Iraklı Türkler boş günlerinde mümkün mertebe evden çıkmamaktadırlar. Çünkü bütün polisler de Türk kökenlilere sempati duymamaktadır.

Türkiye'deki Iraklı Türklerin yaşlı önderleri, Türkmenlere yönelik ikamet vermeme politikasında Türkiye'nin devletinin tavrını anlayışla karşıladıklarını belirtmişlerdir. Onlara göre ikamet konusunda yapılan sıkıştırmalar aslında çok iyi bir uygulama. Aksi taktirde kapılar açılırsa Türkmenelinde kimse kalmayacağını düşünmektedirler. Iraklı Türklerin göç edeceğine delil olarak da orada patlama gürültülerin olduğunu, Türkiye'de ise cennet gibi bir ortamın olduğunu ileri sürmektedirler.[138]

Iraklı Türklerin her türlü problemleriyle ilgilenen ITKYD'nin İstanbul dışında 3 şubesi daha mevcuttur. Bu şubelerin çalışmaları da aşağıda özetlenmiştir.

4.6.1.1. ITKYD Ankara Şubesi

ITKYD Ankara şubesi, 1980 öncesinde çalışmalarına İsmet Hürmüzlü ile başlamıştır. 1984'de kurumsallaşan Ankara şubesi, resmi açılışını Kasım 1991'de yapmıştır. Ankara şubesinin ortalama 270 üyesi olup, faaliyetlerini Mahmut Kasapoğlu önderliğinde yürütmektir.[139] Aslen Kerküklü olan Mahmut Kasapoğlu, 1986 yılında Türkiye'ye gelmiş ve 1990 yılında Türk vatandaşı olmuştur. Bu bakımdan Kasapoğlu da Iraklı göçmenlere verilebilecek iyi bir örnektir. Üyelerinin % 70'i Kerkük, % 15'i Erbil, % 13'ü Musul ve geri kalanı ise Telefer, Kızılarbat, Kifri, Karatepe gibi bölgelerden gelmiştir. Kasapoğlu, Türkiye'ye göç eden Türkmenlerin çoğunun Türkiye'den biriyle evli olduğunu bunun sonucunda da çocuklarının Türkiye'deki ortamda yetiştiğini ve Türkmen kimliğine çok fazla sahip çıkamadığını ifade etmiştir. Ayrıca Türkmen kuruluşları arasında kopukluk olduğunu dile getirerek, bu kuruluşların bir araya gelemediğini, ortak çalışmalar yapamadıklarını ve yardımlaşmanın olmadığını dile getirmiştir.

---

[138] D. Danış-A. Parla, a.g.m., s. 151-153.

[139] E. Tok, *a.g.t.,* s. 121; ORSAM, "Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Ankara Şubesi Başkanı Mahmut Kasapoğlu ile Söyleşi", (04 Mayıs 2010-Ankara), *www.orsam.org.tr*, E.T.: 13.05.2011, s. 2.

Dernek, verdiği sağlık hizmetlerinin yanı sıra, çeşitli dönemlerde bilgilendirici toplantılar ve konferanslar düzenlemiştir. Bununla birlikte 2004, 2005, 2006 ve 2007 yıllarında büyük Türkmen mitingleri tertiplemiştir. Kurban bağışları da kabul eden dernek, topladığı yardımlarla Türkmen öğrencilere çeşitli yardımlar yapmıştır.[140] Ayrıca Yeniden Kerkük dergisini çıkartmış, ama ekonomik sıkıntılardan dolayı devam edememiştir.[141]

4.6.1.2. ITKYD Konya Şubesi

1995 yılında açılan şubenin ilk başkanı Aydın Beyatlı, 13 yıllık hizmetten sonra 2008 yılında bu görevi İlham Beyatlı'ya devretmiştir. 3 Ocak 2010'da yapılan yeni kongreyle Aydın Beyatlı başkanlığı yeniden üstlenmiştir. Yönetim kurulunda 4 Kerküklü ve 1 Erbilli Türkmen bulunmaktadır. Toplam 64 üyesi bulunan derneğin 20 üyesi Selçuk Üniversitesi'nde okuyan Türkmen öğrencilerden, 20 üyesi ise sağlık sektöründe çalışanlardan oluşmaktadır. Konya, ITKYD'nin şubelerinin bulunduğu iller arasında en az sayıda Irak Türkü'nün yaşadığı il olmasına rağmen, yaptığı faaliyetlerle çok aktif bir profil çizmiştir.

ITKYD Konya Şubesi tarafından her yıl üyelerle ve Konya'daki Türkmen dostlarıyla birlikte geleneksel Türkmen yemeklerini tanıtmak ve sohbet etmek amaçlı kır gezileri yapılmıştır. Bunun yanısıra önemli ve anlamlı günlerde mevlit programları tertiplenmiştir. Irak'ın Türk bölgelerinde yaşanan haksızlık ve sıkıntıları kamuoyuna duyurmak için değişik dönemlerde resim sergileri düzenlenmiştir. Çeşitli tarihlerde Konya Büyükşehir Belediyesi'nin de desteğiyle Kerkük'e geziler düzenlenmiştir. Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü ve Konya Ticaret Odası ile birlikte ortak konferanslar ve paneller yapılmıştır.[142]

1998'de Konya Büyükşehir Belediye Başkanının da desteğiyle, ITC Başkanı ve yöneticileri, Türkmen partilerinin başkanları ve 40 kişilik bir heyet Irak'tan Konya'ya getirilerek 5 gün boyunca ağırlanmıştır. 2007'de Ankara'da yapılan Kerkük mitingine katılmak için ITC ile birlikte Konya'dan 9 otobüs Ankara'ya gönderilmiştir. Türkmen ve Konyalı doktorlardan oluşan 5 kişilik sağlık heyeti Erbil'de 9 kez sağlık hizmeti vermiştir. Konya Valiliği ve Konya Sağlık Müdürlüğü'nün desteğiyle 4 kez ilaç kampanyası yapılarak bölgeye gönderilmiştir. 3 kez 9 kişilik Molla Heyeti Konya'da 1

[140] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 19.
[141] ORSAM, "Irak Türkleri…", *www.orsam.org.tr*, E.T.: 13.05.2011, s. 5.
[142] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 19-20.

hafta ağırlanmış ve Türkmen davası halka anlatılmıştır. Konya Devlet Tiyatrosu'nun düzenlediği "*Türkçe Konuşan Devletler-Bir Ses Bir Nefes Festivaline*" katılmaları için Türkmeneli'den 5 kişilik tiyatro heyeti getirilmiştir. Konya Büyükşehir Belediyesi işbirliğiyle Konya'nın en büyük caddesine "*Kerkük Caddesi*'' ve en önemli mahallesine "*Telafer*" ismi verilmiştir. Dernek, gönüllü olarak Türkmeneli'nden yüzlerce hastayı Konya'ya getirterek çeşitli hastanelerde tedavilerini yaptırmıştır.[143]

ITKYD Konya Şubesi'nin "*Türkmeneli'ye Dönüş*" adlı dergisi de mevcut olup, 2009 yılında yayım hayatına başlamıştır. ITKYD Konya Şubesi Konya'da lisans ve yüksek lisans eğitimlerini sürdüren 17 Iraklı öğrenciye destek olmaktadır. TİKV ile birlikte öğrencilere burs sağlamaktalar.[144]

4.6.1.3. ITKYD İzmir Şubesi

14 Temmuz 1991'de kurulan ITKYD İzmir Şubesi, kurulduğu ilk dönemlerde Türkçe, Arapça ve İngilizce olmak üzere 3 dilde yayın yapan bir internet sitesi kurmuştur. Ayrıca bir de Türkmen Gazetesi çıkarmıştır. Ancak daha sonra yapılan bu çalışmalar durmuştur. Dernek başkanlığını 2003'ten beri Timur Taş adlı emekli bir öğretmen yapmaktadır. Derneğin 82 üyesinin 29 (% 35.3)'u kadın, 53 (% 64.7)'ü ise erkeklerden oluşmaktadır.[145]

İzmir'de İstanbul ve Ankara'daki kadar Türkmen nüfus olmasa da dernek Irak Türkmen davasını önce şehre sonra da ülkeye duyurmaya çalışmaktadır.[146] 4 Ekim 1992'de İzmir'de yaşayan Kerküklü aileler arasındaki diyalogu artırmak amacıyla dernek binasında bir aile toplantısı düzenlemiştir. Bundan 5 gün sonra da yine aynı adreste bir basın toplantısı düzenlenerek; "*Arap ve Kürt emperyalizminin ezdiği biz Iraklı Türkler, Irak'ta gerçekleştirilen Kerkük Katliamı ve Saddam cinayetleri sebebiyle Arap ve Kürt diktatörlerine güvenilemeyeceğinin belgeleriyiz*" mesajı verilmiştir.[147]

4.6.2. Irak Millî Türkmen Partisi (IMTP)

Irak Milli Türkmen Partisi (IMTP) 1988 yılında kurulmasına rağmen, Irak'taki baskılar dolayısıyla kuruluşunu ancak 1991'de ilan edebilmiştir. 1993'te Ankara'da yapılan ilk kongreye Genel Sekreter olarak görev yapan Muzaffer Arslan başkan

[143] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 20.
[144] E. Tok, *a.g.t.,* s. 122.
[145] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 20.
[146] E. Tok, *a.g.t.,* s. 124.
[147] "İzmir Şubemiz Atağa Geçti", *Kerkük,* Y. 2, S. 10, Ekim 1992, s. 30.

seçilmiş ve bu görevi 1996'ya kadar ifa etmiştir. Irak Türklerinin en aktif kuruluşu olarak görülen IMTP, Riyad, Beyrut, Viyana, Selahaddin, Londra ve ABD'de yapılan Irak Muhalefet Toplantılarında Türkmenleri temsil etmiştir. Türkmenlerin ilk siyasi partisi olan bu kuruluş, 1992'de ilk karargâhını Erbil'in Saklava bölgesinde açmış, ilk kongresini 1993'te Ankara'da yapmıştır. IMTP'nin ilk başkanı Muzaffer Arslan dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, Türkmen davasının dünyaya duyurulması ve hareket kazanmasında çok büyük rolünün olduğunu ifade etmiştir. IMTP, 1995'te ITC'yi oluşturan partiler arasında yer almış, 1996'da ikinci kongresini gerçekleştirerek parti başkanlığına 2004 yılında şaibeli bir kaza sonucu hayatını kaybeden Mustafa Kemal Yayçılı'yı seçilmiştir. Yayçılı'nın Irak'ın kuzeyine girmesi bir dönem yasaklanmış, bundan dolayı 2000 yılında partinin başına Cemal San gelmiştir. Yayçılı ise partinin onursal başkanı olarak Ankara'dan çalışmalarını sürdürmüştür.[148]

Cemal San IMTP'nin amblemindeki "m" işaretinin hem "millî" kelimesine işaret ettiğini hem de Altınordu Devleti'nin simgesi olduğunu belirtmiştir. Bu işaretle hem Türkmenlerin hem de adaletin vurgulandığını, mavi rengin ortak değer olarak Türklüğü, kırmızı hilalin ise İslam'ı temsil ettiğini söylemiştir. 50.000'den fazla IMTP üyesi olduğunu söyleyen San, bu üyelerin IMTP'ye bağlılığının zayıf olduğunu da sözlerine eklemiştir. Bunu da "*Türkmenlerin millî ruhları vardır, siyasî ruhları yoktur*" sözüyle özetlemiştir. IMTP'nin "*Doğuş*" adlı haftalık bir gazetesi mevcut ise de, maddi sıkıntılar yüzünden basımı durdurulmuştur.[149]

4.6.3. Irak Türkmen Cephesi (ITC)

24 Nisan 1995 tarihinde faaliyetlerine başlayan ITC'nin ilk genel merkezi Erbil'de açılmıştır. ITC'nin Kurucu Başkanı Turhan Ketene'dir. ITC'nin Türkiye Temsilci Sadun Köprülü, İngiltere Temsilci Sündüs Abbas, Almanya Temsilcisi Ganim Osman, Belçika Temsilci Hasan Aydınlı, Suriye Temsilci Suphi Nazım Tevfik ve Kuzey Amerika Temsilci Asıf Serttürkmen olmak üzere 6 dış temsilciliği bulunmaktadır. [150] Kısacası diğer ülkelerle de organik bağları bulunmaktadır.

---

[148] G. Demirci, "Irak Türklerinin…", s. 614; B. Duman, *Irak'ta Türkmen…*, s. 28.
[149] B. Duman, *Irak'ta Türkmen…*,, s. 29.
[150] Bilgay Duman, "15. Yılında Irak Türkmen Cephesi", *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=766*, E.T.: 13.05.2011.

4.6.4. Türkmen Halk Partisi (THP)

Türkmen Halk Partisi 1996 yılında Ankara'da kurulmuştur. Kuruculuğunu Turhan Ketene'nin yaptığı THP'nin ABD, Kanada, Danimarka gibi birçok ülkede temsilcilikleri bulunmaktadır.[151]

4.6.5. Türkmen Göçmen İşleri Derneği (TGİD)

Irak'ta tarih boyunca birçok Türkmen, rejim baskısı, ekonomik sorunlar, eğitim, iş, akrabalık ilişkileri gibi nedenlerle göç etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenlerle hem Irak'ta birçok Türk yerinden edilmiş hem de Irak'ın dışında büyük bir Türkmen diasporası oluşmuştur. Bilhassa 2003'ten sonra, göç ettikleri yerlere dönen Türkmenler, bazı bürokratik engellerle karşılaşmışlar ve mülklerine el konulduğunu görmüşlerdir.[152]

2003'de kurulan Türkmen Göçmen İşleri Derneği (TGİD), Türkmen bölgelerinden sökülerek evlerinden uzakta yaşamaya mecbur edilen göçmenleri bir çatı altında toplamak, dünya kamuoyuna Türkmen göçmenlerin sorunlarını anlatmak, göçmenlere bulundukları geçici ortamda sosyal imkânlar sağlamak ve göçmenleri yerleşim bölgelerine dönmeleri için iknaya çalışmak amaçlarıyla kurulmuştur. Derneğin hedefleri arasında; göçmenleri bir çatı altında toplayarak örgütlü mücadeleye teşvik etmek, Irak'ın kuzeyinde bulunan göçmenlerin yaşadığı her yerde teşkilatlanmalarını sağlamak, tüm Türkmen kurum ve kuruluşlarıyla mücadelede bütünleşmek, göçmenlere barınma, iaşe, sosyal, eğitim ve kültürel haklar temin etmektir. Bu amaçlarla, zor koşullar altında dahi göç edilen bölgelerde anane, adet ve gelenekleri korunmaya çalışmıştır.[153]

Dernek, ülkelerine avdet eden Irak Türklerinin evraklarının düzenlenmesi, takip edilmesi ve konuyla ilgili devlet kurumlarıyla irtibata geçilmesi konularında göçmenlere yardımcı olmaktadır. Daha çok iç göçe yönelik çalışmalar yapan TGİD, aynı zamanda uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmaktadır. Böylece Türkmen göçmenlerin yaşamsal ihtiyaçlarının giderilmesine çalışmaktadır.[154]

---

[151] Şeref Bağbozan, *Baas Yönetimi Altındaki Irak Türkleri,* (Sütçü İmam Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2007, s. 135.
[152] B. Duman, *Irak'ta Türkmen*…, s. 47.
[153] H. Celepoğlu, *a.g.t.*, s. 207.
[154] Y. Kendirli, *a.g.t.*, s. 58; B. Duman, *Irak'ta Türkmen*…, s. 47.

4.6.6. Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı (TİKV)

18 Mayıs 1996'da Ankara'da kurulan Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı (TİKV), ITC'yi oluşturan 6 kuruluştan biridir. Vakfın Başkanlığını Fatih Türkcan yapmaktadır. TİKV'nin Erbil ve Kerkük'te de birer bürosu bulunmaktadır. Vakıf Ankara'da, Türkiye'de öğrenim gören öğrencilerin istifadesi amacıyla bilgisayar, kütüphane ve internetli bir kültür merkezi hizmeti vermektedir. Vakıf, insan hakları, insanî yardımlar, kültür-sanat ve eğitim gibi birçok alanda faaliyet göstermekte olup, Irak'taki Türkmen bölgelerine yardım yapmaktadır. Bunlardan bazıları; 2007'de Emirli Köyü'nde yaşanan patlamanın ardından evleri yıkılan Türkmenler için 30 çadırlı bir çadırkent kurulmuş, Tazehurmatu'da 3.200 m^2 arsa üzerine 1.000 m^2 alana sahip matbaa binası inşa edilmiş, Kızlarabat'ta 290 m^2'lik arsa üzerine 36 metrelik kulesiyle birlikte televizyon verici istasyonu kurulmuş ve Mendeli'de 1 adet su kuyusu açılmıştır. 2009'da Tazehurmatu'da inşa edilen matbaa binası faaliyete geçirilmiş, ayrıca Irak'ın çeşitli bölgelerinde internet kafeler açılmış, terzi atölyeleri kurularak Türkmenlerin hem eğitim görmesi sağlanmış hem de iş gücü oluşturulmuştur.[155]

Irak gibi istikrarsız coğrafyalarda ortaya çıkabilecek insani problemleri gidermek de vakfın bir başka amacıdır. Bu çerçevede, mülteci, göçmen ve sığınmacıların barınmalarını sağlamak amacıyla kamp ve yurtlar kurmak, kurulmuş ve kurulacak olanlara destek olmak; sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarının giderilmesi için çalışmalar yapmak ve bu konuda çalışan kuruluşlarla işbirliğinde bulunmak, mültecilik ve sorunları ile ilgili çalışmalar yapmak, bu konuların daha iyi anlaşılabilmesi ve sorunlara çözüm üretilebilmesi amacıyla kitle iletişim araçlarını kullanarak kamuoyunu aydınlatmak ve desteğini sağlamak gibi faaliyetleri bulunmaktadır.

Vakıf insani yardım ve sağlık alanlarında yasal mevzuat çerçevesinde din, dil, ırk, renk, siyasi görüş, inanç ve mezhep farkı gözetmeksizin dünyanın her yerindeki olası afetlerde, kıtlık ve savaşlarda afetzedelere yardımda bulunarak; gerekli izinleri aldıktan sonra aynı amaçlarla yurt içinde veya yurt dışında aynî ve nakdî yardım kampanyaları tertip etmek; muhtaçlara sıhhî ve tıbbî yardımlarda bulunmak; sağlık ocağı, poliklinikler, bilumum tedavi kurum ve kuruluşları, kreşler, anaokulları ve bakımevleri açmak ve inşa ederek idame-idare etmek; bunların araç gereçlerini ve

---

[155] B. Duman, *Irak'ta Türkmen*…, s. 53; E. Tok, *a.g.t.,* s. 124; B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*…, s. 23; ORSAM, "Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Fatih Türkcan, Vakfın Faaliyetleri Hakkında Bilgi Verdi", (5 Mart 2009-Ankara), *www.orsam.org.tr*, E.T.:20.05.2011.

donatımlarını sağlamak; bu sahalarda amme hizmetinde bulunan resmi ve özel müesseselere yardımda bulunmak; yurt içinde ve yurt dışında özellikle Türkmeneli bölgesinde yaşayan güçsüz, dul, yetim, muhtaç ve fakirlere yardımda bulunmak; bu amaca yönelik faaliyet gösteren kurumlarla işbirliği yapmak gibi faaliyetleri de vardır.[156]

Ayrıca 300 öğrenciye her ay burs ve eğitim yardımı, yılda iki kez 250.000 TL değerinde giyim ve kırtasiye yardımı, üniversiteyi kazanan öğrencilerin üniversiteye müracaat harçları, yüksek lisans ve doktora öğrenimi gören öğrencilerin harç, mezuniyet, tez giderleri, Yabancı Öğrenci Sınavı (YÖS) için Türkiye'ye gelen Türkmen öğrencilerin kurs ücretleri, eğitim giderleri, yurt ücretleri, ders aletleri giderlerini karşılamaktadırlar. Kerkük ve çevresindeki köylerde sağlık taraması, Türkiye'ye gelen hastaların giderlerinin karşılanması, Türkiye'de tedavi olduktan sonra Irak'a dönerek tedavilerine Irak'ta devam edilen hastaların masrafları, hayatını kaybeden hastaların cenaze masraflarının karşılanması da vakfın faaliyetleri arasındadır.

Türkmen Sedası, El-Mizan, Mezopotamya gibi dergilerin basım giderleri; Irak Türkleri siyasi tutuklular ve şehit ailelerine yapılan yardımlar; gazetenin yayın giderleri ile merkezin yurt dışında kaldığı toplantıların giderleri; Türkmeneli Radyo Televizyonu'nun uydu bağlantı ücretleri; sempozyum, panel, konferans program giderlerinin karşılanması; Irak'ta Türkçe eğitim veren okullarda görev yapan öğretmenlerin formasyonlarını geliştirmek maksadıyla Kerkük'te 2 aylık formasyon kurslarının Türkiye'den 11 öğretmen ile 6 yardımcı öğretmen gönderilmesi yol, iaşe, ibate ve zaruri ihtiyaçları; Kerkük Ulusal Türkmen Radyosu ile Irak Türkmen Müzik Topluluğu ihtiyaç malzemelerinin temini; 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı etkinlikleri çerçevesinde Ankara Gazi Yetiştirme Yurdu'nda kalan çocuklara kıyafet yardımı; Kerkük'te bulunan Seyit Hamit Tekkesi'nin onarımı; Irak'ta faaliyet gösteren Milliyetçi Türkmen Topluluğu'nun zaruri giderleri; Kerkük Öğrenci Yurdu'nun demirbaş ihtiyacı; Altunköprü Kadınlar Birliği binasının onarımı; Türkmen Hukukçular Birliği'nin zaruri ihtiyaçları; Çanakkale-Gelibolu, Akçay-Ayvalık yörelerine düzenlenen gezi programında 120 öğrenci ve rehber öğretmenlerin ulaşım, iaşe ve ibate giderleri de yapılan faaliyetlerdendir.[157]

---

[156] ORSAM, "Türkmeneli İşbirliği…", *www.orsam.org.tr*, E.T.:20.05.2011.
[157] E. Tok, *a.g.t.,* s. 127-128; ORSAM, "Türkmeneli İşbirliği…", *www.orsam.org.tr*, E.T.:20.05.2011.

TİKV bünyesinde Global Strateji Enstitüsü kurulmuş olup, daha sonra ismi Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) şeklinde değiştirilmiştir. Bu merkez aracılığıyla "*Ortadoğu Analiz*" ve "*Ortadoğu Etütleri*" isimli dergilerin hazırlanması, yayınlanması ve dağıtımı yapılmaktadır. Ayrıca, merkez tarafından Türkmenlerle ilgili konferans, panel, çalıştay, sempozyum gibi etkinlikler düzenlenmektedir.[158]

TİKV bünyesinde öncelikle Türkiye'yi ve Türkmenleri ilgilendiren konularda araştırmalar yapmak, bunları yazılı olarak veya dijital ortamlarda yayımlamak, bu konularda toplantılar düzenleyip eğitim vermek amacıyla Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) kurulmuştur.[159]

TİKV, BM nezdinde yaptığı girişimlerle Irak Türklerinin uğradığı insan hakları ihlallerinin BM Raporlarında yer almasını ve birçok kuruluşun Türkmenlere karşı uygulanan asimilasyon politikalarıyla alakadar olmasını sağlamıştır.[160]

4.6.7. Türkmeneli Kültür Merkezi (TKM)

TİKV'ye bağlı olarak çalışan Türkmeneli Kültür Merkezi (TKM), Türkmen toplumun eğitimi ile ilgili çalışmalar yapmaktadır. TKM'nin merkezi Ankara olup, Irak'ın dışında üniversite öğrenimi gören Iraklı Türkmen öğrencilerin işlerini takip etmek, seçimlerini yapmak ve destek olmak amacıyla Şubat 2002'de kurulmuştur. Merkezin üstlendiği işlerin bir kısmı önceden ITC Türkiye Temsilciliği bünyesinde Öğrenci İşleri birimi tarafından yürütülmekteydi. Artık bu görevi TKM yapmaktadır.

TKM'nin çalışmaları arasında; Irak'taki resmi Türkçe eğitim veren Türk okullarının öğretim müfredatını ve okul kitaplarını hazırlamak, bu kitapların tercümesini, denetimini ve incelemesini yaparak baskıya hazır şekilde bölgeye gönderilmesini sağlamak gibi konular vardır.[161]

4.6.8. Türkmen Aydınlar Derneği (TAD)

Merkezi Ankara'da olmak üzere 1997'de kurulan Türkmen Aydınlar Derneği (TAD)'nin kurucuları Riyaz Sarıkahya, Ekrem Pamukçu, Mustafa Kemal Yayçılı'dır. Derneğin başkanlığını Türk vatandaşlığını kazanan ve MKE'de çalışan Fuat Tigin yapmaktadır. Dernek yönetiminde ITC Türkiye Temsilcisi Sadun Köprülü, Kerkük

---

[158] ORSAM, "Türkmeneli İşbirliği…", *www.orsam.org.tr*, E.T.:20.05.2011.
[159] E. Tok, *a.g.t.,* s. 129; ORSAM, "Türkmeneli İşbirliği…", *www.orsam.org.tr*, E.T.:20.05.2011.
[160] H. Celepoğlu, *a.g.t.*, s. 214.
[161] E. Tok, *a.g.t.,* s. 132.

Haber Ajansı Türkiye Temsilcisi Ersan Sarıkahya gibi önde gelen isimler yer almaktadır. 66 üyesi bulunan derneğin üyelerinin yaklaşık % 60'ı devlet memuru olup bunların yaklaşık % 70'i ise yüksek ihtisaslıdır. Derneğin yardım faaliyetleri yoktur.[162] TAD, kamuya açık konferanslar, kültürel toplantılar düzenlemekteler.

4.6.9. Antalya Irak Türkmen Birliği ve Dayanışma Derneği

Bu dernek 2002 yılında diş hekimi Kürşat Çavuşoğlu tarafından Antalya'da kurulmuştur.[163] 5 kişiden oluşan dernek yönetim kurulunun tüm üyeleri Kerküklüdür. Yaklaşık 30 Türkmen ailenin yaşadığı Antalya'daki Türkmenlerin % 90'ının Türk vatandaşlığını kazandığı bilinmektedir. Diğerlerinin de oturma ve çalışma izni bulunmaktadır ve yerleşik bir işleri vardır. Derneğin üyeleri özellikle doktorluk, mühendislik, öğretmenlik, turizm ve ticaret alanlarında çalışmaktadır. Ayrıca devlet kurumlarında çalışan Türkmenler de bulunmaktadır. Ancak Türkmenlerin yaklaşık % 80'i turizmle sektöründe çalışmaktadır. Dernek Antalya'da bulunan Akdeniz Üniversitesi, Türk Ocakları ve dış Türklere ait kuruluşlarla ortak çalışmalar yapmaktadır. Bunlara ilaveten Türkiye'deki diğer Türkmen kuruluşlarının etkinliklerine de katılmaktadır. Çavuşoğlu, kültürel ve sosyal faaliyetler, milli günler, Türkmen şehitleri anma, bayramlaşma, piknik ve gezi gibi etkinlikler tertipleyerek Antalya'daki Türkmen aileler arasındaki diyaloğu geliştirmeye çalışmaktadır.[164]

4.6.10. Türkmeneli İnsan Hakları Derneği (TİHD)

Türkmeneli İnsan Hakları Derneği (TİHD) Nefi Demirci tarafından 2002 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Demirci, Türkiye halkının Irak Türklerinden bîhaber oluşunu kendisinin Türkiye'ye ilk geldiği dönemdeki yaşadıklarıyla şöyle dile getirmiştir: "*1953 yılında Türkiye'ye ilk geldiğimde Türkçeyi nerede öğrendiniz diye sorarlardı. Türküm dediğimde şaşırıp, Kerkük'te de Türk var mı derlerdi. Ne basın ne siyasi iktidar bilirdi, adeta unutulmuştu. 1990 yılından sonra sesimiz duyulmaya başladı. Hâlbuki Kerkük, Konya gibi İstanbul gibi Türkiye'nin bir parçasıdır. Milliyetçi camialar bile Kerkük'ü yeterince bilmiyordu. Kerkük'ün çilesini anlatmakla geçti ömrüm.*"[165] Nefi Demirci,

---

[162] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 20.
[163] E. Tok, *a.g.t.,* s. 142-144.
[164] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 21; E. Tok, *a.g.t.,* s. 142.
[165] E. Tok, *a.g.t.,* s. 137.

Türk halkına Irak Türklerinin yaşadıkları sıkıntıları anlatmak ve bu bölgelerin Türklere ait olduğunu duyurmak için TİHD'i kurmuştur.

Derneğin 5 kişilik yönetim kurulu üyelerinin tamamı Kerküklü olup 3'ü mühendis, 1'i doktor ve 1'i de tüccardır. Derneğin 53 aktif üyesinin 2'si Telaferli, 4'ü Altunköprülü, geri kalanı ise Kerküklüdür. Dernek genellikle toplantı ve konferanslar düzenlemektedir.[166]

4.6.11. Irak Türkmenleri Kardeşlik ve Kültür Derneği (ITKKD)

Irak Türkmenleri Kardeşlik ve Kültür Derneği (ITKKD), 2002'de İstanbul'da kurulmuş olup başkanlığını Salman Nalbantoğlu yapmaktadır. 5 kişilik yönetim kurulu üyelerinin tamamı Kerküklüdür. 2003 yılında Kerkük'te açılan ITKKD'ın Kerkük Temsilciliğini Nizam İzzettin yapmaktadır. ITKKD'nin gelir kaynağını Türkiye'den toplanan bağışlar oluşturmaktadır. ITKKD, bugüne kadar 2 Kur'an kursu ile 2 İslamî Türkmen Okulu açmıştır. İstanbul Bayrampaşa Belediyesi'nin işbirliğiyle Kerkük'te çocuk parkı yapılmıştır. ITKKD tarafından açılan Numan Bin Sabit İslami Lisesi'nde ilk kez 2010-2011 eğitim-öğretim döneminde Türkçe dersleri verilmeye başlanmıştır. 2009'da Türk Diyanet Vakfı ile yapılan anlaşmayla Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinde eğitim alınması için 5 kız, 5 erkek olmak üzere 10 Türkmen genci için kontenjan ayrılmıştır. Dernek bünyesinde "Kadınları Geliştirme Merkezi" kurularak 2010 yılında Türkmen kadınların hazırladığı giyim eşyaları bir defile ile sergilenmiştir. ITKKD'a bağlı Sümer Radyosu bulunmaktadır. Arapça yayın yapan Sümer Radyosu sadece 1 saat Türkçe yayın vermektedir.[167]

4.6.12. Irak Türkleri Adalet, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (ITAYDD)

2007 yılında İstanbul'da kurulan Irak Türkleri Adalet, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (ITAYDD)'nin başkanlığını Mithat İbrahim yapmaktadır. Mithat İbrahim derneğin kuruluş amacının, Türkmenleri toplumsal hayatta aktif kılmak ve onlara değer katmak olduğunu belirtmiştir. 5 kişiden oluşan yönetim kurulu üyesinin 3'ü Kerküklü, 2'si Altunköprülü'dür. Derneğe kayıtlı 240 ailenin yaklaşık % 85'i Kerküklü olup, geri kalan kısmı ise Musul, Erbil, Diyala ve Bağdatlı Türkmen

---

[166] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 21; ORSAM, "Türkmeneli İnsan Hakları Derneği Başkanı Nefi Demirci Söyleşi", *www.orsam.org.tr*, E.T.: 29 Nisan 2010.

[167] B. Duman, *Irak'ta Türkmen*..., s. 52; E. Tok, *a.g.t.,* s. 140; B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 22.

ailelerden oluşmaktadır. Derneğe kayıtlı ailelerin hasta üyelerine düzenli olarak her ay ilaç yardımı yapılmaktadır.[168] Dernek, Irak Türklerinin haklarının korunması, yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanması, ulusal ve uluslararası platformlarda Irak Türklerinin yaşadıkları sıkıntı ve haksızlıkların dile getirmesi gibi faaliyetleri yürütmektedir.[169]

İstanbul'da bulunan Bezm-i Alem Valide Sultan Vakf-ı Gureba Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile ortak bir proje kapsamında Türkmen hastaların tedavilerinin karşılanması sağlanmıştır. Seyyar hastane projesiyle, Telafer, Kerkük, Yengice ve Tazehurmatu gibi Türkmen bölgelerindeki hastaların tedavileri yapılmıştır. Ayrıca Tokat, Kayseri, Konya, Ankara, Afyon ve İzmir'deki Türkmen ailelere yönelik şehir ziyaretleri de düzenlenmiştir.[170]

4.6.13. Kerkük Vakfı

1998 yılında İstanbul'da kurulan Kerkük Vakfı'nın başkanlığını İzzettin Kerkük yapmıştır. Vakfın resmi adı *İzzettin Kerkük Kültür ve Araştırma Vakfı* olmasına rağmen, genelde Kerkük Vakfı olarak bilinmektedir. Vakfın merkezi İstanbul Eminönü'nde olup Fatih Haseki'de de belge ve dokümantasyon faaliyetlerinin yürütüldüğü bir bürosu vardır. Kuruluş amacı kurucu üyelerin sahip olduğu Türkmenlerle ilgili arşivin bir araya getirilmesidir. Vakıf, Irak Türklerinin davasının dayandığı tarihi gerçekleri araştırmak, kamuoyuna anlatmak, bu dava etrafında kenetlenen ve samimi biçimde buna hizmet edenlere destek olmak ve yardım etmek amacıyla hizmet vermektedir.[171] Kerkük Vakfı'nın işleri, vakfın Genel Sekreteri Prof. Dr. Suphi Saatçi tarafından yürütülmektedir. Vakıf tarafından şimdiye kadar 40'tan fazla kitap bastırılmıştır. Bunlara ek olarak Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak basılan "*Kardaşlık*" adlı bir de dergi çıkartılmaktadır.[172]

Vakıf, Türkiye'ye göç eden ve muhtaç olan Türkmen ailelerinin sosyal, ekonomik, hukuki, eğitim ve sağlık sorunlarının çözülmesine yardımcı olmaktadır. Göçmenlerin yararlanabilmeleri için hastane, dispanser, aş ocağı ve gıda yardımı dağıtım merkezleri kurarak bu aile fertlerinin Türkiye koşullarına uyum sağlayabilmeleri ve bir meslek sahibi olmaları için Türkçe okuma-yazma, yabancı dil,

---

[168] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 22.
[169] E. Tok, *a.g.t.,* s. 141.
[170] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 22.
[171] E. Tok, *a.g.t.,* s. 134-135.
[172] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 23; E. Tok, *a.g.t.,* s. 136.

daktilo, bilgisayar, muhasebe, dikiş-nakış, şoförlük kursları açmakta ve işsiz olanlara iş temininde yardımcı olmaktadır. Ayrıca gerekli gördüğünde ayni ve nakdi yardım toplama kampanyaları düzenlemektedir.[173]

4.6.14. İhsan Doğramacı Erbil Vakfı (İDEV)

İhsan Doğramacı Erbil Vakfı (İDEV), 2008 yılında Türkiye'de kurulmuştur. Ancak çalışmalarını Irak'ta yoğunlaştırmıştır. Vakfın Genel Sekreterliğini Nesrin Erbil yapmaktadır. Merkezi Ankara olan vakfın kuruluş amacı; eğitim, kültür ve sağlık faaliyetlerine destek ve katkıda bulunmaktır. Vakıf, Erbil Kliniği'yle öğrenciler için bir dispanser hizmete sokmuştur. Bayındır Hastanesi ile anlaşarak Erbilli Türkmenlere % 30 ile % 70 arasında indirim yaptırmıştır. Atlas Jet ile imzalanan anlaşmayla da havayolu ulaşımında % 20 indirim uygulatılmıştır.

Vakfa bağlı olarak "*İhsan Doğramacı Kültür Merkezi*" kurulmuştur. Vakıf, Irak'ta bulunan Türkmen okullarına destek vermekte, okulların ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamaktadır. İDEV'in çalışmaları sadece Erbil'le sınırlı kalmayıp, Türkmenlerin yaşadığı diğer bölgeleri de kapsamaktadır. Ancak tüm bu projeler içinde en önemlisi Erbil'de Bilkent Üniversitesi'nin kurulmasıdır. 40 milyon dolarlık bir yatırımla gerçekleştirilen üniversitede Cambridge Üniversitesi denkliğinde diploma verilmesi planlanmıştır.[174] 25 Şubat 2010 tarihinde vefat eden İhsan Doğramacı'nın ardından Ankara'da geniş katılımlı bir devlet töreni yapılmıştır.[175]

4.6.15. Türkmen Danışma Meclisi

Türkmen Danışma Meclisi, Türkmen hareketinde dernek faaliyetlerinin ihtiyaçlara yanıt verememesi ve Türkmen meselesinin yurt dışında siyasi platformlara taşınabilmesi amacıyla kurulmuştur. Kerküklü olan Meclis Başkanı Ümit Akkoyunlu, Irak Türkmen Cephesi'nin siyasi faaliyetlerde Türkmenleri iyi temsil edemediğini ve kapsayıcı olmadığını ifade ederek, bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla bir meclis kurduklarını belirtmiştir. 25 ülkeden 836 Türkmenin katılımıyla ilk toplantı 2002'de yapılmıştır.[176]

---

[173] E. Tok, *a.g.t.,* s. 136.
[174] B. Duman, *Irak'ta Türkmen*…, s. 54; B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*…, s. 24.
[175] E. Tok, *a.g.t.,* s. 143.
[176] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*…, s. 24.

4.6.16. Bölge Ülkeleri Kurs Programları Direktörlüğü

1996'da kurulan ve Bilkent Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Bölge Ülkeleri Kurs Programları Direktörlüğü, Türkiye'ye komşu ülkelerdeki Türk devlet ve topluluklarına eğitim-öğretim alanında katkı sağlamaya yönelik birçok program üstlenmiştir. Kurum bünyesinde Türk dünyasından pek çok öğretmen, öğrenci, akademisyen, yazar, çizer ve gazeteci eğitilmiştir. Bölge Ülkeleri Kurs Programları Direktörlüğü'nde Irak Türklerine, Türkiye Türkçesini öğretmeye yönelik kurslar da düzenlenmiştir. Bu kapsamda Ali Doğramacı'nın teşvikiyle Irak'tan 40 Türk öğretmen Türkiye'ye 3 aylığına Türkçe eğitimi almak üzere getirilmiştir. Bu uygulamadan müsbet sonuçlar alınması üzerine kurs senede 2 kez tekrarlanmıştır. Kurslardan faydalanan kişi sayısı 2.250'ye ulaşmıştır. İlkokul, anaokulu, ortaokul, lise ve tüm branş öğretmenleri bu kurslardan faydalanmıştır. Erbil'den her yıl 40-50 kişi bu kurslar için gelmektedir.

4.6.17. Türkmen Aydınları Kardeşlik Derneği

Türkmen Aydınları Kardeşlik Derneği 1980 yılında Ankara'da Prof. Dr. Ümit Akkoyunlu tarafından kurulmuştur. Dernek, Türkmen davasının uluslararası platformlara taşınmasında bir hayli katkı sağlamıştır. Yurt dışında katıldığı 350 konferansta akademik ve bilimsel anlamda Türkmenlerin sesini duyuran dernek, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi ve bunun Irak Türkleri üzerindeki etkileri konusunda bilgilendirici panel ve seminerler de düzenlemiştir.[177]

4.7. Iraklı Göçmenlerin Basın-Yayın Faaliyetleri

Türkiye'de yıllardır bir Türkmen diasporası olmasına rağmen, yerleşik bir Türkmen medyasından söz etmek mümkün değildir. 2004'te kurulan Türkmeneli Televizyonu ve bu kuruluşun Türkiye'deki temsilcisi *Kerkük Haber Ajansı* ile 2009'da kurulan *Türkmen Basın Konseyi* dışında Türkmenlerle ilgili herhangi bir kuruluşa rastlamamaktadır. Kuruluşların eksikliğine rağmen Türkiye'de yaşayan Türkmenlerin çok sayıda kitap çıkardıkları bilinmektedir. Türkmenler arasında çok sayıda yazar olmasına rağmen, medya konusunda yetişmiş insan sayısı oldukça azdır. Irak Türklerinin Türk basınında ve medyasında yeterince yer almamalarının en önemli sebeplerinden biri de budur. Buna karşın kısıtlı imkanlarla kurulmuş ve zor şartlarda çalışmalarını sürdüren göçmen kuruluşları da mevcuttur.

---

[177] E. Tok, *a.g.t.,* s. 145-147.

4.7.1. Kerkük Haber Ajansı

2004'te Türkmeneli Televizyonu'nun açılmasının ardından *Kerkük Haber Ajansı* (KHA) kurulmuştur. Türkmeneli Televizyonu ile KHA arasında imzalanan protokolle, KHA Türkiye'de Türkmeneli Televizyonu adına program üretmekte, Türkmeneli Televizyonu'nun Türkiye'deki bağlantılarını kurmakta ve koordinatörlüğünü yapmaktadır. KHA'da, Türkiye Temsilcisi Ersan Sarıkahya ve 1 kameraman dışında Türkmen bulunmamaktadır.[178]

Türkmeneli Televizyonu, Nilsat ve Türksat üzerinden, Türkçe ve Arapça olmak üzere iki farklı dilde, kültürden siyasete her tür yayın yapmaktadır. Türkmeneli Televizyonu'nu Türkiye'de temsil etmek amacıyla kurulan KHA'nın temel amacı; Türk dünyasıyla Türkmenler arasında bağlantı kurmak, Irak'taki Türkmenlere düşünsel ve duygusal destek sağlamaktır. KHA, özellikle Türkiye'de yaşayan Türkmenlerle iletişim kurarak bölgeyle olan bağlantının kopmamasını ve güçlendirilmesini hedef almış, Türkiye'deki kamuoyunda bir etki yaratmayı amaçlamıştır.

KHA, Türkiye Radyo Televizyonu (TRT) ile bir protokol imzalayarak Türkmeneli Televizyonu'nun Türkiye'de TRT'den, aynı şekilde TRT de Türkmeneli Televizyonu'nun Irak'taki olanaklarından yararlanmaktadır. Protokolün içeriği, Türkmeneli Televizyonu elemanlarının TRT'de eğitilmesinden, ortak programlar oluşturmaya kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.[179]

4.7.2. Türkmen Basın Konseyi

2006 yılında kurulan Irak Türkmenleri Basın Konseyi'nin başkanlığını Kemal Beyatlı yürütmektedir. Konsey, faaliyetlerini ITKYD ile koordineli olarak yürütmekte ve Irak Türkmen mücadelesinin daha etkili duyurulmasını amaçlamaktadır.[180]

Merkezi Türkiye'de olan Türkmen Basın Konseyi'nin Irak'ta da bir şubesi bulunmaktadır. İnternette "www.türkmenbasin.com" adresinde bir sayfası bulunan Türkmen Basın Konseyi'nin gerçek amacı; Irak Türkmenlerinin davalarını kamuoyuna açıklamak, Arap ve yabancı basın kuruluşlarıyla iletişim kurmak, Türkmenlerin

---

[178] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 25.
[179] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 25.
[180] E. Tok, *a.g.t.,* s. 145.

haklarına yapılmış tecavüzleri anlatmaya çalışmak ve Türkmenler hakkındaki bilgi kirliliğini ortadan kaldırmaktır.[181]

4.7.3. Fuzuli Dergisi

Türkiye'de Irak Türklerinin ilk süreli yayını olan *Fuzuli Fikir ve Edebiyat Dergisi*'ni Sönmez Ateş mahlasıyla İzzettin Kerkük, Şubat 1957'de yayımlamıştır. Üç ayda bir çıkartılan bu dergide başta Irak Türkleri olmak üzere, tüm Türk dünyasının haberleri, yorumları ve makaleleri yer almaktadır.

4.7.4. Kerkük Bülteni

Kerkük Bülteni 1971 yılında ITKYD Başkanı Dr. Nefi Demirci tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır. 7 sayı çıkarılan Kerkük Bülteni'nin yayını, siyasi nedenlerden dolayı durdurulmuştur.[182] Kerkük Bülteni; Kerkük, Irak Türkleri ve Türkçülük konularını işleyen, Irak Türklerine yönelik insan hakları ihlallerini, uygulanılan katliamları, işkenceleri duyuran, Irak Türklerinin çilesini doğrudan aktaran ilk bülten olma özelliği taşımaktadır.

Irak yönetimi bültenin kapatılmasına çalışmış, Nuri Ravi adlı Irak elçisi Türk yetkilileriyle görüşerek bu bültenin Irak'ın iç işlerine karıştığı gerekçesiyle kapatılması gerektiğini bildirmiştir. Bu bülten siyasi boyutu yüzünden, Irak'ta bir suç unsuru gibi algılanmıştır. Irak hükümeti Nefi Demirci adına resmi dilde şikâyetlerini ve bültenin kapatılması taleplerini, bültenin Türkiye-Irak ilişkilerine zarar verdiğini, yasal olmadığını Türk Dışişlerine defalarca bildirdikten sonra, bülten 7. sayısında yayım hayatına son vermiştir.Bunun üzerine Nefi Demirci Kerkük Bülteni adını *Kerkük Dergisi* olarak değiştirmiştir. Kerkük'de Saddam döneminde yapılan ev baskınlarında, Kerkük Bülteni evinde bulunan Irak Türklerinden birkaç kişi 7 yıl Abu Garib hapishanesine atılmıştır. Kerkük Bülteni'ni bulundurmak yüzünden işkence gören Sadun Köprülü bu kişilere bir örnektir.

4.7.5. Kerkük Dergisi

ITKYD'nin bir yayın organı olan Kerkük Dergisi, 10 Mayıs 1990 tarihinden beri yayımlanmaktadır. Kerkük Bülteni 1 Ekim 1990'da Kerkük dergisi adıyla isim

---

[181] B. Duman, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 26.
[182] E. Tok, *a.g.t.,* s. 147-148.

değiştirmiş ve ITKYD Ankara Şubesi Kerkük adını dergiye vermiştir.[183]

1 Ekim 1990 tarihinde ilk sayısı çıkan Kerkük Dergisi, Ankara'da Ekrem Pamukçu'nun idaresinde yayımlanmıştır. 2 ayda bir çıkan dergi, Türkiye'deki Irak Türklerinin ilk derneği olan ITKYD'nin "Bülten"den sonraki ilk süreli yayınıdır.

ITKYD İstanbul Şubesi derginin 18. sayısını Yıl:1 Sayı:1 Ağustos 1997 kapağıyla, Kerkük Dergisi İstanbul baskısı şeklinde başlatmıştır. 25. sayı Şehitler Haftası Özel Sayı olarak Temmuz 1999'da yine Ankara baskısıyla yayımlanmıştır. Ankara ITKYD'nin basımıyla Kerkük Dergisi Yıl:10, Sayı:29 ile sona ermiştir. Temmuz 2005 tarihinde Kerkük Dergisi "özel sayı" logosuyla, Yıl:1, Sayı:1 Haziran 2005 başlığıyla yayın hayatına kaldığı yerden Ankara merkezli olarak devam etmiştir.

4.7.6. Kardaşlık Dergisi

Kardaşlık dergisi 1961 yılının Mayıs ayında Türkmen Kardaşlık Ocağı tarafından Bağdat'ta yayına başlamıştır. Bu dergi Irak'ta yaşayan Türkmenlerin dilini, dünya görüşünü, edebiyatını, kültürünü, sanat ve folklorunu bütün zenginliği ile yansıtan bir içeriğe sahiptir. Kardaşlık, Türk edebiyatına büyük isimler kazandıran bir okul niteliği taşımaktadır.[184]

4.7.7. Altunköprü Dergisi

Nisan 2002'de ilk sayısı çıkarılan Altunköprü Dergisi'nin 2. sayısı Mayıs 2002'de piyasaya sürülmüştür. Altunköprü dergisinin 4-5. sayısı Temmuz-Ağustos 2002 başlığı ile çıkmştır. 3. yılında Altunköprü dergisi, Mart 2005'te 12. sayı ile okuyucularıyla buluşmuştur.[185]

4.7.8. Türkmen Bohçası Dergisi

ITKYD'nin yayın organlarından biri olan ve 2 ayda bir yayımlanan kadınlara mahsus Türkmen Bohçası, ilk sayısını 2003 yılında çıkarmıştır. Türkmen kadınının güncel konuları takip etmesini sağlayan derginin sahibi ve müdürü Mehmet Tütüncü'dür. Her sayısında Türkmen kadın şairlerin şiirlerine yer veren dergi, hukuk

---

[183] E. Tok, *a.g.t.,* s. 149-150.
[184] E. Tok, *a.g.t.,* s. 150-151.
[185] E. Tok, *a.g.t.,* s. 154-157.

köşesi, sağlık bölümü ile okuyucusuna renklilik sunmaktadır. Derginin editörlüğünü ITKYD Başkanı Mehmet Tütüncü'nün eşi Deniz Musa Tütüncü yapmaktadır.[186]

4.7.9. Global Strateji

1990'ların başında Türkiye'de eksikliği her zamankinden daha fazla hissedilmeye başlanan Ortadoğu Araştırmaları konusunda kamuoyunun ve dış çevrenin ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla 30 Mayıs 2002'de Irak Araştırmaları Enstitüsü kurulmuştur. 19 Mart 2004 yılında enstitünün çalışma sahası genişletilerek adı Global Strateji Enstitüsü olarak değiştirtmiştir. Global Strateji Enstitüsü, kurulduğu günden beri çalışmalarını akademik alanda stratejik araştırmalar üzerine yoğunlaştırmıştır. Özellikle Ortadoğu'daki sıcak gelişmeleri titizlikle inceleyen ve analiz eden enstitü, Irak üzerine bir dizi yayın, toplantı, sempozyum, beyin fırtınası ve rapor düzenlemiştir.

1 Kasım 2008'de Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) adını alarak kapsamlı bir yapılanma sürecine girerek kurumun çalışmaları Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı tarafından desteklenmiştir. Global Strateji Enstitüsü'nün çıkardığı Global Strateji dergisi 1. sayısını Nisan-Haziran 2005 tarihinde (İlkbahar Sayısı) Kerkük Özel Sayısı adıyla çıkarmıştır. Global Strateji Dergisi, ilk sayısının çıkmasından sonra 3 aylık hakemli bir dergi olarak yayın hayatına devam etmiş, Irak Türklerinin problemlerine çözüm üretmede bir başvuru kaynağı haline gelmiştir. 2009 yılında dergi Ortadoğu Analiz adını almıştır.[187]

4.8. Türkiye'deki Tanınmış Iraklılar

Irak'ın Osmanlı idaresinden çıkmasından sonra başta Osmanlı devlet ricali olmak üzere on binlerce kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Bunlar arasında yüzlerce tanınmış isim vardır. Bunlardan bazıları şunlardır; Acemi Sadun Paşa, Vali Lütfi Kırdar,[188] Genelkurmay İstihbarat eski Başkanı General Abdurrahman Ergeç'e, Reha Muhtar'ın babası Prof. Cemal Muhtar, Av. Enver Yakuboğlu, Dr. Nefi Demirci, Sanat Tarihçisi Prof. Dr. Suphi Saatçi, Prof. Dr. Mahir Nakip, Gazi Üniversitesi eski Rektörü Prof. Dr. Enver Hasanoğlu, Kültür Bakanlığı Eski Müsteşarı Acar Okan, sanatçı Abdurrahman Kızılay, tiyatrocu İsmet Hürmüzlü, Prof. Dr. Salih Neftçi, Prof. Dr. Kerim Türkmen,

---

[186] E. Tok, *a.g.t.,* s. 157-158.
[187] E. Tok, *a.g.t.,* s. 159.
[188] Lütfi Kırdar, yıllarca İstanbul Valiliği yapmış ve bir o kadar da başka hizmetler vermiş bir Kerküklüdür. Zeki Zeren, "Türk-Irak Dostluğunu Sağlamlaştıran Kerküklüler ve Türk An'anelerinin Devamı", *Türk Irak Dostluğunun Işığı Altında Irak Türkleri*, İstanbul 1956, s. 11.

Hacettepe Üniversitesi Rektörü İhsan Doğramacı, Ankara Üniversitesi Rektörü Suut Kemal Yetkin, Ankara Tümen Komutanı Tümgeneral Hakkı Güvendik, Bursa Milletvekili Ömer Öztürkmen, Avukat Habip Hürmüzlü, Bağdatlı Fazlı, Erbilli Garibî, Kerküklü Esad, Kerküklü Naib, Hicrî Dede, Mehmet Sadık, Osman Mazlum.[189] Günümüzde Ortaçağ Tarihi profesörlerinden olan Abdülhalik Bakır da Kerkük'ün bir köyünde doğmuş ve çocukluk yıllarını burada geçirmiştir.[190] Türk basınının renkli simalarından olan Reha Muhtar aslen Kerküklü, Mehmet Ali Erbil ise Erbillidir.[191]

Ali Saip Ursavaş 1887'de Kerkük'te doğmuştur. Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova, Kozan ve Şanlıurfa'da tabur kumandanlığı yapmıştır. Şanlıurfa'dan I. Dönem TBMM milletvekili seçilmiş ve daha sonra Çukurova Kozan'dan II, III, IV, V, VI. dönemlerde üst üste beş sefer milletvekili olmuştur. Aslen Kerkük Türkü olup Fransızlara kendini görev icabı Revandızlı Kürt olarak tanıtmıştır.[192]

Yukardaki isimlerden çoğu Türkiye'de mülteci hayatı yaşadıkları için, Baas rejimi döneminde anne-babalarının cenazelerine dahi gidememişlerdir. Ancak Saddam'ın devrilmesinden sonra Kerkük'e girebilmişlerdir.[193]

Türkiye'deki tanınmış Iraklıların ilginç hikayeleri de vardır. Örneğin Abdurrahman Ömer İbrahim 1960 yılında ilk ve ortaöğretimini Kerkük'te tamamladıktan sonra müzik eğitimi için Ankara'ya gelmiştir. Burada 'Ömer İbrahim' yerine '*Kızılay*' soyadını almıştır. 6 yıl boyunca Ankara'da Devlet Konservatuarı'nda Batı Müziği eğitimi alan Abdurrahman Kızılay; "*Irak'tan sonra Türkiye'de bulduğum demokrasi ve özgürlük ortamı çok hoşuma gitti. O zaman Irak'ta ne demokrasi ne de özgürlük vardı ihtilal üstüne ihtilal oluyordu. Türkiye'de kendimi daha iyi tanırım diye düşündüm ve eğitime geldiğim Ankara'dan dönemedim*" diyerek Türkiye'ye yerleşme hikayesini nakletmiştir.[194]

---

[189] Haluk Çay, "Kerkük Türklüğü", *Ötüken*, S. 7, Temmuz 1975, s. 12.

[190] Abdülhalik Bakır, "Eski Çağlardan Günümüze Kadar Türkmen Şehri Kerkük", *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 1, Elazığ 2009, s. 37.

[191] ORSAM, "Irak Türkleri…", *www.orsam.org.tr*, E.T.: 13.05.2011, s. 4.

[192] Ali Saip Ursavaş'ın Osmanlı Türkçesi ile yazmış olduğu "Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri" kitabından derme çatma bildiği eski Türk yazı ile yazar özentileri bölümleri halinde çeviri yapıp Şanlıurfa mahalli gazetelerinde makaleler yazmışlardır. Bkz.: Selim Ak, "Unutulan Kerkük Büyükleri: Şanlıurfa Milli Mücadelesi'nde Ali Saip Ursavaş'ın Perde Arkasındaki Başarılarının Sırrı", *Kerkük*, Y. 2, S. 9, Temmuz 1992, s. 14.

[193] Kamil Kucur-Abdullah Muratoğlu, , "37 Yıl Sonra Ateşten Bir Kerkük Buldum", *Kardaşlık*, Y. 7, S. 25, Ocak-Mart 2005, s. 60; Necmettin Esin, "Irak Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s.1131; Suphi Saatçi, *Hasretin Adı Kerkük*, 2. Basım, İstanbul 2006, s. 18.

[194] Uğur Becerikli, "Kerkük'ün Çınarı 46 Yıllık Ankaralı", *Sabah*, 7 Haziran 2006.

Türkiye'ye göç edenlerden bir diğerinin hikayesi ise Kerküklü Ahmet Fikri'ninkidir. 1928 yılında Kerkük Kalesi'ndeki Ağalık Mahallesi'nde doğan Ahmet Fikri, 1959'daki komünistlerin faaliyetlerinin artmasıyla beraber, kardeşi Abdulkadir ile birlikte tutuklanarak ceza evine konmuştur. Daha sonra Irak'ın güneyindeki verimsiz bölgeye sürgün edilmiştir. Buradaki yaşam koşullarının ağırlığına dayanamayan Fikri, Ağustos 1964'te otobüs ile Kâzimiye'den Tahran'a, oradanda Tebriz'e geçmiştir. İran-Türkiye sınırından geçerek Doğubeyazıt üzerinden Erzurum'a ulaşmış, oradan Ankara'ya, Ankara'dan da İstanbul'a geçmiştir. A. Fikri, şimdi ailesi ile birlikte İstanbul'da yaşamaktadır.[195]

Kerkük Kalesinin Ağalık Mahallesi'nde 1919 yılında dünyaya gelen Enver Yakuboğlu'nun hikayesi de ilginçtir.[196] İlk ve ortaokulu Kerkük'te okuyan Enver Yakuboğlu, ortaokul son sınıf öğrencisi iken, okullarda zorla öğretilmek istenilen Arap marşlarını ezberlememekte direnince, çeşitli baskılara maruz kalmış ve bu baskılara dayanamayarak Türkiye'ye gelmiştir.[197] Bir yıl Kütahya Lisesi'nde eğitimine devam ettikten sonra Balıkesir'e gelerek liseyi burada bitirmiştir. Daha sonra Milli Savunma Bakanı Hesabına İstanbul Hukuk Fakültesi'ne gitmiş ve 1943 yılında mezun olmuştur. Ankara Askeri Hâkimlik Stajını tamamlayan Yakuboğlu, İstanbul 24. Tümen Askeri Hâkimliği'ne atanmıştır.[198]

Irak Türklerinin önde gelen isimlerinden olan Fazıl Demirci, 1934'te Kerkük'ün Çay Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. [199] Nefi Demirci, ilk, orta ve lise eğitimini Kerkük'te tamamladıktan sonra 1953'de İstanbul'a gelerek tıp okumuştur. Bir süre Kerkük'te çalıştıktan sonra 1967'de Türkiye'ye gelerek yerleşmiştir. 1996'ya kadar İstanbul Araştırma ve Eğitim Hastanesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışan Dr. Demirci'nin 1967-2003 yılları arasında Baas rejimi tarafından Kerkük'e girmesi yasaklanmıştır.[200] Demirci kendi göç hikayesini şöyle dile getirmiştir: "*[Irak'ta yaşadığım sıkıntılar sebebiyle] Suriye'ye kaçtım. Pasaportum olmadığı için Türkiye bizi kabul etmedi. Diplomat olarak Türkiye için çalıştığım halde bana giriş izni verilmedi ve*

---

[195] Suphi Saatçi, "Kerkük'ten Renkli Bir Sima: Ahmet Fikri", *Kardaşlık*, Y. 13, S. 51, Temmuz-Eylül 2011, s. 30-39.
[196] Temir Pusat, "Enver Yakuboğlu", *Fuzûlî*, C. I, S. 6, Eylül 1988, s. 9.
[197] ORSAM, "Türkmeneli İnsan…", *www.orsam.org.tr*, E.T.: 29 Nisan 2010.
[198] T. Pusat, a.g.m., s. 9.
[199] ORSAM, "Türkmeneli İnsan…", *www.orsam.org.tr*, E.T.: 29 Nisan 2010.
[200] K. Kucur-A. Muratoğlu, a.g.m., s. 61.

Arap oldukları halde Saddam Hüseyin'e karşı bir muhalif grubun temsilcisi olarak bana Suriye pasaportu verdiler ve Libya'da bir fakültede çalışmaya başladım."[201]

2003'te Kerkük'e giden Dr. Nefi Demirci, 37 yıl önceki Kerkük'ün değiştiğini gözlemleyerek; "*Saddam özellikle I. Körfez Savaşı'ndan sonra Kerkük'ün demografik yapısını bozmak için çok uğraştı, bedevi Arapları getirdi, araziler verdi, maaş bağladı. Ama olmadı. Bu süreçte Kerkük'ten 130.000 civarında insan göçtü, bunun ezici çoğunluğu Türk'tür. Kerkük ve havalisinden Kürtlerden göç edenlerin sayısı 5.000'i geçmez. Nereden çıktı bu 350.000 Kürt göç ettirildi hikayesi*." demiştir.[202]

Türkiye'deki tanınmış Iraklılardan bir diğeri de Haşim Nahit Erbil'dir. Haşim Nahit 1880 yılında Erbil'de doğmuştur. Liseyi Erbil'de tamamladıktan sonra yükseköğrenimini yapmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. [203] Haşim Nahit, 17 yaşında Musul Emlaki Humayun Komisyonu'na tabi Şahamek Şubesi'nde muvakkat aşar ve ihale kâtibi olarak çalışmaya başlamıştır. 8 Ocak 1907 ile 27 Nisan 1909 tarihleri arasında İstanbul'da Dersaadet Emlak-ı Hümayun Komisyonu zabit kâtipliği yapmıştır. [204] Özellikle 1915-1926 yılları arasında çeşitli dergi ve gazetelerde yazdığı yazılarda, Irak Türklerinin davasını savunmuştur.[205] 1 Nisan 1923'de İktisat Vekâleti Tedkik ve Tasfiye-i Hesabat Müdiriyeti'nde birinci kısım mümeyyizliğine başlamıştır. 1939'da Paris'te Amerikan dışişleri mensuplarına Türkçe, Bağdat'taki bir lisede Fransızca dersleri vermiştir.[206] 1953'te Ankara'da avukatlığa başlamış ve 1962'de Ankara'da vefaat etmiştir. Mezarı, Cebeci mevkinde "Kimsesizler" arasında parsel 45-A, ada 548'de bulunmaktadır.[207]

İhsan Doğramacı ise 3 Nisan 1915'te Erbil'de doğmuştur. Ailesi Erbil'in varlıklı ailelerindendir. İlköğrenimini Erbil'de, ortaöğrenimini ise Beyrut'ta tamamlamıştır. Üç yıl Bağdat Tıp Fakültesi'ne devam eden Doğramacı, ardından İstanbul Tıp Fakültesi'ne geçmiş ve oradan mezun olmuştur. 1963-1965 yıllarında Ankara Üniversitesi rektörlüğü, 1965-1967 yıllarında ODTÜ mütevelli heyeti başkanlığı, 1967-1975 yıllarında Hacettepe Üniversitesi rektörlüğü görevlerinde bulunmuştur. Doğramacı, 12

---

[201] Afife Öğdü, "Fazıl Demirci ile Mülakat", *Türk Yurdu*, C. 13, S. 65, Ocak 1993, s. 34.
[202] K. Kucur-A. Muratoğlu, a.g.m., s. 61.
[203] İzzettin Kerkük, *Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri*, Kerkük Vakfı, İstanbul 2004, s. 9.
[204] Ali Birinci, "Erbilli Haşim Nahid'in Hikâyesi", Kardaşlık, S. 206, Mart 2004, s. 7-8.
[205] İ. Kerkük, *Haşim Nahit*..., s. 11.
[206] Ali Birinci, "Erbilli Haşim Nahid'in Hikâyesi", Kardaşlık, S. 206, Mart 2004, s. 7-8.
[207] Şükrü Elçin, "İzzettin Kerkük, Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri", *Kardaşlık*, Y. 7, S. 27, Temmuz-Eylül 2005, s. 31; A. Birinci, a.g.m., s. 8; İ. Kerkük, "Kerkük Hatıraları-IV", s. 10.

Eylül 1980 darbesinden sonra kurulan YÖK'ün ilk başkanı ve Bilkent Üniversitesi'nin de kurucusudur.[208]

Yine Irak Türklerinin önemli simalarından biri Mustafa Kemal Yayçılı'dır. Yayçılı 1991 yılında kurulan IMTP'nin başkanlığına seçilmiştir. 2000 yılında partinin başkanlığına Cemal Şen gelmesine rağmen, Yayçılı'nın Ankara'da bulunması hasebiyle partinin onursal başkanı olarak kalmıştır. Yayçılı, 2004 yılında bir trafik kazasında hayatını kaybetmiştir.[209]

Irak Türklerinin sembol isimlerinden biri de Necdet Koçak'tır. Koçak 1958 yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bölümü'ne girmiştir. 1962 yılında Yüksek Ziraat Mühendisi olarak mezun olmuştur. Kerkük'e dönerek 1962-64 yılları arasında Tarım Bakanlığı'na bağlı Zirai Donatım Müdürlüğü'nde çalışmıştır. 1964 yılında Türkiye'ye dönerek, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde yüksek lisans, 1969'da da doktorasını tamamlamıştır. Daha sonra Irak'a dönerek Bağdat Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. 22 Mart 1979'da Türkçülük suçlamasıyla tutuklanmış, 16 Ocak 1980 tarihinde Bağdat'ta idam edilmiştir.

Rıza Demirci, 1928 yılında Kerkük'te doğmuştur. 1951'de İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'ne girmiştir. Buradan mezun olduktan sonra aynı yıldan itibaren Erbil ve Kerkük Orman Bölge Müdürlüklerini kurmuştur. 1959'da İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Ambalaj Bölümü'nden doktorasını almış, daha sonra Bağdat Orman Genel Müdürlüğü Teknik İşleri Daire Başkanlığı ve Genel Müdür Yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur.[210]

Sami Kırdar 1909 yılında Kerkük'te doğmuştur. İstanbul'da Galatasaray lisesini bitirdikten sonra, mimarlık eğitimini Fransa'da tamamlamıştır. Irak'a dönerek bir süre Maarif Bakanlığı'nda başmimar olarak görev yapmış, Irak'ta meydana gelen Reşit Ali hareketi üzerine 1940 yılında Türkiye'ye yerleşmiştir. Eski başbakanlardan Fethi Okyar'ın kızyla evlenip İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Mimarlık Fakültesi'nde dersler vermiştir. 1953'te geçirdiği kalp krizi üzerine yoğun işlerini bırakıp Fransa'ya gitmiş ve Paris'te Lê Monde Gazetesi'nde haftalık yazılar yazmıştır. 27 Mayıs ihtilalinden sonra Türkiye'ye gelmiş, 1960 yılında ihtilal sonrası yapılan ilk seçimlerde Adalet

---

[208] Ş. Bağbozan, *a.g.t.*, s. 134.
[209] B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 54.
[210] Ş. Küzeci, "Irak Türklerinin…", s. 22-23.

Partisi'nden İstanbul senatörü seçilmiştir. İstanbul'da vefat eden Sami Kırdar, Topkapı dışındaki Merkez Efendi mezarlığında toprağa verilmiştir.[211]

Türkiye'deki Irak Türklerinin derlerini Türk ve dünya kamuoyuna duyuran önemli isimlerden biri de Suphi Saatçi'dir. Saatçi Irak'tan göç etme sebebini; "*Kerkük'ten en son çıkışım 1978 yılı Mart ayının ortalarındaydı. Bu tarihten sonra Bağdat yönetiminin Türkmenlere yönelik baskılarının dozu giderek artmış, bu yüzden ben ve birçok dava arkadaşımın tekrar Irak'a gitmeleri tehlikeli bir hal almıştı*." diyerek açıklamıştır.[212]

Irak Türk hareketinin önde gelen şahıslarından biri olan Ziyat Köprülü 1957'de Kerkük'te doğmuştur. İlk ve ortaöğrenimimi Kerkük'te tamamladıktan sonra 1975 yılında üniversite öğrenimi için Türkiye'ye gelmiştir. Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde Elektrik-Elektronik bölümünü 1982 yılında tamamlamıştır. 1988'de Türkiye vatandaşlığı almış olan Köprülü, Türkmen mücadelesi içinde çeşitli görevlerde bulunmuştur.[213]

Yukarda ismleri zikredilemeyen binlerce Irak Türkü, Türkiye'ye yerleşmiş ve bu ülkeye canla-başla hizmet etmiştir. Türkiye'de siyasetten sanata, diplomasiden ekonomiye, ticaretten yaşama her alanda bir Iraklı görmek mümkündür. Bu çalışmada Türkiye'ye zenginlik katan bu yüce değerlerin tamamının ismini vermek mümkün olmamıştır. Zira böylesi bir konu müstakil bir çalışma gerektirmektedir.

---

[211] "Sami Kırdar", *Kardaşlık*, Y. 9, S. 36, Ekim-Aralık 1999, s.
[212] S. Saatçi, *Hasretin Adı*..., s. 11.
[213] Bilgay Duman, "Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Ziyat Köprülü", *www.orsam.org.tr*, E.T.: 18 Ekim 2010.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İŞGALDEN İSTİBDADA SURİYELİLERİN TÜRKİYE'YE GÖÇLERİ (1918-1970)

Anadolu Yarımadası'nın güneyinde ve Doğu Akdeniz'de yer alan Suriye'nin resmi adı "El-Cumhuriyyet-ül Arabiyye Es-Suriye (Suriye Arap Cumhuriyeti)"dir. Suriye toplrakları 1516'dan 1918'e kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır.[1] Golan Tepelerinin İsrail işgali altındaki kesimiyle birlikte yüzölçümü,185.180 km^2'dir.[2] Yani Türkiye'nin yaklaşık % 22,3'ü büyüklünde bir ülkedir.

Tarih içerisinde Suriye bölgesi Mısırlılar tarafından "*Retenu*" olarak adlandırılırken, bu ad Tevrat'ta "*Lotanu*" ve "*Rotanu*" olarak ifade edilmiştir. İslam kaynaklarında ise "*Bilad al-Şam*" veya "al-Şam", "*Şam*" veya "*Dımaşk*" olarak geçmiştir. Şam, Asurca'da "*Dimaşki*" ya da "*Timasgi*" olarak zikredilmiştir.[3] Suriye, Kitab-ı Mukaddes'te, Aram ve Arap dilinde "*Berrü'ş-Şam*" adıyla anılmıştır.[4] Suriye adı hususunda çeşitli görüşler olmakla birlikte, bir devlete resmi ad olması ilk olarak Fransız mandası döneminde gerçekleşmiştir.[5]

Suriye'nin bugünkü yönetim biçimi, çok partili cumhuriyet rejimi olup, Baas Partisi dışında Arap Sosyalist Birliği Partisi, Sosyalist Birlikçiler Partisi, Arap Birlikçiler Partisi, Demokrat Sosyalist Birlikçi Parti, Suriye Komünist Partisi, Arap Sosyalistler Hareketi adında altı siyasi parti daha bulunmaktadır. Bu partiler, 1972'de Hafız Esed tarafından kurulan Ulusal İlerici Cephe (UİC)'ye mensuptur.[6]

Eğitim sistemi; 6 yıl ilkokul, 3 yıl genel ve mesleki eğitim (ortaokul) ve 3 yıl akademik eğitim (lise) şeklindedir. 6-11 yaş arası eğitim parasız ve zorunludur. 1950-1995 yılları arasında mesleki eğitim ihmal edilmiş, tarıma dayalı bir eğitim sistemi tercih edilmiştir. Bu nedenle Suriye halen yetişmiş teknik eleman sıkıntısı çekmektedir.

---

1 Muzaffer Erendil, *Çağdaş Ortadoğu Olayları*, Ankara 1992, s. 21.
2 Kenan Ziya Taş, "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Çakışma ve Çatışma Alanlarının Tarihi Arka Planı", *IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze Dış Tehditler)*, 16-17 Ekim 2003-Elazığ, (Ed.: Orhan Kılıç-Mehmet Çevik), Elazığ 2004, s. 735.
3 Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1938*, Ankara 2004, s. 1.
4 Remzi Kılıç, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye,* İstanbul 2011, s. 97.
5 Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi…*, s. 2.
6 Mecid Gafur, *Hafız Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri*, (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 43.

Suriye'de şu an dört üniversite olup ilk üniversite 1919'da Osmanlılar tarafından kurultur. Şam, Halep, Teşrin ve Baas Üniversitelerinde toplam 250.000 öğrenci eğitim almaktadır.[7]

5.1. Suriye'nin Coğrafi Özellikleri

Tarihte "Mümbit Hilal (Verimli Hilal)" olarak bilinen alan, Nil Vadisi ile Mezopotamya'nın ortasındaki bölgenin adıdır. Bugün Mısır, Suriye ve Irak toprakları içindeki Nil, Dicle ve Fırat'ın hayat verdiği bölgedir. Suriye, bu bölgenin tam ortasında yer almaktadır.[8]

185.180 km^2'lik bir alana sahip olan Suriye'nin, 1.295 km^2'si İsrail'in işgali altındadır. 2.253 km'lik kara sınırının 605 km'si Irak, 375 km'si Ürdün, 375 km'si Lübnan, 76 km'si İsrail ile olup, en uzun sınırı Türkiye ile 822 km'dir.[9]

Suriye toprakları batıdan doğuya doğru üç ana kuşağa ayrılır: kıyı şeridi, dağlık bölge ve Suriye çölü. Türkiye ve Lübnan sınırları arasında 180 km boyunca uzanan kıyı şeridinin hafif girintili kumsalları, bazı kesimlerde yerini kayalık burunlara ve alçak uçurumlara bırakır. Dağlık bölgede kuzeyde 900 m yüksekliğe ulaşan Ensariye Dağları,[10] doğu da 1.800-2.100 m yüksekliğe ulaşan Cebelü'ş Şarki dağları ve güney batıda 2.814 m yüksekliği ile ülkenin en yüksek noktası olan Hermon Dağı bulunmaktadır. Havran Dağlarının batı yamaçlarında ise Havran ovaları yer almakta olup, Fırat nehrine doğru gidildikçe alçalmaktadır.[11] Cebel Abdülaziz ve Cebel Bişri sıradağlarının bulunduğu yaylalarda yağışlar az ve düzensizdir. Bu yaylaları kaplayan bozkırlar doğuya gidildikçe çöl haline gelir kuzeyde Cezire ve güneyde Şamiye bölgelerini içine alan bu uçsuz bucaksız saha Suudi Arabistan'a kadar uzanır. Güney batıya düşen asıl çöl alanında dünyanın en büyük bazalt oluşumu olan 1.800 m yüksekliğindeki Dürzî Dağı ile dağlık Hamad Bölgesi bulunur. 1950'li yıllara kadar bu bölgede bedeviler yaşamış olup şimdi yerleşik hayata geçmişlerdir.[12]

---

7 M. Gafur, *a.g.t.*, s. 50.

8 Mustafa Balbay, *Suriye Raporu*, İstanbul 2007, s. 13.

9 Burak Çınar, *Körfez Savaşı Sonrası Türkiye Yunanistan ve Suriye'nin Savunma Politikalarının Türk Dış Politikasına Etkileri*, (Atılım Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 36; Selahattin İbas, "Türkiye Suriye İlişkilerinin Tarihi", *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, (Haz: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin), Ankara 2004, s. 33

10 "*Cebel-i Ensariye*" olarak bilinen bu dağlar, görkemli bir mahyadır. W.B. Fisher, "Syria: Physical and Social Geograpy", *The Middle East and North Africa*, (Ed.: Lucy Dean), London 2004, s. 1015.

11 Ö.O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 3-4.

12 Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara 2006, s. 69; S. İbas, a.g.m., s. 33-34; Erdem Erciyes, *Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*, İstanbul 2004, s. 17.

Suriye'nin batısında yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı olan Akdeniz iklimi görülür. Akdeniz sahilinden uzaklaşıldıkça karasal iklim özelliği görülmekte olup, kış sıcaklıkları düşer, yaz sıcaklıkları ise artar. Bazen Arabistan çöllerinden esen Hamsin rüzgârları içerilere kadar gelip, her şeyi kurutur. Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları yüksekliklerinden dolayı bol rüzgâr alır.[13] Kuzey bölgeleri ise çok az yağış alır. Yağış azlığı yüzünden bilhassa Türk sınırına yakın bölgelerde oturan köylüler, fırsat buldukça kaçakçılık yaparak geçimlerini sağlamaktadırlar. Bu durumu bazı Türk köylerinde de görmek mümkündür.[14]

Suriye'deki akarsuların çoğu çorak topraklarda kaybolmaktadır. Ülkenin en önemli nehri olan 570 km uzunluğundaki Asi nehri (Nahr el-Asi) kaynağını Lübnan ve Anti-Lübnan dağları arasındaki El-Bekaa çukurundan alır. Barada akarsuyu ise Şam civarını suladıktan sonra çölde bataklıklar oluşturarak kaybolur. Türkiye'den giden Fırat nehri de Suriye için oldukça önemli olup, bu nehrin geçtiği alanda birçok vaha yer almaktadır.[15] Sovyetler Birliği yardımıyla 1978'de inşa edilen Es-Sevra Barajı sayesinde yüzbinlerce hektar arazi sulanmaktadır. Ayrıca Fırat'a dökülen Habur ve Belih suları da bölgede tarımın gelişmesine yardımcı olmaktadır.[16] Ancak bölgede su kaynaklarının az olmasının yanı sıra mevcut kaynaklar da Suriye ve Irak tarafından verimli bir şekilde kullanılmamaktadır. Dünyada insan yaşamında büyük ihtiyaç duyulan su, Ortadoğu bölgesindeki çoğu ülkede petrolden daha değerli durumdadır.[17]

5.1.1. Ekonomik Özellikler

Suriye ekonomisi tarıma dayanmasına rağmen ülke topraklarının 1/3'ünden daha azında tarım yapılmaktadır. Bu alanların 2/3'ünde buğday, mısır, mercimek ve arpa gibi tahıllar yetiştirilmektedir. Suriye, Ortadoğu'da halen işlenmemiş toprağı bulunan sayılı devletlerden biridir. Suriye'nin su ihtiyacının çoğu Fırat nehrinden karşılanmaktadır.[18] Bu da Suriye'yi Türkiye'ye bağımlı kılmaktadır.

Suriye ekonomisi, büyük ölçüde tarım, imalat ve hizmet sektörlerine dayanmaktadır. Özel kesimin etkinlik gösterdiği tarım, perakende, ticaret ve belirli hafif

---

13 Ö.O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 4.
14 M. Saray, *Türkiye ve*..., s. 70-71.
15 Ö.O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 4; M. Saray, *Türkiye ve*..., s. 70.
16 M. Saray, *Türkiye ve*..., s. 70; S. İbas, a.g.m., s. 34.
17 Ömer Osman Umar, "Ortadoğu'da Su Sorunu Çerçevesinde Dicle ve Fırat Nehirleri Üzerinde Su Anlaşmazlığı", *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 1, Ocak 2008, Elazığ 2009, s. 78.
18 E. Erciyes, *a.g.e.*, s. 17; E. Güney, *a.g.e.*, s. 49.

sanayiler dışında ekonominin kilit noktaları devletin elindedir. Suriye'deki ekonomik reformların amaçları, ülkenin devlet kontrolündeki ekonomisini modernize etmek ve bir piyasa ekonomisine dönüştürmektir.[19] Son yıllarda Suriye bu doğrultuda bazı adımlar attıysa da son yaşanan iç çatışmalar pek çok taşı yerinden oynatmıştır.

Suriye yer altı kaynakları bakımından pek zengin olmayıp, az miktarda krom, demir, linyit ve kurşun yatakları bulunmaktadır. Bu madenler bol miktarda olmadığı için bunların işletilmesi ile ilgili endüstri sanayii gelişmemiştir. En önemli gelişme petrol sahasında olup, üretilen petrolün miktarı günlük 8 milyon tona ulaşmıştır. Tespit edilen petrol rezervleri ise 1.400 milyon ton civarındadır.[20]

SSCB'den sağlanan kredilerle yapılan kara ve demir yollarının uzunluğu hızla artmıştır. En önemli demiryolu, Lübnan'ın Trablus'undan başlayan Humus ve Hama üzerinden Halep'e ulaşanıdır. Kuzey Suriye'nin en önemli limanı olan Lazkiye de bir demiryolu terminali ile bağlanmıştır. Ayrıca Şam'ı, Hicaz'a, Ürdün'e ve Suudi Arabistan'a bağlayan demiryolu hattı da tamamlanmıştır. Büyük kısmı Türkiye sınırları içinde kaldığı için Suriye, Anadolu-Bağdat demiryolundan çok az faydalanmaktadır.[21]

Türkiye ve Suriye jeopolitik konumlarından dolayı uluslararası arenada, bölgelerindeki diğer devletlere nazaran daha önemli bir yere sahiptir.[22] Zira Suriye; Anadolu, Mezopotamya, Arabistan ve Mısır arasında bir geçiş bölgesi teşkil etmektedir.[23] Tarih boyunca Anadolu, Mezopotamya ve Mısır arasındaki ticaret ve askeri hareket yollarının kesişme noktasında yer alan Suriye, bu stratejik konumu nedeniyle hep saldırıya açık bir pozisyonda kalmıştır. Özellikle Ortadoğu petrolünün Akdeniz'e nakledileceği bir konumda bulunması dolayısıyla zaman zaman değişik devletlerin baskılarına maruz kalmıştır. Bu ülkelerin başında ABD ve Rusya gelmektedir. [24]

Suriye'nin en büyük liman kenti olan Lazkiye, 1950'den sonra büyük bir gelişme göstermiştir. Bunun üzerine kent merkezindeki 1677 Türk nüfusuna ek olarak çevrede bulunan Türkmen köylerinden çok sayıda insan şehir merkezine göç etmiştir. Köylerden göç eden Türkmenler, Lazkiye'nin giriş kapıları ve kuzey yönü ağırlıklı

---

19 S. İbas, a.g.m., s. 38-41.
20 M. Saray, *Türkiye ve*..., s. 71.
21 M. Saray, *Türkiye ve*..., s. 72.
22 Ercan Karakoç, "Tarihsel Gelişim Sürecinde Türkiye-Suriye İlişkileri", *IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze Dış Tehditler)*, (16-17 Ekim 2003-Elazığ), (Ed.: Orhan Kılıç-Mehmet Çevik), Elazığ 2004, s. 437.
23 M. Saray, *Türkiye ve*..., s. 72-73.
24 S. İbas, a.g.m., s. 42.

olmak üzere, şehrin çeşitli kesimlerinde Türkmen Harası ve Türkmen Mahallesi adlarıyla semtler oluşturmuşlardır.[25]

Lazkiye Bölgesi'nde ekonomiye ciddi katkılar Türkmenlerden gelmişti. Burada yaşayan Türkmenlerin temel geçim kaynağı tarım, hayvancılık ve ormancılıktır. Bayır-Bucak bölgesi tütün tarımına elverişli olduğundan burada tütün ve buğday yetiştirilmekte, bahçecilik yapılmaktadır. Suriye yönetiminin pamuğu ön plana çıkarması neticesinde tütün ekimi ihmal edilmiştir. Bölgenin önemli tütün çeşitlerinden olan, "*isli aburiha"* tipi pipo tütünü ekimine hükümet kararı ile stokların fazlalığı bahanesiyle ara verilmiştir.[26]

5.1.2. Demografik Yapı

Ülkenin nüfusu 1994'de yapılan nüfus sayımına göre 13.782.000 kişi iken, bu sayının 1999 yılı itibariyle 17.213.871 kişi olduğu tahmin edilmektedir. (Golan tepelerinin İsrail işgali altındaki bölgede yaşayan 18.000 Arap ve 19.000 İsrailli, toplam 37.000 kişi dâhil olmak üzere).[27]

Suriye ve Irak'ta nüfusun yaklaşık % 60'ı göçebe ya da yarı göçebe aşiretlerdir. Kalan nüfusun ise sadece % 10'u kentlerde, diğerleri ise köylerde yaşayan yerleşik ahalidir.[28]

Hükümetin müsaadesi olmadan bir Suriye vatandaşının tabiiyet değiştirmesi yasaklanmıştır. Aksi hareket edenler bir daha Suriye vatandaşlığına alınmaz ve Suriye'deki bütün mallarına el konulur. 1969'da çıkarılan bir kanunla her hangi bir Arap, kolaylıkla Suriye vatandaşlığına alınırken başkalarının Suriye vatandaşlığına girmeleri için en az 5 sene Suriye'de ikamet etmiş olması şartı getirilmiştir.[29]

Suriye'de siyasi hayata yön veren tek siyasi güç olan Baas Partisi, seçimlerde her zaman çoğunluğu elde etmekte ve hükümetlerdeki bakanlıkları elinde tutmaktadır. Baas Partisi kendi kontrolü dışındaki bir siyasi gücün mecliste temsiline izin

---

[25] Nazif Öztürk, "Suriye Türkleri", *Yeni Türkiye*, S. 16, Ankara Temmuz-Ağustos 1997, s. 1677.

[26] Nadir Gökoğlu, *Hatay'ın Anavatana Katılmasının Ardından Suriye'de Kalan Bayır-Bucak Türkmenleri ve İlhak Sürecine Katkıları*, (HÜ. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 79.

[27] Volkan Aydos-Meltem Duran (haz.), *Suriye Ülke Etüdü*, İstanbul 2000, s. 17.

[28] Murat Güztoklusu, *Özdemir Bey'in Filistin-Suriye Kuvva-i Milliyesi ve Elcezire Konfederasyonu*, İstanbul 2010, s. 123.

[29] S. İbas, a.g.m., s. 35-36.

vermemekte, ülke bir çeşit "tek parti" hegemonyası ile yönetilmektedir.[30] Mevcut 6 parti ise muvazaa partileridir.

Suriye'de nüfusun dağılışı, suyun varlığına dayanmaktadır. Yağışın bol düştüğü ve yer altı suyunun bulunduğu yerler, akarsulara yakın kesimler nüfus bakımından yoğun, suyun az bulunduğu alanlar ise düşük yoğunluklu alanlardır. [31]

Suriye, din ve etnik konularda çok karışık bir manzara arz eden bir ülkedir. Ülke halkı hem etnik hem de dini gruplara ayrılmıştır. Dini gruplar arasında mezhepçilik derin bir bölünme doğurmuştur (Bkz.: Harita 15). Bu yüzden ülke Osmanlı devrinden sonra, siyasi bir istikrara kavuşamamış, sık sık iktidar değişiklikleri olmuş, hükümetler devrilmiştir. Uzun süren Hafız Esed rejimi dahi küçük bir Alevi azınlığın desteği ile sağlanmıştır. Suriye nüfusunun büyük kısmını Müslüman Araplar teşkil etmektedir. Ayrıca ülkede Türk, Ermeni, Kürt, Çerkez, İranlı, Yahudi ve Avrupalı azınlıklar da bulunmaktadır. Müslümanların nüfusu 9-10 milyon civarındadır. Sünniler 7.5 milyon, Aleviler 1.5 milyon, Dürzîler, İsmailliler ve Şiiler 500.000, Hıristiyanlar, Yahudiler ve Yezidiler 1.5 milyon olarak tahmin edilmektedir.[32] Hıristiyanlar çok sayıda cemaate ayrılmış durumdadırlar.[33]

Harita 15. Suriye'deki mezheplerin coğrafi dağılımı

Kaynak: *http://upload.wikimedia.org/wikimedia/tr/6/6b/Syria-Religion-Map.jpg*, E.T.: 10.07.2012.

---

30 S. İbas, a.g.m., s. 36.
31 Murat Özgür, *Türkiye'nin Komşuları I, Suriye ve Irak*, Ankara 2001, s. 30.
32 M. Saray, *Türkiye ve…*, s. 72.
33 S. İbas, a.g.m., s. 35.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras bir toplum yapısına sahip olan Suriye, farklı kültürel özelliklere sahip etnik grupların bir arada yaşadığı bir ülkedir. Din farklılıkları nedeniyle dikey olarak bölünen Suriye halkı, bu bölümlenme içinde sosyo-ekonomik katmanlara da ayrılmıştır. Bir grup içerisinde üst seviyede birlik ve homojenlik olmasına rağmen, grubun içerisinde bireylere atfedilen ayrı bir sosyal statü de vardır.[34]

Osmanlı Devleti parçalanmadan önce Gaziantep, Şanlıurfa ve Hatay başta olmak üzere yörenin Türk nüfusunun idari merkezi Halep'ti. Bugün de Halep, Türkmenlerin çoğunlukta olduğu Kurtdağı, Azar, Bab, Münbiç ve Carablus gibi bölgelerin idare merkezidir.[35] Bununla birlikte Lazkiye, Hama, Humus, Şam gibi şehirlerde de Türkmenler yaşamaktadır.[36] Şam şehir merkezinde Türkmenlerin oturduğu bir mahalle bulunmaktadır, Ayrıca Şam'a bağlı Havran Ovası'nda da Türkmenler mevcut olup bunlar Havran Türkmenleri olarak tanınmaktadır.[37]

Suriye'nin İsrail sınırında bulunan Kunteyra Yöresi'nde 93 Harbi (1877-1878) esnasında Kafkasya'nın Dağıstan ve Karaçay bölgelerinden getirtilen Türkler iskân edilmişlerdir. Fakat Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra bir kısmı buraları terk ederek Halep ve Şam'a göç etmişlerdir.

M. Fatih Kirişçioğlu, Halep bölgesinde 200.000, Lazkiye bölgesinde 150.000, Telkele Yöresinde 50.000, Kunteyra Yöresinde 100.000, çeşitli bölgelerde de 300.000 olmak üzere, Suriye topraklarında yaşayan Türk nüfusunu, 1 milyon olarak tahmin etmektedir. Mehmet Şandır'a göre bugün Suriye'de 1,5 milyon Türk yaşamakta ve kendilerini Kürt sayanlarla birlikte hesap edildiğinde bu sayı 3 milyonu bulmaktadır. Bu sayı Suriye nüfusunun % 20'si olup ülkeyi yöneten Nusayrî (Alevi-Dürzî) nüfusun iki katı kadardır.[38]

Bunun yanında, Suriye nüfusunun yaklaşık % 10-12'sini oluşturan Türklerin sayısı, resmi kayıtlara "Türk" olarak geçmedikleri için tam olarak bilinmemekte, ancak resmi olmayan kaynaklara göre, Suriye'de 1-1.5 milyon kadar Türk yaşadığı tahmin

---

[34] Zafer Sağlam, *Jeopolitik, Jeoekonomik ve Jeostratejik Konumları İtibariyle Türkiye-Suriye İlişkilerinin İncelenmesi*, (Genelkurmay Başk. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Arş. Enstitüsü, Yayaımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 23.

[35] Nazif Öztürk, "Suriye Türkleri", *Yeni Türkiye*, S. 16, Ankara Temmuz-Ağustos 1997, s. 1678.

[36] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 119; Mehmet Şandır, "Suriye Türklüğü", *Türk Yurdu*, C. 18, S. 133, Eylül 1998, s. 12.

[37] M. Fatih Kirişçioğlu, "Suriye Türkleri", *Avrasya Dosyası*, C. II, S. 3, Ankara 1995, s. 138.

[38] N. Öztürk, "Suriye Türkleri", s. 1678-1679.

edilmektedir.[39] Mustafa Kafalı'ya göre 1970 yılında Suriye'de 300.000 kadar Türk yaşamaktaydı.[40] Kafalı'nın Türk nüfusu konusundaki verisi baz alınarak ve yıllık nüfus artışı % 3.3 olarak hesaplanarak Tablo 56'da yapılmıştır. Buna 2013 yılında 1.211.794 Türk'ün yaşaması gerekirdi. Tabiki bu tahminler salt ve sabit nüfus artışına göre yapılmıştır.

Tablo 56. Yıllara göre Suriye Türklerinin tahmini nüfusu (1970-2013)

Yıl	Yıl Sonu Nüfus	Artış Miktarı (% 3.3)	Yıl	Yıl Sonu Nüfus	Artış Miktarı (% 3.3)
1970	300.000	9.900	**1992**	612.803	20.222
1971	309.900	10.226	**1993**	633.025	20.890
1972	320.126	10.564	**1994**	653.915	21.579
1973	330.690	10.912	**1995**	675.494	22.291
1974	341.602	11.272	**1996**	697.785	23.027
1975	352.874	11.644	**1997**	720.812	23.787
1976	364.518	12.029	**1998**	744.599	24.572
1977	376.547	12.426	**1999**	769.171	25.383
1978	388.973	12.836	**2000**	794.554	26.220
1979	401.809	13.259	**2001**	820.774	27.086
1980	415.068	13.697	**2002**	847.860	27.980
1981	428.765	14.149	**2003**	875.840	28.903
1982	442.914	14.616	**2004**	904.743	29.857
1983	457.530	15.098	**2005**	934.600	30.842
1984	472.628	15.596	**2006**	965.442	31.860
1985	488.224	16.111	**2007**	997.302	32.911
1986	504.335	16.643	**2008**	1.030.213	33.997
1987	520.978	17.192	**2009**	1.064.210	35.119
1988	538.170	17.760	**2010**	1.099.329	36.278
1989	555.930	18.346	**2011**	1.135.607	37.475
1990	574.276	18.951	**2012**	1.173.082	38.712
1991	593.227	19.576	**2013**	1.211.794	39.989

Türklerin yoğun olarak yaşadığı Bayır-Bucak Bölgesi'nde geniş meralar olmayıp halk kışın yakacak odun bile sağlamada sıkıntılar çekmektedir. Bu yüzden hayvancılık kısıtlı olup, keçi beslemek ormana zarar verdiği gerekçesiyle yasaklandığından, koyun ve inek beslenmekte, bunlar için gerekli yem ve saman Lazkiye tarafından sağlanmaktadır. Ağır işlerde geçici işçi olarak çalışmak için Türkçe konuşmamak ve hükümete bağlılık yemini etmek gerekir. Geçim darlığından kurtulmak

[39] H. Miray Vurmay, "Suriye Türkleri", *Cumhuriyet, Strateji*, Parasız Özel Ek, 18 Nisan 2005, s. 14; H. Özmen, "Suriye'nin Etnik…", s. 30.

[40] Mustafa Kafalı, "Suriye Türkleri", *Töre*, Y. 5, S. 21, Şubat 1973, s. 32; Mustafa Kafalı, "Suriye Türkleri (1)", *Yesevi*, Y. 5, S. 51, Mart 1998, s. 38.

için yöre kadınları dokudukları halı-kilim ile ek gelir sağlamaktadır. Bölgenin dağlık ve ormanlık olması nedeniyle az miktarda buğday ve arpa ekilmekte hayvancılık ise küçük kümes ve ahırlarda yapılmaktadır.

Arazinin dağlık ve ormanlık olması tarım şartlarını zorlaştıran etkenlerin başında gelmektedir. Tarımsal reform tatbikat alanı olan arazilerin millileştirilmesi ve milleştirilen arazilerin ufak parsellere bölünerek köylülere verilmesi konularında Sünni Türkmenler aleyhinde davranılmaktadır.[41] Nitekim mevcut topraklar "ormanlık saha", "mücavir saha", "turist alan", "sayfiye yeri" diye parçalanıp sınırlandırılarak Türkmenlerin dağılmaları sağlanmıştır. Hizmet götürme gerekçesi ile her köye bir karakol veya orman muhafaza ünitesi yerleştirilmiştir.[42]

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının ardından Türkler üzerinde yoğun bir Araplaştırma politikası uygulanmıştır. Türkiye'ye gitmek isteyen Türklere pasaport verilmemiş, gizli gitmek isteyenlerin malları gasp edilmiş ve vatandaşlıktan çıkarılmışlardır. Araplara aşılanan Türk düşmanlığı nedeniyle, Türkmenler Arap çoğunluğu arasında hayatlarını sürdürebilmek için asıllarını gizlemek zorunda kalmaktadır. Günlük hayatın Arapça oluşu, Türk okullarının bulunmayışı, Türk gazete ve dergilerinin Suriye'ye sokulmaması, Türk radyolarının yakın yıllara kadar Suriye'den dinlenememesi, spor ve kültürel ilişkilerin olmaması gibi hususlar, Türkmenlerin bir kısmını Araplaşmaya zorlayan sebepler arasındadır.

Suriye'de Türkmenlerin seçme ve seçilme hakları çeşitli bahanelerle kısıtlanmıştır. Lazkiye'den başlayarak Bucak-Bayır, Behluliye ve Kesep nahiyesine kadar olan bölgede Türkçe olan köy isimleri yavaş yavaş Arapçaya çevrilmiştir.[43] Suriye yönetimi çıkarttığı bir yasa ile ülkede yaşayan bütün Türk asıllıların soyadlarının değiştirilmesi zorunlu hale getirilmiş, Türkmenlerin baba veya dedelerinin isimlerini soyadı olarak kullanma zorunlulu getirmiştir.[44] Türklere karşı yürütülen baskılar, ülkeden göçlere neden olmuştur. Ancak Suriye'den sürekli göç yerine, aileleriyle geçici bir çıkış şeklinde göç henüz yeni bir olgudur.[45]

---

41 N. Gökoğlu, *a.g.t.*, s. 96-97.

42 Yaşar Kalafat, *Karşılaştırmalı Bayır-Bucak Türkmen Halk İnançları*, Bayır Bucak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Ankara 1996, s. 14.

43 N. Gökoğlu, *a.g.t.*, s. 99.

44 Mehmet Şandır özellikle Hafız Esed'in ardından doğan otorite boşluğunda otoritenin güç gösterisi maksadıyla Türklere baskısını arttırdığını işaret etmektedir. Bkz: N. Gökoğlu, *a.g.t.*, s. 100.

45 J. S. Birks-C. A. Sinclair, *International Migration and Development in the Arab Region*, Geneva 1980, s. 50-53.

Suriye'nin % 82.5'i Arapça konuşmakta, % 68.7'si ise Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır. Din ve dil açısından, toplam nüfusunun % 57.4'ünü oluşturan Arapça konuşan Müslümanlar, çoğunluktadır.[46] Buna rağmen ülke Mişel Eflak'ın ortaya çıkardığı Baascı bir anlayışla yönetilmektedir.[47]

Şiiliğin başka bir kolu olan Alevilik veya diğer adıyla Nusayrîlik, Suriye'de Sünnilikten sonra oldukça yaygın bir inanışdır. Nusayriler nüfusun % 12'sini oluşturmaktadırlar. Çoğu Lazkiye'de olmak üzere Hama ve Humus'da yaşamaktadırlar. Önceleri Alevilerin sosyal ve ekonomik durumları Sünnilerle karşılaştırıldığında, çok düşük olmasına rağmen son zamanlarda devlet başkanının Alevi oluşu ve devlet yönetiminde yer alan Alevilerin de desteği ile Alevi toplumu kalkınmıştır.[48]

Lazkiye bölgesinin kırsal kesimlerinde yaşayan Nusayrîler genellikle tarımla uğraşmaktadır. Nusayrîlere göre, muhafazakâr Sünniler kendilerini kabul etmemektedir. Bu yüzden güçlü bir teşkilatlanma içine girmişler ve başta Esed ailesi olmak üzere ordu ve devletin kritik mevkilerinde Nusayrî yerleşmiştir. Bu teşkilatlanmanın mimarı Nusayrî olan Hafız Esed'dir. Hafız Esed'in iktidara gelmesiyle Nusayrî köylülerin ekonomik durumları bir hayli düzelmiş, Lazkiye yöresinde çarpıcı bir büyüme görülmüştür. Sayı olarak Sünnilerden çok az olmasına rağmen Nusayrî ağırlığı ülkenin her kesiminde hissedilmiştir.[49]

Suriye'deki Aleviler; Şimaliye, Kelaziye veya Kameriye ve Haydariye olmak üzere başlıca üç kola ayrılmıştır.[50] Klaziler Türkiye'deki Alevi topluluğun yaklaşık % 30'unu oluştururken Suriye'de ise Klaziler çoğunluktadır.[51]

Sünni ve Nusayrîlerden sonra en büyük topluluğu Yunan-Ortodoks Hıristiyanları oluşturmakta olup Suriye'deki toplamı, çeşitli mezhep ve fıkraların sayısı da dâhil olmak üzere nüfusun en fazla % 10'unu oluşturmaktadır.[52] Rum Ortodoks Hristiyanlara ilaveten, Rum Katolikleri, Suriye Ortodoksları, Suriye Katolikleri, Marunîler, az sayıda

---

46 Nikolas Van Dam, *Suriye'de iktidar mücadelesi*, (Çev.: Semih İdiz ve Aslı Falay Çalkıvık), I. Baskı, İstanbul 2000. s. 17.
47 E. Erciyes, *a.g.e.*, s. 23-24.
48 M. Balbay, *a.g.e.*, s. 137; Cemal Şener, *Türkiye'de Yaşayan Etnik ve Dinsel Gruplar*, İstanbul 2004, s. 71.
49 E. Erciyes, *a.g.e.*, s. 27-28.
50 M. Balbay, *a.g.e.*, s. 138.
51 Ali Tayyar Önder, *Türkiye'nin Etnik Yapısı,* Ankara 2011, s. 303; Doğan Şentürk, *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası, Saddam'ın BAAS'ı*, İstanbul 2003, s. 9-10.
52 M. Balbay, *a.g.e.*, s. 117; D. Şentürk, *a.g.e.*, s. 9.

Protestan'ın yanında Roma Katolikleri ile Ermeni Katolikleri ve Ermeni Ortodoksları gibi etnik olarak Arap olmayan Hıristiyanlar da vardır.[53]

Suriye'de 250-300.000 Dürzî yaşamakta olup, çoğunlukta ülkenin güney batı bölgelerine yerleşmişlerdir.[54] Suriye tarihinde de, Dürzîlerin önemli bir yeri bulunmaktadır.[55]

1920'lerin başında Suriye, Şam, Halep, Alevi (Lazkiye çevresi) ve Dürzî vilayetleri olmak üzere dört özerk bölgeye ayrılmıştır. Şam ve Halep özerk bölgeleri birkaç yıl sonra "Suriye Devleti" adı altında birleştirilmiş, fakat Alevi ve Dürzî devletleri 1936 yılına kadar ayrı kalmıştır.[56]

Suriye hükümetinin tüm azınlıklara benliklerini koruyacak her hangi bir imkân vermemiş olmasına karşın, Ermeniler bu uygulamanın dışında bırakılmış ve asimile edilmemiştir. Halen Suriye'de 250-300.000 dolayında Ermeni azınlık bulunmaktadır. Bunların çoğu 1925-1945 yıllarında Türkiye'den kaçarak buraya yerleşenlerin soyundandır. Ermeniler kendi dillerini konuşur, kendi geleneklerini sürdürür, kendi okullarında eğitim görür ve kendi gazetelerini okurlar. Ayrıca Ermenilere seçme ve seçilme, askerlik yapma hakları verilmiş, ticari alanda da iş yapmaları için serbestlik tanınmıştır. Ermeniler Baas Partisi'ne de üye olabilmektedir.

Suriye'de 250.000 dolayında Filistinli yaşamakta olup bunlar diğer ülkelere göre daha iyi yaşam koşullarına sahiptir. Ayrıca ülkede Kuneytra, Humus, Hama ve Şam'da 75-80 bin civarında Çerkez yaşamaktadır. Şam, Halep ve Kamışlı'da meskun olan Yahudilerin tahmini sayıları 5.000'dir. Sami ırkından olan Asurîlerin nüfusu ise 50.000 civarındadır. Asuriler Tel-Tamir bölgesinde yaşamaktadırlar.[57]

Kürtler Suriye'deki Arap olmayan en büyük etnik grup olup nüfusun ortalama % 10-13'ünü oluştururlar. Kürt azınlıklar Şam'da Ekdar ve Dumman semtlerinde, Hama, Halep ve Kamışlı bölgelerinde, Türkiye'den göçüp ayrılıkçılığı amaç edinenler de Lübnan'da Bekaa vadisinde ve genellikle aşiretler halinde yaşarlar.[58] Kürtlerin büyük

---

53 D. Şentürk, *a.g.e.*, s. 10.

54 M. Balbay, *a.g.e.*, s. 127; Hasan Özmen, "Suriye'nin Etnik Yapısı", *Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye'nin Etnik Yapısı*, (Haz.: Şahin Ceylanlı-Ramazan Kırkık), İstanbul 2000, s. 29; D. Şentürk, *a.g.e.*, s. 10.

55 E. Erciyes, *a.g.e.*, s. 29.

56 E. Erciyes, *a.g.e.*, s. 43.

57 M. Balbay, *a.g.e.*, s. 126-128.

58 M. Balbay, *a.g.e.*, s. 125; H. Özmen, "Suriye'nin Etnik…", s. 27; Altan Tan, *Kürt Sorunu: Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik*, 8. Baskı, İstanbul 2011, s. 29.

kısmı ‘‘Yezidi’ inancına sahiptir.[59] Suriye’de, iki Yezidi kolonisi bulunmakta olup bunlar Cezire’de ve Cebel Sim’an bölgesindeki Efrin vadisinde ve Kurd dağ da bulunan birkaç köyden ibarettir. Cebel Sim’an Yezidileri, Türk sınırıyla Der Sim’an arasında bulunan geniş bir alana dağılmış 20 köye sahiptirler. Bunların büyük çoğunluğu, Efrin vadisinde bulunan dağın arasındaki bölgede yaşamaktadır.[60]

Arap ülkeleri, ABD ve Batı Avrupa’ya özellikle 1950’lerden sonra yapılan göçler belirli meslek ve uzmanlık alanlarında ciddi bir işgücü açığı ortaya çıkarmıştır. Son yıllarda kalifiye işçileri ve üniversite mezunlarını yurtiçinde tutabilmek amacıyla özendirici bir takım önlemler alınmaktadır.[61] 2011 Haziran’ından önceki duruma göre; çalışacak yaştaki nüfusun ancak 1/3’ü iş bulabilmekte, 1 milyondan fazla Suriye vatandaşı ülke dışında çalışmaktadır.[62]

5.2. Suriye’nin Tarihçesi

Suriye’nin MÖ. 33 bin yılına kadara giden tarihi seyrinde; Kenanlılardan Fenikelilere, İbranilerden Aramilere, Asurlulardan Hititlere, Akamanışlardan Büyük İskender’e, Romalılardan Bizanslılara, Emeviler’den Abbasilere, Memluklardan Selçuklulara, Osmanlıdan Fransızlara bir dizi yönetim değişmiştir.[63] Suriye’den gelip-geçen medeniyetler: Hapirular, İsrailoğulları, Asurlar, Babiller, Moab, Yahuda, Hasmanlar, Romalılar, Persler, Medine İslam Devleti, Emeviler, Abbasiler, Tolunoğulları, Ihşitler, Fatımiler, Selçuklular, Moğollar, Memluklar, Osmanlılar, İngilizler, Fransızlar. [64] Bugün Suriye toplulukları ülkedeki hâkimiyet iddialarını tarihi

---

[59] *Yezidilik*: Kürtler arasında rastlanan bu inancın kurucusu 11. yüzyılın sonunda ve 12. yüzyılın başında yaşanmış olan Şeyh Adi’dir. Şeyh Adinin Lübnanlı, Arap kökenli Müslüman bir mutasavvıf olması konunun izahını zorlaştırmaktadır. “Şeyh Adi, Sincar (Şengal) bölgesinde Laleş vadisinde öldü. Burası Yezidiler bakımından kutsal sayılan, ziyaret edilip hacı olunan bir yerdir. Yedizi adının kaynağının İran’daki Yezd kenti olduğuna ilişkin görüşler de vardır; Ancak Yedizi inancının Zerdüşt’e dayandığı, Zerdüşt’ün adlarından birinin ‘Yezdan’ olduğu söylenir. ‘Yezdan’ Kürtler arasında aynı zamanda Tanrı’ya verilen bir addır. Hürmüz ve Ehrimen biçimindeki iyilik ve kötülük tanrısı ayrımı, Yedizlerde Huda (tanrı) ve Meleki Tavus (şeytan) biçimine dönüşür. Bkz.: A. Tan, *a.g.e.*, s. 29-41.

[60] Roger Lescot, *Yezidiler: Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri,* (Çev.: Ayşe Meral), İstanbul 2009, s. 193-197.

[61] V. Aydos-M. Duran, *a.g.e.*, s. 19.

[62] N. Öztürk, “Suriye Türkleri”, s. 1679.

[63] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 16; Emrullah Güney, *Türkiye’nin Komşuları*, İstanbul 2002, s. 46, s. 53; Moussa Samha, “Migration Trends and Patterns within the ECWA Region”, *International Migration in the Arab World, Proceedings of an ECWA Population Conference*, (11-16 May 1981-Nicosia/Cyprus), ECWA, Beirut 1982, s. 103-104.

[64] Münür Bilgili, *Doğu Akdeniz Kıyısında (Suriye, Lübnan, İsrail) Yaşanan Göçler ve Devlet Oluşum Süreçlerine Etkileri*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 18; R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 99; Ömer Osman Umar, “Suriye’de Kurulan Kuvayı Milliye

temellere dayandırmak ve bu sayede meşruiyet kazanmak için geçmişlerine vurgu yaparlar. Bu bakımdan Suriye Tarihi büyük önem arz eder.

Suriye'nin 634'de İslam hâkimiyetine girmesi, buraya yeni bir dini-sosyal anlayış ve siyasal bir merkez olma özelliği getirmiştir. Emevi devletinin 661'de kurulmasıyla bir devlete başkentlik yapan Suriye bölgesi, Emeviler döneminde daha öncesinden miras aldığı Yunan ve Roma kültürü ile sahip olduğu Arap geleneğine mükemmel bir şekilde birleştirmiş ve dönemin en güçlü kültürel ve siyasi merkezi olmuştur.[65]

698 yılında yalancı peygamber el-Haris b. Abdurrahman b. Said el-Dımışki'nin hareketinin bastırılması ve el-Haris'in öldürülmesi sırasında Dımışk'ta halifenin muhafız birliği arasında bulunan Ferganalı Türk askerlerden bahsedilmektedir. Böylece Türkler Şam'a gelmişlerdir.[66] Suriye'deki Türk varlığı da böylece başlamıştır.

Selçukluların 1040'da Dandanakan Savaşı'nı kazanmalarından sonra birçok Türkmen boy ve oymağı 11. yüzyılın ikinci yarısında Suriye topraklarına gelip yerleşmiştir.[67] Suriye'nin tam olarak Türkleşmesi Selçuklularla başlamıştır. 11. yüzyılın ikinci yarısında Halep ve Şam'ı ele geçiren Selçuklu Türkleri, 1098'de başlayan Haçlı Seferleri esnasında bu hâkimiyetini devam ettirememiş, ancak Nureddin Zengi 1184'te Suriye'yi Haçlılardan geri almaya muvaffak olmuştur. Mısır'a giden ve Fatimi Halifeliğine son veren Selahattin Eyyübi, Mısır ve Suriye'yi içine alan bir devlet kurarak Haçlılara karşı bölge Müslümanlarını başarıyla müdafaa etmiştir.[68]

Suriye'ye esas büyük Türkmen göçü Moğolların Anadolu'yu istilası sırasında gerçekleşmiş ve Anadolu'dan Suriye'ye kalabalık bir Türkmen göçü yaşanmıştır. Halep bölgesine gelen bu Türkmen toplulukları Osmanlı döneminde Halep Türkmenleri olarak anılmaya başlanmış ve konar-göçer aşiretlerden müteşekkil bu topluluk idari ve mali bir birim olarak sayılmıştır. [69]

Teşkilatı ve Üyeleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 121, Ağustos 1999, s. 87-88; Ö. O. Umar, "Türkiye Cumhuriyeti…", s. 397.

65 S. İbas, a.g.m., s. 42; Remzi Kılıç, "Irak ve Suriye'nin Tarihi Coğrafyası ve XIX. Yüzyıl Sonu İtibariyle İdari Konumu", *Bilge*, S. 23, Ankara Kış 2000, s. 6.

66 Ömer Osman Umar, "Suriye Türkleri", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. XX, Ankara 2002, s. 594.

67 Ömer Turan, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Ankara 2002,. 353; Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Suriye Türkmenleri", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 10, Ankara 2002, s. 413.

68 M. Saray, *Türkiye ve*…, s. 76.

69 Orhan Kılıç, "1597 Tarihli Mufassal Yörük Defterine Göre Haleb Türkmenleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 105, İstanbul Aralık 1996, s. 60; E. Çakar, a.g.m., s. 414.

1250'de Eyyubilerin yerine geçen Memluklar, Moğol saldırılarını durdurduktan ve Haçlıları temizledikten sonra Suriye'deki eski Eyyubi topraklarının en büyüğü Şam olmak üzere 6 eyalete bölmüşlerdir. Doğu Anadolu'da 16. yüzyılın başlarında üstünlüğü ele geçiren Osmanlılar ile Memluklar arasında gerginleşen ilişkiler, Suriye'yi bir çatışma odağı haline getirmiştir.[70]

Osmanlılar 1516-1517'de Suriye, Mısır ve Hicaz'ı baştanbaşa fethetmiştir.[71] Suriye'yi önce Şam ve Halep daha sonra Trablusşam ve Sayda (Akka) olmak üzere 4 eyalete ayıran Osmanlılar, merkezi bir yönetim kurmakla birlikte yerel topluluklara da belirli ölçüde özerklik tanımıştır. [72] 18. ve 19. yüzyıllarda Çukurova'da kışlayıp Uzunyayla'da yazlayan Avşarlar "Halep Türkmeni Avşarlar"ın torunları olup 18. yüzyıldan itibaren asıl kışlak yurtları olan Halep bölgesini bırakıp Çukurova'da kışlamaya başlamıştır.[73]

1876 ve 1908 Meşrutiyetleri dönemi arasında ve sonrasında Batılı devletler ile Hıristiyan Arapların etkisiyle, Arap milliyetçiliği Araplar arasında rağbet görmeye başlamıştır.[74] I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin katılması kararı ile birlikte, 4. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa vali olarak Suriye'ye Kasım 1914'te atandı. Mayıs 1915'te kendisine olağanüstü yetkiler verilmiştir. Cemal Paşa'nın çözmesi gereken en önemli sorunlardan biri, "dize gelmez, kural tanımaz" göçebe Arapların iskân edilmesiydi. İttihat ve Terakki hükümeti tarafından bu konunun gündeme alınması, Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi politikasının bir gereğidir. [75]

Cemal Paşa'nın Fransız yanlısı olan Arapları "irade-i seniyye'siz idam etmesi"nin yanı sıra 5.000 civarında Arap aileyi de Anadolu'nun içlerine sürmesi, başvurduğu sindirme harekâtının en önemli parçasıydı. Sınır dışı edilenlerin çoğu "siyasi nüfusları olmayan" Arap aileleriydi.[76]

İngilizlerin desteğiyle Şerif Hüseyin, 5-10 Haziran 1916 tarihleri arasında isyan etmiş ancak bu isyana rağbet gerçekleşmedi. Çünkü Suriye'de savaş süresince

---

70 S. İbas, a.g.m., s. 43; R. Kılıç, "Irak ve Suriye'nin…", s. 6; M. Saray, *Türkiye ve*..., s. 76.
71 R. Kılıç, "Irak ve Suriye'nin…", s. 6.
72 S. İbas, a.g.m., s. 43.
73 Faruk Yıldırım, "Türkiye Türkçesinin Ağızları ve Etnik Yapı, Çukurova Ağızları Örneği", *Türkbilig*, S. 4, 2002, s. 142.
74 Ö. O. Umar, "Suriye'de Kurulan…", s. 88.
75 Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918),* İstanbul 2011, s. 92-93.
76 F. Dündar, *a.g.e.*, s. 95.

Osmanlı'ya karşı toplu bir isyan hareketi olmamıştır.[77] Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanması ile birlikte bölgeden çekilmiştir. Böylece 400 yıllık Osmanlı hâkimiyeti Suriye bölgesinde sona ermiştir.[78]

Suriyeli Arap milliyetçilerine İngilizler bağımsızlık vaad ederken, Şubat 1916'da yaptıkları Sykes-Picot Antlaşmasıyla Suriye, İngilizler ile Fransızlar arasında paylaşılmıştır. Ancak Suriyeliler gerçeği, Türk kuvvetlerinin Suriye'den çekilmesinden sonra anlayabilmişlerdir.[79]

Arap kuvvetleri İngilizlerin desteği ile Kasım 1918'de Suriye'yi ele geçirmiştir. Savaş sona erdiğinde İngilizler ve Fransızların desteğinde Faysal Mart 1920'de Filistin'i de içine alan Suriye Krallığının başına getirilmiştir. Ama bir ay sonra Filistin'in İngiliz, Suriye ve Lübnan'ın da Fransız yönetimine girdiği ilan edilmiştir.[80] Bu tarihten itibaren de Suriye'de sular bir türlü durulmamıştır. Ülkenin içerisindeki karışıklık ve çatışma on binlerce insanın yurtdışına göç etmesine sebep olmuştur.

5.2.1. Suriye'de Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu

Suriye'de yaşanan kargaşalıkların ve gruplar arası çatışmaların gerçek sebebi bölge halkının ötekileştirilmesi ve birbirine düşman edilmesidir. Suriye halkının gruplara ayrıştırılmasında Arap milliyetçiliğinin doğmasının etkisi büyük olmuştur. İşin ilginç ve önemli tarafı, milliyetçilik söylemleriyle ülkeyi bölenlerin bir müddet sonra sömürü amacıyla gelmeleridir. Milliyetçilik fikirleri misyonerlik faaliyetleriyle başlamıştır.

Arap topraklarındaki misyonerlik faaliyetleri henüz XVII. yy'da, Lübnan prenslerinden II. Fahr'ud-Din el Ma'ni (1590-1635)'nin misyonerleri bizzat davetiyle başlamıştır. 1740'da I. Mahmut tarafından XV. Louis'e tanınan ikinci kapitülasyonlarla Fransızlar, Osmanlı topraklarına giren bütün Hıristiyan gezginlerin ve ziyaretçilerin hamiliğini almışlardır.[81] XVII. yy'da tüm Ortadoğu'da olduğu gibi Suriye'de de

---

[77] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s. 212.

[78] Ö. O. Umar , "Türkiye Cumhuriyeti…", s. 397; Stephen Hemsley Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Oxford University Press, London 1958, s. 118.

[79] İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi-Urfa,* Ankara 1992, s. 21-22.

[80] M. Saray, *Türkiye ve*..., s. 77-78; S. İbas, a.g.m., s. 44-45.

[81] Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriye'sinde Arapçılığın Doğuşu: Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*, İstanbul 2009, s. 110-111.

misyoner rahiplerin sayısı artmış, bunlar dini yaymanın yanı sıra vatandaşı oldukları ülkenin çıkarları doğrultusunda faaliyet göstermişlerdir.[82]

Ortadoğu'yla ilgilenenler yalnızca Fransızlar değillerdi. 1810'da Amerika'daki üç Protestan kilisesi (Congregational, Presbiterien ve Reformed) bir araya gelerek *American Board of Comissioners for Foreign Missions* (ABCFM) adlı örgütü kurmuşlar ve Arap coğrafyasıyla ilgilenmeye başlamışlardır. Bu örgüt *bütün dünyanın Protestanlaştırılmasını* istemekteydi ki ve bu doğrultuda 1818'de Osmanlı Devleti'ne misyonerler göndermiştir.[83]

Arap milliyetçiliğinin diğer Arap bölgelerinde olduğu gibi Suriye'de de yayılmasında batılı devletlerin ve Hıristiyan Arapların etkileri oldukça büyüktür.[84] Suriye'de yaşayan Hıristiyan topluluklardaki kültürel uyanışı Mehmet Ali Paşa döneminde artmış, misyonerlik çalışmaları da bölgede giderek yoğunlaşmıştır. Bu dönemde İbrahim Paşa'nın yönetimi altındaki Suriye'de oluşturduğu hoşgörülü ortam Batılı misyonerlerin faaliyetlerini kolaylaştırmış, bu fırsattan Fransız ve Amerikalı misyonerler faydalanmıştır.[85]

Suriye bölgesinde milliyetçilik fikrinin oluşmasında misyoner okullarının etkisi de oldukça büyüktür. Mehmed Ali Paşa'nın politikasından faydalanan misyonerler Beyrut, Şam ve Halep'te misyoner okulları açmış, Beyrut'ta Amerikan koleji kurulmuştur. Bu okullarda okuyan öğrencilere Arap milliyetçiliği ve Türk düşmanlığı aşılanmıştır. Bölgeyi kendi hâkimiyetleri altına almak isteyen yabancı güçler önce Arapları Türklerden koparmayı, sonra bölgeyi işgal etmeyi hedeflemişlerdir. Arap milliyetçi fikirleri ilk olarak Hıristiyan Araplar arasında yayılmıştır.[86]

Fransa'nın Mısır'ı işgali, Kavalalı Mehmet Ali Paşa iktidarına ve yarı bağımsız bir Mısır devletinin kurulmasına yol açmıştır. Mehmet Ali Paşa kendi iktidarını sağlamlaştırmak için askeri ve idari ıslahatlar yapmıştır. Yapılan yeniliklerden Suriye de

---

82 Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi…*, s. 23.

83 Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara 2001, s. 85-86.

84 Ömer Osman Umar, "Cemal Paşa'nın Suriye'de Arap Milliyetçilerine Karşı Neşrettiği El-İslam Gazetesi ve Programı", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 49, Ağustos 2000, Ankara 2000, s. 129.

85 Mehmet Davulcu, *Faysal Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri*, (AÜ. TİTE, Basılmamış Yüksek Tezi), Ankara 2007, s. 47; Ö. O. Umar, "Cemal Paşa'nın…", s. 129.

86 Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye", *Milletlerarası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı*, (9-10 Ocak 2004-İstanbul), (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), İstanbul 2004, s. 104.

nasibini almış ve toplumun yönetime yakın kesimleri güçlenirken, yönetime ters düşen kesim ezilmiştir.[87]

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşında Osmanlı'nın yenilmesi Arap milliyetçilerinin faaliyetlerinin arttırmasına neden olmuştur. Osmanlının askeri ve idari alanda zayıf düşmesi de Arap milliyetçiliğinin gelişmesini hızlandırmıştır. Özellikle bu dönemde Ahmed es-Sulh, Beyrut ve Sayda'daki nüfuslu kişileri kendi safına çekmeye çalışmıştır.[88]

Arap bağımsızlık hareketinin oluşmasında Arap cemiyetleri de etkili olmuştur. Bu cemiyetlerin kuruluşları 1847'ye kadar gitmektedir. II. Meşrutiyet'in serbest ortamından faydalanarak sayıları iyice artmıştır. Arap bağımsızlık hareketi fikrinin en iyi işlendiği ortamlar bu cemiyetler olmuş, Arap milliyetçi gazeteleri de zamanla çoğalmıştır. 1908'den 1914'e kadar sadece Beyrut'ta 60 gazete yayın hayatına girmiştir.[89]

Siyasi Arap milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en erken göze çarpan tezahürü 1908 yılında İstanbul'da kurulan Osmanlı Arap Kardeşliği Cemiyeti'dir. Bu cemiyet 1909 yılında lağv edilmiş ve çalışmaları İstanbul'da kurulan Arap Kulübü'ne devredilmiştir. [90] Bu dönemde faaliyet gösteren bazı cemiyetler şunlardır: *Açık Arap Cemiyetleri; El-İhaü'ül Arabi ve'l-Usmani (Osmanlı-Arap Kardeşlik Cemiyeti), El-Müntediü'l Edebi (Edebiyat Kulübü), El-La Merkeziyye, Beyrut Islah Cemiyeti. Gizli Arap Cemiyetleri: Kahtaniyye Cemiyeti, Cemiyet el-Arabiyye el Fettah (Genç Arap Cemiyeti), El-Ahd (Yemin).*[91]

Arap milliyetçilik hareketinin gelişmesinde bazı Arap yazarlar da önemli rol oynamıştır. İlk başta Hıristiyan yazarlar etkili olurken, daha sonradan bunlara Müslüman fikir ve din adamları da katılmıştır.[92] Fransız gazete ve dergileriyle Arap halkına Türk düşmanlığını yayılmıştır.[93]

---

87 A. Baktıaya, *a.g.e.*, s. 283-284.
88 Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi…*, s. 53.
89 Ö. O. Umar, "Cemal Paşa'nın…", s. 130, 131.
90 C. Ernest Dawn, *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*, (Çev.: Bahattin Aydın-Taşkın Temiz), İstanbul 1998, s. 166.
91 Arap milliyetçiliğinin örgütlenişi ve Osmanlı'ya karşı nasıl bir ayaklanmaya dönüştüğü konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz.: M. Derviş Kılınçkaya, *Arap Milliyetçiliği ve Milli Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri (30 Ekim 1918-21 Temmuz 1921)*, (HÜ. AİİTE, Basılmış Doktora Tezi), Ankara 1992, s. 59-81.
92 Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi…*, s. 33.
93 Ö. O. Umar, "Cemal Paşa'nın…", s. 130.

XIX. yy.dan itibaren Avrupalılar veye Amerikalılarca idare edilen üniversitelerde eğitimlerini tamamlayan Suriyeliler, Arap tarihi, dili ve edebiyatı üzerine yaptıkları çalışmalarla Arap milliyetçiliğinin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.[94] I. Dünya Savaşı'nda Suriye Arapları "Nadilarap" adlı gizli bir cemiyet kurarak, Suriye istiklali için çalışmıştır. Suriye'de bulunan Osmanlı ordusu içindeki Arap zabitanının bir kısmı ve mülki memurlardan Arap olanlarının bazıları bu cemiyete üye olmuştur.[95]

1915 yılı Suriye'de yalnız 23. ve 27. Tümenlerle sahil jandarma kıtaatı ve VIII ve XII. Kolordu karargâhları kalmıştı ki bu kuvvetlerin çoğu Araplarlan oluşturulmuştu. Arap zabitleri Osmanlı devletini batmak tehlikesine maruz bir gemiye benzetiyorlar ve Arapların, Osmanlılarla beraber mahvolmak felaketine uğramamak için gemiyi vakt-ü zamanıyla terk etmeleri ve kendilerini kurtarmaları icap ettiği tarzında propaganda yapmışlardır.[96] Türk hilafetine müthiş bir darbe vurmak için İngilizler orduda bir Hilafet-i Arabiyye meselesi de çıkarmışlardır.[97]

Arapların milliyetçilik faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğunun panislamist birliği fikrini parçalamıştır. Arap milliyetçiliğinde dil ve kültür dinden daha fazla tercih edilmiştir.[98] Ancak Araplar kısa sürede Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla ne kadar büyük hata işlediklerini anlamışlardır. Çünkü kurulan manda devletlerin sınırlarını Araplar değil, İngilizler ve Fransızlar kendi menfaatleri doğrultusunda belirlemiştir.[99]

Mekke Şerifi Hüseyin'in Türklere karşı ayaklanması, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki bütün Araplar için umut kıvılcımları saçmıştır. Sosyal kuruluşlarının ve dini inanışlarının değişiklikleri yüzünden Suriye'de, henüz ortak bir ulusal duygudan söz edilememekteydi. Kürtlerin, Ermenilerin, Çerkezlerin, Sünnilerin, Şiilerin, Dürzîlerin, Nusayrîlerin, Katoliklerin ve Marunîler gibi gruplar bir daha birleştirilmeleri imkânsız bir şekilde başkaldırmışlardır.[100] Nitekim bu gün dahi bir araya

---

[94] Mehmet Akif Okur, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye", *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, (Haz.: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin), Ankara 2004, s. 3; Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, (Haz.: İsmail Kara), 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 140.

[95] Ahmed Faik Türkmen, *Hatay Manda Tarihi ve Silahlı Mücadele Devri*, C. 4, İstanbul 1939, s. 915.

[96] Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, C. 1, İstanbul 1954, s. 68.

[97] Hüseyin Kazım Kadri, *10 Temmuz İnkılâbı ve Netâyici*, Tüccarzade (Neşreden İbrahim Hilmi), İstanbul 1336 [1920], s. 136-137.

[98] Philip K. Hitti, *History of Syria, Including Lebanon and Palestine*, The Macmillan Company, New York 1951, s. 702.

[99] Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi…*, s. 385-386.

[100] Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Çev.: Neşet Çağatay), Ankara 2002, s. 402.

gelememektedirler. Bu nedenle de gücü yeten gücü yetene şiarınca, güçlü olan bir grup diğerini ezmekte, ezilen ise çareyi yurtdışında aramaktadır.

5.3. Fransız Mandasında Suriye (1919-1946)

I. Dünya Savaşı'yla birlikte diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi, Suriye de müttefik devletlerce işgal edilmiştir. Suriye'nin işgalini önce İngilizler gerçekleştirmiş, daha sonra 15 Eylül 1919 tarihli Suriye Antlaşması ile Fransızlara devretmişlerdir. Fransızlar Suriye'yi işgalden sonra Araplara ve Türklere karşı Ermenileri desteklemiş, orduya Ermenilerden oluşan çeteler almıştır. Ermeniler de fırsattan istifade ederek, Suriye'nin kuzeyinde Fransızlarla birlikte Türklere karşı silah toplama bahanesiyle her türlü işkenceyi yapmıştır. Yani Türkler bir yandan Arap ve Fransızların diğer yandan da Ermenilerin baskısı altında kalmışlardır.[101]

Sykes-Picot Antlaşmasına uygun olarak Fransa Çukurova ve Suriye bölgesini işgale başlamıştır. Fransa İskenderun Limanı'ndan faydalanmak için Osmanlı Hükümeti'nden izin istemişti. İstenilen izin henüz gelmeden 9 Kasım 1918'de İngilizler; 10 Kasım 1918'de de Fransızlar İskenderun'a asker çıkarmıştır. Fransızlar İskenderun'u işgal ettikten birkaç gün sonra bir bildiri yayınlayarak "İskenderun'dan Halep'e uzanan yolun İtilaf Devletlerinin işgali altına girdiğini" ilan etmiştir.[102] Böylece bu bölge Osmanlı'dan koparılmıştır.

Suriye ve Güney Anadolu bölgesini işgal eden Yüzbaşı Andrea'nın hatıralarında Ankara'nın Suriye ile ilişkisi şöyle anlatılmaktadır: *1920 Şubat'ında Beyrut'ta bulunan Erkan-ı Harbiye Kilikya ve Şimal-i Suriye'den oldukça fena haberler alıyordu. General Dufuso'nun kumandası altında bulunan 1. Fırka, Kemaliler tarafından kendisine karşı ihdas olunan azim müşkilata kemal-i faaliyetle göğüs geriyordu. Fakat mezkûr Fırka, İngiliz kıta'atı tedbil için kuva-yı mevcudesini Mersin'den Urfa ve Tel-Abyad'a kadar yaymak mecburiyetinde kaldığından ahali ve Kuva-yı Milliye çetelerine karşı sevk etmek üzere kuvvetli kolları teşkil için emri altında mikdarı kâfi kuvvet bulamıyordu*.[103]

I. Dünya Savaşı sırasında Dörtyol'dan Suriye'ye çok sayıda Ermeni göç ettirilmiş, savaşın kaybedilmesinden hemen sonra, Fransızlar bu göç ettirilmiş Ermenileri yeniden Dörtyol'a yerleştirmiştir. Kısa sürede Dörtyol'daki Ermenilerin

---

[101] Ö. O. Umar, "Suriye Türkleri", s. 597.
[102] Süleyman, Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adanay'a Mustafa Kemal Paşa*, İstanbul 2009, s. 93-94.
[103] Kadri (Erkan-ı Harbiye Miralayı), *Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muharebatı*, (Haz.: Erdal Açıkses), Elazığ 2010, s. 5.

sayısı 12.000'i aşmıştır. Ermeniler, bölgedeki Türk halkını yıldırmak amacıyla Fransızların da desteğiyle Dörtyol ve köylerinde terör estirmiştir.[104]

Antakya'da Musa Dağı'nda isyan eden yerli Ermeniler, Fransız gemileriyle Kıbrıs ve Mısır'a kaçmış, ancak mütarekeyi müteakip Fransız işgaliyle beraber yeniden köylerine dönmüşlerdir. Böylece İskenderun-Antakya ve çevresinde 30-40.000 kadar Ermeni toplanmıştır.[105] Böylece Tehcir Kanunu'nun tersine bir göç hareketi yaşanmıştır.

Bu yıllarda Arap Yarımadası'nda, sadece İmam Yahya'nın yönetimindeki Yemen, Osmanlıya bağlı kalmıştır. 25 Eylülde Amman düşmüş, 30 Eylül 1918'de ise İngiliz kuvvetleri Şam'ı ele geçirmiştir. 3 Ekimde Faysal, Arap kuvvetlerinin başında Şam'a girmiş ve 5 Ekimde "*Bütün Suriye Halkına*!" başlığıyla ilk resmi bildirisini yayınlayarak Suriye'de Arap Askeri Yönetiminin kurulduğunu duyurmuştur. "Arap Meşruti Yönetimi"nin Başkanlığına Ali Rıza Paşa El-Rükkabi getirilmiştir.[106]

Faysal'ın Şam'a girmesiyle birlikte Suriye'de yaklaşık 2 yıl fiili bir bağımsızlık dönemi başlamıştır. Faysal Fransız birliklerinin bulunduğu sahil şeridi hariç bütün Suriye'yi kısa zamanda kontrolü altına almış, Temmuz 1919'da Büyük Suriye Kongresini toplayarak Suriye'nin egemen ve özgür bir ülke olduğunu tescil etmiştir. Kongre, 1920 yılı Mart ayında aldığı kararla Faysal'ın Suriye kralı olduğunu ilan etmiştir.[107] Ancak bağımsız Arap devleti çok fazla yaşamayamamıştır.[108]

25 Nisan 1920'deki San Remo Konferansı Yüksek İttifak Konseyi, Sykes-Picot Antlaşması'na uygun olarak Arap topraklarını manda yönetimlerine bölmüştür.[109] Suriye'deki mandayı Fransa'ya vermiştir. Buna dayanarak Lübnan'da komutayı elinde bulunduran General Gouraad, 14 Temmuz 1920'de Faysal'a bir ültimatom vermiştir.[110] Konferansa ABD'nin katılmamasını fırsat bilen İngiltere ve Fransa, Ortadoğu'yu aralarında bölüşmüşlerdir.[111]

---

[104] Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Antakya 1999, s. 53; Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara 1975, s. 122-123.
[105] Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu?*, Ankara 1991, s. 7.
[106] Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Ankara 2001, s. 24-25; M. D. Kılınçkaya, *a.g.e.*, s. 109.
[107] Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence, Western Diplomacy and The Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria*, New York 1977, s. 25-43, 128-129.
[108] M. A. Okur, a.g.m., s. 6.
[109] Z. N. Zeine, *a.g.e.*, s. 138.
[110] C. Brockelmann, *a.g.e.*, s. 405.
[111] Majid Khadduri, *Independent Iraq*, London 1951, s. 4; M. Bilgili, *a.g.t.*, s. 20.

İngilizler, Arapları I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir kez daha aldatmıştır. İlki hem Sykes-Picot'ı imzalayıp hem de Arapların bağımsızlıklarını tanıyacaklarını söylemeleriydi. İkincisi ise Paris'te Şerif Hüseyin'in Hicaz'daki monarşisini tanınmakla beraber diğer Arap memleketlerinde manda rejimini kurmalarıdır.[112]

Faysal, durumun nazikleştiğini anlayınca Mustafa Kemal Paşa ile anlaşmak istemiştir. Ankara hükümeti Fransızların buradaki demiryollarını askeri amaçlar için kullanmasına izin vermemişti. Bunun üzerine Fransa, Ankara ile Arap milliyetçilerini kendileri için tehlikeli bir ittifaktan uzaklaştırmak için Suriye'deki politik temsilcisi Robert de Caix'i Ankara'ya göndermiş ve bu kişi Ankara hükümetiyle geçici bir mütareke imzalamıştır.[113]

Diğer taraftan, Fransa, Faysal'a karşı harekete geçmiş ve 26 Temmuz 1920'de Şam'ı işgal edip, ertesi gün Faysal'ı sürgüne göndermiştir. Fransız Başbakanı Millerand, bütünüyle ve sonsuza kadar Suriye'nin Fransa'nın olduğunu açıklamıştır.[114]

Bu gelişmeler Arap dünyasındaki anti batıcılığın temellerini oluşturmuştur. O güne kadar dostları olarak gördükleri İngilizlere karşı da bir tepki oluşmuştur. Çünkü Arap milliyetçiliğinin en faal olduğu yer olan Suriye parçalanmıştır.[115]

Eylül 1920'de Fransızlar Lübnan Devleti'ni kurmuş, Şam, Halep ve başka bölgeleri içine alan "*Suriye Devletleri İttihadı*" adıyla siyasi bir birlik meydana getirmiştir. Her iki devlette uzun yıllar Fransız kontrolünde kalmıştır.[116] İskenderun Sancağı ise Türk nüfusunun fazlalığından dolayı özel bir yönetim altında özerkliği korunmak şartıyla 1920 yılında Halep'e bağlanmıştır.[117]

1921'de kurulan Fransız manda idaresi Suriyelilerin gerçek anlamda ilk modern devlet deneyimidir. "*Az gelişmiş ülkeleri, kendi kendilerini yönetecek bir düzeye eriştirip, bağımsızlığa kavuşturuncaya kadar MC'nin koyduğu şartlar dâhilinde yönetmek için emperyal devletlere verilen yetki*" anlamına gelen manda yönetiminin ilk

---

[112] Ayfer Yazkan Kubal, *Britanya İmparatorluğu'nun Irak Dış Politikası (1914-1932)*, (Yeditepe Üniv. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 151.

[113] Sabit Duman, "Suriye'de Baas Partisi'nin İdeolojik Temelleri", *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarih'ten Günümüze İç ve Dış Tehditler)*, (17-19 Ekim 2001-Elazığ), (Ed.: Orhan Kılıç-Mehmet Çevik), Elazığ, 2002, s.275-276.

[114] D. Fromkin, *a.g.e.*, s. 437; Z. N. Zeine, *a.g.e.*, s. 153-171.

[115] S. Duman, "Suriye'de Baas…", s. 276.

[116] Nadir Devlet, "Suriye Türkîleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Ed.: Hakkı Dursun Yıldız), C. Ek, İstanbul 1993, s. 445; D. Şentürk, *a.g.e.*, s. 12; Mustafa Sıtkı Bilgin, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1923-1938)", *Irak Dosyası*, (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), C. II, İstanbul 2003, s. 9; İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin sorunu*, Ankara 1989, s. 26.

[117] D. Şentürk, *a.g.e.*, s. 12; Muhammed Sait Tavakkalna, *Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne!,* İstanbul 1945, s. 10.

yıllarında Fas'takine benzer bir "dolaylı sömürge idaresi"izlenmiştir. Suriye'deki Fransız *Yüksek Komiserliği* (*Mendub-u Samilik, High Commissariat*), siyasi sürgünler ve baskı yoluyla Arap milliyetçiliğini tecrid etmeye çalışmıştır.[118]

Fransızlar, Suriye'de dini ve etnik azınlıkları desteklemekle Arap milliyetçiliğini zayıflatmak ve konumlarını güçlendirmek için çalışmıştır. Zira bir yandan İngilizlerin Arap milliyetçiliğini kendilerine karşı kullanabileceğinden endişe etmekte, diğer yandan da Suriye'de alevlenebilecek milliyetçilik ateşinin Kuzey Afrika'daki sömürgelerine yayılmasından korkmaktaydılar.[119]

Fransızların bu endişelerle şekillenen Suriye'ye yönelik planlarında mezheplere dayalı üç devlet öngörülmekteydi. Bunlar, kuzeyde bir Alevi devleti, merkezde bir Sünni devleti ve güneyde bir Dürzî devleti olup bu üç devlet, federal Suriye çatısı altında birleştirileceklerdi.[120] Bu ana plana uygun olarak 1921'de Suriye'nin güneybatısında Dürzî hâkimiyetinde, 1 Temmuz 1922'de kuzeybatıda ise Tartus ve Lazkiye bölgesinde Alevi hâkimiyetinde iki ayrı devlet kurulmuştur. 1922'de ayrı bir Alevi devletinin kurulması, Alevilere Fransız maddi desteği ve düşük vergi gibi bazı ayrıcalıklar sağlamıştır. Şam ve Halep'te de iki ayrı devletin kurulmasıyla birlikte Suriye dört ayrı parçaya bölünmüştür. Osmanlı döneminde Suriye Eyaleti'nin bir parçası olan Lübnan ise fiilen zaten ayrılmıştı. Böylece Suriye 5 parçaya ayrılmıştır. Daha sonra Şam ve Halep Devletleri, Suriye Devleti adı altında birleşmiştir. 1922'de Şam, Halep ve Alevi devletlerinin bir araya getirilmesiyle Suriye Federasyonu oluşturulmuştur.[121] Fransa'nın Suriye ve Lübnan'ı işgali, 24 Temmuz 1922'de MC tarafından resmen onaylanmıştır. 5 Aralık 1924'te ise Halep ve Şam birleştirilmiş, daha sonra bunlara Humus ve Hama da ilave edilmiştir.[122]

Fransızlar, Suriye Federal Konseyi'nin ilk toplantısında yapılan seçimde Başkanlık görevine getirilen Subhi Berekat, kökeni, kariyeri ve kullandığı dil itibariyle "*Arap'tan daha çok Türk*" olarak tarif edilmiştir. Aralık 1925 yılına kadar görevine

---

[118] Seda Altuğ, "Suriye Arap Milliyetçiliğinde Vatan ve Suriyelilik (1919-1938)", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, İstanbul Ekim 2008, s. 78-79.

[119] Philip S. Khoury, *Syria and The French Mandate, The Politics of Arap Nationalism 1920-1945*, London 1987, s. 53-54.

[120] M. A. Okur, a.g.m., s. 9.

[121] Cevat Aslan, *Beşar Esed Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri*, (Sakarya Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2008, s. 12.

[122] D. Şentürk, *a.g.e.*, s. 12; M. A. Okur, a.g.m., s. 2; İsmail Sosyal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1912-1984)", *Belleten*, C. XLVII, Ekim 1983, s. 985; Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi…*, s. 372; Ozan Nejat Aslan, *Demokratikleş(tir)me Sürecinde Suriye*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 30.

devam eden Berakat, devlet görevlerine "Türk" dostlarını atamakla suçlanmıştır. Berekat'ın ardından geçici devlet başkanı olarak atanan Ahmed Nami Bey de Halife Abdülmecid Efendi'nin damadıydı.[123]

Fransa'nın idaresi altında Suriye'de eski geleneksel yapıların ortadan kalktığı ve bunların yerine yeni sınıf ve siyasi yapıların ortaya çıktığı görülmektedir. Yeni oluşumda yarı liberal bir yapı vardır. Bu yapı içerisinde temsili kurumlarla beraber ilk siyasi partiler ve yerel liderler ortaya çıkmıştır. Özellikle, kapitalist sistemin ülkeye girmeye başlamasıyla beraber kentlerdeki esnaf loncaları yok olmaya başlamıştır. Kırsalda ise, Fransızlar tarafından oluşturulmuş yeni bir toprak sınıfı ortaya çıkmıştır. Ancak, bu yeni sınıf, devlete istikrarlı bir taban verecek bir meşruiyetten yoksundu ve kendilerini mecliste temsil eden gruplar da kırılgan bir yapıya sahipti.[124]

Suriye'nin bağımsız bir Arap devleti olacağı ümidiyle yola çıkan milliyetçiler, ülkelerinin fransa işgaline uğramasıyla sukuût-u hayale uğramışlardır. Türkler ise zaten Fransızlara karşıydı. Fransızlara tepkilerini göstermek için, emperyalistlere ağır bir darbe vuran Mustafa Kemal Paşa'ya büyük bir tezahürat yapılmış ve saygı duyulmuştur. Bu nedenle Fransızlar 1923'de M. Kemal Paşa'nın posterlerinin ve Halep, Antakya ve Hama'nın Türk sınırları içerisinde gösterildiği haritaların satışı yasaklanmıştır. 9 Eylül 1923'te de Türkler tarafından kurulan, Milli Halep Partisi mensupları yargılanarak, hapis ve sürgün gibi cezalara çarptırılmıştır. Bu Fransız zulmünden kaçanların sığınağı yine Türkiye olmuştur.

Fransız Mandası döneminde Araplar, Bayır-Bucak Türkmenlerine haksızlık yapmışlar ve bütün mahsullerini ellerinden almışlardır. Türkmenler haklarını hukuki yönden aramaya kalktığında Arapça bilmedikleri için madur olmuşlardır. Türkmenlere; "*Gidiniz Arapça öğreniniz de öyle geliniz davanızı dinletiniz, ifadenizi Arapça veriniz*" denilmiştir.[125]

Fransızlar ülkeyi kolay idare edebilmek için, Suriye'yi idari olarak parçalamışlardır. Suriye halkının kendilerine karşı birleşmelerini engellemek için de bu parçaladıkları bölgelere husumet sokmuşlardır. Fransızlar bir yandan milliyetçilere verdikleri destekle bölgeyle bağlarını güçlendiririken, diğer yandan da "milliyetçiliğin" dozunu ayarlamaya çalışmışlardır.[126] Bu amaçla 1925'de Halep ve Şam vilayetleri

---

[123] S. H. Longringg, *a.g.e.*, s. 129, 173, 174.
[124] O. N. Aslan, *a.g.t.*, s. 33; s. 30.
[125] Ö. O. Umar, "Suriye Türkleri", s. 598.
[126] M. A. Okur, a.g.m., s. 4.

Suriye Cumhuriyetine bağlanmıştır. İskenderun Sancağı da bu Cumhuriyete dâhil edilmiş, Ancak özerk statüsünü korumuştur.[127] Suriye'de; Suriye Devleti, Alevi Devleti, Büyük Lübnan Devleti ve Cebel-i Druz Devleti adlı idari yapılanmalar oluşturulmuştur. Alevi Devleti ile Cebeli Druz Devleti 1942'de Suriye Devletine katılarak bu günkü Suriye'yi oluşturmuştur. Lübnan Devleti ise günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.[128]

1925 yılına gelindiğinde Aleviler, Dürzîler ve bedeviler peş peşe ayaklanmaya başlamıştır. Iraklıların 1924'te kazandığı anayasal haklara sahip olmak isteyen Suriyeli aydınlar kızgındı. 1925'deki Dürzîlerle Fransızlar arasındaki isyanı Dürzîler kazanmış olup, Sultan Paşa el-Atraş liderliğindeki Dürziler 20 Temmuz 1925'de Dürzi bölgesinin başkenti konumundaki Süveyda'yı ele geçirmiştir. Ekim 1925'te isyan Şam, Hama ve Humus'a da yayılmıştır. Kısa sürede tüm Suriye'ye yayılan isyan hareketi karşısında başarısız olan Fransızlar, isyancı liderlerin tekliflerini kabul etmemiştir. 1927'ye gelindiğinde Fransızlar şiddet kullanarak isyanı bastırmıştır.[129]

1935'te İbrahim Hannanu'un ölümünden sonra Suriyeli milliyetçiler taleplerini sıklaştırınca 1936'da Fransa'nın Suriye'deki yol haritasını çizen Suriye-Fransa İttifak anlaşması imzalanmıştır.[130] Ancak Fransa'nın Suriye'den tamamen çekilmesi 1946 yılı olmuştur.

Fransızların ve misyonerlerin çalışmaları ile bölgede özellikle Hıristiyan nüfusunun eğitim düzeyi artmış ve dış dünya hakkında bilgilere sahip, yabancı dil bilen nesiller yetişmeye başlamıştı. Hıristiyanlar için Müslüman ağırlıklı bir ortamda yaşamaktaki isteksizlik göçleri hızlandırıcı etkide bulunmuştur. Bölgeden dışarıya olan göçlerin başlamasında Batı Dünyasının çekiciliği, sunduğu fırsatlar ve özgürlük de oldukça önemlidir.[131]

Suriye'deki Fransız mandası döneminde bazı gruplar yurtdışına göç etmiştir. Bunların başında Osmanlı devlet ricali gelmektedir. Bu ilk dönemdeki göçmenlerin büyük çoğunluğu Türkiye'ye gelmiştir. Ancak bu göçler bir yerde Misak-ı Milli'ye ters düşmüştür. Zira Misak-ı Milli'nin birinci maddesine göre; "*Osmanlı Devleti'nin Arap*

---

[127] Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul 2005, s. 76.

[128] C. Aslan, *a.g.t.*, s. 12; M. A. Okur, a.g.m., s. 10; M. S. Tavakkalna, *a.g.e.*, s. 10; Türel Yılmaz, "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Genel Bir Değerlendirilmesi ve Bu İlişkilerde Suriye Türklerinin Durumu", *Türk Kültürü*, S. 430, Y. XXXVII, Ankara Şubat 1999, s. 105; Hekimoğlu İsmail, *Suriye Bu Hale Nasıl Düştü?*, İstanbul 1974, s. 4-5; Patrick Seale, *Asad of Syria: The Struggle for The Middle East*, London 1988, s. 15-16.

[129] C. Aslan, *a.g.t.*, s. 14; M. A. Okur, a.g.m., s. 19.

[130] M. Saray, *Türkiye ve…*, s. 78; C. Aslan, *a.g.t.*, s. 14; Hamdi Ertuna, *Türk-Arap İlişkileri*, Ankara 1976, s. 49.

[131] M. Bilgili, *a.g.t.*, s. 47.

çoğunluğunun oturduğu ve 30 Ekim 1918 tarihli Mütareke'nin yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan bölgelerin geleceği, halkın serbest oyuyla belirlenecektir" denilmişti.[132] Bu sebeple, zorunlu durumlarda gelen Türk göçmenleri kabul edilmiş, Hatay, İskenderun, Musul, Şam ve Halep gibi yerlerden gelmek isteyenlere ise izin verilmemiştir. Türkiye, her ne kadar Türk kültürüne sahip olmayanların göç talebini kabul etmemişse de, bazı zamanlarda Türk olmayan mültecilerin de iskân faaliyetlerinin gerçekleştirildiği görülmüştür.[133]

1920-1928 yılları arasında Arap coğrafyasından Türkiye'ye göçler olmuş ve gelenlerden bir kısmı da Konya'ya sevk edilmiştir. Suriye'deki 1925-1927 büyük isyanda eskiden Osmanlı kontrolünde bulunan bölgedeki devlet memurları ile Osmanlı'ya bağlı kalan insanlar dışlanarak yoğun baskı ve sindirme politikalarına maruz kalmışlardır. Bunun sonucunda da bölgeden dışa göçler başlamıştır.[134]

Fransa, Türkiye'ye yönelik askeri ilticalara sıcak bakmadığı için bu gibi ilticaları önlemeye çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Mesela Mehmet oğlu Abdullah, Fransızların Antakya'daki IV. Bölüğü'nde askerlik yaparken Türkiye'ye iltica edeceğinin sezilmesi üzerine hapsedilmiştir. Abdullah, hapishanenin penceresini kırmış ve Payas sınırından iltica etmiştir. Fransa'nın bu tutumunun sebebi Türkiye'ye göç edenlerin Suriye hakkında istihbarî bilgileri aktarmaları kaygısından ileri gelmiştir. Nitekim Fransa bu kaygısında çok da haksız çıkmamıştır. Çünkü Mehmet oğlu Abdullah, ifadesinde Hatay'daki Fransız kuvvetleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Humus'taki Fransız Lejyon taburunda gönüllü asker olarak görev yapan Alman iki şahıs, işin fazlalaşması nedeniyle dayanamayarak firar ederek 31 Ağustos 1938'de Rasaf Karakolu'na iltica etmişlerdir. İfadelerinde Suriye hakkında askeri bilgiler veren bu kişiler, istekleri üzerine memleketlerine iade edilmişlerdir. Yine Suriye'deki Fransız Lejyon birliklerine mensup oldukları anlaşılan Fransız askeri elbiseli 1 kişi Avusturya ve diğeri Alman tebaalı olmak üzere 2 kişi 29 Temmuz 1941'te Reyhanlı üzerinden Türkiye'ye iltica etmiştir. Bu kişiler gözaltına alınmak üzere Garnizon Komutanlığı'na teslim edilmiştir.[135]

---

[132] Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, (Haz.: Berna Türkdoğan), Ankara 2000, s. 6.
[133] Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, s. 362.
[134] Kürşat Kurtulgan, "Konya'ya İskân Edilen Arap Mülteciler (1920-1928)", *Gazi Akademik Bakış*, C. 5, S. 10, 2012, s. 131-132.
[135] N. Uzman, Türkiye'nin…, s. 214.

İncelenen Muhacir Kayıt Defterlerine göre; bu dönemde en fazla göç veren bölgenin Suriye olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, burada uygulamaya konan Araplaştırma politikaları ve Türkiye'ye olan düşmanlıklardır.[136] Fransızların uyguladığı "Suriye'yi Türksüzleştirme" politikları bu ülkeden yapılan göçlerin ana nedeni olmuştur.

Fransızların Suriye'de uyguladıkları emperyalist politikalar sadece buradaki Türkleri sindirmekle kalmamış, Türkiye kamuoyunu da olumsuz etkilemiştir. Çünkü bugün dahi Türkiye kamuoyunda Suriye Türkleriyle ilgili yeterli bilgi yoktur. Suriye Türkleri denilince akıllara sadece Bayır-Bucak Türkmenleri gelmektedir. Hâlbuki Suriye'nin pek çok bölgesi Türk'tür ve Türkiye kültürüyle bütündür (Bkz.: Harita 16).[137]

Harita 16. Suriye'de Türk nüfusun yoğun olduğu yerler

Kaynak: Abdi Noyan Özkaya, "Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devleti'nin Politikaları", *Rewiev of International Law and Politics*, C. II, 2007, s. 116.

İnternetten Suriye'nin demografik yapısıyla ilgili bir araştırma yapıldığında, Suriye'deki Türklerin varlığından bahsedilmediği görülür. 10.000 kişilik küçücük gruplar hakkında detaylı bilgiler verilmesine rağmen, 1.5 milyonu aktif olarak Türkçe

[136] K. Kurtulgan, "Konya'ya İskân…", s. 132.
[137] Ümit Özdağ, "Suriye Türkleri", *Yeniçağ Gazetesi*, 15 Mart 2012, s. 3.

konuşan, 2 milyonu ise Arapça konuşan fakat Türklüğünün bilincinde olan 3.5 milyonluk bir milletten bahsedilmemektedir.[138]

Halep Türkleri Gaziantep; Lazkiye Türkleri (Bayır-Bucak Türkleri) Hatay; Rakka Türkleri Şanlıurfa ağızlarıyla konuşan ve millî kimliklerini muhafaza etmektedirler. Hatay'ın güney batısında bulunan İdlip Türkleri ise büyük ölçüde asimile olmuştur. Buradakiler, Türk olduklarını bilirler fakat Arapça konuşurlar. Hasek-Kamışlı bölgesinde birçok Türk köyü vardır. Humus'taki Türkler, asimilasyona en fazla maruz kalan Suriyelilerdir.[139] Şam'ın saygın aileleri yine Türk kökenlidir.

Suriye Türklerinin en şanssızları arasında Golan Türkleri sayılabilir. Çünkü 1967'deki Arap-İsrail Savaşı'nın önemli bir yeri olan Golan Tepeleri'nde birçok Türk köyü vardır. Köylerini ve evlerini kaybeden yaklaşık 50.000 Golan Türkü, Şam'ın banliyölerine taşınmak zorunda kalmıştır.[140]

Fransız Mandası döneminde yapılan baskılar dolayısıyla birçok Türk ailesi Türkiye'ye göç etmiştir. Bu süreçte modern bir devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bu göçlere kayıtsız kalmamış, göçmen sorunlarını geçmişinden kalan bir miras olarak devralmıştır. 12 Mayıs 1923 tarihinde alınan bir karar gereği Yunanistan dışındaki ülkelerden gelen muhacirlere izin verilmemiş, ancak bu karardan ***1925*** yılı itibariyle vazgeçilmesiyle birlikte diğer ülkelerden gelen ve iskânları yapılamayan muhacirlerin de iskân faaliyetlerine başlanmıştır.[141]

Şam, Halep, Trablusgarp, Trablusşam ve Bingazi gibi Arap şehirlerinden gelen mültecilerin büyük bir kısmı ileri gelen Osmanlı devlet adamlarının aileleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte gelen mülteciler arasındaki zabit ve memur ailelerine mensup olanlar akrabalarının bulunduğu yerlere yerleştirilirken, sivil halktan olan mülteciler ise istedikleri vilayet ve sancaklara gönderilmiştir.[142]

Türkiye genelinde olduğu gibi Konya merkez ve ilçelerinde de gerçekleştirilen iskân faaliyetlerinde öncelikli olarak mübadele çerçevesinde gelen Yunanistanlılar yerleştirilmiştir. Daha sonra ise, diğer ülkelerden gelen göçmenlerin iskânları yapılmıştır. Konya merkez ve ilçelerinde 5.000 muhacirin iskânı planlanmışsa da, buna ek olarak 500'e yakın Arap göçmen de buraya yerleştirilmiştir. Konya'ya sevk edilen

---

[138] Ü. Özdağ, "Suriye Türkleri", *Yeniçağ Gazetesi*, 15 Mart 2012, s. 3.
[139] 2008'de Beşer Esed rejiminin baskı altına aldığı Humus'un Bab Amr semtinin % 60'ı Türklerden oluşmaktadır.
[140] Ü. Özdağ, "Suriye Türkleri", *Yeniçağ Gazetesi*, 15 Mart 2012, s. 3.
[141] K. Kurtulgan, "Konya'ya İskân…", s. 132.
[142] N. İpek, *İmparatorluktan Ulus…*, s. 256.

Arap kökenli mültecilerin büyük bir kısmını günümüz Suriye'si sınırları içerisinde bulunan Bingazi, Trablusgarp gibi şehirler ile Lübnan sınırları içerisindeki Beyrut ve Trablusşam şehirlerinden gelen göçmenler oluşturmaktadır. Kara yoluyla göç eden bu insanlar, Adana'ya gelmişler ve buradan Konya'ya sevk edilmişlerdir. Konya'da da daimi iskânları gerçekleştirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, iskân sürecinde hazırladığı talimatnamelerde Türk kültürüne sahip olmayanların "*mülteci*" namıyla kayıt altına alınmalarını ve sevk edildikleri bölgelerde imkân dâhilinde kendilerine toprak, ev yeri, bağ ve meyvelik verilmesini istemiştir. İncelenen Muhacir Kayıt Defterlerine göre tespit edilen ve Konya'ya iskân edilen Arap mültecilerin toplam sayısı 491'dir. Bunların % 28'i I. Dünya Savaşı sonrası gelmiş, ancak iskânları Cumhuriyet sonrası gerçekleştirilmiştir. % 72'sinin ise, 1926, 1927 ve 1928 yılları arasında Türkiye'ye göç ettikleri görülmüştür. Bu gelenlerin de büyük çoğunluğunu Suriye'den gelen göçmenler oluşturmuştur. Cumhuriyet öncesi gelenlerde olduğu gibi büyük bir kısmının Adana üzerinden, çok az bir kısmının ise, Mersin veya İstanbul tarafından Konya'ya geldikleri anlaşılmaktadır.[143]

Tablo 57'de görüldüğü üzere; Konya'ya iskân olunan göçmenlerin büyük çoğunluğu Şam ve civarından gelmiştir. Özellikle Aralık 1927'de gelen göçmenler ile Ocak 1928'de gelenlerin sayısı bir hayli fazladır. Ancak Aralık'ta gelenler İstanbul üzerinden, Ocak'ta gelenler ise Anada üzerinden gelmişlerdir.

Tablo 57. Konya'ya iskân edilen Suriyelilerin geldikleri yerler ve yıllar (1926-1928)

Geldikleri Yer	Hane	Nüfus	Geliş Tarihleri	Sevk Yeri
Hayfa	1	6	Eylül 1926	İstanbul
Hasbaya (Şam)	1	3	Kasım 1926	Adana
Şam	3	3	Kasım 1926	Adana
Halep	2	2	Ekim 1927	Adana
Şam	103	162	Aralık 1927	İstanbul
Antakya (Suriye)	1	2	Ekim 1928	Mersin
Hama (Suriye)	1	2	Aralık 1928	Adana
Duma (Şam)	3	3	Ocak 1928	Adana
Hama (Suriye)	1	1	Ocak 1928	Adana
Hammare (Şam)	1	1	Ocak 1928	Adana
Şam	159	159	Ocak 1928	Adana

Kaynak: K. Kurtulgan, "Konya'ya İskân…", s. 133.

[143] K. Kurtulgan, "Konya'ya İskân…", s. 132-134.

Arap coğrafyasından gelen göçmenler, Konya'nın Çifte Merdiven, Şems ve Tarla mahallelerine yerleştirilmiştir. Göçmenlerden bazıları bir müddet sonra iskân yerlerini terk etmişlerdir. Konya merkeze iskân edilden 3 hanede 7 nüfus Trablusşam mültecisi Haziran 1920'de Maarif'e, Eylül 1920'de 3 hanede 9 nüfus Trablusşam mültecisi Ereğli'ye, 3 hanede 23 nüfus Trablusşam mültecisi Sille'ye, 1 hanede 1 nüfus Halep mültecisi ile 5 hane de 10 nüfus Trablusgarp mültecisi Kasım 1920'de Çumra'ya yerleştirilmiştir. Ayrıca 2 hanede 5 nüfus Basra mültecisi ise, Akşehir'e gönderilmiş, 1 hanede 2 nüfus Antakya mültecisi ise, 4 Şubat 1928'de Niğde nüfusuna kayıt edilmiştir.

Yerleştirilen mültecilerin % 62'si erkek, % 38'i ise kadındır. Yaş gruplarına bakıldığında ise, % 27'sinin 1-12, % 18'inin 13-24, % 27'sinin 25-36, % 18'inin 37-48 ve % 10'unun ise 49 yaş ve üzeri oldukları görülmektedir. Yani genç nüfusun % 90'lık bir orana sahip olduğu anlaşılmaktadır. İş gücü açısından bakıldığında ise, % 63'ünün üretime katkı sağlayabilecek yaşta oldukları tespit edilmiştir. Bu durumda Konya'ya gelen mültecilerin, şehre pozitif yönde etkilerinin olduğu söylenebilir.[144]

1920-1928 yılları arasında gelen mültecilerin ayakkabıcılık, amelelik, rençperlik ve mutasarrıflık gibi devlet memuriyeti ile geçimlerini sağladıkları görülmüştür. Bu mültecilerden bazılarına, devlet tarafından arazi veya ev dağıtılmıştır. Verilen evlerin bedelleri 1.500 ile 4.000 lira arasında değişmektedir. Örneğin Kerkük mültecilerinden Zehra Hanım'a, Çifte Merdiven Mahallesi'nde 4.000 lira bedel biçilen Papaz Petro'dan kalan bir ev ile Kum Bağları'nda bulunan iki evlek bağ verilmiştir. Necibe Hanım adlı bir başka mülteciye, Aşçiyan Kirkor'dan kalma ev ve 25 dönüm arazi verilmiştir.

Konya'ya yerleştirilen Arap mültecilerin iskân faaliyetleri, 1943'e kadar devam etmiştir. Yaşanan göçler, Anadolu şehirleri için son derece faydalı olmuş ve ülkenin nüfus yoğunluğunu artırmış, ihtiyaç duyulan iş gücü açığı birazcık karşılanmıştır.[145]

Türkiye, dünyanın dört bir tarafından göç almış ve bundan sonra da göç almaya devam edecek olan bir ülkedir. İlk kurulduğu yıllarda Türkiye'ye göç veren ülkelerin başında İran,[146] Irak, Suriye ve Azerbaycan gelmiştir. Azerbaycan'dan gelen göçmenler Türkiye'nin aydınlanmasında önemli çalışmalar yapmışlardır. Türkiye'ye yapılan

---

[144] K. Kurtulgan, "Konya'ya İskân…", s. 134-135.
[145] K. Kurtulgan, "Konya'ya İskân…", s. 135-136.
[146] İran'dan 1946-1960 yılları arasında 428 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Bkz.: Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961),* Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi, Ankara 1962, s. 13.

göçlerden birini de II. Dünya Savaşı esnasında Nazi zulmünden kaçan Yahudiler oluşturur. Bu mültecilerin içerisinde önemli bilim adamları da vardır.[147]

Türkiye haricinde yaşayan ve *Dış Türkler* olarak tanımlanan grupların memleketleri farklı olsa da çektikleri sıkıntılar hep aynıdır. Türk Mülteci ve Göçmenler Federasyonu Başkan Yardımcısı Hikmet Yurdagül, dış Türklerin meselelerinin aynı olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: "*Dış Türkler Meselesi aslında birbirinden kopya çeken ülkelerin, ülkelerinde yaptığı eziyetlerden ibarettir... Aslında Kerkük'te de Yunanistan'da da alınan aynı haklardır. Ancak bunun birisini Yunan, birisini Müslüman Irak hükümeti yapmaktadır...*"[148] İşte bu yerinde tespit, değişik ülkelerden Türkiye'ye göç eden Türklerin ortak nedenlerine dikkat çekmektedir.

5.3.1. Fransızlara Büyük İsyan: 1925 Dürzî Ayaklanması

Fransızlar, Suriye'de yönetimi kontrollerine alır almaz buradaki idari düzenlemeleri kendi menfaatleri doğrultusunda yapmışlardır. İlk olarak, Fransız taraftarı Hıristiyanları, Alevileri, Ermenileri güçlendirip, onlardan destek almışlardır. İkinci olarak da Arap bağımsızlık taraftarlarına bağımsızlık vereceğiz diyerek, onları oyalayıp güçlenmelerini önlemişlerdir.[149] Fransızların desteklemediği ve yok etmeye çalıştığı grup ise Osmanlıların temsilcisi Türklerdi.

Fransa idaresindeki Suriye'de bir türlü istikrar sağlanamamıştır. Fransa'nın Suriye-Lübnan mandasında izlediği tutarsız çizgiyi, sık aralıklarla değişen yüksek komiserlerinin sayısından da anlamak mümkündür. 1918-1936 yılları arasında Suriye'de tam yedi Fransız yüksek komiseri görev yapmıştır.[150]

Fransa, Lübnan'da Büyük Lübnan Devleti, Lazkiye ve çevresinde Aleviler Devleti, Cebel-i Druz'da da Dürzî Devleti, Suriye'nin diğer kesimlerinden de Şam ve Halep Devletlerini kurmuştur. Daha sonra Şam ve Halep Devletleri Suriye Devleti adı altında birleştirilmiştir. Haziran 1922'de Şam, Halep ve Aleviler Devletlerini kapsayan bir "Suriye Federasyonu" oluşturulmuştur. Bu federasyon 1924 yılına kadar devam etmiştir.[151] Türkleri her hangi bir üst düzeye getirmeyen Fransızlar, onların günümüze kadar çektikleri sıkıntıların gerçek müsebbipleri olarak tarihte yer almışlardır.

---

[147] Ayrıntılı bilgi için Bkz: Ali Arslan, *Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü*, İstanbul 2006.
[148] Abdurrahman Pala, "Esir Türkler: Esir Türklere Yunanistan'la Irak'ın Reva Gördüğü Zulüm Farksızdır", *Hergün*, 26 Temmuz 1976, s. 5.
[149] Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 454.
[150] S. Ada, *Türk-Fransız*..., s. 80.
[151] Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 455-456.

Fransızlar Suriye'ye tamamen hâkim olduklarında bölgesel, dini ve mezhepsel çekişmeleri Suriye'yi bölmek için kullanmışlardır. Ancak çok geçmeden ülkede Fransız karşıtı ayaklanmalar başlamıştır. Nusayrî bölgesinde Şeyh Said İbn Ali, Dürzî bölgesinde Şeyh İsmail Harîr, Baalbek bölgesinde Mülhim Kâsım küçük çaplı ayaklanmalar başlatmıştır. Bu ayaklanmalara neden olan iki ana etken vardır: Birincisi, Suriye içinde devletler oluşturulurken bunlar arasındaki iktisadi ve ticari ilişkilere dikkat edilmemiştir. Suriye'de kırsal kesimle kentli tüccarlar arasında ve kentli geleneksel a'yân sınıfı ile merkezi yönetim arasında yüzyıla aşkın süredir kendiliğinden bir ittifak oluşmuştu. Kırsal kesim ne zaman ayaklanma başlatsa, onların tarımsal ürünlerini kentlere getirip pazarlayan tüccar sınıfı da şehirlerde bu ayaklanmaları desteklemiştir. İkincisi; Fransa gevşek bir manda yönetimi kurmak yerine Afrika'da yaptığı gibi, Fransız dili ve kültürünü dayatan bir siyaset izlemiştir. Ülkede Fransız milli marşı okutulmuş ve para birimi olarak Fransız Frangı kullanılmıştır. Okullarda ise dersler Arapça yerine Fransızca okutulmuştur.[152]

Fransızlar kendilerini halka iyi göstermek için çeşitli okullar açmıştır. Bu okullar Suriyelilerin milli emellerine değil, Fransız emelleri ve kültürüne hizmet etmiştir. Öyle ki, öğrenciler Fransa'nın tarih ve coğrafyasını kendi ülkelerinden çok daha iyi bilmekteydiler. Ayrıca önemli okul ve imtihanlarda Fransızcayı ön şart olarak koyup, Fransız dilini Suriyelilerin öğrenmesi zorunlu bırakılmıştır.[153] Bu eğitim sürecinde Türkler işgalci, Avrupalılar kurtarıcı teması işlenmiştir. Suriye'nin Hatay Meselesi'nde takındığı tavrın bu denli uzun sürmesi de Fransızların Araplara aşıladığı Türk düşmanlığından ileri gelmiştir.

Fransa'nın 1921'de verdiği bir kararla Cebel-i Düriz Bölgesi'nde bir Dürzî Devleti kurulmuş ve devletin başına vali olarak Emir Selim el-Atraş atanmıştır. Ancak *Selim el-Atraş*'ın 1923'de ölümü üzerine, Dürzî aileler yeni valinin kim olacağı konusunda anlaşamamıştır. 1924'de Fransızların müdahalesiyle Cebel'e vali olarak bir Fransız yüzbaşısı olan *Carbillet* getirilmiştir.[154] Carbillet, Cebel-i Druz'daki Atraş ailesinin nüfuzunu kırmaya çalışmış, sosyal reformlar adı altında büyük değişiklikler

[152] Fatih Koraş, *Suriye'de Toplumsal Yapının Dönüşümü ve Arap Milliyetçiliğinin Gelişimi 1860-2000*, (MÜ., Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 31-32.
[153] Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi…*, s. 464.
[154] S. Ada, *Türk-Fransız…*, s. 77.

yapmıştır. Onun zamanında halka karşı baskıcı bir politika izlenmiş ve Şam'a gidişler izne bağlanmaya başlamıştır.[155]

Dürzîler, General Sarrail'e giderek, Carbillet hakkında şikâyette bulunmuş ve 1921 Dürzî-Fransız Antlaşmasına göre yöneticinin Dürzî olduğunu hatırlatmışlardır. Ancak General Sarrail bunları dikkate almayınca Dürzîlerin memnuniyetsizliği iyice artmıştır.[156] Sultan el-Atraş, isteklerin kabul edilmemesinin ardından hemen taraftar toplamaya başlamıştır. Etrafına topladığı kuvvetlerle Salhad'daki Fransız sevkiyat merkezini yerle bir edip yakmış ve bu olayı önlemeye gelen askerleri de Dürzîler pusuya düşürerek öldürmüşledir.[157]

Fransız güçlerinden kaçıp Dürzî lideri Sultân el-Atraş'a sığınan Ethem Hançer, el-Atraş'ın köyde olmadığı bir sırada Fransızlar tarafından tutuklanmıştır. Bölgenin en saygın ve büyük kabilelerinden birinin lideri olan el-Atraş'ın koruması altındaki birinin Fransızlar tarafından tutuklanması onun ve kabilesinin onuruna karşı yapılmış bir saldırı olarak algılanmıştır. Sultân el-Atraş haberi alınca derhal Fransız makamlarına tutuklunun kendisine iade edilmesini talep etmiştir. Ancak Fransızlar bu talebi reddetmiştir. Ethem Hançer'in karayoluyla Şam'a nakledileceğini öğrenen el-Atraş, Hançer'in taşındığını zannettiği Fransız askeri konvoyuna büyük bir saldırı düzenlemiştir. Oysa Ethem Hançer son andaki karar değişikliği ile havayoluyla Şam'a götürülmüştü. Bu gelişme 1925 Dürzi Ayaklanması'nı başlatmıştır.[158]

Dürzî isyanı kısa sürede Suriyeli milliyetçiler tarafından Halep ve Şam'a da yayılmıştır. Ekim ayında Atraş, Şam'ı işgal etmiştir. Fransızlar da Şam'ı yoğun bir bombardımana tutmuşlardır. Şam bombardımanı yüzünden Fransa'yı eleştiren Amerika ve İngiltere'nin harap olan tarihi ve arkeolojik eserlerden bahsetmeleri, ancak can kaybına hiç değinmemeleri oldukça ilginçtir.[159] Bu arada, Hama'da, hatta güney Lübnan'da da Fransızlara karşı hareketler görülmeye başlamıştır.[160]

Fransızlar başta Marunîler olmak üzere kendi taraftarı gruplara silah dağıtarak onları isyancılara karşı kullanmışlardır. [161] Bu ise bölgede bitmeyecek husumetlere

---

[155] Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 487-488.
[156] C. Brockelmann, *a.g.e.*, s. 406; Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 488.
[157] Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 489.
[158] F. Koraş, *a.g.t.*, s. 33; S. Ada, *Türk-Fransız*..., s. 77-78.
[159] Philip K. Hitti, *Syria: A Story History*, The Macmillan Company, London 1959, s. 179, 243; Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 490.
[160] S. Ada, *Türk-Fransız*..., s. 78; Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 492-493.
[161] Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 495.

neden olmuştur. Ayrıca ülkede yaşanan keşmekeş, sakin bir hayat arayanların ülke dışına kaçmasına sebep olmuştur.

1927 ilkbaharına kadar süren ayaklanmada Fransızlar 2.500, Suriyeliler ise 10.000 kişiyi kaybetmiştir. Binlerce kişi ise evsiz kalmıştır.[162] Böylece Suriyelilerin bağımsızlık için gösterdikleri 2 yıllık mücadele başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[163]

1925 ekonomik krizinin dışında, Fransanın uyguladığı ekonomi politikaları da isyanda etkili olmuştur. Sürekli değer kaybeden Fransız Frangı için Suriye yeni kâğıt para bastırmıştır. Fransız para politikası, Suriye milli servetin önemli bir kısmının erimesine neden olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye ekonomisi ve sanayi Avrupa rekabeti karşısında sürekli erozyona uğramış, bunun sonucunda da yüksek işsizlik ve enflasyon oluşmuştur.[164]

Türkiye milli mücadele sırasında kendisini destekleyen aşiretleri unutmamış ve 1925'de Suriye'de meydana gelen isyanı destekmiş ve zaman zaman Fransız takibinden kaçan bu direnişçilere sınırı açmıştır.[165] Ayrıca Suriyeli liderlerden Şeyh Salih ibn Ali'nin liderlik ettiği, Alevi bölgelerinde aralıklarla devam eden isyanın Ankara hükümeti tarafından desteklendiği de bilinmektedir.[166]

Suriye'den Türkiye yapılan göçlerin ana nedenini tıpkı Irak'ta olduğu gibi baskı, zulüm ve adaletsizlik oluşturmuştur. Suriye'den Türkiye'ye göç edenler içerisinde Türklere uygulanan toplu sindirme politikaları dikkate şayandır. Çeşitli zamanlarda yapılan bu haksızlıklar; 1939'da Halepli bir Türkün Ankara'dan aldığı ayyıldızlı şapkaları soydaşlarına dağıtması üzerine iyice artmıştır.[167]

Suriye'deki iç karışıklıkların da etkisiyle, Türkiye'deki 1935 genel nüfus sayımına göre Suriye'de doğup, 1935'e kadar 7.050 erkek ve 6.197 kadın olmak üzere toplamda 13.247 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.[168]

Haziran 1928'de, Suriye'deki durumu çözmek için Yüksek Komiser Ponsot'un girişimiyle bir kurucu meclis toplanmıştır. *Haşim el-Atasi* başkanlığında toplanan meclisin kabul ettiği taslakta; "*Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Suriye toprakları, Dünya Savaşı sonunda yapılan bölünmelere bakılmaksızın, siyasal yönden bir*

---

[162] D. Şentürk, *a.g.e.*, s. 14; S. Ada, *Türk-Fransız…*, s. 79.
[163] Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi…*, s. 496.
[164] P. S. Khoury, *a.g.e.*, s. 169.
[165] Ö. O. Umar , "Türkiye Cumhuriyeti…", s. 399.
[166] P. S. Khoury, *a.g.e.*, s. 99-102.
[167] Ü. Özdağ, "Suriye Türkleri", *Yeniçağ Gazetesi*, 15 Mart 2012, s. 3.
[168] BİUM, *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935*, (Haz.: Celal Aybar), Ankara 1937; M. Vergottini, *a.g.e.*, s. 59.

bütündür." maddesi yer almıştır. Millî bağımsızlık yönünden önemli olan metin, Fransızlar tarafından kabul edilmemiş ve meclisin çalışmaları üç aylığına durdurulmuştur. 1929 yılı başlarında ise meclis, süresiz olarak askıya alınmıştır.[169] Ponsot, meclisi Mayıs 1930'da tamamen dağıtmış ve kendisinin hazırladığı bir anayasayı Suriye Devleti için yayımlamıştır.[170]

1936'da halkın mücadelesi yeniden başlamıştır. Fransız Yüksek Komiseri bu protesto ve propagandalara karşı çok sert tedbirler almıştır. Arap milliyetçi liderlerinden Şükrü el-Kuvvetli, Cemil Merdam Bey, Lütfi el-Haffar, Sadullah el-Cabiri, Fahri Barudi, Sabri el-Aseli ve Necib el-Reyyis gibi kimseler sürgüne gönderilmiştir. Bu olaylarla birlikte ekonomik bozukluklarda halkın Fransa'ya olan kin ve nefretini iyice artırmıştır. Tam bu sırada Avrupa'da siyasi iktidar bozulmuştur. Bu siyasi ortamı değerlendiren Suriye milliyetçileri bağımsızlık isteklerini yeniden gündeme getirmişlerdir.[171] Ancak Fransa'daki yönetim değişikliği dolayısıyla isteklerine cevap bulamamışlardır.

5.3.2. Türkiye-Suriye Emlak Antlaşması

Türkiye ile Fransa arasında 27 Ekim 1932'de imzalanan "*Suriye'de Türklere Ait Emlak ile Türkiye'de Suriyelilere Ait Emlak Hakkında İtilafnâme*"ye göre;

Madde 1*; Türk tebaasına ve Lozan Muahedenamesinin 31. maddesinde istihdaf edilen Türk optanlarına ait gayrimenkuller üzerine Suriye ve Lübnan'da halen mevzu tahdidi tedbirler işbu itilafnamenin mevki meriyete vazından itibaren aşağıdaki 8. maddenin 1. fıkrasında muharrer müddetler zarfında, kaldırılacaktır.*

Madde 2*; Suriye ve Lübnan'da kâin köylere müştereken sahip olup da Lozan Muahedenamesinin 33.maddesine 33. maddesine tevfikan ikametgâhlarını Suriye ve Lübnan hudutları haricine nakletmiş bulunan Türk optanları, haklarını serbestçe tasarruf etmek salahiyetini muhafaza edecekler ve bu hakları bizzat veya vekilleri marifetile istimal eyleyeceklerdir.*

Madde 3*; Suriye ve Lübnan'da kâin mülklerine ve gayrimenkullerine eshabı mücbireden dolayı işletmeği ve ayni haklarını istimal eylemeği temin edememiş olan*

---

[169] S. Ada, *Türk-Fransız*..., s. 79; Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 500.
[170] D. Şentürk, *a.g.e.*, s. 15; Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 500.
[171] Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 503.

Türk tebaa ve optanları mezkûr sebep dolayısıyla metruk veya mahlûl addedilmiş olan gayrimenkul emval ve haklarına tekrar tesahup edeceklerdir.[172]

İşbu maddenin evvelki fıkrasında istihdaf edilen eşhas, Türkiye'de kain olup ta Lozan Muahedenamesinin mevki meriyete konması tarihinden sonra vaziyet muamelesine uğramış olan mülklerine ve gayri menkul mallarına ve kezalik vaziyet tarihinden itibaren bir makamı resmi tarafından tahsil edilmiş icar bedellerine aynı tarihten itibaren tekrar tesahup edeceklerdir.

Madde 8*; İade keyfiyeti ve kezalik iadesi mümkün olmayan gayrimenkullerin kıymetlerinin baliğinin tespiti işbu İtilafnamenin alakadar hükümetler tarafından mevki meriyete vazı tarihinden itibaren bir sene müddet zarfında karşılıklı olarak icra edilecekledir. Mezkûr bedeller ile işbu İtilafnamenin 6. ve 7. maddelerinin tatbiki neticesinde tediyesi muktedir muktazi mebaliğ bu tarihten itibaren 18 ay zarfında tesviye edilecektir.*

Bu meblağlar ya peşin veya mukassat ve vadeli olarak mezkûr müddet zarfında tediye olunacaklardır. Ancak alakadarı hesabında mukayyet bulunan ve yukarıdaki 7. maddeye tatbikan tediyesi lazımgelen meblağlar gayrimenkulü vadeli satışının bedeline tekabül eylediği takdirde alakadar vadesi gelen senevi taksitler bedelini peşinen ve bakiyesine satış senedinde muayyen vadelerin hululünde alacaktır, meğerki vadesi henüz hulül etmeyen taksiler üzerinden bu taksitler baliğinin yüzde altısına tekabül eden bir tenzilata razı ola.[173]

Madde 12*; Suriye ve Lübnan'daki Türk optanları ile Türkiye'deki Suriyeli optanlara, hakk-ı hıyarlarını tabiiyeti lehine istimal etmiş oldukları Devletin arazisine ikametgâhlarını nakletmek üzere işbu itilafnamenin mevki meriyete vazı tarihinden itibaren iki senelik bir müddet verilmiştir.*[174]

Antlaşmaya göre, Lozan Antlaşmasının 31. maddesine dayandırılan Suriye'de bulunan Türk tebaasına ait gayrimenkuller üzerinde uygulanan kısıtlamalar kaldırılacak, ikametgâhlarını Suriye ve Lübnan dışına taşımış olanlar, haklarını serbestçe kullanabileceklerdir. Türkiye'deki Suriyelilere ait emlâklara ait sınırlamalar

---

[172] TC., *Türkiye ile Fransa Arasında Suriye'de Türklere Ait Emlak ile Türkiye'de Suriyelilere Ait Emlak Hakkında İtilafnâme*, 27 Teşrinevvel 1932, s. 2.
[173] T.C., *Türkiye ile Fransa…*, 27 Teşrinevvel 1932, s. 3-5.
[174] T.C., *Türkiye ile Fransa…*, 27 Teşrinevvel 1932, s. 7.

kaldırılacak, gayrimenkullerin istimlâk ve alım yoluyla, geri verme imkânı olmayan gayrimenkullerin değeri ödenecektir.[175]

1932'deki bu antlaşma 9 Ocak 1933 tarihinde yapılan "*Türkiye'de Suriyelilere ve Suriye'de Türklere Ait Emlak Hakkında Fransa ile Yapılan Uyuşma*" ile teyid edilmiştir. Buna göre; Lozan muahedesinin 33. maddesine göre ikametgâhlarını Suriye ve Lübnan dışına taşıyan Türk optananları[176] haklarını serbestçe tasarruf etmek salahiyetini muhafaza edecekler ve bu hakları bizzat veya vekilleri vasıtası ile kullanabileceklerdir.[177]

Bu antlaşma ile ikametgâhları Suriye ve Lübnan sınırları dışına nakledilen Türk optananlar, haklarını serbestçe kullanabilecektir. Suriye ve Lübnan'daki gayrimenkullerini çeşitli sebeplerle işletemeyen Türk tebaa ve optananlar bu gayrimenkullere tekrar sahip çıkabilecektir. Ancak bu antlaşma Suriye'nin Fransa mandası altında bulunmasından dolayı Fransa ile yapılmıştır.[178] Bundan dolayı da emlak meselesi hala çözülememiştir.

Antlaşma döneminde Türkiye'ye göçler devam etmiştir. 1933 yılı içerisinde Suriye'den Türkiye'ye 7 aileden oluşan 14 kişi göç etmiştir. Bu Suriyeli göçmenlerin 3'ü Ankara, 1'i Balıkesir, 2'si Bursa, 7'si Diyarbakır ve 1'i de Ordu illerine iskân edilmiştir.[179]

Türkiye-Suriye Emlak Antlaşması'nın uzatılmasına dair yapılan antlaşma 15 Nisan 1935 tarihinde 2694 sayılı kanunla kabul edilmiş ve 22 Nisan 1935'te yayımlanmıştır. Buna göre; *Madde 1; Suriye'de Türklere ait emlâk ile Türkiye'de Suriyelilere aid emlâk hakkında Fransa Hükümetile Ankara'da 27 birinci teşrin 1932 tarihinde akid ve imza edilmiş olan itilâfnamede derpiş edilip 12 Temmuz 1934 tarih ve 2565 sayılı kanunla altı ay uzatılmış olan müddet, 11 Ocak 1935 tarihinden itibaren altı ay daha uzatılmıştır.*[180]

II. Dünya Savaşı Suriyeli milliyetçilere bağımsızlık için fırsat vermiş, Fransa ile İngiltere arasında 7 Ağustos 1941'de yapılan antlaşma ile Suriye ve Lübnan'ın tam

---

[175] Hüseyin Opruklu, *Türkiye-Suriye İlişkileri (Atatürk Dönemi) 1923-1938*, (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006, s. 142.

[176] Optanan: Ülke değiştirmelerde başka uyrukluk seçenlere verilen ad.

[177] Seyfi Kutay, *Ecnebiler İçin Türkiye'de Çıkan Kanunlar ve Yapılan Muahedeler,* İstanbul 1941, s. 75.

[178] Zişan Şirin Ayrancı, *Türkiye-Suriye İlişkileri*, (Anadolu Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006, s. 131-132.

[179] N. Uzman, *Türkiye'nin…,* s. 212.

[180] T.C. Maarif Vekâleti Derleme Müdürlüğü, *Suriye'de Türklere ve Türkiye'de Suriyelilere Aid Olan Emlak Hakkındaki İtilafname Müddetinin Altı Ay Uzatılmasına Dair Kanun*, Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 19 Nisan 1935.

bağımsızlığı hususunda anlaşmaya varılmıştır. Lazkiye ve Cebel-i Druz da Suriye ile birleşmiştir. 1942 yılından itibaren Suriye'de manda yönetimi artık neredeyse kalkmış, Fransızların son kuvvetleri de 1946 yılı başında Suriye'den tamamen çekilmiştir.[181] Bu tarihten itibaren Suriyeliler, kimi zaman Türkiye ile yapılan görüşmelerde kendilerinden önceki antlaşmaların önemsiz olduğunu bildirmişlerdir.

5.3.3. Sancak Meselesi ve Göç

1891'de İskenderun Sancağı'nı oluşturan kazalardan İskenderun, Antakya, Harim ve Beylan'ın toplam nüfusları 121.145'di. Bu nüfus içinde Türklerin oranı % 11 yani 13.053 kişiydi. Yücel Güçlü ise, 1914 tarihli Osmanlı Dâhiliye Nezareti nüfus sicilinden yola çıkarak, Fransa'ya bırakılan bölgede yaşayan nüfusun, 1921'de 100.000'i Türk olmak üzere, toplam 185.000 kişi olduğunu yazmıştır. Bu veriye göre, I. Dünya Savaşı başında Sancak nüfusunun % 54'ünün Türk olduğu anlaşılmaktadır.

Sancak nüfusunu incelerken, I. Dünya Savaşı sonrasında değişen dengelerin yarattığı göçler de hesaba katılmalıdır. Bunlardan en önemlisi Kilikya'nın Fransızlarca boşaltılmasından sonra bu bölgeden Sancak'a yönelen Ermeni göçüdür. Bu arada, Türkiye'de kurulan rejime muhalif olan çok sayıda mülteci de Sancak'a sığınmıştır.[182]

M. Kemal Paşa Mondros Mütarekesi'nin Osmanlı Devleti'nin hayat ve selametini koruyacak mana ve mahiyette olmadığını anlamış ve 3 Kasım 1918'de emrindeki II. ve VII. ordulara şu emri vermiştir:[183] "*1-Suriye sınırı, Suriye vilayetinin kuzey sınırı telakki edilmelidir. Bu sınır; Lazkiye kuzeyinden, Hanşeyhun güneyinden geçerek doğuya doğru imtidad eder.*

2- İskenderun, Antakya, Cebelse'man, Katma, Kilis havalisinin Türklerle meskûn olduğu ve Halep ahalisinin dörtte üçünün Arapça tekellüm eder. Türk olduğu her vesile ile hatırda tutulmalı ve her davada bu esas ittihaz edilmelidir..." şeklinde vermiş olduğu bu emirde İskenderun ve Antakya'nın Türklüğünün göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekmiş ve buranın Suriye'den sayılmayacağını belirtmiştir.[184]

---

[181] Ö. O. Umar, *Osmanlı Yönetimi*..., s. 509-510.
[182] S. Ada, *Türk-Fransız*..., s. 86-87; A. Melek, *a.g.e.*, s. 7.
[183] Süleyman Hatipoğlu, "Atatürk'te Kuva-yı Milliye ve Misak-ı Millî'nin Şekillenmesi", *Misak-ı Millî'nin 80. Yıldönümünde İskenderun ve Çevresi Paneli*, (5 Temmuz 2000-İskenderun), Ankara 2001, s. 49-50.
[184] S. Hatipoğlu, "Atatürk'te Kuva-yı…", s. 50.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu tedbirine rağmen, Fransızlar elini hem çabuk tutmuşlar hem de galibiyet avantajlarını kullanmışlardır. Fransızlar, Türklerin bölgedeki etkinliğini azaltmak amacıyla, İskenderun Sancağı'na bağlı olan Bayır-Bucak ve Hazne nahiyelerini Ankara Antlaşması'ndan bir ay önce, 20 Eylül 1921'de Fransız Yüksek Komiseri'nin bir kararnamesiyle Lazkiye'ye bağlanmışlardır.[185]

Türkiye-Suriye sınırı 20 Ekim 1921'de Türkiye ve Fransa arasında imzalanan *Ankara İtilafnamesi* ile çizilmiştir. Bu antlaşmayla Fransa mandası sınırları içerisinde bırakılan İskenderun Sancağı'na özel bir idare şekli tanınmıştır.[186] Ankara Anlaşması ile Sancak bölgesi Suriye tarafına bırakılırken, itilafnamenin 7. maddesine göre; bölgede özel bir yönetim kurulması Türk halkının kendi kültürlerini devam ettirmeleri ve Türkçenin resmi dil olması uygun görülmüştür. Bu maddeye Fransızlar tam olarak riayet etmemelerine rağmen, Türklerin benliklerini koruyup Türkiye ile bağlarını koparmamalarında ve ileride Hatay'ın anavatana tekrar kavuşmasında önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca bu madde ile Türkler için öngörülen "Usul-ü İdare-i Mahsus" gelecekte Türkiye'nin elinde önemli bir dayanak noktası olmuştur.[187]

Ankara görüşmelerinin devam ettiği dönemde TBMM'ye yazılan "*Cenubi Türkiye de kadim "Türkmenistan" namını taşıyan ve ahalisi hemen kâmilen Türk olan İskenderun, Antakya, Belen, Reyhanlı kazaları ile Ordu, Bayır, Bucak nahiyeleri halkının muhik sedasıdır.*" başlıklı yazı bu bölgenin Türklerden oluştuğunun en büyük delillerindendir.[188]

Türkçe yayın yapma hakkına sahip olununca fikirler yayılabilmiştir. Fransızların etnik ve dini unsurları ön plana çıkarma isteğiyle Arap gençleri Türklere karşı teşkilatlandıkları görülmüştür.[189] Bu çerçevede Suriye'de Arap milliyetçiliğini savunan Vatani Partisi'ni Türkler aleyhine kışkırtmıştır. Vatani Partisi Sancak bölgesi dâhil tüm Suriye'nin Araplardan oluştuğunu, Arap olmayanların bu ülkede hiçbir haklarının bulunmadığını savunmaktaydı. Fakat Vatani Partisi tarafından savunulan "Vahdet-i

---

[185] Ö. O. Umar, "Suriye Türkleri", s. 598.

[186] Osmanlı döneminde İskenderun Sancağı olarak adlandırılan, 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra mutasarrıflığa dönüştürülmekle birlikte gerek yerel, gerekse uluslararası belgelerde "İskenderun Sancağı" ya da kısaca "Sancak" olarak geçen İskenderun-Antakya bölgesine Hatay ismi 1936 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmiştir. Bkz: Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", *Türk Dış Politikası*, (Ed.: Baskın Oran), 8. Baskı, C. I, İstanbul 2003, s. 279-280.

[187] Selim Kaya-Ahmet Gündüz, "Hatay Tarihi", *Hatay İl Yıllığı*, Hatay 2011, s. 83; Yusuf Duran, *İskenderun Sancağı'nda Fransız Mandası (1920-1936)*, (AÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 76.

[188] N. Gökoğlu, *a.g.t.*, s. 67.

[189] N. Gökoğlu, *a.g.t.*, s. 78.

Arabiye" cereyanının giderek Fransızlara karşı bir bağımsızlık hareketine dönüşmesi üzerine Fransız yönetimi, bir taraftan bunları frenlemeye çalışırken, diğer taraftan da İskenderun Sancağındaki Türkleri Vatani Partisine karşı desteklemiştir.[190]

Lozan Antlaşması'nın 3. maddesiyle de Türkiye-Suriye sınırı teyit edilmiş olup 30 Mayıs 1926'da Türkiye-Fransa (Suriye ve Lübnan için) Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi, Tevfik Rüştü Bey ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Albert Sarraut arasında imzalanmıştır.[191]

Türkiye Sancak'taki Türklerle her zaman ilgilenmiştir. 1928'de Şükrü Balcı Yeni Mecmua adlı bir dergi çıkararak Suriye hükümetini tenkit ederken, siyasi konuların işlendiği diğer yayınlarla beraber İskenderun, Reyhanlı ve Kırıkhan da teşkilatlanmalar sağlanmıştır.[192] 1929'da faaliyetine ara vermiş olan "*Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" İstanbul'da yeniden kurularak faaliyete geçirilmiştir. Bu cemiyetin başkanlığına ise o tarihlerde İstanbul'a gelip yerleşmiş olan Tayfur (Sökmen) Bey getirilmiştir. Bu cemiyetin önemli faaliyetlerinden biri birkaç yıl içinde 175 Hataylı Türk çocuğunun Türkiye'ye getirilerek Türk okullarında eğitimlerinin sağlanması olmuştur.[193]

1932'de İngiltere'nin Irak'ın bağımsızlığını tanımasından sonra, Suriye'deki Arap milliyetçilerinin bağımsızlık talepleri de artmıştır. Şam ve Halep'te yürüyüşler, mitingler yapılırken, Sancak Türkleri arasında tam bir sukûnet hâkimdi. Sancak Türkleri kendi davalarının başka olduğunu söylüyor, Suriye'deki Arapların eylemlerine destek vermiyorlardı.[194]

Bu yıllarda bazı aileler Türkiye'ye göç etmiştir. 1933 yılı içerisinde Türkiye'ye gelen göçmenlerin menşeileri ve yerleştikleri illeri gösterir cetvelde Suriye'den gelen 1 ev 3 kişi Ankara'ya; 1 ev 1 kişi Balıkesir'e; 2 ev 2 kişi Bursa'ya; 2 ev 7 kişi Diyarbakır'a; 1 ev 1 kişi Ordu'ya olmak üzere toplamda 7 evden oluşan 14 kişi Türkiye'de iskân edilmiştir.[195]

---

[190] S. Kaya-A. Gündüz, a.g.m., s. 87-88.
[191] İhsan Özmen-Selami Asyalı, *Hatay İli ve Suriye Uyruklularla İlgili Mevzuat*, Adana 1972, s. 7; Hatay Meselesi'nin detayları için Bkz.: Hamit Pehlivanlı vd., *Türk Dış Politikasında Hatay 1918-1939*, Ankara 2001; Y. Duran, *a.g.t.*, s. 75-76.
[192] Ömer Osman Umar, "Hatay Meselesi ve Atatürk", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 48, Ankara Şubat 2000, s. 80.
[193] Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılıma Hatay*, Ankara 2008, s. 40.
[194] Y. Duran, *a.g.t.*, s. 96.
[195] *BCA*., 30..10.0.0/81.531..8, 24 Haziran 1935.

Türkiye, Suriye'den gelen göçmenleri çoğunlukla kabul etmişse de Hatay'daki Türk nüfusun azınlığa düşmemesi için bu bölgeden yapılan göçlere pek sıcak bakmamıştır. Mesela Hatay'dan 1938'de Türkiye'ye gelen Mustafa Agâh, Van nüfusuna kayıtlı olan babasının yanında iskân edilmek istemiştir. Ancak Lozan Antlaşması'ndan itibaren yurt dışında bulunduğu ve Hataylıların Türk vatandaşlığına kabulleri prensip olarak uygun olmadığı için Agâh'ın bu isteği reddedilmiştir. Bununla birlikte zorunlu durumlarda ve fiilen yapılan sığınmalar da geri çevrilmemiştir.[196]

Suriye'den yapılan göçler genelde münferit göçlerdir. Bu göçlere Suriyeli Arap Ali oğlu Mehmet, Ağustos 1937'de Türkiye'ye ilticası bir örnektir. Haziran 1938'de Hataylı Hasan ve iki arkadaşının ilticaları da bu minvaldedir. Bu göçmenler Türk vatandaşlığına alınmışlardır.[197] Bu tür münferit göç örneklerini çoğaltmak mümkündür.

Eylül 1936'da Fransız-Suriye anlaşmasıyla Suriye'nin bağımsızlığı onaylandıktan sonra, tam bağımsız bir devlet olması için üç yıllık bir süre şartıyla imzalanmıştır.[198] Bu anlaşma, Fransa'nın Suriye'de milis muhafızlarını, 5 yıl süre ile Havran'da ve Lazkiye'de birer garnizon ve iki kalıcı hava üssü olarak sınırlandırmıştır.[199]

1936'daki antlaşmayla Fransa, Lübnan ve Suriye'ye bağımsızlık tanımış ancak İskenderun Sancağı'nın durumu hakkında bir açıklama yapılmamıştı. Dolayısıyla Fransa, Sancak üzerindeki haklarını Suriye'ye devr etmişti. Türkiye bu oldu-bittiye göz yummamış ve meseleyi MC'ye götürmüştür. MC 14 Aralık 1936'da duruma müdahale ederek 27 Ocak 1937'de Sancak'ı iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Suriye'ye bağlı olarak, Fransa ve Türkiye'nin garantörlüğüne vermiştir.[200]

MC, Hatay halkına tarafsız milletlerden gönderilecek bir seçim heyeti önünde verecekleri rey ile istedikleri idareyi kurabileceklerini bildirmiştir. Türkiye, Suriye başta olmak üzere sair memleketlerdeki Hatay doğumluların Hatay'a gelmeye başlaması üzerine, idareye hâkim olan Suriyeliler ve onları destekleyen manda idaresi bölgede tedhiş havası estirmeye başlamıştır. Milliyetçi Arapların Türklere saldırması üzerine

---

[196] Nasrullah Uzman, *Türkiye'nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947)*, (GÜ. SBE., Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2013, s. 210.
[197] N. Uzman, *Türkiye'nin…,* s. 210-211.
[198] Jon Lunn, "Syria: History", *The Middle East and North Africa*, (Ed.: Lucy Dean), Fiftieth Edition, London 2004, s. 1018; C. Brockelmann, *a.g.e.*, s. 407.
[199] C. Brockelmann, *a.g.e.*, s. 407.
[200] A. Melek, *a.g.e.*, s. 36.

Mürseloğlu Hasan Bey başkanlığındaki 50 kişilik Türk birliği karşı çıkmış, Arapların geri adım atmasıyla olaylar yatışmıştır.[201]

Suriye, 1936'da birliğini sağladıktan sonra, millî bir kimlik oluşturmak amacıyla "Araplaştırma politikası" takip etmiş ve ülkedeki dinî azınlıkların çoğunun Arap olmalarından dolayı bunda da başarılı olmuştur. XX. yüzyılın ortalarında çok sayıda Türkmen Araplaşmıştır.[202] Asimile olmayanlar ise, ekonomik bakımdan fakir ve kültür seviyeleri düşük kalmıştır.[203]

MC'nin Sancak Meselesi'nde Fransa lehine karar vermesine Türk tarafı daha fazla dayanamamış ve duruma bir kez daha müdahale etmiştir. Hatay meselesinin kızıştığı dönemlerde Türkiye'nin faaliyetleri ile Cezire'de karışıklıklar çıkmış, bölgenin Türkiye'ye bağlanması yönünde talepler yükselmeye başlamıştır.[204] Türklerin yoğun çalışmaları ve İngilizlerin Türkiye'ye verdiği destekle 2 Eylül 1938'de Hatay Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Hataylıların Türkiye'ye katılma istekleri neticesinde 23 Haziran 1939'da yapılan Türk-Fransız Antlaşması'yla Sancak tamamen Türkiye'ye ilhak olmuştur.[205] Böylece bölgedeki Türk nüfus Misak-ı Millî'ye dâhil edilmiştir.

Hatay'ın Türkiye'ye ilhakıyla birlikte Hatay'daki ahalinin bir kısmı Türkiye'yi bir kısmı da Suriye'yi tercih etmiştir. Bu ülke seçme meselesi bazı aileleri ikiye bölmüş, baba Türkiye'yi seçerken oğul Suriye'den yana tercihini kullanmıştır. Böyle bir duruma örnek olarak tercihini Suriye'den yana kullanarak Suriye vatandaşı olan 1893 Samandağ (Süveydiye) doğumlu Mehmet Maruf, eşi ve 6 çocuğu ile birlikte yeniden Türk vatandaşı olmak için Türkiye'ye başvurmuştur. Mehmet maruf'un bu isteği olumlu bulunmuş ve ailesiyle birlikte Samandağ'da ikamet eden babası Maruf Hatim'in yanına iskân edilmiştir. Bu duruma benzer örnekler çoğaltmak mümkündür.[206]

Hatay'ın anavatana katılmasını müteakip 1940'da yapılan sayımda Antakya'da yaklaşık 27.000 kişinin yaşadığı belirlenmiştir. Bu sayı Antakya'ya ait ilk kesin sayım sonucu olup en dikkat çekici husus; iki dönem arasındaki büyük nüfus açığıdır. Bunun nedeni 1939'da yaşanan göçtür. Bu göçle beraber Hıristiyan, Ermeni ve Nusayrî Alevi

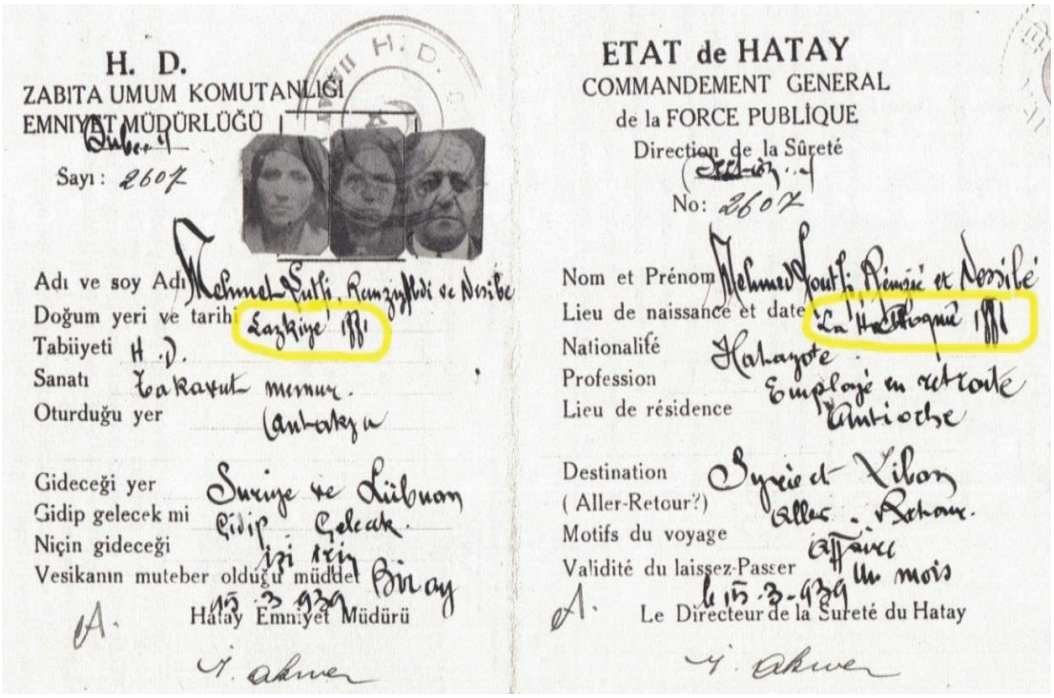
---

[201] Nuri Aydın Konuralp, *Hatay Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi*, İskenderun 1970, s. 151.
[202] T. Yılmaz, "Türkiye-Suriye…", s. 108.
[203] M. F. Kirişçioğlu, "Suriye Türkleri", s. 138.
[204] P. S. Khoury, *a.g.e.*, s. 531-533.
[205] Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara 1992; M. Fırat-Ö. Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 279-287; Reha Parla, *Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri Lozan Montrö*, Lefkoşa 1985, s. 147.
[206] N. Uzman, *Türkiye'nin…,* s. 211.

nüfusun bir bölümü kentten ayrılmış, Suriye başta olmak üzere yurt dışına göç etmiştir.[207]

Nüfus 1940 yılı ardından yaklaşık 23-24 yılda (1963-1964) ikiye katlanırken, bir sonraki dönemde bu süreç 20 yıla düşmüştür. Nüfusun gelişimini yansıtan bu genel durum Antakya nüfusunun geçmişe oranla özellikle Türkiye'ye katılışından sonra daha hızlı büyüdüğünü göstermektedir. Nitekim nüfus 16. yüzyıldan 1940'a kadar geçen süreçte 5-6 kat büyürken, 1940-2008 arasında 68 yıllık süreçte 7 kat büyümüştür. Bunda işgalin sona ermesiyle oluşan siyasi istikrar ve güven ortamıyla kendini gösteren doğal nüfus artışının yanında, özellikle kente yönelik göçler de etkili olmuştur.[208]

Buna mukabil Suriye tarafından da Sancak'a gelenler olmuştur. Türkiye'ye göç edenlerin nüfus kimlik kartlarındaki bilgiler de "Türkiye" olarak güncellenmiştir. Şekil 2 ve Şekil 3'de görüldüğü üzere, Türk vatandaşlığına geçmeden önce Mehmet Lütfi Rıfai'nin Hatay Devleti'ne ait pasaportunda doğum yeri Lazkiye olarak kaydedilmiştir. Kimliğinde ise doğum yeri "*Antakya*" şeklindedir.

H. D.
ZABITA UMUM KOMUTANLIĞI
EMNİYET MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı : 2607
Adı ve soy Adı Mehmet Lutfi Remzyddi ve Nesibe
Doğum yeri ve tarihi Lazkiye 1891
Tabiiyeti H. D.
Sanatı Tekaut memur.
Oturduğu yer Antakya
Gideceği yer Suriye ve Lübnan
Gidip gelecek mi Gidip Gelecak.
Niçin gideceği İşi için
Vesikanın muteber olduğu müddet Bir ay
15.3.939
Hatay Emniyet Müdürü
A. Akıner

ETAT de HATAY
COMMANDEMENT GENERAL
de la FORCE PUBLIQUE
Direction de la Sûreté
No: 2607
Nom et Prénom Mehmet Loutfi Remzie et Nesibé
Lieu de naissance et date La Hadhrame 1891
Nationalité Hatayote
Profession Employé en retraite
Lieu de résidence Antioche
Destination Syrie et Liban
(Aller-Retour?) Aller - Retour.
Motifs du voyage affaires
Validité du laissez-Passer un mois
le 15-3-939
Le Directeur de la Sureté du Hatay
A. Akıner

Şekil 2. Türk tabiiyetine geçmeden önce bir kişinin doğum yeri bilgisi: Lazkiye

Kaynak: Mehmet Lütfi Rıfai Yücel, *Hatıralarım*, İstanbul 2006, s. 153.

---

[207] Bayram Çetin, "Antakya (Hatay) Nüfusunun 1940-2008 Yılları Arasındaki Gelişimi ve Temel Özellikleri", *Hatay Araştırmaları I*, (Ed.: Ahmet Gündüz-Selim Kaya), Hatay 2010, s. 183.

[208] B. Çetin, a.g.m., s. 184.

Şekil 3. Türkiye tabiiyetine geçtikten sonra doğum yeri bilgisi: Antakya.

Kaynak: M. L. Rıfai Yücel, *Hatıralarım*, s. 142.

Bu durum hem Antakya'nın bir dönem Lazkiye'ye bağlı olmasından hem de Hatay Devleti'nin kurulmasıyla bilgilerin yenilenmesinden kaynaklanmıştır. Nitekim Türkiye'de yapılan GNS'lerde her 5 yılda bir dışardan gelenlerin vatandaşlık aldığı ve doğum yerlerinin iskân yerleri şeklinde değiştirildiği görülmüştür. Türkiye'ye gelen göçmenlere ev veya arazi tevcih edilmiştir.

Tablo 58'de Hatay bölgesinde dağıtılan arazi miktarları verilmiştir. Buna göre 5.812 aile topraklandırılmıştır. Dağıtılan toplam arazi miktarı 142.410 dönümdür. Yani ortalama olarak aile başına 24-25 dönüm arazi verilmiştir. Ençok arazi tevcih edilen yer, 60.676 dönüm ile Kırıkhan, en az ise 2.910 dönüm ile Samandağ olmuştur.

Tablo 58. Hatay'da dağıtılan arazi miktarları

İlçesi	Dağıtılan Arazi Miktarı	Topraklandırılan Aile	Tahsis Olunan Mer'a
	Dönüm	Adet	Dönüm
Merkez	15.512	777	-
Altınözü	-	-	-
Dörtyol	9.718	351	-
Hassa	4.174	256	-
İskenderun	-	-	-
Kırıkhan	60.676	2.708	2.737
Reyhanlı	49.420	1.635	311
Samandağı	2.910	85	800
Yayladağı	-	-	-
Toplam	142.410	5.812	3.848

Kaynak: TC. Köyişleri Bakanlığı, *Köy Envanter Etüdlerine Göre Hatay*, Ankara 1965, s. 57.

Harita 17'te Türkiye genelindeki Suriye göçmenleri verilmiştir. Buna göre Suriye'den gelen göçmenler Hatay, Konya, Kocaeli ve İzmir'e yerleşmişlerdir. Haritadaki bilgililer sadece iskânlı göçmenlere ait olduğu için sayılar düşüktür.

Harita 17. Bulgaristan, Türkistan ve Suriye göçmenlerinin Türkiye'de dağılımı
Kaynak: *Başvekâlet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları*, Ankara 1955, s. 57.

Hatay'ın anavatana katılmasının ardından 1941'de Suriye Türkleri Halep kalesine Türk bayrağı çekerek Türkiye'ye katılmak arzularını göstermişlerdir. Suriye Türklerinin milli, sosyal ve kültürel hiç bir hakları olmayıp kendi dillerinde eğitim yapma, gazete ve dergi çıkarma, sosyal amaçlı dernek kurma hakkından da mahrum olmaları bu tepkiye neden olmuştur.[209]

Suriye, bağımsızlığını kazandığı günden itibaren Hatay üzerinde hak iddia etmeye başlamış, Baas partisinin iktidara gelmesiyle, Suriye hükümetlerin Hatay'ın ilhakını milli bir hedef haline getirmiştir. Suriye Hatay'ı koşullar elverdiğinde geri alınmaya çalışılacak bir toprak parçası olarak gördüğü için Hatay'da yerleşik Arap kökenli vatandaşların Türkiye halkı ile kaynaşması önlenmeye; arazi alımını sistemli bir şekilde sürdürmeye; aileleri çok çocuk yapmaya teşvik etmeye ve Suriye'den gizli göç yoluyla bölgeye Arap unsuru getirmeye çalışmaktadır. Bu plan dâhilinde ve nüfus artışına paralel olarak Arap kökenlilerin mülk edinme faaliyetleri gittikçe artmıştır.[210]

[209] Ö. Turan, a.g.m., s. 354.
[210] S. İbas, a.g.m., s. 59-61.

İskenderun Sancağının iadesi için 1950 yılından bu yana Suriye tarafından yürütülen kampanya popülerlik kazanmıştır.[211]

Suriye'nin Hatay üzerindeki hak iddiaları Hafız Esad'ın ölümüne kadar bir fiil devam etmiştir. Fakat ABD baskısıyla yaşanan gelişmeler, özellikle Suriye'nin Türkiye ile ilişkilerinin geliştirilmesini gerekli kılmış ve bu kapsamada Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed, 07-08 Ocak 2004 tarihleri arasında resmi bir ziyarette bulunmak üzere Türkiye'ye gelmiştir.[212] Bu ziyaret esnasında, 2 ülke arasında Hafız Esed döneminde hazırlanmış olmasına rağmen Hatay sorunu nedeniyle imzalanamayan "*Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Antlaşması*" imzalanmıştır.[213] Antlaşmanın içeriğinde Türkiye ve Suriye'nin sınırları tanımı yer almakta olup, Hatay Türkiye toprağı olarak belirtilmiştir. Suriye'nin bu antlaşmayı imzalaması, Türkiye açısından uluslararası hukuka göre 1939'da çözümlenmiş olan bir konunun Suriye tarafından da kabulü niteliği taşıması açısından çok önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.[214]

Türkiye'nin Hatay davasına sahip çıkarak kararlı bir politika izlemesi itibarını bir hayli yükseltmiştir. Ancak Bayır, Bucak ve Hazine Nahiyelerinin kendilerinin de kurtarılması yolunda müracaatları ile ilgilenen Türkiye, Fransa'nın Avrupa'da "*Türkiye Hatay'ın dışında da yayılmak istiyor, önemli petrol bölgesi Cezire'yi de ele geçirmek amacındadır*", şeklinde başlattığı propaganda üzerine, gerek Hatay'ı gerekse Anavatan'ı zor durumda bırakabileceği için bu tür isteklerden vazgeçmek zorunda kalmıştır.[215]

5.3.4. Müridler Harbi ve Göç[216]

Lazkiye Bölgesi'nde Türk nüfusun yoğun yaşadığını bilen Mustafa Kemal Paşa, bu bölgeyle sürekli olarak ilgilenmiştir. Lozan Antlaşması yapıldıktan sonra dahi Mustafa Kemal Paşa, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Suriye'nin kuzey bölgelerini Türkiye'ye ilhak etmek için gayret göstermiştir. Bu amç doğrultusunda Paşa, 1927 yılında Binbaşı Halil İbrahim Efendi'yi Suriye'ye göndermiştir.[217] Binbaşı Halil

---

[211] Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı, *Studies on Turkish-Arab Relations, Annual 5*, 1989, İstanbul 1990, s. 130-131.
[212] S. İbas, a.g.m., s. 62.
[213] Murat Yetkin, "Suriye, Irak ve Ortadoğu'da Yeni Dönem", *Radikal*, 7 Ocak 2004.
[214] S. İbas, a.g.m., s. 62.
[215] Yusuf Sarınay, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay", *Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, Ankara 2001, s. 38.
[216] Katkılarından dolayı Prof. Dr. Mustafa Öztürk ve Yrd. Doç. Dr. Süleyman Hatipoğlu'na teşekkür ederim.
[217] Kaynak Kişi: *Abdi Polat*; Hasan oğlu, 1944 Kilis doğumlu, ilkokul mezunu, Kilis Kocabeyli Köyü nüfusuna kayıtlı, yeminli, [Şubat 2012'de vefat etti.], Grş.T.: 11.05.2011.

İbrahim Bey, günümüzde Suriye sınırları içerisinde yer alan Azaz Kazası'na[218] bağlı Şeyh Horoz Köyü'ne şeyh olarak yerleşmiştir. Dinî ilimlere hâkim, iyi derecede Arapça ve Farsça bilen Halil İbrahim Efendi, kısa sürede halkın sevgisini kazanmıştır. Öyle ki Halil İbrahim Bey'in saygınlığı Azaz'dan batıya doğru uzanan Damrık Dağı[219] çevresindeki tüm köylerde yayılmıştır. Hatta halk arasında keramet sahibi olduğu bile söylenmiştir. Zamanla Horoz Köyü başta olmak üzere Bülbül, Baliköy, Kurna, Karkın (bugün bu köy isimleri değiştirilmiştir) vb. pek çok köy halkı Halil İbrahim Efendi'nin müridi olmuştur.[220]

Fransızlar Suriye'yi kolay yönetebilmek için Osmanlı'dan kalma bir yönetim anlayışı olan Aşiret sistemini uygulamaya çalışmışlardır. Fakat Aşiret sistemi hem Suriye'nin bünyesine uymamış hem de milliyetçilik ve fikir akımları halkın yapısını ve bilgisini değiştirmişti. Fransızlar, işlerini kolay yürütebilmek adına aşiret reislerine veya ağalara bazı ayrıcalıklar tanımışlardı. Böylece ağaların yüzlerce silahlı adamları vardı ki bu durum ortaçağ Avrupasındaki feodaliteyi andırıyordu. Bu sistem ağalara özerklik katıyor ve halk üzerinde baskı kurmalarına neden oluyordu. Halka baskı uygulayan ağaların başında Kör Reşit, Faik Ağa, Cafer Ağa ve Şeyh Ağa gelmekteydi.[221] Kanun ve nizamı elinde tutan ağalara karşı herhangi bir şikâyet merciinin olmayışı da halkı iyice rahatsız etmekteydi.[222]

Suriye'de var olan bu sosyal huzursuzluğu iyi şekilde değerlendiren Halil İbrahim Efendi halkı bilinçlendirmiştir. Fransızların desteklediği ağaların yaptığı baskı ve zulümlere karşı halkı direnmeye teşvik etmiştir.[223] Böylece 1930'larda Ağalar ile Müritler arasında bir mücadele başlamıştır. 1935 yılına gelindiğinde bu mücadele silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Müritlerin martin marka tüfeklerle ağalara karşı ilk ciddi mukavemeti Panerek Köyü'nde meydana gelmiştir.[224] Mücadelenin giderek "Müritler"

---

[218] Azez, Halep'in en kalabalık Türk nüfusuna sahip ilçesidir. Yozgat Türkmenlerinden alınan Azaz veya Azez isimi, "Yolveren" manasına gelir. Bugün Gaziantep'in Araban İlçesi'ne bağlı olan Yolveren Köyü'nün ismi de büyük bir olasılıkla buradan gelmektedir. Bkz.: *www.azezliler.org.tr*, E.T.: 11.10.2011; Cengiz Orhonlu, "Suriye Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976, s. 1134.

[219] Kilis ile Antakya arasında bir yer.

[220] Kaynak temininden dolayı Prof. Dr. Mustafa Öztürk ve Yrd. Doç. Dr. Süleyman Hatipoğlu'na teşekkür ederim: Mustafa Öztürk, *1938 Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*, Ankara 1995, s. 18.

[221] Kaynak Kişi: *Abdi Polat*.

[222] M. Öztürk, *1938 Suriye*..., s. 18.

[223] Süleyman Hatipoğlu, *Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay*, Ankara 2012, s. 83.

[224] Kaynak Kişi: *Abdi Polat*.

lehine gelişmesi, Ağaları telaşa düşürmüştür. Halil İbrahim Efendi, bu safhada hiçbir zaman doğrudan Fransızları karşısına almamıştır.[225]

Bir müddet sonra öyle bir an gelmişti ki, Ağalar Fransızlardan yardım istemek zorunda kalmıştır. Ağaları korumaya çalışan Fransızlar da olaylara müdahale etmeye başlamıştır. Nitekim 1938 yılının Şubat-Mart aylarında, "*Müridlerin Harbi*" başlamıştır.[226] Müritler Zetünek'teki[227] Fransız karakoluna baskın düzenleyerek askerlerini öldürmüştür. Durumun ciddiyetini anlayan Fransızlar, hava kuvveti destekli askerleri zırhlı araçlar ve makineli tüfeklerle Şeyh Horoz, Zetünek ve Duraklı gibi müritlerin yoğun yaşadığı yerlere saldırmıştır.[228] Bu büyük saldırı karşısında kendilerini savunacak ve taarruza geçecek mühimmatı ve askeri donanımı olmayan müritler geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fransız taarruzları karşısında Suriye'nin kuzeyindeki Türkler, Türkiye sınırına yığılmıştır.[229] Kilis'e ulaşan bir grubun Ankara'ya çektiği telgrafta; "*Arkadan Fransız kurşunu ile öldürülmektense, sınırı geçiyoruz, öleceksek Türk kurşunu ile ölelim*" denilmiştir. Türkiye, bu zor durumdaki insanların sınırı geçmelerine izin vermiştir. Eli silah tutanlar bir süre daha Fransızlara karşı mücadele verdiyse de, Fransızların sayıca ve teknik bakımdan üstün olmaları dolayısıyla Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmışlardır.

Kilis'e bağlı Deli Osman Köyü'nün hemen karşısında, Fransızlar tarafından sıkıştılan bir grup Mürit, Deli Osman karakolundaki Türk askerlerinin müdahalesi sonucunda son anda kurtarılmıştır. Hatta Deli Osman Köyü'ndeki Türk bölüğü, Fransızları takip maksadıyla yaklaşık 5-10 km Suriye sınırı geçmişlerdir.[230] Fakat bu sıcak takibi sürdürmenin tehlikeli olduğunu görerek geri dönmüşlerdir.

Sığınmacılar için ise bugünkü gibi sosyal tesisler bulunmadığından, bütün sınır boyundaki Türk köyleri (Cukanlı, Mağaracık, Pertikli, Saatli, Bulamaçlı, Kilorlu, Hisar, Kazıklı, vb.) bu mültecileri misafir etmiştir. Bunlardan 50'ye yakın aile Kilis'in Kocabeyli Köyü'ne yerleşmiştir.[231] Nihayet olayların durulmasından sonra mültecilerin bir kısmı köylerine dönerken, bir kısmı da vatandaşlık alıp Türkiye'ye yerleşmiştir.

---

[225] M. Öztürk, *1938 Suriye*..., s. 18-19.
[226] M. Öztürk, *1938 Suriye*..., s. 19.
[227] Zeytinli Köyü.
[228] Kaynak Kişi: *Abdi Polat*.
[229] S. Hatipoğlu, *Milli Mücadele*..., s. 85.
[230] M. Öztürk, *1938 Suriye*..., s. 19-20.
[231] Bunların büyük çoğunluğu Suriye Hükümeti'nin genel af çıkarması üzerine ülkelerine dönmüşlerdir. Bkz.: Kaynak Kişi: *Abdi Polat*.

Bugün bu ailelerden çoğu Reyhanlı, Hassa, Kilis, İslâhiye, Kırıkhan ve çevresinde yaşamaktadır.

Türkiye'ye sığınanlar arasında Halil İbrahim Efendi de vardı. Bir müddet Kilis ve Islahiye bölgesinde kalan Halil İbrahim Efendi, daha sonra Ankara'ya dönmüştür. Bir süre de Ankara'da kaldıktan sonra, hükümet tarafından kendisine verilen Manisa'daki bir çiftliğe yerleşmiştir.[232] Çiftlik yüzünden Çerkezlerle yaşanan bir kavga sonucunda hayatını kaybetmiştir.[233] Halil İbrahim Efendi'nin çalışmaları, Atatürk'ün Hatay'dan hiçbir zaman vazgeçmediğinin somut bir göstergesidir.

Müritler Harbi'nin başlama zamanı da manidardır. Bu dönemde Fransa, Almanya ve İtalya arasında büyük bir gerginlik vardır. Bu yüzden Fransa, Hatay Meselesi yüzünden Türkiye ile sorun yaşamak istememekteydi. Bu yüzden Atatürk, Müritlerin ayaklanmasının, Hatay meselesinin çözülmesinde kolaylaştırıcı rol oynayacağını tahmin etmiştir.[234]

Eldeki veriler doğrultusunda, Hatay'ın anavatana katılım sürecinde gerçekleşen müritlerin sığınma olayı, Suriye'den Türkiye'ye yapılan toplu göçlerin ilkini teşkil eder. Müridler Harbi nedeniyle Türkiye'ye iltica edenler, bu tarihten sonra zulme uğrayanlar için bir melce-i bahş[235] kapısı oluşturmuştur.

1937 yılında Suriyeli Kürtlerin birçoğunun katıldığı "*Amude İsyanı*"nda yüzlerce kişi Türkiye'ye sığınmıştır. Örneğin 2 Ekim 1937'de 88 kişi, 11 Ekim 1937'de ise 301 kişi Türkiye'ye sığınmıştır. Türkiye zor durumda olan bu göçmenlerin hayatlarını tehlikeye atmamış ve ilticalarını kabul etmiştir. Türkiye İçişleri Bakanlığı'nın 14 Eylül 1937 tarih ve 2271/19915 sayılı talimatnamesinin F maddesine binaen[236] Türkiye'deki akrabalarından, köy muhtarlarından veya mahalle mümessillerinden kefaletname alınmak suretiyle akrabalarının yanında ve köylerde kalmalarına müsaade edilmiştir.[237]

Türkiye, Amude hadiselerinden dolayı sığınanlara barınma ve iaşe yardımında bulunmuştur. Ayrıca hastaların ve yaralıların da tedavisini de yaptırmıştır. Amude isyanı sebebiyle Türkiye'ye iltica eden Suriye mültecisi Beytülhızır Aşireti reisi Selanik ve arkadaşları, bu hadiseler sebebiyle Türkiye'ye sığınan 1.100 arkadaşı adına,

---

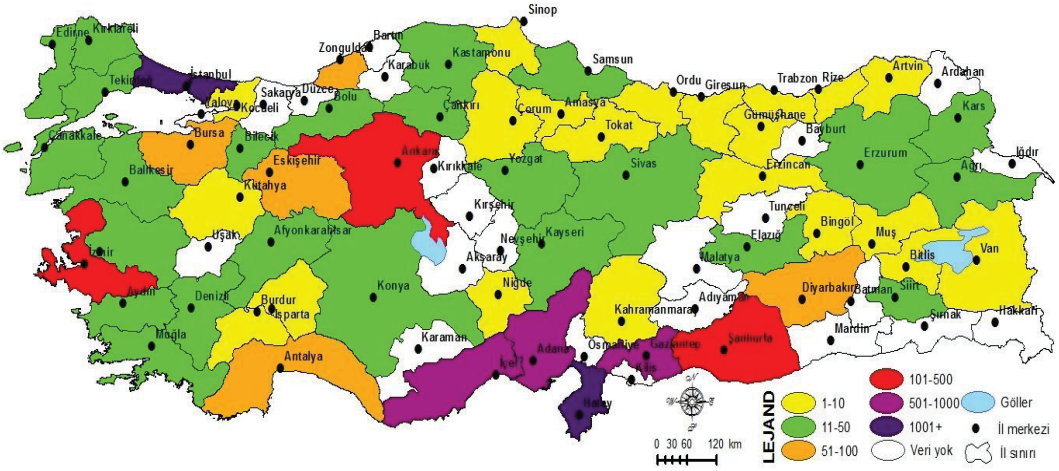
[232] M. Öztürk, *1938 Suriye*..., s. 20-21.
[233] Kaynak Kişi: *Abdi Polat*.
[234] M. Öztürk, *1938 Suriye*..., s. 21.
[235] Sığınma imkânı sağlayan. Bkz.: Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Haz.: Aydın Sami Güneyçal), Ankara 2003, s. 608.
[236] Bu maddeye göre; yabancı tabiiyetindeki mülteciler istenildikleri zaman derhal teslim edileceklerdir.
[237] N. Uzman, *Türkiye'nin*..., s. 212.

kendilerine sağlanan imkânlar dolayısıyla başbakanlığa bir teşekkür telgrafı çekmişlerdir. Telgrafta şu ifadelere yer verilmiştir: "*Evlerimizin yakıldığı, mallarımızın gasp edildiği, canlarımızın ölümle pençeleştiği gün, büyük şefkat ve merhamet kucağını bizlere ancak ilticalarımızı kabul buyurmak suretiyle bizleri hayata kavuşturan ve cenupta refah ve necat ümitlerini kuvvetlendiren Cumhuriyet Hükümeti'nin büyük atıfetini hürmet ve minnetle karşılarız. Gerek naklimiz sıralarında ve gerekse ibate ve iaşemizde trahomlularımızın ve hastalarımızın teşfiye ve tedavisinde her türlü esbabı huzur ve istirahatimizin de teminin de gösterilen ciddi alaka ve teslihata karşı kalplerinden doğan sonsuz sevincin minnet hissiyle arzı şükran ederiz. 17 Ağustos 1937. 1.100 mülteci adına Milli Beytülhızır aşireti rüesasından Selanik, Dakkori Aşireti rüesasından Mehmed Abdi.*"

Suriye'den gelen göçmenler büyük bir kısmı iskân edilmesine rağmen, bazıları da geri çevrilmiştir. Örneğin Suriye Türklerinden olan Kel Mehmet Paşa oğlu Mustafa, Türkiye'ye sığınarak iskân talep etmiştir. Ancak kendisini ve babasını idare edecek kadar arazisi olduğundan, başvurusu kabul edilmemiştir.[238]

Bu yapılan göçlerin de etkisiyle 1945 GNS'de Türkiye'de Suriyeli göçmen sayısında artış gözlemlenmiştir. Harita 18'de verilen bilgilere göre; en çok Suriyeli göçmene Hatay ve İstanbul'da rastlanmıştır. Bunları Gaziantep, Adana ve İçel takip etmiştir. Şanlıurfa, Ankara ve İzmir'e ise 100 ile 500 kişi arasında göçmen gelmiştir. Haritada beyaz renkteki illere ya hiç göçmen gelmemiş veya bu iller o dönemde ilçe oldukları için bağlı bulundukları il ile birlikte verilmiştir. Ayrıca bu haritada verilen sayılar, bir sonraki GNS'de Türk vatandaşı olarak işlem görmüştür. Dolayısıyla Suriyeli göçmenlerin iskânlı veya serbest göçmen statüsünde yerleştikleri söylenebilir.

[238] N. Uzman, *Türkiye'nin…*, s. 213.

Harita 18. Türkiye'deki Suriye doğumluların illere göre dağılımı (1945 GNS)

Kaynak: BİGM, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1950.

Suriye'den Türkiye'ye yapılan göçlerin en önemli ayağını ve durağını Adana oluşturur. Adana'nın bu denli göç almasının nedenleri, Suriye'ye olan coğrafî yakınlık ve iş imkânlarının yüksek olmasıdır. Çukurova bölgesindeki tarım faaliyetleri göz önüne alındığında tarımda çalışan işgücüne olan gereksinim fazladır. Diğer taraftan, Suriye'deki işsizlikte göç hızını artırmıştır. Mahmut Dartıcı Bey, "*Babam Abdüsselam, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Suriye'den Adana'ya göç etmiş. Ben Adana'da doğdum. Suriye'de akrabalarımız var ve irtibatımız devam ediyor. Zaman zaman Suriye'den göçler devam etmekte. Adana'nın Merkez İlçesi Yüreğir'in Yamaçlı Mahallesi tamamen Suriye'den göç eden Araplardan oluşmaktadır.*" demiştir.[239] Bu bilgiden hareketle Adana'da Suriye göçmeni mahallelerin oluşması, göçün büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir.

5.3.5. Göç Bakımından Suriye Türkleri

Fransızların Suriye'yi ele geçirmesi üzerine Antakya'nın güneyindeki Bayır, Bucak, Hazne nahiyeleri Alevi Devleti'ne; Kilis ve Antep'in güneyindeki diğer Türk bölgeleri de Halep Devleti'ne ilhak edilmişti. Bu bölgeler Türk çoğunluğunda bulunduğu için muhtar ve milli bir yönetime kavuşması gerekirken, Türklerin hukuki hiçbir haklarının olmadığı ve çeşitli yollarla ve işkencelerle imha edildikleri

[239] Kaynak Kişi: *Mahmut Dartıcı*; Abdüsselam oğlu, 1960 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, Adana Yüreğir nüfusuna kayıtlı, yeminli, Grş.T.: 10.12.2011.

bilinmektedir. Bu bölge Misak-ı Milli'nin dışında kaldığı için, Ankara İtilafnamesi ile Türk çoğunluğuna verilen hakların hiçbirinden faydalanamamışlardır.[240]

Suriye Türkleri, 1936'da Fransa'nın bölgedeki hâkimiyetinin zayıflaması ile birlikte baskılara maruz kalmışlardır. Hatay'ın Türkiye'ye katılması sırasında Suriye Türklerine ilişkin hiçbir görüşme ya da anlaşma yapılmamış olması, bölgede yaşayan Türklerin hukuki statülerini belirsizleştirmiştir. Bu belirsizlikten yararlanan Suriye yönetimi Türklere yönelik önce baskı, ardından da asimilasyon politikaları uygulamaya başlamıştır.[241]

Suriye Türkleri, genellikle Lazkiye, Halep, Hama ve Humus şehirlerinde oturmaktadır. Kültürel faaliyetlerde bulunmaları ve Türk kimliklerini belli etmeleri yasak olup, Türkçe eğitim yapanlar, yaptıranlar en ağır şekilde cezalandırılmıştır. Suriye yönetimi Ermenilere, Süryanilere ve çeşitli gruplara azınlık gözü ile bakarak onlara ana dilleriyle eğitim imkânı verdiği halde, Türklere böyle bir hak tanımamıştır. Üniversiteye gidecek öğrencilerin seçimi için ortaokul sonrası yapılan imtihan Arapça olduğundan ve Türkler de iyi Arapça bilmediklerinden dolayı başarı oranları düşmüştür.[242] Kısacası Suriye'de yaşayan Türkler, hiçbir azınlık hakkına sahip olamamamıştır.[243]

Türk okullarının veya Türkçe öğreten kurumların olmayışı, Türkçe gazete, mecmua ve kitapların ülkeye sokulmayışı, Türk radyo yayınlarının uzun yıllarca Suriye'de dinlenememesi veya çok zor dinlenmesi, Türk filmlerinin gösterilmemesi, spor ve kültürel faaliyetlerinin olmamasıyla planlı bir şekilde Türkler Araplaştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Fransızların Araplara aşıladıkları Türk düşmanlığı sebebiyle, Türkmenler Türklüklerini gizlemek zorunda kalmışlardır. Türkçe konuşmadıklarından dolayı bir nesil sonrası Türkçe öğrenememektedir. Rakka bölgesindeki Kullar obası adı verilen bir Barak obası artık tamamen Araplaşmıştır.

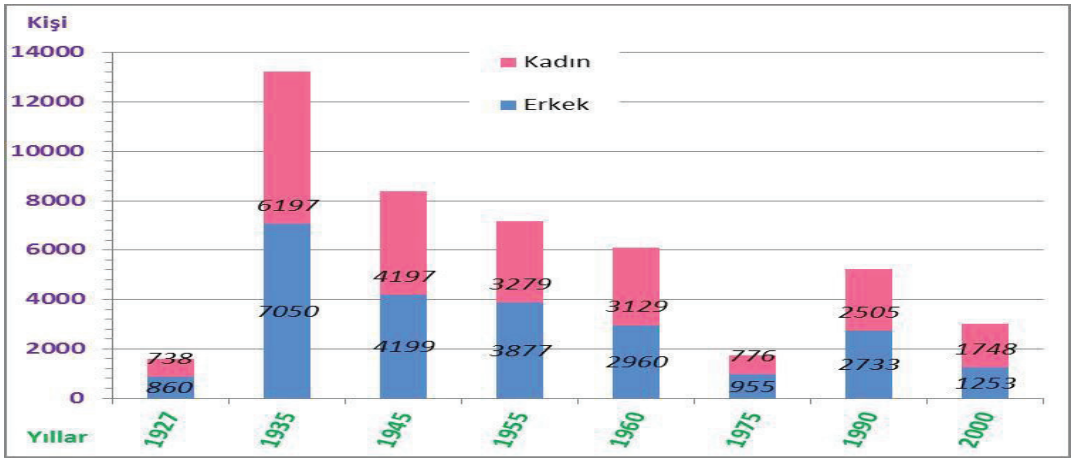
Suriye Türklerinin ekonomik durumu iyi olmayıp çoğu ziraat, hayvancılık ve dokumacılıkla uğraşmaktadır. Ancak Suriye yönetiminin Türklere karşı uyguladığı olumsuz politika sonucu Bayır-Bucak Türkleri, orman köylüsü olmalarına rağmen kışın yakacak odun bile bulamaz hale düşmüşlerdir. Tütün yetiştiriciliği de para getirmeyince, Türkler ağır işlerde geçici işçi olarak çalışmak zorunda kalmışlardır.

---

[240] Süleyman Hatipoğlu, "Hatay'ın Kurtuluşunun Fikri Temelleri", *Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, Ankara 2001, s. 49-50.
[241] H. M. Vurmay, a.g.m., s. 14.
[242] Ö. O. Umar, "Suriye Türkleri", s. 599.
[243] Oğuz Çetinoğlu, "Bizim İnsanlarımız: Suriye Türkleri", *Orkun*, S. 22, Aralık 1999, s. 24.

İşe alınırken Arap kökenlilere kolaylık sağlanırken Türkler işsiz bırakılmıştır. Türkler genelde Türkiye'nin casusu olarak görülmüş ve sürekli potansiyel tehlike gözüyle bakılmıştır. Bundan dolayı Suriye'nin kuzeyindeki Türkleri başka bölgelere iskân ederek, sınırda bir Arap kuşağı oluşturmaya çalışmışlardır. Irak'ta olduğu gibi, Suriye'de toprak reformu yapılmış ve Türkmenler en önemli topraklarını kaybetmiştir. Ayrıca bulundukları yerlerdeki nüfus da Araplar lehine değişmiştir.[244]

Bu şartlar, Suriyeli Türkleri göç etmeye zorlamıştır. Grafik 18'de verilen bilgilere göre; 1927 yılında 738 kadın ve 860 erkek olmak üzere 1.598 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Bu sayı toplam nüfus sayımlarındaki en düşük veridir. 1935 yılında ise 6.197 kadın ve 7.050 erkekten oluşan 13.247 Suriyeli gelmiştir. Bu sayı da GNS içerisindeki en yüksek veridir.

Grafik 18. Nüfus sayımlarına göre Türkiye'deki Suriye doğumlular (1927-2000)

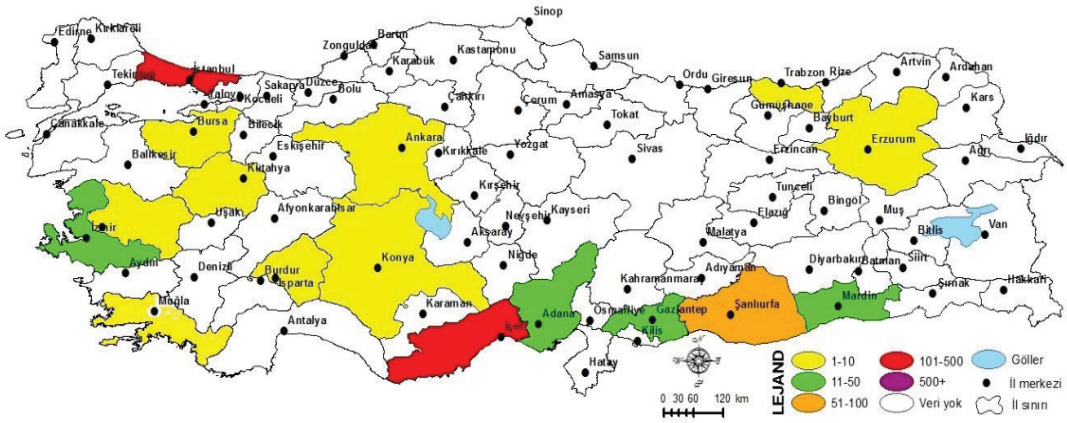
Kaynak: TUİK, 1927-2000 Yılları Arasındaki Muhtelif Nüfus Sayımları.

Suriye Hükümetlerinin Türklere olan baskısı, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasından sonra biraz daha yoğunluk kazanmış ve günümüze kadar artarak devam etmiştir.[245] *Türkiye'ye gitmek isteyenlere pasaport verilmemiş, gizli olarak Türkiye'ye gidenler ise vatandaşlıktan çıkarılarak mallarına el konulmuştur.*[246]

Harita 19'da Suriye tabiiyetlilerin Türkiye'deki dağılımları gösterilmiştir. Buna göre Fransız yönetimindeki baskıdan kaçan veya gezi amacıyla gelen Suriyelilerin en çok bulunduğu il İstanbul ve İçel olmuştur. Bu iki ili 50-100 kişinin bulunduğu

[244] Ö. O. Umar, "Suriye Türkleri", s. 599.
[245] O. Çetinoğlu, a.g.m., s. 24.
[246] M. F. Kirişçioğlu, "Suriye Türkleri", s. 139-140.

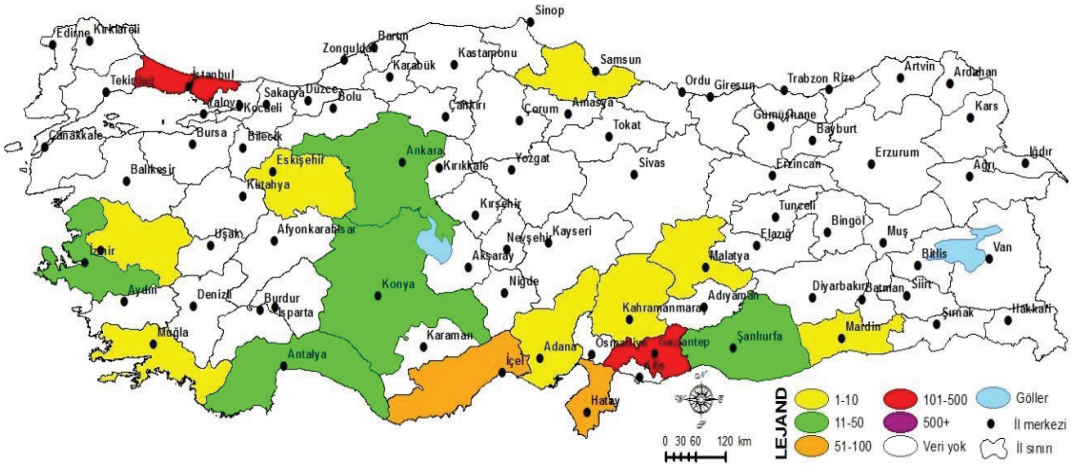
Şanlıurfa takip etmiştir. Hatay o dönemde Suriye'de olduğu için herhangi bir veri yoktur.

Harita 19. Türkiye'deki Suriye tabiiyetlilerin illere göre dağılımı (1935 GNS)

Kaynak: BİUM, *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935*, (Haz.: Celal Aybar), Ankara 1937.

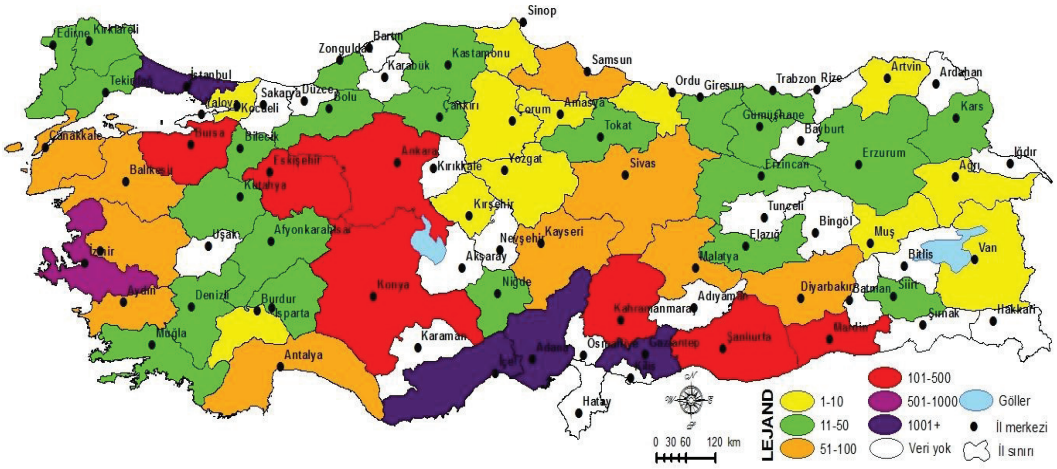
Harita 20'de görüldüğü üzere; 1945 yılında Suriye tabiiyetlilerin en çok bulunduğu il İstanbul ve Gaziantep'tir. Hatay ve İçel Suriyelilerin bulunduğu ikinci yoğun şehirler. 1935 GNS ile karşılaştırıldığında, İstanbul ve İçel'deki Suriyeli sayısını yüksek çıkması dikkat çekmektedir. Ankara ve İzmir'deki Suriyeli sayısı ise diğer sayımlardan azdır.

Harita 20. Türkiye'deki Suriye tabiiyetlilerin illere göre dağılımı (1945 GNS)

Kaynak: BİGM, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1950.

Harita 21'de ise 1935 yılı GNS'ye göre Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin sayısı verilmiştir. Haritada en çok Suriyeli göçmenin bulunduğu iller; İstanbul, İçel, Adana ve Gaziantep'tir. Bu illeri İzmir izlemektedir. Güney sınırındaki Şanlıurfa ve Mardin kadar; Kahramanmaraş, Konya, Eskişehir, Ankara ve Bursa da göç almıştır. Haritada genel olarak dikkati çeken husus, Suriyeli göçmenlerin Türkiye'nin 7 bölgesine ve hemen hemen her iline dağıldıklarıdır.

Harita 21. Türkiye'deki Suriye doğumluların illere göre dağılımı (1935 GNS)

Kaynak: BİUM, *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935*, (Haz.: Celal Aybar), Ankara 1937.

Türkiye'den kopartılan topraklarda 500.000'e yakın Türk yaşamakta olup bugünkü sayılarının 1.200.000 civarında olduğu tahmin ediliyor. Bazı bölgelerde nüfusun % 95'i Türk'tür.[247] Yılmaz'a göre ise bugün Suriye'de yaklaşık 1.500.000 civarında Türk yaşamaktadır.[248] Türklerin nüfusuyla ilgili kesin bir sayı vermek mümkün değildir. Çünkü Suriye'deki Türklerin önemli bir kısmının vatandaşlıkları dahi yoktur. Bu manada en doğru bilgi Şam'ın elindedir. Çünkü nüfus cüzdanlarında Arap vatandaşı görünenlerin gerçek kimlikleri kayıt altında tutulmaktadır.[249]

Humus'ta 550 yıllık olduğu söylenen Kızhıl Köyü, şehir merkezine on dakika uzaklıkta olup köyde Türkçe unutulmuş; ama hatırlı bir dost gibi. Gündelik hayatta Arapça'yı tercih eden Humus Türkmenlerinin ortak görüşü şu: "Türkçe'nin bize hiçbir

[247] O. Çetinoğlu, a.g.m., s. 24.
[248] T. Yılmaz, "Türkiye-Suriye…", s. 107.
[249] Ülkü Özel Akagündüz, "Suriye'de Unutulan Türkler", *Aksiyon*, S. 575, Aralık 2005, s. 40-41.

faydası yok!". Okulda, sokakta, resmi dairelerde bir geçerliliği olmayan ana dilleri, yıllar içinde gözlerinden düşmüş durumda.

Türkmenler Türkiye'den bekledikleri ilgiyi görememekten de şikâyet etmektedirler. Örneğin Suriye Türklerinden Abdullah Hacuk,"*Türkiye bize kimlik vermiyor, tamam. Biz burada kalak ve Türkmen dilini yaşatak, çok iyi; lâkin en azından gençlerimizi okutun. Humus'ta Fransa ve İngiltere'nin kültür merkezleri var. Türkiye'nin neden yok? Türkmenistan biraz yol açtı bize; ama yetmez. Ben bir vakıt zannettim ki, Türkiye hepimizi yığacak böyük bir millet olacağız. Bir lugat bir dil söylerik ne de olsa. Türkiye'de biraz kalsam, dilimi düzeltsem, sonra Türkmenlere Türkçe öğretsem*" [250] sözleriyle hem tasasını hem ümidini dile getirmiştir.

Bazı Türkmenler de orada kutsal saydıkları Türk topraklarını terk etmemekle kendilerini görevli saymıştır. Türk diyarının boşaltılmaması gerektiğinin bilincinde olan Musa; "*Dönelim de, Türkiye devletinin sınırlarını küçültelim mi yani. Biz soydaşlarıyız Türkiye'nin. Ankara'daki Türkler nasılsa biz de öyleyiz. İstersek gelir yerleşiriz oraya; ama burada yaşayalım. Sadece bizim için bir kolaylık olmalı*" [251] diyerek kutsal bir vazife atfetmiş kendine.

Türkiye ile Suriye arasında kimi zaman mekik göçleri de yaşanmıştır. Buna en iyi örnek Halep ile Gaziantep arasındaki Çobanbey'dir. Türkiye sınırına sadece 1.5 kilometre uzaklıktaki bu Türkmen beldesinin nüfusu 15.000'dir. Bu nahiyenin sakinleri, henüz sınırlar çizilmemişken, hatta daha eski zamanlarda yazları Sivas'a göçüp kışları Halep'e dönen atalarına hürmeten kendilerini yarı Sivaslı saymaktadırlar.[252]

Çobanbeyliler 1925'lere kadar kâh Türkiye'ye, kâh Suriye'ye bağlanan bu beldenin 1930'lara kadar Türk toprağı muamelesi gördüğünü söylemektedirler. Bu durumu bir köylü şöyle nakletmiştir: "*Bizim köy aslında Misak-ı Millî sınırları içindeymiş. Cumhuriyet kurulduğunda Çobanbey Türkiye toprakları içinde kalmış, biz ihtiyarlardan böyle duyduk. Hatta Harf İnkılâbı da gelmiş buraya ve bir nesil Türkçe okumuş. Benim amcam Allah rahmet eylesin öldü, Latin harfleriyle Türkçe yazar, Türkçe okurdu. Şapka Kanunu da tatbik olmuş, milletin başındaki 'bürüm yağlıkları' toplamış şapka koymuşlar.*"[253] Bu bilgiler aslında coğrafi ve kültürel olarak Suriye

[250] Ü. Ö. Akagündüz, "Suriye'de Unutulan…", s. 40-43.
[251] Ü. Ö. Akagündüz, "Suriye'de Unutulan…", s. 45.
[252] Ülkü Özel Akagündüz, "Sınırdaki İstasyon, Çobanbey", *Aksiyon*, S. 832, Kasım 2010.
[253] Ü. Ö. Akagündüz, "Sınırdaki İstasyon…".

Türklerine Türkiyelilerin ne kadar yakın olduğunu, ama bir o kadar da ilgisiz durduklarını göstermektedir.

5.3.6. Türkiye-Suriye Arasında Çift Taraflı Göçler

I. Dünya Savaşı sırasında, Hatay'ın Samandağ İlçesi'ndeki Ermeniler Fransızlara güvenerek ayaklanmıştır. Ancak Osmanlı kuvvetleri karşısında fazla tutunamayacaklarını anlayarak, Fransız deniz kuvvetlerinden yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Fransız harp gemileri Süveydiye[254] köylüleri de dâhil olmak üzere Musadağ'daki Ermeni isyancılarını, İngiltere'nin işgali altındaki Mısır'a götürmek üzere 12 Eylül 1915'te yola çıkmıştır.[255] Ermeni göçmenler, Mısır'daki Port Said yerine Kıbrıs'a gitmek istemiştir. Ancak Kıbrıs'taki İngiliz Yüksek Komiseri bunu kabul etmemiştir. Sonunda Fransızlar, İngilizlerin karşı çıkmasına rağmen Ermenileri Port Said'e indirmiştir.

Kahire'deki Fransız askeri komutanı Albay Bremond, bu Ermenilerin arasından bir Doğu Lejyonu kurarak Filistin ve Suriye'de Osmanlılara karşı savaştırmak istemiş, Fransız Savaş Bakanlığı da 15 Kasım 1916'da Doğu Lejyonu'nun kurulmasını kabul etmiştir. Böylece Port Said Kampı'nda yaşayan 500-600 kişilik gönüllü Ermeni erkeği askere alınmıştır.[256]

Ermenilerin Hatay'a geri dönmesine etki eden en önemli sebep Wilson Prensipleri olmuştur. Wilson Prensiplerine göre işgal altındaki yerlerde halkoyuna başvurulacağı beklentisi, Ermeniler tarafından bir fırsat olarak görülmüştür. Bu nedenle yurtlarına tekrar gelerek demografik yapıyı kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda 24 Kasım 1919'da Port Said Kampı tamamen boşaltılmış, Fransız gemileriyle gelen Samandağ Ermenileri tekrar köylerine dönmüştür. Yetimler ve onlara bakan personeller ise Mersin'e gitmiş, diğerleri de yine kendi yaşadıkları köy ve şehirlere geri dönmüştür.

Fransızların amacı, verimli Çukurova topraklarını ellerinde tutmak ve Tehcir kanunu ile bölgeden uzaklaştırılan Ermenileri geri getirip, Türklere karşı kullanmaktı. Albay Bremond'un himayesindeki 100.000 Ermeni, Adana ve çevresine iskân

---

[254] Samandağ'ın Osmanlı Dönemindeki ismidir.

[255] Süleyman Kızıltoprak, "Musa Dağı Olayı: Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hatay'dan Mısır'a Giden ve Dönen Ermeniler Serüveni", *Hatay Araştırmaları I*, (Ed.: Ahmet Gündüz-Selim Kaya), Hatay 2010, s. 111.

[256] S. Kızıltoprak, a.g.m., s. 111-114.

edilmiştir. Öyle ki Adana'daki Fransız askerlerinin % 80'i Ermeni idi. Bundan dolayı Albay Bremond kendisini Ermenistan'ın yöneticisi olarak görüyordu.

31 Aralık 1918 tarihli "*Geri Dönüş Kararnamesi*" ve savaştan Osmanlı Devleti'nin yenik olarak çıkması, Ermeniler için yeni bir umut olmuştu.[257] Suriye'den Çukurova ve Antakya bölgesine Ermenilerin gelmesinde ve göç organizasyonunda Hoybun Cemiyeti aktif rok oynamıştır. Kürt ve Ermeni işbirliğiyle 1927 yılında kurulan Hoybun Cemiyeti Kürtçe "*bağımsızlık, kişilik*" anlamına gelmektedir. Ermenice de ise "*Ermeni vatanı*" demektir. Kısacası bu örgütün temeli Taşnaklardan, ruhu İngilizlerden ve eti de Kürtlerden oluşmuştur.[258]

Ancak Dörtyol'da başlayan Milli Mücadele, hem Fransızların hem de Ermenilerin hesaplarını altüst etmiştir. Kara Hasan'ın ilk kurşunuyla birlikte başlayan milli direniş, Fransızları çok zor durumda bıraktığı gibi, Ermenilerin de tekrar göç etme sürecini başlatmıştır.

Son Ermeni grupları da 1939'da yapılan plebisitle Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra gitmiştir. Hatay'ın anavatana katılnması Ermeniler için ikinci bir göç hareketinin başlamasına yol açmıştır. Türkiye'ye katılma kararına karşı çıkan Ermenilerin çok büyük bir bölümü Suriye ve Fransa'ya göç etmiş, geride her köyden birkaç aile olmak üzere çok az sayıda Ermeni kalmıştır. Onlar da Samandağ'ın Vakıflı Köyü'nde toplanmıştır.[259] Halen Türkiye'nin tek Ermeni Köyü olma özelliğini taşıyan bu yerleşim biriminde yaşamaktadırlar.

Diğer taraftan, Türkiye'den Suriye'ye göç eden bazı Türk vatandaşları da olmuştur. Bunlardan ilki Cumhuriyetin ilanıyla birlikte rejim karşıtı olan kişilerin göçüdür. İkincisi ise Şapka Devrimi sırasında Türkiye'den kaçarak Şam'a sığınan Türklerdir. Bugün Şam'da bulunan Golan Türklerinden sonra ikinci sırada bulunan bu Şapka Kanunu muhalifleridir.[260]

İskenderun'a bağlı Abacılı köyü sakinleri, şapka giymemek için İskenderun limanından bindikleri gemiyle toplu halde Suriye'ye gitmiştir. 23 Temmuz 1939'da Hatay Türkiye'ye katılınca hakk-ı hıyar (seçme hakkı) defterleri açılmış ve isteyen

---

[257] S. Kızıltoprak, a.g.m., s. 115.

[258] Mustafa Şen, *1923-1945 Yılları Arası Suriye ve Beyrut Civarında Türkiye Cumhuriyetine Karşı Ermeni Örgütlenmesi*, (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 54.

[259] S. Kızıltoprak, a.g.m., s. 115.

[260] Oytun Orhan-Bilgay Duman, "Bayır-Bucak Türkleri Derneği Başkan Vekili ve Eğitim Sorumlusu Nihat Karaali ile Röportaj", (Ankara 18 Ocak 2011), *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?Tur=2&ID=243*, E.T.: 20.05.2011.

Suriye tarafına, istemeyen Türkiye'de kalmıştır. Bu aşamada çoğu Ermenilerden mürekkep, birçok kişi Suriye'ye göç etmiştir. Milli Mücadele'yi savunan fakat devrim kanunlarının tebliği ve uygulanması konusunda endişeli olan Türk aileler, her şeye ülkesini terk etmemiştir.[261]

Türkiye'de yapılan inkılaplar, bazen bölge halkının muhalefetine sahne olmuş, bazen de halkı zor durumda bırakmıştır. Örneğin Hatay'ın Yayladağı İlçesi'ne bağlı Yeditepe Kasabası'nda halkın yaşadıkları şöyle anlatılmaktadır: "*Jandarmalar namaz vakitlerinde caminin kapısına gelir, şapkaları kontrol ederdi. Camiden şapkasız çıkanları yakalayıp götürürlerdi. Bizim de sadece bir tane şapkamız vardı. Bu yüzden camiden tek tek çıkardık. İlk çıkan yan taraftan avluya şapkayı atar, ikinci kişi de şapkalı çıkardı. Cemaat boşalana kadar aynı işlemi tekrar ederdik. Jandarma şapka giymeyenlere taş taşıtırdı*."

Tek Parti döneminde Hatay'daki baskılar artınca 1947, 1948, 1949 yıllarında güneye zorunlu göç başlamıştır. Kırıkhan'ın Ceylanlı, Gültepe, Aktepe; Hassa'nın Küreci, Söğüt, Akbez, Saylak; İskenderun'un Abacılı köyü neredeyse tamamen boşalmıştır. Malını, mülkünü bırakan Hataylı Türkler, bir gün geri dönme umuduyla Suriye'ye gitmiştir. Dr. Mehmet Sılay, o dönemde gidenlerin sayısını 6-7 bin olarak belirtmiştir. Hatay'dan ayrılan Türkler, Şam'da Dağ Mahallesi olarak bilinen bölgeye yerleşmiştir. Muhyiddin Arabi'nin türbesinin etrafında yoğunlaşan bu yerleşim birimi Suriye'de "Türk Mahallesi" olarak bilinmektedir. Suriye, göçten 3-4 yıl sonra bu insanlara vatandaşlık vermiş ancak birçok Türk bu teklifi kabul etmemiştir.[262]

Gerçekleşen çift yönlü göç hadisesi sonucunda Suriyeli Türkmenler Türk vatandaşı olurken, Suriye'ye zorunlu göç eden Hataylı Türklerin vatandaşlık hakları da iptal edilmiştir.[263] T.C. Halep Konsolosluğunun 1944'da yaptığı bir değerlendirmeye göre; "*Hududumuza ancak yarım saat mesafede bulunan Halep'te, mühim bir Ermeni azınlığı vardır. Halep'teki Ermenilerin sayısı 63-70 bin civarlarında olup Halep nüfusunun beşte birini oluşturmaktadır. İçlerinde öteden beri Halep'te yerleşmiş olanlar varsa da, buradaki Ermenilerin büyük bir kısmı, I. Dünya Savası yıllarında ve Hatay'ın anavatana ilhakından sonra Suriye'ye gelenlerden oluşmaktadır*.

---

[261] M. Yaşar Durukan, "Sakıncalı Türkler: Ankara'ya Söyleyin Bizi Vatandaş Yapsınlar", *Aksiyon*, S. 480.
[262] M. Y. Durukan, a.g.m., *Aksiyon*, S. 480.
[263] M. Y. Durukan, a.g.m., *Aksiyon*, S. 480.

Yerli ve göçmen bütün Ermeniler kendi aralarında Türkçe konuşmakta olup bu yüzden geçen savaştan beri Halep'te Türkçe konuşanların miktarı hayli çoğalmıştır.

Bölgede yasayan Ermenilerle ilgili diğer bir husus ise, Ermenilerin bir kısmının Türkiye'ye dönme arzu ve istekleridir. Bu fikir Hür Ermeniler hareketinden öncede Ermeniler arasında tartışılan bir konudur. Ramgavarlar ve tarafsız Ermeniler ile Hınçakların bir kısmının düşüncesi bu yöndedir. 06 Ekim 1932 günü Beyrut'ta, Doktor Topçiyan'ın evinde ve başkanlığında, Hınçak ve Ramgavarlardan oluşan 20 kişilik bir grupla yapılan toplantıda, Ermenilerin Türkiye'ye dönmelerine müsaade edilmesi için Ankara'ya bir heyet gönderilmesi meselesi görüşülmüştür. Ramgavarlar ve tarafsız Ermenilerden oluşturulması düşünülen 10 kişilik bir heyetin, Ankara'ya giderek, Mustafa Kemal Paşa'ya ricada bulunması kararlaştırılmış ve bu konuda Paris Ramgavar merkezine yazı yazılmıştır.[264] Konsolosluğun bu raporu, Türkiye'den yapılan göçleri iyi bir örnektir.

Türkiye'den Suriye'ye yapılan göç, Türkiye'deki iktidar değişikliğine rağmen 1960'lara kadar devam etmiştir. Devlet, Suriye'ye gidenleri kara listeye almış, vergi borcu ve askerlik durumlarından dolayı yapılan araştırma sonucunda Suriye'de olduğu tespit edilenlerin de üzerine kırmızıçizgi çekilmiştir. Vatandaşlıktan çıkarılmış, mallarına el konulmuş ve her iki ülke de vatandaşlıklarını kabul etmediğinden "vatansız" kalmışlardır.[265]

Suriye'den Türkiye'ye yapılan göçler de Fransız işgaliyle gelen Ermenilerle sınırlı kalmamıştır. Lazkiye Bölgesi'nden birçok Suriyeli Türkiye'ye göç etmiştir. Bu göçmenlerin bir kısmı Adana'nın Karataş ilçesine yerleşmiştir. Bugün bu insanlar düğün, bayram, cenaze gibi sosyal konularda biraraya gelmektedirler. Örneğin Karataş'ta vefaat eden birinin cenazesi, Lazkiye'den gelecekler için bekletilebilmektedir.[266]

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgelerde Suriye'den göç edenlerin örnekleri bulunmaktadır. Konuyla ilgili bir belgede Şam'dan göç eden Ali isimli birinin Adana'ya iskân edildiğinden bahsedilmektedir.[267] Aynı şekilde Denizli'nin Şamlı köyünde yerleştirilen göçmenlere yaptırılacak 77 ev için 759 mikâp kerestenin parasız

---

[264] M. Şen, *a.g.t.*, s. 44.
[265] M. Y. Durukan, a.g.m., *Aksiyon*, S. 480.
[266] Kaynak Kişi: *Süleyman Hatipoğlu*; 1956 Fevziye (Gölkaya)/Karataş-Adana doğumlu, doktora mezunu, Antakya/Hatay'da ikamet etmekte, yeminli, Grş. T.: 17.06.2013.
[267] *BCA.*, 272..0.0.12/42.54..18, 2 Eylül 1924.

verilmesi İsmet İnönü imzasıyla kararlaştırılmıştır.[268] Bu 77 eve kaç kişinin yerleştirildiği tam olarak belli olmamakla birlikte, köy muhtarıyla yaptığımız telefon görüşmesinde bu köyün tamamının Osmanlı'nın son döneminde Suriye bölgesinden gelen göçmenler tarafından kurulduğu ifade edilmiştir.

Suriye'den göçler her dönemde devam etmiştir. Türk vatandaşlığına geçmek isteyenlerle ilgili dosyalar incelendiğinde, 1980-87 yılları arasında Suriye uyruklu 565 kişinin başvuruda bulunduğunu tespit edilmiştir. Bu insanlardan l4'ü Arap, 1'i vatansız, geri kalan 551'i ise Türk'tür. Bu kişilerin **97**'si kadın, geri kalanının tamamı erkektir. Vatandaşlık talebinde bulunan Türkler arasında 76 aile vardır. Bunlara Ekim 1987'de Siirt Valiliği'ne başvurarak iltica talebinde bulunan **8** nüfuslu **1681** Varna ailesi de eklenmiştir.[269]

5.4. Bayır-Bucak Türklerinin Göçü

Bayır Bucak Türklerinin acı kaderi dünya Türklüğünün parçalanmasına ve çoğunun esarete düşmesine sebep olan I. Dünya Savaşı sonunda başlamıştır. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti için bir idam fermanı olduğu kadar Suriye Türkleri için de kara günlerin başlangıcı olmuştur.[270]

Mondros Mütarekesi'nin Türklük açısından çok ağır şartlar taşıdığını gören Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin İskenderun'a asker çıkarması halinde çarpışacağını bildirmiştir. Ayrıca Türklerin sınırdışı bırakılmalarına 3 Kasım 1918'de çektiği telgrafta şöyle itiraz etmiştir: "*Lazkiye'nin kuzeyinde Hunseyh'un güneyinden geçen ve doğuya uzanan hattın Suriye sınırını teşkil etmesi, İskenderun ile Antakya Cebelsama ve Kilis yöresinin Türklerle dolu bulunması sebebiyle Halep ahalisinin de % 75'inin Arapça konuşan Türkler olması sebebiyle görüşmelerde bu gerçeğin esas alınması...*".[271] Mustafa Kemal Paşa bu telgrafıyla bölgedeki Türkler konusuna dikkat çekmiş ve nüfus çoğunluğunun Türklerde olduğunu vurgulamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre; Türklerin çoğunlukta bulundukları yerlerin Türkiye sınırlarında kalması ve Hatay mıntıkasının Misak-Milli kapsamında bulunduğu

---

[268] *BCA.*, 30..18.1.2/93.104..1, 14 Kasım 1940.
[269] N. Öztürk, "Suriye Türkleri", s. 1681.
[270] Mehmet Çiftçi, "Suriye Bayır Bucak Türkmenleri", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, 8-11 Aralık 2005-İstanbul, İstanbul 2006, s. 159; Abbas Bilgili, "Bayır-Bucak Türkleri", *Türk Yurdu*, C. 9, S. 360, Mart 1988, s. 51; Mehmet Tekin, "Suriye'de Türkmen Bölgesi ve Basında Bayır-Bucak Türkleri", *Güneyde Kültür*, C. V, S. 53, Antakya Temmuz 1993, s. 20.
[271] M. Çiftçi, a.g.m., s. 159.

gerçeği karşısında Bayır-Bucak'ın da Türkiye'ye katılması gerekirdi. Çünkü buradaki ahali Sünnî Türklerdi. Hatay mıntıkasının Misak-ı Milli kapsamında bulunduğu gerçeği karşısında Bayır-Bucak'ın da Türkiye sınırlarına dâhil edilmesi gerekirdi. Çünkü Bayır-Bucak-Hazne nahiyeleri Antakya ilçesine bağlı olduğundan Misak-ı Milliye dâhildi ve çoğunluğunu da Türkler oluşturuyordu. Bayır-Bucak Hatay'ın bir uzantısı gibidir ve oradaki Türkler Hatay'ın Yayladağı ilçesi halkıyla akrabadırlar.[272]

Hatay bölgesinden herhangi bir farkı olmayan ve bunu davranışlarıyla gösteren Bayır-Bucak Türkleri Kuvay-ı Milliyecilere yardım etmiştir. Hatay ve civarında Yayladağ ve köylerinde Kuvay-ı Milliye'yi kurmakla görevlendirilen Nuri Aydın (Korunalp) Bey, askerler için Kirpücük Köyü'nü[273] karargâh yaparak çevre ahalisini teşkilatlandırmıştır. Bayır-Bucak eşrafından Necip Sohta imzasıyla 28 Şubat 1921 tarihli şu mektubu almıştır: "*Hâmî-i İslam Nuri Efendiye! Amcazâdem Nevrez Sohta Fransızlardan 200 mavzer aldı. Milis teşkilatı kuracak. Şimdi silahlar evindedir. Bize lütfen bir zabit kumandasında bir miktar kuvvet gönderdiğiniz takdirde bu silahları ondan alır, burada da millî bir teşkilat kurarak vatanımızın kurtulmasına yardımcı oluruz*." Bu mektup Bayır ve Bucak bölgesi ahalisinin Türkiye'ye ne kadar gönülden bağlı olduklarını göstermiştir.[274]

20 Ekim 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara İtilafnamesi'nden bir ay önce Fransızlar, Bayır-Bucak nahiyelerini Antakya'dan ayırmış ve Lazkiye Sancağı'na bağlamışlardır. Lozan'da Sancak Meselesi ele alınmış, ancak Bayır Bucak'tan bahsedilmemiştir.[275] Hâlbuki bu bölgede yaşayan Türk nüfusu da az değildir. 1936 yılndaki nüfusu 20.000'dir.[276] Bu kalabalık nüfusun geleceği herhangi bir antlaşmayla güvenceye alınmadığı için, Fransızlar da bu insanları yok sayma ve yok etme politikası uygulamışlardır.

Hatay'ın anavatana katılmasından sonra Bayır ve Bucak bölgesinde yaşayan Türklerin göç meselesi gündeme gelmiştir. Suriye'nin diğer bölgelerinden Türkiye'ye yapılan göçlerin çoğunluğunu ve ilk örneklerini Bayır-Bucaklılar oluştururlar. Bu nedenle de, Türkiye kamuoyunda Suriye Türkleri denince ilk akla Bayır-Bucak Türkleri

---

[272] A. Bilgili, a.g.m., s. 51-52; M. Çiftçi, a.g.m., s. 160.
[273] Yeni adı Olgunlar Köyü'dür.
[274] N. A. Konuralp, *a.g.e.*, s. 114; N. Gökoğlu, *a.g.t.*, s. 48.
[275] M. Çiftçi, a.g.m., s. 160; M. Tekin, "Suriye'de Türkmen…", s. 20; Zafer Sarı, "23 Temmuz'da Hasreti Dinmeyen Türk Beldesi 'Bayır-Bucak'", *23 Temmuz*, 23 Temmuz 2001, s. 3.
[276] *Açıksöz*, 28 Ekim 1936; M. Tekin, "Suriye'de Türkmen…", s. 21.

gelir. Hâlbuki Suriye'nin her bölgesinde Türkler yaşamaktadır. Özellikle Halep, Hama, Humus, İdlip, Şam ve Kuneytra bu bölgelerin en kesif olanlarıdır.

Hatay'ın anavatana katılmasını müteakip, Bayır-Bucak ve Hazne Türklerinden 300 kişi imzaladıkları mühürlü mazbatalar ile Lazkiye'den ayrılarak Hatay'a bağlanmak istediklerini belirtmişlerdir.[277] Lazkiye bölgesindeki Türklerin bu istekleri ve Türkiye özlemleri hiç bitmemiştir.

Lazkiye Hükümeti Türkmenlerin Türkiye sevdasını bilği için, onları Türkiye'den ve Hatay'dan soğutma çalışmaları yürütmüştür. Bu çalışmalardan biri Türkiye aleyhine yürütülen propagandalardır. Bu propagandanın amacı bölgede yerleşik Türk Alevileri Türkler aleyhine kışkırtmak ve Hatay'a karşı cephe aldırmaktır.[278] Bu propagandalar zaman zaman silahlı olarak devam etmiştir. Vatani Partisi'ne mensup silahlı propagandacılar, Bayır Bucak bölgesinde Türkiye'ye ve Hatay aleyhinde gösterilerde bulunmuşlardır. Aynı zamanda bölgeye iki Bedevi aşireti göç ettirilerek Türk nüfusunun oranı azaltılmaya çalışılmıştır.[279]

Bayır-Bucak Türkleri Suriye'de yaşayan 3.5 milyonluk[280] Türkün sadece bir bölümüdür. Kalafat'a göre ise günümüzde Suriye'de 1.8-2 milyon Türkmen, Lazkiye'nin Bucak nahiyesi, İsabeyli bölgesi Turunç, Meydancık köylerinde yaşamaktadır.[281] Türkiye sınırına çok yakın köy ve kasabalarda yaşadıkları için Türkiye ile ilişkileri de bulunmaktadır. Bu Türkler Karakeçili, Elbeyli, Barak, İsabeyli ve Türkmen aşiretlerine mensup olup; Antakya, Reyhanlı, Kırıkhan, İskenderun ve Yayladağı'ndakilerle akrabadırlar.[282]

23 Temmuz 1939'da Hatay Türkiye'ye bağlanmış, ancak öz be öz Türkmenlerden meydana gelen Bayır-Bucak bölgesi ve bu bölgelerdeki 62 köy bu mutluluktan mahrum kalmıştı. Ayrıca Fransızlar sırf Ermenilerin hatırı için Kesep'i Hatay'dan ayırmışlardır. İlhaktan sonra Suriye içinde kalan Türkler sürekli baskı altında tutulmuştur. Buna ilk tepki, 1941'de Halep Türklerinin Halep Kalesi'ne Türk bayrağını çekmesi şeklindedir. Bayır Bucak bölgesinde ekonomik ve kültürel açıdan uygulanan

---

[277] N. Gökoğlu, *a.g.t.*, s. 85.
[278] *Cumhuriyet*, 13 Mart 1937.
[279] *Cumhuriyet*, 17 Mart 1937.
[280] Ü. Özdağ, "Suriye Türkleri", s. 3; O. Orhan-B. Duman, "Bayır-Bucak Türkleri…", *www.orsam.org.tr/tr/ yazilar_Yazdir.aspx?Tur=2&ID=243*, E.T.: 20.05.2011.
[281] Y. Kalafat, *a.g.e.*, s. 14.
[282] M. Çiftçi, a.g.m., s. 159; A. Bilgili, a.g.m., s. 52.

sindirme ve sömürü politikasının artması üzerine önce 1950, daha sonra 1967 yıllarında çok sayıda Türk Hatay sınırını geçerek Türkiye'ye sığınmıştır.[283]

Bayır-Bucak Türkmenleri, Suriye'de Fransız Mandası döneminde baskılara uğramaya başlamış, Suriye'deki Ermeniler, Hristiyanlar ve Nusayrîler Fransızlarla birlik olarak Türkmenlere karşı çeteler oluşturmuştur. Bayır-Bucaklılarla bu çeteler arasında 6-7 yıl kadar çatışmalar olmuştur. O dönemi yaşayanlar bu çatışmalara "*Fellah Harbi*" demiştir. Milli Mücadele sırasında Atatürk'ün emri ile "*Altay Fırkası*"nı kurarak milli mücadeleye destek veren Bayır-Bucak Türkleri daha sonra da Arap çetelerine karşı mücadele vermiştir. Bu teşkilatın kurucuları arasında olan Nevraz Sohta bölgede büyük ün kazanmıştır. 1946'da Suriye'de tutunamayarak Hatay'a göç eden Nevraz Sohta Bayır-Bucak Türkmenlerinin Türkiye'ye göçünde öncülük etmiştir. Hatay'ın Kırıkhan ilçesine yerleşen ve Amik Ovası'nda geniş bir arazi alan Nevraz Ağa'nın yanında çalışanlar da göç etmeye başlamışlardır. Ayrıca öğrenim için Hatay'a gelen öğrenciler de geri dönmek istememiş ve bu öğrencilerin aileleri de Türkiye'ye göç etmiştir.[284]

Bayır-Bucaklıların Türkiye'ye göçlerinde ekonomik durumlarının bilinçli bir şekilde kötüye götürülmesi de etkili olmuştur. Bu bölgedeki insanlar hayatlarını çiftçilik yaparak kazanmaktadır. Burada daha çok tütün ve buğday yetiştirilir, bahçecilik yapılmaktadır. Ancak sınıra yakın bölgelerde yaşayan Türkmenler, Suriye Hükümeti tarafından iç bölgelere göç etmek zorunda bırakılmıştır. Suriye yönetimi "burası ormanlık saha", "burası yol olacak", "burası turistik veya sayfiye yeri" diyerek çok verimli olan bahçelerin, tarlaların içinden yollar açmıştır. Yine "hizmet götürüyorum" bahanesi ile her köye karakol ve orman muhafaza sahası tesis ettirilerek Bayır-Bucaklının toprakları işgal edilmiştir.[285] Kamulaştırılan arazinin bedeli ödenmediği gibi reform kapsamına alınmayan 568.508 dönümlük arazi de "Suriye devleti tasarrufuna" bırakılarak kullanımına izin verilmemiştir. Ayrıca Türklerin Suriye'de 2.179.763 dönümlük ihtilaflı arazisi bulunmaktadır.[286] Buralarda oturan insanların bazıları Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmış, bazıları da geçim sıkıntısı içinde büyük şehirlere göç etmiştir.

---

[283] Mehmet Tekin, *Tarihte Hatay ve Hatay Devleti*, 2. Basım, Antakya Ticaret ve Sanayi Odası, Antakya 1987, s. 94.

[284] Kaynak Kişi: *İsmet Bozoğlan*; 1949 Bayır-Bucak doğumlu, okuma-yazma biliyor, Hatay-Kırıkhan'da ikamet etmekte, yeminli, Grş. T.: 10.11.2010.

[285] İsmet Bozoğlan, "Suriye'de Bayır-Bucak Türkleri", *Güneyde Kültür*, S. 53, Antakya 1993, s. 30-31; Y. Kalafat, *a.g.e.*, s. 17; N. Öztürk, "Suriye Türkleri", s. 1680.

[286] S. İbas, a.g.m., s. 83.

Özellikle Lazkiye, Cisr-i Şugur gibi büyük şehirlere göç edenler işçilik ve küçük esnaflık yapmıştır. Yerlerinde kalan Türkmenler ise geçimlerini sağlamak için elmacılığı geliştirmiştr. Elma, bugün Suriye'nin en önemli ihraç malı haline gelmiştir.[287] Bu da Türklerin çalışmasının ve çalışkanlığının durdurlamayacağını göstermiştir.

Suriye'de yaşayan Bayır-Bucaklılar arasında okumuş ve devlet memurluğu yapmış kişi sayısı oldukça azdır. Özellikle büyük şehirlere gidenler devletin imkânlarından yararlanabilmek için çareyi Araplarla evlenmekte bulmuşlar, tabiki bu da asimilasyonu hızlandırmıştır. Yetişen yeni nesiller Türkçe'yi, okulu bitirdikten sonra öğrenebilmiştir. Bayır-Bucak'ta yetişen yeni nesillerin birçoğu Türkçe'yi dahi unutmak üzeredir. Suriye'de bulunan Bayır-Bucak Türkmenlerine azınlık statüsü tanınmadığı için Türkçe eğitim veren okulları da bulunmamaktadır. Bu yüzden Arap okullarında eğitim görmek zorundadırlar. Aileler çocuklarının iyi eğitim görmesi için ilkokulu bitirene kadar Arapça konuşmalarına özen göstermektedir. İlkokulu 13 yaşında bitirdikten sonra fırsat bulurlarsa ikinci bir dil olarak Türkçe öğretilmektedir. Türkçe artık ancak aile arasında çok az kelime daracığı ile konuşulur olmuştur. Bu durum zamanla daha da kötüye gidecektir. Lise'yi bitiren zeki çocuklar Türkiye'ye bin bir zorlukla kaçak olarak gelmekte geçici ikamet alarak Türkiye'nin yabancı uyruklular kontenjan sınavına katılmaktadır. Türkiye'de okuyan bu çocukların peşine takılan Suriye ajanları çocukları fişlemekte, okulu bitirdikten sonra tekrar Suriye'de gelip çalışmasına ve iş kurmasına engel olunmaktadır. Burada kalan, Türkiye vatandaşı olmak isteyen gençler de yıllarca vatandaş olma gayreti içerisinde bulunmuştur. Türkiye hükümeti vatandaşlık işlemlerini bu okuyan öğrencilerin tekrar Suriye'ye gidip orda kalmasını amaçladığı için zorlaştırmıştır.[288]

Türkiye'ye gitmek isteyenlere pasaport verilmemiş gizli olarak Türkiye'ye gidenler ise vatandaşlıktan çıkarılarak mallarına el konulmuştur. Türkmenlerin en tabii hakkı olan seçme ve seçilme hakkı kısıtlanmıştır. Türkçe köy isimleri değiştirilerek Arapçaya çevrilmiş, sınır bölgelerinde Türkmenler geri çekilerek, 10 km'lik bir kuşak dâhilinde Arap köylüleri oluşturulmuştur. Türkmenlerin yaptıkları düğün, nişan ve bayramlaşma törenleri yasaklanmıştır.[289]

---

[287] İsmet Bozoğlan, "Elmacılığı Geliştirdiler", *Aksiyon*, S. 575, Aralık 2005, s. 45; N. Öztürk, "Suriye Türkleri", s. 1681.

[288] İ. Bozoğlan, "Suriye'de Bayır…", s. 30-31.

[289] M. F. Kirişçioğlu, "Suriye Türkleri" s. 131; Meşkure Yılmaz Börklü, "Lozan Sonrası Suriye Türklerinin Durumu ve Genel Problemleri", *Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye'nin Etnik Yapısı*, (Haz.: Şahin Ceylanlı-Ramazan Kırkık), İstanbul 2000, s. 36-37; Z. Sarı, a.g.m., s. 3.

Bu dönemlerde Suriye'de Türklere uygulanan asimilasyon ve baskı politikasını Atayolu Gazetesi'nde yayımlanan bir yazı şu şekilde yansıtmıştır; "*Güney, sınırlarımızın dışında 30.000 soydaşımıza karşı yıllardan beri tatbik edilen terhis ve imha siyaseti, son zamanlarda şimdiye kadar olduğundan daha gayri insani ve daha tahammül edilemez bir seyir takibine başlamıştır. Ancak takip edilen bu hedefler istikametin de kendi öz yurtlarında ve kendi ırki hüviyetlerinin icabına göre çalışmak ve yaşamak imkânlarından başka bir şey aramayan 30.000 soydaşımızın mal ve canlarının haksız tecavüzlere uğratılması hâdisesini ve bilhassa bu hâdiselerin bir plân gereğine uydurularak tekerrürü bizi asla lakayt bırakamaz.*"[290]

Bu dönemde Türklere yapılan baskılar Hatay basınına da aks etmiştir. Özellikle Atayolu Gazetesi konuyla ilgili bilgiler aktarmıştır. Örneğin "*Bucağın Gebere Köyü'ne saldıran Arap çeteleri 5 Türk'ü öldürüp çekildiler.*" başlıklı yazı, bölgeden sıcak haberler veridiğini ve bölgeyle ilgilenildiğini göstermektedir. Haberin devamında; "*Suriye'de kargaşalık ve anarşi devam ederken, sınırlarımızın yakınındaki Türklere karşı da mezalim başlamıştır. Zaten yıllardan beri her türlü tazyik altında iktisaden ezilen Bayır-Bucak Türklerinin şimdi de seslerinin çıkarılmaması için yok edilmesine başlandığı anlaşılıyor.*

Dün aldığımız özel bir habere göre, Arap çeteleri evvelki akşam Bucağın Gebere Köyünü basmış ve köyün ağası ile dört çocuğunu öldürmüş, evi yağma ettikten sonra çekip gitmişlerdir. Bu hadisenin mürettep bir imha politikasının başlangıcı olduğuna şüphe yoktur. Bu yüzden Bayır-Bucak Türkleri dehşet içinde kalmış, birçok köylerin halkı hicrete hazırlanmışlardır"[291] denmek suretyle durumun vehameti anlatılmıştır.

Suriye Türklerine yönelik saldırılar aralıksz sürdürülmüştür. 29 Temmuz 1945 tarhinde, Türkiye sınırından 2 km içerdeki Salmir Köyü'ne gelen bir Arap çetesi, köy halkından son kargaşalıklarda ölen Arapların aileleri için önemli miktarda iane vermelerini işlemiştir. Tamamen Türklerle meskûn olan ve zaten çok fakir bulunan köy halkı, çetenin istediği bu önemli miktardaki ianeyi vermemiştir. Buna kızan çete, evleri yağma için köye saldırmıştır. Bunun üzerine Türklerle çete arasında bir boğuşma başlamış ve kurşun sesleri Türkiye'den iştilmiştir. Bu boğuşma sonunda çete üyeleri köy halkından 5 Türkü öldürmüş ve 4 kişiyi de yaraladıktan sonra çekip gitmiştir.

---

[290] *Atayolu*, 22 Haziran 1945.
[291] *Atayolu***,** 21 Haziran 1945.

Benzer bir uygulama da Yamadı Köyü'nde gerçekleşmiştir. 28 Temmuz'da Cisr-i Şuğur pazarına gitmek üzere yola çıkan 4 Türk'ün önü şehrin yakınına gelince 5-10 Arap tarafından kesilmiştir. Araplar bunların Türk olduklarını anlayınca hakaret amacıyla mahrem yerlerini açarak istihza yapmışlardır. Bu manzarayı görmek istemiyerek başlarını çeviren köylülerin yollarını kesip: "-*Yakında idareyi elimize alacağız, O zaman sizlere yapacağımız şeyleri biz biliriz.*" Diyerek Fransızlardan sonra bölgede yapacakları fenalıklardan kasıtla tehditler savurmuşlardır."[292]

1946'da Suriye bağımsız olduktan sonra da Arap çetelerinin türklere saldırıları devam etmiştir. Eylül 1950'de Suriyeli Jandarmalar, Bayır-Bucak halkından 3-5 aileyi Türkçülük propagandası yaptıkları gerekçesiyle evlerinden atmıştır. Bu insanlar günlerce sokakta yatıp-kalkmışlardır. Buna benzer keyfi ve dostluğa yakışmayacak hareketler daha da artmıştır."[293]

Suriye bağımsız olduktan sonra, Bayır-Bucak'ı Araplaştırmak için yoğun bir çalışma başlamıştır. Arap milliyetçileri Türk çocuklarına zorla Arapça öğretmek ve Arap kültürünü aşılmak için zor kullanmıştır.[294] Yapılan baskılara daha fazla dayanamayan Türklerin bazısı Hassa sınırını geçerek Türkiye'ye sığınmıştır. 15 yaşlarındaki Mustafa ve Yusuf Karamuhammet adlı iki Türk Hassa civarından Türkiye'ye giriş yapmıştır. Aynı günlerde 34 yaşındaki Muhammet Aslan isimli bir kişi de Yayladağı'ndan Türkiye'ye geçmiştir.[295]

Bayır-Bucaklıların sıkıntılarını dile getiren Atayolu Gazetesi'ne, Bayır-Bucaklılardan Kemal Kaynar, 31 Mayıs 1945 tarihinde "*Acıklı Bir Teşekkür*" başlıklı şu yazıyı göndermiştir: "*Ben Bayır-Bucak mültecilerindenim. Sayın gazetemizin son günlerde yabancı ellerde inleyen kara bahtlı yurduma gösterdiği asil ilgiye bütün kalbim ve varlığımla teşekkür ediyorum. 30.000'den fazla soydaşımızın kurtuluş gününü tasvir ve tasavvur edilmez bir hasret ve iştiyakla beklediklerini içim sızlayarak bir daha açıklamayı bir yurt ve ulus borcu biliyorum. Derin Saygılarımla! Bayır-Bucak Mültecilerinden Kemâl Kaynar*"[296]

Bayır-Bucak Türkmenleri Fransız Manda yönetimi ve sonrasında Suriye Devletinin yönetimi sırasında uğradıkları baskılar ve zulümlere, asimile uygulamalarına dayanamayarak birçoğu doğduğu toprakları terkederek Türkiye'ye göç etmiştir. Bu

[292] *Atayolu*, 31 Temmuz 1945.
[293] *Atayolu*, 2 Ekim 1950.
[294] *Atayolu*, 14 Nisan 1955.
[295] M. Tekin, "Suriye'de Türkmen…", s. 27.
[296] *Atayolu*, 31 Mayıs 1945.

göçler 1946-1950-1952-1953-1967 yıllarında toplu halde olduğu gibi münferit göçlerde olmuştur. Göç edenlerin çoğu Kırıkhan ilçesinin Karadurmuşlu Köyü, Kırıkhan Merkez Yeni Mahalle ve İskenderun'a yerleşmiştir. Bunların dışında Türkiye'nin değişik yerlerinde yerleşenler de vardır.[297]

1952 yılına kadar Bayır-Bucak'tan göçler ara ara devam etmiş, ancak bu göçler Bayır-Bucak bölgesinde Türkmen nüfusun azalmasına neden olmuştur. Bu durumu değerlendiren Suriye Hükümeti, Türkmenlere baskıyı daha da arttırmıştır. Köylere gelen Suriye Jandarmaları halkı aşağılamıştır. Zaten toprakları elinden alınmış olan Türkmenler bu baskılara daha fazla dayanamamıştır. 1952'de Türkiye'deki Menderes Hükümeti, Bakanlar Kurulu kararı ile Bayır-Bucak Türkmenlerine sınırları açmıştır. İlk büyük göç de bu tarihte yaşanmıştır. Amik Gölü'nün kurutulması ile açılan arazilerden her aileye 20'şer dönüm olmak üzere toprak verilmiş ve Kırıkhan'ın Karadurmuşlu Köyü'ne iskân edilmişlerdir. Bunun dışında İskenderun, Konya, Adana, Bursa gibi Türkiye'nin değişik bölgelerinde kendilerine yerler gösterilmiş, bir kısım Bayır-Bucaklı bu bölgelere gitmiştir. Ancak çoğu Kırıkhan'da kalmıştır. Çünkü Kırıkhan tarım bölgesidir ve Bayır-Bucaklılar için en önemli kişi olan Nevraz Sohta da buradadır.[298]

Bayır-bucaklılara verilen araziler, zamanla miras yoluyla daha küçük parçalara bölünmüş ya da ekonomik sıkıntılar nedeniyle satılmıştır. Türkiye'de de Bayır-Bucak'taki gibi işçilik, çiftçilik, amele olarak çalışmışlardır. Çok azı da öğretmen ve polis olmuştur. Kırıkhan'da esnaflık yapan iki aile tuhafiye dükkânı açmış, 1992'de de bir brikethane faaliyete girmiştir. İlçede bunlardan başka esnaflık yapan aile de yoktur. 1967'de Türkiye'ye iltica eden 35-40 hanenin durumu çok daha kötüdür. Bu aileler iskânlı göçmen olarak kabul edilmediği gibi uzun bir süre kendilerine vatandaşlık dahi verilmemiştir. Bu ailelerin gençlerinden bazıları ilköğretimi, birkaç kişide liseyi bitirmiştir. Bunların içerisinden 15-20 aile Adana'ya giderek tütün ekme işlerinde çalışmak, 5 aile de İskenderun'da fabrika işçiliği yapmaktadır.[299]

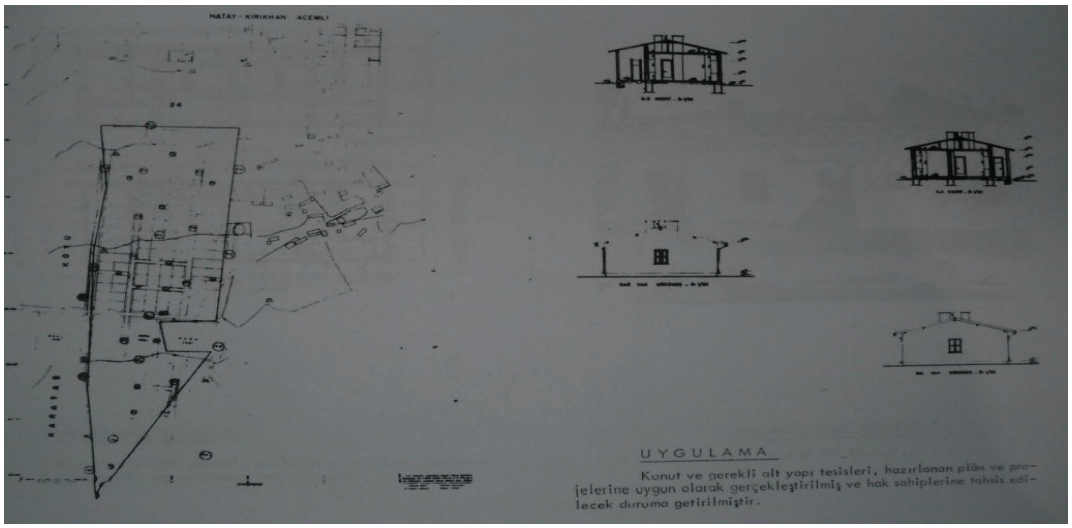
---

[297] İ. Bozoğlan, "Suriye'de Bayır…", s. 30; Ertuğrul Gümüş, *1980 Sonrası Türkiye-Suriye Ekonomik İlişkilerin Değerlendirilmesi*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 80; M. Çiftçi, a.g.m., s. 160; H. M. Vurmay, a.g.m., s. 15; Y. Kalafat, *a.g.e.*, s. 12-13; Nevzat Özkan, *Türk Dünyası: Nüfus, Sosyal yapı, Dil, Edebiyat*, Kayseri 1997, s. 270; "Türkiye'ye Yerleşen Göçmenler", *www.turkform.net*, E.T.: 26.02.2011; Kırıkhan Ziraat Odası Başkanlığı, *Bayır-Bucaklıların Mesleklerine Dair 08.10.2004 Tarih ve 37 Sayılı Belge*.

[298] İ. Bozoğlan, "Suriye'de Bayır…", s. 31.

[299] İ. Bozoğlan, "Suriye'de Bayır…", s. 31.

Bayır-Bucak'tan gelen misafirlerin bir kısmına arazinin yanısıra ev de verilmiştir. Göçmenlere verilen evler tek katlı olup, çatılıdır (Bkz: Şekil 4). Bugün bu evler sağlamlığını muhafaza etmektedir. Evler, klasik afet evi tipinde, ama bahçelidir.

Şekil 4. Hatay'ın Kırıkhan ilçesi'ne yerleştirilen göçmenlerin ev planı

Kaynak: Afet İnan, *160 Ailenin Hatay Kırıkhan Acemli Mahallesi'ne İskânı*, Köyişleri Bakanlığı Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s. 4-5.

İbrahim isimli bir Türk de ailesiyle birlikte 1950'lerde göç etmiştir. 1952'de Bakanlar Kurulu, Bayır Bucak Türklerinden Türkiye'ye gelmek isteyenlere vatandaşlık verileceğine dair bir karar alınca, İbrahim'in ailesi de toplu halde gerçekleşen göç dalgasıyla gelmiştir. Bu insanlara vatandaşlık verilmiş ve Amik Ovası'na yerleştirilmişlerdir.[300]

Bayır-Bucak Türklerinin tanınmış simalarından ve bir dönem Antakya Kültür Müdürlüğü yapmış olan İsmet Bozoğlan, Suriye'den yapılan göçlerle ilgili şu değerli bilgileri aktarmıştır: "Anam, babam bizi Suriye'nin Bayır-Bucak köylerinden, Suriye'nin zulmünden kaçıran, dağ taş aşırıp, yastığını, yorganını terk ederek kaçtıkları, sarp engelleri aşıran insanların anlattığı zulüm işkence sonucu kaçışımız. Zaten o kaçıştan sonra sılayı hiç görmedim.

Rahmetli amcamın, "Arapların Bayır köylerini yakarak ilerleyiş sırasında Neraz Ağa'nın Bayır-Bucak köylerinde topladıkları silah, sopa, kazma, küreklerle direnişini Hatta bu direniş içindeki sanki kısa metrajlı filmler gibi Bazit Koca'nın, Çatık Koca'nın

[300] Esra Demirci Akyol, *Sınırdaki Kimlikler Türkiye'ye İlhak Sürecinde Hatay*, İstanbul 2010, s. 149.

Boklu Gedik'in, Rahmanlı mevkiindeki dar geçitte ellerindeki balta ile yüzlerce yağmacıyı aktığını, yine evleri yanan Göydağlılar'ın reva görülen çirkin hareketleri bir efsane bir ayrı mücadelenin o insanları ne hale getirilişinin, hangi halet-i ruhiye içine düştüklerini, umut olarak, kurtuluş olarak Anavatan Türkiye'ye, gelmelerindeki sebepleri her olayda emmemek için anlattığı bu öyküleri dinlememek gerekir.

Onun için 1950 yılının sonlarında Rahmetli Adnan Menderes hükümeti zulmün, işkencenin dayanılmaz boyutları karşısında Bakanlar Kurulu bu bölgedeki insanların anavatan Türkiye'ye geçmeleri için sınırları açmış, o tarihlerde 150-200 aileye varan büyük bir çoğunluğu da Kırıkhan'ın Karadurmuşlu Köyü'ne iskân edilen bu insanlar kendilerine verilen hane başına 20'şer dönümlük arazi uğraşırlar. Yıllar... bu arazinin ekmek yedirmediğini gören için insanlar İskenderun'a Adana'ya hatta Bursa'ya, Konya'ya yeniden iş aş için gitmiş oralarda bağları devam ettirmektedirler.

Bu göçler bitmemiş, 1967 yılında yine toplu göç yaşanmış. Yine hükümetlerin haberleri, izinleriyle. Niçin Suriye-İsrail Savaşında Bayır-bucak bölgesindeki insanlarımızı savaşın ön saflarına, hedef olarak sürüp göz göre göre ölmelerini isteyen politikalarına Türkiye Cumhuriyeti izin vermemiş son çare göç izni çıkarmıştır."[301]

1953'de 80 aileden oluşan 313 kişilik Bayır-Bucak Türkü "iskânlı" olarak Türkiye'ye yerleştirilmiştir.[302] Bunları 366 kişiden oluşan 114 ailenin iskânı takip etmiştir.[303] Ayrıca iskân kanununun kapsamına giren hak sahibi 160 ailenin, şehirsel iskânına da karar verilmiştir. Hatay'ın Kırıkhan İlçesi Acemli Mahallesi bitişiğinde, hak sahibi ailelerce satın alınan 82 dönüm arsa, yerleşim yeri olarak göçmenlere tahsis edilmiştir.[304]

1935 yılında Doğu Türkistan milli hareketinin bastırılmasından sonra 1937 yılında bazı Türkler Afganistan pasaportuyla Türkiye'ye gelmiştir. Bunlar arasındaki Hasan Alatav ve Abdülfettah Giray adlı kişiler sınırdışı edildikleri için Suriye'ye sığınmışlar ve Suriye vatandaşı olmuşlar. Suriye'deki karışıklıklar ve Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi dolayısıyla bu iki kişi tekrar Türkiye'ye sığınmışlardır. Akrabalarının yanına yerleşmek isteyen bu iki şahıs 1953 yılında serbest göçmen statüsüyle Türk vatandaşlığına alınmıştır.[305]

---

[301] İsmet Bozoğlan, "Sılayı Sevmek", *Objektif*, 31 Ekim-30 Kasım 1997, s. 28.
[302] BİGM, *Türkiye Nüfus Hareketleri 1954-1960*, DİE Yayın No: 416, Ankara 1961, s. 12.
[303] *Başvekâlet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları*, s. 54.
[304] A. İnan, *a.g.e.*, s. 3.
[305] *BCA*., 30..1.0.0/19.108..21, 17 Mayıs 1955.

Suriye'den gelen göçmenler, sadece Hatay bölgesine değil, Türkiye'nin farklı şehirlerine iskân edilmişlerdir. Örneğin 1950-1952 yılları arasında Suriyeli 1 kişi Eskişehir merkeze iskânlı olarak yerleştirilmiştir.[306] Eskişehire o dönemde Bulgaristan göçmenleri de yoğun şekilde iskân edilmiştir. Bu bakımdan Eskişehir tam manasıyla bir göçmen diyarıdır. Tablo 59'da görüldüğü üzere; 1950-1980 yılları arasındaki 30 yıllık dönemde 10.341 kişden oluşan 2.938 aile iskânlı olarak yerleştirilmiştir. Bunlara 719 adet konut tahsis edilmiştir. Ayrıca ayni ve nakdi yardımlarda da bulunulmuştur.

Tablo 59. Eskişehir'e yerleştirilen Suriyeli göçmenler (1950-1980)

İskan Yeri	İskân Şekli	Aile	Kişi	Yapılan Yardımlar			
				Nakdî	Aynî	Konut	
						Adedi	Bedeli
Merkez	İskânlı	2.938	10.341	756.120	32.520	719	1.751.126 TL

Kaynak: TC. Köyişleri ve Kooperatifler Bakanlığı, *Eskişehir İli Toprak ve İskân Müdürlüğü 1950-1980 Yılları Çalışmaları*, Toprak ve İskân İşleri Gen. Müd., Ankara [t.y.], s. 13.

1967 Arap-İsrail Savaşı'nda ön cephelere sürülen Türkler, bu biliçli imha oyununu fark ederek ülkeyi terk etmişlerdir. Türkiye'ye gelen Türkmenlerle ilgili olarak Hatay Milletvekili Hüsnü Özkan, TBMM Başkanlığına bir önerge vermiştir. Özkan bu önergesinde; "*Arap-İsrail Savaşı sırasında Hükümetimizin muvafakatıyla Suriye'den, Bayır-Bucak bölgesinde oturmakta olan Türklerden, Yayladağı ve Altınözü hudut kapıları açılarak 350 aile yurda alınmıştır. Alınışları sırasında kendilerine Türkiye'de her türlü maddi yardımın yapılacağı ve hemen Türk vatandaşlığına alınacaklarının teminat olarak verildiğini. Hatay'da kendileriyle yaptığım temaslarda öğrenmiş bulunuyorum. Haziran-Ağustos 1967 arasında Amik Ovası'nın çeşitli bölgelerine gelmiş olmalarına rağmen bugüne kadar herhangi bir maddî yardım görmedikleri gibi, vatandaşlığa alınmaları üzerinde de bir işlem yapılmamıştır. Bu durumda; işsiz, sefil ve yakın zamanda açlığa dahi mahkûm olacak bu mülteciler hakkında hükümetimiz ne düşünmektedir*?" diyerek göçmenlerle ilgilenilmesini talep etmiştir.

Hatay Milletvekili Hüsnü Özkan devamla; göçmenlerin vatandaşlığa ne zaman alınmaya başlayacaklarını, İmar ve İskân Bakanlığı tarafından bu insanlara iskân hakkı tanınması hususunda herhangi bir çalışma yapılıp-yapılmadığını, aynı

[306] TC. Köyişleri ve Kooperatifler Bakanlığı, *Eskişehir İli*..., s. 20.

şartlara matuf olmalarına rağmen bu göçmenlerden bir kısmının iskânlı bir kısmının ise serbest olarak yerleştirilmelerinin sebebini sormuştur.[307] Ancak net bir yanıt alamamıştır.

Suriye'nin İsrail ile olan savaşıyla birlikte, Türkiye'ye yapılan göçmen akınları da devam etmiştir. 25 Haziran 1967'de 31 Bayır-Bucaklı, Türk makamlarına sığınmıştır. Öncelikle 28 kişilik bir grup Suriye hududunu kaçak olarak geçerek Dağardı Jandarma Karakolu'na sığınmıştır. Daha önce de 3 kişinin sığınmış olmasıyla bu sayı 31'e çıkmıştır.[308]

Bayır-Bucaklıların göçleriyle ilgili haberler Atayolu Gazetesi'nde gün be gün yer almıştır. Buna göre söz konusu gazetede şu haberlere yer verilmiştir: "Suriye'deki sosyalist idarenin kendilerine reva gördüğü baskı ve şiddet rejimi yüzünden soydaşlarımızın komşu Arap ülkesinden topraklarımıza ilticası devam etmektedir. Kuneytra bombardımanında eşi ile çocuklarını kaybeden 36 yaşındaki Mehmet Hacı Halil adlı mülteci ile iltica edenlerin sayısı kırkı aşmıştır."[309]

"*Mültecilerin sayısı devamlı artıyor! Kızılay, sayıları 70'i bulan mültecilere 25.000 lira gönderdi. Türk uyruğuna girmek için yaptıkları başvurunun sonucunu bekliyorlar. Irkdaşlarımıza iş bulmak için temaslar yapılıyor.*"[310]

"*5 Türk daha iltica etti! Suriye makamları sızmaları önlemek için sıkı tedbir almaya başladılar.*"[311]

"*Mülteci sayısı 500'e yaklaştı! Suriye'den ilticaların ardı arkası hala kesilmedi. Son defa 46 Bayır-Bucaklı iltica etti. Her gün şiddetini arttıran baskı rejimi yüzünden kurtuluşu gruplar halinde anayurt topraklarına geçmekte bulmaktadır. ... Kısa süre önce mülteci sayısı 234 iken, bugün bu rakam 500'e yaklaşmış bulunmaktadır. 2 ay içinde 500'e yakın insanın sınır boyundan adeta ellerini kollarını sallaya sallaya büyük rahatlık içinde geçmesi, Suriye makamlarının iltica olaylarına göz yumduğunu ve tedbir almak lüzumunu dahi duymadığını göstermektedir. Son defa Cumartesi günü 46 Bayır-Bucak'lı sınırları aşarak Türk makamlarına sığınmıştır.*"[312]

---

[307] *Atayolu*, 7 Mayıs 1968.
[308] *Atayolu*, 27 Haziran 1967.
[309] *Atayolu*, 30 Haziran 1967.
[310] *Atayolu*, 13 Temmuz 1967.
[311] *Atayolu*, 22 Temmuz 1967.
[312] *Atayolu*, 21 Ağustos 1967.

30 Ağustos 1967'ye kadar Türkiye'ye sığınanların ilticaları kabul edilmiş, fakat bu tarihten sonra iltica edenler yurda kaçak girdiği gerekçesiyle geri gönderilmiştir.[313]

Kendisi de bir Bayır-Bucak Türk'ü olan İsmet Bozoğlan, Hatay bölgesinde göçmenler üzerine yaptığı araştırmalarda, gelenlerin bazısının sırf Türkiye'de yaşayabilmek için geldiklerini belirtmiştir. Bu da Suriye vatandaşlarının Türkiye algılaması açısından önemli bir bilgidir. Bozoğlan bazı göçmenlerin ise Suriye'deki evlerini, eşyalarını, arazilerini, bahçelerini bırakarak, Türkiye'de sıkıntı çekeceklerini bilerek geldiklerini gözlemlemiştir. Ayrıca Bayır-Bucak göçmenlerinin maddi durumları ne kadar kötü olursa olsun Türk hükümetine hiçbir sitemlerinin olmadığını ve Türk Bayrağı'nın gölgesinde yaşamanın onlara yeteceğini müşahede etmiştir.

İsmet Bozoğlan Bayır-Bucaklıların kültürel hayatıyla da ilgili önemli bilgiler vermiştir. Buna göre; Bayır-Bucak Türkmenlerinde şimdiye kadar kendi tarihini, araştıran yazan bununla uğraşan olmamış, yalnızca Türk Dünyası eserlerinde ve Töre Dergisi'nde birkaç yazı çıkmıştır. Bayır-Bucaklılar Türkiye'de bulunan Bayır-Bucaklılara yardım etmek için yapılacak araştırmalara kaynak sağlamak ve bu araştırmaları desteklemek, birbirleriyle bağları koparmamak, dayanışmaları güçlendirmek, kendilerini Türk kamuoyuna tanıtmak gibi amaçlarla Kırıkhan'da 1977'de "Bayır-Bucak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği"ni kurmuşlardır. Bu dernek çalışmalarını 12 Eylül 1980'e kadar sürdürmüştür. Bu tarihte yeni dernekler yasası nedeniyle faaliyetine son verilmiştir. Daha sonra bu derneğin kurucularından bir kısmı Kırıkhan'ı terk etmiş, yeni dernekler yasasına göre tüzük düzenlenmediği için kuruluşunu tamamlayamamıştır.[314]

1994'de İskenderun'da Bayır-Bucak Derneği kurulmuştur. Ayrıca Ankara'da da Bayır-Bucak Türkleri Derneği bulunmaktadır. İskenderun'daki dernek sadece Türkiye'deki Bayır-Bucaklılarla değil aynı zamanda Suriye'de bulunan Bayır-Bucaklılar ve oradaki tüm Türkmenlerle ilgilenmektedir. Derneğin en önemli çalışması Suriyeli gençlere üniversite imkânı sağlamaktır. Her yıl 15-20 genç "Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları arasındaki öğrenci değişimi anlaşmasına göre Türkiye'deki üniversitelere yerleştirilirken, Suriye'nin Türk Cumhuriyeti olmaması münasebetiyle dernek Suriye'den öğrenci getirmekte zorlanmıştır.

---

[313] Z. Sarı, a.g.m., s. 3.
[314] İ. Bozoğlan, "Suriye'de Bayır…", s. 31.

Bayır-Bucak Derneği'nin katkıları sonucunda TRT tarafından Bayır-Bucaklıları konu alan bir de program yapılmıştır. Bunun dışında dernek düzenlediği organizasyonlarla Bayır-Bucaklılar arasında diyaloğu açık tutmaya çalışmaktadır. Derneğin faaliyetleri sayesinde Türkiye'nin değişik illerinde olan Bayır-Bucaklılar arasındaki bağlar koparılmamakta, düğünlerde, bayramlarda ve cenazelerde biraraya gelebilmektedirler.

Bayır-Bucaklıların Türk hükümetinden bazı beklentilerini vardır. Bunlar; T.C. Hükümeti ve Suriye Hükümeti arasında bir kültür antlaşması (protokolü) yapılarak Suriye'de bulunan Bayır-Bucaklı okumak isteyen gençlere Türkiye'de okuma imkânının sağlanmasıdır. Hiç değilse Türkiye'ye gelmeleri yönünde çalışmalar yapılması, okulunu bitiren öğrencilerin tekrar Suriye'ye dönmesinin sağlanması ve orada iş bulmalarının garanti altına alınması en büyük isteklerindendir. Suriye Hükümetinin Bayır-Bucak Türklerini azınlık olarak kabul etmesi ve bu çerçevede Türk okullarının açılması yine en büyük temennileri. Bayır-Bucak köylerinde özel mülkiyet hakkının korunması, TV ve Radyo istasyonlarının kurulabilmesi, dini inançlarında, örf ve adetlerinde serbest bırakılmaları, ticari ve ekonomik açıdan girişimcilerinde diğer vatandaşlara tanına haklardan yararlanılması, Türkiye'deki akrabalarıyla rahatça gidip-gelebilmeleri hususunda bir düzenlemenin yapılması gibi konuların uygulanabilir olduğunu düşünmektedirler.[315] Ancak bu durum 2011 sonrası Suriyesi için biraz zor gözükmektedir.

2004 yılı itibariyle Bayır-Bucak Türkleri Tanıtma, Koruma, Dayanışma Derneği'nin üye sayısı 142'dir. Bu üyelerden doğum yeri Suriye olarak yazılı olanlar 54 kişidir.[316] Bu verilerden; Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin tam bir birlik ve beraberlik içerisinde olmadıkları sonucu çıkarılabilir. Dernek, bu kişilerin meşguliyetlerine uygun olarak işlenebilir toprak verilmesi için Hatay Valiliği'ne müracaat etmiş, fakat bir sonuç alamamıştır.[317]

Suriye'deki Türkler, münferit olarak ve daima Türkiye'ye göç etmiştirler. Birçoğu bir daha görmemeyi göze alarak çoluk-çocuğundan ayrılmıştır. Ebeveynler çocuklarının istikbali için çocuklarını Türkiye'ye eğitim görmeye göndermiştir. Bu geri dönülmez bir yol olmuştur. Çünkü Türkiye'de okuyan Türkmenlere Suriye'de iş

---

[315] İ. Bozoğlan, "Suriye'de Bayır…", s. 30-31.
[316] Bayır-Bucak Türkleri Tanıtma, Koruma, Dayanışma Derneği, *Üye Kayıt Listesi*, İskenderun 2004.
[317] Bayır-Bucak Türkleri Tanıtma, Koruma, Dayanışma Derneği, *Hatay Valiliği'ne 08.06.2004 Tarih ve 57/17 Sayılı Dilekçe; 12.10.2004 Tarihli Dilekçe*.

verilmemiştir. Durum böyle olunca da okumak için Türkiye'ye gelenler, aslında yerleşmek için gelenler olmuştur.[318]

5.5. Bağımsızlık ve Darbeler Dönemi (1946-1970)

Suriye, ABD ve Rusya tarafından bağımsız bir ülke olarak kabul edilmesine rağmen gerçekte 1946'ya kadar tam bağımsız olamamıştır. 1945'te yapılan seçimlerin sonunda Şükrü El-Kuvvetli cumhurbaşkanlığına getirilmiştir.[319] Daha sonra yönetimin devri konusunda ortaya çıkan bunalım, Fransızların Şam'ı bombalamasına ve İngilizlerin müdahalede bulunmasına neden olmuştur. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Suriye ve Lübnan'dan aynı anda çekilmesine karar vermiştir. Böylece 12 Nisan 1946'da Suriye artık tam bağımsız bir devlet haline gelebilmiştir.[320]

Suriye her ne kadar bağımsızlığını kazanmışsa da, ülkede karışıklık ve istikrarsızlık bir türlü eksik olmamıştır. 1949 yılı askeri darbelerin peşpeşe geldiği bir dönem olmuştur. Bu darbelerin üçü, ülkenin içişleri üzerinde egemenlik sağlamak için Amerikan-İngiliz rekabetinin bir yansıması şeklinde tecelli etmiştir.[321] 30 Mart 1949'da İngiliz ve Fransızlar tarafından desteklenen General Hüsnü Zaim darbe ile Şükrü El-Kuvvetli'yi devirerek tüm partileri feshetmiştir. Zaim, 1 Nisan 1949'da kurulan Suriye hükümetinde Başbakan, Savunma Bakanı ve İçişleri Bakanı sıfatlarıyla önemli görevleri uhdesine almıştır.[322] Bu olaydan sadece 4 ay sonra Zaim'i bir darbe ile Sami El Hinnavi düşürmüştür.[323] Hinnavi, ülkenin idaresini yeni hükümet kuruluncaya kadar ordu konseyine vermiş, halefi Zaim gibi yayınladığı beyannamelerle gerçekleştirmiş oldukları hükümet darbesinin gerekçelerini halka duyurmuştur.[324] 19 Aralık 1949'da da Albay Edip Çiçekli, Sami Hinnavi'yi devirerek iktidarı ele geçirmiştir. Ancak onun

---

[318] İ. Bozoğlan, "Suriye'de Bayır…", s. 32.
[319] O. N. Aslan, *a.g.t.*, s. 33; C. Aslan, *a.g.t.*, s.15; S. İbas, a.g.m., s. 45; H. İsmail, *a.g.e.*, s. 6.
[320] M. Erendil, *a.g.e.*, s. 21; Bernand Lewis, *Ortadoğu*, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul 1999, s. 279; C. Aslan, *a.g.t.*, s.15.
[321] Ömer Faruk Abdullah, *Suriye Dosyası*, (Çev.: Hasan Basri), İstanbul 1985, s. 51-52.
[322] R. Kürşat Rüstemoğlu, *1949-1981 Yılları Arasında Suriye ve Mısır'da Vuku Bulan Hükümet Darbeleri ve Bunların Türkiye'deki Yankıları*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 1; N. Öztürk, "Suriye Türkleri", s. 1677; Z. Ş. Ayrancı, *a.g.t.,* s. 25; H. Ertuna, *a.g.e.*, s. 50.
[323] H. İsmail, *a.g.e.*, s. 8.
[324] R. K. Rüstemoğlu, *a.g.t.*, s. 5.

iktidarı da fazla uzun sürmemiş, 1954'te yeni bir darbe ile yönetim Albay Faysal Ey-Atani'nin eline geçmiştir.[325]

Cumhurbaşkanı Şükrü El-Kuvvetli 1954'te yeniden cumhurbaşkanı seçilmiştir. Dönemin popüler Arap lideri Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdülnasır'ın önerdiği Arap Birliği hareketi çerçevesinde 22 Şubat 1952'de, Mısır ile BAC'ı kuran Suriye, 28 Eylül 1961'de, bazı subayların Şam'da yönetime el koymaları sonucunda bu birlikten ayrılmıştır. 8 Mart 1963'te ASB bir askeri darbe ile iktidara gelmiş, bundan sonra ülkede sosyal ve ekonomik alanlarda bir takım reformlar gerçekleştirmiştir.[326]

Baas'ın yayılmacılığıyla be yönetim anlayışıyla ilgili olarak Şerif Mardin'in ifade ettiği "*ideolojinin ideal yayılma ortamı az okumuş insanlardır ve gelir bakımından da en düşük tabaka değildir*"[327] söz çok uygundur. Bu tespit Suriye'de Baas ideolojisi için çok doğru bir tanımlamadır. Çünkü Baas düşüncesinin kök saldığı iki önemli kesim, şehirli orta sınıf ve köylüler olmuştur.[328]

1966 darbesiyle gelen Albay Salih El-Cedit başka bir darbe sonucu 1970'te yerini Hafız Esed'e bırakmıştır. Esed, Cedid'in karşısına çıkmasını "Hareketü'l-Tashih (Düzeltme Hareketi)" olarak duyurmuş ve darbeyi halkın istekleri doğrultusunda yapılmış bir hareket olarak tanımlamıştır.[329]

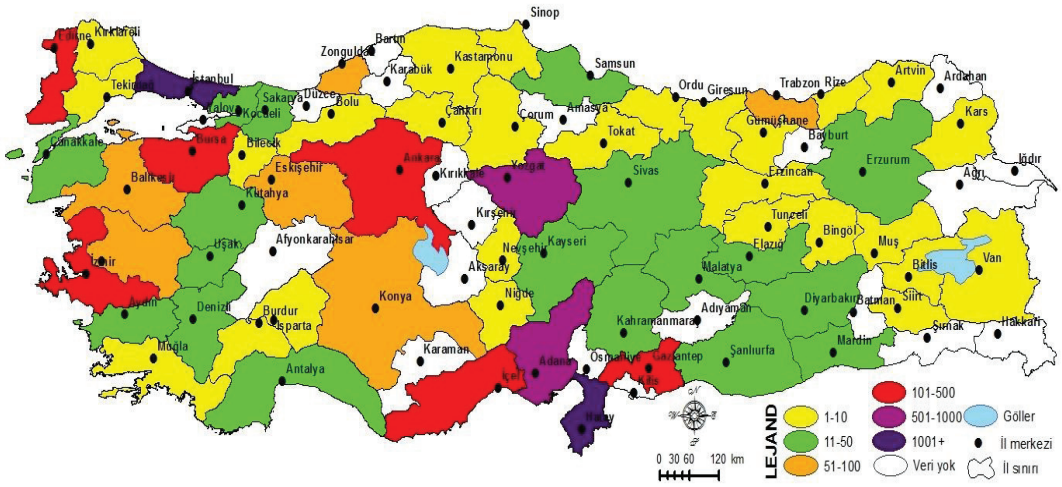
Esed iktidarı ele geçirdikten sonra halkın çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede Müslüman kartını önemli bir koz olarak görmüştür. Şiilerin en önemli liderlerinden, aynı zamanda Lübnan'daki yüksek Şii konseyinin başı olan İmam Musa al-Sadr'a verdiği fetvada Aleviliğin İslam Şiiliğinin bir bölümü olduğu vurgulanmıştır. Böylelikle Esed'in önündeki önemli bir engel kalkmış ve artık Müslümanlığı daha rahat olarak kullanabilme imkânı sağlanmıştır.[330] 1969'da Cedid yönetimi tarafından anayasaya konulan ve başkanın yeminindeki "onurum ve şerefim üzerine yemin ederim" ifadesi "Ekber olan Allah'ın adına yemin ederim" şeklinde değiştirilmiştir. 1973'de onaylanan anayasada devlet başkanının Müslüman olma koşulu yeniden konulmuştur.[331]

---

[325] E. Erciyes, *a.g.e.*, s. 45; M. Balbay, *a.g.e.*, s. 21; Patrick Seale, *The Struggle for Syria: A study in Post-War Arab Politics,* London 1987, p. 58-132.
[326] H. Ertuna, *a.g.e.*, s. 50; M. Erendil, *a.g.e.*, s. 21; M. Saray, *Türkiye ve*..., s. 79-80; S. İbas, a.g.m., s. 49.
[327] Şerif Mardin, *İdeoloji*, İstanbul 1992, s. 129.
[328] F. Koraş, *a.g.t.*, s. 47.
[329] E. Erciyes, *a.g.e.*, s. 48; Nadir Devlet, "Suriye Türkîleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Ed.: Hakkı Dursun Yıldız), C. Ek, İstanbul 1993, s. 446; S. İbas, a.g.m., s. 50.
[330] P. Seale, *Asad of*..., s. 173.
[331] E. Erciyes, *a.g.e.*, s. 49.

Fransızların ülkeden çekilmesinden Hafız Esed'in iktidara gelmesine kadar geçen zaman diliminde Suriye, erken kalkanın darbe yaptığı bir ülke olmuştur. Bu ise halkın gerçek refahını sağlayacak olan istikrarın ve ekonominin temelden sarsılmasına sebep olmuştur. Ayrıca siyasi mücadelelerde kimi zaman halk da taraf olmuş, bu da iç çatışmaların sayısını artırmıştır. Ülkedeki genel memnuniyetsizliğin sonucu ise bazı insanların yurtdışına sürülmesi veya göç etmesi olmuştur.

Ülkede yaşadığı çeşitli sorunlar nedeniyle göç edenlerin bir kısmı Türkiye'ye gelmiştir. Harita 22'de görüleceği üzere; Türkiye'de yapılan 1955 GNS'ye göre 1.000 kişiden daha fazla Suriyeli göçmen Hatay'a gelmiştir. Bir o kadarı da İstanbul'a yerleşmiştir. 500-1.000 göçmenin Adana'ya yerleşmesi anlaşılır bir durumdur, fakat aynı oranda Suriyeli'nin Yozgat'a gitmiş olması sıradışıdır. Diğer nüfus sayımlarında Suriyeli sayılarının yüksek çıktığı Bursa, İzmir, İçel, Gaziantep ve Ankara'da yine yuoğun göçmen almış illerdendir. Haritada görüleceği üzere, Türkiye'nin hemen hemen bütün illerine Suriyeli göçmenler yerleşmiştir.

Harita 22. Türkiye'deki Suriye doğumluların illere göre dağılımı (1955 GNS)
Kaynak: BİGM, *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul 1961.

1946'da bağımsızlığını kazanan Suriye, nüfus artış hızı fazla olan genç bir nüfusa sahiptir. Bu dönemde işsizlik dış göçün en önemli nedenlerinden olmuştur. Suriye'den yurtdışına yapılan göçler daha çok Ortadoğu, Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerine gerçekleşmiştir.[332]

[332] M. Bilgili, *a.g.t.*, s. 70.

Suriye'de bu dönem Kürtler de bir huzursuzluk içine düşmüştür. Çünkü Suriye Kürtlerinin hukuki durumu tam bir belirsizlik içinde olup Ağustos 1962'de yayınlanan bir kararname ile 1945'den beri Suriye'de yaşadığını ispat edemeyen Kürtler vatandaş kabul edilmemiştir. Bu durumda onlara özel bir kırmızı kimlik verilmiş ve Suriye vatandaşlarının sahip olduğu birçok haktan mahrum bırakılmıştır. Bu durumdaki Kürt nüfusunun 250-300.000 olduğu tahmin edilmektedir (Bkz.: Harita 23). Arapça "*Maktoumeen*" (Kayıt edilmemiş, kayıtlarda gözükmeyen) denilen Kürtlerin arasında yabancı veya dışarıdan gelen Kürtler de bulunmaktadır. Her iki grupta; seçme, seçilme, kamu görevlisi olma, pasaport taşıma, toprak satın alma, sağlık hizmetleri vb. vatandaşlık haklarından yararlanamamıştır.[333]

Harita 23. Suriye'de Kürt nüfusun yoğun olduğu yerler

Kaynak: A. N. Özkaya, "*Suriye Kürtleri…*", s. 115.

Türkiye ile Suriye arasına çekilen sınır, sınırın geçtiği ve böldüğü bölgedeki halkları da birbirinden ayırmıştır. Bir kısım Arap nüfus Türkiye'de kalırken bir kısım Türk nüfus da Suriye sınırları içinde kalmıştır. Bu bölünmeden en çok Kürtler olumsuz

[333] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 126; "Türkiye-Suriye…", *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=795*, E.T.: 13.05.2011.

etkilenmiş ve bu ülkelerde birtakım sorunlar yaşamıştır.[334] Türkiye-Suriye sınırının ayırdığı 'akrabalar' her iki ülkede farklı uygulamalarla karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye'de yaşayan Kürtler, bazen Suriye'ye göç etmiş bazen de Suriye'den Türkiye'ye göç etmek durumunda kalmışlardır. Bu topluluğun çektiği en büyük sıkıntı ise baskı altına alınarak asimile edilmeye çalışılmasıdır.[335] Yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle Suriye'nin Bülbüller Kasabası'ndan Türkiye'ye göç eden Kürtler, Islahiye'nin Yeniceli[336] Köyü'ne yerleşerek Türkleşmişlerdir. Suriye'deki Türkler ve Kürtler birbirleriyle yakın ilişki içerisinde olmuşlar, kız alıp-vermişlerdir. Fakat bu iki millet Araplara karşı hep mesafeli olmuşlardır.[337]

Türkiye'deki tanıdıkları, akrabaları arasından sınırı geçip Suriye'ye yerleşen insanlar, vatandaşı olduğu ya da olması gerektiği ülkede çoğu zaman bir tehdit olarak algılanmıştır. Kürtlere yönelik uygulamalarının sebeplerinden bir diğeri de Suriye ve komşu ülkelerin geçmişinde saklıdır.[338]

5.5.1. Baas Partisi ve Toplumsal Parçalanma

Suriye milliyetçiliği yerel bir milliyetçilik olup Arap dünyasında pek yaygın olmamakla birlikte Mısır ve Suriye'de taraftar bulmuştur. Yerel milliyetçilik, Antun Saadah ve onun tarafından 1932'de kurulmuş olan *Suriye Sosyal Milliyetçi Parti*'si tarafından geliştirilmiştir. Saadah, Pan-Arap milliyetçiliğine karşı, Suriye milliyetçiliğini savunmuştur.[339] Bu söylemi toplum tabanına farklı bir söylemle yayn ise Baas Partisi olmuştur.

Baas Partisi, Mişel Eflak, Salah Bitar, Ali Cıbir Abdullah Abdul Daim, Vahip Ganim, Cemal Atasi, Musa Rizik, Badi Kasnı, Sami Durabi ve Abdul Birr İyun El-Sud tarafından kurulmuştur. Partinin kurulmasındaki en önemli rolü Mişel Eflak ile Salah Bitar oynamıştır.[340]

Hıristiyan Mişel Eflak, İslamiyet'i yaşamamakla beraber, Müslümanlığı ile övünen ve Arap ırkçılığını yapan Suriyelilere karşı, ırkçılıkla dini birbirine karıştırarak

---

[334] "Türkiye-Suriye Sınırı ile Ayrılmış Kürtler ve Sınırın Neden Olduğu İnsan Hakları Problemleri", *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=795*, E.T.: 13.05.2011.
[335] "Türkiye-Suriye…", *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=795*, E.T.: 13.05.2011.
[336] Eski ismi Kesten.
[337] Kaynak Kişi: *Hasan Polat*; Abdi oğlu, 1972 Kilis doğumlu, fakülte mezunu, Kilis Kocabeyli Köyü nüfusuna kayıtlı, yeminli, Grş.T.: 26.07.2012.
[338] "Türkiye-Suriye…", *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=795*, E.T.: 13.05.2011.
[339] Ahmet Ayhan Koyuncu, *Ortadoğu'da Milliyetçilik: Hafız Esad Dönemi Suriye Örneği*, (Afyon Kocatepe Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2008, s. 86.
[340] D. Şentürk, *a.g.e.*, s. 47.

takdim etmeye başladı. "Araplar ruhen Müslümandır, Araplıkla İslamiyet kaynaşmıştır" gibi ibarelerle İslamiyet'i öğrenip yaşamak yerine: "Arap mısın, öyleyse Müslümansın, öyleyse yaptığın her hareket İslamidir" gibi halkın hoşuna gidecek cümlelerle meydana çıkmış, Suriyelilerin hem ırkçılığını, hem de dine bağlılıklarını anlatıp, kendini sevdirmeye çalışmıştır.[341]

Baas milliyetçi ideolojinin köklerini Zeki el-Arsuzi[342] tarafından kurulan Milliyetçi Hareketi Birliği takip etmiştir. Arsuzi'nin siyasi faaliyetleri 1930'larda başlamıştır. 1938'de Hatay Suriye'den ayrıldığı zaman, Milli Blok'taki politik liderler buna karşı büyük bir kampanya başlatmış, "demir gömlekliler"in yaptıkları gösteriler kamuoyunun pek fazla dikkatini çekmemiştir.[343] Arsuzi Suriye Baas Partisi'nin selefi olan Ulusal Arap Partisini kurmak için 1939 yılında birliği bırakmıştır.[344]

Baas Partisinin temelleri, 24 Temmuz 1943'te küçük bir öğrenci grubunun örgütlenmesi sonucu atılmıştır. 1946'ya kadar daha çok entelektüel bir hareket olarak faaliyetlerini sürdüren Baas, adını Zeki Arsuzi'ye borçludur. Zeki Arsuzi, El-Baas El-Arabi (Arapların Yeniden Dirilişi) adını ilk kullanan şahıstır.[345]

8 Mart 1963'deki darbe ile Baas'ın iktidara gelmesinin ardından Suriye, o zamana kadar giriştiği ve başarısız olduğu Arap Birliği politikasından Suriye ulusalcılığı politikasına dönüş yapmıştır.[346] Bu zamana kadar Baas Partisi ülke içerisinde etkili olmaya başlamıştır.

8 Mart 1963 darbesinden hemen sonra gerçekleştirilen tasfiye işlemiyle orduda oluşan boşluklar Alevi subaylar ile doldurulmuştur. Tasfiye edilen 700 kadar subaydan neredeyse yarısının yerine Aleviler alınmıştır. Mahmud Sadık'a göre, yeni atanan subaylar arasında Alevilerin oranı % 90'ı bulmuştur. Üstelik Askeri Komite'nin liderliğini yapan Muhammed Ümran, Salah Cedid ve Hafız Esad da Aleviydi.[347]

Baas Partisine göre Arap anavatanı, Toros Dağları'ndan Basra Körfezi'ne, Arap Okyanusu'na, Etiyopya Dağları'na, Büyük Sahra'ya, Atlantik Okyanusu'na ve

---

[341] H. İsmail, *a.g.e.*, s. 9-10.
[342] Zeki el-Arsuzi (1908-1968) Antakya'da doğmuştur. Orta halli bir ailenin çocuğudur. Felsefe ile ilgilenmiş ve burada öğretmenlik yapmıştır. 1930'lardan sonra Arap milliyetçiliği ile ilgilenmeye başlamıştır. 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye geçmesi üzerine Şam'a yerleşmiştir. 1963'te Hava Kuvvetleri Komutanlığına getirilmiştir. Hafız Esed'ın güvendiği kişilerden biri olan Arsuzi 1968 yılında ölmüştür.
[343] S. Duman, "Suriye'de Baas…", s. 277.
[344] Cem Başar, *The Terrorism Dossier & Syria, International Affairs Agency,* Lefkoşa 1996, s. 19; S. Duman, "Suriye'de Baas…", s. 277.
[345] D. Şentürk, *a.g.e.*, s. 49.
[346] A. A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 87.
[347] N. V. Dam, *a.g.e.*, s. 65-66.

Akdeniz'e kadar uzanmaktadır. Arap milliyetçiliği ve ırkçı temel üzerine kurulan Baas Partisi, Birleşik Arap Ümmeti (El-Umma El-Arabiye El-Vahide) ilkelerine dayanarak hem Irak hem de Suriye'de iktidarı ele geçirmiştir.[348]

Baas Partisi'nin ideolojisi Suriye'nin yoksul köylüleri ile işçi sınıfının ilgisini çekmiş, Suriye siyasetine egemen geleneksel elitler ise bu ideolojiye şüpheyle yaklaşmıştır. Parti Tüzüğü'ndeki toprak reformu, toprak sahibi olmayan köylülere; iş yasası ve işçilerin sendikalar içinde örgütlenerek yönetime katılmaları fikri de işçilere çekici gelmiştir. Baas ideolojisi yoksul kesimden gelen azınlıkları cezbettikçe, özellikle Aleviler ve Dürzîler hem Parti'de hem de orduda önemli görevlere geldikçe, 1960'lardaki iktidar mücadelesinde bu parti önemli bir rol oynamıştır.[349]

1950 yılından itibaren Suriye'nin gittikçe sol görüşe kaymış ve ülkede komünizm tesiri artmıştır. Bu gelişmelerin liderliğini de komünist sempatisiyle tanınan Savunma Bakanı Halid el-Azm yapmıştır. Halid el-Azm 1956'da bir heyetle Sovyetler Birliği'ne gitmiş ve orada bir takım anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmaların 6 Ağustosta açıklanması, Suriye Buhranına yol açmıştır. Zira bu antlaşmayla Sovyetler Suriye'ye 500 milyon dolarlık ekonomik ve askeri yardım yapacaktı.[350]

1956 Suveyş Buhranı ile İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a saldırmaları Baas Partisi ile Mısır'ı birbirine daha da yaklaştırdığı gibi Arap dünyasındaki Batı düşmanlığını en üst seviyeye çıkarmıştır. Bunun sonucunda Arap dünyasındaki radikal partiler giderek güçlenmiştir.[351] Bu ise toplumsal parçalanma ve kültürel çatışma anlamına gelmiştir.

1 Şubat 1958'de Mısır ve Suriye arasında BAC kurulduğu ilan edildiği zaman Türkiye bu oluşumu 11 Mart 1958'de tanımıştır. Nasır'ın uzun vadeli hedefleri hakkında kuşkuları olmasına rağmen Türkiye, Suriye'de Sovyetler Birliği'nin etkili olmasının yerine Nasır'ın etkili olmasını tercih etmiştir. Eylül 1958'de BAC'ta "Toprak reformu" uygulamasına geçilmiş, bu uygulama Suriye'de mülkiyet hakkı zedelenmiştir. Devlet, sulu tarım yapılan topraklarda 100, susuz topraklarda 300 hektar araziyi eski mülkiyet sahiplerine bırakmış, gerisine el koymuştur. Bu uygulama ile Suriye'de toprakları olan Türk vatandaşları zarara uğramış, topraklarının bedellerinin ödenmesini isteyen Türklere, BAC'nin Suriye Eyalet yönetimi nakit ödeme yerine hazine bonosu vereceğini bildirmiş, müşteki durumdaki toprak sahibi Türkler de durumu Türkiye'ye

---

348 B. Kürekçi, *a.g.t.*, s. 37.
349 Özge Özkoç, *Suriye Baas Partisi, Kökenleri: Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika*, (AÜ. SBE, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 55, 56.
350 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995),* Ankara [t.y.], s. 507.
351 S. İbas, a.g.m., s. 63; S. Duman, "Suriye'de Baas…", s. 281.

bildirmişlerdir. Türkiye ise ödemelerin nakit yapılmasını istemiştir. Temmuz 1960'da BAC iktidar partisinin kongresi sırasında Arapların Hatay'daki iddialarından söz edilmiş, bu da Türkiye tarafından protesto edilmiştir. 28 Eylül 1961'de Suriyeli Hür Subayların darbe ile Suriye'de yönetimi ele geçirmeleri ve Mısır'la olan ortaklığa son vermeleriyle birlikte, Suriye'nin bağımsızlığını tanıyan ilk iki ülke Türkiye ve Ürdün olmuştur. [352]

İsrail sınır bölgesi komutanı Albay Ziyat Harrari, Nasırcı diye mimlendiğinden vazifesinden alınıp Ürdün ataşeliğine tayin edilmiştir. 7 Mart 1963'de adına bir eğlence tertip edildi ve geç vakitlere kadar gazinoda içip, eğlenilmiştir. İyice sarhoş olan subaylar, hükümeti devirmeye karar vermiş ve hemen kendilerine karşı çıkacak subayları tevkif edip, üzerlerine kilit vurarak zırhlı ve paraşütçü birliklerle Şam'a yürümüşlerdir. Radyo evini ele geçirdikten sonra sabahın altı buçuğunda ayağa kalkan halk, ihtilal için "*Şimdiye kadar olanlardan biridir*" demiştir. Ancak bu ihtilal Baas Partisi'nin iktidara gelmesiydi.[353] Bu iktidar Arap milliyetçiliğinin en üst düzeyde uygulanmaya başlanacağı bir dönemin habercisiydi. Diğer bir ifadeyle, Arap olmayanların hayat hakkının sınırlandırılacağı bir dönem başlamış oldu.

Suriye'de 8 Mart 1963'te Baas Partisi'nin iktidara gelmesiyle General Louai el-Atassi Devlet Başkanı, Salah Bitar da Başbakan olmuştur. Bundan bir ay önce de Irak'ta Baas Partisi iktidara gelmişti. Bağdat, Şam ve Kahire'deki üç yönetim de Arap Birliği ve sosyalizm ile yola çıkmış, ancak gelişmeler bu üç ülke arasında derin çıkar ve fikir ayrılıkları olduğunu göstermiştir.[354]

Eski Suriye Cumhurbaşkanlarından Nazım Kudsi Baas ile ilgili şunları söylemiştir: "*Arkadaşımın söyledikleri doğrudur, biz aldandık. Biz tehlikeyi daima dindarlardan bekledik. Bilhassa Mısır'da teşkilatlanan Ihvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) cemiyetine mensup olanları ve onunla alakası bulunanları sıkı sıkıya takip ettirdik. Bunların yaptıkları toplantıları bastırdık, haklarında dava açtırtır. Sosyalistlerin yazılarını ve konuşmalarını ise ilerlemek sanıp, onlara hürriyet tanıdık. Zaten basın ve yayın sosyalistlerin elinde sayılırdı. Rusya'nın sosyalistlere para yardımı yaptığını da biliyorduk. Rusya'ya dost olmak ve bu vasıta ile bir sürü dövizin memleketimize girmesini sağlamak küçümsenir cinsten değildi. Fakat onların dine,*

---

[352] Celalettin Yavuz, *Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri*, Ankara 2005, s. 343; J. Lunn, a.g.m., s. 1019.
[353] H. İsmail, *a.g.e.*, s. 15.
[354] C. Yavuz, *a.g.e.*, s. 346.

milliyete ve insanlığa düşman olacağını nereden bilebilirdik." Bu sözler Baas'ın gerçek yüzünü göstermesi bakımından iyi bir itiraftır.

1963 yılında Suriye, Mısır ve Irak üçlü birlik kurmak isterken, Nasır'ın Suriye'de Baascılar olduğu sürece herhangi bir anlaşmanın mümkün olamayacağı açıklaması üzerine, büyük "Arap Devleti" ideali de suya düşmüştür. Bunun üzerine Baascılar, Suriye'deki Nasır taraftarlarına karşı bir mücadeleye başlamıştır. Hatta ordunun dışında 25.000 kişilik silahlı milis kuvveti kurmuşlardır. İhtilal'i yapıp, Baascıları iktidara getiren 37 yaşındaki General Hariri buna razı olmayınca vazifesinden alınıp, Paris'e sürgün edilmiştir.[355]

Baas'ın baskıları böylece başlamış oldu. "***Ocak 1965 Kararları***" ile Suriye Milli İhtilal Hükümeti, 115 firmayı devletleştirmiştir. Bu karara karşı çıkanlar dayak, hapis veya ölümle cezalandırılmıştır.[356] Aynı yılın Mart ayında 9 yabancı petrol şirketi de millileştirilmiştir. Millileştirilen kuruluşlardan ayrılan önemli sayıdaki Suriyeli "beyin" de önce Lübnan'a, oradan da Batı ülkelerine göç etmiştir.[357] Çoğu Suriyeli Lübnan ve Suudi Arabistan gibi yerlerde, genellikle mevsimlik veya geçici işçi olarak çalışmıştır., Bazısı da Türkiye'ye gelmiştir. 1974 ve 1980 yılları arasında bu göç, özellikle kalifiye insan gücü üzerinde önemli bir etki yapmıştır.[358]

Suriye Anayasasına göre, herkese siyasal haklar verilmiştir. Ancak bugüne kadar Suriye'de yaşayan Türkmenlere bu haklar tanınmamıştır. Kimliklerini değiştirmeden herhangi bir partiye bile kayıt olmaları imkânsızdır. Aday olamazlar, aday gösteremezler ve parlamentoda da temsil edilemezlerdi. Baas partisi, Türk veya Türkmenlere meskûn yerlerde "Hatay Kurtuluş Mücadele Teşkilatları" kurdurarak Türk gençlerini zorla buraya üye yapmaya çalışmıştır. Türk ve Türkmenler örgütlü bir toplum olmadıklarından bütün bu faaliyetler karşısında seslerini çıkarmamışlardır. Böylece halk baskı ve korkuyla sindirilmeye çalışılırken, sıkı bir denetim altında tutulmaktaydı. Suriye yönetimi Hatay'da Nusayrîler aracılığıyla topraklar satın aldırmakta, fırsat buldukça Hataylı lise mezunu olup üniversite imtihanlarında başarılı olanlara burs vermekte ve onların Boğaziçi, Ortadoğu gibi üniversitelerde eğitim-öğretim görmelerine

---

[355] H. İsmail, *a.g.e.*, s. 17-19.
[356] H. İsmail, *a.g.e.*, s. 20.
[357] C. Yavuz, *a.g.e.*, s. 346-347.
[358] Soumaya Sadeldine, "Syria: The Demographic and Economic Dimension of Migration", *CARIM Mediterranean Migration 2006-2007 Report*, (Ed.: Philippe Fargues), European University Institute, Badia Fiesolana 2007, s. 222.

yardımcı olunmaktadır. İleride onların devlet yönetiminde görev almaları sağlanarak, Suriye yöneticileri için ajan gibi çalışmalarını planlanmıştır.[359]

Türklere karşı Suriye yönetimi yoğun bir Araplaştırma politikası uygulayarak onları asimile etmeye çalışmıştır. Çünkü Suriyeli yöneticiler ileride bu konunun Türkiye tarafından masaya getirileceğini düşündüklerinden, Türkmenlerin eritilmesi politikalarına hız vermişlerdir. Türkçe konuşmalarına ve Türkçe eğitim veren okulların açılmasına izin verilmemiştir. Türk radyo ve televizyonların dinlenmesi ve seyredilmesi yasaklanmıştır. Türk isimleri değiştirilmiş, Türklerin Araplarla evlenmeleri teşvik edilmiş, ticaret yapmaları ve seyahat hürriyetleri kısıtlanmıştır. *Toprak reformu adı altında, Türkmenlere ait topraklara Araplar yerleştirilmiştir. Asimilasyon politikalarının en açık şekli olan isim değiştirmeyle Türkçe köy isimleri Arapçaya çevrilmiştir.* Türkiye sınırına yakın oturan Türkmenler yerlerinden edilerek Suriye içlerine zorunlu iskâna tabi tutulmuşlardır. Türkmenlerden boşalan bölgelere Araplar yerleştirilerek Türkiye, "Arap Güvenlik Kuşağı" olarak adlandırılan bir çember içerisine alınmaya çalışılmıştır.[360]

Baas'ın baskıcı politikları nedeniyle on binlerce insan ülkesini terk etmiştir. Suriye'yeki göçlerden daha çok dışarıya olan göçler önem kazanmıştır. Bugün Avustralya'da 10.000 civarında Suriyeli yaşamaktadır. AB ülkeleri içerisinde de Suriyeli göçmenler bulunmaktadır. Avrupa ülkelerindeki Suriyeli göçmen sayısı ise 70.000 civarındadır.[361]

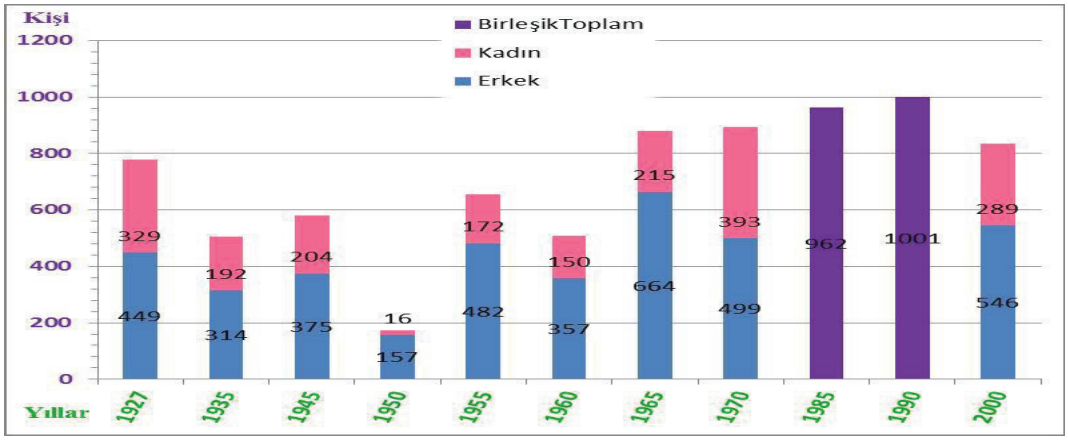
Türkye'deki Suriyelilerin sayısının gösterildiği Grafik 19'da en çok Suriyeli 1990 yılında tespit edilmiştir. Baas'ın Suriye'de etkili olmaya başladığı ve darbelerin yaşandığı 1955-1970 yılları arasında 2.932 Suriyeli kayıtlara geçmiştir. Türkiye'deki Suriyelilerin yarıdan fazlasının erkek olduğu görülmektedir.

---

[359] Ramazan Kırkık, "Türkiye-Suriye İlişkileri ile İlgili Bazı Önemli Tespitler", *Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye'nin Etnik Yapısı*, (Haz.: Şahin Ceylanlı-Ramazan Kırkık), Aydınlar Ocağı Yay., İstanbul 2000, s. 23-24.

[360] M. Fatih Kirişçioğlu, "Suriye Türkleri", *Avrasya Dosyası*, C. 2, S. 3, 1995, s.138-140.

[361] M. Bilgili, *a.g.t.*, s. 72.

Grafik 19. Nüfus sayımlarına göre Türkiye'deki Suriye tabiiyetliler (1927-2000)

Kaynak: TÜİK, 1927-2000 yılları arasındaki muhtelif nüfus sayımları.

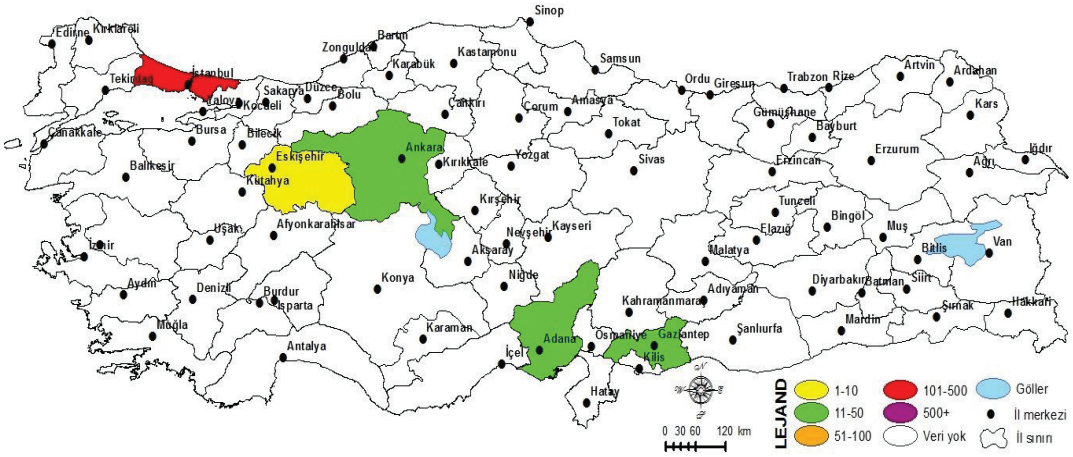
1969 Şubat ayı sonlarında Esed'in askerleri Şam ve Halep Radyosu istasyonlarının binalarıyla, Suriye'nin iki büyük gazetesi, el-Baas ve el-Thavrah'ın bürolarını da işgal etmiştir. Salah Cedid'in Baasçı grubu, Suriye'de sözcülüğünü yapan el-Baas ve el-Thavrah gazeteleri üzerindeki kontrolünü kaybettiği için 20 Mart 1969'da Beyrut'ta el-Rayah adıyla alternatif bir gazete yayınlamaya başlamıştır.[362]

Esed, 13 Kasım 1970'te partinin sivil birimleri ile Baasçıların hâkimiyetindeki "halk örgütleri"nin bürolarının işgal edilmesi ve Selah Cedid ile Devlet Başkanı Nur el-Din el-Atasi de dâhil olmak üzere partinin bütün sivil liderlerinin tutuklanması emrini vermiştir. Salah Cedid, 19 Ağustos 1993'e kadar, Şam'daki el-Mazzah Hapishanesi'nde tutulmuştur. Ölümünün ertesi günü, askeri bir törenle Lazkiye yakınlarındaki köyünde defnedilmiştir. Nur el-Din el-Atasi 20 yıl hapis yattıktan sonra ölmüştür. Esed'in diğer asker ve sivil Baasçı muhalifleri de benzer kaderi paylaşmıştır.[363]

Suriye Türkleri, Baas Partisi'nin iktidarı ele geçirmesi ile birlikte ülkede yükselmeye başlayan Arap milliyetçiliği çerçevesinde nüfus sayımlarında kayıtlara sadece "Müslüman" olarak geçirilmiştir. 1970'te kansız bir askeri darbe ile iktidarı ele geçiren Hafız Esed döneminde ise, uygulanan baskı rejiminden Suriye Türkleri de paylarına düşeni almıştır. Esed, Türkleri asimile ederek "Araplaştırma" politikası izlemiştir. Hafız Esed'in 30 yıllık iktidarı süresince uyguladığı eritme politikası Türkler üzerinde oldukça başarılı olmuştur.[364] Toprak reformu bahanesiyle Türklerin

[362] N. V. Dam, *a.g.e.*, s. 116-117.
[363] N. V. Dam, *a.g.e.*, s. 119.
[364] H. M. Vurmay, a.g.m., s. 14.

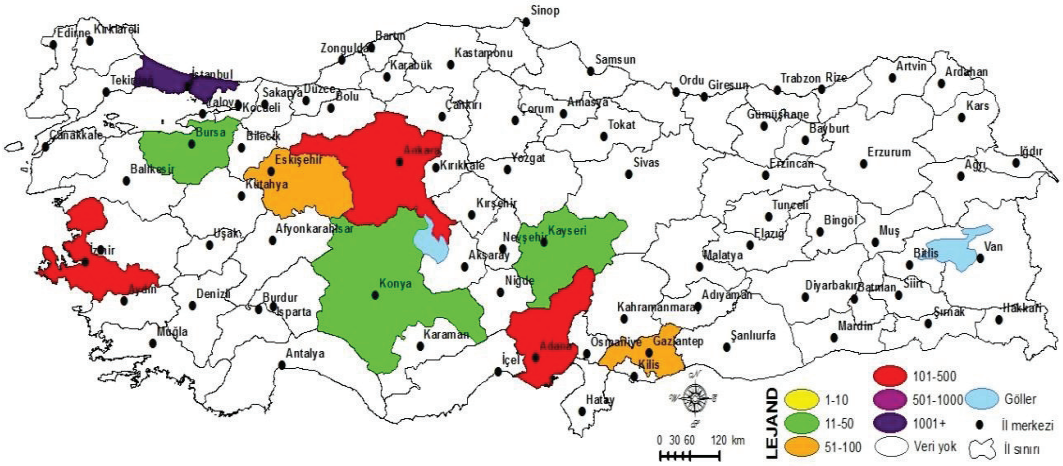
topraklarını devletleştirip Arapları iskân etmiş, Türk köylerine Arapları yerleştirmiş, Türkçe köy adlarını Arapçalaştırmış ve Arapça eğitim yoluyla Türkleri Araplaştırmaya çalışmıştır. Ayrıca Suriye-Türkiye sınırına yakın yerlerdeki Türkleri geri çekerek sınır bölgesinde bir Arap kuşağı oluşturmuştur.[365] XX. yüzyılın ortalarında çok sayıda Suriye Türkü Araplaşmış, böylece ülkede uzun süredir devam eden asimilasyon çalışmaları kısmen amacına ulaşmıştır.[366] Harita 24'dte Türkiye'deki Suriyelilerin sayısı verilmiştir. Bu dönemde Türkiye'de sadece Gaziantep, Adana, Ankara, Eskişehir ve İstanbul'da Suriyelinin olması hayli ilginçtir.

Harita 24. Türkiye'deki Suriye tabiiyetlilerin illere göre dağılımı (1960 GNS).
Kaynak: DİE, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara [t.y.].

Harita 25'de görüldüğü üzere; Türkiye'deki 1960 GNS'de 1.000 kişiden fazla Suriyeli İstanbul'a göç etmiştir. Sayıları 100-500 kişi arasında olan Suriyeliler de, her şehirde olmak üzere, Ankara, İzmir ve Adana'ya yerleşmiştir. Eskişehir ve Gaziantep'e ise 50-100 Suriyeli gelmiştir. Bu yılda Türkiye'ye gelen Suriyeli göçmenlerin sayısında belli bir düşüş gözlemlenmiştir.

[365] Ö. Turan, a.g.m., s. 354.
[366] N. Özkan, *a.g.e.*, s. 267.

Harita 25. Türkiye'deki Suriye doğumluların illere göre dağılımı (1960 GNS)

Kaynak: DİE, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara [t.y.].

5.5.2. Suriye Uyrukluların Mallarının Tesbiti ve Bu Mallara El Konulması Hakkında Yönetmelik

Suriye'de iktidara gelen askeri yönetimler ile Türkiye'nin arası genelde açık olmuştur. Bu mesafe, 1957 Süveyş krizinde yerini gerilime bırakmıştır. Suriye'de Baas rejimi döneminin başlamasıyla da ciddi bi kyakınlaşma olmadığı gibi, kronik problemler de devam etmekteydi.

Türkiye, Suriye ile yakınlaşmak yolunda küçük bir adım atmıştır. 18 Kasım 1957 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında, Suriye uyrukluların Türkiye'de bulunan gayrimenkulleri üzerine inşaat yapmak, ağaç dikmek, bu malları sahiplenmeleri alıp satmaları yasaklamıştır. Eğer mahkeme kararıyla bu satışlar ve inşaatlar yapılırsa, emlak meselelerinde Suriye Hükümeti ile anlaşmaya varılıncaya kadar hazine bunlara emaneten el koyacaktı.[367] Bu karar üzerine Suriye, Türkiye hakkında BM'ye yaptığı şikâyeti geri çekmişir.

Ancak ilişkiler arzulanan seviyeye bir türlü ulaşmamıştır. Nitekim 27 Mayıs 1927 tarihli ve 1062 sayılı *Mukabele-i Bilmisil* tedbiri ittihazı yasası uyarınca çıkarılan 1 Ekim 1966 tarihli kararname ve bunun uygulama şeklini gösteren yönetmelik hükümlerine göre; Suriye uyruklu kişilere ait taşınmazlara hazinece el konulmuştur. Bu şahıslar tarafından yapılan her türlü satış ve benzeri işlemler de geçersiz sayılmıştır.[368]

---

[367] BCA, 030.18/146.41.5 (75-18), 28 Ağustos 1957 (4/9338).

[368] *TC. Resmi Gazete*, 17 Ekim 1966-12428, s. 1-2; Yılmaz Altuğ, *Yabancıların Arazi İktisabı Meselesi*, İstanbul 1976, s. 107.

Taşınmazın tapuda kayıtlı bulunması ve kararname hükümlerine göre satışına yasal olanak bulunmaması ve zilyetlik ve benzeri şekilde kazanılması olanağı olmadığı gibi 1 Ekim 1966 tarihli kararname ile bu gibi taşınmazlar üzerine bina yapılması da yasaklanmıştır.[369]

1 Ekim 1966 gün ve 6/7104 sayılı kararname ile yürürlüğe konulan "*Suriye Uyruklu Özel ve Tüzel Kişilerin Hazinece El Konulan Mallarının İdaresi Hakkında Yönetmelik*" gereğince Türkiye'deki Suriye uyruklu özel ve tüzel kişilerin mal, hak ve menfaatlerine el konulduğu ve Hazinece işletilerek gelirlerinin Saymanlıklarca "Suriye Uyruklu Özel ve Tüzel Kişilere ait mallar" adı altında açılan emanet hesabına alındığı bildirilmiştir.[370] Bu yönetmeliğe göre;

Madde1; Suriye uyruklu özel ve tüzel kişilere ait olup 28/5/1927 gün ve 1062 sayılı kanun hükümlerine göre Bakanlar Kurulunca müttehaz 1/10/1966 gün 6/7104 sayılı kararla el konulan taşınır ve taşınmaz mallar ev bunlara mütteferi hak ve menfaatler bu yönetmelik esasları dairesinde idare olunur.[371]

Madde 2; El koyma, Suriye uyruklu özel ve tüzel kişilerin Türkiye'de bulunan ve Gümrük yönetmeliğinin 1018, 1031. maddelerinde belirtilen zati ve ev eşyaları dışında kalan bütün mal, hak ve menfaatlarine şamildir.[372]

Madde 12; Suriye uyruklu özel ve tüzel kişilere ait olupta kiraya verilmiş olan taşınmaz malların kiracılarından kira bedellerini peşin olarak ödememiş olanlarla, ödedikleri kiranın vadeleri bitmiş olanlar, müteakip kira bedellerini o yerin mal dairesine yatırmaya mecburdurlar.

Madde 13; Türkiye'de taşınır ve taşınmaz malları ve her çeşit hak ve menfaatleri bulunan Suriye uyruklu özel ve tüzel kişiler Resmi Gazete'de yapılacak bir ilan ile mal beyanına davet edilirler. Bu ilan tarihinden itibaren en geç üç ay içinde bir makbuz Karşılığında, mahallin en buyük mülkiye amirine bir beyanname verdikleri ve bu beyannamede yazılı mal, hak ve menfaatlere Hazinece el konulduğu anlaşıldığı takdirde, kendilerine bu malların alındığını bildiren bir belge verilir.

---

[369] "Suriye Uyrukluların Mallarının Tesbiti ve Bu Mallara El Konulması Hakkında Yönetmelik", *Resmi Gazete*, 7 Kasım 1967; Y. Altuğ, *a.g.e.*, s. 107.

[370] "Suriye Uyruklu Özel ve Tüzel Kişilerin Hazinece El Konulan Mallarının İdaresi Hakkında Yönetmelik", *Resmî Gazete*, 6 Kasım 1967, s. 1.

[371] "Suriye Uyruklu…", *Resmî Gazete*, 6 Kasım 1967, s. 3.

[372] "Suriye Uyruklu…", *Resmî Gazete*, 6 Kasım 1967, s. 3; İ. Özmen-S. Asyalı, *a.g.e.*, s. 48; "Suriye Uyrukluların…", *Resmi Gazete*, 7 Kasım 1967.

Suriye uyruklu özel ve tüzel kişiler Türkiye'de ikamet etmemekte ve umumi vekilleri de bulunmamaktaysa, bu müracaatlar Türk elçiliği veya konsolosluklarına da yapabilmektedir.[373]

Suriye'den göç etmiş Türkiye vatandaşlarının Suriye'deki malları için verecekleri beyannameler hususnda 17 Ekim 966 gün ve 12428 sayılı resmi gazetede yayınlanan 1 Ekim 1966 gün ve 6/7104 sayılı kararname ile yürürlüğe konulan yönetmelik gereğince; Suriye'de malı bulunan Türk vatandaşları, kararnamenin resmi gazetede yayımlanmasından itibaren 6 ay içerisinde beyanname vermeye davet olunmuştur.

Suriye göçmeni Türk vatandaşlarının müraccatları için konulan müddet 22 Mayıs 1967 gününde bitmiştir. Ancak, bu müddet, işin çabuklaştırılması gayesine matuf olup, bir sukutuhak müddeti bulunmadığından, Suriye'de emlaki bulunan vatandaşların zamanında beyanname vermemeleri sebebiyle mağdur edilmemesi uygun görülmüştür.[374]

25 Eylül 1967 tarih ve 6/8890 sayılı kararnameye göre; Dışişleri Bakanlığı tarfından hazırlanan ilişik Suriye uyruklu özel ve tüzel kişilerin hazinece el konulan mallarının idaresi hakkında yönetmeliğin yürürlüğe konulması; adı geçen Bakanlığın 15 Eylül 1967 tarih ve 440.967-AZEM. 2-445 sayılı yazısı üzerine 28 Mayıs 1927 tarih ve 1062 sayılı kanunun 2. maddesine tevfikan Bakanlar Kurulunca 25 Eylül 1967 tarihinde kararlaştırılmıştır.[375]

Türkiye'ye göç etmiş ama henüz vatandaşlık almamış kişilerin gayr-ı menkul alımları meselesi Tapu Kanunu'nun 35. maddesi uyarınca iki ilkeye dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki *karşılıklılık ilkesi,* ikincisi ise *kanuni kısıtlayıcı hükümlere uyulması ilkesidir.* Karşılıklılık ilkesine göre, alıcının kendi ülkesinde de Türkiye vatandaşlarına satış yapılıyor olması gerekmektedir. Bu manada Suriyeli göçmenler bu ilkeden faydalanamamaktadır. Kısıtlayıcı hükümler ise, askeri ve güvenlik bölgelerinde mülk edinilememesi ve 30 hektardan fazla alanın satın alınamamasıdır.

Bugün, Türkiye'de mülk edinmede önde gelen ülkeler sırasıyla; Yunanistan, Almanya, İngiltere, Suriye ve Hollanda'dır. Yabancıların Türkiye'de mülk edinmesi konusunda (*kişi sayısı, arazi, bağımsız bölüm* gibi) çeşitli değişkenler göz önüne

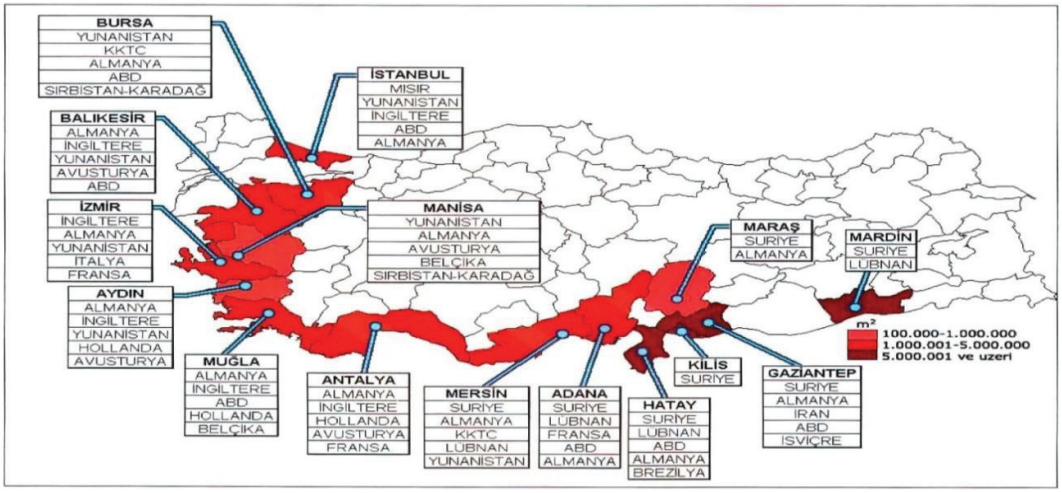
---

373 İ. Özmen-S. Asyalı, *a.g.e.*, s. 43-44.
374 İ. Özmen-S. Asyalı, *a.g.e.*, s. 47.
375 İ. Özmen-S. Asyalı, *a.g.e.*, s. 48.

alındığında, ülke genelindeki dağılış bazı özellikler göstermektedir. Örneğin, yabancılar en çok Türkiye'nin *batısındaki kıyılarda* mülk sahibi olmaktadır. Türkiye'nin 70 ilinde yabancılar tarafından mülk edinilmiş, en çok mülk edinilen iller olan İstanbul, Bursa ve Antalya'yı, İzmir, Aydın ve Muğla izlemiştir. Hatay, Mersin, Balıkesir ve Manisa da yabancıların çoğunlukla mülk edindiği diğer önemli şehirler arasında yer almıştır.[376] Türkiye'den mülk edinenler arasında Suriye'nin 4. Sırada yer alması dikkat çekicidir.

Arazi edinmede ise yabancıların ilgisini en çok Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu çekmiştir. Örneğin Kilis'te edinilmiş arazinin tamamı toplam 54.939.708 m^2 ve Hatay'da edinilmiş 118 milyon m^2'den fazla arazinin 112 milyon m^2'si, başka bir ifadeyle % 95'i Suriye vatandaşlarına aittir. Adana, Mersin, Hatay, Kilis, Gaziantep ve Mardin arazi ediniminde en önde gelen illerdir.[377]

Harita 26'da yabancıların Türkiye'de arazi edinimindeki ilk 15 il verilmiştir. Buna göre Suriyelilerin en çok tercih ettiği iller arasında Mardin, Gaziantep, Kahramanmaraş, Kilis, Hatay, Adana ve İçel gelmektedir. Ayrıca bu illerden en çok arazi alanlar da Suriyelilerdir. Suriyelilerin almış oldukları arzilerin ait olduğu iller, aynı zamanda bu gün Suriyeli sığınmacıların en çok bulundukları illerdir. Bu da Suriyelilerin Türkiye'yi yerleşmek ve vatan edinmek için geldiklerini göstermektedir. Suriyelilerin Türkiye'den toprak almalarında veya bir başkası adına alarak kendi kullanımına açmalarında çifte vatandaşlığı bulunanların da kullanıldığı söylenebilir.

Harita 26. Türkiye'den arazi ediniminde ilk 15 ilde önde gelen ülkeler

Kaynak: İ. Südaş, *a.g.t.*, s. 50.

[376] İ. Südaş, *a.g.t.,* s. 44-46.
[377] İ. Südaş, *a.g.t.,* s. 47.

5.5.3. 1967 Arap-İsrail Savaşlarının Türk Göçlerine Etkisi

1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile Türklerin Suriye'de bulunan mallarına tasarruf hakkı tanınmasına rağmen 1958'de yapılan toprak reformuyla Suriye, Türklere ait birçok tarla, bağ ve bahçeyi kamulaştırmıştır. Alınan bu kararla Suriye Hükümeti kamulaştırma bedellerinin kırk yıl içinde ödenmesini ve ödemelerin bono ile sadece Suriye uyruklu vatandaşlara yapılmasını öngörerek, adeta Türk vatandaşlığına geçenlerin mallarına el koymuştur. Suriye'nin bu politikasının amacı Türklerin kitlesel olarak Türkiye'ye göçlerine ortam hazırlamaktır. Çünkü arazi ve mülkler kamulaştırılarak Türkleri bu toprağa bağlayan vatan ve yurt mefhumu ortadan kaldırılmış olacaktı. Toprakları ellerinden alınan Türkler herhangi bir zorlama olmadan kendiliğinden Türkiye'ye göç edeceklerdi. Ayrıca devlet tarım kredisi yardımlarında da Türkmenlere zorluk çıkarmaktaydı. Kuneytra Bölgesindeki Türkmenler de 1967 İsrail Savaşı'ndan sonra ev ve topraklarını kaybederek, Şam ve Halep gibi büyük şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır.[378]

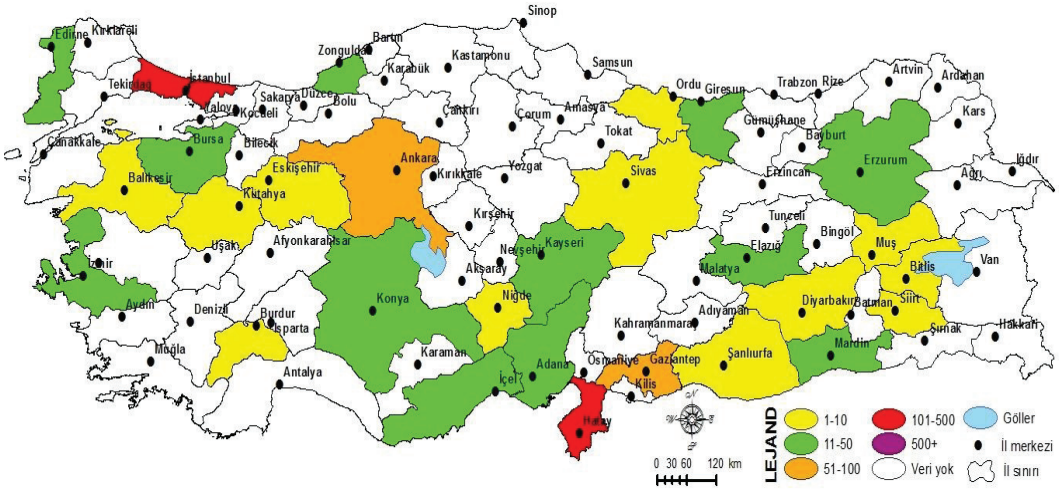
1967 yılına kadar Bayır-Bucak'tan Türkiye'ye göçler aralıklarla devam etmiştir. 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı sırasında Golan Tepeleri'nde ön saflarda savaştırılan Türkmenlerin çilesi daha da artmıştır. Bu dönemde Türkiye'ye göç etmek isteyenlerin fazla olması nedeniyle bölgede kalan Türkmenleri tamamen azınlık durumuna düşmesi ve asimile olmaları daha da kolaylaşacaktı. Türk hükümeti Şam'ın bu oyununu farkederek 9 Ağustos 1967'de Türkiye'ye "göç almama" kararı almıştır. Bu karar 30 Ağustos 1967 tarihinden itibaren uygulanmaya konmuş ve bundan sonra gelen Türkmenlere vatandaşlık verilmemiştir.[379]

Harita 27'de Türkiye'ye gelen Suriye uyrukluların sayıları verilmiştir. Buna göre; en çok Suriyeli'nin bulunduğu iller İstanbul ve Hatay'dır. Bunları Ankara ve Gaziantep izlemiştir. Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye alınmayacağının duyurulmasına rağmen, Suriye'den Türkiye'ye gelmeler devam etmiştir. Bu haritadaki veriler hem ziyaret hem de göç ederek gelenleri kapsadığı için iki amaçla gelenleri ayırt etmek zordur. Ancak 1970 yılındaki GNS'de Suriye doğumlu olarak tespit edilenler ile Suriye tabiyetlilerin veri değerlerinin örtüştüğü görülmektedir.

---

[378] M. F. Kirişçioğlu, "Suriye Türkleri", s. 139.

[379] Zafer Sarı, " 23 Temmuz'da Hasreti Dinmeyen Türk Beldesi", *23 Temmuz*, Antakya 23 Temmuz 2001, s. 4.

Harita 27. Türkiye'deki Suriye tabiiyetlilerin illere göre dağılımı (1970 GNS)

Kaynak: DİE, *25 Ekim 1970 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1977.

1967 Arap-İsrail Savaşları, Türklerden kurtulmak isteyen Şam yönetimi için adeta bir fırsat olmuştur. İsrail'e karşı yapılan savaşta işin yükü Türklerin omzuna yüklenmiştir. Bu ise Bayır-Bucak bölgesinde oturan Türklerden 350 ailenin göçüne neden olmuştur. Göçmenler Yayladağı ve Altınözü sınırlarından Türkiye'ye girmiştir. Bu göçmenleri münferit göç hadiseleri takip etmiştir. Türklerin ülkeyi terk etmesi iktidarın işine geldiği için bu geçişlere göz yummuştur.[380]

Suriye yönetimi her ne kadar Türklere karşı açık bir asimilasyon politikası gütmemişse de, zaman zaman Suriye'deki Türklerin Türkiye vatandaşlığına geçmek için yaptıkları başvurulardaki artış Türklerin Suriye'de huzursuz olduklarını göstermektedir.[381]

Şam'ın Kadem semtindeki Türkmenler, Filistinli göçmenler ve Bedevilerle birlikte yaşamaktadır. Kadem'in kurucularından biri olan Faysal Durmuş, bir işçi gibi duvar örse de üniversitede matematik eğitimi de almıştır. Faysal Durmuş geçimini sağlamak için evinde özel dersler vermiştir. Eşi ve kızı ise şeker kamışından sabun bezleri dikerek evi geçindirmeye çalşıyorlar. Faysal'ın eşi Fatma Hatay Türklerinden olup Şapka Devrimi sırasında, "*Ben bu şapkayı giymektense, denizde boğulurum daha iyi*" deyip kendini Suriye'ye atan babasıyla birlikte Şam'daki Kasiun Tepesi'ne yerleşmişti. Fatma, annesini görmek için gittiği Hatay'da Türkiye'ye yerleşme kararı

[380] M. Tekin, "Suriye'de Türkmen…", s. 27, 28.
[381] Ö. O. Umar, "Suriye Türkleri", s. 600.

almış ama bundan vaz geçmiştir. Bu ailenin yaşantısı Şam bölgesindeki Türklerin durumunun bir özeti mahiyetindedir.

Türkiye'de üniversite okuyan Türkmenlerin çoğu, Suriye'ye tekrar dönmek istememektedir. Ankara'da tıp eğitimi alan Muhammed Tab, Türk kökenli olduğuna bakılmaksızın 'yabancı' damgası yemekten yakınarak, okulun ilk gününde hocasının isteğiyle çizdiği harita yüzünden neredeyse linç ediliyormuş. "*Haritayı, ilkokuldan beri nasıl çiziyorsam öyle çizdim. Hatay, Suriye'de görünüyordu. Herkes üzerime yürüyünce öğretmen beni dışarı çıkardı*." diyerek Suriye'deki Türklerin bile Hatay konusunda nasıl yanlış bilgilendirildiğini göstermiştir. Hâlbuki soyadının anlamı 'Türkiye Âşıklar Birliği'nin açılımı olan Muhammed Tab, Türkiye'yi çok sevmektedir.[382]

Haziran 1967'de 6 Gün Savaşları sonucu Suriye'nin güneydeki en önemli stratejik bölgesi olan Golan tepelerinin kaybı beraberinde Arap ülkeleriyle ilişkilerin bozulmasını ve 16 Kasım 1970'te General Hafız el Esad döneminin başlamasına neden oldu. [383]

1967 Suriye-İsrail Savaşı'nda kaybedilen Golan'dan çıkartılan Türkmenlerin bir kısmı Şam'a, bir kısmı ise Türkiye'ye yerleşmiştir. Büyük çoğunluğu ise halen Golan'ın Suriye tarafında kalan bölümünde yaşamaktadır.[384] Halen Suriye'de Golan'dan çıkarılan yaklaşık 56.000 civarında Türkmen bulunmakta ve Türkmenler İsrail sınırında BM kontrolündeki bölgede zor şartlar altında yaşamlarını devam ettirmeye çalışmaktadır.

Evlerinden çıkartılan Türkmenler savaşın hemen ardından Şam'a gelmiş, bir süre çok zor şartlar altında Şam'da yaşamaya başlamıştır. Türkmenler, Türk Büyükelçiliği'nden yardım istemiştir. Sonunda Şam yönetimi yardımı adı altında bir avuç çorak ve taşlık arazi vermiştir. Bu arada Türkiye, Golan Türkmenlerine kapılarını açacağını duyurarak bir ay boyunca isteyen her Türkmen Türkiye'ye kabul edilmiştir.[385] Belki bir gün kaybettiğimiz evlerimize geri döneriz düşüncesiyle Türkmenlerin büyük bölümü Suriye'de kalarak ellerindeki fırsatı kaçırmıştır. Ancak bazısı Türkiye'ye göç etmiştir.

Golan'ın en verimli arazileri üzerinde bulunan 15 civarında Türkmen köyü İsrail askerlerince boşaltılmıştır. Şimdi yaşadıkları bölgede tarım ve hayvancılık yapmak için arazileri bulunmadığından çalışmak için Şam'a veya başka ülkelere gitmek zorunda

---

[382] Ü. Ö. Akagündüz, "Suriye'de Unutulan…", s. 47.
[383] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 23.
[384] Cihan Sönmez, "Golan Türkmenleri de Barış Bekliyor", *Aksiyon*, S. 271, *Aksiyon*, S. 271, 12-18 Şubat 2000.
[385] C. Sönmez, a.g.m., *Aksiyon*, S. 271, 12-18 Şubat 2000.

kalmışlardır. Arapçayı ilkokula kadar bilmeyen çocuklar okulda çok zorlanmaktadır. Hem stratejik bir bölgede bulunmaları hem de Türk olmaları nedeniyle Şam yönetimi Golan Türkmenlerini hep göz hapsinde tutmaktadır.

2000 yılında Suriye yönetimi şimdiye kadar izlediği politikanın tersine, Türklere karşı oldukça yumuşamış, baskılardan dolayı Türkiye'ye kaçan Türklerin geri dönmesini istemiştir. Bu uygulamayla Suriye'ye geri dönmek isteyenler hemen Suriye vatandaşlığına kabul edilmiş ve Suriye'de kalan mal varlıkları iade olunmuştur.[386] Ancak Türkiye'den tekrar Suriye'ye dönüş yapılıp-yapılmadığı bilinmemektedir.

[386] C. Sönmez, a.g.m., *Aksiyon*, S. 271, 12-18 Şubat 2000.

ALTINCI BÖLÜM

6. HAFIZ ESED DÖNEMİNDE TÜRKİYE'YE YAPILAN GÖÇLER (1970-2000)

Hafız Esed, 6 Ekim 1930 tarihinde Lazkiye'nin Cebele Kasabası'na[1] bağlı Kardaha Köyü'nde Alevi-Nusayrî mezhebinden bir çiftçi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Asıl soyadı *Vahs* (Vahşi Hayvan)'dır, ancak daha sonra *Esed* (Aslan)'e çevrilmiştir.[2] Hafız Esed'in Baas Partisi'ne girişi aslında Suriye'nin siyasal tarihinin yeni bir sayfasının açılacağının işaretiydi. Partiye girişiyle ilk önce Lazkiye Talebe Cemiyeti'nin başkanı, daha sonra da Suriye Üniversitesi'nin Öğrenci Cemiyeti'nin başkanı olmuştur.[3] Öğrenciliğindeki başarılı aktif faaliyetlerini askerî hayattaki başarıları takip etmiştir.[4]

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa her ne kadar Suriye'den el çekmişse de, bu ülkede istenen sükûn ve huzur ortamı bir türlü sağlanamamıştır. Hüsnü Zâ'im'in 1949 yılında gerçekleştirmiş olduğu askerî darbeyle birlikte Suriye'deki politik güç, askerî güç karşısında pasif konuma düşmüş ve askerî unsurlar ülkedeki siyasalın aktörü olmuştur.[5] Bundan sonraki süreç de askeri vesayet altında devam etmiştir.

Baas Partisi'nin, Suriye ve Mısır'ın istikbâlini tayin eden girişime mühim katkılarının olması ve Esed'in parti içindeki konumu, Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC)'nin kurulduğu 1958 yılından sonra Esed'in yükselmesini beraberinde getirmiştir.[6] Esed, 1959'da Mısır ziyaretini gerçekleştirmiştir. Ancak bundan iki yıl sonra yani 1961 yılında Suriye'nin Mısır'dan ayrılması, Esed'in yaşamını olumsuz etkilemiş ve aynı yıl Suriye ordusundan atılmıştır. 8 Mart 1963'te Baas'taki "*Devrimci Hareket*"ten sonra, yarbay rütbesinde Hava Kuvvetleri Komutanı'nın yardımcısı olarak, yeniden orduya alınan Esed,[7] daha sonra Hava Kuvvetleri Komutanı ve aynı zamanda Savunma Bakanı olmuştur.[8] Hava kuvvetlerinin desteğini de alan Salih el-Cedîd, 1966 yılında başarılı bir darbe gerçekleştirmiştir. Bu darbe ile Emin el-Hafız iktidardan

---

1 Mustafa Balbay, *Suriye Raporu*, İstanbul 2007, s. 95.
2 A. A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 89.
3 M. Balbay, *a.g.e.*, s. 95.
4 Cevdet Aslan, *Beşar Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri,* (Sakarya Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2008, s. 43-44.
5 Ö. F. Abdullah, *a.g.e.*, s. 57.
6 A. A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 90.
7 M. Balbay, *a.g.e.*, s. 95-96.
8 C. Aslan, a.*g.t.*, s. 44.

uzaklaştırılırken Esed ile partinin başındaki Cedîd, ülkeyi yöneten iki önemli isim haline gelmiştir.[9]

1963 yılında Baas'ın, yönetimi ele geçirmesinin ardından, 1966'da Albay Salih el-Cedîd tarafından gerçekleştirilen askerî darbe, hem Esed'e iktidâr kapısını aralamış, hem de Baas'ın bağımsız askerî kanadı ile Askerî Komite'ye zafer kazandırmıştır.[10] 1967'de İsrail'le gerçekleştirilen savaşın kaybedilmesi, Cedîd'in Parti örgütüne karşı güç kaybetmesine neden olmuş ve Esed'in ordunun desteğini almasını sağlamıştır. İsrail ile mücadelesi esnasında Esed kendisini "*Arapların son kalesi*" olarak göstermiştir.[11] Kısacası 1966 ve 1970 darbeleri ile 1967'deki savaş Esed'e bakanlık, liderlik ve güç getirmiştir. Daha sonra Esed, başta Cedîd olmak üzere Baas'ın önde gelen yöneticilerini tutuklatarak partiyi ve hükümet bürolarını ele geçirmiştir.[12] 1970'teki bu "*kansız darbe*" ile Esed iktidara gelmiştir.[13]

Esed, ele geçirdiği hâkimiyeti tahkim etmek için Baas Partisi içindeki muhalifleri tutuklatarak, partideki "*tek adam iktidarı*" statüsüne yükselmiştir. Yaptırdığı referandumda, oyların % 99'unu alarak pozisyonunu meşrulaştırmıştır.[14] 1971'de Baas Partisi Ulusal Kongresinde yaptığı ideolojik ve siyasi revizyonla da, askerî darbeyi, Baas rejimini düzeltme hareketi olarak göstererek, iktidarını perçinlemiştir..[15]

Baskıcı bir diktatörlüğe sahip olan Esed rejimi, "*başkanlık monarşisi*" ile idare edildiğinden dolayı devlet başkanlığı, muayyen bir ailenin hâkimiyetiyle sistemli hale gelmiştir. Bunun doğal sonucu Hafız Esed rejimi ortaya çıkmıştır ki, bu rejim Sünnî çoğunluğu baskı altında tutan Alevî bir azınlıktan müteşekkildir.[16] Yalnız bu rejim bir mezhep meselesi değil, bazı elit Sünni çevrelerin de nemalandığı ve koruduğu bir çıkar sistemini olmuştur.

Esed, darbeden sonra iktidarına meşruiyet kazandırmak için, yönetimini halk tabanına yaymaya ve kendisini halkın temsilcisi gibi göstermeye çalışmıştır. Bu amaç

---

9 A. A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 91-92.

10 Türel Yılmaz, "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Genel Bir Değerlendirilmesi ve Bu İlişkilerde Suriye Türklerinin Durumu", *Türk Kültürü*, Y. XXXVII, S. 430, Ankara Şubat 1999, s. 104.

11 C. Aslan, *a.g.t.*, s. 49.

12 C. Aslan, *a.g.t.*, s. 46.

13 Melike Kara, *Between Pan-Arabism and Regionalism, Mapping Nationalist Discourses During Hafez Al Assad's Era in Syria*, (METU Institute of Social Sciences, Unpublished Master's Thesis), Angora 2007, s. 60; Ö. F. Abdullah, *a.g.e.*, s. 59.

14 Duygu Zengin, "Ortadoğu'da İnsan Hakları İhlalleri, Suriye Örneğinde Bir Analiz", *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780*, E.T.: 13.05.2011.

15 Yasin Atlıoğlu, *Beşşar Esad Suriyesi'nde Reform,* İstanbul 2007, s. 39.

16 Burak Çınar, *Körfez Savaşı Sonrası Türkiye Yunanistan ve Suriye'nin Savunma Politikalarının Türk Dış Politikasına Etkileri,* (Atılım Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 42.

doğrultusunda 16 Şubat 1971'de geçici bir anayasa ilan eden Esed, halkın desteğini kuvvetlendirerek arttırmak için 85[17] Baas, 40 milliyetçi ve sol parti üyesi, 48 çeşitli işçi örgütü, köylü ve meslek organizasyonlarının temsilcilerinden oluşan 173 kişilik "***Meclisü'ş-şa'b*** (Halk Meclisi)"ı kurmuştur. Bu mecliste amaca uygun olarak, başkanlık için tek aday Hafız Esed gösterilmiştir. Esed 12 Mart 1971'de yapılan referandumda 1.935.805 geçerli oyun % 99.2'sini alarak Suriye'nin ilk Nusayrî kökenli devlet başkanı olmuştur.[18]

Esed, hem rejimi güçlendirmek, hem de muhalefeti etkisizleştirmek için 7 Mart 1972'de "*El-cebhetü'l-vataniyyetü't-takaddümiyye* (Ulusal İlerici Cephe=UİC)'yi kurmuştur. Baas Partisi önderliğindeki UİC; Suriye Komünist Partisi (SKP), Arap Sosyalist Birliği (ASB), Sosyalist Birlikçiler Hareketi (SBH), Demokratik Sosyalist Birlikçi Parti (DSBP) ve Arap Sosyalist Partisi (ASP) olmak üzere 6 partiden mevcuttu. Esed'in kurduğu rejimin hukukî zeminini teşkil eden Suriye Anayasası 1973'ün martında gerçekleştirilen oylamaya katılanların % 97.6'sının desteği alınarak yürürlüğe konmuştur. Hayata geçirilen bu anayasayla Esed, Suriye'de tek başına siyasal aktör olmuştur.[19]

Esed, iktidarı ele geçirdiği tarihten itibaren hiçbir muhalefete fırsat vermeyerek basın-yayın kurum ve kuruluşlarını da kendi tekeline almıştır. Bu dönemde muhalif gruplar bastırılmakla yetinilmemiş, yurt dışındaki bazı muhaliflere de suikastlar düzenlenmiştir. Muhalefete karşı sürdürülen sindirme hareketinin bir kanıtı da 1972'deki seçime Müslüman Kardeşler Cemiyeti (MKC) ve diğer birçok partinin katılamamasıdır.[20] Buna rağmen Esed tarafından atılan bu adımlar, darbeler dönemine nazaran Suriye'nin istikrara kavuşmasını sağlamıştır. Bu istikrarda Esed'in mezhebi kimliği ve bu kimliğe sağladığı imkânların etkisi çok olmuştur. Hafız Esed'in iktidarı boyunca siyasal ve askerî kanattaki yapılanma yine devam etmiştir.[21] Muayyen bir mezhep ve toplumsal yapılanmadan müteşekkil bir iktidar muhakkak ki müşterek dinî

---

[17] Farklı bir kaynakta 87 olarak belirtilmektedir (Ahmet Ayhan Koyuncu, *Ortadoğu'da Milliyetçilik: Hafız Esad Dönemi Suriye Örneği,* (Afyon Kocatepe Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2008, s. 93).

[18] A. A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 93.

[19] Y. Atlıoğlu, *a.g.e.*, s. 39.

[20] D. Zengin, a.g.m., *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780*, E.T.: 13.05.2011.

[21] Ozan Nejat Aslan, *Demokratikleş(tir)me Sürecinde Suriye,* (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 46.

ve siyasî bağlara sahip birey ve grupların iktidarına da zemin hazırlayacaktır. Nitekim Hafız Esed oluşturduğu iktidar pastasının dilimlerini çevresindekilere de tattırmıştır.[22]

6.1. Esed Doktrini

Manda yönetiminin yürürlüğe girmesinden sonra Suriye Devletini ele geçirmek için birbiriyle yarışan farklı milliyetçi ideolojilere sahip çeşitli grupların olmasından dolayı Nusayrî entelektüeller ve politikacılar bir tercih yapmak durumunda kalmıştı. Devlet içinde etkinliklerini artırmak için iki türlü milliyetçilik tercih edilmiştir. Birisi dinden tamamen soyutlanan Suriye ve Arap milliyetçiliği, diğeri ise İslam'ın Arap milliyetçiliğinin temel unsuru olduğunu savunan milliyetçilikti. İslam'ı içinde barındıran ve din-devlet ayırımını reddeden bir milliyetçilikten korkan Nusayrîler, Baas ve diğer milliyetçi partileri tercih etmişlerdir. Zeki el-Arsuzî isimli Nusayrî, Arapların tek Arap milleti etrafında toplanmasını arzu eden Baas Partisi'nin milliyetçi ideolojisinin temellerini böyle ortaya koymuştur.[23]

Babası tarafından Antakya'nın Samandağ İlçesi'nde bir Alevî Arap ailesine mensup olan Esed, Türkiye aleyhtarı fikirlerle yetişmesinden dolayı açıktan bir Türkiye karşıtı politika takip etmiştir.[24] Hafız Esed'in Samandağ ile olan kan ve mezhep bağı, Hataylılara Suriye tarafından bazı imkânların sunulmasını sağlamıştır. Hataylı Alevi ailelerin çocuklarına Suriye'de üniversite öğrenimi için her türlü kolaylık gösterilmiş, doğrudan üniversiteye girebilmeleri sağlanmış, iş bulunmuş, Suriye vatandaşı gibi muamele yapılmıştır.[25] Hatta 2011 yılında Suriye'deki olaylar vuku bulmadan hemen önce Hataylılar, Külliyetü'l-Edeb'in (Edebiyat Fakültesi'nin) bünyesinde yer alan Ma'hedü Ta'lîmü'l-Lügati'l-'Arabiyye'deki (Arap Dili Öğretimi Enstitüsü'nde) Arapça öğreniminden meccanen istifade edebilmekteydiler.

Hafız Esed tarafından hazırlatılan anayasa onun siyasal modelini yansıtmaktaydı. 1 Mayıs 1969'da geçici olarak kabul edilen anayasa bazı küçük değişikliklerle 12 Mart 1973'te referanduma sunularak halkın % 97.6'sının onayını almış ve nihayet 13 Mart 1973'te de yürürlüğe girmiştir. Bu anayasaya göre Suriye'nin yönetim biçimi sosyalist halk demokrasisiydi. Bu anayasayla Beşar Esed gerekli gördüğünde Halk Meclisi'ni feshedebilme gücünü elde etmiştir. Yasa önerileri, ilgili

---

22 D. Zengin, a.g.m., *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780*, E.T.: 13.05.2011.
23 Y. Atlıoğlu, *a.g.e.*, s. 42.
24 Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları,* Ankara 2006, s. 82.
25 Aydoğan Kılıç, "Bir Şehr-i Hatay", *Aksiyon*, S. 128, 17-23 Mayıs 1997.

komisyonlarda görüşüldükten sonra meclise gider ve meclis onayının ardından Devlet Başkanı Esed'in onayıyla birlikte yürürlüğe girerdi. Bunun dışında bir yasama biçimi daha vardır ki o da olağanüstü hallerde Devlet Başkanı yasama yetkisini kullanır ve aldığı her karar yasa niteliğinde olurdu. Suriye Anayasası, Devlet Başkanına şu yetkileri vermekteydi:

- *Silahlı kuvvetleri komuta etmek*
- *Yasaları veto etmek*
- *Başbakanı, bakanları ve yardımcılarını seçmek*
- *İki ay içinde yenisini toplamak şartıyla meclisi feshetmek*
- *Meclis tatildeyken yasama görevini tümüyle üzerine almak*

Anayasada belirtildiği üzere cumhurbaşkanı hem Baas Partisi'nin genel sekreteri hem de öteki partileri de içine alan cephenin başkanıdır. Anayasada seçme-seçilme kıstasları da tayin edilmişti: Suriye'de seçilme yaşı 25 iken seçme yaşı 18'dir. Suriye'nin genç ve dinamik nüfusu seçme ve seçilme hakkını elde etse bile liderlerini değiştirebilme gibi güçleri ne yazık ki olmamıştır. [26]

Esed döneminde Suriye hala Hatay üzerindeki iddialarını sürdürmüş ve bu siyasal hayalini birçok alanda beyan etmiştir. Hatay hususunda yürütülen bazı faaliyetler şu şekildedir:

- Tarih ders kitaplarında Hatay'dan 1939'da işgal edilmiş "Arap toprağı" olarak bahsetmek
- Hatay İli'ni Suriye sınırları içerisinde göstermek
- Hatay'daki nüfus yoğunluğunu ve toprak mülkiyeti çoğunluğunu kendi politikası doğrultusunda oluşturabilmek için Arap kökenli Türk vatandaşların gayrimenkul alımlarını desteklemek ve nüfus artışını teşvik etmek
- Özellikle İskenderun bölgesinde yaşayan halk arasında Alevî ve Sünnî ayrılığını körüklemek
- Hatay'da yaşayan Arap kökenli vatandaşlara Suriye vatandaşı gibi muamele ederek; Suriye'de oturma izni, yükseköğrenim, ticaret vb. olanaklar sağlayarak yönlendirmeye çalışmak
- Hudut bölgesinde silah ve uyuşturucu kaçakçılığına göz yummak ve Suriye yandaşı şirketler kurdurmak suretiyle, özellikle Hatay bölgesinde yaşayan

[26] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 71-72.

Arap kökenli ve Suriye yandaşı vatandaşlar üzerinde ekonomik hâkimiyet sağlayarak bunlardan istifade etmek.[27]

Hafız Esed'in Salih el-Cedîd ile arasında bazı görüş ayrılıkları mevcuttu ki bunlardan biri de iki liderin İsrail'le ilişkilerdeki yöntemlerde görünmektedir. Cedîd, Filistinli silahlı örgütleri destekleyerek İsrail'e karşı mücadeleyi düşünürken, Esed tüm Arap ülkelerinin savaşta da barışta da birlikte hareket ederek İsrail'le mücadele etmeleri gerektiğini ve Suriye'nin de bu sürece liderlik edebileceği görüşündeydi. "***Esed Doktrini***" olarak nitelendirilen bu görüş, Baas'ın ve Hafız Esed'in hedeflerinden biri olan Arap Birliği'ne ve Büyük Suriye idealine işaret etmektedir. Tabii Esed bu doktrini uygulayabilmek için Arap ülkelerinin İsrail'le bireysel olarak anlaşmalarını engellemeye çalışmıştır.[28]

Ortadoğu'daki İsrail'in varlığı ve İsrail'le karşı yapılan düşmanlık, Esed için halkın gönlünü almanın bir enstrümanı olmuştur. Esed, kendi halkını ve İslâm ülkelerinin desteğini almak için sürekli İsrail'e karşı tavır takınmış ve mücahit rolü oynamıştır. *Büyük Suriye* fikri, yerel milliyetçiler dışında tüm Arap milliyetçilerinin esas hedefiydi. Sınırları Toros Dağları'ndan Hint kıyılarına kadar olan ve Kıbrıs Adası'nı da kapsayan Büyük Suriye aslında, ilk Arap milliyetçisi olan Emevilerin sınırlarını ihtiva etmekteydi. Ümeyye ailesinden Esed ailesine miras kalan bu ülkü, hem bütün Arap milliyetçi liderlerinin hem de Hafız Esed'in hareket noktası haline gelmiştir.[29] Bu "*Arap milliyetçiliği sendromu*" ülke gençliğine de alenî bir şekilde aşılanmaya çalışılmıştır.

1982-1983 eğitim-öğretim yılı coğrafya ders kitaplarındaki harita –idealden çok– "*Büyük Suriye Hayali*"nin ispatıdır. Bahsi geçen bu haritada Hatay, Adana, Mersin, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin ve Diyarbakır Suriye sınırları içerisine dâhil edilmiştir.[30] Hafız Esed ile birlikte 1975 yılından itibaren Büyük Suriye projesi yeniden gündeme getirilmiş ve bu uğurda sosyalist çizgiden ayrılmaya, hatta Arap milliyetçiliğini dahi terk etmeye başlanmıştır. 1940'lı ve 1950'li yıllarda da gündeme gelmiş olan Büyük Suriye projesi ile yeniden Suriye, Lübnan, Ürdün ve

---

27 M. Balbay, *a.g.e.*, s. 79.
28 C. Aslan, *a.g.t.*, s. 50.
29 A. A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 96.
30 Ömer Osman Umar , "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güney Sınır Komşularına Yönelik Dış Politikaları (Suriye-Irak)", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, (Ed.: Mustafa Bıyıklı), C. 2, İstanbul 2008, s. 405.

Filistin'i ihtiva eden tek bir devlet haine getirilmesi tahayyül edilmişti.[31] Aslında bir hayal gibi görünse de Suriye bunu hayata geçirmek için ciddî girişimlerde bulunmuştur. 1976'da Lübnan'daki iç savaşa müdahale edilmesi bunun göstergesiydi. Bu müdahale, Suriye'yi Ortadoğu bunalımının en aktif devletlerinden birisi haline getirmiştir.[32]

Hafız Esed, Hatay bölgesini ve Lübnan'ın kuzey kesimini Suriye'ye ilhak etme tasarıları peşindeydi. Bunu teyit eden en önemli beyanat Suriye'nin resmî bir makamından verilmiştir. Şubat 1985'te İstanbul'daki Suriye Başkonsolosu Ali Mustafa beyanında, Türkiye-Suriye sınırının kendileri için her hangi bir bağlayıcılığının olmadığını ve Hatay'da gerçekleştirilen referandumun sadece Türkiye ile Fransa'yı bağladığını dile getirmiştir. Esed, Hatay üzerindeki emellerini halkın zihnine öylesine dayatmıştır ki 2000'li yıllarda bile Şam'da oturup konuşmaya çalıştığınız hemen her Suriyeli Hatay'ın kendilerinin hakkı olduğunu savunmuştur. Aslında bu Esed doktrinini "*millîleştirme*"de sağladığı başarıya delalet etmektedir. Başkonsolos, Atatürk Barajı'nın Suriye çıkarlarına aykırı olduğunu da vurgulamıştır. Suriye hükümeti bu tür siyasî söylemlerle yetinmemiştir. Ayrıca Esed hükûmeti, Türkiye'deki radikal solculara ve bölücü Kürt gruplara destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda uluslararası forumlarda Türkiye aleyhindeki kararları desteklemiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı müdahaleyi içine sindiremeyen Suriye, sürekli Kıbrıslı Rumları ve Yunanistan'ı desteklemiştir.[33]

Sürdürülen Türkiye aleyhtarı politikaların etkili olduğu iki alandan biri Suriye Türkleri, diğeri Türkiye'deki terör faaliyetleri olmuştur. Suriye'de yaşayan bir milyonu aşkın Türkmen'in yarıya yakını zorla asimile edilmiş, diğer yarısı ise herhangi bir hukuk talebi olmayıp sindirilen kitleye dönüştürülmüştür.[34]

1978 yılında imzalanan Camp David Antlaşması'ndan sonra Mısır'ın Arap dünyasındaki liderliğini ilan eden Suriye, Arap dünyasının liderliğini üstlenmeye hazır olduğunu da ima etmiştir. Arap ülkelerinin ikiye ayırmasına sebep olan İran-Irak Savaşı'nda Suriye, İran'ın tarafını tutmuştur. Bununla birlikte büyük ölçüde Sovyetler Birliği'nin askerî ve ekonomik desteğini alan Suriye ordusu, 1982'de Lübnan'a giren İsrail karşısında önemli kayıp vermiştir.[35]

---

31 Celalettin Yavuz, *Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri,* Ankara 2005, s. 361.
32 Erdem Erciyes, *Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri,* İstanbul 2004, s. 50.
33 M. Saray, *Türkiye ve…*, s. 82-83.
34 M. Fatih Kirişçioğlu, "Suriye Türkleri", *Avrasya Dosyası*, C. 2, S. 3, 1995, s. 131-141.
35 E. Erciyes, *a.g.e.*, s. 50-51.

Esed, iktidara geldiğinde Suriye çok çalkantılı bir dönem geçirmekteydi. Esed, siyasî ve dinî ayrılıkları aşmak için "*Suriyeli*" kavramını yerleştirmeye çalışmıştır. Yönetiminin ilk dönemlerinde bunu sağlamak için gayretli çalışmalarda bulunmuşsa da, özellikle 1982 yılındaki Hama katliamından sonra bu kavramın yaratacağı atmosferi baltalamıştır.[36]

Marksist politikaların katı bir biçimde sürdürüldüğü 1963-70 arası dönemden, 1970'te Esed darbesinin ardından ılımlı sosyalizme geçen ve 1990'lı yılların başından sonra da Batılı anlamda liberal anlayışa yönelen Suriye ekonomisi, mevcut yönetim döneminde atabileceği tüm adımları tüketmiştir.[37] Esed'in yönetimdeki merkeziyetçi anlayışı, himaye ve kişisel bağlar üzerine oturtulmuştu. Egemenlik merkezlerindeki, iktidar stratejisi açısından önemli görevlere yapılan atamalarda belirleyici ölçütler, kişi olarak egemene mutlak sadakat ve kişisel bağlılıktı ve siyasi seçkinleri bir arada tutan öğe olarak ideolojinin yerine makam hamiliği geçiyordu. Esed aynı zamanda iktidarı bir başkanlık monarşisinde yoğunlaştırmak için bir akraba ve mezhep dayanışması birleşiminden, Leninist parti sadakatinden ve bürokratik yönetimden de yararlanmıştır. Esed'in yakın çevresinde ona sadakat bağıyla bağlı siyasî ve askerî bir seçkinler sınıfı yer almıştır.[38] Neticede Hafız Esed iktidarı, halkını dünyadaki gelişmelerden soyutlamayı başarmıştır. İnternetten sadece çok az sayıda işadamı ve toplumun ileri seviyedeki kişileri yararlanabilmiştir.[39]

6.2. Esed'in Reform Uygulamaları

1970 yılında Hafız Esed'in darbe yoluyla iktidara gelişine kadar uzun bir istikrarsız dönem yaşayan Suriye, 8 Mart 1963'de iktidarı ele geçiren Baas Arap Sosyalist Partisi ve Hafız Esed'in totaliter rejimiyle, dış politikada milliyetçi ve batı karşıtı bir yola girmiştir.[40]

Hiçbir ideolojiye körü körüne bağlı olmayan Esed, mevcut durumun gerekliliklerine göre hareket etmeyi tercih eden ve Arap milliyetçiliği, sosyalizm, İslamcılık gibi ideolojileri kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmayı ustalıkla

---

36 E. Erciyes, *a.g.e.*, s. 51.
37 Selahattin İbas, "Türkiye-Suriye İlişkileri Tarihi", *Ortadoğu Siyasetinde Türkiye*, (Haz.: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin), Ankara 2004, s. 53.
38 Y. Atlıoğlu, *a.g.e.*, s. 40.
39 E. Erciyes, *a.g.e.*, s. 52.
40 İlhan Gülsün, *PKK ve Şer Odakları*, Ankara 1998, s. 31.

beceren bir kişidir.[41] Hafız Esed, 1970 yılında iktidara geldikten sonra işçilerden oluşan emekçi sınıfın eksikliğini geniş bir zanaatkâr ve esnaf kitlesiyle karşılamaya çalışmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren siyasetteki çalkantılı dönemin sona ermesiyle öğretmenler, bilim adamları, avukatlar, devlet memurları, doktorlar ve diğer profesyonellerden oluşan yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır.[42]

Hafız Esed dönemi dış politikasının en önemli özelliği, ülkede bağımsızlıktan sonra yaşanan istikrarsızlığın Esed'in 1970'de iktidara gelmesiyle bitmesi ve bunun Suriye'nin dış ilişkilerine de yansımasıdır. Esed öncelikle içeride istikrar sağlamaya yönelik politikalara ağırlık vermiş, "tashih hareketi" adı altında, bir yandan siyasi planda bürokrasi-parti-ordu üçgenine dayalı ve çekirdeğini Alevilerin oluşturduğu ancak sadece onlarla sınırlı kalmayan bürokratik-otoriter bir yapıyı güçlendirmiştir. Diğer taraftan uyguladığı sınırlı ekonomik liberalleşme politikalarıyla da ekonomiyi canlandırmaya çalışmıştır.[43]

Esed'in iktidarının ilk yıllarındaki hızlı girişimlerine karşın, yenilikçi adımların arkası gelmediği için Suriye yönetimi yine tek adam yönetimi olmaktan kurtulamamış ve bireysel özgürlükleri kısıtlayan yapısını korumuştur. 1970'li yıllar boyunca hissedilen bu rahatlama, 80'li yılların başında tersine dönmeye başlamıştır. Ekonomideki verimliliğin düşmesi, kamu ve özel sektörde rüşvetin artması, enflasyonun artması, tarımın gerilemesi, köylülerin şehirlerdeki ucuz işlere yönelmesi ve dışarıya beyin göçünün artması, devrimin tozpembe günlerinin sona erdiğinin göstergesidir. Esed, 1978'de ikinci kez Başkan seçildikten sonra kabineyi tamamen değiştirmesine rağmen, halkın yaşam standardının yükseltilmesi konusunda çok az mesafe alabilmiştir.[44]

İç politikada gerçekleştirilen en önemli olay 1972'de UİC'nin kurulması olmuştur. UİC, ideolojik olarak rejime yakın komünist, nasyonalist ve sosyalist partileri bünyesinde barındırarak, sadece Baas Partisi'nin önderliğinde ve UİC çatısı altında

---

41 Fatih Koraş, *Suriye'de Toplumsal Yapının Dönüşümü ve Arap Milliyetçiliğinin Gelişimi 1860-2000,* (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 63.

42 Zafer Sağlam, *Jeopolitik, Jeoekonomik ve Jeostratejik Konumları İtibariyle Türkiye-Suriye İlişkilerinin İncelenmesi,* (Genelkurmay Başk. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Arş. Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 25.

43 Meliha Benli Altunışık, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Suriye'nin Dış Politikası: Değişime Uyum Çabası" *Türkiye'nin Komşuları*, (Der.: Mustafa Türkeş-İlhan Uzgel), Ankara 2002, s. 260-261; S. İbas, a.g.m., s. 50; O. N. Aslan, *a.g.t.*, s. 68.

44 Özkan Yazgan, *Türkiye-Suriye İlişkilerinde 50 Yıl (1939-1989),* (AÜ. TİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 52; S. İbas, a.g.m., s. 51-52

siyaset yapma imkânı sağlamıştır. Buradaki amaç ülkedeki siyasi güçleri mevcut otoriter rejime bağlı kılmaktır.[45]

Hafız Esed'in kurduğu yapıyla ülkede resmi devlet yapısı üç kola ayrılmıştır: Parti (Baas Partisi), yönetim (hükümet) ve ordu (özelde muhabarat). Anayasayı değiştirme ve anayasal kurumları yürütme hakkına sahip olan Baas Partisi aynı zamanda toplumun, devletin ve UİC'nin liderliğini de elinde tutmuştur. Rejimi güçlendirmek için 7 Mart 1972'de Hafız Esed'in başkanlığında kurulan ve toplam 18 üyesinden 9'unu Baasçıların oluşturduğu *Ulusal Cephe* (UC), Suriye'deki en yüksek organ olmuş ve bu konumunu korumuştur.[46]

Suriye'nin 13 Mart 1973 anayasasına göre Suriye Arap Cumhuriyeti; bağımsız demokratik, Sosyalist Halk Cumhuriyeti'dir. Halk Meclisi, devletin yasama organıdır. Üyeleri genel seçimlerde direk ve gizli oylama ile seçilirler. Meclis üyeleri dört yıllık süre için seçilir.[47] Suriye anayasasının bazı önemli maddeleri ise şunlardır:

3. madde; 1. Cumhurbaşkanının dini İslam olmak zorundadır.

2. İslam hukuku yasamanın temel kaynağıdır.

8. madde; Toplumdaki ve devletteki önder parti, Sosyalist Arap Partisi'dir. Parti vatansever ve ilerleyici bir çabayla halk kitlelerinin kaynaklarını birleşmesi için yol gösterir ve onları Arap milletinin gayelerine hizmet etmeye yönlendirir.

25. madde; Özgürlük kutsal bir haktır. Devlet vatandaşları bireysel özgürlüklerini korur ve onların itibar ve güvenliklerini sağlar.[48]

1973'de değiştirilen anayasaya *devlet başkanının Müslüman olma* şartını koyduran Esed, başkanın yemin töreni esnasında kullandığı "*şerefim üzerine yemin ederim*" ibaresini değiştirerek "*Ulu olan Allah'ın adına yemin ederim*" ibaresini koydurmuştur. Yine bu anayasaya göre; devlet başkanı, devletin başı, silahlı kuvvetler başkomutanı ve Baas Partisi Genel Sekreteri görevlerini de üstlenmiş olmaktaydı. Devlet başkanının görev süresi 7 yıl olarak belirlenmiş ve Esed, devlet başkan yardımcılarını, başbakanı ve bakanlar kurulu üyelerini atama ve görevden alma yetkileriyle donatılmıştır. Bu şekliyle anayasa, Esed'in 30 yıllık iktidarını güvence

---

45 O. N. Aslan, *a.g.t.*, s. 68.

46 Samagan Myrzaibraimov, *Beşar Esad Döneminde Suriye'nin Rusya'ya Yönelik Politikası*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 33-34.

47 Salih Kaplan, *Türkiye ve Suriye Yerel Yönetimlerinin Karşılaştırmalı Analizi*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, s. 94; Human Rights Watch, *Human Rights in Syria*, A Middle East Watch Report, Washington September 1990, s. 24.

48 Hasan Tunç, *Türkiye'ye Komşu Devletlerin Anayasaları*, Ankara 2008, s. 199-204.

altına almış ve yasama, yürütme ve yargı alanlarında hemen tüm yetkileri devlet başkanına bırakmıştır.[49]

Esed rejiminin toplumda genişlemesinde meslek örgütleri ve sivil toplum örgütleri önemli bir yere sahip olmuştur. Bu örgütlerle toplumun tüm tabakalarından bireyler, rejim taraftarı olarak, siyasetin içine çekilmiştir.[50]

Esed 1977'de yolsuzlukla mücadele kampanyası başlatmıştır.[51] Başarısızlığa uğrayan bu kampanyayı 1979'da ikinci bir kampanya izlemiştir. Ancak bu da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[52] Yönetimi yolsuzluktan arındırma hareketi, devlet ve orduda yerlerini garantilediği kişisel dost ve akrabalarını zor duruma sokacağı anlaşılır anlaşılmaz durdurulmuştur.[53]

Baas iktidarından önce Suriye'deki hükümetler çiftçi örgütlenmelerini engellemeye çalışmışlardı. Bu anlamda Genel Çiftçi Federasyonu, Baas Partisi'nin en geniş toplum tabanını oluşturmuştur.[54] Böylece kırsal kesimden gelen azınlığın oluşturduğu yönetici kadroların idaresindeki Şam, öncelikle ekonomiyi ele alarak Sünnilerden oluşan burjuvazinin gelişimine set çekmiştir. Baas'ın akraba ve Nusayrî dayanışmasına dayanan devlet düzeni, millet ve mezhep farklılıkları sonucu kendi içinde sorunlu bir hale gelmiş böylece yönetim, toplumun tepkisini örgütlemesine ve Şam'a yöneltmesine engel olmuştur. Zaman zaman Şam'ın izniyle veya polisin göz yummasıyla filizlenen sivil örgütler 1975-l983 yılları arasında tam kontrol altına alınmıştır. Suriye'deki Baas'ın Irak'taki Baas'tan tek farkı, halkın üzerinde Hama katliamı dışında sistematik bir soykırım uygulamamış olmasıdır.[55]

Esed'in reform uygulamalarında Suriye nüfusunda meydana gelen demografik değişiklikler de etkili olmuştur. Bu açıdan Suriye nüfusundaki artış önemlidir. 1970 ve 80'lerde Suriye nüfusu % 3,5-3,8 artış hızıyla dünyanın en yüksek artış değerlerine ulaşmıştır. 1970'lerde nüfusun yaklaşık yarısı tarım sektöründe çalışırken, 1990'ların ilk yarısında bu oran % 30'un altına düşmüştür. Nüfusun hızla artmasına rağmen

---

49 F. Koraş, *a.g.t.*, s. 65-66.
50 F. Koraş, *a.g.t.*, s. 70.
51 Nikolaos Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi, Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum*, (Çev.: Semih İdiz-Aslı Falay Çalkıvik), İstanbul 2000, s. 165.
52 A. A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 101.
53 N. V. Dam, *a.g.e.*, s. 166.
54 F. Koraş, *a.g.t.*, s. 70, 71.
55 Kıvanç Galip Över, *Vaad Edilmiş Topraklarda Ölüm Kokusu-Kuzey Irak Dosyası,* İstanbul 2007, s. 76.

taşradaki nüfus azalmaya başlamış ve genç nüfus köyden kente göç etmiştir.[56] Taşradan gelenler büyük şehirler etrafında yeni yerleşimler oluşturmuştur. Örneğin, Şam'ın nüfusu 1970'te 800.000 iken 1990'da 3 milyonun üzerine çıkmıştır. Bu gettolaşmanın tek sebebi köyden kente olan göç değildi. 1967 Savaşı'nda Golan bölgesinin İsrail tarafından işgal edilmesiyle Şam'a büyük bir mülteci akını olmuştu. Lübnan'da 1975'teki iç savaş ve ardından 1982'de Güney Lübnan'ın İsrail tarafından işgali Şam'a yeni mültecilerin gelmesine neden olmuştu. 1948, 1967, 1970 ve 1982'de toplam 250.000 civarında Filistinli mülteci Şam'a yerleşmiştir.[57] Tüm bu gruplar, artan işsizlik, barınma, eğitim ve sağlık sorunları nedeniyle giderek devletten ve rejimden soğumuştur.[58]

Suriye'de tarımı daha verimli hale getirebilmek için 1954, 1961, 1963, 1969 yıllarında ve son olarak da 14 Mayıs 1980 tarihinde toprak reformları yapılmıştır. Bu son toprak reformuna göre vatandaşlara, sulak arazilerde 35-45 hektar, susuz arazilerde 30-35 hektar, yağmur suyuna dayalı arazilerde 40-45 hektar arazi tevcih edilmiştir. Ekilen arazi miktarını arttırmak ve verimi çoğaltmak, toprağın sınırlı ellerde toplanmasını önlemek, örnek çiftlik ve çiftçiliği hedef almak, pamuk üretimine önem vermek resmi politika haline getirilmiştir.[59]

1980'li yılların sonunda Doğu Bloğu'nun çöküşü ile birlikte, Rusya'dan gelen para yardımlarının kesilmesi sonucunda Suriye ekonomisi kötüye gitmiştir. 17 milyar dolarlık dış borç, 80 milyar dolarlık sermayenin son 30 yılda ülke dışına kaçması, yıllık 1 milyar dolarlık ödemeler, sadece Esed'in başarısız ekonomi politikalarından kaynaklanmıyordu. Bunda ülke kaynaklarının büyük kısmının askeri harcamalara gitmesinin rolü oldukça büyüktü.[60]

Hafız Esed döneminde Suriye'deki Arap milliyetçiliğinin geçirdiği dönüşümün anlaşılabilmesi için Esed yönetiminin bir Nusayrî rejimi olduğunun göz önünde tutulması gerekir. Nitekim 1963'teki Baas darbesinden önce Suriye'deki azınlıklar kendilerini Arap milletinin bir unsuru olarak dahi görmüyorlardı ve tarih boyunca bölgede egemen olan Sünnî iktidarlar tarafından baskı ve zulüm altında yönetildiklerini savunuyorlardı. Fransız işgali döneminde orduya çok sayıda azınlığın alınmasıyla ve bu azınlıklar arasından eğitimli bir orta sınıfın çıkmasıyla bunlar, Sünnî iktidara karşı

---

56 Volker Perthes, *The Political Economy of Syria under Asad*, London 1995, s. 80.
57 Patrick Seale, *Asad: The Struggle for The Middle East*, London 1988, s. 442-443.
58 F. Koraş, *a.g.t.*, s. 73.
59 M. Balbay, *a.g.e.*, s. 148-149.
60 Ö. Yazgan, *a.g.t.*, s. 53; S. İbas, a.g.m., s. 52.

devrimci bir Arap milliyetçiliğini savunmaya başladılar. Baas darbesinden sonra Esed'in iktidara gelmesiyle Suriye'deki Sünnî iktidar sona erdi. Nusayrî azınlığa mensup biri olarak Esed ve devletin tüm kurumlarını kontrol altında tutan Nusayrîler hiçbir zaman tekrar Sünnî egemenliği altına girmek istememiştir.[61]

Esed iktidara geldikten sonra Suriye'deki eğitim düzenini baştan aşağı yeniden tashih etmiş, böylece hem kendi rejimine taraftar oluşturmuş hem de toplumda Suriyelilik bilinci uyandırmak amacıyla yeni müfredatlar hazırlatmıştır. 6-11 yaş arasındaki ilköğretim öğrencilerini Baas Partisi'ne kaydettirmiş ve bu yaşlardaki çocuklar partide ideolojik eğitime tabi tutulmuştur. 12-18 yaş arası gençleri kapsayan Baas Partisi Devrimci Gençlik Birliği ve üniversite öğrencilerini kapsayan Öğrenci Birliği, genç nesillere Suriyelilik bilincinin aşılanmasında çok etkili bir işlev üstlenmiştir.[62]

Esed'in başarılı ekonomi politikalarıyla 1990'da Doğu Bloku ülkelerine olan 1.84 milyar dolarlık ihracat, iki yıl gibi kısa bir sürede 658 milyon dolara düşerken, Batı Avrupa ülkeleriyle olan ticaret hacmi % 43'ten % 64.2'ye çıkmıştır. Bu gelişmelere karşın Suriye ekonomisinde değişmeyen şey, dış ticaret açığının bir türlü kapanamaması olmuştur.[63] Ancak Esed, ekonomi politikalarını batı dünyasına göre yapmaya başlamıştır.

6.3. Rejimin Halkı Sindirme Faaliyetlerinin Göçlere Etkisi

Hafız Esed 1970 Kasımında iktidara geldiğinde, SKP Lideri Halit Bektaş bunu bir "Amerikan Askeri Darbesi" olarak nitelendirmiştir. Ancak Baas Partisi'nin ortaya çıkışından sonra Suriye politikasında önemli rol oynayan Rusya, yeni rejimi desteklemesi için Bektaş'a talimat vermiştir.[64] Devlet başkanlığı, parti genel sekreterliği ve silahlı kuvvetler başkomutanlığı makamları Esed'in kişiliğinde bir çıkar ilişkileri ağının merkezi haline gelmiştir. Devletin yüksek rütbeli üyeleri, devlet mülkiyetinde bulunan üretim ve yatırım araçlarından yararlanmış ve hiçbir sınırlama olmaksızın

---

61 F. Koraş, *a.g.t.*, s. 79; Bahar Bakır, *Le Role Des Relations Entre les Alaouites et les Sünnites Dans le Cadre de la Legitimation du Regime d'Hafez El-Assad en Syrie*, (Galatasaray Üniversite Institut des Sciences Sociales, Thèse de Maîtrise İnédite), İstanbul 2006, s. 75.

62 F. Koraş, *a.g.t.*, s. 79.

63 S. İbas, a.g.m., s. 52-53.

64 Ö. F. Abdullah, *a.g.e.*, s. 69.

toplumsal mülkiyet üzerinden zenginleşmiştir. Bunun karşılığında yapması gereken tek şey ise Esed'e mutlak sadakatti.[65]

Esed, devlet başkanlığını yedi yılda bir referandumla yapıyor, bu referandumlar % 100'e yakın sonuçlanıyor ki zaten sonuçları önceden belliydi. Seçmen iradesi, Baas Partisi'nin sahip olduğu mutlak çoğunluğu değiştirme imkânına sahip değildir. Ama zamanla Baas Partisi bile önemini kaybederek siyasi sistemin odak noktasına Esed'i geçirmiştir. Devletin adeta özelleştirilmesi, toplumun adeta devletleştirilmesi ile birlikte gerçekleşmiştir.

Baas Partisi'ne katılımda 1970'ten sonra bir patlama yaşanmış, 1960'lı yıllarda 35.000 olan üye sayısı 1984 yılında 538.000'e yükselmiştir ki, bunun anlamı her 11 kişiden birinin Baas üyesi olduğudur.[66] Üyelerinin çıkarlarını temsil eden sendikalara tanınmış söz hakkı placebo[67] olmanın çok ötesine geçmemiştir.[68]

Grafik 20'de Hafız Esed döneminin bir kısmının da yer aldığı, 1966-1976 yılları arasında Türkiye'ye giriş-çıkış yapan Suriye ikâmetlilerin sayıları verilmiştir. Buna göre 11 yıllık zaman diliminde Türkiye'ye gelenlerin sayısı, gidenlerden fazladır. Özellikle 1973-1975 yılları arsında önemli sayıdaki Suriyelinin Türkiye'de kaldığı görülmektedir. Bu sayılar elbette kesin olarak Türkiye'ye göç etmiş Suriyeli sayıları anlamına gelmez. Ancak 11 yıllık dönemde 21.115 Suriyeli Türkiye'de kalmış gibi gösterilmiştir. Bu gümrük fişlerinde tekrar Türkiye dışına çıkanlar listelenmemiş olabilir. Bu ihtimale rağmen 21.115 sayısı çok fazladır ve bu kişilerden büyük çoğunluğunun Türkiye'de kalmış olma olasılığı yüksektir.

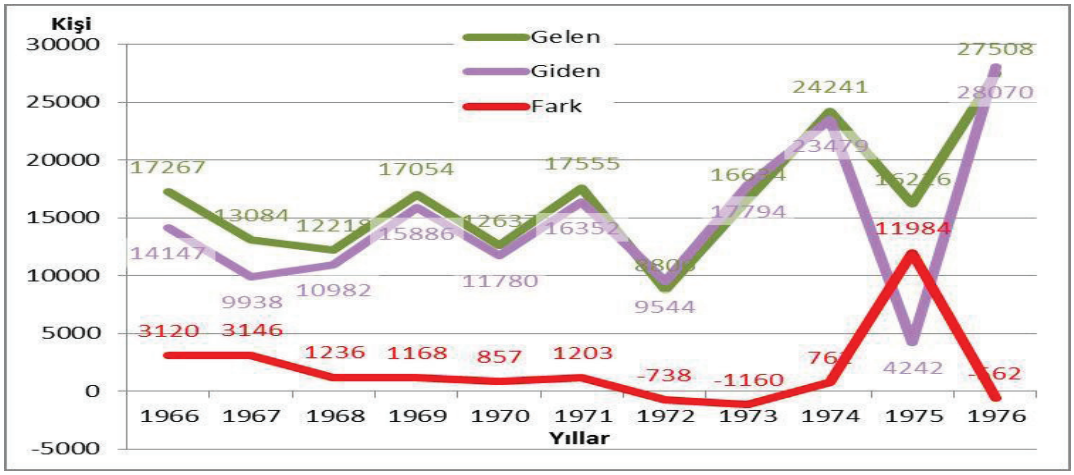
---

65 Hans Günter Lobmeyer, "Suriye: Leviathan'ın Diyarı", *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları*, (Der.: Ferhad İbrahim-Heidi Wedel), 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 94.

66 H. G. Lobmeyer, a.g.m., s. 94-97.

67 Hastayı avutmak için verilen etkisiz madde.

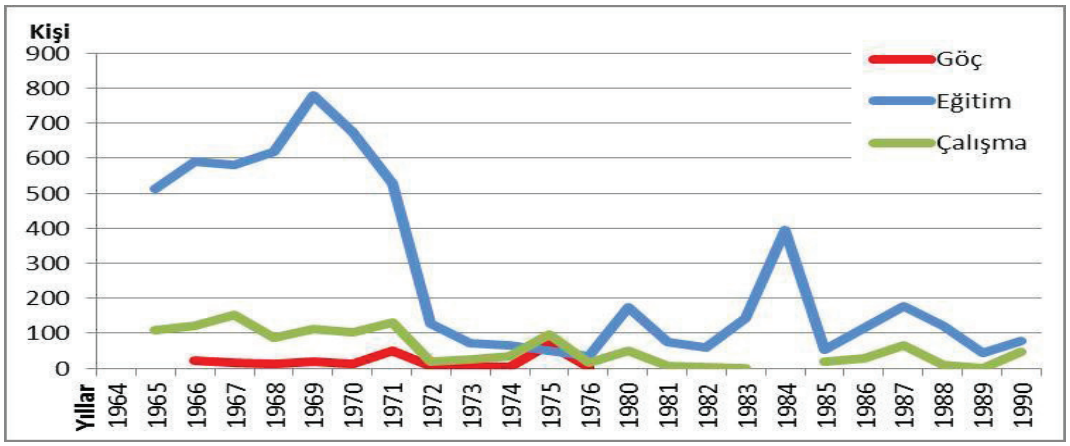
68 H. G. Lobmeyer, a.g.m., s. 111.

Grafik 20. Türkiye'ye Gelen-Giden Suriye İkâmetlilerin Sayıları (1966-1976)

Kaynak: TÜİK, 1966-1976 yılları arasındaki muhtelif turizm istatistikleri.

Grafik 21'de görüldüğü üzere; 1966-1976 yılları arasında Türkiye'ye gelen Suriye ikâmetlilerin bir kısmı geliş amaçlarını "göç" olarak ifade etmiştir. Bilhassa 1975 yılında yaklaşık 100 kişi göç amacıyla Türkiye'ye geldiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte 1965-1990 yılları arasında göç kapsamına alınabilecek veya zaman içerisinde göçmen olarak tanımlanabilecek olan ve ülkeye giriş amacını "*eğitim*" veya "*çalışma*" olarak belirtenlerin sayısı da bir hayli fazladır. Mevcut verilerden anlaşıldığı kadarıyla, çalışma amacıyla Türkiye'ye gelenlerin sayısı 100 kişinin üzerine çok fazla çıkmamıştır.

Grafik 21. Türkiye'yi Ziyaret Amaçlarına Göre Suriye İkametliler (1964-1990)

Kaynak: TÜİK, 1964-1990 yılları arasındaki muhtelif turizm istatistikleri.

Eğitim amacıyla Türkiye'ye geldiğini söyleyenlerin sayısı 1969 yılında en üst seviyeye çıkmıştır. Suriye içerisinde yaşanan olaylara bağlı olarak eğitim amacıyla Türkiye'ye gelenlerin sayısı 1965-1972, 1976-1981, 1982-1985 yıllarında üst sıralarda devam etmiştir. Bununla beraber, eldeki verilerin gümrükten alındığı ve sadece resmî kayıtları içerdiği unutulmamalıdır. Yani ulaşabildiğimiz veriler Türkiye'ye göç edenlerin sayıları hakkında fikir verebilmesi amacıyla sunulmuştur. Oysa konuyla ilgili gerçek sayıların bunun çok üzerinde olduğu söylenebilir, fakat bu konuda tam sayı vermek olanaksızdır.

Esed rejimine yönelik tehditler daha çok Alevi cemaatine yönelik olduğu için, Esed'in, ailesine, kendi aşireti veya köyü ile o çevreden gelen ve yakın ilişki içinde olduğu kişilere giderek daha fazla güvenmesinde şaşılacak bir durum yoktur. Beş erkek kardeşinin hepsi Baas üyesiydi ve orduda veya hükümette önemli görevlerde bulunuyordu. İçlerinde en ileri konumda olan Rıfad Esed idi. Kasım 1970 darbesinden sonra siyasi ve stratejik öneme sahip, Seraya el-Difa (Savunma Birliği)'nın komutanlığına getirilmişti.[69]

Nusayrî düzeni ile Sünnîler arasındaki çatışmanın asıl sebebi Hafız Esed'in icraatlarıyla gizli niyetlerini açığa vurmasıydı. Bu bakımdan olayların gelişmesine ve alevlenmesine yol açan en mühim nedenler şöyle sıralanabilir:

- Ülkenin bütün sivil ve askeri makamlarına Nusayrîleri getirerek Nusayrîliği devlete hâkim kılmaya çalışmıştır.[70]

16 Haziran 1979'da Halep Topçu Okulu'ndaki olayla Esed, orduyu Nusayrîlerle doldurmak istediğini göstermiştir. 300 öğrencili bu okulun 270'inin Nusayrî olması Sünnileri ordudan uzaklaştırma politikasını açıkça belgelemiştir.

- Sivil hayatta sadece Nusayrîlerden oluşan bazı dernekler kurularak, Sünnileri tahrik edilmiştir. Böylece Suriye'de bir mezhep kavgası oluşturmaya çalışılmıştır. Bu derneklerden bazıları şunlardır: Ali Gençleri, Ali'nin Genç Kızları, Kızıl Süvariler, Paraşütçü Bölükleri, İşçi Bölükleri, Gençlik Bölükleri, Murtaza Cemiyeti.
- Sünni bilim adamları üniversitelerden uzaklaştırılıp yurt dışına çıkmaya zorlanmıştır.

---

[69] N. V. Dam, *a.g.e.*, s. 122.

[70] Ali Gülşehri-Resul Tosun, *Nusayrîlik ve Suriye'de Nusayrî Zulmü,* İstanbul 1982, s. 61; B. Bakır, *a.g.t.*, s. 76.

- Orduyu lüzumsuz işlerle meşgul etmiştir. 1967'de Golan, İsrail'e ciddi bir savunma yapılmadan teslim edilmiş ve millet bu durum karşısında çileden çıkmıştır. Esed'in Savunma Bakanı iken işlediği bu ihaneti millet bir türlü hazmedememiştir.[71]

Totaliter yönetimi korumak için çeşitli ordu birlikleri oluşturulmuştur. Nusayrîler orduda şu şekilde yerleştirilmişlerdir:

Seraya el-Difa; Savunma Birlikleri adı verilen bu gücün tamamı Nusayrîlerden oluşmuş olup başkomutanlığını Hafız Esed'in kardeşi Rıfat Esed yapmıştır. En modern silahlarla donatılmış olan bu birlikler hususi talimleriyle diğer birliklerden de üstündür. Suriye'deki katliamların çoğunu bu birlikler yapmıştır.

Seraya el-Sıra; Seraya el-Difa'dan farksız olup sayıları daha azdır. Kumandanlığını Hafız Esed'in diğer kardeşi Cemil Esed yapmıştır.

Hususi Birlikler; Nusayrî Yarbay Ali Haydar'ın kumandasında İsrail'e karşı kurulmuştur. Ancak Hafız Esed bu birlikleri İsrail'e değil, Suriye halkına karşı kullanmış, Cisr el-Suğur, Hama, Sermeda ve Halep Meşarika semti katliamlarını bu birliklerle gerçekleştirmiştir.

Üçüncü Fırka; her cinsten askerin bulunmasına rağmen Nusayrî subayların kontrolündedir. Bu birliğin kumandanlığını Nusayrî Albay Şefik Feyyaz yapmıştır.[72]

12 Mart 1973'de Hafız Esed'in askerleri tarafından, yeni anayasa halkoyuna sunulmadan evvel "*devletin dini İslam'dır*" ibaresinin anayasaya konması için Hama ve Humus'ta gösteri yapan halkın üzerine ateş açılmış ve bu olayda 40 kişi öldürülmüştür. Bu hadiseyle pek çok kişiyi yıldırılmış, ama öldürmeler bununla da bitmemiştir. Halkı sindirmek için 15 Nisan 1973 tarihinde Mevlid Kandili'nde camiden çıkan halkın üzerine yine ateş açılmıştır. Kandildeki bu saldırıda emniyet müdürü de dâhil olmak üzere15 kişi öldürülmüş, 69 kişi de yaralanmıştır. Hükümet yaptığı açıklamada; emniyet müdürünü öldüren, valinin üzerine yürüyen ve jandarma bandosunun enstrümanlarını parçalayan mütecavizlerin üzerine ateş açıldığı bildirmiştir.[73]

Şubat 1978'de yapılan referandum sonucunda Esed yeniden devlet başkanlığına seçilmiştir. Suriye'de bu tarihten sonra, Müslüman Kardeşler ile kanlı çatışmalar başlamıştır. Söz konusu çatışmaların ilki Halep'teki askeri akademideki 60 öğrencinin Haziran 1979'da düzenlenen silahlı bir saldırıda öldürülmesi üzerine çıkmıştır.

---

[71] A. Gülşehri-R. Tosun, *a.g.e.*, s. 63-66.
[72] A. Gülşehri-R. Tosun, *a.g.e.*, s. 62-63.
[73] Hekimoğlu İsmail, *Suriye Bu Hale Nasıl Düştü?,* İstanbul 1974, s. 22-23.

Öldürülen öğrencilerin çoğu Alevi kökenliydi. Olaydan Müslüman Kardeşleri sorumlu tutan hükümet, Müslüman Kardeşlerin hapishanede tutuklu bulunan 15 üyesini idam ettirmiştir. Müslüman Kardeşler ise, 80'li yılların başında Hama, Halep gibi kentlerde kitlesel gösteriler düzenlemiştir. 1980'de gittikçe artan kargaşa ortamında, Hafız Esed'e yönelik başarısız bir suikast girişiminde bulunulmuş, bu olaydan sonra Müslüman Kardeşler mensubu 550 mahkûm hücrelerinde öldürülmüştür. Müslüman Kardeşler ile Baas rejimi arasındaki en kanlı çatışma ise, Şubat 1982'de Hama kentinde patlak vermiştir. Ayaklanmanın başlangıcında İslamcı muhalefet güçleri, kentte bulunan devlet görevlileri ve Baas Partisi yetkililerine saldırmıştır. Ordu birlikleri kente girerek, ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırmıştır. Tahminlere göre bu ayaklanmada öldürülenlerin sayısı 25-30.000 kişiyi bulmuştur. Bu hadise Alevi topluluğun kendi içinde dayanışma bağlarını güçlendirmiş ve Hafız Esed'i Suriye'de rakipsiz bir konuma yükseltmiştir.[74]

10 Mart 1980'de Cisr el-Şuğur katliamında Nusayrî Albay Ali Haydar kumandasındaki hususi birlikler şehri kuşatarak toplarla dövdürmüştür. Daha sonra çocuk, kadın ve erkeklerden mürekkep 97 kişiyi evlerinden çıkartıp öldürtmüştür. Bu katliamda 30 ev yerle bir edilmiştir.

15 Mart 1980 tarihinde Cebel el-Raviye Maarrat'un-Numan şehrinin yakınlarındaki bir köye helikopterlerle hususi kuvvetler indirilerek askerlere her şeyi yapma yetkisi verilmiş ve çocuk, kadın ve erkeklerden oluşan 95 kişi öldürülmüştür. Bu olayın sebebi köylülerin hürriyet isteğiyle miting yapmalarıydı.

Esed'in halkı sindirme hareketleri bunlarda da sınırlı kalmamıştır. 13 Temmuz 1980'de Halep Ahat çarşısı katliamında Hükümet kuvvetleriyle dolu 20 araç gelerek çarşıdakilere ateş açmıştır. Ateşe maruz kalan 192 kişiden 42'si hemen orada ölmüş, diğer 150 kişi ise ağır şekilde yaralanmıştır. Bu olaydan iki hafta sonra, 25 Temmuz 1980'de Türkiye hududu yakınlarındaki Sermed köyüne Albay Ali Haydar kuvvetleri saldırarak 30 genci köy meydanında toplayıp ailelerinin gözü önünde kurşuna dizmiştir.[75]

11 Ağustos 1980 tarihinde Halep'in Meşarika semtinde Nusayrî kumandan Haşim Muallâ askerleriyle Ramazan bayramı sabahı bu semti sararak evlerde bayramlaşanları dışarı çıkartıp üzerlerine ateş açmıştır. Bu olayda 86 kişi hayatını

---

[74] O. N. Aslan, *a.g.t.*, s. 48.
[75] A. Gülşehri-R. Tosun, *a.g.e.*, s. 71-73.

kaybetmiştir. 16 Ağustos 1980'de Humus'un Besatin semtinde başka bir katliam gerçekleştirilmiştir. 12 Ağustos 1980'de Halep'in Boston el-Kasr semtinde, Ramazan bayramının ikinci gününde semtin meydanına 35 kişi toplanarak kurşuna dizilmiştir. Katliamlar başkent Şam'da da devam etmiştir. Şam'ın Abbasiyyin semtinde Rıfat Esed'in komutasındaki Seraya el-Difa kuvvetleri beş apartmanı içindekilerle birlikte yıkarak 42 kişiyi öldürmüş, 150 kişiyi de yaralamıştır.[76]

Halka yapılan zulümler ve katliamlar farklı alanlarda da kendini göstermiştir. Yönetimin adamları yaptıkları işkence ve sorgulamalar sırasında, Suriyeli mahkûmlara çok kötü muamelelerde bulunmuşlardır. Muhaberat elemanları yakaladıkları insanları itiraf ettirmek, muhalefet örgütleri hakkında bilgi almak, Cumhurbaşkanı Esed'e sadakat yemini ettirmek ve politik bağları reddeden mahkûmları korkutmak için türlü işkenceler yapmıştır.

İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin verdiği rapora göre; Şam'da bir binanın bodrum katında büyük bir askeri sorgulama şubesi kurulmuştur. Şam'ın en büyük sorgulama merkezi olan bu yer, 6-7 odalı bir işkence merkezidir. ***Sahat el-Ta'dhib*** adındaki bu işkence avlusu özel odalar, personel ve cihazlarla donatılmıştır. Burada yapılan işkenceye "*el-farruj* (tavuk)" denmiştir. Burada tutuklu kişiyi bağlayıp sırt, kalça, omuz, baş ve ayakları korkunç bir şekilde dayağa maruz bırakılmaktadır. Tutuklular maruz kaldıkları ağrı nedeniyle uyumaları hemen hemen imkânsızdır. Ancak diğer işkence türleri bundan daha da korkunçtur. Tutuklu sarılı olduğu için "*el-Abd el-Esved* (siyah kul, siyah köle)" denmiştir. Bu tutuklunun kolları çamaşır makinesine bağlanmış, makine döndükçe kollar ve parmaklar ezilmiştir. Kurbanın vücudunu germe, yakma, boğma, jilet ile kesme, uzuvları kırma, elektrik şoku, cinsel istismar, parmak ve ayak tırnaklarının çekilmesi gibi zalimce işkence yöntemleri uygulanmıştır. Ulusal Af Örgütü bugün Suriye'de kullanılan otuz sekiz farklı işkence şekli kaydetmiştir. Bu tür işkenceler sık sık uygulanarak muhaliflerin yüreğine korku salınmaya çalışılmıştır.[77]

Uluslararası İnsan Hakları Örgütü'nün bir heyeti 20-25 Ekim 1994'de Suriye'yi ziyaret etmiştir. Burada insan hakları ihlallerini durdurmak için Suriyeli yetkililerle görüşülmüştür. Uluslararası Af Örgütü, 25 yılda binden fazla insan hakları ihlali nedeniyle Suriye'yi ilk sıraya yerleştirmiştir. Uluslararası Af Örgütü kayıtlarına göre cezaevinde süresiz olarak yasaklanan siyasi partiler ile ilgili tutuklular bulunmaktadır.

---

[76] A. Gülşehri-R. Tosun, *a.g.e.*, s. 73-74.
[77] Human Rights Watch, *a.g.e.*, s. 52-54.

63 yaşında bir avukat olan Raid el-Türk'e yalnızca bir kez karısı ve kızını görmek için izin verilmiş, bunun dışında onu ziyaret için tek bir kişiye dahi izin verilmeden 14 yıl boyunca cezaevinde tutulmuştur. Raid el-Türk, SKP Siyasi Bürosu ile ilgili olarak bir yargılama olmaksızın cezaevinde tutulmuştur.[78]

6.3.1. Göçlerin Nedenleri: İç Baskılar, Keyfi Tutuklamalar ve Gözaltılar

Bir ülkeden göç etmenin en önemli nedenleri arasında iç baskılar ve ekonomik sıkıntılar gelir. Hafız Esed dönemi sayısız insan hakları ihlalleriyle doludur. Bunların örnekleri aşağıda açıklanmıştır. İlk örnek; 1966'da Suriye'de Baas Partisi'nin komutası dağıtılmış, bunların bir bölümü hapsedilirken diğer bölümü de kaçmıştır. Bundan 4 yıl sonra Hafız Esed kendisiyle birlikte askeri eyleme katılan kişilerin tamamını tutuklatarak, 1982 yılına kadar yargısız bir şekilde hapishaneye koydurmuştur.[79]

60'lı ve 70'li yıllarda Müslüman Kardeşlerin binlerce üyesi Esed yönetiminin uyguladığı şiddet politikaları neticesinde hayatını kaybetmiş, binlerce insan hapishanelerde çürümüş ve bugün için sayıları yüz binleri bulan bir kesim de mülteci durumuna düşmüştür.[80]

1970'lerin sonbaharında Suriye vatandaşı Akil, istihbarat servislerinin zulmünden insanları Beyrut'a kaçırmıştır. Akil daha sonra Suriye'ye götürülerek hapse atılmıştır. İstihbarat servisleri cezaevindeki Akil ve bazı tutukluların Uluslararası Af Örgütü'ne söylediklerini yalanlamıştır.[81]

1980'li yıllarda Hafız Esed tarafından, Müslüman Kardeşlere üye olmayı idam gerekçesi olarak ön gören "*49 Sayılı Kanun*" çıkartılmıştır. Akabinde de Rıfat Esed komutasındaki askeri birlikler, Palmira Hapishanesi'ndeki 550 Müslüman Kardeşler üyesini yargısız infaz etmiştir.[82] Böylece ağabey katliam için ferman çıkarmış, kardeş ise bu emri derhal yerine getirmiştir.

Hafız Esed rejimi dış politikada ne kadar ılımlı olursa olsun, ülke dâhilinde baskıcı bir yönetim sergileyerek soğuk rüzgârlar estirmiştir. Esed'in politik gücü halkın desteğine değil, silahlı kuvvetler ve *el-Muhaberat*'a dayanmıştır. Gizli Polis Teşkilatı ve Suriye Silahlı Kuvvetlerinde kilit noktalar Baas Partisi üyelerinin ellerinde

---

78 Cem Başar, *The Terrorism Dossier & Syria, International Affairs Agency,* Lefkoşa 1996, s. 38.
79 Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, *Başkan Saddam Hüseyin'in Yurtsal Mecliste Yaptığı Konuşma 11.4.1982*, Bağdat 1982, s. 3.
80 D. Zengin, a.g.m., *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780*, E.T.: 13.05.2011.
81 UNHCR, *Rights and Liberties in Syria*, Geneva 1985, s. 15.
82 D. Zengin, a.g.m., *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780*, E.T.: 13.05.2011;

bulundurulmuştur. Nusayrî ve Dürzilerin ordu içindeki nüfusları ve nüfuzları Fransız mandasındakinden daha güçlü bir pozisyona gelmiştir. Halk ayaklanmalarını bastırma konusunda önem taşıyan tank ve zırhlı birlikleri, paraşütçü birlikleri, gizli polis teşkilatı ve benzeri gruplar Nusayrîlerin denetimi ve gözetimi altında tutulmuştur. Zaten Silahlı Kuvvetlerde de subaylarının çoğunluğunu Nusayrîler oluşturmuştur.[83]

Suriye'de en sık görülen insan hakları ihlali, haksız gözaltı ve keyfi tutuklamalar olup rejime muhalif olan veya muhalif olma şüphesi taşıyan herkes her an gözaltına alınma ve tutuklanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu gözaltı ve tutuklamalardan çoğu zaman şahısların yakınları dahi haberdar olamamış ve çok az bir kısmı medyaya yansıyarak insan hakları örgütlerine ulaşmıştır. Özellikle 'İslami hareketlere' mensup olduğu iddia edilen şahıslar gece yarısı gizlice gözaltına alınmış, aileleri ise korku ve baskıdan dolayı göz altılardan kamuoyunu haberdar edememiştir.

İstihbarat ve güvenlik güçlerine sivil muhbirler yoluyla kişiler ve gruplar hakkında bilgiler ulaştırılmıştır. Komünizm yönetim şeklinden esinlenen bu bilgi toplama yöntemiyle, bilgilerin doğruluğu teyit edilmeden haksız gözaltılar gerçekleştirilmiştir. Suriye yönetiminin suçlu saydığı bir kişi ülke dışında ise en yakınından başlamak üzere tüm aile ve akrabalarına baskı yapılmıştır.[84]

Uluslararası Af Örgütü ve Suriye İnsan Hakları Komitesi, Suriye hapishanelerinde yaşanan işkence metotlarını şu şekilde yayımlamıştır: "*Bütün vücudu yumruk ve tokatla darp etmek. Tekmelemek veya dışı plastik kaplı demir sopalarla, deri kemerlerle, değneklerle, kamçılarla vurmak. Tutukluları önce soğuk suya sonra sıcak suya sokmak, tırnak sökmek, araba tekerleğine bağlamak suretiyle işkence etmek. Falakaya yatırmak. Rüzgâr halısı adı verilen insan şeklindeki bir tahtaya tutukluyu bağlayarak dövmek veya elektrik vermek, hayalet adı verilen işkence metoduyla tutuklunun arkadan ellerini bağlayarak veya vücudu boşlukta sallanacak şekilde asarak dövmek veya elektrik vermek. Tutuklunun anüsüne kızgın sopa sokan bir makineye oturtmak, tavanda dönen pervaneye asmak ve dövmek. Vücudun hassas bölgelerinde sigara söndürmek, cımbızlarla deri ve tüylerin koparılması. Tecavüz etmek, vücudun hassas bölgelerine özellikle cinsel organlarına elektrik vermek. Kol ve bacakları kırmak. Tutukluyu uzun süre tek ayaküstünde bekletmek veya ağır yük taşıtarak koşturmak. Tutukluyu bir şişe üzerine oturmaya zorlamak veya şişeyi anüse sokmak.*

---

[83] Ö. F. Abdullah, *a.g.e.*, s. 93-94.
[84] D. Zengin, a.g.m., *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780*, E.T.: 13.05.2011.

Tamamen karanlık bir hücrede birkaç gün izole etmek, tutuklu uykuluyken gözüne ışık tutmak veya uzun süre gece ve gündüz boyunca ışık altında bekletmek. Yüksek sesli müzik veya işkence altında ağlayanların seslerini dinleterek kısmi duyma problemine sebebiyet vermek. Tutukluyu arkadaşlarının veya yakınlarının işkence, tecavüz, kaçırma, kolunu bacağını kesme veya öldürme tehlikesi içinde olduğunu söyleyerek tehdit etmek, tutuklunun gözleri önünde yakınlarına cinsel tacizde bulunmak ve işkence etmek. Tutuklunun gözü önünde diğer tutuklulara işkence etmek, tutukluları kaba sözler söyleyerek veya karşı cinsten olan kişilerin içinde kıyafetlerini çıkarmaya zorlayarak aşağılamak, tutukluyu uykudan, yiyecekten, temiz havadan, tuvaleti kullanmaktan ve yakınlarının ziyaretlerinden mahrum bırakmak."[85]

Esed'in baskılarından Suriye Türkleri de nasibini almıştır. 1994'de Bayır-Bucak Türklerinin kurmak istedikleri "*Aydın Hareketi*", Hafiz Esed tarafından yasaklanmıştır. Bu hareketi kurma girişiminde bulunan 1600 Türk aydını hapishaneye atılmış, diplomaları da iptal edilmiştir.[86]

Bu tür baskılardan dolayı birçok insan ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Suriye'den kaçan insanların bir kısmı da Türkiye'ye sığınmıştır. 1980-1985 yılları arasında 962; 1985-1990 yılları arasında 1001 ve 1995-2000 yılları arasında da 569 erkek ve 563 kadın (toplam 1.132) Suriyeli Türkiye'ye göç etmiştir.[87]

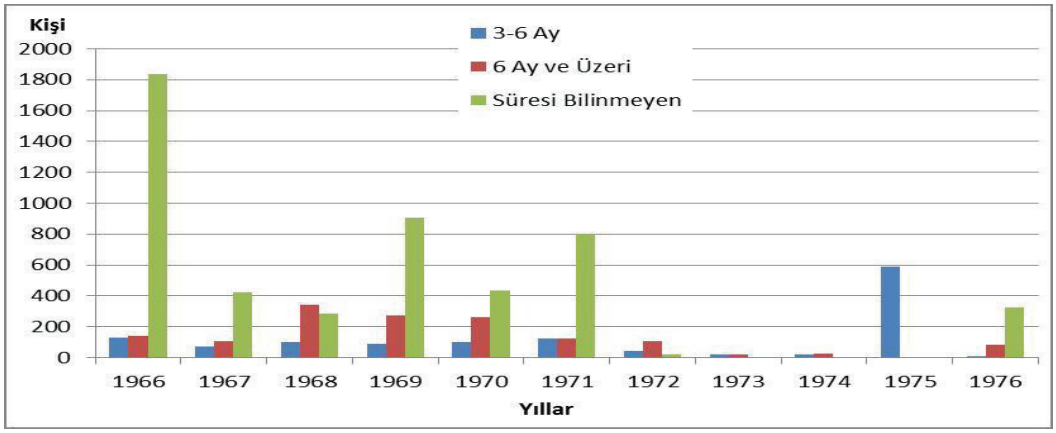
Grafik 22'de 1966-1976 yılları arasında Türkiye'ye gelen Suriyelilerin ülkede kalış süreleri verilmiştir. Buna göre; 1966 yılında süresi bilinmeyen yaklaşık 1.800 Suriyeli Türkiye'ye gelmiştir. Bu sayı 1970 yılında 400, 1971 yılında 800, 1976 yılında ise 300 kişi civarında seyretmiştir. Bu sayılar Suriyeli ziyaretçiler içerisinde Türkiye'de ne kadar süreyle kaldıkları belli olmayanlara aittir. Buna göre ziyaretçi 1 gün de kalmış olabilir, bir daha hiç gitmemiş de olabilir. Dolayısıyla Türkiye'ye gelen bu kişilerin tamamını Türkiye'den çıkmış veya tam aksine Türkiye'de kalmış olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Ancak ülkeden çıkanların kayıtları tekrar gümrük fişlerine işleneceği için bu gruptakilerin Türkiye'de yerleşmiş olma ihtimali yüksektir.

---

85 D. Zengin, a.g.m., *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780*, E.T.: 13.05.2011.

86 Ümit Özdağ, "Suriye Türkleri", *Yeniçağ Gazetesi*, 15 Mart 2012, s. 3.

87 DİE, *1985 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1989; DİE, *1990 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1993; DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Ankara 2003; TUİK, "Ülkelere Göre Yurtdışından 1995-2000 Yılları Arasında Gelen Göç", *www.tuik.gov.tr*, 15.04.2010.

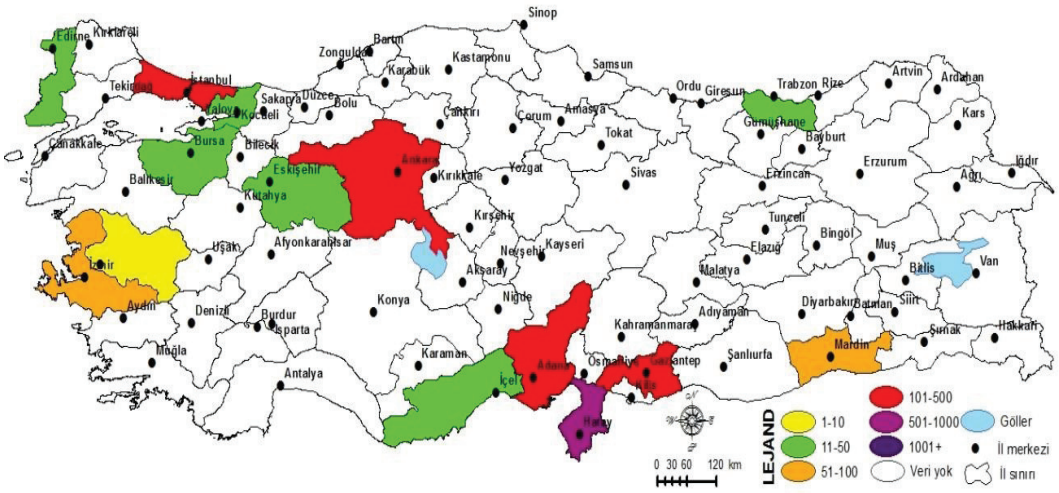
Grafik 22. Türkiye'de Kalış Sürelerine Göre Suriyeliler (1966-1976)

Kaynak: TÜİK, 1966-1976 yılları arasındaki muhtelif turizm istatistikleri.

1960'lı ve 1970'li yıllarda, Suriyeli göçmenler genellikle komşu devletlerde mevsimlik ya da geçici olarak iş fırsatları bulmuştur. Türkiye ve Ürdün'de tarlalarda mevsimlik işçi, Lübnan'da inşaat işçisi olarak çalışmışlardır. Bu Suriyeli göçmenler vasıfsız veya yarı vasıflı işçileridir.[88] Bundan dolayı yukardaki şekille ilgili değerlendirmeye mevsimlik işçilerin de katılması lazımdır.

Harita 28'de Türkiye'deki illerde Suriye doğumluların dağılımı gösterilmiştir. Haritaya göre; Suriyelilerin en çok yaşadığı şehir Hatay'dır. Hatay'da 500-1.000 kişi arasında Suriyelinin bulunduğu tespit edilmiştir. Hatay'dan sonra Suriyelilerin en çok yaşadığı şehirler arasında İstanbul, Ankara, Adana ve Gaziantep gelmektedir. 50-100 kişi arasında Suriyeliye ise Mardin ve İzmir'de rastlanmıştır. 50 kişiden daha az Suriyelinin yaşadığı diğer şehirler ise; Edirne, Kocaeli, Bursa, Eskişehir, İçel, Trabzon'dur. 1975 yılında tespit edilen bu Suriye doğumlular Türkiye'ye yerleşenlere ait sayılardır. Üstelik bu veriler sadece 5 yıllık döneme ait resmi istatistiklerdir. Buradan hareketle, Türkiye'ye birçok Suriyelinin yerleştiğini söylemek mümkündür.

[88] J. S. Birks-C. A. Sinclair, *International Migration and Development in the Arap Region,* Geneva 1980, s. 53-54.

Harita 28. Türkiye'deki Suriye Doğumluların İllere Göre Dağılımı (1975 GNS)

Kaynak: DİE, *26 Ekim 1975 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1979.

6.3.2. Tedmur Hapishanesi (Palmira) Katliamları

26 Haziran 1980'de Devlet Başkanı Hafız Esed'in, Müslüman Kardeşlerin Şam'da düzenlediği suikasttan kıl payı kurtulması sonucunda Alevi cemaati büyük bir nefret dalgasıyla sarsılmıştır. Esed'in kardeşi Rıfat intikam yemini etmiştir. Ertesi gün komutan yardımcısı ve aynı zamanda Rıfat'ın damadı olan Binbaşı Mu'in Nazif, Savunma Birliklerine bağlı iki birime helikopterle Palmira'ya gidip orada tutuklu bulunan Müslüman Kardeşlere mensup herkesi öldürmeleri emrini vermiştir.[89]

Haziran 1980'deki ilk katliamda, Seray ed-Difa kuvvetleri Tedmur Cezaevi'ne giderek zindanlara dağılıp tutukluların üzerine rastgele ateş açmaya başlamıştır. Bu olayda 700 tutuklu hayatını kaybetmiştir. 19 Aralık 1980 tarihinde Tedmur Cezaevi'ndeki ikinci katliam yaşanmıştır. Hükümet kuvvetleri Haziran'da katlettikleri şahısların kız kardeşleri, eşleri ve annelerinden oluşan 120 kadını tutuklayarak Tedmur Cezaevi'ne koymuştur. Daha sonra bu kadınları çölde evvelce kazmış oldukları büyük bir çukurun kenarına getirerek üzerlerine ateş açmış, hepsinin ölüp ölmediğine bakmadan üzerlerine toprak örtmüşlerdir.[90]

Operasyona katılan ve daha sonra Ürdün'de yakalanan iki kişinin ayrıntılı itirafları Ürdün televizyonunda yayınlanmış, ele geçirilen Suriyelilerin Müslüman

---

89 N. V. Dam, *a.g.e.*, s. 174; D. Zengin, a.g.m., *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780*, E.T.: 13.05.2011.

90 A. Gülşehri-R. Tosun, *a.g.e.*, s. 72-74.

Kardeşlere silah ve eğitim konusunda destek sağlamakla suçlanan Ürdün Devlet Başkanı Mudar Badran'ı öldürmek üzere ülkeye yollandıklarını ortaya çıkmıştır.[91]

Hafız Esed'in ölümünün ardından Ağustos 2001'de kapatılan Tedmur Hapishanesi, ilk olarak 1979'da Müslüman Kardeşlere mensup tutuklular için özel olarak açılmıştır. Bu hapishanede tutulan tutukluların, demir çubuklarla dövülme, bacaklardan asılma, elektrik şoku uygulama suretiyle çeşitli işkencelere maruz kaldıkları söylenmektedir.

İnsan Hakları İzleme Örgütüne göre; 1980-1983 yılları arasında Tedmur Hapishanesi'nde haftada iki kez toplu infazlar gerçekleştirilmiş, her defasında 35-50 kişi bazen de daha fazla kişi toplu olarak infaz edilmiştir. 1984 yılının ilk günü gerçekleştirilen ve o güne kadar yapılan en kanlı infazın kurban sayısı 180 tutuklu olmuştur. 1985'de infazlar bir süreliğine durmuş, 1986'da Şam'da ve Suriye'nin diğer bölgelerinde meydana gelen şiddet olaylarının ardından infazlar tekrar yoğunlaşmıştır. 1989 Temmuz'unda yine 160 tutuklu toplu olarak infaz edilmiştir.[92] Bu katliamlarla halk sindirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Müslüman Kardeşlerin insan kaynaklarına karşı da psikolojik bir harp yürütülmüştür.

6.3.3. Hama Katliamları

Suriye'nin 1976'da Lübnan'a askeri müdahalesi sonrasında Baas Partisi liderlerine karşı bir dizi siyasi suikast ve saldırı gerçekleştirilmiştir. Yapılan saldırılarda öldürülenlerin neredeyse tamamı Alevi idi. Başlangıçta cinayetlerin arkasında kimin olduğu çözülememiştir. Daha sonra sorumluların Sünni Müslüman muhalif gruplar olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine camiler harap edilmiş, din âlimleri tutuklanmış, eğitici programlar yasaklanmış, İslam hukuku okulları kapatılmıştır.

Hama olaylarını başlatan asıl kıvılcım Halep Topçu Okulu'na yapılan saldırı olmuştur. 16 Haziran 1979'da Halep Topçu Okulu'na düzenlenen saldırıda en az 32 öğrenci ölmüş, 54 kişi de yaralanmıştır. Suriye Enformasyon Bakanı Ahmed İskendar Ahmed saldırıya uğrayanlar arasında Alevilerle birlikte Hıristiyan ve Sünni Müslümanların da olduğunu açıklamıştır.[93]

Halep katliamının hemen ardından, Müslüman Kardeşlerin kökünü kazımak için ilk önce hapiste bulunan 15 örgüt üyesi idam edilmiştir. Ağustos 1979'da Şeyh Yusuf

---

[91] N. V. Dam, *a.g.e.*, s. 174-175.
[92] D. Zengin, a.g.m., *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780*, E.T.: 13.05.2011.
[93] N. V. Dam, *a.g.e.*, s. 147-150.

Sarim ve Nadir Husari adlı iki önemli Alevi liderin Lazkiye'de öldürülmesi üzerine Alevi ve Sünniler arasında çatışmalar çıkmıştır. Alevi olan yerel güvenlik güçleri, Alevi toplumunu kayırarak çatışmaların mezhep boyutunu daha da güçlendirmiştir.[94]

Hafız Esed misilleme olarak 26 Haziran 1980'den itibaren Tedmur Hapishanesi'ni siyasi rakipleri için bir ölüm kampına dönüştürmüştür. Küçük bir grup, 3 muhafızın yardımıyla Şam'daki Yabancı Konuklar Sarayı'na girerek Esed'i öldürecek konuma gelmiş ve daha sonra yüzlerce kişinin gözü önünde kaçıp kurtulmuşlardır. Bunun üzerine Esed, ertesi gün kardeşi Rıfat Esed'i ve Hama'daki savunma filosundan ve Özel Birliklerden topladığı 12 helikopter dolusu askeri Tedmur Hapishanesi'ne göndererek yaklaşık 1.000 siyasi tutuklu öldürtmüş ve hapishanenin dışında toplu halde gömdürmüştür.[95]

Hafız Esed'e yapılan suikast girişiminden sonra her hafta, özellikle cuma, cumartesi ve salı günleri hapishanede sistematik idamlar başlamıştır. Öldürülmek üzere "otobüs dolusu" siyasi tutuklu Tedmur'a götürülmüştür. 1981 Şubat'ında hapishaneye yakın bir yerde dürbünle çölü gözetleyen bir Alman petrol uzmanı yüzlerce tutuklunun vahşi bir katliama tabi tutulduğunu bizzat görmüş ve bunu Alman basınında yazmıştır.[96]

Hafız Esed'in misillemeleri bununla da kalmamıştır. 7 Temmuz 1980'de çıkardığı *49 Sayılı Kanun* ile Müslüman Kardeşler Cemiyeti'ne üye olan herkesin idam edilmesine hüküm vermiştir. Bu kanun çerçevesinde Suriye'de on binlerce insan idam edilmiştir. Bu kanunun gereği insanlar, sadece Müslüman Kardeşler üyesi olmak suçlamasıyla hapsedilmiş ve idam edilmiştir. Suriye şehirlerinin caddelerinde binlerce kişinin gece yarısı cinayete kurban gitmeleri de bu kanunla örtülmeye çalışılmıştır. 49 Sayılı kanun günümüzde halen yürürlüktedir.[97]

Nezir Dergisi, 1 Mayıs 1981 tarihli sayısında, Şam, Halep ve Lazkiye hapishanelerinde siyasi tutukluların sistematik bir şekilde idam edildiklerini yazmıştır. Suriye ordusundaki askerler, silahlı kuvvetlerde birçok tutuklamanın olduğunu ve tutuklananlardan bir daha haber alamadıklarını bildirmişlerdir. Esed, siyasi tutuklularından kurtulmak için hapishanelerdeki hastalık ve salgınlardan da istifade etmiştir. Örneğin Tedmur'daki tutuklular her türlü sağlık hizmetlerinden ve şahsi

---

94 N. V. Dam, *a.g.e.*, s. 152-153.
95 Ö. F. Abdullah, *a.g.e.*, s. 100.
96 Ö. F. Abdullah, *a.g.e.*, s. 100-101.
97 D. Zengin, a.g.m., *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780*, E.T.: 13.05.2011.

temizlikten yoksun bırakılmış ve birçok bulaşıcı hastalığın oluşmasına zemin hazırlanmıştır.

1980 Haziranında, Şam'da bir gecede 60 camiye saldırılmış ve camilerde bulunan Kur'an-ı Kerimler parçalanmıştır. Nezir Dergisine göre Esed'in birlikleri fırsat buldukça Şam, Halep, Hama ve Humus'taki camileri bombalamıştır. Hama'da meydana gelen olaylarda, 47. Tank Tugayı'ndan bir askere Ömer İbn Hattab Camii'ni bombalama emri verilmiş, asker emre karşı çıkmış ve emri veren subayla kavga etmiştir. Bunun üzerine Tugaydaki askerler arasında isyan çıkmıştır. Askerlerin çoğu öldürülmüş, geriye kalanların bir kısmı şehirden kaçmış, bir kısmı da halkla birleşip rejime karşı savaşmıştır. Daily Telegraph Gazetesi 6 Ocak 1981 tarihli sayısında, III. Tümen'de bir ayaklanmanın olduğunu ve ayaklanmanın sonunda Müslüman Kardeşlerle aynı görüşleri paylaştıkları iddiasıyla 2 subay ile 22 askerin idam edildiğini yazmıştır.[98]

Hafız Esed yönetiminde 1970'ler ve 1980'lerin başında Müslüman Kardeşleri ortadan kaldırmak için planlanan kanlı eylemlerin en şiddetlisi 2 Şubat 1982'de başlamıştır. Başta Hama olmak üzere Suriye'nin kuzeyindeki bütün şehirleri Müslüman Kardeşlerden temizlemesi istenen Rıfat Esed'e emrindeki 12.000 askerle 100 ailenin bütün fertlerini de içine alan 5.000 kişiyi öldürme yetkisi verilmiştir. Rıfat Esed ve askerleri bütün evleri içindekilerle birlikte yakıp yıkmış, hatta çocukları anne ve babalarının gözleri önünde öldürmüştür. Ayrıca bir ay boyunca süren bombardımanla da şehri yok ederek 30-40.000 civarında Hamalı öldürülmüştür. Katliam Hama şehriyle de sınırlı kalmamış, Suriye'nin Türkiye sınırına yakın kuzey şehirleri başta olmak üzere tüm şehirlerinde uygulanmıştır.[99]

4 Ağustos 1982 Çarşamba günü, Milli Gazete'de Hamza Yılmaz, Hama olayları için şunları yazmıştır: "*1982 Şubat ayının üçüncü Çarşamba akşamı ve gecesi şehre tanklar girerek caddelere ve sokaklara dağıldılar. Gece saat birde Barudiye semtinde bir ev tahrip ettiler. Sonra da tanklar umumi olarak bütün semtleri bombalamaya başladı. Evler içindekilerin sütüne yıkılıyordu. Bombardıman şehirden yirmi mil öteden duyuluyordu. Sabah ezanı ile birlikte minarelerden cihada davet sesleri yükselmiş ve bütün Hamalılar ellerine geçirdikleri silahlarla, tek bir vücut halinde karşı koymaya başladı. Bu silkiniş hareketlerinin ilk saatlerinde mücahitler ve mukavemet kuvvetleri*

---

98 Ö. F. Abdullah, *a.g.e.*, s. 100-102.

99 D. Zengin, a.g.m., *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780*, E.T.: 13.05.2011; N. V. Dam, *a.g.e.*, s. 173, 184, 185; UNHCR, *Rights and Liberties…*, s. 5.

şehrin ortasındaki ordu merkezlerini işgal ettiler. Mücahitler şehrin batısında bulunan askeri kışla ve askeri hava alanını havan toplarıyla dövdüler."

Hama olaylarını Suriye MKC liderlerinden Ali Beyanuni şöyle nakletmiştir: "*Milleti tahrik edip ummadıkları bir kargaşalığa getirmek için yapıyor ve bu hususta milleti tahrik etmek için bilhassa milletin dinî hislerini galeyana getirerek onları silahlı çatışmaya zorluyordu. Meselâ: 25.2.1981'de cuma namazı vaktinde Nusayrî kuvvetler bütün camilere hücum ederek Mushafları yırttılar ve namaz kılanlara hakaret ederek onları tahrik ettiler. Hatta Rıfat Esed Hama şehrini yıkıp yerine eğlence bahçeleri yapacağını söylemekten bile çekinmeyerek Hama hakkındaki düşüncelerini açıklıyordu. Bütün bunların karşısında tabii ki millet silâha sarılacak ve bu amansız vahşice saldırılara cevap verecekti.*"[100]

Hama katliamında sivillerden 30.000, askerlerden ise 8.000 ölü bulunduğu tespit edilmiştir. Nusayrîler şehri ele geçirdikten sonra kabirleri açarak kepçelerle mezarları dağıtmışlar ve ölülere dahi işkence etmişlerdir. Yıktıkları Müslüman kabristanları arasında Bab el-Beled ile Tel el-Şüheda önemli bir yere sahipti.[101]

Esed yönetimi, bu olayda tarihte eşine az rastlanır bir şekilde kadın, çocuk, yaşlı ayırt etmeksizin şiddet uygulayarak katletmiştir. Uluslararası Af Örgütü'nün raporuna göre; "Dar sokaklardan tankların ve askeri birliklerin geçişini kolaylaştırmak için şehrin eski sokakları tıpkı çatışmanın ilk beş günü tanklar tarafından evlerin ezildiği el-Hader sokakları gibi havadan bombalanmıştır. Günlerce süren ağır bombardımanın ardından 15 Şubat'ta Savunma Bakanı Mustafa Talas isyanın bastırıldığını söylemesine rağmen şehir hala kuşatma altında tutulmuştur. Bu olayı takip eden iki hafta boyunca yoğun tutuklamalar devam ederken, askeri kuvvetlerin halka karşı kötü muamele ettiği ve masum şehir halkına yönelik toplu katliamlar yaptığı bildirilmiştir. Tam olarak ne olduğunu bilmek kolay olmasa da Uluslararası Af Örgütü şehrin dışındaki hastaneden 19 Şubat günü 70 kişinin toplu olarak katledildiğine ve aynı gün Muhafız Tugayı'nın El-Hader bölgesinde ikamet eden herkesi infaz ettiğine dair haberler gelmiştir. Şüpheli bulunduğu düşünülen binalarda yaşayanları öldürmek için siyanür kullanılmıştır. Ayrıca askeri havalimanında, şehir stadyumunda ve askeri kamplarda insanlar toplanarak günlerce açıkta ve yiyeceksiz tutulmuştur.[102]

---

[100] A. Gülşehri-R. Tosun, *a.g.e.*, s. 88-93.
[101] A. Gülşehri-R. Tosun, *a.g.e.*, s. 95-99.
[102] D. Zengin, a.g.m., *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780*, E.T.: 13.05.2011; N. V. Dam, *a.g.e.*, s. 185-186.

Olayları bastırma amacıyla uygulanan şiddet üç haftadan fazla sürmüştür. 24 Şubat'ta kendisiyle röportaj yapan bir gazeteciye Esed, şehirde hayatın normale döndüğünü söylediği halde yollar hala kapalıydı. Katliamdan sağ çıkan bazı Hamalıların anlattığına göre; çürüyen cesetlerin çıkardığı koku bütün şehri kaplamıştı. Yıkılmış binaların kalıntıları altında, sokaklarda yaralılar ve ölüler vardı. Askerler tarafından çatışmalar sırasında Hama dışından olup da ikamet yeri Hama olan birçok kişi de daha sonra infaz edilmiştir.[103]

Hama olaylarının etkisi dolaylı olarak çevre ülkelerde de hissedilmiştir. Bu olaylardan sonra birçok insan canını kurtarabilmek için çevre ülkelere göç etmiştir. Ancak Hama katliamları sebebiyle Türkiye'ye kaç kişinin geldiği kesin olarak belli değildir. Hatay, Kilis ve Gaziantep halkı, bu olaylardan sonra bazı kişilerin Türkiye'ye sığındıklarını rivayet etmektedirler.

6.3.4. Baskılara Karşı Başkaldırılar

Suriye'deki Nusayrî düzeninin icraatlarına ve gerçekleştirdiği zulümlere karşı Sünnî Müslümanların çoğu Müslüman Kardeşler Cemiyeti'ne katılmıştır. Bu örgüt 1935-1936 yıllarında Suriye'de Prof. Dr. Mustafa Sibai ve Muhammed el-Hamid gibi âlimlerin öncülüğünde kurulmuş ve Fransız işgaline karşı emsalsiz mücadeleler vererek Suriye'yi işgalden kurtarmıştır.[104] İç politikada Suriye rejimine yönelik potansiyel tehdit oluşturan ve Suriye Sünni toplumunda geniş bir sempatizan kitlesine sahip olan Müslüman Kardeşler Örgütü'nün ilk büroları belli başlı kentlerde açılmıştır. 1944'de bütün bürolar tek bir yönetim altında toplanmıştır. Cemiyetin ilk lideri Mustafa Sibai olup daha sonraları Muhammed Mübarek, Ömer Bahauddin ve İssam El-Attar bu görevi ifa etmişlerdir.[105]

Esed iktidarına yönelik en etkili muhalefet bir muvazaa oluşumu olan UİC'den değil, siyasal İslam'ın liderliğini yapan Müslüman Kardeşlerden gelmiştir.[106] Esed hükümeti, "terörist" olarak nitelendirdiği Sünnileri ortadan kaldırmak için hiçbir çabadan kaçınmamıştır. Esed'e göre her Sünni MKC'nin doğal bir üyesiydi ve

---

[103] D. Zengin, a.g.m., *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780*, E.T.: 13.05.2011.
[104] Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin kuruluş tarihiyle ilgili 1928 yılını veren kaynaklar da mevcuttur. A. Gülşehri-R. Tosun, *a.g.e.*, s. 77; C. Başar, *a.g.e.*, s. 41.
[105] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 89.
[106] Özge Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika,* (AÜ. SBE, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 158.

Suriye'nin güvenliği için tehdit oluşturmaktaydı. Bu nedenle MKC'ye üye olmayan birçok masum Sünni suçsuz yere katledilmiştir.[107]

MKC üyeleri Ürdün, Filistin, Lübnan ve Irak kamplarında eğitilmiştir. Militanlar Sünni Müslümanlar arasından seçilmiş olup, çoğunluğu genç ve yüksekokul mezunudur. Bu kişiler davalarına yürekten bağlı, ölümü bile göze alan kişilerdir. MKC, bütün Suriye'de etkin olmakla birlikte, esas güçlü oldukları bölgeler Kuzey-Batı Suriye'de Halep, Hama ve Humus'tur. Örgüt liderlerinden çoğu Suriye dışında Avrupa, Ürdün, Irak ve Körfez ülkelerinde faaliyet göstermektedirler. Irak ve Ürdün tarafından desteklenen örgüte Suudi Arabistan'da mali destek vermiştir. Örgütün Londra, Paris, Münih, Cenevre, Nis, Bonn ve New York'ta da büroları bulunmaktadır.[108]

MKC ile Baas arasındaki ilk ciddi olay 1964 yılında Hama'da gerçekleşmiştir. Hama'daki okullardan birinde öğrencilerden birisi tahtaya "*Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir*." ayetini yazmıştır. Nusayrî bir öğrenci de tahtaya "*Kahrolsun İslam*" ibaresini yazmıştır. Tahtaya ayeti yazan çocuk okuldan atılarak bir yıl hapis ve para cezasına çarptırılmıştır. Buna karşın Nusayrî öğrenci sadece üç gün okuldan uzaklaştırılmıştır. Bunun adil olmadığına inanan bazı öğrenciler bir boykot başlatmıştır. Öğrencilerin boykotuna destek veren şehrin ileri gelenleri bir heyet oluşturarak valiye çıkmıştır. Dönemin valisi Abdul Halim Haddam kendisine gelen heyete tehdit türü bir cevap vererek "*kıpırdayan her eli keseceklerini*" söylemiştir. Heyet de tepkisel olarak valiyi tehdit etmiştir. Ertesi gün bütün Hama şehri boykota katılmıştır.

Boykotu bir başkaldırı olarak algılayan yönetim, olayı bastırmakla Selim Hatum'u görevlendirmiştir. Hatum kumandasındaki Nusayrî askerler Sultan Camii'ni kuşatmış ve oraya sığınan MKC üyeleriyle çatışmaya başlamıştır. Nusayrîler camiyi top ateşine tutarak içindekilerle birlikte yıkmış, bir kısım Müslümanlar kaçmayı başarmışlarsa da çoğu enkaz altında kalarak can vermiştir. Olayda MKC'nin önde gelenlerinden Mervan Hadid ile arkadaşları tutuklanmıştır.[109]

Hama'daki 27 gün süren boykotu bitirmek için şehre asker indirilmişse de, şehre hâkim olamayacağını anlayan Nusayrîler Muhammed el-Hamid'den aracılık yapmasını istemişlerdir. O da bütün tutukluların serbest bırakılması şartıyla bunu kabul etmiş ve böylece Mervan Hadid ve arkadaşları idam cezasının infazından birkaç saat önce

---

[107] C. Başar, *a.g.e.*, s. 40.
[108] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 89-90.
[109] A. Gülşehri-R. Tosun, *a.g.e.*, s. 79-80.

kurtarılmıştır. Bundan sonra Mervan Hadid gençleri yönetime karşı silahlı eyleme hazırlamıştır. Böylece halkı bölücü bir siyasetle idare eden Nusayrî düzene karşı, silahlı mücadele evresi başlamıştır. Etrafındaki gençlere silahlı mücadele fikrini aşılayan Mervan Hadid, Suriye'deki İslami direnişin de öncüsü olmuştur.[110]

MKC'nin Esed'e karşı ilk tavrı ise 1973 Anayasası'nın kabulünün hemen ertesinde gerçekleşmiştir. Anayasa'da devletin dininin İslam olduğuna dair herhangi bir maddenin yer almaması üzerine Sünni ulema ve Müslüman Kardeşler, Esed rejimini "ateistlik" ile suçlamıştır. Hama kökenli MKC üyesi Mervan Hadid 1973 Anayasası'nı protesto etmek ve rejime karşı silahlı eyleme geçmek için tüm MKC üyelerine çağrıda bulunmuştur. MKC'nin çeşitli şehirlerde düzenlediği saldırılarda Esed'in yakın arkadaşları öldürülmüştür.[111] Esed de bu saldırılara misilleme yapmıştır. Yönetimin baskıcı yöntemleri, MKC'yi sindirmek yerine daha da güçlendirmiştir. 1980'lerin sonunda MKC başta olmak üzere çeşitli Sünni muhalif gruplar "*Suriye İslami Cephesi*" adı altında birleşmiştir.[112]

1970 yılında Suriye'deki faaliyetleri yasaklanan MKC, uzun bir sessizlik döneminden sonra rejime karşı şu eylemlerde bulunmuştur:

- Haziran 1979'da, Sünni-Alevi anlaşmazlığını hedef alan Halep Topçu Okulu Katliamı'nda 6 kişilik MKC üyesi, 63 Alevi öğrenciyi öldürmüştür. Bu olaydan sonra mezhepler arası gerginlik hat safhaya ulaşmıştır.[113]
- Nisan 1980'de MKC'nin öncülüğünde, tüccarlar "kepenk indirme" eylemi başlatmıştır.
- Mayıs 1980'de, Halep'te tedhiş eylemleri başlatılmıştır.
- Mayıs 1980'de Halep Garnizon Komutanı Adnan Esed ile 5 yüksek rütbeli subay örgüt tarafından kaçırılmıştır. Eylemler giderek genişletilmiş ve Deyr'i-zor, İdlip, Rakka ve Şam'da gösteriler düzenlenmiştir.
- 26 Haziran 1980'de Başkan Hafız Esed'e karşı düzenlenen başarısız bir darbe girişimiyle eylemler doruk noktasına ulaşmıştır. Bunun üzerine Suriye Millet Meclisi, MKC mensuplarına "ölüm cezasını" öngören bir yasayı kabul etmiş ve Başkan Esed'in kardeşi Rıfat Esed komutasındaki Savunma Birlikleri, olayların çıktığı şehirleri sararak,

---

[110] A. Gülşehri-R. Tosun, *a.g.e.*, s. 80.
[111] Ö. Özkoç, *a.g.t.*, s. 160-161; C. Başar, *a.g.e.*, s. 40-41.
[112] N. V. Dam, *a.g.e.*, s. 176.
[113] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 90; C. Başar, *a.g.e.*, s. 40.

yakaladığı örgüt mensuplarının çoğunu öldürmüştür. Bu durum karşısında örgüt mensupları Irak ve Ürdün'e sığınmış ve eylemlerini azaltmışlardır.

- MKC 1981 yılının ikinci yarısından itibaren eylemlerine tekrar başlamış ve 17 Ağustos 1981'de Şam'da Başbakanlık binasındaki patlama ile 3 Eylül 1981'de yine Şam'da Hava Kuvvetleri karargâh binasına yaptıkları sabotajlarla çok sayıda kişinin ölüm ve yaranmasına neden olmuştur.
- 1982 yılı Ocak ayının sonlarında Silahlı Kuvvetler bünyesinde bir darbe girişimi yapılmıştır.
- Şubat 1982 başlarında Hama'da, MKC tarafından büyük bir ayaklanma başlatılmıştır. Bu ayaklanma Rıfad Esed ve Ali Haydar komutasındaki birlikler tarafından adeta bir katliama dönüştürülerek bastırılmıştır. Olayda binlerce kişi ölmüş, havadan ve karadan bombalanan Hama şehri harabeye dönmüştür.[114]
- 19 Eylül 1981'de Esed'in adamları sokaklarda Müslüman kadınların başlarını zorla açmış, başörtülü kızlar okullara alınmamıştır. Bunun üzerine MKC üyeleri Özbekiyye mıntıkasında üç merkeze baskın düzenlemiştir. Bunlar; Devlet Güvenlik Mahkemesi ve Genel İstihbarat Merkezi, Askeri İstihbarat Merkezi ve İstihbarata mahsus askerlik merkezidir. 29 Kasım 1981 Pazar günü saat 11.00'de planlanan baskında, aralarında 40 Rus teknik elemanında bulunduğu 500 Nusayrî öldürülmüş, yaklaşık 600 kişi de yaralanmıştır.[115]

Suriye'deki Nusayri-Sünni çatışmasında dış mihraklarında payı büyük olmuştur. Bu çatışmada bazı devletler MKC'yi desteklerken, bazıları da Nusayrileri tutmuştur. Bunun neticesinde Suriye halkı çok büyük sıkıntılar çekmiştir. Nusayrilere destek veren devletlerin başında Fransa gelmekteydi. Nusayrilerin önde gelenleri Fransa'dan buldukları sözde dostlukla, siyasi desteklerini devamlı hale getirmeye çalışmışlardır. Nusayrilerin Fransa Hükümet Reisi Lion Blam'a takdim ettikleri tarihi bir vesika, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda 15 Haziran 1936 tarih ve 3547 numara ile saklanmıştır. Bu vesikanın bir sureti de Fransa Sosyalist Partisi'ndedir. Bu vesikada Nusayrilerin önde gelen liderleri Fransız başbakanına şunları yazmıştır: "*Fransa ve Suriye arasındaki görüşmeler münasebetiyle Alevi Taifesinin liderleri olarak sizin ve partinizin aşağıdaki noktalara dikkatinizi çekmek bizim için bir şereftir:*

---

[114] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 90-91.
[115] A. Gülşehri-R. Tosun, *a.g.e.*, s. 85.

Çeşitli fedakârlıklarla devamlı istiklalini muhafaza eden Alevi Milleti dini inançları, adetleri ve tarihiyle Sünni Müslümanlardan tamamen ayrı bir millettir. Alevilerin Sünnilere baş eğdiği vaki değildir.

Alevi milleti Müslüman bir Suriye devletine iltihakı kabul etmez. Çünkü böyle bir devlette İslâm Dini devletin resmi dini olarak kabul edilir. Alevi Milleti İslâm'a göre kabul edilir. Binaenaleyh üzerinden gözetim kaldırıldığında Müslümanlar Alevileri de kendi devletlerine katarlar ve dinlerinden kaynaklanan kanunları tatbik etmeleri mümkündür. Bu noktaya hususiyle dikkatlerinizi çekeriz.

Suriye'ye istiklâlini vermek ve muhalefeti susturmak Suriye'de sosyalizm ilkeleri için çok güzel bir misal olacaktır. Ancak verilen istiklâl mutlak olursa o zaman bazı Müslüman ailelerin Cibal en-Nusayrîyye, İskenderun ve Kilikya'da Alevileri sultaları altına almaları demektir.

Tohumları Müslüman Arapların göğüslerine ekili olan kin ve taassup Müslüman olmayan her şeye şamildir. Ve bu ruhu İslâm besler. Devamlı olarak vaziyetin değişeceği ise mümkün değildir. Bu sebepten eğer tampon ilke aradan çıkarsa Suriye'deki azınlıklar ölüme terkedilmiş demek olduğu gibi din ve inanç hürriyeti de ortadan kalkacak demektir.

Araplara medeniyeti getiren bu temiz Yahudi milleti Filistin toprakları üzerinde altın saçtılar ve refah yaydılar. Kimseye eziyet etmediler. Kimseden zorla bir şey almadılar Buna rağmen Müslümanlar «Yahudilere karşı mukaddes harp ilan ettiler.[116]

Biz sizin Suriye milletini müdafaa hususunda ne kadar alicenap olduğunuzu takdir ederiz. Aynı şekilde Suriye'nin istiklâli için ne derece hassas olduğunuzu da takdir ederiz. Fakat Suriye hâlâ sizin o şerefli aziz hedefinizden çok uzaktadır. Çünkü hâlâ Müslüman ağalık ruhuna boyun eğmektedir.

Suriyeliler Alevileri de Suriye'ye katmalarını sizden istemelerine müspet cevap vermeniz ise imkân haricidir. Böyle bir şeyi siz kabul etmezsiniz. Sizin ilkelerinizle de bağdaşmaz. Çünkü siz milletin hürriyetini elinden alıp zulmedenlerin bu teklifini kabul etmeyecek kadar ileri görüşlüsünüz.

Belki siz anlaşmalarda Alevilerin hakkini temin etmeyi anlaşma şartları içine alırsınız. Fakat size kesinlikle bildirelim ki Suriye Müslümanlarına göre anlaşma şartlarının hiçbir kıymeti yoktur. Biz ise bu yolla İngiltere'den iyiliklerini gördük.

---

[116] A. Gülşehri-R. Tosun, *a.g.e.*, s. 107.

Yezidilerin ve Eşarilerin Iraklılar tarafından kesilmesine mâni olan anlaşmada İngiltere'den bir hisse almayı başardık.

Bu vesikayı imzalayan bizler Alevi milleti adına Fransa hükümetinden ve Fransa Sosyalist Partisinden imdat istemekteyiz. Alevi milletinin hürriyetini emniyet altına almanızı talep eder bu talebimizi Fransa ve Sosyalist Partisi liderlerine takdim eder Fransa'ya muhlis bir [dost olan ve ölümle tehdit edilen Alevi milleti; sizden umduğunu bulacağına emin olduğunu da bildiririz." Bu vesikayı Muhammed Bey Cüneyd Süleyman el-Mürsid, Aziz Ağa el-Hevaş, Süleyman Esed, Mahmud Ağa Cedid ve Muhammed Süleyman el-Ahmed imzalamıştır.[117]

Suriye'deki Sünni-Nusayri gerginliğinin Fransız mandası döneminde atıldığını gösteren bu belge, bundan sonraki süreçte de iki unsurun birbirine dostça yaklaşamayacağını nişanesi olmuştur. Nitekim günümüzde Suriye'de yaşanan kanlı olaylar bu küllendirilmiş husumetin yeniden alevlenmesinden öte bir şey değildir. Yalnız olayın perde arkasındaki tek aktörü de Fransa değildir. Netice de yaşanan çatışmalar, ekonomik sıkıntılar, insan hayatını zora sokmuş bu ise yüz binlerce insanın yurtdışına göç etmesine neden olmuştur.

6.4. Yom Kippur Savaşı ve Petrol Krizi

Esed, hem Suriye'nin Arap dünyası içindeki yalnızlığını gidermek hem de yeni bir açılım yapmak için Mısır ve Libya ile birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC)'ni kurmuştur. BAC ile birlikle kendisini biraz daha güçlü hisseden Suriye, Golan Tepelerini geri almayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda 6 Ekim 1973'te İsrail ve Suriye birlikleri bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Bu tarih Musevilerin en kutsal bayramı olan Yom Kippur (Yevm el-Kebir)'a rastlamıştır. Yom Kippur Savaşı'nda Suriye, bir kez daha mağlup olmuştur. Mısır'ın aksine Suriye anlaşmayı reddetmiştir. ABD'nin baskıları üzerine, Golan Tepelerindeki İsrail güçlerinin çekilmesi kararlaştırıldıysa da, nihayetinde Golan Tepeleri yine İsrail'de kalmıştır.[118]

Yom-Kippur Savaşı esnasında ABD'nin İsrail'e yardım yaptığını öğrenen Araplar, petrol kozunu ileri sürmüştür. Yom-Kippur Savaşı'nın bir diğer etkisi de, Arap dünyasının batıya cephe almasına neden olmuş, bu ise SSCB'nin nüfuzunu tüm

---

[117] A. Gülşehri-R. Tosun, *a.g.e.*, s. 105-109.

[118] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 23; Emrullah Güney, *Türkiye'nin Komşuları*, İstanbul 2002, s. 58; Kemal Eker, *Türkiye'de Yasadışı Göç Sorunu,* (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2008, s. 66-67.

Ortadoğu'ya yayma fırsatını vermiştir. Petrol üreten Arap ülkeleri 26-28 Kasım 1973 tarihleri arasında Cezayir'de yaptıkları toplantıda, petrol ambargosunun uygulama esaslarını belirlemişlerdir. Toplantı sonunda yayımlanan "*Arap Petrol Politikası Hakkında Karar*" adını taşıyan belgede:

- İsrail'i destekleyen bütün ülkelere petrol ambargosu uygulanması[119]

- Üretimin, petrol üreten Arap ülkelerinin gelirleri 1/4 oranında azalıncaya kadar kısılması

- Petrol üreten Arap ülkelerinin Dışişleri ve Petrol Bakanlarından oluşturulacak bir komitenin diğer devletleri "*dost*", "*tarafsız*" ve "*düşmanı destekleyen*" ülkeler şeklinde sınıflandırması ve "dost" bir ülkeye verilen petrolün bu sınıfa girmeyen başka bir ülkeye nakledilmesinin önlenmesi hususlarına yer verilmiştir.[120] Bunun sonucunda Arap petrolünün fiyatı dört katına çıkmış ve 1973 Ocak ayında varili 2.59 dolar iken 1973 Ekim'inde 5.11 dolara, 1974 Ocak ayında ise 11.65 dolara yükselmiştir.[121]

Petrol ambargosu tüm dünyada paniğe neden olmuştur. Ambargonun asıl hedefinde ABD olmasına rağmen en büyük panik Avrupa'da görülmüştür.[122] Mosley'e göre uzmanları asıl şaşırtan konu, petrolün baskı aracı olarak kullanılmasından çok bu silaha başvurulduğunda, tüketici ülkelerin enerji yedeklerinin tehlikeli boyuttaki yetersizliği ve bu ülkelerin gösterdikleri güçsüzlüktür. Ambargo, uluslararası siyasetin yanı sıra ekonomik ve sosyal alanda da şiddetli etkiler yapmıştır.[123] Örneğin 1980 yılı sonuna doğru, Suriye'den Körfez bölgesine göç azalmaya başlamıştır. 80'li yılların başında başlayan durgunluk Arap dünyasında göç hareketlerinde değişikliklere neden olmuştur.[124]

1950-2000 arasındaki yarım yüzyıllık dönemde, gelişmiş ülkeler yönünde gerçekleşen göç hareketleri, Suriye de dâhil olmak üzere Arap ülkeleri için uluslararası göç tarihinin en tehlikeli dilimini oluşturmuştur. 20. yüzyılın başında ülkelerini terk edenler de dâhil olmak üzere pek çok göçmen, yurtdışında ölmüş olsa bile, hala sivil kayıt sistemine dâhildir. Bu da nüfus tahminleri ve sayım sonuçları arasında önemli bir farklığa yol açmıştır. Yurtdışındaki Suriyeli ve Süryanilerin göçle ilgili verilerinin

---

[119] K. Eker, *a.g.t.*, s. 67-68.
[120] Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988*, Ankara 1991, s. 359-360.
[121] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995),* 14. Baskı, Ankara [t.y.], s. 726.
[122] F. Armaoğlu, *Filistin Meselesi…*, s. 360.
[123] K. Eker, *a.g.t.*, s. 68.
[124] Soumaya Sadeldine, "Syria: The Demographic and Economic Dimension of Migration", *CARIM Mediterranean Migration 2006-2007 Report*, (Ed.: Philippe Fargues), Badia Fiesolana 2007, s. 222.

eksikliği de ciddi bir sorun olmuştur. Bu nüfus tahminleri politika planlamalarını da etkilemiştir.

2000 yılında Merkezi İstatistik Bürosu, Şam Üniversitesi ve Uygulamalı Uluslararası Çalışma Enstitüsü işbirliğiyle bir iç göç anketi yapılmıştır. Bu ankete göre Suriye nüfusunun sadece % 1.1'i uluslararası daimi göçmen, yaklaşık % 0.3'ü ise uluslararası dönem göçmeni olarak tespit edilmiştir. 1995-2000 döneminde Suriyelilerin 13.000'i Asya'ya, 8.000'i Amerika'ya ve 15.000'i Avrupa'ya göç etmiştir.[125] Bu durumda 5 yıllık zaman diliminde 36.000 Suriyeli daimi olarak yurt dışına göç etmiştir.

Bu bakımdan 1973 yılı göç tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Bütün dünyayı etkisi altına alan petrol krizi, yabancı işçi alan Batı ülkelerinin ekonomilerini etkilemiş ve bu ülkeler işçi alımını durdurmak ya da en aza indirmek maksadıyla imzaladıkları ikili anlaşmaları iptal etme veya bazı değişiklikler yapma eğilimine girmişlerdir.

Petrol ambargosu, endüstrileşmiş ülkelerin sosyal yapılarında derine işleyen şoklar yaratmıştır. Batı ülkelerinde, ekonomik nedenlere bağlı olarak sosyal yapıda meydana gelen değişimlerden en önemlisi, göçmenlere karşı bakış açısının olumsuz bir şekilde değişmesi ve göç politikalarında "*kapalı kapı*" sistemine geçilmesi olmuştur.[126]

Yom Kippur Savaşı, Golan bölgesindeki Türklerin yaşamını da doğrudan etkilemiştir. Bu savaşla Golan bölgesi net bir şekilde İsrail'in denetimine girmiştir. Bölgedeki Türklerin büyük bir kısmı Şam'a göç etmek zorunda kalmıştır. Fakat Esed yönetimi Türklerin şehre yerleşimine izin vermediği için, şehrin dışında ikamete mecbur kalmışlardır. Bu zor durumdaki insanların bazıları zaman içerisinde Türkiye'ye gelmiştir.

6.5. Türkiye-Suriye Sınır ve Göçmen Malları Meseleleri

Türkiye-Suriye ilişkilerinde sınır sorununun bir diğer boyutu emlak sorunudur. 1921 Ankara Antlaşması'nda iki ülke arasında sınırlar tespit edildikten sonra, iki ülke vatandaşlarının birbirlerinin ülkelerinde kalan taşınmaz mülklerine ilişkin problemleri günümüze kadar kronik bir sorun olarak devam edegelmiştir.[127]

---

[125] S. Sadeldine, a.g.m., s. 222-226.
[126] K. Eker, *a.g.t.*, s. 69-70.
[127] Türel Yılmaz, *Türkiye'nin Ortadoğu'daki Sınır Komşuları ile İlişkileri (1970-1997),* (GÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1997, s. 99.

Türkiye-Suriye sınırıyla ilgili olarak 1921 Ankara Antlaşması'nın 13. Maddesinde şu bilgiler yer almıştır: *"Yerleşmiş ya da yarı göçebe halktan 8. maddede belirlenen sınır çizgisinin öte ya da beri yanında bulunan çayırlarda intifa ya da mülkiyet hakkına sahip olanlar, haklarını eskiden olduğu gibi kullanmayı sürdüreceklerdir. Bunlar işletme gereksinimleri için özgürce ve hiçbir gümrük vergisi ya da çayır için resim, ne de başkaca hiçbir ücret vermeksizin, sınır çizgisinin bir yanından öteki yanına, yavrularıyla birlikte hayvanlarını, araç ve takımlarını, tohumlarını ve ürünlerini götürebileceklerdir. Bunlara ilişkin vergi ve resimleri yerleştikleri ülkede ödemek zorunluluğu kararlaştırılmıştır.*" 1921 Antlaşması'ndan sonra iki ülke arasında 22 Haziran 1929'da yine Ankara'da "*Türkiye ve Suriye'deki Emlâka İlişkin Sözleşme*" imzalanmıştır. Ancak 1936'da ortaya çıkan "Hatay Sorunu" bu sözleşmenin uygulanmasını engellemiştir.[128]

I. Dünya Savaşı'nın ardından Suriye-Türkiye arasında göç edenler, arkalarında sadece anılarını değil, topraklarını, evlerini, mallarını-mülklerini de bırakmışlardır. Bu konuya Ankara'nın bakış açısı şöyle olmuştur: Türkiye ile Fransa arasında 23 Haziran 1939'da imzalanmış olan "*Türkiye İle Suriye Arasındaki Arazi Meselelerinin Kat'i Surette Hal'ine Dair Antlaşma*" ile Hatay hudutları içinde bulunan vatandaşlar Türkiye tabiiyetini iktisap etmişlerdir. Ancak vatandaşlar 6 ay içinde Suriye veya Lübnan tabiiyetini tercih hususunda serbest bırakılmışlardır. Bu anlaşmanın sonucunda bir göç hadisesi yaşanmış, fakat göç edenler sahibi oldukları gayrimenkulleri tasfiye etmeden göç etmişlerdir. Terk edilen bu gayrimenkuller Türkiye ile Suriye arasında çözülmesi gereken kronik bir sorun haline gelmiştir.[129]

Türkiye'deki Suriye uyrukluların ve Suriye'deki Türkiye uyrukluların bu sorunu, Suriye'nin 27 Eylül 1958'de kabul ettiği "*Suriye Tarım Reformu Kanunu*" ile daha girift bir hal almıştır. Zira Suriye, Tarım Reformu Kanunu'yla ülkedeki Türk vatandaşlarına ait taşınmaz mallara el koymuştur. Bu durum Türk vatandaşlarına uygulanacak "tazminat" konusunda Türkiye ve Suriye resmi makamlarını karşı karşıya getirmiştir.[130] Türk hükümeti, Türklerin haklarının korunması amacıyla sürdürülen girişimlerden sonuç alamayınca, 1966 yılında bir misilleme yaparak Suriye

[128] T. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 99.
[129] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 264-265.
[130] T. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 100.

uyrukluların Türkiye'deki her türlü mal, hak ve menfaatleri ile alacaklarına el koymuştur.[131]

Göçmenlerin ve sınır ötesinde kalan vatandaşların malları sorununun çözümüne ilişkin olarak iki ülke 9 Mayıs 1972'de "*Türkiye-Suriye Emlak Komisyonu Hakkında Protokol*" imzalamıştır. Böylece taraflardan en az 3'er temsilcinin katılacağı bir "*Türkiye-Suriye Emlak Komisyonu*" kurulmasına karar verilmiştir.[132] Komisyonun görevi; Türk gerçek ve tüzel kişilerin Suriye'deki mülkiyet hakları ile mülkiyet haklarından doğan hak ve menfaatlerine ilişkin müracaatları 9 Mayıs 1972'de paraf edilmiş olan "*Türkiye-Suriye Emlak Sorunlarının Çözülmesine Dair Sözleşme*" hükümlerine göre incelemektir. Ayrıca bu komisyon, yeniden düzenlenecek geçiş usulünün tespitine esas olarak, tarafların yetkili makamlarına diplomatik yoldan tevdi edilecek cetvelleri inceleyecektir. Sınırın iki tarafında 10 kilometreye kadar derinlikteki bölgede bulunan Türk ve Suriyeli maliklerin adlarını ve bunlara ait taşınmaz malların yer ve çeşitleri ile kadastrosu yapılmış yerlerde kesin, yapılmamış yerlerde tahmini yüz ölçümlerini tespit edecektir.[133]

Türkiye-Suriye Hudut Komisyonu'nun çalışmaları devam ederken, 22 Aralık 1972'de "*Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Emlak Sorunlarının Çözülmesine Dair Sözleşme*" ve sözleşmeye ek "*Türkiye ile Suriye Arasında Emlak Sorunlarının Çözülmesine Dair Sözleşmeye Ek Ödeme Protokolü*" imzalanmıştır. [134] 1983'de TBMM'de onaylanarak yürürlüğe giren sözleşmenin konusu "Giriş" kısmında şu şekilde dile getirilmiştir: "*...Türk ve Suriyeli gerçek ve tüzel kişilere ait, iki memleketten her birinde bulunan taşınmaz mallara ilişkin haklar ve menfaatler arasında denge sağlamak üzere, Suriye'de tarım reformu uygulaması nedeniyle taşınmaz malları alınan Türk vatandaşlarına verilecek tazminat ile gerçek ve tüzel kişilerin Suriye'de bulunan diğer taşınmaz mallarına ilişkin hak ve menfaatlerini ilgilendiren sorunları çözmeyi arzu ederek, devamlı ve adil bir sözleşme akdine karar vermişlerdir.*"

Bu Sözleşme ile Suriye, tarım reformuyla ellerinden gayrimenkullerini aldığı Türk vatandaşlarına tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Ayrıca tarım reformu uygulaması dışında kalan taşınmaz malları da Türk vatandaşlarına iade edecektir. Sözleşme

---

[131] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 265.
[132] Reşat Yazıcı, *Türkiye, İslam Ülkeleri: Anlaşmalar ve Mevzuat I-II,* İstanbul 1982, s. 389.
[133] S. İbas, a.g.m., s. 86-87; T. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 100.
[134] R. Yazıcı, *a.g.e.*,, s. 394.

uyarınca, Suriye topraklarında bulunan taşınmaz mallarda Türk vatandaşı varislere miras hakları, "karşılıklılık ilkesi" çerçevesinde aynen intikal edecek ve bu haklar, tapu sicilinde ve temlik defterinde onların adlarına tescil edilecektir. İki ülke arasındaki bu konu, sürdürülen başarılı çalışmalara rağmen netlik kazanmamış ve potansiyel olarak iki ülke arasında anlaşmazlık konusu olarak devam etmiştir.[135]

İki ülke arasındaki sınırın işaretlenmesi, kaçakçılığın önlenmesi ve geçişlerin kontrol altına alınabilmesi için oldukça önemlidir. Ancak Suriye tarafının Türkiye'nin yeniden işaretleme çalışmaları teklifini cevapsız bırakması nedeniyle 10 km'lik şerit sorunu devam etmektedir.

Suriye-Türkiye arasındaki sınır kaçakçılığı önlemek ve güvenlik amacıyla 400 km'lik sınır boyunca 600 metrelik alan mayınlanmıştır. Mayınlanan şeridin Türkiye tarafı dikenli telle çevrilirken Suriye tarafına çekilmemiştir. Döşenen mayınlar zamanla terörist ve kaçakçıların geçişleri ve doğal afetlerin yarattığı sürüklenmeler ve bizzat Suriye vatandaşlarının bilinçli imhalarıyla teker teker patlatılmıştır. Suriye vatandaşları zamanla mayından temizlenen Türk topraklarına bağ, bahçe ve çiftlikler kurmuşlardır. Sorun halen çözüme kavuşturulmamış olup bu verimli Türk toprağı Suriyeliler tarafından kullanılmaktadır.[136]

Emlak anlaşmazlıklarına nihai ve adil bir çözüm bulunması amacıyla 1989'da başlatılan ve "*vatandaşlarımızın Suriye'deki her türlü gayrimenkul hak ve menfaatleri ile Suriye vatandaşlarının ülkemizdeki benzeri hak ve menfaatlerinin nihai aşamada karşılıklı ve global olarak tasfiye edilmesi*" ilkesi çerçevesinde yürütülen çalışmalar sonucunda 1992 yılı başında hazırlanan anlaşma taslağıyla Türkiye ve Suriye'de her iki ülke vatandaşlarına ait arazilerin sahipleri tarafından satışı yoluyla tasfiyesi öngörülmüştür. Ancak Suriye bu anlaşma tasarısına karşı çıkmış ve 1972 sözleşmesi ile 1983 protokolünü esas alarak görüşmelere devam etmek istemiştir. Suriye'nin 1972 Sözleşmesi ve 1983 Protokolüne sahip çıkarak 1992 antlaşma tasarısını görüşmeye yanaşmaması, Hatay'daki Suriyelilere ait arazileri muhafaza etmek politikasından vazgeçmek niyetinde olmadığını göstermiştir.[137]

---

[135] T. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 100-101.
[136] S. İbas, a.g.m., s. 87.
[137] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 265.

6.6. Türkmenlere Yapılan Baskılar ve Göç

Türk dünyasının Türkiye'ye coğrafi bakımdan en yakın, ama siyaseten en uzak parçası Suriye Türkleridir. Dünya siyasetindeki değişimlerden derhal etkilenen bu topluluğun sayısı 1.5-2.5 milyon arasındadır.[138] Mezopotamya ve Hicaz'daki Türk egemenliğinin sona ermesi ile birlikte, tarih rüzgârının savurduğu toplumlar arasına katılan Suriye Türkleri, ağırlıklı olarak Oğuz ve Kıpçak boylarından gelmektedir.[139]

Suriye Türklerinin Hama, Humus, Şam, Golan ve Lübnan'daki yaşam koşullarının getirdiği dayatmalar neticesinde farklı isimlerle zikredildikleri bilinmektedir. Türkiye'de Bayır-Bucak Türkleri olarak tanınan Suriye Türkleri, Hatay'ın Yayladağı İlçesi'nden başlayarak Lazkiye'nin güneyine kadar uzanan bölgede yoğunlaşmışlardır.

Suriye Türklerinin son elli yılda maruz kaldığı sindirme ve yıldırma politikaları, özellikle ekonomi ve eğitim alanlarında kendisini göstermiştir. Eğitim düzeyi hızla düşen ve fakirleşen Suriye Türkleri, geçen kuşaklar boyunca millî değerlerini muhafaza edebilmek için büyük çaba harcamak zorunda kalmışlardır. Suriye yönetimlerinin ta'rip hareketleri yüzünden Suriye Türkleri, Türkçe eğitim ve neşriyattan da yoksun kalarak kültürlerini asgari düzeyde koruyabilmişlerdir.

Suriye'deki Türk düşmanlığı ve Arap milliyetçiliği, Albay Edip Çiçekli'nin 1946'da gerçekleştirdiği darbeden sonra giderek artmıştır. Suriyeli yöneticilerin Turancılıktan çekinen SSCB ve sözde Irak'a karşı Suudi Arabistan ile yaşadığı yakınlaşmalar, Şam'ın Suriye Türklerine ve Ankara'ya karşı izlemekte olduğu politikaların da temelini atmıştır.[140] Yönetim tarafından tehdit olarak algılanan Suriye Türkleri, yıllarca sistemli asimilasyona maruz kalmışlardır. Türkiye'ye gitmek isteyen Türklere büyük zorluklar çıkartılmış, gizli olarak Türkiye'ye gidenler vatandaşlıktan çıkartılarak malları gasp edilmiştir. Türklerin yaşadığı bölgelerde Türkçe okul olmayıp, zorla Arapça öğretilmeye çalışılması, halkın eğitim seviyesini iyiden iyiye düşürmüştür.

---

[138] Bu konuda kesin bir sayı bulunmamaktadır. Suriye'de yaşayan Türklerin azınlık hakları olmadığı için nüfus sayımlarında milliyetleri ile sayılmamaktadırlar. Suriye'de yaşayan Türklerin nüfusu konusu tam olarak bilinmemekle beraber, zikredilen sayının dayanağı olacak bilgiler şunlardır: 1995 yılında yapılan genel nüfus sayımında; Lazkiye bölgesinden milletvekili adaylığı kabul edilen Adnan Karayusuf isimli Türk'e 40.000 oy verilmiştir. Bu oyun çok büyük kısmı Bayır-Bucak bölgesi Türklerinin verdikleri oylardır. Bu sayı 200-250.000 nüfusa tekabül etmektedir. Muhammet Hayr 2008 yılında sunduğu bir tebliğde Türklerin sayısını 2.5 milyon olarak vermiştir. Bkz.: Muhammet Hayr, "Biz Kimiz?", *I. Ceyhan Sempozyumu, Ceyhun'dan Ceyhan'a Bildiriler*, 29 Mart-1 Nisan 2006-Ceyhan/Adana, (Haz.: İsmail Dikilitaş), No: 8, Adana 2008, s. 190.

[139] Kıvanç Galip Över, "Hicaz'daki Soru İşareti: Suriye Türkleri", *Yeni Türkiye*, S. 16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1686.

[140] K. G. Över, *a.g.m.*, s. 1687.

Türklerin seçme ve seçilme hakkı kısıtlanmıştır. 1994 seçimlerinde Bayır-Bucak Türkmenlerinden Doktor Adnan Karayusuf, 40.000'in üzerinde oy almasına rağmen meclise girememiş, gece yarısından sonra bazı sandıkların unutulduğu bildirilerek açılan sandıklardan sonra, Adnan Karayusuf'un yerine Cemil Esed'in yardımcısı milletvekili seçilmiştir.[141]

Esed, zamanında toprak reformuyla Türkmenlere ait topraklar kamulaştırılarak buralara Araplar yerleştirilmiştir. Lazkiye bölgesindeki Kaynarca, Çabıtlı, Kandilçik, Belveren, Çanacık, Karağıl, Gündeşli, Kasap Çolturman; Halep bölgesindeki Zeyyatlı, Kanun, Mahzenli, Yaşlı, Çatalviran, Kurtviran, Medene, Şeyhyahya, Camusviran, Dedenoğlu, Kurudere ve Kırka gibi köylerde, eskiden Türkler yaşarken, bugün bu köylere Araplar iskân edilmiştir. Suriye yönetimi, bazı Türkçe köy isimlerini de Arapçaya çevirmiştir. Örneğin İsabeyli-İseviye, Elmalı-Tuffahiye, Turunç-Ummutuyur, Kebeli-Rabia, Gebere-Ravda, Abaklı-Beytiablak, Saldur-Samire, Ağcabalır-Elbeyda, Kolcuk-Durra, Şeren-Helve, Gökdağ-Elhadra, Taşatan-Merma el hacer, Buzluca-Selce, Taşkapı-Babı hacar, Mazı-Amiriye, Kalkım-Nazha, Sekizler-Müsmine, Alıcılar-Talatiye, Taşhilboyuncalıhöyük-Telilcemal, Çobanbey-Elrai, Devehöyük-Tellihava, Kapveren-Eserriye, Kocalı-Müsinne, Sipahiler-Elfersan, Havahöyük-Tellihacar'a çevrilmiştir.[142]

Suriye Türklerinin yaşamakta olduğu Lazkiye ve civarında Cemil Esed'in kurmuş olduğu El Murtaza teşkilatı, 1980'li yıllardan itibaren yoğun bir Araplaştırma politikası uygulamıştır. Devlet memurluğuna girmek ve yükseköğrenime devam etmek için getirilen Arapça bilme zorunluluğu Türkmenleri olumsuz etkilemiştir. Suriye, azınlıkların benliklerini yok etmek için sistemli bir şekilde Araplaştırma politikası uygulamıştır. Suriye'nin bu politikasından en çok Türkler etkilenmiştir. Bunun nedeni, Fransızlar tarafından aşılanan Türk düşmanlığı ve yöneticilerin Türklerden duyduğu korkudur.

Şehirlerde yaşayan Türklerin çoğunun yükseköğrenim görmeleri engellendiği için, Türkler şehirlerde küçük devlet memurluğu, öğretmenlik ve işçilik yapabilmişlerdir. Üst düzey işler ise ancak Nusayrilere veya Araplara verilmiştir. Basit işlerdeki eleman alımında dahi Alevi ve Araplara öncelik verilmiş, Türk asıllı biri işe

---

[141] E. Erciyes, *a.g.e.*, s. 61; T. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 104.

[142] T. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 61; Nilüfer Tunalı, *1990 Sonrası Sosyo-Ekonomik Gelişim Sürecinde Suriye,* (MÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005, s. 47; M. Balbay, *a.g.e.*, s. 124; Ömer Osman Umar, "Suriye Türkleri", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 599.

alınacaksa da öncelikle Suriye'ye bağlılık yemini ettirilmiştir. Türklerin kendi dillerinde eğitim yapmaları, kitap, dergi ve gazete çıkarmaları yasaklanmıştır. Sosyal ve kültürel etkinlikleri kısıtlanmış, hiçbir zaman örgütlenemedikleri için sosyal amaçlı bile olsa dernek kurup bir araya gelmeleri mümkün olmamıştır. Türklerin kendi aralarında toplantı tertiplemelerine, mahalli seçimlerde aday olmalarına izin verilmemiştir. Kısacası Suriye, Türklere hiçbir hak tanımamıştır.

Suriye köylerinde önemli ölçüde Arapça okutan okullar açılmış, bu okullara daima en ateşli milliyetçi öğretmenler atanmış, Türkmenlerin çocukları bu okullarda ilköğretim yapmaya zorlanmış, Türkçe konuşanlar kötü muamele görmüş ve öğrencilere devamlı şekilde Suriye'ye bağlılık telkin edilmiştir. Şehirlerde yaşayan Türkmenleri Araplaştırmak için devlet memurluğu ve öğretmenlik gibi görevlere verilerek Arapça eğitim yapmaya zorlanmıştır. Türkçe ve Türklük duygusu sistemli bir şekilde unutturulmuştur.[143] Zaten anavatan Türkiye de bu Türkleri çoktan unutmuştur.

Suriye vatandaşının hükümetin izni olmadan tabiiyet değiştirmesi yasaklanmış, aksi hareket edenler bir daha vatandaşlığa alınmamış ve Suriye'deki mallarına el konulmuştur. Suriye istihbarat servisleri Türklerin Türkiye'ye gidişlerini kısıtlamışlar, pasaport işlemlerini zorlaştırmışlardır. Ayrıca Suriye polisi, Türkleri sebepsiz yere tutuklayarak siyasi ve psikolojik baskı uygulamıştır.

Tıpkı Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de Türkler Türkiye casusluğuyla itham edilerek sık sık tutuklanmış ve işkence görmüştür. Suriye'nin 1946'da bağımsızlığına kavuşmasından sonra, Suriye'deki Türklere ait emlâklar çeşitli yöntemlerle ellerinden alınmıştır. 1959'da çıkarılan 161 sayılı Tarım Reform Kanunu ve daha sonra çıkarılan mevzuat ile arazi ve emlakin millileştirilmesi gerçekleştirilmiştir.[144]

Ekonomik açıdan göreceli olarak iyi bir konumda olan Halep Türkleri de, uygulanan sistemli politikalarla ellerindeki mülklerin önemli bir kısmını kaybetmiştir. Dengelerin Arap nüfusunun lehine bozulması karşısında, spor kulübü kurulmasının engellenmesine kadar varan örgütlenme yasakları yüzünden, seslerini çıkaramamışlardır. Yükseköğrenimini Türkiye'de yapan Suriye Türkleri de, diğer ülkelerdeki Türk azınlıkların mensupları gibi, memleketlerine döndüklerinde işsiz kalmışlardır. Türkiye'nin casusları ve ülkedeki uzantıları olarak görülen Türkler, tıpkı

[143] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 122-123.
[144] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 123-124.

İran-Irak Savaşı'nda olduğu gibi, Suriye'nin katıldığı savaşlarda bilinçli olarak ön cepheye sürülmüştür.[145]

Suriye Türklerinin birlikte asırlarca yan yana yaşadıkları komşularının insanlık dışı tavır ve davranışlara tahammülleri vardır. Ancak Türkiye'nin duyarsızlığına, ilgisizliğine dayanacakları takatleri kalmamıştır. Yönetim tarafından sık sık Türkiye casusu suçlamasına maruz kalmışlar, ama bu onların canını Türkiye'nin ilgisizliği kadar yakmamıştır.[146]

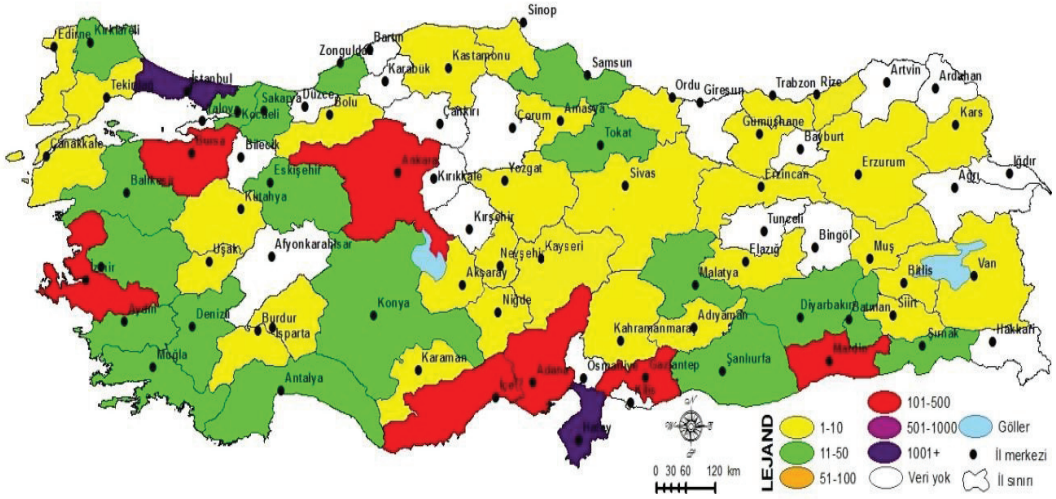
Suriye'de yaşayan Türklerin iki temel problemi vardır. İlki Türkçeyi unutmaktır. Arapçadan sınıf geçme notu yüksek tutulduğu için Türk anaları çocuklarına önce Arapça öğretmek zorunda kalmışlardır. Böylece Türkçe yeni nesillere aktarılamamıştır.[147] Bu konuda Türkiye'deki Bayır-Bucak Türklerinin önde gelen isimlerinden İsmet Bozoğlan şunları nakletmektedir: "*Benim anam, babam, amcam, dayım, hatta teyzem, halam bir kelime Arapça bile bilemezken; benim dayımın oğlunun oğlu yani liseyi bitiren 20 yaşındaki delikanlı da Türkçe konuşamamakta, Türkçe bilememektedir. Kısaca 20 yılda Hafız Esed dil konusunu çözmüştür.*"[148]

"*PKK'ya toprağımda kamp yeri vermem*" dediği için Türkiye casusluğuyla suçlanan Bayır-Bucaklı Türkmen'in millî meselesi, fil'e çuvaldız batırmaktır. Çekilen çilelerle, akıtılan gözyaşlarıyla, Lazkiye'de patlayan bombalarla, 1996 yılında şehit edilen Rüstem Emin ve Ömer Kabakçı'nın toprağa düşen al kanıyla… Tarlamı bir "*Arap'a satmam, burası Türk toprağıdır*" dediği için idam edilen Azez'li Saip Ağa'nın feryatları ile… Bedeli neyse ödemeye razıdır Suriye Türkleri, yeter ki varlıkları bilinsin.[149]

Suriye'de yaşadığı baskı ve zulümler dolayısıyla birçok Suriyeli Türkiye'ye göç etmiştir. Harita 29'da görüldüğü üzere; 1990 yılında Türkiye'de hemen hemen her ilde Suriyeliler yaşamaktaydı. Suriyelilerin en çok yaşadığı şehir, tıpkı bu gün olduğu gibi, İstanbul ve Hatay'dır. Her iki şehirde de 1.000 kişiden fazla Suriyeli göçmen bulunmaktadır. İstanbul ve Hatay'dan sonra Suriyeli göçmenlerin en çok yaşadığı şehirler; Adana, Ankara, İzmir, Bursa, Mersin, Gaziantep ve Mardin'dir. Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin bu denli çok sayıda oluşu bir anlamda ezberleri bozmaktadır. Çünkü Türkiye'deki Suriyeli sayısı tahmin edilenden daha fazladır. Bu açıdan

[145] K. G. Över, a.g.m., s. 1687.
[146] Mehmet Şandır, "Suriye Türklüğü", *Türk Yurdu*, C. XVIII, S. 133, Eylül 1998, s. 7-8.
[147] M. Şandır, a.g.m., s. 12-13.
[148] İsmet Bozoğlan, "Sılayı Sevmek", Objektif, 31 Ekim-30 Kasım 1997, s. 29.
[149] M. Şandır, a.g.m., s. 14.

göçmenler ülkesi olan Türkiye'nin, dünyanın dört bir tarafından gelenlere kucak açtığı gibi, Suriyelileri de bağrına bastığı söylenebilir.

Harita 29. Türkiye'deki Suriye doğumluların illere göre dağılımı (1990 GNS)

Kaynak: DİE, *1990 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1993.

6.7. Soğuk Savaş Döneminin Bitmesinin Suriye Göçlerine Etkileri

21. yüzyıla yaklaşırken SSCB'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş gerginliği (veya suni düşmanlığı) sona ermiş, böylece dünya çift kutuplu çekişmeden bir nebze olsun kurtulmuştur. SSCB'nin kuruluşundan itibaren liderleriyle aldığı yolu Balbay şöyle özetlemiştir: "*Lenin Sovyet treninin lokomotifini ateşleyip yola çıktı. Stalin herkesin tüm işini gücünü bırakıp bu trenin ilerlemesi için arkadan itmesini istedi. Kruşçev, trenin ilerlemesi için ray bulamayınca arkadaki rayları söküp öne döşedi. Brejnev, trenin ilerlemesini sağlayacak enerjiyi bulamayınca herkesin trenin içinde hareket etmesini, trenin sallanmasıyla ilerliyormuş gibi olacağını söyledi. Gorbaçov, yol bitti, herkes trenden insin dedi.*"

SSCB Gorbaçov'un yeniden yapılanma politikalarıyla dağılmış gözükse de, Ortadoğu'daki etkisini kaybetmemiştir. Esed döneminde Suriye Ortadoğu'nun karanlıklarında yön ararken, deniz feneri Moskova olmuştur. Öyle ki SSCB çöktükten sonra dahi Suriye Silahlı Kuvvetlerinin omurgasını hala Rus silahları oluşturuyordu.[150] SSCB'nin dağılmasından Ortadoğu'da en çok etkilenen ülkelerden biri Suriye olmuştur. Soğuk Savaş döneminde SSCB'den askeri, siyasi ve ekonomik yardım alan ve 1980'li

[150] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 28-29.

yıllarda zaten siyasi ve ekonomik krizle karşı karşıya olan Suriye için dış politikada yeni yönelimler başlamıştır. Uluslararası politikaları takip etmede mahir olan Esed, Batı ile ilişkilerini iyi tutmaktan geri kalmamıştır.

1985'te Gorbaçov'un iktidara gelmesi ve SSCB'de yaşanan değişimlere paralel olarak Suriye-SSCB ilişkilerinde önemli değişimler ortaya çıkmıştır. SSCB ile ABD arasındaki yakınlaşma ve Moskova'nın İsrail ile ilişkilerini geliştirme ve Yahudi göçüne izin vermesi gibi olaylar bu değişimin ilk sinyalleri olmuştur. Suriye açısından daha vahim olan, kendisi de ekonomik kriz içinde olan Moskova'nın Esed rejimine yaklaşık 15 milyar dolarlık askeri borcunu ödemesi için baskı yapmasıdır. 1989 sonunda Sovyetlerden gelen silah miktarı 1985 yılında % 50 daha azalmıştır. SSCB'nin dağılması ile bu süreç tavan yapmıştır.[151]

1980'li yıllarda Suriye'nin tek sorunu Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle SSCB ile bozulan ilişkiler değildi. Esed rejimi bu dönemde çeşitli iç ve dış sorunlarla da uğraşmaktaydı. Önceleri Müslüman Kardeşlerin direnişi, daha sonra da Esed'in kardeşi Rıfat'ın başarısız darbe girişimi, Suriye'deki rejimin temellerinin ne kadar sağlam olduğu konusunda şüpheler uyandırmıştır. Diğer taraftan Suriye ekonomisi de 1980'li yıllarda krize girmiş, kişi başına düşen GSMH 1981-1989 yılları arasında 1/5 oranında düşmüştür. 1970'li yıllarda ortalama % 10 olan yıllık büyüme hızı, 1982-1985 yılları arasında % 1'e gerilemiştir. Tüketici fiyatları 1986'da % 36, 1987'de % 60 artmıştır. Özellikle 3 yıllık kuraklıktan zarar gören tarımsal üretim, 1982-1985 yılları arasında sadece % 1 oranında büyümüştür. İran-Irak Savaşı'nda Suriye'nin İran'ı desteklenmesi, Körfez ülkelerinden Irak'a yapılan yardımlar, petrol gelirlerini düşürmüştür.[152] Bu sorunların önüne geçmek için bankalar ve büyük sanayi kuruluşları devletleştirilmiştir. Suriye'de petrol, su, elektrik, madencilik, kimya, porselen, çimento, cam, konserve ve ana gıda maddeleri tamamen devletin eline geçmiştir. Diğer taraftan 1990'lı yıllarda bütün dünyayı saran liberal ekonomi dalgası Suriye'yi de etkilemiştir. Özel sektörün önü biraz açılmış, bu durum özellikle Alevilerden oluşan zengin bir kesimin oluşmasına ve belli ölçülerde baskı unsuru haline gelmesine neden olmuştur.[153] Tüm bu ekonomik ve siyasi olaylar, ülkedeki orta sınıf halkın huzursuzluğunu bir kat daha artırmıştır. Bu ise yurt dışına yapılan göçler için bir faktör olmuştur.

---

[151] M. B. Altunışık, a.g.m., s. 259-263.
[152] M. B. Altunışık, a.g.m., s. 260-265.
[153] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 145-146.

Çöl Tilkisi unvanlı Esed, geleceği görmekte Saddam kadar sığ değildi. Saddam'ın Kuveyt'i işgalinin ardından ABD'nin bölgeye asker yığma girişimine ilk destek veren ülke Suriye olmuştur. Ağustos 1991'de Suudi Arabistan'da konuşlanan çokuluslu gücün ilk askerleri yine Suriyelilerdi. Bu girişim ABD'nin terörist devletler listesinde yer alan Suriye'ye daha sıcak bakmasını sağlamış ve İngiltere de bu girişiminin ardından Suriye ile diplomatik ilişkilerini geliştirmiştir. Diğer Batılı devletler de Suriye ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmiştir.[154]

Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez Krizi, Suriye'nin yeni batıcı politikasını göstermesi açısından bir fırsat yaratmıştır. Arap ülkeleri arasında Irak'ın Kuveyt'i işgalini kınayan ve Irak'ın Kuveyt'ten derhal çekilmesini isteyen ilk ülke Suriye olmuştur.

Şam, Körfez Savaşı'ndan sonra Batılı ülkelerle ve özellikle ABD ile ilişkilerini düzeltmiştir. Körfez Savaşı'ndaki desteği karşılığında Avrupalılardan ve Japonlardan 700 milyon dolar kredi ve Körfez ülkelerinden 2 milyar doların üzerinde yardım almıştır. Ayrıca kriz esnasında petrol fiyatlarının 18 dolardan 26 dolara çıkmasından da istifade etmiştir.[155] Ancak bu kısa süreli getiriler uzun vadede çözüm olmamıştır. İçteki gelişmeler Esed rejiminin manevra alanını sınırlandırmış, 1995'ten sonra büyüme hızı yavaşlamış ve 1998'de eksiye dönmüştür. Ticaret açığı 1 milyar dolara çıkmış, sübvansiyonların azalması ve temel ithal ürünlerinin fiyatlarının yükselmesi ekonomiyi durma noktasına getirmiştir. Kamu ve özel yatırımlar büyük ölçüde azalmış, buna bağlı olarak da işsizlik artmıştır. Teknolojik sorunlar, petrol rezervlerinin azalması ve düşük petrol fiyatları nedeniyle petrol üretiminin düşmesi ekonomik sorunları doğuran en büyük etkenlerden biri olmuştur. Ayrıca yaşanan kuraklık nedeniyle tarım üretimi de hepten düşmüştür. Körfez ülkelerinden gelen yardımların azalması ekonomik krizi iyice derinleştirmiştir.[156]

Suriye, iç ve ekonomik politikalarındaki gelişmelerin de etkisiyle dış politikada cesur adımlar atmıştır. Körfez Savaşı'nın ardından Batı ve Körfez ülkeleri ile yakınlaşarak Lübnan'daki nüfuzunu artırmıştır. 1989 yılında yapılan Taif Antlaşması, Lübnan'daki iç savaşı bitirmiş ve Suriye'nin Lübnan'daki etkinliğini tanımıştır. Körfez Savaşı'ndaki askeri ve diplomatik desteği karşılığında ABD, Suriye'nin Lübnan'daki hegemonyasını kabul etmiştir. Bunun üzerine Suriye 13 Ekim 1990'da General

[154] M. Balbay, *a.g.e.*, s. 29.
[155] M. B. Altunışık, a.g.m., s. 260-268.
[156] M. B. Altunışık, a.g.m., s. 260-276.

Aoun'un bulunduğu başkanlık sarayına saldırarak, Lübnan üzerindeki etkinliğini perçinlemiştir. İki ülke arasında Mayıs 1991'de imzalanan Dostluk, İşbirliği ve Koordinasyon Antlaşması ile ilişkiler resmi bir hüviyet kazanmıştır.[157]

1998'de Esed rejimi Lübnan'da süresi dolan Cumhurbaşkanı İlyas Hravi'nin yerine, özellikle Beşar Esed'in desteğini alan eski Genelkurmay Başkanı General Emil Lahud'un geçmesini sağlamıştır. Daha sonra Lahud'la işbirliğini reddettiği için Suriye'nin desteğini kaybeden Başbakan Refik Hariri'nin beklenmeyen istifası, Suriye'nin Lübnan'daki etkisini iyice artırmıştır.[158]

6.8. Esed-PKK İlişkileri ve Göç

Canlıların vazgeçilmez öğesi olan suyun önemi 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha iyi anlaşılmaya başlamıştır. Su tüketimi son 50-60 yılda nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme ve tarımda modernleşme gibi etkenlerle % 400 oranında artmıştır. 2000 yılı itibariyle 1.3 milyar insanın içme suyu bulmakta zorluk çektiği tespit edilmiştir.[159] Bu açıdan su, hem bireylerin hem hükümetlerin hem de devletlerin hayatında eskiden olduğundan çok daha hayati bir öneme sahiptir.

Suriye, 1970'li yıllarda Türkiye'nin Fırat Nehri üzerinde kurmaya başladığı barajlar ve uygulamaya koyduğu GAP ile Fırat'ın sularının ileride tamamen kesilmesinden çok büyük endişe duymaktaydı. Suriye, Türkiye'yi su konusunda dize getirebilmek için bölücü terör örgütü PKK'ya lojistik destek sağlamıştır. Türkiye'yi güçsüz bırakarak hem Hatay'ın intikamını almak, hem de Fırat'ın suyunu istediği gibi sarf edebilmek isteyen Suriye, uluslararası arenada Türkiye'nin çıkarlarına ters düşen bir politika izlemiştir. Suriye'nin Türkiye'ye karşı takındığı hasımâne tavır dolayısıyla zaman zaman ciddi krizler yaşanmıştır. Ankara, Şam'a sert tedbirler alabileceğini göstermek üzere 3 Eylül 1986'da parlamentodan sınır ötesi hareket yapabilme konusunda hükümete yetki veren yasa tasarısını çıkarmıştır.[160] Suriye'nin Türkiye'de etkinlik gösteren terörist, bölücü gruplara belirli olanaklar sağladığı veya bunlara karşı

---

[157] M. B. Altunışık, a.g.m., s. 260-269.
[158] M. B. Altunışık, a.g.m., s. 260-275.
[159] Abdullah Uruz, "Türkiye'nin Suriye ve Irak ile İlişkilerinde Su Faktörü", *Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye'nin Etnik Yapısı*, (Haz.: Şahin Ceylanlı-Ramazan Kırkık), İstanbul 2000, s. 41.
[160] S. İbas, a.g.m., s. 55-56; Ömer Osman Umar , "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güney Sınır Komşularına Yönelik Dış Politikaları (Suriye-Irak)", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, (Ed.: Mustafa Bıyıklı), C. 2, İstanbul 2008, s. 410.

yeterli önlemler almadığı aşikârdır.[161] Suriye, terörist örgütlerle işbirliği ettiğinden dolayı 1986 yılında, ABD tarafından "*terörist ve uyuşturucu kaçakçısı ülke*" olarak ilan edilmiştir.[162]

Hafız Esed'in terör örgütü PKK ile ilişkilerini Cemil Esed organize etmekteydi. Şam-PKK ilişkilerinde Rıfat Esed'in de önemli rolü vardı ve Abdullah Öcalan ile samimi ilişkileri bulunmaktaydı. 700.000'den fazla Kürt'ün yaşadığı Suriye'de Azez, Racu, Çobanbey ve Afrin bölgelerindeki haracın, Cemil Esed adına PKK tarafından toplanması nedeniyle bu bölgelerde göç hareketleri görülmüştür. Ayrıca PKK seçimlerde Cemil Esed'in himayesinde, çok sayıda bağımsız adayın seçimlerden çekilmesini ve sandıktan kendisine yakın isimlerin çıkmasını sağlamıştır.[163]

PKK, Suriye'de bulunduğu dönemlerde şu kampları kullanmıştır: 22 Şubat Kampı, Helve Kampı, Zabedan Kampı, Malule Kampı, Hamburiye Kampı, Saray Savunma Kampı ve Haseki Kampı. Daha sonra Suriye'nin kontrolündeki Bekaa vadisindeki PKK kamplarının kısmen sınırlanması sonucu, PKK bütün ağırlığını Kuzey Irak'a kaydırmış, İran, Irak ve Türkiye sınırının stratejik bölgeleri Haftanin, Zeli ve Hakurk'ta yerleşik kamplar açmıştır.[164]

PKK cinayetlerinin devam etmesi, 1987'de Başbakan Turgut Özal'ı İçişleri ve Dışişleri Bakanı ile birlikte Şam'ı ziyaret etmeye zorlamıştır. Ziyaret esnasında her iki taraf, kendi ülkelerinden kaynaklanan hareketlere engel olacaklarını ve ayrılıkçı hareketlere teşebbüs eden suçluların iade edilmesi konusunu kapsayan güvenlik protokolü ile Atatürk Barajı'nda su tutulması esnasında, ortalama 500 metreküp/saniye suyun Fırat'tan Suriye topraklarına gönderileceği hususlarını içeren bir işbirliği protokolü imzalanmıştır. Güvenlik protokolünün imzalanmasından sonra, Suriye'deki PKK faaliyetlerinin yasaklanması sonucu geçici bir rahatlık yaşanmış, ancak daha sonra su protokolünü nihai bir anlaşmaya dönüştürmek kararında olan Suriye, Türkiye'yi bu yönde sıkıştırmak için tekrar PKK'ya verdiği desteği yinelemeye başlamıştır.[165]

Hafız Esed, terör örgütlerini desteklemeyi bir devlet politikası haline getirmiştir. Esed, Bekaa Vadisi'nde Ortadoğu ve Avrupa kökenli terör örgütlerine her türlü desteği

---

[161] Taha Akyol, "Ecevit'le Milliyetçilik Sohbeti: 'ABD'yi Bölücülük Konusunda Uyardım'", *Tercüman*, 3 Eylül 1989.
[162] Ö. O. Umar , "Türkiye Cumhuriyeti…", s. 410.
[163] K. G. Över, *a.g.e.*, s. 78-79.
[164] Ö. O. Umar , "Türkiye Cumhuriyeti…", s. 411.
[165] S. İbas, a.g.m., s. 56-57.

vermiştir. Çöl Tilkisi, rejimin devamını sağlamak için terörü bir araç olarak kullanmıştır.[166]

Bekaa Vadisi kısa sürede Filistin örgütlerinden Şii gruplara, milliyetçi-ayrılıkçı Kürtlerden marksist eğilimlere kadar her renkten ve dünyanın dört bir köşesinden gelen örgütlerin ana merkezi olmuştur. 1992 yılında Hizbullah'ın Lübnan Devleti ile vardığı anlaşma sonrasında Suriye yönetimi tarafından Bekaa'dan çıkarılan PKK, bu dönemde, özellikle dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in Şam ziyareti sonrasında yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, daha sonra yeniden Bekaa'ya dönmüştür.

PKK gibi Türkiye merkezli olup Bekaa'yı mesken tutan diğer örgütlerin başında Dev-Sol (DHKP-C) ve TİKKO da gelmektedir. PKK ve radikal Filistin örgütlerinin halen varlıklarını sürdürdükleri Bekaa Vadisi'nde Kızıl Kmerler'den Japon Kızıl Ordusu'na kadar birçok terör örgütünün kampları bulunmaktadır. ABD kaynaklı resmi verilere göre, Bekaa Vadi'sinde üretilen yıllık eroin miktarı 60.000 tonu buluyordu.[167]

1955'ten beri terör örgütünün faaliyetlerini marjinal düzeye indiren Türkiye, sorunun kaynağının kurutulması ile sona ereceğini anlamış ve Suriye'ye karşı kararlı bir tavır sergilemeye başlamıştır.[168] 16 Eylül 1998'de Türkiye Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş, Reyhanlı'da yapmış olduğu açıklamada, Suriye'nin kendi topraklarını kullanarak PKK'ya verdiği desteği çekmesi gerektiğini, aksi takdirde Suriye'deki PKK unsurlarını Türkiye'nin vuracağını belirtmesi iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir.[169]

1 Ekim 1998'de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, TBMM açılış konuşmasında, Suriye'yi PKK'ya olan desteğinden dolayı uyarmıştır. 8 Ekim 1998'de, Türkiye Suriye'ye karşı hoşnutsuzluğunun nedenlerini detaylı olarak açıklamıştır.[170] Bunun sonucunda 20 Ekim 1998'de iki ülke arasında "*Adana Protokolü*" imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Şam yönetimi, Öcalan'ın Suriye'yi terk etmesi ve daha sonra da geri gelmesine izin verilmeyeceğini; aynı şekilde dışarıdaki PKK'lıların da Suriye'ye sokulmayacağını; Suriye'deki PKK kamplarının kapatıldığını ve kesinlikle faaliyete geçmelerine izin verilmeyeceğini teyit etmiştir. Bu anlaşmadan sonra Türkiye ile Suriye

---

[166] Ö. O. Umar , "Türkiye Cumhuriyeti…", s. 410.
[167] K. G. Över, *a.g.e.*, s. 79-80.
[168] S. İbas, a.g.m., s. 57-58; Ö. O. Umar , "Türkiye Cumhuriyeti…", s. 410.
[169] Ö. O. Umar , "Türkiye Cumhuriyeti…", s. 411; Ömer Osman Umar, "Ortadoğu'da Su Sorunu Çerçevesinde Dicle ve Fırat Nehirleri Üzerinde Su Anlaşmazlığı", *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 1, Elazığ 2009, s. 98; M. B. Altunışık, a.g.m., s. 260-277.
[170] Robert Olson, *Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri: 1979-2001*, (Çev.: Süleyman Elik), Ankara 2005, s. 9.

arasındaki ilişkiler normale dönmeye başlamıştır. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den atılması ve 16 Şubat 1999'da Kenya'da yakalanması ile birlikte Türkiye-Suriye ilişkilerinde teröre destek bağlamında yaşanan gerginlikler sona ermiştir.[171]

Türkiye-Suriye arasında esen dostluk rüzgârlarının etkisiyle, 1999 ve 2000 yıllarında iki ülke arasındaki sınır açılarak bayramlarda sınırın iki tarafında oturan yakınların birbirlerine ziyaretine izin verilmiştir.

Hafız Esed'in 10 Haziran 2000'de ölmesi üzerine, Suriye'de yeni bir dönem başlamıştır. Beşar Esed, babasının ölümünden sonra hızlı bir şekilde devlet başkanlığına getirilmiştir.[172] Türkiye'nin uluslararası arenadaki öneminin gittikçe artması, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Suriye'nin desteksiz kalması, Hafız Esed'in yerine geçen Beşar Esed'in ılımlı bir politika izlemesi, Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkileri artırmıştır.[173]

Suriye'nin başta PKK olmak üzere çeşitli siyasi ve terör gruplarına ev sahipliği yapması, ülkede yaşayan meskûn halkı rahatsız etmiştir. Bu terör grupları genelde uyuşturucu ticaretiyle uğraştıkları için, sivil halk bundan uzaklaşmaya çalışmıştır. Bunun neticesinde birçok insan yerinden yurdundan olmuştur.

6.9. Veliaht Sorunu, Aile İçi Hesaplaşmalar ve Halkın Fakirleştirilmesi

1983 yılında rejim içerisinden Esed'e yönelik bir tehdit ortaya çıkmıştır. Hama olaylarından bir yıl sonra Esed'in bir kalp krizi geçirmesi, devlet başkanının kim olacağına dair bazı şaibelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu şaibeleri önlemek için Esed, aralarında kardeşi Rıfat, Abdülhalim Haddam ve Züheir Maşrık gibi isimleri halefi olarak ilan etmiştir. 1984 yılında iki kardeş arasında oluşan anlaşmazlıklar sonucunda Rıfat, ağabeyi Esed'e karşı bir darbe girişiminde bulunmuş ancak başarısız olmuştur.[174]

1983 yılında ağır bir hastalık atlatan ve kardeşi Rıfat Esed'in darbe girişimine maruz kalan Hafız Esed, kendisinden sonra iktidarı kime bırakacağı konusunda düşüncelerini yoğunlaştırmıştır. Oğullarından Mecit, uyuşturucu alışkanlığı nedeniyle Almanya'da özel bir klinikte uzun süre tedavi görmüş ve tıpkı göz doktoru ağabeyi

---

[171] M. B. Altunışık, a.g.m., s. 260-286; Ö. O. Umar, "Ortadoğu'da Su…", s. 98-99; S. İbas, a.g.m., s. 58; Samagan Myrzaibraimov, *Beşar Esad Döneminde Suriye'nin Rusya'ya Yönelik Politikası*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 11-12.
[172] M. B. Altunışık, a.g.m., s. 288-291.
[173] Ö. O. Umar , "Türkiye Cumhuriyeti…", s. 412.
[174] O. N. Aslan, *a.g.t.*, s. 48.

Beşar gibi siyasete ilgi duymamıştır. Bundan dolayı Hafız Esed, diğer oğlu Basil'i Suriye Devlet Başkanlığı'na hazırlamaya karar vermiştir. Basil sportmen kişiliği, kaçakçılığa ve devletin içten içe çürümesine karşı verdiği mücadele ile dikkat çekmiştir. Ancak Basil 21 Ocak 1994'te 32 yaşındayken bir trafik kazasında hayatını kaybetmiştir.[175]

Basil'in ölümü ile meydan yeniden amcası Rıfat Esed'a kalmıştır. Hafız Esed'in diğer kardeşi Cemil ise ağabeyini tedirgin etmekteydi. Cemil, Baas dışında kalan parti ve muhalif kurumları bir çatı altında toplamayı önermişti. Bu öneriyle hem demokrasi yönünde göstermelik bir ilerleme sağlanacak hem de muhalif gruplar daha rahat kontrol altına alınabilecekti. Hafız Esed, Cemil'in bu planının orta vadeli bir kişisel yatırım olduğunu fark ederek engel olmuştur.[176]

Hafız Esed, veliaht sorununun çözümünü 1992 yılında İngiltere'ye göz doktorluğu için giden oğlu Beşar Esed'de bulmuştur.[177] Suriye gibi asker kökenli yöneticilerin siyaseti yönlendirdiği bir ülkede Beşar'ın ilk yaptığı iş, babasının da mezun olduğu Humus Askeri Akademisi'ne başlamak olmuştur. Beşar, 17 Kasım 1994'te "El-Hareket'ül Tashih"in 24. yıl dönümü kutlamaları sırasında zırhlı birlikler sınıfından bölüm birincisi olarak yüzbaşı rütbesi almıştır. Beşar'a rütbesinin çok üzerinde askeri sorumluluklar verilmiştir. Beşar 1995 Ocak'ında Başkanlık Muhafız Alayı'nda binbaşılığa, 1997'de yarbaylığa ve 1999'da da albaylığa terfi ettirilmiştir. Bununla birlikte dış politika tecrübesi kazanması için babası tarafından yurtdışı gezilerine gönderilmiştir. Siyasi sorumlulukları ve yetkileri giderek artan Beşar, 1999 yılı içinde Ürdün, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerine yaptığı resmi ziyaretlerle Arap dünyası ve Suriye halkının gözünde büyük bir saygınlık kazanmıştır.

Beşar'ın liderliğe hazırlanmasının ikinci aşaması, siyasi ve ictimai meşrutiyet kazanma sürecidir. 1994 yılında Hafız Esed ile Basil'in büyük boy afişleri ülkenin her yerine asılmıştır. 1995 yılından itibaren bu afişlerde Beşar da yer almıştır. Baba ve iki oğuldan oluşan üçlü görüntünün, Nusayrî inanç sistemindeki kutsal üçlünün görüntüsünü yansıttığını iddia edenler dahi olmuştur. Beşar'ı halkın gözünde müthiş lider konumuna yükseltmek için devlet denetimindeki medya kullanılarak bir halkla ilişkiler kampanyası başlatılmıştır. Buna göre Beşar'ın Batılı, ılımlı, reformcu, açıklık yanlısı kişiliği ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca Beşar'ın yolsuzluklarla mücadele etmesi ve

[175] Y. Atlıoğlu, *a.g.e.*, s. 32-33; K. G. Över, *a.g.e.*, s. 80.
[176] K. G. Över, *a.g.e.*, s. 80.
[177] Y. Atlıoğlu, *a.g.e.*, s. 32.

liberal ekonomiyi savunması da halkın sempatisini kazanmasına yol açmıştır. Siyasi deneyimi olmayan Beşar'ın ülkede yolsuzlukla mücadelenin başındaki kişi olması, halk nazarında meşrulaşmasını ve siyasileşmesini sağlamıştır. 2000 yılında Hafız Esed'in ölümünden sonra 10 Temmuzda yapılan referandumda Beşar Esed, oyların % 97'sini alarak Suriye Devlet Başkanı olmuştur.[178]

Hafız Esed, veliahtlık sorununu ve yeğenleri arasındaki hesaplaşmanın sokaklara taşmasının yarattığı sıkıntıyı kendi çıkarları için kullanmanın yolunu bulmuştur. Bilhassa Mart-Haziran 1996 döneminde örgütlenme yönünden bugüne kadar hiçbir varlık gösterememiş Suriye Türkmenlerinden 650 kişiyi tutuklatmıştır.[179] Bir yerde hedef şaşırtarak yönetim erklerini tekrar eline alan Esed, iktidarı bırakmamak için her yolu mubah görmüştür. Esed ailesinin saltanatı için halkın menfaati hiçe sayılmıştır. Diğer bir ifadeyle, siyasi hedeflerle uğraşılırken, ekonomik değerler göz ardı edilmiştir. Bunun bir yansıması olarak da ülke insanı kazancını başka ülkelerde aramanın peşine düşmüştür.

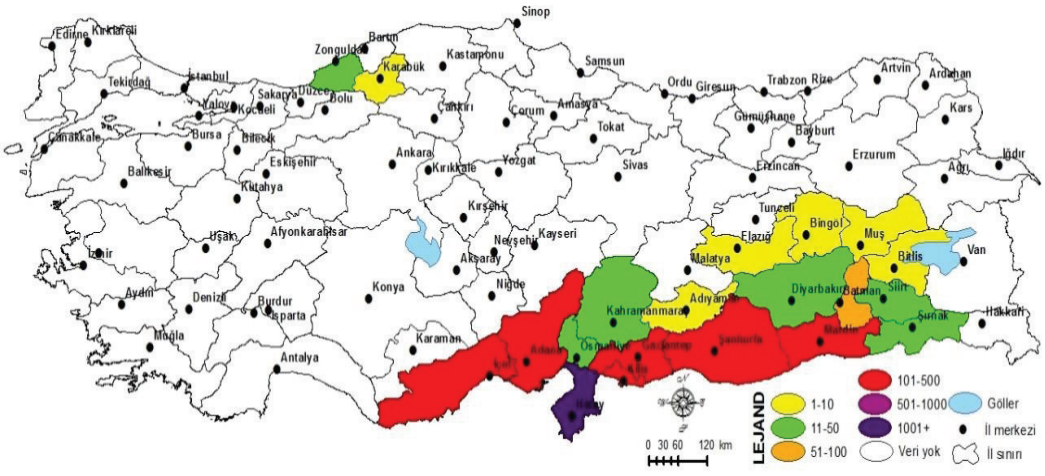
İnsanları göçe mecbur eden en önemli faktörlerden biri iktisadi sıkıntılardır. Yoksulluk ve işsizlik günümüzde milyonlarca insanın yer değiştirmesine neden olmaktadır. Ortadoğu ülkelerinde petrolün bulunması ve işlenmeye başlamasıyla, petrol üreten ülkeler diğer Ortadoğu ülkelerinden yoğun şekilde göç almıştır. Petrolün bulunmasıyla birlikte, Suriye'den de diğer Ortadoğu ülkelerine yoğun bir göç yaşanmıştır. Bilhassa 1970'lerde başlayan göçler aralıklarla devam etmiştir.[180]

Suriye'de yaşanan dış göçler incelendiğinde göçlerin iki yönde gerçekleştiği görülmektedir. Suriye'den diğer Ortadoğu ülkelerine olan göçler daha çok ekonomik nedenlerle, yani işsizlik sorunundan dolayı olmuştur. Suriye'de yaşanan göçler 1970'li yılların başlarında başlamıştır. Bu göç olaylarının yaşanmasında Ortadoğu ülkelerinde bulunan zengin petrol yatakları önemli rol oynamıştır. İlk olarak işçiler ve aileleri diğer Ortadoğu ülkelerine gitmiştir. Dış göçlerin yönü daha çok Suudi Arabistan ve Kuveyt'e doğru gerçekleşmiştir. 1970-1990 yılları arasında toplam göç eden nüfus miktarında sürekli bir artış meydana gelmiştir. 1992 yılında toplam göç eden nüfus miktarında bir azalma yaşanmıştır.[181]

---

[178] Y. Atlıoğlu, *a.g.e.*, s. 32-36.
[179] K. G. Över, *a.g.e.*, s. 81-82.
[180] Murat Doğan, *Suriye'nin Nüfus Yapısı,* (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 77.
[181] M. Doğan, *a.g.t.*, s. 77.

Suriye'den dış ülkelere yapılan göçlerden Türkiye de nasibini almıştır. Her ne kadar Türkiye'de petrol üretimi dışardan işçi çekecek düzeyde değilse de, Türkiye'deki farklı çalışma alanlarının mevcudiyeti göçmenler için bir tercih nedeni olabilmiştir. Harita 30'da görüldüğü üzere; Türkiye-Suriye sınırındaki illerde Suriyeli göçmenler yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Suriyeli göçmenler İçel-Şırnak hattındaki illerde kesintisiz olarak yerleşmişlerdir. 1995 GNS'den farklı olarak, Suriye doğumlular Zonguldak ve Karabük haricinde, genelde Antalya, Adana, Osmaniye, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin de ikamet etmiştirler. 2000 yılı GNS verilerine göre düzenlenmiş olan bu haritada en çok Suriye doğumlunun yaşadığı il, normal olarak Hatay'dır. Hatay'daki Suriye doğumluların sayısı 1.000 kişiden fazladır. İçel, Adana, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin'deki Suriyeli göçmen sayıları ise 100-500 kişi arasında seyretmiştir. Bu göçmen sayıları, bulundukları illerin demografik ve kültürel yapılarını etkileyecek düzeydedir. Haritada dikkat edilmesi geren bir husus da; göçmenlerin adeta bir su setine uğramış gibi Suriye'ye yakın illerde çoğunlukta bulunmalarının yanı sıra, Kahramanmaraş, Adıyaman ve Diyarbakır gibi set arkası illerde ikinci yoğunlukta bulunmalarıdır. Yani göçmen yoğunluğu sınırdan iç kesimlere doğru azalarak dağılmıştır.

Harita 30. Türkiye'deki Suriye Doğumluların İllere Göre Dağılımı (2000 GNS)

Kaynak: DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 2003.

6.10. Hafız Esed Sonrasındaki Gelişmeler

Suriye'de Hafız Esed döneminde otoriter bir devlet yönetimi uygulanmıştır. Ülkedeki bu yönetim yapısı Beşar Esed döneminde de devam ettirilmiştir. Ancak Beşar döneminde Türkiye ile ilişkiler normalleşmiş ve dostluk rüzgârları esmiştir. Bu ılımlı havanın etkisiyle, 28 Ocak 2002'de 4529 sayılı kanunla, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti arasında, "*Yasadışı Göçmenlerin Geri Kabulüne Dair Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna İlişkin Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu*" imzalanmıştır.[182] Yapılan bu düzenlemeyle düzensiz göçlerin önü alınmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin en uzun sınırının bulunduğu Suriye ile yapılan düzensiz göçlerin engellemesine yönelik düzenleme biraz etkili olmuştur. Fakat sınırdaki göç hadiselerini bitirmeye yetmemiştir. Suriyeli vatandaşların peyderpey Türkiye'ye göç ettikleri görülmüştür. Tablo 60'ta Suriye'den Türkiye'ye sığınanların resmi sayısı verilmiştir. Buna göre 7 yıllık dönemde 146 Suriyeli Türkiye'ye sığınmıştır. Suriyeli sığınmacılardan 106'sına serbest ikamet izni verilmiştir. Bu veriler Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin büyük çoğunluğuna ikamet izni verildiğini göstermektedir. Ayrıca Türkiye'nin Cenevre Sözleşmesi'ne sıkı sıkıya bağlı olmadığını, özellikle fiili ve zaruri hallerde Avrupa dışından da göçmen kabul ettiğini ortaya koymuştur.

Tablo 60. Suriye'den Türkiye'ye Sığınanların Sayısı (2005-2011)

Yıllar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Topl.
Sığınma Başvurusu	15	16	11	22	40	35	7	146
Çıkışına İzin Verilenler	2	11	3	-	2	6	-	24
Serbest İkametine İzin Verilenler	Mevcut							75
	Firar eden							31
	Toplam İkamet İzni Verilenler							106

Kaynak: EGM YHDB'den derlenen istatistiki bilgiler.

Suriye'de ekonomik durumu kötü olan bazı aileler kızlarını başlık parasıyla Türkiye'den birine vermiştir. Bu yolla Türkiye'ye gelenlerin sayısı da dikkate değer bir orana ulaşmıştır. Şanlıurfa'da, özellikle Harran ve Akçakale'de, 5.000 TL'den başlayıp 35.000 TL'ye kadar çıkan başlık paralarıyla yüzlerce Suriyeli gelin satılmıştır. Ancak bu durum bazen ciddi problemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Suriyeli bir aile, 35

[182] *www.tbmm.gov.tr*, E.T.: 10.10.2011.

yaşındaki Abdülhâkim Tapan'la evlendirdikleri 12 yaşındaki kızları Bedia Amori'nin, kocasından işkence gördüğünü öne sürerek Şehitlik Polis Merkezi'ne başvurmuştur.[183]

Abdülhâkim Tapan'ın annesi Hatice Tapan, Bedia Amori'nin ailesinin nikâhtan önce Şanlıurfa'ya gelip araştırma yaptığını öne sürerek; "*Başlık parası olarak 32.000 TL verdik, 5 burma bilezik ve 7 cumhuriyet altını aldık. Pasaportu yoktu, onu da biz çıkarttık. Dövdüğümüz iddiaları da yalan. O da bizim kızımız olmuştu, niye dövelim? Bizi dolandırdılar. Şimdi kızlarını Suriye'de bir daha satacaklar*" ifadesini kullanmıştır.

Bölgede parası olan birçok kişi imam nikâhıyla 2. hatta 3. bir Suriyeli eş almıştır. İmam nikâhıyla evli olanlar, süresi dolduğunda Suriye'ye giriş-çıkış yapıp Şanlıurfa'ya geri dönüyorlar. Resmi nikâhla evlenenler ise 3 yılı doldurduktan sonra başvuruda bulunarak Türk vatandaşlığına geçmiştir.[184] Bu durum GNS'de Suriye doğumluların her 5 yılda bir yenilendiğinin delilidir. Bu güne kadar evlilik yoluyla kaç Suriyelinin Türk vatandaşı olduğu bilinmez ama bu olaylar göçün sosyal boyutlarını alenen göstermektedir.

Türkiye-Suriye ilişkileri 2010 Haziran'ından itibaren yeniden bozulmaya başlamıştır. Suriye'de başlayan iç çatışmalarda Türkiye'nin muhalifleri desteklemesi neticesinde, bugün siyasi ilişkileri tamamen koparmıştır. Suriye yıllarca Hatay'daki Nusayrîlere finansal destek olmuş ve mülk edinmelerini sağlamıştı. Hataylı gençlere Suriye üniversitelerinde kontenjan ayırarak karşılıksız burslar verilmişti.[185] Haziran 2011'de başlayan Suriye çatışmalarında da Türkiye açıkça Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)'nu desteklediğini bildirmiştir.

Suriye'de 2010 yılından sonra yaşanan iç çatışmalar yüz binlerce insanın yurtdışına kaçmasına neden olmuştur. Suriye'den kaçanların bir kısmı da Türkiye'ye sığınmıştır. 29 Nisanda Hatay'ın Yayladağı İlçesi Güveççi Köyü'nden Türkiye'ye yaklaşık 500 Suriyeli geçiş yapmak istemiştir. Yayladağı Kaymakamı Tolga Polat ve Yayladağı Belediye Başkanı Mustafa Kemal Dağıstanlı'nın çalışmalarıyla Suriyelilerden 252'si hükümetin de onayıyla bekletilmeden ülkeye kabul edilmiştir.[186] Bundan sonraki süreçte de kitlesel göçler yaşanmaya devam etmiştir.

---

[183] "Urfa'da Suriyeliler", *www.mynet.com*, E.T.: 17 Mart 2010.
[184] "Urfa'da Suriyeliler", *www.mynet.com*, E.T.: 17 Mart 2010.
[185] Meşkure Y. Börklü, "Lozan Sonrası Suriye Türklerinin Durumu ve Genel Problemleri", *Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye'nin Etnik Yapısı*, (Haz.: Şahin Ceylanlı-Ramazan Kırkık), İstanbul 2000, s. 38.
[186] Hasan Kanbolat, "Suriye'den Türkiye'ye Maceraperest Göç Dalgası ve Ladin Sonrası", *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=1848*, E.T.: 13.05.2011.

Yayladağı'nın Lazkiye tarafındaki sınır bölgelerinde yoğun olarak Türkmenler yaşamaktadır. Ayrıca, Hatay'ın 1939 yılında Türkiye'ye katılmasından önce Yayladağı Türklerinden Suriye'ye yoğun bir göç olmuştu. Bundan dolayı, Yayladağı ile Suriye arasında yakın akrabalık ilişkileri vardır. Türkiye'ye gelen Suriyeli ailelerin çoğunun Yayladağı'nda akrabaları vardır. Suriye'den Türkiye'ye yapılan göç dalgaları genelde Türkiye'de akrabası bulunan Sünni Arap kökenli Suriyelilerden olmuştur. Ya da en azından, sığınma merkezlerindekilerin çoğu bu gruplardan oluşmuştur.

Alevi-Nusayrî Arap kökenli Suriye vatandaşların Hatay (Samandağ, Antakya, Altınözü, İskenderun, Arsuz), Adana ve Mersin'de akrabaları bulunmasına rağmen, Suriye'de iktidar Nusayrîlerin elinde olduğu için Türkiye'ye çok fazla göçleri olmamıştır.[187]

Sünni Arap veya Türklerin çoğunluğunu oluşturduğu Suriyeli sığınmacılar, Türkiye'nin özellikle güney illeri olan Hatay, Adana, Mersin, Osmaniye, Kahramanmaraş, Gaziantep, Malatya, Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin'de yoğunlaşmışlardır. Güney illerinin dışında İstanbul'da da Suriyeli sığınmacı sayısı bir hayli yükselmiştir. Günümüzde 700.000 civarında sığınma merkezlerinde ve 400-500.000 dolayında da gayrı resmî bir şekilde şehirlerde dolaşan olmak üzere toplamda 1.1-1.2 milyon Suriyelinin Türkiye'de yaşadığı tahmin edilmektedir.

Türkiye'deki Suriyelilerin sayılarının fazlalığı sosyal hayatı da derinden etkilemiştir. Bugün Türkiye'deki şehirlerde binlerce Suriyeli araç seyir halindedir. Bu araçların devlet nazarında kayıtları tutulmadığı için herhangi bir kaza durumunda ciddi sıkıntılar çıkmaktadır. Diğer taraftan sağlık sektöründeki hizmet alımlarında Türk vatandaşlarıyla bir ayrım yapılmayan Suriyeliler, hükümetin sunduğu hizmetleri bir tamam almaktadırlar. Ancak doktor başına düşen hasta sayısının artması ve sağlık donanımlarının kimi zaman yetersiz kalması yerli halkı da rahatsız etmektedir. Eğitim konusu ise tam anlamıyla Arapsaçına dönmüştür. Suriyelilerin yoğun yaşadığı şehirlerde ev kiraları % 300-400 artmıştır.

Güney illerindeki Suriyeli sığınmacıların sayısı o kadar çoğalmıştır ki, bazı medya kuruluşları "*Antep İkinci kez Gazi*" başlığını kullanmışlardır. Bu haberlerin içeriğinde, Gaziantep'teki Suriyelilerin oranının % 10 seviyelerine ulaştığı

[187] H. Kanbolat, a.g.m., *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=1848*, E.T.: 13.05.2011.

bildirilmiştir.[188] Keza Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Adana, Osmaniye, Hatay ve İstanbul'da da durum çok farklı değildir.

İstanbul'da yaklaşık 150.000 Suriyelinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Suriyeliler farklı illerde kendilerine ait en az 5 radyo kurmuşlardır. Bunlardan biri İstanbul Levent'teki "Sout Raya (Raya'nın Sesi)"dir. Radyonun genel yayın yönetmeni Firas Fayyad'ın bildirdiğine göre Suriye'de 14 muhabirleri var ve rejim taraftarlarına yakalandıklarında sonları ölüm. Suriyeli diasporası 30'dan fazla da gazete çıkarmaya başlamıştır. Gazetelerin en büyüklerinden biri, İstanbul'da hazırlanıp Adana'da basılan "Sada al-Sham (Şam'ın Sesi)"dır. Suriyelilere ait Türkiye'deki 50'den fazla okulun 6'sı da İstanbul'dadır.[189] Suriyeli sığınmacıların bu tür uygulamaları, atide Suriye'nin kaderi ne olursa olsun, kendi ülkelerine bir daha zor döneceklerine işaret etmektedir.

6.11. Gözlemlerle Türkiye'deki Suriyeli Göçmenler

Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin durumlarıyla ilgili öncelikle söylenmesi gereken; 1951 Cenevre Sözleşmesi çerçevesinde, daha çok "*misafir*" olarak kabul edilmişler veya serbest iskâna tabi tutulmuşlardır. Bundan dolayı yeni yaşam alanlarında hayata tutunmaları çoğu zaman zor olmuştur. BMMYK'nın görev ve ilgi alanı dışında kalan bu insanlar, hem uluslararası mülteci hukukunun sağladığı güvencelerden yoksun kalmışlar, hem de her an sınır dışı edilme korkusuyla yaşamışlardır.[190]

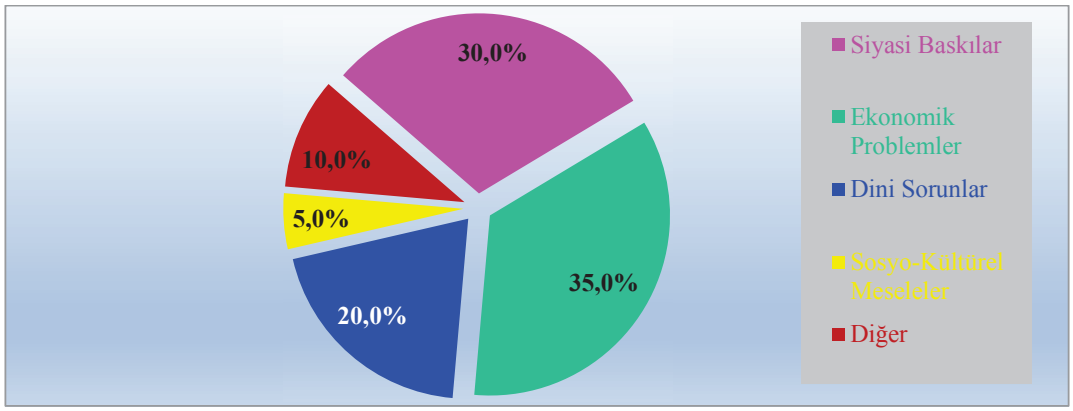
Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin durumlarının tespiti için yaptığımız 60 denekli ve 25 sorudan oluşan bir anket hazırlanmıştır.[191] Ankette deneklerin kişisel bilgilerine yer verilmemiştir. Yapılan çalışma Türkiye'deki Suriyelilerin sayısına oranla çok kapsamlı olmamıştır. Ancak Türkiye'nin güney illerinde uygulanması ve genel bir fikir vermesi açısından dikkate değer bilgiler ihtiva etmektedir. Türkiye'deki Suriyeli göçmenler ile yapılan anket kapsamında sorulan sorulara alınan cevaplar doğrultusunda hazırlanan oransal ve sayısal bazdaki grafikler ve tablolar aşağıda verilmiştir.

Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin ülkelerini terk etmelerinin sebepleri, Iraklı göçmenlerinkinden çok farklı değildir. Suriyelilerin ülkelerini terk etmelerinin nedenleri

---

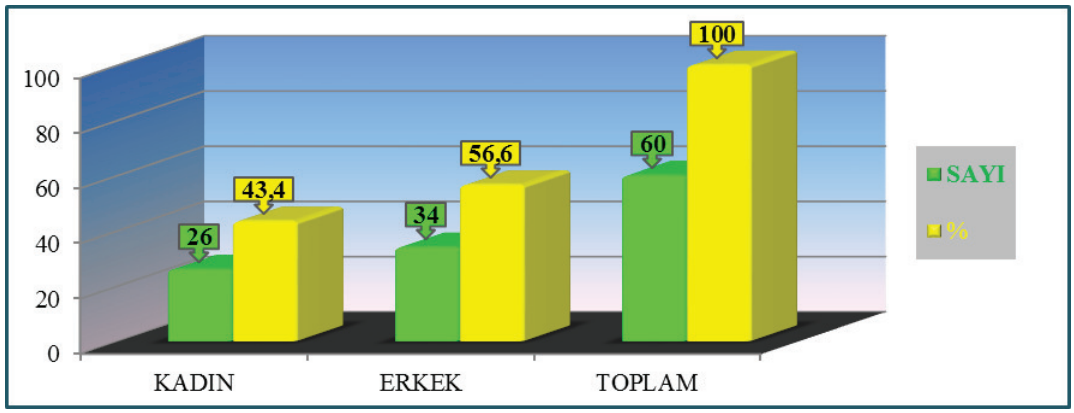
[188] *www.mynet.com*, E.T.: 17/02/2014.
[189] *www.mynet.com*, E.T.: 14/02/2014.
[190] Ekrem Tok, *Türkiye'de Iraklı Türkler ve Faaliyetleri (1990-2005),* (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 89.
[191] Genelde Suriye (Bayır-Bucak-Basit) Türkleri ile yapılan anket çalışmasındaki yardımlarından dolayı Rahime Kıyılı'ya teşekkür ederim.

üzerine yaptığımız araştırmada, 60 kişiye ulaşılmıştır. Bunlardan 16 (% 26.6)'sı siyasi baskılar, 13 (% 21.6)'ü ekonomik problemler, 21 (% 35)'i dinî problemler, 3 (% 5)'ü sosyo-kültürel ve 7 (% 11.6)'si diğer problemler dolayısıyla göç ettiğini ifade etmiştir (Bkz.: Grafik 23). Bu verilere göre, Suriyelilerin ülkelerinden göç etmelerinin en önemli nedenleri arasında % 35 ile ekonomik nedenler gelmektedir. İkinci sırada ise % 30 ile siyasi baskılar gelmektedir.

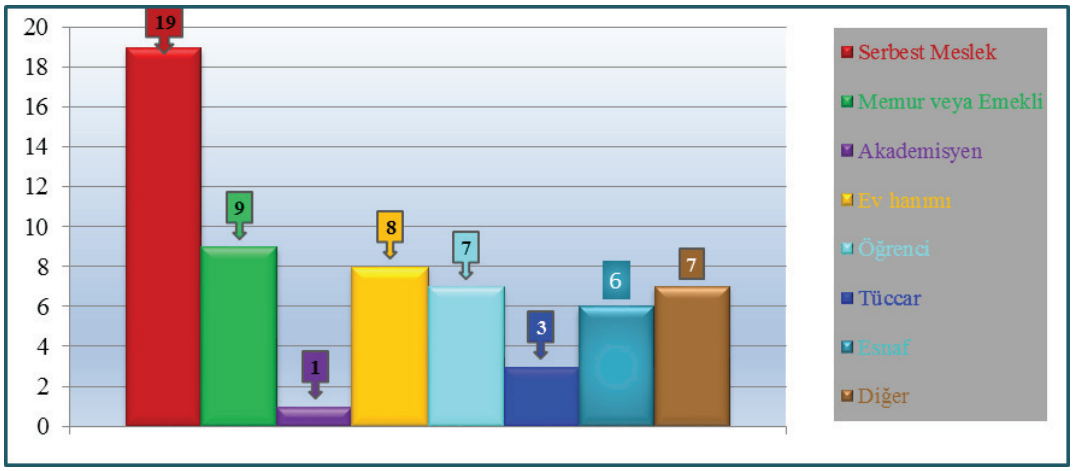
Grafik 23. Suriyelilerin Göç Nedenleri

Anketörlerden 34 (% 56.6)'ünü erkekler, 26 (% 43.4)'sını da kadınlar oluşturmuştur. Mevcut veriler doğrultusunda Suriye'den Türkiye'ye yapılan göçmenlerin çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğunu söylemek mümkündür (Bkz.: Grafik 24). Erkeklerin sayısının kadınlardan fazla olmasında, Türklerdeki ataerkil aile yapısının getirdiği serbestiyetin etkisi çoktur. Ayrıca iş bulma ve yeni yerler aramada erkeklerin kadınlara göre daha rahat hareket edebildikleri de söylenebilir.

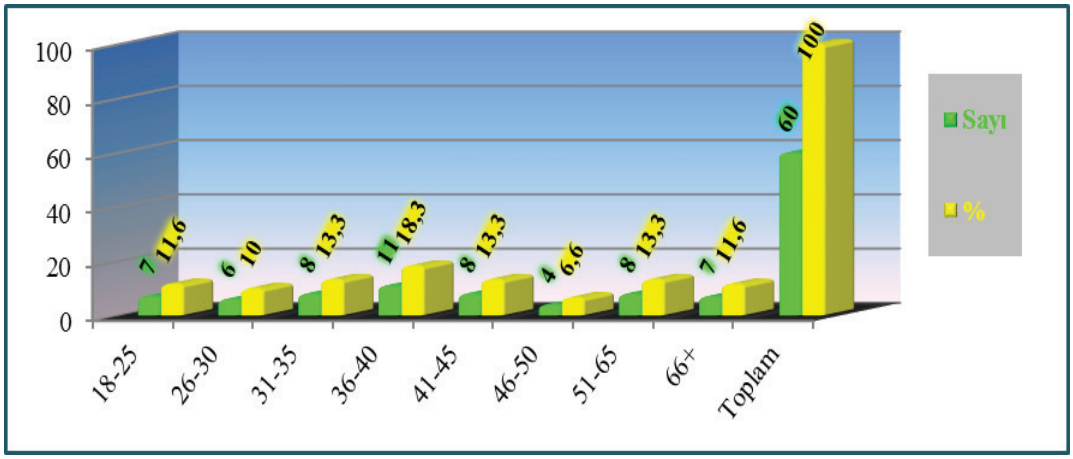
Grafik 24. Suriyeli göçmenlerin cinsiyet dağılımı

Suriye'den Türkiye'ye gelenlerin meslek kollarının tespiti için sorulan soruya verilen cevaplara göre; ilk sırada 19 (%31.6) kişiyle serbest meslek sahipleri gelmektedir. Memur veya emeklilerin sayısı 9 (% 15), akademisyen 1 (% 1.6), öğrenci 7 (% 11.6), tüccar 3 (% 5), ev hanımı 8 (% 13.3), esnaf 6 (% 10) ve diğerleri 7 (% 11.6) kişidir (Bkz.: Grafik 25).

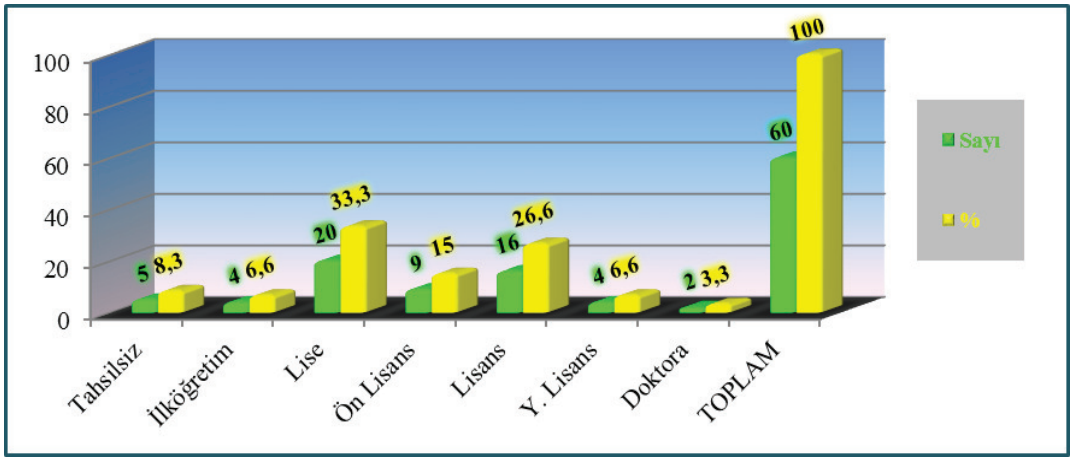
Grafik 25. Suriyeli göçmenlerin mesleklere göre dağılımı

Grafik 26'da görüldüğü üzere; Suriyeli deneklerden 15 (% 25)'ini 50 yaşının üzerindeki vatandaşlar oluşturmaktadır. Buna karşılık 18-50 yaş aralığında 45 (% 75) kişi vardır. Dolayısıyla göçmenler iş gücü açısından bir potansiyele sahiptirler.

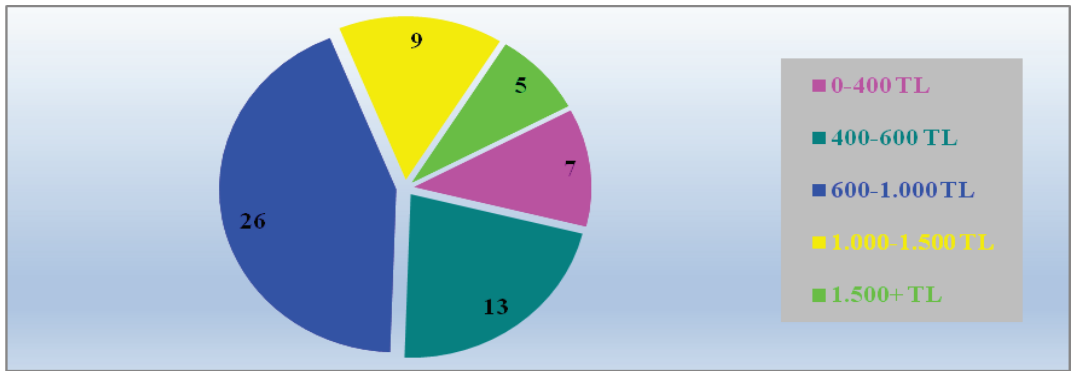
Grafik 26. Suriyelilerin yaş dağılımı

Türkiye'deki Suriyelilerin eğitim durumlarıyla ilgili olarak yaptığımız ankete 2 (% 3.3)'si doktora, 4 (% 6.6)'ü yüksek lisans, 16 (% 26.6)'sı fakülte, 9 (% 15)'i ön lisans, 20 (% 33.3)'si lise, 4 (% 6.6)'ü ilk veya ortaokul ve 5 (% 8.3)'i okuma-yazma bilmeyen cevabını vermiştir (Bkz.: Grafik 27). Bu verilere göre Suriyelilerin imkânlar nispetinde eğitim görmeye çalıştıkları söylenebilir.

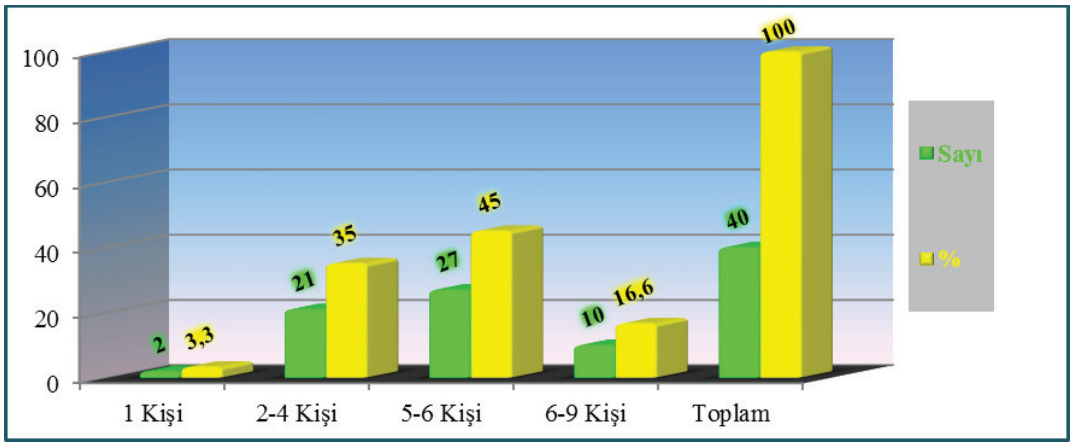
Grafik 27. Suriyeli göçmenlerin eğitim durumları

Ankette, göçmenlerin ekonomik durumlarıyla ilgili olarak aylık gelirleri sorgulanmıştır (Bkz.: Grafik 28). Buna göre görüşülenlerin 20 (% 33.3)'si 600 TL'den düşük maaş almaktadır. 35 (% 58.3)'i ise 600-1.500 TL arasında bir aylık gelire sahiptir. 1.500 TL'nin üzerinde maaş alan sadece 5 (% 8.3) kişi vardır. Dolayısıyla göçmenlerin büyük çoğunluğu ekonomik sıkıntılarla karşı karşıyadır. Üstelik bu miktarlar Ankara, Bursa ve İstanbul gibi yaşamın pahalı olduğu ve göçmenlerin kirada oturduğu şehirlere göre çok düşüktür.

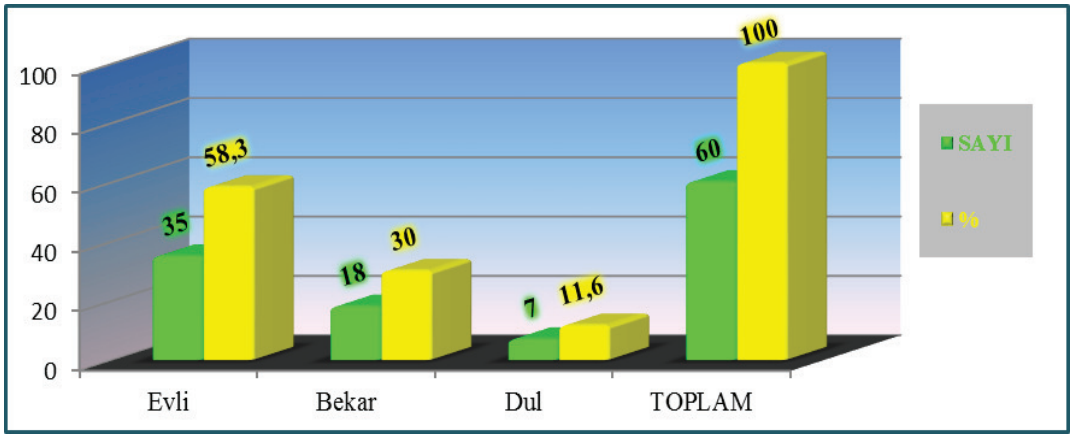
Grafik 28. Suriyeli göçmenlerin aylık gelir düzeyleri

Suriyeli göçmenlerin genelde gelir düzeyleri düşük olduğu için % 70-80'i kirada oturmaktadır. Geri kalanı ise kendi evinde oturmaktadır. Deneklerden 14 (% 23.3)'ü müstakil evde, 29 (% 48.3)'u gecekonduda, 17 (% 28.3)'si ise apartman dairesinde oturduğunu belirtmiştir. Buna karşın villada oturduğunu söyleyene rastlanmamıştır. Böylece göçmenlerin yaklaşık yarısının gecekondu tipi evlerde ikamet ettiği gözlemlenmiştir. Grafik 29'da görüldüğü üzere; Türkiye'ye gelen Suriyelilerin genelde kalabalık olduklarını ve satın aldıkları ya da kiraladıkları evlerde bir arada kaldıklarını söyleyebiliriz.

Grafik 29. Suriyeli göçmenlerin hane nüfus sayısı

Deneklerden 35 (%58.3)'i evli, 18 (% 30)'i bekâr ve 7 (% 11.6)'si ya hiç evlenmemiş veya boşanmıştır. Türkiye'ye gelen çoğu göçmenin evli olduğunu söyleyebiliriz (Bkz.: Grafik 30).

Grafik 30. Suriyeli göçmenlerin medeni durumları

Tablo 61'de görüldüğü üzere; göçmenlere yönelttiğimiz "*Türkiye'ye İlk Göç Ettiğinizde Barınma Problemini Nasıl Hallettiniz?*" sorusuna 35 (% 58.3) kişi "*akrabalarımın yanında kaldım*" cevabını vermiştir. Buradan hareketle göçmenlerin aile bağlarının ve dolayısıyla sosyal ağlarının güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca anket yapılan şehirlerin sınır bölgelerine yakın olması, akrabalık bağlarının yüzdesini artırmış olabilir. Bununla birlikte "*yakınlarım kiralık ev buldu*" cevabını veren 9 (% 15) kişinin olması, göçmenler arasındaki yardımlaşmayı göstermektedir. Ankette 6 (% 10) kişi ise devlet tarafından kendisine ev veya arazi verildiğini belirtmiştir. 7 (% 11.6) kişi ise bu soruyu cevaplamamıştır. Bu sorunun sonuçlarından göçmenlerin genelde serbest göçmen olarak geldikleri sonucunu çıkarmak mümkündür.

Tablo 61. Suriyeli göçmenlerin ilk geldiklerinde barınma şekilleri

Barınacak Yer Temin Şekilleri	Frekans	%
Devlet tarafından ev veya arsa alanlar	6	10.0
Yakınlarının kiralık ev bulduğu	9	15.0
Akrabalarının yanında kalanlar	35	58.4
Ev satın alanlar	3	5.0
Cevap vermek istemeyenler	7	11.6
Toplam	60	100

Göçmenlere yönelttiğimiz bir soru da memnuniyet üzerinedir. "*Göç Ettiğiniz Ülke ile Türkiye'nin Yaşam Koşulları Arasında Nasıl Bir Fark Görüyorsunuz?*" sorusuna göçmenlerin neredeyse tamamı (49 kişi) "*Türkiye'de göçmenlere daha iyi imkânlar sunuluyor*" cevabını vermiştir. Ayrıca deneklerin büyük bir çoğunluğu "*Göç ettiğimiz ülkede sosyal değerlerimize önem verilmiyor*" seçeneğini de işaretlemiştir. Türkiye'de yaşam koşullarının daha kötü olduğunu düşünen birkaç kişi vardır. Ancak bu kıyaslamayı ekonomik olarak mı, dini olarak mı, örf-adet-anane olarak mı veya tamamını göz önüne alarak mı yaptıkları belli değildir. Türkiye'deki şartların daha kötü olduğunu düşünenlerin, geldikleri yerde kalıcı bir işinin, otomobil ve diğer lüks tüketim araçlarının olduğu düşünülebilir. Bu bakımdan Türkiye'den hoşnutsuz olanların bu soruya ekonomik gerekçelerle cevap verdiklerini akla getirmektedir.

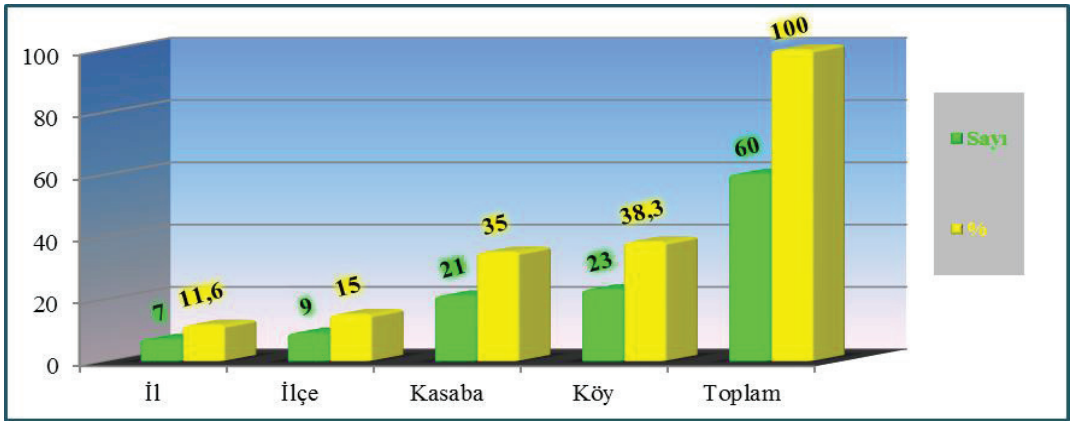
Göçmenlerden 37 (% 61.6)'si "*Herhangi bir sağlık güvenceniz var mı?*" sorusuna "*evet*" cevabını vermiştir. Diğer 23 (% 38.3)'ü ise ya "*hayır*" cevabını vermiş veya cevap vermek istememiştir. Her hâlükârda, sağlık güvencesi olan göçmenlerin

sayısının fazlalığı önemlidir. Göçmenlerde sağlık güvencesinin olması yerleşmiş olduklarına delalettir.

Türkiye'dekilerle anlaşıp-kaynaşmanız ne kadar zaman aldı? sorusuna deneklerden 33 (% 55)'ü "*1-6 ay*" cevabını vermiştir. Aynı soruya 28 (% 46.6) kişi "*6-12 ay*" cevabını vermiştir. 9 (% 15) kişi ise 2 ile 5 yıl arasında cevabını vermiştir. Dolayısıyla göçmenlerin büyük çoğunluğu 1 yıldan daha kısa sürede ülke insanıyla kaynaşmıştır. Bunda coğrafi yakınlığın yanında kültürel benzerlikler etkili olmuştur.

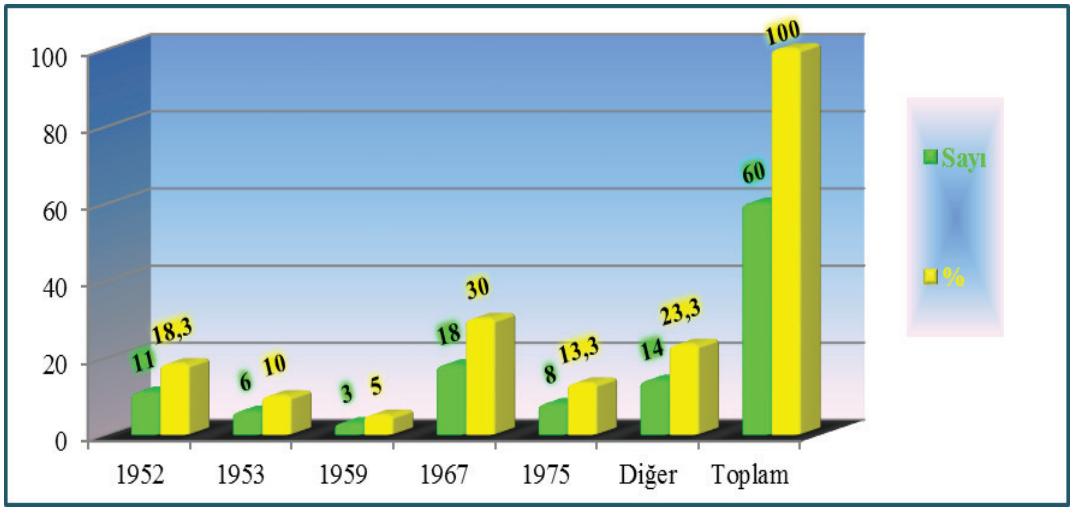
Göçmenlere "*Türkiye'ye göç etmekten memnun değilseniz nedeni nedir?*" şeklinde çaprazlama bir soru sorulmuştur. Buna 13 (% 21.6) kişi, akrabalarıyla birlikte olamamak nedenini ileri sürmüştür. 21 (% 35) kişi ise yeterli bir iş imkânı sunulmadığını gerekçe göstermiştir. 7 (% 11.6) kişi ise "diğer" seçeneğinde çevre ve kültürel memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Geriye kalan 19 (% 31.6) kişi ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Oysa genel değerlendirmede göçmenlerin büyük çoğunluğu Türkiye'den memnun olduklarını belirtmişti. Buradaki memnuyetsizlikleri ya duygusal ya da daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilme isteğinden kaynaklanmıştır.

Anketörlerden büyük çoğunluğu Suriye'nin Bayır-Bucak Bölgesi'nden göç etmiştir. Bundan dolayı Grafik 31'deki verilerde köy ve kasabada doğmuş olanların sayısının 44 (% 73,3) kişiyle yüksek çıkmış olması anlaşılabilir bir durumdur. Sorunun yöneltilme amacına uygun olarak; göçmenlerin göç ettikleri yerleşim birimiyle iskân olduğu yerleşim birimi arasında herhangi bir uyum problemi yaşayıp-yaşamadığının tespit dilmiştir. Buna göre göçmenlerin yeni yerleştikleri yerlerden memnun oldukları görülmüştür.

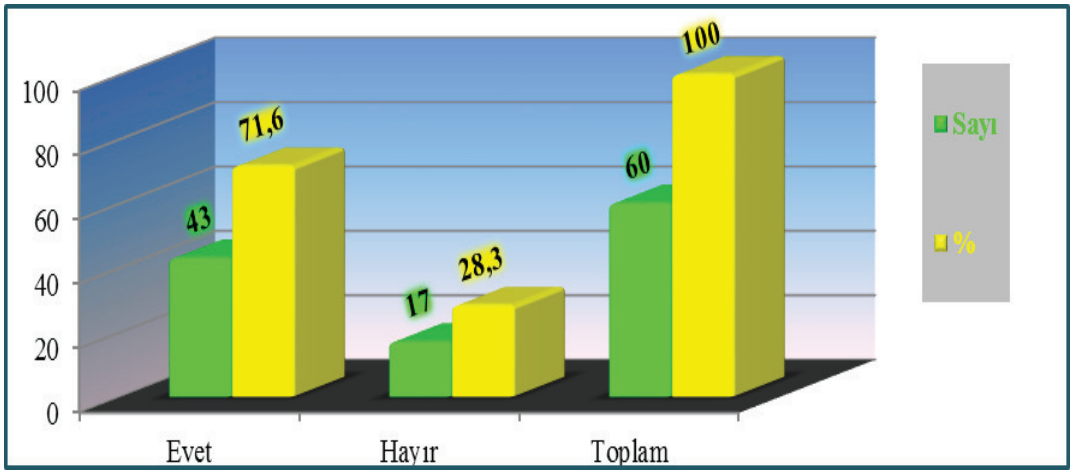
Grafik 31. Suriyeli göçmenlerin doğum yerleri (İdari Açıdan)

Suriyeli göçmenlerin 11'i 1952 yılında, 6'sı 1953 yılında, 3'ü 1959 yılında, 18'i 1967 yılında, 8'i 1975 yılında ve 14 bu yılların dışında bir tarihte Türkiye'ye gelmiştir (Bkz.: Grafik 32). Bu tarihler aslında Suriyelilerin ülkelerinde yaşadıkları çeşitli sıkıntılar münasebetiyle kitlesel olarak göç ettikleri yıllardır.

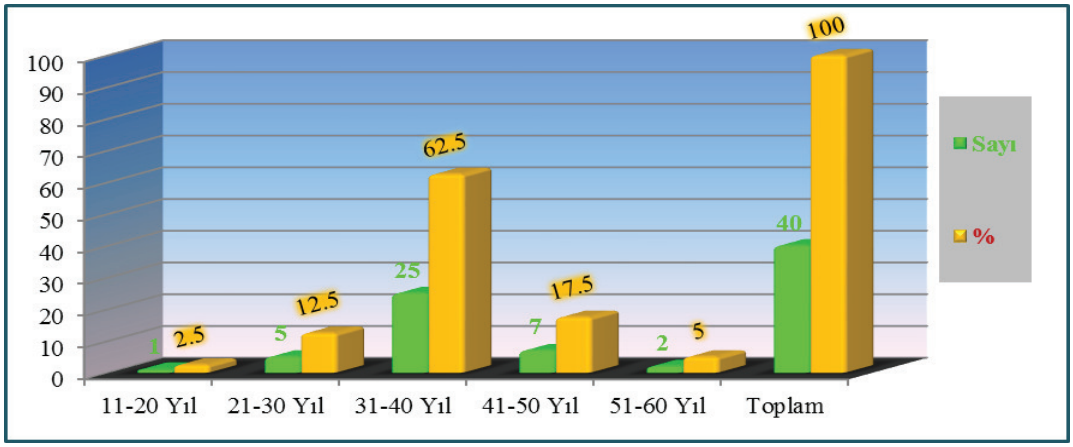
Grafik 32. Suriyelilerin Türkiye'ye göç ettikleri yıl

Anketörlere yöneltilen sağlık güvencelerinin olup-olmadığı sorusuna; 43 kişi "*evet*" cevabını vermiştir. Geriye kalan 17 kişi ise herhangi bir sağlık güvencesinin olmadığını belirtmiştir (Bkz.: Grafik 33). Buna göre göçmenlerin büyük çoğunluğunun devletin sunduğu sağlık hizmetlerinden istifade ettiği görülmektedir.

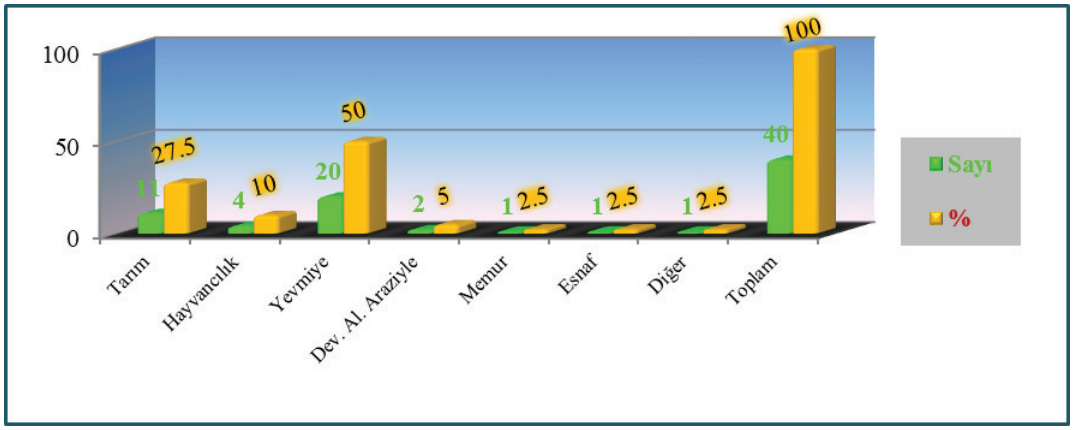
Grafik 33. Suriyeli göçmenlerin sağlık güvencelerinin olup-olmadığı

Suriye göçmenlerinin toplu olarak yaşadığı yerlerden biri olan Hatay'ın Kırıkhan İlçesi Karaduşmulu Köyü'nde ikamet eden 40 kişiyle röportaj yapılmıştır. Yapılan röportaja göre; % 5'i 50 yıldan fazla süredir burada yaşadığını ifade etmiştir. Göçmenlerin % 17.5'i 40-50 yıl, % 62.5'i 31-40 yıl, % 12.5'i 21-30 yıl, % 2.5'i ise 11-20 yıl arasında Karadurmuşlu'ya yerleştiğini belirtmiştir (Bkz.: Grafik 34). Buna göre son 20 yıl içerisinde dahi göç edenlerin var olması, Suriye'den göçlerin her dönemde yapıldığına işaret etmektedir.

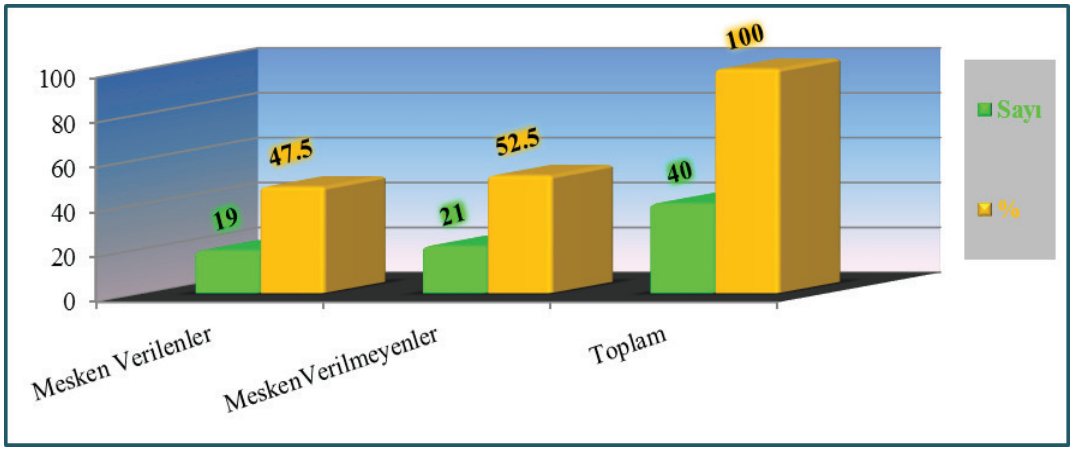
Grafik 34. Suriyeli göçmenlerin Karadurmuşlu'da ikamet ettikleri yıl sayısı

Karadurmuşlu göçmenlerinin geçim kaynaklarıyla ilgili soruya; 11 kişi tarım, 4 kişi hayvancılık, 20 kişi yevmiye, 2 kişi devletin verdiği araziyi işleyerek, 1 kişi memurluk, 1 kişi esnaf 1 kişi de diğer işlerle uğraşarak geçimini sağladığı cevabını vermiştir (Bkz.: Grafik 35).

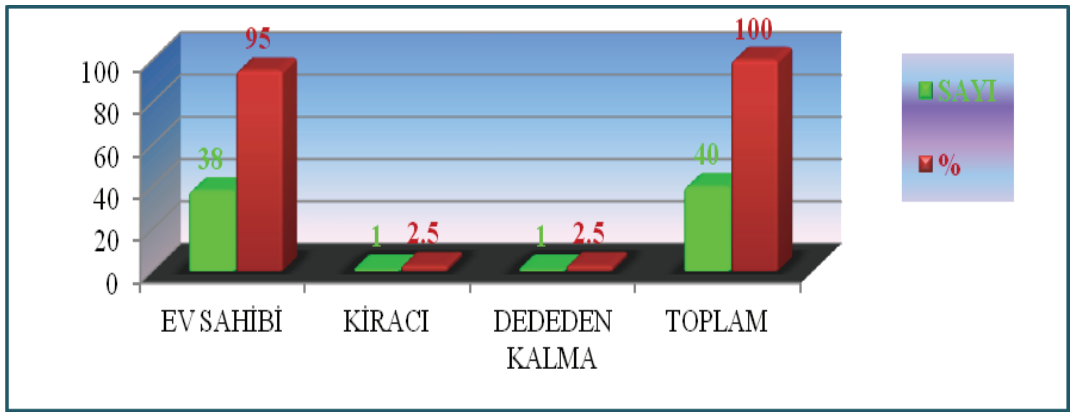
Grafik 35. Karadurmuşluların geçim kaynakları

Grafik 36'da görüldüğü üzere; Karaduşmuşlu'ya gelen göçmenlerin % 47.5'ine mesken verildiği kaydedilmiştir. Diğer % 52.5'ine ise mesken verilmediği görülmüştür. olayısıyla göçmen olarak Karadurmuşlu'ya gelenlerin yarıdan fazlasının serbest iskâna tabi tutulduğu söylenebilir.

Grafik 36. Karadurmuşlu göçmenlerine devlet meskeni verilme durumu

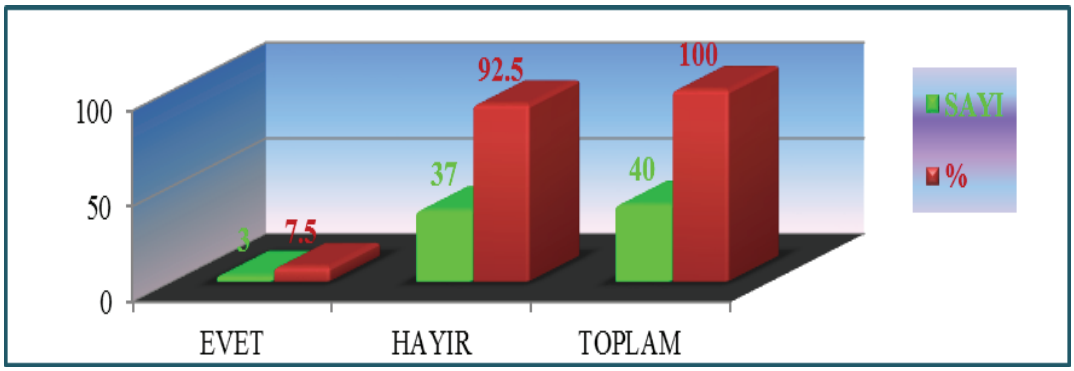
Karadurmuşlu Köyü'ndeki göçmenlerin 38 (% 95)'i ev sahibi, 1 (% 2.5)'i kiracı ve 1 (% 2.5)'i de dedesinden kalma evde kaldığını söylemiştir (Bkz.: Grafik 37).

Grafik 37. Karadurmuşlu'daki göçmenlerin ev sahipliliği durumları

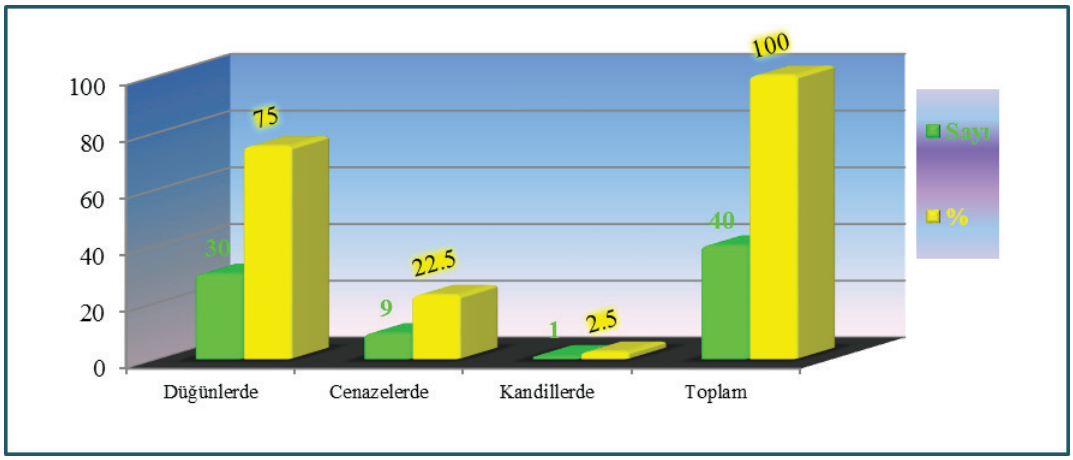
Karadurmuşlulu göçmenlerden 37 (% 92.5)'si, göç ettikten sonra yöredeki yerli halk ile bir çatışma yaşamadığını belirtmiştir. Öte yandan 3 (% 7.5) göçmen bazı tartışmalara girdiklerini ve yer yer kavga ettiklerini belirtmiştir (Bkz.: Grafik 38). Söz

konusu çatışmaların sebepleri hakkında büyük bir çoğunluk (% 92.5) malumat vermekten kaçınmıştır. İlgili soruya cevap verenlerin ise (% 7.5) şive ve dil farklılığı ile kültür farklılığı gibi sebeplerden kaynaklanan çatışmaların içerisinde yer aldıkları belirlenmiştir.

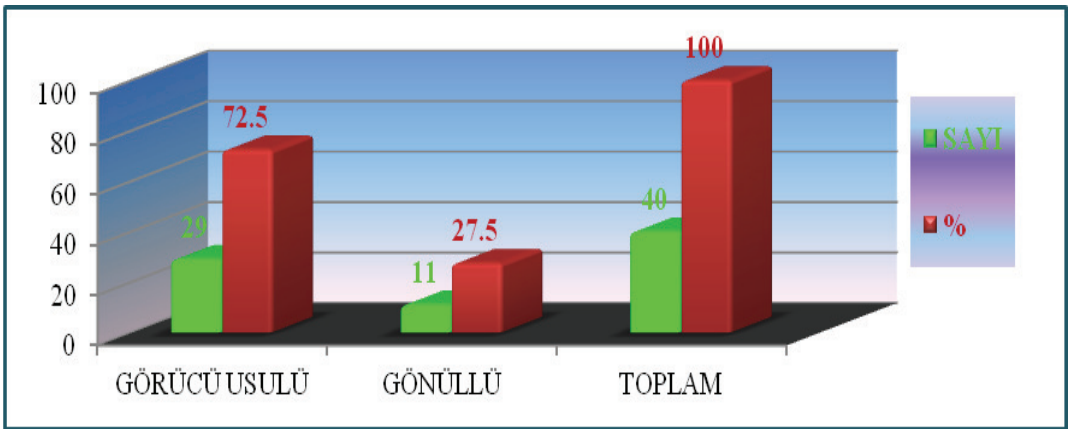
Grafik 38. Karadurmuşlu göçmenlerin yerlilerle çatışma yaşayıp-yaşamadığı

Çalışma kapsamında görüşlerine başvurulan göçmenlerden % 75'i gelenek ve göreneklerini daha çok düğün merasimlerinde, % 22,5'i cenaze törenlerinde, % 2,5'i ise mevlit ve kandil gecelerinde uyguladıklarını ifade etmişlerdir (Bkz.: Grafik 39). Ayrıca görüşülen şahısların % 97.5'i gelenek ve göreneklerinin yöre insanınınkiyle uygunluk arz ettiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Gerek düğün, gerek cenaze, gerekse mevlit ve kandillere has gelenek ve göreneklerde uyumluluğun birbirine yakın oranlarda seyrettiği anlaşılmıştır.

Grafik 39. Röportaj yapılan Karadurmuşluların gelenek-göreneklerini hangi durumlarda uyguladıkları

Grafik 40'ta görüldüğü üzere; Karadurmuşlulu göçmenlerle yapılan röportajlar sonunda % 72.5 ile görücü usulü evliliğin yapıldığı, buna karşılık % 27.5 oranında ise gönüllü evliliğin olduğu anlaşılmıştır.

Grafik 40. Röportaj yapılanların evlenme şekilleri

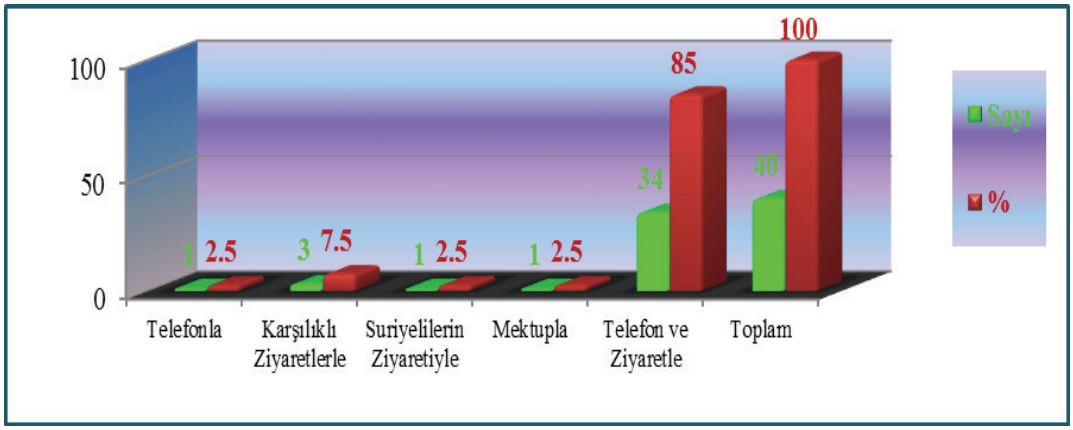
Tablo 62'deki verilere göre; görüşmeye katılanların yarıya yakını komşuluk ilişkilerinin Suriye'de daha kötü olduğunu söylerken, % 22.5'lik bir bölüm Karadurmuşlu'da komşuluk ilişkilerinin Suriye'dekine oranla daha sıcak ve samimi olduğunu belirtmiştir. Röportaj yapılanların tamamı Suriye'de yaşamaya devam eden akrabalarının olduğunu da sözlerine eklemiştir.

Tablo 62. Suriye ile Karadurmuşlu arasında komşuluk ilişkilerindeki farklılıklar

Farklılıklar	Frekans	%	Geçerli %
Suriye'de daha sıcak ve samimiydi	6	15.0	18.2
Suriye'de daha kötüydü	18	45.0	54.5
Karadurmuşlu'da daha sıcak ve samimi	9	22.5	27.3
Toplam	33	82.5	100.0
Cevap vermek istemeyenler	7	17.5	
Toplam	40	100	

Karadurmuşluların % 85'i Suriye'de yaşayan akrabaları ile hem telefonlaştıklarını hem de bizzat karşılıklı ziyaretleştiklerini ifade etmişlerdir (Bkz.:

Grafik 41). Buradan hareketle her iki tarafın birbirleriyle geliş-gidişlerinin olduğunu söyleyebiliriz.

Grafik 41. Röportaj yapılanların Suriye'de yaşayan akrabalarıyla görüşme şekilleri

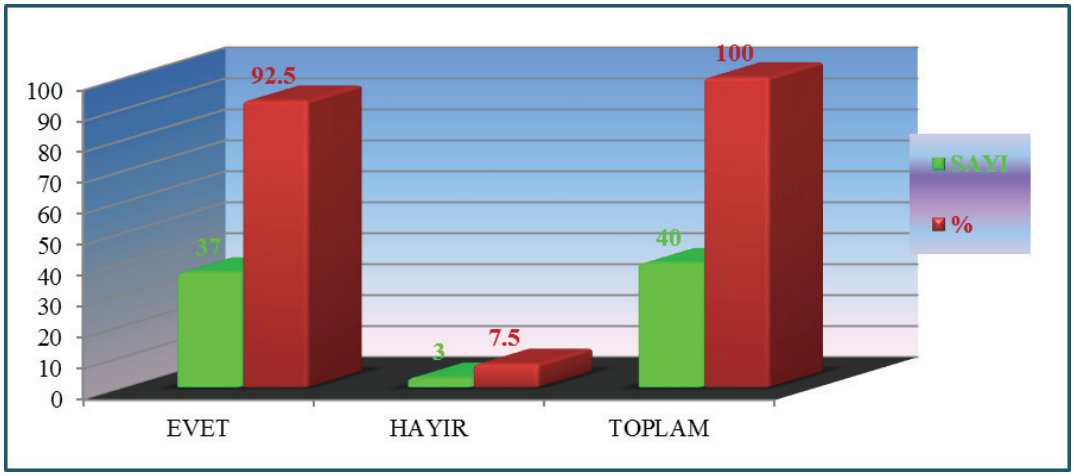
Tablo 63'teki verilere göre; röportaj yapılanların % 43,5'i Türkiye'de göçmenlere daha iyi imkânlar sunulduğunu, % 22,5'i Suriye'de sosyal değerlere önem verilmediğini, % 20'si Suriye'de uygulanan göçmen politikasının yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık % 7,5'lik bir kısım ise Türkiye'deki yaşam koşullarının daha kötü olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 63. Karadurmuşlulara göre iki ülke arasındaki farklar

Farklılıklar	Frekans	%	Geçerli %
Türkiye'deki göçmenlere daha iyi imkânlar sunuluyor	**17**	**42.5**	**44.7**
Suriye'de sosyal değerlerimize önem verilmiyor	**9**	**22.5**	**23.7**
Türkiye'de yaşam koşulları daha kötü	**3**	**7.5**	**7.9**
Suriye'de uygulanan göçmen politikası yetersiz	**8**	**20.0**	**21.1**
Diğer	**1**	**2.5**	**2.6**
Toplam	**38**	**95.0**	**100.0**
Cevap vermek istemeyenler	**2**	**5.0**	
Toplam	**40**	**100.0**	

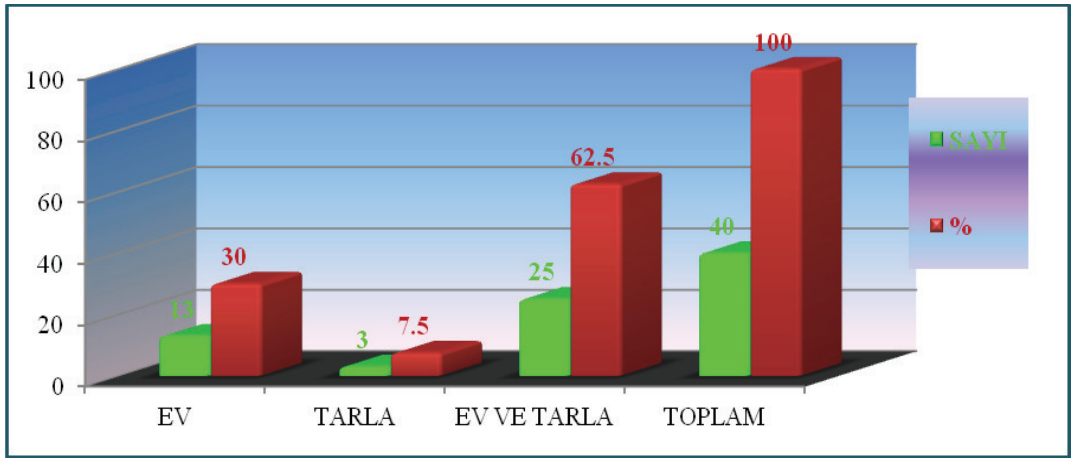
Karadurmuş köylüleriyle yapılan röportajda dikkat çekici husus vardır. Röportaj yapılanların % 92.5'i Suriye'de gayrimenkul sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. Herhangi bir gayrimenkule sahip olmayanların oranı ise % 7.5 seviyesindedir (Bkz.:

Grafik 42). Yani 40 kişiden 37'sinin Suriye'de gayr-ı menkul malının olması, ister-istemez Suriye ile ilişkilerini sıcak tutmayı gerektirmiştir.

Grafik 42. Karadurmuşluların Suriye'de gayrimenkullerinin olup-olmadığı

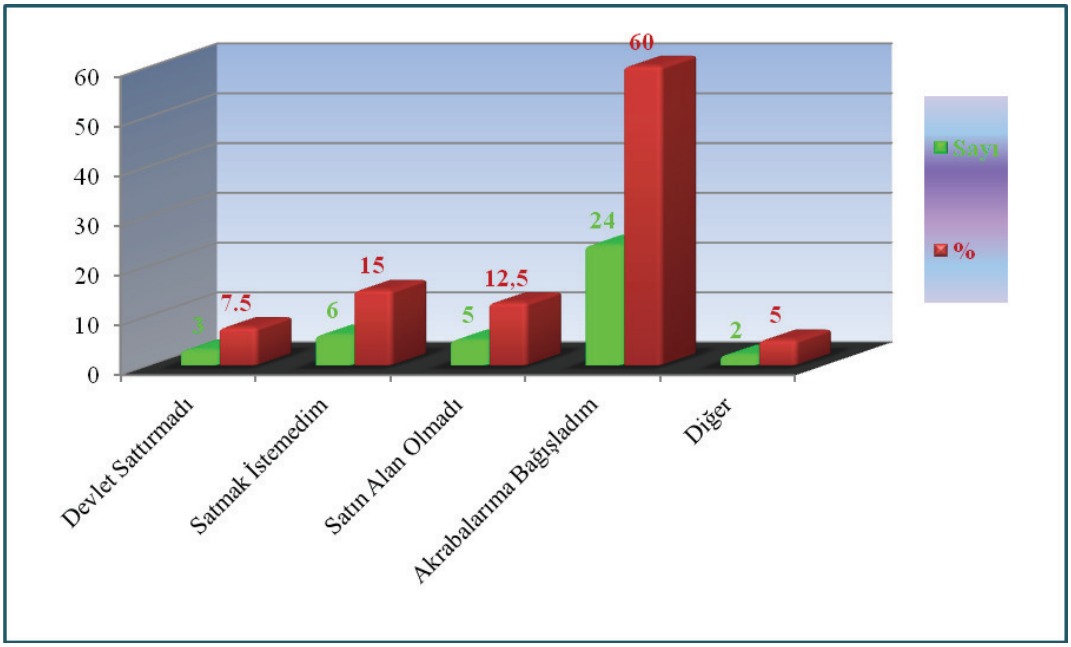
Söz konusu gayrimenkullerin tamamı ev veya tarlalardan ibarettir. Sadece ev sahibi olanların oranı % 30, sadece tarla sahibi olanların oranı % 7.5, her ikisine de sahip olanların oranı ise % 62.5'tir (Bkz.: Grafik 43). Türkiye'ye göç etmeden önce gayrimenkullerini satanların oranı % 2.5 iken, % 97.5'lik bölüm ev veya tarlasının satmadan göç etmiştir.

Grafik 43. Karadurmuşluların Suriye'de sahip olduğu gayrimenkuller

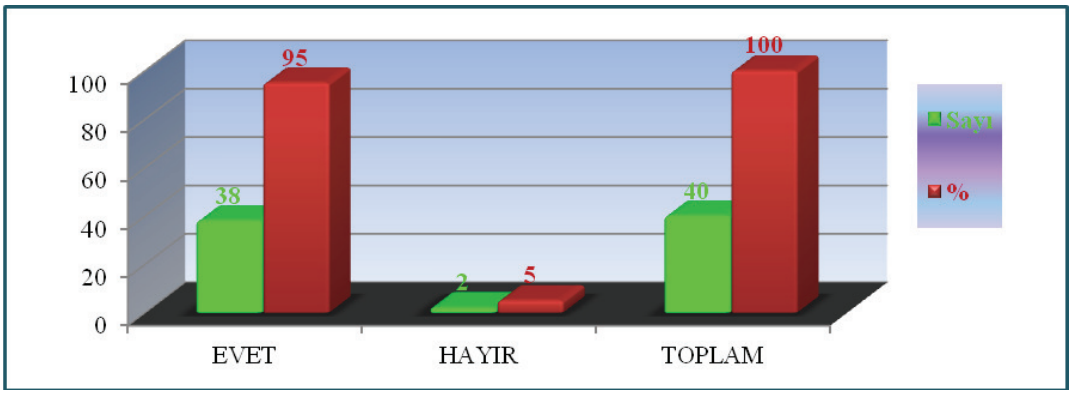
Grafik 44'teki bilgilere göre; gayrimenkulünü satmadan göç edenlerin büyük çoğunluğu (% 60) söz konusu gayrimenkullerini akrabalarına hibe ettiğini söylerken, %

15'i satmak istemediğini, % 12.5'i satın almak isteyen çıkmadığını, % 7.5'i ise Suriye devletinin mallarını satmasına müsaade etmediğini belirtmiştir.

Grafik 44. Röportaj yapılan Karadurmuşluların Suriye'de gayrimenkullerini satmama nedenleri

Grafik 45'de görüldüğü üzere; göçmenlerin Türkiye'ye yerleşmekten memnun olup-olmadıkları sorgulanmıştır. Türkiye'ye yaptıkları göçten dolayı pişman olanların oranı % 5'tir. Buna karşılık % 95'lik bölüm Suriye'den Türkiye'ye göç ettikleri için memnun oldukları yönünde fikir beyan etmişlerdir.

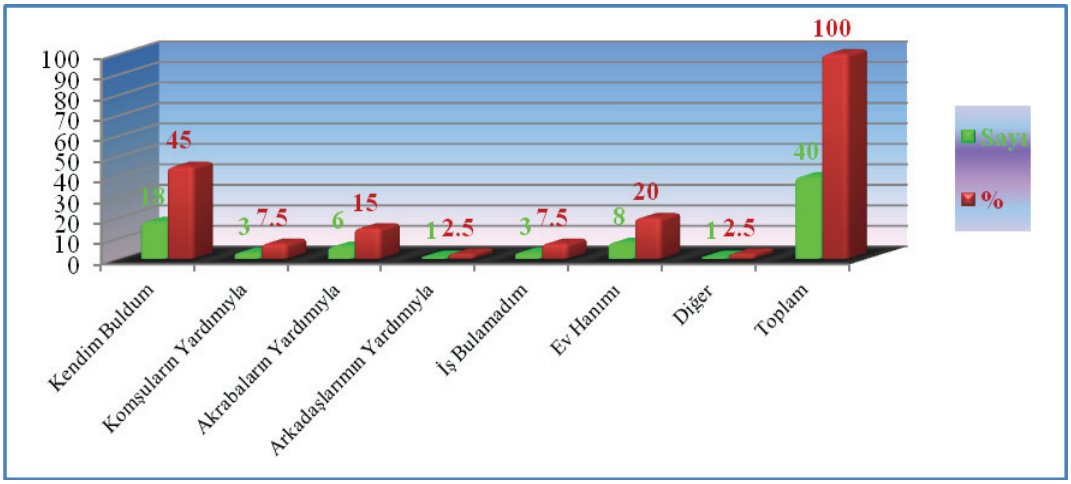

Grafik 45. Göçmenlerin Türkiye'ye göç etmekten memnun kalıp kalmadıkları

Görüşmeye katılanların % 97.5'i Karadurmuşlu'da yaşamaktan memnun olduklarını söylerken, % 2,5'lik kısım aksi yönde fikir beyan etmişlerdir. Röportaj yapılanların % 97.5'i Karadurmuşlu'da yaşamaktan memnun olmama sebepleri konusuna cevap vermemiş, % 2.5 ise memnuniyetsizliğini pek fazla iş imkânının olmamasına bağlamıştır.

Görüşmeye katılanların % 97.5'i göç ettikleri dönemdeki Türkiye ile günümüz Türkiye'si arasında farklılıklar olduğunu söylerken, % 2.5'lik kısım herhangi bir fark olmadığını belirtmiştir. Röportaj yapılanların % 87.5'i Türkiye'deki değişmelerin olumlu yönde olduğunu söylerken, % 7.5'lik bölüm kötüye gidiş olduğunu ifade etmiş, % 5 ise bu konuda herhangi bir fikir beyan etmemiştir.

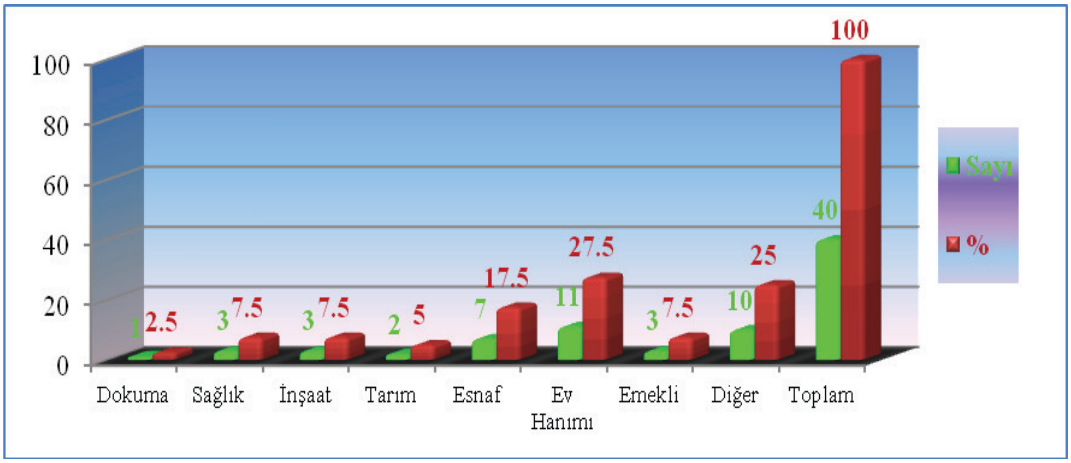
Görüşmeye katılanların % 45'i Karadurmuşlu'ya ilk geldiklerinde kendi işlerini kendilerinin bulduğunu söylerken, % 25'lik kısım komşu, akraba ve arkadaşlarının yardımıyla iş bulduklarını belirtmişlerdir. İlk geldikleri sırada iş bulamadıklarını söyleyenlerin oranı % 7.5 seviyesindedir (Bkz.: Grafik 46).

Grafik 46. Röportaj yapılan Karadurmuşluların ilk geldiklerinde iş bulma şekilleri

Röportaj yapılanlardan % 57.5'i şu anda işinin olduğunu, buna karşılık % 32.5'i işsiz olduğunu belirtmiştir. Geriye kalan % 10'luk bölüm ise muhtelif nedenlerden dolayı çalışmadığını beyan etmiştir.

Grafik 47'de görüldüğü üzere; röportaj yapılanların % 27.5'i ev hanımı, % 17.5'i esnaf, % 7.5'iemeklidir. Geriye kalanların % 7.5'i sağlık sektöründe, % 7.5'i inşaat sektöründe, % 2.5'i dokuma ve % 25'i diğer iş kollarında çalışmaktadır.

Grafik 47. Röportaj yapılan Karadurmuşluların meslekleri

Tablo 64'teki verilere göre; şu anki işlerinden memnun olmama sorusuna % 2.5'i işverenin sürekli kontrolü, % 2.5'i çok yorucu, % 15'i ücretin azlığı, % 2.5'i sosyal güvence yokluğundan yakınırken % 37.5'i cevap vermek istememiştir. % 32.5'i işsiz olup, % 5'lik kısmı ise emekli olduğunu belirtmiştir.

Tablo 64. Röportaj yapılan Karadurmuşluların şu anki işlerinden memnun olmama nedenleri

Nedenler	Frekans	%	Geçerli %
İşverenin sürekli kontrolü	**1**	**2.5**	**4.0**
Çok yorucu	**1**	**2.5**	**4.0**
Ücreti çok az	**6**	**15.0**	**24.0**
Sosyal güvencesi yok	**1**	**2.5**	**4.0**
Çalışmıyor	**13**	**32.5**	**52.0**
Emekli	**2**	**5.0**	**8.0**
Diğer	**1**	**2.5**	**4.0**
Toplam	**25**	**62.5**	**100.0**
Cevap vermek istemeyenler	**15**	**37.5**	
Toplam	**40**	**100.0**	

6.12. Suriyeli Göçmenlerin Türkiye'deki Kuruluşları

Suriyeli göçmenler hem sayıca az oldukları hem de münferit geldikleri için Iraklı göçmenler gibi organize çalışmalar yapamamışlardır. Suriyeli göçmenlerin genelde, iskân edildikleri bölgelerde hemşerilerinin eğitim, kültür, din ve sosyal hizmetlerine

katkı sağlamak gayesiyle vakıflar tesis ettikleri görülmektedir.[192] Bunun haricinde ne düzenli bir gazeteleri, ne dergileri ne de televizyon kanalları mevcuttur. Sadece 2011 yılından sonra gelen göçmenlerin çıkardıkları gazeteler ve radyo kanalları mevcuttur. Zaten ülkedeki tek kuruluşları da Türklerin girişimiyle kurulan "*Bayır-Bucak Türkmen Derneği*"dir.

6.12.1. Bayır-Bucak Türkmen Derneği

Türkiye'deki sayıları tam olarak bilinmeyen Bayır-Bucak Türkmenleri, Antakya, Kırıkhan, İskenderun, Adana, Konya, Ankara ve İstanbul'da yaşamaktadırlar. Suriye'nin Bayır-Bucak-Basit nahiyelerinden çeşitli sebeplerle göç edip gelenler kısa adı Bayır-Bucaklılar Derneği olan kuruluşu vücuda getirmişlerdir. Resmi adı *Bayır Bucak Türkleri Yardımlaşma Dayanışma Koruma ve Tanıtma Derneği* olan bu müessese, 1977'de Kırıkhan ve 17 Mayıs 1994'de de İskenderun'da kurulmuştur.[193] Ana merkez İskenderun'dur. Eldeki verilere göre (resmen) Hatay ilinin genelinde 8.564 Bayır-Bucaklı yaşamaktadır. Hatay genelindeki tüm Bayır-Bucaklılar bu derneğe bağlıdır. Hatay'daki Bayır Bucaklılar genelde İskenderun, Kırıkhan, Yayladağı, Dörtyol ve Erzin ilçelerine dağılmışlardır.[194]

Derneğin amacı, Bayır Bucak Türkmenlerini tanıma, tanıtma, birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmelerini sağlamaktır.[195] Ancak bu amaca çok fazla yaklaşıldığı söylenemez. Çünkü birçok Bayır-Bucaklı derneğe hiç uğramamaktadır. Bunu derneğin üye kayıt listesinde çok az kişinin bulunmasından anlamak mümkündür. Dernek çalışanları Bayır-Bucak Türklerini ve göçmenlerini tek çatı altında toplayabilmek için büyük gayret göstermektedirler. Ancak derneğin belli bir gelir kaynağı olmadığı için, yapılan organizasyonlar çoğu zaman şahısların omuzlarında yükselebilmektedir.

Bayır-Bucak Derneği, mayınlı arazilerin temizlenmesiyle ortaya çıkan topraklardan Bayır Bucaklıların faydalanmasını sağlamıştır. Ayrıca dernek her yıl gezi,

---

[192] Hasan Yüksel, "Türk Dünyası'ndan Anadolu'ya Gelen Göçmenlerin Tesis Etmiş Oldukları Vakıflar", *Vakıf ve Kültür Dergisi*, C. I, Y. 1, Ağustos 1998, s. 32.
[193] "Türkiye'ye Yerleşen Göçmenler", *www.Turkform.net*, E.T.: 26.02.2011.
[194] Oytun Orhan-Bilgay Duman, "Bayır-Bucak Türkleri Derneği Başkanı Mehmet Fettah Çiftçi ile Röportaj", *ORSAM*, E.T.: 3 Mart 2011.
[195] O. Orhan-B. Duman, a.g.m., *ORSAM*, E.T.: 3 Mart 2011.

piknik, yemek, gece ve kuruluş yıldönümleri organize etmektedir. Ayrıca derneğin Kadın Kolları ve Gençlik Kolları da bulunmaktadır.[196]

[196] O. Orhan-B. Duman, a.g.m., *ORSAM*, E.T.: 3 Mart 2011.

YEDİNCİ BÖLÜM

7. ORTADOĞU'DAN TÜRKİYE'YE DÜZENSİZ GÖÇLER

Ekonomik anlamda dünyanın gelişmiş toplumlarının birçoğunda yabancı göçmen nüfusu, ülke nüfusunun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ülkede kalış süresi, iskân, istihdam ve gelir durumlarına bağlı olarak bu göçmenlerin bazıları o ülkenin vatandaşlığını almışlardır. Ancak göçmenlerin mevcudiyeti bu ülkelerdeki göçmen nüfusuyla ilintili olarak çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların başında işsizliğin artması, kaçak göçmenlik, kaçak işçiliğin yaygınlaşması ve buna bağlı olarak yerli iş gücü ücretlerinin düşmesi, toplumun alt sınıflarında yabancı düşmanlığının artması gibi hususlar sayılabilir.[1] Bu tür problemler o ülkenin meskûnlarını rahatsız edeceği için, yeni bir göç hareketine de kapı aralamıştır. Bu ise göç olaylarına karşı küresel çapta bir hoşnutsuzluğun oluşmasına neden olabilir. İşte bundan dolayı insanlık bugün, göç olaylarına yol açan bu faktörler yanında, özellikle ırk, din ve mezhep ayrımı yüzünden vatanlarından göç etmeye mecbur edilen, hak ve hürriyetlerinden mahrum bırakılanlara yapılanlardan rahatsızlık duymaktadır.[2]

Genelde birbirlerinin yerine kullanılmasına rağmen, *yasadışı göç*, *gizli göç*, *belgesiz/kayıt dışı göç* ve *düzensiz göç* terimleri arasında ince bir ayrım vardır.[3] Ancak Nisan 1999'da Bangkok'ta yapılan Uluslararası Göç Sempozyumu'nda "*düzensiz göç*" tabirinin kullanılması tavsiye edilmiştir. Bir takım eksiklikler içermekle birlikte düzensiz göç tanımı, göç çalışmalarında artık sıkça kullanılmaktadır.[4]

Düzensiz göç, bölgesel olarak birkaç ülkenin değil, nerdeyse tüm dünya ülkelerinin karşılaşmakta olduğu bir sorundur. Yasadışı göçün nedenleri arasında; ülkeler arası çıkar çatışmaları, bölgesel veya iç savaşlar, siyasi veya etnik baskılar,

---

1 Ali Ekber Doğan, "Yeni Bir Uluslararası Göç Dalgasının Eşiğinde: 'Dünya Kentleri'ne Göç", Kentleşme, Göç ve Yoksulluk, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, (21-23 Kasım 2001), (Ed.: Ahmet Alpay Dikmen), Ankara 2002, s. 19-20.

2 Cevat Eren, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", Ortadoğu Amme İdaresi Dergisi, C. 3, S. 4, Ankara Aralık 1970, s. 10.

3 Ayşe Seda Koyuncu, *Göçmen Kaçakçılığı ile Mücadele Politikaları*, (Bilgi Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 14.

4 A. S. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 15.

açlık, salgın hastalıklar, ailevi sorunlar, yaşanılan ülkedeki kültürel farklılıklar, doğal afetler ve en önemlisi ülkeler arasındaki gelir dağılımındaki uçurum sayılabilir.[5]

7.1. Türkiye'ye Yapılan Düzensiz Göçler

Türkiye'de düzensiz göçmenlerin yerleştirilmesi işlemlerinde sığınmacı, mülteci ve diğer belgesiz veya kaçak göçmenler arasındaki farkı ayırt etmek gerekir. Sığınmacılar, düzensiz göçlerin yalnızca % 5'ini oluşturmakla birlikte, hemen hemen hepsi mülteci olarak kabul edilerek üçüncü bir ülkeye gitmeleri istenmektedir.[6] Bu da Türkiye'de mülteci ile sığınmacı terimleri arasındaki farkın yeterince anlaşılamamasından kaynaklanmaktadır. En genel manada, ülkesini terk edip başka bir ülkenin korumasını talep eden bir kişi, ileri sürdüğü iddialar doğrulanıncaya kadar sığınmacı; iddiaları doğrulanınca da mülteci olur.[7]

Dünyada her yıl yüz binlerce kişi mülteci durumuna düşmektedir. Mülteci hareketleri savaşlar, isyanlar, ihtilaller, baskıcı rejimler, yoksulluk, doğal afetler, iç çatışmalar, insan hakkı ihlalleri, din ve mezhep çatışmaları ile çeşitli siyasi, ekonomik ve toplumsal olaylardan kaynaklanmaktadır. Bugün dünyada yaklaşık 200 milyon kişi kendi ülkesi dışında yaşamaktadır. BMMYK'nın ilgi alanını ise 10 milyonu mülteci, 13 milyonu da ülke içinde yerinden edilmiş olmak üzere toplam 23 milyon kişiden oluşmaktadır.[8] Bu durum BMMYK'nın toplam göçmenlerin ancak 1/8'iyle ilgilenebildiğini göstermektedir. Geriye kalan 175 milyon civarındaki insanın durumları ise kaygı vericidir.

Göçler çağının yaşandığı son yüzyılda Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik konumundan dolayı nüfus hareketlerinden birinci derecede etkilenmektedir. Çünkü Türkiye nüfus hareketlerinin en çok yaşandığı coğrafyanın kavşak noktasında bulunmaktadır. Tablo 65'de görüldüğü üzere; 1997-2005 yılları arasındaki 9 yıllık dönemde 16.071 Iraklı Türkiye'ye sığınmıştır. Bu sığınmacıların sayısıyla vaka sayısı göz önüne alındığında, ortalama olarak her vakada 2.1 kişinin yer aldığı görülür. Yani

---

5 Özkan Güneş, *Türkiye ile Bağlantılı Yasadışı Göç ve İnsan Kaçakçılığı'nın Analizi*, (Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004, s. 29.

6 Ahmet İçduygu, *Transit Migration in Turkey: Trends, Patterns and Issues*, CARIM Research Reports, Florence 2005, s. 7-8.

7 Orhan Deniz, "Mülteci Hareketleri Açısından Van Kentinin Durumu ve Kentteki Mültecilerin Demografik Profili", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 14, S. 22, Erzurum Temmuz 2009, s. 189; IHAD, *Türkiye İltica ve Sığınma Hakkı 2008 İzleme Raporu,* Ankara Şubat 2009, s. 12; A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 55.

8 O. Deniz, "Mülteci Hareketleri…", s. 189.

sığınmacılar ikişerli, üçerli olmak üzere münferit göçler yapmıştır. Bahsedilen dönemdeki sığınma başvurularının sadece Iraklılara ait olduğu da unutulmamalıdır.

Son yıllardaki göç kayıtlarına göre, Türkiye'ye sığınma başvurusu özellikle Orta Doğu, Afrika ve Asya'nın çeşitli ülkelerinden olmak üzere 30 farklı ülkeden gelmiştir. Bunlar arasında İranlılar ve Iraklılar ilk sırayı almıştır. Örneğin 1999'da yaklaşık 3.800 İranlı ve 2.500 Iraklı Türkiye'den sığınma talep etmiştir. Benzer şekilde 2000 yılında 3.700 İranlı ve 1.600 Iraklı sığınmıştır. Afganistan, Cezayir, Çin, Kenya, Sri Lanka, Somali, Nijerya, Özbekistan gibi ülkelerden de her yıl yaklaşık 100 sığınmacı gelmiştir.[9]

Tablo 65. Iraklıların Türkiye'ye yaptıkları sığınma başvuru sayıları (1997-2005)

Yıllar	Vaka	Kişi
1997	1.275	2.939
1998	2.350	4.672
1999	1.148	2.472
2000	791	1.671
2001	497	998
2002	402	974
2003	159	342
2004	472	956
2005	490	1.047
Toplam	7.584	16.071

Kaynak: Ahmet İçduygu, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları,* İstanbul 2006, s. 76.

BMMYK Türkiye Temsilciliği'nin verdiği bilgilere göre; sığınmacı olarak kabul edilerek koruma altına alınan kişi sayısı 322'dir. 12.750 kişi ise iltica talebinde bulunmuş ve başvurularının sonucunu beklemektedir. İltica başvurusu yapan bu kişilerin sayısıyla başvurusu kabul edilenlerin sayısı kıyaslandığında, sığınma başvurusu kabul edilmiş olanların sayısının ne kadar az olduğu görülür.[10] Bu bir yerde Türkiye'deki düzensiz göçün büyüklüğüne işaret etmektedir. Zira resmi olarak başvuru yapanların büyük bir çoğunluğu olumlu bir sonuç alamamaktadır. Bu ise göçmenleri kayıtdışı göçe itmektedir.

Türkiye'den iltica talebinde bulunan yabancıların durumları; 28 Temmuz 1951 tarihinde imzalanan ve 29 Ağustos 1961 tarihinde yürürlüğe giren "Mültecilerin

---

9 A. İçduygu, *Transit Migration*..., s. 8; A. İçduygu, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları*, İstanbul 2006, s. 75.

10 IHAD, *Türkiye İltica*..., s. 11.

Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi"; 05 Ağustos 1968 tarihinde imzalanan "Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Protokol" ve 30 Kasım 1994 tarihli "Türkiye'ye iltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik"e göre yapılmaktadır. Buna göre Türkiye, iltica talebiyle gelen Avrupa uyruklu yabancıları mülteci olarak kabul edebilmekte, diğer ülkelerden gelenleri ise "geçici sığınmacı" şeklinde tanımlamaktadır.[11]

Göçmenler ülkeye yasadışı yollardan giriş yapmış olsalar bile yine de sığınma hakkından yararlanabilmektedirler.[12] 30 Kasım *1994 tarihli yönetmeliğe göre; yasal olmayan yollardan gelen yabancıların giriş yaptıkları il valiliğine, yasal yollardan gelenlerin ise bulundukları il valiliğine 10 gün içerisinde başvurarak geçici sığınma talebinde bulunmaları gerekmektedir.*[13] *Y*etkililer bu kişilere sığınmacı olduklarına dair bir belge vererek Türkiye'de geçici olarak kalmalarına izin verebilmektedir. Daha sonra BMMYK ile işbirliği yapılarak, bu kişilerin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne göre mülteci olup olmadıkları araştırılmaktadır. Araştırma sonucunda sığınan kişi "mülteci" olarak değerlendirilirse bu kişiye mülteci statüsü verilmektedir. Şayet bu kişi Avrupa'dan geliyorsa, kendisine mülteci olarak yaşama izni verilmektedir. Ancak Avrupa dışından geliyorsa bu kişiye geçici oturma izni verilmekte ve kendisinin üçüncü bir ülkeye yerleştirilmesi için başka bir ülke aranmaktadır.[14]

Tarihi ve zengin bir göç deneyimine sahip olan Türkiye, 1980'lerden beri düzensiz göçlere maruz kalmıştır. Düzensiz göç tanımı bir ülkeye giriş-çıkış, o ülkede çalışma ve ikamet gibi aşamaların birinde, birkaçında ya da tümünde o ülkenin mevcut yasalarına aykırı bir durumun yaşandığını ifade eden bir kavramdır. Türkiye'de yasadışı göçmenlerin sayıları ve türleri hızla artmış ve pek çok tartışmanın odağı olmuştur. Ancak insan kaçakçılığı ve ticareti gibi yasadışı uluslararası faaliyetler Türkiye açısından henüz yenidir ve bu konulardaki güvenilir araştırmalar da son derece sınırlıdır. Mevcut istatistiklere dayanılarak Türkiye'ye yönelik bu göç hareketinin büyüklüğü hakkında kesin hesaplamalar yapılamamakta, sadece bazı tahminlerde bulunulmaktadır. Mesela İçduygu, Türkiye'ye yılda 200.000-300.000 arasında düzensiz

---

[11] Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 61-62.
[12] IHAD, *Türkiye İltica…*, s. 11.
[13] Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 62.
[14] Ahmet İçduygu-Şule Toktaş, *Yurtdışından Gelenlerin Nicelik ve Niteliklerinin Tespitinde Sorunlar,* Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, S. 12, Ankara 2005, s. 56-57.

göçmenin girdiğini ve bunların yarısının yasadışı çalıştığını düşünmektedir.[15] Türkiye'deki yasadışı göçmenler; yerleşme niyetindekiler, para kazandıktan sonra ülkelerine dönme amacındakiler ve Türkiye'yi transit amaçlı kullananlar olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür.[16]

Nüfus hareketlerinin kavşak noktasında bulunan Türkiye'ye yapılan kaçak göçün nedenleri arasında 4'ü öne çıkmaktadır:

1. Ekonomik nedenler: Türkiye'ye yakın ülkelerde ekonomik sıkıntılar yaşanırken, Türkiye'nin göreli olarak artan ekonomik performansı kaçak göçmenler için bu ülkeyi cazip hale getirmiştir. Yani Ravenstein Kanunları Türkiye'deki dış göçler için geçerliliğini korumaktadır. Kaldı ki, kaçak göçmenleri sınırdan geçirmenin suç örgütleri için iyi bir kazanç kaynağı olması ve Türk şirketlerin artan emek maliyetlerinden dolayı kaçak göçmenleri çalıştırma istekleri kaçak işçi göçünü özendirmiştir.[17]

2. Yasal nedenler: Türkiye'deki hukuki düzenlemelerdeki açıklıklar, göçmenlerin veya insan kaçakçılarının yasal boşluklardan faydalanmalarına neden olmuştur.

3. Sosyo-kültürel nedenler: Türkiye'de demokratik ortamın ve insan haklarının çevre ülkelere göre daha gelişmiş olması, coğrafî yakınlık hissi ve diğer ülkelerdeki sosyo-kültürel karmaşa Türkiye'ye yönelen kaçak göçün nedenlerindendir.[18]

4. Soydaşlara yönelik imtiyazlar: Türkiye'nin büyük çaplı kayıt dışı ekonomisinin var olması ve soydaş göçmenlere yönelik esnek imtiyazlı politikaların bulunması da göç açısından Türkiye'yi hedef ülke konumuna getirmiştir.[19]

Türkiye'nin coğrafi konumu ve sınır bölgelerinin kontrolünün zorluğu da kaçak girişleri kolaylaştırmıştır. Türkiye'de yasadışı göç ve insan kaçakçılığına neden olan göçmenler, genellikle doğu ve güneydoğu sınırlarından veya kara, hava ve deniz yolundan ülkeye giriş yapmaktadırlar. Türkiye'ye giriş ve çıkışlarda en çok kullanılan

---

[15] Selmin Kaşka, "Ev İçi Hizmetlerin Küreselleşmesi ve Türkiye'deki Göçmen Kadınlar", *Türkiye'de Yabancı İşçiler, Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, (Der.: F. Aylan Arı), İstanbul 2007, s. 225. Konuyla ilgili olarak bibliyografyada verilen Ahmet İçduygu'nun eserlerine bakılabilir.

[16] Mustafa Gürkan, *Sosyolojik Açıdan Göç ve Yasadışı Göç Hareketleri, (*Kırıkkale Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2006, s. 99.

[17] Sayım Yorgun-Abdülkadir Şenkal "Illegal Mobilization of Labour: The Effects of Illegal Migration and Unauthorized Foreign Workers on The Turkish Labour Market," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Toker Dereli'ye Armağan Özel Sayısı, İstanbul 2005, 55/1, s. 206-208; Fatih Savaşan, *Uluslararası Göç (Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkileri),* Ankara 2007, s. 158-159.

[18] S. Yorgun-A. Şenkal, a.g.m., s. 206-208; F. Savaşan, *a.g.e.*, s. 157-158; A. İçduygu, *Transit Migration…*, 2005, s. 6.

[19] Kemal Eker, *Türkiye'de Yasadışı Göç Sorunu*, (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2008, s. 331.

sınırlar şunlardır: Irak sınırında Çukurca, Şemdinli (Hakkâri); Uludere ve Habur bölgeleri (Şırnak); Suriye sınırında ise Suruç, Akçakale (Şanlıurfa); Yayladağı, Altınözü, Reyhanlı, Samandağ, İskenderun, Arsuz (Hatay), Karataş bölgesi, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin denizle birleştikleri noktalar (Adana); Islahiye (Gaziantep); Mersin limanı.[20]

Bir yarımada ülkesi olan Türkiye'nin oldukça uzun kara ve deniz sınırlarının bulunması denetimleri engellemektedir. Deniz sahalarının kontrolü kara sınırlarına göre daha zor olduğundan, yasadışı göç ve insan kaçakçılığı organizasyonlarında deniz yolu daha etkin kullanılmaktadır.[21]

Türkiye'nin doğu-batı kavşağındaki coğrafî konumu itibariyle Bulgaristan'la 269 km, Yunanistan'la 203 km, Suriye ile 877 km, Irak'la 378 km, İran'la 529 km, Nahcivan'la 18 km, Ermenistan'la 325 km ve Gürcistan'la 276 km olmak üzere 2.875 km kara sınırı vardır (Bkz.: Şekil 5).[22] Bununla birlikte 5.703 km uzunluğunda da deniz sınırı olmak üzere toplamda 8.578 km sınırı bulunmaktadır. Özellikle Doğu, Güney Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu sınırlarının dağlık arazilerden oluşması kontrol ve gözetimi oldukça zorlaştırmaktadır.[23]

Şekil 5. Türkiye'nin hudut kapıları ve komşu ülkelerle sınır uzunlukları

Kaynak: AREM, "Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticaretinde Türkiye", www.arem.gov.tr, E.T.: 10.02.2011.

---

[20] Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 34.
[21] Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 44.
[22] EGM YHİDB, *Dünyada ve Türkiye'de Yasadışı Göç*, s. 21.
[23] Renan Aydınoğlu, *1990 Sonrası Türkiye'de Yabancı Kaçak İşçilik Olgusu ve Çözüm Yolları*, (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 52.

Sınırlara bağlı olarak, Şekil-5'de görüldüğü üzere Türkiye 37 hava, 19 kara, 41 deniz ve 6 demiryolu olmak üzere toplamda 103 hudut kapısına sahiptir. Ancak bu hudut kapılarının birçoğunda bilgisayar donatımı bulunduğu halde giriş-çıkış trafiğinin yeterli titizlikle tespit ve analiz edilemediği ileri sürülmektedir.[24]

Türkiye'yi araçsal bir yaklaşımla kullanmak isteyen göçmenleri belirli bir para karşılığında üçüncü ülkelere yasadışı yollardan geçiren şahıslar bulunmaktadır. Bu tip insanlar kaçaklara kılavuzluk ve yataklık yapmak amacıyla özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirleri kullanmaktadırlar.[25] Örgütlü suçlara verilebilecek en iyi örneklerden olan göçmen kaçakçılığında şu tanımlar önemlidir:

1. *Yerel kaçakçı*: Kendi yerleşim yerinden gelerek düzensiz göçmenlerin gidişini organize eden ve yasadışı geçişi kolaylaştıran kişidir.

2. *Kasiyer*: Göçmen kaçakçılığı sırasında kaçakçılar arasında para ödenen emanetçidir.

3. *Kılavuz*: Kaçakçı ve göçmen arasındaki anlaşmanın ardından göçmenlere eşlik eden ve sınır bölgesini iyi tanıyan kişidir.

4. *Yerel Transit Kaçakçı*: Transit ülke içinde sınır bölgesinden göçmeni alan ve bu ülkede belirlenen bölgeye ulaştıran kimsedir.

5. *Orta Adam (Aracılar)*: Çıkış noktasına getiren kişiden göçmenleri alan organizatördür.

6. *Karacı, Denizci, Havacı*: Kara, deniz veya hava geçişini, göçmenlerin hareket edecekleri limanı düzenleyen ve mevcut noktalarda liman çalışanları ve diğer yetkililere verilecek rüşvet işlerini ayarlayan kişidir.

7. A*racılar ve yardımcılar*: Gerektiğinde, diğer kategorilerde yer almayan çeşitli faaliyetleri gerçekleştiren kişilerdir. Bunlar sadece ara-sıra geçici destek sağlayıcılardır. Sahte pasaport ve vize düzenlenmesi, yetkilileri ve güvenlik personelini ayarlama gibi işlere bakan kişidir.[26]

Tablo 66'da görüldüğü üzere; Türkiye'de 1998-2002 yılları arasındaki 5 yıllık dönemde 178 Iraklı ve 22 Suriyeli göçmen kaçakçısı yakalanmıştır. Göçmen kaçakçılarının yakalanmasına rağmen, Iraklı organizatörlerin sayısı azalmak yerine

---

[24] R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 52.

[25] Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 36; A. İçduygu, *Transit Migration…*, s. 7; Ahmet İçduygu-Şule Toktaş, "How do Smuggling and Trafficking Operate via Irregular Border Crossings in the Middle East? Evidence From Fieldwork in Turkey", *International Migration*, V. 40(6), Oxford 2002, s. 26.

[26] Ahmet İçduygu, *Irregular Migration in Turkey*, Geneva 2003, s. 45; A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.m.*, s. 46-47.

artmıştır. Şüphesiz yakalananların sayısındaki artış, Türk devletinin denetimlerini artırmasıyla yakından ilgilidir. Ancak bu sayıların göçmen eğilimleriyle ve göç olaylarının sıklığıyla da sıkı bir bağı vardır.

Tablo 66. Türkiye'de yakalanan Iraklı ve Suriyeli göçmen kaçakçılarının sayısı (1998-2002)

Uyruk	1998	1999	2000	2001	2002	5 Yıllık Toplam
Irak	14	13	48	47	56	**178**
Suriye	-	6	5	10	1	**22**

Kaynak: Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 46-48.

Tablo 67'de verilen düzensiz göçmen sayıları, göçmen kaçakçılarının sayısıyla paralellik göstermektedir. Örneğin Tablo-66'de 1998 yılına ait verilen Iraklı kaçakçı sayısı 14'tür. Tablo-67'te 1998 yılına ait verilen Iraklı düzensiz göçmen sayısı 14.237'dir. 1999 yılında 13 Iraklı göçmen kaçakçısı yakalanırken, aynı yıl yakalanan Iraklı düzensiz göçmen sayısı da 11.546'ya gerilemiştir. Benzer şekilde 2000 yılında Iraklı kaçakçı sayısı 48'e yükselirken, göçmen sayısı da 17.280'e ulaşmıştır. Yakalanan göçmen kaçakçısı sayısı ile göçmen sayısı ilişkisi Suriye uyruklular için de geçerlidir. Özellikle 2001 yılındaki 10 Suriyeli göçmen kaçakçısına paralel olarak, 1.293 göçmenin yakalanmış olması dikkate şayandır.

Tablo 67. Türkiye'de yakalanan düzensiz göçmen sayıları

Uyruk \ Y	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Topl.
Irak	2.128	3.319	5.689	14.237	11.546	17.280	23.444	77.643
Suriye	78	86	144	476	776	1.399	1.293	4.252

Kaynak: A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.m.*, s. 34; Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 47.

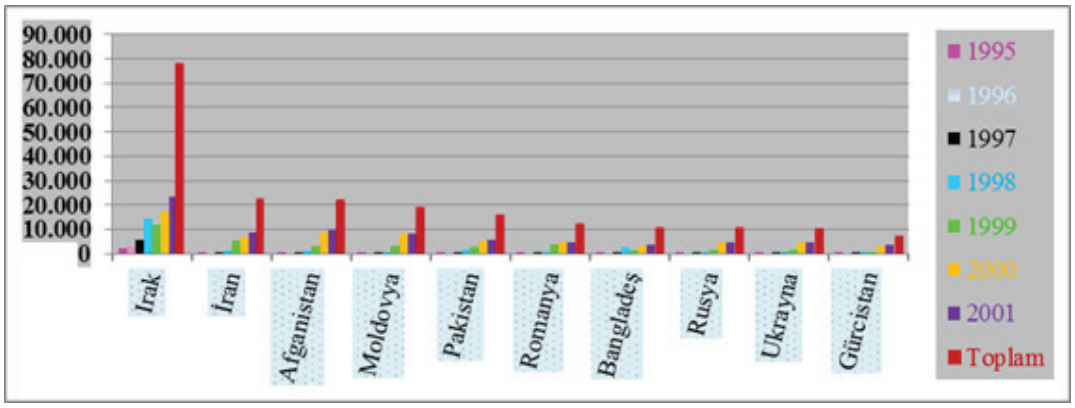
İnsan kaçakçılığı, diğer organize suçlara nazaran yeni bir suç olmasına rağmen hızlı gelişen ve uyuşturucu kaçakçılığı ve fuhuştan sonra en çok kazanç sağlanan üçüncü sıradaki bir organize suç türü haline gelmiştir.[27] Öyle ki, Türkiye'ye gelen birçok göçmenin, göçmen kaçakçılarının yardımı olmadan Türkiye'de yolculuk yapması ve yaşaması çok zorlaşmıştır. Bu manada Afganistanlı göçmenlerinin neredeyse tamamı, Iraklıların yarısından fazlası, İranlıların üçte ikisi ve diğer tüm katılımcıların yarısına yakını kaçakçılara müracaat etmiştir. Bununla birlikte göçmenlerin önemli bir kısmı vize başvurusunda bulunmuştur. Bunların çoğunluğunu Afrika ülkelerinden,

[27] Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 48-49; A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.m.*, s. 45-46.

Irak'tan ve İran'dan gelen göçmenler oluşturmuştur. Üstelik bu göçmenlerin sadece % 6'sı uluslararası kuruluşlardan yardım talep etmiştir.[28] Bu durumda göçmenlerin ilk etaptaki amacının Türkiye'de kalmak olduğu anlaşılmaktadır.

Yasadışı göçler genelde organize olarak gerçekleşen olaylardır. Bundan dolayı göç işlerini düzenleyen kişilerin sayısı o ülkedeki göçmenlerin oranı hakkında bir tahmin imkânı sağlamaktadır. Türkiye, Avrupa'ya açılan bir göç köprüsü olduğu kadar son yıllarda artan oranda kaçak göçmenlerin barındığı bir ülke haline dönüşmüştür. Yakalanan kaçak göçmen sayısında 1990'ların ortasından itibaren büyük bir artış olmuştur. Yakalanan düzensiz göçmenlerin geldikleri ülkeler arasında Afganistan, Irak, İran, Moldova, Pakistan, Romanya ve Rusya başta gelmektedir. Yakalanan kaçak göçmenler arasında en büyük grubu Iraklılar oluşturmuştur.[29] Grafik-48'de görüldüğü üzere 1995-2001 yılları arasında 77.000'den fazla Iraklı kaçak göçmen yakalanmıştır. Hatta bu sayı o kadar büyüktür ki, diğer ülkelerin bazısının yaklaşık 3, bazısının ise 10 katı kadardır.

Tablo 68'de verilen sayılar da Grafik 48'deki bilgileri desteklemektedir. Tablo-68'deki verilerde dikkat çeken husus; 1995-2000 yılları arasında Suriyeli göçmen sayılarının sürekli olarak artmasıdır. Öyle ki 2000 yılında Türkiye'deki düzensiz Suriyeli göçmen sayısı 1.400'e ulaşmıştır. Sadece bir yılda bu kadar göçmenin tespit edilmiş olması Suriyelilerin Türkiye'ye akınını da gözler önüne sermiştir.

Grafik 48. Türk yetkililerince yakalanan yasadışı göçmen sayıları-İlk 10 ülke-(1995-2001)

Kaynak: İlkay Südaş, *Türkiye'ye Yönelik Göçler ve Türkiye'de Yaşayan Yabancılar: Alanya Örneği,* (Ege Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2005, s. 35.

---

[28] A. İçduygu, *Irregular Migration*..., s. 35.

[29] İ. Südaş, *Türkiye'ye Yönelik*..., s. 34; *http://bianet.org*, E.T.: 23.03.2010; IHAD, *20 Haziran Öncesi Vahim Tablo, 2864 Gözaltı 721 Sınır Dışı*, İnsan Hakları Araştırma Derneği'nin 17 Haziran 2009 Tarihli Raporu.

Tablo 68. Uyruklarına göre Türkiye'deki yasadışı göçmen sayıları (1995-2001)

Ülkeler	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Topl.
Afganistan	24	68	81	921	3.046	8.476	9.542	22.158
Azerbaycan	113	322	301	2.408	1.193	3.228	3.771	11.336
İran	252	362	364	1.116	5.281	6.825	8.504	22.704
Irak	**2.128**	**3.319**	**5.689**	**14.237**	**11.546**	**17.280**	**23.444**	**77.643**
Suriye	**78**	**86**	**144**	**476**	**776**	**1.399**	**1.293**	**4.252**
Uyruksuz	-	-	-	-	61	322	315	698

Kaynak: Mustafa Mutluer, *Uluslararası Göçler ve Türkiye,* İstanbul 2003, s. 65.

Bilimsel olarak kayıtdışı göçün çalışılması çok kolay değildir. Çünkü hem göçmenlerle ilgili belge ve doküman toplamak zordur, hem de bu konulardaki kaynaklar arasında tam bir tutarlılık yoktur. Buna rağmen bazı resmi kurumlardan elde edilen temel bilgiler ve piyasa araştırmasına gör bazı tahminler yapılmaktadır. Bu tür bir çalışmadaki verilere göre; 1995-2001 yılları arasında Türkiye'de yakalanan yasadışı göçmenlerin 65.629'unun Irak, 20.518'inin Moldova, 18.563'ünün Afganistan, 16.857'sinin İran, 14.629'unun Pakistan, 10.995'inin Romanya ve 8.512'sinin Rusya vatandaşı olduğu belirtilmiştir.[30]

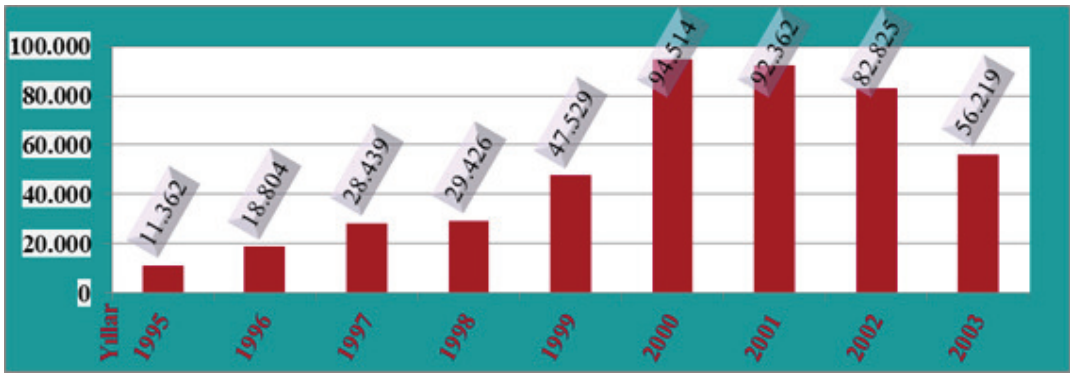
IOM'in, Türkiye'de Transit Göç Örgütü ve Türkiye'de Düzensiz Göç olmak üzere transit göç hakkında sınırlı bilimsel çalışmaları vardır. Medya Yunanistan, Fransa ve İtalya kıyılarına Türkiye'den gelmek isteyip de yakalanan göçmenler ve Türkiye'ye gelen yasadışı göçmenler hakkında hemen hemen her gün haberler yayınlamaktadır.[31] Bu konuda 2000 yılında Ortadoğu'dan Avrupa'ya 90.000'den fazla sığınmacının ulaştığı bilgisi çarpıcı bir örnektir.[32] Bir yılda 90.000 dolayında Ortadoğulu göçmenin Avrupa ülkelerine gitmesi hiç de azımsanmayacak bir sayıdır. Bundan dolayı Avrupa ülkeleri düzensiz göçleri engellemenin yollarını aramakta ve bu manada Türkiye'nin daha sıkı tedbirler almasını salık vermektedir.

Grafik 49'da görüldüğü üzere; Emniyet Genel Müdürlüğü Yabancı Sınırlar ve Sığınma Dairesi tarafından 1995 yılında yaklaşık 11.000 düzensiz göçmen yakalanmıştır. Bu sayı 1998'de yaklaşık 29.000'e, 1999'da 47.000'e, 2000'de 94.000'e ve 2001'de 92.000'e çıkmıştır.[33] Sayılar arasında tam bir konsensüs olmamakla beraber,

---

30 M. Mutluer, *a.g.e.,* s. 64.
31 A. İçduygu, *Transit Migration*..., s. 4.
32 A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.m.*, s. 27.
33 A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 49; A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.m.*, s. 33; A. İçduygu, *Türkiye-Avrupa*..., s. 72-73; M. Mutluer, *a.g.e.,* s. 63.

bu veriler Türkiye'deki düzensiz göçmen sayısının büyüklüğünü ortaya koyması hasebiyle önemlidir. Öyle ki, bugün Türkiye'de 1 milyon civarında düzensiz göçmenden bahsedilmektedir.[34] Üstelik bu sayıya son dönemdeki Suriyeliler dâhil edilmemiştir.

Grafik 49. Türkiye'de Yakalanan Yasadışı Göçmen Sayıları (1995-2003)

Kaynak: A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.,* s. 49; A. İçduygu-Ş. Toktaş, a.g.m., s. 33.

Ortadoğulu göçmenler genelde, insan ticareti yapan kişiler tarafından Türkiye'nin Van, Hakkâri ve Şırnak bölgelerinden yasadışı yollarla sınırdan geçirilmekte, sahte nüfus cüzdanı ve pasaportlarla İstanbul'a veya geçiş yapacakları diğer şehirlere götürülmektedir. Kontrol noktalarına gelmeden önce yasadışı geçiş yapacak şahıslar araçlardan indirilip yaya olarak kontrol noktasının etrafından dolaştırılarak arama noktalarından yakalanmadan geçilebilmektedirler. Ayrıca sınır hattı boyunca yürüyerek, hayvan otlatma bahanesiyle sınıra yakın bölgelerden geçişe teşebbüs edilebilmektedir.[35]

2009 yılında yapılan bir çalışmaya göre; Van'daki mültecilerin % 94'ü kaçak yoldan Türkiye'ye giriş yapmıştır. Mültecilerin % 50'si siyasî, % 16'sı dinî, % 11'i savaş, % 8'i iktisadî ve % 15'i diğer nedenlerle ülkelerini terk ederek Türkiye'ye gelmişlerdir.[36] *Göçmenler için Türkiye'nin doğusunda önemli bir sığınma merkezi olan Van'dan elde edilen veriler son derece önemlidir. Zira bu ile yapılan göçlerin çoğu*

---

[34] Y. Bülent Peker, "Kaçak Göçmenler, Yasadışı İnsanlar: Yeni Köleci Dünya Düzeninde Türkiye", *Birikim*, S. 154, Şubat 2002, s. 49.

[35] Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 37; İhsan Bulut, "Yasadışı Göçün Toplumsal ve Kültürel Alanda Ülkemize Etkileri", *Türk-Koop Ekin*, Y. 5, S. 18, Ekim-Aralık 2001, s. 46.

[36] O. Deniz, "Mülteci Hareketleri…", s. 187.

İranlı veya Iraklılardan oluşmaktadır. Bu noktada göçmenlerin göç nedenleri de manidar olmaktadır.

Havayolu ile vize uygulamayan ülkelere yasal yoldan girilerek, hedef ülkelere sahte belge ve pasaportlarla yasadışı girişler yapılabilmiştir.[37] Geçmişte Alman, Fransız ve Bulgar elçiliklerinden rüşvet yoluyla vize alındığı ileri sürülmüştür. Bir dönem Alman Büyükelçiliği'nin pulları çalınmış ve uygun fiyata herkese vize verilmiştir.[38]

Türkiye'deki yasa dışı göçmenler arasında en çok rastlanan örnek; vize alarak yasal yollardan ülkeye giren bir göçmenin vize süresi bittiğinde ülkeyi terk etmemesi şeklindedir. Bu tip insanlar hayatlarını idame ettirebilmek için formalite evliliği yaparak Türk vatandaşlığına geçmeye ya da sahte kimlik kartı çıkarmaya çalışmaktadırlar.[39] Türkiye'ye turist vizesiyle gelerek burada çalışma izni olmamasına rağmen, iş bulup çalışan ve vize süreleri dolduğu halde ülkede kalan çok sayıda göçmene rastlanmaktadır. Aslında vize süresi ihlalleri sonucu oluşan kaçak göç ilk olarak bavul ticareti şeklinde başlamıştır. Türkiye'ye bavullarla alış-veriş için gelen turistler, aldıkları ürünleri kendi ülkelerine götürüp satmışlardır. Bu nedenle bu alış-verişe "*bavul ticareti*" denilmiştir.[40]

YHİDB'nin "*Dünya'da ve Türkiye'de Yasadışı Göç*" başlıklı raporunda belirtildiğine göre insan ticaretinde transit ülke konumunda olan Türkiye'de 1995-2001 yılları arasındaki 7 yıllık dönemde 325.978 düzensiz göçmen yakalanmıştır. Bu da demektir ki yıllık ortalama 46.568 kişi yakalanmıştır. Ancak sadece 2001 yılında 86.104 kaçak göçmenin yakalandığı da vakidir. Yakalananların bir kısmı Türkiye'yi transit ülke olarak kullanmayı, bir kısmı ise Türkiye'de kalmayı amaçlamıştır.[41]

Düzensiz göçmenlerin geldikleri ülkeler göz önüne alındığında, büyük bir çoğunluğunun Türkiye'yi atlama taşı olarak kullanmak istedikleri görülmüştür. Transit göçmenler çoğunlukla insan kaçakçılarının yardımıyla Türkiye'ye girmişler ve benzer yollarla Türkiye'den ayrılmışlardır.[42] Gerek transit göçmenlerin, gerekse Türkiye'de emeğini satıp çalışan yabancıların sayılarında son yıllarda görülen değişimde özellikle

---

37 Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 37.
38 A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.m.*, s. 38; Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 44.
39 Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 38; AMNESTY, *İki Arada Bir Derede: Türkiye'deki Mültecilere Koruma Sağlanamıyor*, Londra 2009, s. 6.
40 A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 60.
41 EGM YHİDB, *a.g.e.*, s. 33; N. Işıl Demirakın, *Türkiye'de Göçmen 'Ötekiler'e Bakış,* (HÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 55; A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 54.
42 Bülent Çiçekli, "Yasadışı Göç, İnsan Kaçakçılığı ve Ticareti ile Mücadele ve Türkiye", *Polis Bilimleri Dergisi*, C. 7, S. 1, Ankara 2005, s. 49.

bir faktör etkili olmuştur; AB'ye uyum süreci temelinde düzensiz göçün düzenli bir hale getirilme çabaları, insan kaçakçılığı konusunda cezaların artırılması ve sınırların korunmasının daha ciddi olarak ele alınması.[43]

2007 yılında Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinde yayınlanan yasadışı sınır ihlalleri verilerine göre; Türkiye'ye bir hafta içerisinde 1.662 kaçak göçmen gelmiştir. Büyük çoğunluğu Pakistan, Afganistan, Bangladeş, Moritanya, Eritre, Filistin ve Somali uyruklu olan göçmenler, Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçmek veya Türkiye'ye yerleşmek isterken yakalanmıştır.[44]

Türk yetkililerince 2007 yılının Ekim ayının ilk haftasında yakalayarak adli makamlara teslim ettiği toplam 1.662 kişinin yakaladıkları yerler ve uyrukları şöyledir: 2 Ekim 2007; Edirne, Şırnak, Elazığ, Van, Muğla, Kırklareli, İstanbul'da 3 Türk vatandaşı, 12 Filistin, 14 Moritanya, 15 Bangladeş, 13 İran, 15 Irak, 208 Pakistan ve 22 Afganistan uyruklu toplam 302 kişi. Bulgaristan sınırında 4 Filistinli ve Yunanistan sınırında 14 Iraklı ve 14 Filistinli olmak üzere toplam 32 kişi. Suriye sınırında 3 Türk vatandaşı, İran sınırında 10 Pakistanlı.

3 Ekim 2007; Edirne, Siirt, Ağrı, Şanlıurfa, Kilis'te 4 Filistinli, 18 Iraklı, 10 Pakistanlı olmak üzere toplam 32 kişi. Yunanistan sınırında 68 Filistinli, 24 Iraklı, 2 Eritreli ve 1 Somalili olmak üzere toplam 95 kişi. Suriye sınırında 1 Türk vatandaşı, 17 Somalili ve 3 Suriyeli olmak üzere toplam 21 kişi.

4 Ekim 2007; Ağrı, Aksaray, Edirne, Hatay, Muğla, Van'da 26 Somalili, 13 Filistinli, 12 Moritanyalı, 10 Pakistanlı, 7 Iraklı, 5 Burmalı, 1 İranlı, 1 Afganistanlı olmak üzere toplam 75 kişi. Yunanistan sınırında 24 Iraklı, 5 Afganistanlı, 2 Moritanyalı olmak üzere toplam 34 kişi. Suriye sınırında 8 Somalili.

5 Ekim 2007; Çanakkale, Balıkesir, Aydın'da 40 Moritanyalı, 19 Afganistanlı ve 3 İranlı olmak üzere toplam 62 kişi. Ege Denizi'nde 6 Moritanyalı ve 3 Afganistanlıdan oluşan 9 kişi. Yunanistan sınırında 36 Burmalı, 28 Moritanyalı, 26 Filistinli, 6 Iraklı, 5 Eritreli, 1 Afganistanlı, 1 Sri Lankalı ve 1 İranlı olmak üzere toplam 104 kişi. Suriye sınırında 3 Somalili. İran sınırında 25 Pakistanlı ve 2 Afganistanlı olmak üzere toplam 27 kişi.

6 Ekim 2007; Edirne, İzmir, Hatay, Gaziantep, Van ve Şanlıurfa'da 197 Suriyeli veya Iraklı.

---

[43] A. İçduygu, *Türkiye-Avrupa*..., s. 73-74.
[44] *Hürriyet*, 20 Ekim 2007.

7 Ekim 2007; Aydın, Balıkesir, Çanakkale'de 4'ü Iraklı olmak üzere toplam 61 kişi. Ege Denizi'nde 7 Iraklı olmak üzere toplam 68 kişi. Yunanistan sınırında 14 Iraklı.

8 Ekim 2007; Edirne, Şanlıurfa, Ağrı, İzmir ve Muş'ta 12 Iraklı ve 1 Suriyeli olmak üzere toplam 13 kişi.[45]

Türkiye'de bir hafta içerisinde yakalanan düzensiz göçmen sayısının büyüklüğü şaşkınlık vericidir. Mevcut veriler her gün Iraklı veya Suriyelinin Türkiye'ye giriş yaptığını göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'deki Iraklı ve Suriyeli sayısının tahmin edilenden çok daha fazla olduğu düşünülmelidir.[46] Göçmenlerle ilgili Türk basınında hemen hemen her gün bir haber yer almaktadır. Yaşadıkları ülkelerde çeşitli sıkıntılar çeken bu insanlar, çoğu zaman ilkel şartlarda göçü göze almaktadır. Örneğin Aydın'ın Didim İlçesi'nden lastik botlarla Yunanistan'ın Bulamaç (Farmakosi) Adası'na geçmek isterken yakalanan 65 kaçak göçmen yakalanmıştır. Hayatlarını lastik botlarla tehlikeye atan bu insanlar kalacak yer bulunamayınca kaymakamlığın bahçesine yerleştirilmiştir.[47]

Nüfus hareketleri açısından kavşak noktasında bulunan Türkiye, sürekli olarak nüfus devinimine maruz kalmıştır. Bunun bir örneği de İnsan Hakları Araştırmaları Derneği (İHAD)'in Mayıs 2009 raporudur. İltica ve sığınma hakkındaki bu raporda; sınır ihlali nedeniyle 2.864 kişinin gözaltına alındığı ve 1 kişinin ölü, 721 kişinin de sınır dışı edildiği bildirilmiştir. Mülteci, sığınmacı ve göçmenlerin en çok yakalandıkları bölgeler ise Ağrı, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Çanakkale, Edirne, Elazığ, Erzurum, Hakkâri, Hatay, Iğdır, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Manisa, Mardin, Muğla, Siirt, Tekirdağ, Trabzon, Şırnak, Van ve Yalova'dır.[48] Bu örnekleri daha da artırmak mümkündür.

Türkiye'ye gelen göçmenlerin kaçak çalışması da son yıllarda dikkat çeken başka bir husustur. Türkiye 1990'lı yıllardan itibaren iş konusunda göçmenler için bir çekim alanı olma niteliği taşımaktadır. Bir yıl içerisinde ülkeye giren ve çıkan ziyaretçi sayılarından kalan farkı çalışma niyetiyle girenler olarak değerlendiren Çalışma Bakanlığı, *çalışan kaçak yabancı sayısını 1 milyon kişi* olarak tahmin etmiştir.

---

45 *Hürriyet*, 20 Ekim 2007.

46 Haziran 2011'de Suriye'de çıkan ve halen devam eden iç karışıklıklar sebebiyle Türkiye'ye sığınan Suriyeliler çalışma alanımızın dışında tutulmuştur. Ancak günümüzde Türkiye'deki Suriyelilerin sayısının 700.000 civarında olduğu konusunda yapılan tahminler de gerçek sayının çok gerisinde kalmaktadır. Zira gayr-ı resmi göçmenlerin sayısını tespit etmek mümkün olmamıştır.

47 *Radikal*, 12 Nisan 2009.

48 IHAD, *20 Haziran…*, İnsan Hakları Araştırma Derneği'nin 17 Haziran 2009 Tarihli Raporu.

Tablo 69'da görüldüğü üzere; sadece 1999 yılında 11.550 Iraklı kaçak işçi gözaltına alınmıştır. Bu sayı Türkiye'deki toplam kaçak işçilerin yaklaşık 1/4'ü kadardır. 2000 yılında bu sayı 17.280'e çıkmış, ancak Türkiye'deki toplam kaçak işçi oranında 1/5'e gerilemiştir. Bundan anlaşıldığı kadarıyla, 2000 yılında Türkiye'deki toplam işçi miktarı bir yıl öncesine göre bir kat daha artmıştır. Benzer şekilde 1999 yılında yakalanan kaçak Suriyeli işçi sayısı 776 ile yüzde 1.6 iken, bir yıl sonra bu sayı 1.399'a çıkmıştır. Ancak 2000 yılındaki kaçak Suriyeli işçi sayısının toplam kaçak işçi sayısındaki oranı % 1.5'e gerilemiştir. Türkiye'nin çalışmak için tercih edilme nedenlerinin başında coğrafi yakınlık, bürokratik işlemlerin az olması ve burada yaşayan Türklerin varlığı gibi faktörler etkili olmuştur.[49]

Tablo 69. Türkiye'de kaçak işçi göçü ve gözaltı olayları (1999-2000)

Ülkeler/Yıllar	1999	%	2000	%
Irak	11.550	24.3	17.280	18.3
Suriye	776	1.6	1.399	1.5

Kaynak: F. Savaşan, *Uluslararası Göç…*, s. 156.

Türkiye'de kaçak olarak çalışan yabancı işçiler, bölgelere göre değişik işlerde çalışmaktadırlar. Doğu Karadeniz bölgesindeki kaçak işçiler çoğunlukla; inşaat, tarım, pazarcılık, ev işleri, özel çay fabrikalarında, fındık toplama ve tezgâhtarlık gibi işlerde çalışmaktadırlar. İstanbul, Bursa ve Eskişehir gibi gelişmiş şehirlerdekiler; inşaat, marangozluk, otellerde temizlikçi ve kat işçisi, tekstil ve konfeksiyon sektörü, dericilik, bulaşıkçılık, benzin istasyonlarında pompacılık, temizlikçilik, çöpçülük, asfalt dökümcülüğü, tezgahtarlık ve rehberlik gibi işlerde çalışmaktadırlar. Ege ve Akdeniz bölgelerindekiler ise, garsonluk, barmenlik, animatörlük, tercümanlık, çiçekçilik, bahçıvanlık, işportacılık gibi işlerde çalışmaktadırlar.[50] *20-50 yaşları arasındaki işçi göçmenler arasında k*adınlar, erkeklere nazaran daha fazla sektörlerde iş bulmaktadır.[51]

Tablo 70'de görüldüğü üzere; göçmenlerin Türkiye'ye geliş amaçlarına bakıldığında, % 30 ile çalışma amacıyla gelmiş olanlar ilk sırada yer almıştır. Bununla birlikte; göçmen, zorunlu göçmen, mülteci, sığınmacı ve evlilik olarak gelenlerin hepsi hesaba katıldığında % 45,5'e tekabül eder. Bu oran, yerleşme amacıyla gelen

---

49 İ. Südaş, *a.g.t.,* s. 36-37; *http://bianet.org*, E.T.: 23.03.2010.
50 Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 55.
51 Ahmet İçduygu, *The Labour Dimensions of Irregular Migration in Turkey,* CARIM Institute Research Reports, 2006, s. 6; *http://bianet.org*, E.T.: 23.03.2010.

göçmenler olarak kabul edilebilir. Hatta bu orana çalışma ve öğrenim amacıyla gelenlerden de ekleme yapılabilir.

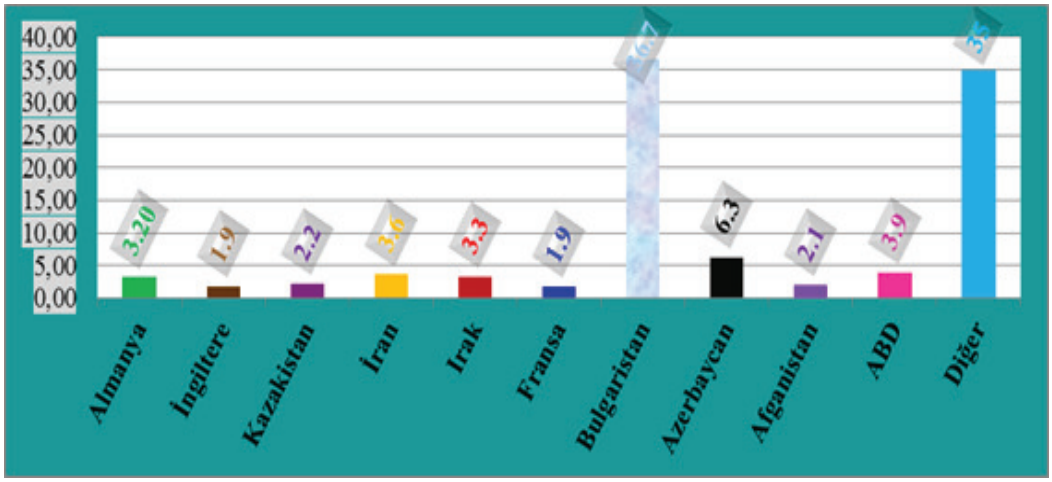
Tablo 70. Türkiye'de bulunan yabancıların ülkeye geliş amaçları

Geliş Amacı	Oran (%)	Geliş Amacı	Oran (%)
Çalışma	30.8	Sığınmacı	6.2
Öğrenim	20.8	Evlilik	6.2
Göçmen	18.5	Ziyaret	3.1
Mülteci	13.8	Zorunlu göç	0.8
Toplam			100

Kaynak: İ. Südaş, *a.g.t.*, s. 38.

Türkiye'ye 1980'lerin sonundan itibaren İranlı ve Iraklı sığınmacılar adeta akın etmiştir.[52] Yaşanan bu yoğun göç olayları Türkiye'de sığınmacı, mülteci, kaçak göçmen, transit göçmen ve hatta bazen düzenli (yasal) göçmen statüsünde olanları bir araya getiren karmaşık bir göç rejiminin oluşmasına neden olmuştur.[53] 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin devam eden coğrafi sınırlaması nedeniyle bu ülkelerden gelen sığınma başvuruları resmen kabul edilememiştir.[54] Böyle bir yasal sınırlama olmasına rağmen, bugün Türkiye'ye sığınma başvurusunda bulunanların çoğunluğunu İran ve Iraklılar oluşturmuştur.[55] Grafik 50'deki verilere göre; Türkiye'de yaşayan yabancıların % 3.3'ü Iraklılardan oluşmaktadır. Bu oranın Bulgaristan, Azerbaycan ve ABD'nin gerisinde kalmasının nedeni, önceki yıllarda göç etmiş olan Iraklıların kurmuş oldukları sosyal ağlar vasıtasıyla kısa sürede vatandaşlık almış olmaları olabilir. Ayrıca Türkiye'ye sığınmış olan Iraklıların büyük bir kısmı zamanla ülkelerine geri dönmüştür. Aksi takdirde Türkiye'de bulunan Irak doğumluların oranı bunun çok üzerinde olmalıdır.

[52] A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.m.*, s. 27; A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 55.
[53] A. İçduygu, *Türkiye-Avrupa…*, s. 72.
[54] A. İçduygu, *Transit Migration…*, s. 8; A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 55.
[55] A. İçduygu, *Türkiye-Avrupa…*, s. 75.

Grafik 50. 2001 yılında Türkiye'de yaşayan yabancı oranları

Kaynak: İ. Südaş, *a.g.t.*, s. 39.

Türkiye'ye yönelen en önemli göç dalgalarından biri Irak'tan gelmiştir. Iraklılar 1988-1991 yılları arasında kitlesel olarak göç etmişlerdir. İlk sığınmacı dalgası İran-Irak Savaşı'nın sona erdiği 1988 yılında gerçekleşmiştir. Irak ordusunun sıkıştırdığı 50.000'den fazla peşmerge, aileleriyle birlikte Ağustos 1988'de Türkiye'ye gelmiştir. Bu insanlar 1951 Cenevre Sözleşmesi'ndeki coğrafi sınırlama nedeniyle mülteci olarak kabul edilememişler, ancak "*geçici misafir*" olarak yerleştirilmişlerdir. Neticede bu sığınmacıların büyük bir kısmı 1990'ların ortalarına kadar Kuzey Irak'ta kurulan Güvenli Bölge'ye dönmüştür.[56]

Irak'tan Türkiye'ye gelen ikinci göç dalgası ise 1990 Ağustos ile 1991 Nisan ayları arasında Körfez Krizi sırasında gerçekleşmiştir. İlk etapta sayıları 60.000'i aşan bu sığınmacılar geçici olarak Irak-Türkiye sınırına yakın bir kampa yerleştirilmiştir. Fakat zamanla bu sayı 500.000'e ulaşmıştır. Irak'tan gelen göç akımı, esas itibarıyla bir Kürt göçü olarak tanımlanmışsa da bunların arasında çok sayıda Türk, Arap ve Keldanî yer almıştır.[57] Bu göçmenlerin önemli bir kısmı da kayıt altına alınamadığı için ülke içerisinde serbestçe dolaşabilmiştir. Bu açıdan Irak'tan Türkiye'ye yapılan bu göçler düzensiz göç olarak değerlendirilmiştir.

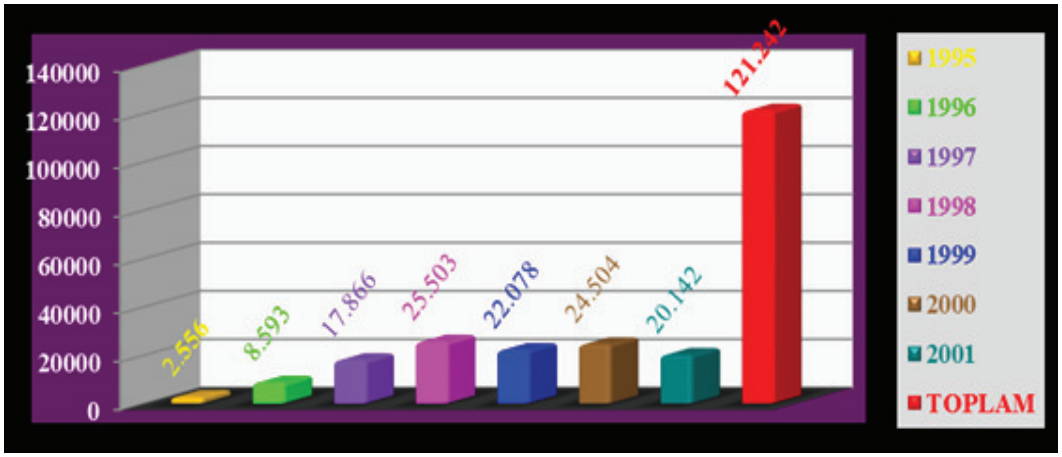
Türkiye'yi transit ülke olarak kullanan yabancılar arasında da ilk sırayı Iraklılar almıştır. 1995-2001 yılları arasındaki 7 yıllık dönemde 121.242 Iraklı Türkiye'yi başka

---

[56] A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 56; ORSAM, "Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Ankara Şubesi Başkanı Mahmut Kasapoğlu ile Söyleşi", (04 Mayıs 2010-Ankara), *www.orsam.org.tr,* E.T.: 13.05.2011, s. 3.

[57] A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 56-57.

ülkelere gitme amacıyla kullanırken yakalanmıştır (Bkz.: Grafik 51). Türkiye'yi araç olarak kullanmak isteyen göçmenlerin ülkede bekleme süreleri bazen 10 yılı bulmuştur. Bu uzun bekleyiş dönemi insan hayatıyla kıyaslandığında, ömrün verimli ve önemli bir döneminin Türkiye'de geçtiğini gösterir. Bu açıdan transit göçmenler de göçmen sınıfına alınabilir.

Grafik 51. Türkiye'yi transit ülke olarak kullanan Iraklı sayıları (1995-2001)
Kaynak: Ö. Güneş, *a.g.t.,* s. 42.

Türkiye'de yakalanan insanlardan elde edilen istatistiklere göre, göçmenlerin yaklaşık % 60'ı geçici olarak ülkeye girmiştir. Diğer % 40'ı ülkede yerleşmek ve iş-güç edinmek için gelmiştir. Doğu Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında 1998-2000 döneminde Türkiye'deki transit göçmenlerin sayısında önemli bir artış olmuştur. Transit göçmenlerin oranı 2000 yılından sonra azalırken, bu tarihten itibaren eski Sovyet Cumhuriyetlerinden gelen göçmen işçilerin oranı artmıştır. Örneğin, 1999'da transit göçmenlerin oranı % 59 iken, göçmen işçi oranı % 41 olarak saptanmıştır. Ancak 2003 yılında bu oran % 56'ya % 44 olmuştur. Son yıllarda yakalanan transit göçmen sayısının azalmasında Türk hükümetlerinin alığı önlemler de etkili olmuştur.[58]

Türkiye'ye giren ve yakalanan göçmenler, yabancı misafirhanelerinde, polis nezarethanelerinde veya havaalanlarındaki transit bölgelerde gözetim altında tutulmaktadırlar. Misafirhaneler emniyet müdürlüklerinin kontrolü altındadır ve burada tutulan yabancıların serbestçe dolaşmalarına izin verilmemektedir. Türkiye'nin çeşitli illerinde bulunan ve uydu kent olarak tanımlanan barınma merkezlerini nitelik ve içerik

[58] A. İçduygu, *Transit Migration*..., s. 9.

olarak, misafirhanelerden ayırmak gerekmektedir. Barınma merkezlerinde, iltica başvurusunda bulunmuş kişiler aileleriyle birlikte toplu olarak ikamet edebilirler.

Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD) tarafından 2006-2007 yılları arasında Türkiye'deki yabancı misafirhanelerinde tutulmakta olan mültecilerin yasal, hukuki ve insani sorunlarının anlatıldığı bir mülteci gözetim raporu yayınlanmıştır. Raporda yabancı misafirhanelerinin hukuki altyapısı, fiziki koşulları tartışılarak, mülteci ve sığınmacılar ile yapılan mülakatların sonuçları değerlendirilmiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) tarafından "*Döner Kapıda Sıkışanlar*" başlığı altında yayınlanan ve Türkiye-Yunanistan girişlerindeki göçmenler hakkındaki raporda, yabancı misafirhaneleri ve gözaltı merkezlerinin vahim durumundan bahsedilmiştir. HRW araştırmacısı13 Haziran 2008 tarihinde, Edirne Tunca misafirhanesinde yaptığı ziyarette karşılaştığı manzarayı şöyle dile getirmiştir:

"Tek bir odaya tıkıştırılmış 400 erkeğin görüntüsünü ve kokusunu anlatmaya kelimeler yetmiyor. Kendi güvenliğimiz için odanın içine girmemize izin verilmedi, odanın asma kilit vurulmuş demir parmaklıklı kapısının arkasında durup karanlığı izledik. Önce kapıya yanaştılar ama duvar boyunca sıkış tepiş dizilmiş kalabalığı görebilelim diye bu insan denizi yarıldı. Vücutlar arasında hiç boşluk yoktu; duvar diplerinde ve odanın içinde omuz omuza oturuyorlardı. Hepsi de pisti ve kötü kokuyordu. Bazıları çok hasta görünüyordu. Derilerinde korkunç enfeksiyonlar ve isilikler bulunan adamlar öne çıktılar. Vücutlarının üst kısmı ve yüzleri tümüyle son derece bulaşıcı görünen açık yaralarla kaplanmış insanlar gördük. Kapıdaki parmaklıklara doğru yığılmış olanlar çeşitli mesajlar veriyordu: '-Burada dayak var!' '-Yemekler kötü!' '-Yüzüme vurdular!' '-Burada daha ne kadar kalmamız gerekiyor?' '-İnsanlar tuvalette uyuyor!'.[59]

Sığınmacıların kaldığı misafirhanelerin durumuna bir örnek de İstanbul Kumkapı misafirhanesidir. TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Mehmet Zafer Üskül, 6 Haziran 2008 tarihinde İstanbul Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şube Müdürlüğüne bağlı olan Kumkapı Yabancılar Misafirhanesi'ne gitmiştir. Üskül, burada insan hakları açısından sorun yaşanıp-yaşanmadığına dair incelemelerde bulunmuş, sonuçta insan hakları açısından herhangi bir sorun yaşanmadığını rapor etmiştir. Oysa Kumkapı Yabancılar Misafirhanesi fiziki açıdan yetersiz olup yaklaşık 800 sığınmacıyı barındırmıştır. Nitekim Ekim 2008'de

[59] IHAD, *Türkiye İltica…*, s. 12-13.

sığınmacılar kendilerini koğuşlara kilitleyerek olay çıkarmıştır. BMMYK temsilcileri Kumkapı Misafirhanesindeki durumu yerinde incelemek için resmi makamlara başvurmuşlarsa da bir sonuç alamamışlardır.[60]

Türkiye'de iltica veya sığınma talebinde bulunup, göçmen misafirhanelerinde kalanların barınma ve gıda ihtiyaçları İçişleri Bakanlığı tarafından karşılanmıştır. Bazı illerde serbest ikametlerine izin verilen yabancılar geçimlerini kendileri sağlamıştır. Bu kişilerden geçinemeyenlere veya mağdur durumda bulunanlara başta Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu (Fak-Fuk-Fon) olmak üzere çeşitli sosyal yardım fonları ve belediyeler tarafından yardımlar yapılmıştır. Düzensiz göçmenler için yapılan masraflar yıldan yıla artarak devam etmiştir. 1999 yılında 98.843.458.000 TL, 2000 yılında 234.173.000.000 TL, 2001 yılında 431.531.000.000 TL ve 2002 yılında 1.228.767.706.000 TL tutarında yardım yapılmıştır.[61]

Düzensiz göçler, göç alan toplum üzerinde bazı olumsuz sosyal ve ekonomik etkiler göstermiştir. Örneğin göçmenler, bazen yerli nüfusun işlerini ellerinden almıştır. Göçmenlere bağlı olarak ucuz işgücünün ortaya çıkması, ücretlerin düşmesine sebep olmuştur. Bunlara ek olarak göçmenler, ülkenin sosyal refah sistemi üzerine ağır bir yük getirmişlerdir.[62]

7.2. Yabancı İşçilerin Hukukî Durumları

Türk mevzuatında yabancı terimi, 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun'un 3. maddesine göre; "403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununa göre Türk vatandaşı sayılmayan kişi" olarak tanımlanmıştır. Yabancı kaçak işçilik ise; "başka bir ülkede bulunup oturma ve çalışma izni olmadığı halde bir şekilde formel veya enformel sektörde çalışma fırsatı bulup iş gören yabancılar" olarak açıklanmıştır.[63]

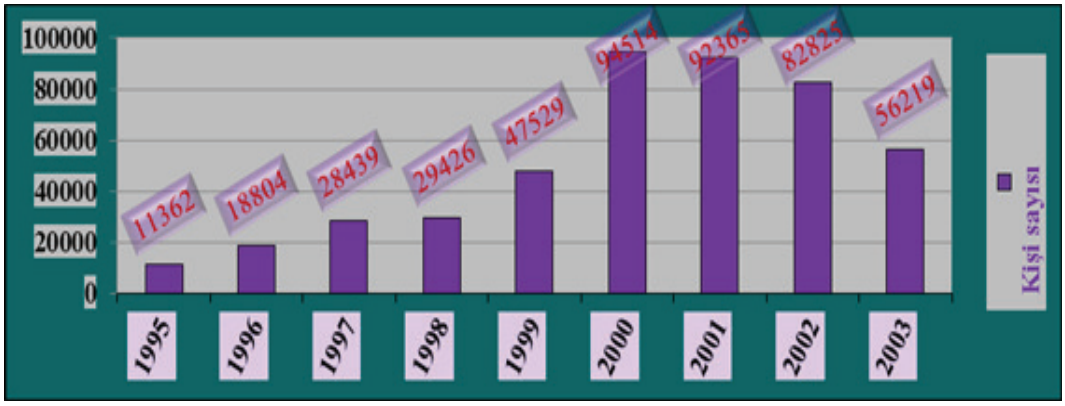
Yabancıların kaçak olarak çalışmaları; küreselleşme, ekonomik faktörler, siyasi faktörler, dünya nüfusundaki artış, etnik ayrımcılık ve göçmen yasalarının yetersizliği gibi nedenlerle bağdaştırılmıştır.[64] Yasadışı çalışan yabancı işçilerin bugün pek çok ülkede bulunmasının en önemli nedenini ekonomik faktörler oluşturmuştur. Ülkeler arasındaki gelir farklılıkları, gelir seviyesi düşük olan ülkelerde yaşayan insanların, gelir

---

60 IHAD, *Türkiye İltica…*, s. 13.
61 Ö. Güneş, *a.g.t.*, s. 58-59.
62 K. Eker, *a.g.t.*, s. 378.
63 R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 6.
64 R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 8; Özlem Kırlı, "Yasadışı Göç Sorunu", *http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/goc/goc6.pdf*, E.T.: 26.10.2010.

seviyesi yüksek olan ülkelere doğru yasal veya yasadışı yollarla göç etmesine neden olmuştur. Bu nüfus devinimleri Ravenstein Kanunları'ndan *Neoklasik Ekonominin Mikro Kuramı* ve Stouffer'ın *Kesişen Fırsatlar Kuramı*'na uygunluk göstermiştir. Ayrıca ülke içindeki rejim değişiklikleri ve iç savaşlar insanların başka ülkelere göç etmelerine neden olmuştur.[65]

Grafik 52'de görüldüğü üzere, Türkiye'de yakalanan yasadışı göçmen sayısı 2000 yılında 94.514'e ulaşmıştır. Şekildeki veriler Türkiye'ye yoğun bir göç akını olduğunu göstermektedir. Yabancı kaçak işçilerin Türkiye'yi tercih etmelerinin bazı sebepleri vardır. Bunlar genel olarak dini, tarihi, etnik ve coğrafi yakınlık, Avrupa'yla köprü oluşturması ve kaçak yollardan girişin daha kolay olması şeklinde sıralanabilir.[66]

Grafik 52. Türkiye'de yakalanan yasadışı göçmen sayıları (1995-2003)

Kaynak: AREM, "Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011.

Türkiye'de yakalanan yasadışı göçmenlerde 1996'da % 60, 1997'de % 66, 1998'de % 10, 1999'da % 62, 2000'de % 50 artış görülmektedir. Bunlar arasında Iraklıların % 96'sı, Afganistanlıların % 93'ü, Pakistanlıların % 88'i, İranlıların % 61'i yasadışı giriş-çıkış veya yasadışı konumda bulunmaları dolayısıyla yakalanmıştır.[67]

Türkiye'deki yabancı kaçak işçilik bazen olumsuz etkilere neden olmuştur. Kaçak işçi çalıştırmak hem ülke ekonomisi açısından, hem de işletmeler açısından bir takım olumsuzluklar doğurmakla birlikte, yerli-yabancı işçiler açısından da çeşitli sorunlara yol açmıştır.[68] Her şeyden önce yabancı kaçak işçilik, işletmelerde haksız

---

65 R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 10-16.
66 R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 43.
67 EGM YHİDB, *a.g.e.*, s. 33.
68 R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 26-27.

rekabete yol açmıştır. Kayıt dışı yabancı işçi çalıştırmak bir işyeri için düşük seviyede işgücü maliyeti demektir. Çünkü işverenler çok fazla isteği olmayan, uzun saatler boyu ucuza ve esnek çalışabilecek, temel işçi haklarını aramayacak, çalışkan bir işgücünü istihdam etmeyi tercih ediyorlar.[69] Bu ise işçilerin işveren tarafından rahatça sömürülmesine yol açmıştır.

Yabancı işçiler, ülke ekonomisi açısından da büyük bir gelir kaybı demektir. Yabancı kaçak işçi çalıştıran iş yerlerinin artması, kayıtlı işçi çalıştıran işyerlerinin azalmasına, dolayısıyla esas gelir kayıtlı ekonomiden sağlanan bütçenin açık vermesine neden olmaktadır.[70]

Bugün Türkiye'ye en çok kaçak işçi gönderen ülkeler arasında İran, Irak, Suriye, Ermenistan ve Gürcistan gelmektedir ki hepsi de Türkiye'yle sınır komşusudur.[71] 1995-2005 yılları arasında en çok yakalanan yasadışı göçmenler Irak, İran, Suriye, Afganistan, Türk Cumhuriyetleri, Bangladeş, Bulgaristan, Cezayir, Çin, Ermenistan, Fas, Filipinler, Filistin, Hindistan, Makedonya, Mısır, Moldova, Moritanya, Nijerya, Pakistan, Romanya, Rusya, Tunus, Ukrayna gibi ülkelerden gelmiştir.[72] Ortadoğu ülkelerinden gelen pek çok kaçak işçi, Avrupa'ya gitmek için çoğu zaman Türkiye'yi kullanmaktadır. Bu göçmenler önce Türkiye'ye gelip burada belli bir süre kaldıktan sonra Avrupa'nın gelişmiş zengin ülkeleri olan Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere, Danimarka ve İsviçre gibi devletlere gitmektedir. Avrupa'ya gidene kadar Türkiye'de kaldıkları süre içinde bu kişilerin pek çoğu kaçak olarak çalışmaktadırlar.[73]

Tablo 71'de görüldüğü üzere 1995-2005 yılları arasındaki 11 yıllık dönemde 104.982 Iraklı ve 6.141 Suriyeli düzensiz göçmen yakalanmıştır. 1995-2002 yılları arasında Iraklı yasadışı göçmen sayıları sürekli artarken, 2003'ten sonra belirgin bir azalma olmuştur. Suriyeli yasadışı göçmen sayıları genelde birbirine yakın bir seyir izlemekle beraber, 2000 ve 2004 yıllarında ortalamanın üstünde kalmıştır. Üstelik bu sayılar sadece yakalanan yasadışı göçmenlere aittir. Bu verilerden hareketle Türkiye'deki Iraklı ve Suriyeli sayıları hakkında bir tahmin yürütülebilir.

---

69 *http://bianet.org*, E.T.: 23.03.2010.
70 R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 27-28.
71 A. İçduygu, *Irregular Migration*..., s. 10.
72 R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 78.
73 R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 48-49.

Tablo 71. Türkiye'de yakalanan Iraklı ve Suriyeli yasadışı göçmenler (1995-2005)

Yıl / Ülke	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	11 Yıl Topl.
Irak	2.128	3.319	5.689	14.237	11.546	17.280	18.846	20.926	3.757	6.393	861	104.982
Suriye	78	86	144	476	776	1.399	782	462	623	1.097	218	6.141

Kaynak: R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 77-78.

Kaçak işçiler açısından Türkiye yaşam standartları güzel olan bir ülkedir. Yaşadıkları ülkelerdeki kötü koşullardan dolayı bu insanlar zorunlu göçe maruz kalmışlardır. Özellikle 1990 yılı ve sonrasında yaşanan siyasi olaylar göç akımını arttırmıştır. Ülke içindeki işsizlik, yoksulluk, siyasi kaos bu ülke vatandaşlarının Türkiye gibi kendilerinden daha iyi durumda olan ülkelere gitmelerine yol açmıştır.[74]

Bugün Türkiye'deki yabancı kaçak işçi sayısının tam olarak ne kadar olduğunu saptamak olanaksızdır.[75] Türkiye'ye gelen ve sayılarının yaklaşık 1 milyon olduğu tahmin edilen yabancı kaçak işçiler, çoğunlukla tarım, metal, tekstil ve inşaat gibi emeği yoğun sektörlerde çalışmaktadır**.** Özellikle büyük kentlerde çok sayıda yabancı kadın ev temizliği, çocuk bakımı vb. işlerde çalışmaktadır.[76]

Tablo 72'deki verilerden anlaşıldığı kadarıyla; 19 Mart 2001 tarihi itibariyle sadece İstanbul'daki suça karışmış yabancı sayıları 16.047'dir. Bunlardan 2.124'ü Iraklı, 108'i ise Suriyelidir. Sadece İstanbul'da ve suça karışmış olanlara ait olan bu veriler, Türkiye'nin her bakımdan bir göçmen ülkesi olduğunu göstermektedir.

Göçmenler ülkesi ve insanlığın sığınılacak limanlarından biri olan Türkiye'de, yabancıların hakları hukuken garanti altına alınmıştır. 5683 Sayılı Yabancıların İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun'un 3. maddesine göre; Türkiye'de bir aydan fazla kalacak yabancılara çalışma, öğrenim vb. amaçlı ikamet tezkeresi verilmiştir. Ancak yasal yollarla Türkiye'ye gelmiş olan çeşitli uyruklara mensup yabancıların bu sürelerinin sonunda ülkeden çıkmayarak *kaçak göçmen* durumuna düştükleri, bir kısmının da izin almaksızın çalışmaya devam ettirdikleri görülmüştür.[77] Nitekim Ortadoğu'dan gelen göçmenlerin birçoğu bu şekilde hayatlarını sürdürmüştür.

---

74 R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 49; Ö. Kırlı, a.g.m., *http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/goc/goc6.pdf*, E.T.: 26.10.2010.

75 R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 67.

76 K. Tanyılmaz-M. M. K. Kıroğlu, "Türkiye'de Göçmen İşçiler ve İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri", *Türkiye'de Yabancı İşçiler, Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, (Der.: F. Aylan Arı), İstanbul 2007, s. 144; R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 80.

77 EGM YHİDB, *a.g.e.*, s. 22-31.

Tablo 72. İstanbul'da suça karışmış yabancı sayıları

Uyruğu	Gözaltı Sayısı	Uyruğu	Gözaltı Sayısı
Romen	3.078	Türk Cumhuriyetleri	263
Moldov	2.830	Bulgar	166
Iraklı	2.124	Fas	158
Suriyeli	108	İranlı	1.447
Ukraynalı	1.251	Cezayirli	38
Azeri	865	Mısırlı	28
Pakistanlı	438	Afrikalılar	2.808
Rus	445	Genel Toplam	**16.047**

Kaynak: Kuvvet Lordoğlu, "Çalışma Hayatımızda Yeni Yabancılar: Bir Araştırmanın Bazı Sonuçları ve Değerlendirmeler" , *Türkiye'de Yabancı İşçiler, Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, (Der.: F. Aylan Arı), İstanbul 2007, s. 95.

Tablo 73'de görüldüğü üzere, 1994 yönetmeliğinden sonra 9.624 Iraklı ve 2 Suriyeli Türk vatandaşlığına geçmek için başvuruda bulunmuştur. Bunlardan 149 Iraklının başvurusu hiç değerlendirmeye alınmamıştır. 2.605 Iraklı ise Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir. 1994 Yönetmeliği'nden sonra 2.605 Iraklının resmen Türk vatandaşlığına geçtiği göz önüne alınırsa, Türkiye'deki Irak asıllıların sayısıyla ilgili çeşitli bilimsel çalışmalarda verilen yaklaşık 10.000 tahmininin yetersiz olduğu da anlaşılır. Ayrıca buradaki veriler hem sadece Türk vatandaşlığına başvuranlarla hem de 1994-2001 yılları arasındaki 7 yıllık dönemle sınırlıdır. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar olan süreçte Türkiye'ye gelen Iraklıların sayısı yüz binlerle ifade edilebilir.

Tablo 73. 1994 Yönetmeliği'nden sonra Iraklı ve Suriyelilerin yaptıkları vatandaşlık başvuru sayıları (1994-2001)[78]

Ülkeler	Müracaat Sayısı	Değerlendirmeye Alınmayan	Talebinden Vazgeçen	İşlemi Devam Eden	Kabul Edilen	Ret Olunan
Irak	9.624	149	411	3.609	2.605	2.850
Suriye	2	-	1	1	-	-

Kaynak: EGM YHİDB, *a.g.e.*, s. 11.

Küreselleşme süreci ile yasadışı göç bölgesel düzeyden çıkıp, hemen hemen tüm ülkelerin karşılaştığı ve olumsuz etkilendiği bir sorun haline gelmiştir. Yasal koşullar

[78] Faydalanılan kaynağın yayım tarihi 2001 yılı olduğu için bu yıl esas alınmıştır.

altında yapılan göçlerdeki sorunların çözümü daha kolay olurken, düzensiz göçlerde çözüm üretmek iyiden iyiye zorlaşmıştır.[79]

Bazı ülkeler yasadışı göçle mücadele etmek için özel önlemlere başvurmuştur. Örneğin İngiltere'de 1996 yılında iş yerlerine çalışanların yanlarında taşıyabilecekleri oturma ve çalışma izinlerini gösteren belgeler düzenlenmiştir. Yunanistan ise göçmenlerle ilgili eski yasalarını revize ederek, sınırların korunmasına yönelik önlemlerini artırmıştır. İrlanda'da 1998 yılında düzenlenen bir yasayla, yasadışı kaçak işçi çalıştıranlara para cezası ve 5 yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür. İtalya'da da yasadışı göçe yönelik daha sıkı önlemlerin alınması sağlanmıştır.[80]

Göçmenlerin dört bir taraftan akın ettikleri Türkiye'de de göçmenlerin beraberinde getirdikleri sorunların çözümüyle uğraşılmıştır. Türkiye'ye de göçmenlerle ilgili çeşitli kanunlar çıkarılmış, hangi işlerde Türk uyruklu vatandaşların çalışabileceği belirtilmiştir. Böylece yabancı uyrukluların çalışamayacakları meslekler de kendiliğinden ortaya konmuştur. Türkiye'de çıkarılan bu yasalar şöyle sıralanabilir:

Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun'a göre yabancıların Türkiye'de doktorluk yapmalarını yasaklamıştır.[81] Her türlü sıhhi ve gayri sıhhi kurumlarda kullanılacak doktorların Türk vatandaşı olması koşulu aranmıştır (m. l). Ancak Sağlık Hizmetleri Temel Kanun'nun 7. maddesi gereğince özel mesleki bilgisine ve uzmanlığına ihtiyaç duyulan veya ülke düzeyinde mesleki gelişmeyi sağlayacak yabancı uyruklu elemanların, kadro karşılığı aranmaksızın, sözleşmeli olarak çalıştırılabilecekleri açıklanmıştır.[82]

Eczacılık ve Eczaneler Hakkında Kanun'a göre Türkiye'de eczacılık yapmak için Türk vatandaşı olmak şartı getirilmiştir (m. 2). [83]

Gözlükçülük Hakkında Kanun'a göre de numaralı gözlük camı satmak ve gözlükçülük unvanını kullanmak için Türk vatandaşı olma şartı aranmaktadır (m. l).

Avukatlık Kanunu'a göre avukatlık mesleğine kabul için Türk vatandaşı olmak gereklidir (m. 3).

---

79 Ö. Kırlı, a.g.m., *http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/goc/goc6.pdf*, E.T.: 26.10.2010.
80 Ö. Kırlı, a.g.m., *http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/goc/goc6.pdf*, E.T.: 26.10.2010.
81 *Resmi Gazete, 14 Nisan 1928-863.*
82 A. Güzel-F. Bayram, "Türk Hukukunda Yabancıların Çalışma Hakları ve Çalışma İzinleri", *Türkiye'de Yabancı İşçiler, Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, (Der.: F. Aylan Arı), İstanbul 2007, s. 161.
83 *Resmi Gazete, 24 Aralık 1953-8591.*

Noterlik Kanunu uyarınca da noter stajına kabul edilmek için Türk vatandaşı olmak şarttır (m. 7).

Basın Kanunu'a göre gazetenin müdürleri Türk vatandaşı olmalıdır (m. 5).

Özel Güvenlik Teşkilatı'nda çalıştırılacak personelin Türk vatandaşı olma koşulu aranır (m. 16).

Gümrük müşavir yardımcısı olacak kişilerin Türk vatandaşı olması gerekir.

Hâkimler ve Savcılar Kanunu'a göre hâkim ve savcı adaylığına atanabilmek için Türk vatandaşı olmak ve yabancı ile evli olmamak gerekir.

Kooperatifler Kanunu'a göre *kooperatif* yönetim kurulu üyeliğine atanacak kişilerde Türk vatandaşı olma koşulunu aramıştır (m. 56).

Maden Kanunu'a göre maden hakları ancak Türk vatandaşlarına verilebilir (m. 6).

*Sendikalar Kanunu'*nun 5. maddesi gereği sendika kurucusu olabilmek için Türk vatandaşı olmak gereklidir.

*Seyahat Acentası m*üdürlerinin Türk vatandaşı olması zorunludur.

*Su Ürünleri Kanunu'*nun 21. maddesi uyarınca Türk vatandaşı olmayan kişilerin su ürünleri avcılığı yapmak üzere Türk karasularına ve iç sularına girmeleri ve bu sularda su ürünleri avcılığı yapmaları yasaktır.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Kanunu'nun 15. maddesi gereğince odalarda asli üye olabilmek için Türk vatandaşı olma şartı aranmaktadır.

Türkiye'de doğan veya kendi millî kanununa, vatansız ise Türk mevzuatına göre rüşt yaşını doldurmadan Türkiye'ye gelen ve Türkiye'de meslek okulu, yüksekokul veya üniversiteden mezun olan yabancıların çalışma izni talebinde bulunmaları halinde, bakanlığa başvuru sırasında durumlarını belgelemek koşuluyla çalışma izinleri istisnai olarak verilebilir (m.48).[84]

Türk vatandaşlığını elde edememiş olan göçmenlerin çalışamayacakları meslekler böylece açıklanmıştır. Ancak Türkiye'de düzensiz göçmenlere yasadışı giriş yaptıklarından dolayı ceza verilmemesi yasadışı göçü arttırıcı bir unsur olmuştur. Buna ilaveten bazı ülkelerin yasadışı göçmenleri belirli aralıklara çıkardıkları af kanunlarıyla ikamete bağlamaları da yasadışı göçü artırmıştır.[85]

---

[84] A. Güzel-F. Bayram, a.g.m., s. 162-192.
[85] EGM YHİDB, *a.g.e.*, s. 18.

7.3. Türkiye'de Yasadışı Göçün Önlenmesine Yönelik Yapılan Çalışmalar

Göçmen kaçakçılığının neden olduğu ekonomik, sosyal ve siyasî sorunların devletlerin gündemine yerleşmesi, bu konuda bazı çalışmaların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Her şeyden önce göçmen kaçakçılığının, göç alan ülkeler tarafından bir kamu güvenliği sorunu olarak görülmesi, göçmen kaçakçılığı ile mücadele politikalarının suçla mücadele alanındaki çalışmalarla birlikte yürütülmesi sonucunu doğurmuştur.[86]

Coğrafi konumu nedeniyle pek çok yasadışı giriş-çıkışa maruz kalan Türkiye'de, giriş-çıkış noktalarındaki önlemler ve kontroller artırılmıştır. Bu sayede yasadışı geçiş yapanların yakalanma oranları da artmıştır.[87] Tablo 74'de görüldüğü üzere, 11 yıllık dönemde 477.849 yasadışı göçmen yakalanmıştır. Dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen bu göçmenler zamanla ciddi bir sorun haline gelmiştir.

Tablo 74. Türkiye'de yakalanan yasadışı göçmen sayıları ve uyrukları (1994-2004)

Menşe Ülke veya Bölge	Kişi Sayısı	Menşe Ülke veya Bölge	Kişi Sayısı
İran	22.199	Romanya	19.067
Irak	99.402	Pakistan	28.442
Suriye	5.018	Afganistan	28.911
Kuzey Afrika	9.397	Bangladeş	13.418
Eski Sovyet	100.018	Güneydoğu Asya	70.771
Orta Asya	6.473	Türkiye	24.419
Arnavutluk	3.988	Diğerleri	107.986
Bulgaristan	9.111	Toplam	**477.849**

Kaynak: Martin Baldwin Edwards, *Migration in the Middle East and Mediterranean,* Pontetion University, Athens 2005, s. 13.

Türkiye'ye yapılan kaçak göçlerin artması ve bu göçmenlerin istihdamlarının zor olması nedeniyle hükümet, yabancılara verilen çalışma izinleri konusunda yeni yasalar getirmiştir. 2000 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bunun için yasa taslağı hazırlamış ve meclise göndermiştir. 15 Mart 2003 tarih ve 4817 sayılı yasal düzenlemeyle Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı çalışma izinleri konusunda tek yetkili kurum olarak belirlenmiştir. Ayrıca kaçak göçmen işçilerin çalıştırılmasına karşı uygulanan cezai müeyyideler artırılmıştır. Kaçak göçmen işçi çalıştıran işverenlere 2.500 TL ve kaçak göçmen işçilere 500 TL para cezası uygulaması getirilmiştir.[88]

Türkiye, gerek yasadışı göç, gerek insan kaçakçılığı ve insan ticareti ile mücadele amacıyla hazırlanan pek çok uluslararası protokole taraf olmuştur. Bu

---

86 A. S. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 49-50.
87 R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 143-144.
88 A. İçduygu-Ş. Toktaş, *a.g.e.*, s. 53.

bağlamda Türkiye, *BM Çocuk Hakları Sözleşmesi*'ni ve sözleşmenin Ek Protokolünü 9 Mayıs 2002'de onaylamıştır. Bu sözleşmenin 34. ve 35. maddeleri; devletin çocukları her türlü sömürü ve istismara karşı korunması, cinsel sömürü, fahişelik, pornografi amaçlı kullanılmasını engellemek için her türlü ulusal, ikili ve çok taraflı işbirliği yapmasına yetki vermiştir.[89]

Türkiye 13 Aralık 2000 tarihinde, Palermo'da imzaya açılan *Sınır Aşan Organize Suçlarla Mücadele Sözleşmesi*'ni ve bu sözleşmenin eki olan *İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadınların ve Çocukların Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol*'ü imzalanmıştır. Söz konusu sözleşme ve protokol 30 Ocak 2003 tarihli 4800 ve 4804 sayılı kanunla TBMM tarafından ve Bakanlar Kurulunun 26 Şubat 2003 tarih ve 5329 sayılı kararı ile onaylanmıştır. Bu karar 19 Mart 2003 tarih ve 25052 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[90]

BM Göçmen Kaçakçılığına Karşı Ek Protokolü'nün Türkiye tarafından imzalanmasının ardından, göçmen kaçakçılığı 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu'na 3 Ağustos 2002 tarih ve 4771 sayılı yasa ile 201/a maddesi eklenerek cezai yaptırıma bağlanmıştır. 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda göçmen kaçakçılığı suçu "*Uluslararası Suçlar*" başlığı altında düzenlenmiştir.[91]

Türkiye, Budapeşte Grubu, Uluslararası Sınır Polisi Konferansları, CIREFI (AB-Yasadışı Göç ve Sınır İhlalleri Konusunda Bilgi Değişim Merkezi), SECI Çalışma Grupları, İstikrar Paktı - İnsan Ticareti Görev Gücü, OSCE İnsan Ticareti Eylem Planı gibi uluslararası kuruluş ve çalışma gruplarına aktif olarak katılmıştır.

Türkiye, 43 ülkeyle ikili ve çok taraflı olmak üzere, toplam 70 yasadışı göç ve diğer suç alanlarında ortak mücadele edilmesi, gerekli işbirliğinin yürütülmesi ve aktif bilgi paylaşımının sağlanması hükümlerini içeren güvenlik ve işbirliği antlaşması imzalamıştır.[92] Bununla birlikte 4817 sayılı *Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun* ile Türkiye'deki yabancı göçmenlerin çalışma izinleri belirli şartlara bağlamıştır. 4817 sayılı kanun, yabancıların hangi alanda ve hangi koşullarda çalışacaklarına ilişkin

---

89 B. Çiçekli, a.g.m., s. 52.

90 Fikret İşgören, "Türkiye'de İnsan Ticareti ile Mücadele ve Kaydedilen Gelişmeler", *Uluslararası Göç ve Kadın Sempozyumu, Bildiriler, (1-2 Aralık 2007-İstanbul)*, İstanbul 2007, s. 89; *Resmi Gazete*, 19 Mart 2003-25052; B. Çiçekli, a.g.m., s. 52.

91 A. S. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 54.

92 AREM, "Göçmen Kaçakçılığı…", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011.

yeni bir düzenleme yapmaktan ziyade, çalışma izinlerinin nasıl ve ne şekilde düzenleneceğini belirlemiştir.[93]

Yasadışı göçmenlerin ülkede barınmalarını zorlaştırma yönünde bazı düzenlemeler de yapılmıştır. Bilhassa yabancıların yasadışı istihdamını önlemek üzere Çalışma Bakanlığı tarafından yapılan takip ve denetim için sigorta ve işe giriş bilgileri alınmış, bildirimler periyodik olarak takip edilmiş, verilen çalışma izin belgelerinin birer örneği Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)'na gönderilmiştir.[94]

Türkiye, yasadışı göçe karşı gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde etkin tedbirler alarak, sorunların tespiti, bilgi alış-verişi, ortak mücadele ve işbirliği yaparak bu konudaki kesin tavrını ortaya koymuştur.[95] Ancak yapılan çalışmalar istenilen düzeyde sonuçlar vermemiştir. Bunun en önemli nedeni, ülkenin doğal göç güzergâhı üzerinde bulunmasıdır. Bundan sonraki dönemde de muhtemelen yasadışı göçler kesin olarak engellenemeyecektir.

AB, yasadışı göç ve insan kaçakçılığını önlemek için transit ve kaynak ülkelerin desteklenmesini öngörmektedir. Bu doğrultuda *Avrupa Sınır Muhafaza Birimi* kurularak sınırlar denetim altına alınmıştır. Ayrıca AB ülkeleri, *Avrupa Göç İzleme Merkezi*, *Göç Servisi Birimleri* ve *Europol* gibi birimler oluşturmuşlardır.

Yasadışı göç sorunuyla ilgilenen kuruluşların en başında ise Uluslararası Göç Örgütü (IOM) gelmektedir. Örgütün çalışmaları daha çok göç girişimlerini düzenlemek, göçmenlerin haklarını korumak, onlara yardımda bulunmak, mültecilere sosyal olanaklar sağlamak, mülteci statüsü alınmasına yardımcı olmak ve geri dönüşüm programları düzenlemek gibi faaliyetleri gerçekleştirmektedir.[96] Avrupa'da yapılan düzenlemeler Türkiye'yi yakından etkilemiştir. Türkiye'de yasadışı göçün önlenmesi için ve dolayısıyla Ortadoğu göçlerini etkileyen aşağıdaki uygulamalar gerçekleştirilmiştir:

a) Sınır illerinde emniyet birimlerinde görev yapan personel sayısı artırılmıştır.

b) Komşu ülkeler ile Türkiye arasında *Erken Uyarı Sistemi* kurularak, Türkiye üzerinden yapılacak olan yasadışı göç olaylarına hızlı bir şekilde müdahalede bulunulmuştur.

---

93 R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 98.
94 R. Aydınoğlu, *a.g.t.*, s. 147.
95 AREM, "Göçmen Kaçakçılığı…", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011.
96 Ö. Kırlı, a.g.m., *http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/goc/goc6.pdf*, E.T.: 26.10.2010.

c) Sınır illerinde yaşayan halka, yasadışı göç konusunda daha duyarlı olmaları ve ülkeye yasadışı giriş yapmış veya çıkış yapacak olanların ihbar edilmesini sağlamaları konusunda bilinçlendirme kampanyaları düzenlenmiştir.

d) Sınır koruma birliklerinin teknik alt yapısının geliştirilmesi amacıyla termal kamera, tel örgü, ışıklandırma gibi önlemlerle sınır güvenliği artırılmıştır.

e) Sahte vize, pasaport veya çeşitli belgelerle yapılan geçişleri önlemek için kriminal birimler tarafından hudut kapılarında çalışan personele vize ve pasaport sahteciliği kursları verilmiştir.

f) Gümrük kapılarından Ro-ro gemileri, tır veya kamyonların içinde yasadışı göçmenleri saklamak suretiyle yapılan kaçakçılığı önlemek için CO_2 gazına ve vücut ısısına duyarlı cihazlar kullanılmaya başlamıştır.

g) İnsan kokusuna duyarlı köpekler yetiştirilmiştir.

h) Ülkelerin pasaport ve vizelerini güncel olarak bilgisayar ortamında gösterecek ve rastlanılan sahtecilik yöntemlerini anında tüm hudut kapılarına duyurabilecek online sistemler geliştirilmiştir.

ı) Sahil Güvenlik, Denizcilik Müsteşarlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, EGM arasındaki sıkı işbirliği çerçevesinde, zaman zaman yasadışı göçün son durumunu değerlendirerek mevcut olaylar karşısında alınan önlemleri artırmak maksadıyla toplantılar düzenlenmiştir.

j) Türkiye'de bulunan yabancı irtibat görevlileri ve yurtdışındaki Türkiyeli görevlilerle, İnterpol ve CIREFI erken uyarı sistemi aracılığıyla bilgiler paylaşılmıştır.[97]

Yasadışı göçmenlerin ülkelerine iadesi konusunda ülkeler arasında geri kabul antlaşmaları yapılmıştır. Türkiye, vatandaşlarının geri kabulünde oldukça pratik bir yol izlemektedir. Anayasa ve Pasaport Kanunu'na göre kendi vatandaşlarını koşulsuz-şartsız geri almaktadır. Ayrıca Türkiye, yasal olarak ikamet izni bulunan yabancıları da geri almaktadır. Keza uçakla Türkiye'den ayrılan 3. ülke vatandaşları da aynı uçakla veya bir sonraki uçakla iade edilmeleri durumunda ICAO kuralları uyarınca geri alınmaktadır.[98]

Türkiye'de yakalanan yasadışı göçmenler genellikle Afganistan, Bangladeş, Irak, İran ve Pakistan gibi Asya ülkeleri ile bir kısım Afrika ülkelerinin vatandaşlarından oluşmaktadır. Birçok Afrika ülkesinin Türkiye'de temsilciliğinin

---

97 EGM YHİDB, *a.g.e.*, s. 46-48.
98 AREM, "Göçmen Kaçakçılığı…", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011.

bulunmaması, temsilciliği bulunan ülkelerin de vatandaşlarını kabul etmemesi veya gerekli masrafları karşılamaması, birçok yabancının Türkiye'den sınır dışı edilmesinde sorunlara neden olmaktadır. Bu sebeple Türkiye 2001 yılında kaynak ülke durumunda olan Afganistan, Bangladeş, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, Irak, İran, Pakistan, Sri Lanka ve Suriye'ye geri kabul antlaşması teklif etmiştir.[99] Bu teklife bazı ülkeler olumlu bakmış, bazıları çok sıcak karşılamamıştır. Zaten asıl problem işin resmiyet tarafı değil, pratikte uygulanması olmuştur.

Türkiye, sınır aşan örgütlü suçlara karşı oluşturulan protokolü imzalamıştır. Protokolün önemli maddeleri şöyledir:

Madde 2: Bu protokolün amacı, göçmen kaçakçılığını önlemek ve bununla mücadele etmek, kaçak göçmenlerin haklarını korurken, taraf devletler arasında bu amaçla yapılan işbirliğini geliştirmektir.

Madde 3/a: Göçmen kaçakçılığı; doğrudan veya dolaylı olarak, mali ve diğer maddi çıkar elde etmek için, bir kişinin vatandaşlığını taşımadığı veya daimi ikametgâh sahibi olmadığı bir taraf devlete yasadışı girişinin temini anlamına gelir.

Madde 7: Taraf devletler, uluslararası deniz hukukuna göre, deniz yoluyla göçmen kaçakçılığını önlemek ve durdurmak için, mümkün olan en geniş ölçüde işbirliği yapacaklardır.[100]

Türkiye'de yasadışı göçün önemli boyutlara ulaşması, sorunun sosyal ve ekonomik yönden daha çok hissedilmeye başlanmasıyla bu konu ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. 5 Ağustos 2002'de yürürlüğe giren 4771 sayılı kanunun TCK'nın 201/a maddesi ile ilk defa "*Göçmen Kaçakçılığı Suçu*" tanımı ve bu suçu işleyen kişilere uygulanacak cezai müeyyideler düzenlenmiştir. Yine aynı maddenin b fıkrasında insan ticaretinin tanımı ve bu suçu işleyen kişilere uygulanacak cezai müeyyidelere yer verilmiştir.

Yasadışı göçün önlenmesine yönelik tüm bu uygulamalara rağmen, düzensiz göçlerin ortadan kalkması çok zordur. Çünkü uluslararası sistemde oluşan değişmeler yasadışı göçü arttırmakta, ulusal ve uluslararası ekonomik ve siyasal belirsizlikler, ülkelerarası çıkar çatışmaları, iç savaşlar, doğal afetler, yoksulluk, salgın hastalıklar,

---

[99] AREM, "Göçmen Kaçakçılığı…", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011.

[100] EGM Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, *Sınır Aşan Örgütlü Suçlar ve Türkiye*, Ankara 2003, s. 86-90.

insan hakları ihlalleri gibi sorunlar, yasadışı göç için kaynak oluşturan ülkelerde çözüme kavuşturulmadığı sürece bu sorun devam edeceğe benzemektedir.[101]

7.4. Türkiye'deki Göçmenlerin Temel Problemleri

Ülkelerini terk eden göçmenlerin yaşadıkları pek çok sorun bulunmaktadır. Bu sorunlar aslında göçmenler henüz kendi ülkelerindeyken başlamıştır. BMMYK'nın, mülteci toplumlarında aile yaşamını karakterize etmede kullandığı faktörler şu şekilde sıralanmıştır:

- Aile üyelerinden ayrılma
- Yakın kişilerin kaybı
- Finansal, sosyal, fiziksel ve eğitimsel koşulların değişimi
- Aileyi geçindiren, ev kadını vb. önceki rollerin kaybı ya da değişimi
- Toplum desteğinin kaybı
- Önceki normların (alışkanlıklar, gelenekler, dini rehberlik) değişimi
- Aile yaşamıyla ilgili evlilik, doğum ve çocuk yetiştirme uygulamalarına ilişkin önceki gelenekleri devam ettirmedeki güçlükler
- Çocukların eğitimi, tıbbi bakım ve sağlıklı bir beslenme biçimini içeren ailenin ihtiyaçlarını karşılayacak finansal yeterliliğin kaybı
- Yardım dışında alışılmadık bağımlılık
- Ev sahibi hükümetin istihdam konusundaki kısıtlamalarından dolayı iş yaşamına katılımda güçsüzlük veya yetersizlik
- İş eksikliği
- İşsizlik
- Yeni yıkımlar, sağlık bakımında yeni sistemleri kabul etmek zorunda kalmak

Bu faktörler incelendiğinde, mültecilerin kendi ülkelerini bırakıp, eski yaşamında sahip oldukları konumlarını, ilişkilerini vb. kaybetmekten dolayı kendilerini pasif, değersiz ve işe yaramaz hissettikleri görülmüştür.[102]

Mülteci ailelerinde göçü genelde erkekler planlamakta, kadın ve çocuklar ise bu karara uymak zorunda kalmaktadır. İltica talebine ve mültecilik statüsünün kazanılmasına ilişkin belirsizlik, olumsuz ve güç koşullar, aile içi anlaşmazlıklara ve

---

[101] Ö. Kırlı, a.g.m., *http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/goc/goc6.pdf*, E.T.: 26.10.2010.
[102] S. Buz, "Aile Politikalarına Mülteciler Boyutunda Bir Bakış", *Aile ve Toplum*, C. 2, Y. 5, S. 6, Ankara Ekim-Aralık 2003, s. 57.

şiddete neden olabilmektedir. Bazen mültecilerin tüm aile fertleriyle ülkelerini terk etmeleri mümkün olmayabilir. Bu durumda başka bir ülkeye gidip mülteci olarak kabul edilen kişinin, ailenin kalan diğer fertlerini götürme eğilimi ağır basmaktadır. Özellikle iltica sürecinin uzun sürmesi durumunda, eşler uzun süre birbirinden ayrı yaşamakta ve evlilik ilişkileri bundan olumsuz etkilenmektedir. Ailesi ile birlikte gelen mülteciler ise, bulundukları ülkelerde çalışamadıklarından ve yeterli yardım alamadıklarından dolayı zor şartlarda yaşamaktadırlar.[103]

Göçmenlerin ülkelerinde yaşadıkları olaylar, kaçarken yaşadıkları problemler, her an yakalanıp sınır dışı edilme korkusu, özgüven duygusunu kaybetmeleri, öfkelerini kontrol edememeleri, yanlış yönlendirilmeleri, çaresizlikleri, meşgul olacak bir şeyler bulamamaları, giderek artan kaygılar vb. psikolojik sorunlara yol açabilmektedir.[104]

Sığınma talebi kabul edilmeyen sığınmacılar, her ne kadar bir süre kalmalarına izin verilse de, artık BMMYK'nın ilgi alanından çıkmakta ve dolayısıyla artık kaçak durumuna düşmektedirler. Bu grubun yaşayabileceği korku, kaygı ve umutsuzluğu tahmin etmek çok zor değildir. Kendi başlarına günlük yaşamlarını dahi devam ettirmekte zorlanan sığınmacılar özellikle Türkiye'de bekleme süresinin uzun olması nedeniyle pek çok sorunla karşılaşmaktadırlar. Bu sorunlar eğitim, dil, sağlık, uyum, sosyal ilişki kurma, ekonomik sorunlar olarak sınıflandırılabilir.[105]

Göçmenlerin Türkiye'de evlenmeleri ve boşanmaları kimlikleri olmadığı için sorun teşkil etmektedir. Yine kimlikleri olmadığı için yeni doğan çocuklarına kimlik çıkaramamaktadırlar. Sağlık sorunları ve bir de ikamet harçları gibi son derece önemli bir sorun vardır.[106] İçişleri Bakanlığı tarafından sığınmacı statüsü verilmiş olsa bile, mülteciler için sağlık sigortası yoktur. Böylece birçok mülteci kendi sağlık masraflarını karşılamak zorunda olduğu için mevcut sağlık hizmetlerinden yararlanamamaktadır.[107]

Türkiye'ye yapılan göç olayları 1980'li yıllardan itibaren farklı bir boyut kazanmıştır. Gerek göçmenlerin sayısındaki artış, gerekse Türkiye'nin uyguladığı politikalar açısından bazı değişiklikler olmuştur. Dolayısıyla 1980 öncesi mülteciyle,

---

[103] S. Buz, "Aile Politikalarına…", s. 58.
[104] Fuat Özdoğru, "Dünyada Mülteci Hareketleri, Türkiye'nin Konumu ve Mültecilerin Karşılaştıkları Sorunlar", *http://multeci.ihh.org.tr*, *http://multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 05.05.2012.
[105] S. Buz, "Türkiye'de Sığınmacıların...", s. 4-5.
[106] Taner Kılıç, "Türkiye'de ve Dünyada Mülteci Kadınlar", *Uluslararası Göç ve Kadın Sempozyumu, Bildiriler, (1-2 Aralık 2007-İstanbul)*, İstanbul 2007, s. 59.
[107] Burcu Toksabay, *The Health Right of Refugees in Turkey*, (METU Institute of Social Sciences, Unpublished Master's Thesis), Angora 2010, s. 34.

1980 sonrası mültecilerinin karşılaştıkları zorluklar temelde benzer olmasına rağmen uygulamada farklılık taşımıştır.

Türkiye'deki mülteci, sığınmacı veya düzensiz göçmenler, genelde ikamet, eğitim, pasaport, çalışma hakkı, sınır dışı edilme gibi konularda sorunlar yaşamaktadırlar.[108] Hatta birçok mülteci, kendisinin *mülteci* olduğunun dahi farkında değildir. Mülteci olduğunun farkında olanların bir kısmı ise nereye başvuracağını bilmemektedir.[109] İşin ilginç tarafı, meselelerine çözüm bulma bakımından başvuracakları bir kurum da yoktur. Her ne kadar BMMYK'nın Türkiye şubeleri varsa da, düzensiz göçle gelen birçok kişi bu kuruma başvurmaya çekinmekte ve kayıtdışı kalmaktadır.

Türkiye'deki göçmenlerin sorunlarının çözülmesi için sadece devlet kurumlarına değil, Türk toplumuna da önemli görevler düşmektedir. Devlet kurumlarının desteği ne kadar çok olursa olsun, göçmenlere göstereceği ilgi ve yapacağı yardım sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle mülteci sorunlarını çözmede STK'ların desteği son derece önemlidir.[110] STK'lar son yıllarda büyük bir gelişim göstermişlerdir, ancak olması gereken seviyenin çok gerisinde kalmışlardır.[111]

İltica hukuku uygulamasında yaşanan sorunlar, resmi makamların ilgisizliği ve gönüllü yardım faaliyetlerinin yetersizliği, mültecileri yalnızlığa mahkûm edebiliyor. Mülteciler hukuki koruma altına alınmadıkça, güvensiz, korumasız, belirsiz ve gayri insani koşullarda yaşamak zorunda kalmaya devam edeceklerdir.[112]

Yabancı kaçak işçi, bulunduğu ülkenin vatandaşı olmayan, uygun oturma, çalışma veya konaklama izni bulunmayan kişidir. Bu kişiler hukuken istenilen belgeleri yerine getirmeme sonucunda kanun ihlali yapmaktadırlar.[113] Bu durumda olanlar, ülkede bulunan diğer yasal göçmenlerden daha farklı hareket etmek zorundadırlar. Çalışabilmek ve yaşamlarını sürdürebilmek için resmî herhangi bir otorite veya kurumdan uzak durmaları gerekmektedir. Devlet otoriteleri tarafından yakalanma

---

[108] Abdülhalim Yılmaz, "Türkiye'de Mültecilerin Hukuki Sorunlarının Çözülmesi ve STK'ların Rolü", *http: //multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2010.
[109] F. Özdoğru, a.g.m., *http://multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 05.05.1012.
[110] A. Yılmaz, "Türkiye'de Mültecilerin…", *http: //multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2010.
[111] T. Kılıç, "Türkiye'de ve Dünyada…", s. 58.
[112] Halim Yılmaz, "Yeni Gelişmeler Işığında Türkiye'de Mülteci Hukuku ve Uygulaması: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Uluslararası Göç Sempozyumu*, Bildiriler, (8-11 Aralık 2005-İstanbul), İstanbul 2006, s. 295.
[113] Ö. Kırlı, a.g.m., *http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/goc/goc6.pdf*, E.T.: 26.10.2010.

korkusu peşlerini bırakmamaktadır.[114] Sosyal paylaşım alanları sınırlıdır. Halk otobüslerinde yolculuk etmek, kamu hizmetlerinden yararlanabilmek hep sıkıntıdır.[115]

Göç edenler şehre geldikten sonra işsiz olarak beklerken doğal bir "havuz" oluşmakta, işverenler ise bu havuzdan işçi seçmektedir. Bu halde göç, arz edilen iş fırsatından daha hızlı olarak artmakta ve şehirde devamlı olarak iş arayan bir grup kalmaktadır.[116]

Yasadışı yollarla çalışan göçmenler genelde göç ettikleri ülkeye göre daha fazla ücret almaktadırlar. İstismara açık şekilde çalışan işçilerin yaptığı işler, yerli halkın çalışmayı pek istemediği işlerdir. Bu işlerin % 21.9'unu ağır ve yorucu, % 12.9'unu kaza riski yüksek, % 2.9'unu pis ve onur kırıcı, % 4.8'ini güvencesiz ve istikrarsız işler oluşturmaktadır.[117]

Türkiye'de ev işlerinde çalışan göçmen kadınlar için genel eğilim yatılı çalışmadır. Bu tür emeğe olan talep, büyük ölçüde kentli orta sınıf ailelerden gelmekte ve 24 saat bakım ihtiyacı olan yaşlı ve hastalar ile çocuk bakımı şeklinde gerçekleşmektedir.[118] Ancak bu tür talepler göçmenlerin aile yaşantılarıyla pek uyuşmamaktadır.

Türkiye'deki düzensiz göçmenler için en büyük problem, resmi işlerini yürütememeleridir. Özellikle Avrupa dışından gelen göçmenler devlet korumasından mahrum kalmakta ve birçok haktan yararlanamamaktadır. Her hâlükârda kendi ülkelerine dönmeme kararında olan göçmenler ise, özel sektörlerde emeklerinin karşılığını alamadan çalışmaktadırlar. Bunlardan daha da önemlisi yasadışı göçmenlerin pek çoğunun hayat garantisi yoktur.

---

[114] Haslings Donnan-Thomas M. Wilson, *Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları,* (Çev.: Zeki Yaş), Ankara 2002, s. 197.

[115] Ö. Kırlı, a.g.m., *http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/goc/goc6.pdf*, E.T.: 26.10.2010.

[116] M. P. Todaro, "An Analysis of Industrialization Employment in Less Developed Countries", *Yale Economic Essays*, V. 8(2), Yale 1968, s. 329-401.

[117] Ö. Kırlı, a.g.m., *http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/goc/goc6.pdf*, E.T.: 26.10.2010;

[118] S. Kaşka, "Ev İçi…", s. 234; Halis Kıral, *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Esasları,* Ankara 2006, s. 108.

SONUÇ

Küresel bir olgu olarak göç, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin gündeminde yer alan başlıca meselelerden biridir. Tarihin her döneminde insanlar; devletlerin yapılarında meydana gelen değişmeler, iktisadî ve siyasî problemler, ülkeler arası çatışmalar, iç savaşlar, doğal afetler, açlık, kıtlık, salgın hastalıklar ve insan hakları ihlalleri gibi nedenlerle yaşadıkları toprakları yasal veya yasadışı yollarla terk etmiştir.

20. yüzyılda sömürge imparatorluklarının dağılma sürecine girmesi, dünya savaşlarının yaşanması, bağımsızlık ve milliyetçilik hareketleri, küresel rekabet, teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak ulaşım kolaylıkları göçün küresel bir mahiyet kazanmasına neden olmuştur.

Tarihin ilk dönemlerinden beri Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, göç yolları üzerinde yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyet'i kurulduktan sonra da durum çok fazla değişmemiş, ülkeye daimi ve transit göçmenler gelemeye devam etmiştir. Türkiye ile tarihî ve kültürel bağları bulunan gruplar, özellikle de Irak, İran ve Suriye gibi komşu ülkelerdeki vatandaşlar, yaşadıkları çeşitli problemler yüzünden Türkiye'ye göç etmiştir.

Türkiye, dünyanın en stratejik kuşağı olan Afro-Avrasya bölgesinde bulunmaktadır ki; bu bölge savaşların, işgallerin ve iç kargaşaların en yoğun yaşandığı coğrafyadır. Bu bölgede yaşanan olaylar doğrudan veya dolaylı bir şekilde Türkiye'yi etkilemiştir. Bundan dolayı Ortadoğu'daki çatışmalar, savaşlar, insan hakları ihlalleri, hukuk dışı uygulamalar gibi nedenlerden dolayı yurtlarını terk eden insanların göçleri de Türkiye'yi etkilemiştir ve muhtemelen bundan sonra da etkilemeye devam edecektir.

I. Dünya Savaşı'yla birlikte Türkiye'ye yönelen göçlerin kaynaklarından birini Ortadoğu oluşturur. Modern Ortadoğu, İngiltere'nin öncülüğünde Sykes-Picot Antlaşması, Balfour Deklerasyonu, Paris ve San Remo Antlaşmalarıyla şekillendirilmiştir. Ortadoğu ülkelerinin kuruluş aşamasında bölge halklarının hassasiyetlerinin dikkate alınmamış olması, buralardaki insanların yurtdışına yaptıkları göçlerin ana nedenlerini oluşturmuştur.

Ortadoğu'nun Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasıyla birlikte bu coğrafyada İngiltere ve Fransa'nın himayesinde Arap devletleri kurularak, bölge çok parçalı bir yapıya dönüştürülmüştür. Bu ülkeleri kolay idare edebilmek için var olan etnik, dini, iktisadi ayrılıklar daha da körüklenmiştir. Bunun sonucunda da bölge halkı birbiriyle

öylesine bir mücadelenin içine itilmiştir ki, huzurlu bir gün geçirmek neredeyse imkânsızlaşmıştır. Bu ise insanları görece huzurlu bir ortama sahip olan Türkiye'ye göçe heveslendirmiştir. Zaten Avrupalıların kurduğu mandater yapıdaki kralların yerini de zamanla tek adam yönetimleri veya askeri diktatörler almıştır. Halkın iktidara gelme şansı olan demokrasi ise ustaca bölgeden uzaklaştırılmıştır.

Irak ve Suriye, Avrupalıların egemenliğine girdikleri günden itibaren siyasî ve sosyal istikrara bir türlü kavuşamamıştır. Çünkü bu ülkelerin sınırları öylesine çarpık, ayrıştırıcı ve çıkar amaçlı çizilmiştir ki, aynı etnik gruba veya mezhebe mensup insanlar, hatta birbiriyle akraba olanlar dahi farklı ülkelerde yaşamak zorunda kalmışlardır. Özellikle Irak ve Suriye'nin kuzeyinde, Türkiye'nin ise güneyinde bulunan Türkler ve Kürtler, yeryüzü şekillerinin de sınır kontrollerini zorlaştırması sebebiyle, karşılaştıkları zor bir durumda diğer ülkelere rahatça göç edebilmişlerdir.

Irak ve Suriye'den Türkiye'ye gelen göçmenlerin çoğunluğunu Türkmenler oluşturduğu için, göç hadisesi Türkiye'nin nüfuz alanını doğrudan etkilemektedir. Bu manada göçmenler, Türklük ve Türkiyelilik hinterlandını genişletmektedirler. Kastedilen genişleme yüzölçümü ve yayılmacılık açısından değil, kültürel ve ekonomik bakımdan ve kendiliğinden gelen bir kazançtır.

Türkiye'nin göçmenlerin önemli bir kısmına çifte vatandaşlık hakkı tanıması, ülkeler arası sosyal, siyasal ve kültürel ilişkileri çoğu zaman olumlu yönde etkilemektedir. Çünkü göçmenler, gayr-ı resmî olarak her iki ülke arasında bir kültür elçiliği görevi yürütmektedirler.

Göçmenlerin Türkiye'ye verdikleri ekonomik zararlar bir tarafa bırakılırsa, birçok olumlu katkılar sundukları söylenebilir. Göçmenlerin Türkiye'ye yaptıkları katkıların iktisadi olmaktan çok, kültürel ve mesleki alanlarda olduğu görülmüştür. Muhacirlerin geldikleri ülkelerde edindikleri bilgi ve tecrübeler kısa vadede olmasa bile, uzun vadede Türkiye'deki entelektüel birikime bir katkı sağlamıştır. Mesleki olarak da ülkede uluslararası ticaret, tercümanlık, dericilik, dokumacılık, ayakkabıcılık, ziraatçılık, kuyumculuk gibi sektörleri ciddi manada canlandırmışlardır.

1980'lere kadar Türkiye'ye münferiden göç eden Iraklı ve Suriyeli göçmenlerin büyük çoğunluğu yerleşmek amacıyla gelmişler ve genelde vatandaşlığa kolay kabul edilmişlerdir. Fakat 1980'li yıllarda Türkiye'de göçmenlere yönelik politikalar belirgin şekilde değişmiştir. Türkiye, 28 Temmuz 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamasına rağmen, 1980 sonrası dönemde kitlesel göçlerde iç hukuku gereği bazı

içtihatlara gitmek zorunda kalmıştır. Bu içtihatlar ise bazen sığınmacılara göre değişiklik göstermiştir. Daha önce Türk kökenli olan ve devletin toprak verdiği göçmenlerin aksine, 1980 sonrasında gelenlerin çoğu yasadışı göçmendir. Devlete göre Türkiye nüfusu artık fazladır ve dağıtılacak toprak da kalmamıştır. Bu durum Türkiye'nin göç politikalarını doğrudan etkilemiştir.

Irak ve Suriye'den Türkiye'ye yapılan göçleri iki devrede ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, Türk soyluların vatandaşlık almada çok zorlanmadıkları 1980 öncesi dönemdir. İkincisi ise küresel ve kitlesel göçler nedeniyle Avrupa dışından gelen sığınmacıların vatandaşlık almalarının zorlaştığı 1980 sonrası dönemdir. 1980 öncesinde Türkiye'ye yapılan Türkmen göçünün iki ayağı bulunmaktadır. Bunlardan biri Türkiye'nin "anavatan" olarak görülmesi, diğeri ise Türkiye'nin Türk soylulara imtiyaz tanımasıdır. İlk dönemde 2510 Sayılı İskân Kanunu'na uygun olarak Irak ve Suriye'den gelen Türk göçmenler "mülteci" sıfatıyla iskân edilebilmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ilk dönemindeki göçü özendirici politikaları sonucunda birçok Iraklı ve Suriyeli Türk Türkiye'ye yerleşmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, göçmenlere ülkeye girdikleri andan itibaren yardım yapmaya başlamıştır. Başta temel gıda yardımı olmak üzere, çeşitli iaşe, giyim eşyası, barınma gibi yardımlar yapılmıştır. İskânları uygun görülen muhacirlerin bir kısmına ev veya arazi tevcih edilmiştir. Göçmenlere dağıtılan arazi miktarı 10-15 milyon dekar arasındadır. Türk devleti, dışardan gelen göçmenlere sosyal devlet anlayışıyla sahip çıkmış ve imkânlar nispetinde her türlü yardımı yapmıştır. Göçmenlerin iskânı ve çeşitli sorunlarının giderilmesi hakkındaki değişik tamimler, bu konuda ne kadar hassas davranıldığını göstermiştir. Göçmenlerin iskân işlerinin kanuni müddeti zarfında tamamlanması için de komisyonlar kurulmuştur.

Türk soylu yabancıların vatandaşlığa alınmaları genelde kolaylaştırılmış, hatta özendirilmiştir. Örneğin, İçişleri Bakanlığı'nın tüm valiliklere gönderdiği 9 Haziran 1983 Tarih ve 462 Sayılı yazısıyla yabancı uyrukluların nüfus kütükleri tutulmaya başlanmıştır. Bu genelgeyle, Türk soylu yabancılardan nüfus kütüğüne kaydedilmek isteyenlerin bulundukları ilin valiliklerine veya nüfus müdürlüklerine başvurmaları yeterli görülmüştür. Ayrıca Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşlığına geçmek isteyenlere, kendilerinin seçtikleri Türkçe ad ve soyadı kullanabilmeleri imkânı tanınmıştır. Fakat yine de 1980'den sonraki dönemde iskân edilmek ve vatandaşlık alabilmek bir hayli zorlaşmıştır.

Bu arada, Türkiye'deki Iraklı ve Suriyelilerin gerçek sayısı bilinmemektedir. Bunun en büyük sebebi, göçlerin genelde "düzensiz" şekilde gerçekleşmiş olmasıdır. Ayrıca Türk devleti, Cenevre'de taahhüt ettiği Avrupa'nın dışından mülteci kabul etmeme ilkesine ters düştüğünü göstermemek için, iskân ettiği göçmenleri bir müddet sonra Türk vatandaşı olarak kaydetmiştir. Bunu her beş yılda bir yapılan genel nüfus sayımlarından anlamak mümkündür. Bununla birlikte yaptığımız çalışmadan elde ettiğimiz bilgilere göre; 1923-2000 yılları arasındaki 77 yıllık dönemde 150.000'den fazla Iraklının Türkiye'ye göç ettiğini söyleyebiliriz. Sadece 1980-2003 yılları arasında 50.000 Iraklının Türkiye'ye göç ettiği göz önüne alındığında bu sayı gayet makul görülebilir. Üstelik bu göçmenlerin büyük çoğunluğu Türkmen'dir. Türkiye'deki mevcut kaynakların bazısı Türkmenlerin sayısını 10.000, bazısı ise 50.000 olarak vermektedir. Bu veriler o gün hayatta olanları ifade ettiği için doğru olabilir. Ancak bizim öngördüğümüz sayı yekûnu ifade etmektedir. Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin sayısına gelince; bahsedilen dönemde 70.000'den fazla göçmenin geldiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, bu sayılar tahmine dayalı olup hata payı vardır. Ayrıca göç hadisesinde göçmen sayısından ziyade, göçün etkileri çok daha önem arz eder.

Ortadoğu'nun iki önemli ülkesi olan Irak ve Suriye'de Baas rejimlerinin iktidara geldiği 1960'lı yıllardan itibaren Türkmenler için karanlık bir dönem başlamıştır. Çünkü Baas rejimlerinin zulümleri, korumasız ve çaresiz Türk toplumunu perişan etmiş, çoğu yerlerinden yurtlarından çıkarılarak sürülmüştür. Ayrıca zorla Araplaştırma politikasına maruz kalmışlar ve önde gelen Türk aydınları katledilmiştir. Türkler için can ve mal güvenliği kalmadığı gibi, Türkçe isim, şarkı, türkü, Türk geleneklerine göre düğün ve diğer kültürel faaliyetler doğrudan ayrılıkçı eylem olarak algılanmıştır. İsminde Türk kelimesi geçen dernek ve benzeri kuruluşlar veya program ve tüzüklerinde Türk kelimesi yer alan yapılar derhal kapatılmıştır. Bu yaşananlar Türkmenlerin Türkiye'ye göçünde son derece etkili olmuştur.

Irak ve Suriye'deki olumsuz gelişmeler sebebiyle altta ezileninden kanun koyucusuna, fakirinden zenginine, vatandaştan başbakanına ve aşiret reislerine kadar her kesimden Türkiye'ye sığınanlar olmuştur. Türkiye ve Türk insanı, bu yardıma muhtaç kişilere sahip çıkmış ve kitlesel göçmenler haricinde birçoğunu iskân etmiştir.

Irak tarihinde iki, Suriye tarihinde ise bir mesele göçlerin seyrinde çok büyük önem taşımaktadır. Birincisi; Musul Meselesi dolayısıyla yönetimlerin Türklere karşı uyguladıkları politika ve tutumlar, ikincisi ise 1959 Kerkük katliamıdır. Bu politika ve

katliamlar Irak Türklerinin zihninde travmatik etkiler yapmış, bazı göçmenlerin ülkelerine dönmemelerinde etkili olmuştur. Suriye'de ise Hatay Meselesi'nin Türkiye lehine çözülmesi sonucunda Şam yönetiminin Türklere yönelik baskılarını artırma gerekçesi haline getirilmesidir. Bu olaylar dolayısıyla insanlar ülkelerini terk etmek durumunda kalmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Irak ve Suriye'den gelen göçmenlerin önemli bir kısmının "yetişkin" olarak adlandırılan 20-35 yaş arasında olduğu görülmüştür. Yani bu insanlar bedenen çalışmaya müsaittirler. Fakat çoğunluğu belirli bir uzmanlığa sahip değildir. Belirli bir uzmanlığı olanlar da uzmanlık dallarında değil de, bulabildikleri işlerde çalışmakta, bu da doğal olarak iş ve işçi kalitesini düşürmektedir.

Irak ve Suriye'de bitmek bilmeyen çatışma ve şiddet ortamı, istikrarlı bir siyasi ve ekonomik yaşam kurulamaması, ülke dışına göçün devam etmesine neden olmaktadır. Uzun yıllardır devam eden bu süreç sonunda, pek çok aile ve topluluk, geride hiçbir üyesi kalmama pahasına, ülkelerini terk etmiş veya baskılar sonucu ülke içinde yer değiştirmek zorunda bırakılmıştır. Göçlerin bilinen en bariz olumsuz etkilerinden biri de, kaynak ülkelerdeki eğitimli ve orta sınıf meslek erbabı kişilerin ülkeyi terk etmek zorunda kalmasıyla yetişmiş insan birikimini kaybetmesi olmuştur.

Göçün Irak açısından olumsuz sonuçlarından biri; Irak'ın yetişmiş insan birikimini kaybetmesidir. Iraklılar içerisinde üst düzey bürokratlardan, eğitimli ve orta sınıf meslek sahibi kişilere kadar pek çok insan ülkesini terk etmiştir. Irak'ın geleceği tartışılırken sıklıkla göz ardı edilen ve telafisi on yıllar sürecek bu "insan kapasitesi kaybı" Irak'ın yeniden inşası sürecinde en çok sıkıntı yaratacak unsurlardan biri olacaktır. Ancak Türkiye açısından durum bunun tersine gelişmiş ve Irak'tan gelen çoğu vasıflı insanlar, ülke kalkınmasına katkı sağlamışlardır. Göçmenler Türkiye'de kurdukları STK'lar sayesinde ülkeye katkı sağladıkları gibi Türk dış politikasında da olumlu katkıları olmuştur. Diğer taraftan, Suriye göçleri ile ilgili benzer şeyleri söylemek pek mümkün değildir. Zira Suriyeli göçmenlerden çok azı yetişmiş kalifiye eleman statüsündedir. Birçoğu geçim sıkıntısı yüzünden genel politikalarla dahi alakadar olamamaktadır.

Türkiye, hem göç alan hem göç veren hem de transit bir ülke olarak dünya nüfus hareketlerini etkileyen ve kendisi de bu hareketlerden etkilenen bir ülkedir. Bu nedenle göçle ilgili konularda başta AB ile olan ilişkileri olmak üzere, bölgesel politikalarında da daha bilinçli olmaya başlamıştır. Böylece göç, Türkiye'de toplumsal değişimin en

güçlü araçlarından biri haline gelmiştir. Fakat göç konusunda hala önsezi ve planlama eksikliği, yeterli kalifiye elemanın olmayışı ve finansal kaynakların kifayetsizliği bir problemdir.

Irak ve Suriye'den Türkiye'ye yapılan göçler çeşitli alanlarda sıkıntılar yaratmakla birlikte, bunların çözümü için sınırları güvensiz ortamdan kaçan kişilere kapatmak yerine, sivil aktörleri sürece dâhil eden daha kapsayıcı politikalar geliştirmek daha isabetli olabilir. Göçmenler, iki ülke arasındaki ticari, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerin gelişimine ciddi katkı sunabilirler.

Nihai olarak; Irak ve Suriye'den Türkiye'ye yüzbinlerce yasal veya düzensiz göçmen gelmiştir. Ortadoğu'dan Türkiye'ye yönelik göçlerin, artık geleneksel olarak soydaş göçleri ile sınırlı olmayacağı açıkça bellidir. Ancak Türkiye, maruz kaldığı göç hareketlerini yönetmek ve yabancılara mülk satışı yapmak konularında oturmuş ve işleyen bir politikaya sahip değildir. Kaçak çalışan yabancılar ve yasadışı göçmenlerin meseleleri ise hem insani hem de hukuksal açıdan büyük ve çözülmesi zor görünmektedir. Her şeyden önce, düzensiz göçlerin ortadan kaldırılması çok zordur. Çünkü uluslararası sistemde oluşan değişmeler yasadışı göçü arttırmaktadır. Ulusal ve uluslararası ekonomik ve siyasal belirsizlikler, ülkelerarası çıkar çatışmaları, iç savaşlar, doğal afetler, yoksulluk, insan hakları ihlalleri gibi sorunlar, yasadışı göçe kaynaklık eden ülkelerde çözüme kavuşturulmadığı sürece bu problem var olacaktır. Daha açık bir ifadeyle; Irak ve Suriye'de yaşanan problemler çözülmedikçe, bu ülkelerden Türkiye'ye yapılan düzensiz göçler de devam edecektir. Ortadoğu'da küresel güçlerin hesapları olduğu sürece, var olan problemler çözülemeyecektir.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

a) Foreign Office (İngiliz Dışişleri Arşivi)

RAF, AIR 23/656, S 11124/10, 15 August 1933.

FO 424/268/E129, 4 Ocak 1928.

FO 371/11464, 18 Haziran 1926.

b) ATASE Arşivi

İSH-1/ABC, 107, 1, 25, 12, 7 Kasım 1334 [1918]; İSH-1/ABC, 317, 8, 6, 3, 18 Teşrinisani 1334 [18 Kasım 1918]; İSH-5/A, 2339, 182, 112, 01 Şubat 1335 [1919]; İSH-1/ABC, 3133, 28, 64, 11, 1 Temmuz 1335 [1919]; İSH-2A, 1970, 48, 73, 1 Temmuz 1335 [1919]; İSH-1/ABC, 3212, 28, 70, 5, 10 Temmuz 1335 [1919]; İSH-1/ABC, 3451, 28, 82, 5, 9 Ağustos 1335 [1919]; İSH-1/ABC, 3547, 25, 64, 5, 23 Ağustos 1335 [1919]; İSH-4A, 2939, 106, 69, 30 Ağustos 1335 [1919]; İSH-5/B, 9650, 196, 27, 09 Eylül 1335 [1919]; İSH-6B, 9548, 287, 30, 13 Eylül 1335 [1919]; İSH-5/B, 9876, 196, 62, 16 Eylül 1335 [1919]; İSH-4B, 4573, 116, 19, 25 Şubat 1336 [1920]; İSH-9/A, 3722, 474, 114-1, 24 Mart 1336 [1920]; İSH-10/A, 3504, 580, 150, 14 Ağustos 1336 [1920]; İSH-19/B, 10583, 1494, 94, 14 Şubat 1338 [1922]; İSH-19/B, 10638, 1504, 119, 18 Şubat 1338 [1922]; ATAZB-1, 4844, 39, 81 [t.y.].

c) TC. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, DH. KMS, 50-3/25-51, 23 Temmuz 1919.

d) TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA., Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Envanteri; BCA., 272..0.0.65/6.1..8, 24 Mayıs 1916; *BCA.*, 272..0.0.11/8.9..22, 4 Ağustos 1916; *BCA*., 272..0.0.74/64.12..5, 25 Şubat 1917; *BCA*., 272..0.0.74/65.14..11, 15 Nisan 1917; *BCA*., 272..0.0.74/71.1..8, 19 Haziran 1917; *BCA.,* 272..0.0.14/74.9..17, 24 Eylül 1917; *BCA.,* 272..0.0.74/67.32..17, 13 Ekim 1918; *BCA.,* 272..0.0.74/65.18..6, 20 Ekim 1917; *BCA*., 272..0.0.74/69.52..20, 25 Şubat 1921; *BCA*., 272..0.0.74/69.53..7, 14 Haziran 1921; *BCA*., 272..0.0.74/69.53..8, 14 Haziran 1921; *BCA.*, 272..0.0.12/39.33..20, 24 Aralık 1921; *BCA*., 30..18.1.1/4.51..16, 8 Mart 1922; *BCA.,* 30..18.1.1/6.35..1, 12 Kasım 1922; *BCA.,*

30..10.0.0/116.806..13, 18 Temmuz 1922; *BCA*., 30..10.0.0/123.872..14, 17 Nisan 1923; *BCA*., 30..10.0.0/123.874..15, 17 Ekim 1923; *BCA*., 272..0.0.12/40.42..1, 25 Kasım 1923; *BCA*., 272..0.0.12/41.44..13, 21 Ocak 1924; *BCA*., 272..0.0.12/41.45..6, 16 Şubat 1924; *BCA*., 30..18.1.1/9.17..10, 13 Mart 1924; *BCA*., 272..0.0.80/3.6..1, 3 Nisan 1924; *BCA*., 272..0.0.12/41.47..18, 8 Nisan 1924; *BCA*., 272..0.0.79/72.2..26, 10 Nisan 1924; *BCA*., 30..18.1.1/9.24..17, 30 Nisan 1924; *BCA*., 272..0.0.12/41.48..23, 12 Mayıs 1924; *BCA.,* 272..0.0.71/33.42..13, 25 Mayıs 1924; *BCA*., 272..0.0.12/42.54..18, 2 Eylül 1924; *BCA*., 30..18.1.1/10.42..16, 7 Eylül 1924; *BCA.,* 30..18.1.1/11.54..18, 23 Kasım 1924; *BCA*., 30..18.1.1/12.59..3, 2 Aralık 1924; *BCA*., 30..18.1.1/12.58..11, 3 Aralık 1924; *BCA*., 272..0.0.12/43.59..5, 11 Aralık 1924; *BCA*., 272..0.0.12/41.45..4, 12 Şubat 1925; *BCA*., 30..18.1.1/12.77..19, 22 Şubat 1925; *BCA*., 30..18.1.1/13.28..1, 6 Mayıs 1925; *BCA*., 272..0.0.11/21.108..26, 10 Ekim 1925; *BCA*, 272.11/46.79.19, 15 Ekim 1925; BCA., 272..0.0.12/46.83..4, 21 Kasım 1925; *BCA*., 30..18.1.1/16.76..5, 29 Kasım 1925; BCA., 272..0.0.12/59.159..8, 13 Mayıs 1928; *BCA.,* 30..10.0.0,123.878..11, 30 Ocak 1929; *BCA*., 30..18.1.2/6.60..8, 11 Aralık 1929; *BCA*, 6B251/30.10.0.0/113.768/8, 26 Aralık 1931; *BCA*., 30..10/259.741.42, 29 Temmuz 1933; *BCA*., 30..18.1.2/42.9..15, 19 Şubat 1934; *BCA*., 30..10.0.0/81.531..8, 24 Haziran 1935; *BCA.,* 30..18.1.2/66.52..7, 16 Haziran 1936; *BCA*., 30..10.0.0/123.880..1, 8 Şubat 1938; *BCA*., 30..18.1.2, 83.57..17, 23 Haziran 1938; *BCA*., 30..18.1.2, 84.84..12, 14 Eylül 1938; *BCA*., 30..18.1.2/88.97..14, 4 Ekim 1939; *BCA*., 30..18.1.2/90.40..19, 6 Mayıs 1940; *BCA*., 30..18.1.2/91.66..12, 7 Temmuz 1940; *BCA*., 30..18.1.2/91.67..7, 7 Temmuz 1940; *BCA*., 30..18.1.2/93.104..1, 14 Kasım 1940; *BCA*., 30..18.1.2/93.106..20, 18 Kasım 1940; *BCA*., 30..18.1.2/115.91..5, 5 Şubat 1948; *BCA.,* 30..18.1.2/124.98..3, 22 Ocak 1951; *BCA*., 30..18.1.2/124.105..13, 20 Şubat 1951; *BCA*., 30..18.1.2/126.59..1, 31 Temmuz 1951; *BCA*., 30..18.1.2/126.69..16, 11 Eylül 1951; *BCA.,* 30..18.1.2/127.84..8, 15 Kasım 1951; *BCA*., 30..1.0.0/19.108..21, 17 Mayıs 1955; *BCA*., 30..1.0.0/123.786..7, 7 Haziran 1955; *BCA*, 030.18/146.41.5 (75-18)-28 Ağustos 1957.

e) TC. Kızılay Arşivi

150/118, 8 Kânunusani 1337 [8 Ocak 1921]; *1261/10*, 5 Haziran 1923; *158/210*, 1 Kânunusani 1340 [1 Ocak 1924]; *613/28*, 28 Kânunusani 1340 [28 Ocak 1924]; *88/190*, 29 Mayıs 1340 [1924]; *88/322*, 10 Ağustos 1340 [1924]; *88/225*, 9 Teşrinisani 1340 [9 Kasım 1924]; *286/40*, [t.y.].

f) TBMM Arşivi

1) Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu

Düstur, Trp. III, C. 7, S. 2733 (1512) vd.

Düstur, Trp. III, C. 7, 7 Haziran 1926.

Düstur, Trp. III, C. 28.

Düstur. Trp. IV, C. 1.

"885 Sayılı İskân Kanunu", *Düstur*, C. 7, 31 Mayıs 1926, s. 1441.

"2510 Sayılı İskân Kanunu", *TBMM Kanunlar Dergisi*, TBMM Basımevi, Ankara 14 Haziran 1934.

"İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun: 2848", *Düstur*, III. Tertip, 18 Kasım 1935.

"Muhacirlere ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkında Kanun: 2661", *Düstur*, 23 Aralık 1934.

Dâhiliye Nezareti, *Muhacirine Arazi ve Emlak Tevziine Dair ve Muhacirine Verilen Bağ, Zeytinlik ve Dutluk ve Emsali Yerlerin İmarına ve Hüsn-ü Muhafazasına Dair Talimatname*, Garoyan Matbaası, Dersaadet 1333.

TBMM, *Mübadil, Gayr-ı Mübadil, Muhacir Vesaireye Teffiz veya Adiyen Tahsis Olunan Gayr-ı Menkul Emvalin Tapuya Raptına Dair Kanun: 1331*, 30 Mayıs 1928.

TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem III, C. 53, TBMM Basımevi, Ankara 1970.

Niğde Mebusu Asım Eren'in Irak'ta Mukim Türklerin Durumuna Dair Hariciye Vekilinden Şifahî Suali, *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre XI, C. 10, İctima 3, 11 Aralık 1959.

TC. Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü, *Muhacir ve Mültecilerin Gümrük Muafiyeti Hakkında Kanun*, 22 Mart 1934.

TC., "Türkiye ile Irak Arasında İmza Edilen Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması ile Bu Antlaşmaya Ek Protokol ve Sözleşmelerin Onanması Hakkında Kanun: 5130", *Düstur*, III. Tertip, C. 28, 5 Eylül 1947, s. 817-846.

TC., "Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri Beyninde Ankara'da 5 Haziran 1926 Tarihinde Mün'akit Hudut ve Münasebat-ı Hasene-i Hemcivarî Muahedenamesi'nin Tasdiki Hakkında Kanun: 911", *Düstur*, III. Tertip, C. 7, 7 Haziran 1926, s. 1015-1020.

g) Muhtelif Arşivler

Bayır-Bucak Türkleri Tanıtma, Koruma, Dayanışma Derneği, *Hatay Valiliği'ne 08.06.2004 Tarih ve 57/17 Sayılı Dilekçe; 12.10.2004 Tarihli Dilekçe*.

TC., İçişleri Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün, "*Türk Soylu Yabancılar*" Başlıklı 9 Haziran 1983 Tarih ve 462 Sayılı Genelgesi.

TC., İçişleri Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün "Vatandaşlığımızı Kazanmada Türkçe Ad ve Soyadı Alınması" Başlıklı 24 Kasım 1995 Tarih ve 61228 Sayılı Genelgesi.

Bayır-Bucak Türkleri Tanıtma, Koruma, Dayanışma Derneği, *Üye Kayıt Listesi*, İskenderun 2004.

Gülsen Esiroğlu Özel Arşivi, *Suriye'den Türkiye'ye Göç Eden Bir Ailenin Şeceresi*.

İlker Bağdadioğlu Özel Arşivi, *Bağdat'tan Türkiye'ye Göç Eden Bir Ailenin Şeceresi*.

Kırıkhan Ziraat Odası Başkanlığı, *Bayır-Bucaklıların Mesleklerine Dair 08.10.2004 Tarih ve 37 Sayılı Belge*.

Resmî Kurum, Kuruluş veya Dernek Yayınları

AREM, "Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011.

AREM, "Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticaretinde Türkiye", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011.

BOA. Daire Başkanlığı, *Osmanlı Döneminde Irak: Plan, Fotoğraf ve Belgelerle*, İstanbul 2006.

Başvekâlet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları, Ankara 1955.

BİGM, *Nüfus Hareketleri İstatistiği 1923-1946*, Ankara 1948.

BİGM, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1950.

BİGM, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul 1961.

BİGM, *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul 1961.

BİGM, *Türkiye Nüfus Hareketleri 1954-1960*, DİE Yay., Ankara 1961.

BİUM, *Nüfus Hareketleri İstatistiği 1927-1940*, Ankara 1941.

BİUM, *Turizm İstatistikleri 1953-1958*, Ankara 1959.

BİUM, 28 Teşrinevvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Mufassal Neticeler, Fasikül I-II, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1929.

BİUM, 28 Teşrinevvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Mufassal Neticeler, Fasikül III, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1929.

BİUM, *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935*, (Haz.: Celal Aybar), Başvekalet Matbaası, Ankara 1937.

BMMYK, *BMMYK 1994 Yılı Yönetmeliği*, Ankara 1994.

BMMYK, *Dünya Mültecilerinin Durumu 1997-1998: Bir İnsanlık Sorunu*, Ankara 1998.

BMMYK, *İltica ve Göç Alanındaki AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı*, BMMYK Yay., Ankara 2010.

BMMYK, *Mülteci Çocuklar Hukuk El Kitabı, Sığınmacı ve Mülteci Çocukların Hakları*, Ankara 2008.

BMMYK, *Mültecilerin Hukukî Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü*, BMMYK Yay., Ankara 2000.

BMMYK, *Mültecilerin Hukukî Statüsüne İlişkin Sözleşme*, Ankara 1996.

BMMYK, *Parlamenterler İçin El Kitabı*, Ankara 2001.

BMMYK, *Sığınma ve Mülteci Konularındaki Uluslararası Belgeler ve Hukuki Metinler*, BMMYK Ankara Temsilciliği, Ankara 1998.

BMMYK, *Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin 1954 Sözleşmesi ve Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin 1961 Sözleşmesi*, BMMYK Yay., Ankara 1999.

CHP, *CHP ve Göçmen Vatandaş*, Marmara Matbaası, İzmir 1961.

DİE, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, DİE Matbaası, Ankara [t.y.].

DİE, *24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı*, DİE Matbaası, Ankara 1969.

DİE, *25 Ekim 1970 Genel Nüfus Sayımı*, DİE Matbaası, Ankara 1977.

DİE, *26 Ekim 1975 Genel Nüfus Sayımı*, DİE Matbaası, Ankara 1979.

DİE, *12 Ekim 1980 Genel Nüfus Sayımı*, DİE Matbaası, Ankara 1984.

DİE, *1985 Genel Nüfus Sayımı*, DİE Matbaası, Ankara 1989.

DİE, *1990 Genel Nüfus Sayımı*, DİE Matbaası, Ankara 1993.

DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı*, *Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, DİE Matbaası, Ankara 2003.

DİE, *Turizm İstatistikleri 1954-1963*; 1964; 1965; 1966; 1967; 1986; 1969; 1970; 1971; 1972; 1973; 1974; 1975; 1976; 1977-1979; 1980; 1981; 1982; 1983; 1984; 1985; 1986; 1987; 1988; 1989; 1990.

DİE, *Türkiye Nüfus Hareketleri 1954-1961*, Ankara 1962.

DİE, *Türkiye Nüfus Hareketleri 1954-1962*, Ankara 1963.

EGM Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, *Sınır Aşan Örgütlü Suçlar ve Türkiye*, (Koord.: Arif Sezer), Ankara 2003.

EGM YHİDB, *Dünyada ve Türkiye'de Yasadışı Göç*, EGM Yay., Ankara 2001.

Ekratü'l-Vizareti'l- Maarif, *Ahvali'l-Irak: El-İctimaiyye ve'l-İktisadiyye*, Matbaatü'l-Sancah, Bağdat 1951.

Harp Akademileri Komutanlığı, *Irak'taki Türkmen Varlığı*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2000.

Harp Akademileri Komutanlığı, *Türkiye-Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Basımevi, Ankara 1994.

Irak Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Kültür Ataşeliği, *Bugünkü Irak*, Ünal Ofset, Ankara 1984.

Irak Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, *14 Temmuz*, Ankara 1960.

İmar ve İskân Bakanlığı, *İmar ve İskân Bakanlığı Çalışmaları 1965-1969*, İmar ve İskân Bakanlığı Tanıtma Yay., Ankara 1969.

İskân ve Teavvün Cemiyeti Umumi Kongre Mübadele Encümeni Mazbatası, Kubbealtı Sahaf, İzmir 1339 [1923].

İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, *Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler*, İstanbul Barosu Yay., İstanbul 2004.

TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı, *Basında Dış Türkler-Bibliyografya*, C. VI, Ankara 2001.

TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı, *Irak Türkleri Bibliyografyası: A Bibliography of Iraqi Turks*, (Haz.: İsmet Binark vd.), Ankara 1994.

TC. BDAGM. Dokümantasyon Daire Başkanlığı, *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, (Haz.: İsmet Demir vd.), Ankara 1993.

TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Dünden Bugüne Başbakanlık 1920-2004*, Başbakanlık Dev. Arş. Gen. Müd., Ankara 2004.

TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dışındaki Türkler Bibliyografyası*, C. 1, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1992.

TC. Dâhiliye Vekâleti, *Hudut Vezaif-i Esasiyesi ve Hudut Komiserleriyle Hudut Kıtaatının Vezaifine Dair Talimatname*, Vilayet Matbaası, Ankara 1340.

TC. Dışişleri Bakanlığı Ekonomik ve Sosyal İşler Genel Müdürlüğü, *Yurtdışı Göç Hareketleri ve Vatandaş Sorunları*, Ankara 1973.

TC. Dışişleri Bakanlığı, Konsolosluk ve Muh. Huk. Dairesi, *Göçmen ve Mültecilerle İlgili Mevzuat ve Tatbikat: Kararnameler, Nizamnameler, Talimatnameler ve Tamimler*, Orkun Matbaası, Ankara 1960.

TC. Hariciye Vekâleti, *Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Krallığı Arasında Ticaret Muahedesi*, Ankara 1933[?].

TC. İçişleri Bakanlığı, *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*, C. I, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1946.

TC. Köyişleri Bakanlığı, *Köy Envanter Etüdlerine Göre Hatay*, Başkent Matbaası, Ankara 1965.

TC. Köyişleri ve Kooperatifler Bakanlığı, *Eskişehir İli Toprak ve İskân Müdürlüğü 1950-1980 Yılları Çalışmaları*, Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara [t.y.].

TC. Maarif Vekâleti Derleme Müdürlüğü, *Suriye'de Türklere ve Türkiye'de Suriyelilere Aid Olan Emlak Hakkındaki İtilafname Müddetinin Altı Ay Uzatılmasına Dair Kanun*, Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 19 Nisan 1935.

TC. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *İskân Kanunu*, Devrim Basımevi, Ankara1947.

TC. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, İskân Umum Müdürlüğü Fen Heyeti, *Göçmen Evleri İnşaatına Ait Keşif Defteri*, Tip VIII-IX, İdeal Matbaa, Ankara 1938.

TC. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü, *Muhacirlere, Naklolunanlara, Toprağa Muhtaç Yerli Çiftçilere ve Aşiretler Fertlerine 2510 Sayılı Kanuna Göre Verilecek Ev ve Toprakların Kayıtlarına, Temlik ve Borçlanma Muamelelerinin Suret-i Cereyanına Dair İzahname, İskân Toprak Talimatnamesi*, Köyöğretmeni Basımevi, Ankara 1936.

TC. Ziraat Bankası'nın 26 Eylül 1951 Tarih ve *1605* Sayılı Genelgesi; 07 Ocak 1955 Tarih ve *1998* Sayılı Genelgesi; 10 Haziran 1955 Tarih ve *2040* Sayılı Genelgesi; 06 Şubat 1956 Tarih ve *2115* Sayılı Genelgesi; 04 Ocak 1957 Tarih ve *2220* Sayılı Genelgesi.

TC., *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Transit Anlaşması*, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara Haziran 1972.

TC., *Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Krallığı Arasında İade-i Mücrimin Muahedenamesi*, 1933.

TC., *Türkiye ile Fransa Arasında Suriye'de Türklere Ait Emlak ile Türkiye'de Suriyelilere Ait Emlak Hakkında İtilafnâme*, 27 Teşrinevvel 1932.

TC., *Türkiye ile Irak Arasında İkamet Mukavelesi*, Hariciye Vekâleti, Ankara 1932.

TÜİK, "İllere Göre Yurtdışından 1995-2000 Yılları Arasında Gelen Göç", *www.tuik.gov.tr*, E.T.: 15.04.2010.

TÜİK, "Ülkelere Göre Yurtdışından 1995-2000 Yılları Arasında Gelen Göç", *www.tuik.gov.tr*, E.T.: 15.04.2010.

TÜİK, *Genel Nüfus Sayımı 2000 Göç İstatistikleri*, Ankara 2000.

Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, *1970 Yılı Esir Milletler Haftası Münasebetiyle Yayımlanan Beyanname*, İstanbul.

UN, *A Study of Statelessness*, UNHCR, New York 1949.

UNHCR, *Asylum Applications Submitted in Europe January-June 2000*, Geneva August 2000.

UNHCR, *Cartagena Declarations on Refugees*, Colombia 1984.

UNHCR, *Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status Under the 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees*, Geneva January 1992.

UNHCR, *Iraq Revised Appeal*, Geneva July-December 2003.

UNHCR, *Protecting Refugees a Field Guide for NGOS*, Geneva 1999.

UNHCR, *Refugee and Others of Concern to UNHCR, 1998 Statistical Overview*, Geneva 1999.

UNHCR, *Refugees and Others of Concern to UNHCR, 1999 Statistical Overview*, Geneva July 2000.

UNHCR, *Refugees and Others of Concern to UNHCR: 2000 Statistical Overview*, Geneva June 2002.

UNHCR, *The State of the World's Refugees 1993*, Geneva 1994.

UNHCR, *UNHCR's Operational Experience With Internally Displaced Persons*, Geneva September 1994.

Hatıralar

Cavid, *Irak Seferi ve İttihad Hükümetinin Hayâlât ve Cehalât-ı Siyasiyyesi*, Müdafaa Matbaası, İstanbul 1334 [1918].

Erden, A. F., *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, C. 1, Halk Matbaası, İstanbul 1954.

Hüseyin Kazım Kadri, *10 Temmuz İnkılâbı ve Netâyici*, (Neşr.: Tüccarzade İbrahim Hilmi), Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1336 [1920].

Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, (Haz.: İsmail Kara), 2. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul 2000.

Karabekir, K., *Cihan Harbine Nasıl Girdik?*, Tecelli Basımevi, İstanbul 1937.

Ketene, M. S., *Bir Irak Türkmeni Olarak Anılarım*, Erk Yay., Ankara 2004.

Türkmen, A. F., *Hatay Manda Tarihi ve Silahlı Mücadele Devri*, C. 4, Tan Matbaası, İstanbul 1939.

Yücel, M. L. R., *Hatıralarım*, (Haz.: Arif Suavi Okay), Günaydın Ofset, İstanbul 2006.

Kitaplar

Abdullah, Ö. F., *Suriye Dosyası*, (Çev.: Hasan Basri), Akabe Yay., İstanbul 1985.

Abu Jaber, S., *Arap Baas Sosyalist Partisi*, (Çev.: Ahmet Ersoy), Altınok Matbaası, Ankara 1970.

Acar, İ. C., *Lübnan Bunalımı ve Filistin sorunu*, Ankara 1989.

Açıkses, E.-Doğanay, R., *Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi*, FÜ Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2010.

Ada, S., *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2005.

Ağanoğlu, H. Y., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kumsaati Yay., İstanbul 2001.

Ahmed, K. M., *Kerkük: Tarih, Politika ve Etnik Yapı*, Avesta, İstanbul 2005.

Akgün, S. K.-Uluğtekin, M., *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, TDV Yay., Ankara 2002.

Akkayan, T., *Göç ve Değişme*, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1979.

Akşin, A., *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Yay., Ankara 1991.

Akzambak, M., *İnsan Hakları*, C. I, TTK Yay., Ankara 1998.

Akyol, E. D., *Sınırdaki Kimlikler Türkiye'ye İlhak Sürecinde Hatay*, Libya Kitapçılık ve Yay., İstanbul 2010.

Akyüz, *Y., Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara 1975.

Al-Ali, N. S., *Iraklı Kadınların Anlatılmayan Öyküsü (1948'den Bugüne)*, (Çev.: Yasemin Tezgiden), İletişim Yay., İstanbul 2009.

Altınışık, Ç.-Yıldırım, M. Ş., *Mülteci Haklarının Korunması*, Ankara Barosu, Ankara 2002.

Altuğ, Y., *Yabancıların Arazi İktisabı Meselesi*, 4. Basım, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1976.

Arar, İ., *Hükümet Programları (1920-1965)*, Burçak Yay., İstanbul 1968.

Arı, K., *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Dördüncü Baskı, TVYY, İstanbul 2008.

Arı, T., *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi*, Alfa Yay., İstanbul 1998.

Armaoğlu, F., *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1991.

Armaoğlu, F., *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, 14. Baskı, Alkım Yay., Ankara [t.y.].

Arnove, A., *Kuşatma Altında Irak*, (Çev.: Mehmet Harmancı), Everest Yay., İstanbul 2001.

Arslan, A., *Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü*, Truva Yay., İstanbul 2006.

Atlıoğlu, Y., *Beşşar Esad Suriyesi'nde Reform*, Tasam Yay., İstanbul 2007.

Ay, K., *İltica ve Göç Mevzuatı*, Başkent Matbaası, Ankara 2005.

Aydın, A., *Musul Meselesi*, Turan Yay., İstanbul 1995.

Aydos, V.-Duran, M. (Haz.), *Suriye Ülke Etüdü*, İTO Yay., İstanbul 2000.

Babuş, F., *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân*, Ozan Yay., İstanbul 2006.

Baktıaya, A., *Osmanlı Suriye'sinde Arapçılığın Doğuşu: Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*, Bengi Kitap Yay., İstanbul 2009.

Balbay, M., *Suriye Raporu*, 2. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2007.

Ballı, R., *Kürt Dosyası*, Cem Yay., İstanbul 1991.

Barkan, Ö. L., *Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç*, İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası'ndan Ayrı Basım, C. X, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951.

Barzani, M., *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi I*, (Çev.: Vahdettin İnce), Doz Yay., İstanbul 2003.

Başar, C., *The Terrorism Dossier & Syria*, International Affairs Agency, Lefkoşa 1996.

Birks, J. S.-Sinclair, C. A., *International Migration and Development in the Arap Region*, ILO, Geneva 1980.

Biçe, H., *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991.

Bilim Araştırma Vakfı, *Musul-Kerkük ve Türkmenler İçin Gerçek Çözüm*, BAV, İstanbul 2003.

Bilsborrow, R. E., *International Migration Statistics: Guidelines For Improving Data Collection Systems*, ILO, Geneva 1997.

Brockelmann, C., *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Çev.: Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara 2002.

Brown, L. C., *International Politics and The Middle East*, Princeton University Press, New Jersey 1984.

Canatan, Y., *Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958)*, KB Yay., Ankara 1996.

Can, O., *Kerkük-Musul Nasıl Verildi?*, 3. Baskı, Akdeniz Haber Ajansı, İstanbul 2007.

Castles, S.-Miller, M. J., *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, (Çev.: Bülent Uğur Bal-İbrahim Akbulut), İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2008.

Cevizoğlu, M. H., *Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi 1990-1991*, Form Yay., İstanbul1991.

Chambers, I., *Göç, Kültür, Kimlik*, (Çev.: İsmail Türkmen-Mehmet Beşikçi), Ayrıntı Yay., İstanbul 2005.

Chatelard, G., *Migration from Iraq Between The Gulf and The Iraq Wars (1990-2003): Historical and Sociospacial Dimensions*, French Institute for The Near East, Zahran 2009.

Cillov, H., *Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960.

Çalgüner, C., *Nüfus Hareketleri*, AÜ. Ziraat Fakültesi Yay., Ankara 1959.

Çelikel, A., *Yabancılar Hukuku*, 6. Basım, Beta Basım, İstanbul, 1993.

Dağıstan, A.-Sofuoğlu, A., *İşgalden Katılıma Hatay*, Phoenix Yay., Ankara 2008.

Dâkûkî, İ., *Irak Türkmenleri*, Güven Yay., Ankara 1970.

Dam, N. V., *Suriye'de İktidar Mücadelesi, Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum*, (Çev.: Semih İdiz-Aslı Falay Çalkıvik), İletişim Yay., İstanbul 2000.

Davudoğlu, A., *Stratejik Derinlik*, Küre Yay., İstanbul 2001.

Dawn, C. E., *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*, (Çev.: Bahattin Aydın-Taşkın Temiz), Yöneliş Yay., İstanbul 1998.

Demirci, F., *The Iraqi Turks Yesterday and Today…*, [S.I.]: Turkish Historical Society Printing Press, 1991.

Demirci, N., *Dünden Bugüne Kerkük (Kerkük'ün Siyasi Tarihi)*, İstanbul Yay., İstanbul 1990.

Deniz, O., *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması (Sığınmacılar, Mülteciler ve Yasadışı Göçmenler)*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2009.

Doğanay, R., *Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, ATAM Yay., Ankara 2001.

Donnan, H.-Wilson, T. M., *Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*, (Çev.: Zeki Yaş), Ütopya Yay., Ankara 2002.

Duman, Ö., *Rumeli'den Samsun'a Göç (1923-1970)*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2010.

Dülge, M., *Türkiye'de Zirai Kredinin İnkişafı*, TC. Ziraat Bankası Yay., Ankara 1955.

Dündar, *F., İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2011.

Eagleton, W., *Barzani ve Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*, (Çev.: Doğan Kılıç Şeyhhasananlı), Yörük Matbaası, İstanbul 1968.

Edwards, M. B., *Migration in the Middle East and Mediterranean*, Pontetion University, Athens 2005.

El Duri, A., *Tarihü'l-Irak el-İktisadi fi'l-Karni'r-Rabi'el-Hicri*, Matbaatü'l Maarif, Bağdat 1948.

El-Munadil, *Irak Kürt Hareketi ve Irak Komünist Partisi (Bir İhanet Tarihi)*, (Çev.: Şadi Ozansu), Köz Yay., İstanbul 1976.

Eraydın, A., *Türkiye'de 1950-1980 Döneminde İller Arası Göçlerin Genel Değerlendirilmesi*, DPT, Ankara 1981.

Erciyes, E., Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2004.

Erdinç, A., *Irak Savaşı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2004.

Eren, A. C., *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.

Erendil, M., *Çağdaş Ortadoğu Olayları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Ergil, D., *Körfez Bunalımı*, Gündoğan Yay., Ankara 1990.

Erhan, Ç., *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

Erhan, Ç., *Yaşayan Lozan*, KB Yay., Ankara 2003.

Ertuğrul, Ü., *Irak Türkleri ve Türkiye: Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması ile Irak'ın İşgali Ekseninde*, Kerkük Vakfı, İstanbul 2006.

Ertuna, H., *Türk-Arap İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976.

Faist, T., *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, (Çev.: Azat Zana Gündoğan-Can Nacar), Bağlam Yay., İstanbul 2003.

Feldman, N., *What We Owe Iraq: War and The Ethics of Nation Building*, Princeton University Press, New Jersey 2004.

Fromkin, D., *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çev.: Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul 1994.

Gent, W. V., *Dehşetin Kokusu, Kosova ile Kürdistan'daki Hümaniter Savaşlar*, (Çev.: Mesut Keskin), Avesta Yay., İstanbul 2004.

Goç, V. P., *Beynelmilel Usul-i Temsil İskan-ı Muhacirîn İskan-ı Muhacirîn*, (Haz.:Ali Cin-Haluk Kortel), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2011.

Göçmenlere Yardım Derneği, *Merkez Yönetim Kurulunun Ankara Temasları ve Sunduğu Muhtıralar*, Cihan Matbaası, İstanbul 1960.

Göka, E., *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

Göktepe, C., *British Foreign Policy Towards Turkey 1959-1965*, Frank Cass, London 2003.

Gözen, R., *Amerikan Kıskacında Dış Politika, Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Liberte Yay., Ankara 2000.

Gülsün, İ., *PKK ve Şer Odakları,* Türk Yurdu Yay., Ankara 1998.

Gülşehri, A.-Tosun, R., *Nusayrîlik ve Suriye'de Nusayrî Zulmü*, Nizam Yay., İstanbul 1982.

Günay, B., *Avrupa'dan Asya'ya: Sorunlu Türk Bölgeleri*, IQ Kültür-Sanat Yay., İstanbul 2005.

Güney, E., *Türkiye'nin Komşuları*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2002.

Gürtan, K., *Demografik Analiz Metotları*, Sermet Matbaası, İstanbul 1969.

Güzel, H. C., *Kuzey Irak Kürtçülük ve Ayrılıkçı Terör*, Timaş Yay., İstanbul 2007.

Güztoklusu, M., *Özdemir Bey'in Filistin-Suriye Kuvva-i Milliyesi ve Elcezire Konfederasyonu*, BengiYay., İstanbul 2010.

Habiçoğlu, B., *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yay., İstanbul 1993.

Hacıfettahoğlu, İ. (Haz.), *Milli Mücadele'de Hilal-i Ahmer*, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 2007.

Haci, Ş., *Kerkük'ün Araplaştırılması: 80 Belgede Araplaştırma Politikası*, (Çev.: Hozane Bengi), İkinci Baskı, Doz Basım-Yayın, İstanbul 2006.

Haj, S., *The Making of Iraq 1900-1963: Capital, Power and Ideology*, State University of New York, New York 1997.

Hale, W., *Türk Dış Politikası*, (Çev.: Petek Demir), Mozaik Yay., İstanbul 2003.

Hatipoğlu, M. M., *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997.

Hatipoğlu, S., *Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa*, Yeditepe Yay., İstanbul 2009.

Hatipoğlu, S., *Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay*, Pegem Akademi Yay., Ankara 2012.

Hatipoğlu, S., *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, ATAM Yay., Ankara 2001.

Hitti, P. K., *History of Syria, Including Lebanon and Palestine*, The Macmillan Company, New York 1951.

Hitti, P. K., *Syria: A Short History*, The Macmillan Company, New York 1959.

Hürmüzlü, E., *Irak Türkleri: Irak'ta Yaşayan Türklerin Tarihi, Soyları ve Bölgede Yerleşme Merhaleleri Hakkında Özet Bir Araştırma*, Irak Milli Türkmen Partisi, Ankara 1994.

Hürmüzlü, E., *Türkmenler ve Irak*, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul 2003.

Hürmüzlü, H.-Pamukçu, E., *Irak'ta Türkmen Boy ve Oymakları*, Global Strateji Enstitüsü, Ankara 2005.

Ireland, P. W., *Iraq*, Jonathan Cape Ltd., London 1937.

İçduygu, A., *Irregular Migration in Turkey*, Bilkent University, Ankara 2003.

İmamzade, M., *Irak Dosyası*, Akabe Yay., İstanbul 1986.

İpek, N., *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1999.

İsmail, H., *Suriye Bu Hale Nasıl Düştü?*, Yeni Asya Yay., İstanbul 1974.

İstanbul Göçmenlere Yardım Derneği, *Dernek Merkez Yönetim Kurulunun Göçmenlerin Yerleştirilmeleri Hususundaki Düşünce ve Dilekleri*, Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1951.

Jumaily, Q.-Öztoprak, İ.**,** *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, ATAM Yay., Ankara 1999.

Kadri [Erkan-ı Harbiye Miralayı], *Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muharebatı*, (Haz.: Erdal Açıkses), FÜ. Ortadoğu Araştırmaları Yay., Elazığ 2010.

Kaflı, K., *Türkiye'ye Göçler*, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul 1966.

Kalafat, Y., *Karşılaştırmalı Bayır-Bucak Türkmen Halk İnançları*, Bayır Bucak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Ankara 1996.

Kalkan, Y., *Bir Ortadoğu Gerçeği: Irak ve Saddam Hüseyin*, Doğan Ofset, İstanbul 1991.

Kardeş, S., *"Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2008.

Kaynak, M.-Yinanç, R., *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)*, Tanmak Yay., Ankara 1992.

Keegan, J., *Irak Savaşı ve Türkiye*, Marka Yay., İstanbul 2005.

Kerküklü, A., *Oyun İçinde Oyun Kerkük*, Kum Saati Yay., İstanbul 2006.

Kerküklü, M. S., *Brief History of Iraqi Turkmen*, Yıldız Yay., İstanbul 2004.

Khadduri, M., *Independent Iraq*, Oxford University Press, London 1951.

Khoury, P. S., *Syria and The French Mandate: The Politics of Arab Nationalism 1920-1945*, I.B. Tauris Publishers, London 1987.

Kılıç, R., *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye*, İdeal Yay., İstanbul 2011.

Kılınçkaya, M. D., *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara 2008.

Kıral, H., *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Esasları*, Türkiye İşveren Sendikaları, Ankara 2006.

Konuralp, N. A., *Hatay Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi*, Hatay Postası Gazete ve Basımevi, İskenderun 1970.

Konukman, E., *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan*, (Haz.: Kutlay Doğan), Türk Basın Birliği, Ankara 1990.

Kökdemir, N., *Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Klavuzu*, [y.y.], Ankara 1952.

Köprülü, Z., *The Iraqi Turks in Perspective of Human Rights*, ITKYD, Ankara 1992.

Kutay, S., *Ecnebiler İçin Türkiye'de Çıkan Kanunlar ve Yapılan Muahedeler*, Güven Matbaası, İstanbul 1941.

Kutlay, N., *Kürtler*, Peri Yay., İstanbul 2002.

Kutschera, C.**,** *Le Dêfî Kurde Ou le Rêve Fou de L'indêpendance*, Bayard Êditions, Paris 1997.

Küçükkaragöz, İ., *Irak'ta Türkmen Varlığı*, HAK, İstanbul 2000.

Kürkçüoğlu, Ö., *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, AÜ. SBF. Yay., Ankara 1982.

Küzeci, Ş., *Kerkük Soykırımları 1920-2003*, Teknoed, Ankara 2004.

Lescot, R., *Yezidiler: Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, (Çev.: Ayşe Meral), 2. Baskı, Avesta Yay., İstanbul 2009.

Lewıs, B., *Ortadoğu*, (Çev.: Mehmet Harmancı), İkinci Baskı, Sabah Kitapları, İstanbul 1999.

Lewis, B., *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Babür Turna), Arkadaş Yay., İstanbul 2008.

Levi, S., *Yabancıların Taşınmaz Mal Edinmeleri*, Legal Yay., İstanbul 2006.

Longrigg, S. H., *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Oxford University Press, London 1958.

Mardin, Şerif, *İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul 1992.

Marufoğlu, S., *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak 1831-1914*, Eren Yay., İstanbul 1998.

Mccarty, J., *Müslümanlar ve Azınlıklar*, (Çev.: Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998.

Melek, A., *Hatay Nasıl Kurtuldu?*, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara 1991.

Meray, S. L. (Çev.), *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, 3. Baskı, C. 1, K.1, Ankara: YKY, 2001.

Mihoyan, Ş. X., *İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu*, (Çev.: J. Slav), Peri Yay., İstanbul 1998.

Mısıroğlu, K., *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, 4. Basım, Sebil Yay., İstanbul 1972.

Milli Türk Talebe Birliği İstanbul İcra Konseyi, *14-15-16 Temmuz 1959-1965 Büyük Türk Katliamının (Kerkük Faciası) 6. Yıldönümü Münasebetiyle*, Son Telgraf Matbaası, İstanbul 1965.

Mutluer, M., *Uluslararası Göçler ve Türkiye*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2003.

Nakip, M., *Kerkük'ün Kimliği*, 2. Basım, Bilgi Yay., İstanbul 2007.

O'ballance, E., *The Kurdish Struggle 1920-94*, Macmillan Press, London 1996.

Odman, M. T., *Mülteci Hukuku*, AÜ. SBF. İnsan Hakları Merkezi, Ankara 1995.

Oğuzlu, H. T., *The Turkomans of Iraq as a Factor in Turkish Foreign Policy, Socio-Political and Demographic Perspectives*, Foreign Policy Institute, Ankara 2001.

Olson, R., *Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri: 1979-2001*, (Çev.: Süleyman Elik), Orient Yay., Ankara 2005.

Oran, B., *Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Bilgi Yay., Ankara 1998.

Öke, M. K., *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, TDAV, İstanbul 1987.

Önder, A. T., *Türkiye'nin Etnik Yapısı*, 51. Baskı, Kripto Kitaplar, Ankara 2011.

Över, K. G., Vaad Edilmiş Topraklarda Ölüm Kokusu-Kuzey Irak Dosyası, Papirüs Yay., İstanbul 2007.

Öymen, O., *Türkiye'nin Gücü*, 3. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.

Öymen, O., *Silahsız Savaş, Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.

Öz, B., *Türkiye'de Göç Olgusu, Sorunları ve Çözümü*, Gençlik Basımevi, İstanbul 1978.

Özcan, M., *Sorunlu Miras Irak*, 2. Baskı, Küre Yay., İstanbul 2003.

Özçelik, İ., *Milli Mücadele'de Güney Cephesi-Urfa*, ATAM Yay., Ankara 1992.

Özgür, M., *Türkiye'nin Komşuları I, Suriye ve Irak*, AÜ. Yay., Ankara 2001.

Özkan, N., *Türk Dünyası: Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat*, Geçit Yay., Kayseri 1997.

Özmen, İ.-Asyalı, S., *Hatay İli ve Suriye Uyruklularla İlgili Mevzuat*, Kemal Matbaası, Adana 1972.

Özsoy, İ., *İki Vatan Yorgunları*, 3. Basım, Bağlam Yay., İstanbul 2007.

Öztürk, M., *1938 Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*, TTK Yay., Ankara 1995.

Pamukçu, E., *Bağdat'ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994.

Parla, R., *Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri Lozan Montrö*, Tezel Ofset, Lefkoşa 1985.

Pehlivanlı, H. vd., *Türk Dış Politikasında Hatay 1918-1939*, ASAM Yay., Ankara 2001.

Perthes, V., *The Political Economy of Syria Under Asad*, I.B. Tauris Publishers, London 1995.

Reed, J., *Mülteciler Meselesinin Mahiyeti ve Alınmakta Olan Tedbirler*, (Çev.: Gülgün Gönenç), TODAİE, Ankara 1959.

Saatçi, S., *Altunköprü*, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Ankara 2004.

Saatçi, S., *Hasretin Adı Kerkük*, 2. Basım, Ötüken Yay., İstanbul 2006.

Saatçi, S., *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul 1996.

Saatçi, S., *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Yay., İstanbul 2003.

Sabır, C. Ş., *Tarih-i Sadıkat'ül-Beyne'l-Irak ve Türkiya*, Matbaat'ül-Dar'ül-Ma'rife, Bağdat 1955.

Salihi, E., *Irak Siyaseti ve Etnik Kimlikler*, Kerkük Vakfı, İstanbul 2008.

Saray, M., *Türkiye ve Yakın Komşuları*, ATAM Yay., Ankara 2006.

Saray, M., *Türkmen Tarihi*, Nesil Matbaacılık, İstanbul 1993.

Sassoon, J., *The Iraqi Refugees*, I.B. Tauris Co., London 2009.

Savaşan, F., *Uluslararası Göç (Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkileri)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2007.

Seale, P., *The Struggle for Syria: A study in Post-War Arab Politics, 1945-1958*, New Edition, Oxford University Press, London 10 September 1987.

Seale, P., *Asad of Syria: The Struggle for The Middle East*, I.B. Tauris, London 1988.

Silleli, T., *Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri*, Kültür Sanat Yay., İstanbul 2005.

Sirkeci, İ., *Irak'tan Türkmen Göçleri ve Göç Eğilimleri*, Global Strateji Enstitüsü Yay., Ankara 2005.

Soysal, İ., *Tarihçe ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I-II, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara 2000.

Sökmen, T., *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, İkinci Basım, TTK Yay., Ankara 1992.

Sunar, E., *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler, Irak'ta Kürtlerin Yüzyıl Savaşları*, Doz Yay., İstanbul 2007.

Şahin, M.-Taştekin, M., *II. Körfez Savaşı*, Platin Yay., Ankara 2006.

Şen, Y.-Coşkun, E., *Saddam'ın Irak'ı ve Bir Çöküşün Öyküsü, Babil Yanarken*, Ümit Yay., Ankara 2004.

Şener, C., *Türkiye'de Yaşayan Etnik ve Dinsel Gruplar*, Etik Yay., İstanbul 2004.

Şentürk, D., *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası, Saddam'ın BAAS'ı*, İstanbul 2003.

Şimşir, B. N., *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yay., Ankara 2005.

Taft, D. R.-Robbins, R., *International Migrations*, The Ronald Press Company, New York 1955.

Talabani, N., *Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması*, (Çev.: Zafer Avşar), Avesta, İstanbul 2005.

Tan, A., *Kürt Sorunu: Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik*, 8. Baskı, Timaş Yay., İstanbul 2011.

Tavakkalna, M. S., *Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne!*, [y.y.], İstanbul 1945.

Tekeli, İ., *Göç ve Ötesi*, TVYY, İstanbul 2011.

Tekeli, İ., *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihi Yazıları*, TVYY, İstanbul 2011.

Tekeli, İ., *Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları*, TVYY, İstanbul 2011.

Tekin, M., *Tarihte Hatay ve Hatay Devleti*, 2. Basım, Antakya Ticaret ve Sanayi Odası, Antakya 1987.

Tekin, M., *Arap İsyanı ve Suriye'nin İşgali 1915-1920, Şerif Hüseyin-Sir Mac Mahon Mektuplaşması ve Kral Faysal'ın Lloyd George'a Yazdığı Mektuplar*, Kültür Basım Yayın, Antakya 1995.

Timmerman, K. R., *Ölüm Lobisi: Batı Irak'ı Nasıl Silahlandırdı?*, (Çev.: İbrahim Bingöl), Avesta Yay., İstanbul 2002.

Tozlu, S., *Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası*, FÜ. Yay., Elazığ 2009.

Tunç, H., *Türkiye'ye Komşu Devletlerin Anayasaları*, Asil Yayın, Ankara 2008.

Tunçdilek, N., *Türkiye'de İskân Coğrafyası: Kır İskânı, (Köyaltı İskân Şekilleri)*, İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Yay., İstanbul 1967.

Tunçdilek, N., *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Yay., İstanbul 1986.

Turgut, H., *Barzani Olayı*, Doğan Yay., İstanbul 2008.

Tuşalp, E., *Zehir Yüklü Bulutlar: Halepçe'den Hakkâri'ye*, 3. Basım, Bilgi Yay., Ankara 1992.

Türk Dünyası Belediyeler Birliği, *Göç, Şehir ve Yerel Yönetimler*, Ankara 2009.

TGMDF, *Göç'ten Konular I*, TGMDF Yay., İstanbul 1962.

Türkmenoğlu, K., *Türkmen Çilesi*, Bilgeoğuz, İstanbul 2007.

Uçarol, R., *Siyasi Tarih (1780-2010)*, Der Yay., İstanbul 2010.

Umar, Ö. O., *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1938*, ATAM Yay., Ankara 2004.

Unat, N. A. vd., *Göç ve Gelişme, Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara 1977.

Vergottini, M., *Göçmen Hareketleri*, (Çev.: Nüzhet Yalkut), Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1949.

Weis, P., *The Refugee Convention 1951*, UNHCR, Geneva [t.y.].

Whittaker, D. J., *Asylum Seekers and Refugees in The Contemporary World*, Routledge, London 2006.

Yahya, L.-Wendl, K., *Saddam'ın Oğluydum, Irak Diktatörü Saddam'ın Hizmetinde Dublörlük Yılları*, (Çev.: Gülderen Pamir), Milliyet Yay., İstanbul 1994.

Yakuboğlu, E., *Irak Türkleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1976.

Yalçın, C., *Göç Sosyolojisi*, Anı Yay., Ankara 2004.

Yavuz, C., *Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri*, ATO Yay., Ankara 2005.

Yazıcı, N., *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-1955*, Ötüken Yay., İstanbul 2010.

Yazıcı, R., *Türkiye, İslam Ülkeleri: Anlaşmalar ve Mevzuat I-II*, Türk İnşa Yayını, İstanbul 1982.

Yerasimos, S., *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, (Çev.: Şirin Tekeli), İletişim Yay., İstanbul 1994.

Yılmaz, M. v.d., *Irak: Baas Diktatörlüğünden Amerikan Hegemonyasına İnsani Durum*, İHH Yay., İstanbul 2003.

Zeine, N. Z., *The Struggle for Arab Independence, Western Diplomacy and The Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria*, New York 1977.

Makaleler

Abella, M., "International Migration in the Middle East: Patterns and Implıcations for Sending Countries", *International Migration: Regional Processes and Responses*, (Ed.: Miroslaw Macura-David Coleman), U.N., Geneva 1994, s. 163-181.

Afolayan, A. A., "Issues and Challenges of Emigrations Dynamics in Devoloping Countries", *International Migrations*, V. 39 (4), Blackwell Publishers, Oxford 2001, s. 5-38.

Ak, S., "Unutulan Kerkük Büyükleri: Şanlıurfa Milli Mücadelesi'nde Ali Saip Ursavaş'ın Perde Arkasındaki Başarılarının Sırrı", Kerkük, Y. 2, S. 9, Temmuz 1992, ss. 14-17.Akagündüz, Ü. Ö., "Sınırdaki İstasyon: Çobanbey", *Aksiyon*, S. 832, Kasım 2010, s. 14.

Akagündüz, Ü. Ö., "Suriye'de Unutulan Türkler", *Aksiyon*, S. 575, Aralık 2005, s. 40-49.

Aktan, R., "Türkiye Ziraatinde Prodüktivite", *Birinci Prodüktivite Semineri*, 5-8 Mayıs 1958-Ankara, İktisadi Araştırmalar Enstitüsü, Ankara 1958, s. 1-48.

Aktar, A., "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan 'Türkleştirme' Politikaları", *Tarih ve Toplum*, C. 26, S. 156, Aralık 1996, s. 4-12.

Altınkaş, E., "The Iran-Iraq War and Its Effects on Turkey", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. I, Y. 1, S. 1-2, 2005, s. 137-144.

Altuğ, S., "Suriye Arap Milliyetçiliğinde Vatan ve Suriyelilik (1919-1938)", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, İ.Ü. Yay., İstanbul Ekim 2008, s. 71-94.

Arasoğlu, U., "Çıkar Çekişmelerinin Arenası: Irak", *Kerkük*, Y. 2, S. 10, Ekim 1992, s. 6.

Argunşah, M., "Bin Yıllık Türk Yurdu Kerkük", Kardaşlık, Y. 7, S. 28, Ekim-Aralık 2005, s. 28-29.

Arı, T., "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu ve Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları (Kuruluştan Günümüze)", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, (Ed.: Mustafa Bıyıklı), C. 2, Gökkubbe Yay., İstanbul 2008, s. 351-380.

Arı, T., "Türkiye, Irak ve ABD: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Basra Körfezi'nde Yeni Parametreler", *www.studytemple.com*, E.T.: 29.11.2010.

Arslan, A., "1958 Irak İhtilali ve Türkiye", *İkinci Ortadoğu Semineri Dünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı)*, (27-29 Mayıs 2004-Elazığ), (Ed.: Mustafa Öztürk-Enver Çakar), C. I, FÜ. Ortadoğu Araştırmaları, Elazığ 2006, s. 77-87.

Atakul, A. E., "Göç ve Türk", *Anayurda Göç*, S. 1, Göçmenlere Yardım Derneği, İstanbul Mayıs 1967, s. 7-9.

Ataman, S., "Türkiye'nin İltica Politikası", *www.multeci.net*, E.T.: 18.11.2010.

Altunışık, M. B., "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Suriye'nin Dış Politikası: Değişime Uyum Çabası", Türkiye'nin Komşuları, (Der.: Mustafa Türkeş-İlhan Uzgel), İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 259-292.

Avşar, B. Z. vd., "Göç-Sığınma Hareketleri ve Son 5 Yılda Türkiye'ye Yönelik Göç ve Sığınma Olayları", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Y. 113, S. 339, Ankara Ocak 1994, s. 31-46.

Aydın, R. K., "Irak Türklerinin Sosyal Hayatı", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 617-624.

Aygül, H., "Kimyasal Soykırım, Halepçe'den Ağustos 88 Vahşetine", *Halepçe'den Kamplara Kürtler*, İHAD, İstanbul 1990, s. 7-10.

Aygül, H., "Mültecilik Statüsü ve Iraklı Kürtler", *Halepçe'den Kamplara Kürtler*, İHAD, İstanbul 1990, s. 56-59.

Bakır, A., "Eski Çağlardan Günümüze Kadar Türkmen Şehri Kerkük", *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 1, FÜ. Ortadoğu Araştırmaları, Elazığ 2009, s. 27-76.

Barkan, Ö. L., "'Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 449-544.

Barut, M., "Göç, Ortaya Çıkardığı Toplumsal, Ekonomik, Kültürel, Psikolojik Sorunlar ve Çözüm Yolları", *Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı, 2000 Bildirileri*, (Haz.: Gül Erdost), İHD, Ankara 2003, s. 108-125.

Bayatlı, Ç., "1959 Kerkük Katliamına Liberal Bir Yorum", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Ankara Temmuz 2005, s. 14.

Bayatlı, N., "Bir Türkmen Şehri Erbil'in Tarihçesi", *Kardaşlık*, Y. 7, S. 27, Temmuz-Eylül 2005, s. 28-30.

Berzenci, S., "Irak Kürdistanında Mevcut Durum Hakkında Görüş", *Avrasya Dosyası*, C. 3, S. 1, Ankara İlkbahar 1996, s. 193-216.

Beyani, C., "A Political and Legal Analysis of the Problem of the Return of Forcibly Transferred Populations", *Refugee Survey Quarterly*, V. 16(3), UNHCR, Geneva 1997, s. 1-25.

Beyatlı, A., "Dünden Bugüne Irak Türkmenleri", *Yeni Hayat*, Y. 2, S. 15-16, Ocak-Şubat 1996, s. 16-19.

Beyatlı, A., "Dünden Bugüne Irak Türkmenleri (1)", *Ortadoğu*, 5 Eylül 1996, s. 2.

Beyatlı, A., "Irak Türklüğünün Yakın Siyasi Geçmişi ve Bugünü", *Türk Yurdu*, C. 11, S. 45, Mayıs 1991, s. 4-6.

Beyatlı, A., "Irak, Siyasî Sistem ve Türkmenler", *Türk Yurdu*, C. 13, S. 65, Ankara Ocak 1993, s. 26-28.

Bilgili, A., "Bayır-Bucak Türkleri", *Türk Yurdu*, C. 9, S. 360, Mart 1988, s. 51-52.

Bilgin, M. S., "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1923-1938)", *Irak Dosyası*, (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), C. II, TATAV Yay., İstanbul 2003, s. 1-28.

Block, W., "A Libertarian Case for Free Immigration", *Journal of Libertarian Studies*, V. 13 (2), Summer 1998, s. 167-186.

Bozoğlan, İ., "Elmacılığı Geliştirdiler", *Aksiyon*, S. 575, Aralık 2005, s. 45.

Bozoğlan, İ., "Sılayı Sevmek", *Objektif*, 31 Ekim-30 Kasım 1997, s. 28-29.

Bozoğlan, İ., "Suriye'de Bayır-Bucak Türkleri", *Güneyde Kültür*, C. V, S. 53, Antakya Temmuz 1993, s. 29-32.

Börklü, M. Y., "Lozan Sonrası Suriye Türklerinin Durumu ve Genel Problemleri", *Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye'nin Etnik Yapısı*, (Haz.: Şahin Ceylanlı-Ramazan Kırkık), Aydınlar Ocağı Yay., İstanbul 2000, s. 31-40.

Bulut, A., "Zerkavi'nin Rolü ve 'Irak'ın Karabağ'ı' Telafer", Kardaşlık, Y. 7, S. 27, Temmuz-Eylül 2005, s. 19.

Bulut, İ., "Yasadışı Göçün Toplumsal ve Kültürel Alanda Ülkemize Etkileri", *Türk-Koop Ekin*, Y. 5, S. 18, Ekim-Aralık 2001, s. 44-48.

Buz, S., "Türkiye'de Sığınmacıların Sosyal Profili", *Polis Bilimleri Dergisi*, C. 10, S. 4, Ankara 2008, s. 1-14.

Buz, S., "Aile Politikalarına Mülteciler Boyutunda Bir Bakış", *Aile ve Toplum*, C. 2, Y. 5, S. 6, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara Ekim-Aralık 2003, s. 55-61.

Canlı, M., "Milli Mücadele Dönemi'nde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 38, Genelkurmay Basımevi, Ankara Şubat 1995, s. 42-49.

Cengiz, İ., "Mum Kimin Yanan Kerkük", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 13.

Cohen, S., "Mesopotamia in British Strategy 1903-1914", *International Journal of Middle East Studies*, V. 9, 1978, s. 171-181.

Crisp, J., "Policy Chalenges of the New Diasporas: Migrant Networks and Their Impact on Asylum Flows and Regimes", *New Issues in Refugee Research*, UNHCR, Geneva 1999, s. 1-10.

Çağaptay, S., "Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları, Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma", *Toplum ve Bilim*, S. 93, İletişim Yay., Ankara 2002, s. 218-241.

Çağlar, M., "Irak Çalışma Raporu ve ABD'nin Yeni Irak Stratejisi", *www.arem.gov.tr*, E.T.: 10.02.2011.

Çakar, E., "XVI. Yüzyılda Suriye Türkmenleri", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 10, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 413-421.

Çay, H., "Kerkük Türklüğü", *Ötüken*, S. 7, Temmuz 1975, s. 10-14.

Çetin, A., "Aydınlık Dünyanın Karanlık Yüzü", *Kerkük,* Y. 9, S. 26, Eylül 1999, s. 14-15.

Çetin, A.-Uzman, N., "Sığınmacılar Çerçevesinde Suriye-Türkiye İlişkilerine Bir Bakış", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, C. 1, S. 1, Çankırı Kasım 2012, s. 3-17.

Çetin, B., "Antakya (Hatay) Nüfusunun 1940-2008 Yılları Arasındaki Gelişimi ve Temel Özellikleri", *Hatay Araştırmaları I*, (Ed.: Ahmet Gündüz-Selim Kaya), Antakya Belediyesi Kültür Yay., Hatay 2010, s. 179-225.

Çetinoğlu, O., "Bizim İnsanlarımız: Suriye Türkleri", Orkun, S. 22, Aralık 1999, ss. 24-25.

Çiçekli, B., "Yasadışı Göç, İnsan Kaçakçılığı ve Ticareti ile Mücadele ve Türkiye", *Polis Bilimleri Dergisi*, C. 7, S. 1, Ankara 2005, s. 43-57.

Dağ, A. E., "İHH Üç Kıtada Mültecilerin Yanında", *http://multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2010.

Dağ, A. E., "Ortadoğu'da Göç Hareketleri", *http://multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2010.

Dakuklu, M. H., "1924'de Kerkük Şehrinde Baş Gösteren Kanlı Çarpışma", *Kardaşlık*, S. 206, Mart 2004, s. 2-4.

Danış, D., "Arap Dayanışması Çözülürken: Suriye, Ürdün ve Lübnan'da Iraklı Mülteciler", *Ortadoğu Analiz*, C. 1, S. 9, ORSAM, Ankara Eylül 2009, s. 57-65.

Danış, D., "Integration in Limbo, Iraqi, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in Istanbul", *Land of Diverse Migrations Challenges of Emigration and*

Immigration in Turkey, (Ed.: Ahmet İçduygu- Kemal Kirişçi), Bilgi University Press, İstanbul 2009, s. 443-636.

Danış, D., "Iraklı Göçmenler", *İstanbullaşmak: Olgular, Sorunsallar, Metaforlar*, (Haz.: Pelin Derviş vd.), Garanti Galeri, İstanbul 2009, s. 120-122.

Danış, D., "Re-communitarization en Route: Iraqi Christian Transit Migrants in Istanbul", *Iraq's Refugee and IDP Crisis: Human Toll and Implications*, Viewpoints Special Edition, The Middle East Institute, Washington DC 2008, s. 23-25.

Danış, D., "Yeni Göç Hareketleri ve Türkiye", *Birikim*, S. 184-185, Ağustos-Eylül 2004, s. 216-224.

Danış, D.-Parla, A., "Nafile Soydaşlık, Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek, Devlet", *Toplum ve Bilim*, , S. 114, Birikim Yay., İstanbul 2009, s. 131-158.

Değerli, M. G., "Irak Türküne Verilmeyen Anayasal Haklar ve Türkiye'nin Irak Politikasındaki Dönüşüm", *Global Strateji*, C. 1, Y. 1, S. 1, Nisan-Haziran 2005, s. 93-105.

Demirci, G., "Irak Türklerinin Demografik Yapısı", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 611-616.

Demirci, G., "Irak'taki Türkler", *Irak Dosyası*, (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), C. II, TATAV, İstanbul 2003, s. 103-114.

Demirci, N., "1959 Yılında Türkmen Varlığı Yok Edilmek mi İstendi?", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 4-5.

Demirci, N., "İnsan Hakları ve Kerkük Türkleri", *Orkun*, S. 26, Nisan 2000, s. 20-21.

Deniz, O., "Mülteci Hareketleri Açısından Van Kentinin Durumu ve Kentteki Mültecilerin Demografik Profili", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 14, S. 22, Atatürk Üniv. Kazım Karabekir Eğitim Fak. Yay., Erzurum Temmuz 2009, s. 187-204.

Devlet, N., "Irak Türkîleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Ed.: Hakkı Dursun Yıldız), C. Ek, Çağ Yay., İstanbul 1993, s. 443-444.

Devlet, N., "Suriye Türkîleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Ed.: Hakkı Dursun Yıldız), C. Ek, Çağ Yay., İstanbul 1993, s. 445-446.

Dizbay, M., "II. Körfez Savaşı Sonrasında Meydana Gelen Gelişmeler ve Irak'ın İşgali", *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=449*, E.T.: 13.05.2011.

Domenach, H.-Picouet, M., "Typologies and the Likelihood of Reversible Migration", *The Impact of International Migration on Developing Countries*, (Ed.: Reginald Appleyard), OECD Press, Paris 1989, s. 37-45.

Duman, S., "II. Meşrutiyet'ten Krallığa Irak ve Aşiretlerin Tutumu", *Irak Dosyası*, (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), C. I, TATAV, İstanbul 2003, s. 305-316.

Durukan, M. Y., "Sakıncalı Türkler: Ankara'ya Söyleyin Bizi Vatandaş Yapsınlar", *Aksiyon*, S. 480, 16-22 Şubat 2004, s.

Ekşi, A., "Sığınmacı ve Göçmenlerde Psikopatoloji", *Türk Psikiyatri Dergisi*, C. 13, S. 3, Güz 2002, s. 215-221.

Elçin, Ş., "İzzettin Kerkük, Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri", Kardaşlık, Y. 7, S. 27, Temmuz-Eylül 2005, ss. 31-33.

Er, E., "Konya Hotamış Torkmenlerinin Kültürel Yapısı İçinde Irak Türkmenlerinin Yeri", *Kardaşlık*, Y. 7, S. 25, Ocak-Mart 2005, s. 58-59.

Eraslan, C., "Irak'ın Sömürgeleştirilmesine Bir Bakış (1915-1922)", *Irak Dosyası*, (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), C. I, TATAV, İstanbul 2003, s. 419-445.

Eraslan, C., "Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti: (1876-1915)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, İÜ. Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul 1994, s. 223-251.

Erder, S., "'Yabancısız' Kurgulanan Ülkenin 'Yabancıları'", *Türkiye'de Yabancı İşçiler, Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, (Der.: F. Aylan Arı), Derin Yay., İstanbul 2007, s. 1-82.

Eren, C., "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu", *Türk Dünyası*, S. 1, Ankara Şubat-Nisan 1966, s. 9-16.

Eren, C., "Dünya Muhaceret Meselelerini Araştırma Derneği'nin 1966 Uluslararası Kongresi", *Türk Dünyası*, S. 3, Ankara Ekim-Aralık 1966, s. 8-36.

Eröz, M., " Kerkük Türkleri ve Kerkük'te İçtimai Hayat", *Ötüken*, S. 33, Eylül 1966, s. 6.

Ertan, V., "Mülteci ve Sığınmacılar Konusunda Van ve Çevresinde Uygulamalar ve Sorunlar", *Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler*, İstanbul Barosu Yay., İstanbul 2004, s. 81-84.

Esenkova, E., "İnsan Hakları Yönünden Irak Türkleri", *Türk Dünyasında Irak Türkleri*, ITKYC Yay., İstanbul 1971, s. 14-22.

Esin, N., "Irak Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976, s. 1125-1131.

Fattah, H., "Negotiating Nationhood on The Net: The Case of The Turkmens and Assyrians of Iraq", *www.turkmenofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010.

Fındıkoğlu, Z. F., "Türk Göç Sosyolojisi: Afganistan'dan Gelen Doğu Türkistanlı Göçmenler Meselesi", *Türk Dünyası*, S. 1, Şubat-Nisan 1966, s. 27-32.

Fındıkoğlu, Z. F., "Türkiye Göçmen Dernekleri Federasyonu ve Meseleleri", *Türk Yurdu*, S. 252, Ankara Ocak 1956, s. 490-493.

Fırat, M.-Kürkçüoğlu, Ö., "Sancak (Hatay) Sorunu", *Türk Dış Politikası*, (Ed.: Baskın Oran), 8. Baskı, C. I, İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 279-292.

Fisher, W. B., "Syria: Physical and Social Geograpy", *The Middle East and North Africa*, (Ed.: Lucy Dean), 50. Edition, The Gresham Press, London 2004, s. 1015.

Geray, C., "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Ortadoğu Amme İdaresi Dergisi*, C. 3, S. 4, Ankara Aralık 1970, s. 8-36.

Gökcan, G. vd., "Göç ve Mültecilik", *www.multeci.net*, E.T.: 22.03.2010.

Göktepe, C., "Bağdat Paktı'ndan Cento'ya Geçiş", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 928-942.

Gözen, R., "Kuzey Irak Sorunu", *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, (Ed.: İdris Bal), Ankara 2004, s. 787.

Güler, Ş., "Toprak Reformu", *İktisat Dergisi*, C. III, S. 13, Temmuz 1965, s. 27-29.

Güner, C., "İltica Konusunda Türkiye'nin Yol Haritası: Ulusal Eylem Planı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2007, s. 81-109.

Güney, S., "Irak Milli Türkmen Partisi, Başbakan Demirel'e Başvurdu: Türkmenleri Ölüme Yollamayın", *Kerkük*, Y. 2, S. 7, Ocak 1992, s. 24.

Güzel, A.-Bayram, F., "Türk Hukukunda Yabancıların Çalışma Hakları ve Çalışma İzinleri", *Türkiye'de Yabancı İşçiler, Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, (Der.: F. Aylan Arı), Derin Yay., İstanbul 2007, s. 157-206.

Hatipoğlu, S., "Hatay'ın Kurtuluşunun Fikri Temelleri", *Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, ATAM Yay., Ankara 2001, s. 41-67.

Heller, M., "Politics and the Military in Iraq and Jordan 1920-1958", *Armed Forces and Society*, V. 4, November 1977, s. 75-99.

Huguet, J. W., "International Labour Migration from the Escap Region", *The Impact of International Migration on Developing Countries*, (Ed.: Reginald Appleyard), OECD, Paris 1989, s. 93-95.

Hürmüzlü, H., "1959 Kerkük Katliamı Neler Doğurdu?", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 10-11.

Hürmüzlü, İ., "Okaliptüs Ağaçları", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 9.

İbas, S., "Türkiye-Suriye İlişkileri Tarihi", Ortadoğu Siyasetinde Türkiye, (Haz.: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin), Platin Yay., Ankara 2004, s. 33-94.

İçduygu, A.-Keyman, E. F., "Globalization, Security and Migration: The Case of Turkey", www.lukdomen.narod.ru/questia-turkey.pdf, E.T.: 09.06.2011.

İçduygu, A.-Toktaş, Ş., "How do Smuggling and Trafficking Operate via Irregular Border Crossings in the Middle East? Evidence From Fieldwork in Turkey", International Migration, V. 40 (6), Blackwell Publishers, Oxford 2002, s. 25-54.

İçduygu, A.-Yükseker, D., "Rethinking the Transit Migration in Turkey: Reality and Re-presentation in the Creation of a Migratory Phenomenon", Irregular Transit Migration in the European Space: Theory, Politics and Research Methodology, Koc University Founders Hall, İstanbul 2008, s. 1-28.

İpek, N., "Göç ve Türk Kimliği", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan'a Özel Sayısı, Isparta 2010, s. 254-260.

Kafalı, M., "Suriye Türkleri (1)", *Yesevi*, Y. 5, S. 51, Mart 1998, s. 38-39.

Kafalı, M., "Suriye Türkleri", *Töre*, Y. 5, S. 21, Şubat 1973, s. 32-34.

Kaiser, B., "Türkiye'deki Avrupa Birliği Yurttaşları: Siyasal ve Toplumsal Katılımın Önündeki Engeller", *Kökler ve Yollar*, (Der.: Ayhan Kaya-Bahar Şahin), Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2007, s. 475-489.

Kanbolat, H., "Suriye'den Türkiye'ye Maceraperest Göç Dalgası ve Ladin Sonrası", *www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=1848*, E.T.: 13.05.2011.

Kantarcıoğlu, Z., "Mülteci Hukuku ile İlgili Yargısal Uygulamalarda Karşılaşılan Sorunlar ve Danıştay'ın 10 Günlük Süreye Genel Yaklaşımı", *Türk Mülteci*

Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler, İstanbul Barosu Yay., İstanbul 2004, s. 73-79.

Kara, P.-Korkut, R., "Türkiye'de Göç, İltica ve Mülteciler", *Türk İdare Dergisi*, S. 467, Haziran 2010, s. 153-162.

Karakılçık, Y., "'Yabancılara Taşınmaz Mülk ve Toprak Edindirme' Uygulaması ve Türk Yerel Yönetimlerine Etkisi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 6, Genelkurmay Basımevi, Ankara Aralık 2005, s. 109-137.

Karakurt, A., "Çalışma İzninden Muaf Tutulacak Türk Soylu Yabancılara Dair Yönetmeliğin Şekil Yönünden Hukuka Aykırı Olup Olmadığı Konusunda Danıştay Kararı Değerlendirmesi", *www.danistay.gov.tr/e2009_9270.htm*, E.T.: 01.03.2010.

Kasalak, K., "Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y. 5, S. 9, Ankara Şubat 2007, s. 187-201.

Kaşka, S., "Ev İçi Hizmetlerin Küreselleşmesi ve Türkiye'deki Göçmen Kadınlar", *Türkiye'de Yabancı İşçiler, Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, (Der.: F. Aylan Arı), Derin Yay., İstanbul 2007, s. 157-206.

Kayabek, M., "Kerkük Katliamı ve Türkiye", *Ötüken*, S. 33, Eylül 1966, s. 16-18.

Kerkük, İ., "14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı Türkiye'de Nasıl Duyuldu?.. Türk Milleti Faciayı Büyük Bir Nefretle Karşılamıştı. Celal Talabani Katliama Katılmış mı idi?", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 6-7.

Kerkük, İ., "ABD'nin Türkmen Politikası", *Kardaşlık*, Y. 7, S. 25, Ocak-Mart 2005, s. 12-16.

Kerkük, İ., "İnsan Hakları Açısından Irak Türklerinin Durumu", *Irak Dosyası*, (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), C. II, TATAV Yay., İstanbul 2003, s. 115-126.

Kerkük, İ., "Kerkük Hatıraları-IV", *Kardaşlık*, Y. 13, S. 51, Temmuz-Eylül 2011, s. 8-10.

Kerkük, İ., "Kerkük Katliamının 4. Yıl Dönümü", *Türk Kültürü*, S. 9, Temmuz 1963, s. 60-61.

Ketene, O., "Turkmens, Turkmeneli and The Musul Region", *www.turkmenofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010.

Kılıç, A., "Bir Şehr-i Hatay", Aksiyon, S. 128, 17-23 Mayıs 1997.

Kılıç, O., "1597 Tarihli Mufassal Yörük Defterine Göre Haleb Türkmenleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 105, İstanbul Aralık 1996, s. 59-75.

Kılıç, R., "Irak ve Suriye'nin Tarihi Coğrafyası ve XIX. Yüzyıl Sonu İtibariyle İdari Konumu", *Bilge*, S. 23, Ankara Kış 2000, s. 3-9.

Kılıç, T., "Bir İnsan Hakkı Olarak İltica", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011.

Kılıç, T., "Türk Hukuk Mevzuatında Mültecilerle İlgili Düzenlemeler", *www.mülteci.net*, E.T.: 26.02.2011.

Kılınçkaya, M. D., "Osmanlı Yıkılırken Türkler ve Araplar", *Türk Yurdu*, C. 19-20, S. 148-149, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 198-205.

Kırkık, R., "Türkiye-Suriye İlişkileri ile İlgili Bazı Önemli Tespitler", Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye'nin Etnik Yapısı, (Haz.: Şahin Ceylanlı-Ramazan Kırkık), Aydınlar Ocağı Yay., İstanbul 2000, s. 7-26.

Kırlı, Ö., "Yasadışı Göç Sorunu", *http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/goc/goc6.pdf*, E.T.: 26.10.2010.

Kızıltoprak, S., "Musa Dağı Olayı: Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hatay'dan Mısır'a Giden ve Dönen Ermeniler Serüveni", *Hatay Araştırmaları I*, (Ed.: Ahmet Gündüz-Selim Kaya), Antakya Belediyesi Kültür Yay., Hatay 2010, s. 103-118.

Kirişçi, K., "Disaggregating Turkish Citizenship and İmmigration Practices", *Middle Eastern Studies*, V. 36(3), 2000, s. 1-22.

Kirişçi, K., "Immigration and Asylum Issues in EU-Turkish Relations: Assessing EU's Impact on Turkish Policy and Practice", *Migration and The Externalities of European Integration*, (Ed.: Sandra Lavenex-Emek M. Uçarer), Lexington Books, USA 2003, s. 125-142.

Kirişçi, K., "Is Turkey Lifting the 'Geographical Limitation'?-The November 1994 Regulation on Asylum in Turkey", *International Journal of Refugee Law*, V. VIII(3), Oxford University Press, Oxford 1996, s. 293-318.

Kirişçi, K., "UNHCR and Turkey: Cooperating for Improved Implementation of the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees", *International Journal of Refugee Law*, V. XIII, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 71-97.

Kirişçioğlu, M. F., "Suriye Türkleri", Avrasya Dosyası, C. II, S. 3, Ankara 1995, s. 131-143.

Kocacık, F., "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 1, İstanbul 1980, s. 137-190.

Köprülü, Z., "Irak Türkleri ve İnsan Hakları İhlalleri", *Türk Yurdu*, C. 13, S. 65, Ocak 1993, s. 24-25.

Köprülü, Z., "Irak'ta Sonu Gelmeyen Katliamlar ve Türk Devleti'nin Tutumu", *Kerkük, 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı Özel Sayısı*, Y. 2, S. 5, Temmuz 1991, s. 16.

Köprülü, Z., "Tartışılan Irak Geleceği, Türkiye ve Türkmenler", *Kardaşlık*, Y. 4, S. 13, Ocak-Mart 2002, s. 34.

Köprülü, Z., "Türkmenler ve Göç Nedenleri," *Kerkük*, S. 4, Kerkük Vakfı, Mayıs 1998, s. 18-19.

Köprülü, Z., "Türkmen Mültecilerin Dramı ve Göçün Getirdiği Yaralar", *Kerkük*, Y. 2, S. 8, Nisan 1992, s. 16-19.

Köprülü, Z., "Türkmenlerin Maruz Kaldığı İlk Katliam", *Kerkük*, Eylül 1999, Y. 9, S. 26, s. 20-21.

Köprülü, Z., "Yeni Irak Rejiminde Türkmen Hakları", *Kardaşlık*, Nisan-Haziran 2003, Y. 5, S. 18, s. 14.

Kucur, K.-Muratoğlu, A., "37 Yıl Sonra Ateşten Bir Kerkük Buldum", *Kardaşlık*, Y. 7, S. 25, Ocak-Mart 2005, s. 60-62.

Kuran, M. A., "Tarih Objektifinde Kürtler ve Türkmenler (II)", *Kerkük*, Y. 2, S. 7, Ocak 1992, s. 12-14.

Kürtcephe, İ.-Beden, A., "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Musul-Kerkük Politikası", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, (Ed.: Mustafa Bıyıklı), C. 2, Gökkubbe Yay., İstanbul 2008, s. 419-511.

Küzeci, Ş., "Irak Türklerinin Uğradıkları Katliamlar", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 17-32.

Landgren, K., "Deflecting International Protection by Treaty: Bilateral and Multilateral Accords on Extradition, Readmission and the Inadmissibility of Asylum Requests", *New Issues in Refugee Research*, UNİCEF, New York 1999.

Latif, D., "Refugee Policy of The Turkish Republic", *The Turkish Year Book*, V. XXXIII, 2002, s. 1-29.

Lobmeyer, H. G., "Suriye: Leviathan'ın Diyarı", *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları*, (Der.: Ferhad İbrahim-Heidi Wedel), 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2007, s. 93-116.

Lordoğlu, K., "Çalışma Hayatımızda Yeni Yabancılar: Bir Araştırmanın Bazı Sonuçları ve Değerlendirmeler" , *Türkiye'de Yabancı İşçiler, Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, (Der.: F. Aylan Arı), Derin Yay., İstanbul 2007, s. 83-127.

Lunn, J., "Syria: History", *The Middle East and North Africa*, (Ed.: Lucy Dean), 50. Edition, The Gresham Press, London 2004, s. 1016-1040.

Mannaert, C., " Irregular Migration and Asylum in Turkey", *New Issues in Refugee Research*, UNHCR, Geneva May 2003.

Marufoğlu, S., "Irak Türkleri", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 603-610.

Megalommatıs, M. S., "Kerkuk-Capital City of Turkmeneli (Iraqi Turkmenia) and The Pseudo-Kurdish Claims", *www.turkmenofiraq.org*, E.T.: 28.11.2010.

Mejcher, H., "Oil and British Policy Towards Mesopotamia 1914-1918", *Middle Eastern Studies*, V. 8, 1972, s. 377-391.

Mengü, C., "Irak Türkmenleri ve Yakın Tarihteki Gelişmeler", *Türk Yurdu*, C. 13, S. 65, Ocak 1993, s. 15-18.

Metin, İ., "Türk'ün (Anadolu'nun) Ayrılmaz Uzantısı Kerkük", *Türk Yurdu*, C. XXII, S. 183, Kasım 2002, s. 18-22.

Nakip, M., "Kıskaçtaki Türkmenler", *Kerkük*, Y. 2, S. 9, Temmuz 1992, s. 4.

Nakip, M., "Kuzey Irak Türkleri, Yaşadıkları ve İçinde Bulundukları Durum", (Haz.: Mustafa Kahramanyol), *Yakın Tarihimizde Türklere Karşı İşlenen Katliam ve Sürgünler*, Ekip Grafik, Ankara 2005, s. 27-38.

Oğuz, O., "Erbil'de Türkmenlere Yapılan Baskılar", *Kardaşlık*, Y. 5, S. 17, Ocak-Mart 2003, s. 14.

Oğuz, O., "Irak Türklerinin Siyasi Yapılanması", *Kerkük*, 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı Özel Sayısı, Y. 2, S. 5, Temmuz 1991, s. 11-12.

Oğuz, O., "İran-Irak Savaşı ve Kerkük Meselesi", *Türk Yurdu*, C. 9, S. 362, Mayıs 1988, s. 23-24.

Okan, A., "Kerkük Meselesi ve Geleceği", *Türk Dünyasında Irak Türkleri*, ITKYC Yay., İstanbul 1971, s. 23-37.

Okur, M. A., "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye", *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, (Haz.: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin), Platin Yay., Ankara 2004, s. 1-32.

Orhonlu, C., "Suriye Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976, s. 1132-1139.

Över, K. G., "Hicaz'daki Soru İşareti: Suriye Türkleri", *Yeni Türkiye*, S. 16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1686-1693.

Özcan, G., "Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim: Balkanlar Örneği", *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, (Ed.: Gencer Özcan-Kemâli Saybaşılı), Bağlam Yay., İstanbul 1997, s. 207-226.

Özdağ, Ü., "Yeniden Yapılanan Ortadoğu'da Irak ve İran", *Türk Yurdu*, C. 22, S. 183, Kasım 2002, s. 4-10.

Özdemir, M., "Türkmenler İçin Ne Yapılmalı?", *Kerkük*, Y. 9, S. 26, Eylül 1999, s. 16-17.

Özdoğru, F., "Dünyada Mülteci Hareketleri, Türkiye'nin Konumu ve Mültecilerin Karşılaştıkları Sorunlar", *http://multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 05.05.2012.

Özkaya, A. N., "Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devleti'nin Politikaları", *Rewiev of International Law and Politics*, C. II, 2007, s. 90-116.

Özmen, H., "Suriye'nin Etnik Yapısı", *Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye'nin Etnik Yapısı*, (Haz.: Şahin Ceylanlı-Ramazan Kırkık), Aydınlar Ocağı Yay., İstanbul 2000, s. 27-30.

Öztürk, N., "Suriye Türkleri", Yeni Türkiye, S. 16, Ankara Temmuz-Ağustos 1997, s. 1675-1685.

Öztürkmen, Ö., "Göçmen Kerküklülerin Dramı", Kerkük, Y. 2, S. 8, Nisan 1992, s. 25-26.

Pamukçu, E., "Kerkük Katliamı ve Kürt Senaryoları", *Kerkük*, Temmuz 1959 Kerkük Katliamı Özel Sayısı, Y. 2, S. 5, Temmuz 1991, s. 5-9.

Pamukçu, E., "Türkmenlere Zoraki Göç", *Türkmenelinden Notlar*, S. 1, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı, Kasım-Aralık 1998, s. 18-19.

Pamukçu, V., "Kuzey Irak ve Türkiye'nin Güvenlik Politikası", *Kardaşlık*, Y. 5, S. 17, Ocak-Mart 2003, s. 22-23.

Papademetriou, D., "International Migration in a Changing World", *International Migration Today*, (Ed.: Charles Stahl), V. 2, UN Educational Published, Paris 1988, s. 237-251.

Peker, Y. B., "Kaçak Göçmenler, Yasadışı İnsanlar: Yeni Köleci Dünya Düzeninde Türkiye", *Birikim*, S. 154, Şubat 2002, s. 48-55.

Pusat, T., "Enver Yakuboğlu", Fuzûlî, C. 1, S. 6, Eylül 1988, ss. 9-10.

Richmond, A. H., "Socio-cultural Adaptation and Conflict in Immigrant-Receiving Contries", *International Migration Today*, (Ed.: Charles Stahl), V. 2, UN Educational Published, Paris 1988, s. 109-124.

Saatçi, S., "Göçmen veya Gurbet Kuşları", *Kerkük*, Y. 2, S. 8, Nisan 1992, s. 2.

Saatçi, S., "Türkmen Kızı Zehra'nın Gerçek Hikâyesi", *Türk Edebiyatı*, C. 24, S. 267, Ocak 1996, s. 73.

Saatçi, S., "Irak Türkmenlerinin İki Ateş Arasındaki Kaderi Değişmeyecek mi?", *Türk Yurdu*, C. 21, S. 169, Eylül 2001, s. 10-11.

Saatçi, S., "Kerkük Katliamı (14 Temmuz 1959)", *Türk Yurdu*, C. XXVI, S. 228, Ağustos 2006, s. 29-31.

Saatçi, S., "Kerkük Katliamının Düşündürdükleri", *Kerkük*, 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı Özel Sayısı, Y. 2, S. 5, Temmuz 1991, s. 2-4.

Saatçi, S., "Mazlum Irak Türkmenleri Desteklenmelidir", *Türk Yurdu*, C. 13, S. 65, Ocak 1993, s. 11-14.

Saatçi, S., "Türklüğün Kalesi Erbil", *Kerkük*, Y. 2, S. 10, Ekim 1992, s. 2-3.

Sançar, N., "Irak Türkleri", *Ötüken*, S. 33, Eylül 1966, s. 3.

Sarı, M., "Atatürk Dönemi İskân Politikasında 2510 Sayılı Kanunun Yeri ve Önemi", *Tarihin Peşinde*, S. 4, Konya 2010, s. 163-184.

Sarınay, Y., "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay", *Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, ATAM Yay., Ankara 2001, s. 23-39.

Sever, A., "Irak Kürt Siyasetindeki Gelişmelerin Türkiye-Irak İlişkilerine Yansımaları 1958-1975", *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*, TTK Yay., Ankara 2008, s. 655-677.

Sevgen, N., "Kerkük Türkleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 38, Ankara Kasım 1970, s. 8-12.

Sılay, M., "Kurt Sofrasında Türkmenler", *Kerkük*, Y. 1, S. 2, Temmuz 2005, s. 8.

Sirkeci, İ., "Türkmen Göçü: Türkiye'ye, Irak'a ve Türkmenlere Etkileri", Sorunlu Bölgelerde Göç, Global Strateji Enstitüsü, Ankara 2008, s. 27-41.

Sirkeci, İ., "Ethnic Conflict, Wars and International Migration of Turkmen: Evidence from Iraq", *Migration Letters*, V. 3(1), April 2006, s. 31-42.

Sirkeci, İ., "War in Iraq: Environment of Insecurity and International Migration", *International Migration*, V. 43(4), Blackwell Publishing, Oxford 2005, s. 197-214.

Sirkeci, İ.-Demirci, Ç., "Irak Türkmenlerinin Yurtdışına Göçü", Global Strateji, C. 1, Y. 1, S. 1, Ankara Nisan-Haziran 2005, s. 82-92.

Soypak, K., "Uluslararası Sözleşmeler ve Kürt Mülteciler", *Halepçe'den Kamplara Kürtler*, İHAD, İstanbul 1990, s. 44-48.

Soysal, İ., "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", *Belleten*, C. XLVII, S. 188, TTK Basımevi, Ankara Ekim 1983, s. 959-1031.

Sönmez, C., "Golan Türkmenleri de Barış Bekliyor", *Aksiyon*, S. 271, 12-18 Şubat 2000.

Şandır, M., "Suriye Türklüğü", *Türk Yurdu*, C. 18, S. 133, Eylül 1998, s. 7-16.

Şenel, Ş.-Sayhood, A., "1920 Telafer Ayaklanması", *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 1, FÜ. Ortadoğu Araştırmaları, Elazığ 2009, s. 157-169.

Tabbarah, R., "Prospects for International Migration", *International Migration Today*, (Ed.: Charles Stahl), V. 2, UN Educational Published, Paris 1988, s. 251-265.

Tanyılmaz, K.-Kıroğlu, M. M. K., "Türkiye'de Göçmen İşçiler ve İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri", *Türkiye'de Yabancı İşçiler, Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, (Der.: F. Aylan Arı), Derin Yay., İstanbul 2007, s. 129-157.

Tarhanlı, T., "Bir Başka Görüş, 1988 Yılında, Irak'tan Ülkemize Topluca Gelerek Sığınan Kişilerin Hukuksal Statüleri Konusunda Uluslararası Hukuk Bakımından Bazı Düşünceler", *Halepçe'den Kamplara Kürtler*, İHAD, İstanbul 1990, s. 60-65.

Tekeli, İ., "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, S. 50, Yaz 1990, s. 49-71.

Tekeli, İ., "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategorileri", *Kökler ve Yollar*, (Der.: Ayhan Kaya-Bahar Şahin), Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2007, s. 447-473.

Tekin, M., "Suriye'de Türkmen Bölgesi ve Basında Bayır-Bucak Türkleri", *Güneyde Kültür*, C. V, S. 53, Antakya Temmuz 1993, s. 20-27.

Tevetoğlu, F., "Atatürk'ün Musul, Süleymaniye ve Kerkük'le İlgili Bir Mektubu", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 2, S.10, İstanbul Kasım 1972, s. 6-7.

Todaro, M. P., "An Analysis of Industrialization Employment in Less Developed Countries", *Yale Economic Essays*, V. 8(2), Yale 1968, s. 329-401.

Tokcan, I., "Mülteci Hukukunda Uluslararası Koruma", *Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler*, İstanbul Barosu Yay., İstanbul 2004, s. 57-60.

Turan, Ö., "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 331-360.

Türkdoğan, O., "Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreleri Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri II", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, S. 3-4'den Ayrıbasım, Sermet Matbaası, İstanbul 1964, s. 1-22.

Türkeli, A., "Kerkük Türkleri ve Dertleri", *Bulak*, S. 5, Temmuz 1959, s. 5-6.

Tütüncü, M., "Irak Türklerine Türkiye'de Çalışma İmkânı", *www.irakturkleri.org/faaliyet.php?faaliyet=62*, E.T.: 25.07.2011.

Umar, Ö. O., "Arap Milliyetçilik Hareketinin Doğuşu ve Gelişimi", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 51, Genelkurmay Basımevi, Ankara Ağustos 2001, s. 75-85.

Umar, Ö. O., "Cemal Paşa'nın Suriye'de Arap Milliyetçilerine Karşı Neşrettiği El-İslam Gazetesi ve Programı", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 49, Genelkurmay Basımevi, Ankara Ağustos 2000, s. 129-137.

Umar, Ö. O., "Hatay Meselesi ve Atatürk", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 48, Genelkurmay Basımevi, Ankara Şubat 2000, s. 71-87.

Umar, Ö. O., "İngilizlerin Musul'da Özdemir, Şeyh Mahmud ve Aşiretlere Karşı Politikası", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 52, Genelkurmay Basımevi, Ankara Şubat 2002, s. 1-20.

Umar, Ö. O., "Ortadoğu'da Su Sorunu Çerçevesinde Dicle ve Fırat Nehirleri Üzerinde Su Anlaşmazlığı", *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 1, FÜ. Ortadoğu Araştırmaları, Elazığ 2009, s. 77-108.

Umar, Ö. O., "Suriye Türkleri", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 594-602.

Umar, Ö. O., "Suriye'de Kurulan Kuvayı Milliye Teşkilatı ve Üyeleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 121, Ağustos 1999, s. 87-96.

Umar, Ö. O., "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güney Sınır Komşularına Yönelik Dış Politikaları (Suriye-Irak)", Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi, (Ed.: Mustafa Bıyıklı), C. 2, Gökkubbe Yay., İstanbul 2008, s. 381-417.

Umar, Z., "The Forgotten Minority: The Turkomans of Iraq", *Afkar Inguiry*, V. 4(2), February 1987, s. 37-43.

Umar, Z., "Unutulmuş Azınlık, Irak Türkmenleri (I)", *Kerkük*, (Çev.: Mehmet Çağrı), Y. 2, S. 7, Ocak 1992, s. 17-19.

Umar, Zç, "Unutulmuş Azınlık, Irak Türkmenleri (II)", *Kerkük*, (Çev.: Mehmet Çağrı), Y. 2, S. 8, Nisan 1992, s. 13-14.

Umar, Zç, "Unutulmuş Azınlık, Irak Türkmenleri (III)", *Kerkük*, (Çev.: Mehmet Çağrı), Y. 2, S. 9, Temmuz 1992, s. 11-13.

Ural, Sç, "Ülkemize Sığınanlara Yardım Ederken Çocukları Önemseyen Bir Girişim: Mültecilere Yönelik Psikososyal Destek Projesi" *Çolukçocuk*, S. 47, Kök Yay., Ankara Şubat 2005, s. 48-49.

Urry, J., "Küreselleşme ve Vatandaşlık", *Türkiye Günlüğü*, (Çev.: Davut Haner), S. 64, Kış 2001, s. 88-99.

Uruz, A., "Türkiye'nin Suriye ve Irak ile İlişkilerinde Su Faktörü", *Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye'nin Etnik Yapısı*, (Haz.: Şahin Ceylanlı-Ramazan Kırkık), Aydınlar Ocağı Yay., İstanbul 2000, s. 41-52.

Ünal, K., "Irak Türkmenleri Birlik ve Beraberlik İçindedir", *Türk Yurdu*, C. 24, S. 197, Ocak 2004, s. 32-35.

Yakuboğlu, E., "Kerkük Katliamı", *Türk Dünyasında Irak Türkleri*, ITKYC Yay., İstanbul 1971, s. 40-42.

Yavuz, C., "Kuzey Irak'ın Geleceği ve Bölge Jeopolitiğine Etkileri", *Türk Yurdu*, C. 26, S. 228, Ağustos 2006, s. 49-53.

Yıldırım, F., "Türkiye Türkçesinin Ağızları ve Etnik Yapı: Çukurova Ağızları Örneği", *Türkbilig*, S. 4, 2002, s. 136-153.

Yıldız, H. D., "Irak Türklerinin Tarihi", *Türk Dünyasında Irak Türkleri*, ITKYC Yay., İstanbul 1971, s. 38-39.

Yılmaz, A., "Türkiye'de Mültecilerin Hukuki Sorunlarının Çözülmesi ve STK'ların Rolü", http://multeci.ihh.org.tr, E.T.: 22.03.2010.

Yılmaz, H., "65 Yıl Sonra Ayak Bastığımız Coğrafya Kuzey Irak ve Türkmenler", *Yeni Türkiye*, S. 16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1670-1674.

Yılmaz, T., "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Genel Bir Değerlendirilmesi ve Bu İlişkilerde Suriye Türklerinin Durumu", Türk Kültürü, Y. XXXVII, S. 430, Ankara Şubat 1999, s. 104-110.

Yorgun, S.-Şenkal A., "Illegal Mobilization of Labour: The Effects of Illegal Migration and Unauthorized Foreign Workers on The Turkish Labour Market," İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Toker Dereli'ye Armağan Özel Sayısı, İstanbul 2005, 55/1, s. 191-220.

Yüksel, H., "Türk Dünyası'ndan Anadolu'ya Gelen Göçmenlerin Tesis Etmiş Oldukları Vakıflar", *Vakıf ve Kültür Dergisi*, C. 1, Y. 1, Ağustos 1998, s. 30-32.

Zeren, Z., "Türk-Irak Dostluğunu Sağlamlaştıran Kerküklüler ve Türk An'anelerinin Devamı", Türk Irak Dostluğunun Işığı Altında Irak Türkleri, Asya Yayınevi, İstanbul 1956, s. 11-12.

Zengin, D., "Ortadoğu'da İnsan Hakları İhlalleri: Suriye Örneğinde Bir Analiz", www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=780, E.T.: 13.05.2011.

Konferans, Panel veya Sempozyumlar

Akçora, E., "Cumhuriyet'ten Günümüze Türk-Irak İlişkileri ve Türkmenler", *İkinci Ortadoğu Semineri Dünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı)*, (27-29 Mayıs 2004-Elazığ), (Ed.: Mustafa Öztürk-Enver Çakar), C. I, FÜ. Ortadoğu Araştırmaları, Elazığ 2006, s. 21-52.

Avcı, N., "Kuzey Irak'taki Son 40-50 Yıllık Durumun Güneydoğu Türkiye'deki İzleri", *I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu-Bildiriler*, (27-29 Mart 2000-Elazığ), FÜ. Yay., Elazığ 2000, s. 1052-1064.

Aydın, M., "Küreselleşme Komşularımız ve Göçler", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, (8-11 Aralık 2005-İstanbul), Zeytinburnu Belediyesi Yay., İstanbul 2006, s. 200-205.

Besim Ö., *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*, (Haz.: İsmail Hacıfettahoğlu), Türkiye Kızılay Derneği Yay., Ankara 2007.

Beyatlı, A., "Irak Türkleri ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", *İkinci Irak Türkleri Sempozyumu*, (9 Temmuz 1989 Ankara), ITKYD, Ankara 1989, s. 72-81.

Beyatlı, A., "Dünden Bugüne Iraklı Türklerin İnsan Hakları Beyannamesi", *Misak-ı Millî ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, (28 Ocak 1997-Konya), ATAM Yay., Ankara 1998, s. 41-44.

Budak, M., "Modern Ortadoğu'nun Kurulması Sürecinde Musul Vilayeti", *Milletlerarası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi Konferansı*, (9-10 Ocak 2004-İstanbul), (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), TATAV, İstanbul 2004, s. 111-142.

Busdachin, M., "BM'de Temsil Edilmeyen Halklar", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, (8-11 Aralık 2005-İstanbul), Zeytinburnu Belediyesi Yay., İstanbul 2006, s. 57-60.

Çağlar, A., "Yeni Bir Göçmen Türü: Türk Üniversitelerinde Yabancı Uyruklu Öğrenci Olmak", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, (20-22 Kasım 1996-Mersin), DİE Matbaası, Ankara 1997, s. 152-162.

Çakıroğlu, Ş. (Haz.), *Hoşgörü Yılında Mülteciler Sivil Toplum Örgütlerinden Beklenenler Sempozyumu*, Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul 1996.

Çay, A., "Irak Türklerinin Tarihine Genel Bir Bakış", *Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri*, (31 Ocak 1987-Ankara), GÜ. Yay., Ankara 1987, s. 21-30.

Çetinsaya, G., "XIX Yüzyılda Irak'ta Osmanlı İdaresi", *Milletlerarası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi Konferansı*, (9-10 Ocak 2004-İstanbul), (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), TATAV, İstanbul 2004, s. 143-156.

Çiftçi, M., "Suriye Bayır Bucak Türkmenleri", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, (8-11 Aralık 2005-İstanbul), Zeytinburnu Belediyesi Yay., İstanbul 2006, s. 159-161.

Dağ, A. E., "Irak ve Filistin Özelinde Göç Hareketleri", *Uluslararası Göç ve Kadın Sempozyumu, Bildiriler*, (1-2 Aralık 2007-İstanbul), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2007, s. 32-38.

Davud, Y. A., "Başka Bir Göç veya Türkiye'de Yabancı Olmak", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, (20-22 Kasım 1996-Mersin), DİE Matbaası, Ankara 1997, s. 210-218.

Demirci, F., "Irak Anayasalarında Azınlıklar ve Irak Türkleri", *İkinci Irak Türkleri Sempozyumu*, (9 Temmuz 1989-Ankara), ITKYD, Ankara 1989, s. 52-60.

Dinçerler, V., *Göçmen Aileleri ve Göç Olayı Paneli*, (10 Mayıs 1991- Ankara), Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991, s. 11-19.

Doğan, A. E., "Yeni Bir Uluslararası Göç Dalgasının Eşiğinde: 'Dünya Kentleri'ne Göç", *Kentleşme, Göç ve Yoksulluk, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, (21–23 Kasım 2001), (Ed.: Ahmet Alpay Dikmen), İmaj Yay., Ankara 2002, s. 19-53.

Doğanay, F., "Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, (20-22 Kasım 1996-Mersin), DİE Matbaası, Ankara 1997, s. 194-205.

Doğanay, H., "Göç", *Göçmen Aileleri ve Göç Olayı Paneli*, (10 Mayıs 1991- Ankara), Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991, s. 7-10.

Duman, S., "Suriye'de Baas Partisi'nin İdeolojik Temelleri", *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarih'ten Günümüze İç ve Dış Tehditler)*, (17-19 Ekim 2001-Elazığ), (Ed.: Orhan Kılıç-Mehmet Çevik), FÜ. Yay., Elazığ 2002, s. 273-282.

Dülge, M., "Türkiye'de Tarım Kooperatiflerinin Finansmanı", *Milletlerarası Zirai Kredi Konfederasyonu IV. Umumi Heyeti*, (Ekim 1955-Madrid), TC. Ziraat Bankası Yay., Ankara 1956, s. 11-22.

Hatipoğlu, S., "Atatürk'te Kuva-yı Milliye ve Misak-ı Millî'nin Şekillenmesi", *Misak-ı Millî'nin 80. Yıldönümünde İskenderun ve Çevresi Paneli*, (5 Temmuz 2000-İskenderun), ATAM Yay., Ankara 2001, s. 43-56.

Hayr, M., "Biz Kimiz?", *I. Ceyhan Sempozyumu, Ceyhun'dan Ceyhan'a Bildiriler*, (29 Mart-1 Nisan 2006-Ceyhan/Adana), (Haz.: İsmail Dikilitaş), Ceyhan Belediyesi Kültür Yay., No: 8, Adana 2008, s. 189-190.

Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, *Başkan Saddam Hüseyin'in Yurtsal Mecliste Yaptığı Konuşma 11.4.1982*, El-Me'mun Yay., Bağdat 1982.

İçduygu, A., "The Consequences of International Migration for Turkey: Myths and Realities", *Trans-Atlantic Perspectives on International Migration: Cross Border Impacts, Border Security and Socio-Political Responses*, 4 March 2010, s. 1-36.

İpek, N., "Atatürk Döneminde Konargöçer Türkleri İskân Faaliyetleri", *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi*, (12-16 Kasım 2007-Ankara), C. II, ATAM Yay., Ankara 2010, s. 2540-2550.

İşgören, F., "Türkiye'de İnsan Ticareti ile Mücadele ve Kaydedilen Gelişmeler", *Uluslararası Göç ve Kadın Sempozyumu, Bildiriler*, (1-2 Aralık 2007-İstanbul), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2007, s. 88-97.

Kafalı, M., "Irak Türklerinin Tarihi Konumu", *İkinci Irak Türkleri Sempozyumu***,** (9 Temmuz 1989-Ankara), ITKYD, Ankara 1989, s. 27-29.

Karakoç, E., "Tarihsel Gelişim Sürecinde Türkiye-Suriye İlişkileri", *IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze Dış Tehditler)*, (16-17 Ekim 2003-Elazığ), (Ed.: Orhan Kılıç-Mehmet Çevik), FÜ. Basımevi, Elazığ 2004, s. 437-457.

Kılıç, R., "Musul Vilayeti Tarihi ve 19. Yüzyılın İkinci Yarısında İdari Yapısı", *İkinci Ortadoğu Semineri Dünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı)*, (27-29 Mayıs 2004-Elazığ), (Ed.: Mustafa Öztürk-Enver Çakar), C. II, FÜ. Ortadoğu Araştırmaları, Elazığ 2006, s. 393-405.

Kılıç, T., "Türkiye'de ve Dünyada Mülteci Kadınlar", *Uluslararası Göç ve Kadın Sempozyumu, Bildiriler*, (1-2 Aralık 2007-İstanbul), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2007, s. 57-59.

Konukman, E., *Göçmen Aileleri ve Göç Olayı Paneli*, (10 Mayıs 1991- Ankara), Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991, s. 20-25.

Kopraman, K. Y., "Lozan Antlaşması ve Irak Türkleri", *İkinci Irak Türkleri Sempozyumu*, (9 Temmuz 1989-Ankara), ITKYD, Ankara 1989, s. 36-48.

Kümbetoğlu, B., "Göçmenlik, Mültecilik Yeni Bir Yaşam ve Sonrası", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, (20-22 Kasım 1996-Mersin), DİE Matbaası, Ankara 1997, s. 271-280.

Maruf, A., "Irak'ta Türkmenler", *I. Ceyhan Sempozyumu, Ceyhun'dan Ceyhan'a Bildiriler*, (29 Mart-1 Nisan 2006-Ceyhan/Adana), (Haz.: İsmail Dikilitaş), Ceyhan Belediyesi Kültür Yay., Adana 2008, s. 263-267.

Muratlı, A., "Irak'tan Türkiye'ye Türkmen Göçü", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, (8-11 Aralık 2005-İstanbul), Zeytinburnu Belediyesi Yay., İstanbul 2006, s. 127-129.

Nakip, M., "Türkiye Irak Türkleri Meselesine Nasıl Bakmalı?", *Misak-ı Millî ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, (28 Ocak 1997-Konya), ATAM Yay., Ankara 1998, s. 82-96.

Özmen, H., "Türkmen Halkları ve Türkmenlerin Statüsü", *Misak-ı Millî ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, 28 Ocak 1997-Konya, ATAM Yay., Ankara 1998, s. 73-81.

Öztürk, M., "Genel Hatlarıyla 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye", *Milletlerarası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı*, (9-10 Ocak 2004-İstanbul), (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), TATAV, İstanbul 2004, s. 81-110.

Pieroni, O., "Zirai Yardım Kredileri (Misaller ve Tecrübeler)", *Milletlerarası Zirai Kredi Konfederasyonu IV. Umumi Heyeti*, (Ekim 1955-Madrid), TC. Ziraat Bankası Yay., Ankara 1957, s. 5-50.

Samha, M., "Migration Trends and Patterns within the ECWA Region", *International Migration in the Arab World, Proceedings of an ECWA Population Conference*, (11–16 May 1981-Nicosia/Cyprus), ECWA, Beirut 1982, s. 93-141.

Saraydın, G., "Kadın Mülteciler", *Uluslararası Göç ve Kadın Sempozyumu, Bildiriler*, (1-2 Aralık 2007-İstanbul), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2007, s. 64-66.

Taş, K. Z., "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Çakışma ve Çatışma Alanlarının Tarihi Arka Planı", *IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze Dış Tehditler)*, (16-17 Ekim 2003-Elazığ), (Ed.: Orhan Kılıç-Mehmet Çevik), FÜ. Basımevi, Elazığ 2004, s. 735-746.

Turan, S., "Irak Halkının Yaşadığı Ekonomik, Sosyal ve Psikolojik Sıkıntılar", *Milletlerarası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi Konferansı*, (9-10 Ocak 2004-İstanbul), (Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu vd.), TATAV, İstanbul 2004, s. 219-228.

Yılmaz, H., "Yeni Gelişmeler Işığında Türkiye'de Mülteci Hukuku ve Uygulaması: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, (8-11 Aralık 2005-İstanbul), Zeytinburnu Belediyesi Yay., İstanbul 2006, s. 293-301.

Yinanç, R., "Türk-Irak İlişkileri ve Irak Türkleri", *İkinci Irak Türkleri Sempozyumu*, (9 Temmuz 1989), ITKYD, Ankara 1989, s. 31-34.

Yusuf, S., "Türkiye'ye Yönelik Soydaş Göçü ve Sonuçları", *Uluslararası Göç Sempozyumu, Bildiriler*, (8-11 Aralık 2005-İstanbul), Zeytinburnu Belediyesi Yay., İstanbul 2006, s. 112-118.

Tezler

Akkayan, T., *Göç ve Değişme*, (İÜ. Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Bölümü, Basılmış Doktora Tezi), İstanbul 1975.

Akseli, K. A., *Kuzey Irak Bölgesinin Etnik Yapısı ve Yer Altı Zenginlikleri ile Süper Güçlerin ve Diğer Bölge Devletlerinin Tarihten Günümüze Bölge Üzerindeki Etkileri ve Politikaları*, (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999.

Akyıldırım, V., *Irak Savaşı'nın Diyarbakır İline Sosyo-Ekonomik Etkisi*, (Harran Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2005.

Akyürek, İ. B., *Mülteci Hukuku ve Türkiye Uygulaması*, (Kırıkkale Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2007.

Al, A., *1958-1979 Yılları Arasında Irak'ta Yapılan Hükümet Darbelerinin Türkiye'deki Yankıları*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

Aslan, C., *Beşar Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri*, (Sakarya Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2008.

Aslan, O. N., *Demokratikleş(tir)me Sürecinde Suriye,* (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

Atalar, M., *Irak Türkleri*, (İÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1986.

Avcı, H. İ., *İsrail'in Irak Politikası'nın Türkiye'nin Güvenliğine Yansımaları*, (Genelkurmay Başkanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

Aydın, T., *Türk İdare Sisteminde Yerleşik Yabancılara Yönelik Bir İdari Örgütlenme Modeli: Göçmen Ofisleri*, (Akdeniz Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2009.

Aydınoğlu, R., *1990 Sonrası Türkiye'de Yabancı Kaçak İşçilik Olgusu ve Çözüm Yolları*, (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

Ayrancı, Z. Ş., *Türkiye-Suriye İlişkileri*, (Anadolu Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006.

Bağbozan, Ş., *Baas Yönetimi Altındaki Irak Türkleri*, (Sütçü İmam Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2007.

Bakır, B., *Le Role Des Relations Entre les Alaouites et les Sunnites Dans le Cadre de la Legitimation du Regime d'Hafez El-Assad en Syrie*, (Galatasaray Universite Institut des Sciences Sociales, Thèse de Maîtrise İnédite), İstanbul 2006.

Baykal, M., *Uluslararası Göçün Soğuk Savaş Sonrası Aldığı Şekil ve Bunun Türkiye ve Avrupa Güvenliğine Etkileri*, (Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005.

Bilgili, M., *Doğu Akdeniz Kıyısında (Suriye, Lübnan, İsrail) Yaşanan Göçler ve Devlet Oluşum Süreçlerine Etkileri*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

Buz, S., *Kadın ve Göç İlişkisi: Sığınan ve Sığınmacı Kadınlar Örneği*, (HÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.

Buz, S., *Türkiye'deki Sığınmacıların Üçüncü Bir Ülkeye Gidiş İçin Bekleme Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar*, (HÜ. SBE, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.

Celepoğlu, H., *Dünden Bugüne Irak Türkmenleri Ortadoğu Siyasetindeki Yeri*, (FÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2006.

Cömert, İ. Y., *Körfez Savaşlarından Günümüze Türkmen Sorunu*, (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmış Doktora Tezi), İzmir 2009.

Çelik, M., *Körfez Krizi, Türkiye ve Mülteci Sorunu*, (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2004.

Çınar, B., Körfez Savaşı Sonrası Türkiye Yunanistan ve Suriye'nin Savunma Politikalarının Türk Dış Politikasına Etkileri, (Atılım Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.

Dağdeviren, Z., *Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası: Devlet-Hükümet İlişkileri*, (Abant İzzet Baysal Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu 2007.

Davulcu, M., *Faysal Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri*, (AÜ. TİTE, Basılmamış Yüksek Tezi), Ankara 2007.

Deliceoğlu, S., *Kuzey Irak'taki Etnik ve Dini Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

Demirakın, N. I., *Türkiye'de Göçmen 'Ötekiler'e Bakış*, (HÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.

Demirel, M., *Irak Yönetiminde Türkmenler*, (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000.

Doğan, M., *Suriye'nin Nüfus Yapısı*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

Doğan, T., *I. Körfez Savaşı Sonrası Türkiye-Irak İlişkileri, Değişen Konjonktürün Türk Dış Politikasına Etkileri*, (HÜ. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.

Duman, B., *Saddam Sonrası Dönemde Irak, Türkmenler ve Kerkük*, (Kırıkkale Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2007.

Duran, Y., *İskenderun Sancağı'nda Fransız Mandası (1920-1936)*, (AÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

Dursun, İ., *Kuzey Irak Kürtleri, Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Devletleşme Süreci ve Türkiye'ye Etkileri*, (Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze 2006.

Eker, K., *Türkiye'de Yasadışı Göç Sorunu*, (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2008.

Eren, M., *Körfez Savaşı Sonrası Irak Türkleri*, (HÜ. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004.

Erkmen, S. A., *Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü: ABD'nin Kuzey Irak Politikası Örneği*, (AÜ. SBE, Basılmış Doktora Tezi), Ankara 2008.

Gafur, M., *Hafız Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri*, (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.

Gökoğlu, N., *Hatay'ın Anavatana Katılmasının Ardından Suriye'de Kalan Bayır-Bucak Türkmenleri ve İlhak Sürecine Katkıları*, (HÜ. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.

Gümüş, E., *1980 Sonrası Türkiye-Suriye Ekonomik İlişkilerin Değerlendirilmesi*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

Güneş, Ö., *Türkiye İle Bağlantılı Yasadışı Göç ve İnsan Kaçakçılığı'nın Analizi*, (Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004.

Gürkan, M., *Sosyolojik Açıdan Göç ve Yasadışı Göç Hareketleri*, (Kırıkkale Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2006.

Hut, D., *Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, (MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006.

Kaplan, S., *Türkiye ve Suriye Yerel Yönetimlerinin Karşılaştırmalı Analizi*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.

Kara, M., *Between Pan-Arabism and Regionalism, Mapping Nationalist Discourses During Hafez Al Assad's Era in Syria*, (METU Institute of Social Sciences, Unpublished Master's Thesis), Angora 2007.

Karadağ, H., *İkinci Körfez Harekâtı Sonrası Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası*, (Atılım Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.

Kartal, H., *Avrupa Birliğinin Yasadışı Göç Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*, **(**GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.

Kavak, İ. H., *21.Yüzyılda Kerkük'teki Gelişmeler, Türkiye'ye Yansımaları ve Bölgedeki Türkmen Halkın Durumu*, (Atılım Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.

Kaya, Y., *Lozan'dan Irak Cumhuriyeti'ne Türkmenler*, (Yüzüncü Yıl Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2007.

Kendirli, Y., *Irak'taki Türkmenlerin Sosyo-Kültürel ve Siyasi Yapısının İncelenmesi*, (İnönü Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2007.

Kılınçkaya, M. D., *Arap Milliyetçiliği ve Milli Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri (30 Ekim 1918-21 Temmuz 1921)*, (HÜ. AİİTE, Basılmış Doktora Tezi), Ankara 1992.

Koçsoy, Ş., *Türk-Irak İlişkileri (1932-1963)*, (HÜ. AİİTE, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1990.

Koraş, F., Suriye'de Toplumsal Yapının Dönüşümü ve Arap Milliyetçiliğinin Gelişimi 1860-2000, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.

Koyuncu, A. A., Ortadoğu'da Milliyetçilik: Hafız Esad Dönemi Suriye Örneği, (Afyon Kocatepe Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2008.

Koyuncu, A. S., *Göçmen Kaçakçılığı ile Mücadele Politikaları*, (Bilgi Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

Kubal, A. Y., *Britanya İmparatorluğu'nun Irak Dış Politikası (1914-1932)*, (Yeditepe Üniv. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

Kürekçi, B., *Körfez Savaşı Sonrası Iraklı Türkmenlerin Türkiye'ye Göçü ve Entegrasyonu*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.

Myrzaibraimov, S., *Beşar Esad Döneminde Suriye'nin Rusya'ya Yönelik Politikası*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.

Nuri, M., *Irak'ta Merkezî İdare ve Özerk Bölge*, (GÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1989.

Obaidi, H. J., *Türk-Irak İlişkileri (1958-1980)*, (GÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1995.

Opruklu, H., *Türkiye-Suriye İlişkileri (Atatürk Dönemi) 1923-1938*, (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006.

Özdemir, M., *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ülkesinde Yaşanan Göç Hareketleri*, (Dokuz Eylül Üniv. AİİTE, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2007.

Özkoç, Ö., *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika*, (AÜ. SBE, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

Öztuzcu, K. S. B., *Governing Through Uncertainty: 'Refugeeness' in Turkey*, (Boğaziçi University Institute for Social Sciences, Unpublished Master's Thesis), İstanbul 2008.

Rüstemoğlu, R. K., *1949-1981 Yılları Arasında Suriye ve Mısır'da Vuku Bulan Hükümet Darbeleri ve Bunların Türkiye'deki Yankıları*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

Sağlam, Z., *Jeopolitik, Jeoekonomik ve Jeostratejik Konumları İtibariyle Türkiye-Suriye İlişkilerinin İncelenmesi,* (Genelkurmay Başk. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Arş. Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

Saygın, S., *Irak Türkmenleri (1918-1926)*, (Osmangazi Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2010.

Sayhood, A., *1917-1932 Dönemi Irak Yönetimi*, (GÜ. SBE, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.

Selim, A. M., *Türkiye ve Irak İlişkilerinde Türkmenler, Körfez Savaşı Sonrasından Günümüze*, (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

Silleli, T., *1958'den Günümüze Türkiye-Irak İlişkileri*, (Süleyman Demirel Üniv. SBE, Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2005.

Südaş, İ., *Türkiye'ye Yönelik Göçler ve Türkiye'de Yaşayan Yabancılar: Alanya Örneği*, (Ege Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2005.

Sürmeli, M., *1990 Sonrası Irak Türkmenlerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Irak Ekonomisine Katkısı*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005.

Tekin, M., *Türkiye'de Yaşayan Sığınmacı ve Mültecilerin Entegrasyonunda Yaşanan Sorunlar ve Avrupa Birliği Uygulamaları Bağlamında Çözüm Önerileri*, (Polis Akademisi Başkanlığı Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.

Terkoğlu, B., *1991'den 2003'e Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.

Tok, E., *Türkiye'de Iraklı Türkler ve Faaliyetleri (1990-2005)*, (MÜ. Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

Toksabay, B., *The Health Right of Refugees in Turkey*, (METU Institute of Social Sciences, Unpublished Master's Thesis), Angora 2010.

Tufan, T., *Irak'ta Türkmen Azınlık ve Kerküklü Göçmenler*, (MÜ. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.

Tunalı, N., *1990 Sonrası Sosyo-Ekonomik Gelişim Sürecinde Suriye*, (MÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005.

Turan, S., *Türkiye'nin Coğrafi Konumunun Dış Politikasına Etkisi*, (İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1992.

Usanmaz, G., *Göç, Mülteciler ve STK'lar*, (AÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.

Uzman, N., *Türkiye'nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947)*, (GÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2013.

Ünverdi, M. A., *XX. Yüzyılda Kuzey Irak*, (HÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1996.

Yalçın, C., *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ayrılıkçı Arap Örgütü El-Lâ Merkeziye Cemiyeti (1912-1916)*, (Mersin Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin 2005.

Yazgan, Ö., Türkiye-Suriye İlişkilerinde 50 Yıl (1939-1989), (AÜ. TİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

Yeşil, U., *Yabancıların Türkiye'de Taşınmaz Mal Edinmeleri*, (GÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

Yılmaz, S., *Irak Türkmenlerine Yapılan Katliamlar ve Bunun Türk Kamuoyuna Yansımaları (1924-1959)*, (AÜ. TİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.

Yılmaz, T., *Türkiye'nin Ortadoğu'daki Sınır Komşuları ile İlişkileri (1970-1997)*, (GÜ. SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1997.

Raporlar

AMNESTY, *İki Arada Bir Derede: Türkiye'deki Mültecilere Koruma Sağlanamıyor*, Uluslararası Af Örgütü Yay., Londra 2009.

Arab Ba'th Socialist Party, *The Central Report of The Ninth Regional Congress, (June 1982-Baghdat)*, Baghdat 1983.

AREM, "Muhtemel Irak Operasyonu ve Kuzey Irak'taki Gelişmeler", *www.arem.gov.tr*, Ankara Mart 2003, E.T.: 10.02.2011.

Aydın, M. vd., "Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye", *TEPAV Ortadoğu Çalışmaları II Raporu*, Ankara 2007.

Balfour, A. J., *Draft Mandates for Mesopotamia and Palestine*, His Majesty's Stationery Office, London 1921.

Danış, D.-Bayraktar, D., *Irak'tan Irağa: 2003 Sonrası Irak'tan Komşu Ülkelere ve Türkiye'ye Yönelik Göçler*, ORSAM, Ankara Kasım 2010.

Danışoğlu, B., *Göçmenlerin ve Mültecilerin Kültürel Sorunları*, DPT, Ankara 1992.

Doğanay, F., *Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi*, DPT, Ankara 1996.

Duman, B., *Irak'ta Türkmen Varlığı*, ORSAM, Ankara Mart 2011.

Duman, B., *Türkiye'ye Yönelik Türkmen Göçü ve Türkiye'deki Türkmen Varlığı*, ORSAM, Ankara Eylül 2010.

Geray, C., *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961)*, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi**,** Amme İdaresi, Ankara 1962.

Hammarberg, T., *Siyasi Sığınmacıların ve Mültecilerin İnsan Hakları*, https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc, E.T.: 09.02.2011.

Human Rights Watch, *Human Rights in Syria*, A Middle East Watch Report, Washington September 1990.

IHAD, "20 Haziran Öncesi Vahim Tablo, 2864 Gözaltı 721 Sınır Dışı", *İnsan Hakları Araştırma Derneği'nin 17 Haziran 2009 Tarihli Raporu*.

IHAD, *Türkiye İltica ve Sığınma Hakkı 2008 İzleme Raporu*, Ankara Şubat 2009.

International Crisis Group, *Iraq and the Kurds: The Brewing Battle Over Kirkuk, Middle East Report*, Brussels July 2006.

Iraq Human Rights Center, *Kirkük Human Rights Report*, Ankara 11 March 2007.

İçduygu, A., *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları*, TÜSİAD, İstanbul 2006.

İçduygu, A., "Turkey: The Demographic and Economic Dimension of Migration", *CARIM Mediterranean Migration 2006-2007 Report*, (Ed.: Philippe Fargues), European University Institute, Badia Fiesolana 2007, s. 305-314.

İçduygu, A., *The Labour Dimensions of Irregular Migration in Turkey*, CARIM Institute Research Reports, 2006.

İçduygu, A., *Transit Migration in Turkey: Trends, Patterns and Issues*, CARIM Research Reports, Florence 2005.

İçduygu, A.-Toktaş, Ş., *Yurtdışından Gelenlerin Nicelik ve Niteliklerinin Tespitinde Sorunlar*, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, S. 12, Şenol Matbaacılık, Ankara 2005.

İnan, A., *160 Ailenin Hatay Kırıkhan Acemli Mahallesi'ne İskânı*, Köyişleri Bakanlığı Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.

Kirişçi, K., "Turkey: The Political and Social Dimension of Migration", *CARIM Mediterranean Migration 2006-2007 Report*, (Ed.: Philippe Fargues), European University Institute, Badia Fiesolana 2007, s. 327-339.

Köksal, S., *Irak'ın Kuzeyindeki Gelişmelerin Türkiye'ye Etkileri*, Rapor No: 6, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, İstanbul 2009.

Kurşun, Z.-Hut, D., "Kerkük'ün Sosyal ve Demografik Yapısı", *Global Strateji Dergisi*, S. 1, İlkbahar 2005, s. 3-9.

Sadeldine, S., "Syria: The Demographic and Economic Dimension of Migration", *CARIM Mediterranean Migration 2006-2007 Report*, (Ed.: Philippe Fargues), European University Institute, Badia Fiesolana 2007, s. 221-238.

Sirkeci, İ., *Turkmen in Iraq and International Migration of Turkmen*, Global Strategy Institute, Ankara 2005.

Stoel, M. V. der, *Violation of Human Rights in Iraq Turkomans*, Iraqi National Turkoman Party, [S. I.] 1995.

TC. İmar ve İskân Bakanlığı, *Avrupa ve Dünya Göçmen ve Mülteciler Meselelerini İnceleme Teşkilatlarının (AER-AWR) Vaduz Lichtenstein'da Yapılmış Olan Genel Kurul Toplantısı Hakkında Rapor*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1962.

Tokuzlu, L. B., "Turkey: The Legal Dimension of Migration", *CARIM Mediterranean Migration 2006-2007 Report*, (Ed.: Philippe Fargues), European University Institute, Badia Fiesolana 2007, s. 315-326.

Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Dış Türkler Konusundaki Raporudur, TGMDF Yay., İstanbul 1974.

Türkay, O., *Türkiye Nüfusu*, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi, Amme İdaresi, Ankara 1960.

Türkiye Kızılay Derneği Afet Yönetim Müdürlüğü, *1995-2008 Yılları Arasında Yapılan Nakdî Yardımlar*, Ankara 2008.

Türkiye Kızılay Derneği Afet Yönetim Müdürlüğü, *1995-2008 Yılları Arasında Yapılan Aynî Yardımlar*, Ankara 2008.

UN, *Addendum to the Report of The United Nations High Commissioners for Refugees*, New York 1998.

UN, *Report of the United Nations High Commissioners for Refugees*, New York 1980.

UNESCWA, *International Migration and Development in The Arab Region, Challenges and Opportunities*, Population and Development Report, Beirut 2007.

UNHCR, *Rights and Liberties in Syria*, Geneva 1985.

Ropörtajlar veya Söyleşiler

"Irak Türkmen Cephesi Türkiye Temsilcisi Ahmet Muratlı ile Irak Seçimleri ve Yaşanan Gelişmeler Üzerine Söyleşi", *23 Dergisi*, Mart 2005.

Duman, B., "Irak Türkmen Cephesi Diyala Milletvekili Hasan Özmen ile Röportaj", (Kasım 2010-Bağdat), *Ortadoğu Analiz*, C. II, S. 24, Ankara Aralık 2010, s. 39-41.

Duman, B., "Türkmen Milliyetçi Hareketi Başkanı Hüsamettin Türkmen'le Yapılan Söyleşi", *www.orsam.org.tr*, E.T.: 28 Eylül 2010.

Duman, B.-Duru, O., "Fevzi Ekrem Terzioğlu ile Röportaj", (Kasım 2010-Bağdat), *Ortadoğu Analiz*, C. II, S. 24, Ankara Aralık 2010, s. 50-52.

Duman, B.-Erkmen, S., "Irak Türkmen Cephesi Selahattin İl Başkanı ve Selahattin İl Meclisi Üyesi Ali Haşim Muhtaroğlu ile Röportaj", *Ortadoğu Analiz*, C. II, S. 19-20, Ankara Temmuz-Ağustos 2010, s. 38-43.

İpekçi, A., "Remzi Doğuelli: Irak Türkleri", *Milliyet*, 12 Ekim 1970.

Orhan, O.-Duman, B., "Bayır-Bucak Türkleri Derneği Başkan Vekili ve Eğitim Sorumlusu Nihat Karaali ile Röportaj", (Ankara 18 Ocak 2011), *www.orsam.org.tr/tr/ yazilar_Yazdir.aspx?Tur=2&ID=243*, E.T.: 20.05.2011.

Orhan, O.-Duman, B., "Bayır-Bucak Türkleri Derneği Başkanı Mehmet Fettah Çiftçi ile Röportaj", *ORSAM*, 3 Mart 2011.

ORSAM, "Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Ankara Şubesi Başkanı Mahmut Kasapoğlu ile Söyleşi", (04 Mayıs 2010-Ankara), *www.orsam.org.tr*, E.T.: 13.05.2011.

ORSAM, "Irak Türkmen Cephesi Telafer Kuzey Bölge Temsilcisi Nebil Harbo ile Şehrin Tarihi, Siyasi Kimliği ve Halkın Beklentileri Üzerine", *Ortadoğu Analiz*, C. I, S. 5, Ankara Mayıs 2009, s. 47-51.

Oytun, A., "Enver Yakuboğlu: Esir Milletler Haftasında Esir Türkler Konuşuyor", *Millet*, 23 Temmuz 1979.

Öğdü, A., "Fazıl Demirci ile Mülakat", *Türk Yurdu*, C. 13, S. 65, Ocak 1993, s. 32-35.

Pala, A., "Esir Türkler: Esir Türklere Yunanistan'la Irak'ın Reva Gördüğü Zulüm Farksızdır", *Hergün*, 26 Temmuz 1976.

Peremeci, B., "Irak'tan Hudut Dışı Edilen Türk", *Akşam*, 13 Kasım 1958, s. 1-2.

Peremeci, B., "Şavvaf İhtilalinden Sonra: Irak Hudut Dışı Edilen Türk Kitapçı Mecit Türkcan Anlatıyor", (1-5), *Akşam*, 27 Nisan-1 Mayıs 1959.

Tanrıverdi, N. O.-Doğan, S., "Irak Türkmen Adalet Partisi ve Kerkük İl Meclisi Üyesi Hasan Turan ile Ropörtaj", *www.orsam.org.tr*, E.T.: 25.06.2011.

Genel Başvuru Eserleri

Al-a'ni, K. A. M., *Encyclopedia of Modern Iraq*, Baghdad 1977.

Devellioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Haz.: Aydın Sami Güneyçal), 20. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2003.

K. C. B., "Iraq", *Encylopedia Britannica*, V. 12, William Benton Publisher, London 1962, s. 587-591.

Yıllıklar

Kaya, S., Gündüz, A., "Hatay Tarihi", *Hatay İl Yıllığı*, Pozitif Matbaası, Hatay 2011, s. 39-96.

Gül, S. S., "Dış Göçler Yoksulluk ve Türkiye'de Göçmenlere Yönelik Yardımlar", *İnsan Hakları Yıllığı 2001-2002*, C. 23-24, 2002, s. 79-93.

OECD, *Trends in International Migration, Continuous Reporting System on Migration, Annual Report 1996*, Paris 1997.

OECD, *Trends in International Migration, Continuous Reporting System on Migration, Annual Report 1999*, Paris 1999.

OECD, *Trends in International Migration, Continuous Reporting System on Migration, Annual Report 1998*, Paris 1998.

Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı, *Studies on Turkish-Arab Relations, Annual 5: 1989*, TAİV, İstanbul 1990.

Dergiler

"Kerkük Katliamı", *Türk Kültürü*, S. 122, Aralık 1972, s. 40-42.

"MCP Genel Başkan Yardımcısı Şevket Yahnici'nin Türk Basınına Verdiği Demeç", *Kerkük*, Y. 2, S. 8, Nisan 1992, s. 25-26.

"Mülteci Irak Türklerine Bir Umut Işığı Daha", *Kerkük*, Y. 2, S. 7, Ocak 1992, s. 2-4.

Siyasî Meseleler Araştırma Grubu, "Lozan Konferansı'nda Musul ve Kürt Meselesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 30, Ağustos 1987, s. 46-52.

Siyasî Meseleler Araştırma Grubu, "Lozan Konferansı'nda Musul ve Kürt Meselesi (III)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 31, Eylül 1987, s. 51-58.

Siyasî Meseleler Araştırma Grubu, "Lozan Konferansı'nda Musul ve Kürt Meselesi (IV)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 32, Ekim 1987, s. 58-63.

Gazeteler

"3 Bin Iraklı İhtilalci Türkiye'ye İltica Etti", *Son Posta*, 11 Mart 1959, s. 1, 7.

"BM İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Max Van Der Stoel, Saddamın Soydaşlarımıza Uyguladığı Baskıyı Yerinde Tespit Etti: Irak Türkmenleri Yok Ediliyor", *Türkiye*, 29 Mart 1992.

"General Tavnshend: 'Musul Irak'ta Değil, Anadolu'dadır ve Türklerindir.' diyor.", *Vakit*, 7 Kânunusani 1923.

"Irak Murahhası Nuri Sait Paşa Vaziyeti Nasıl Görüyor?", *Vakit*, 9 Haziran 1926.

"Irak Türklerine Baskı Arttı", *Devlet*, 10 Temmuz 1972, s. 9.

"Irak Türklerinin Kültür Buhranı", *Devlet*, 3 Mayıs 1971, s. 2.

"Irak ve Batı Trakya'dan Yurda İlticalar Artıyor", *Akşam*, 17 Aralık 1958.

"Irak, Sınırdaki Peşmergelere Ateş Açtı", *Türkiye*, 4 Eylül 1988, s. 1, 9.

"Irak'ta Bir Türk Daha Şehit Edildi", *Devlet*, 21 Ağustos 1972, s. 9.

"Irak'ta Tevkif Edilen 2 Bin Türk'e İşkence Yapılıyor.", *Akşam*, 25 Nisan 1959.

"Irak'taki Bir Milyon Türk, Araplarla Barzani'nin İnsafına Terkedildi", *Devlet*, 25 Mart 1974, s. 6.

"Irak'taki Türklerin Hakları Çiğnetilmemelidir", *Devlet*, 18 Mart 1974, s. 3.

"Irak'tan 50 Kişi Daha İltica Etti", *Ulus*, 29 Temmuz 1961, s. 1-5.

"Irak'tan 70 Kişi Daha İltica Etti", *Ulus*, 20 Ağustos 1961, s. 1

"Irak'tan 12 Kişi İltica Etti", *Tercüman*, 4 Ağustos 1961, s. 1-5.

"Irak'tan Kaçan 53 Türk Ailesi Bize Sığındı", *Milliyet*, 25 Ekim 1962, s. 5.

"İngiliz Gazeteleri: 'Irak'ta Kaldıkça Bir Harbe Sürükleneceğiz, Buradan Çıkalım' Diyor", *Akşam*, 5 Teşrin-i Evvel 1924.

"Kerkük Türklerine Yapılan Katliamın 15. Yıldönümü Anıldı", *Devlet*, 22 Temmuz 1974, s. 9.

"MHP Milletvekili Ali Fuat Eyüboğlu'nun Millet Meclisi'nde Irak ve Bulgaristan Türklerinin Durumu İle İlgili Konuşması", *Devlet*, 18 Mart 1974, s. 11.

"Suriye Uyruklu Özel ve Tüzel Kişilerin Hazinece El Konulan Mallarının İdaresi Hakkında Yönetmelik", *Resmî Gazete*, 6 Kasım 1967.

"Suriye Uyrukluların Mallarının Tesbiti ve Bu Mallara El Konulması Hakkında Yönetmelik", *Resmî Gazete*, 7 Kasım 1967.

Akyol, T., "Ecevit'le Milliyetçilik Sohbeti: 'ABD'yi Bölücülük Konusunda Uyardım'", *Tercüman*, 3 Eylül 1989.

Altaylı, E., "Bilderberg'in İç Yüzü: 1956'dan Sonra Türkiye, Pakistan ve Irak'ta İhtilaller Patlak Vermeye Başladı", *Hergün*, 18 Mart 1978.

Armaoğlu, F., "Irak Türkleri", *Tercüman*, 17 Ekim 1992.

Becerikli, U., "Kerkük'ün Çınarı 46 Yıllık Ankaralı", Sabah, 7 Haziran 2006.

Bellisar, M. F., "Irak Hadiseleri", *Hürriyet*, 3 Ağustos 1959, s. 2.

Beyatlı, A., "Dünden Bugüne Irak Türkmenleri (1-2)", *Ortadoğu*, 5-6 Eylül 1996, s. 2.

Cebeci, A., "Irak Türklerinin Dramı", *Millet*, 24 Ocak 1977, s. 4.

Çay, A., "Kerkük Türkleri", *Hergün*, 8 Ağustos 1976, s. 4.

Çay, A., "Kerkük Türklüğü", (1-2), Millet, 1-2 Ağustos 1979, s. 12.

Çay, H., "Kerkük Türklüğü", *Millet*, 1 Ağustos 1979, s. 3.

Çay, A., "Musul Meselesi ve Haliç Konferansı", *Hergün*, 10 Ağustos 1976, s. 4.

Çolakturan, A., "Irak Türkleri", *Millet*, 9 Nisan 1977, s. 7.

Demirci, F., "Irak Anayasaları ve Irak Türklerine Yapılan Baskılar", *Yeni Düşünce*, 25 Ocak 1991.

Demirci, N., "Bitmeyen Dram Dinmeyen Gözyaşı, Dünü, Bugünü ve Yarını ile Kerkük", (1-6), *Tercüman*, 15-20 Ekim 1991.

Demirci, N., "Irak Türkleri Güvenlik İstiyor", *Milliyet*, 11 Aralık 1971.

Demirci, N., "Kerkük'e Çöl Araplarını İskân Ediyorlar", *Yeni Düşünce*, 26 Temmuz 1985, s. 8.

Erdem, B., "Irak Türklerine Baskı", *Hergün*, 13 Mayıs 1978.

Erer, T., "Irak Türkleri", *Son Havadis*, 19 Haziran 1981, s. 3.

Erşenkal, E., "Musul Yüzünden İktidar ve Muhalefet Ateş Püskürüyordu", *Yeni Asya*, 25 Mart 1978, s. 5-7.

Fenik, M. F., "Irak'ta Türklere Yeni Bir Zulüm", *Son Havadis*, 21 Ocak 1963, s. 1, 5.

Gönültaş, G., "Kerkük Türkleri: 'Bizim Toprakları Araplara Veriyorlar'", *Milliyet*, 1 Mayıs 1976, s. 6.

Kabaklı, A., "Türkmen'in Çilesi", *Tercüman*, 11 Mart 1971.

Kaflı, K., "Irak Dikdatörü ve Türkler", *Tercüman*, 24 Eylül 1958.

Karaman, S., "TMTF'nin Irak Türkleri Hakkındaki Görüşü", *Devlet*, 12 Ekim 1970, s. 8.

Kay, S. Ö., "Yurdundan Koparılan Türkmenler", *Yeniçağ*, 11 Ekim 2007.

Kerküklü, K., "Irak Türkleri ve Türkiye", *Devlet*, 12 Ekim 1970, s. 10.

Mahmut [Siirt Mebusu], "Hadise-i İsyan Karşısında Musul", *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Şubat 1925.

Neftçi, N., "Kerkük'ten Geliyorum", *Yeni Sabah*, 7 Aralık 1958, s. 1-3.

Neftçi, N., "Irak Türkmenleri'ni Bekleyen Katliam Tehlikesini Gözden Uzak Tutmalıyız",*Cumhuriyet*, 20 Aralık 1958, s. 1-4.

Öke, M. K., "Irak Türkleri", *Türkiye*, 26 Ocak 1990, s. 5.

Öke, M. K., "Musul-Kerkük Dosyası: Türkiye, Musul ve Kerkük'ü Nasıl Kaybetti?", (1-14), *Tercüman*, 10-23 Kasım 1986.

Özbilici, B., "Kerkük Katliamı", (1-2), *Ortadoğu*, 26-27 Temmuz 1978, s. 2.

Özdağ, Ü., "Suriye Türkleri", *Yeniçağ Gazetesi*, 15 Mart 2012, s. 3.

Özfatura, M. N., "Irak Türklerinin Yaşadığı Yerler", (1-2-3), *Türkiye*, 9, 13, 14 Temmuz 1991.

Öztürkmen, Ö., "Kerkük Faciası", *Türkiye*, 11 Şubat 1991, s. 1, 11.

Rasim, M., "Irak Türkleri", *Türkiye*, 1-7 Ocak 1973.

Safa, P., "Irak Hadiseleri", *Tercüman*, 13 Nisan 1959.

Safa, P., "Irak Türkleri", *Milliyet*, 14 Nisan 1956, s.14.

Sağlamer, K., "Kürtlere Verilen Haklar Irak Türklerine Verilmeyecek", *Yeni İstanbul*, 28 Temmuz 1970, s. 1, 7.

Sancak, Y., "Özal: 'Mültecilere Her Türlü Yardım Yapılacak'", *Türkiye*, 2 Eylül 1988.

Sarı, Z., "23 Temmuz'da Hasreti Dinmeyen Türk Beldesi 'Bayır-Bucak'", *23 Temmuz*, Antakya Belediyesi Yay., Antakya 23 Temmuz 2001, s. 3-4.

Sayılgan, A., "Ortadoğu Denkleminin İki Perdesi: Kerkük Türklerine Yapılan Katliam Irak Rejiminin Başını Yemiştir", *Son Havadis*, 13 Nisan 1974.

Sevinç, N., "Kerkük Faciası ve Hariciye", *Devlet*, 12 Ekim 1970.

Sökmenoğlu, M., "Iraklı Türkmenlerin Durumu", *Ortadoğu*, 27 Eylül 1996, s. 1-9.

Süzal, S., "Saddam Depremi", Sabah, 16 Eylül 1999.

Tepedenlenlioğlu, N. N., "Irak Türkleri", *Şeker Bayramı Gazetesi*, 10 Nisan 1959.

Tepedelenlioğlu, N. N., "Kerkük Türkleri", *Hürriyet*, 14 Eylül 1958, s. 2.

Türkcan, M., "Irak'ta Türklere Hayat Hakkı Yok", *Yeni Sabah*, 26 Nisan 1959.

Türker, S., "Kerkük Türkleri",(1-6), *Milliyet*, 16-21 Aralık 1971.

Vurmay, H. M., "Suriye Türkleri", Cumhuriyet, Strateji, Parasız Özel Ek, 18 Nisan 2005, s. 14-15.

Yakuboğlu, Enver, "Bağdat'taki Kanlı İhtilal ve Irak Türkleri", Havadis, 19 Temmuz 1958.

YAKUBOĞLU, E., "General Kasım, Bir Türk Ailesinin Bütün Fertlerini Ortadan Kaldırıyor", *Yeni İstanbul*, 18 Şubat 1963.

Yakuboğlu, E., "Irak Anayasası ve Türkler", *Yeni İstanbul*, 24 Nisan 1962.

Yakuboğlu, E., "Irak Türkleri ve Atatürk Sevgisi", *Tercüman*, 4 Şubat 1981, s. 1, 12.

Yakuboğlu, E., "Irak Türkleri ve Barzani İle Talabani'nin Faaliyetleri", *Tercüman*, 8 Mayıs 1979, s. 2.

Yakuboğlu, E., "Türkoloji Kongresi ve Irak Türkleri", *Tercüman*, 24 Eylül 1979, s. 2.

Yalman, A. E., "Irak Türkleri", *Vatan*, 26 Nisan 1959, s. 1, 5.

Yetkin, M., "Suriye, Irak ve Ortadoğu'da Yeni Dönem", *Radikal*, 7 Ocak 2004.

Yıldız, H. D., "Irak Türkleri", *Devlet*, 20 Eylül 1971, s. 2.

Yücel, C., "Irak Türkleri", *Millet*, 12 Haziran 1977.

Yüksel, F., "Irak Türkleri", *Millet*, 25 Eylül 1976, s. 3.

Açıksöz: 28 Ekim 1936.

Atayolu: 31 Mayıs 1945; 21 Haziran 1945; 22 Haziran 1945; 31 Temmuz 1945; 2 Ekim 1950; 14 Nisan 1955; 27 Haziran 1967; 30 Haziran 1967; 13 Temmuz 1967; 22 Temmuz 1967; 21 Ağustos 1967; 7 Mayıs 1968.

Cumhuriyet: 13 Mart 1937; 17 Mart 1937; 7 Kasım 1957; 19 Ağustos 1958; 12 Kasım 1958; 9 Mart 1959, s. 1-3; 10 Mart 1959, s. 1-5; 17 Mart 1959; 29 Nisan 1959, s. 1,5; 30 Nisan 1959, s. 1,5; 1 Ağustos 1959, s. 1; 17 Eylül 1959, s. 1; 21 Eylül 1959, s. 1-5; 12 Nisan 1962, s. 1; 15 Nisan 1991; 9 Aralık 1999.

Günaydın: 16 Ekim 1986.

Hergün, 27 Şubat 1978.

Hürriyet: 10 Mart 1959, s. 1-5; 29 Nisan 1959, s. 1,5; 30 Nisan 1959, s. 1, 5; 20 Temmuz 1959, s. 1-5; 21 Eylül 1959, s. 1; 23 Temmuz 1961, s. 1-5; 24 Temmuz 1961, s. 1-5; 26 Nisan 1991; 28 Ağustos 1995; 20 Ekim 2007.

Millet: 8 Mayıs 1977.

Milliyet: 12 Kasım 1958, s. 1-5; 13 Kasım 1958, s. 1, 5; 10 Mart 1959, s. 5;; 29 Nisan 1959, s. 1, 5; 19 Temmuz 1959, s. 1; 20 Temmuz 1959, s. 1-5; 23 Temmuz 1961, s. 1; 24 Temmuz 1961, s. 1; 25 Ekim 1962, s. 5; 16 Mart 1977, s. 1-7; 5 Nisan 1991;

Ortadoğu: 16 Ekim 1986, s. 1-5.

Radikal: 12 Nisan 2009.

Resmi Gazete: *14 Nisan 1928-863; 24 Haziran 1937-3639;* 12 Eylül 1947-6705; *24 Aralık 1953-8591;* 5 Eylül 1961-10898; *17 Ekim 1966-12428;* 25 Eylül 1981-2527; 29 Eylül 1981-17473; 14 Ocak 1983; 19 Mart 2003-25052; 27 Ocak 2006.

Son Posta: 12 Kasım 1958, s. 1-7; 13 Kasım 1958, s. 1-6; 9 Mart 1959, s. 1-7: 11 Mart 1959, s. 1-7; 13 Nisan 1959, s. 1-7; 29 Nisan 1959, s. 1-7; 20 Temmuz 1959, s. 1-3; 25 Temmuz 1961, s. 1; 4 Ağustos 1959, s. 1-7; 15 Temmuz 1960, s. 1-7; 23 Temmuz 1961, s. 1; 25 Temmuz 1961, s. 1.

Son Telgraf: 9 Kasım 1958, s. 1.

Tercüman: 6 Kasım 1958, s. 1-5; 13 Kasım 1958, s. 1-5; 10 Mart 1959, s. 5; 29 Nisan 1959, s. 1, 5; 30 Nisan 1959, s. 1, 5; 23 Temmuz 1961, s. 1-5; 24 Temmuz 1961, s. 1-5; 26 Temmuz 1961, s. 1-5; 4 Ağustos 1961, s. 1-5; 31 Ekim 1987, s. 1.

Türkiye: 16 Ekim 1986; 14 Ağustos 1998, s.1.

Ulus: 23 Temmuz 1961, s. 1-5; 29 Temmuz 1961, s. 1-5; 20 Ağustos 1961, s. 1.

Vakit: 12 Kasım 1958, s. 1; 20 Temmuz 1959, s. 1-2; 30 Temmuz 1959.

Yeni Sabah: 9 Mart 1959, s. 1-5; 10 Mart 1959, s. 1-5; 30 Nisan 1959, s. 1, 5; 25 Ağustos 1959, s. 1-5.

İnternet Adresleri

http://bianet.org, E.T.: 23.03.2010.

http://www.ilahi.org/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&t=60078, E.T.: 12.03.2012.

http://upload.wikimedia.org/wikimedia/tr/6/6b/Syria-Religion-MAp.jpg, E.T.: 10.07.2012.

www.azezliler.org.tr, E.T.: 11.10.2011.

www.byem.go.tr, E.T.: 10.10.2012.

www.iraqiturkman, E.T.: 29.11.2010.

www.khgm.gov.tr/kutuphane/toprakiskan1.htm, E.T.: 29.11.2010.

www.multeci.ihh.org.tr, E.T.: 26.10.2010; 11.02.2011.

www.mynet.com, E.T.: 17.03.2010; 17.02.2014.

www.orsam.org.tr, E.T.: 12.05.2011; 13.05.2011.

www.tbmm.gov.tr, E.T.: 10.10.2011; 15.12.2011.

www.turkform.net, E.T.: 26.02.2011.

www.turkmeneliihd.com, E.T.: 12.12.2012.

www.turkmenofiraq.org, E.T.: 28.11.2010.

www.unhcr.org.tr, E.T.: 10.11.2010; 11.02.2011; 14.02.2011.

Kaynak Kişiler

Abdi Polat; Hasan oğlu, 1944 Kilis doğumlu, ilkokul mezunu, Kilis Kocabeyli Köyü nüfusuna kayıtlı, yeminli, [Şubat 2012'de vefat etti.], Grş.T.: 11.05.2011.

Hasan Polat; Abdi oğlu, 1972 Kilis doğumlu, fakülte mezunu, Kilis Kocabeyli Köyü nüfusuna kayıtlı, yeminli, Grş.T.: 26.07.2012.

Hasan Turan; Irak Türkmen Adalet Partisi ve Kerkük İl Meclisi Üyesi, Grş. T.: Aralık 2009.

İlker Bağdadioğlu; İsmail oğlu, 1970 Antakya doğumlu, lise mezunu, Antakya'da ikamet etmekte, yeminli, sağ, Grş. T.: 10.11.2011.

İsmet Bozoğlan; 1949 Bayır-Bucak doğumlu, okuma-yazma biliyor, Hatay-Kırıkhan'da ikamet etmekte, yeminli, Grş. T.: 10.11.2010.

Mahmut Dartıcı; Abdüsselam oğlu, 1960 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, Adana Yüreğir nüfusuna kayıtlı, yeminli, Grş.T.: 10.12.2011.

Mustafa Kol; Rüştü oğlu, 1968 Kazımkarabekir/Karaman doğumlu, doktora mezunu, Kars'ta ikamet etmekte, yeminli, sağ, Grş. T.: 30.10.2009.

Nafia Oran; Hüseyin kızı, Kars doğumlu, okuma-yazma biliyor, Kars Çığırgan Köyü nüfusuna kayıtlı, yeminli, sağ, Grş.T.:03.12.2010.

Samet Hallaçoğlu; Macit oğlu, 1985 Seyhan/Adana doğumlu, fakülte mezunu, Adana Seyhan nüfusuna kayıtlı, Antakya/Hatay'da ikamet etmekte, yeminli, sağ, Grş. T.: 21.06.2013.

Süham Bağdadioğlu; Suphi kızı, 1944 Antakya doğumlu, ilkokul mezunu, Antakya'da ikamet etmekte, yeminli, sağ, Grş. T.: 29.07.2012.

Süleyman Hatipoğlu; Bekir oğlu, 1956 Fevziye/Karataş/Adana doğumlu, doktora mezunu, Antakya/Hatay'da ikamet etmekte, yeminli, sağ, Grş.T.: 17.06.2013.

EKLER

EK 1. Göçmenlerle yapılan anket formu

IRAK VEYA SURİYE'DEN GÖÇ EDENLER ÜZERİNE TARİHSEL VE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

~ GÖRÜŞME FORMU~

1) Cinsiyetiniz? Kadın ( ) Erkek ( )

2) Yaşınız? 18-25 ( ) 26-30 ( ) 31-35 ( ) 36-40 ( ) 41-45 ( ) 46-50 ( ) 51-65 ( ) 66^{+} ( )

3) Medeni Haliniz? Evli ( ) Bekâr ( ) Boşanmış ( )

4) Eğitim Durumunuz?

İlkokul( ) Ortaokul ( ) Lise ( ) Ön Lisans ( )

Lisans ( ) Yüksek Lisans ( ) Doktora ( ) Tahsili yok ( )

5) Mesleğiniz?

İşçi ( ) Memur( ) Emekli( ) Esnaf ( )

Tüccar ( ) Ev Hanımı( ) Öğrenci ( ) Serbest Meslek ( )

Akademisyen ( ) Diğer: ……

6) Ortalama Aylık Geliriniz Ne Kadar?

400 TL veya altı ( ) 400-600 TL ( ) 600-1.000 TL ( ) 1.000-1.500 TL ( ) 1.500 TL ve üzeri ( )

7) Evde Kaç Kişi Yaşıyorsunuz? :.....

8) Herhangi Bir Sağlık Güvenceniz Var mı? Evet ( ) Hayır ( )

9) Türkiye'ye Hangi Tarihte Göç Ettiniz? …….

10) Türkiye'ye Göç Etmenizdeki En Önemli Etken Nedir?

Siyasi Baskılar ( ) Ekonomik Yetersizlik( ) Dini Nedenler ( )

Sosyo-kültürel Nedenler ( ) Diğer ( )

11) Türkiye'ye Yerleştikten Hemen Sonra Geçiminizi Nasıl Sağladınız?

Tarım ( ) Hayvancılık ( ) Günlük Çalışarak ( ) Devletin verdiği araziyi işleyerek ( )

Diğer:……

12) Türkiye'ye İlk Göç Ettiğinizde Barınma Problemini Nasıl Hallettiniz?

Devlet tarafından ev veya arsa verildi ( ) Yakınlarım kiralık ev buldu ( )

Akrabalarımın yanında kaldım ( ) Ev satın aldım ( )

Diğer:……..

13) Şu anda oturduğunuz evdeki konumunuz nedir?

Ev sahibi ( ) Kiracı ( ) Diğer:…..

14) Şu anda oturduğunuz evin cinsi nedir?

Müstakil ev ( ) Gecekondu ( ) Apartman ( )

Villa ( ) Diğer:…….

15) Aşağıdakilerden hangisine sahipsiniz?

TV ( ) Çamaşır makinesi ( ) Bulaşık makinesi ( )

Bilgisayar ( ) DVD ( ) Küçük ev aletleri ( )

Hepsi ( ) Kısmen ( )

16) Türkiye'dekilerle anlaşıp-kaynaşmanız ne kadar zaman aldı?

1-6 ay ( ) 6-12 ay ( ) 2-5 yıl ( ) 6-10 yıl ( )

10 yıl üzeri ( )

17) Göç Ettiğiniz Ülkede hala yaşamakta olan akrabalarınız varsa nasıl görüşüyorsunuz?

Mektupla ( ) Telefon ile ( ) İnternet Yoluyla ( )

Ziyaretlerine Giderek ( ) Onlar ziyaretimize gelir ( )

Diğer:…..

18) Göç Ettiğiniz Ülke İle Türkiye'nin Yaşam Koşulları Arasında Nasıl Bir Fark Görüyorsunuz?

Türkiye'de göçmenlere daha iyi imkânlar sunuluyor ( )

Göç ettiğimiz ülkede sosyal değerlerimize önem verilmiyor ( )

Türkiye'de yaşam koşulları daha kötü ( )

Göç ettiğimiz ülkede uygulanan göçmen politikası yetersiz( )

Diğer:……

19) Göç Ettiğiniz Ülkede Sunulan Eğitim İmkânları Nasıldı?

Çok iyi ( ) İyi ( ) Orta ( ) Kötü ( ) Çok kötü ( )

20) Türkiye'ye göç etmekten memnun değilseniz nedeni nedir?

Akrabalarımla birlikte olmadığımdan ( )

Yeterli bir iş imkânı sunulmadığından ( )

Türkiye'nin coğrafi konumundan ( )

Diğer:…….....

21) Ne Derecede Türkçe Biliyorsunuz?

Hiç ( ) Biraz ( ) Yeterince ( ) İyi ( ) Biraz ( ) Yeterince ( ) İyi ( )

22) Kendinizi Hangi Milletten Hissediyorsunuz? ……

23) ***Kendimi Yaşadığım Ülkede Azınlık Hissediyorum*****" ifadesine Katılıyor musunuz?**

Evet ( ) Hayır ( )

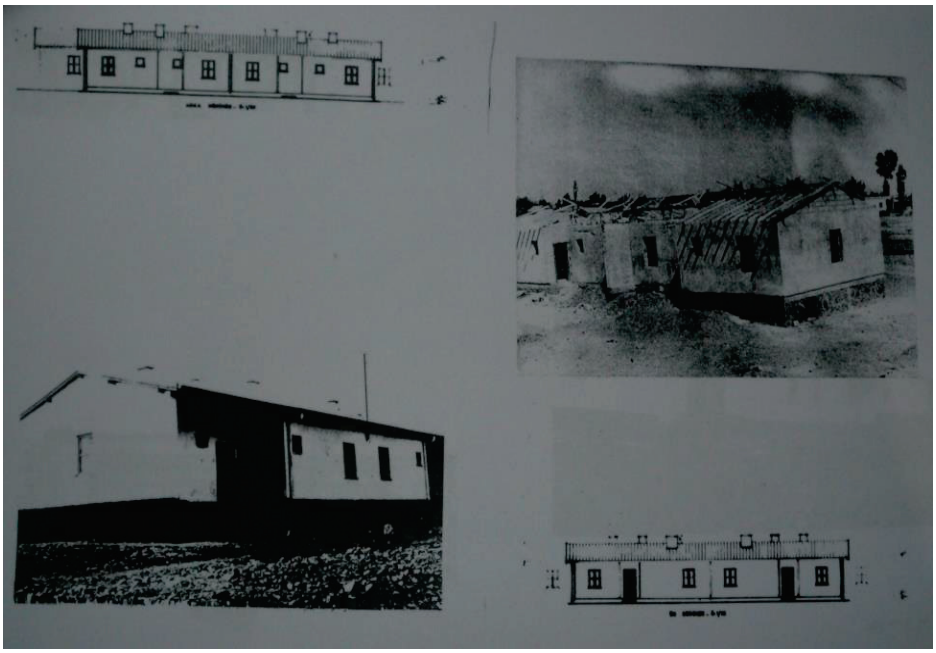
24) Burada Yaşamaktan Ne Derecede Mutlu Olduğunzu 1-10 Puan Arasında Değerlendirir misiniz?

1 ( ) 2 ( ) 3 ( ) 4 ( ) 5 ( ) 6 ( ) 7 ( ) 8 ( )

9 ( ) 10 ( )

25) Türkiye'ye nereden göç ettiniz? (Lütfen Ülke, Şehir, kasaba veya köy olarak belirtiniz.) ……..

EK-2. Hatay'ın Kırıkhan İlçesi'ne Yerleştirilen Göçmen Evlerinden Bir Görünüş

Kaynak: Afet İnan, *160 Ailenin Hatay Kırıkhan Acemli Mahallesi'ne İskânı*, Ankara 1973, s. 6-7.

EK-3. Çukurca Kampındaki Iraklı Sığınmacılar, 1991

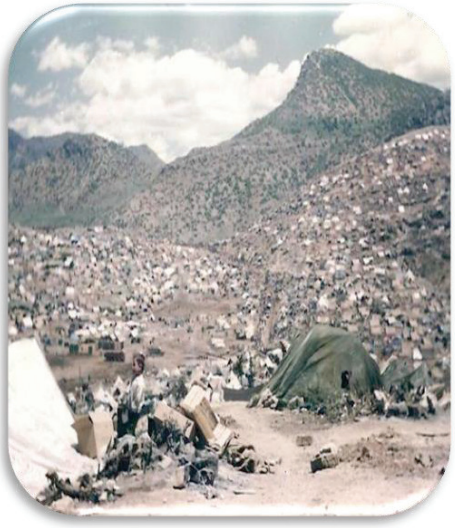
Kaynak: Chris Kutschera, *Le Dêfi Kurde Ou le Rêve Fou de L'indêpendance*, Paris 1997, s.167.

EK 4. Çukurca Kampındaki Sığınmacılar

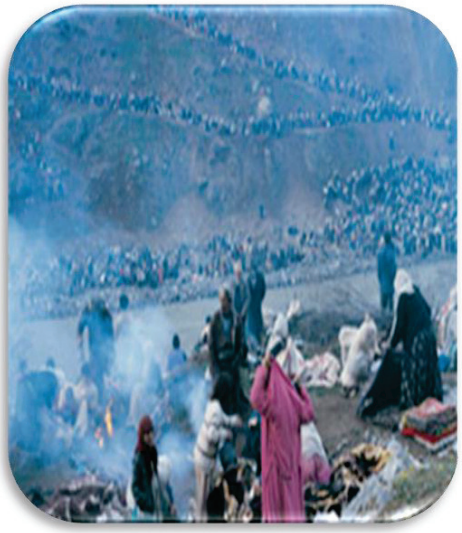
Kaynak:*http://www.ilahi.org/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&t=60078*, E.T.: 12.03.2012.

EK 5. Çukurca Kampındaki Sığınmacılar

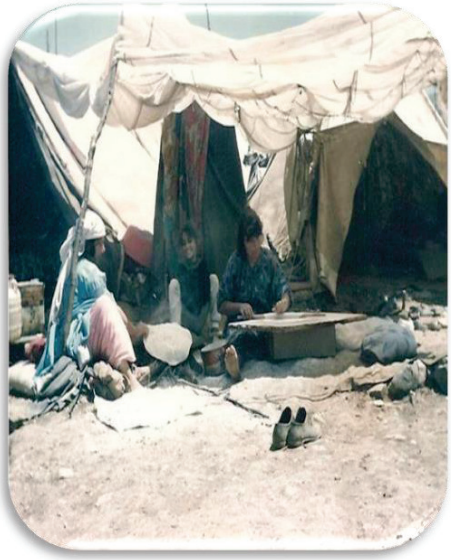
Kaynak:*http://www.ilahi.org/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&t=60078*, E.T.: 12.03.2012.

EK 6. Çukurca Kampındaki Sığınmacılar

Kaynak:*http://www.ilahi.org/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&t=60078*, E.T.: 12.03.2012.

EK 7. Çukurca Kampındaki Sığınmacılar

Kaynak:*http://www.ilahi.org/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&t=60078*, E.T.: 12.03.2012.

EK 8. Günümüzde İç Çatışmaların Yaşandığı Suriye'nin Maara Şehri

Kaynak: *Mart 2011 Tarihli Gezimizden*.

EK 9. Günümüzde İç Çatışmaların Yaşandığı Suriye'nin Hama Şehri

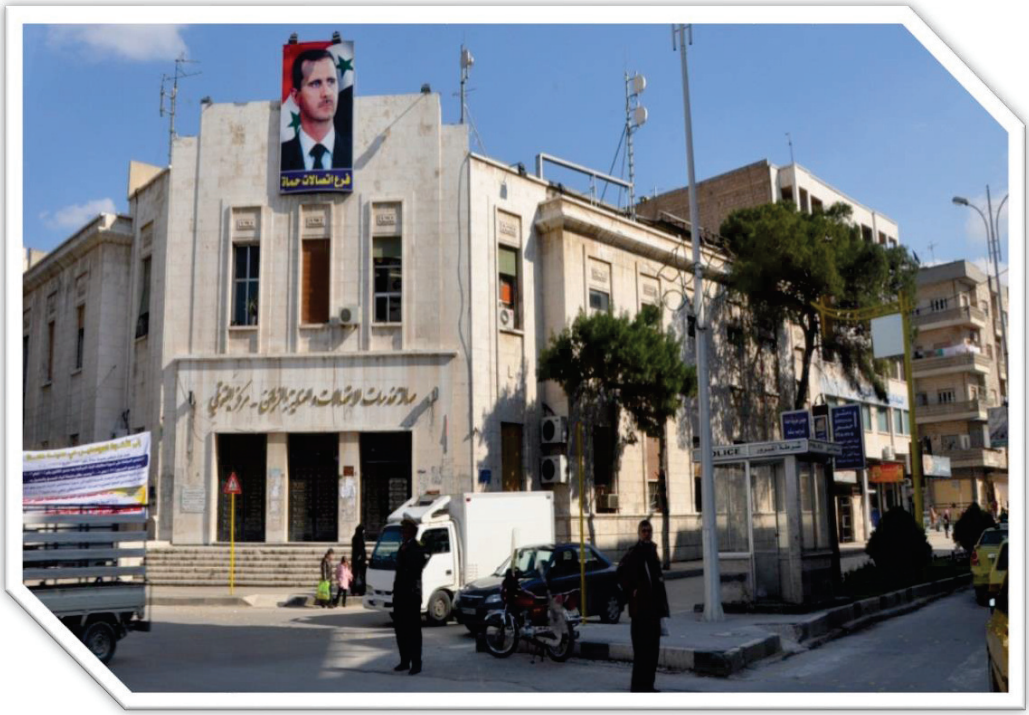
Kaynak: *Mart 2011 Tarihli Gezimizden.*

EK 10. Hama Şehri

Kaynak: *Mart 2011 Tarihli Gezimizden.*

EK 11. Esed ailesinin fotoğrafları Suriye'de birçok resmî veya özel işletmede yer almaktadır.

Kaynak: *Mart 2011 Tarihli Gezimizden.*

EK 12. Esed ailesinin fotoğrafları Suriye'de birçok resmî veya özel işletmede yer almaktadır.

Kaynak: *Mart 2011 Tarihli Gezimizden.*

EK 13. Esed ailesinin fotoğrafları Suriye'de birçok resmî veya özel işletmede yer almaktadır.

Kaynak: *Mart 2011 Tarihli Gezimizden.*

EK 14. Günümüzde İç Çatışmaların Yaşandığı Suriye'nin Humus Şehri

Kaynak: *Mart 2011 Tarihli Gezimizden.*

EK 15. Halep Kalesi'nden Şehrin Bir Görünümü

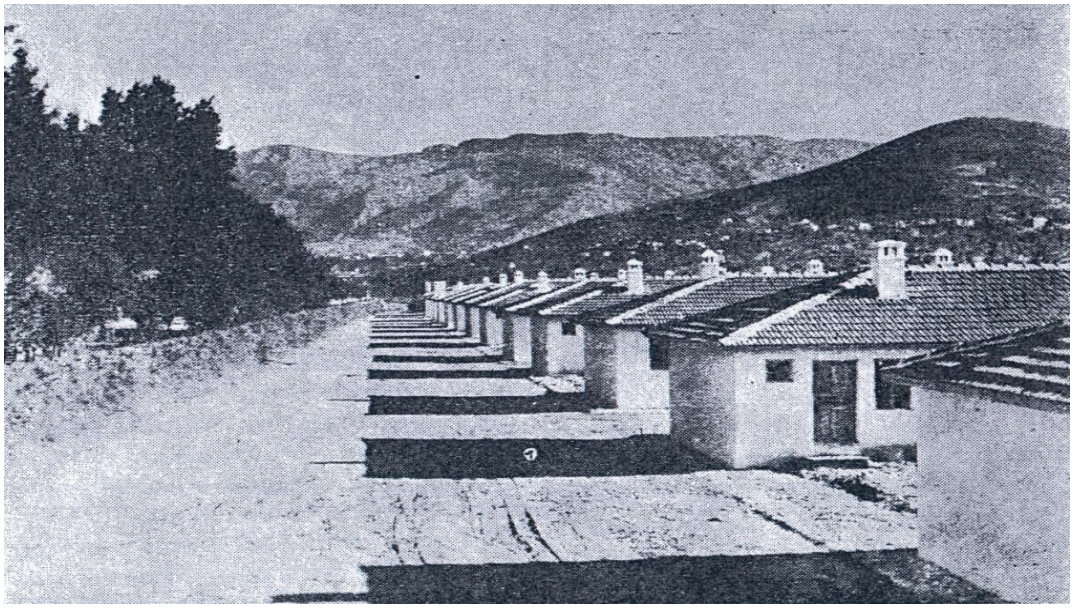
Kaynak: *Aralık 2009 Tarihli Gezimizden.*

EK 16. Göçmen Evleri İnşaatı

Kaynak: A. İnan, *a.g.e.,* s. 3.

EK 17. Tamamlanmış Göçmen Evleri Örneği

Kaynak: A. İnan, *a.g.e.,* s. 3.

EK 18. Enver Yakupoğlu'nun Türkiye'deki Iraklı Türklerin Sayısına Dair Beyanatı

Musul ayaklanmasında ölen Iraklı yarım milyon insanın cenaze törenin den 2 sahne

Türkiyede 300 bin Iraklı Türk var

Memleketimizdeki Irak Türkleri bir Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti kuruyorlar

Kuruluş halinde bulunan Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Başkanı Avukat Enver Yakub dün saat 17 de bir basın toplantısı yaparak, cemiyetin gaye ve faaliyet yolu mevzuunda izahat vermiştir.

Enver Yakub bu konuşmasında ezcümle şunları söylemiştir: «1. Dünya savaşından sonra Irak Türklerinin kesif olarak yerleşmiş bulunduğu Musul ve Kerkük, Türk hududları dışında kalınca istiklâl ve dünya savaşlarına katılmış bulunan Kerkük ve Musullu Türkler ana vatanda kalmayı arzu ettiler. Bir çok Iraklı Türkler de tahsillerini Türkiyede yaparak, burada kaldılar. Bu suretle Türkiyede kalan Iraklı Türklerin sayısı 300 bine yakın bir seviyeye ulaştı. İşte bunlarla, anavatan dışında kalan Türkler arasında münasebetler kurmak, yardımlaşmayı temin etmek, Irak Türklüğünü Türkiyeye ve bütün dünyaya tanıtmak, Türkiyeye gelen Irak Türklerine yol göstermek, yardım etmek gayesile bu cemiyeti kurmuş bulunuyoruz.»

Türkiyede en ucuz altın

Zamlardan sonra Tekel maddesi hırsızlığı arttı

Tekel maddelerinin fiatlarına zam yapıldıktan sonra hırsızlar faaliyet sahalarını tekel maddelerine yönelterek bakkal dükkânlarına musallat olmaya başlamışlardır. Son zamanlarda hissedilir bir şekilde artan tekel maddeleri hırsızlığı, İstanbul polisini bir hayli meşgul etmektedir. Bu cümleden olarak dün de Şişli ve Beyoğlu ilçelerinde 10 bakkal dükkânı ve tekel bayiini soyan Mehmed Kurtgöz, Receb Bora, Erhan Emre, İzzet Çakar, Garbis Kitarof, Necat Güngör ve Avadis adlarında 7 hırsız yakalanmıştır. Hırsızların çaldıkları, rakı, sigara ve diğer tekel maddeleri müsadere edilerek sahiblerine verilmiştir. Polis tahkikata devam etmektedir.

Barutcu dün bir törenle

Kaynak: *Cumhuriyet*, 17 Mart 1959.

EK 19. Türkiye'ye Sığınan Iraklılara Dair Bir Haber

Pazar 23 TEMMUZ 1961

TÜRKİYE TÜRKLERİNDİR

Hürriyet

GÜNLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE

Müessisi: SEDAT SİMAVİ

ATLASLI TARİH ATLASLI COĞRAFYA

IRAKTAN 713 TÜRK İLTİCA ETTİ

Yapılan baskılara tahammül edemeyen Türkler, kurtuluşu anavatana sığınmakta buldular

Bütün illerin Çıkaracağı Mebus sayısı ilân edildi

Hakâri'nin Çukurca kazasına gelen ırkdaşlarımıza âcil yardım yapılıyor

Ankara, 22 (Hususi) — Irak'ın kuzeyindeki Kerkük bölgesinden "Baraluk,, ajirine mensup 713 kişilik bir Türk kafilesi, Hakâri'ye bağlı Çukurca kazası doğrusuna ulaşmıştır. Çukurca kazası doğrusuna ulaşan mültecilerimiz, aşarak yayılmaya ilâca ettiğiz. Kerkük bölgesindeki komünist "Barzani,, ajitasyonunun kasına dayanamıyarak bize sığınan Türkler, şimdilik Çukurca ile Semdinli arasındaki "Benekli,, yaylasına iskân olunmuşlardır.

Ünün memurlarları Kerkük'te Türkiyeye Ailesiz arasında dolaşan kafilesinde bulunan 713 kişilik Türk kafilesi, nakil vasıtaları ile bölge sınırlarına ulaşmıştır. Kafilenin bir kısmı, bu sabah Çukurca'ya gelmiştir. Kafilenin kalanları da bugün içinde gelecektir.

Kafilenin bir kısmı, bu sabah Çukurca'ya gelmiştir. Kafilenin kalanları da bugün içinde gelecektir.

CENAZE MERASİMİ

BÖLÜKBAŞI İLE R. GÜMÜŞPALA FENA KAPIŞTI

Başkan aile yuvasında

BAŞKAN Cemal Gürsel'i eşi Mefahat Gürsel kapıda karşılıyor. (Foto: Hürriyet - İzmir - H. Foto)

Kapı önünde Gürselin gözleri yaşardı

İzmir, 22 (Hususi) — Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel bugün saat 11.07 de, tam 621 gün önce, ihtilâl sabahı ayrıldığı evine ikinci defa gelmiştir.

Türk Hava Yolarının Ankara - İzmir arasında sefer...

Subayların erken terfii sağlanıyor

Ehliyet ve liyakatlerini ispat edenler, bekleme süresinden önce, bir üst dereceye yükselecek

Kaynak: *Hürriyet*, 23 Temmuz 1961, s. 1.

EK 20. Türkiye'ye Sığınan Iraklılara Dair Bir Haber

ÖNCE VATAN

23 TEMMUZ 1961 PAZAR

YIL : 7 — SAYI : 2240

Tercüman

GÜNLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE

SAHİBİ: R. KUTMANGİL

Bir Türk aşireti Irak'tan topraklarımıza sığındı

800 kişiden ibaret olan kafile hemen Hakkâriye getirildi

Mültecilere Diyarbakırdan uçakla yiyecek gönderiliyor

«Vazif

hayatın

Boğaziçinde t

dedikodu

Ankara 22, (Hususi) — Bir Türk aşireti, bugün sınırı geçerek Irak'tan Türkiye'ye sığınmıştır. Aşiretin çocuklar da bil 800 kişi kadar olduğu öğrenilmiştir.

Aşiretin, Türk topraklarına iltica etmiş olduğu Hakkâri vilâyetinden Ankara'ya bildirilmiştir. Hükûmet, mültecilerin şimdilik muayyen bir

(Devamı Sa. 5 Sü. 6 da)

Kaynak: *Tercüman*, 23 Temmuz 1961, s. 1.

EK 21. Iraklı Sığınmacıların İç Anadolu'ya Yerleştirilecekleri Haberi

ADRES : Cağaloğlu, Mollafenari sokak No. 1 - İSTANBUL
TELGRAF: MİLLİYET, İstanbul
POSTA KUTUSU : 492, İstanbul
TELEFON : 27 42 10 (Santral)

BUGÜN 6 SAYFA 25 KURUŞ

BU GAZETE BASIN AHLÂK YASASINA UYMAYI TAAHHÜT ETMİŞTİR.

Milliyet

Halk Gazet

KURUCUSU: ALİ NACİ K

IRAK'TAN YENİ İLTİCALAR OLDU

Mültecilerin Orta-Anadoluda iskân edilecekleri açıklandı

HÜRRİYET

Kaynak: *Milliyet*, 24 Temmuz 1961, s. 1.

EK 22. Türkiye'ye Sığınan Iraklılara Dair Bir Haber

Barzanînin zulmünden kaçan 400 Iraklı yurdumuza iltica etti

Aç ve perişan bir vaziyette hududumuza gelen Kürtler iltica taleplerinin reddedilmemesi için yalvarıyorlar

Mardin, 11 (Telefonla) — Dün gece Güney hududumuzda Silopi kazası civarında bulunan Zarova köyünden 400 kişi hududu geçerek bize iltica etmiştir. İltica sayısı her an artmaktadır. İçlerinde Türk ve Kürt de bulunan Iraklı mülteciler, perişan, aç, susuz bir vaziyette hududu geçmişlerdir. Mülteciler, Barzani Molla Mustafanın zulüm ve tedhişlerinden kaçmışlardır. Mültecilerin 200 kadarı silâhlı ve atlıdır. Mardin Valisi Basri Özpınar, beraberinde Tugay Kumandan Vekili Binbaşı Nüsret Van olduğu halde Zarova köyüne hareket etmişlerdir. Mülteciler, «Kuzey Irakta, Molla Mustafa Barzani'nin eziyet ve tedhişinden bıktık. Her gün köylerimizi basıp, hayvanlarımızı öldürmekte, canlarımıza kastetmektedirler. Selâmeti size ilticada bulduk. Ne olur bizi reddetmeyin» demektedirler.

Mülteciler şimdilik tecrit edilmiş kamp şeklinde bir yere yerleştirilmişlerdir. Herhangi bir hastalığa karşı aşı yapılacaktır.

Kaynak: *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1962, s. 1.

EK 23. Türkiye'ye Sığınan Iraklılara Dair Bir Haber

MİLLİYET

Irak'tan kaçan 53 Türk ailesi bize sığındı

1928 de Türkiye'den ayrılmış olan Türkler Barzanî olaylarının huzuru kaçırdığını söylediler

ŞEMDİNLİ, ÖZEL

Irak'ta yaşıyan 53 Türk ailesi Berzani zulmünden kaçarak memleketimize iltica etmiştir. Yanlarında 780 baş hayvanı da bulunan bu aileler 1928 yılında

TAKVİMDEN BİR YAPRAK

Cumhuriyet

"Sandalyeler„ v

YILDIZ ve Müşfik Kenter'lerin ba Oyuncuları» teşekkülü bu mevsi tesi günü Ses Tiyatrosunda «Ione eseri ile başladı.

Birinci eser, deli saçmasıdır.

Kaynak: *Milliyet*, 25 Ekim 1962, s. 5.

EK 24. Barzani'nin Türklere Yaptığı Katliama Dair Bir Haber

Kanlı saldırıyı Irak basını da doğruladı

Barzani, 41 Türkmen'i katletti

Erbil'de bulunan Türkmen partilerinin bürolarına saldırarak harabeye çeviren IKDP güçleri 500 Türkmen'i de esir aldı

Siyah çelenk

Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, IKDP'nin Ankara'daki temsilciliğine siyah çelenk bırakırken, Barzani'yi pankartlarla ve sloganlar atarak protesto ettiler.

● Irak'ta yayımlanan haftalık El-Favra gazetesi, Kuzey Irak'ın Erbil kentinde Irak Kürdistan Demokratik Partisi güçlerinin Türkmenler'e saldırısında çıkan çatışmanın 12 saat sürdüğünü yazdı. Gazetenin haberine göre, Kuzey Irak'ta Türkmen Cephesi çatısı altında toplanan 15 Türkmen partisi ve bunların Erbil'de 15 bürosu bulunuyor.

● Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Erbil'deki saldırıyı kınamak amacıyla, Irak Kürdistan Demokratik Partisi'nin Ankara'daki temsilciliğine siyah çelenk bıraktı. Burada okunan bildiride, IKDP güçlerinin Erbil'deki Türkmen kuruluşlarına 10 Ağustos'ta saldırdığı ve bazı Türkmenler'in tutuklandığı ve evlerinin yağmalandığı hatırlatıldı. ● 9'DA

POLİTİKA GÜNLÜĞÜ

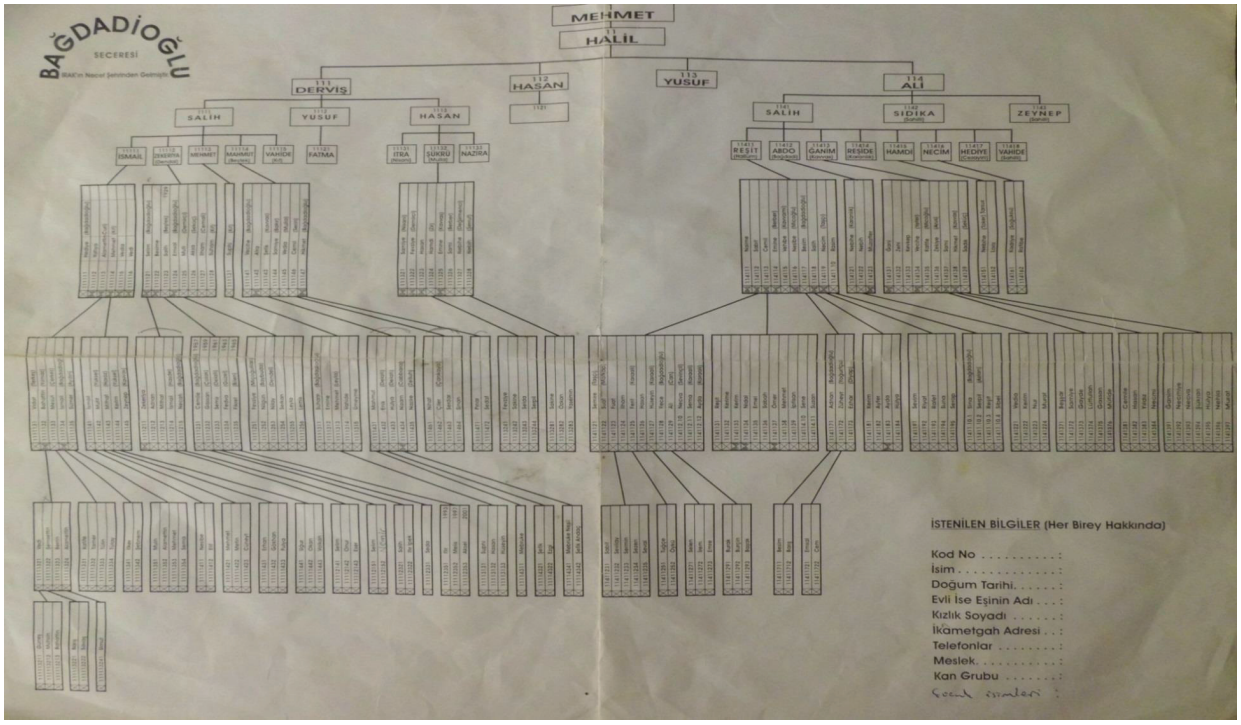
Sabahattin Önkibar

Cepheleşme kime ne getirecek?

Fazilet Partisi ile DYP'nin kurduğu zihniyet ittifakı seçim öncesinde oluşacak iki ayrı cephenin de habercisidir. Eğer yapılırsa Nisan seçimlerinde bugünkü hükümet yapısıyla, Refahyol Modeli halkın onayına sunacak... Nisan'da seçmen iki alternatiften birini tercih edecek... Peki bu cepheleşme görüntüsü kime ne mi getirir? Kanaatimizce seçmen aşağı edilene ve buna ses çıkaramayana rağbet etmez... ● 13'TE

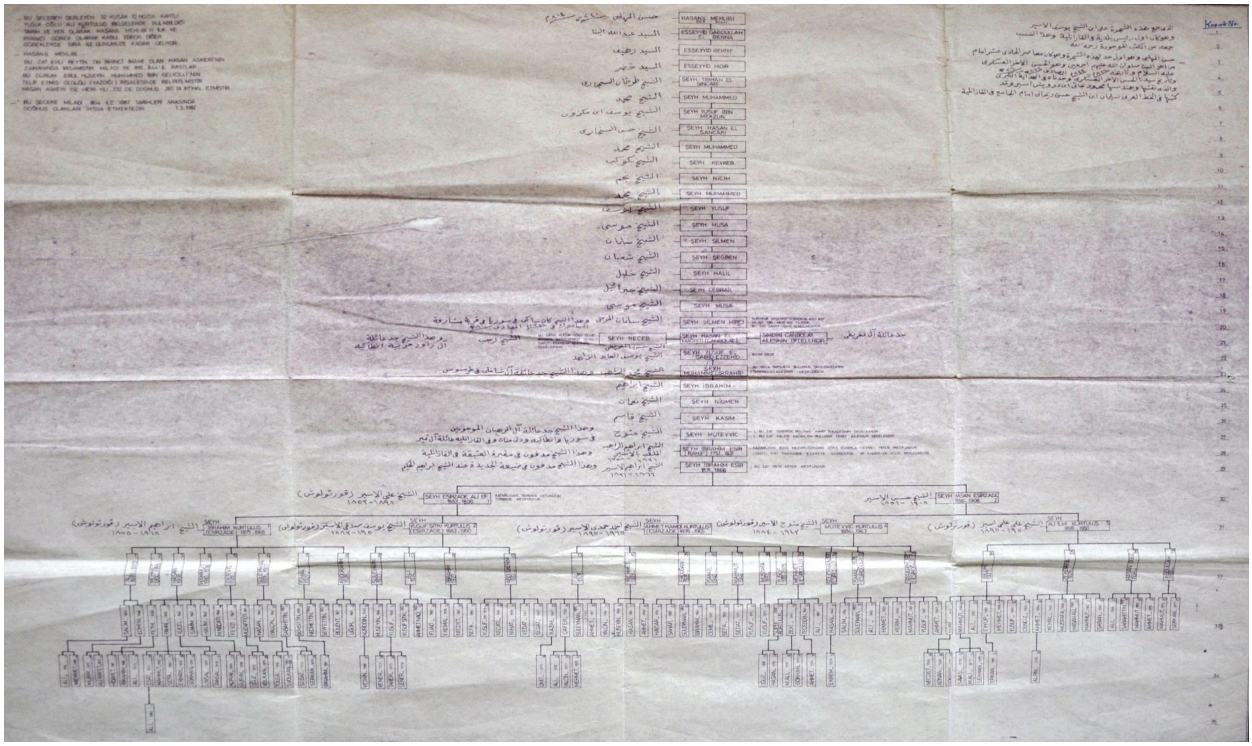
Kaynak: *Türkiye*, 14 Ağustos 1998, s. 1.

EK 25. Bağdat'tan Göç Etmiş Bir Ailenin Şeceresi

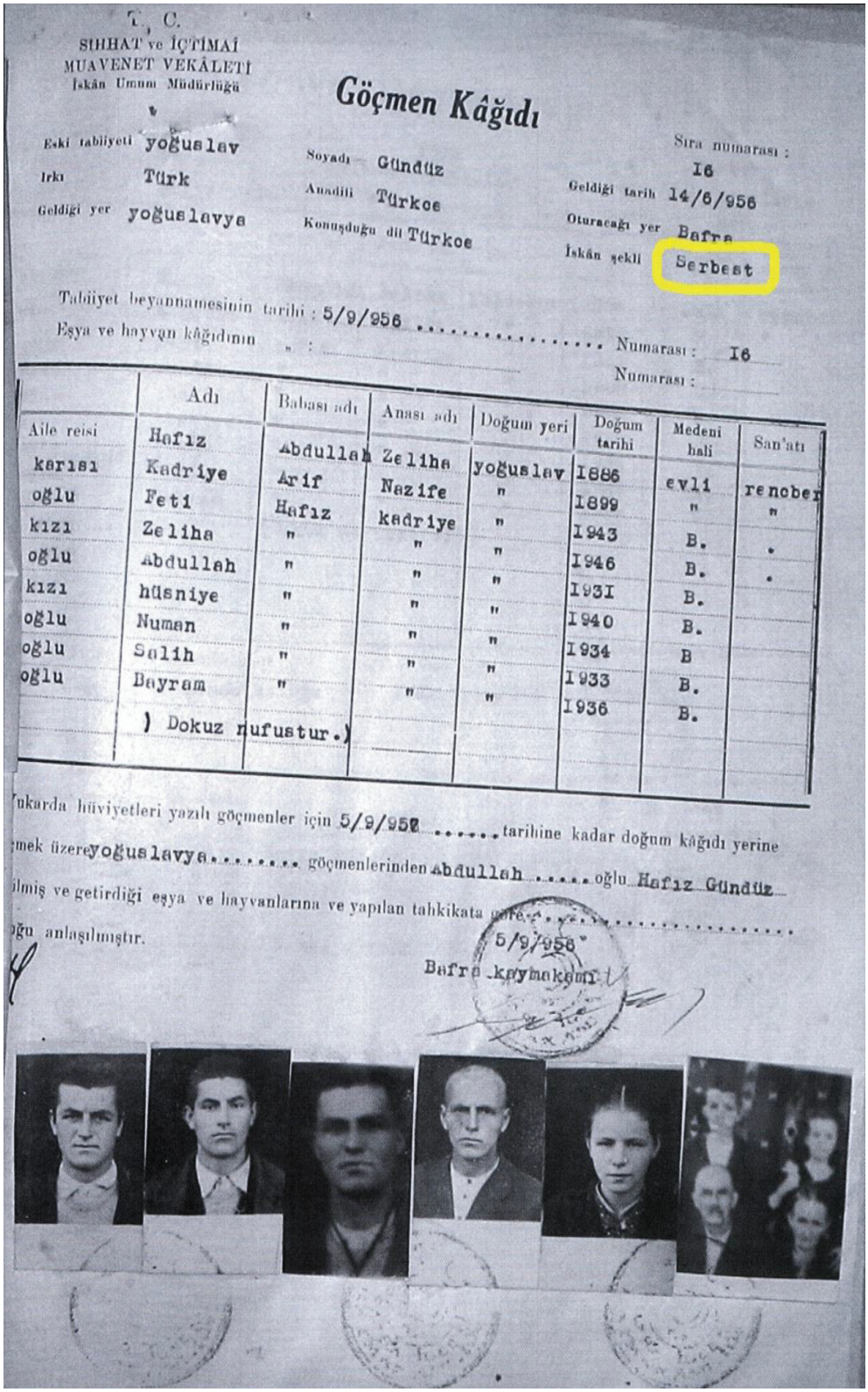
Kaynak: *İlker Bağdadi Özel Arşivi*

EK 26. Suriye'den Türkiye'ye Göç Eden Bir Ailenin Şeceresi

Kaynak: *Gülsen Esiroğlu Özel Arşivi*.

Ek 27. Göçmen Kâğıdı Örneği

T. C.
SIHHAT ve İÇTİMAİ
MUAVENET VEKÂLETİ
İskân Umum Müdürlüğü

Göçmen Kâğıdı

Sıra numarası : I6

Eski tabiiyeti yoğuslav
Irkı Türk
Geldiği yer yoğuslavya

Soyadı Gündüz
Anadili Türkce
Konuşduğu dil Türkce

Geldiği tarih 14/6/956
Oturacağı yer Bafra
İskân şekli Serbest

Tabiiyet beyannamesinin tarihi : 5/9/956 ..... Numarası : I6
Eşya ve hayvan kâğıdının " : ..... Numarası : .....

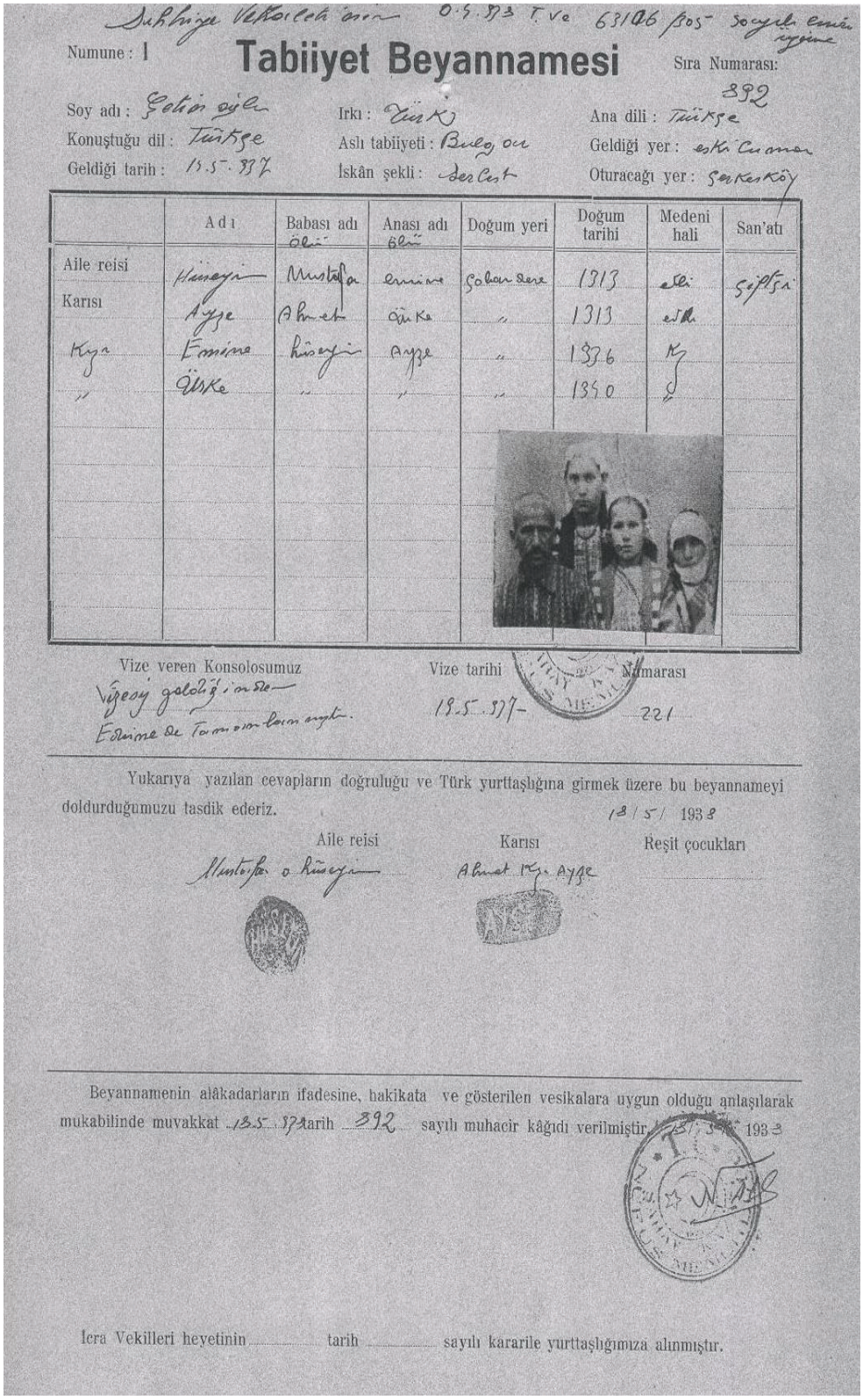
	Adı	Babası adı	Anası adı	Doğum yeri	Doğum tarihi	Medeni hali	San'atı
Aile reisi	Hafız	Abdullah	Zeliha	yoğuslav	I886	evli	renober
karısı	Kadriye	Arif	Nazife	"	I899	"	"
oğlu	Feti	Hafız	kadriye	"	I943	B.	.
kızı	Zeliha	"	"	"	I946	B.	.
oğlu	Abdullah	"	"	"	I93I	B.	
kızı	hüsniye	"	"	"	I940	B.	
oğlu	Numan	"	"	"	I934	B	
oğlu	Salih	"	"	"	I933	B.	
oğlu	Bayram	"	"	"	I936	B.	
	) Dokuz nufustur.)						

Yukarda hüviyetleri yazılı göçmenler için 5/9/956 .....tarihine kadar doğum kâğıdı yerine
mek üzere yoğuslavya..... göçmenlerinden Abdullah .....oğlu Hafız Gündüz
lmiş ve getirdiği eşya ve hayvanlarına ve yapılan tahkikata göre.....
ğu anlaşılmıştır.

5/9/956
Bafra kaymakamı

Kaynak: Ö. Duman, *a.g.e.,* s. 131.

Ek 28. Göçmenlere Verilen Tabiiyet Belgesi Örneği

Numune : 1

Tabiiyet Beyannamesi

Sıra Numarası: 392

Soy adı : Gökçeoğlu — Irkı : Türk — Ana dili : Türkçe
Konuştuğu dil : Türkçe — Aslı tabiiyeti : Bulgar — Geldiği yer : eski Cuma
Geldiği tarih : 15.5.337 — İskân şekli : dercet — Oturacağı yer : Şarköy

	Adı	Babası adı	Anası adı	Doğum yeri	Doğum tarihi	Medeni hali	San'atı
Aile reisi	Hüseyin	Mustafa	Emine	Şahindere	1313	evli	Çiftçi
Karısı	Ayşe	Ahmet	Ülkü	"	1313	evli	
Kızı	Emine	Hüseyin	Ayşe	"	1336	K	
"	Ülkü	"	"	"	1340	K	

Vize veren Konsolosumuz — Vize tarihi — Numarası
Göçmen geldiğinde Edirne'de Tam zamanlı memur. — 18.5.337 — 221

Yukarıya yazılan cevapların doğruluğu ve Türk yurttaşlığına girmek üzere bu beyannameyi doldurduğumuzu tasdik ederiz. 18/5/1938

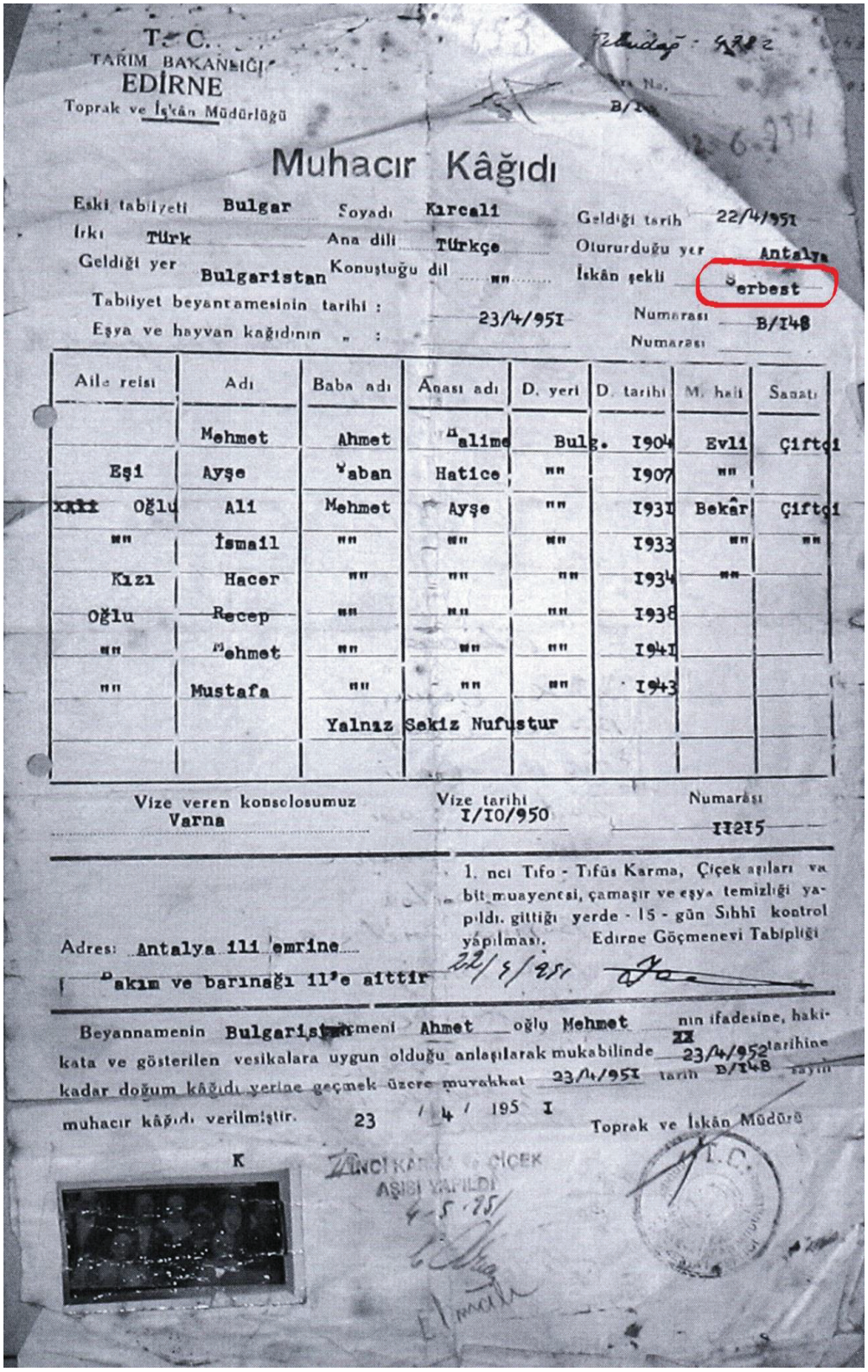
Aile reisi — Karısı — Reşit çocukları
Mustafa oğlu Hüseyin — Ahmet kızı Ayşe

Beyannamenin alâkadarların ifadesine, hakikata ve gösterilen vesikalara uygun olduğu anlaşılarak mukabilinde muvakkat 18.5.337 tarih 392 sayılı muhacir kâğıdı verilmiştir. 18/5/1938

İcra Vekilleri heyetinin ..... tarih ..... sayılı kararile yurttaşlığımıza alınmıştır.

Kaynak: *BCA*., Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Evrakı.

Ek 29. Göçmenlere Verilen Muhacir Kâğıdı Örneği

T. C.
TARIM BAKANLIĞI
EDİRNE
Toprak ve İskân Müdürlüğü

Muhacır Kâğıdı

Eski tabiiyeti Bulgar Soyadı Kırcalı Geldiği tarih 22/4/951
Irkı Türk Ana dili Türkçe Otururduğu yer Antalya
Geldiği yer Bulgaristan Konuştuğu dil " İskân şekli Serbest
Tabiiyet beyantamesinin tarihi : 23/4/951 Numarası B/148
Eşya ve hayvan kağıdının " : Numarası

Aile reisi	Adı	Baba adı	Anası adı	D. yeri	D. tarihi	M. hali	Sanatı
	Mehmet	Ahmet	Halime	Bulg.	1904	Evli	Çiftçi
Eşi	Ayşe	Yaban	Hatice	"	1907	"	
Oğlu	Ali	Mehmet	Ayşe	"	1931	Bekâr	Çiftçi
"	İsmail	"	"	"	1933	"	"
Kızı	Hacer	"	"	"	1934	"	
Oğlu	Recep	"	"	"	1938		
"	Mehmet	"	"	"	1941		
"	Mustafa	"	"	"	1943		
		Yalnız Sekiz Nufustur					

Vize veren konsolosumuz Varna — Vize tarihi 1/10/950 — Numarası 11215

1. nci Tifo - Tifüs Karma, Çiçek aşıları ve bit muayenesi, çamaşır ve eşya temizliği yapıldı. gittiği yerde - 15 - gün Sıhhî kontrol yapılması. Edirne Göçmenevi Tabipliği 22/5/951

Adres: Antalya ili emrine
Bakım ve barınağı il'e aittir

Beyannamenin Bulgaristan göçmeni Ahmet oğlu Mehmet nın ifadesine, hakikata ve gösterilen vesikalara uygun olduğu anlaşılarak mukabilinde 23/4/952 tarihine kadar doğum kâğıdı yerine geçmek üzere muvakkat 23/4/951 tarih B/148 sayılı muhacir kâğıdı verilmiştir. 23 / 4 / 195 1

Toprak ve İskân Müdürü

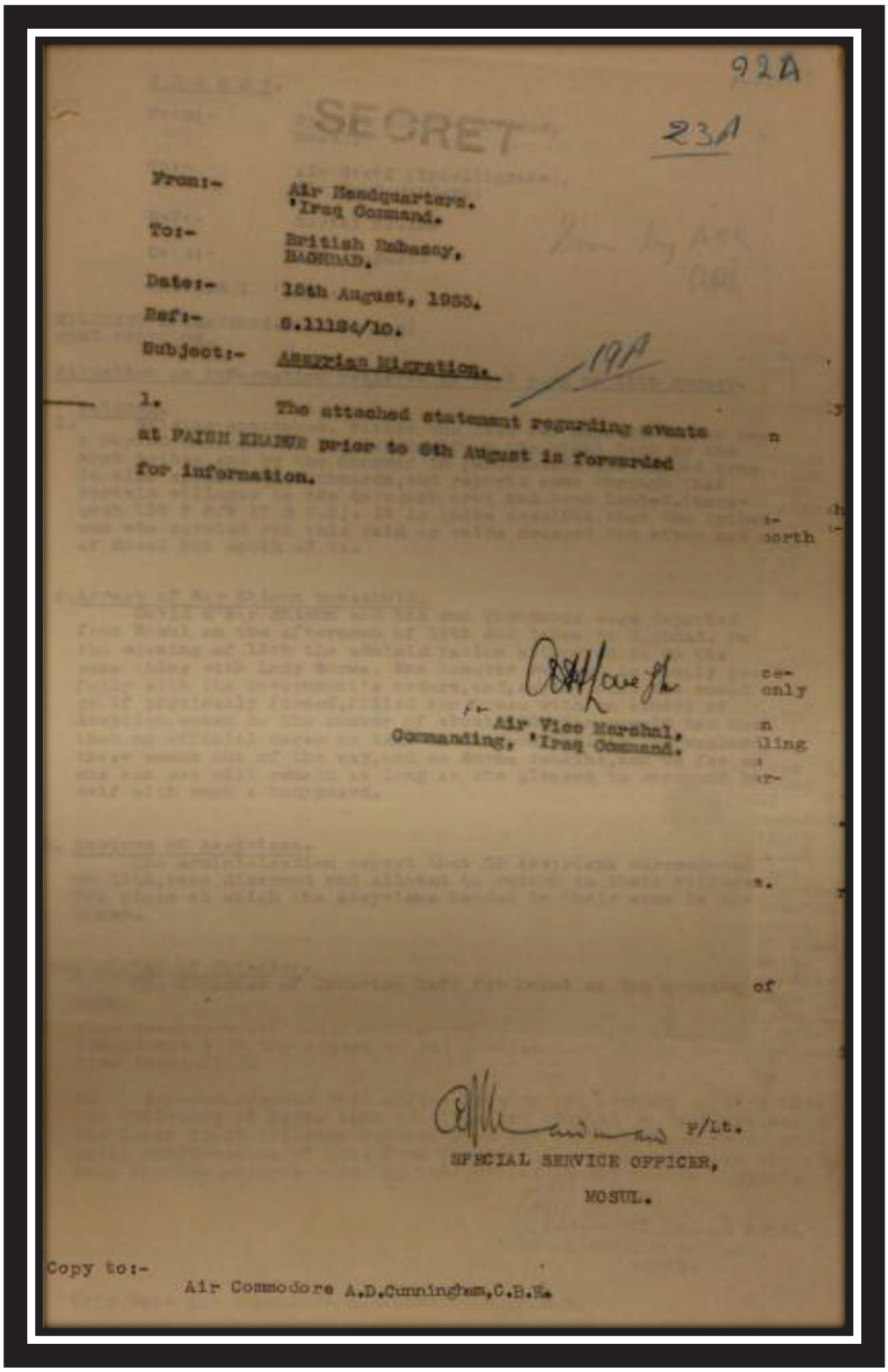
K

İNCİ KARA ÇİÇEK AŞISI YAPILDI 4-5-951

T. C.

Kaynak: Ö. Duman, *a.g.e.,* s. 130.

Ek 30. Irak'ta Yaşayan Asurların Göç Meselesi Üzerine Musul'daki İngiliz Temsilcisi Marshall'dan Bağdat Elçiliği'ne Gönderilen Bir Yazı

92A

SECRET

23A

From:- Air Headquarters.
'Iraq Command.

To:- British Embassy,
BAGHDAD.

Date:- 18th August, 1933.

Ref:- S.11124/10.

Subject:- Assyrian Migration.

19A

1. The attached statement regarding events at PAISH KHABUR prior to 6th August is forwarded for information.

n

th-
orth

ce-
only

n
ling

r-

s.

of

for Air Vice Marshal,
Commanding, 'Iraq Command.

F/Lt.
SPECIAL SERVICE OFFICER,
MOSUL.

Copy to:-
Air Commodore A.D.Cunningham,C.B.E.

Kaynak: **RAF**, *AIR 23/656, S 11124/10*, 15 August 1933.

Ek 31. TÜİK'ten tarafımıza verilen cevabî bir yazı

T.C.
TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU BAŞKANLIĞI
Yayın ve Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığı

Sayı : B.22.1.TÜİ.0.78.01.01-622.02- …/04/2012

Konu : 12I-İstatistiki bilgi talebi

Sayın İsa KALAYCI

İlgi : 12.04.2012 tarihli e-posta yazınız.

Talep etmiş olduğunuz bilgiler için 1980-1985 yılları 1985 Genel Nufus Sayımına, 1985-1990 yılları 1990 Genel Nüfus Sayımına ve 1995-2000 yılları 2000 Genel Nüfus Sayımına ait Irak ve Suriye'den Türkiye'ye göç edenlerin sayısına ait bilgiler elektronik ortamda hazırlanmıştır.

Bilgilerinizi rica ederim.

Burhanettin KORKMAZ
Başkan a.
Bilgi Dağıtım Grubu Sorumlusu

NOT: Bilgi ücreti 10 TL'sını T.C. Ziraaat Bankası'nın 833 Şube Kodlu Ankara Anıttepe şubesi 3515131-5002 nolu hesabına yatırıp, (IBAN No: TR360001000833035151 31-5002) dekontunu 0 (312) 417 04 32 nolu faksa veya bilgi@tuik.gov.tr adresine gönderdiğiniz takdirde 14 Kb. bilgi e-posta adresinize gönderilecektir. **Ancak, bilgilerin okulunuz çalışmalarında kullanılacağını gösteren Dekanlıktan alınan resmi yazıyı verilen numaraya fakslamanız halinde bilgileri %50 indirimli olarak alabilirsiniz.** Ayrıca, lütfen dekont üzerine faksta okunamayacağı ihtimalini dikkate alarak; isminizi, açık adresinizi, bilgi ücretini, yazımızın sayı ve konu bölümünü belirtiniz. T.C. Ziraat Bankası Bankacılık Hizmetleri Daire Başkanlığının 22.03.2001 tarih ve 6211 sayılı genel mektubuna istinaden 304230/3515131-5002 nolu hesaba gönderdiğiniz mektup ve on-line havaleleriniz için komisyon veya haberleşme ücreti ödemeyiniz.

UYARI: Kurum tarafından üretilen bilgilerin 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre her hakkı T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı'na aittir. Gerçek ve tüzel kişiler tarafından izinsiz, basılı veya elektronik ortamda çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Bilgiler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

…/04/2012 T.İ. : G.BAYAZİT
…/04/2012 T.S. : N.KILIÇ

Yücetepe Mah. NecatibeyCad. 114 06100/Çankaya-ANKARA
Tel : 0 312 410 0 410 (Santral)
Faks: 0 312 425 33 87 – 0 312 418 11 82
Elektronik Ağ :www.tuik.gov.tr

İlgili Birim : Yayın ve Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığı
Bilgi Dağıtım Grubu
Ayrıntılı bilgi için irtibat: G.BAYAZİT
Tel. : 0 312 410 02 47
Faks : 0 312 417 04 32
E-posta: bilgi@tuik.gov.tr

Ek 32. Kaynak Kişi 1

Adı Soyadı	**:** Abdi POLAT	**İkâmet Yeri**	**:** Kilis Kocabeyli Köyü
Baba Adı	**:** Hasan	Grş.T.	: 11.05.2011
D. Yeri ve Yılı	**:** Kilis-1944	Grş. Türü	: **Yeminli**
Eğitim Durumu	**:** İlkokul mezunu	Yaşam Durumu	: **Şubat 2012'de vefat etti**

Ek 33. Kaynak Kişi 2

Adı Soyadı	**:** Hasan POLAT	**İkâmet Yeri**	**:** Şahinbey/Gaziantep
Baba Adı	**:** Abdi	Grş.T.	: **26.07.2012**
D. Yeri ve Yılı	**:** Kilis-1972	Grş. Türü	: **Yeminli**
Eğitim Durumu	**:** Fakülte mezunu	Yaşam Durumu	: **Sağ**

Ek 34. Kaynak Kişi 3

Adı Soyadı	**:** Nafia ORAN	**İkâmet Yeri**	**:** İstanbul
Baba Adı	**:** Hüseyin	Grş.T.	: **03.12.2010**
D. Yeri ve Yılı	**:** Kars	Grş. Türü	: **Yeminli**
Eğitim Durumu	**:** İlkokul mezunu	Yaşam Durumu	: **Sağ**

Ek 35. Kaynak Kişi 4

Adı Soyadı	**:** Mahmut DARTICI	**İkâmet Yeri**	**:** Yüreğir/Adana
Baba Adı	**:** Abdüsselam	Grş.T.	: **10.12.2011**
D. Yeri ve Yılı	**:** Adana-1960	Grş. Türü	: **Yeminli**
Eğitim Durumu	**:** İlkokul mezunu	Yaşam Durumu	: **Sağ**

Ek 36. Kaynak Kişi 5

Adı Soyadı	**:** Süham BAĞDADİOĞLU	**İkâmet Yeri**	**:** Antakya/Hatay
Baba Adı	**:** Suphi	Grş.T.	: **29.07.2012.**
D. Yeri ve Yılı	**:** Antakya-1944	Grş. Türü	: **Yeminli**
Eğitim Durumu	**:** İlkokul mezunu	Yaşam Durumu	: **Sağ**

Ek 37. Kaynak Kişi 6

Adı Soyadı	**:** İlker BAĞDADİOĞLU	**İkâmet Yeri**	**:** Antakya/Hatay
Baba Adı	**:** İsmail	Grş.T.	: **10.11.2011.**
D. Yeri ve Yılı	**:** Antakya-1970	Grş. Türü	: **Yeminli**
Eğitim Durumu	**:** Lise mezunu	Yaşam Durumu	: **Sağ**

Ek 38. Kaynak Kişi 7

Adı Soyadı	**:** Mustafa KOL	**İkâmet Yeri**	**:** Kars
Baba Adı	**:** Rüştü	Grş.T.	: **30.10.2009.**
D. Yeri ve Yılı	**:** Kazımkarabekir	Grş. Türü	: **Yeminli**
Eğitim Durumu	**:** Doktora Mezunu	Yaşam Durumu	: **Sağ**

Ek 39. Kaynak Kişi 8

Adı Soyadı	**:** İsmet BOZOĞLAN	**İkâmet Yeri**	**:** Kırıkhan/Hatay
Baba Adı	**:**	Grş.T.	: **10.11.2010**
D. Yeri ve Yılı	**:** Bayır-Bucak-1949	Grş. Türü	: **Yeminli**
Eğitim Durumu	**:** Okuma-yazma biliyor	Yaşam Durumu	: **Sağ**

Ek 40. Kaynak Kişi 9

Adı Soyadı	**:** Süleyman HATİPOĞLU	**İkâmet Yeri**	**:** Antakya/Hatay
Baba Adı	**:** Bekir	Grş.T.	: **17.06.2013**
D. Yeri ve Yılı	**:** Fevziye (Gölkaya)-1956	Grş. Türü	: **Yeminli**

ÖZGEÇMİŞ

25 Eylül 1981'de Kahramanmaraş'ın Göksun İlçesi'nde doğdu.

İlköğretim ve lise eğitimini Kahramanmaraş'ta aldı.

2001 yılında Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne girdi ve lisans derecesini *Bölüm Birincisi* ve *Fakülte İkincisi* olarak 2005 yılında tamamladı.

2007 yılında Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'ndan "*Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1938)*" konulu yüksek lisans teziyle mezun oldu.

2007 yılında Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı.

Ocak 2009'da Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bilim Dalı, TC. Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. Halen aynı birimde görevine devam etmektedir.